

8. ÉVFOLYAM

1996

1-2. SZÁM

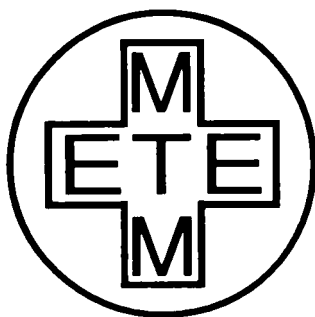
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE

1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.

Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/470-022. Fax: 96/470-011.

Előfizetés, Tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1996/1–2

PANNONHALMA 1000 ÉVE

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
SZÁNTÓ KONRÁD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc, Szántó Konrád,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor
ITALY: Lukács László, Somorjai Ádám, Szilas László;
USA: Gabriel L. Asztrik

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

METEM 1996.
ISSN 0865–5227

Nyomás és kötés az
 KIADÓ ÉS NYOMDA
munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM – CONTENTS

AZ 1000 ÉVES PANNONHALMA PANNONHALMA'S MILLENIUM

VÁRSZEGI Asztrik főpát, püspök	Előszó	7
-----------------------------------	--------	---

TANULMÁNYOK – ESSAYS

SOMORJAI Ádám OSB	Bencés monostorok Magyarországon a X-XVI. században <i>Benedictine Monasteries in Hungary in the 10th–16th Centuries</i>	9
BÁNHÉGYI B. Miksa	Bencés könyvkultúra a középkorban <i>The Benedictine Culture of Books in the Middle Ages</i>	15
SÓLYMOS Szilveszter OSB	A pannonhalmi hiteles helyi pecsét és címer <i>The Formation of the Official Local Stamp and Arms of Pannonhalma</i>	25
TÓTH János Aldemár OSB	A pannonhalmi gazdálkodás története a XVIII. század derekán <i>The History of Economy of Pannonhalma Around the Middle of the 18th Century</i>	49
SVOBODA József Adalbert	MISSALE VITONIANUM – 1781	87
SÓLYMOS Szilveszter OSB	A Maurinus breviárium bevezetése a magyar bencés kongregációban <i>The Introduction of Maurinus Breviarium into the Hungarian Benedictine Congregation</i>	99
SÓLYMOS Szilveszter OSB	A Magyar Bencés Kongregáció szerepe a római Szent Anzelm Kollégium és a bencés konföderáció létrejöttében <i>The Role of the Hungarian Benedictine Congregation in the Formation of the Saint Anselm College of Rome and in the Establishment of the Benedictine Confederation</i>	117
SOMORJAI Ádám, OSB	A magyarországi bencés rend XX. századi történetének rövid vázlata 1983-ig <i>A Short Outline of the 20th Century Hungarian Benedictine Order up to 1983</i>	137
TÓTH Veremund OSB	A Szent Gellért kolostor Brazíliában <i>The St. Gerald Monastery in Brasil</i>	149

* * *

MERÉNYI-METZGER Gábor	Püspöki helynökség Gyulán (1921-1924) <i>Episcopal Vicarage in Gyula (1921-1924)</i>	191
SZECSKÓ Károly	Heves megyei adatok a római katolikus papság és a volt szerzeteseknek, a párt és a kormány egyházpolitikája elleni küzdeleméről az 1956. november 4. és az 1961 szeptembere közötti időszakból <i>Data From Heves County Concerning the Struggle of Roman Catholic Priests and Ex-Monks Against the Ecclesiastical Policy of the Party and the Government in the Period Between 4 November 1956 and September 1961</i>	231

FORRÁSOK – SOURCES

REICHARDT Aba OSB	Leveltárunk forrásközlései (1579–1924) <i>Publication of Sources from Our Archive</i>	237
TÓTH István György	Pannonhalmi bencés misszió 1658-ban <i>The Benedictine Mission to Pannonhalma in 1658</i>	287
SÓLYMOS Szilveszter OSB	Vidlics Ferenc pannonhalmi perjel naplótöredéke az Egyetemi Könyvtárban (1710–11) <i>Fragment of the Diary of Ferenc Vidlics, a Provost in Pannonhalma, in the University Library (1710–11)</i>	295
FÜLÖP Éva	És kibocsátá Noé a galambot... – Bencés rendtagok beszámolóí 1945 tavaszán <i>And Noah Set the Dove Free... – Accounts of Events by Members of the Benedictine Order in the Spring of 1945.</i>	311

* * *

PÁSZTOR Lajos	Gerevich Tibor a Római Magyar Történeti Intézet működéséről 1924–1926 <i>Tibor Gerevich on the Operation of the Hungarian Historical Institute in Rome (1924–1926)</i>	333
---------------	---	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

PETROVICS István	Boba Imre (1919–1996)	351
------------------	-----------------------	-----

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

SÖVEGES Dávid OSB: Isten útja a bencéseken át. Kis bencés rendtörténet (Ism.: Hardi Titusz OSB)	361
VARGA László: A pannonhalmi Szent Benedek-rend népiskolái és általános iskolái az egyházmegyei tanügyigazgatás tükrében (1919–1948) (Ism.: Pukánszky Béla)	361
KISS Domonkos OSB: Régi magyarországi könyvek a pannonhalmi Szent Benedek-rendi főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján (Ism.: Monok István)	363
A Szent Gellért Hittudományi Főiskola évkönyveinek három folyama 1–7 (1911–1917), 8–10 (1940–1943), 11–22 (1958–1989) (Ism.: Somorjai Ádám)	365
MONS SACER 996–1996. Pannonhalma 1000 éve (Ism.: Püspöki Nagy Péter)	366
RÓNAY Jácint: Napló (Sajtó alá rendezte és utószó: Hölvényi György) (Ism.: Zakar Péter)	374
PUSKELY Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz. (Ism.: Purcsi Barna Gyula)	379
BEKE Margit: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei (Ism.: Dóka Klára)	382

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Somorjai Ádám OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 356. old. ára: 398 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old. ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old. ára: 300 Ft
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszószekek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. old. ára 550 Ft
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 old. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 old. ára: 650 Ft
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 old. Ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 old. Ára: 650 Ft

Előkészületben

Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház és művelődés.
Tanulmányok Erdély történelméhez

Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)

Dóka Klára: Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században

Hermann Egyed Emlékkönyv

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1996/1-2

VÁRSZEGI ASZTRIK

ELŐSZÓ

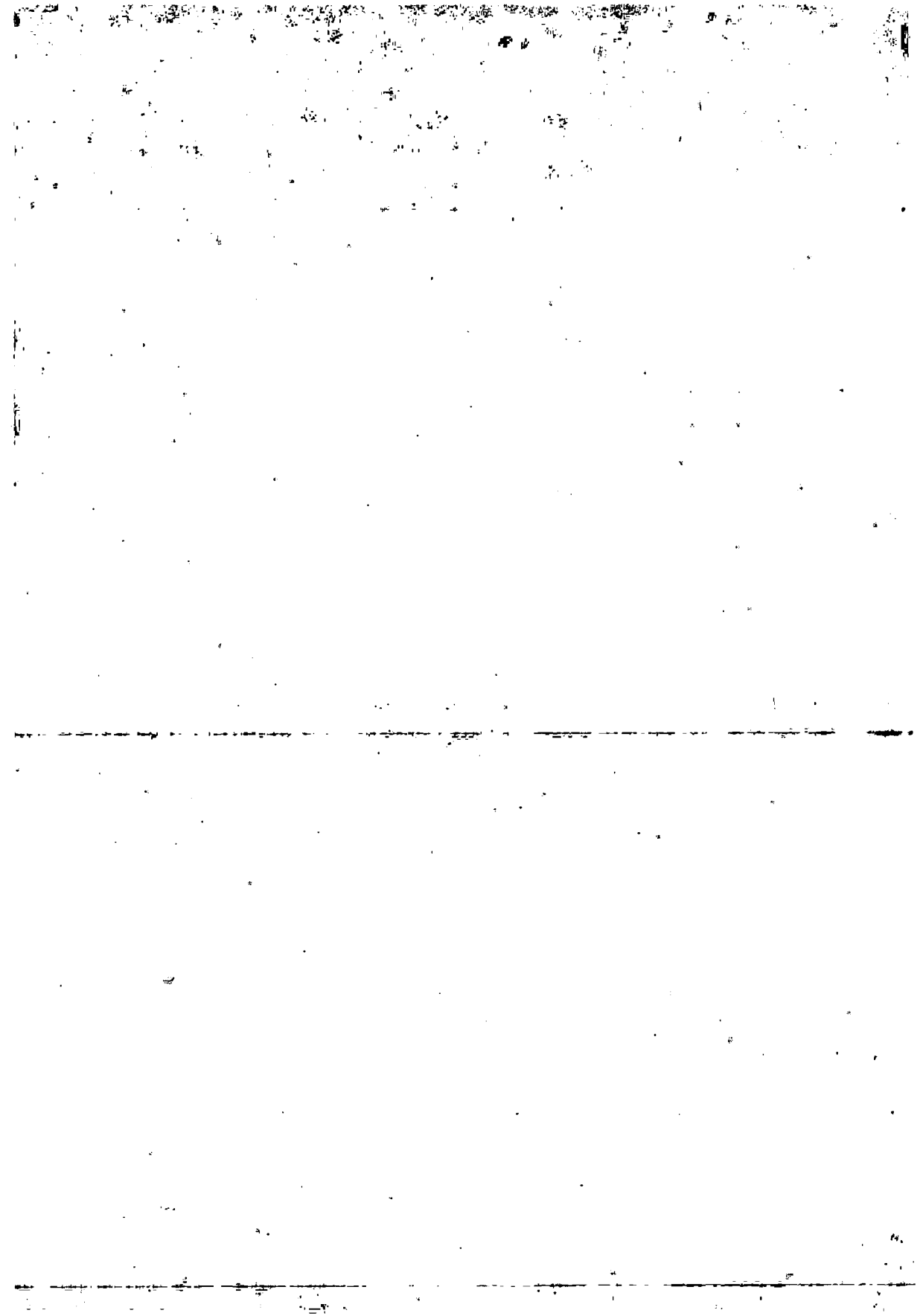
Pannonhalma millenniuma alkalmából külön számmal tisztelgünk e jeles évforduló előtt, és pedíg sajátos módon: elsősorban bencés szerzők dolgozataiból válogatunk, kiadatlan, ill. a Főiskolai Évkönyvben „megjelent”, azaz 15 példányban sokszorosított anyagokból. Ezzel is jelezni kívánjuk, hogy az elmúlt két nemzedéknyi időben is folyt tudományos munka, és volt mit közzé tenni, bár a körülmények mostohábbak voltak.

Témáink: a középkori bencés monostorok számát illetően három egymástól eltérő vélemény van. Ezt összegzi az első dolgozat. A középkori bencés könyvkultúrát tárgyalja a második, a pannonhalmi pecsét és címer kialakulását a harmadik. Tóth Aldemár rendtársunk már nem láthatja nyomtatásban Szekfű Gyulánál készült szakdolgozatát, amelynek első fejezeteit itt közöljük. A Missale Vitonianumról és a maurinus breviáriumról készült dolgozatok liturgiánk alapvető kérdéseit tisztázzák. A római Szent Anzelm Kollégium és a Bencés Konföderáció létrejöttében kongregációnk bőven kivette részét, erről szól Súlymos Szilveszter tanulmánya. Századunk kérdéseivel foglalkozik az utolsó kettő.

A forrásközlések átfogó képet tárnak elénk eleink életének hétköznapijaiból és missziós működéséről. A recenziós részben a millenniumi év publikációit ismertetjük.

A múlt tanulmányozása mindig jövőt építő feladat. Múltunk e feldolgozásait abban a reményben ajánljuk az Olvasónak, hogy egy szebb jövő építését szolgálhatjuk általa is.

Pannonhalma, 1996. november 11.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

BENCÉS MONOSTOROK MAGYARORSZÁGON A X-XVI. SZÁZADBAN

Vázlat

A teljes listát illetően – írásos források hiányában, továbbá a régészeti kutatások eredményeire támaszkodva – a szerzők véleménye eltér.¹

A Pannonhalmi Rendtörténet – a XII. B kötet: „Az elenyészett apátságok” – elsősorban azokat vette be felsorolásába, amelyekről írásos emléket ismert. Így 81 apátságot tüntet fel.

Csóka J. Lajos² a német kiadásban térképpel és listával³ újabb eredményeket is felhasznál, így 15 monostorral gyarapítja a listát.

Hervay Ferenc⁴ kimutatás szerint 66 monostorról biztosan tudjuk, hogy bencés volt („A” lista), ez kimutatásunkban szintén 1–66. sorszám alatt szerepel. 29 további monostorról annyit tudunk, hogy apátos hely volt, lehetett cisztercita, ill. görög monostor is („B” lista, kimutatásunkban 68–96. ssz.). 40 monostorról analóg értelemben beszélhetünk mint monostorról: kőből, téglából épült templomát nevezték monostornak („C” lista: 97–136. ssz.). A „D” listán feltüntetett helyek monostorainak rendi jellege, ill. léte kétséges: 137–147. ssz.

Hervay megállapításaira támaszkodik Szűcs Jenő térképe a História c. folyóirat 1983/5–6. számában (14–15. l.).

Így összesen az előforduló 147 helyből 81/96/95 fogadható el biztonságosan bencésnek.

Az alábbiakban a monostorok listáját hozzuk Hervay csoportosítása szerint, így a valószínűség sorrendjében. A 67. sorszám alá Deákit létező ősi Árpád-kori temploma miatt vettük fel.

A 137–140. sorszám alattiakat Hervay veti el, a 141–144. még a PRT XII. B bevezetője, így a továbbiakban nem szerepel. 145–147-ről Csóka J. Lajos állítja azok bencés mivoltát.⁵

1 Ez az összeállítás 1983-ban készült. Első közlés (gévelt): Szent Gellért Hittudományi Főiskola Évkönyve, Pannonhalma 1987–1989. V/1–5.

2 Csóka J. Lajos, Szent Benedek fiainak világtörténete..., Bp. 6. n. (1971).

3 Uó, Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn, Studia Hungarica 11. München, 1980. 445–446, ill. 462. l.

4 Hervay Ferenc, in: Népek nagy nevelője... Szerk. Szennay András, Bp. 1981. 498–503. térkép és szalagdiagram is.

5 Az összeállításban nem vehettük figyelembe Romhányi Beatrix térképét (Bencés monostorok az Árpád-kori Magyarországon), amely megjelent a Mons Sacer 996–1996 I. kötetében, Pannonhalma, 1996. I. 130.

Sor- szám	MEGNEVEZÉS	PRT	CsJL	Hervay	Megjegyzés
1.	Almád	XII.B29.	+	„A”	1.
2.	Almás(monostor)	74.	+		2.
3.	Babócsa	38.	+		3.
4.	Bakony-Bél	VIII-IX.	+		4.
5.	Báta	6.	+		5.
6.	Béla	76.	+		6.
7.	Berzétemonostor	36.	+		7.
8.	Bizere	68.	+		8. Biszria
9.	Bodrogmonostor	37(?)	+(?)		9. (?) Szentpéter
10.	Bulcs	71.	+		10.
11.	Csanád	67.	+		11. Marosvár
12.	Csatár	23.	+		12.
13.	Dombó	64.	+		13.
14.	DÖMÖLK	XII.A	+		14.
15.	Ercsi	27.	+		15.
16.	Földvár	9.	+		16. Dunaföldvár
17.	Garáb	60.	+		17.
18.	Garamszentbenedek	5.	+		18.
19.	Hahót	22.	+		19.
20.	Ittebó	70.	+		20. = Ajtony- monostor, 98
21.	Iván	33	+		21.
22.	Ják	19.	+		22.
23.	Jásd	28.	+		23. Jást
24.	Kács	47.	+		24.
25.	Kapornak	25.	+		25.
26.	Keresztúr(Mura-)	31.	+		26.
27.	Keresztúr(Vértes-)	24.	+		27.
28.	Kolos	10.	+		28.
29.	Kolozsmonostor	4.	+		29.
30.	Kompolt	54.	+		30.
31.	Koppánymonostor	20.	+		31.
32.	Kő (Bánmonostor)	61.	+		32.
33.	Kőszin	26.	+		33.
34.	Lébény	18.	+		34.
35.	Lékér	14.	+		35.
36.	Ludány	12.	+		36.

Sor- szám	MEGNEVEZÉS	PRT	CsJL	Hervay	Megjegyzés
37.	Madocsa	34.	+	37.	
38.	Mágocs	39.	+	38.	
39.	Mogyoród	57.	+	39.	Monyoród
40.	Nagyolasz	63.	+	40.	Frankavilla
41.	PANNONHALMA	I.–VI.	+	41.	Szentmárton
42.	Pécsvárad	1.	+	42.	
43.	Rubina	41.	+	43.	
44.	Sár	45.	+	44.	Sac/Saag
45.	Somogyvár	8.	+	45.	
46.	Stóla	16.	+	46.	
47.	Szék/Cikádor	44.	+	47.	
48.	Szekszárd	3.	+	48.	
49.	Szentdemeter	43.	+	49.	Száva–50.
51.	Szentjakab (Zselic-)	XII. B., 21.	+	51.	Kapos-
52.	Szentjobb	7.	+	52.	
53.	Szentlászló	42.	+	53.	
54.	Szenttrinitás	35.	+	54.	
55.	Széplak	49.	+	55.	
56.	Szerencs	53.	+	56.	
57.	Szkalka	59.	+	57.	
58.	Tapolca (Borsod)	51.	+	58.	
59.	Tata	17.	+	59.	
60.	Telki	75	+	60.	
61.	TIHANY	X.–XI.	+	61.	
62.	Tomajmonostor	55.	+	62.	Tomaj
63.	Visegrád	2.	+	63.	Szent-Endre
64.	ZALAVÁR	VII.	+	64.	Zalaapáti
65.	Zebegény (Baranya)	40.	+	65.	
66.	Zobor	58.	+	66.	
67.	– Deáki Ld. Megj.		+		– Pannonhalma majorsági temploma
68.	Baranyamonostor	–	–	„B”	1.
69.	Bozók	11.	+		2.
70.	Csolt	–	–		3.
71.	Dolozsma	–	–		4.
72.	Egyedmonostora	elveti	–		5.

Sor- szám	MEGNEVEZÉS	PRT	CsJL	Hervay	Megjegyzés
73.	Eperjes	69.	+		6.
74.	Gáborjánmonostora	elveti	-		7.
75.	Gerla	-	-		8.
76.	Gétmonostora	-	-		9.
77.	Gyán	-	-		10.
78.	Jánosi	15.	+		11.
79.	Kána/Káva	30.	+		12.
80.	Kanizsamonostor	elveti (!)	-		13. XII.B.436-7
81.	Kürü	elveti	-		14.
82.	Martonos	-	-		15.
83.	Meszes	72.	-		16.
84.	Ohat	elveti	+		17.
85.	Okrimindszent	32.	+		18. Osztro-
86.	Pankota	elveti	+		19.
87.	Pásztó	48.	+		20.
88.	Pétermonostora	-	-		21. (?)Szentpéter
89.	Poroszló	elveti	-		22.
90.	Szeged, Szent Miklós	-	+		23.
91.	Szentgyörgy	62.	+		24.
92.	Szentimre	elveti	-		25.
93.	Szentjános	74.	+		26.
94.	Szőreg	elveti	+		27.
95.	Tereske	13.	+		28.
96.	Zámmonostora	elveti	-		29.
97.	Adorján	XII.B -	-	„C”	1.
98.	Ajtonymonostora	70.	+		2. Ittebő! 20.
99.	Ákosmonostora (Közép-Szolnok)	-	+		3.
100.	Ákosmonostora (Pest)	-	-		4.
101.	Bátmonostora	elveti	-		5.
102.	Bátormonostora	elveti	-		6.
103.	Beszterec	-	-		7.
104.	Boldva	50.	+		8. Bol/Buol
105.	Büdmonostora	-	-		9.
106.	Cégénymonostora	-	+		10.
107.	Csahonymonostora	-	-		11.
108.	Császlómonostora	-	-		12.

Sor- szám	MEGNEVEZÉS	PRT	CsJL	Hervay	Megjegyzés
109.	Debrő	-	+	13.	Feldebrő
110.	Ellésmonostora	-	-	14.	
111.	Galádmonostora	-	-	15.	
112.	Gyerőmonostor	elveti	+	16.	
113.	Gyulamostora	-	+	17.	
114.	Hodosmonostor	-	-	18.	
115.	Kaplyonmonostora	65.	+	19.	
116.	Kemecsemonostora	elveti (!)	-	20.	XII.2.p.
117.	Kenézmonostora	-	-	21.	
118.	Kőrösmonostor	-	-	22.	
119.	Majád	-	-	23.	
120.	Pálmonostora	-	-	24.	
121.	Pétermonostora	-	-	25.	()
122.	Poldánymonostora	elveti (!)	-	26.	XII.B p.
123.	Prügymonostora	79.	+	27.	
124.	Sárvármonostor	-	-	28.	
125.	Százd	46.	+	29.	Százdmonostor
126.	Szermonostora (Pusztaszer	elveti	+	30.	
127.	Szerepmonostora	-	-	31.	
128.	Szólátmonostora	-	-	32.	
129.	Szolnok (Bács)	-	-	33.	
130.	Tárnokmonostor	-	-	34.	
131.	Tétmonostora	-	-	35.	
132.	Torda	-	-	36.	
133.	Tömpösmonostora	elveti (!)	-	37.	XII.B p.
134.	Ugramonostora	-	-	38.	
135.	Vidmonostora	-	-	39.	
136.	Zenta	-	-	40.	
137.	Aracs	elveti	+	„D” 1.	
138.	Dabolcz	56.	+	2.	=Kompolt
139.	Péteri	52.	+	3.	?Pétermonostora
140.	Oroszlános	66.	+	4.	görög
141.	Felső-Gagy	elveti	-	-	
142.	Pográny	elveti	-	-	
143.	Telegd/Mezőtelegd	elveti	-	-	ferences
144.	Vaska	elveti	-	-	ágostonos

Sor- szám	MEGNEVEZÉS	PRT	CsJL	Hervay	Megjegyzés
145.	Dömös	-	+	-	Kühár
146.	Harina	-	+	-	
147.	Szigetmonostor	-	+	-	

O.S.B. ÁDÁM SOMORJAI:

BENEDICTINE MONASTERIES IN HUNGARY IN THE 10TH -16TH CENTURIES

The opinions of various authors differ concerning the full list of Benedictine monasteries in Hungary. Based on data obtained from *The History of the Order of Pannonhalmu* and observations by Lajos J. Csóka and Ferenc Hervay, the present author considers, respectively, a number of 81/96/95 monasteries to be truly Benedictine. In his outline, he provides a list of monasteries following the grouping applied by Hervay, i.e. in order of probability of their belonging to the Benedictine Order.

BÁNHEGYI B. MIKSA

BENCÉS KÖNYVKULTÚRA A KÖZÉPKORBAN

Amikor dolgozatunkban néhány oldalon megkíséreljük felvázolni az egész középkoron végighúzódó bencés írás-, olvasás- és könyvkultúra fejlődését, mélypontokkal és csúcsokkal teljes történetét, azt csak vázlatosan, egyéni és egyedi kutatásokat mellőzve, a rendelkezésre álló tetemes publikációs anyag rendszerezésével és meghatározott szempontok szerint való rendezésével tehetjük meg.¹

Elsőként meg kell határoznunk, hogy a bencés könyvkultúra fogalmán a bencés monostorokban történő könyvhasználatot, vagyis az olvasás lehetőségét értjük elsősorban, s másodlagosnak tekintjük azt a kérdést, hogy ezek a könyvek milyen formában kerültek a monostorokba, külföldi vagy hazai műhely termékei-e, esetleg a monostorok saját scriptoriumainak a gyümölcsei-e.

Szinte axióma szerűen jelenthetjük ki – s ebben egybehangzó a korszakkal foglalkozó tudósok véleménye is –, hogy Szent Benedek szabályzatát követő monostorok, legyenek azok esetleg annak a szabályzatnak a reformjai során később életbe hívott monasztikus rendek házai, nem képzelhetők el könyv nélkül.

Szent Benedek (480–547) Regulája kiemelten, sok helyen említi a könyvet, az olvasást, sőt a könyvtárat is,² az olvasás ismeretét és gyakorlatát megkívánja minden szerzetesétől. Ebben a tekintetben a középkor folyamán is hűségesen követték az egyes monostorok a Rendalapító előírásait, még olyankor is,

1 A korszak könyvkultúráját Zoltvány Irén és Prikkel Marián foglalta össze: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Szerkesztette Erdélyi László és Sörös Pongrác. I-XII.B Budapest 1902–1916. I. 337–474. II. 207–224. III. 302–367. A kornak irodalmát számtalan mű tárgyalja. Közülük kettőre hivatkozunk itt, részletes bibliográfiát az olvasó ezekben és a későbbiekben idézett munkákban talál. Mályusz E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest 1971. Horváth J.: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest 1954. Csóka J. L.: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV. században. Irodalomtörténeti Könyvtár 20. Budapest 1967.

2 A legújabb magyar nyelvű kiadás: Szent Benedek Regulája. Fordította Söveges Dávid. Pannonhalma 1995. A Regula – irodalomban szokásos rövidítése RB – sok helyen szól a könyvről és az olvasásról (a helyeket a fejezet és azon belül a mondat számával idézzük). A könyvállványon lévő könyv RB 9,5; 10,2; 11,2. Biblia és Biblia-magyarzatok RB 9,8; 11,6. A saját tulajdonként birtokolt könyv tilalma RB 33,3. A nagyböjt idején teljesen elolvasandó könyv 48,15–16. Ajánlott könyvek RB 42,3,5; 73,3–5. Felolvasás az ebédlőben RB 38., vacsora után a közösségben 42,3–7, a vendégek fogadásakor RB 53,9. Az egyéni olvasás és az olvasás gyakorlása RB 4,55; 8,3; 48,4–5.10.13.22–23; 49,4.

amikor tilalmakat hoztak, amelyeket a kései utókor szívesen minősít tudományellenesnek.³

És biztosan nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy ebben a Regulában rejlik, egyrészt az olvasásban, az olvasás gyakorlásában, a kívülről megtanult szövegekben, másrészt a monostoroknak felajánlott (oblati) gyermekek jelenlétében a középkori iskolázás egyik gyökere.⁴

A Regulának a teljes mértékben írás-olvasásra beállított közösségi és egyéni aszkétikus jellege alapján mondjuk ki, hogy a monostor bármilyen kicsi, jelentéktelen kezdeténél ott kell lennie a könyvnek, ellenkező esetben nincs jogunk bencés monostorról beszélni; másrészt, hogyha a középkor végén olyan „apátságokkal” találkozunk, amelyekben még a legszükségesebb liturgikus könyvek sem állnak rendelkezésre, ilyen esetben már csak „egykori bencés” apátságról beszélhetünk.⁵

Az első alapítások – például Pannonhalma alapítása – külföldi szerzetesek behívásával és letelepítésével történt.⁶ Ezek a szerzetesek magukkal hozták legszükségesebb könyveiket, tehát nem szorultak rá az alapítás során elkerülhetetlenül könyvadományra. Így nem hiányossága ezeknek az iratoknak, ha nem sorolnak fel szövegükben olyan könyveket, amelyeket az alapító uralkodó, vagy a későbbiekben főúr, az általa alapított apátságnak ajándékozott volna.⁷ Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy ne ajándékozták volna meg monostorukat egy-egy díszes, máshonnet beszerzett könyvvel mint ünnepi ajándékkal.⁸

A későbbiek során természetesen gyarapodott az egyes monostorok könyvállománya adományok, cserék, kölcsönzött és saját scriptoriumban készített könyvekkel.⁹

Hogy milyen mértékűvé gyarapodott az egyes monostorok könyvállománya, arról könyvtári katalógusok nem, csupán gyéren ránk maradt vagyoneleltárak tanúskodnak.

A magyar szerzetesi élet első századának végéről való a legjelentősebb és legrégebbi vagyoneleltár, a Szent László király uralkodásának idején, 1090 körül/után készített inventárium.¹⁰

3 Az aacheni reformzsinaton Aniane-i Szent Benedek azon nézete érvényesült, hogy csak szerzetesi hivatásra készülő gyermekek nyerhessenek oktatást a monostorban. PL 103, 1098. Monumenta Germaniae Historica III. 202.

4 A kívülről megtanult szövegekre vonatkozóan RB 9,10; 10,2; 12,4; 13,11. A gyermekeket illetően RB 30.; 37.; 59.; 31,9; 39,10; 45,3; 63,9.18; 70,4–6.

5 „Bona monasterii Sancti Benedicti de iuxta Gron non sunt scripta, quia omnia possident saeculares” – olvashatjuk az 1508-ban fölvetett vizitációs leltárban. Csánki Dezső: Magyarországi benczések egy bibliographiai becsű inventariuma 1508-ból. Magyar Könyvszemle 1881. 297.

6 Az első szerzetesek kérdéséhez vö. PRT I. 39–49.

7 Nem említ például könyvadományt a pannonhalmi (interpolált) adománylevél, sem a tihanyi apátság alapítólevele.

8 Valószínűen ez az eredete a Csatári – Admonti – korábban Guthkeled-Bibliának. Vö. 27. jegyzet.

9 Vö. 30. és 31. jegyzet.

10 Az oklevél teljes szövegét lásd PRT I. 590–592.

Ebből az összeíró levélből már vontak le olyan tanulságokat, amelyek szerint nagyon elmaradott, meroving kori műveltség szintjén álló könyvtára volt Pannonhalmának,¹¹ viszont mások, főleg nyugati monostorok, de nem a császári kegytől különlegesen kitüntetettek vagyoneleltáraival összevetve, Pannonhalma könyvállományát a kor színvonalán állónak minősítik.¹² Ezek az egymásnak annyira ellentmondó minősítések annak a – szerintünk megengedhetetlen – nézőpontnak tulajdoníthatók, amely teljesen kívülről a társadalmi osztályok vagy rétegek képét vetítik rá a monostorokra, s a sokszor preconcepcióként megjelenő képhez igazítják, próbálják igazítani a monostor belső arculatát.

Nyilvánvaló, hogy egyetlen monostor sem szakadhat ki teljesen nemzeti és társadalmi környezetéből, az is teljesen világos, hogy a monostoron belül is érvényesülnek a szociológiai törvényszerűségek, azonban a szerzetesrendek házai vannak annyira öntörvényűek, hogy nem lehet az azokban élő közösségeket a körülöttük lévő társadalomhoz és társadalommal mérni.¹³ Amikor a monostorok öntörvényűségét hangsúlyozzuk, természetesen nem kívánunk helyt adni valamilyen problémákat elhallgató, elfogultsággal végzett kutatásoknak; azonban bizonyos fokú megértést elvárnánk mindazoktól, akik a szerzetesélet kutatásával foglalkoznak. Viszont a monostorok falain belül élő, a Szent Benedek Reguláját Pannonhalma alapítása után 1000 esztendővel is alapvető iránymutatónak elismerő és elfogadó szerzetesek kötelessége a Rendnek ezt az öntörvényű jellegét hangsúlyozva írni a bencések vagy más szerzetesházak könyvkultúrájáról.

Szent Gellért, a későbbi csanádi püspök nem magyar származású bencés volt, azonban műve, a három ifjú énekéhez írt *Deliberatio*ja magyar földön született, s egyetlen fennmaradt kézírata már a XII. században Freisingben volt, de a XI. században íródott. A terjedelmes munka itáliai és magyar vonatkozásokat egyaránt tartalmaz, de szerzője – a legújabb kutatások szerint – nem rendelkezett igen nagy olvasottsággal. A könyv minden valószínűség szerint megelőzte Maurus legendáját, így méltán nevezhetjük az első, magyar földön született irodalmi alkotásnak.¹⁴

11 Mályusz Elemér a könyvjegyzék alapján azt állapítja meg, hogy: „akkori bencés műveltségünk nagyon kezdetleges volt és semmiképpen sem állott a XI. sz-i nyugati színvonalon, hanem kb. a Meroving-kornak felelt meg”. (Mályusz E.: Árpádházi Boldog Margit. A magyar egyházi műveltség problémája. Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest 1933.)

12 „A pannonhalmi könyvtár állományát – s belőle XI. századi lakóinak szellemi magatartását, műveltségét – sem túlértékelni, sem lebecsülni nem lehet. A maga nemében mindenesetre teljesen a kor színvonalán áll.” (Csapodi Cs. A középkori könyvtári katalógusok eszmetörténeti tükröződése. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. *Memoria Saeculorum Hungariae* 4. Budapest 1984. 66. és 67.)

13 A feudalizmusban „az írásbeliség úgyszólván minden formájában és teljes egészében elsősorban az uralkodó osztályokat: a papságot és nemességet szolgálja. Közvetlenül vagy közvetve főként az uralkodó osztályok tagjai élnek vele.” (Kovács Máté: A könyv és a könyvtár a társadalom életében. A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. *Összeállította Kovács Máté*: Budapest 1963. 36.)

14 Gerardi Moresenae Aecclesiae seu Csanadiensis Episcopi *Deliberatio supra Hymnum trium puerorum*. Eddít G. Silagi, *Corpus Christianorum – Continuatio mediaevalis* XLIX. Turnhout MCMLXXVIII.

A pannonhalmi összeíró levél könyvjegyzékében valóban „hitelesen tükröződik a XI. századi magyarországi bencések szellemi magatartása”.¹⁵ A liturgikus könyvek nagy száma, azonban ez a szám egyezik az összehasonlításul szolgáló monostorok könyvjegyzékeiben található aránnyal, a monostor belső életének monasztikus jellegét emeli ki, azaz azt a tényt, hogy Pannonhalma is őrizte bencés hagyományát, a liturgia elsődleges szerepét a szerzetesek életében. Ez a hagyományhoz való hűség nem mutathatja azt, hogy „antidiktikus, aszkétikus egyházi-szerzetesi szellem” áll mögötte.¹⁶ Állításunkat bizonyítja az a tény, hogy az ezen – illetve közel egy századdal korábban lényegesen kisebb – könyvvállományon alapszik Maurus, Szent Márton hegyén iskolásgyermek, majd szerzetes, apát és püspök műveltsége, amelynek terméke az általa írt legenda,¹⁷ s ebben helyet kap „a művészi stílus eszközeinek és követelményeinek ismerete is”.¹⁸

Maurus művével kapcsolatban rá kell mutatnunk arra a tényre is, hogy a könyvekben, írásban rögzített ismeretanyagon kívül ebben a korban jelentős szerepet kap még a szóbeli közlés is, amint arra munkájában maga is hivatkozik.¹⁹

Ugyanakkor, ha ennyire közvetlen utalás nem történik is rá, ezek a művek hatottak nem csupán a magyar legenda-irodalomra, hanem a krónikáink szövegére is.²⁰ Így tehát ezeknek a zárt közösségeknek a kultúrája hatott a kolostorokon kívüli művelődésre és műveltségre; az egész társadalom életére is.²¹

Hogy a pannonhalmi összeírásban szereplő nyolcvan kötet hány művet tartalmazott, arra csak következtetni tudunk részben abból a tényből, hogy egyes művek olyan kis terjedelműek voltak, hogy nem alkothatták egyetlen kódex anyagát, másrészt abból, hogy a fennmaradt, eredetileg tisztán liturgikus könyvekbe is kerülhettek – sokszor kalandosnak tűnő történetük során – például krónikák, oklevél-másolatok és a könyv sorsára vonatkozó bejegyzések.²²

15 Csapodi Cs. i. m. 66.

16 Rónay Gy.: Monostori szellem a román korban – A szerzetesi olvasmányok és a monostori irodalom eszményei. *Katolikus Szemle* 55 (1941) 328.

17 *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti*. Szentpétery, E.: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Budapest 1938. II. 357–361. Magyarul Csóka Gáspár fordításában: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest (1983). 13–15.

18 Horváth J.: i. m. 132.

19 „Ő mondta el nekem erről a tiszteletreméltó atyáról mindazt, amit már megírtam. De a következő dolgokat Fülöp apát szokta nekem elmondani, miután apát lettem.” Szent András és Benedek legendája. *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest (1983). 14.

20 Gerics József disszertációjának vitájában Kumorovitz Lajos mutat rá, hogy a „furor teutonicus” kifejezés Lucanus *Pharsaliájából* való (I. 255–256), az pedig megvolt Pannonhalmán. Bertényi I.: Beszámoló kandidátusi disszertációk vitáiról. *Századok* 94 (1960), 917–920. „Si autem respicimus „Pharsalia” in bibliotheca. monasterii ordinis, Sancti Benedicti in Monte Sacro Pannoniae constructi adfuisse, certe arbitrari possumus scriptorem ipsum Gestorum veterum vocabulo lectionis suae ... usum esse.” Mályusz, E.: *Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum II. Commentarii* Budapest 1988. 282.

21 Csóka J. L. i. m. passim

22 Jó példa erre a Pray-kódex. Bőséges leírása és irodalomjegyzék: Radó, P.: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Budapest 1973. 40–76.

Az említett leltáron kívül megemlítendő a pécsváradi (hamis) alapítólevélben említett 25 könyv,²³ a tihanyi alapítólevél hátoldalára később feljegyzett öt kötet,²⁴ valamint az 1086-ra keltezett, de esetleg későbbi bakonybéli jegyzék, amely a külön megnevezett két evangéliumos könyvön kívül 84 kötetet nevez meg minden közelebbi meghatározás nélkül.²⁵

A sporadikusan fennmaradt középkori, bencés jellegű kódexek száma olyan alacsony, hogy ezekből alig tudunk következtetni az egyes monostorok könyvállományára. Azonban díszes kiállításukból magyar és bencés vonatkozásaikból következtethetünk a könyvet birtokában tartó monostor szellemi, irodalmi és művészeti életére. Álljon itt néhány kódex példának. Eredetét tekintve valószínűleg legrégebb liturgikus kódexünk a Szelepchényi-evangelistarium, amely Észak-Lotharingiában készült, bencés monostor számára, azonban „az újonnan Krisztus hitére tért Magyarország számára kissé módosítva iratott”. Mivel a magyar szenteket még nem tartalmazza, valószínű az 1083 előtti keletkezése.²⁶

Alig fiatalabb nála a Hahóti-kódex, amely a XI. században készült egy magyar Szent Margitról elnevezett monostor számára, s a zágrábi püspökség alapításakor került ajándékképpen oda. Bencés rendeltetése világosan felismerhető, a későbbi magyarországi és horvátországi liturgia fejlődése szempontjából nagy jelentőséggel bír.²⁷

Talán legtöbbet vitatott és vizsgált magyarországi kéziratos könyvünk a Pray-kódex, amely 1192 és 1195 között készült valamely bencés monostor számára. Vegyes tartalmú kézirat: a tényleges liturgikus szöveg (Sacramentarium) mellett a liturgiára vonatkozó írások, kalendárium, Bertoldus Constantiensis „Micrologus”-a, az ún. „Pozsonyi krónika” és első összefüggő nyelvemlékünk, a Halotti beszéd található meg benne. Eredetére nézve máig nem csitultak el a kedélyek, nagyon változatos, egymásnak sokszor ellentmondó elméletek láttak napvilágot. Annyi bizonyos, hogy bár székesegyházi liturgián alapszik, bencés monostor számára készült, de a benne olvasható feljegyzések szerint megjárta a somogyvári bencés apátságot, a pannonhalmi nullius apátságához tartozó cellát, Deákit, végül a XIII. század közepén már Pozsonyban találjuk.²⁸

23 Csapodi Cs.–Tóth A.–Vértesy M.: Magyar könyvtörténet. Budapest 1987. 15–16.

24 uo. 13.

25 uo. 15. Váczy P.: A bakonybéli összeírás kora és hitelessége. Levéltári Közlemények 8 (1930) 314–331.

26 Radó i. m. 230–236.

27 A Hahóti-kódex nagy irodalmából: Kniewald K.: A „Hahóti kódex” (Zágrábi MR 126. kézirat) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából. Magyar Könyvszemle 62 (1938), 97–112. Veszprémy L.: Legkorábbi hazai sacramentariumaink. Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk. Szelestei N. László. Budapest 1989. 121–135.

28 Vö. 21. jegyzet. Radó Polikárp könyvének 1947-es kiadásában még a boldvai keletkezést képviseli. A második. Mezey László munkálkodása nyomán készült kiadásban a tárgymutatóban még szerepel egy utalással Boldva, a szövegben azonban „Sacramentarium Cathedralis Vaciensis, usui monastico accomodatum” néven szerepel, s a szöveg szerint Jánoši apátsága számára íródott.

Hasonló hányatott sorsa volt az Admonti, helyesebben Csatári Bibliának. Az 1138-ban, a Guthkeled nemzetségből származó Márton alapította monostor, Csatár volt a birtokosa ennek a magyar művészettörténetben is jelentőséggel bíró kódexnek. 1263 körül az apátság kegyura elzalogosította, s körülbelül 100 év múlva Admontban tűnik fel, s úgy kezelik, mintha Admont alapításával egy időben került volna Salzburgból Admontba.²⁹ Sorsa úgy tűnik, már a középkorban foglalkoztatta mind a királyi kancelláriát, mind a káptalani iskolák oklevélírást tanuló diákjait.³⁰ Azonban ennek a két kötetes Bibliának a művészettörténeti vizsgálata azt is megmutatja, hogy ebben az időben már nem csupán egyes kiemelkedő miniátorok dolgoztak a monostorokban, hanem festőműhelyekről is beszélhetünk. Kódexeink kutatói mintha kissé elhanyagolták volna a kéziratoknak ilyen irányú vizsgálatát. Pedig az ilyen irányú vizsgálódások a kódexeknek egymástól és a francia előképektől való függésének kimutatásával a scriptoriumok időben és korban pontosabb elhelyezését tennék esetleg lehetővé.³¹

A néhány külön tárgyalt kódex sorsa, adatokból nyomon követhető útja rámutat arra a tényre is, hogy középkori monostoraink könyvei vagy azoknak egyes részletei sokszor nagy utat jártak meg. Ezen útjuk során a kulturális kapcsolatokra, a kulturális kapcsolatokat lehetővé tevő utazásokra hívják fel a figyelmünket. Ennek a több irányú kapcsolatnak ékes példája Cerbanus levele Dávid pannonhalmi apáthoz.³² Az ismeretlen Cerbanus Pásztó monostorában található görög nyelvű műveket fordít Pannonhalma számára; s ez a levél, a fordított művekhez csatoltan osztrák kolostori könyvtárakban és Münchenben maradt fenn, de arra is vannak jelek, hogy esetleg Párizsig ért a hatása. A fellelhető példányok még a középkor folyamán kerültek a külföldi könyvtárakba, tehát nem csupán a hanyatlás és a végleges pusztulás idején. (XIV-XVI. század). Az ennek az egy levélnek a története megmutatja, hogy a könyvek a kulturális kapcsolatoknak elsődleges eszközei voltak; s – ismételjük – ezek a kapcsolatok nagyon élénkek voltak, elsősorban az ugyanahhoz a szerzetesrendhez tartozó kolostorok között, de más szerzetek, sőt a káptalani könyvtárak között is.

Azonban nem csupán az egyházi intézmények – kolostorok, káptalanok – között volt a könyvek révén közvetített kulturális kapcsolat, hiszen a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban őrzött; 1153 körül keletkezett okiratban egy bizonyos „Adalbert” (fő)úr Szent Márton monostorára hagyja minden saját könyvét. A többek által különösnek ítélt okmány – hitelességéhez a XIII. századból való másolatok alapján nem férhet kétség – azt mutatja, hogy egyes

29 Berkovits I.: A magyar miniaturafestészet kezdetei. Az Árpádkor. Magyarságtudomány 1942. 503–509.

30 Érszegi G.–Szelestei N. L.: Fogalmazási mintákat tartalmazó tankönyv töredékei a 14. sz. első feléből. Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Budapest 1989. 302. 318.

31 Wehli T.: Az Admonti Biblia. Művészettörténeti füzetek 11. Budapest 1977.

32 Zalán M.: Árpád-kori magyar vonatkozású kéziratok az osztrák kolostorok kézírattáráiban. Pannonhalmi Szemle 1926. 48. 52–53. Boronkai I.: Cerbanus Maximus Confessor- és Johannes Damascenus-fordítása. ItK 70 (1966) 140–142. Uő: Cerbanus Maximus-fordítása. Egy müncheni kézirat tanulságai. Antik Tanulmányok 19 (1977) 193–213.

monostorok tehetős főuraktól nem csupán a monostor alapításakor, hanem másképpen is, például végrendeltileg is kaphattak könyvet és gyarapíthatták könyvtárukat, így a pannonhalmi apátság könyvtárát is.³³

A XIII. század a tatárjárás – és egyes kutatók megalapozatlan kijelentései – ellenére is virágzó század marad a bencés művelődés területén. Éppen Pannonhalma, de még jó néhány apátság új építkezésekkel ékeskedett. A könyvmásolás üteme – legalábbis erre mutatnak az adatok – valóban meglással, s erősebb lesz az az újabb alapítású rendek esetében. Azonban ezen a helyen is valóban a szerzetesrendek belső életét, öntörvényűségét kell néznünk, ha nem akarunk téves következtetésekre jutni.³⁴ A régebbi monasztikus rend – a bencéseké – sokkal hamarabb megtelepedett az országban, hamarabb felépültek monostorai, hamarabb összegyűjtötte a bencés élethez elengedhetetlen könyvvállományt. A bencés rend az olvasás tekintetében valóban konzervatívnek nevezhető a XIII. században, de ezt a konzervatizmust vállalnunk kell. Hiszen – ha az olvasmányanyagot nézzük – a mai napig olvastatnak azok a Szentatyák, akik a XI. században, nem vesztette érvényét Szent Benedek Regulája, sem kommentárjai.

Ha csak az írásbeliséget nézzük, ékes cáfolata ennek a nézetnek a pannonhalmi Liber ruber néven ismeretes, oklevélmásolatokat tartalmazó kódex.³⁵ Keletkezése ugyanannak az Oros apátnak a nevéhez fűződik, aki átépíttette a monostor templomát, s akinek sokirányú külföldi kapcsolatai is voltak. De hasonlót mondhatunk más monostorokról is, hiszen templomaik – amelyek nem pusztultak el a török megszállás idején – szinte kivétel nélkül ennek a századnak az évtizedeiben épültek.³⁶

A század második felében valóban hanyatlás indult el, amelyet a monostorok szervezeteinek az életbehívásával próbáltak megállítani.³⁷ Ebben a században is, de a XIII.-ban is nagy súlyt helyeztek az iskolázásra; azonban az ezekben használt könyvekről nincsen tudomásunk.³⁸

A XIV. század a kommandátorok által uralt század. Ezek a nem bencés urai a bencés apátságoknak, mégha tettek is valamit az apátságaikért, mint például Mátyás király Pannonhalmáért,³⁹ nem tudták és nem is akarták ezeket szellemiekben és lelkiekben felvirágoztatni, ők is ugyanúgy „kívülről” szemlélték a szerzetesek életét, mint azóta sokan mások.

Azonban, hogy ez a korszak sem tudta kioltani a bencés szellemet és a bencés kultúrát – bár számos monostort teljesen tönkretett –, annak szép bizonyítéka éppen Pannonhalma vonatkozásában az Egyetemi Könyvtár ún.

33 PRT I. 602–603.

34 Mályusz E. Boldog Margitról írt dolgozatában (lásd 11. jegyzet) a XIII. századra vonatkozóan azt írja, hogy „a bencésrend és a vele összeforrott régibb egyházi kultúra elhomályosulását jelentette”. „A tatárjárás utáni Magyarországon nincs bencés író.” 354–355.

35 Sarbak G.: A pannonhalmi Liber ruber. Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I. 401–421

36 A XIII. század első felében épült Lébény és Ják apátsági temploma.

37 PRT II. 8–10

38 XII. Benedek pápa statutumainak idevonatkozó részeiről PRT II. 21–31.

39 A későgótikus kerengő-folyosó Mátyás kommandátorsága idején, 1486-ban épült.

Forgách-kódexe,⁴⁰ amely a rá vonatkozó belső érvek alapján Szent Márton hegyén íródott, s minden bizonnyal itt élő szerzetes keze által diszítettett. De ez a kódex már a XVI. századba vezet át bennünket, amikor a nyomtatott művek révén újra felélénkült a művelődés, valamint a külföldi kapcsolatok sora. A XV. századból maradtak fenn azonban a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei, amelyeknek sok bejegyzése tartalmaz könyvekre vonatkozó utalást, esetleg pontos könyvlistát. Ezekből is értesülünk esetlegesen könyvrablásról, illetve jogtalan eltulajdonításról, végrendeletileg a monostorra hagyott könyvekről, s valóban nagyon értékes Bibliáról és csillagászati műről. Azonban a kép itt is meglehetősen sötét, scriptorium már nem működött, másolásra nem bencést kellett alkalmazni.⁴¹ Azonban ennek ellenére „méltóan betöltötték azt a művelődési küldetést, amely az egyházra várt a középkori társadalomban. Az egyházi művelődésnek nem a legkorszerűbb változatát képviselték ugyan, az adott körülmények között azonban így is gazdagíthatták környezetüket.”⁴² A kolozsmonostori könyvleltár 1427-ben 44 munkát sorol fel tételesen, így méltán állíthatjuk jelentőségében a pannonhalmi összeíró levél mellé.⁴³

„Bibliographiai becsű”⁴⁴ az a leltár, amit a Tolnai Máté főapátsága idején megindult rendi reform során tartott vizitációk alkalmával vettek föl néhány monostorban. A vizitációt a zalavári és a bátai apát végezte, az ő monostoraik, amint Pannonhalmáé is, úgy látszik funkciójuk következtében nem szorult rá a vizitációra. A ténylegesen leltárba vett vagyontárgyak között ott vannak a könyvek is leltárszerűen felsorolva. Legtöbb könyvvel Kopánymonostora rendelkezett (30), valamint Bakonybél, ahol a leltár 16 könyvet regisztrál, valamint megjegyzi, hogy van még „alii autem libri vetusti multi”.⁴⁵ Az egész korra vonatkozóan – sem a kezdeti virágzás, sem a későbbi hanyatlás idejéből – nem találunk utalást arra vonatkozóan, hogy milyen volt a könyvek mozgása a monostor falain belül.⁴⁶ A liturgikus könyvek nyilvánvalóan mindennapi, de nem egyéni, hanem közösségi használatban voltak. Ismét csak a monostorok belső életének ismeretéhez kell folyamodnunk ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy az egyes könyveknek, különösen is a szerzetesatyák által írt munkáknak át kellett menniök a monostor minden lakójának a kezén. De amennyiben feltételezzük, hogy a monostorok nem minden lakója volt írástudó ember, a közös felolvasások alkalmával megismerkedtek a könyvek egész sorával.

40 Wehli T.: Pannonhalmi Evangelistarium és Benedictionale. Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I. 584–587. (További irodalom ott.)

41 Jakó Zs. A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1289–1556. I-II. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Budapest 1990. I. 111–120.

42 uo. 119.

43 Tagányi K.: A kolozsmonostori konvent könyvtára 1427-ben. Magyar Könyvszemle (1889) 88–91.

44 Csánki D.: i. m.

45 Érszegi G.: Zu Alltagsleben und Sachkultur ungarischer Benediktinerklöster des Spätmittelalters. Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters. Wien 1980. 205–206. 214.

46 Vö. a káptalani könyvkölcsönzés egy dokumentumával: Solymosi L.: Könyvhasználat a középkor végén – Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban. Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerkesztette Szelestei N. László. Budapest 1989. 77–119.

A bencés irodalom kiváló ismerőjének, Kúhár Flóris bencésnek, valamint a magyar irodalom értő kutatójának, Horváth Jánosnak szavaival zárjuk rövid összefoglalásunkat: „A szellemi érintkezésnek, kicserélődésnek a személyi kapcsolatokon, utazásokon, barátkozáson kívül másik eszköze a könyv.”⁴⁷ A magyarországi irodalom egy „magyarországi különítménye a középkori Európa egyetemes irodalmának, a ...keresztyén műveltségnek”.⁴⁸

MIKSA B. BÁNHEGYI:

THE BENEDICTINE CULTURE OF BOOKS IN THE MIDDLE AGES

The notion of the Benedictine culture of books is defined in the paper on the basis of using books in Benedictine monasteries. Books and reading appear to form an integral part of the Benedictine way of life to the extent that they are a prerequisite for a Benedictine monastery to exist. On the basis of the *Regula*, it is stated that a monastery had to have books even if no reference was made to the need for books in the Foundation Document.

The most significant feature related to Hungary is a catalogue of books found in the property register of Pannonhalma dating back to the end of the eleventh century, which – albeit in a conservative fashion – presents the book stock of the Abbey to be of the standard of its time.

When studying the culture of books in monasteries, one has to take into account the self-imposed legislation of Benedictine communities in the sense that characteristic features of the society cannot be said to have a one-to-one correspondence with them. A monastery must not be qualified „to have an antididactic, ascetical ecclesiastical-monastic air”, as liturgy forms part of the essence of monastic life, a task ranking higher than education.

The author mentions the work of St. Gerald, the literary piece of Maurus, the Bishop of Pécs, and also the sporadic list of books included in the Foundation Document. The oldest liturgical codices like the Szelephényi Evangelistarium, the Pray Codex and the Hahóti Codex provide a clear evidence of the high level of book culture. The Cerbanus Letter that has been preserved only abroad shows, in addition to a polite statement that „Pannonhalma abounds in books”, the effect of Hungarian book culture spreading across the country borders.

The operation of scriptoria is presented in the paper by way of the examples provided by Liber Ruber of Pannonhalma and the Pannonhalma Evangelistarium.

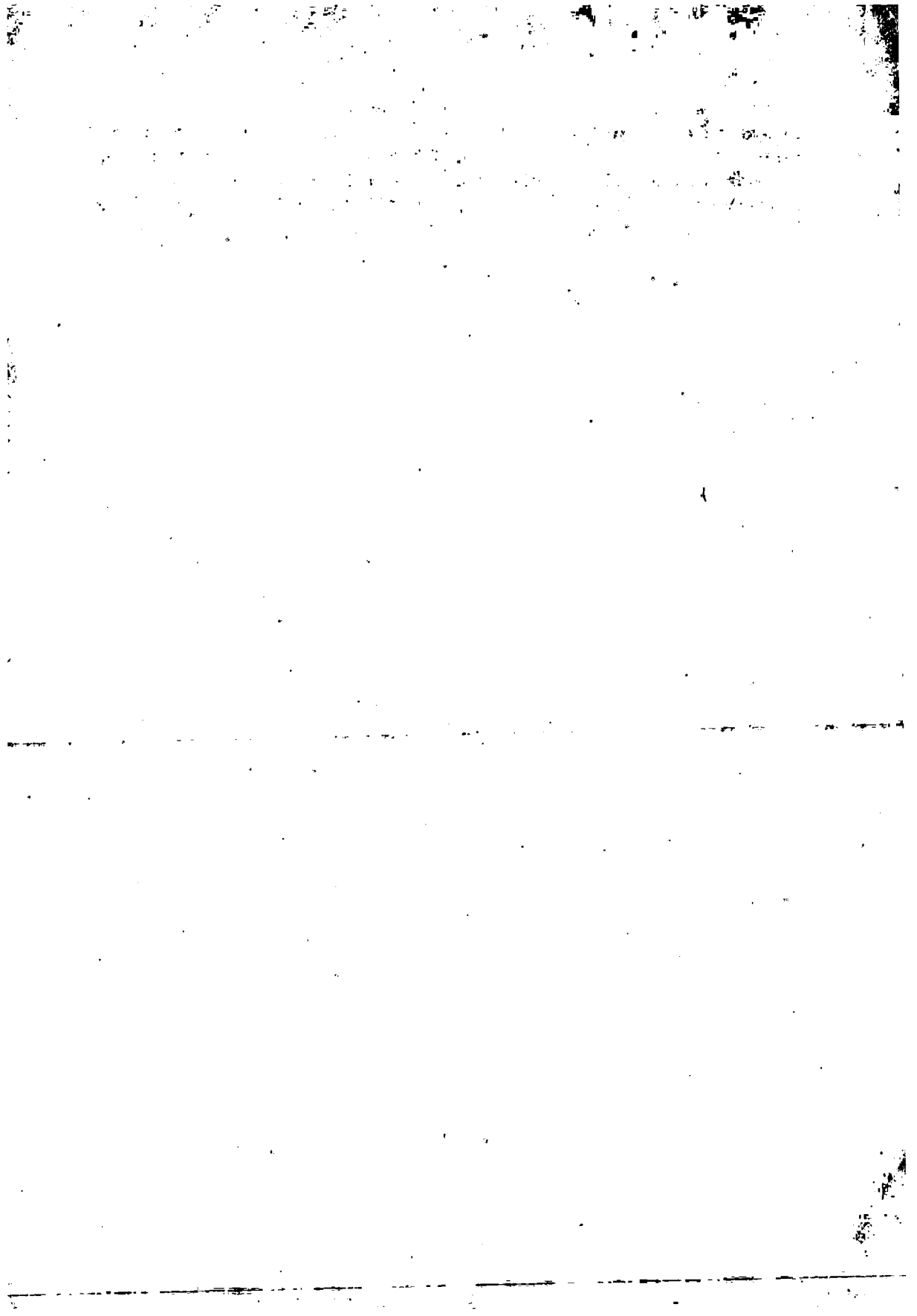
Later on, of course, the newly formed orders took over the leading role in supporting the culture of books. Nevertheless, being familiar with the way of life in Benedictine monasteries, one has to be aware that a stock of traditional books was actively used by the monks, thus representing a basis for culture.

As a summary, the paper states that the book was the major resource for intellectual life in the Middle Ages and the book stock in the Hungarian monasteries contributed to the appearance of European culture and Christian civilization in Hungary.

And that was, especially in the first centuries of the Middle Ages when Christianity was spreading all over Hungary, the civilization of Benedictine monasteries radiating to the outside world.

47 45 Kúhár F.: Szent Mór lelki világa. Szent Mór emlékkönyv. Szerkesztette Vargha Damján. Pécs 1936. 50.

48 Horváth J.: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest 1931. 17.

SÓLYMOS SZILVESZTER OSB

A PANNONHALMI HITELES HELYI PECSÉT ÉS CÍMER

BEVEZETÉS

Ha létezik Pannonhalmán a multat leginkább összesűrítő és átfogó tárgyi emlék, ami az évszázadok viharaiiban is a miénk maradt, az – eltekintve az eredeti oklevelektől – kétségkívül a hiteles helyi pecsételő. Ez az önmagában jelentéktelennek tűnő réz-plakett több mint 700 éve drága és féltett kincsünk, amit minden apát és szinte minden bencés a kezében tartott, ami évszázadokon keresztül annyi fontos esemény tanúja volt; nem egyszer volt kénytelen menekülni, és sorsa minden bizonnyal regénybeillő, ha lenne, aki valaha papírra veti. A hiteles hely hivatalos őrei egykor nyakukban hordva őrizték, és a monostor „pretiosa”-i között tartották számon. Igaz, hogy a 18. század elején „nyugalomba” került, és szerepét az eredeti mintájára készült utóda váltotta fel, de ez nem csökkenti dicsőségét.

Dolgozatunk első fele a hiteleshelyi pecsét ábrázolásának értelmezésével foglalkozik. Ezt a témát ugyan régebben már feldolgoztuk: „A pannonhalmi hiteleshelyi pecsét ikonográfiája” című tanulmányunkban,¹ most azonban némileg átdolgozott és kibővített formában hozzuk, kiegészítve a téma másik részével, a pannonhalmi címer kialakulásával; a címer a pecsétből fejlődik ki, és a 17. századtól a pannonhalmi főapátság címerének egyik felét a hiteles helyi pecsét ábrázolása foglalja el.

1. A HITELES HELYI PECSÉT ÉRTELMEZÉSE A RENDTÖRTÉNETBEN

Első és természetes feladatunknak éreztük fellapozni a közel száz éve megjelent nagy Rendtörténetet, amelyben tudós rendtársak szinte minden tudhatót feldolgoztak a múlt emlékeiből. Ez a Rendtörténet, különböző szerzők tollából, lényegében három helyen tér ki a hiteles helyi pecsétre.

Időben először az I. kötetben Gyulai Rudolf a bencés egyházi művészet emlékeiről írva megemlíti, hogy a bazilika régi falain egy helyütt Szent Márton alakja is kivehető volt. Majd így folytatja:

¹ Művészettörténeti Értesítő. 1981. 136–38 lap.

„A pannonhalmi Főapátság ősrégi pecsétjén, mely az ősmonostor czimeréül is szolgált, Szent Márton trónon ül, szolgálattelvő papoktól környezve, lábainál szintén tűzokádó sárkány van.”²

Mielőtt megállapításával érdemben foglalkoznánk, már itt hangsúlyozzuk, hogy a főkérdés: kit ábrázol a pecsét főalakja, ill. a két mellékalak kicsoda; tehát a pecsét ikonográfiai jelentéséről van szó.

Az apátság belső életével foglalkozva Sörös Pongác a II. kötetben bővebben foglalkozik témánkkal:

„A pannonhalmi konvent 63 mm átmérőjű kerek, nehézkes pecsétet használt okleveleinek hitelesítésére. Lombszerű külső és gyöngysoros belső kör között van a pecsét legendája: + S (IGILLUM) CAPITULI SCI (SANCTI) MARTINI DE SACRO MONTE PANNONIE. A Pannonia Szent Hegyéről (való) Szent Márton Káptalanának Pecsétje. Motivuma: Szent Márton püspöknek főpapi díszben trónon ülő alakja, feje körül gloriola, jobbát áldásra emeli, baljával, melyet melléhez támaszt, a kebléhez állított pásztorbotot szorítja, lábai sárkányon pihennek; dereka irányában félhold, feje mellett jobbról lábával ágat tartó, repülő galamb, balfelől csillag látszik; jobbfelől a Szent áldó kezénél repülő angyal kelyhet tart, balján keresztet tartó szerzetes áll. Az egész pecsét különben, miként rajza mutatja, nem valami izléses.”³

A pecsét harmadik említése megtalálható Molnár Szulpic tanulmányában, aki a 17. századi, török utáni újjáéledésről írva tudósít arról, hogy a hiteles hely és a konvent pecsétje a régi, amelynek rajza Szent Márton püspököt ábrázolja, de Pálffy Mátyás főpát a testületnek új pecsétet is készíttetett, melyben a hiteles helyi pecsét ábrázolása mellett a jobb oldalon az osztrák Kongregációval való testvéri viszony kifejezésére a PAX szó és öt szív látható.⁴ – Számunkra itt annak megállapítása a fontos, hogy lényegében ő is átveszi Sörös Pongrác értelmezését a hiteles helyi pecsételő ábrázolását illetően.

Egyelőre most ezen három tudósítás tárgyi hűségét vizsgáljuk meg. Ahogy már említettük, igazában Sörös Pongrác tekintélyét fogadja el gondolkodás nélkül a két másik szerző. Meg kell azonban állapítanunk, hogy Sörös Pongrác minden értékes adottsága mellett itt felületesen foglalkozik a pecséttel, ill. annak bemutatásával. Már maga az is meglepő, hogy az idézett helyen a pecsétnek egy 1340-ből származó oklevélen fennmaradt fotóját hozza, de magát a pecsételőt nem. Szavaiból nem tűnik ki egyértelműen, hogy maga a sárgarézbe lévő pecsételő is fennmaradt a Pannonhalmi Levéltárban. Pontatlanságait a következőkben foglalhatjuk össze:

a) Az ülő alak „lábai sárkányon pihennek”. – Tüzetesen szemügyre véve semmiféle sárkány vagy szörny nem látható az ábrázoláson.⁵

b) Az ábrázolást „lombszerű külső és gyöngysoros belső kör” övezi. – Ennek szintén nincs nyoma. Mindkét esetben az tévesztette meg Sörös Pongrácot, hogy a 18. század elején készült új pecsételőn valóban felfedezhetők az emlí-

2 Szent Benedek Rend Története I. k. 504. lap.

3 Szent Benedek Rend Története II. k. 248. lap.

4 Szent Benedek Rend Története IV. k. 666. lap.

5 Lásd Függelék: I/1 ábra.

tett vonások, de a 13. századin ezek nincsenek rajta. Az is meglepő, hogy a Rendtörténetben nem szerepel a 18. századi új hiteles helyi pecsét fotója.

c) „Jobbról lábával ágat tartó, repülő galamb”. – Kétségkívül felismerhető az ábrázoláson egy nyitottcsőrű repülő madár, mely azonban nem szükségképpen galamb, és valószínűleg nem ágat tart, hanem valami mást.

d) A főalak „balján keresztet tartó szerzetes”. – A szerzetes megjölés ugyan helytálló, de szó sincs keresztől, hacsak nem a főpap nyakán vélünk valamiféle mellkeresztet felfedezni.

e) Hogy a pecsét rajza „nem valami ízléses”, – ezen megállapítása eléggé megalapozatlannak tűnik. Semmiképpen nem látszik primitívebbnek a korabeli pecsétek rajzainál és kimunkálásánál. Esetleg bizonyos primitívességgel valószínűsíthetjük a körirat formáját, melyről ugyan Sörös nem szól, hogy ti. a „Pannoniae” szó utolsó előtti betűje hiányzik, csupán „Pannonie” olvasható és a betűk formája is valóban elnagyolt.

Gyulai az idézett helyen még megtoldja e tévedéseket azzal, hogy „két szolgálattevő pap”-ról beszél, ami nyilvánvalóan felszínes megfigyelésből ered, vagy nem az eredeti ábrázolást vette alapul.

De mindezen megjegyzéseknél súlyosabban esik a latba az a tény, hogy mindhárman Szent Mártonnak értelmezik a főalakat, a főpapi ruhában, trónon ülő főpapot.

2. A HITELES HELYI PECSÉT ÁBRÁZOLÁSÁNAK HELYES ÉRTELMEZÉSE

A főkérdés valóban az, hogy ki a hiteles helyi pecsét főalakja, és ki lehet a két oldalt térdelő, illetőleg álló alak, és egyáltalán mi a pecsét ábrázolásának az ikonográfiai értelmezése? – Meglepő, hogy a Rendtörténet megírása óta senki nem emelt szót az ott leírt értelmezés ellen. – Ez annyiból természetesen érthető, mert így kézenfekvő, hogy a főalak a kolostor névadó szentje, akinek a neve a feliraton is szerepel: Szent Márton. – De joggal tehető fel a kérdés: Ez az együttes ábrázolás a két szerzetessel, a madárral, Szent Márton életében, ábrázolásaiban megtalálható-e? Egyáltalán milyen értelmezést lehet a jelenetnek adni, ha Szent Márton a főalak? Egy Szent Márton pecsétre szinte kívánczik a megszokott ábrázolás: a lovon ülő, még hittanuló Márton megosztja köntösét a didergő koldussal. – (Ilyen pecsétje egyébként van az apátságának: 18. századi házgondnoki pecsét).

A probléma tisztázásához az első indítást a „Cerographia Hungariae” c. szerző nélküli könyvecske adta.⁶ Ezen, pecsétannal foglalkozó első magyar munka szerzője Kumorovitz L. Bernát szerint Koller József jezsuita.⁷

A szerző, miután leírta a magyar címet és a koronázási jelvényeket, a magyarországi pecségekről szólva bemutatja a püspökségek, a káptalanok és

6 Cerographia Hungariae, seu Notitia de insignibus et simul Regni Mariano-Apolicici a quodam Sacerdote Societatis Jesu compendio data. 1734. Tyrnaviae.

7 Kumorovitz Bernát: A magyar szfragiszтика múltja, 256 kk. lapok – in Szentpétery Imre Emlékkönyv, Bp. 1938.

konventek pecsétjeit. Ezek között hozza a pannonhalmi hiteles helyi pecsét rajzát. Ezzel kapcsolatban beszámol a könyv megírása előtt alig 10 évvel történt eseményekről, megdicsérve Sajghó Benedek pannonhalmi főapátot, aki a török okozta mostoha idők után a Pozsonyi Diétán kérte a hiteles hely újra megindítását monostorában. Kérését a Karok és Rendek 1723-ban el is fogadták. Ekkor kellett elkészíttetnie a meglévő régi pecsételő alapján az új pecsételőt ezüstből. Koller leírja a pecsétet, mely leírás magyarul így hangzik:

„Szent Benedek főpapi ruhában ül, és baljában pásztorbotot tart. Ehhez asszisztál neki szerzetének egy tagja. Azután egy „genius” (angyal?) kezében mérgezett kelyhet tart, amire az isteni férfiú áldását adja. Lába alatt a sárkány alakja. A köralakú felirat a következő: S Capituli S Martini de Sacro Monte Pannoniae osb.”

Koller itt mellékeli a hiteles helyi pecsét rajzát is⁸, melyen azonban a felirat már elnagyolt: S Bene. S. Martini Mo Panno. – bár értelmében világos: Szent Benedek, Pannonia Szent Márton hegyének monostora. A rajz a térdelő alakot helytelenül angyalnak ábrázolja, szárnyakkal, és a szörnyalak sem hiányzik a főpap lába alatt. Amennyiben a Koller a rajzot az új pecsét alapján készítette is, helytelenül ábrázolt a szerzetes helyett angyalt, és mindenképpen pontatlan a felirat.

A lényeg azonban az, hogy Koller, aki kortársa volt Sajghó főapátnak, a pecséten természetszerűen Szent Benedeknek tartja a főpapot.

Egy újabban előkerült kézirat az előbbi állítást teljesen megerősíti. Coenobium S Benedicti De Monte Panoniae. Synopsis. – címmel egy levéltári kézirat Sajghó Benedek idejéből – valószínűleg Lancsics Bonifác keze-írása – rövid összefoglalását adja az apátság eredetének és történetének. A 26. pont végén írtak (magyar fordításban) így hangzanak:

„A konvent pecsétje nagyon régi. A formája ilyen: Középen Szent Benedek atya, infulával, ülve, a sárkányt, amelyik jobb lábát meg akarja marni, eltiporja; a bal kezében pedig pásztorbotot tart. Egyik oldalon hat sugarat kibocsátó csillag látszik; Egy szerzetes égre emelt kezekkel veszi körül, egy másik pedig jobbról térdelve kelyhet ajánl fel, amelyet a Szent Atya jobbjának három kinyújtott ujjával megáld. Felül kitárt szárnyú madár, karmai közt gerendát (trabem) tart a kehely felett, amelyet némelyek geniusnak gondolnak. (A szövegben át van húzva a genius magyarázatául szolgáló „impurus spiritus” kifejezés). Körben a felírás: S. Capituli Sti Martini de Sacro Monte Parorie.”⁹

Mindebből annyit biztosra állíthatunk, hogy a 18. század elején semmi kétsége nem volt a hiteles helyi pecsét bencés értelemezőjének, hogy ott Szent Benedek látható, mint központi alak. A többi részlet értelmezésében azonban úgy látszik, már akkor sem láttak világosan; nevezetesen a két mellékalak értelmezésében. A madár szájában már inkább valami gerendát lát az illető, és a jobboldali szerzetest geniusnak vagy angyalnak nézi, de inkább a rossz szellem értelmében. Tehát az értelmezésben már affelé halad, amit Szent Benedekről tudunk, hogy t. i. Gonosz elleni hatást tulajdonítottak áldása erejé-

8 Cerographia. ... 16. lap. Lásd Függelék I/2.

9 Levéltár, 18. sz. anyag.

nek. Ami a körirat olvasását illeti, valóban az utolsó szó nagyon félreérthető lenne, – Parorie – he nem lenne világos előttünk, hogy csak Pannonia lehet az olvasat.

Egy újabb érv amellet, hogy a hiteles helyi pecsét főalakja Szent Benedek, magának Sajghó Benedek főapátnak címere. Sajghó – akárcsak a 18. század többi főapátja – jórészt Győrött lakott az un. Apátúr házban. A házat ő építtette át és alakíttatta lényegében a mai formára. A háznak a külső, Széchenyi tér felé néző erkélyén ma is látható egy címer kőből, az építtető Sajghó főapáté. A címer baloldali részében a klasszikus öt szív és PAX fel-írás látható, a jobboldali részben pedig egy főpapi alak ül infulával és pásztorbottal, az előtte térdeplő szerzetesre, aki kelyhet tart, áldását adja.¹⁰ A ház díszes ebédlőjében az erkély mögötti falrészen Sajghó pecsétjének ábrázolása látható: az 5 szív PAX felirattal az egyik oldalon; a másik oldalon az eredeti hiteles helyi pecsét ábrázolása: barokk főpap ül, jobbján szerzetesi alak térdel, kezében kehellyel, a baloldalon pedig álló szerzetes zsákot tart kezében.

Ezek az ábrázolások is megerősítik, hogy Szent Benedek ábrázolásáról van szó a hiteleshelyi pecséten. A főapát védőszentjét, Szent Bendeket apátot vette bele saját címerébe. A külső, kőcímer értelmezésében nincs kizárva, hogy a térdeplő szerzetes szívet tart. Ott egyedül van már, és gesztusa kifejezhet odaadást, engedelmességet. Sajghó főapát tudvalevőleg szigorú apát volt és feltétlen engedelmességet várt el alattvalóitól; ennek éppenséggel kifejezője lehetne a szívet nyújtó szerzetes.

Sajghó főapáttal kapcsolatban még ki kell emelnünk, hogy a török megszállás és az apátság elnéptelenedése következtében megszűnt hiteles hely működését ő szervezte újjá. Azzal még ugyanis, hogy 1638-ban Pannonhalmán újból megindult a szerzetesélet, a hiteles helyi működés automatikusan nem állott helyre. Az országgyűlés 1702-ben kezd foglalkozni a hiteles helyek újbóli rendezésével, de a kuruc mozgalmak egy időre visszavetették a rendezés ügyét. Pannonhalmán ugyan őrzik a hiteles helyi levéltárat, és fogadnak el nemesi okleveleket megőrzésre, de a hiteles hellyel járó jogi ténykedéseket nem gyakorolják. A főapát 1722-ben kéri a királytól a hiteleshely működésének újbóli megindítását. Sajghó az Acta Dietalia c. írásában maga írja le a következőket: A felső tábla 1722 október 2-án ülésezett Pálffy Miklós pozsonyi házában. Ott hozta elő a főapát a hiteles hely kérdését, megmutatta a magával vitt eredeti pecsételőt és néhány régi oklevelet a vele ellátott pecséttel.¹¹ Mikor ő átvette a Levéltárat, – írja – két pecsételőt kapott; az eredeti hiteles helyit, és egy kisebbet, amelyiken a PAX felirat volt öt szívvel. Az utóbbi azonban nem volt a hiteles helyi káptalan pecsételője, hanem a konventé. Sajghó beszámolóját elfogadva azt kérték tőle, hogy csináltasson a régi hiteles helyi pecsételőről egy másolatot. Ez meg is történt, és ezt ő be is mutatta Pozsonyban. A pannonhalmi hiteles hely működéséről és az új pecsét használatáról szóló rendelkezés 1723-ban érkezett meg. Ezt az alkalmat, Sajghó említése szerint, azon év június 26-án Pozsonyban nagy áldomással ünnepelték meg.

10 Lásd Függetlenség II/1.

11 Sajghó: Diarium, Levéltár Ab 68. Fasc. 63. nr. 20 és Fasc. 79. nr. 1.

Pontosság kedvéért az új, 1723-as pecsételőt is jobban szemügyre kell vennünk. Mérete ugyanaz, mint a régié, anyaga viszont ezüst. Van azonban néhány kisebb eltérés a kettő között. – A Sörös Pongrác által említett lombszerű külső és gyöngysoros belső kör itt valóban megtalálható. A feliratban a Pannonie helyesen ae-vel van írva, és hozzá van adva az O S B megjelölés, azaz Ordinis Sancti Benedicti. Talán ennél fontosabb, hogy a sárkány itt már a trónuson ülő főpap lábánál valóban látható, ami többlet az eredeti pecsét ábrázolásához. A sárkány fejével a kelyhet tartó szerzetes felé fordul, farkával pedig az álló és zsákot tartó szerzetes felé. Az eredeti ábrázoláshoz a sárkány hozzáadása mintha még aláhuzná az eredeti elképzelést: Szent Benedek a Gonoszon uralkodik és azt legyőzi áldásával.¹²

3. A HITELES HELYI PECSÉT IKONOGRÁFIÁJÁNAK MONDANIVALÓJA.

Az eddigiek alapján külső érvek alapján is arra az eredményre jutottunk, hogy a pecsét főalakja Szent Benedek. További feladat azonban annak tisztázása, hogy az egész jelenet az ikonográfiai sajátosságokkal mit akar kifejezni.

A probléma valóságát mutatja, hogy erre vonatkozólag a Rendtörténettel foglalkozó írásokban sehol adatra nem bukkantunk. Az értelmezés elbizonytalanodását jelzi a 19. sz.-ban kialakult többféle variáns. Hogy még szakembereknek is problémát okozott az értelmezés, arra jó példa Ipolyi Arnold esete, aki még mint zohori plébános 1859 febr. 4-én levélben fordul Czinár Mórhoz a pannonhalmi hiteles helyi pecsét értelmezése ügyében.¹³ Leírja, hogy ő találkozott a pannonhalmi pecsét rajzával Péterfy: S. Concilia c. munkája I. k. 170 lapján; ezt a rajzot Jerney is hozza „A káptalanok és konventek mint hiteles helyek” c. munkájában (Történelmi Tár II. k. 118 lap), a 93. lapon, Péterfytől eltérően. Ipolyi érdeklődik, megvan-e az eredeti pecsételő, van-e okiraton azzal készített pecsét? Azonkívül azt is kérdi, hogy mit jelent rajta a három alak? Kettő szerinte asszonymnak látszik; vagy tán Szent Benedek, amint tanítja a szerzeteseit? esetleg a pannonhalmi alapítás valamelyik tényével van kapcsolatban? – teszi fel a kérdést Czinárnak. Majd a továbbiakban a mellék alakokról érdeklődik:

„Azt például értem, hogy az angyal a nyújtott méregpoharat tartja szent Benedek előtt, melyet ő ártalmatlanná tett. De azt nem értem, hogy a kígyó a lába előtt van és nem a kehelyből jön ki, mint a legendában áll.”

Hasonlóan problémája, mit tart a holló? A tubus féle valami, amit csőrében tart, kenyér lenne? A Szent Benedek melletti szerzetesről csak azt gondolja, hogy a rend alapításával lehet kapcsolatban. – Czinártól felvilágosítást kér mindezen problémáira. Sajnos, Czinár válaszát nem ismerjük. – Néhány fontos következtetést azonban az Ipolyi levélből levonhatunk. – Ipolyinak – közel fél századdal a Rendtörténet kötetének megírása előtt – abban semmi kétsége nincs, hogy a főalak Szent Benedek. A jobboldali alakot angyalnak nézi, mert

12 Lásd Függelék II/2.

13 Czinár kéziratok, BK 65/III/17.

főleg az 1723-as újra vésésen a kapucium angyszárnynak is felfogható, és ez sokakat megzavart. Miután Ipolyi a pecsétet csak felszínes rajzokból ismerte, és az eredeti nem volt a kezében, nem csoda, hogy több dolgot félreért. Egy döntően jó megsejtése azonban van, hogy ti. az egész ábrázolás értelmezésében a Nagy Szent Gergely féle Dialogusokhoz kell visszanyúlni. Ezen az alapon próbáljuk meg az ábrázolás ikonográfiai értelmét megkeresni.

Szent Benedekről az egész középkoron át a Nagy Szent Gergely pápa Dialogusok II. könyvében leírt életrajz volt ismert.¹⁴ Ebben az életírásban úgy jelenik meg Szent Benedek alakja, mint aki egész életében harcban állott a Gonosszal, és azt számtalan esetben legyőzte. Szent Benedeknek a Gonosz elleni segítségét és áldásának erejét különböző imaformulák tanúsítják már Zakariás pápa idejétől (8. sz.). Az egész középkoron át Szent Benedek az érmeiken mint az exorcizmus, az ördögűzés nagy szentje jelenik meg; az érmeiken mindmáig olvasható az ördögűző formula a Vade retro Satana. .. fohász kezdőbetűivel.

A Nagy Szent Gergely féle életrajzból különösen három helyet emelnénk ki, amelyik szerintünk a hiteles helyi pecsét ábrázolásával kapcsolatban van. Talán a legismertebb a vicovaro-i szerzetesek esete, akik az életszentsége miatt hírre szert tett Benedeket meghívják apátjuknak. Mikor túlságosan szigorúnak mutatkozik az ő romlott életükhöz képest, meg akarják mérgezni. Az étkezésnél mérgezett bort nyújtanak neki. Amikor áldását adja a kehelyre, az széttörik, és a mérgezett bor kifolyik; a Gonosz támadása ily módon meghiúsul. – A kelyhet nyújtó szerzetes Szent Benedek jobbján térdel, a Szent pedig megáldja és ártalmatlanná teszi a mérget. Az ábrázolás szerintünk erre emlékeztet.

Ezt megerősíteni látszik a pecséten az említett jelenet fölött látható holló, amely kenyeret visz el. Alig lehetne más értelmes magyarázatra gondolni, mint amelyet a Vita 8. fejeztében olvasunk. (240. lap). Egy gonosz lélektől megszálott pap mérgezett kenyeret küld Benedeknek. Ő ezt kenyeret a szolgálatára álló hollóval viteti el, hogy senkinek nem ártson. A madár (holló) tehát nem papírtekercset vagy gerendát visz, hanem lepényszerű kenyeret. – Benedek atya a Gonosz minden mesterkedését, támadását leleplezi és kivédi. A jobboldali két mérgezési jelenet tehát szervesen összefügg egymással, és a Szent áldása igazában mindegyikre vonatkozik.

A Szent Benedek balján álló szerzetes jól felismerhetően egy zsákot vagy zacskót tart maga előtt, amelynek alján a csengő is jól kivehető. Itt leginkább kézenfekvő a Vita I. fejezetében elmondott jelenetre gondolni. Szent Benedeket a barlang magányában egy Romanus nevű szerzetes táplálja, aki időnként kötélén szokott lebecsátani ételmezt a magános remetének; a küldeményre egy csengőt is szerelt, hogy a remete felfigyeljen rá. A Gonosz itt is azon mesterkedett, hogy Romanus segítségét meghiúsítsa; de eredménytelenül. Ugy gondoljuk, hogy a csengővel ellátott zsákot, zacskót tartó szerzetes erre az eseményre utal. Tehát mindhárom jelenetben Benedek mint a Gonosz ellen hatásosn küzdő, áldásával a Gonoszt, a rosszat legyőző szent jelenik meg. – Bár a

14 A Dialogusok szövege magyar fordításban: Szennay András: Népek nagy nevelője. 229 kk lapokon. Szent István Ts. 1981.

középkori hiteles helyi pecséten Szent Benedek lába alatt a sárkány, a Gonosz szimboluma nem észlelhető, a barokk kori felújított pecséten viszont a vésnök jól láthatóan szent Benedek trónusa alá helyezi el, mint aki a rossznak legyőzője, aki uralkodik a Gonoszon. Tehát a barokk kori ábrázolás jól értelmezte az eredeti pecsét mondanivalóját. Mindent összevéve a hiteles helyi pecsételő egységes kompozíciót ill. eszmei mondanivalót fejez ki: Benedek apát az ördög minden cselvetésén győzedelmeskedik. Méltó, hogy a hiteles helyi iratokon is mint a jogok védelmezője jelenjen meg, tiltakozva és biztonságot nyújtva minden hamisság és megtévesztés ellen.

Más kérdés, hogy ezt az értelmezést később mennyire tudatosították. A barokk korban még Szent Benedeknek mint főalaknak értelmezése vitathatatlan. – Térjünk még egyszer vissza Sajghó Benedek idejére, kinek az újonnan elkészített hiteles helyi pecsételőn kívül három pecsét, ill. címer ábrázolásáról tudunk. Van egy apáti pecsétje, amely egyesíti a leegyszerűsített hiteleshelyi pecsételő ábrázolását, a másik oldalon az öt szíves, Pax-os címerrel. Van azután az Apátúr házon a már említett külső kőcímer, amelyen csak egyetlen szerzetes térdel az ülő apát előtt. Ugyanakkor van az ebédlőben a falon is egy címere, ahol ismét a régi, hiteles helyi ábrázolás-forma látható. A ház külsején lévő címer, – ismerve Sajghó főapát egyéniségét, és szerzeteseitől meghódolást és feltétlen engedelmességet kívánó magatartását, – jól értelmezhető lenne abban az értelemben is: a szerzetes engedelmeskedjék és készségesen adja át magát apátjának. Hogy valóban ez a gondolat vezette-e a hatalmi típusú főapátot a külső címer megalkotásában, azt nem kívánjuk eldönteni. Mindenesetre jól beleillett volna apáti elgondolásába. Hogy azonban a későbbi, főleg 19. századi ábrázolások már nem tudtak a két mellékalakkal mit kezdeni, azt még látni fogjuk.

4. SZENT BENEDEK ÁBRÁZOLÁSOK EGYÉB KÖZÉPKORI PECSÉTEKEN

Joggal tűnik meglepőnek, hogy más Szent Benedek ábrázolásokat középkori pecséteinken hazánkban nem találunk, és külföldön is igazában keveset. A *Revue Internationale de Sigillographie* I. kötetében¹⁵ találunk ugyan Szent Benedek ábrázolásokat bencés apátságok pecsétjein, a miénkkel azonosat vagy megközelítően is hasonlót azonban nem. Bizonyos hasonlóságok miatt azonban néhányat megemlítettünk.

A subiacoi Sacro Specu kolostornak egy 1371-es, ovális pecsétjén a Szent Benedek életéből ismert jelenet van ábrázolva: Az ifjú Benedek a barlangban látható, amint Romanus szerzetes kosárkában étel ereszt le neki, és az ördög ezt szemmeláthatóan meg akarja hiúsítani.¹⁶ – Egy 14. századi francia plébániái pecséten Szent Benedek alakja látható pásztorbottal, és mellette a holló.¹⁷

15 Fossier M.: *L'iconographie de Saint Benoit d'après les sceaux*. 27–44 lapok. Paris, 1910.

16 Lásd Függelék III/1.

17 Lásd Függelék III/2.

Megemlíjtük még a Szent Mór kongregáció pecsétjét a 17. századból, ahol Benedek a térdeplő Maurusra adja áldását.¹⁸

Mindezeknél érdekesebb lehet számunkra a pannonhalmi Oros apátnak 1237-ből származó, és a Pannonhalmi Levéltárban található pecsétje, melyet hoz egy szlovákiai oklevél gyűjtemény is.¹⁹ A 45 mm átmérőjű pecsét közepén trónon ülő főpap látható miseruhában, pásztorbottal és infulával, jobbát áldásra emelve. Jobbja mellett egy nem könnyen kivehető madár vagy szárnyas lény, angyal áll, lábainál valamiféle lapos dologgal. A szlovák leírás angyalnak minősíti. (504. lap) A körirat: +SIGILL URIE DEI GRA ABBATIS SCI MARTINI. A körirat stílusa hasonló a hiteles helyiéhez. A főkérdés: mit ábrázol az ovális mélyedésben lévő mellékalak? Mert az esetleg még a főalakra is fényt vet. Feltételezésünk szerint nem angyalról van szó, hanem álló hollóról, és lába alatt lapos kenyér. Ez esetben az áldó apát Benedek lenne. Lehetne természetesen azt is állítani, hogy az bizonyos madár inkább a Szent Mártonnal kapcsolatos lúd, és ez esetben Márton lenne a főalak. Ezt az utóbbi feltételezést még kevésbé erősítik meg analógiák. Inkább tartjuk tehát mint hipotézist, hogy Oros apát pecsétjén is Szent Benedek és a holló szerepel. Ez annál is inkább nem valószínűtlen, mert a két ábrázolás nagyjából egy időből való. A pecsételők a jelek szerint azonban más műhelyben készülhettek, bár némi hasonlóság is fedezhető fel, mint pl. a miseruhába öltözött főpap albjának diszítésén.

Arra az ábrázolásra viszont, hogy a trónon ülő, egyik kezében pásztorbotot tartó, a másikkal pedig áldó főpap mellett két szerzetes térdel, találtunk adatot.²⁰ A 45 mm átmérőjű pecséten a pecsétmezőben Szent Ágoston püspök ülő alakja van; jobbát áldásra emeli, baljában pásztorbot, kétoldalt egy-egy térdeplő, feléje forduló szerzetes. A körirat: S CAPITLI PVICIAL HEMITAR ORD S AUG DE HUGAIA; – Az ágostonrendi magyar provincia káptalanjának pecsétje, 1478-ból. Ez természetesen nem jelenti, hogy a pecsét maga nem készülhetett jóval előbb. Mindenesre mind az ábrázolás stílusa, mind a körirat a hiteles helyihez hasonló időből származónak mutatja magát. A két szerzetes azonban itt összetett kézzel a védőszent felé fordul, tehát a ikonográfiai értelme természetesen más.

A témával kapcsolatos az az adat, amelyet Jerney János: A magyarországi káptalanok és konventek mint hiemes és hiteles helyek története c. tanulmányában találtunk.²¹ – A 118. lapon látható egy pecsét ezzel a megjegyzéssel: „Szent-márton hegyi konvent”. Majd hivatkozik Péterfy: Sacra Concilia c. munkájára, amelyben megtalálható a 170. lapon a pecsét rajza ezzel a körirattal: „SIGILLUM SCI MARTINI DE MONTE PANNONIAE; – belül talán Szent Márton, meg más két szent képe,” – írja.²² – Péterfy a jelzett helyen valóban hozza a pecsét rajzát 1290-es évszámmal, ott, ahol könyvében egy

18 Lásd Függelék III/3.

19 Codex Diplomaticus Slovaciae tom. II. Bratislavae 1987. 504. lap. – Lásd Függelék III/4.

20 Burgenländische Blätter.....Lásd Függelék IV/1.

21 Magyar Történelmi Tár, 1855.

22 Lásd Függelék IV/2.

1353-ben tartott esztergomi zsinatot ír le. A szövegben azonban semmi utalás nincs Szent Márton monostorára, sem arra, hogy a pecsétet Péterfy hol találta, honnét vette. A Rendtörténetben sincs nyoma ennek az állítólagos pannonnalmi hiteles helyi pecsétnek. Annál különösebb, hogy ezt az utalást Jerneytől átveszi Czobor Béla is,²³ aki ezzel együtt az 1723-as Sajghó féle hiteles helyi pecsétet is említi, viszont egy szava sincs arról a pecsétről, amely a 13. és 17. század között vitathatatlanul a hiteles helyi pecsét volt Szent Márton monostorában, és amelyeknek pecsételője ma is megvan.

Mégegyszer visszatérve Szent Benedek ábrázolásaira megemlíjtük Elisabeth Dubler könyvét²⁴; ő Szent Benedek középkori ábrázolásaival foglalkozik. Meglepő, hogy ezt a jelenetet: Szent Benedeket a két szerzetessel és a hollóval, nem találjuk nála. Benedek püspökként történő ábrázolása liturgikus ruhában, infulával és pásztorbottal, a középkorban gyakori. Sőt ritka alkalommal még az érseki pallium sem hiányzik; hogy pecsétünön erről van-e szó, vagy csupán a miseruhára applikált diszító szalagról, a fennmaradt ábrázolásból nem könnyű eldönteni. A holló a középkortól szinte állandó attribútuma Szent Benedeknek, valamint a kezében tartott Regulán a kehely vagy pohár, mely a mérgezett italra utal. Egyeseknek úgy tűnik, hogy az ábrázolt főpap görög ujj-formálással áldja meg a kelyhet; ez érdekes lehetne, keleti hatást tükrözne. – A hiteles helyi pecséten található ábrázolás legjobb tudomásunk szerint a sokféle Szent Benedek érem egyikén sem fordul elő.

5. MÉG NÉHÁNY KÉRDÉS A HITLEHELYI PECSÉTTTEL KAPCSOLATBAN

Az egyik a pecsét köriratára, annak szövegére vonatkozik. A „*Sigillum Capituli Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae* „ szövegben meglep a „*capitulum*” megjelölés. A monostorok esetében a konvent volt a hiteles hely fenntartója és őre, tehát érthetőbb lett volna a „*Sigillum conventus...*” megszövegezés. Hogy miért került a szövegezésbe mégis a „*capitulum*” kifejezés, erre vonatkozólag Kumorovitz Bernát professzor úr, a pecsétek szakértője sem tudott teljesen megnyugtató magyarázatot adni. Minden valószínűség szerint itt a *Capitulum* szó egyértelmű a *Conventus* megnevezéssel. Érdekes tény, hogy Pannonnalmán a konvent gyűlést – tehát a helyi konvent aktusát „*capitulum conventus-*”nak, konvent-káptalannak hívja a hivatalos elnevezés, szemben az egész kongregációt összefogó „nagykáptalan”, „*capitulum generale*” elnevezéssel. Az sincs kizárva, hogy kezdetben a káptalanok mintájára megszervezett hiteles helyi szervezetet „*capitulum*”-nak nevezték.

Egy másik, joggal felvetődő kérdés a hiteles helyi pecsét használatának, ill. a használat kezdetének időpontja. A pecsét életbelépéséről, ill. a hiteleshelyi munka kezdetéről adatot nem találunk. Az első fennmaradt pecsétet a Rend-

23 Czobor Béla: Magyarország világi és egyházi hatóságai pecséteinek jegyzéke. Pest. 1871. 82. lap.

24 Elisabeth Dubler: *Das Bild des hl. Benedikt bis Ausgang des Mittelalters*. EOS Vg. St Ottilien. 1953.

történet 1340-ből hozza. Az épségben fennmaradt viaszpecsét egy 1340-ben július 2-án keltezett oklevélen található, amelyet a Pannonhalmi Konvent mint hiteles helyi szerv állított ki bizonyos szőlő eladás és vétel ügyében. A Levéltárban azonban található már záró pecséten egy töredék 1326-ból, sőt 1306-ból, ahol azonban inkább csak a pecsét körvonalai maradtak fenn. Az azonban biztosra vehető, hogy a hiteles helyi pecsét már 1306-ban használatban volt.

A hiteles helyi pecsét datálásával különben Marosi Ernő is foglalkozott. Az ő megállapításait összefoglalva mondhatjuk, hogy volt már a konventnek 1201-ben pecsétje; ugyancsak van említés Oros apát 1231-es és 1241-es okleveleiben is „conventünk pecsétjéről.” Marosi véleménye szerint a jelenleg tárgyalt és fennmaradt pecsét nem azonos az elsővel. Ő a magyarországi fennmaradt pecsétekkel összehasonlítva jelen pecsétünket, annak kezdetét 1241–1256 közé teszi, talán a reform intézkedésekkel és birtokügyek rendezésével elfoglalt Favus apát (1252–1265) idején készülhetett.²⁵

6. A HITELES HELYI PECSÉT ÁBRÁZOLÁSÁNAK TOVÁBBÉLÉSE ÉS ALAKULÁSA A 17–18. SZÁZADBAN

Célkitűzésünk nem a pannonthalmi főapátság életében előforduló összes pecsétek kimerítő tárgyalása, hanem elsősorban annak vizsgálata, hogyan él tovább a hiteles helyi pecsét ábrázolása beépítve egyéb pecsétekbe, és hogyan alakul, változik az, milyen variánsokkal találkozunk. A pecsétekkel a Rendtörténet különböző vonatkozásokban foglalkozik, természetesen az ott talált adatokat is felhasználjuk.

A török idők viszontagságai folytán a 16. század vége felé a konvent föloszlásával a hiteles helyi működés is megszűnt. A főmonostori konvent újjászervezése 1638-ban Pálffy Mátyás főapát kinevezésével megtörtént ugyan, de a hiteles helyi működés hivatalosan csak Sajghó főapát idején állt helyre, amikor is a hiteles helyi pecsételőnek felújított formája is elkészült, 1723-ban.

Pálffy főapát azonban a régi hiteles helyi pecsételő mellé egy új kis pecsételőt is meghonosított a testület számára. Ő tudvalevőleg az ausztriai Heiligenkreutz cisztercita kolostorból lett pannonthalmi főapáttá. Az újjáéledő magyar bencések természetesen az osztrák bencés kongregációval is testvéri kapcsolatot tartottak; a Pálffy Mátyás alatt bevezetett címerben az Osztrák Kongregációtól átvett öt szívet, és a Cassinói Kongregáció „PAX” jelszava lett egyesítve. A 20 mm átmérőjű új konvent pecsét külső körén belül fönny kereszt látható, körben pedig a következő felirat: S I G F B C O S M A R T I N I P A N N O N I ; Feloldva: Sigillum Fratrum Benedictinorum Conventus Sancti Martini Montis Pannoniae, – azaz a Pannonia-hegyi szentmártoni Konvent bencés testvéreinek pecsétje. Belül öt lángoló szív: három felül, alul kettő; a közepén pedig a

25 Marosi Ernő: A pannonthalmi konventi pecsét datálásához. – Művészettörténeti Értesítő. 1981. 138. lap.

PAX²⁶ szó. Az eredeti pecsételő nem maradt fenn. – Először egy megbízólevélen fordul elő, amelyet Pálffy Mátyás főapát halála után a konvent Magger Placid perjel és Seifrid Imre alperjel által Pozsonyba küld, hogy ők ott a rend jogait képviseljék.

Megemlítjük még, hogy a Pálffy Mátyás idejében készült Pax-os konvent pecséten kívül található még a Levéltárban két olyan 18. századi pecsételő, amelyik ugyancsak 5 szives, lényegében az előzővel megegyező, de elrendezésében és feliratában némileg különböző. Keletkezési idejükről nem sikerült többet megtudni.

A főapátoknak a 17. században különben saját címeres pecsétjük van, amelyen nem szerepel sem a hiteles helyi pecsét ábrázolása, sem pedig az újabb 5 szives, pax-os. Ilyen pecsételők Pálffy Mátyás, Magger Placid, Gencsy Egyed főapátoktól maradtak fenn. Viszont a század végén Rumer Márton főapát (1683–1693) idejében található az első egyesített főapáti címer; az egyik oldalon az öt szív és a Pax szó, a másik oldalon pedig sisak tollforgóval, alatta a kettős kereszttel. Körirata: MARTINUS RUMER A A S M P OSB; Feloldva: Martinus Rumer Archi Abbas Sancti Martini Pannoniae Ordinis Sancti Benedicti. Ettől kezdve az egész 18. század folyamán a főapátoknak ilyen kettős címerük van. Így Karner Egyednek, Göncz Celesztinnek, Sajghó Benedeknek és Somogyi Dánielnek.

Sajghó főapát címerével már foglalkoztunk, bizonyítékul használva fel ahhoz, hogy a központi alak benne Szent Benedek. Sajghó egyesített pecsétjé annyiban tér el elődeitől, hogy ő saját pecsétjébe – nyilván védőszentje, szent Benedek miatt – átveszi a hiteles helyi pecsét ábrázolását. Legalább is nagy egészében, mert az áldó gesztusú főpap mellett a két térdelő alak már nem annyira szerzetes, mint inkább vazallus, aki kezét a Szent felé tárja. Tehát már Sajghó főapát is szabadon használta fel a hiteles helyi pecsét ábrázolását.

Somogyi Dánielnek van hivatalos pecsétje és címere, azonkívül fennmaradt a temetés alkalmával a halotti címere. A hivatalos főapáti pecsétjén az öt szív és Pax ábrázolás mellett ő is megtartja a másik oldalon a hiteleshelyi pecsét ábrázolását, de már némi változtatással. Így pl. a főpap melletti alakok már nem szerzetesek; a jobboldali kehellyel inkább angyalnak néz ki, és szárnya van: a baloldali is világi öltözékben látszik lenni, és nem tart semmit.²⁷ Fennmaradt temetési címerének pajzsa négyes osztású. Felül jobbra Pax és öt szív, balról csupán egy ülő alak főpapi ruhában, minden mellékalak nélkül. Alul mindkét részben a családi címer.²⁸

A 17. század közepétől lassan jellemzővé vált öt szív és Pax ábrázolás jelentésére nem sikerült fényt deríteni. Mindenütt csak általános hivatkozás található a Melki Kongregációtól átvett öt szívre, de az eredeti melki mintát nem sikerült megtalálni; sem pedig a Cassinói Kongregáció olyan pecsétjét, amelyen PAX valami más ábrázolással együtt lenne látható.

26 Lásd Függelék IV/3.

27 Lásd Függelék IV/4.

28 Lásd Függelék V/1.

Az a szokványos magyarázat, hogy az 5 szív az 5 magyar bencés apátságot jelentené, (tehát Pannonhalmán kívül Tihany, Bakonybél, Celldömölk és Zalavár apátságokat), minden komoly alapot nélkülöz, csupán belemagyarázás. Az igazi magyarázat és értelmezés még kutatásra vár. Kétségtől szűz magyarázat az öt szívet mint a közösség szimbólumát értelmezni, amelyen belül a Pax, a béke uralkodik.

8. PECSÉTEK PANNONHALMÁN A 19–20. SZÁZADBAN

Az 1802-es visszaállítás után természetesen folytatták a rendi hagyományokat a pecsétek ábrázolása terén is, mégis megállapíthatók bizonyos tendenciák. Ami leginkább szembetűnik: megszűntek a kifejezetten főapáti pecsétek. A főapátok a rendi pecsétet használják. Kivétel legújabban Várszegi Asztrik püspök főapát úr, aki mint püspök saját címerrel bír, és azt használja hivatalosan mint rendfőnök is. – A 19. században még használatban vannak a pannonhalmi konvent pecsétjei, amelyek a 20. században azután lassan átadják helyüket a főapátsági pecsétnek. – Ugyanakkor több hivatal is külön pecséttel rendelkezik; így pl. a főapátsági szentszék, a dékáni hivatal, a házgondnokság, a könyvtár stb. Ezekkel részletesen nem kívánunk foglalkozni, hisz semmi új elemet nem tartalmaznak.

Ami jellemző és fontos számunkra, az a tény, hogy a 19. század folyamán méginkább elveszik az eredeti hiteles helyi pecsét hű ábrázolása, és következőképpen annak értelmezése. Külsőséges átvételük különböző formákban történik, elsősorban a két térdeplő alak megformálásában. Az elbizonytalanodásra és egyenesen a félreértésre jellemző magának a Rendtörténetnek felszínessége.

Ami a konvent pecsétjét illeti, az 1802 évszámmal jelzett pecsét jellegzetessége igazában az öt szív és a Pax felett elhelyezett ötágú korona. A kerek pecsét felirata: SIG (ILLUM) O S B CON(VENTUS) S MAR(TINI) D(E) S(ACRO) M(ONTE) PANNO(NIAE) 1802. A jelek szerint ez volt érvényben egészen a szabadságharcig, amikor is felsőbb indításra a pecsétek feliratát is magyar szöveggel kellett ellátni. Az öt szív felett ekkor is ott az ötágú korona, de a PAX helyére a BÉKE került; a körirat pedig: PANNONH. SZ. BENEDEK-RENDI CONVENT 1848.²⁹ A konvent pecsétekkel tovább nem foglalkozunk, hisz lényeges változás nem történt. Ez a forma volt érvényben még a századfordulón is.

A 19. században tudunk a főapátok gyűrűs pecsétjéről, amelyek a régi hiteles helyi pecsét és az ötszives szokásos kombinációi. A 19. sz. első feléből rendelkezünk egy különleges pecsételővel, amelyen felirat nincs, de nyilvánvalóan a magyar Bencés Kongregáció részére készült. A pecsét egyik felén a szokásos öt szív és Pax felirat, a másik felén viszont a hagyományos hiteles helyi ábrázolás helyett a magyar címer látható: a négy sáv és a hármashalmon

29 Lásd Függelék V/2.

kettős kereszt. Az egészzet egy Habsburg jellegű korona díszíti.³⁰ A pecsételő használatáról nem tudunk, nem került kézbe ezzel nyomott viaszpecsét.

Igazában érdekes a szabadságharc idején behozott új főapátsági címer is, melynek sem eszmei kidolgozójáról, sem használatáról nincs adatunk. A kerek címer egyetlen pajzsból áll, mely igazában a magyar címer; a jobboldalon a kettős kereszt is koszorúba van foglalva. A korona helyett pedig ugyancsak egy koszorú látható, A felirat: SZ MÁRTONI FŐ APÁTSÁG PECSÉTJE. 1849.³¹

Különös érdeklődésre tarthatnak számot részünkről azok a halotti címerek, melyek a 19. század 3 főapátjának temetéséről fennmaradtak. Novák Krizosztom, Rimely Mihály és Kruesz Krizosztom tenetésénél ezek a címerek a katófalk körül voltak elhelyezve; ezek papírra festett, az elhunyt adatait tartalmazó, és lényegében a főapáti pecsétet követő ábrázolások.

Novák Krizosztomé 1828-ból a legprimitívebb, valószínűleg helyben rajzolt ill. festett munka. A jobboldali szerzetes helyett aránytalanul kicsi angyal látható, és felette egyszerűen egy madár; az ülő főpap másik oldalán pedig egy álló klerikus. Tehát a hiteles helyi pecsét teljesen felszínes utánzásáról van szó.³²

Rimely Mihály főapát 1865-ben készült halotti címere már kidolgozásában nívósabb. Érdekessége: először fordul elő, hogy a két szerzetes helyett két térdelő ifjú van a palástba öltözött, mellkeresztrel és pásztorbottal felszerelt főpap két oldalán. A két ifjú csizmában van, féltérdre ereszkedve, összetett kézzel.³³

A harmadik ábrázolás Kruesz Krizosztom főapát halálára készült, 1885-ben. A címer jobboldli részében az öt szív között a BÉKE olvasható; a másik oldalon lényegében a Rimely halálakor használt ábrázolás látszik, azzal a sajátossággal, hogy itt a két ifjú (hosszú hajukkal inkább nőnek látszanak), két térdre ereszkedik.³⁴

Ezek a címerek is mutatják, hogy már megbomlott az ábrázolás egységes értelmezése és továbbadása. Elsősorban a két mellékalakot mutatják több formában. De ha még szerzetesnek is vannak ábrázolva, akkor is elmaradnak az eredetileg jellemzőnek szánt ikonográfiai adatok: a kehely, a zsák a csengővel, a madár a kenyérrel stb. Századunkban ez az ábrázolás még inkább fellazult. A számos alkalommal díszítésre használt címereket egyenként nem vehetjük végig; de bizonyos típusokba csoportosíthatók. Az egyes ábrázolási fajtákból inkább egy-egy jellemző alakítást emelünk ki. Itt is inkább a két mellék alakra szorítkozzunk.

a) A jobboldali személy angyal, a baloldali karinges klerikus. Ennek a felfogásnak legjellegzetesebb és legszebben kivitelezett formája a Kruesz Krizosztom számára a gazdászoktól felajánlott díszalbum kötésén van; finom porcelán festés.³⁵ A klerikus helyett másutt szerzetes látható az angyal párjaként, mint

30 Lásd Függelék V/3.

31 Lásd Függelék V/4.

32 Lásd Függelék VI/1

33 Lásd Függelék VI/2

34 Lásd Függelék VI/3

35 Lásd Függelék VI/4

pl. a pannonhalmi gimnázium épületének a falu felé eső sarkán, a modern stílusú kőcímeren.

b) Két lebegő kis szárnyas angyal övezi a főpapot. – Szép kivitelezésű példája a 20. század első felében a kerengőben lévő főapáti lakosztály ajtajira faragott főapáti címer.³⁶

c) Két ifjú áll, illetőleg térdel a főpap mellett. – Ez jelenik meg a soproni temető bencés kriptáján, amelyet Storno készített.³⁷ Vagy még szebben a Bencés Diákszövetség 1930-ban készült dísz-kelyhén, amiről a talpat díszítő email címer maradt fenn. Itt az ifjak minden bizonnyal a bencés diákokra utalnak.

Ezek az ábrázolások igazában variálódnak. A lényeg az, hogy az egymást másoló címer vagy pecsét rajzolóknak nem tudják már az ábrázolások igazi értelmét, és ezért elődeik és saját elgondolásaik vezetik őket. Ebben a soproni Storno Ferenc elől jár, aki természetesen sok címert volt kénytelen festeni és nem kapott biztos eligazítást.

Csupán utalunk arra, hogy a Házgondnokságnak a 18. században Pannonhalmán volt külön pecsétje. Ezen Szent Márton látható lovon, és a szokott ábrázolás szerint alamizsnát nyújt a koldusnak. Ez az ábrázolás a valóban alamizsnát is osztó házgondnok számára kifejező és figyelmeztető is lehetett.

A 19. században kialakult rendi székházak általában az öt szíves címert veszik át, csak a körirat változik. Úgy tűnik, hogy ez az ábrázolás vált a köztudatban is jellegzetesen magyar bencés címerre, ahogy ez jelvényeken, emblémákon is látható. Ez lehetne szinte a magyar Bencés Kongregáció közös pecsétje, illetőleg címere. Ehhez társulhatna a Főapátságban a hiteles helyi ábrázolás, egyéb házak esetében pedig a másik mezőben vagy pajzson a történetileg kialakult, vagy kialakítandó saját címere. A 19. századtól újjáéledő apátságaink saját címerrel rendelkeztek, amiben semmi sem mutatott arra, hogy a Magyar Bencés Kongregációhoz tartoznának.

Összegezve az elmondottakat: Minden pannonhalmi pecsét vagy címer két forrásra megy vissza: Az egyik a 13. századi hiteles helyi pecsét, a másik a 17. századi konvent-pecsét. Az elsőről bizonyítottan tartjuk, hogy az Szent Benedeket ábrázolja két szerzetessel, és alapvetően a Szent apátnak – a Dialogusok II. könyve alapján – a Gonosz feletti győzelmét fejezi ki. A másodiknak létrejöttét és mondanivalóját dokumentálni nem tudjuk, de némi beleéléssel vallhatjuk, hogy az öt szív és a Pax a testvéri együttlét és a béke gondolatát hirdeti. Az első, hiteles helyi vonatkozása miatt, inkább a főmonostort illeti, míg a másik az egész magyar Bencés Kongregációhoz tartozást jelenthetné. A történelmi fejlődés a kettőt egyesítette és a Kongregáció pecsétjévé tette, ami természetesen megtartandó.

Egy közösség címere és pecsétje kell, hogy kifejezze a közösség identitását, multjával való kapcsolatát és eszményét. Mindkét eddigi pecsét ábrázolásunk megérdemli, hogy hűségesen ragaszkodjunk hozzájuk, nemcsak régiségük miatt, hanem mert emberi és szerzetesei mondanivalójuk korunkban is időszerű.

36 Lásd Függelék VII/1

37 Lásd Függelék VII/2

SZILVESZTER SÓLYMOS:
THE FORMATION OF THE OFFICIAL LOCAL STAMP AND ARMS OF PANNONHALMA

(The author is a retired Benedictine teacher of theology who investigates the history of Pannonhalma and its Abbey.)

One of the outstanding pieces from the Middle Ages of the Pannonhalma Archive and, in general, of the Pannonhalma Abbey, is the official local stamp from the 13th century, a seal of copper plate with a diameter of 6 cm. Previously the author published a short article on the iconography of the official local stamp in the Bulletin of the History of Arts (Vol. 1981, pp. 136–138). As the Millennium of Pannonhalma approached, he carried on with his research into the circumstances underlying the inclusion of the official local stamp in the arms of Pannonhalma and also in the changes which its form underwent over time.

In the author's opinion, writers of the 14-volume *History of the Pannonhalma Order* published in the beginning of this century did not provide a thorough interpretation of the illustration on the official local stamp because even Pongrác Sörös, the outstanding chronicler of the order identified the main figure in the stamp with St. Martin. They took it for granted that the figure should be that of the patron. After a thorough study of St. Martin's life and his iconographic portrayal, the author found no clues to the identification of the two specifically shaped figures of monks beside the prelate as depicted on the official local stamp. There is a figure dressed in prelate's clothes, sitting on a throne, with a crozier in one of his hands and giving his blessings with the other hand to a monk kneeling and holding a chalice. On the other side, there is a monk standing and holding something in his hands. Above the monk with the chalice, a bird can be seen holding something in its beak. The present author found the answer to the proper identification of the figures to be in the second Book of Dialogues by Pope St. Gregory the Great. The Benedictine pope describes the life of the sacred Founder of the Order in that book. St. Benedict often struggled with the evil spirit during his life. From the early Middle Ages, his ecclesiastical coins bear the initials of the exorcist script *Vade retro satana etc.* Therefore, the prelate on the official local stamp is identical with St. Benedict. The monk kneeling on his side is offering him the chalice with the wine containing poison, to which the saint is giving his blessings causing the chalice to break and let the poison flow – as related by St. Gregory the Great in his story of the monks of Vicova. According to the Book of Dialogues, the raven above the monk's head, in obedience to the saint's order, carries with it a piece of poisoned bread. The monk standing on the other side of the prelate and holding a small basket or sack is Monk Romanus who provided Benedict, living in the Subiaco Cave as a hermit, with food descended in a little basket with a bell. The bell on the basket served to warn the hermit that the Evil – in St. Gregory the Great's *Vita* – was throwing stones at the basket (or sack) in order to prevent the delivery of food to the sacred hermit. According to the given interpretation, the main figure corresponds to that of St. Benedict whose story of life provides a justification of the illustration.

The author found data in support of the fact that the above interpretation was given to the scene back in the 18th century. A writing by a Benedictine monk in Pannonhalma named Bonifác Lancsics attaches the same interpretation to the scene depicted on the stamp.

Another argument is provided by the 18th century arms of Benedek Sajghó. Sajghó's arms represent Benedict, his patron saint, who is giving his blessings to the monk kneeling in front of him.

As far as the age of the stamp is concerned, experts define its time of creation to be the first half or the middle of the 13th century: the first document bearing the official local stamp is related to a date not long after that period. In fact, the official local stamp also served as the stamp of the Abbey during the whole of the Middle Ages.

The official local stamp was connected with another illustration in the 1640's, not long after the reconstitution of the Pannonhalma Convention after the Turkish Invasion. That stamp has two illustrations on it: to the right is the old, official local stamp, whereas there is another shield on the left side in which the word PAX is surrounded by five hearts. The five hearts on the new stamp are probably related to the Austrian Benedictine Congregation, while the word Pax is found in the arms of the Cassino Congregation.

Up to the present time, the arms formed from the two „shields” – the official local together with the stamp from the 17th century – has been the arms of Pannonhalma and the Abbey, appearing on all seals as well. The iconographic interpretation of the two monks beside St. Benedict in the official local illustration became especially vague starting with the beginning of the 19th century when their figures were sometimes replaced by two angels or two young clericals and, still later, by two young people or two Benedictine students. The popular interpretation of identifying the five hearts with the five abbeys of the congregation appears to be the result of phantasy. In 1996, on the 1000th anniversary of the Abbey, steps were taken to exactly define the arms of the Abbey and the Hungarian Benedictine Congregation.

II/1.

II/1.

III/1.

III/2.

III/3.

III/4.

IV/4.

IV/3.

IV/2.

IV/1.

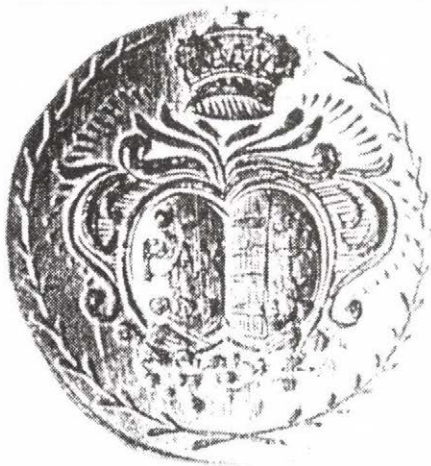
V/1.

V/2.

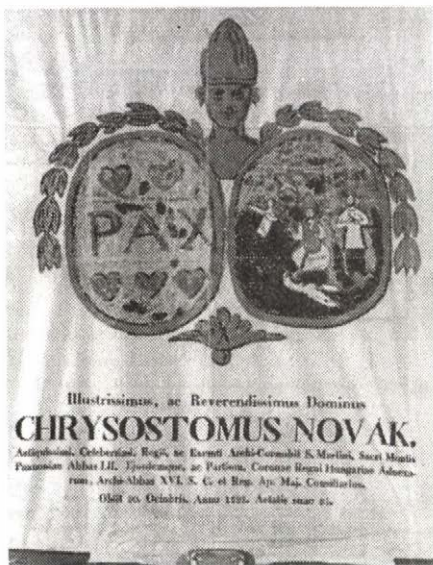
V/3.

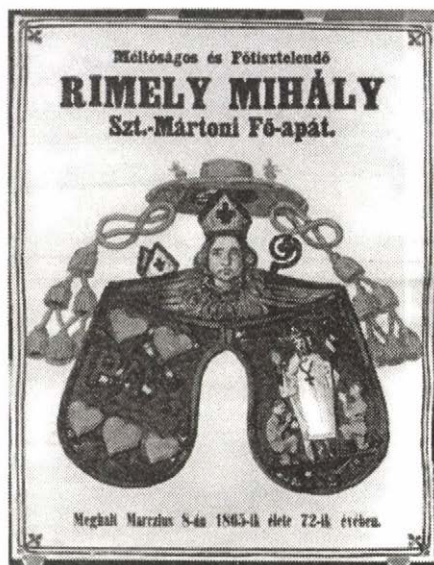
V/4.

VI/1.

VI/2.

VI/3.

VI/4.

VII/1.

VII/2.

TÓTH JÁNOS ALDEMÁR OSB

A PANNONHALMI GAZDÁLKODÁS TÖRTÉNETE
A XVIII. SZÁZAD DEREKÁN

Részlet¹

I. BEVEZETÉS

A XVIII. század második fele az európai mezőgazdaság történetében az újjászületés kora.² A fejlődés szülőhazájában, a sűrűn lakott Angliában és Németalföldön már a XVII. században újítanak, az újító szellem a forradalmi Franciaországon és Németországon keresztül lassan ér el hozzánk. Németországban a XVIII. század közepéig fennáll a középkori rendszer.³ Nálunk a háborús-küzdelmes XVII. század gazdaságilag magasabb fokon állt, mint a békés XVIII. század első fele. A nagy hadseregek felélték az uradalmak készleteit, a háborúk elmúltával a piac, mint lendítő erő, hiányzik.⁴ A kivittelt az osztrák vámpolitika csaknem teljesen elgáncsolta.⁵ Itthon pedig nagy távolságokra a rossz utakon⁶ nem lehetett szállítani; a fogyasztó városi lakosság különben is csekély.⁷ Ily körülmények között mezőgazdasági fejlődésről nem

- 1 Szerző (1921–1986) szakdolgozata Szekfű Gyulánál készült, 1946 táján. Kézirat, kiadása előkészületben.
- 2 Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása különös tekintettel az 1770 1815. esztendőre, Bp., 1933. I. és az ott idézett irodalom.
- 3 Kulischer Josef: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit 2. k. München und Leipzig, 1928 29. II. 39 48. 55.
- 4 Gerendás Ernő: Az esztergomi főkáptalan garamszentbenedeki birtokkerülete a XVIII. század II. felében. Bp., 1934. 9.
- 5 Eckhardt Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922. 44 52.
- 6 Belitzky János: A magyar gabonakivitel története 1860-ig. Bp., 1932. 40 41. Hogy még a városi utak is milyen rossz állapotban lehettek, példa erre 1664-ből egy hadimérnök jelentése: Győr város utcái olyan sárosak, hogy nagyobb eső idején alig lehet átgázolni. Követ (költséges) nem lehet hozatni, azért az utakat 4–6 láb mélyen durva homokkal kellene bevonni. Villányi Szaniszló: Győr vár és város helyrajza, erődítése, háztelek és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győrött, 1882. 55.
- 7 Magyarországon Skerlecz Miklós számítása szerint 6 és 1/2 termelőre esik 1 fogyasztó, bár 1 termelő 5 embert is el tudna tartani. Sőt még a városiak is művelnek földet. Gerendás. i. m. 11. Győr megye lakossága a török után megcsappant. A század folyamán (1720–1787 között) 145%-kal emelkedett a lakosság (négyzetkilométerenként 35 lélek). A születések és halálozások arányszámának javulása eredményezte ezt. A Dunántúl megszűnt hadszíntér lenni. A számbeli fejlődés tehát nem a kulturális előrehaladás bizonyítéka. Kalmár Gusztáv

lehet és nincs is szó.⁸ A piachiány okozta pénztelen viszonyokkal nincsenek arányban a megnövekedett igények. A békés idők nagyurai előtt megnyílik Bécs barokk pompája. Igényeiket nyugati társaikéhoz mérik. Az egyháziak is lépést akarnak tartani a nyugati főpapokkal. Iskolázásuk, utazásuk során a barokk egyházi pompa megigézi őket, a hitélet felvirágoztatására templomokat, iskolákat emelnek; a szegénygondozás is sokat felemészt.⁹ Minderre fedezetet a birtoknak és népének fokozottabb kihasználása nyújthatott.

II. A FÖLDESÚR

A nagybirtok gazdasági élete személyhez kötött. A gazdálkodás menetében a birtokos személyisége érezteti hatását még akkor is, ha a cél, a folyamatos termelés, térben és korban állandó azonossága bizonyos konzervatív megköttöttséget mutat. Legjobb példa erre Békésben Harruckern, vagy a három Graszalkovich gazdálkodása. I. Antal alatt Gödöllő gyorsan felvirágozik, hogy amit ő kitaró szívóssággal gyűjtött, fia és unokája elherdálják.¹⁰ Bár a világi nagybirtok története bonyolultabb, mint az egyházié,¹¹ vagyis a földesúr kezdeményezése, érdeklődése sokkal inkább nyomot hagy a birtok gazdasági képén, mint a természeténél fogva konzervatívabb egyháziaké, mégis a birtokos az utóbbiaknál is rányomja a maga egyéniségét a gazdálkodás menetére. A XVII. században Sennyey István, Győr kancellárpüspöke Pannonhalma szomszédságában kiváló gazda volt.¹² Korszakunk két szentmártoni földesura Sajghó Benedek és Somogyi Dániel főapátok.

A török utáni idők főapátjainak nem kis gondját jelentette a főapátság birtokainak újjászervezése. A kemény és szigorú, de amellet költő hajlamú Karner Egyed (1699–1708) már jószágkormányzósága idején sokat pörösködött a birtokok ügyében. De főapát korában gazdasági tevékenységét a konventjével való viszálykodása és a kuruc háború megbénították.¹³

Utóda az egykori szentmártoni jószágkormányzó, majd perjel és bakonybéli apát, Göncz Celesztin (1709–1722) lett. A 69 éves főapátnak a somogyi tizedek pere, a győri püspökkel való joghatósági vita és apróbb birtokperek örlik fel

táv: A török uralom hatása a Dunántúl népességére. Föld és ember, 1929. 58. Metzner Károly: A Dunántúl gazdasági és népességi leírása a XVIII. század elejéről. Föld és ember, 1930. 169. Téglás J. Béla: Dunántúl népességének változása a török uralom megszűnté óta. Történetírás, 1937. 308. Thirring Gusztáv: Magyarország népessége II. József korában. Bp., 1938. 17.

8 Csapody Csaba: Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében. Bp., 1933. 6. és Jármay Edith – Bakács István: A regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században. Bp., 1930. 73.

9 Piszker Olivér: Barokk világ Győregyházme gyében Zichy Ferencz gróf püspöksége idején (1743–83). Pannonhalma, 1933. 14–16.

10 Wellmann. i. m. 7 28.

11 Szekfű Gyula: A magyar nagybirtok történeti szerepéről. Magyar Szemle, 1928. 303.

12 Szabady Béla: Győri kancellár-püspök, mint gazda a 17. században. Győri Szemle, 1931. 1 3. sz. 38.

13 Molnár Szulpicz: A pannonhalmi főapátság története. 1535–1708. (= Rt. IV. k.) Bp., 1906. 120 131.

egészségét. A gazdaságok vezetése jó kezekben nyugodott, de az aggastyán főapát már nem tudta a kiváltságaiban és birtokaiban annyit támadott Rend életét irányítani, még kevésbé az elvesztett birtokokat visszaszerezni. A sok megoldatlan feladat új, akaraterős férfit igényelt. Ezt találta meg a konvent Sajghó Benedek személyében.¹⁴

A Sajghó család székely származású volt. Sajghó Imre Ferenc, a későbbi főapát atyja telepedett meg Nagyszombatban, ahol 1670-ben nemességet nyert csíkszentmártoni előnévvel. Feleségétől, Mindszenty Katalintól 3 gyermeke született. A legidősebb Imre Ferencből lett főapát. A középiskolát és egyetemet Nagyszombatban végezte. Utána gr. Csáky Imre váradi püspök unokaöccsét, gr. Csáky Miklóst, a későbbi prímást nevelte. A renddel már szülővárosában megismerkedett. 1715-ben öltözött be Pannonhalmán, öt év múlva pappá szentelték. Teológiai tanár lett. Tekintélyét, tudását, példás életmódját, erélyességét, ügyességét már két év múlva azzal ismerték el rendtársai, hogy – bár a legfiatalabb felszentelt rendtag volt – Göncz Celesztin főapát örökébe választották.

A fiatal főapát székfoglalásakor a Rend anyagi és szellemi tekintetben a hanyatlás képét mutatta. Tolnay Máté egykor hatalmas főapátságának csak töredékei maradtak a török után. Sajghót Rendje kötelezte, hogy az elvesztett javakat visszaszerezze. Hihetetlen szívóssággal végezte munkáját. A főapátság anyagi és jogi helyzetének megerősítése volt a célja. Fiatalos lendülete, szellemi és testi kiválóságai képessé tették őt arra a munkára, hogy a rengeteg pert és bonyolult ügyet egyedül végezze. Autokrata hajlamai csakhamar teljes mértékben kiütöztek. Jellemző, hogy Koptik Odó apátot, bár az teljes alávetettségben igyekezett eszméit (saját noviciátus, Dömölk kiépítése) megvalósítani, Sajghó erélye elgáncsolta, végül Göttweigbe internáltatta.¹⁵ Nem kér és nem fogad el tanácsot. Rendjéhez is ritkán fordult. Az ügyek menetébe és a pénzkezelésbe beleszólást nem engedett. Úr, kinek csak alattvalói, de nem barátai, kormányzó, kinek csak írnokai (ügyészek), de nem tanácsosai vannak. Ezt az uralmat és hatalomkört önmaga teremtette meg magának, makacsul ragaszkodott hozzá és óriási munkaerejével, szívós kitartással igyekezett neki megfelelni. A pénzügyeket teljesen maga vezette. A celleráriuson kívül más pénztárost nem tartott, ennél is csak a folyó kiadásokra volt pénz. De bármilyen nagyobb tételre vagy bevásárlásra már tőle kellett a pénzt kérni. Amire kellett, arra is nehezen adott. Ez nem annyira fukarságának, mint szerzetesi voltának tulajdonítható. Rendtársait igénytelenségre akarta nevelni.¹⁶

Magánéletében ő maga is egyszerű volt, főapáti lakosztályát Bajzáth vizitátor főapáthoz nem illőnek találta. Bár az is lehet, hogy csak az udvari ízléshez szokott Bajzáthnak tűnt fel így. Az eladott termények és állatok árát is rendszerint ő maga vette fel. A jobbágyok ház- és szőlőeladásaira is gondja volt. Megtörtént, hogy a szerződés megkötésénél személyesen jelen volt.

14 Németh Ambrus: A pannonhalmi főapátság története. 1709–1892. (= Rt. V. k.) Bp., 1907. 16 20.

15 Rt. XII. 230–290.

16 Regula S. Benedicti c. VII.

Jobbágyainak igazi atyja volt. Minden tavasszal nagyon sok „költön” vagy „soha meg nem adott fejiben” adott nekik gabonát. Ínség idején ingyen gabonával és marhával segítette őket.¹⁷ A károsultaknak robot és pénz fizetése alól mentességet adott, régi cselédeknek gyakran elengedte. De ha megsértették, mint a haragos oroslán mordult fel. „Elhitessétek magatokkal, hogy az Istennek hála, eszem helin vagyok” – írja a tárkányiaknak, akik 1742-ben tiszttartóját, Aágh Amandot Komárom vármegyénél feljelentették. Végezzék csak dolgukat, mert ezután a legkisebb kárt is duplán hajtja be rajtuk. A szökevényeket „kötözve vissza hozatom”, akik pedig „vádulással járulván ellenem pártot ütöttek, véghezviszem azon Nemes V[á]r[me]lgy[é]nél, hogy annak az Tömlöcze fenekit megh heverték.”¹⁸ A tényőiek a tilos erdőt csaknem teljesen kivágták. Sajghó erre nagyon felemelte terheiket.¹⁹

Birtokai ügyében számos pere volt. Sőt még több főnemesi család ilyenmű ügyét is elvállalta. Pereskedett a győri káptalannal, mert nem ismerte el az apátúrházat nemesi kúriának. Ezt a perét elvesztette.²⁰ A somogyi tizedek ügyében 1708 óta folyó perben rengeteg utánjárással ő hozta létre a megegyezést 1726 decemberében: a vármegye ezután évi 6500 forintot fizetett.²¹ Itt is Sajghónak reális érzéke nyilatkozott meg. Megelégedett a kevesebb biztossal, mintsem hogy a régi sok vesződéssel és kárral járó tizedszedés házi kezelését fenntartotta volna. Ugyanígy kiegyezett gr. Esterházyval is, akivel Gerencsérpuszta miatt volt súrlódása.²²

Ha ellene adtak be keresetet, mint Ács és a hozzá tartozó birtokok ügyében több ízben is, erélyesen azt felelte, hogy nemcsak az ácsi részbirtokot, hanem Pannonhalmát is átengedi, csak a felperes igazolja birtokjogát. A jogait sértő egyháziakkal is perbe szállt. A nagyécsi részbirtokon a főapát földesuraságát elismerni vonakodó győri káptalan és a pápóczi prépost ellen előbb a vármegyénél, majd – mivel itt nem kapott orvoslást – a következő évben a királyi táblán perelt. Persze az ilyen perek hosszú évekig elhúzódtak; az imént említettnek is csak 1732-ben lett vége. Adósaival is többször pereskedni kellett.²³

Természetesen voltak vesztett perei is. A győrásszonyfai nemesek Tarján egy részét lefoglalták. Sajghó perelte őket, de vesztett és az 1361 forintra rúgó perköltséget neki kellett megfizetnie.²⁴ Mikor Almáspusztát, régi főapátsági birtokot, melyet fegyverjog alapján Komárom vármegye lefoglalt, 1745-ben a királyi kamara eladta, Sajghó hiába tiltakozott a pozsonyi káptalannál.²⁵

Mint főpap a barokk kor vallásos lelkesedésével prédikált, gyóntatott, templomokat építtetett, harangokat szentelt, az egyházi felszerelésről bőven gondoskodott.²⁶ Pannonhalmát a Regnum Marianum eszme egyik központjává

17 Pl. a tárkányiakat 1726-ban, Fasciculus/1. 539.

18 Uo.

19 F. 47. 27.

20 Rt. V. 180.

21 Uo. 181 211.

22 Uo. 321.

23 Uo. 342 3. és 250.

24 Uo. 270.

25 Rt. V. 361.

26 Ma/2. 1724. II. 4. Történelmi Tár, 1901. 547. 1.

tette, hová az alapító szentkirály ünnepén rengeteg búcsús jött össze.²⁷ Sajghó a pannonhalmi kálváriadombra maga is talicskázta a földet. Az elveszett battai, vaskai, szávaszentszűz, zebegényi, tapolczai, koppánymonostori, földvári, zselizi és zalavári apátságok feltámasztása érdekében sem fáradságtól, sem anyagi áldozatoktól nem riadt vissza.²⁸

Kis egyházmegyéjének jogaiért a primással és a győri püspökkel kellett harcolnia. Országrendi és társadalmi szereplése becsvágyainak természetes kielégítői voltak. Győr, Komárom, Veszprém, Pozsony megyegyűlésein gyakran részt vett. Tekintélye oly nagy, hogy fontosabb ügyekkel (kancelláriai instanciák elintézése, szónoklatok) versenyezve bízták meg. Szerepelt végrendeletek végrehajtásánál,²⁹ üdvözléseken. Sokat pereskedett a pálosok generális perjeljével, hogy melyiküket illeti a praecedentia a főrendek között. Tekintélyét nem utolsósorban biztosította az, hogy arisztokráciánk nagy része az ő adója volt. 1750-ben Grassalkovich Antal másfél hónap alatt három levelet írt veje, gr. Draskovich érdekében,³⁰ később is évente négy öt levelet ír, hogy halasztást nyerjen számára.

Mindez azonban csak egyik arca Sajghónak: a külső szereplés, a barokk főpap igazi énje. Befelé azonban súlyos mulasztásai voltak. Bár nem osztjuk mindenben a Rendtörténet Bajzáth József esztergomi kanonok, c. ozerói püspök vizitációja alapján rajzolt álláspontját, mégis sokat kell Sajghó számlájára írunk. Életének első lendülete, mikor építhetett, lázasan tevékenykedett, megtört. Konventjének ellene való áskálódása zárkózottá tette. Még inkább erőteljes szigorral lépett fel, többeket lezárattott. Az elégtelenséget és Sajghó makacsságát Mária Terézia statútumai sem tudták eloszlatni. Ezután is megmaradt a külső tevékenység lendülete; de az építkezéseket (főmonostort, plébániákat) abbahagyta. De itt is feltételezhetjük azt, hogy a nemes ízlésű főpap (amit bizonyít az ebédő építése és a szerzett egyházi felszerelés) a sok javítgatás helyett egy óriási tervre gondolt: az egész kolostort akarta átépíteni.³¹ Legalábbis erre vall az a nagy pénzgyűjtés, amelyet Sajghón kívül egy főapátnál sem találunk. Halálakor ismét erősen megrongált állapotban állt a kolostor, mert az 1763. évi földrengés okozta károkat a beteges, szobához kötött főapátnak már nem volt kedve javíttatni. Majdnem úgy adta át utódjának a kolostort, ahogy ő vette át: félig romokban.³²

Ha Sajghó egyéniségének elődei között párját keressük, azt leginkább Oros apátban találjuk meg. Sajghó a barokk embere, Oros a román gót átmeneti kor legmarkánsabb képviselője.³³ Mindkettő kolostora szétzilált viszonyait rendez;

27 Rt. V. 629.

28 Uo. 50 55.

29 Történelmi Tár, 1901. 477.

30 F. 69. 20/3 5.

31 Rt. V. 41. Somogyiról szól hasonlóképpen. Ha így is van, ehhez az anyagi alapot Sajghó gazdálkodása vetette meg. Azután Sajghónak mi célja lett volna a pénzgyűjtéssel? Ilyen világos eszű, racionális fő valószínűleg termelt ki valamilyen tervet...

32 Sajghó napló, 1722. Egyetemi könyvtár A. 68. Tört. Tár. 1906. 321. Halálakor: Rt. V. 836. ... ipsum archicoenobii S. Martini totum erat ruinosum et miserum.

33 Rt. I. 121 1434. Csóka J. Lajos: Pannonhalma átalakulása a gótikus életformába. Emlékezés Oros apátúrra halálának hétszázéves fordulóján. Pannonhalmi Szemle, 1942. III. sz. 230 34. Villányi Szaniszló: Győrmege és város anyagi műveltség-története. Győr, 1882. 141.

a nagy akvizítorok fajából valók. Új birtokokat szereznek, a régieket visszaperlik. Oros felmegy pápáig, királyig, Sajghó pereivel többször a királyi táblához fordul igazságért. Mindkettő nagy híve az írásosságnak: Oros lemásoltatja Pannonhalma okleveleit, Sajghó maga írja meg apró szerződéseit,³⁴ szálkás betűvel minden ügyszöveghez megteszi megjegyzéseit. Oros tud jutalmazni hűségért szolgálataikért,³⁵ Sajghóhoz jobbágycsapatok számtalan kérvényt írnak: tavasszal gabonát kérnek, máskor a cenzus elengedését a házukban, termésükben, állataikban esett kár miatt. A főapát mindegyiken segít. Mindkettő épít: Oros kolostor vár lesz, temploma székesegyház, Sajghó barokkjáról már szóltunk.

Mindkettő becsületes, szerzetes-papi jellem, kikben az Istenbe vetett hit nyílt férfiassággal és bátorsággal párosult. Oros részt vett II. András kereszties hadjárataiban. Hetvenéves korában kolostorát hősiessé elszántással védte meg a tatárok ellen. Sajghó az egyik fegyveresen támadó határsértő gr. Esterházy ellen fegyverrel indult. Mindkettő otthonában is nem csupán atya szerzeteseknek, hanem igazi úr, „apátúr”. Ha szükség van rá, mindkettő tud büntetni. Tehetségük tudatában önállóan rendelkeznek. Orosnak a veszprémi püspökkel való egyezsége ellen a perjel és a szerzetesek a Szentszéknél tiltakoztak. Sajghó ellen is a perjel és a konvent vezetői járnak a királynénál és a bécsi nunciussal. A felsőbb hatóságokkal szemben is mindkettőjüknek önálló véleménye volt.

Oros és Sajghó a magyar Szenthegy legnagyobb alakjai közé tartoznak. Oros „jellem a kor egyik legkiválóbb, legtudatosabb és legtevékenyebb alakjának tüntetik fel. A pannonhegyi monostort külső hatásának, terjeszkedésének és belső rendezettségének tetőpontjára emeli.” Ugyanezt mondhatjuk el Sajghóról is a belső rendezettségén kívül, de ennek ő csak részben volt oka, hiszen már az energikus Karner Egyed főapátnak is sok baja volt szerzetesekkel.

Sajghó Benedek terhes örökébe Somogyi Dániel lépett. Az egész Rend – kettőt kivéve –, Bajzáth vizitátor is őt ajánlották kinevezésre Mária Teréziának, mert a királynő pusztán választásról hallani sem akart.

Akik Sajghó erős kezétől szabadulni igyekeztek, jól számítottak: Somogyi „alkotmányos” főapát lett.

Az új főapát Pápan született 1720-ban köznemesi családból.³⁶ Tizenhétéves korában jött Pannonhalmára Sajghó biztatására. A teológiát Nagyszombatban végezte. Tehetsége, jámborsága és főleg jómodora csakhamar fontos állásokba emelték; alperjel, tanár, majd főmonostori perjel lett. Nehéz hivatala volt: Sajghó és rendje feszült viszonyát neki kellett csillapítania. Fontos bizalmi állását közmegelegedésre töltötte be.³⁷ Ez a békés tapintatosság jellemezte őt főapát korában is. Ragaszkodott a királynő utasításaihoz, rendkormányzati és gazdasági kérdésekben mindig kikérte az idősebb rendtagok tanácsát. Az

34 Pl. a deáki kocsmát kiadja árendába. F. 10. 104.

35 Sokat juttat ad sustentationem infirmorum... et fidelium iobagionum et pauperum. Rt. I. 681 2.

36 A család később grófi rangot kapott.

37 Különben Sajghó nem hagyta volna meg 10 évig perjelnek, vagy rendtársai nem ajánlották volna főapátnak. Rt. V. 840 844.

összes birtokok fölé a központi jószágkormányzót állította, aki egyúttal a szentmártoni kerületet is vezette. Külön pénztárosi állást szervezett (cassae praefectus), aki még a főapátnak is utalványra adta ki a pénzt.

Somogyi külső tekintélyében sokat köszönhet Sajghónak, aki a pannonhalmi főapáti méltóságot olyan előkelőséggel tudta viselni. Utódjának is nagy tekintélye volt: előkelő családja, kedves modora sok barátot, népszerűséget szerzett neki. A királynő kir. tanácsosi és „reverendus” címmel és személyes látogatásával tüntette ki kedvelt hívét. A pápa és Batthány primás szintén kedvelték. De a sok jóakaratnak az ára a „nullius jog” feladása lett.

II. József trónralépésével a helyzet megváltozott, Somogyi érezte, hogy a felvilágosodott császár a halálharangot kongatja Rendje felett. Várt, reménykedett, – de a fájdalmas hírt Istenbe vetett megnyugvással fogadta. Új remény csillant meg József halála után. Kérvényeket, beadványokat szerkeszt, királynál, nádornál, primásnál, vármegyéknél keres pártfogókat. Mindenütt biztató ígéreteket kapott. Türelmetlen várakozásának 1801-ben vetett véget a halál, mikor Bécsben már elhatározták a magyar Szent Benedek-rend visszaállítását.

III. A BIRTOK FÖLDRAJZI KÉPE ÉS BENÉPESÍTÉSE

Valamely táj gazdaságának vizsgálatánál elsősorban a táj földrajzi adottságait kell megfigyelnünk. Ezek közül a legfontosabb a terményeket produkáló és ezzel kapcsolatban a lakosság életnívóját legjobban befolyásoló talajnak a vizsgálata. A termőtalaj a kőzetek elmálásának eredménye. De nem egyszerűen a kőzetek származéka. Hogy a málás kémiai és biológiai folyamatának milyen eredménye lesz, sok körülménytől függ. A talajt alkotó kőzetfajták csak részben befolyásolják annak minőségét. A talajok rendszerint többfajta elmálás, defláció, glaciális erózió révén kőzetkeveredések eredményei. A legfontosabb talajalakító a klíma, a csapadék és hőmérséklet együtt.³⁸

A főapátság szentmártoni körzetének birtokai nem egy tagban nyúlnak el Bakony felé. A főmonostortól a szélrózsa minden irányában különböző talajon, szétszórva fekvő Győr, Veszprém és Komárom megyékben.

A Bakony legészakibb kiágazásának hármast vonulata közül a keletinek északi végén épült a várszerű főmonostor. A vidék a pannonai tenger lefolyása óta kb. 160–200 m-t vesztett eredeti magasságából. A lepusztulást a földkéreg meghasadása és a defláció idézték elő. A deflációnak a mésszel homokkőpadokká összecementeződött homok ellenállt,³⁹ így maradt meg a hármast vonulata az eredeti felszín tanújaként. A leggyakoribb nyugatias (ÉNy, DNy) irányú szelek meg is felelnek a köztük fekvő medencék irányának.⁴⁰

A hármast vonulat a kisalföldi tájba behozta a Bakony erdeit, de oldalaira felkapaszkodtak a Kisalföld szőlői és szántói. Így a birtok szíve a két táj találkozásánál fekszik. A középső legmagasabb és legidősebb ravazd–csanaki

38 Fodor Ferenc: Bevezetés a gazdasági földrajzba. Bp., 1933. 176 7.

39 Cholnoky Jenő: A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. Bp., 1918. 119.

40 Sáringer J. Kandid: Pannonhalma éghajlata. Győr. 1896. 98 100.

és pannonhalmi vonulat közötti medencében fekszik Gyórszentmárton. A medence Győr felé nyitott, tehát gazdaság-földrajzi tekintetben a vásárhelyhez való közelsége révén fekvése kitűnő. A medence folyója a Tarján pusztán eredő Pándzsa. Ma kis patak, de a XVIII. század folyamán Ravazdon a Bélakút (Pannónia forrás) táplálója. Ravazdtól Nagyécsig három tavat is alkotott, ami az uraságnak a nádverés révén csekély jövedelmet hozott. Ravazd felé a terület csupa ingovány volt. A Vilibáld domb⁴¹ három oldalról megközelíthetetlen volt. A Pándzsa mostani gyakori kiöntései eléggé megmutatják a régi tavak helyét.

A pannonhalmi vonulatot több szélbarázda számos kisebb gerincre tagolja, önálló dombok változnak benne harántos völgyekkel.⁴² Pázmánd felé a Pázmándhegy végétől a Nyalka melletti Kálvária hegyig Gyórszentmárton keleti határát alkotó halomsor húzódik. Délkeletre az illoki erdőnél is húzódik egy vonulat, tőle délre pedig a tarjáni dombok. A középső vonulat egyik katlanában védett helyen⁴³ fekszik Ravazd. A katlan szélei alul pannóniai homokkő rétegek, felül lösz. A környék talaja általában vályogtalaj. Gyórszentmárton – Ravazd könnyebb vályogtalaj, a lankás löszdombokon homokos vályog, vékony termőréteggel. A Pándzsa mellett erősebben kötött vályog alluviális iszapon, a mai téglagyár felé szintén. A part kiöntésein homokos a talaj. A dombos részeken is közepes vályogtalaj, Ravazdon a domboldalakon pannonhomokon homokos szőlőtálat van, kavics semmi. Tarján felé a talaj keményebb, kötött anyag. A pannonhalmi vonulattól Keletre elterülő síkságon Pázmánd és Nyalka talaja laza, könnyen munkálható közép-kötött vályog.

A Veszprém megyei birtokok sem estek távol a főmonostortól. Velük szinte egy testet alkottak, úgyhogy talajuk is hasonló. Láziban és Bakonypéterd felé mocsaras részek voltak, jelentős nádvágással. Lázi, Veszprémvarsány és Keresztúr talaja a völgyben kötött, de nem agyag, a dombokon lazább, homokosabb, az 1787-es összeírás szerint részben terméketlen, részben jöminőségű.⁴⁴ A Bakonyér és Cuha mellett vályog, kiöntésein homok, a dombokon is vályog, Péterden a mai győr-veszprémi úttól balra laza jó termőtálat van, a jobbra levő dombok meszesek. Likivarsány (= Hármastarján) agyagos lösz. Gerencséren, Bársonyoson könnyű, vizet áteresztő homokos talaj. A szomszédos Káthon a Bakonyér völgye középkötött, sok helyen tőzeges, a dombokon lazább, de kavicsosabb. Bakonytamási homokos.

A Komárom megyei Tárkány talaja középkötött vályog. Ölbőé homokos, sok évben vizes, Tömördé közepes vályog, sok benne a magnézium.

A birtok talajának túlnyomó része tehát agyagos vályog volt. A győri medencében feküdt a lapályi ártéri erdőtérszin, a szürke és barna erdei talajok, a homok és a mezőségi fekete föld határán.⁴⁵ Erdőnek és növénytermelésre

41 Szent Willebáld temploma állott itt.

42 Vid Gábor: Pannonhalma földtani viszonyai. Földtani Közöny, 1918. 235 261.

43 Lásd a római telepítésre Szigeti Rajnárd: Gyórszentmárton településtörténete. Kézirat..

44 Sza/1. 679.

45 Prinz Gyula – Cholnoky Jenő – gróf Teleki Pál – Bartucz Lajos: Magyar föld, magyar faj. 4. k. Bp., é. n. II. 57. l. és Kugosovicz Károly: Dunántúl és Kis-Alföld leírása írásban és képben. 2. k. Szeged, 1930 36 I. 64.

egyaránt alkalmas, bár átlagos minőségük gyenge közepes, néhol rossz.⁴⁶ Kötöttsége miatt megmunkálása jóval nehezebb volt a homoktalajénál. Már azért sem lehetett arról szó, hogy a domboldalakon rendszeres földművelést kezdjenek, mert az állatnak elég súlyos volt a teher a síkságon is. Az agyag gyorsabban kiszárad, mint a homok, megmunkálása jobban kötve van a csapadékos napokhoz. Ez a jobbagyságnak robot szempontjából hátrányos lehetett. Ha az alkalmas idő jó részét robotban kellett töltenie, a magáéra nem maradt idő. Az agyagtalaj terméshozama is szélsőséges.

A szentmártoni közepes kötött vályogtalajon és a löszös-homokos domboldalokon sok volt a szőlő, de minőségbort az a talaj nem tud produkálni. A legjobb szőlőtalaj a bársonyosi homok.

A birtok területének nagy részét erdő borította. A szentmártoni dombok oldaláról lehúzódott az erdő a faluig. A főmonostortól északnyugatra és északkeletre levő dombok déli oldalán korunkban már szőlő volt. A szántó minden faluban kevés. A falvak mellett és a homokos kiöntéseken rét és legelő terült el, de a legtöbb falu a szomszédos erdőkben is legeltetett. A legelőket az egykorú leírás igen szépen tartja.

Wetzner szerint Győr megye negyedrésze a XVIII. század elején terméketlen volt (mocsár, víz, út, falu), majdnem a fele megművelt, s többi legelő és erdő.⁴⁷ Az erdő és a mocsaras, ingoványos terület is, mindkettő bizonyos fokig növelte a legelő páratartalmát.⁴⁸ Némileg csökkentette az időjárás szélsőségeit, ami ma előfordul. (Az évi csapadék 304–895 mm között ingadozik.) Ez nagyon jelentős, mert a klíma szárazságra hajló. Az 1871–1900 években általában Pannonhalmán 552 mm az évi csapadék. A szárazságot még az enyhíti, hogy a legtöbb csapadék (30,4) nyáron van, a tavasz is csapadékosabb, mint az ősz. A mezőgazdaság szempontjából a csapadékos napok száma fontosabb, mint a csapadék nagyságának ismerete, 55 év átlagában a csapadékos napok száma 96,4 volt; a legtöbb májusban, nyáron kevés, miután a csapadék sok, tehát gyakoriak már a zivatarok.⁴⁹ A meleg megérleli a szőlőt is. Pannonhalma és a dombok hőmérsékleti ingadozása kisebb, mint a síkságé. A nyári hónapok középhőmérséklete átlag 19–20 °C között ingadozik,⁵⁰ tehát a gabona és szőlő megérlelésére a kellő meleg és napfény megvan. A felhőzeti középérték július-augusztusban 44–48% között van.

A XVI. századtól kezdve a birtok területét a török kezdi pusztítani.⁵¹ Már az 1529. és 1532. évi hadjáratban „Győri Szent Márton alól sok köznepet vittek

46 Simontsits Elemér: Az egyke demológiája. Bp., 1936. 117.

47 Wetzner i. m. 168. A mi birtokainkon az a XVIII. század első felében túl sok. A szentmártoniak pl. főleg szőlőművelők, szántójuk kevés. Viszont a terméketlen terület nem érte el az 1/4 részt, mert a nagy mocsaras részen sok fű, a teljesen ingoványos területen pedig nád termett. A vizenyős területeknek az az előnye volt, hogy a száraz években is nedvűs szénát termett, ami az állatoknak főleg téli takarmányozását tette lehetővé. Az ilyen helyeken magot úgy sem lehetett volna vetni.

48 Wellmann i. m. 32.

49 Sáringer i. m. 112–123.

50 Faggyas J. Edvin: Pannonhalma éghajlata 30 év adatai alapján Kézirat. jún: 17.81, júl: 20.32, aug: 19.78, szept: 16.06 iC.

51 Réth Károly: A győrmezei hódoltságáról. M. Tört. Tár. VII. 1860. 4.

rabságra.”⁵² A szentmártoni 52 adózó portából 1535-ben már csak 16 van.⁵³ 1541-ben Török Bálint, 1542-ben és 1551-ben a török rabol a környéken. 1568-ban Szentmárton városa pusztán állott.⁵⁴ A török átvonulások idején Szentmárton mindig elpusztult.⁵⁵ Az átvonuló területen „a nagy- és kislefűtások” sorozata alatt pusztult a nép, pusztult a vagyon.

A zűrzavaros viszonyok a tájat is befolyásolták. Elvadult a vidék. Elhatalmasodott a cserje, dudva, lúp, mocsár. Az új telepesek szűzi földet törnek művelés alá. A „gyöpszegés” keserves munka volt, de a szükség kényszerítette a növekvő lakosságot, hogy új területeket vonjon művelés alá abból a földből, melyet a hanyatló kor nyelt el a kultúrtájából.⁵⁶ A zsitvatoroki béke utáni csendesebb években a települők újra megjelentek. Rendbe hozzák a szőlőket. Egyaránt adóznak a főapátság kormányzóinak és a székesfehérvári töröknek. A török adóprés egyre többet kívánt.⁵⁷ Ezenkívül a portyázó hadak állandóan veszélyeztették a falvak életét. Ravazdról egyszerre 80 ökröt és tehenet, 16 lovat és egy embert hajtottak el.⁵⁸ A XVII. század második felében a nagy terheket a lakosság nem bírta, Szentmárton környékének népe megszökött. Az elhagyott falvakat a főapátok a vasvári béke után ismét megtelepítették. A gyors fejlődésnek Kara Musztafa serege vetett véget. A Bécs alá induló had 1683-ban a főmonostor egész környékét elpusztította.⁵⁹

A Veszprém megyei birtokoknak – ha lehet mondani – még sanyarúbb volt a sorsuk. Bársonyos 1536-ban még lakott falu, de utána pusztta hely lesz, Péterd szintén. Lázit háromszor dúlta fel teljesen a török, de mindig újra benépesült.⁶⁰ Varsány élete is a futások és a hódoltság szomorú sorsa. A néppel együtt bencés lelkipásztorai is elpusztultak.⁶¹

A Komárom megyei birtokokat is elérte a török. Tömördből, Kis-Csanakból ekkor lett pusztta. Tárkányt török földesurai telepítették meg 1672-ben. A felszabadító háborúk idején német és török pusztítások között órlódik fel a lakosság.⁶²

Az életképes helyeknek mindig település-alakító erejük van. A rajtuk létesült települések a csapások alatt elsorvadhatnak, de nem szűnnek meg.⁶³ A felszabadító háborúk után az ország egész terjedelmét újra kellett benépesíteni. Az eddigi telepítő akciók belső vándorlást eredményeztek, a török-fenyegette területről a magyar jobbágyok menekült a biztosabb helyekre. A XVIII.

52 Magyar Tört. Emlékek. Írók, III. Pest, 1857. 34.

53 Sörös Pongrácz – Rezner Tibold: A pannonthalmi főapátság története. 1405–1535. (– Rt. III. k.) Bp., 1905. 229.

54 Rt. IV. 294.

55 Szigeti. i. m.

56 Eperjessy Kálmán: A magyar falu település története. Kincsestár. 7. sz. Bp., 1940. 10.

57 Szigeti i. m.

58 Rt. IV. 315.

59 Rt. IV. 305.

60 Uo. 383 90. Ea. 727.

61 Pannonthalmi Szemle, 1930. IV. sz.

62 Rt. IV. 408.

63 Eperjessy. i. m. 7.

század elején az egész ország területére egyszerre kellett munkáskéz. Ezt külföldről kellett hozni.⁶⁴

A pannonhalmi főapátság birtokainak benépesítése a XVIII. század első felének főapátjaira, Karner Egyedre, Göncz Celesztinre és Sajghó Benedekre várt. A szentmártoni kerület birtokaira új népességet kellett toborozni. Egyéb-ként is az összes főapátsági javak közül csak a Pozsony megyeiek maradtak meg aránylag épségben. Rákóczi szabadságharca is késleltette a fejlődést. A szentmártoni vár majd kuruc, majd labanc kézen volt. Természetesen mindkettő harácsol, a falvak népe egyik féltől sem lehetett soha biztonságban.

Rumer Márton főapát 1689-ben telepíti meg Szentmártont. A jövevények megkapják a városi földet, rétet, az illaki erdő egy részét, a kisécsi erdőt, rétet, földet, Szent Lőrinc pusztát teljesen; Tarjánt és Pichordit 15 Ft-on árendában. Az első 3 évre szabadságot kapnak. Ezalatt semmit sem fizetnek. Utána terheik súlyosak, egészhelyesre 8 Ft cenzust ró ki a főapát, a porció könnyebbedésével 10-et, míg a németekre csak 2-t.⁶⁵

Az új települők szabadsága nem egyforma. Szentiván a XVII. század közepén 6 évet kap, 1699-ben 3, Lázi ugyanekkor 4 évet.⁶⁶ A tényői megszállók közül a Győr megyeiek 1, a többiek 3 évet kaptak.⁶⁷ A szabadság idejére is állapíthatott meg a földesúr kisebb szolgáltatásokat. A láziaknak két nap kaszálást, a széna felgyűjtését, behordását, egynapi búzahordást és karácsonyfahordást írt elő. Fizetik az ünnepi ajándékot. A befogó-nélküliek két napot robotolnak. A tárkányiak csak karácsonyfát hoznak és az ölbői tavat gondozzák.⁶⁸ Göncz főapát a nagyécsi megszállóktól féldézsmát kíván és „buzából, borból, méhből, bárányból” ünnepi ajándékot. Csanakon bordézsmát és fuvert adnak.⁶⁹ A települési szabadság idejére a főapátok közbenjárására a vármegye a porciókat és a kvártélyt elengedte.

A fejlődés újra gyors volt. Szentmártonban 1698-ban 10500 akó bor termett, melynek kétharmada a helybelieké volt. Ravazdon a termés ugyanekkor 2550 akó.⁷⁰ Ebből azt következtethetjük, hogy a települők nálunk csakhamar rendezett viszonyok közé jutottak. Nem mentek tönkre, mint pl. Csepregen és másutt is.⁷¹

A kevéslakosú falvakat is újra kellett megszállítani. Nyalkán 1698-ban 23 családban 113, Ravazdon 169, Pázmádon 320 lélek élt. Nagy részük református és evangélikus.⁷² A gyors fejlődést mutatja az, hogy 30 év múlva Nyalkán három és félszeresére, Ravazdon kétszeresére nőtt a lakosság. A földesúr rendszerint egy jobbágyot bízott meg azzal, hogy települőket szerezzen, azok ügyes-bajos dolgaiban eljárjon. 1701-ben Karner főapát Német kajári örökös

64 Szekfű Gyula: Magyar Történet VI. k. (= Szekfű VI.) 182 198, 213 218.

65 F. 26.20 Ea./1. 709 11. l. Azonban ennyit talán soha sem fizettek; 1736-ban egy gazdára 2.60 esik. L. alább.

66 Ea/1. 712 3, Lázira 728.

67 Rt. V. 155.

68 Rt. V. 325.

69 Uo. 249 50, 268.

70 Rt. IV. 292. 316.

71 Ember Győző: A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. Bp., 1933. 76.

72 Ebenhöch Ferenc: Győrmegyei egyházállapotok 1698-ban. Magyar Sion, 1869. 579.

jobbágyot bízta meg Csanak megszállásával. Munkájáért szabadossá lesz és „robotra forspontra és császárunk eo Felsége hadának kvártélybeli tartására csak önnön akaratából kötelezhetők.”⁷³ Az ilyen szabadság csak személyre szólt, mint mutatja azt a Szentivánt 1648-ban megszálló Varga István példája, akinek „és mostani feleségének éltéig való szabadságuk legyen”.⁷⁴ Suba Péter Tárkányt kétszer népesíti, ezért a főapát és a konvent fiával együtt felszabadítják; holtukig minden robot és dézsma alól mentesek.⁷⁵

A megtelepítéskor megállapított jobbágyterhek nem egyenlők. A földesúr igyekszik lehetőleg többet kapni. Csanak 1725-ös szállítólevelében heti 2 ígás-robotot ír elő a félhelyes gazdáknak, míg a zselléreket kézi robotra kötelezi. De csak négyen jelentkeznek; ezért az új szállítólevél a robotot lényegesen csökkenti: a félhelyesek évi 24 ígás, a zsellérek évi 6 napi kézi robotot végeznek. 1733-ban a bársonyosiaknak heti 1 nap robotot ró ki Sajghó az egy évi 7 nap szántáson, kaszálásokon, gyűjtéseken kívül. A legtöbb falura nem a robotot, hanem a művelendő föld nagyságát határozták meg. Az egészhelyes tárkányiak 2–2 mérős őszt és tavaszt vetnek be, aratják, nyomtatják az uraságnak; a többiek ennek arányában. A tényőiek falustul „30 mérős földet” művelnek.⁷⁶ A victuáliák is különbözők az egyes falvakban. Ahol a lakóknak erdő jutott, „konyhafát” kellett a klastromba szállítaniok. Voltak még apróbb szolgáltatók is. A tárkányiaknak a főmonostor építkezésénél kellett segíteni.

A megtelepülők kötelességévé tették, hogy „minden gazda jó házot építsen.” Először csak tömésfalból, sárból épült a ház, vagy sövényfalat csaptak be sárral.⁷⁷ Az állatoknak is kellett valami istálló vagy fészker. A tető szalma vagy nád, ami a sok tóban bőven termett.

A falu középületei közül a templom a kegyúr, az uraság terhe volt. A kocsmát rendszerint a falu építette, a bort is ők mérték. A mézárszéket sok helyen a kocsmáépületben helyezték el.

A megtelepedők először azt a földet vették munkába, amely az időszakos megszakításoktól eltekintve mindig a kultúrtájhoz tartozott. A lakosság gyarapodásával ez csakhamar kevés lett. Különösen erőteljes lett az irtás üteme a XVIII. század végén. Az új földeket részben az erdőtől, részben a legelőtől és a réttől, részben a teljesen értéktelen területekből veszi el a verejtékes munka. A szentmártoniak az Öreg Fenyős és Kis Fenyős, a láziak a Paperdei, Erdőalja, Szárazfáki, Fenyőszer dűlőket minden bizonnyal erdőből irtották. Hasonlóképpen következtethetünk, hogy a ravazdi Toó melletti, Toó végi és Patzkalói⁷⁸ a lázi Toó kert, a szentmártoni Toóra dűlő, a varsányi Lapos mocsaras hely volt. Irtottak hegyen: Szentmártonban Lalka, Varsányban Bötshegy, Bánhegy, Pusztahegyi, Ravazdon Öreghegyi, Előhegyi, Simahegyi, Tsókahegyi, Péterden

73 Ea/1. 18. Rt. IV. 352 3.

74 Ea/1. 79.

75 Rt. IV. 416.

76 Rt. V. 268–9. 299. 325. 256.

77 A század második felében kezdenek épülni a téglaházak, de csak az alsó részük lehetett téglából. Sok kis téglaeladási tételt találunk a provizori számadásokban.

78 Packalló, szláv szó, jelentése: hegyalja. Dr. Lovas Elemér bencés főiskolai tanár szíves közlése.

Hegyes föld dülök ennek az emlékei. Rétet és legelőt sejtethünk a bársonyosi Kisrét, a varsányi Keskenyrét, Börét, a ravazdi Tűvölgyi, a péterdi Ökörlegelő és Téglakút (itatás!) dülök neve mögött. A talajra utal a lázi Homok és Kövecses, a ravazdi Homoki dülő neve. Az irtásföld felhasználását találjuk meg a ravazdi, varsányi, lázi Kenderföld, a lázi Mákföld, a varsányi Pajtahely dülök nevében. A kenderföldek mind apró darabok. A ravazdi Kenderföld dülőben levő 103 darab közül a legnagyobb 9/16, a legkisebb 1/16 mérős. A szántók nagyobbak, a ravazdi Hidegvölgy dülőben 18 3/16 mérős darabot is találunk. Legtöbbje közepes nagyságú.

A települők nemzetiségét vizsgálva nagy változatosságot látunk. Szentmártonban már 1689-ben megtelepszik néhány Németországból ide szakadt család. Szolgáltatásuk kisebb, mint a magyaroké.⁷⁹ Péterd megtelepítésének idejét a századfordulóra tehetjük. Lakói mosoni és németországi németek, néhány magyar családdal. Csanakot az 1773-as összeírás németnek mondja. 1786-ban a falu többsége német, a hegy fele magyar, a többi német és szláv (horvát?) nevű.⁸⁰ Tótok Szentmártonba a század elején jönnek, Bársonyost 1734–35-ben telepítik meg a sasvári (Nyitra vm.) tótok. A főapátság birtokai közül egy helyen találunk tömegesen horvátokat, Gyórszentivánban. A török idők viszonytársaiban a többszöri telepítés ellenére is megmaradt magyarnak.⁸¹ 1683-ban elpusztult, 1699-ben Lendvay Plácid főapát újratelepítette.⁸² A kuruc idők után is 81 magyar jobbágy lakja,⁸³ de kipusztítja őket a pestis. Ezért 1718-ban a csaknem egészen lakatlan falut Göncz Celesztin a Moson megyei Kimlérről és a horvát határszélről jött horvátokkal újratelepítette.⁸⁴ Az 1773-as hivatalos összeírásban Szentiván horvát falu, 1787-ben is kevés még a magyar lakosa.⁸⁵ Ezenkívül minden faluban találunk Horvát, Tót, Német családi nevű jobbágyokat, ami először minden bizonnyal nemzetiséget jelölt. A főapátok nem akartak szándékosan magyarosítani. Szentmártonban az idegenek lelki gondozására külön német és tót hitszónokok voltak. Itt a század elején még a terhek sem egyenlők, a németeké kisebb, úgyhogy ez is inkább szétválasztó hatással járt. „Külön kikötve aki magyar, magyarok alkuja szerint éllyen, aki pedig német, németekével.”⁸⁶ A magyar környezetben nem kellett erőltetni a magyarosítást, haladt az magától is. A nemzetiségi névnek családi névvé való válása már a magyarosodás egy fokozata. A főmonostorban az utolsó tót szónokról 1757-ben, németről 1780-ban hallunk. Valószínű tehát, hogy a tótok előbb magyarosodtak meg, mint a németek. A tömeges nemzetiségi településen kívül csaknem minden faluban találunk idegen nevű családokat, de a többség az egész század folyamán mindenütt magyar. Az előnyös gazdasági pozíció is a magyaroké.

79 Ea/1. 710.

80 Sza/1. 299 346.

81 Rt. IV. 321 2.

82 Ea/1. 80 1.

83 F. 1. 50.

84 Ea/1. i. h. Rt. V. 281.

85 Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Bp., 1920. 126.

86 Ea/1. 710.

Vallási tekintetben a települések idején még változatos a kép. A Szent István alapította főapátság fejeinek puritán erkölcsi kötelessége volt, hogy népei „az egy igaz és üdvözítő romana catholica hütön” legyenek.⁸⁷ A XVII. században a főapátsági birtokon is elterjedt a reformáció.⁸⁸ Deákin megkapják az ősi román-stílusú templomot is. Tárkány teljesen református. Szentivánban a török földesúr nem tűri meg „az gatyátlan katolikus papot”. A századfordulón Nyalka, Pázmánd, Lázi, Ravazd községekben sok a református.

A főapátok ekkor nem tűrik a prédikátorokat.⁸⁹ Azonban a kényszer nagyobb úr volt az elvhűségnél, Göncz Celesztin 1714-ben másképp nem tud Tárkányba jobbágyokat kapni, csak ha megengedi a letelepedni kívánó protestánsoknak, hogy prédikátoruk lehessen.⁹⁰ Sajghó főapátságának első hónapjában elúzi a jegyzőt, „qui a septem annis sub nomine ibidem agebat praedican-tem”.⁹¹

A szállítólevelekre megtelepült lakosok nem hagyhatták el a falut. Csanakon 1725-ben, ha valaki 3 éves szabadság ideje alatt el akar menni „30 rhenes forint annak lészen büntetése,⁹² mely büntetés, hogy alkalmasban rajtok megkövetethessék, mindnyájokért és közönségessen az egész falu minden személyért köteleztetik”. Ez az egyetemes felelősség a földközösség folyománya. Ha pedig valaki „üdögyártával el akarna menni, az elmenni szán, magát az uraságnál bejelentvén, magha helyett más jogazdát állévtván, az házát ugyanaz uraságh engedelmeből kívánatos pénzt, egy tallért meghadván az urasághnak maga, avagy is maradékai eladhattyák”. Ennek a szállító levélnek nem volt eredménye. Az 1729-ben kiadottban, ha valaki a 3 évi szabadság alatt akar elmenni, csak jelentkezni köteles; ha később megy el, a ház eladási árának minden forintja után 1 garast ad az uraságnak.⁹³

Az elkíváncozó jobbágy csak az uraság engedelmeivel távozhatott. Az engedélyt nehezen adták meg. A föld munkáskéz nélkül értéktelen, ezért kívánja az uraság, hogy a költözködő utódot állítson. A tisztartó bizonyos összegű pénzt rótt ki rá, amelyet le kellett fizetnie. Az eltávozás oka vallási is lehetett. 1744. március 17-én Baracska Mihály „két esztendőktől instálván kemény kálomista Praedicatorjokhoz kívánczván elbocsájtván eötet adott és fizetett 12.60.”⁹⁴ Különösen Bársonyosról mentek el többen. Somodi nevű bársonyosi jobbágyra 20 Ft-ot vetett ki a tisztartó. Helyette egy borjas tehenet adott. Német György tárkányi jobbágy 10 forinttal váltotta meg magát.⁹⁵ Nálunk tehát nem volt mindig adóhátralékban az elköltözni vágyó jobbágy.⁹⁶

87 F. 10. 30. Deáki 1642. Idézve: Rt. IV. 455.

88 Rt. IV. 175 205.

89 Kelemen Atanáz: Keresztély Ágost herceg katolikus restaurációs tevékenysége a győri egyházmegyében. Pannonhalma, 1931. 68.; Ebenhöch. i. m. 569.

90 Rt. V. 325.

91 Tört. Tár. 1909. 323.

92 Bársonyoson 20 Ft.

93 F. 8. 90. és Rt. V. 268 9.

94 Ta/39. 10.

95 Ta/40. 8 10.

96 Villányi Szaniszló: Három évtized Esztergom megye és város múltjából. (1684–1714) Esztergom, 1892. 76.

A megtelepítés után is jöttek új lakók. 1702-ben 28-an, a következő években is egyre jönnek, csaknem mind magyarok.⁹⁷ A Pérről Szentmártonba költöző Csak István fizet „régí szokás szerint... aki lakos be adgya Sz. Mártonyiak közí magát Városnak szokott fizetni f 1 az urasághnak pedig f 3”. Szentmártonba Écsről, Gyórból, Láziról, Pérről, Rábatonáról, Ácsról, Deákiból magyarok, ezenkívül külföldiek is jönnek.

A telepítés idején nem hallunk panaszokról. Szépen gyarapodtak a falvak. A fejlődésben nagy cezurát a pestis okozott. 1710 táján Szentmárton környékén dühöngött, a főmonostorból is többen meghaltak. Tárkány jó része kipusztult, ezért kellett újratelepíteni.

A falvakban pusztá helyek is maradtak. Ezeket az uraság lefoglalta, Szentmártonban a főmonostori alkalmazottaknak adta. A hozzátartozó földeket évenként kiadták haszonbérbe, a 3 mérős darabokat fél, a 4–5 mérőseket 1 Ft-on.⁹⁸

A kezdet, az életindítás az uraság telepítő buzgalmának köszönhető. A sok zaklatás után a békés század folyamán számban és gazdaságban egyre jobban gyarapszanak a falvak. Erről hí képet az 1729-ből, 1736-ból, 1768-ból és 1787-ből fennmaradt összeírásokból nyerünk.

IV. A FALVAK LAKÓI ÉS SZOLGÁLTATÁSAI

A főapátság összes birtokainak természetes középpontja mindig a *főmonostor* volt. A mozgalmas, küzdelmes évszázadok az „imádság házából” várat alakítottak.⁹⁹ A török időkben Győr előváraként szerepelt. A XVIII. században is megtartotta vár jellegét. Karner Egyed főapát hétszög alakú várfallal övezte a quadraturát és templomot, a várfal négy sarkán tornyokat emeltetett. Sajghó építkezései (barokk ebédlő, É-i szárny és torony) némileg módosították a Szenthegy képét, de még 1767-ben is hídon és várkapun juthatunk a külső udvarba, innét újabb kapu vezet a belső udvarba és quadratúrába.¹⁰⁰ A kolostor hatalmas falai mint százados őrtálló emelkednek a Győri medence falvai felett.

A világi és kolostori birtok között nagy különbség az, hogy míg a világi úr – különösen az abszontista birtokos – a terményjövödelmek helyett inkább pénzre igyekszik magának biztosítani, addig a kolostornál a szerzetesek és a kolostor más népei ellátására mindig természetbeliek kellették. Hogy mennyire fontos volt ez, mutatja, hogy közvetlen a kolostor szomszédságában, a bejárat mellett, a külső udvar K-i oldalára Sajghó egy 5000 mérős magtárt építtetett. A többi környező épületek: boltoslakás, pincék, tüzelőfaraktár, káposztáskamra, aszta-

97 Ta/38, 96, 1. Ta/36. 214. 225.

98 Eb/4. köteg. Gyórszentiván, 1758 9.

99 Rt. V. 599. 1. Pannonhalma nevének változásaira 1. Klemm Antal: Pannonhalma nevének története. Pannonhalmi Szemle, 1935. 212. (Bő irodalommal). A környék népe ma is a „várba” jár föl.

100 1. Zsoldos Xavér bencés rajzát, Rt. V. 25.

losműhely. A főépület alsó részeiben¹⁰¹ pintér- és pékműhely, különféle kamrák és pincék voltak.

A főmonostortól minden irányban különböző távolságokra feküdtek a birtok falvai. Itt nem tárgyaljuk, hogy ezek mikor jutottak a főapátság tulajdonába. Erre nézve a Rendtörténet megfelelő helyeire utalunk. A falvak felsorolásánál a meglévő összeírások¹⁰² alapján vázoljuk a lakosság vallási, nemzetiségi és birtokviszonyait, vizsgáljuk a népsűrűséget és a megélhetési viszonyokat. Mivel a birtokelosztásnak egy községen belül is számtalan variációja van, ezt legtöbbször csak a határértékekkel jelezzük.

A főmonostor alatt, tőle Ny-ra fekszik *Gyórszentmárton*, mindig több részből állt. Ezek a század elején: Város (oppidum, olim Alsok), Várallya vagy Bodza (Bocza) város a monostor alatt. Pinczesor és Sósdomb, a későbbi Tobán, a város déli oldalán.¹⁰³ A város a legrégebb, központi település a templom és a majorság környékén. A szőlőhegyet a század folyamán kezdik külön néven emlegetni.¹⁰⁴ Különbséget tesznek Alsó-, Fölső-, és Várontúli hegybeliek között. A Várallyán a beköltözött németek és tótok laktak. Az uraság az örökös viszály megszüntetésére külön bírót adott nekik.¹⁰⁵ A község határához tartozott Kisfalú vagy Kis-Saágh és Szent Lőrincz puszta. A községi templomot Sajghó építette újjá 1734-ben. A tótoknak az 1725-ben felszentelt Boldogaszszony kápolnában, a németeknek benn a kolostorban prédikáltak.

1729-ben 207 jobbágy élt a községben. Az összlétszámot 580-ra tehetjük.¹⁰⁶ 1736 évig a természetes fejlődés és a bevándorlás eredményeként 236 családról tudunk. Ezután jöhetett a tót telepítés, mert 1789-ben 535 családot írnak össze.

1729-ben a 207 jobbágnak 52 munkabíró és 20 munkára még alkalmatlan fia volt. A község magvában, „a Városban” élnek a telkes jobbágyok, a „gazdák” 78-an. Magyarok. Náluk van a legtöbb gyermek (28 munkára alkalmas és 15 kisebb). 45 ökrük, 54 lovuk, 71 tehenük és 30 disznajuk volt. A városi zsellérek 31-en voltak,¹⁰⁷ csaknem mind magyarok. Állatuk alig volt. A 62 várallyai zsellér között 13 német és 21 tót nevűt találunk. A városi zselléreknél módosabbak voltak, több állatjuk volt: 30 tehén és 23 disznó. Az igavonó hiánya mutatja, hogy itt nem földművesek laktak. A Pinczesoron lakó 70 zsellér közül 37 tót és 6 német nevű.

1734-ben a városban 74 szabad költözködésű (liberae migrationis) gazda lakott. Mindegyik évente 3 holdon 6 mérőt vethetett.¹⁰⁸ Legelőjük a kisécsi és

101 Félémelet a domb emelkedése miatt.

102 Az összeírások levéltári száma: 1729.; F. 61. 4.; 1736.; F. 61. 5.; 1755.; Ea/1.; 1768 9. ; Ea/3. és Ea/4.; 1787.; Sza/1.

103 Szigeti. i. m.

104 Ta/38. 175. l.

105 F. 59. litt. cc. A három rész csak 1877-ben egyesült.

106 Az 1729-es összeírás csak a robotra alkalmas vagy még nem alkalmas férfiakat és fiúgyermekeket tünteti fel. A bírót és esküdtek gyermekei és állatállománya nem szerepel az összeírásban. Ha a feleség és leánygyermek száma ugyanannyi, mint a férfiaké és fiúké, és ehhez hozzászámítjuk a bírót, esküdtek házanépét és az öregeket, kijön a fentebbi átlag.

107 Az összeírás csak 3 gyermeket említ, kisfiút egyet sem; valószínűleg nem a reális helyzetet adja.

illaki erdőben volt. Rétjük kevés volt, egy gazdára csak egy-másfél szekér széna jutott. A Városban 10 zsellér élt. A községnek külön volt 2 rétje, évenként jókora kazal szénát kaszáltak. Erdejük nem volt, de Illakon, Kisécsen és a Fekete-erdőben a cserjéket és a kidőlt fákat összegyűjthették. Szent Lőrinc puszta használatáért csak tizedet adtak. A halastó az uraságé volt, de a rajta levő malom a községé. A mészárszék és a városi kocsmá fél évig a falué. A felső kocsmá mindenkor az uraságé.

Szolgáltatásaik: gabonából és méhből tizedet, bárányból és borból kilencedet és tizedet adtak. A félhelyes évi cenzusa 2.60 (egy összegben fél évre¹⁰⁹ 93 Ft). A victuáliákat is közösen adták, évenként 48 és fél icce vaját, 48 tyúkot és 24 kappant, a nagyobb ünnepekre 1 imperiális¹¹⁰ értékű ajándékot, évente 24 öl karácsonyfát szolgáltattak föl a kolostorba. Művelték az uraság városi szőlőjét, melyhez évente 1000 „vulgo hasogatott karót” adtak. A zsellérek 8 napot robotoltak, az özvegyasszonyok pedig „pro posse” dolgoztak az uraságnak. A városiak tartották rendben a várba vezető mély horgot, melyet a hó és eső gyakran megrongált. Ha a várban építkeztek, fuvarost és 2 embert adtak, akik a vár alatt lévő Büdöstóból vizet hordtak.

A Várallyán és Sósdombon 109 zsellér – kik évente 4 Ft-ot fizettek, a helybeliek 3-t¹¹¹ – és 41 robotos lakott.

Az 1768-i¹¹² úrbéri összeírás Szentmártonban 18 26/32 telket állapított meg. A föld minőségét a 3. osztályba sorolták. A 71 gazdának 7/32 és 12/32 darabok jutottak. A városban 11 házas és 16 házatlan, Várallyán 116 házas és 23 házatlan, Tobánban 77 házas és 10 házatlan, a Hegyben 144 házas és 21 házatlan zsellér lakott. A tobániak közül 14-nek volt 1/2 2 mérős, egynek 10 mérős földje. A várallyaiak közül 24-nek 1/2 10 mérős, a helybeliek közül 21-nek 1 8 mérős földje volt. Volt még a Várallyán 25, a hegyben 14 szabados. Legtöbbjük főmonostori alkalmazott és özvegy.

A Mária Terézia-féle urbáriumot nem tartották meg. A gazdák továbbra is fejenként évi 5 Ft cenzust, 15 krajcár fűbért, egyetemlegesen pedig 48 kappant és 36 öl fát adtak.¹¹³ Művelték a 40 ároknyi városi szőlőt és Kisécsen kétnyomásra 35 mérő földet. A bort a monostorba szállították. Rendben tartották a főmonostorba vezető utat (horog) és építkezéskor vizet hordtak.

1787-ben a község 18 26/32 telkét (= 321 1/4 hold) és 357 szekér szénát termő földjét 70 jobbágy és 1 nemes birtokolta. Mindnyájan negyedhelyesek voltak, akiknek 8 1/2 hold szántó és 4/8 szekér szénát termő réjük volt. A rét hiányát szántóban pótolták ki, mert a szántóföld nem 2, hanem 3 mérős holdból állt. Ezenkívül továbbra is megkapták Szentlőrinc pusztát, a Kisécsetet. Egyik évben az egyiket, következőben a másikat művelték. A legelőért minden

108 1736-ban mindenütt nagy mérő szerepel, a pozsonyi mérő kétszerese.

109 Rt. V. 226. F. 61. 5-ben: „in unó Terminó”

110 imperiális = császárarany, máskor tallér = 1.50 Ft.

111 Összes árendájukat 1746-ban 632 Ft-ra becsülte az uraság.

112 Az 1768-as szentmártoni urbárium csonkán maradt fenn. Az Ea/3-ból hiányzik, Ea/4-ben pedig csonka.

113 Fa/1. 84. Ea/1. 711. Ea/4 szerint maradt az 1736-i szolgáltatás, csak a cenzust emelték 4 Ft-ra.

gazda 15 krajcárt fizetett. Fát most is a Kisécs melletti Fekete erdőben vághattak. A saját erdő és legelő hiánya miatt sem vajjal, sem fahordással nem adóztak. Ezenkívül 19 gazdának 226 6/8 irtásföldje (1 7/8–21 2/8 mérős darabokban) és 24 1/2 szekér szénát termő irtásrétje volt.¹¹⁴ A Városban 4 zsellér lakott, a Várallyán 120 szabados, Tobánban 97, a szőlőhegyen 158, összesen 379. A Várallyán lakott még 6 urasági alkalmazott. Tobánban 11 ház üresen állt. Házatlan zsellér összesen 94¹¹⁵ volt; Tobánban, Várallyán 30, Városban 37, Hegyen 27. A városban lakott a tanító, a molnár és a vármegyei bába /obstretrix comitatensis/, akik semmivel sem adóztak. A házas zsellérek közül néhánynak volt – összesen 3 1/2 szekér szénát termő – irtásrétje, 18-nak 137 3/8 mérős irtásföldje.

A jobbágyságnak összesen 1580 árok szőlője volt. A gazdák közül 7-nek nem volt szőleje. A többieknek 2–18 árkos darabokban 369, 80 várallyai házaszsellérnek 261, a városiaknak 11,79, tobáninak 239, az összes hegybelieknek 619 ároknyi szőleje volt; 9 tobáni és várallyai házatlan zsellérnek /subinquilinus/ 24, 17 városinak 40 1/2, 10 helybelinek pedig 16 1/2 ároknyi. A zsellérszőlők nagysága 1 és 12 árok között váltakozott. Az összes borkilencedet közepes évben 266, a tizedet 240 akóra számították.

A gazdák állatállománya csekély: 26-nak nem volt ökre, 19-nek pedig lova; tehén sincs sok helyen. A zsellérek közül többnek volt tehene, egynek pedig 160 juha.

Nyalka a főmonostortól DK-re fekvő kisközség. Előbb csak oratóriuma volt, de Sajghó 1750-ben templomot építtetett. A templom javait, 8 árok szőlőt, és 22 mérős földjét a falu művelte kétnyomásra. Termését évi 4 akó borra és 13 mérő zabra becsülték.

1729-ben a faluban 75 jobbágy élt. Kránicz Györgyön és Hencs Jakabon kívül a többi magyar nevű.¹¹⁶ A jobbágyok közül 3 özvegyasszony. Munkára való legényfiúk 27, erre még alkalmatlan 73. A lakosság összlétszámát így kb. 400-ra tehetjük.¹¹⁷

Állatállományuk: 147 ökör, 69 ló, 76 tehén, 142 juh¹¹⁸ és 76 disznó.

Elosztásuk: ökör egy-egy tulajdonosnak 4–6 volt, ló 2, tehén 1–2, juha csak 4 jobbágynek volt. Sertés átlag 1 db.

1736-ban a faluban 20 fél-, 11 negyedhelyes, 25 házas, 8 házatlan zsellér és 1 özvegy lakott. Ez csak 65, az 1729-i 75 jobbágyot feltüntető kimutatással szemben. A félhelyeseknek 18 hold földjük volt. Kétnyomásra művelték. Egyik évben 8 1/2, a másikban 9 1/2 holdat vetettek. Belement 26, ill. 28 nagymérő. A negyedhelyesek évente 4 holdat vetettek be, 12–13 mérővel. A házas zsellé-

114 6 év múlva 105 gazdának 519 10/16 pm. irtásföldje és rétje volt 128 darabban /17 5/16–2/16/. A Soósdombi és döröczkei (döröczki, böröczki) és Öreg Fenyős dűlőkben egy kis rét is volt, a Kiss Fenyős, Lalka, és Tóra dűlő teljesen szántó.

115 Rt. V. 229. rosszul mond 100-t; l. Sza/1. 86.(+) Ebből 44 5/8 mérős a Meller-féle sörházhoz tartozott, melyben lánya, özv. Nemes Györgyi Pálné lakott, 21 mérős rész pedig a tanítóé volt.

116 1773-ban katolikus magyar falu. Ld. összeírás, 126.

117 A falu a tatárjárás előtt 193 házból állt, kb. 1170 lakossal. Rt. 1. 201 11. 1930-ban 165 ház, 786 lakos. M. Stat. Közl. 1930.

118 Rossz összeadás miatt a leírás végösszege 146., Rt. V. 234.

rek 2 holdba 4 mérőt vethettek. A községnek malma, halastava, rétje, erdeje nem volt. Rétnek Káthot bérelték az uraságtól. Az egészért 42 Ft-ot fizettek, egy gazdára 1–1.50 jutott. Állataikat Illakon legeltették. A kocsmáltatás és mézsárszék egész évben a községé volt. Évente 2–3 hordó urasági bort kellett kimérniök.

Gabonából és méhből csak tizedet, bárányból és borból tizedet és kilencedet szállítottak a főmonostorba.¹¹⁹ Szent Mihály körül a félhelyesek 2, a negyedhelyesek 1 kappant adtak. Vajat a félhelyes 1 iccét, a negyedhelyes 1 meszelyt /sextarius/ adott. Nagyobb ünnepekre (pro Xenio festivitatum) 1 tallér értékű ajándékot kellett a községnek beszoigáltatni. Robotot annyit és akkor végeztek, amikor parancsolták. Az özvegyasszonyok „pro posse”. Őszi alá Tarjánban, tavaszi alá Gugh pusztán szántottak az uraságnak. Gugh pusztá többi része a községé volt. Ettől csak tized járt, de rétje után 8 Ft árendát fizettek. Az itt levő jókora urasági rétet pedig nekik kellett kaszálniök.

1755-ben újra megállapították a terheket. A félhelyesek évi cenzusa 2, többieké 1, a házatlan zselléréké fél Ft.

Ezután is művelik az urasági Harka szőlőt. Akinek gabonája van, az uraságnak minden szántáskor egy napot szántani, vetni, aratni és hordani tartozik. Mivel Gughot és Káthot olcsón bérlük, a félhelyes 26, a többi 13 igásrobottal, a házatlan zsellér 6 kézirobottal tartozik. A félhelyes karácsonyra 1 öl fát, a többiek – kiknek befogója van – ketten 1 ölt vágnak az urasági erdőben. A félhelyes 2 icce vajat, 2 kappant, 24 tojást, a többiek a felét adják. Az ünnepi ajándék a régi marad. A mézsárszék, a sör és a pálinka kocsmáltatása teljesen az uraságé. A borkimérés fél évig a falué.

Mária Terézia urbáriuma 29 jobbágy kezén 17 26/32 telket talált.¹²⁰ Összes belsőség 18 1/4 pm, összes szántó 626 pm, melyből a 39 házas zselléré 39 pm.¹²¹ A birtokmegoszlás: legtöbb gazdának 22/32-ed telke volt, többinek fele. A házas zsellérek közül 28-nak földje is, csak háza 11-nek volt. Házatlan zsellér 5. A nyalkai hegyben házas lakó 14.

Mária Terézia a jobbágyszolgáltatásokat közös nevezőre akarta hozni. Minden háztulajdonos 1 Ft cenzust fizet, özvegy a felét. A nónát /kilencedet/ pénzben fizetik. Robot egész telek után heti 1 igás vagy két kézi, házas zsellér évi 18, házatlan 12 napot robotol. Fát Nyalka nem hord, vajat nem ad, mert sem erdeje, sem legelője nem volt. Fonás 6 font, kappan 1, csibe 1, tojás 6 egy telekre vonatkozólag.¹²² Gugh és Káth árendája maradt 50 Ft. A kocsmáért és mézsárszékért 20 Ft-ot kellett fizetniök. Az úrbéri borjút (30 telek adott egy borjút) pénzben váltották meg.

Az urbárium Nyalkán minden 22/32 helyes gazdának 44 mérős (22 hold) földet állapított meg a 2 mérős belsőségen és 10 mérős réten kívül. Utóbbit azonban nem kaptak, de ezt bőven pótolta a szántójuk, mert a 22 holdba 72

119 Rt. V. 235. rosszul írja: „Gabonából és méhből kilencedet, bárányból és borból tizedet...”

120 Az 1769. összeírásban 17 5/32 telek van. Ea/3.

121 Ea/4 28-é: 78 m.

122 Rt. V. 236. A felét, mint Szentmártonban.

pm ment, tehát 36 holdnak felelt meg. A többlet oka az, hogy a nyalkai maradékföldeken kívül Gughon minden gazdának 10 mérős föld jutott.

Mária Terézia urbáriumát azonban nem tartották meg. Robotot ezután is „indefinito N[ume]ro toties quoties dominii necessitas exigebat, expleant”.¹²³ A nónát pedig sem természetben, sem pénzben nem szedték. A gughi rétért 12 Ft-ot fizettek.

1787-ben 37 gazda lakott a községben. A telekelosztás 10/32 és 22/32 közt mozgott. Házasszellér 75, közülük 35-nek 1/2-ed–9 1/2-ed mérős földje volt. Házatlan zsellér 23 és 1 hegybeli. A községnek 2 szőlőhegye volt. A Felső Szőlő 941 1/2 árok, ebből 425 árok a gazdáké. Minden gazdának volt legkevesebb 2 árok szőleje. 316 1/2 árok 60 házasszelléré volt. A Felső Szőlőben 6 mezőörsi és 1 sági embernek is volt szőleje. A legnagyobb (32 árkos) szőlő is zsellér tulajdona. A házatlan zsellérek közül 10-nek volt szőleje. A 146 1/2 ároknyi Alsó szőlő 22 hegybeli zselléré volt, a többi része a tápiaké. Az összes kilencedet és tizedet átlag 75 akóra tartották.

Állatállományuk kielégítő. A gazdák legtöbbszörnek 4 ökre, 2 lova, és 1 tehene, 1 disznaja és több malaca volt. A falubeli 75 zsellér közül 31-nek volt tehene (átlag 1), 34-nek lova (átlag 1 pár). Sertés vagy malac 19-nél nem volt. A másnál lakó zsellérek közül csak 3-nak volt borjas tehene.

Ravazd a főmonostortól DNY-ra fekvő község. Templomának 20 árkos szőlőjét a falu művelte. Határában volt még egy kápolna. Búcsújára (Szt. Villebald) sok búcsús zarándokolt ide.¹²⁴

A falu a század elején teljesen erdővel volt körülvéve. 1729-ben 69 jobbágy és 3 özvegyasszony élt itt, kiknek 7 munkabíró és 87 munkára még alkalmatlan fiuk volt. Nevük alapján magyarok, csak 2 szláv hangzású. A lakosság számát 320-ra tehetjük. Állatállományuk 73 ökör (22 tulajdonosé), 21 ló (10-é), 42 tehén (26-é), 40 birka (1-é), 45 disznó (23-é).

1736-ban 13 negyedtelkes kétnyomásos gazdálkodással évente 4 holdba 10 nagymérőt vethetett, a 46 házasszellér pedig 5–6 mérőt. Házatlan zsellér 7. A faluban lévő mindkét halastó az uraságé. A nagyobb alsó tó malmát 1702-ben megvette a község.¹²⁵ Legelőt a falu a környező erdőben kapott. Rétjük csekély; egy gazdának 1 2 szekér széna jutott a Közép Tóknban és a nagyobb tó mellett. Erdejük gondozott volt, az uraság csak a kidőlt fák és a rözse összegyűjtését engedte meg nekik. A kocsmát és mészárszéket egész évben ők használták, 1755 után évi 15 15 Ft-ért.¹²⁶

Szolgáltatásaik: tizedet gabonából és méhből, kilencedet és tizedet bárányból és borból adtak. Cenzust nem, csak kapáspénzt fizettek.¹²⁷ A negyedtelkes évente 2 kappant és 1 icce vajat adott. A falu ünnepi ajándéku 1 tallér értékű terményt vagy állatot szolgáltatott be. A robot nem volt meghatározva. Egyik évben őszi alá a szentmártoni határ Ravazd felé eső részén, tavaszi alá Tarján-

123 Sza/11 103.

124 Rt. V. 117. Lancsics Bonifác és Bél Mátyás tanúsága szerint.

125 Rt. IV. 317.

126 F. 34. 8. Csb/9. 1755 60, Csa/1. 1764 65.

127 Ta/41. külön l.

ban szántottak; másik évben őszi alá Szentmártonban az écsi határnál, tavaszi alá az Akasztó-domb¹²⁸ körül. A 2 halastó melletti urasági rétét a község használta. A mészárosok és kovácsok semmivel sem szolgáltak. A falu használta Tarján pusztá nagy részét is, a század végén itt művelt 3 dűlőt az uraságnak.

1755-ben a falu szolgáltatásait éppúgy állapították meg, mint Nyalkáét. A falu az écsi urasági szőlőben dolgozott. A malmot a Trip[artitum] III. 30-ra hivatkozva a földesúr lefoglalta.

Az 1768-as összeírásakor 37 jobbágy lakott a faluban, közülük 13-nak 8, a többieknek 4 hold földje és 2, ill. 1 szekér rétje volt. Az 53 házas zsellérnek (és 5 helybélinek) 1 hold földje és fél szekérnyi rétje volt. Házatlan zsellér 3 élt a faluban.¹²⁹

Az urbárium a községben 7 10/32 telket állapított meg. Ezt azonban sem a község, sem az uraság nem fogadták el. 1781-ben új urbárium készült, melyet bár a vármegye nem, de a használat elfogadott.¹³⁰ Eszerint 39 4/8 telek van a faluban. A föld 3. osztályú.¹³¹ Rét nem volt elegendő. Pótlásul irtásföldeket kaptak. Egyeseknek már előbb is volt irtásföldjük, de többen elzálogosították. A zavar miatt az uraság a zálogföldeket visszaváltotta és a gazdáknak adta, de ehelyett Tarjánt házi kezelésbe vonta. Azoknak, kiknek irtásföldje felosztás alá került, új irtásföldjüket az uraság 3 évre szabadalmazta és a kivágott fát nekik adta.

A gazdák elzálogosított rékjeiket maguk váltották vissza (egy telekre 13.20 Ft. esett) és osztották el arányosan.

A faluban ekkor 101 gazda lakott (1 7/8–1/8 telek) a 39 4/8 telken; volt ezenkívül 1/2 pm irtásföldjük és 6 szekérnyi irtásrétjük. A 74 házas zsellér közül felének volt irtásföldje: 66 3/4 pm (71/2 pm)¹³² Házatlan zsellér 6 élt a faluban. A község szőleje 332 árok. Gazdáké 205 (legnagyobb 15.3-nak nincs); házas zselléréké 118, házatlanoké 2,3 hegyi zselléré 7 árok. Közepes termés idején 254 akó bordézsma-t fizettek.¹³³

A lakosok állatállománya csekély. 46 jobbágnak nincs ökre; ló is kevés (gazdáké 72, zselléréké 15). Az egyik zsellérnek 3 van, legtöbb a faluban. Tehén és sertés sincs minden gazdánál.

Nagyécs – a főmonostortól ÉNy-ra fekvő község. A főapátság itt csak rész-birtokos volt a pápóczi prépost, a győri káptalan és néhány nemes mellett. A

128 „circa locum Supplity”.

129 l. Ha/4 mindkettő. A másik 1768-i összeírásban jobbágy: 94, házas zsellér: 62+6 hegyi, házatlan 11.

130 Sza/1 közli mindkét urbárium tabelláját. Az első ua., mint Ea/4-ben az első, adatait l. föntebb.

131 Terméketlen volt 1787-ben; a robotot is csak 12 krajcárra számították (másutt 20).

132 1793-ban az összes irtásföld 1079 darabban 2815 4/16 pm nagyságú volt, amely néhány rétét kivéve mind szántó volt. Az irtásföldek dűlői: Toó mellett, Simahegy, Kis Ravasz, Patzkalói Öreghegy, Kenderföldek, Ketskekú, Hidegvölgy, Gentsekut, Mogyorósi, Hosszú Horgi, Kis Mogyorósi, Likas Horgi, Előhegyi, Fűvölgyi, Homoki, Ebédlátó, Aranyosi, Tsókahegy, Alsó Ebédlátó, Oztáli, Hódni (?), Gödrök, Potzanyi, Alsó Szováki, Zsifros Tsapási, Tsetkői, Hosszú és Toó Végi dűlők. Fa/2. 83–118.

133 Nyalkán háromszor ennyi szőlő után csak 75 akó a dézsma.

főapátsági birtok 1732-ben 17 féltelek és 3 kúria. Négy év múlva 18 félhelyes és 3 zsellér birtokolja. Mindnyájan szabadon költözködhetnek.¹³⁴ A hegyben 15 jobbágy Sajghó engedélyével „erdőt fogott szőlőhegynek”.¹³⁵ A féltelkesek 6 1/2 holdat műveltek kétnyomásra. Évi vetésük 18 nagymérő. A zselléréké 1 1/2 mérő. Rét 1 gazdának 2 szekérnyi jutott. Szolgáltatásuk: gabonából, méhből tized, bárányból kilenced és tized. Félhelyesek 4 Ft-ot, 1 icce vaját, 12 tojást, 1 kappant, 1 ludat.¹³⁶ Karácsonykor mindegyik egy szekér fát vitt a monostorba. Az ünnepekre közösen ajándékot adtak. A legelő, tó, malom, kocsmá a községé, az utóbbi csak árendában. A lakosok nem robotoltak, hanem egy telek után 4 Ft-ot fizettek.¹³⁷

Az urbárium földjeiket 9 4/32 teleknek osztotta be.¹³⁸ Egy gazdának 16 hold szántó, 3 mérő irtásföld és 2 szekér széna jutott. A hegybeliekkel együtt 22 házas és 4 házatlan zsellér élt a faluban. A bordézsámát a részbirtokosok közösen szedték és osztották el. A főapátságnak a tizedből és kilencedből egyaránt harmadrész jutott. A főapátsági birtokrészhez 108 árok szőlő tartozott. Ebből a gazdáké: 28, zselléréké: 20, hegyi zselléréké: 54. Házatlan zselléréké: 5 árok. Az urbáriumot nem tartották meg. Az uraság robotot szükség szerint, nónát egyáltalán nem kívánt.

Pázmánd – a főmonostortól ÉK-re fekszik. Fele a pápóczi prépost birtoka volt. A főapátsági részen 1729-ben 72 jobbágy élt, kiknek 21 munkabíró és 63 munkára alkalmatlan fiuk volt. Állataik: ökör 87 (22-é), ló 64 (35-é), tehén 53, birka 115 (3-é), disznó 47. A lakosok magyarok. A Tót, Horvát és Orosz vezetéknevűek mögött idegen származást sejtethetünk. Ezenkívül 4 idegen nevű család élt a faluban. Az 1773-i összeírás is katolikus magyar falunak mondja Pázmándot.¹³⁹

1736-ban a főapátsági részen 10 félhelyen 13, 22 negyedhelyen 20 gazda élt. A félhelyeseknek 20 nagy (= 30 rendes) holdja volt, melybe kétnyomásilag művelve évi 30 mérőt vethettek. A negyedhelyes évi 5 holdon 15 mérőt. A 34 házas zsellér fejenként 6–7 mérőt. A községnek erdeje, malma, halastava nincs. A rétje sem sok: a félhelyeseknek jó termésű évben 2 szekér széna jutott. A kocsmá és a mészárszék egész évben a községé; az uraság csak 2–3 akóval méretett ki. Szolgáltatásaik: gabonából és méhből tizedet, bárányból és borból kilencedet és tizedet szállítottak Szentmártonba. A félhelyesek 2, a negyedhelyesek 1 kappant, vaját 1 iccét, ill. 1 meszelyt adtak Szent Mihály táján. Cenzusuk 3, 1.50, ill. a házas zselléré 0,75 Ft. Két részben fizették. Az ünnepi adó 1 tallér értékű. Robotra az uraság parancsa szerint mentek. Az özvegyek tehetségük szerint robotoltak. A mészáros és kovácsok – földjeik nem lévén – semmit sem szolgáltatottak, a kerékgyártó 4 Ft-ot. A jobbágy halála után 4 Ft „test pénzt” fizettek. A pázmándiak használták Szent Imre pusztát (melytől csak tizedet adtak) és Selyem-Cuk (Semi Czuka) pusztát évi 15 Ft-ért.

134 Ea/3. Nagy Écs

135 F. 12. 63.

136 Rt. V. 251 récét mond. A forrásban: /anser/ van.

137 Ta/41. külön lap.

138 Egy félhelyen ketten laktak.

139 Id. összeírás, 126.

1768-ban a főapátságnak $16 \frac{3}{4}$ ¹⁴⁰ telke volt, Szent Imre, Dörögh és Selyem Czuk pusztákon kívül.¹⁴¹ A falunak sem legelője, sem erdeje nem volt, ezért sem vajat, sem fát nem szolgáltatottak. Szénakaszálás után a főapátság dörögi rétjén legeltethettek ingyen. Szántójukat „propter glebae sterilitatem ad tertium classem” sorolta az urbarialis bizottság.¹⁴² De az egész telek 44 mérős helyett 70 mérős volt, ami a rét hiányát bőven pótolta. Telkes jobbágy 31 volt (27/32 12/32). Terheiket a Mária Terézia-féle urbárium szerint állapították meg, de a robotszolgáltatás maradt a régi: akkor és amennyit az uraság parancsolt. Viszont a nónát teljesen elengedte. Házasszellér 1768-ban 36, hegyben 16, Szent Imre hegyen 11, házatlan a hegyben 4.¹⁴³

1787-ben 38 telkes jobbágy és 51 házasszellér élt a faluban, a hegyben 36. Háztatlan zsellér a faluban 8, hegyben 2. A falubeli házasszelléreknek 4–4 mérős irtásföldjük volt. Szőleje csak 3 gazdának, 7 házasszellérnek és 5 háztatlan zsellérnek nem volt. A táblák nagysága: legnagyobb 18, legkisebb 2, legtöbb 3–4 árkos. Az összes szőlő 517 árok, ebből a gazdáké 186, a zselléréké 191, a hegyi zselléréké 130, a háztatlan zselléréké 12 árok. Az összes szőlő tizedet és kilencedet átlag 108 akóra becsülték.

Állatállományuk közepes. A gazdáknak egy-két kivétellel volt befogójuk. Egyetlen zsellérnek sincs ökre, csak néhánynak lóva. A faluban több a ló, mint az ökör. A marhák fele a falusi zselléréké.

Bakonypéterd – egyházilag Lázihoz tartozott. Előbb csak kápolnája, 1748-tól temploma van. A templom vagyona $1 \frac{1}{2}$, a községé 19 mérős föld. A – község lakói jórészt németek. 1729-ben 50 jobbágy és 2 özvegy. A jobbágyok közül 12 magyar nevű, 26 munkabíró és 20 munkára alkalmatlan fiuk volt. A lakosságot kb. 220-ra tehetjük. Állatállományuk elég gazdag: 81 ökör, (32-é) 43 ló, 58 tehén (8-nak nincs), 185 birka (egynek 130), 40 disznó.

1737-ben 1 félhelyes, 30 negyedhelyes és 8 zsellér élt a községben. A félhelyesnek 18 holdja volt két nyomásra, évi vetése 30–32 nagymérő; a negyedhelyesek a felét, 6 zsellér 4–5 mérőt vetettek. A kocsmá, mézárászék, halastó és a malom a községé. Legelőjük az erdőben volt. Rétjük nincs, de Likivarsány pusztán kaszálhattak. Erdőjük nincs, csak rózsének való cserjés. Szolgáltatásaik: tizedet méhből és gabonából; kilencedet bárányból is adnak. Victuáliákból a félhelyes 2 kappant, 12 tojást, 1 pint vajat, negyedhelyes a felét szolgáltatja. Az ünnepi ajándék értéke 1 tallér. Robotra parancs szerint mennek. Egyik évben őszi és tavaszi alá Tarjánban, másik évben a Szent Mártoni Akasztó hegy alján szántanak az uraság számára. Gyakorlatilag ezen a munkán kívül a falu semmivel sem adózott. A 2 árendás 3–3 Ft-ot fizetett.¹⁴⁴ A mézárások és kovács semmit, a kerékgyártó 2 kereket adott évente az uraságnak. A péterdi-ek művelték Pichord és Likivarsány puszták szántóföldjeit.

140 1787: 16 23/32, préposté: 8 24/32

141 Rt V. 294. 1. Szent Imrével és Selyem Czukkal. de Fa/3: Exceptis Predys Dörögh. Selem-Czuh et Praedio s. Emerici.

142 Sza/1. 206. Rt. V. 298. 2. osztályúnak mondja tévesen.

143 Idézett adatok Ea/3 szerint. Ea/4, szerint viszont: jobbágy: 56, földes zsellér: 9, föld nélküli házasszellér: 19, háztatlan: 6, hegyben házasszellér: 26, Szent Imre hegyben házasszellér: 8.

144 Ta/41. külön lap.

Az 1755-i szerződés szerint a falu egyetemes cenzusa és az écsi urasági szőlőben végzett munka megváltása évi 100 Ft. Az eketulajdonosok minden szántáskor 1 napot szántanak, aratnak és hordanak. Karácsonyra minden jobbágy egy öl fát szállít Szent Mártonba az urasági erdőből. A 2 negyedhelyes 26, a többiek 13 ígás, a házatlan zsellérek 6 nap kézi robottal szolgálnak. Az előbbiek 2 icce vaját, 2 kappant, 12 tojást, ez utóbbiak a felét adják. Az ünnepi ajándék a régi marad. A mézárszék, a pálinka és sör kimérése egész évben az uraságé, a boré csak fél évig.

1768-ban Péterden 16 1/2 telken 9 egész és 15 féltelkes élt. Az egésztelkeseknek 3 mérős belső telkük volt, a féltelkeseké 1 1/2 mérős.¹⁴⁵ Összes szántó 531 hold, de a rét csak 4 1/8 szekér. Házasszellér 23, házatlan 9 lakott a faluban. Az urbárium a kocsmától, mézárszéktől, malomtól 35 Ft. árendát állapított meg, de azt nem szedték.¹⁴⁶ A falubeliek legelőt béreltek Tarjánban 10 és Boca völgyben 17 Ft-ért. A falu tavában évente 2800 kéve nádat vágtak, melyből a zsellér félannyit kapott, mint a gazda.

1787-ben 33 féltelkes élt a községben. Mindegyiknek 16 1/8 szántója és 1/8 szekérnyi rétje volt, de ezt a szántótöbblet pótolta. Sőt volt még 384 3/4 mérős ház mögötti (31 6/8–10 6/8 pm. darabos), 276 mérős irtásföldjük (23 2 mérős és mindegyiknek 7/8 szekér össz: 28 7/8) rétyük. A 36 házasszellérnek 153 1/2 mérős ház mögötti (10-nek 12–6 mérős)¹⁴⁷ és több apró (összesen 186 mérős) irtásföldje volt (26–1/4 m. darabok). Kettőnek 1 1/2 szekér szénát termő irtásrétje is volt és egynek ház mögötti rétje 1/8 szekér nagyságú. A 29 házatlan zsellér közül 1–9 mérős darabokban, 10-nek volt összesen 47 1/2 mérő.¹⁴⁸ 1793-ban 67 jobbágy 127 darabban 514 4/16 pm (12 12/16 1) irtásföldje volt Likivarsányon és az Ökörlegeltető, Hegyesföld és Téglakút dűlőkben.¹⁴⁹ Szőlő összesen 455 árok volt, ebből a gazdáké 248 árok, (16 1/2 2; 1-nek nincs), a házasszelléréké 136 1/2 (2 11 árok), 5-nek nem volt; a házatlanoké 70 1/2 (22-é, 1/2–11 ároknyi darabokban.) Az évi bortized 26 akó.¹⁵⁰ Kilencedet nem adtak, de a hegybeli gyümölcsből ajándékot kellett beszolgáltatniuk.

A lakosság állatállománya elég jó. Érdekes, hogy a gazdák közül 7-nek nem volt ökre, a tulajdonosoknak is csak egy pár, de lova (2–3) mindnek volt. 18 zsellérnek volt egy pár lova, 28-nak tehene.

Lázi – község lakói örökös jobbágyok. Katolikus magyarok. Templomának 8 mérős földjét a falusiak kezelték.¹⁵¹ A plébániához 80 mérős, a jegyző- és mesterházhoz 27 mérős föld tartozott.

1729-ben 57 jobbágy és 6 özvegy élt itt; közülük 3 idegen nevű. Munkára való legény 15, arra alkalmatlan fiú 71. A lakosság lélekszámát kb. 280-ra tehetjük. Allataik: 83 ökör (31-é) 31 ló (25-é), tehén: 71 (40-é), birka: 202 (9-é), egynek 65, másiknak 50, disznó: 60 (33-é).

145 Ea/4-ben levő 3 összeírás szerint telkes jobbágy 4, házasszellér 16, házatlan 15.

146 A számadások sehol sem említik, az 1787-es összeírás sem tünteti fel.

147 Ezek a 18 napi rendes roboton felül még 3 napot szolgáltak.

148 Rt. V. 313. 43 1/2 téves.

149 Fasciculus/2. I 5.

150 Rt. V. 314. 20 akó téves, Sza/1. 608.

151 Rt. V. 130 2.

Az 1736-os összeírás Lázit népes községnek /*possessio populosa*/ mondja. A faluban 5 félhelyes lakott, a félhelyesek évente 11 holdat vethettek [= 33 mérő T. J. A.]. A 34 negyedhelyes 5 1/2 holdba 17 mérőt, a 8 zsellér 3–5 mérőt vethetett. A jobb módúaknak kevés irtásföldjük is volt. A rét nem nagy, de jó évben a félhelyes 3 szekérrel, negyedhelyes a felét kaszálhatta. A tó és a malom a községé, a kocsmá és a mészárszék szintén, de évente 2 hordó urasági bort kellett kimérni. Fát a Taáp és Varsány felé húzódó erdőben vághattak.

Szolgáltatásaik: gabonából, méhből, borból csak tizedet, báránnyól kilencedet is adtak. A féltelkes 2 pár kappant, 1 pint vajat, 24 tojást; a negyedtelkes ezek felét adta. Az ünnepi ajándék 1 tallér értékű. Robotra parancs szerint voltak kötelezve. Őszi és tavaszi alá mindkét évben Lázin szántottak, az uraságnak és Likivarsány nagyobb részét kaszálták.

1737-ben új összeírás a félhelyestől 3, a negyedhelyestől 1.50, házas zsellértől 0.75 Ft. cenzust állapít meg két terminusra. Ezt azonban nem fizették, mert 1746-ban is „*praeter Labores et fossarium Pecuniam* [kb. 54 Ft T. J. A.] nihil praestant”.

1755-ben a félhelyeseknek már akkora a földjük, hogy tkp. már egészhelyeseknek kell őket számítani. A 7 fél és 37 negyedhelyes cenzusként és az écsi urasági szőlőrobot váltságául összesen 110 Ft-ot fizetett. A félhelyesek évi 30, a negyedhelyesek évi 20 igásrobottal robotoltak, ezenkívül akinek bármilyen szántása van,¹⁵² minden szántáskor 1 nap szánt, vet arat és hord az uraságnak. A gazdák karácsonykor 1 öl, a földet bíró házas zsellérek ketten 1 öl fát hordanak a klastromba. A félhelyes 2 icce vajat, 4 kappant és 24 tojást, a negyedhelyes a felét adja. Az ünnepi ajándék a régi marad. A mészárszék, a pálinka és bor árusítása egész évben, a kocsmá fél évig az uraságé.

A falu a cenzust és a „szőlőváltságpénzt” (= kapáspénz) a következőképpen osztotta föl: a félhelyesek 1.50 Ft-ot, a negyedhelyesek a felét fizették. Szőlőváltságul az előbbieket 2, utóbbiak 1 Ft-ot fizettek. A házas zsellérek összesen 1, a házatlanok fél Ft-ot fizettek. A victuáliák beszolgáltatása így alakult: a félhelyesek 1 pint vajat, 2 pár kappant, 1 tyúkot, 24 tojást, negyedhelyes a felét, házas zsellér a negyedét fizette. Az uraságnak összesen 1 mérős földben kendert vetettek és azt teljesen megmunkálták. A félhelyes 7, a negyedhelyes 3 1/2 öl karácsonyfát vágott az urasági erdőben a zsellérek segítségével és Szentmártonba szállították. A földjük jóval nagyobb volt a telek szerint megálapítottnál. A félhelyesek kétnyomásra 34 1/2 holdat műveltek (69 mérős), negyedhelyesek a felét. Az 1755. évi egyezségben nincs benne, de a falu állandóan beszolgáltató Szent István napjára egy szekér szénát, melyet 1 talléron megválthattak.¹⁵³

1759-ben 52 jobbágyról tudunk.¹⁵⁴ 1768-ban 26 telken¹⁵⁵ 5 egész- és 42 félhelyes jobbágy élt. Összes szántó 897 hold.¹⁵⁶ Mivel réjtjük kevés, ezért az

152 „*Quolibet aratura*” – Bartal: a magyarországi latinság szótára, 43. Du Cange alapján: szántásnak fordítja.

153 F. 24. 21. A fél- (= egész-) helyeseknek volt kettő petrencét termő, minden évben kaszálható réjtjük és kétévénként kaszálható rétből 2 szekérnyi. A negyedtelkeseknek a fele. F. 24. 32. Ezenkívül irtásföldjük is volt, 1773-ban 75 gazdának 136 hold. F. 24. 32.

154 F. 26. 48.

egészhelyesnek 34 1/2 hold szántója volt. Házasszellér 21, házatlan 18 élt a faluban. Szolgáltatásuk nem az urbárium szerint történt; a robotot szükség szerint, nónát egyáltalában nem kívánt tőlük az uraság.

1787-ben 26 1/2 telken¹⁵⁷ 1 egész, 45 fél- és 12 negyedtelkes lakott, kiknek ezenkívül 342 3/4 mérős ház mögötti (34 10 1/2 darabok) földjük, 20 szekér szénát termő rétjük, 562 1/2 mérős irtásföldjük és 5 3/4 szekérnyi irtásrétjük volt. Szőlejük 136 1/2 árok. A 46 házasszellérnek volt 25 1/2 mérős szántója, 252 1/2 mérős ház mögötti földje, 165 1/2 mérős irtásföldje, 3 szekérnyi rétje és 83 árok szőleje. A ház mögötti földekből 25 1/2 mérős darabot a mester számára hasítottak ki. A 8 házatlan zsellérnek 64 mérős irtásföldje; kettőnek 5 1/2 árok szőleje volt.¹⁵⁸ A ház mögötti és irtásföldekért meghatározatlan robotra voltak kötelezve. A szőlő után csak tizedet adtak, amit átlag 10 akóra számítottak.

A lakosok állatállománya aránylag csekély.

Veszprémvarsány – egyházilag Lázihoz tartozott. Régi temploma helyett Göncz Celesztin főapát építtetett újat. 1787-ben három darabban 9 mérős föld tartozott hozzá. A községnek pedig 13 darabban 27 mérős szántója és 17 szekér szénát termő rétje volt.

1729-ben 59 jobbágy élt a községben, kiknek 19 munkabíró és 49 munkára még alkalmatlan fiuk volt. A lakosság lélekszámát 258-ra tehetjük. Idegen nevű csak 2 volt, az egész század folyamán katolikus magyar falu. Állatállományuk: 80 ökör (29-é), 44 ló (23-é), 70 tehén (45-é), 84 juh (6-é), 133 sertés (34-é), van akinek 12, 10, 9, 7 van. Olyan jobbágy, akinek egyáltalában nem volt állata, csak 2 volt. A falusiak örökös határvillongásban éltek szomszédaiikkal, a főapátság kereszturi, káthi, lázi, bársonyosi és Esterházi Ferenc cseszneki és sikátori jobbágyaival. Sajghó főapát 1735-ben bírói úton jelöltette meg a határokat, melyet a szomszédokkal együtt évente Szent György táján felülvizsgáltak.

1736-ban 37¹⁵⁹ félhelyes gazda élt a községben, kik évente 5 holdat (10–11 nagymérőt) vetettek. A 6 házasszellér és 5 házatlan zsellér pedig másfél mérőt. Legelőjük az erdőben volt. Rétjük csekély, 1 gazda 1–1 1/2 szekér szénát kaszálhatott. Erdejük viszont bőséges volt, de a makkos tiltva volt számukra. A községnek kocsmája, mészárszéke és 2 halastava volt. A malom megszűnt, fáját eladták. Szolgáltatásaik: gabonából, méhből, borból¹⁶⁰ csak tizedet, bárányból kilencedet is adtak.

A gazdák fejenként 2 kappant, 1 icce¹⁶¹ vaját és 12 tojást adnak. Az ünnepi ajándék 1 tallér értékű. A következő években az uraság a félhelyesektől 3 Ft

155 Rt. V. 368. 1. szerint 26 1/2 telek, de Fasciculus/3-ban, 26.

156 F. 24. 21. sz. az egészhelyest fél, a félhelyeset negyedhelyesnek mondja.

157 Egy fél telek jön még hozzá; ez nem volt belevéve az urbáriumba.

158 1793-ban 93 jobbágnak 196 darabban 580 12/16 (12 4/16, átlag 1–3 mérős darabok) mérő irtásföldje volt a Helyréti, Helyre Járó, Iharos Berek, Paperdei, Erdőfalja, Kertalja, Szárazfáki, Iharos, Középdűlő. Tulátsi (?) Homokirtás, Bodzás Szer, Kövecses, Fenyőszér, Poros (= Pörösirét, Győri út Csomorkert, Kétút, Taligás (ut), Cziba Berek, Gyöpszegés, Kender, Toókert és Mákföld dűlőkben. Fasciculus/2. 6–13.

159 Rt. V. 316. Tévesen: 34.; 1759-ben: 59, F. 61. 13.

160 Rt. uo. téves; „ex vineis tantum X[decim]mam”.

161 nem 4, mint Rt. uo.

cenzust kívánt, de még 1746-ban is csak kapáspénzt fizettek egyetemesen kb. 50 Ft-ot.¹⁶² Az urasági munkát parancsra végezték. Egyik évben őszi alá a Várallyán, tavaszi alá a lázi, másik évben mindkétszer a lázi határban szántottak az uraságnak. A gerencséri urasági rétet is ők használták. A mézáros és kocsmáros semmit sem adóztak. A község használta Gerencsér pusztá rétjét; erdejében makkoltatott, melyért 2 hizott sertést adtak, de a fajtás tilos volt.

1755-ben a faluban 45 negyedhelyes lakott, de akkora a földjük, hogy félhegyeseknek is nevezhetők.¹⁶³ Évi cenzenként és az écsi urasági szőlőmunka váltsága gyanánt 100 Ft-ot fizetnek. Mindegyikük 20 igásrobotot teljesít, a földet bíró házas zsellérek 12, a házatlanok 6 napig kézzel robotolnak. A szántást és egyéb munkákat úgy végzik, mint a péterdiek. A gazdák évente 2 öl karácsonyfát vágnak. Victuáliákból 1 icce vaját, 1 kappant és 12 tojást adnak. Az ünnepi ajándék, a kocsmá és szék joga mint Péterdnél. A malom az uraságé. Eddig a falu bérelte 10 Ft-ért.

1768-ban 14 3/8¹⁶⁴ telek (= 527 7/8 hold) volt Varsányban 57 gazda kezén, 6 két, 27 három oktávás részletekben. Házas zsellér 29, házatlan 9 élt a faluban. A csaptól és a széktől az urbárium 25 Ft árendát állapított meg, de azt tényleg sosem szedték.

1787-ben 69 gazda birtokában volt a 14 7/8 telek. 55¹⁶⁵ részre volt osztva, mert 12 háromkávás részben ketten, egy részen hárman közösen gazdálkodtak. A közösen gazdálkodóknak irtásföldje külön volt, de ház mögötti földjük rendszerint közös. Ezenkívül volt 27-nek 3/8, 10-nek 2/8 és 18-nak 1/8 telke, azaz 10 1/8, ill. 5 1/2 és 4 5/8 – 4 6/8 hold. Rétjük aránya 1, 1/2 és 1/3 szekér, 986 mérős irtásföldjük (30–40 mérős, 3-nak nem volt) és 98 1/4 szekérnyi rétjük (1–7 szekér, 18-nak nincs) is volt. A 40 házas zsellérnek összesen 232 1/4 mérős irtásföldje (27 1/2–1 mérős; 10-nek nem volt), 16-nak 40 1/2 szekérnyi irtásrétje volt.¹⁶⁶

Szőlőhegy kettő volt. A Hamarászó-hegyet 1737-ben, a Köveshegyet 1780-ban ültették be. A két szőlő 737 árok, ebből az összes jobbágy gazdáé 506 (4–16 árkos dombok), 36 házas zsellérnek 182 (3–14); 16 házatlan zsellérnek 49 árok (1–6) volt. A Hamarászó hegyből a tized 15 akó, a 80 holdnyi Köveshegy után pedig 160 kappan jött be a 10 évi szabadság ideje alatt, utána tizedet és kilencedet fizetnek.

A lakosok állatállománya közepes. 24 jobbágynek nem volt ökre, 14-nek lova, de befogója csak 2-nek nem volt. Tehén és sertés csaknem minden háznál, juha 15-nek volt (6–15 db.).

162 Ta/41. Külön lap.

163 „Qui hactenus pro Quartalistis reputabatur, pro media Sessione assumantur.” Ea/1. 727.

164 L.: Ea/3.-ban; Rt. V. 316. 14 7/8, az Sza/1. alapján.

165 Rt. uo. rosszul mond 65-t.

166 1793-ban 113 jobbágynek 707 darabban 16764/16 (22 8/16 4/16) pm irtásföldje volt, a Vadalmás, Berkenyész, Bötshégy, Zsákmán, Koldustelek, Hamarászói, Pusztahégyi, Mohai szőlő, Szélhosszai, Pajtahely. Kétrétközt, Bánrét, Bánhegy, Kenderföld, Két kut. között, Mészarai (?) Nagyuti, Cseresznyésnél, Katószőlő, Sétfü (?), Lapos, Pókaföld, Radói dűlőkben.

Bársonyos – a század elején pusztá volt. 1708–22 között a tápiak bérelték 70–150 Ft-on és 20–40 kaszást adtak az uradalomnak. 1728-ban az örsiek az öreghegyen szőlőt „építettek”. Sajghó szállítólevelére a Nyitra megyei Laskáról jöttek tót telepések. A falu többsége az egész század folyamán tót.¹⁶⁷

1738-ban 18 félhelyes, 17 negyedhelyes és 11 házas zsellér lakott a faluban. Közülük 21 (9+6+6) tót. A szőlőben 10 szőlősgazda élt, kik évente robot helyett 2 Ft-ot fizettek. Tíz év múlva a csaptól 15 Ft-ot fizettek.¹⁶⁸

1759-ben a faluban 16 fél-, 20 negyed-, 33 nyolcadtelkes és 5 zsellér; a hegyben 22 gazda lakott. Utóbbiak évi 2.20 Ft-ot fizettek. De szőleje a többieknek is volt,¹⁶⁹ sőt valószínűleg más községbelieknek is, mert kilencedet 84-en fizetnek, összesen 63 1/4 akó és 25 meszely bort. A gazdák évi termése 3/4 és 17 akó között volt. 1776-ban a Kis-Strázsahegyet is beültették, mely után nyolcadot fizettek.¹⁷⁰

1768-ban 15 1/2 telek volt a községben. Fél és egy oktáv telke volt 18-nak, 1/4 telke volt 17-nek. Házas zsellér 24, házatlan 5 lakott a faluban, a hegyben pedig 4 özvegy, 15 házas és 1 házatlan zsellér.¹⁷¹ Egészhelyre 26 hold szántót, 10 szekér rétet, 2 mérős belsőséget számítottak. Káthtól 60 Ft árendát fizettek.

1787-ben a 15 1/2 telek 45 gazda tulajdonában volt. 35 részben (17-nek 5/8, 18-nak 2/8, azaz 17 1/2, ill. 8 3/4 hold szántó és 4 ill. 2 szekér szénát termő rét). Ezenfelül 615 1/2 mérős irtásföldjük (10 24, ill. 8 11) és 326 1/2 mérős úrbéren felüli földjük volt.¹⁷² (7 1/2 19; ill. Ű 1/2 9 1/2 mérős darabokban).¹⁷³

A 41 házas zsellér közül 32-nek 191 3/4 mérős (1 1/2 7) ház mögötti földje és 17 1/2 szekérnyi ház mögötti rétje, 10-nek 20 3/4 mérős irtásföldje, 3-nak 8 szekérnyi irtásrétje volt.¹⁷⁴ Házatlan zsellér 26 élt a községben. Szőleje csak 2 gazdának nem volt, a többi összesen 190 1/2 árok (11 1 1/2), 33 házas zselléré 150 (12 1 árok), 6 házatlané 18 árok. A hegyben 21 házas és 1 házatlan zsellér lakott, kiknek 158 árok szőleje (20 3) volt..¹⁷⁵ Az összes szőlődézsma átlag 150 akót tett ki.¹⁷⁶

Állatállományuk elég jó. Befogója mindnek volt. Ökre 3, lova 12, tehene 9 gazdának nincs. Egyetlen zsellérnek sincs ökre, de 18-nak van 2–3 lova. Tehén vagy üsző csaknem minden háznál volt.

167 1773-ban is. I. összeírás. 227.

168 Ta/41. Külön l.

169 F. 7; 53, 54, 55.

170 F. 7. 67.

171 Ea/3. adatai; Ea/4: 41 teljesjobbágy (21 5/8 telek), 35 házas és 18 házatlan, a hegyben 20 házas zsellér lakott.

172 Agri ultra constitut. Urbariale.

173 1787-ben 22 jobbágy, 19 zsellér, 11 házatlan zsellér és 6 hegybeli idegen nevű. Rt. V. 301. Sza/1. 615. alapján 43 tulajdonost mond. De a felsorolásban 45 név van, kik közül 20-nak 10 közös telke volt.

174 1793-ban 55 gazdának 189 darabban 661 61/64 (15 50/64 57/64) mérő irtásföldje – volt Káth és Pervath pusztán, azonkívül a Kisharasz és Kisrét dűlőben. A legtöbb tulajdonosnak mind a 4 helyen volt irtásföldje, csak az 1 darabosoknak Káthon. Fa/2.37 42.

175 Idegenek szőlei Bársonyoson: 38 örsi gazdának 278 árok (28 2), 2 mindszenti gazdának 16,3, tárkányi gazdának 22,3, teleki gazdának 30,1, alapi gazdának 12,1, bőnyi gazdának 9,3, megnevezetlen gazdának 22 árok, 51-nek összesen 389 árok.

176 1762-ben a Kis-Strázsahegy beültetése előtt a dézsma 350 1/2 akót tett ki. Termésük tehát ennek ötszöröse volt. Eb/4 k.

Tárkány – lakói a század elején kálvinista magyarok. Templomuk és prédikátoruk is volt. 1773-ban a falu már katolikus. Megtérésük elsősorban Sajghó érdeme, aki templomot is építtetett.

1729-ben 20 egész, (fiúk 18) 17 félhelyes (5 fiú), 21 zsellér (7 fiú) és 1 házatlan zsellér lakott a községben.¹⁷⁷ Allatállományuk: 149 ökör (110 az egész-, 31 a félhelyeseké, közülük 4-nek nincs; 4 zselléré 8 db), 87 ló (18 egészhelyesé 47 db; 10 félhelyesé 23 db, 8 zselléré 15, a házatlan zselléré 2 db), 135 tehén (egészhelyeseké 91 és gulyán 9; 14 félhelyesé 36; 16 zselléré 1/), tinó 81 (18 egészhelyesé 58 és gulyán 7; 6 félhelyesé 10; 6 zselléré 4), üsző 64 (16 egészhelyesé 44, félhelyesé 11; 7 zselléré 9).

1736-ban 16 félhelyes¹⁷⁸ egyenként évi 9 holdat vehetett, amibe 50 nagymérő ment,¹⁷⁹ a 20 negyedhelyes 4 1/2 holdba a felét.¹⁸⁰ A 25 házas zsellér 2 holdba 8–10 mérőt vehetett. Házatlan zsellér 2 volt. Közös legelőjük a tárkányi és ölbői határban volt, melyre az uraság is kihajtotta a marháját, sőt még fűbérrre is fogadhattak. A községi rét /pro usu comitatie/ a malom felett volt, közel a bábolnai határhoz: évente 25 szekér széna termett rajta. Saját szükségletükre /pro sui necessitate/ a félhelyesek 8, a negyedhelyesek 4 szekérral kaszálhattak a tárkányi és az ölbői határban. Erdejük nem volt; a szállítólevélben biztosított bársonyosi és káthi erdő használatát nem gyakorolták; mikor 1742-ben követelték, a bíróság megtagadta tőlük, mert maguk tértek el a joguktól. A kocsmát és a mészárszéket 16 Ft-on és 2–3 akó urasági bor kiméréssel a falu bérelte, melybe az 1 Ft-nyi malom-árendát is beszámították.¹⁸¹ A mészáros évenként 1 mázsa húst és 12 font fagygyút adott az uraságnak.

Szolgáltatásaik: gabonából és méhből tizedet, bárányból kilencedet is adtak. A félhelyes 1 pint vaját, 1 kappant, 2 ludat, 2 pár tyúkot, 24 tojást, negyedhelyes 1 pár kappant, 1 icce vaját és 12 tojást adott. Nagy ünnepen illő ajándékokkal adóztak. Évente „secundum antiquam consuetudinem” a félhelyes évi 4, a negyedhelyes 2, a zsellér 1 Ft-ot fizetett „propter terras arabiles”.¹⁸²

Robotjuk meghatározatlan: amikor parancsolják, akkor dolgoznak. Egyik évben az Erdélyi út mellett, másikban a Hármashatárnál szántanak őszi és tavaszi alá. Kaszálásra a tárkányi major melletti és az ölbői rét egy része volt számukra kijelölve.

1768-ban a községben 62 8/32 telek volt,¹⁸³ melyből 33 gazdának 1 9/32, 19-nek 20/32, 3-nak 21/32, 20-nak 10/32 telke volt. Házas zsellér 16, házatlan

177 A leírás itt nem veszi külön a munkabíró és a munkára alkalmatlan fiúkat. Rt.: a fentieket mind munkabírónak veszi, amit mi is reálisnak tartunk. Rt.: téves 326. (16 fiú). 1787-ben 4 gazda, 3 házas és 2 házatlan zsellér idegen nevű.

178 Rt. V. 327.: tévesen 12.

179 Tehát kb. 45–50 holdnak felelt meg.

180 1742-ben 17 egész- és 23 félhelyes volt. Ea/1. 531.

181 Tíz év múlva az árenda már tízszerese. Ta/41. külön l.

182 1746-ban az egész census 130 Ft. Uo. és Ta/38. 15. 1759-ben 4 Ft-jával 47 telek után fizettek. Eb/4.

183 Rt. V. 328. Sza/1. 681. l. alapján 1768-ra 62 12/32 telket vesz fel. Ea/3-ban az 1768-i összeíráskor 64 26/32 telek volt, de ha a telkeket összeadjuk, 62 8/32 jön ki, abban az esetben, ha három 21/32 és tizenkilenc 20/32 telket veszünk fel. Ha az Ea/3. huszonkét 21/32 telkével számítunk, akkor a végeredmény: 62 27/32.

20 élt a községben. Az összes belsőség 90 mérős, a szántó 1841 1/2 mérős, a rét 98 szekér szénát termő volt. Az urbárium Tárkány földjét a II. osztályba sorolta. A rét hiányát a szántó-többlet pótolta.

1787-ben megállapítják, hogy az urbáriális összeírás idején nem vettek föl minden földet. Az egésztelkesek 40–50 mérővel többlet használtak a járandóságuknál. Ekkor 64 26/32 telek volt a községben 92 gazda kezén (29-é 1 9/32–37 [2/8] hold; 5-é 21/32, 25-é 20/32 = 18 5/8 hold; 28-é 10/32.) Mindnek volt ház mögötti földje. Az egyes csoportok aránya: 50 3/4–25 2/4; 20–13 3/4–40 1/4–12 1/2; 161/4–7 mérős. A rétjük aránya 2, 1, 1/2 szekérnyi. Ehhez járult még 1–1/2 1/2–1/4, 1/4 szekérnyi ház mögötti rét. A 43 házas zsellér közül 8-nak volt összesen 52 mérős szántója (19 1/2–1 mérős részek). Házatlan zsellér 34 lakott a községben. 1770-ben a lakosok 367 árok szőlőt ültettek. Megoszlása: 61 gazdáé 295 1/4 (10 1/4–1 3/4), 13 házas zselléré 55 1/4 (11 1/2–2), 5 házatlan zselléré 16 2/4 (5–2 1/2) árok. Csak tizedet fizettek, átlag 36 akóval.

Az uraságnak 2 kuriális telkét (2 17/32) a lakosok bérelték. A plébánosnak 1 9/32 telke volt (= 118 hold ház mögötti föld és ugyanott – 5 szekér rét). A mesteré 20/32 telek (56 hold és 1 szekér rét).

A község állatállománya jelentős. Ökre 60 gazdának van. Lova csak 2-nek, tehene 5-nek, sertése 3-nak nem volt. Birka 43 háznál volt (200-l; legtöbbször 30 körül).

Ácson – a főapátság zálogjogon volt részbirtokos.¹⁸⁴ A tized a győri püspököt illette. Sajghó a többi birtokossal 1751-ben a községben plébániát alapított.

1736-ban 5 félhelyes főapátsági jobbágy élt Ácson. Évente mindegyikük 9 holdba 30 nagymérőt vehetett és 5 szekér szénát kaszálhatott. A 6 zsellér évente 30 holdon 10 nagymérőt vetett. Szénájuk 1 2 szekér. A jobbágyok legelője a községgel közös. Parancs szerint robotoltak. Nagy ünnepeken ajándékot adtak.

1768-ban 11 17/32 telken 9 gazda lakott. (2 7/32 17/32 = 65 1/4 16 3/8 hold) a 11 zselléren kívül. Az üres 2 7/32 telket az uraság vette birtokába.

1787-ben a főapátsági részen 11 gazda és 15 zsellér élt. Birtokviszonyaik olyanok, mint 1768-ban. Szénájuk 7–1 6/8 szekér. 4 gazdának 14 1/4, 6 zsellérnek 11 árok szőleje volt.

Állatállományuk nagy földjükhöz képest csekély.

A birtok falvai közt elszórtan terültek el a puszták.

Illak (Illok) a főmonostortól D-re, elpusztult falu.¹⁸⁵ A szentmártoniak, ravazdiak és nyalkaiak legeltették ingyen, de az erdő tilos volt számukra. 1737-ben az uraság birkaakolt épített, melyet évi 200 Ft-on bérbé adott. Később házi kezelésbe vették a juhászatot.

Kis-Ravazd – pusztát a szentmártoniak és ravazdiak használták.

Szentlőrinc – és – *Kisfalva* – (*Kis – Saág*) – pusztákat a szentmártoniak használták. A termésből tizedet adtak. Ugyancsak a szentmártoniak használták kaszálónak a szomszédos erdőben levő Macskalikut évi 10 Ft-ért.¹⁸⁶

184 Rt. V. 342.

185 Rt. IV. 313.

186 Csb/9. 1756.

Kis-Écs – puszta, a főmonostor mellett erdő és legelő volt. Utóbbit a szentmártoniak előbb ingyen használták. A század második felében egyenként 15 krajczár vajpénzt fizettek. 1737-ben az uraság itt kocsmát épített.

Likivarsány – puszta (a mai Hármastarján) Péterddel öszszefüggött. 1736-ban az erdő és rét urasági, a láziak és péterdiek kaszálták. A szántó a péterdieké volt. Később a péterdieknek irtásföldjeik is voltak. 1746 után az erdőben a fák alatt a pázmándiak kaszáltak előbb 7, majd 15 Ft-on.¹⁸⁷

Tarján – Illaktól D-re fekszik. Szántóját a nyalkaiak, péterdiek és pázmándiak művelték az uraságnak. Többi része a ravazdiaké volt. A rét urasági, a péterdiek kaszálták és legeltették, a legelőért 17 Ft árendát fizettek. A szomszédos illaki erdőt a főmonostor számára tartották fenn. 1773-ban a láziak a Rézhegyen szőlőt ültettek.

A Nyalka melletti *Csáknéma* – puszta 1773-tól volt a főapátság zálogbirtoka. A nyalkaiak bérelték 250 Ft-on és tizedet fizettek.

Gugh – pusztát a nyalkaiak legeltették évi 8 Ft-on. A szántóját a nyalkaiak használták, ezért csak tizedet adtak. Az urasági darabot a század első felében a nyalkaiak és pázmándiak művelték.

Selyem – *Csukot* – (Semmi Csuka) a század első felében pázmándiak legeltették 15, később 25 Ft-on. A század második felében egyenként 15 krajczár vajpénzt fizettek.

Mindszent. Zálogbirtok. Egy pázmándi és négy nyalkai jobbágnak adták bérbe.

Pichord – (Picsord) ma Pityor puszta¹⁸⁸ szántói után a péterdiek csak tizedet adtak. Az erdő a kolostor számára volt fenntartva. 1746-ban az erdőben a fák alatt a pázmándiak használták, előbb 7, majd 15 Ft-on.

Káth – (Gátháza, Káthháza). Bársonyos mellett. A század elején a tápszentmiklósiak bérelték. 1736-ban az erdőt és a rét egyik felét a bársonyosiak, másik felét a nyalkaiak bérelték.¹⁸⁹ Később ismét a tápszentmiklósiak bérlik, de a bért ismét megtagadták. Az urbárium Káthot 4 bársonyosi jobbágnak és 9 zsellérnek adta irtásföldnek 60 Ft-nyi bérletösszegért, a többi szántót és az erdőt az uraság részben saját kezelésében hagyta, részben pedig a nyalkaiaknak adta évi 42 Ft-ért.

Nyék – puszta. Bársonyos mellett. Egyik fele az Esterházyaké, másik felét bársonyosi jobbágynak használták.

A homokos *Tarcs* – és *Pervát* – (Pervadt, Pervat) Veszprém megyei puszták zálogjogon tartoztak a főapátsághoz. Mindkettőt a mezőörsiek bérelték. Mindkét pusztát még Sajghó alatt visszaváltották.

Gerencsér – puszta erdőből és rétből (legelőkből) állt. 1736 körül az erdő az uraság számára volt fenntartva, de a láziak kaszálhettek benne évi 25 Ft-ért.¹⁹⁰ A rétet az uraság számára a varsányiak használták. A puszta Bakony-szentlászló felé eső részét 1776-ban a tamásiak legelőnek bérelték;¹⁹¹ ha beve-

187 Ta/41 külön l. és Csb/9.

188 Ta/41. Külön lap.

189 Maguk között felosztották a rétet, egy darab után 1.50 Ft-ot fizettek. Fa/36. 187. l.

190 1776: Ta/41. külön l.

tették, tizeddel és sarlopénzzel adóztak. Később a főapátság házi kezelésbe vette a pusztát, majd a szentlászlói Esterházy-uradalom bérelte. A legelőt a hetvenes évektől a láziak bérelték évi 100 Ft-on.¹⁹²

Bakonytamási községben – Gerencsér szomszédságában – 1736-ban kb. 50 hold¹⁹³ földje volt a főapátságnak. (Praedium *Leányföldre* – alias Kis Tamásy), melyet a falusiak használtak. Az érte járó tizedet a kijelölt helyre kellett szállítaniok.

Keresztur puszta Varsánytól D-re feküdt. 1736-ban rétjét és erdejét (a gyümölcsfák kivételével) a varsányiak használták, évente két hízóért. A következő évben az uraság egy darab rétet saját használatára tartott meg. Ezt a varsányiak és bársonyosiak kaszálták. 75 varsányi jobbágnak 88 boglya és 111 petrence szénája termett; az uraságnak a legtöbb átlagtermése 30 boglya volt.¹⁹⁴ 1787-ben ezek az irtásrétek már házhelyhez tartozók. A legelőre a gazdák idegen marhákat is fogadtak.

Apáti (Apáthy) pusztát – Ethe és Alsóvasdinnye között – az etheiek bérelték.¹⁹⁵ Talajának egyharmada termékeny homokos-dombos, a többi kiváló fekete föld volt. 1787-ben 158 ethei gazda mindegyikének negyed telek szántó (4 mérősnél nagyobb) és másfél szekér széna jutott. Az összes szántó 711 mérős, a rét 237 szekér szénát termő volt.

Ölbő – (Nagy Eölbeő) pusztát a század elején a mezőörsi gazdák bérelték. 1731-ben Jánok György béreveszi az ölbői szakadékot a tóval együtt 50 Ft-on.¹⁹⁶ Öt év múlva a szomszédos tárkányiaknak volt itt szántójuk, legelőjük, kaszálójuk. Az uraság marhái is itt legeltek, sőt fűbérré is fogadtak. A puszta jókora urasági rétjét a század közepén a tárkányiak, pázmándiak és nyalkaiak kaszálták az uraság számára. A halastó az uraságé. 1787-ben a tárkányiak a szántóért tizedet fizettek, a legelőért 1776 óta külön robotoltak, azelőtt ingyen használták.

Kis-ölbő (mai Mihályháza) pusztát Nagy-ölbőtől egy patak választotta el. Homokos-dombos talaja miatt a bérlő mezőörsiek és győriek csak legelőnek használták. Később házi kezelésben volt, ahol az ölbői fűbéres gulya és göboly legelt.

Kis-Csanak – (alias Kápolna) pusztát az igmándiak, majd a tárkányiak bérelték 70 forintért és tizedet adtak. 1774-től Haizler (Haiszler, Heizler) Mátyás volt a bérlő, aki a pusztán vendéglőt épített. Tíz év múlva Pruner Jakabé a bérlet 800 Ft-on. A pusztának ekkor 720 mérős szántója, 24 szekér szénát termő rétje és 900 birkára való legelője, tava és malma volt.

A Komárom megyei *Tömörd* – pusztát a szomszédos Kocs és Mocsa község lakói bérelték folyton emelkedő összegben. Később győri és komáromi polgárok, 1741-től Rédl Fülöp, utána özvegye, majd ennek második férje, Lohninger

191 F. 15. 29.

192 Db./1. 1779.

193 1736: circiter iugera 50, 1737-ben 40 holdat; Rt. V. 323. 42 holdat mond.

194 1746-ra T.a/41. külön lap 1768. Ea/4.

195 1768 után az évi bérösszeg 600 Ft. Rt. V. 324. 1. Db/1.

196 F. 32. 24.

Mihály bérelték a 6010 mérős pusztát, ahol birkákat tenyésztettek. A hozzá tartozó szántó 5770 mérős volt.¹⁹⁷

FORRÁSOK

a.) A pannonhalmi rendi levéltár /PBFL/ adatai (zárójel ben a régi jelzés)

- Csa/1. – (No. 7.) 1763–1777. Bevételek faluk szerint. Állatok.
Csa/2. – (No. 9.) LIBER RATIONUM CELLI[er]arii Monastery Archi-
Abbatialis de Sacro Monte Pannoniae. In III PARTES
divisus; In Quarum Prima est De Informatione et
Instructione Cellerary Super Officio Cellerariatus. In
secunda De Introitu et Exitu Vini. In tertia De Per-
ceptione et erogatione Pecuniae. a R. P. Valentino ut
Cellerario procuratus, confectus, ac etiam Inscriptus
a die 20.-ma X-bris [decembris] A. 1763. (Keller Bá-
lint vezette 1765-ig, utódai 1767-ig. A Parsok capu-
tokra, ezek §§-ra oszlanak.)
- Csa/3. – (No.) Debita Activa V. Conventus S. Martini quae post obi-
tum Ill[ustrissi]mi D[omi]ni Ar[chi] Abbatis Benedic-
ti Sajghó Titt. regesta suus A[nn]o 1768 et Excelsae
Commisioni Regiae Praesentata.
- Cs/4. – (No. 11.) 1768–1771. A cellerarius számadásai.
Csa/5. – (No. 29.) 1769–1770. Konventpénztári napló.
Csa/6. – (No. 34.) 1770–1778. Állatok.
Csa/7. – (No. 40.) 1772–1774. Konventpénztári napló.
(F. 58. 98.)
Csa/8. – (No. 28.) kívül: Perceptio et Erogatio quoad Cellarium inchoa-
ta A[nn]o 777. Die 21. Januarii. (1780-ig)Csa/9. –
(No. 27.)Introitus et Exitus V. Monasterii S[ancti.]
Martini de S[acro] Monte Pannoniae inchoatus Anno
777. Die 25. Januarii. (Konventpénztári nap-
ló)Csa/10. – (No. 12.)1777–1781. Az előbbi konvent-
pénztári napló összegezése és rendszeres kimutatása.
Introitus et Exitus in Venerabilem Conventum et Fa-
miliam ex Bonis ad Sanctum Martinum spectanti-
bus[.] sub Provisoratu Re[ver]endi Patris Dominici
Anno 1745 a die 13 a Novembris. (Kormányzói szá-
madások 1753-ig.)
- Csb/1. – (No. 18.) 1748–1750. Pénztárosi számadások.
Csb/2. Regestrum Cassae Monastery Sancti Martini A[nn]o
Csb/3. – (No. 32.) 1755. (1758-ig.)

- Csb/4. – (No. 16.) Expensae in Vineas Dominales Anno 1743–1750.
Csb/5. Perceptionum et erogationum A[rch]i Abbatialium
Connotationes de anno 1750. (1753-ig. Sajghó vezeti.)
1749–1753. Állatok.
- Csb/6. – (No. 48.) 1754–1762. Grizsl Gábor provizor számadásai.
Csb/7. – (No. 37.) Registrum Anni 17541756. Sajghó bevételei és kiadá-
Csb/8. – (No.) sai.
- Csb/9. – (No. 6.) 1753–1762. Árendák.
Csb/10. – (No. 4.) Registrum Cassae Cellarii, Monasterii S[ancti] Marti-
ni Inceptum Anno 1756. Die 5-ta May. (1766-ig.)
Csb/11. 1757–1768. Sajghó számadásai.
Csb/12. 1761–1768. Sajghó számadásai. (Nem Sajghó kézírá-
sa.)
- Db/1. – (No. 22.) 1778–1782. Kormányzói számadások.
Db/2. – (No. 33.) Proventus Silvarum Perceptio et Erogatio. (1782–
1785.)
Db/3. Főpénztári számadás 1782-ről.
Db/4. – (No. 15.) Regestrum Perceptionis et Erogationis paratae pecu-
niae e Bonis ad officium Provisoratus S[anc]to Marti-
nensis pertinentibus provenientis Anno 1782. Die 1-a
January inchoatum. (1786-ig.)
Db/5. – (No. 3.) Erogatio, ET PERCEPTIO V. MONASTERII
S[ANCTI] MARTINI DE S[ACRO] MONTE PAN-
NONIAE ANNO DOMINI MDCCLXXXIV die 1-ma
Januarii. (1785-ig.)
- Db/7. – (No. 5.) 1784–1786. Kocsmáltatás.
Cb/8. (No. 15.) 1785–1786. Konventpénztári napló.
Ea/1. – (F. 61. 12.) kívül: VRBARUM [!] MONASTERY SACRI MONTIS
PANNONIAE. 1658. belül: VRBARIVM BONORVM
ARCHY-ABBATIAS S[ANCTI] MARTINI DE SAC-
RO MONTE PANNONIAE ORDINIS D. BENEDIC-
TI, FACTVM QUIDEM ET CONscriptum a Reveren-
dissimo bonae memoriae Georgio Himmelreich
antecessore meo, deinde a me Andrea Placido Magger
iterum inquisitione praemissa correctum et auctum.
ANNO M. D. C. L. 11. Marty. (1651-től 1755-ig.)
- Ea/2. – (No. 10.) Introitus frumenti l
745. (A címlap többi része szakadozott. (1762-ig.)
Ea/3 – (F. 61. 13.) Mária Terézia urbáriuma alapján készült őszszeírás a
szentmártoni kerület falvairól.
Ea/4. – (F. 61. 13.) 1769. Urbárium.
Eb/4. köteg Szentmártoni kerület számadásaiból, 1720–1732.
Kismegyer és Bársonyos kerületi számadások. 1752–
1760.
- Fa/2. – (74/B.) kívül: Exstirpatur inclyti Domini S[anc]ti Martini
Conscriptio ad Num. 636. Anni 1793 Spectans. belül:

- Protocollum terrarum exstirpatitiarum in Inclyti Cameralis Dominni [!] Szent Márton Subinsestis [!] Possessionibus reperibilium.
- Fa/3. – 1768–1832. Kölcshök.
- Fa/5. – (F. 58. 96.) Conscriptio Debitorum Activorum Archi Coenobii S[ancti] Martini de S[acro] Monte Pannoniae. Ubi observandum, quod ea, quibus Numerus certus appositus non est non sunt p[rae]sentate R[eg]liae Comissioni, utpote vel postea elocata, vel tunc temporis non regeste. (1701–1769.)
- Ma/2. – (F. 79. 11.) belül: Prothocolon Archi-Abbatiale seu gestarum series in negotiis Archi-Coenoby S[ancti] Martini Ordinis S[ancti] Benedicti sub Ill[ustrissi]mo et R[evere]ndissimo Domino Benedicto Sajghó Archi-Abbate eiusdem Archi-Coenoby Consignat..., Anno D[omi]ny 1723. kívül: Diarium Memorabilem verum ab A[nn]o 1723, usqu[e]. 1725-ti mensem Junii per A[rchi] Abbatem Benedictum Sajghó conscriptum.
- Sza/1. Conscriptio Universorum Bonorum, Jurium, Proventuum, ac Aedificiorum Dominalium, ad Conventum Sancto Martinensem Benedictinorum, Comitatus Jarinensi ingremiatium, ac die 4-a Decembris 1786 abolitum, pertinentium, praesente Testimonio Comit[en]si peracta. – (A Budán lévő eredetiről készített és 1803. június 13-án hitelesített másolat.)
- Sza/2. Instrumentum Resignatorum Bonorum, et Fundi. Instructi cum Die 25-e Aprilis Anni 1892. praeexistentis pro Parte Archi-Abbatiae Sac[ri] Montis Pannoniae, Abbatiarum item filialium Tihany, Poor-Dömölk, et Bakonybél cum Aclusis 19.a Lit: A: usque inclusive Lit: I: quorum prima Sex Frusta in separatis Corporibus resignata habentur, reliqua vero in hocce Instrumento comprehenduntur.
- Ta/36. Liber Rationum Introitus et Exitus Aeconomiae Archi-Coenoby S[ancti] Martini, in Sac[ro] Monte Pannoniae, O. SS. P. N. B. Comparatus F[rater] Bonifacium Lancsics eiusd[em] Loci et ordinis professum, et p. t, provisorum. Anno 1702.(1702–1738. Számadás az állatokról; 1696–1745. Irtásföldekre kiadott szabadlevelek másolatai; 1703–1776. Szőlőeladások jegyzéke.)
- Ta/37. – (No. 14.) 1707–1730. A provizor számadásai.
- Ta/38. – (No. 13.) Liber Arendas in se continens A[nn]o 1739–1755.
- Ta/39. – (No. 4.) Liber Rationum Introitus et exitus provisoratus In Sancto Martino de Sacre Monte Pannoniae ab A[nn]o 1739. 18. Januar. (1743-ig.)

- Ta/40. – (No. 25.) 1742–1750. Állatok.
 Ta/41. – (No. 19.) Anno 1743. Introitus Diversi Generis ex Bonis S. Martinensibus et exitus in V[enera]b[i]lem Conventum et Familiam. (1745-ig.)
- F. 61. 4. Az első szám a fasciculust, a második a numerust jelzi. Pro Anno 1729. Conscriptio Subditorum, et filiorum eorum... ad labores habilium inhabiliumque, nec non Bonorum eorundem mobilium in Possessionibus Nyalka, Ravazd etc. ad S[anctum] Martinum Spectantium.
- F. 61. 5. VRBarium Bonorum Possessionum populosarum ac Desertarum cum annexis omnis generis appertinentiis et Utilitatibus Archi-Abbatium directe ad Monasterium S[ancti] Martini de Sacro Monte Pannoniae pertinentium in Anno 1736. Conscriptum./A többi levéltári anyagot a jegyzetekben idézzük.

b.) Kiadatlan kútfők

A Helyes Mezei Gazdaság kormányzására szolgáló Út-mutatás. 1805. (A tihanyi apátság könyvtárából.) (Három részből áll. Az első rész „A mezei Gazdák kalendáriumát az Esztendőnek minden Hónapjaira”, a második rész „A Gazdálkodó tiszteknek vagy kormányzóknak személyes kötelességeit” és a harmadik rész „A Szám adások vezetését” foglalja magában.)

Instructio. Mindennemű Gazdálkodásoknak szoros, s – híven való megtartásáról, Melly T. Tihany Uradalomban helyhezsett Tiszteknek, s – egy szóval minden nemű Conventionalistákra nézve szólt, és a következőknek bétellesítésére sub gravissimo onere responsionis köteleztetnek. (Kézirat a tihanyi apátság könyvtárában.)

Faggyas I. Edvin: Pannonhalma éghajlata. (Szakvizsgálati házi dolgozat a Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola földrajzi szemináriumának tulajdonában.)

Kovács Márk: Bakonyi Gazda Mellyet írt Kováts Mark Sz. Ben. fia Midőn Bakony-Bélben Ezen könyvének nevét viselte. 1828/9. 186. l. (A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Központi Főkönyvtárában. Könyvtári jele: B. k. 81/1 a-b. A kéziratnak ez az első kötete: Sörös id. tanulmányában csak ezt ismerteti, Várnagy i. m.-ben ennek átdolgozását és befejezését is:)

Kovács Márk: Bakonyi Gazda. Írta Kovács Mark. Sz. Benedek fia, 1829-ben Midőn Bakony-Bélben Ezen könyvének nevét maga viselte. (Tihanyban másolta le és egészítette ki 1833-ban és Guzmits Izidor bakonybéli apátnak ajánlotta.)

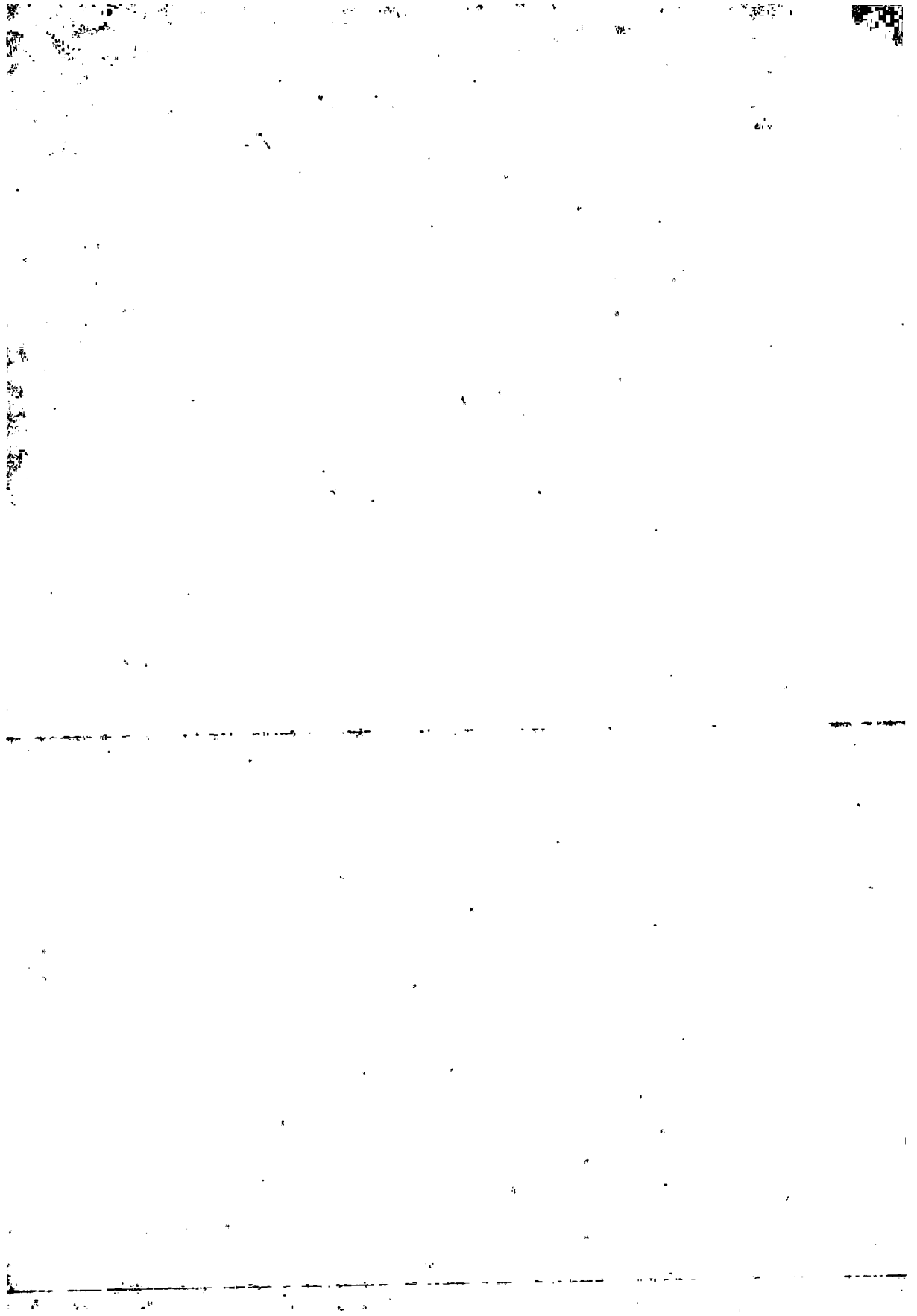
Szigeti B. Rajnárd: Győrszentmárton településtörténete. (Szakvizsgálati házi dolgozat a szerző tulajdonában.)

(1946)

O.S.B. JÁNOS ADELMÁR TÓTH:

THE HISTORY OF ECONOMY OF PANNONHALMA AROUND THE MIDDLE OF THE
18TH CENTURY

The thesis written under Gyula Szegfű's guidance around 1946 investigates the subjective and objective conditions of economy. As a subjective condition, the personalities of arch-abbots Benedek Sajghó and Dániel Somogyi are presented along with their attitude toward economy and their particular activities. As the objective condition, the thesis provides a detailed picture of the geographical data and population of the land belonging to the Pannonhalma Abbey. As a result of resettlements in the 18th century, inhabitants of the villages differed from each other both in national adherence and the services offered. These differences are presented in detail for each settlement belonging to the Pannonhalma Abbey.

SVOBODA JÓZSEF ADALBERT

MISSALE VITONIANUM – 1781

I. TÖRTÉNETI BEVEZETÉS

A Főapátsági Főkönyvtárban 60 D 17a és 60 D 17b könyvtári számok alatt két példányban is található a Breviarium Maurinummal közeli rokonságban lévő XVIII. századbeli – általában „Saint Vanne” néven ismeretes – neo-gallikán monasztikus misekönyv, a „Missale Romano-Monasticum, ad usum Congregationis SS. Vitoni et Hydulphi, Ordinis Sancti Benedicti.” Az egyik a „b” alatti példány teljesen használatlan, a másik az „a” alatti viszont erősen magán viseli hosszabb használat nyomait. Alább még látni fogjuk, hogy ez a példány magyar földön, minden bizonnyal Pannonhalmán, is használatban volt.

A Maurinummal való közeli rokonságát tekintve, nem lesz érdektelen, ezt a misekönyvet (a továbbiakban röviden: „Missale Vitonianum”) itt Pannonhalmán legalább is nagy vonásokban, sőt ha lehet, közelebről is, megismerni.

A Saint Vanne (S. Viton) egykori Verdun-i, lotharingiai bencés apátság, eredetileg „Virdunense Monasterium S. Petri”, kezdetei a IX. századba nyúlnak vissza. Maga a „Congregatio SS. Vitoni et Hydulphi”, amelynek misekönyvéről most szó van, 1600 körül alakult és 1604-ben lett VIII. Kelemen pápa által megerősítve. A kongregációhoz több lotharingiai és francia kolostor csatlakozott, a kongregációnak 1670-ig 45 kolostora volt. A Vitoniánus kongregációból 1618-ban kivált a Maurinus kongregáció, amelyhez a francia kolostorok nagy része csatlakozott. A maurinusoknak 1675-ben 178 házuk volt körülbelül 3000 szerzetessel. Amikor a kolostorok a nagy francia forradalom áldozatául estek, a Vitoniánus kongregáció még 50 kolostorral rendelkezett és 622 szerzetessel.

A XVII. század második felében indult meg Franciaországban a tridenti római liturgikus könyvektől eltérő, ún. neogallikán liturgikus könyvek hosszú sorozata. Alapvető fontosságú volt ezen a téren az 1685-ben kiadott Missale Parisiense; újabb kiadások: 1706 és 1739-ből, legutóbb 1830-ból. (Úgyszintén a Breviarium Parisiense 1680-ból; átdolgozott kiadás 1736-ból). – Gaston Fontaine 1680 és 1845 között 82 neogallikán misekönyv kiadást sorol fel; a mi misekönyvünket az 53. helyen említi.¹

1 Gaston Fontaine, Présentation des Missels diocésains français du 17e au 19e siècle, in: La Maison Dieu 141 (1980/1).

Ezen folyamatból a tudós bencés kongregációk sem maradhattak ki és ezek is hozzáláttak saját „neogallikán” liturgikus könyveik kiadásához.

Az 1764-ben kiadott első Vitoniánus breviárium után, kerek 10 évvel a Breviarium Maurinum kiadása előtt, azaz 1777-ben, megjelent Nancy-ban „Apud Haener, Regis, nec-non Congregationis San-Vitonianae Typographum” alapos bencés munka gyümölcseként négy kötetben a Breviarium Maurinum közvetlen őse, a „Breviarium Monasticum juxta Regulam S. Patris Benedicti ad usum Congregationis SS. Vitoni et Hydulphi.” (A továbbiakban röviden „Breviarium Vitonianum”). A Maurinumtól eltérően ez a breviárium még megtartotta a szentbenedeki zsoltárbeosztást. A Főapátsági Főkönyvtárban 60 H 7 alatt található.²

Az egyes kötetek elején található „Monitum” a következő szavakkal jelenti be az új breviárium kiadását: „Prodit tandem in lucem post diversa tentamina diu desideratum opus, Breviarium Monasticum reformatum ad usum Congregationis SS. Vitoni et Hydulphi, de quo nonnulla, pauca tamen praefari ad se erit.”

Négy évvel a breviárium kiadása után, azaz 1781-ben, megjelent ugyanazon kiadónál a jelen ismertetés tárgyát képező misekönyv is, a címlapján a következő megjegyzéssel: „Breviario ejusdem Congregationis recens edito accommodatum.” A misekönyv címlapján a kiadó így szerepel: „Apud Henricum Haener, Regis, D. D. Episcopi, § Congregationis San-Vitonianae Typographyum.”

Mindkét liturgikus könyv római jóváhagyás nélkül, csupán „Cum Privilegio Regis § Licentia Superiorum” lett kiadva.

A misekönyv végén, az utolsó lapon, találhatjuk francia nyelven a nagykapitalannak 1780. április 16-án keltezett jóváhagyását (Approbation du Chapitre Général), valamint Lajos királynak 1779. március 10-én kelt privilégiumát (Privilège du Roi). A királyi privilégium Haener, Nancy-i könyvnyomtatónak és könyvkiadónak adja meg a Vitoniánus kongregáció művei („Usages de la Congrégation de S. Vanne § S. Hydulphe”, a további szövegben: „Ouvrages”) kinyomtatásának és eladásának, terjesztésének kizárólagos jogát – húsz évre.

De mi minden történt ez alatt a húsz esztendő alatt! Maga XVI. Lajos király, aki az említett privilégiumot kiadta, a csakhamar kitört nagy francia forradalom áldozata lett, és a forradalom vihara könyörtelenül elsöpörte a virágzó Vitoniánus és Maurinus kongregációkat is. A kongregációk liturgikus könyvei azonban csodálatosképpen átvészelték a nagy vihart és alkalmas időben új hazákban új életre keltek.

A Vitoniánus kongregáció misekönyvét és breviáriumát a tudós Martin Gerbert (1720–1793. apát: 1764–1793) a németországi Fekete-erdőbeli híres St. Blasien apátság számára vette át. Az apátságnak az 1805/07 években történt szekularizációja után a szerzetesek nagy része Ausztriába ment át és egy kétéves közbeeső állomás után (Spital am Pyhrn, Felsőausztria, 1807–1809) 1809-ben az 1787 óta elhagyott és kifosztott St. Paul in Lavanttal

² Az eredeti Maurinus breviárium „Breviarium ad usum Congregationis Sancti Mauri in Gallia”, Parisiis 1787, Ex Typographia Ph. D. Pierris, a főkönyvtárban néhány példányban található: 60 H 9, 60 G 10 és 61 M 13 alatt.

kolostorban telepedett meg, a kolostort új életre keltve. A szerzetesek egyéb kincseikkel együtt magukkal hozták a vitoniánus liturgikus könyveket is, amelyek a St. Paul apátságban egészen a legújabb időkig, a II. vatikáni zsinatig, kb. 1965-ig használatban voltak. Ekkor tértek át a monasztikus breviáriumra, valamivel később pedig 1972-ben, a német zsolozsmára és misére.

Minket most természetesen érdekelne, hogyan került a *Missale Vitonianum* Magyarországra, Pannonhalmára.

A főkönyvtárban található „a”-példány, amint ezt a címlapon található kézzel írt bejegyzés: „Ad Monasterium S. Pauli in Carinthia, O. S. B.” tanúsítja, valamikor a St. Paul in Lavanttal bencés apátság tulajdonában volt. (Ugyanezt kell feltételeznünk a használatlan „b” példányról is). Ez alatt egy más kézzel írott további bejegyzés: „Nunc Gregorii Ep. Lincensis O. S. P. Bened.” értelmében a könyv később Gregorius Thomas (Ziegler) püspök birtokába jutott, aki mint bencés szerzetes került a linzi püspöki székebe.

A címlap előtti üres lapon található kézzel írt – sajnos, keltezés nélküli – ajánlás viszont arról tanúskodik, hogy Gregorius Thomas linzi püspök a misekönyvet a pannonhalmi főapátságnak ajándékozta: „Archiabbatiae in percelebri monte Pannoniae divo Martino sacrae ord. S. P. Benedicti in amoris fraterni tesseram hunc Librum ddd. Gregorius Thomas Eppus Lincensis eundem s. ord. professus Wiblingae Suevorum.”

Czinár Mór, pannonhalmi bencés szerzetes (1787–1875) mint Kovács Tamás főapát (főapát: 1830–1841) titkára részt vesz 1830-ban Pozsonyban V. Ferdinánd király koronázásán. Itt ismerkedik meg Meinrad Amann, a karintiai St. Paul kolostor apátjával (apát: 1826–1840), és Gregorius Thomas Ziegler linzi püspökkel (1770–1852; linzi püspök: 1827–1852), aki annak idején (1788–1806) Németországban, az Ulm mellett Wiblingen bencés kolostorában volt szerzetes. Náluk látja a maurinus breviáriumot (valóságban ez a vitoniánus breviárium lehetett, mert hiszen St. Paul-ban ezt használták). A breviárium nagy hatással volt reá és igyekezett ezt Pannonhalmán meghonosítani. A maurinus breviárium bevezetése 1843-ban Rimely Mihály főapát alatt (főapát: 1842–1865) meg is történt.

Czinár a maurinus breviáriumhoz a maurinus misekönyvet is meg akarta szerezni.³ Kikérte tehát a karintiai St. Paul apátságból az ott használt misekönyv egy példányát, abban a hiszemben, hogy ez volna a maurinus misekönyv; valójában azonban a vitoniánus misekönyv volt. Később Ziegler linzi püspöktől is kapott ebből a misekönyvből két példányt (lásd a fentebbi ajánlást). Ziegler püspöknek, mint annak idején wiblingeni bencés szerzetesnek és konstanzi tanárnak biztosan összeköttetései voltak St. Blasien, és később St. Paul apátsággal és ily módon kaphatta meg St. Paul apátságból azt a példányt, amelyet ő azután Pannonhalmának ajándékozott. – A misekönyvből, amint ezt mindjárt a legelején említettük, a főapátságban ma két példány van meg.

3 Létezett-e egyáltalában maurinus misekönyv, ez igen kétséges. W. H. J. Weale – H. Bohatta, *Catalogus Missalium ritus latini* (1928) maurinus misekönyvet nem említ. G. Fontaine, i. h. maurinus misekönyvről szintén nem tesz említést. Ha talán készülöben is volt ez a misekönyv, nyilván nem lett kiadva.

A Ziegler püspök által Pannonhalmának ajándékozott misekönyv minden kétséget kizáróan magyar földön is, minden bizonnyal Pannonhalmán, használatban volt, még pedig nyilván 1863 után is, feltételezhetjük, hogy Czinár Mór 1875-ben bekövetkezett haláláig. Ezt bizonyítják egy magyarországi misekönyvből kivett és ide a megfelelő helyeken beragasztott magyar proprium-misek, valamint egyéb beragasztott újabb miseformuláék (kettőn ezek közül a nyomtatás helye: Győr (Jaurini) és éve: 1862, illetve 1863, is megtalálható).

Találunk ezenkívül a misekönyvben lazán beillesztett, be nem ragasztott, részben nyomtatott, részben kézzel írott betélapokat is. Talán különös említést érdemel egy konkrét esetre vonatkozó kézzel írott betélap: „Pro felici Partu Augustae Reginae Elisabethae” (Collecta, Secreta, Postcommunio); ceruzával hozzáírt megjegyzéssel: „(Ex Missali Einsiedlensi pag. LXIII)”; dátum nélkül.

A „Missale Vitonianum”-ban joggal láthatjuk a neogallikán misekönyvek fejlődésének utolsó fázisát. 1781 után is megjelent még ugyan nem egy újabb francia misekönyv, egészen a XIX. század közepéig; ezek azonban általában már nem hoznak újat, hanem inkább csak az előbbi neogallikán könyvek liturgikus anyagát reprodukálják.⁴

II. A MISEKÖNYV RÖVID ISMERTETÉSE

1. A misekönyv bevezető részei

A misekönyv legelején, ahol a római misekönyvben a kiadásra vonatkozó approbáció valamint az idevágó pápai dekrétumok vannak kinyomtatva, a Vitonianumban egy öt oldalra terjedő „Praefatio” található. Ez egy mélyértelmű teológiai bevezetés a szentmise-áldozatba.

A bűnbeesett emberiséget Jézus Krisztus, az emberi testet öltött Isten fia, mint pap és áldozat kereszthalálával engesztelte ki Istennel. Krisztus áldozatának érdemeiben a szentmise által részesedünk; a szentmise Krisztus áldozata, az Egyház áldozata, a mi áldozatunk. – A végén a „Praefatio” a jelen misekönyv kiadásának okaival ismertet meg.

A római misekönyvben szereplő „De anno et ejus partibus”, valamint a „Tabula Paschalis” a Vitonianumban nincsen, hanem rögtön a „Praefatio” után a „Tabula temporaria festorum mobilium” következik, az 1782–1831 évekre (egy oldal). Ezután jön a naptár, „Calendarium” (6 oldal).

Most, mint a római misekönyvben is, a rubrikák, „Rubricae”, következnek, összesen 14 oldalon, három részre osztva: Pars Prima. De rubricis generalibus. – Pars secunda. Ritus in Missa sive privata sive majori servandus. – Pars tertia. De defectibus circa Missam occurrentibus.

Az első rész példásan áttekinthető módon, de a Romanumtól eltérő menetben, tárgyalja az anyagot. Alapelv, hogy a misének – hacsak nem áll fenn valami

4 Ld. G. Fontaine idézett tanulmányát.

nagyon súlyos ok – egyeznie kell az officiummal. A második és harmadik rész a Romanum rubrikáinak menetét követi, a Romanummal sok közös szöveggel.

A rubrikák után, mint a római misekönyvben is, következnek „Praeparatio ad Missam ad libitum Sacerdotis” és Gratiarum actio post Missam” (összesen hét oldal). A „Praeparatio ad Missam” szövegei a római misekönyvben is megtalálhatók, viszont a „Gratiarum actio” szövegei eltérőek; mindkét részben hiányoznak azonban a római misekönyvben lévő hosszabb imádságok (Szent Ambrus, Aquinói szent Tamás, Szent Bonaventura imádságai stb.).

A Vitonianumban most nyolc oldalon „Benedictiones diversae” következnek, amelyek a Romanumban a misekönyv vége felé találhatók. Sok szöveg azonos a Romanummal.

A római misekönyvben lévő „Ordo incensandi Oblata” és „Ordo incensationis Altaris” itt hiányzik. E helyett befejezésül két oldalon „Modus cantandi collectas, prophetias, epistolas et evangelia” van lenyomtatva, hangjegyekkel. Ez viszont a római misekönyvben nincsen meg.

2. A liturgikus szövegek

A tulajdonképpeni misekönyv beosztása – a Romanumnak is megfelelően – a következő:

Proprium de Tempore (Ádvent első vasárnapjától nagyszombatig): 176 oldal.

Ordo Missae: 6 oldal.

Praefationes (in cantu solemni – in cantu feriali – sine cantu): 42 oldal.

Canon Missae: 20 oldal.

Proprium de Tempore (Húsvétvasárnaptól az egyházi év végéig): 100 oldal.

Proprium Sanctorum: 112 oldal.

Commune Sanctorum: 25 oldal.

In Dedicacione Ecclesiae: 11 oldal.

Missae Votivae: 25 oldal.

Missae pro Defunctis: 12 oldal.

Orationes ad diversa: 25 oldal.

A misekönyv végén található, amint ezt már az I. részben említettük, a nagykáptalan jóváhagyása és a király privilégiuma. Végül hozzá van fűzve a misekönyvhöz egy későbbi toldalék, „Supplementum festorum, quae in novo Missali desiderantur” (18 oldal); nyilván abból az időből, amikor a Vitonianum St. Blasien apátságában volt használatban.

A. A szentmise rendje

A szentmise rendje: „Ordo Missae” és „Canon Missae” szigorúan rómainak mondható, bár a rubrikák megfogalmazásában vannak lényeges nem érintő szövegbeli eltérések. – Az evangéliumi perikópák elején a Vitonianumban elmarad a bevezető „In illo tempore”. Az offertoriumnál le van írva a felajánlási körmenet szertartása, arra az esetre, „si fiat oblatio Cleri, aut populi.” A Romanumban a „Canon Missae” előtt található keresztábrázolás itt hiányzik.

A kánonban a pápa és a megyéspüspök után a királyról is megemlékeznek: „et pro Rege nostro IV.” A vitoriánusok finom liturgikus érzékére vall, hogy a kánon végén a térdhajlítás nem kánont bezáró „Per omnia saecula saeculorum” *előtt* van, mint a Romanumban, hanem ez *után*, közvetlenül az „Oremus. Praeaptis salutaribus...” előtt.

Az „Ordo Missae” és „Canon Missae” között összesen 17 prefációt találunk. Ez az akkoriban érvényben lévő római misekönyvvel összehasonlítva hat prefációval több. Ezek: De Adventu, De Sanctissimo Sacramento, De Dedicazione Ecclesiae, De Sanctis, In Nuptiis, De Defunctis. (Ez utóbbi XV. Benedek pápa uralkodása alatt némi szövegváltozattal bekerült a római misekönyvbe is). Ezenkívül a nagycsütörtöki misének is van külön prefációja; ez azonban nem itt, hanem a Proprium de Tempore-ban található, a nagycsütörtöki misénél.

B. Az egyházi év – Proprium de Tempore

Az egyházi év – Proprium de Tempore – felépítése a Vitonianumban lényegesen azonos a tridenti Missale és Breviarium Romanum egyházi évével; emellett azonban megtalálható itt a Breviarium Maurinum idevágó minden különös sajátossága is, ami a Vitonianum és Maurinum közötti közeli rokonságot tekintve csak természetes.

Ami a miseszövegeknek a Missale Romanumhoz való viszonyát illeti, a legtöbb egyezést találjuk az evangéliumoknál és a kollektáknál. A Vitonianum csaknem mindenütt átvette a római misekönyv evangéliumi perikópáit; feltűnő kivételek ádventben és a nagyböjtben a kántorböjti szombatok evangéliumai, amelyek a Romanumban azonosak a következő vasárnapok evangéliumaival. A Vitonianum kerüli ugyanis a szövegek ismétlését, nemcsak egy-egy miseformulán belül, hanem úgyszintén két egymáshoz közel álló miseformulában is. Igen nagy számban vette át a Vitonianum a római misekönyv orációit (kollektáit) is; ez nem áll azonban a nagyböjt hétköznapi miséire, amelyeknek kollektáiból csak nagyon kevés egyezik a Romanummal.

Az ádventtől pünkösdig terjedő időben számos, de már sokkal kevesebb egyezést találunk a leckéknél is; a pünkösd utáni időben ez már csak kivétel. A többi miseszöveget illetően (énekszövegek, Secreta, Postcommunio, Oratio super populum) a Vitonianum saját útjait járja; itt a Romanummal elenyészően kevés közösséget találunk.

Egyes közös énekszövegeknél többször találunk szövegvariációkat; a Vitonianum ugyanis a zsoltároknál következetesen a Psalterium Gallicanum szövegét veszi, míg a Romanum régebbi zsoltárszövegeket (Psalterium Romanum) használ.

A Vitonianumnak a Romanumban is található miséken kívül jóval több miseformulája, és még több kollektája van. Ádventben, Septuagesima idejében és a húsvéti időben a szerdáknak és pénteknek saját miséjük van, ezenfelül minden hétköznapnak saját kollektája. Az ünnepek (karácsony, vízkereszt, mennybemenetel, Úrnapja) oktávaiban az oktáva minden napja saját miseformulával rendelkezik. Ez természetesen megfelelő szövegek összeválogatását tette szükségessé. A Vitonianumban található saját miseorációk részben régi

Sacramentariumokból, részben neogallikán misekönyvekből (kivételesen keleti liturgiákból) vannak véve. A Vitonianum kollektái, úgy a Romanummal megegyezők, mint az ettől eltérők, elenyésző kivételekkel azonosak a Breviarium Maurinum megfelelő kollektáival. Ugyanez áll a vasárnapi és ünnepi misék evangéliumaira is. A szövegek megválogatásánál a Vitonianum súlyt helyez arra, hogy egy-egy miseformula tematikus egységet alkosson, ami különösen a pünkösöd után vasárnapoknál szembetűnő.

Külön megemlítendő vízkereszt és pünkösöd utáni időre eső 6–6 *feriális mise*, a hét egyes napjaira. Az egyes misék témáját a Breviarium Vitonianumnak a hét megfelelő napjára eső témája alkotja. A Vitonianum napi témái nagyjában egyeznek a Maurinum napi témáival, de valamivel rövidebben vannak megfogalmazva.

Ami a Proprium de Tempore-ban található különleges szertartásokat illeti:

Hamvazószerdán a hamuszentelés és hamvazás szertartása lényegileg azonos a Romanummal, de valamivel rövidebb.

Virágvasárnap viszont a pálmamentelési szertartás a Vitonianumban lényegesen egyszerűbb és rövidebb. A körmenetnél kifejezetten meg van említve: „Fit Processio extra Ecclesiam.”

A körmenet alatt éneklendő szövegek nem találhatók a misekönyvben; a misekönyv itt a Processionale-ra utal.

A *nagycsütörtöki* miseformuláré szövegei a leckét, evangéliumot és Secretát kivéve teljesen különböznek a Romanumtól. A misének saját prefációja van, amely, miután csak egyszer fordul elő az évben, nem is szerepel az „Ordo Missae”-nél található prefációk között. A lábmosás szertartása nagyjában egyezik a római misekönyvvel.

A *nagy pénteki* szertartás lényegileg azonos a Missale Romanummal, habár a szövegekben vannak eltérések is.

A *nagyszombati* szertartás felépítése azonos a római misekönyvvel, ennél azonban valamivel egyszerűbb és rövidebb. A Romanum 12 „Prophetia”-ja helyett a Vitonianumban csak négy „Lectio” szerepel.

Pünkösöd vigiliájának liturgiája lényegileg szintén azonos a Romanummal; a Vitonianumban itt is csak négy „Lectio” van, amelyek nem azonosak a nagyszombati Lekciókkal (a rubrikák ezeket a továbbiakban „Prophetia”-nak nevezik).

C. Szentek ünnepei – Proprium Sanctorum; naptár

A Vitonianum naptárában – a Maurinummal egyezően – az ünnepeknek következő fokozatait találjuk:

1. Sollemnitas – az Úrnak nagyobb ünnepei, három fokozatban: 1., 2., 3. Classis.

3. Szentek egyszerű ünnepei, minden megjelölés nélkül; a Maurinum naptárában ezek „festum simplex” megjelöléssel szerepelnek.

4. Commemoratio.

A szentek ünnepeinél a naptárban – szintén a Maurinummal egyezően – közelebbi adatok is találhatóak; a szent püspököknél meg van adva, hogy melyik

városnak volt püspöke a szent; továbbá fel van tüntetve a lehetőség szerint a szentnek halálzási éve, esetleg csak az évszázad, amelyben az illető szent élt.

A naptárban előforduló szentek legnagyobbbrészt az első öt évszázadban éltek (kb. 90); az 500–1000 közötti időre már csak 15, a második évezredre csak 12 emléknep esik.

A Vitonianum naptárában – pontosan, mint a Maurinumban is-, beleszámítva a karácsonyi ünnepkör dátumhoz kötött ünnepeit (természetesen a húsvéti ünnepkör mozgó ünnepei nélkül) összesen 10 Sollemnitasat találunk; ezekből kettő 1. Classis (I. 6: Epiphania Domini, XII. 25: Natale Domini nostri Jesu Christi).

A Romanum három Mária-ünnepe: február 2, március 25 és július 2, a Vitonianumban mint az Úr ünnepe, Sollemnitas, szerepel:

II. 2: Praesentatio Domini, et Purificatio Beatae Mariae Virginis, 2. Cl.,

III. 25: Annuntiatio, et Incarnatio Domini, 2. Cl.,

VII. 2: Visitatio Beatae Mariae Virginis, 3. Cl.

A két első a II. vatikáni zsinat liturgikus reformja óta a római naptárban is az Úr ünnepének számít.

Mindegyik Sollemnitasnak saját miséje van. Mindezeket az ünnepeket a Romanumban is megtaláljuk, de részben más ünnepi fokozatban.

A Festivitasok száma a Vitonianumban igen nagy, összesen 38. Ebből 1. Classis: 4 (Szent Benedek két ünnepe: III.21 és VII. 11, továbbá VIII. 15: Assumptio Beatae Mariae Virginis, és XI. 1: Omnium Sanctorum). 2. Classis: 12, 3. Classis: 22. – Megjegyzendő, hogy Keresztelő szent János születése, VI. 24, és Szent Péter és Pál apostolok ünnepe, VI. 29, csak 2. Classis. – Az apostolok ünnepei valamint karácsony három kíséző ünnepe 3. Classis. – Szent József ünnepe, 2. Classis, december 11-én van (az eredeti Maurinum naptárában február 3-án). Az eredeti Maurinumban kettő híján az összes Festivitas megtaláljuk, néhányat eltérő fokozatban; ezzel szemben viszont két további napot, amely a Vitonianumban nem szerepel mint Festivitas.

A Festivitasoknak kettő kivételével saját miséjük van.

A Vitonianum Festivitasainak megfelelő ünnepek az akkoriban érvényben lévő római kalendáriumban legnagyobbbrészt szintén megvoltak, de nagyrészt más ünnepi fokozatban.

Az egyszerű ünnepek (61) és kommemorációk (35) sokkal kisebb számban vannak mint a Romanumban; ami az ünnepelt szenteket illeti, sok a közös név nemcsak a Maurinummal, hanem a Romanummal való viszonylatban is.

Meg kell említenünk, hogy Szent Péter Cathedra-ünnepei közül csak egy van meg, január 18-án: Pontificatus, seu Cathedra s. Petri Apostoli, mint egyszerű ünnep. – A Lateráni bazilika (XI. 9) és Szent Péter és Pál bazilikáinak (XI. 18) felszentelési ünnepei, amelyek a XVIII. században a római naptárban csak egyszerű duplex-ünnepek voltak, a Vitonianumban nem fordulnak elő.

Halottak napja, november 2, amely a Maurinum naptárában mint Festivitas 2. Classis szerepel, a Vitonianum naptárában ünnepi fokozat megjelölése nélkül áll.

A szentek ünnepei közül teljes értékű vigiliája csak négynek van; ezek: VI. 23: Keresztelő szent János, VI. 28: Szent Péter és Pál apostolok, VIII.14: Nagyboldogasszony, és X. 31: Mindenszentek vigiliája. Hét apostol-ünnep és Szent Lőrinc diakonus vigiliája a naptárban zárójelbe van helyezve: „(Vigilia)”. Ez nyilván azt jelenti, hogy a rubrikák értelmében a vigilia nem lesz megtartva, ha ezen a napon nincsen böjt. A Maurinum naptárában ezek a vigiliák jelölve sincsenek.

Oktávája a szentek ünnepei közül csak háromnak van: VII. 11: Translatio S. Patris Benedicti, VIII. 25: Assumptio Beatae Mariae Virginis, XI. 1: Omnium Sanctorum.

A Vitonianum naptárában a 365 napos évben összesen 185 szabad napot találunk; ha hozzá számítjuk a fentebb említett nyolc zárójeles vigiliát, ez 193 napot tesz ki. Az eredeti Maurinum naptárában a szabad napok száma 207, a XVIII. századbéli római misekönyvben mindössze 95 volt! A rend kedvéért meg kell említeni, hogy a szeptemberi kántorböjti napok miséi praktikus okokból – a Maurinumnak is megfelelően – a Proprium Sanctorum-ban található, szeptember 14 után.

A Proprium Sanctorum-hoz csatlakozik a *Commune Sanctorum*, a szentek 14 csoportja számára 19 Commune-misével; 5 csoportnak 2–2 miséje van. A beosztás a rómainál eltérő. Szűz Mária ünnepeinek Commune-miséje a Vitonianumban nincsen. (Votivmiséje – a továbbiakban – azonban Szűz Máriának is van).

Ami a miseszövegeknek a római misekönyvhöz való viszonyát illeti, a Vitonianum itt is saját útjait járja. Aránylag még legtöbb közös szöveget a misék evangéliumainál találhatunk. Lényegesen kevesebb az egyezés a kollektáknál és leckéknél; a többi miseszövegeknél ez már csak elenyésző kivétel. A miseorációk csak kisebb részben vannak régi Sacramentariumokból véve, legnagyobb részük, főleg a Secreták és Postcommuniók neogallikán misekönyvekből valók; itt főleg a Missale Parisiense dominál. – A Vitonianum miséinek kollektái messzemenőleg egyeznek a Breviarium Maurinum megfelelő kollektáival.

Még néhány szót a Proprium Sanctorum-ban előforduló külön szertartásokról: Február 2-án a gyertyaszentelés és körmenet szertartása lényegileg azonos a római misekönyvével, de ennél valamivel rövidebb. A paramentumok színe a Romanumtól eltérően fehér! Július 25-én, Szent Jakab napján, a nagymisében a pap az offertorium után az alma és körte új termését áldja meg. Augusztus 6-án pedig, Urunk színeváltozása ünnepén, szintén a nagymisében, a kánon vége előtt az új szőlő termése lesz megáldva.

A Commune Sanctorum után „In Dedicacione Ecclesiae et Anniversario ejusdem” önálló részt alkot. (A Romanumban ez a Commune-misék között foglal helyet). Az ünnep maga Sollemnitas 1. Classis. A templomszentelés, illetve oltárszentelés miséjében a Romanummal több közös vagy legalább is rokon szöveggel találkozunk. Az ünnep oktávájában minden napnak külön miseformulája van, ami a Romanumban ismeretlen.

D. Missae Votivae

Most 23 votivmise következik, más összeállításban mint a római misekönyvben. Az első 11 a Szentháromságról, angyalokról és szentekről, a további 12 különböző alkalmakra. Külön megemlítendő talán a Romanumban teljesen ismeretlen votivmise: „Pro reparatione injuriarum illatarum Christo in Sanctissimo Sacramento.” Egyik-másik misénél a szöveg helyett utalást találunk a misekönyv más miséinek szövegeire. A Romanummal itt kevés a közös szöveg, még leginkább a kollektáknál és evangéliumoknál. Az orációk igen nagy része neogallikán misekönyvekből van véve; első helyen áll itt is a Missale Parisiense. Az utolsó votivmise „In Nuptiis” (a Romanumban: „Missa pro Sponso et Sponsa”), a Romanummal aránylag több közös szöveggel.

E. Missae Defunctorum

A halottak napjára, „Commemoratio omnium fidelium defunctorum”, a Proprium Sanctorum-ban foglalt gyászmisén kívül a misekönyvnek ebben a részében öt különböző gyászmisét találunk, négyet felnőtt megholtakért, az ötödiket megholt gyermekekért.

Feltűnő, hogy egyik gyászmise (beleszámítva a XI. 2-ikét is) sem kezdődik a római misekönyvből ismert introitussal „Requiem aeternam dona eis, Domine...” Ez a „Requiem aeternam” a felnőttek gyászmiséinek introitusában azt a szerepet tölti be, mint más misében a „Gloria Patri”. Az énekszövegekben a Romanummal semmi közöset nem találunk, csupán a „Dies irae” szekvenciát, némi csekély szövegváltozatokkal. Ezt azonban csak az ünnepélyesebb gyászmisékben mondják.

A szentírási olvasmányokban igen nagy a választék, annál is inkább, mert az „In anniversariis” és „In Missis quotidianis” miseformuláknál 6–6 leckét és 6–6 evangéliumot találunk, a hétnek egyes napjaira. Különben a római misekönyvben előforduló olvasmányok (az egyik evangélium-perikópa felét leszámítva) itt mind megtalálhatók.

Az orációknál aránylag sok a közösség a Romanummal, igaz, hogy sok szövegvariációval.

Külön említésre méltó az „In Exsequiis parvulorum” igen kedves mise; ennek introitusát „Venite, benedicti Patris mei...” megtalálhatjuk az új római misekönyvnek „In Exsequiis parvuli baptizati” miséjében. Ebben a misében van „Gloria” és „Alleluia” is. Az imádságok a párisi misekönyvből valók.

F. Orationes ad diversa

A misekönyv utolsó részét a votív-orációk alkotják, „Orationes ad diversa”, sokkal nagyobb számban, mint a római misekönyvnek idevágó miseimádságai. A Vitonianumban összesen 101 imaszándékot találunk, a következő hat csoportra felosztva:

I. Orationes seu Collectae de Deo, de B. Maria, de Angelis et de Sanctis: 9 imaszándék.

- II. collectae de Ecclesia et Regno: 26.
- III. Collectae pro Bonis spiritualibus: 15.
- IV. Collectae pro rebus temporalibus: 15.
- V. Collectae pro certis personis aut vitae statibus: 26.
- VI. Collectae pro Defunctis: 10 imaszándék.

Egyes imaszándékoknál a szövegek helyett utalást találunk valamelyik misének orációira.

A II. csoportban feltűnően sok, összesen hét imaszándék foglalkozik a királlyal és a királyi családdal. Az V. csoportban legyen megemlítve két kedves imaszándék: „Pro se, aut alio, in anniversario suscepti Baptismatis” és „Pro Pueris, in eorum prima Communione.” A VI. csoportban a halottakért szóló imádságok között figyelemre méltó a Romanumban ismeretlen imaszándék: „Pro Occisis in Bello” (a párisi misekönyvből).

Az imádságok között találunk itt-ott a római misekönyvvel egyező szövegeket is, továbbá orációkat régi Sacramentariumokból, az imádságok túlnyomó része azonban neogallikán misekönyvekből, elsősorban a Missale Parisienseből van véve.

G. Supplementum Festorum

A misekönyv végéhez csatlakozik egy későbbi, kétségtől St. Blasien apátságából származó toldalék: „Supplementum Festorum, quae in novo Missali desiderantur.” Ez a Supplementum erősen megnöveli a szentek ünnepeinek számát, nyilván, hogy a Vitonianum naptárát közelebb hozza a római naptárhoz. Teljes miseformulát csak kettőt hoz: Február 3: S. Blasii Episcopi, et Martyris, *Patroni nostri*. Festivitas I. classis.

Május 16: S. Joannis Nepomucen Mar.

A többi szent miséje a megfelelő Commune-ból van véve; többnek van azonban saját kollektája, esetleg Secreta-ja és Postcommunio-ja is. Ezeknek az imádságoknak egy része a római misekönyvből van átvéve.

Érdekes még megemlíteni február 10-én: S. Guilielmi Anachoretæ, *Festivitas I. classis in tribus Monasteriis*. Ebből látható, hogy a Vitonianum más kolostorokban is használatban volt; nincsen azonban megmondva, melyekben.

Hogy a Supplementum kívánalmaiból mi lett megvalósítva és hogy milyen volt a Vitonianum naptára használatának legutolsó idejében, ezt mindeddig nem sikerült megállapítanom.

(1985)

JÓZSEF ADALBERT SVOBODA:

MISSALE VITONIANUM 1871

The publication of the long series, the so-called Neogallic liturgical books, i.e. liturgical books differing from Tridentine Roman liturgical books, began in France in the second half of the 17th century. The process did not leave the scholarly Benedictine congregations unaffected, so they started to publish their own „Neogallic liturgical books”. The Neogallic monastic missal usually

referred to as „Saint Vanne” and found in two copies in the Main Library of the Pannonhalma Abbey is the „*Missale Romano-Mouasticum, ...*” One copy was presented to the Abbey as a gift by the Bishop of Linz, Thomas Gregorius. The author acquaints the reader with the parts of the missal (introductory part, liturgical texts) by comparing the relevant parts to the Roman missal officially used in the given period. On that basis, he considers „*Missale Vitonianum*” as the representation of the last phase of the development of Neogallic missals.

SÓLYMOS SZILVESZTER OSB

A MAURINUS BREVIÁRIUM BEVEZETÉSE A MAGYAR BENCÉS KONGREGÁCIÓBAN

A bencés életnek minden korban alapvető velejárója volt a liturgia, és annak keretében is a zsolozsma végzése. A magyar bencések a középkor folyamán a bencés világban használt zsolozsmáskönyveket másolták és használták. Az első konkrétan ismert, és a pannonhalmi főapát, Tolnai Máté által kinyomtatott Breviárium 1506-ból van. Ez a melki zsolozsmáskönyvnek a magyar Propriummal való kibővítése. A török után visszatérő és újjászerveződő bencések már nem találnak belőle példányokat, és 1638-tól a Monasztikus Breviárium különböző kiadásait használják. Ezt folytatják az 1802-es visszaállítás után is. Majd a 19. század első felében kerül sor egy sajátos breviárium, az ún. Maurinum átvételére. Ez volt a magyar bencések zsolozsmáskönyve lényegében a II. vatikáni zsinatig, ill. ennek átdolgozása folyik még a zsinat utáni évtizedekben is. – Szándékunk ennek a Maurinus Breviáriumnak átvételével, kiadásával és nagy vonalakban jellegével foglalkozni.¹

1. A MAURINUS BREVIÁRIUM EREDETE

Ami a Maurinus Breviárium (röviden Maurinum) keletkezési körülményeit illeti, a következőkben vázoljuk. – Tudott dolog, hogy a trentói zsinatnak a zsolozsma terén is egységesítő szándékát szent V. Pius pápa valósította meg, aki a kétszáz évnél nem régebbi breviáriumok helyett az újonnan elkészített Római Breviáriumot tette kötelezővé. A bencések számára meghagyott ősi Monasztikus Breviáriumot V. Pál pápa rendelte el 1615-ben.

A 19. században az egyre növekvő felvilágosodás és a Rómával szembeni nemzeti önállósodás különösen is erősen jelentkezik Franciaországban. Az ősi gallikán liturgia forrásainak feltárása és a Rómától függetlenített liturgikus reform gondolata egymás után hozza létre a gallikanista misekönyveket és breviáriumokat. A francia forradalom előtt már szinte minden egyházmegyének és szerzetesrendnek saját liturgikus könyvei vannak. A bencések közül először a saját liturgikus hagyományokkal rendelkező Clunyi Kongregáció fogott hozzá új breviárium összeállításához. Nagykáptalanjuk 1676-ban határoz-

1 A Főkönyvtárban megtalálható az eredeti Vitonianum és Maurinum is.

za ezt el, és 1686-ban napvilágot lát az első, Rómától függetlenül kiadott és jóváhagyott breviárium, a *Breviarium Cluniacense*. Teljes címében ugyan a „*Monasticum*” elnevezéshez ragaszkodik még: „*Breviarium Monasticum iuxta ritum s. Benedicti et mentem Pauli V.*” A zsolozsmáskönyv „*Cum privilegio regis*” jelenik meg, a kongregáció legfőbb előjárójának védnöksége alatt. Szerkesztője két clunyi bencés: Paul Rabusson és Claude de Vert. – Használata kötelező volt a kongregáció összes férfi és női kolostorában.

Célkitűzésük volt Szent Benedek előírásai szerint készíteni zsolozsmáskönyvet. Ezért megszüntették az ünnepi zsoltárokat, hogy a heti 150 zsoltár elimádkozása megvalósulhasson. Az I. Nokturnum lekióit a Szentírás válogatott szemelvényeiből állították össze. A II. Nokturnumban nem a szentek életét, hanem a szentatyák tanítását vették. A himnuszok terén törekvésük a klasszikus himnuszköltészet szabályait szem előtt tartani. Az Orációkat általában a régi római *Sacramentariumokból* veszik. A szentek ünnepeit erőteljesen lecsökkentik. – A Clunyi Breviárium természetesen szem előtt tartotta az 1680-ban megjelent *Breviarium Parisiense-t*, a gallikanista breviáriumok őst, mely a világi papság számára készült.

A clunytiek breviáriumát más bencés közösségek is felhasználták, így elsősorban a szent Vitus és Hydulf Kongregáció az 1777-ben megjelent breviáriumban, az ún. *Vitonianumban*. – A *Vitonianumot* viszont a Szent Mór Kongregáció, a tudós maurinusok testülete használta fel az 1789-ban megjelent breviáriumához, a *Maurinumhoz*. Ez a valószínűleg utolsóként készült gallikanista breviárium nagyon rövid ideig lehetett használatban, mert a francia forradalom országszerte elsöpörte a bencés életet, és elnémította az egész országban az istendicséretet.

Mivel a *Maurinus Breviáriumot* a *Vitonianum* felhasználásával készítették el, joggal érdekelhet bennünket a kérdés, hogy mennyit merítettek belőle a maurinusok, mi az igazán eredeti a *Maurinumban*. – A *Vitonianum* címlapja: *Breviarium Monasticum iuxta Regulam S. Patris Benedicti ad usum Congregationis SS. Vitoni et Hydulphi*. – Nancei 1777. – *Cum privilegio Regis et Licentia Superiorum*. – A címlapot díszítő címer: A töviskoronában PAX szó, felette három tüzes nyelv, alatta égő szív; mindezt kívülről babérkoszorú veszi körül. – Az *Imprimaturt* Stanislaus lengyel király és lotharingiai herceg adja 1759-ben. – A *Maurinum* címében már hiányzik a „*Monasticum*” megjelölés, ami a *Vitonianumban* is megvolt még. Ami a *Maurinummal* való egybevetést illeti, a *Maurinum* bevezetése már jelzi, hogy az új breviárium „*ad normam S. Vitoniani*” készült. A döntő különbség igazában a *Psalterium* elrendezésében van. Amíg a *Vitonianum* minden újítása ellenére sem akar szakítani az évszázados bencés hagyománnyal, és megmarad a zsoltárok Szent Benedek-i elosztása mellett, addig a *Maurinum* gyökeres változtatással bizonyos alap gondolatok köré csoportosítja az egyes napok válogatott zsoltárait.

A másik, kevésbé jelentősnek tűnő változtatás: a *Vitonianum* az Egyház zsinati rendelkezéseiből csak vasár- és ünnepnap olvastat fel a Prima második részében bizonyos zsinati rendelkezéseket, azaz kánonokat, egyébként pedig a *Regulából* olvastat fel egy részt, addig a *Maurinum* a hét minden napjára hoz a hét alap gondolatának megfelelő kánonokat. A *Sanctorale* részben viszonylag

kevés az eltérés, hasonlóképpen az olvasmányokban és himnuszokban is. A Maurinum eredetiségét tehát valójában a heti zsoltárelosztás jelenti. Az persze nem ismeretes előttünk, hogy a Vitonianum mennyire ragaszkodott a Clunyi Breviáriumhoz, mivel nem volt módunkban ez utóbbit tanulmányozni.

2. A MAURINUM BEVEZETÉSE A MAGYAR BENCÉSEKNÉL

Ami a Maurinumnak a magyar bencés kongregációban való bevezetését illeti, annak történetéhez legtöbbit a Maurinus Breviárium nagy apostolának, Czinár Mórnak feljegyzései őriztek meg.²

A szlovák származású Czinár a szerzet visszaállítása utáni első novíciátusban öltözött be, és élete jelentős részét a Pannonhalmi Könyvtárban és Levéltárban töltötte. A 19. század legszorgalmasabb és legtudósabb bencései közé tartozott. Czinár 1830-ban Kovács Tamás főapát kíséretében Pozsonyban ott van V. Ferdinánd király koronázási ünnepségein is. A szerzet pozsonyi székházában száll meg a karinthiai Szent Pál apátság Mainrad nevű apátja is, valamint a szintén bencés linzi püspök, Gregorius Ziegler. Náluk látta meg Czinár azt az újfajta breviáriumot, amelyet ő Maurinumnak nevezett. Szorgosan átnézi és megállapítja előnyeit: a szentírási helyek ügyes kiválasztását, a himnuszok eleganciáját, a szentatyák lekciónak igényes válogatását; ugyanakkor semmit nem talál benne, ami a tudós füleket sérthetné; sőt a hit misztériumai egész évre elosztottan szép rendszerbe vannak felépítve. Mindezek láttára felhívja főapátja figyelmét az értékes breviáriumra. A téma annál időszerűbbnek tűnt számukra, mivelhogy Pannonhalmán a Monasztikus Breviárium példányai már erősen fogyóban voltak. Engelhardt Anzelm perjel ugyan megrendelt már 300 példányt a Monasticumból a bécsi mechitaristáknál, de még nem kezdték el a munkálatokat. Czinár propozícióját a főapát is helyesnek tartja, és elvileg a konvent is mellette van az új breviárium átvételének, éppen Czinár információi alapján.

Az első nehézség azonban az volt, hogy a nyomdaköltségek 300 példány esetén tetemesen drágábbak lettek volna, mint a már kész szedésű Monasticum esetében. Ez a tény Czinárt arra indította, hogy más bencés közösségeket is rávegyen a Maurinum átvételére. – Már Pozsonyban találkozik a skót bencések apátjával, az idős ember azonban visszariad akkora újítás gondolatától; kolostora különben is hosszú időre el van látva monasztikus breviáriummal. Czinár most a többi osztrák bencés apátsághoz fordul. Ebben a toborzó munkában támogatja őt a bencés linzi püspök, valamint a mechitarista kongregáció generális apátja, Aritaces Azarias, cesareai érsek. – Ennek ellenére az osztrák apátok közül többen abbéli aggályukat nyilvánították ki, hogy Róma egyáltalán bele megy-e ilyen méretű változtatásba? A mechitarista apát vállalkozik rá, hogy Rómába menjen az engedély megszerzésére. Útja eredményes is volt,

2 Czinár Mór kézírásával: *Notitia circa usum Breviarii Maurini ad Congregationem nostram inductum.* – Levéltár, fasc. 74/A. Rövid kivonatban megtalálható a Rendtörténet VI.B kötet 895–6. lapokon Karimádság címszó alatt is.

mert XVI. Gergely pápától megkapja az engedélyt, hogy Németország és Magyarország bencés kolostorai a maurinusok által készített breviáriumot használhassák. Az Indultum, amelyre még később visszatérünk, 1835. január 16-i dátummal van kiállítva és a bécsi nunciatúrán készült két másolatban található a Pannonhalmi Levéltárban.³

Az engedély birtokában a főapát most már az 1836-os nagykáptalan elé terjeszti a breviárium megváltoztatásának tervét. A nagykáptalan meg is szavazza az új breviáriumnak átvételét, amely „aevo et culturae praesenti magis conveniens”. A szerzetet akkortájt nagyon megterhelő füredi építkezések miatt azonban a kinyomatást a következő nagykáptalanig elhalasztják. Az 1838-as nagykáptalanon ismét előkerült tehát a Maurinus Breviárium ügye, de ezúttal is az anyagiak körül támadnak nehézségek. A helyzet közben még azáltal is rosszabbodott, hogy az osztrák bencések 16 apátsága úgy döntött, hogy kitart a hagyományos Monasticum mellett, és azt nyomatja ki újból. Magának a mechitarista nyomdának az igazgatója is felszólítja a magyar bencéseket, hogy maradjanak meg a régi breviáriumnál. Czinár és követői azonban ragaszkodnak a Maurinumhoz akkor is, ha annak kinyomatása egyelőre halasztást szenved. Ezt annál könnyebben megtehették, mert a Monasticum kinyomatása következtében könnyen hozzájuthattak a Pannonhalmán is már fogyóban lévő régi monasztikus zsolozsmáskönyvek átmeneti pótlásához.

Az 1841-es nagykáptalan ismét előveszi a breviárium kiadásának ügyét, és a következő határozatot hozza (magyar fordításban):⁴

„Az 1787-ban Párisban kinyomatott Breviarium Maurinumot be kell vezetni, mert nagyon tudós emberek ítélete alapján alkalmas az áhítat növelésére, a hit és a buzgóság felszítására; nem beszélve arról, hogy a bevezetés engedélyét XVI. Gergely pápa megadta. A kóruson kívül azonban, tehát magánúton a régi breviárium használata is legyen megengedett és a Directoriumot el kell készíteni mindkét breviárium használatához, ahogy azt majd a rendi központi vezetés előírja.” A több mint tíz éve vajúdó breviárium-váltás kérdése ezzel a megvalósulás stádiumába lépett. A nyomdával 300 példányra történik megrendelés, példányonként 11 Ft-os költséggel. Ekkor a mechitarista generális apát azt a javaslatot teszi a főapátnak, hogy rendeljen 400 példányt, és amennyiben nem ragaszkodik a rubrikák piros színben nyomásához, a költségeket példányonként tíz forintra tudja leengedni. A főapát belemegy az ajánlatba. Czinár szerint részben takarékosági okokból, részben pedig azért, mert az ő szemei számára a piros szín bántó volt. – A megegyezést jóváhagyta az 1840. január 25-i konventgyűlés. A nyomda előlegként 500 Ft-ot kapott. A nyomás három évre volt előirányozva, és a pénz a munka előrehaladtával volt folyósítandó. A nyomdai munkálatok megkezdésével végleg sürgetővé vált a magyar Propriumok (Szent István, Szent Imre és Szent László) zsolozsmáinak elkészítése a Maurinum szellemében. A konvent ezzel a munkával Czinár Mór főapáti titkárt, és Weber Dénes dogmatika tanárt bízta meg. A szerzetnek költői vénával megáldott tagjai ugyanekkor felszólítást kaptak, hogy készítsenek himnuszot-

3 Levéltár 74/A ggg.

4 Acta Capituli Generalis 1841. – A Levéltárban a Naplók között.

kat az új zsolozsmákhoz. A megfelelő himnuszok elkészítését Szent István zsolozsmájához Balás Teofil és Molnár Titusz vállalták, Takáts Bernardin Szent Imrét, Ballay Valér pedig Szent Lászlóét. Az officiumok összeállításában az oroszlanrészt Weber Dénes vállalta, ahogy azt maga Czinár is elismeri. A kész magyar Propriumokat Rómába kellett felterjeszteni. Ezt a feladatot a mechtarista apát veszi magára. Pár hónap múlva vissza is érkeztek a felterjesztett szövegek, de a Rituskongregáció annyi változtatást jelölt meg rajtuk, hogy abban a formában nyomdába küldésükre nem lehetett gondolni sem. Czinár szinte felháborodva teszi szóvá, hogy Rómában a szentek officiumának antifónáit oda nem illőkkel cserélték fel, történeti adatokat változtattak meg és nagyszerű himnuszsorokat tettek sántítókká, stb. Czinár összeül Weber Dénessel és újra átdolgozzák az egészet. A római megjegyzések több hibájára felhívják a figyelmet, ajánlanak variánsokat és az egészet újra visszaküldik a mechtarista érsekhez. Kéri, járjon közbe római ismerőseinél, hogy a Rituskongregáció fogadja el ezt az átjavított szöveget. Czinár még egy Memorandum-féle írást is csatol a küldeményhez, és egyben kifejezi azon félelmét, hogy amennyiben a Rituskongregáció ragaszkodnék az általa tett, nem egyszer megkérdőjelezhető, és helytelennek is mondható változtatásokhoz, ezek kinyomatva szegényére válnának az Apostoli Szentszéknek. Úgy látszik, hogy a Memorandumnak meg is volt az eredménye, mert a Czinár által javasolt szövegeket rövid időn belül jóváhagyták.

A Maurinum nyomása tehát folyamatban van Bécsben, de ismét nem minden bonyodalom nélkül. A korrektura gyorsabb lebonyolítása végett felfogadtak egy olasz papot, akinek ezért a konvent 100 Ft honoráriumot fizetett. Ez azonban fajtája könnyedségével tett eleget megbízatásának, és hanyagságának eredménye a kész munka leszállításakor tűnt ki. Az 1841-ben érkezett első küldeményben kötetenként kb. 500 sajtóhiba éktelenkedett. A konvent erre a küldeményt visszairányította a nyomdába, ahol a hibákat óriási munkával, legalább részben, kijavították. Illetőleg a javításokat csupán a példányok egy részében hajtották végre, és ezekben az eredeti címlapot is megváltoztatták. Ezért a Bécsben nyomott Breviarium Maurinum ma is kétféle címlappal található. Az eredeti, nem javított példányok címlapja:

B R E V I A R I U M
ad usum Congregationis Sancti Mauri
Ordinis Sancti Benedicti
VINDOBONAE, Ex Typographia mechtaristica MDCCCXLII.

A címer is a maurinus kongregációé:
P A X – és három szeg töviskoszorúba foglalva e felirással: Tutum est quod spina coronat.

A nagyobbbrészt kijavított példányok címlapja pedig a következő:

B R E V I A R I U M
Congregationis Sancti Mauri
Ordinis Sancti Benedicti

ad usum Archi-Coenobii Sancti Martini
De Sacro monte Pannoniae eiusdem Ordinis editum
VINDOBONAE, ex typographia Mechitaristarum MDCCCXLII.

A maurinus címer helyett egy gyenge kivitelezésű részlet a magyar bencés kongregáció címeréből: Trónon ülő miseruhás főpap két szerzetessel. A címlap az eredetihez képest még annyiban változott, hogy elmarad a „Cum Privilegio Regis et Licentia Superiorum” megjegyzés, de nem szerepel a római engedély sem. Apróbb változtatásoktól eltekintve tehát a Maurinum újranyomásáról van szó. Természetesek az olyan változtatások, mint pl. a változó ünnepeket hozó táblázaté, mely eredetileg 1787–1821-ig volt meg, a jelenlegi kiadásban pedig 1842–1944-ig van.

Az utolsó breviárium-szállítmány megérkezését a főpát az 1843. augusztus 4-i konventgyűlésen jelenti be. A könyvkötészeti munka idehaza történt. A konvent határozata szerint a presbiterek példányai aranszegéllyel, a többieké pirossal készíttessék, és mind bőrkötésben.

Az újonnan kinyomatott breviáriummal – a jelek szerint nagyon is érthető okokból – sem Bécsben, sem idehaza nem voltak megelégedve. A nyomdaigazgató, P. Ignatius Schükür egyik levele szerint ez a kiadás nekik nemhogy hasznot nem hozott, de érzékeny kárt is okozott, nem beszélve a vele járó rengeteg gondról.⁵

Rimely főpát a főmonostori perjelhez írt levelében 1843. december 15-én közli, hogy az új Breviárium használatát karácsony ünnepével engedélyezi. A levélben szívvel-lélekkel a Maurinum mellett van, ahogy azt szavai is érzékeltetik: „A Maurinum tökéletesebb, mint a régi breviárium, és nemcsak korunk vallásos szellemének felel meg jobban, de semmi kétség sincs abban sem, hogy a szentebb szövegek (szentírási szövegek) következtében a papi műveltségnek jobban megfelel. Ezért is szívből kívánom, hogy a testvérek átvegyék.”⁶

1843. december 21-én a Perjel közli a konventtel, hogy az új Breviárium a karácsonyi Matutinummal veszi kezdetét. Az idősebb rendtársak szabadon választhattak, hogy áttérnek-e a Maurinumra, vagy maradnak a Monasticum mellett. A jelek szerint hamarosan tért hódított az új zsolozsmáskönyv, mert csupán három évig, 1844–1847 között készítették hozzá Directoriumot, amelyre Weber Dénes kapott megbízást. A régihez szolgáló Directorium címe ez volt: Ordo Officii divini Breviarii et Missalis Monastico-Benedictini. Az újé pedig: Ordo Officii divini Breviarii et Missalis Pannonio-Maurini.

3. A MAURINUS MISSZÁLÉ KÉRDÉSE

A liturgiában tudvalevőleg szorosan kapcsolódik egymással a Misekönyv és a Breviárium, melyek egyazon liturgikus ünnepségnek megnyilvánulásai, és

5 Czinár feljegyzései és a Maurinumra vonatkozó levelezése közt 1843. szept. 2-i dátummal. --Levéltár 74/A.

6 Konventjegyzőkönyv 1841–69. 177. lap.

szükségképpen összetartoznak. A maurinusok el is készítették a Breviariu-
mukhoz hasonló szellemben a Misszálét is, amelyet 1784-ben adtak ki. Czinár
Mór tehát következetes volt, amikor minden igyekezetével azért küzdött, hogy
szerzete a Misszálét is átvegye. Czinár a Misszáléval is a karinthiai Szent Pál
kolostor apátja révén ismerkedett meg. Ő küldött Czinárnak egy náluk hasz-
nált Szent Vitus és Hydulph Kongregáció által kiadott Misszálét, egyelőre csak
kölcsonbe. Ebből a tényből arra lehet következtetni, hogy a maurinusok is a
Vitonianum Misekönyvet vették át. Bár Czinár általában a Missale Maurinum-
ról beszél, a jelek szerint igazi Maurinus Misekönyv soha nem volt a kezében.
1844-ben a linzi püspöktől is kap egy misekönyvet kölcsön egy hónapra. Ez-
alatt Weber Dénes egy csomó misét és főleg prefációkat másolt ki, amelyeket a
főmonostor misszáléiba is beragasztottak. Czinár a linzi püspököt nem szűnik
meg ostromolni misszálé ügyében, és kéréseit somlói bor küldeményekkel is
alátámasztja. Végül is kap két misekönyvet a püspöktől. A két használt Missa-
le ma is megtalálható a főkönyvtárban. Az egyikben a püspök sajátkezű beírás-
a: „Archiabbatiae in percelebri monte Pannoniae divo Martino sacrae ordinis
S. P. Benedicti in amoris fraterni tesseram hunc Librum ddd. Gregorius Tho-
mas manu propria eppus Lincensis eiusdem s. ord. professus Wibililingae Sue-
vorum.” A misekönyveket kísérő levélben a püspök pedig ezt írja Czinárnak: „A
híres Szent Vitus és Hydulph Bencés Kongregáció által egykor Franciaország-
ban kiadott misekönyvet, melyről te azt írod, hogy olvasása gyönyörűséggel
tölt el, szívesen dedikálom a ti főapátságtoknak.”⁷

Czinár természetesen minden erővel azon volt, hogy több példányt összeszedjen
a Misekönyvből, hiszen kinyomatására nem gondolhatott. Ebbeli igyekezetében
alig érthető tájékozatlansággal avagy naívsággal a solesmesi bencésekhez is fo-
dul, hogyha felesleges példányokkal rendelkeznének, megvásárolná azokat. – S
azután panaszkodik, hogy levelét válaszra sem méltatták. Nem gondolta végig,
hogy Gueranger volt a kolostor apátja, aki élete végéig szenvedélyesen küzdött
a Római Misekönyv és Breviárium bevezetéséért. Nem gondolhatta Czinár
komolyan, hogy Gueranger kolostora támogatni fogja a gallikanista liturgikus
könyvek használatát. Azt minden valószínűség szerint tudták, hogy hazánk-
ban bevezették a Maurinus Breviáriumot, és a misekönyv sem csupán tudomá-
nyos kutatás céljából érdeklí a magyar bencéseket. Czinár 1847. aug. 17-ről
keltezett beszámolóját azzal fejezi be, hogy nincs más mód, mint amit a linzi
püspök javasolt: a főapátság fényes kiállításban adja ki a Maurinus Miseköny-
vet. – Czinárnak ezen terve a szép elgondolásnál tovább azonban nem jutott;
utalást sem találunk rá sehol, hogy a szerzet valaha is komolyan foglalkozott
volna a misekönyv megjelentetésével.

7 Czinár: Levelezés. – BK 33/3.

Meglepően kevés adatra bukkantunk arra vonatkozóan, hogy a rendtársak hogyan fogadták a Maurinumot, mekkora volt a Monasticum mellett kitartók csoportja. – Ugyancsak érdekes, országos viszonylatban sem érzékelhető, hogy mi volt a visszhangja annak, hogy a pannonhalmi bencések egy gallikanista hírben álló breviáriumot vezettek be. Várható lett volna ez elsősorban Roskovány Ágoston nyitrai püspöktől, akinek 11 kötetes nagy munkája a celibátusról és a breviáriumról 1881-ben jelent meg. Ez az óriási szorgalommal összeállított munka a breviárium történetére vonatkozó minden cikket, a legkisebb megnyilatkozásokat is összegyűjti, bőségesen ismerteti a gallikanista liturgikus törekvéseket, de a magyar bencés rendben a Maurinum bevezetéséről nem esik szó. Pedig a tudós szerzőnek volt kapcsolata a bencésekkel, amint azt Márkfi Samuhoz írt néhány levele is tanúsítja. Egy másik szerző, aki mellékesen foglalkozik a franciaországi gallikanista breviáriumokkal, Palásthy Pál, a 19. sz. második felének legorthodoxabb teológiai tanára. „Nyugoti tájképek az Egyház láthatárán” címmel a Religióban cikket ír, és ebben erősen támadja az 1680-ban kiadott Párisi Breviáriumot és társait. A nálunk bevezetett Maurinus Breviáriumról azonban – talán tapintatból – ő sem szól. A Maurinum használata ellen az első komoly megnyilatkozás rendi kereteken belül Kruesz Krizosztom főpát részéről történik. A főpát tudvalevőleg résztvesz az I. vatikáni zsinaton, és az ottani élményeiről levelekben számol be. Az 1870. március 28–31 közt írt levelében érdekes megjegyzése van a Maurinummal kapcsolatban. Pannonhalmi titkára, Borbély Kornél, valamilyen, közelebről meg nem nevezett, a zsolozsmával kapcsolatos témán dolgozik. Neki üzeni Kruesz: „Kornél úr várakozzék a munkával. Itt minden más rítus iránt (a rómain kívül) a legrosszabb véleménnyel vannak. Már Pitra bíbornok mondta, hogy jó lesz hallgatni a Maurinummal. S midőn az újabb officiumokról a Congregatio Rituumnál kérdést tettünk, nagy szemeket meresztettek, s Bartolini csodálkozását fejezte ki, hogy manap is találkozik olyan társulat, mely nem az V. Pál által javított breviáriummal él.”⁸

Ezek tudatában nem csodálkozhatunk a főpát nyilatkozatain, amelyeket a Maurinummal kapcsolatban több alkalommal is megismétel. – Az 1881-es nagykáptalanon a fegyelmi bizottság ülésén hanzik el tőle: a Maurinum engedélye mintha nem rendes úton szereztetett volna be; „legalább is mérvadó helyeken a Maurinum használatáról mit sem tudnak.” Arra nézve is tudomása van – folytatja –, hogy ha erről Rómában értesülnek, a betiltása nem fog elmaradni. Indokait néhány pontban így foglalja össze:

1. A Maurinus Breviárium a gallikanizmus hatása alatt készült.
2. Felforgatja a Kalendáriumot és megrontja az egyetemes egyház ünnepeinek egységét.
3. A szentek ünnepeinek fokát önkényesen megváltoztatja; számos szentet egyszerűen mellőz.

8 BK 263/5.

4. Mellőz olyan ünnepeket, amelyeket az egyetemes egyház megül: Jézus és Mária szent Nevét, Jézus és Mária Szívét; Szűz Mária hét fájalmát, a Szent Angyalok ünnepét stb.

5. A Maurinum használata következtében nem járunk egy ösvényen az összes többi bencésekkel.⁹

Javaslat: Vagy térjünk vissza a Monasticumhoz; ebben az esetben a zoltárok heti beosztását és a Proprium de tempore megtartaná, csupán a Proprium Sanctorumot venné át a Monasticumból. Persze kérdés, hogy ebbe Róma beleegyezését adná-e? – A bizottsági üléseken elhangzanak olyan javaslatok is, hogy a Monasticumra való visszatérés esetén is maradjon meg a rendtársak kezében a Maurinum, ami mint tudós mű, nagyon jó szolgálatokat tehet. – A fegyelmi bizottságnak a kérdésben jegyzőkönyvileg is megőriztetett véleménye a következő: „A bizottság a fontos breviárium ügyre nézve azon a véleményen van, hogy Róma a Breviarium Maurinum átadomítását helyeselni soha nem fogja; az egyház legfőbb tekintélye nélkül olyasvalamit, ami az isteni tisztelet alkatrészeihez tartozik, tenni nem lehet és nem szabad. A bizottság nem hiheti, hogy a szent szerzet minden római engedély nélkül elfogadta volna Maurinus Breviáriumot; nagyméltósága (a főpát) javaslatát illetőleg a bizottság hat tagja azt elfogadja, nyolc tag ellenben a Maurinum megtartását óhajtja.”

A jegyzőkönyv a továbbiakban hozzáfűzi: „Mivel a Maurinum engedélyezését bizonyító decretum hitelessége nem látszik teljesen kielégítőnek, Hollósy Jusztinián apát azt javasolja, hogy az ügy tisztába hozatala végett halasztassék el a jövőre.” A jelek szerint azonban a tisztázás körül mi sem történt. Legalább is mintha erre utalnának az 1884-es nagykáptalanon a főpát szavai: „A múlt káptalan véleménye a Maurinum mellett volt. Megvallom, hogy a káptalan véleménye nem oszlatta el aggodalmaimat... Ma is aggódom, hogy e szerencsétlen breviárium miatt nem vagyunk képesek az Anyaszentegyház és dicső fejének rendeleteit teljesíteni...”

A főpát javaslata újra csak az, hogy terjesszék Róma elé a Maurinum átalakításnak ügyét. XIII. Leo pápa alatt a Maurinum tudományos oldalának helyeslését bizton várhatjuk; a meghamisított Kalendárium, valamint a Proprium Sanctorum újjáalakítása nem sok munkával járna.

A nagykáptalan első ülésén ezek után az olvasható, hogy a káptalan belenyugszik, intéztessék kérdés Rómához: megmaradhatunk-e a Maurinum mellett? tagadó válasz esetén mitévők legyünk? vajon egyeseknek kivételesen megengedhető lenne-e a Maurinum használata? – Ennyi, ami a nagykáptalan feljegyzései között található a breviáriumra nézve. – Róma megkérdezése a jelek szerint nem történt meg; ez annál inkább érthető, hiszen Kruesz a következő évben meghalt. Az illetékesek a szépen elaludt ügyet nem látták szükségesnek bolygatni.

Kruesz főpátnak a breviáriummal kapcsolatos felfogása nagyon jól beleillik egyéniségének és beállítottságának összképébe. Nem szabad elfeledni, hogy ő

9 Lásd a Nagykáptalan jegyzőkönyvét. Levéltár.

az első magyar bencés főapát, aki az 1802-es visszaállítás után Rómában jár, még hozzá három alkalommal is. Benne mélyül el igazán az egyetemes bencés renchez való tartozás tudata; utazásai során kapcsolatba került külföldi bencés apátokkal; nagy része volt neki az 1881-es montecassinói jubileumi ünnepek előkészítésében. Valószínűnek tartható, hogy a breviárium kérdése előkerült a többi bencés apáttal való beszélgetései során, és így fokozottan érezte a külön uton járás hátrányait, visszásságát. Amint az 1881-es nagykapitalanon elhangzott szavaiból kitűnik, ő nem volt meggyőződve arról, hogy a Maurinum engedélye egészen szabályszerűen szereztetett meg. És itt valóban egy sor elgondolkoztató probléma merülhet fel bennünk.

5. HOMÁLYOK A MAURINUM ENGEDÉLYEZÉSE KÖRÜL

Eleve hangsúlyozni kívánjuk, hogy megállapításainkból nem kívánunk végleges és megfellebbezhetetlen következtetéseket levonni, csupán bizonyos tényekre, ill. feltevésekre rávilágítani, amelyek kétségtől elgondolkoztatók a Maurinum körüli tisztázatlan helyzetben.

Hogy az eredeti Maurinus Breviárium, a trentói zsiat határozott intézkedése ellenére pápai jóváhagyás nélkül jelent meg, csupán a király és az előljáró engedélyével – cum Licentia Superiorum et privilegio Regis –, ezen nem csodálkozhatunk, hiszen ez jellemzi a magát Rómától függetleníteni kívánó gallikanizmust.

Ha most az őseink által 1843-ban újra kiadott Maurinumot nézzük meg, akkor a királyra való hivatkozás természetesen hiányzik ugyan belőle, de az egyházi jóváhagyást is hiába keressük. Használatba vettek tehát egy olyan liturgikus könyvet, amelynek igazában nincs felelős kiadója, és nincs egyházi jóváhagyása. Joggal merülhet fel bennünk a kérdés: miért nem nyomták a címlapra az 1835-ben megszerzett római engedélyt? Czinár szerint az engedélyt Rómában a mechitarista apát szerezte meg, magát az engedélyt azonban Pannonhalmán senki nem látta, csupán két másolatot, amelyet a bécsi nunciatura hitelesített és küldött meg Pannonhalmának. Hogy Czinár látta-e az eredeti engedélyt, arról soha nem nyilatkozott.

Magának a római indultumnak a szövege olvasható az 1914-ben kinyomtatott kis formátumú breviáriumban, ezért csak a lényeges részt hozzuk magyar fordításban:

„...XVI. Gergely pápa a sajátos körülmények figyelembevételével – Pedicini kardinálisnak, a Rituskongregáció prefektusának előterjesztésére –, kegyesen engedélyezi hogy Szent Benedek rendjének fiai Német- és Magyarországon a jövőben a zsolozsma kötelezettségének eleget tehetnek a Maurinus Kongregáció zsolozsmájával.”

Az 1914-es kis breviárium nem hozza a bécsi nunciatura hitelesítését, de a két másolaton ott olvasható: „Concordat originale de verbo ad verbum cum hoc exemplari collatum. Viennae, die 4 Martii 1835. – Secundianus Cacus Bruschi auditor S. Nuntiaturae Apostolicae”. – Pecsét: Nunziatura Apostolica di Vienna – körirattal. – A hűség kedvéért meg kell említeni, hogy Rimely főapát

iratai között található egy akta ezen felirattal: A Maurinum Breviarium használatására vonatkozó engedély.¹⁰ Ez tartalmazza az 1835-ös indultum másolatát, és az 1842-ben összeállított magyar Propriumok római engedélyezését. A latin szövegű római decretumot az alábbiakban foglaljuk össze: 1833 december 7-én a Szentszék engedélyezte kegyesen a magyar bencés kongregáció számára a kongregáció tagjainak a Maurinus Breviárium használatát. Azt is kérték, hogy a magyar Propriumból átvehessék Szent István, Szent László és Szent Imre zsolozsmáját. Ugyancsak kérték, hogy engedélyeztessék Szent István Jobbjának tisztelete, amely Szent István Jobbjának Feltalálása címen már eddig is szerepelt; Ez utóbbi ünnep legyen szeptember 2-án. A Rituskongregáció ezt a javaslatot elfogadta, de a beküldött szövegeken tetemes javítást igényelt. Miután az átdolgozás megtörtént, 1842 április 16-tól használatát engedélyezte.

Eltekintve attól, hogy a szövegben mindjárt az elején elírás van – az első engedélyezés ugyanis nem 1833-ban, hanem 1835-ban volt –, feltűnő, hogy itt már csak a magyar bencések részére adott engedélyről van szó, a német bencések említése hiányzik. De egyáltalán honnét került elő ez a másolat? – A szöveg végén egy másik kéz írásával ez olvasható: „Kedves Ágoston Úr! Múltkori felszólítására a Dénes birtokában lévő meglévő okiratok másolatát ezenel megküldöm, maradván testvéri szeretettel, – Vilmos.”

A rendi Névtár ismerete nem hagy kétséget afelől, hogy az itt szereplő Ágoston, Dénes és Vilmos rendtársak kicsodák. – Haudek Ágoston 1885–88 között főpáti titkár és levéltáros; feltehető, hogy ő tudott arról, hogy a Maurinum engedélyezésének másolata Weber Dénes birtokában van, aki 1877–85 között nyugalomban élt Komáromban. Weber Dénes nagy barátja volt Czinárnak, és kedvelője a Maurinumnak. A bécsi nunciatúrán készült hivatalos másolatok Czinártól könnyen az ő kezébe kerülhettek. Persze az is különös, hogy Czinár miért nem helyezte el az engedélyeket a Levéltárban? Mindenesetre 1885-ben Haudek Ágoston levéltáros Németh Vilmos komáromi igazgatóhoz fordul, hogy szerezzék meg Weber Dénestől a hiányzó másolatokat. Az 1835-ös két másolat tehát minden valószínűség szerint az ő hagyatékából került a Levéltárba; de az 1842-es jóváhagyást, vagy annak hivatalos másolatát eddig nem sikerült fellelni.

Visszatérve az 1835-ös engedélyre az is különösnek tűnik, hogy az engedélyt XVI. Gergely pápa adta a Maurinum használatára. Ő tudvalevőleg kamalduli szerzetes volt, tehát tágabb értelemben bencés. Különleges tisztelettel viseltett Szent Benedek iránt, szívén viselte a bencés rend megújulását, különösen Olaszországban.¹¹ Alapvetően konzervatív alkatú ember volt, aki a liturgia terén sem hozott semmi említésre méltó újítást,¹² és ami még fontosabb, az ő pápasága alatt indult el Franciaországban Gueranger solesmesi apát nagy harca a gallikanista liturgikus könyvek felszámolására, és a római liturgia átvételére. Az 1837-ben apáttá kinevezett Guerangert állandóan buzdítja

10 Rimely főpát iratai 1841–66-ig. Levéltár.

11 Schmidlin: *Histoire des Papes de l'époque contemporaine*. 1940. I. 372.

12 Baumer: *Geschichte des Breviers*. 1895. 528.

nagyjelentőségű munkásságában. Gueranger erőfeszítései nem is voltak eredménytelenek; a párisi érsek egész egyházmegyéjében már 1839-ben visszahozta a római liturgikus könyvek használatát. – Ugyanakkor ez a pápa ad engedélyt arra, hogy Németország és Magyarország bencésai egy gallikanista hatást tükröző liturgikus könyvet vezessenek be! Igaz, hogy az engedély Gueranger apát kinevezése előtt két évvel keletkezett, de így sem illik bele XVI. Gergely pápa felfogásába és működésébe. Mindez másoknak is feltűnhetett. Pl. Pitra kardinálisnak. Pitra kardinális, a kiváló solesmesi bencés, a liturgiátörténet jeles művelője, az 1840-es évek közepén kutató körútja alkalmával Pannonhalmán is megfordult, és találkozott Czinár Mórral, amiről Czinárhoz írt leveléből értesülünk (magyar fordításban): „Engem is, társaimat is érdekelne, ha olvashatnánk XVI. Gergely pápának teljes és eredeti brevejét, amellyel az ún. Szent Mór Kongregáció breviáriumát engedélyezte. Nyilván ez megjelent, és Pannonhalma kolostorának levéltárában őrzik az eredetit vagy annak másolatát.” Tehát Solesmesben is különösnek tartják a pápa jóváhagyását, és szeretnék az írást látni. Czinárnál semmi nyoma annak, hogy ő elkülte volna Pitra kardinálisnak a másolatot. Ez is oka lehet, hogy a solesmesiek nem válaszoltak Czinárnak a Maurinus Missale iránt érdeklődő levelére.

De talán még érdekesebb adat található abban a levélben, amelyet 1856-ban Mann Emilián és Jób Tóbiás írt Márkfi Samuhoz.¹³ Mann Emilián és köre élénk kapcsolatot tartott fenn külföldi bencésekkel, elsősorban az osztrákokkal. Többször utaztak külföldre és a magukkal vitt Maurinus Breviáriumot megláthatták náluk az ottani bencések. Így fordulhatott elő, hogy Teodorik Hagen kremsmünsteri magiszter, a későbbi lambachi apát, megkérdezte Rómában Pescetelli bencés apátot – szerzete generális apátját –, hogy nem lehetne-e szó az ő kolostoruk számára is a Maurinum átvételéről? A válasz, amelyről Mann Emilián számol be Márkfinak, lényegében ez volt: „Nem tudom, hogy a bölc XVI. Gergely pápát mi vezette abban, hogy a magyar bencéseknek a Szent Mór Kongregáció breviáriumát engedélyezte. Ebben vagy tévedés, vagy tudatos megtévesztés kell hogy legyen. A Római Egyház ugyanis mindig gyanakvó szemmel nézte a janzenizmusnak ezt a szüleményét, ha kifejezetten nem is ítélte el. A bölcsesség és a Szentírás becse érdekében a szerző feláldozta azokat a szövegeket, amelyek a régi breviáriumban találtak; az atyák himnuszait horatiusiakra formálta át, és ezáltal nyertek ugyan valamit a latinság terén, de veszítettek pietásban.”

Majd Guerangerra hivatkozik, akinek a véleményét idézi a Maurinus Breviáriummal kapcsolatban: Végül a Szent Mór Kongregáció is kiadta a maga breviáriumát 1787-ben, ezt a sokat dicsért munkát, melynek fő szerzője D. Nicolas Foulon, szenvedélyes forradalmár, aki 1792-ben megnősült, és 1813-ban halt meg, miután először az ötszázak tanácsában, később a szenátusban volt bírósági végrehajtó. – O praeclarum pietatis magistrum et sacrarum precum auctorem! – kiált fel az olasz apát levele végén.

13 Mann Emilián írása Jób Tóbiás levelére, 1856. jan. 3. – Márkfi: Levelek és okmányok 2. k.

Ebből az ő, talán nem egészen elfogulatlan és szenvedély nélküli hozzáállásából az tűnik ki, hogy alig tudja elhinni, miként kaphatták meg a magyar bencések az engedélyt egyenes úton. Vagy obreptitiát, azaz valamiféle hamisítást tételez fel, vagy subreptitiát, azaz valaminek tudatos elhallgatását sejtí az engedély körül.

Ezek után nem csodálkozhatunk Kruesz főapáton, ha az 1881-es nagykáptalanon aggódását fejezi ki a Maurinum engedélyével kapcsolatban. Azon kitétele: „...mérvadó helyeken a Maurinum használatáról mit sem tudnak”, arra enged következtetni, hogy ő Rómában érdeklődött az engedély után, de ott sem sikerült kellő felvilágosítást kapnia. A káptalan fegyelmi bizottságának azon jegyzőkönyvi véleménye: „A bizottság nem hiheti, hogy a szent szerzet minden római engedély nélkül elfogadta volna a Maurinumot” – nem sokat mond. A probléma éppen az, hogy milyen módon szerezték meg azt a bizonyos engedélyt. Hogy az engedély bizonytalansága körüli probléma mennyire nem szűnt meg később sem, annak bizonyossága, hogy még a 20. század elején is akadt bencés, névszerint a tudós és szentéletű Ócsényi Anzelm, aki még a kóruson is a Monasticumot imádkozta, mert nem volt meggyőződve a Maurinum jogszerű használatáról.

A kérdés 1913-ban merült fel ismét, a kisbreviárium kinyomatása alkalmából. Az eredeti Maurinumok kórusi használatra készültek. A rendtársak gyakori utazása miatt nagyon időszerűvé vált egy kisebb méretű kiadás, amilyen a Római Breviáriumból is volt. A szerzet kitűnő jogászának, az akkor már a Vatikánban járatos Serédi Jusztiniánnak az volt a véleménye, hogy sietni kell a kis breviárium kinyomatásával, mert az új egyházjogi Codex megjelenése után arra már aligha kerülhet sor. Az engedély Rómából való kérését azzal tartotta megkerülhetőnek, hogy szóról szóra kell kinyomatni a régi breviáriumot, és akkor nem kell újra jóváhagyást kérni.¹⁴ Azt feltételezhetjük, hogy Serédi a Rítuskongregációban bizalmasan utána érdeklődött, hogy vajon Rómában nyoma van-e a 1835-ös engedélynek. Miután erre vontkozóan nyilván nem kapott pozitív választ, fontosnak tartotta, hogy a Pannonhalmán megtalálható engedély másolatát nyomassák ki a kis breviárium elejére.

Mindezek után nem lehet egészen alaptalannak nyilvánítani egy olyan feltételezést, hogy a mechitarista apátnak lehetett valami személyes összeköttetése a Rítuskongregációval, s nem minden történt a hivatalos út betartásával. Mindenesetre Czinár egy apró megjegyzése is erre látszik utalni; amikor ugyanis a magyar Propriumokat átjavítva visszaküldi a mechitarista apátnak, azt kéri tőle, hogy akár a bécsi nunciushoz, akár római barátjánál (apud amicum suum Romae) járjon közbe, hogy a Rítuskongregáció az újabb approbációt megadja.¹⁵ Az mindenképpen gyanús, hogy a mechitarista apát miért nem nyomatta bele az engedélyt abreviáriumba, és miért tartotta magánál az eredeti példányt, ami természetesen Pannonhalmát illetve volna meg. – Megokolásként arra lehetne gondolni, hogy 1835-ben az engedélyt a német bencések számára is kérte, valószínűleg önhatalmúlag, hiszen akkor még az osztrák

14 Szóbeli közlés alapján Szentkirályi Márton és Kolos Bertold rendtársaktól.

15 Czinár levele 1842. szept. 5-én. – Levéltár 74/a. hhh.

bencések nem döntöttek róla, átveszik-e a Maurinumot. Furcsán hatott volna olyan engedély lenyomatása, amit igazában ők nem kértek, ill. végső soron elutasítottak.

Mindezek természetesen inkább feltevések és találgatások, mint végső tisztázás. Hogy az egész engedélykérési ügyben nem látunk világosan, abban mindenképpen nagy része van Czinár Mórnak. A Maurinum bevezetésének ő volt a lelelkesebb szószólója, irányítója, szívós agitátora. Minden szál az ő kezében futott össze, ő tudott mindenről. Ő, aki rengeteg feljegyzésében annyi jelentős dolgot őrzött meg számunkra, nem tartotta alkalmasnak, hogy erről a kérdéstről tiszta és világos képet adjon. Nem alaptalan feltételezés tehát, hogy nem történt minden szabályos, és másokkal is közölhető módon.

6. AZ 1914-ES KISBREVÍÁRIUM

Egy kis visszatekintéssel kell kezdenünk. A 20. század elején a breviárium kérdése, reformja az egyetemes bencés rendben is téma volt. Miután 1893-ban a bencés konföderáció megalakult, 1907-ben a rend apátjai ismét összejöttek megbeszélésre. Ezen alkalommal megjelent az Anzelmiánumban Fehér Ipoly főapát is. A tárgyalások során szóba került a breviárium kérdése is, és az apátok egyetemesen a breviárium bizonyos reformja mellett szavaztak. A tervek előkészítésével Ildephonsus Guepin silosi apátot bízták meg. 1908-ban szét is küld bizonyos tervezetet, ill. kérdőívet a szerzet apátjainak. Megjegyezzük, hogy Fehér Ipoly a római apátgyűlésen igen meleg barátságba került a silosi apáttal, aki leveleiben mindig elragadtatással beszél Pannonhalmáról, és annak cicerói latinsággal beszélő főapátjáról. Föltételezhetjük, hogy Fehér Ipoly főapát a breviáriummal kapcsolatban szót ejtett a Maurinus Breviáriumról; annál inkább gondolhatjuk ezt, mert hazaérkezve felad az apát címére egy sorozatot belőle.

A kérdőívre és a reform elgondolásokra Pannonhalma részéről Schermann Egyed válaszol.¹⁶ Megállapítja, hogy nálunk nincs szükség a tervbevetett reformra, sőt az általunk használt Maurinum sokban előképül szolgálhatna a Monasztikus Breviárium reformjához is; sorra ismerteti a zsoltaireosztást, az egyes hetek alap gondolatainak jelentőségét, az ünnepek terén történt redukciókat stb. Kifogása a Maurinummal szemben csupán néhány lekcóra, elavult és partikuláris Kánonra szorítkozik.

Guepin apát méltányolja a javaslatot, és elismerően válaszol: „...nem kételkedem, hogy javaslataid nagy része, ha a zsolozsma felújítását tapasztalt és jártas emberekre bízánk, nekik nem kevés segítséget nyújtana.”¹⁷ Különbözik pedig megjegyzi, hogy ő maga mindent megtesz ugyan a breviárium-reform ügyében, de azt az Abbas Primás lényegében magának tartotta fenn; s az ő felfogását ismerve komoly, jelentős reformra aligha lehet számítani. Mikor pedig közel egy éves hanyattatás után megérkezik hozzá a főapát által postára

16 Főapáti Irattár 255/1908, 455/1908. sz.

17 Főapáti Irattár 27/1908. sz.

adott Maurinum csomag, megköszönve azt írja: „nagyon tetszik és számunkra a liturgia tanulmányozásához nagy szolgálatot fog tenni.”

Visszatérve a Maurinum további hazai sorsára, igazában már az 1912-es nagykáptalan foglalkozott vele. Hajdu Tibor főapát lényegében a következőket javasolja: A Maurinumnak általánosan ismert előnyei miatt, amelyeket manapság mind tágabb körökben ismernek el, a mellette való megmaradást javasolja. Ha hallani is mostanában a Monasticum új kiadásáról, erre a Szentzék tervei szerint 30 éven belül aligha lehet számítani. Ennek a ténynek figyelmebevételével annyi példányt kell nyomtatni a Maurinumból kézi formátumban, amennyi kb. 30–35 évre elegendő. – Azt is javasolja még, hogy mivel a karinthiai Szent Pál apátság jelenleg is a Maurinumot használja, lépjen a szerzet kapcsolatba velük, hogy osszák meg velünk felesleges készletüket, és az új kiadásunkból majd viszonzzuk ezt nekik.

Az egyházi ügyeket tárgyaló bizottság örvendéssel veszi tudomásul a főapát javaslatát, csupán a karinthiai apátsággal való tárgyalást tartja feleslegesnek, mert közben bebizonyosodott, hogy a Vitoniánumot használják. A Rendtörténet szerint 1913 szeptemberében egy főmonostori bizottság állapította meg a kiadás módozatait.¹⁸ Mivel a Pustet céggel nem sikerült megegyezniök, a hazai Szent István kiadóval léptek kapcsolatba. – A breviárium újirányomása körüli teendők leginkább Schermann Egyed főiskolai tanár, egyházjogász kezében összpontosultak. A szerzet a Szent István Társulatnál a megrendelést végül is 1913. november 5-én teszi meg; ez 1200 sorozatra szól, amiből 200 példány bőrkötésben, aranymetszéssel és védő tokban szállítandó, 1000 példány pedig kötés nélkül, kruda formában.¹⁹ A Társulat a négy kötetet az 1914-es év folyamán leszállította. A végső elszámolással nem találkoztunk, de a nyomdai ajánlat szerint egy-egy kötetből ezer példány 125 koronába került. Végül annyi változtatás történt, hogy a bekötést a Főmonostor a helyi könyvkötészettel végeztette el. Ez 170 példányban történt meg. Csupán mint érdekességet említjük meg, hogy eredetileg a zsoltárversek közti csillagot elhagyandónak ítélte a bizottság, csupán később, a nyomda megkérdezésére döntöttek úgy, hogy mégis maradjon meg a csillag a kisbreviáriumban is. Bár Serédi Jusztinián a breviárium teljes változatlanságú kiadását kérte, és úgy tartotta új engedély kérését mellőzhetőnek, felszínes összehasonlítás is bizonyítja, hogy az eredeti breviáriummal szemben az újban nem kevés változtatás történt, ha elsősorban nem is liturgikus szövegekben.

A kórusi breviáriumhoz képest elmaradtak: A zsolozsmáskönyv alapvető szempontjait bemutató Synopsis vagy Monitum, az egyes Parsok témáit feldolgozó „argumentumok”; Santolinus verse a helyes pszallálásról; s ami különösen meglepő, a Maurinum rubrikái! Liturgikus könyv rubrikák nélkül: ez a hiányosság Róma tetszésével aligha találkozott volna. További elhagyások: a Collecták mellől a forrás megjelölése; az Officium votivum B. M. V., amelyet Czinár szerint nálunk 1802 óta már úgysem imádkoztak; a Szentírás kifejezéseiből összeállított két sajátos litánia: Litaniae Jesu Christi és B. M. Virginis. –

18 Rendtörténet VI/B. 897.

19 Főapáti Irattár 732/1913. sz.

A kisbreviárium többletként tartalmazza viszont az Egyház által approbált négy litániát: a Jézus Szive, Jézus neve, Loretói és Szent József litániákat, valamint néhány Benedictiot.

Az utóbbi évtizedekben a Maurinumba folyamatosan beiktatták az Egyház új zsolozsmáit (Ss. Cordis Jesu, Pretiosissimi Sanguinis, Maternitatis BMV stb.), míg a magyar bencés Propriumot Szent Gellért és Pannonhalmi Boldog Mór képviselik. Az új zsolozsmákat a monasztikus breviáriumból szokták átvenni, hozzáalakítva azokat a Maurinum sajátosságaihoz. Részletesebben foglalkozni az új zsolozsmák bevezetésével már meghaladná célkitűzésünket.

Ha még egyszer visszatekintünk szerzetünkben a Maurinum történetére, megállapíthatjuk, hogy bizonyos értelemben az ellentmondás jelének hatott; legalább is olyan értelemben, hogy ugyanabban a korban a rajongástól a megvetésig váltott ki indulatokat, rokon vagy ellenszenvet. Ezzel legkevésbé sem akarjuk a Maurinum értékeit kétségbe vonni. Azt elismerik komoly és egyház-hű liturgiátörténészek is. Hadd említsük csupán egy jeles zsolozsma történetét, Binterimet, aki a Maurinumot így jellemzi:²⁰

„1787-ben jelent meg az új breviárium a Szent Mór Kongregáció számára. Minden elődjét fölülmúlja a matéria kiválasztásában, stílusa tisztaságával, az elrendezés szépségével. Bár a bencés rend számára készült, könnyű gonddal, kevés változtatással a világi klérus számára is átalakítható lenne.”

A másik oldalon természetesen ott áll Gueranger, aki a többi gallikanista liturgikus könyvvel együtt ezt is elveti. Ő sem annyira tárgyi tévedéseket tud felhozni a breviárium ellen, mint inkább keletkezése körülményeit, a Róma ellenes beállítottságot, vagy például az olyan „argumentum ad hominem”-et, hogy szerkesztője később aposztata lett. Azt viszont elfogulatlan szakemberek is elismerik, hogy Gueranger Rómához való feltétlen hűsége őt nemegyszer túlzásokra ragadta, és bizonyos történelmi érzék hiánya őt a konkoly és gaz irtogatása mellett nem egy értékes ritkaság kiirtására is rávitte. A gallikanista légkör enyhülésével, a keletkezés körülményeinek elhalványodásával a gallikanista breviárium megfertőzöttségét sem látjuk annyira veszélyesnek. Kétségkívül fogyatékosága a primátus gondolatának háttérbe szorítása, a szentek kalendáriumában bizonyos tendenciózus kihagyások (pl. Szent VII. Gergely pápának mellőzése, a gratia-tan egyoldalú túlhangsúlyozása stb.) – Bevezetése kétségkívül jelentett bizonyos partikularizmust, amely által a Maurinum imádkozóit bizonyos fokig kirekesztette az egyetemes bencés rend istendicsőítéséből.

Czinárról és a Maurinumot propagáló társairól az a véleményünk, hogy őket a gallikanista szellem nem zavarta, illetőleg indítékaikat aligha befolyásolta. Talán éppen azért nem, mert bizonyos fokig a jozefinizmus levegőjét szívták magukba. Meglepő egyébként, ahogy Gueranger óriási jelentőségű tevékenységéről Kruesz főapátságáig szinte nem vesznek tudomást. Úgy tűnik, hogy a magyar bencések nem annyira eszmei, mint inkább gyakorlati okok és előnyök miatt ragaszkodtak ehhez a breviáriumhoz. Talán abban sem tévedünk, ha

20 Binterim: Die Denkwürdigkeiten der Kath. Kirche. Mainz, 1827. – IV. 459.1

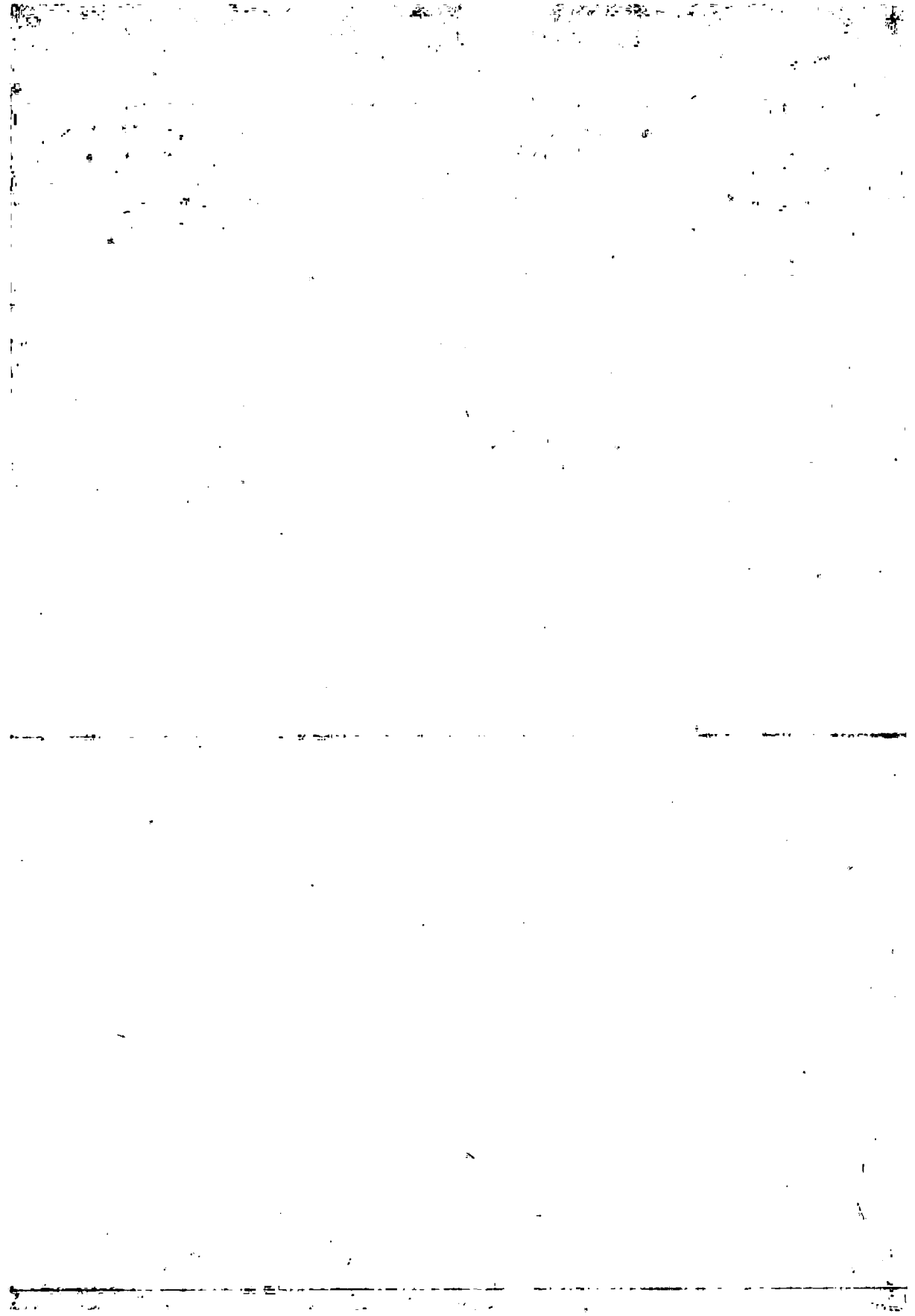
azt mondjuk, hogy ez a kor a Maurinumban annak a sajátosan magyar elkülönülésnek egyik bástyáját is látta, amely segíthette megőrizni függetlenségét a századvégi bencés konföderációval jelentkező központosító veszélyekkel szemben.

Kruesz erősen egyházas lelkülete, Róma-hűsége már mélyen átérezte, hogy melyek a Maurinum veszélyei, hátrányai. Erőfeszítései azonban a Monasticum újbóli elfogadtatására már eredménytelenek voltak, mert a rendtagok nagyobbik része megszerette a szép latinságú, egyszerű, világos, és nem utolsó sorban a Monasticumnál rövidebb Maurinus Breviáriumot. A tárgyilagosság megköveteli annak megállapítását is, hogy a II. vatikáni zsinat liturgia reformja ismerete a gallikanista breviáriumokat, így a Maurinumot is, és értékeiből merített is. Másrészt a Maurinum használata éppen ezáltal veszített hagyományos vonzásából, hogy a zsolozsma-reform egésze a régi panaszokat jócskán kiküszöbölte, és a Liturgia Horarum megalkotásával olyan zsolozsmáskönyvet adott kézbe, amely már nem teszi megokolttá a Maurinumhoz való feltétlen ragaszkodást.

(1970)

O. S. B. SZILVESZTER SÓLYMOS:
THE INTRODUCTION OF *MAURINUS BREVIARIUM* INTO THE HUNGARIAN
BENEDICTINE CONGREGATION

Liturgy and the accompanying saying offices is an essential part of Benedictine life. A specific breviary called the *Maurinum* was adopted by the Hungarian Benedictine Order in the first half of the 19th century. That breviary served as the book of psalms up to the Second Vatican Council and its rework continued well into the decades after the Council. The introduction of *Maurinum* into the Hungarian Benedictine congregation is attributed to Mór Czinár. Basically, it was the result of his perseverance that the new Breviary started with the *Christmas Matutinum*. There were serious objections within the order against using the *Maurinum* and some unclear questions arise in connection with the permission to use the *Maurinum*. One of the puzzling questions pertains to the lack of ecclesiastical approval missing from the 1843 publication, while the permission to use the *Maurinum* was issued by Pope Gregory XVI himself. There it can be stated that the circumstances underlying the use of the *Maurinum* do not suggest a totally controlled procedure that could be made public to all. It seems that Hungarian Benedictines gave preference to this breviary for practical, rather than theoretical, reasons and advantages. Perhaps it is right to state that the given era looked upon the *Maurinum* as a stronghold of the typically Hungarian segregation that contributed to preserving independence amidst the threatening trend of centralization tied with the Benedictine confederation of the end of the century. The issue of the breviary and its reformation was a hot topic within the community of universal Benedictine order in the beginning of the 20th century. Gradually, new psalms of the church were included in the *Maurinum* during the last decades. By way of creating the Liturgia Horarum, the Second Vatican Council came up with a book of psalms that makes strict adherence to *Maurinum* unjustified.

SÓLYMOS SZILVESZTER OSB

A MAGYAR BENCÉS KONGREGÁCIÓ SZEREPE A RÓMAI SZENT
ANZELM KOLLÉGIUM ÉS A BENCÉS KONFÖDERÁCIÓ
LÉTREJÖTTÉBEN

XIII. LEO PÁPÁNAK A BENCÉSEKET EGYESÍTŐ TÖREKVÉSEI

A 19. század a bencés életben a felvilágosodás és a forradalmak megpróbáltatásai után Európa-szerte új virágzást hozott. A bencés életformának megfelelően a megújulás alulról, az egyes kolostorokból, majd kongregációkból indult el. Az egymástól eléggé elszigetelten élő közösségek fejei a szent Rendalapító születésének 14. százados jubileuma alkalmával Montecassinón találkoztak egymással az ünnepségeken. Ezen jubileumi ünnepségek megszervezésében komoly szerepe volt Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapátnak, bár különös módon sem ő nem volt jelen az ünnepségeken, sem valaki más a magyar bencések közül. Pedig itt kapott ösztönzést az egyeseket már addig is foglalkoztató gondolat, hogy valami módon Szent Benedek összes fiait össze kellene hozni. Sokan érezték, hogy ez nemcsak befelé erősítené a szerzetet, de kifelé is tekintélyt kölcsönözne neki. A 19. sz. második felében az Egyházban erősödő centralizmus is ezt az elgondolást látszott sürgetni. A szervezetileg önálló apátságokra és kongregációkra különülő bencések ezt a több oldalról is jelentkező elgondolást a maguk erejéből aligha tudták volna megvalósítani, ha ebben külső tekintély nem segíti és ösztönzi őket. Ez a felsőbb hatalom, amely gondviselészerűen megérezte a szerzet nagy részének igényét, XIII. Leo pápa volt. Az egyháztörténelem eme kiemelkedő jelentőségű pápája kettős tétével lett az újkori pápák közül a bencések egyik legnagyobb jötevője: a Szent Anzelm kollégium felépítésével és nemzetközivé tételével egyrészt, másrészt a bencés konföderáció megeremtésével.¹ A pápa nagy jövőt látott a bencés életformában. 1883-ban egy kihallgatás alkalmával mondotta:

„Gyakran gondolok a bencés rendre; sok szolgálata után, melyet az Egyháznak tett, még nagy teljesítményekre képes. Az a szerzet a bencéseké, amelyet mindenütt a legnagyobb bizalom övez.”

1 A Szent Anzelm kollégium történetéről l. P. Engelbert, *Geschichte des Benediktinerkollegs St. Anselm in Rom. Von den Anfängen (1888) bis zur Gegenwart*, Rom 1988. (Studia Anselmiana 98.)

A pápa egyesítő törekvései számára fogódzópontul a Cassinói Kongregáció római kollégiuma, a Collegio di S. Anselmo kínálkozott. Ezt a kollégiumot XI. Ince pápa alapította 1687-ben a cassinói kongregáció növendékei részére. A kollégium eredeti formájában 150 évig állott fenn; az 1837-es kolerajárvány miatt bezárt kollégium hosszú ideig nem nyílt meg újra. 1867-ben IX. Pius pápa megpróbálta ugyan életre kelteni, és azt akarta, hogy a ház más bencés apátságok fiainak is adjon tanulmányi lehetőségeket. Róma 1870-es elfoglalása azonban pontot tett a kísérletre. XIII. Leo pápában merült fel a gondolat, hogy a bencés rendet központosítani szándékozó törekvéseiben a kollégium ismét szerepet kapjon. Úgy gondolta, hogy a szerzet közös tanulmányi háza a szerzet egységének és a megújult szerzetesi szellemnek legyen kisugárzója.

DUSMET BÍBOROS

A nagy pápának méltó segítsége és munkatársa akadt bencés részről a később bíborossá lett Dusmet apátban. Benne a múlt század egyik legkiemelkedőbb bencését tisztelhetjük, akit II. János Pál pápa 1996-ban boldoggá avatott. Dusmet belga eredetű családban 1818-ban született Palermóban. A környékbeli San Martino delle Scale apátságban lesz bencés szerzetes. Hamarosan apáttá választják, és szelíd szigorral viszi keresztül a monasztikus életformát kolostorában. 1867-ben Catania püspöke lesz. Az Etna kitörése következtében fellépő kolerajárvány idején rendkívüli áldozatosságával tűnik ki. 1889-ben elnyeri a kardinálsi kalapot; 1904-ben szentség hírében hal meg. A székesegyházban temetik el, és a nép szentként tiszteli. Dusmet szerzetesi reformtörekvései XIII. Leo pápa előtt sem ismeretlenek, és hamarosan társul veszi a bencéseket egybefogni és megreformálni törekvő munkájában.²

Terveit a pápa a Cassinói Kongregáció apátjainak összehívásával kezdi el. Dusmet tolmácsolja az apátok előtt a pápa elgondolását. A cassinói apáttal a pápa levelet küldet Gangelbauer bécsi érseknek, akit felkér, hogy az osztrák, bajor, magyar és svájci bencéseknél mozdítsa elő az ő terveit. Erre jó alkalom kínálkozott 1866-ban Bécsben, ahol a bencés és cisztercita apátok közös tanácskozásra jöttek össze. A magyar bencéseket ezen az összejövetelen Labach Bertold magiszter képviselte. Dusmet az apátok összejövetelén személyesen ismertette a pápa terveit. Az általános lelkesedés nem is maradt el, de kézzelfogható segítséggel, a kollégium számára professzorok és növendékek megajánlásával, már nem siettek. A Szentatya az egyetemes bencés rendhez is fordul, megint csak Dusmeten keresztül. Általa közli a szerzettel az 1887. január 4-én kelt „Quae diligenter” kezdetű brevejét. Ez a pápai írás a szerzet újkori történetének egyik igen fontos dokumentuma. Nem csak az új kollégium megindításának szándékát közli, hanem a programot is, amellyel a Pápa az egész bencés rendet szándékozik visszavezetni régi nagyságához. A szerzetre azonban nem annyira jogi, mint inkább erkölcsi érveléssel akar hatni.

2 Acta Dusmet, fasc. III. Missione del Abbate O'Gorman. – Róma. Szent Anzelm kollégium irattára.

A breve Pannonhalmára is megérkezett Dusmet kísérelével:

„...Őszentsége a Pápa nagyon kívánja, sőt akarja, hogy az új kollégium, ne csak a Cassinói Kongregáció növendékei számára legyen az erények és a tudás küzdőtere, hanem a többi bencések is részesüljenek benne; tehát a Pannonia Szent Hegyén lévő Szent Márton főapátság, valamint az Ausztriában virágzó húsz apátság is.”

Ezen szavakat Dusmet a Szentatya hozzá intézett leveléből idézi, és az is érdekes, hogy a magyar kongregáció megnevezése helyett csak a pannonhalmi főapátság szerepel benne, míg a többiekénél általában a kongregációk a címzetek. Ez volt az első kifejezett felhívás Pannonhalmához, hogy küldjön növendékeket az új szellemben és célkitűzéssel induló Szent Anzelm kollégiumba. Dusmet hangja, mint máskor is, itt is atyai és biztató:

„Nyissátok tehát tágra szíveteket, Főtisztelendő Atya: Isten segítségével bizva küldjétek néhányat kolostoraitok ifjai közül a Szent Anzelm Kollégiumba. Ha áttanulmányozzátok XIII. Leo levelét, ha erre irányítjátok figyelmeteket, nem fog a kérés teljesítése nehézségbe ütközni.” A három oldalnyi pápai breveben a Szentatya először is a régi dicsőség nagyszerűségét idézi fel a jelenlegi bencések előtt. A jövő kilátása igazán abban tárul fel előtte, „hogya a szerzetnek nagyon szétszórt tagjai egy testté olvadnak össze, egyazon törvény, egy vezetés alatt.” Majd az új alapokra helyezett kollégiumról ír, amely hivatott lesz arra, hogy a szerzetesi fegyelem és a tudományos képzés tűzhelye legyen. Ettől a kollégiumtól várja, hogy „a lelkek és a törvények egyezése, valamint a közös tanulmányok hozzák létre a tagoknak egy testben való találkozását és tömörülését.”

A breve kifejezéseit olvasva nem csodálkozunk, hogy kiértékelése közel sem volt egységes, sőt bizonyos aggályokat keltett az azt olvasókban. A Pápa egy főről, egy vezetésről beszél; mindezt vajon teljes centralizáció formájában képzelel el, vagy az egyes apátságok és kongregációk sajátos szabályainak figyelembe vételével? A Pápa elgondolása egyrészt kétségkívül pezsgést és jótékony erjedést hozott, másrészt sok kérdést nyitva hagyó megfogalmazása sokakból bizonyos félelmet is váltott ki. A Dusmet bíborshoz beérkezett válaszok nem is beszélnek egyértelmű lelkesedésről. A breve pannonhalmi visszhangjáról nem tudunk. Esetleg az is feltehető, hogy az illetékesek helyesebbnek tartották, ha ezt nem is közlik a rendtagokkal. Dusmet azonban szívvel-lélekkel a Pápa mellett áll, illetőleg azt egyéni meggyőződésével is támogatja. Hogy személyesebb kapcsolatot találjon az egyes apátokhoz és közösségekhez, a Pápa indítására európai körútra küldi O’Gorman angol apátot. Ennek látogatása Pannonhalmán 1887 februárjában történt. A Perjelnapló feljegyzése szerint az angol apát bécsi állomása után február 8-án érkezett Pannonhalmára, és 15-én távozott. Ittlétével kapcsolatban pannonhalmi forrásokat nem sikerült találni. Az angol apátnak Rómába küldött beszámolója szerint rendkívül szívesen fogadták Pannonhalmán. Tele van dicsérettel a látottak és hallottak felett. Kétségkívül Pannonhalma dicséretére válik, amit O’Gorman február 9-én kelt levelében ír: „higye el, Rómában nincsen fogalmuk ezen bencéseknek a munkásságáról.”

A magyaros vendégszeretet minden bizonnyal nem hiányzott Pannonhalmán, ami a hosszas utazásban elcsigázott angol bencésnek jól eshetett. Megis-

mertetik vele a szerzet munkakörét, a tanárkodás problémáit, a kongregáció speciális helyzetét. Vaszary főapát készséget tanúsít a Pápa elgondolását illetően, és évi anyagi segítséget ajánl fel az új kollégium javára, sőt a Pápa szándéka szerint még az örmény növendékek neveltetésében is hajlandó anyagiakkal besegíteni. Professzor vagy növendék Rómába küldése felől azonban nem történik említés.

O’Gormannak további útján is az volt a benyomása, hogy az egyes apátságok nem zárkóznak el, nincsenek ellene a Pápa elgondolásának, de mindenütt tele vannak nehézségekkel, akár anyagi természetűekkel, akár emberhiányról panaszkodnak. Ahogy a pápának küldött beszámolójában írja: „Mindenütt szívesen segítenek, ahol csak tudnak. A főkérdés azonban, hogy mennyire tudnak”. Egyszóval a kilátások nem nagyon rózsásak, de a hajlíthatatlan pápát és a veretlenül optimista segítőtársát, Dusmetet ez nem töri le. XIII. Leo pápa mielőbb tetteket szeretne látni, azért elhatározza, hogy az 1870-ban bezárt kollégiumot mielőbb megnyitja a Palazzo dei Convertendi helységeiben. Ismét megindul az apátságok felé a kérések sorozata: anyagiak, növendékek, laikus testvérek, s mindenekelőtt professzorok igényeltetnek az új kollégiumba. A szétküldött kérés levélre megtalálható Vaszary főapát válaszában fogalmazványa. Ebben közli Dusmet kardinálissal az 1887-es nagykáptalan határozatát. Azután kéri, hogy a bíboros biztosítsa a Szentatyát a magyar kongregáció készségéről a bencés rendet összefogó terveivel kapcsolatban. A szerzet a nagykáptalanon elhatározta, hogy évi 1.000 ausztriai forinttal támogatja a kollégiumot. Mivel azonban a szerzet tagjai középiszkolai tanárokként és lelkipásztorokként működnek, jelenleg nincsen módjában sem növendékeket, sem professzorokat küldeni. Elvileg azonban nem zárkózik el ezen a téren sem. Hivatkozik azután a főapát O’Gorman apátra, akinek részletesen kifejtette a magyar kongregáció sajátos helyzetét. Dusmet újabb körirata 1887. november 19-i kelettel sürgeti a megajánlott adományokat és a növendékeket, hogy a kollégiumot 1888 januárjában megnyithassák. A megnyitandó kollégium rektorává és egyúttal tituláris apátjává a Pápa Bernardi cassinói bencést nevezi ki. Ő vezeti a kollégium ügyeit 1893-ig, az első Abbas Primas kinevezéséig. A kollégium legfőbb védnöke ebben az időben még mindig maga Dusmet bíboros. 1888 januárjában valóban megnyílik a kollégium alig több mint egy tucatnyi növendék, néhány professzor, és néhány laikus testvér beköltözésével. A megnyitáson együtt vannak az 1880-as cassinói ünnepségek óta nem látott létszámban bencés kardinálisok, püspökök és apátok. A hathónapos tanév vége előtt a Szentatya kihallgatáson fogadja az új kollégium tanárait és növendékeit. Szeretettel, és a múltból ösztönzést merítő buzdítással fordul a kised nyájhoz:

„Tanulmányozzátok történelmeteket, kutassátok szent rendetek ragyogó lapjait! Hány pápa, hány kardinális, hány szent bencés, akit a Szent Benedek rend Isten egyházának adott! Manapság különösen is rászorul az Egyház mélyen vallásos emberekre, buzgó és képzett szerzetesekre, akik képesek a mindenfelől feltörő tévedésekkel szemben felvenni a harcot. Szíveteiket és elméteket készítsétek fel a küzdelemre; vállaljátok azt Isten dicsőségére, az Anyaszentegyház és szerzetetek dicsőrére...!

A pápa azután nagylelkűen megígéri, hogy végleges és megfelelő helyet óhajt biztosítani az új kollégiumnak:

Ami tőlünk tellett, megtettük, és szívesen tettük. Most ti is tegyétek meg, amit kell, nehogy várakozásaink meghiúsuljanak, és a megkezdett munka kárba ne menjen, hanem éljen és virágozzék mindörökké!” Még a nyár folyamán sajátkezűleg írt levélben fordul a főpáthoz Bernardi apát és rektor, hogy az egyházzog tanítására engedje át a rend római kollégiumába Haudek Ágoston pannonhalmi bencést. Hogy ki ajánlhatta őt személy szerint, nem tudjuk. Nincs kizárva, hogy maga O’Gorman apát, akinek Haudek tolmácsa és kísérője volt pannonhalmi látogatása idején. Vaszary főpát még a nyár folyamán megküldi válaszát Rómába: beleegyezik Haudek római tanárkodásába. A Magyar Bencés Kongregáció az ő személyében hoz túl az anyagiakon, jelentős segítséget és áldozatot. Vaszary egyébként tudatában volt, hogy Haudekkel nem fog szégyent valani, ő méltó képviselője lesz a magyar bencéseknek. De ki is ez a magyar bencés, aki elsőnek tanít Rómában?

HAUDEK ÁGOSTON SZEREPE A BENCÉS KONFÖDERÁCIÓ LÉTREJÖTTÉBEN

Haudek Ágoston nagy reményekre jogosító, képzett és idehaza is becsült bencés, amikor 36 éves korában Rómába indul. Az akkori Délmagyarországon, Apatinban született 1852-ben. 19 éves korában belép bencésnek. Teológiai tanulmányok végzésére a tehetséges ifjút Innsbruckba küldik, majd a Lille-i katolikus egyetemre. Pannonhalmi beosztásai: az egyházzog és az egyháztörténelem tanára, főpáti szertartó, főpáti titkár és levéltáros. Vaszary főpát nem véletlenül választja őt titkárának; Haudek pedig főpátjáról mindig a szív meleg hangján ír és atyai jóbarátjának nevezi. Az első magyar professzor ő, aki Rómában tanít. A Szent Anzelm kollégium második tanítási évében, 1888-ban áll munkába. Nyilván neki magának is valami egészen új volt ez a munkakör, és nagy szerencsénkre naplószerű feljegyzéseket kezdett el vezetni, amelyek hagyatékában lelhetők fel.³ Így magyar szemüvegen át is betekinthezünk az új intézmény életébe, és a 19. század bencés történetének nemegyszer kulisszatitkaiba. Haudek azonban nem a pontosság és következetesség embere, úgy hogy közel 100 lapos feljegyzései alapvetően az első évről számolnak be. 1888 októberétől 1889 májusáig meglehetősen pontossággal követi az eseményeket. Később csak néhányszor veszi elő megint a naplót; így pl. a következő iskolaév telén, és végül az utolsó feljegyzések 1889. március 21-i dátummal vannak. Jegyzetei hű képét adják színes, de kiegyensúlyozatlan egyéniségének. Írásai elénk tárják az első évek ezer nehézségek között küszködő életét, amely időszak professzortól és növendéktől egyaránt nem kevés hősiességet kívánt meg. Az indulás minden téren magán viseli az átmeneti megoldások, a hiányosságok, megoldatlan problémák jegyeit. Mindjárt az első éven tanárhiány miatt Haudek csak mellékesen tanít jogot; sokkal nagyobb óraszámban az egyháztörté-

3 Főpátsági Főkönyvtár, Bencés Kézirattár: BK 64/3.

nelmet és az újszövetségi bibliikum tanítását bízzák rá. Bernardi apát persze igyekszik kedvében járni: kályhát kap, külön szobája van akkor is, amikor az csak az apátnak adatik meg. Kiemelkedő tehetsége, közvetlen egyénisége miatt mindenütt értéklik, hamarosan megszeretik. Ő azonban nincs elragadtatva a római élettől. A Pápa tervei nem világosak ugyan még előtte egészen, de annyit érez, hogy lényegében egy reformintézmény szerepét kellene az új kollégiumnak betöltenie. „Márpedig – mint írja egy alkalommal –, belőlem soha sem lesz reformátor!” Nemegyszer az a benyomása, és ebben egyetért vele egyik-másik tanártársa is, hogy az új intézmény nem lesz életképes. Nem tudja biztosan, hogy meddig bírja ki Rómában, azért igyekszik jól felhasználni idejét: élvezi az Örök Város minden szépségét, bámulatos biztonsággal forog előkelő és tudós körökben. Barátai és ismerősei között olyan nevek szerepelnek, mint de Waal, Denifle, Ehrle, Hergenröther, Grisar stb. Egészségileg nem könnyen viseli a déli éghajlatot, és amikor a himlőjárvány eluralkodik Rómában, magas lázzal őt is ágnak dönti. Általános megbecsülésére jellemző, hogy maga Dusmet kardinális háromszor keresi fel betegágyánál.

Mint új professzor, kihallgatás alkalmával mindjárt 1889 januárjában eljut a Szentatya elé is. A Pápának, aki kedvesen elbeszélget vele, átnyújtja díszes kötésű jogi kézikönyvét. Amikor a Szentatyát a magyar bencés rend tevékenységéről informálja, ezeket a szavakat hallja válaszképpen a Pápa ajkáról: „Gimnáziumaik vannak, nemde? Igen, azok a magyar benediktinusok reformálásra szorulnak; a fegyelem kívánni valót hagy fönn náluk; nem áll valami jó lábon. Én emelni akarom a Benedek-rendet. Ott tehát segíteni kell! Az olasz apátok, akikkel ez ügyben beszéltem, egy nézetten vannak velem, nemde?” fordult Bernardi apáthoz. Ez csak annyit rebegett: Szentségednek minden óhaja természetesen parancs ránk nézve.⁴ Ezen nyilatkozat hallatára Haudek döbbenten jön ki a kihallgatásról. Kítől kaphatta a pápa ezt az információt? Bernardi apát nyugtatni próbálja, hogy a pápa összetévesztette a magyar bencéseket az osztrákokkal, bizonyára náluk vannak a hibák. Haudeket a kényszerű kimagyarázások nem nyugtatják meg, nagyon fáj neki a szigorú megítélés, és elhatározza, hogy közli ezt főapátjával. Három levelet összetép, mire meg tudja fogalmazni mondanivalóját. A főapát választását nagyon várja, de azután mégsem számol be a kapott levélről. A napló vezetése minden megokolás nélkül úgy szakad félbe, akárcsak Haudek egész, oly sokat ígérő életműve.

1889 nyarán ismét kopogtat Pannonhalma kapuján Bernardi apát levele: Megköszöni a főapát nagylelkű ajándékát, a tokaji bort; és aztán ismét növénydekért meg professzorért kilincsel. Haudek azonban ősszel egyedül tér vissza Rómába. Az 1890-es év jelentős eseménye jól esik becsvágyának: konzultorrá nevezik ki a Szerzetesek és Püspökök Kongregációjába. Így csupán három órában kell jogot tanítania. Neve a Kúriában is mind ismertebbé lesz. Komoly megbízatásokat is kap; saját állítása szerint ő hozza egységbe 1890-ben a trappista rend három tartományát.⁵

4 Naplójegyzetek, 78. lap.

5 A ciszterci rend kettészakadását illető votumáról dokumentum: Archivio Segreto Vaticano, S. Congr. Ep. et Reg., Posizioni 1891, Prot. N. 20.026/13. Közzétette: M. Stark, Die Tren-

A kollégiumi életről az egyes apátságoknak megküldött 1891-es júliusi beszámoló örömmel közli, hogy több helyen való próbálkozás után a bencés rend új kollégiuma számára a Szentatya az Aventinuson készül új hajlékot építeni. Az kétségkívül fel fogja lendíteni majd a kollégium életét, mert egyelőre az évről évre ismétlődő kérések legtöbb helyen süket fülekre találnak. Az nem tagadható, hogy lehetett bizonyos félelem is a bencés apátságok részéről. Vaszary főapát ebben bizonyára élen járt. Ezt a félelmét valószínűleg megerősítették az olyan visszahallott kijelentések is, mint amelyről Haudek a Szentatya ajkáról értesült. Így érthető, hogy az Anzelmiánum első éveiben nem küldött Pannonhalma növendéket Rómába, holott ezen időszakban többen tanultak Innsbruckban és a Pazmaneumban, Bécsben. Az első magyar növendék 1900-ban jelenik meg az Anselmianumban Rózsás Elemér személyében. A megajánlott 100 Ft-ot azonban lelkiismeretesen átutaltatja a főapátság: ez az összeg évente két növendék tartásdíját fedezi. 1891 májusában Bernardi apát ismét maga fordul levélben a főapáthoz. Haudek olyan kijelentéseket tett előtte, írja, hogy a következő tanévben már aligha fog visszatérni Rómába. Egészségére károsnak érzi a klímát. Bernardi igazában nincs meggyőződve erről, és szinte könyörögve kéri a főapátot: ha valóban nem egészen súlyos egészségi okról van szó, küldje vissza a magyar professzort, aki mindnyájuk közmegebecsülésére dolgozik. Az apát mindent megígér: Haudeket mint fiát kész mindennel ellátni, ami római tartózkodását elviselhetővé teszi, és őt magát elégedetté. Vaszary Kolos főapát eléggé hűvösen válaszol: Haudek nála is egészségi okokra hivatkozik: ilyen körülmények között ő nem parancsolhat rá, és a következő évben aligha megy vissza Rómába. A jogtanár római búcsúzásáról nem értesülünk, sem dispoziciója valódi indítékairól, csupán a tény biztos: Zalaapátiba került jószágkormányzónak. Hogy Rómában mennyire szerették és értékelték, arra bizonyosság Bernardi apátnak a tanév végén az összes bencés apátokhoz megküldött beszámoló körlevele, melynek több mint egy negyed része a távozó magyar professzorról szól:

„Még hátra van, hogy kedves kötelességemnek tegyek eleget. Főtisztelendő Haudek Ágoston, a Püspökök és Szerzetesek Kongregációjának konzultora több évig élt közöttünk, és kivívta mindegyikünk szeretetét. De az apátjától rá kirótt feladat kiragadta őt kollégiumunkból. Mikor pedig bizonyos ügyei intézésére Rómába visszatért, hogy különleges szeretetünket kimutassuk iránta, mi, az apát és a tanárok, a szent teológiában való kiemelt és tudós felkészültségéért kollégiumunk első doktorának nyilvánítottuk ki. Tettük ezt azon eredményei miatt, amelyeket a disszertációk, a disputák és a vizsgák alkalmával felmutatott; azonkívül kiváló tanítása miatt, amelyet három éven át folytatott; végül pedig azokért a törekvéseiért, amelyekkel mind a Római Egyház, mind

nung der „Observantia Strictior” vom Zisterzienserorden (1880–1892). Geschichte und Dokumente, in: *Analecta Cisterciensia* XLVII (1992) 105–310. Dok. Nr. 25. 230–238. („Obwohl dieses Votum den Unions- und Separationsbemühungen der Trappisten entgegenkam, entschied die S. Congregatio in ihrer Sitzung am 7. Juli 1891 mit 'dilata'. Die Position der 'Observantia communis' war durch das Votum jedenfalls ins Wanken gekommen”, in: M. Stark, i. m. 157.

pedig a bencés rend jogait védelmezte, és azok gazdagításában mindig ki-
tűnt.”⁶

Kétségkívül kevés magyar bencés nyert el ilyen dícséretet az egyetemes bencés rend előtt. Haudek doktorátusa igazában „honoris causa” volt, azaz afféle díszdoktorság, amelyet egész munkássága érdeméül kapott. Bernardi apátnak azon szavai, hogy Haudeket saját előljárójának rendelkezése ragadta ki a kollégiumi munkából, arra enged következtetni, nem volt egészen meggyőződve arról, hogy csupán egészségi okok játszottak ebben közre. Sőt, mintha ennek a nagy megtiszteltetésnek bizonyos „captatio” mellékíze is lenne: hátha visszatér még később... Bernardi apát megérzése nem volt alaptalan: Haudek valóban visszatért megegyeszer Rómába, ha nem is tanárnak. XIII. Leo pápa erőfeszítései egy új kollégium felépítésére nem szüneteltek. Ez az 1890-es évben azt az erdményt hozta, hogy a pápa megvásárolta az Aventinus dombon fekvő szép telket a bencések számára. Gondviselésszerűen ezen év őszén jelenik meg Rómában Maurus Wolter apát kíséretében Hildebrand Hemptinne beuroni bencés, akinek majd döntő szerepe lesz az új S. Anselmo felépítésében, és az elindulás évtizedeiben. H. Hemptinne fiatal éveiben még a pápai hadseregben katonáskodott, majd annak felbomlása után belépett bencésnek Beuronba. Építésmérnök volt, és így kerültek szóba az ő kolostorépítési tervei. A pápa meg is bizza őt 80 növendék és 20 professzor számára elegendő nagyságú mintaszerű kolostor megtervezésével. Mikor ő a következő év nyarán Rampolla bíboros és Bernardi apát társaságában a Pápa magánkönyvtárában bemutatja az újromán stílusban tervezett kolostort, a Pápa arca sugárzik az örömtől és meglepődéstől: „Meraviglioso, magnifico, bellissimo, monumentale... bene, bravo, approvo tutto!”, nagyszerű, monumentális, jóváhagyok mindent! A telek tehát megvan, a tervek készen, mégis egy évbe telik, míg sor kerül az alapkövetételére. A késedelemben része volt a pápai pénztárca gyakori megürülésének, de az egyetemes bencés rend érdektelenségének és nehéz helyzetének is. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatták, hogy professzorok és növendékek megajánlásában nem mutatkozott kellő készség. Dusmet kardinális terve ezúttal az volt, hogy a kollégium sorsának további alakítása végett az önkéntesen vállalkozó kongregációkat kell összehívni Rómába. XIII. Leo pápa azonban 1892. dec. 7-én kiadott brevejében az összes kongregációk prézeseit, ill. az összes apátokat is meghívja az új kollégium alapkövetének elhelyezésére. A meghívó szerint tervbe vannak véve ezúttal még bizonyos megbeszélések is, amelyekre ezen szavakkal történik célzás:

„Ez az összejövétel a legjobb alkalom lesz, hogy tanácskozás és döntés történjék olyan ügyekről, melyek az egész rendet érintik, és annak javát szolgálják.”

Dusmet felszólítja tehát a Pápa nevében az összes apátokat, hogy 1892 húsvét utáni második vasárnapján az alapkövetételére jelenjenek meg. Külön kéri még a Pápa, ha valaki személyesen nem tudna megjelenni, küldjön delegátust maga helyett. Erre a meghívóra Fehér Ipolynak, az új pannonhalmi

6 Bernardi apát latin körlevele in: Studien und Mitteilungen aus dem Benedictiner- und dem Zisterzienser-Orden 14 (1893), itt: 473. lapon.

főapátnak válasza megtalálható a levéltári anyagban, fogalmazvány formájában. Sajnálataát fejezi ki, hogy neki, mint püspöki joghatósággal bíró főapátnak a jelzett időben a Felsőházban kell tartózkodnia, ahol fontos egyházpolitikai döntések vannak kilátásban. Ő majd május hónapban, Vaszary Kolos hercegprímás és a püspöki kar társaságában teszi hódoltát a Szentatyánál. Hogy valakit delegálna, azt nem említi.

HAUDEK BESZÁMOLÓJA AZ 1893-AS KONGRESSZUSRÓL

Az Anselmianum alapkövetésénél és az első apátkongresszuson mégiscsak vett részt magyar bencés Haudek Ágoston személyében. Részvételéről rendkívül érdekes, 27 lapnyi beszámolója maradt fenn, „Az 1893. évi bencés kongresszus az én római utamnak története” címmel.⁷ Sajnos, ez a beszámoló is a legérdekesebb helyen szakad félbe, mintha szimboluma lenne a nagytehetségű bencés egész életének. Haudek pályája római tartózkodása idején ragyogó üstökösként ível fel, és ugyanolyan gyorsasággal alszik ki, hogy visszatérjen a poros jószágkormányzói teendőkhöz. Beszámolója olyan részleteket is tartalmaz, amelyek a hivatalos aktákban nem szerepelnek. Az eseményeket a következőkben elsősorban Haudek beszámolójának alapján adjuk. A beszámoló elején hangsúlyozza, hogy ő nem a főapát, hanem a gyengélkedő Rozmanith Richárd zalavári apát megbízottjaként indult Rómába. Mikor Haudek értesítette Bernardi apátot, hogy mint a zalavári apát delegátusa vesz részt a római ünnepségen, az apát postafordultával válaszol neki, hogy legkésőbb április 15-ig jelenjék meg Rómában, Dusmet bíboros fontos ügyben óhajt vele beszélni. Úgy tűnik, hogy amint Dusmet értesült Haudek jöveteléről, elhatározta, hogy őt kéri fel a kongresszus titkárául. Rómában nyilván még elevenen élt bencés körökben a magyar bencés professzor emléke. Dusmet szándékát nagyon is megérthetjük, ha meggondoljuk, hogy Haudeket tágkörű ismeretsége, kitűnő fellépése, ragyogó nyelvtudása (a magyaron kívül beszélt latinul, németül, franciául, angolul, olaszul, horvátul) szinte predestinálta a kongresszus titkárának. Rómába érkeztek Haudek meglehetősen zavaros helyzetet talál. A kongresszus megszervezése, lévén az első ilyen jellegű összejövétel, olaszos nagyvonalúsággal, meglehetősen lazán történt. Haudek egy penzióban talál magának lakást, néhány osztrák apát szomszédságában. Ezek kitörő örömmel üdvözlik, mint régi ismerősüket, és feltárják előtte tájékoztatlanságukat, valamint aggályaikat az egész kongresszussal kapcsolatban. Mivel a meghívó fogalmazása nem volt egészen egyértelmű, nem csodálható, hogy rémhírek keltek lábra a bencés rend olyan fokú egyesítéséről, amely az érdekeltek jelentős részének ellenére volt. Bernardi apát Haudeket mindjárt megérkezése napján Dusmet kardinálishoz viszi, aki feltűnő kedvességgel és testvéri csókkal fogadja. Mindjárt felkéri Haudeket, hogy vállalja el a kongresszus titkári teendőit. Haudek nem gondolkozik sokat; átérzi az adott óra nagyszerű lehetőségeit, és

7 BK 64/2.

vállalja. A bíboros azonnal megmutatja neki a kongresszust megnyitó beszédét is, amelyben megindokolja azokat a javaslatokat, amelyekkel a Pápa kívánsága szerint a kongresszus foglalkozni fog. Haudek ehhez a következő megjegyzést fűzi:

„Ebből rögtön azt láttam, hogy nem az ünnepély a fő dolog, amelyhez csak esetleg járulhat hozzá valami tanácskozmány, amint mi otthon hittük; hanem hogy a congressus a fődolog, a melyért az apátok összehívtak s az alapkölétel ünnepe csak külső alkalmat szolgáltat hozzá. Az előterjesztésnek lényege és célzata az, hogy az egész Szent Benedek Rend egy testületté egyesüljön egy közös főnök alatt.”⁸

Dusmet bizalmasan azt is közölte Haudekkel, hogy a pápa nem akarja a cassinói apátot a szerzet fejévé tenni, hanem éppen az új kollégium felelne meg az abbas primas székhelyének. Haudek saját állítása szerint Dusmetet csak arra kérte, hogy az új tömörülésben az egyes kongregációk szervezete, Statutumai érintetlenül maradjanak. Az ő elgondolása egy olyan megoldás, amely a Pápa terveinek is megfelelne, és a bencés rend alapvető szervezetét is tiszteletben tartaná. Szerinte így lehetne megnyerni az egyes apátok bizalmát is. Beszámolójában azt is megjegyzi, hogy a szorosabb egyesülés eszméjének inkább a beuroniak a hívei. Miután Haudek ilyen módon tájékozódott, hogy milyen fontos események küszöbén áll a szerzet, másnap, április 15-én a következő táviratot meneszti Fehér Ipoly főapáthoz:

„Az apátok gyűlésén igen jelentős dolgokról, az egész bencés rend élére generális apát állításáról lesz szó. Jöjj magad, vagy küldj okos delegátust. Engem ne delegálj, mert a gyűlés titkárának vagyok kinevezve. Az összes kongregációk prézesei itt vannak.”

Ugyanekkor levélben bővebben értesíti a főmonostori perjelt, hogy a tervbe vett események a Szentatya tudtával és támogatásával történnek. Újból sürgeti, hogy a főapát lehetőleg személyesen jöjjön, vagy hozzáértő delegátust küldjön, ne pedig olyat, „aki nagyhangú frázisokkal elrontsa a dolgot és elárulja, hogy nekünk nagyon kevés kivétellel milyen nyomorúságos fogalmaink vannak a szerzetes életről.”

A Rómában gyülekező apátok Haudeket még aznap este felkérlik, hogy vegyen részt ismerkedő és tájékozódó összejövetelükön. Ő, akinek sok ismerőse akad az apátok között, nyelvtudásával is kitűnik, és hamarosan központtá lesz az összejövetelen. Mindenkit érdekeltek és izgattak a küszöbön álló események. Az egyik bajor apát olyan indítványt tesz, hogy maguk vegyék kézbe az események irányítását; válasszanak elnök apátot önmaguk közül; alakítsanak bizottságokat, és ezek készítsék elő a kongresszuson tárgyalásra kerülő témákat. Haudek hamarosan átlátja, hogy itt az idő az ő közbelépésére, nehogy a tájékozatlan apátok helyrehozhatatlan hibát kövessenek el. Szólásra emelkedik, és rögtönzött latin beszédben felvilágosítja őket. Hivatkozik biztos információira, és tapintatosan figyelmezteti az apátokat, hogy a kongresszus témáit a Szentatya már kitűzte; kínosan érintené a Szentatyát, ha most az apátok az

8 Uo. 4. lap.

ő elgondolásának elébe akarnának vágni. Legokosabb, ha nyugalommal megvárják a fejleményeket; különben sincs ok félelemre. Haudek másnap három bíborosnál is tesz látogatást: délelőtt Vanutelli bíboros bolognai érseknél, valamint Gruscha bíborosnál, délután pedig az apátokkal együtt Rampolla bíboros államtitkárnál jelent meg kihallgatáson. Az irányítás az ő kezében volt; ő mondotta az államtitkár előtt az üdvözlő beszédet, majd bemutatta neki az egyes kongregációk prézeseit és apátjait. Este lakásán a főapát távirata várta:

„Tudomásul vettem, hogy az apátok gyűlésén a generális apát szerepének megbeszélése a téma. Betegségem ellenére indulnék Rómába. De az idő rövidsége miatt nem tudok menni és delegátust sem küldhetek. Rajtad keresztül azonban küldök az összejövetel elnökének levelet, amelyben közlöm kételyemet, hogy a generális apáti tiszt megszervezése valóban a Szentatya kívánsága-e? Ezt ugyanis az apátokkal előre nem közölték. Egyébként kijelentem, hogy távollétem nem jelenti beleegyezésemet olyan döntésbe, amelyek az apátok, nevezetesen a Magyar Bencés Kongregáció főapátjának jogait sértik. Ha levelem nem érkeznék meg időben, az összejövetel elnökét ebben az értelemben informáld!” Haudeket a levél némi nyugtalansággal tölti el. Ha ez a protestáló levél közvetlen Dusmet kezébe kerülne, az mind rá nézve, mind az egész magyar kongregációra kellemetlen lenne. Bevallja azt is, hogy Dusmetnek első találkozásukkor megmondotta, hogy mivel fontos dologról lesz szó, kötelességének érezte erről főapátját értesíteni: személyesen jöjjön a kongresszusra. Dusmet válasza csak ennyi volt: „Ha azt hiszi, hogy főapátjuk ellene lesz a proponálandó Schemának, akkor jobb lesz őt odahaza hagyni.”

Fehér Ipoly főapát válaszára visszatérve kicsit különösnek tűnik, hogy most nem felsőházi szereplését hozza fel a távolmaradás okának, hanem betegségét, illetőleg az idő rövidségét. Ez viszont elég átlászó kifogásnak látszik, mert a távirat feladásának és a gyűlés kezdetének időpontja között kétszer is le lehetett volna utazni Rómába, nem csak ma, hanem már akkor is. A távolmaradás igazi oka minden valószínűség szerint a főapátnak a tervezett konföderációval szemben érzett ellenszenv volt.

Haudek másnap ismét együtt van Dusmet kardinálissal. Szóba kerül az apátok összejövetelén történt megnyugtató felszólalása. A bíboros csak annyit jegyzett meg rá:

„Nagyon jól tette, hogy nyilatkozott, a mit nyilatkozott. Hogy sértő lett volna-e a Szentatyára a németek által javasolt eljárás? Sarebbe stata una sfacciataggine! (szemtelenség lett volna!). Nagy szolgálatot tett valamennyiünknek, midőn ezt megakadályozta.”

Haudek még azt is megemlíti a bíborosnak, hogy néhány apát szeretné a konventjével ill. káptalanjával megbeszélni, hogy a tervbevett életbevágó kérdésekben milyen álláspontot foglaljon el. A kardinális válasza lényegében ez volt: ennek semmi értelme nem lenne; a Pápa olyan dolgokban hívja föl az apátokat döntésre, amelyekben ő maga is intézkedhetnék. Nincs értelme vele szemben semmi ellenállásnak.

Haudek időben kézhez kapja Fehér Ipoly főapátnak Dusmet kardinálishoz eljuttatandó levelét. A levelet azonban nem adta át neki. A főapát arra hivatkozik levelében, hogy a Dusmet-féle meghívóban semmiféle lényeges kérdés

nem volt megemlítve, ami a tárgyalások alapjául szolgálhatna. Ezért aztán nem is ítélte szükségesnek, hogy a gyűlésre akárcsak delegátust is küldjön. Közben azonban értesült róla, hogy az abbas primas jogkörének megállapításáról és más fontos kérdésekről is szó lesz. Ezek után bár egészsége gyenge lábon áll, sietne Rómába, vagy valakit delegálna, de erre már nincs idő. Ezért Dusmet bíborosnak értésére adja, hogy miután a fenti kérdéseket szerinte nem a Szentatya kívánja tárgyalni, az ő távollétéből se a bíboros, se az apátok közössége ne következtesse, hogy bármibe is beleegyezik, ami a pannonhalmi főapát jurisdikciós hatalmát érintené. Igazi jogászai gondolkozással ezt a gondolatot még egyszer is megfogalmazza:

„Mivel a főapátra tartozik a bencés főapátság jogait megvédeni, nyilvánvaló, hogy más határozatot nem fogadhatok el, csak olyant, amely a monostorunk és kongregációnk jogait nem érinti; nem lehet, hogy az a joghatóság, amelyet dominatívának mondunk (parancsoló joghatóság), és a Regula szerint az apát szabadon gyakorol, másvalakitől függjön, mint a Szentséges Atyától.”

A főapát tehát a Szentatya iránti engedelmességet azzal kerüli meg, hogy a körlevélben a fontos dolgokra történő célzást csupán Dusmet bíboros elgondolásának állítja be. Mindenképpen szerencsés, hogy ez a levél, amely a magyar jogászai gondolkozásnak és az egyetemes bencés világ problémái iránti közömösségnek ékes bizonyítéka, soha nem került idegen kézbe. Az Anselmianum ünnepélyes alapkövetételére április 18-án került sor. A szertartás Rampollának volt szánva, de az utolsó percben mégis Dusmet maga végezte azt, akinek személyes titkáran kívül ismét csak a magyar bencés segédkezett. Haudek Ágoston olvasta fel az alapító okmány szövegét, rögtönzött bejelentésben közölte a megjelentekkel Rampolla távolmaradását és az ünnepség menetét. Dusmet kardinális neve mellett az övé is ott ékeskedik a fémtokba zárt alapítólevélen, amelyet a szentély alatt elhelyezett márványtömb rejt magában.

Másnap Haudeket ismét Dusmet bíborosnál találjuk, akinél a kongresszus szervezeti, technikai problémáit tárgyalják meg. A gyűlések a San Callisto apátóság nagytermében lesznek. Dusmet bíboros jobbán Haid amerikai bencés püspök, balján pedig Haudek Ágoston ül mint a kongresszus kancelláriusa. Délután ismét távirat érkezik a pannonhalmi főapáttól. Úgy gondolja, hogy mégis kell képviseltetnie magát, és ezzel megbízza Haudeket: „A generális apátot illetően a levélben kifejtett értelemben járjon el – őrizi meg számunkra Haudek a főapát szavait –, egyebekben pedig legjobb belátása szerint, lemondván inkább, ha szükséges, a kancelláriusi tisztségről.” Haudek a bíboroshoz fordul, hogy kettős delegátusságot vállalhat-e; Öminenciája kegyesen azt feleli: Neki mindent megenged, csak támogassa őt munkássága által.

Az apátkongresszus első ülése április 20-án volt. Dél előtt 10 órakor a bíboros egyszerű bencés ruhában lépett be az összejött apátok közé. A 60 jelenlévőből 37 volt apát. Az első ilyenemű közös tanácskozás volt, ami a bencés történelem folyamán valaha is történt. A hivatalos megnyitási aktusok után a bíboros elmondja azóta is sokszor megcsodált beszédét. Ebben hangsúlyozza, hogy nem saját elgondolását hirdeti, hanem ő XIII. Leo pápa hírnöke, szándékainak képviselője. Beszédében pontosan idézi a Pápa 1887-es körlevelét: az új kollégium és konföderáció célja, hogy a bencések „egy testté álljanak össze, egy és

ugyanazon törvényekkel, egy és ugyanazon vezetéssel.” A kongresszus feladata e megbeszélés, a megfontolás, nem pedig a döntés. Neki, a bíborosnak az a dolga, hogy előtárjon egy tervezetet, amely a pápa felfogását tükrözi. Félreértések elkerülése végett kiemeli, hogy az egyes kongregációk nemzeti jellegét és Statutumait a Szentatya érvényben kívánja hagyni. A Tervezet további főbb pontjai a következők: a szerzet élére kerül az abbas primas, a primás apát; ő a kollégium valóságos joghatósággal rendelkező apátja; az apátok 12 évenként választják személyes együttlétükkor.

Az apátok a Tervezetet kézhez kapják, és két napon belül írásban nyújthatják be észrevételeiket. Ezen idő alatt az egyes kongregációk prézese és apátjai privát jellegű megbeszéléseket is folytathatnak egymás között.

A történések ezen fordulóján Haudek feljegyzéseinek utolsó lapjára érünk. De itt még egy érdekes eseményről értesít. Az első gyűlés estéjén, tehát 20-án megjelenik nála Dungal göttweigi apát, hogy az egész bencés rend érdekében nagy áldozatot kérjen tőle. Mivel a Schema értelmében a kongregációk főnökei választják az abbas primást, az apátok jelentős része, kifejezetten is két amerikai, két osztrák, az angol, a bajor, a svájci, a francia és a beuroni rendfőnök, öt óhajtanák abbas primásnak. Megtesznek majd mindent, hogy helyzetét anyagilag is segítsék, csak fogadja el a tisztet. „Kézrel-lábbal tiltakoztam ellene, folytatja a beszámoló, de Dungal kijelentette, hogy ők nem fognak tágítani; a beuroni főapát azt mondotta, hogy a pápa is engem akar. Ebben kételkedtem! Rossz éjszakám volt.”

Miért marad félbe a beszámoló éppen itt? Mi vagy ki akadályozta meg, hogy Haudek Ágoston mégsem lett abbas primas? Feleletül csak találgatásokra vagyunk utalva. Bár más forrásokból nincs tudomásunk, hogy az apátok Haudeket kívánták volna abbas primásnak, a feljegyzés őszinteségében nincs okunk kételkedni. Inkább arra kell gondolnunk, hogy Dusmet meghallván a tervezetéseket, közölte azt az illetékesekkel, hogy a Szentatya az első abbas primas kinevezését magának tartotta fenn.

Mikor az apátgyűlés végetért, és a Pápa H. Hemptinnet visszatartotta, a beavatottak előtt már világossá vált a szándéka vele kapcsolatban. 1893. július 12-én ki is nevezte Hemptinne Hildebrandot az első abbas primassá. Ezzel egyrészt a kollégium felépítettőjét kívánta megjutalmazni, másrészt – és ez volt talán a döntőbb indíték – az újonnan létesülő intézménynek fennállása döntő szakaszában olyan vezetőt akart adni, aki teljesen magáévá teszi az ő elgondolását. Ha a pápa személy szerint értékelte is Haudeket, aligha tehetette meg primás apátnak egy olyan kongregáció tagját, amelynek főapátja nem tartotta fontosnak, hogy a pápa által összehívott apáti gyűlésen részt vegyen.

Röviden térjünk vissza még az első apátgyűlés fontosabb eseményeire. A második ülészakon a beadott javaslatok megbeszélése, megtárgyalása következett. Az írásban beadott öt javaslat között szerepelt a magyar kongregációé is, tehát igazában Haudeké. Hozzászólásában ő azt hangoztatja, hogy az első dolog nem a bencés rend fejről, hanem magának az uniónak mibenlétéről tárgyalni (Ez is arra utal, hogy az ő abbas primassága is szóba került már). Szorosabb jellegű egyesítésnek nemcsak az egész bencés hagyomány és életforma mond ellene, hanem a másodrendű célok különbözősége is; ezeket nemegy-

szer külső erők kényszerítik az egyes kongregációkra (célzás a magyar bencések tanító munkájára). Szerinte alig képzelhető el, hogy az összes bencés apátságok egyforma előírások közé szoríttassanak. Az egyesülés célját és keretét az alábbi kijelentéseiben látszik leginkább megfogalmazni:

„A konföderáció célját az alábbiakban lehetne meghatározni: azokban a dolgokban, amelyek az egész rendet érintik, és nem csupán valamelyik kongregációt, valóban összpontosítani kell az erőket; legyen kapcsolat az egyes kongregációk közt, ne legyünk széteső kékék; amikor a Szentszék a bencés renddel akar valamit elintézni, legyen valmiféle szerv, akivel tárgyalhat...”

A továbbiakban az apátok előtt az abbas primas cím váltott ki megoszlást; a többség először ellene volt, inkább a „repraesentans” megnevezést ajánlotta. Úgy látszik azonban, hogy az abbas primas megjelölés végül is a Szentatya akarata révén lett végleges. Haudek javaslatként fogadták el azt is, hogy a kollégium rektora felett az abbas primasnak tanulmányi ügyekben is meglegyen a legfőbb ellenőrző és beleszólási joga.

Mikor Dusmet bíboros kérte az apátok gyülekezetét, hogy az első abbas primas kinevezését bízzák a Szentatyára, akkor ez az indítvány már minden ellenvélemény nélkül keresztülment. Ez nincs ellentétben azzal, hogy előzőleg az apátok nem jelentéktelen része Haudekre gondolt; értesülve azonban a Szentatya szándékáról, elálltak elgondolásuktól.

A kongresszus érdemileg le is zárult a második közös üléssel. Az apátok közössége örvendetes gyorsasággal jutott el a problémák tisztázásához, és nem csak a kollégium alapkövetétele történt meg, hanem a szerzet kongregációinak konföderációja is lerakta alapkövét. Az április 24-én végződő kongresszus a Szentatyához intézett hódoló felirattal le is zárult. A záróbeszédet ismét csak Dusmet kardinális tartotta, aki jóságával, alázatával és bölcsességével meghódította a jelenlévők szívét. Nem lehet legalább néhányat nem idézni azokból a szép intelmekből, amelyeket búcsúzóul az apátokhoz intézett:

„Ismerjétek fei, hogy pásztor-mivoltunk nem a nyugalomra, hanem a munkára szólít fel. Legyen mindannyiunk előtt világos, Főtisztelendő Atyák, ha példánkkal nem járunk elől, semmit nem fogunk előmozdítani sem alattvalóink, sem kongregációnk javára. Szükséges, hogy ne csak mondjunk nagy dolgokat, hanem azokat tegyük is. És akkor teszünk jeles és merészen nagy dolgokat, ha szelídek és alázatosak vagyunk; nagy dolgokat az Írások szerint Isten az alázatosakkal tud végbevenni, akik kiüresítették magukat.”

A jövendő anzelmoi növendékekhez is van buzdító szava:

„Azt szeretném, ha az anzelmiánumi növendékek, ahogy illik a kolostor fiatal és válogatott katonáihoz, legyenek odaadó lelkiületűek és képzetek a mi Urunk Jézus Krisztus tudományában. Egyszerre legyen meg bennük az anyagi derű, és a szerzetesi egyszerűség; akik buzgóságra és tudásra törekszenek, azok életét az öröm fogja kísérni.”⁹

Az apátok végül a Szentatyanál tett kihallgatással koronázták meg a szerzet számára olyan nagy jelentőségű tanácskozásokat. A Dusmet szavaira válaszoló

9 Studien und Mitteilungen 14 (1893) 297. L. még: R. Molitor: Aus der Rechtsgeschichte benediktinischer Verbände. I-III. Münster, 1933. – III. kötet. 138. lap.

Pápa ismét csak kiemelte a szerzet iránt érzett szeretetét és azt a reményét, hogy az új kollégiumban a szerzet ifjúsága igazi szerzetesi szellemben fog nevelődni.

A kollégium, végleges épületének elfoglalása előtt, mégegyszer kénytelen költözködni: 1893 őszén a Casa dei Convertendiből a Bocca di Leone palotába költözik át. Három évvel később, 1896-ban vonul be végre 55 növendék az új épületbe. Az Anselmianum temploma pedig csak 1900-ra lett kész, és Rampolla bíboros konzekrálta. Ezen évek folyamán is megjelennek évi beszámolók a kollégiumról, hogy értesítsenek az ottani életről, megköszönjék a folyósított segélyeket, és újból meg újból kopogtassanak növendékekért.

AZ ELSŐ MAGYAR BENCÉSEK AZ ÚJ ANZELMIÁNUMBAN

1897-ben P. Janssens, a kollégium rektora és híres dogmatika tanára levélben fordul Fehér Ipoly főapáthoz; utal Jándi Bernardin és Bódiss Jusztin római látogatására és a velük eltöltött kedves órákra. Beszámol a főapátnak a kollégium tanulmányi rendjéről, és kifejezi reménységét, hogy mielőbb örülhessenek magyar növendéknek is. A rövidített teológiai kurzusra tanárnak Öcsényi Anzelmet kéri, amennyiben őt a főapát is alkalmasnak találja mind a tudományok, mind pedig az erényes élet terén. Ez a kérése nem teljesült. Két évvel később, még a templomszentelés előtt, ismét ő maga ír a főapátnak. Megköszöni a pontosan küldött évi segílyt, de a templommal kapcsolatos sok kiadása miatt rendkívüli támogatásért is esedezik. De talán még ennél is fontosabb lenne az intézetbe magyar bencés professzorok és növendékek kiküldése. Megemlegeti a kiváló egyházjogászt, Haudek Ágostont, akinek távozása óta nem volt magyar lakója az Anselmónak. Az Abbas Primas ennek okát keresi és megkérdi, hogy talán ő maga követett el valami hibát, ami a távolmaradást magyarázná? Az esetet annál kínosabbnak érzi, mert néhány napja Rampolla államtitkárral találkozott, aki érdeklődött nála az Anselmianum magyar növendékeinek számáról. Szégyellte bevallani a valóságot és fél, hogy ez a közömbösség árnyékot vet a magyar bencés kongregációra. A rektor levelére Fehér Ipoly főapát szokatlanul hosszan válaszol, de a kérelmek teljesítése elől most is az okok szokott felsorolásával tér ki. Ami a professzorokat illeti, Öcsényi Anzelm a klíma végett nem tud vállalkozni; hasonlóképpen egy másik fiatal rendtárs sem, akit erre felszólított. Mint már annyiszor, ezúttal is elismétli, hogy speciális viszonyaink miatt a rendtársaknak a gimnáziumi tanári oklevelet kell megszerezni. Van négy teológiai tanára, és ez elég is. A kis teológiai kurzusra ugyan küldhetne növendéket, de akkor mikor és hol készül fel az illető a tanári pályára, „ami pedig nálunk a királyi alapítólevelünk értelmében a főfeladat.” Majd részletesen felsorolja a szerzet anyagi terheit, ami miatt komolyabb összeggel nem járulhat hozzá még oly nemes célhoz sem. A sorozatos római kérelmeknek azonban mégis lett eredményük. 1900 őszén megjelenik Rómában az első magyar növendék, Rózsás Elemér. Négy évet tölt Rómában, de tudását sajnálatos módon idehaza nem érvényesíthette, mert mert alig félévre hazatérte után tüdőbaj sorvasztotta el. A Szent Anzelm

kollégium életéből annyit említünk még meg, hogy 1907 májusában volt a második apátgyűlés, amelyen a confoederatio fraterna szellemében erősítették a rend életét. Az első primás apát, Hildebrand Hemptinne, akinek XIII. Leo pápa és Dusmet kardinális után a legnagyobb része volt a kollégium életének fenntartásában és szellemének kialakításában, 1913-ban visszavonul a primásapáti székből anyakolostorába, Maredsousba. Emlékét márványtábla örökíti meg az Anselmo kerengőjében. Ennek leleplezésénél szintén bencés, Schuster bíboros méltatta a szép kollégium és szerzetesi szellem nemes építőmesterét. Az új abbas primás a beuroni Fidelis Stotzingen lett.

Az Anzelmiánum további történetével nem szándékunk foglalkozni. Meg kell azonban emlékeznünk még az új kollégium első magyar professzoráról, Schermann Egyedről. Őrá valószínűleg Rózsás Elemér hívta fel a figyelmet. Többszöri kérés után 1904-ben engedi el őt Fehér Ipoly főapát.

Az azonban nagyon jellemző, hogy milyen instrukciókat ad a főapát Schermannak Rómába indulásakor. Erről Schermannak aprólékosságokra is kiterjedő naplójegyzeteiben találunk hűséges beszámolót:¹⁰

„Okt. 12. A főapát hivatott és elbúcsúztam tőle. Szerinte szép, de nehéz feladat vár rám. Főfeladatomnak tekintsem, hogy a magyar bencéseknek létjogosultságát komolyan, higgadtan, logikusan kifejtsem, és erről az ottani köröket meggyőzzem. Kifejtsem, hogy miért veszünk fel iskoláinkba még zsidógyerekeket is, miért érintkeznek tanáraink folyton a szülőkkel, miért megy be iskoláinkba főigazgató. Kifejtsem, hogy mi úgyszólván állami közegek vagyunk, hogy nyilvános tanárok vagyunk, állami diplomát kell szereznünk, és ezen célra kell nevelnünk növendékeinket. Kifejtsem, hogy mi akár országgyűlési képviselők is vagyunk... Szóval mi az oka, hogy mi annyira elütünk más benczésektől. Kifejtsem, hogy bár más kongregációkban sok dolog helyesebb, eszményibb, mégsem egyedül üdvözítő és mi sem vagyunk kivetni valók a benczések közt. Kifejtsem, hogy nem vagyunk centrifugális erők vagy elemek, mert hiszen büszkék vagyunk rá, hogy a ker. kath. világ központjában van legfőbb intézetünk, melyet folyton támogatunk anyagilag és erkölcsileg... Megbízik bennem (t.i. a főapát), hogy nem leszek hűtlenné, hanem a magyar benczések érdekeit egész komolyan fogom védeni, képviselni, és ilyen irányban Jusztinián növendéket (Serédi Jusztinián) is folyton kezemben fogom tartani, mert nem akarja mások számára neveltetni. Meghagyta, hogy gyakrabban felkeressem leveleimmel, és egészen bizalmasan megírjak mindent. Eddigi viszonyunk az Abbas Primas iránt csak udvariasság határain belül mozgott, de meg van győződve, hogy csakhamar reánk kerül a sor a reformmal...”

Fehér Ipoly főapát intelmeit nem szükséges kommentálni, eléggé hangosan beszélnek azok magukban is. Kétéves anzelmoi tartózkodása idején Schermann Egyed a főapát szándékának megfelelően bizonyos fokú ellenzéki magatartást tanúsított a monasztikus életformával szemben; többször vitába szállt a beuroniakkal, sőt magával az Abbas Primással is, pedig ez ugyancsak igyekezett a kedvében járni, mert félt, hogy otthagya a kollégiumot. A kollégi-

10 Schermann Egyed kéziratái: BK 532.

um bencés élete azonban mégis csak hatott Schermannra, mert hazatérte után mindinkább a római szellem hívének mutatkozott. Schermann naplója jól tükrözi, hogy milyen nehezen értette meg a hazánkban uralkodó liberális szellem a tőlünk nyugatra már virágzásnak induló szerzetesibb szellemet. Nem lehet tagadni, hogy a Szent Anzelm kollégium, fennállása első évtizedében kevés megértést és elismerést kapott a magyar bencés rendtől. Ez a beállítottság ugyan sok mindennel magyarázható, de alapjában mégis egyenes következménye a visszaállítás után kezdődött tanítórendi szellemnek. A külföldi bencések előtt kétségkívül sokat jótett ebből annak a magyar bencésnek rövid, de fényes szereplése, aki az új kollégium megszületésénél és a konföderáció megteremtésénél dicséretes és látványos módon vette ki részét: és ez Haudek Ágoston.

UTÓSZÓ

Haudek Ágoston fényes római szereplése váratlanul szakad félbe. Életútja mindenképpen talányos. Hogy a nagy tudású, szellemi beállítottságú ember jószágkormányzó lesz, az már magában is elgondolkoztató; bár nagyon valószínű, hogy ezt a beosztást egészségi állapota miatt ő maga kérte. Hogy az apátkongresszus idején váratlanul abbahagyja feljegyzéseit, az sem lehetett minden ok nélkül. Újabb meglepetés vele kapcsolatban, hogy a Rendtörténet szerint szóba került zágrábi érsekké való kinevezése, ami a bencés konföderáció körüli fontos tevékenysége, a római körökben való ismeretsége, valamint nagy nyelvtudása láttán nem is lett volna meglepő. Annál inkább érthetlenebb, hogy ez a híresztelés mi miatt nem vált valósággá? A Rendtörténet arra is céloz, hogy a magyar kormány keze lett volna benne. A halála alkalmával a Perjelnapló bejegyzése ugyancsak nem teszi világosabbá a problémát: „Közel járt a zágrábi érseki székhöz; dicséretére válik, hogy rómaiságától való félelem volt az akadályozója.” Ez ugyancsak nem hat túlságosan meggyőzően, hiszen Haudek Ágoston nem volt merev vagy konzervatív magatartású, diplomáciai érzék nélküli ember. Éppen ellenkezőleg! A több mint tíz éves jószágkormányzói és közéleti munkássága is ismeretlen előttünk. Minderre esetleg további levéltári kutatás deríthetne némi fényt. Mindez azonban jól beleilleszthető abba a képbe, amelyet az ő kigyensúlyozatlan, ellentmondásokat felmutató életútja mutat. Közben egészségi állapota rosszabbodik. Zalaapátiból Celldömölkre kerül ideiglenes nyugalomba. 1904 nyarán a stájerországi Rohitsch fürdőben (ma Rogaska Slatina, Szlovénia) keres gyógyulást. Itt éri a hirtelen halál szeptember 3-án. Ugyanitt temették el. Minden valószínűség szerint sírja a magyar bencéseké közül a legelhagyottabbak közé tartozik. A Perjelnaplóban Vojnits Döme perjel ezekkel a szavakkal búcsúztatja:

„Szegény, sokat szenvedett rendtársunk idegen földön hajtá le fejét örök nyugalomra! Nagy tehetség és egy elhibázott élet! Ezt mondhatjuk róla. Külföldön tanult; működött mint theologiai tanár itthon és az Anzelmianumban. Azután főpáti titkár, majd korányzó! Közeljárt a zágrábi érseki székhöz:

Dicséretére válik, hogy rómaiságától való félelem volt az akadályozója. Nyugodjék békében!”
(1962)

FÜGGELÉK

A Magyar Bencés Kongregáció tagjai a római Szent Anzelm Kollégiumban 1888–1996

1. Dr. Haudek Ágoston	1888–1891	professzor (egyházjog)
2. Rózsás Elemér	1900–1904	hallgató
3. Dr. Schermann Egyed	1904–1906	professzor (erkölcssteológia)
4. Dr. Serédi Jusztinián	1904–1908	hallgató,
	1908–1927	professzor (egyházjog)
	1920–1927	prokurátor
5. Dr. Janota Cirill	1910–1914	hallgató
	1928–1942	professzor (dogmatika) és prokurátor
6. Dr. Hermann Ipoly	1911–1915	hallgató
7. Dr. Újlaki János	1912–1915	hallgató
8. Dr. Kolos Bertold	1923–1930	hallgató
9. Dr. Szabó Farkas	1925–1932	hallgató
10. Dr. Kühár Flóris	1929–1931	professzor (dogmatika)
11. Dr. Dezsényi Lóránt	1931–1937	hallgató
	1938	speciális tanulmányok (egyházjog)
12. Dr. Jordán Emil	1932–1935	hallgató ¹¹
13. Dr. Békés Gellért	1933–1940	hallgató
	1946–1994	professzor (dogmatika)
	1946–1966	prokurátor
	1979–1983	perjel
14. Dr. Becse Gaszton	1935–1942	hallgató
15. Dr. Vass Alberik	1936–1937	hallgató
16. Holvay Brunó	1937–1941	hallgató
17. Dr. Szigeti Kilián	1938–1942	hallgató (Musica Sacra)
18. Dr. Vönöczki Fábián	1938–1943	hallgató
19. Dr. Sólymos Szilveszter	1938–1942	hallgató
20. Dr. Timkó Imre Remig	1939–1942	hallgató
21. Dr. Büki Gábor	1946–1950	hallgató
	1950-	professzor (filozófia)
	1966-	prokurátor

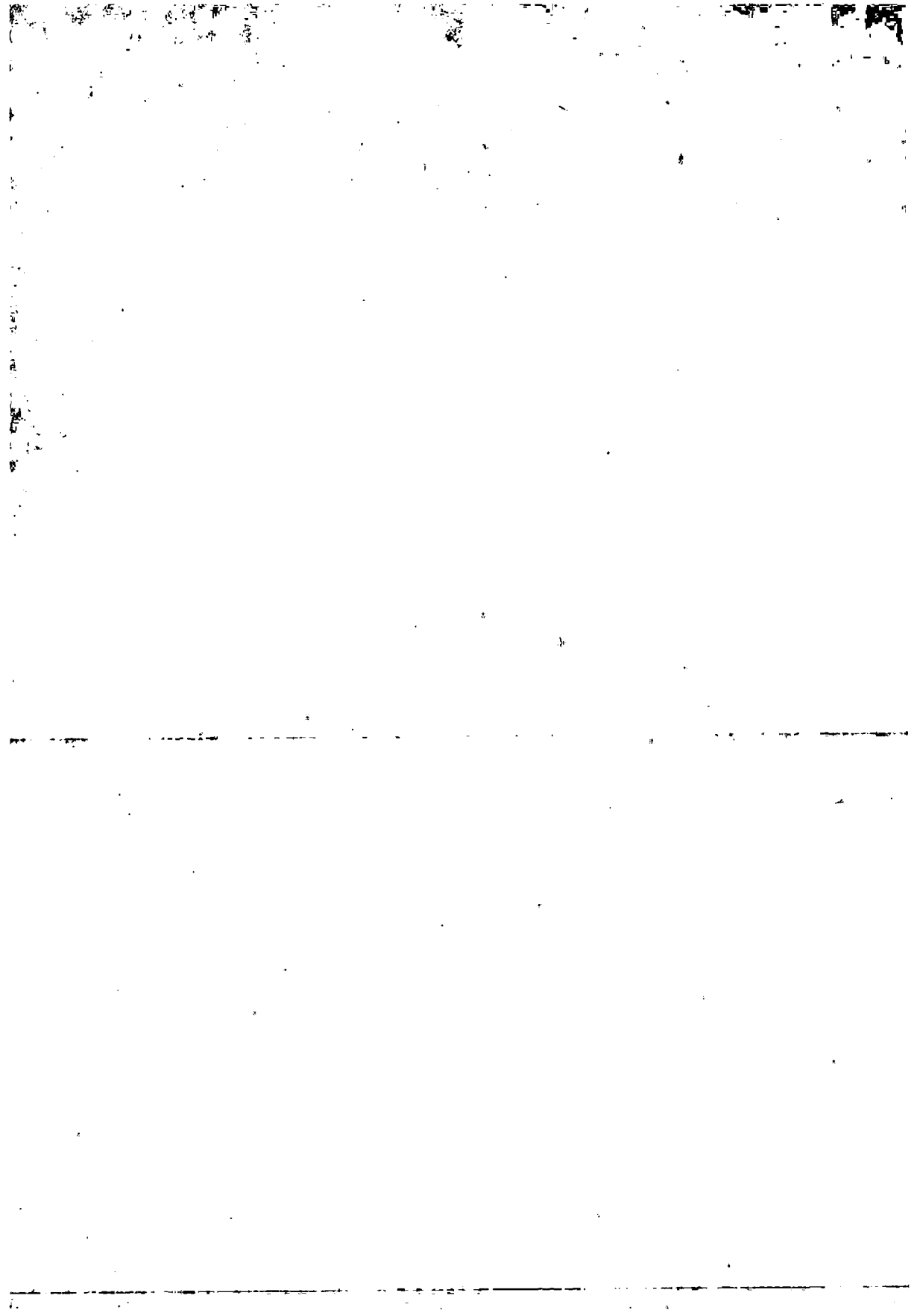
11 Berkó P. – Legányi N. (szerk.), A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986, (Pannonhalma 1987. 200.) nem közli, a Pápai Szent Anzelm Egyetem hallgatói között 1716. sorszámon szerepel; három tanév alatt két év filozófiát, egy év teológiát végzett.

22. Dr. Horváth Achilles	1946–1953	hallgató
23. Dr. Karikás Günter	1946–1955	hallgató
24. Iróffy Zsolt	1946–1952	hallgató
25. Dr. Endrédy Csanád	1947–1955	hallgató
26. Dr. Jáki Szaniszló	1948–1951	hallgató
27. Dr. Galambos Ireneusz	1966–1967	speciális tanulmányok (liturgia)
28. Matthew Leavy	1973–1974	hallgató (monasztikum)
29. Paolo de Souza Silva	1978–1981	hallgató (liturgia)
30. Mártonffy Marcell	1982–1983	hallgató
31. Dr. Somorjai Ádám	1984–1986	hallgató (erkölcssteológia, Alfonziánium)
	1993–1996	titkári beosztásokban
31. Gregorio Dastoli	1985–1987	hallgató (filozófia, Gregoriana)
32. Dr. Korzenszky Richárd	1988–1989	speciális tanulmányok
33. Simon László	1990–1992	hallgató (biblikum, Gregoriana)

O.S.B. SZILVESZTER SÓLYMOS:

THE ROLE OF THE HUNGARIAN BENEDICTINE CONGREGATION IN THE FORMATION OF THE SAINT ANSELM COLLEGE OF ROME AND IN THE ESTABLISHMENT OF THE BENEDICTINE CONFEDERATION

The 19th century brought new flourishing to Benedictine life all over Europe. In line with the Benedictine way of life, renewal started from the bottom, from monasteries, and then congregations. This idea supported from various sides was backed by Leo XIII's efforts to unite the Benedictines, for which an opportunity was presented by the Roman College of the Cassino Congregation, named Collegio di S. Anselmo. The Pope found proper support from the Benedictines offered by his follower Abbot Dusmet. In response to the brevé "Quae diligenter..." of 1887 and the visit by Abbot O'Gorman to Pannonhalma, the Hungarian Benedictine Congregation provided the College with financial support. As the monks worked as secondary school teachers and vicars, they did not send students or professors to the College. Significant contribution by Hungarian Benedictines was provided when Benedictine of Pannonhalma Ágoston Haudek was allowed to teach ecclesiastical law in the College opened in 1888. Arch-Abbot Ipoly Fehér did neither attend the ceremony of laying the foundation and the first congress of abbots, nor send a delegation. Hungarian Benedictines were represented by Hauder who had been asked to be the secretary of the congress. Referring to the special circumstances of the Hungarian order, Ipoly Fehér remained reluctant to establish closer ties with the new Anselmianum. The first Hungarian student to appear in Rome in the fall of 1900 was Elemér Rózsás. The first Hungarian professor of the new college, Eged Schermann, got his permission from Arch-Abbot Ipoly Fehér after repeated requests. Schermann's diary gives a good indication of the extent to which the spirit of liberalism in Hungary was slow in understanding the more monastic air already prevailing in the West.

SOMORJAI ÁDÁM, OSB

A MAGYARORSZÁGI BENCÉS REND XX. SZÁZADI TÖRTÉNETÉNEK RÖVID VÁZLATA 1983-IG¹

A szerzetesség körül sok félreértést, meg nem értést tapasztalunk. Ezeket a félreértéseket hasonlíthatjuk a bázisközösségek körül tapasztalható vitákhoz, ugyanis a szerzetesi közösségek bizonyos szempontból bázisközösségek, kisközösségek, csupán időben hamarabb alakultak, egy-egy karakterisztikus, karizmatikus rendalapító által megszabott eszmény és gyakorlat megvalósítására, napjainkban tekintélyes történelmi tapasztalatokkal.

Az egyháztörténelmet nem érthetjük meg a szerzetesek történetének ismerete nélkül, de fordítva: a szerzetesség történetét sem érthetjük meg az egyháztörténet egészének ismerete nélkül. Az egyetemes egyház és a sajátos arculatú, személyek intenzív kapcsolatára támaszkodó helyi egyház egymásért van, ugyancsak a mindkettőben jelenlévő, nélkülözhetetlen szerzetesség is. A kapcsolódás – ellentét bonyolult mechanizmusát csak akkor fedezhetjük fel, ha rendelkezünk azzal a nyitottsággal, amely elfogadja a teljességben részesedő egyes karizmák létjogosultságát.

Hazai viszonylatban a megértéshez szükséges, hogy a jelenlegi egyházi közéletben a szerzetesség keretei vannak talán a legszűkebbre szabva. Igazában nem is ismerjük már a szerzetesség teljes színskáláját, csupán egy-egy képviselőjét: a monasztikus vonulatból a bencéseket, a kolduló mozgalomból a ferenceseket, az újkor, meghatározott célra megalakuló papi társulatok közül a piaristákat, továbbá a színárnyalatokban leggazdagabb női szerzetesség közül egyetlenként a szegény Iskolanővéreket. Megszorított keretek között léteznek. S e létmódot abban a reményben vállalják, hogy a jelen nehézségei ellenére saját rendi értékeiket, karizmáikat átadhatják a következő nemzedékeknek.

Munkájuk értékelését hagyjuk a kívülállókra. Mindenesetre szükségesnek tartanánk, hogy a megítéléskor vegyünk figyelembe a közösség arculatát formáló sajátos karizmákat, ún. rendi karaktert, eszményt. Ezért az „egyházi iskola” önmagában nem közös nevező, amikor a rendek által vezetett nyolc katolikus gimnázium munkájának értékelésében állást foglalunk.

1 Ez a tanulmány külső felkérésre, 1983-ban készült. Első közlés (gévelt): Szent Gellért Hittudományi Főiskola Évkönyve, Pannonhalma, 1987/1989. VI/1-17. A témára vonatkozóan l. még: Várszegi Asztrik: A Magyar Bencés Kongregáció története 1916-1996, in: Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma, 1996. II. 340-356.

Szükségesnek tartanánk továbbá a mai keretek tágítását, a szerzetesség skálájának bővítését, spontán kezdeményezéseknek lét-tér hagyását. S ezt ne szabjuk eleve feltételekhez, valamilyen intézmény vállalásához, vezetéséhez. Ha megerősödik, ha teherbíró lesz, úgyszólván vállal karakterének megfelelő szolgálatot az egyházért, a társadalomért.

A következő vázlatban először egy rövid fogalomtárban próbáljuk tisztázni a hazai bencések önértelmezését, majd áttekinteni a XX. századi fejlődésmenet két korszakának jellemző vonásait, végül adattárat mellékelünk.

I. FOGALOMTÁR

Bencés – Igazában Szent Benedek rendi. A Benedek-Bence nevet a XVIII. század azonosította, a Bence jelentése: Vince (Ld. B – V váltakozása az ó- és újjörög nyelvben, pl. Vazul/Vászoly – Bazil).

Szent Benedek – 1980-ban 1500 éves születésének évfordulója alkalmából sokat emlegették. A Bencések önértelmezésében Szent Benedek túlmutat önmagán: a nagy keleti (egyiptomi, szíriai és kappadóciai) szerzetesi mozgalom (IV-VI. század) nyugati összefoglalójának és megvalósítójának tartjuk, személyét csupán Nagy Szent Gergely Dialógusainak II. könyvéből ismerjük, – a kor szokása szerint csodás/legendás történetekbe öltöztetve, valamint a Regula mögött sejtjük, ami mögé diszkréten elbújt. Az objektivitás és a mérséklet szentje, ezért terjedt el Nyugaton Regulája (több tucat egyéb regulát megelőzve).

Rend – A bencés rend szervezeti alapegysége az apátság, az apátságok területi egyesülése alkotja a kongregációt, a kongregációk együttese a konföderációt. Az ősminta és eszmény a jeruzsálemi ősegyház, a novíciustól a senioron át az apátig mindannyian egy testvéri közösség tagjai, eredetét tekintve nem papi, hanem laikus karakterrel, kézi munkákból fönntartva életüket. Sajátosság: stabilitási fogadalom, az állhatatosság, a kitartás egy testvéri közösségben (apátságban, nálunk kongregációban). A jogi felépítmény kifejlődése párhuzamos a fokozatos terjedéssel.

Apátság – Az együttlakó, cönobita (koinosz biosz = közös élet) szerzetesek lakóhelye, atya, (abbas) apát vezetése alatt. A bencés rend tipikus élettere, a szerzetesi élet iskolája, lehetőséget nyújtva az előrehaladottabbaknak a remete (eremita=magányos) életmód választására. Az Apát „Krisztus helyettese a monostorban... szavaival és tetteivel tanítson... ne legyen személyválogató... mindig az időnek megfelelően majd ijesszen, majd gyöngéd legyen, mutassa a mester keménységét és az atya jóságát... Legyen tudatában annak, hogy milyen nehéz és terhes dolgot vállalt magára: a lelkek irányítását és az alkalmazkodást sokféle emberi természethez... és tudja meg, hogy aki a lelkek vezetését vállalja magára, az készüljön a számadásra...” (Regula 2. fejezet)

Csak neki van joghatósága a monostorban. Helyettese távollétekor, ill. napi ügyekben a perjel (prior = első). Idősebbek (seniorok, ma választott testület) tanácsa segíti. Ő veszi fel az újoncot (novícius), ő dönt annak fogadalomra bocsátásában, fontosabb ügyekben az egész konvent (ünnepélyes fogadalmassok

„közgyűlése”) tájékoztatása és meghallgatása után dönt. Személyét a konvent (ill. káptalan) választja. Ma a bencés apátságok, ill. önálló perjelségek száma az egész világon férfi kolostoronként kb. 230.

Kongregáció – Rendtartomány (más rendeknél provincia néven), melynek felállítása a hanyatlás korának követelménye, a IV. lateráni zsinat, ill. III. Ince pápa írja elő 1215-ben, majd a cisztercita rendi avignoni pápa, XII. Benedek sürgeti és erősíti meg 1336-os Benedictina nevű bullájában: az apátok összejövetele, összetartása garanciát ad egyes apátok hanyagságának kontrollálására. Jelenleg 21 kongregáció van, időrendben a magyar a harmadik (1514). Elöljárója: a prézes apát, magyarul főapát, akit egy-egy terület, ország vagy kontinens szokásokban megegyező apátságainak összefogására a kongregáció apátjai választják, vagy, mint hazánkban, egy-egy kiemelkedő apátság apátja viseli (pannonhalmi főapát). A prézes apátnak általában saját apátságán kívül nincs jurisdikciója (kivétel: magyar kongregáció), de időnként vizitál, ill. összehívja a kongregáció „közgyűlését”, káptalanát.

Konföderáció – A prézes apátok által megválasztott primás apát hivatalát XIII. Leó pápa ösztönzésére állította fel a Rend 1893-ban, ekkor alapította meg a római Sant Anselmo apátságot ill. teológiai akadémiát. A primás apátnak szintén nincs jurisdikciója az egyes apátságok ill. kongregációk fölött, primus inter pares – első az egyenlők között. A lelki egység, közösség ápolása a feladata, melynek gyakorlása a központi rendi teológia fenntartása,

- az egyes apátságok vizitálása,
- az apátok és önálló perjelségek vezetőinek négyévenkénti,
- a prézes apátok (kereszt-) négyévenkénti konferenciájának megtartása révén válik lehetővé.

Bencés Rend – szerkezete tehát nem a római katolikus egyház modelljéhez hasonlítható (mint pl. a ferencesek vagy jezsuiták, piaristák – más optikából bizonyosan egymástól különböző, de bencés szemszögből azonos – rendi felépítése), hanem az ősi autonóm egyházképre emlékeztet, amelyet legjobban az ortodox (görög keleti) egyház őrzött meg (autokefalizmus).

Ebben a gyakorlatban, ugyanúgy, mint a stabilitás fogadalmában az a tapasztalat rejlik, hogy igazán helyes döntést az az előljáró tud hozni, aki együtt él azokkal, akiknek lelki vezetése rábízott, a helyi viszonyok ismerete előfeltétele a helyes döntésnek.

Magyarországi Bencés Rend – Alapítás: igazában nem „rend” alapítása még, hanem az első apátságé: 996 – Pannonhalma, a Prága melletti Břevnovból, a többi apátság alapítása Európa legkülönbözőbb apátságaiból. Pontos számot nem tudunk megadni, a középkorban létező apátságok száma min. 66, max. 95 lehetett. Valóban népes apátság igen kevés volt, sok helyen 2–4 szerzetes volt csak az apáton (kommendátoron) kívül.

A kongregációvá alakulás érdekes módon a reformációt, trentói zsinatot egyaránt megelőzte.

1639–1786: újjáalapított apátságok: Pannonhalma, Tihany, Bakonybél, Cell-dömölk, Zalaapáti, házak: Modor, Komárom. II. József feloszlató rendeletének indoka: közre nem hasznos rend.

1802: újjáalapítás feltétele: gimnáziumok átvétele. Az apátságokon kívül 1948-ig tíz gimnázium volt hosszabb-rövidebb ideig bencés vezetés alatt.

II. XX. SZÁZAD TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA

I. korszak: 1948/50-ig.

Házak száma: 1 főapátság,

4 (fiók) apátság,

8 székház, gimnázium.

Létszám: Pannonhalmán 60–100 között, apátságokban 6–8, székházakban a szükséges tanári létszám: 10–20 rendtag.

Pannonhalmán a rendkormányzat, ill. a rendi főiskola volt: főiskolai tanárok, ill. hallgatók – novíciusok, klerikusok.

A főiskola jellege: teológiai, ill. szükséges tanári szakon szak- és pedagógiai képzés, autonóm rendi intézmény. 1883-tól alap- és szakvizsgát (I. és II. szigorlat), valamint a pedagógiai vizsgát (államvizsgát) a Pázmány Péter Tudományegyetemen kellett letenni.

Novíciusok létszáma: 10–30 között. A klerikátus időtartama két éves novíciátus után négy év.

A fiatalon végzett tanár-pap rendtag általában (a 25 rendi plébánia egyikén eltöltött egy év pasztorációs gyakorlatot követően) az egyik székházba került, átlag húsz éven át tanított, nevelt, idősebb korban valamelyik intézet vezetését végezte, nyugdíjas kort elérve gyakran egyik apátságba került. Sajátosan hazai intézmény a („fiók”)-apátságoké: a pannonhalmi főapát rendelkezései alatt ide az általában idősebb rendtagot, ezért a négy apátság nem önálló, saját novíciátussal rendelkező szerzetesház, hanem egyfajta rendi „szociális otthon”, természetesen bizonyos pasztorációs profillal (pl. Celldömölkön búcsújáróhely vezetése). A hazai centralizációt a gimnáziumok célszerű ellátása, szaktanárok megfelelő csoportosítása indokolta.

Sajátos intézmény az apátságok által vezetett plébániák hálózata, Pannonhalmán körül önálló kvázi-egyházmegyével, 16 plébániával, a többi apátság az illetékes megyéspüspökkel egyetértésben rendelkezései alatt saját plébániájára a bencés plébánost. Ennek gyökere az egyházi, rendi földbirtok művelésével foglalkozó lakosság lelki ellátása, ill. hazai viszonylatban a török hódoltságot követő újrateremtés saját erőből való megvalósítása volt.

A hazai bencés rend egyetemes bencés viszonylatban sajátos fejlődésű: az életvitelt a tanítás szabta meg, ezt pasztoráció egészítette ki.

A szerzetesi aszkézis gyakorlása nem annyira annak szokásos értelmezésében, külső fegyelemben, böjtben stb. fejeződött ki, hanem a megfelelő munkakör optimális ellátásában, a felkészültség becsületességében, objektivitásra törekvésben. Az iskolák tanítási színvonalát csak más szerzetesrendek haladták meg. A nevelés nem volt e korban az egyházi iskolák profilja: nem volt internátus, csak gimnázium (továbbá egyházmegyei kishozmunkák). A nevelés az iskolai órán, majd a század első évtizedeitől kezdve a cserkészmozgalom keretein belül folyt.

Bencésekre, cisztercitákra, trappistákra, kamalduliakra, tehát Szent Benedek Reguláját követő rendekre jellemző a közösen végzett istentisztelet, zsolozsma, breviárium. Nálunk elsősorban az apátságokban találhatjuk meg a maga teljesnek mondható terjedelmében, a székházakban csak egy-két imaórát lehetett közösen mondani.

Az életvitelt illetően mérsékelt polgári-tanári gyakorlatot állapíthatunk meg, a vagyonszűkösségek alatt némi költőpénzt is kell értenünk: könyvekre, személyi szükségletre, alkalmanként tanulmányutakra. Szociológiai bázis: faluhely, ill. kisváros eminensen érettségizett diákjai. A novícius, ill. a jelentkező eszményképe a pap-tanári életvitel elsajátítása, megélése. Nemzetiségi bázis: a magyar mellett múlt század végén horvát, szlovák és német származású rendtársak jelentős részben voltak.

Anyagi bázis: földbirtok-rendszer. A felkínált rendszeres államsegélyt a rend a múlt századtól kezdve nem fogadta el, csak évi 1 (korona, pengő) szimbolikus térítést. Mintegy 30 000 hektár tipikusan feudális jellegű: elszórtan fekvő, nem tagosított földbirtok jövedelme a személyi és anyagi ellátásra, az épületek karbantartására, átépítésére, bővítésére elegendő volt. Ugyanakkor annak szervezése, vezetése sok erőt vont el, sok rossz, veszteséges évet ismer a rendtörténet. A földeket elsősorban mezőgazdasági cselédség művelte, akiket fizetett gazdatisztek, ezeket rendtag jószágkormányzók irányították. A rendpolitikában a legerősebb „frakció”-ként a gazdasági vezetés szerepelt.

A bencés élet hic et nunc megvalósítása, a nyolc gimnáziumban folyó oktató-nevelő munkán túl a rend a következő területeken ösztönözte a magyar egyházat: A cserkészmozgalom átvétele hazai talajon egyházi gimnáziumokban indult meg, így vált az eredetileg nem egyházi-vallási jellegű cserkészlet nálunk keresztény mozgalommá. Ebben jelentős részt vettek ki a kortárs bencések.

- Teológiai tudományokban: 1. Egyháztörténetben: említsük meg a századfordulón indított, század elején kiadott monumentális hazai rendtörténetet, a nemzeti történelemíráshoz nélkülözhetetlen középkori okmánytár publikálásával. (Sörös Pongrácz és munkatársai.) Belső kritika: újabb levéltári anyag került elő, ami kiadásra vár, ill. nélkülözött szempontok: a hazai középkori bencés liturgia, szerzetesi szokások feldolgozása, ez a munka elvégzésre vár.

2. Patrológia: tankönyv (Hermann Ipoly), ill. az egyházatyák magyarra fordításában úttörő sorozat: Keresztény Remekírók (Kühár Flóris és Radó Polikárp szerkesztésében).

3. Egyházjog: a ma is érvényes egyházi jog forrásának kutatását és kiadását a század elején a fiatal pannonhalmi teológus, Serédi Jusztinián végezte Rómában. („Ezért megkapta az esztergomi érseki széket és a bíbort.”)

4. Profán tudományok: pedagógiában-pszichológiában Bognár Cecil, Várkonyi Hildebrand, nyelvészetben Klemm Antal, történettudományban Erdélyi László jutott egyetemi katedrához.

- Az égető földosztás-kérdésben a harmincas-negyvenes években szerepet vitt Kelemen Krizosztom főapát, működése alatt lényegesen javult a rendi birtokokon élő cselédség helyzete, a püspöki kari üléseken ceterum censeo-ja a földosztás volt, ebben – sajátos módon – épp volt rendtársa, az esztergomi

érsek volt egyik határozott ellenzője, jogi érvekkel bizonyította a „szent istváni letét őrzésének” közkeletű felfogását. Újabb kutatásokat igényel, de úgy tudott, hogy Kelemen Krizosztomot a bencés földbirtokon végrehajtandó földosztásban csupán a második világháború kitörése akadályozta meg.

– 1919-ben a komáromi bencés gimnázium a csehszlovákiai magyarság egyetlen katolikus, magyar nyelvű fiúgimnáziuma lett, a szlovákok katolikus magyarság megtartásának fontos tényezője.

– Külön fejezet a magyar egyháztörténetben, politikatörténetben is a csepeli gimnázium három éves fennállása: 1945–48. Vörös Csepel városatyái a pannonhalmi főapátot kérték a városban hiányzó fiúgimnázium indítására. Az intézet a hőskorát élte fennállásának három évében.

II. korszak: 1948/50-től.

1948 nyarán az iskolák államosítási rendelete értelmében a gimnáziumokba állami tanárok, igazgatók kerültek, a székházaktól, Pannonhalmán az apátság épületétől elválasztva, ill. elfalazva működtek tovább. Rendtag csak hittanárként tanított. Két esztendőn át a pasztorációs munkában való fokozottabb részvétel, ill. az otthoni intenzívebb kézi munkák, házi foglalatosságok (pl. konyhai munkák) jelentették az aktivitás módjait.

1950 júniusában a nyugati határszél felől a székházak lakóinak fokozatosan távozniuk kellett. A bizonytalanság hónapjai, sokaknak a szétszórás évei, évtizedei következtek.

1950. augusztus 31-én született meg az a dokumentum, amelynek értelmében szeptember első napjaiban két bencés gimnázium visszaállítására nyílt mód: a rend vezetősége az újonnan épült pannonhalmit és a hozzá közel eső, legpatinásabb múltú győrit választotta. Pannonhalmán teljes internátus, Győrött fokozatosan (ma is) épülő félinternátus vezetésére nyílt lehetőség.

A magyar kongregáció házainak száma így itthon kettőre apadt, amit 1954-ben a braziliai Sao Paulo, 1958-ban a kaliforniai Woodside, 1970-ben pedig a braziliai alapítású Nova Santa Rosa növelt ötre, majd 1976-ban négyben stabilizálódott: Woodside hivatás gondjai miatt csatlakozott az amerikai-kasszinói kongregációhoz.

A rendi létszám a feloszlatakor majdnem elérte a háromszáz főt, ebből mintegy 1/6 rész volt a növendékség aránya. 1950. szeptemberében a rendi keretet 80 főben kellett megszabni, a növendékfelvétel kerete: 14 fő. Ezt az a megfontolás alapozta meg, hogy egy-egy intézményben évi egy-egy új „munkaerő” beállítására lesz szükség, a piarista kiképzési rendszerben pedig hét évig tart egy „munkaerő” szárnyra bocsátásának ideje. (Bencés nevelési rendszerben 5–6 év teológiát 4+1 év egyetemi tanulmányi idő követte, 1966-tól pedig mindegyik rendben két év katonai szolgálattal kellett kezdeni a noviciátust.)

A rendi keretből kimaradtak számára az egyik lehetőség az egyházmegyes szolgálat volt, a már vezetett plébániákon túl. A másik: történelmi sorsfordulón külföldi egyházi beosztás és új alapítások lehetőségének keresése. A harmadik: civil munkakörben elhelyezkedés (raktáros, mosodai dolgozó, vagy

tudományos állás). A felosztatáskor a kispapság egy része egyházmegyei szemináriumban kért és kapott felvételt.

Az Oktatásügyben sok minden megváltozott, pl. soknak bizonyul a negyven fős osztálylétszám, ennek mintegy fele lenne a mai pedagógiai megfontolások szerint indokolt, mint állami iskolákban ez részben meg is valósult. Az 1950. szeptemberi jegyzőkönyv szerint azonban iskolánként csak a-b osztályt lehet indítani, maximálisan 80-as létszámmal. Az intézetek osztály-ellátottsága is erre rendezkedett be.

Az oktatásügyi új előírások, reformok jelentős igénybevételt jelentenek, ezeknek megcsökkent létszámmal kell eleget tenni. A fakultációs rendszerrel kapcsolatos problémakörrel pl. a rendi jövő megtervezésében legalább 15–20 évvel kellett volna korábban számolnia az illetékeseknek. Az általános tendencia a katolikus iskolaügyben: „nem rendtag” tanárok munkájának igénybevétele (jelenleg a mintegy 200 fős tanári gárdának 25%-a, rendi viszonylatban hasonló aránnyal).

A Magyarországi Bencés Rend jelene Pannonhalma főapátságában, gimnáziumában és diákotthonában, valamint a győri rendházban, gimnáziumban és diákotthonában talált keretet. Ezt egészíti ki az egyetemista (studens) rendtagok budapesti együttlakása (1967-ig főleg a piarista atyák vendéglátásában, azóta a Központi Szeminárium vendégeiként). Fő feladatkör: két iskola, internátus ellátása. Pannonhalma országos jó híre, Győr szolidan stabilizálódott híre kötelezi a gyér számú rendtagok, tanárok és nevelők lelkiismeretét. Általában erejüket meghaladó teljesítményre kell vállalkozniuk, több-kevesebb eredményességgel. Ezt egészíti ki a belső szerzetesi élet: zsolozsma, annak kialakításával kapcsolatos problémakör, a rendi növendékség oktatása, nevelése Pannonhalmán, a Szent Gellért Hittudományi Főiskola keretében, 2 év novíciátus és további két év (tehát rövidebb tanulmányi idő) klerikátus teológiai tanulmányaival, valamint az ideológiai tantárgyak alól fölmentett egyetemista években további teológiai tantárgyakkal a főiskolai tanárok munkája, továbbá lelkigyakorlatok tartása otthon és meghívottként máshol, pasztorációban kíséret, stb.

Ha a bencés rend mai szerepét illetően teszünk fel kérdést, akkor azt elsősorban a reflektált hitélet megvalósításában, több kontemplációban és kevesebb akcióban találhatjuk meg, – abban, hogy saját gyökereihez visszanyúlva, ezeröttszáz (ittthon ezer) évesen, de mégis a Zsinat által kijelölt módon, az ősi forrásokból merítve megtalálhassa az őskeresztény gyülekezeti eszmény szerint, a karizmák és feladatok kölcsön- és egymásbahatásában kialakított együtt- és egymásért létben azt a „hic et nunc”-ot, amely apát és Regula vezetése alatt, a monostorban való állhatatos Parúzsia-várást jelenti.

E létforma tartalma és értelme az Istenbe való gyökerezettség és egyértelmű elkötelezettség, azaz a szerzetesség. Ehhez járul funkcionálisan, Krisztus Egyházának szolgálata, a papság. Számunkra adott történelmi örökségként mind a szerzetesi, mind pedig a papi apostoli munka a nevelés és tanítás. Ennek hatása, mélysége, csak az emberséget és kegyelmet sugárzó közösségekben teljesebb ki, melynek megélése mindannyiunk közös, emberi feladata is egyben.

III. ADATTÁR

A következőkben néhány statisztikai kimutatást mellékelünk, amely megkönnyíti az összehasonlítást.

Magyar Bencés Kongregáció

I. Földrajzi megoszlás

1943	1943	+ Pléb:	1982
Pannonhalma	50	15	62
Bakonybél	5	2	-
Tihany	13	6	-
Celldömölk	8	1	-
Zalaapáti	7	4	-
Budapest	21	-	-
Esztergom	15	-	-
Győr	23	-	18
Komárom	15	-	-
Kőszeg	16	-	-
Pápa	14	-	-
Sopron	14	-	-
Sao Paulo, Brasil	3	-	18
Nova Santa Rosa, Brasil	-	-	3
Rendtag:	221 +	28=249	101 + 45 „egyéb”
Növendékség:			
Pannonhalma	36		14
Budapest	7		-

II. Életkori megoszlás

	1943	1982
90-99 között	1	1
80-89 között	1	7
70-79 között	11	296
50-69 között	16	46
50-59 között	35	41
40-49 között	64	8
30-39 között	75	9
23-29 között	46	(26-29 között) 5
Összesen:	249	146

III. Életkori megoszlás 1982-ben, földrajzilag

	Pannonhalma	Győr	Magyarország egyéb	Külföld
90–99 között	1	–	–	–
80–89 között	6	–	–	1
70–79 között	13	2	8	6
60–69 között	14	3	13	16
50–59 között	13	6	12	10
40–49 között	5	3	–	–
30–39 között	6	3	–	–
26–29 között	4(=Bp)	1	–	–
Összesen:	62	18	33	33

IV. Nyugdíjkorhatár szerinti elosztás:

	1943	1982
60 fölött	29 (12%)	83 (57%)
60 alatt	220 (88%)	63 (43%)

1982-ben	Pannonhalmán	Győrött	Magyarország keretben
60 fölött	34 (55%) +	5 (28%)	= 39 (48%)
60 alatt	28 (45%) +	13 (72%)	= 41 (52%)
Összesen:	62 +	18	= 80

V. Növendékség

Rendi tapasztalat, hogy a beöltözöttek ötven százaléka marad meg.

1802–1881 között

Beöltözött: 1896 elment: 948 = 50%

1945–1981 között

Beöltözött: 147 felszenteltek: 68,
növendék: 14 (55%)

Nem volt beöltözés 8 évben, éspedig: 1952, 1953, 1954, 1965, 1966, 1967, 1968, 1972

Nem volt szentelés 16 évben.

Aposztatált 12 (1950 után belépettek közül 4).

1950–1981 között

belépett: 87 felszentelt: 25 növendék: 14 (45%)

VI. Összehasonlításképpen: Halálozások száma

1950–1955 között: 21

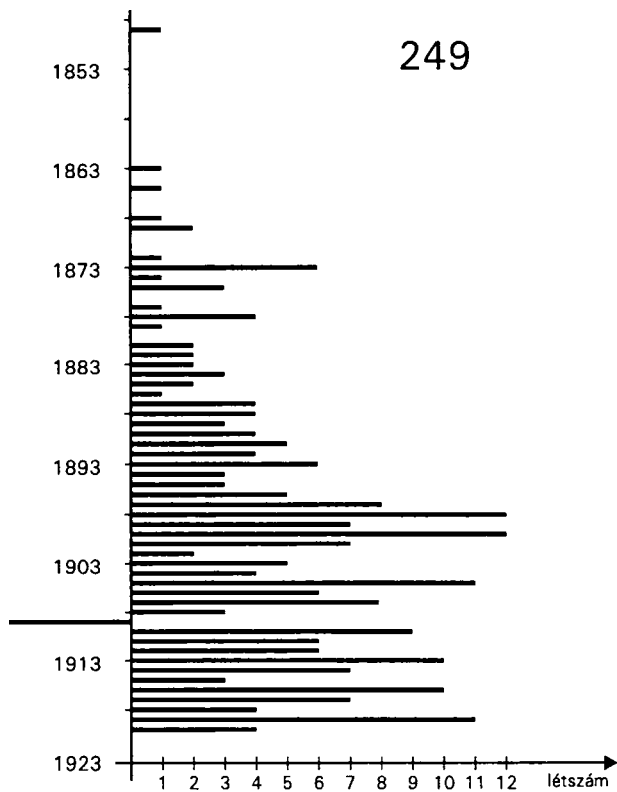
1956–1960 között: 20

1961–1965 között:	26
1966–1970 között:	19
1971–1975 között:	27
1976–1980 között:	27
1950–1980 között:	140

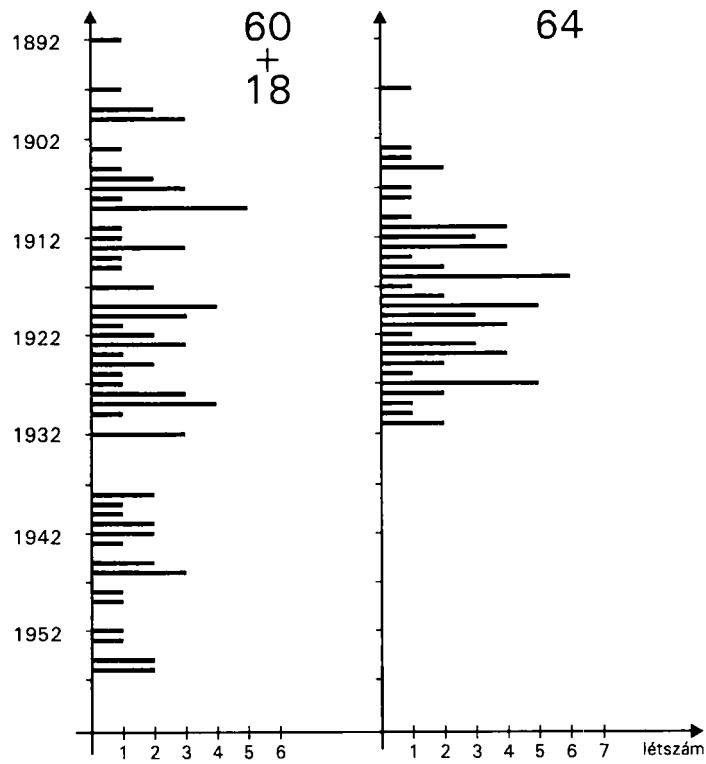
Pannonhalmi főapátok

(1. Anasztáz apát – ? -	996	–1006 ?)
...		
...		
77. Fehér Ipoly főapát	1982	– 1909
78. Hajdu Tibor főapát	1910	– 1918
79. Jándi Bernardin kormányzó perjel	1918	– 1920
80. Bárdos Remig főapát	1920	– 1932
81. Kelemen Krizosztom koadjutor főapát	1929	– 1932
főapát	1932	– 1947
82. Sárközy Pál koadjutor főapát	1947	– 1950
főapát	1950	– 1957. máj. 10
83. Legányi Norbert főapát	1958. márc. 21.–	1969. jan. 23.
84. Monsberger Ulrik kormányzó perjel	1969. jan. 23.	– 1973. márc. 21.
85. Szennay András főapát	1973. márc. 21.–	1991. aug. 6.
86. Várszegi Asztrik főapát	1991. aug. 6.	

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend korfája 1943-ban és 1982-ben
(Ünnepélyes fogadalmasok)

1943

1982

Pannonhalma Győr

Külföldön
szécsőrtés plébánián

O.S.B. ADÁM SOMORJAI:

A SHORT OUTLINE OF THE 20TH CENTURY HUNGARIAN BENEDICTINE ORDER
UP TO 1983

In his outline, the author sets out to clarify the self-definition of the Hungarian Benedictines by first supplying a short glossary of terms followed by an overview of the characteristic features of two periods in the 20th century trend of development. Then a data bank is attached. The glossary of terms including terminology related to Benedictines, the individual St. Benedict, organizational units of the Benedictine Order (abbey, congregation, confederation) and other notions ends with the conclusion that the structure of the Order of St. Benedict does not follow the model of the Roman Catholic Church, rather it resembles the ancient picture of the autonomous church. The overview of the history of the Hungarian order mentions as milestone events the foundation of the first abbey (996), the formation of the congregation and the reformation of abbeys (1639–1786), the Order of Dissolution issued by József II, and 1802, the year of reconstitution. As for the history of the 20th century, it is divided into two periods: the first extends up to 1948–1950, and the second lasts from 1950 to the present day. The paper emphasizes the characteristic features of the Hungarian Benedictine order and mentions the peculiarity of "affiliated" abbeys as particular institutions, and the network of parishes led by the abbeys. The specificity of development of the Hungarian Benedictine order as opposed to the universal Benedictine movement lies in the fact that the particular way of life was determined by education complemented by pastoration. A feature related to Hungarian history was the role of the Benedictine High School of Komárom in preserving Catholic Hungarians in Slovakia in 1919. In the so-called second period, the Hungarian Benedictine order had to face different conditions. It had to find a solution to providing a place for those who were left out of the order, and also to respond to the new educational regulations and the requirements posed by the reforms. The present role of the Benedictine order is primarily seen by the author in the realization of reflected religious life, more contemplation and fewer actions.

TÓTH VEREMUND OSB

A SZENT GELLÉRT KOLOSTOR BRAZÍLIÁBAN

A magyar bencéseknek majd három nemzedékre terjedő történetét Brazíliában többféle módon is bemutatathatnánk. Ennek a közel 70 évet átkaroló történetnek megvannak a helyhez kötött állomásai. São Paulóban: Villa Anastácio, Imaculada Conceição, Morumbi, végül Itapecerica. A fizikai környezet kétségtelenül hozzájárult a történések alakulásához. Mégis, úgy hisszük, hogy jellemzőbben tudjuk felvázolni a fejlődést a szereplő személyek munkásságával, küzdelmével, az események alakulását az úttörő Szelec Arnold, majd a három egymástkövető előjáró körül csoportosítva. A történelem nem lezárt múlt, hiszen a múltból folyik tovább a jelen élet. De miként egyéni életsorsunkban a közösség életében is a múlt teljesebb látásához elengedhetetlen a történeti távlat. Az idő folyása majd ezt is kegyesen megengedi a későbbi krónikásnak.

MI VÁLTOTTA KI A MAGYAR BENCÉSEK KIVÁNDORLÁSÁT BRAZÍLIÁBA?

A gyarmati Brazília mezőgazdasági termelése teljességgel a rabszolgák munkaerejére volt alapozva. A rabszolgaság egyaránt jól jövedelmezett az angol hajózásnak, meg a rabszolgakereskedőknek. Guinea, Kongó és Mozambik kikötőiből több millió négyzet szállították át az Atlanti Óceánon São Luis, Recife, Salvador és Rio de Janeiro rabszolgapiacaira: a 16. században 100 ezret, a 17. században 600 ezret, a 18. században 1 millió 300 ezret; a brazil rabszolgakereskedelem a 19. században érte el a csúcspontot 1 millió 600 ezer rabszolgával. Az industrializálódó Anglia nyomására, a brazil császár 1850-ben megtiltotta a rabszolgakereskedelmet.

A rabszolgakereskedelem gyengülése láttán, a brazil kormányzat európaiak bevándorlását szorgalmazta a hiányzó munkaerő pótlására. 1824-től kezdve indult meg először német telepések, majd svájciak, portugálok és belgák bevándorlása. 1870-től kezdve, főleg olasz bevándorlók, felvirágoztatták a kávé-termelést az ún. kávé-bárók fazendáin São Paulo-államban. A déli államokban (Rio Grande de Sul, Santa Catarina) kisbirtokos bevándorlók hódították meg hősi küzdelemmel az őserdőket, a kormánytól adományozott földeken.

A 20. század fordulóján, főleg az első világháború konjunktúrája gyors ütemben fejlesztette az 1891 óta már köztársasággá alakult állam gazdasági életét. A kávé-export lehetővé tette a tőke nagyméretű felhalmozását. Így történhetett meg az iparosodás forradalmi fellendülése a mezőgazdaságban felgyülem-

lett tőke befektetésével a gyáriparba. Ennek a gazdasági felvirágzásnak gyűjtőpontja, a 20. század kezdetétől, São Paulo városa és állama volt.

Érthető, hogy ez a gazdasági fejlődés bőséges munkaalkalmat kínált fel nemcsak hazai, hanem külföldi munkásoknak is, és egyaránt vonzotta a vállalkozó szellemeket, valamint a külföldi tőkét.

Akkor Európában kínálkozott fel bőséges munkás-felesleg. Nem utolsó sorban a háborútól sújtott Magyarországon és az utódállamok magyarjai között. Megjelentek falvakban a kivándorlási ügynökök, akik paradicsomi ígéretekkel szédítették a népet. A hajójegyven kívül munkát is „biztosítottak” a kivándorlásra vállalkozóknak. Kik voltak ezek az 1922 óta a kivándorlással új életre elszánt emberek? Falusi tömegek voltak, melyek az új állam mostohaságában vagy a hazai szegénységben nem találták többé helyüket saját hazájukban. A brazil hivatalos statisztika főleg román és jugoszláv útlevéllel érkezőket tartott számon. Ezek a kivándorlók, természetesen, kivétel nélkül magyarok voltak, hiszen a győztes utódállamok kivételezett honpolgárai nem hagyták volna el országukat. Bizonyosan nem téves a sokszor idézett adat, mely szerint 1908 és 1929 között közel 60 ezer magyar érkezett Brazíliába.

Szerencsésebbek voltak azok a bevándorlók, akik azonnal a nagyvárosokban kerestek munkaalkalmat. Nagy számban voltak azonban olyanok, akiket az ügynökök azonnal a kávé-fazendákra irányítottak, ahol fél-rabszolgasorsba taszítva tengették sanyarú életüket, míg csak lassanként az éjszaka rejtekében São Pauloba nem szökdöstek. A nagyvárosokban aztán megbecsült munkások lettek a magyarok az akkor nekilendülő paulista gyártelepeken.

A huszas években gyors fejlődésnek induló São Paulóban egy ütemben nőttek ki a földből a gyárak a város peremén, meg azok szomszédságában a munkástelepek. A szorgalmas magyar munkások ott szereztek maguknak telket hosszú törlesztésre a számtalan telekügynök egyikénél, miközben hétfégi kalákában már hozzá is fogtak felhúzni a szoba-konyhás házat, amit aztán tehetőségük szerint egyre bővítettek, csinosítottak. A város századeleji fejlődése határozta meg a magyar központok kialakulását az új városrészekben (bairro). Mint valamikor odahaza, a falu neve árulta el kinek-kinek hovatartozását, São Paulóban a „bairro”-k azonosították a magyar közösségeket: Villa Anastációnak több mint 300 magyar családja kitett volna egy egész magyar falut; de számottevő magyar közösségek voltak a szomszédos Lapa-n a magyar reformátusok templomával, Ipojuca-n, Pompéia-n, Vila Maria-n, Indianopolis-on, Moóca-n, Ipiranga-n, Freguesia do Ó-n, Pirituba-n, São Caetano-n és Santo André-n.

De São Paulo városán kívül is több vidéki központ alakult magyarokból: Szentistvánkirályfalván (Taipas) 30 magyar család lakott. (A harmincas évek kezdetétől az ötvenes évekig ide zarándokoltak Szent István ünnepén a katolikus magyarok.) A São Paulótól majd 1000 km-re fekvő Árpádfalván (Caiua) több mint 200 magyar család gazdálkodott, míg nagyrészüket el nem csalogatták a termékeny észak-paranai földek, ahol virágzó közösségek alakultak, mint Bocskai-telep (Jacutinga, Londrina), Bethlen-telep (Ceboleiro). Rövidebb kísérlet volt São Paulo-államban Boldogasszonyfalva Santo Anastácio közelében, valamint Mátyáskirályfalva (Engenheiro Maia). Ugyancsak átmeneti kísérlet-

nek bizonyult a Bury-i település is, pedig kezdetben 140 magyar család lakott ottan. 10 év után azonban a családok szétszóródtak a földtulajdon bizonytalan jogi helyzete miatt. Itararé (400 km São Paulótól) telepeseit a malária kedveltette el az ottmaradástól. Ribeirão Pretoba több mint 100 magyar család tömörült a közeli fazendákról.

Rio de Janeiroban elsősorban tanult emberek, mérnökök, tanárok, vállalkozók, iparosok kerestek megélhetést. De Rioban sohasem alakult oly jelentős kolónia mint São Paulóban. Porto Alegreben is éltek magyarok már a múlt századtól kezdve. De voltak magyarok Aranpongás-on, Apucarana-n, Ponta Grossa-n, Curitiba-ban is Parana-államban. Elszármaztak magyarok más vidékekre is Santa Catarina-ban, Mato Grosso-ban, Minas Gerais-ban, sőt az északi Para-államban is.

Miután a bevándorló családok alapvető gondjai megoldódtak, São Paulóban lázas ütemben szerveződött a társas élet az idegen óceán különböző pontjain. Egyre-másra szerveződtek a magyar „bairro”-kban a sportegyesületek, a dalárdák, az ifjúsági csoportok, a nőegyletek, a kultúrkörök, a magyar segélyegylet, és végül a magyar iskolák. Támadtak buzgó apostolok is, akik az ősi hitet ápolták a nyelvi idegenségben lelkileg is elárvult egyszerű magyaroknak. (Lásd: Dr. Kögl Szeverin OSB: Magyarok Brazíliában. São Paulo, 1992. 8–22. o.)

MAGYAR BENCÉSEK SÃO PAULOBAN

A hitre, vallásra éhes magyarok kívánságát közvetítette a magyar külügyminisztérium Serédi Jusztinián, Esztergom bíboros hercegprímása elé egy magyar lelkipásztor kiküldetése érdekében. Serédi 1930 szeptemberében Kelemen Krizosztom főpáti koadjutor elé terjesztette a kérelmet, hogy a Rend küldjön egy rendtagot a brazíliai magyarok pasztorálására. A Rendben Szelec Arnold pannonhalmi bencés vállalkozott a magyar missziós feladatra. Dr. Sárközy Pál főmonostori perjel 174/1931. sz. köriratban méltatta a rendtársak előtt Arnold kiküldetését: „Csak magában São Paulo városában, ahol Arnold lakni fog, negyvenezer magyar szomjazó lelke várja a pásztort. Adja Isten, hogy szeretett testvérünk munkáját a jó Isten bőséges áldása kísérje s minél több magyar testvért vezessen vissza a jó Istenhez. Élete tele lesz fáradtsággal, önmegtartózással, munkával, áldozattal. Imádkozzunk érte buzgón, Kedves Rendtársaim, hogy munkája gyümölcsöző legyen. Kérjük a mennyei Atyát, hogy fogadja szívesen az ő és a Rend áldozatát. Igaz meggyőződéssel hiszem, hogy az ő apostoli munkálkodása sok kegyelem forrása lesz a mi számunkra.”

Serédi bíboros kérésére a São Paulo-i bencés apátság fogadta be Arnoldot. Már 1930 decemberében válaszolt Domingos Schelhorn apát, hogy a legnagyobb örömmel várják az érkező rendi testvért. 1931. febr. 27-én a pannonhalmi perjeli napló bejegyzi, hogy megérkezett Arnold útlevele, és hogy a külügyminisztérium vállalta az útiköltséget. Ugyancsak a perjeli naplóban olvassuk: „Március 2. Hétfő. Este 6 órai kezdettel templomi ájtatosság keretében volt Szelec Arnold elbúcsúztatása, aki holnap misszióba megy Brazíliába. A pres-

biterek és a növendékek a szentélyben helyezkedtek el. A templomot a hívek töltötték meg. Arnolddal először elimádkoztuk az itinerarium-ot, majd a koadjutor úr a szószékről búcsúztatta az indulót. Utána Koadjutor Úr Veni Sancte-t énekelt és végül áldást adott.”

Arnold brazíliai kiküldetése nem magánügy volt, hanem a magyar Egyház kérésére az egész Rend szívügye: vállalni az ősi Rend újabb misszióját a messze idegenbe szakadt magyarok között.

Szeleczy atya útlevelét 1931. március 11-én pecsételték le Genova-ban, március 23-án pedig a Santos-i kikötőben. Krisztus hűséges szolgája nem is hagyta el többé Braziliát, csupán 1934-ben vett részt Buenos Aires-ben az Eucharisztikus Kongresszuson.

Nehezen lett volna található alkalmasabb személy a brazíliai küldetésre. Rendfőnöke, Kelemen Krizosztom ezekkel a szavakkal jellemezte Arnoldot: „igénytelen, fáradhatatlan s a szó nemes értelmében fanatikus buzgóságú szerzetespap.”

Szeleczy atya – így él hívei emlékezetében – fáradhatatlanul járta a nagyváros útjait egyik közösségből a másikba: hol egyesületet szervez, hol művelődési előadást tart, máskor meg „ájtatosságra” gyűjti össze híveit vagy beteghez siet lobogó malaclopójában, a széles latin kalap védelmében: porban, sárban, esőben, izzasztó hőségben. A São Bento reggeli kórusimája után máris úton van nyája felkeresésére.

Mégis valaminek történnie kellett. Ennek titkát Arnold magával vitte a sírba. 1932. májusában a külügyminisztérium értesítette Kelemen Krizosztomot, hogy Arnold megromlott egészségi állapotára való hivatkozással sürgős leváltásának kieszközlését kérte a Rio-i magyar követtől. A hír váratlanul érte mind a koadjutort, mind a hercegprímást. Kelemen Krizosztom csak sejtette hogy „nagy oka lehet Arnold felmentési kérelmének”. A váratlan helyzetben szóba került Cézáro-vics Balázs szalézi szerzetesnek kinevezése, aki Rio de Janeiroban dolgozott. A hercegprímás végül is Bali Béla szalézi kiküldetése mellett döntött, aki aztán éveken át felejtethetetlen emléket hagyott a magyar hívek között.

Ugyanazon év decemberében azonban megérkezett a hír, hogy Arnold megváltoztatta visszatérési szándékát. (Magyar Kir. Külügyminisztérium: 1025/9. 1932) Kelemen Krizosztom készséges örömmel hozzájárult Arnold további brazíliai missziójához. (Pannonhalma, 1182/1932)

A buzgó lelkipásztor maga ment a vármegye nagyságú São Paulóban szét-szóródott nyája után. Mikor már ketten voltak, gyakran felkereste Arnold a vidéki közösségek magyarjait is, akik ugyancsak felépítették a templomot és az iskolát. A lelkipásztor mindenkinek gondját akarta viselni. A pezsgő társadalmi élet mellett (műsoros esték, színdarabok, táncmulatságok, disznótoros vacsorák, majális), a lelkipásztor gondja volt a hazafias érzés ápolása (október 6, március 15) és, mindenekelőtt, a hit ébrentartása szentmisékkal, ájtatosságokkal, zarándoklással, vallásos ünnepélyek rendezésével, betegek látogatásával, keresztelesekkel, temetésekkel... A lelkipásztor jókorán nyakába vette a várost és ment hittanórát tartani a magyar iskolákban: Villa Anastáción, Pompéia-n, Moóca-n, Ipiranga-n, Freguesia do Ó-n, Pirituba-n, Santo André-n, São Caetano-n.

Szelec atyát magyar műveltsége is arra predestinálta, hogy az idegenbe szakadt magyarokban ápolja a magyar kultúra értékeit. Mint földrajz-történelem szakos tanár számos előadásban, cikkben terjesztette a műveltséget. Hervadhatatlan érdemet szerzett a 2000 példányban terjesztett JUSTICA PARA HUNGRIA kiadásával (1937). 1936-ban megalakult a Brazíliai Magyarság Országos Revíziós Bizottsága, mely elhatározta a brazil nép tájékoztatását a Magyarország ellen Trianonban elkövetett igazságtalanságról. Jermann Jenő, vezető magyar egyéniség írta, hogy a magyarság ezt a könyvet „csaknem egyedül Szelec Arnold hazafias lelkületének, fáradhatatlanságának és kitartásának köszönheti.”

Elsősorban azonban mégis csak magyar nyelven művelte Arnold az írást: a Délamerikai Magyar Hírlapban és az Egyházközség lapjaiban, a Katolikus Tudósítóban és a Lobogó Tüzekben. A harmincas években Arnold rendszeresen tájékoztatta a hazai olvasókat a magyar misszióról és a brazil viszonyokról a Pannonhalmi Szemle számaiban.

Természetes, hogy Arnold nem végezhetett egyedül ezt a mérhetetlenül nagy feladatot. 1934-ben megérkezett első munkatársa Horváth Anzelm¹ rendtársa személyében, majd 1937-ben kikerkezett másféléves kiegészítő misszióra Dr. Markos János.² 1939 augusztusában váltották fel a hazatérő János rendtársat Dr. Jordán Emil és Dr. Hets Aurélián, akik méltán írták be nevüket a kolónia történetébe egész életre szóló missziójukkal.

Hosszas mérlegelés után a rendtársak úgy döntöttek, hogy a távolság ellenére is Villa Anastáció a legalkalmasabb központ a magyar lelkipásztorkodás céljára. 1932-ben már megalakult a brazil törvények alapján bejegyzett Szent István Katolikus Egyházközség, mely később a háború éveit némi védelmet nyújtott a magyar katolikusoknak. A kis kápolna építését már 1934-ben elkezdték Villa Anastáción Beck Ferenc mérnök tervei szerint.

Elérkezett az ideje annak is, hogy a három lelkipásztor részére saját szeretházat rendezzenek be. 1938-ig a rendtársak valamennyien a São Bento-kolostor vendégszeretetéet élvezték. Azóta is a hála és a rendtestvéri szeretet meleg szálai fűzik a Szent Gellért Kolostort a brazil bencés testvérekhez. 1938-ban készül el a Villa Anastáció-i templom mellett az új rendház „Brazíliai Pannonhalmi” vagy „Új Pannonhalmi” névvel. A rendházat 1938 június 12-én szentelte fel Dom Domingos, a São Bento-kolostor apátja. 1938-tól 1950-ig e központból látták el a rendtársak a kolónia lelkipásztori munkáját. A meghitt kis kolostorban a konyhán, ebédlőn, fogadósobákon kívül volt hat kicsi cella egy közös fürdőszobával. Sok kivándorolt magyar kereste és találta meg lelki vigaszát az Anastáció-i rendházban.

1 Horváth Anzelm 1901-ben született Csepregen. Beölt. 1920, papsz. 1928; 1928–34 gt. Kőszegen, Budapesten és Esztergomban. 1934–42 magyar missziós munkán São Paulóban. 1942-ben a magyar követséggel együtt visszatért Magyarországra. 1943–48 gt. Kőszegen, majd hg. Zalaapátiban. Meghalt Keszthelyen 1950-ben.

2 Dr. Markos János Ercsin született 1912-ben. Beölt. 1931; papsz. 1937; 1937–39 magyar lelkész São Paulóban; 1940–64 Győrszentivánban. 1964–67 eszprémvársányban, 1967–82 Mihályiban plébános és esperes. Győrben nyugalomban. Meghalt 1990-ben.)

Villa Anastáción a magyar kolónián kívül, a kevés brazil mellett, számos más nemzetiség élt (portugál, spanyol, olasz, litván, lengyel, arab). Így érhető, hogy São Paulo érseke, Dom José Gaspar, kifejezte kívánságát, hogy a megnagyobbított templom legyen központja egyúttal az új brazil plébániának is. Dom José 1939 dec. 8-án iktatta be az új plébánost Szelec Arnold személyében. Ettől kezdve Arnold elsősorban a brazil lelképásztorkodásban tevékenykedett, míg Emil és Aurélián folytatták a magyar kolónia ellátását a fővárosban és a vidéken.

A második világháború kettétörte a virágzó magyar életet nemcsak São Paulóban, hanem egész Brazíliában. 1942-ben hadiállapot támadt Magyarország és Brazília között. Megszűnt a magyar diplomáciai képviselet, a magyarok háborús ellenfélnek számítottak. Megszűnt az egyesületi élet, bezárták a magyar iskolákat, óvatosságra volt szükség nemcsak a hívők templomi összejövetelein, hanem még a társas érintkezésben is. Így a háború végzetes hatással volt a magyar életre: a régi egyesületek nem tudtak felújulni a háború befejezése után sem. A magyar iskolák sem nyithatták meg újra a bezárt kapukat.

Mindazonáltal a háború zordon évei sem csökkentették a rendtársak magyar gondjait és teendőit. Most már nem csupán az itteni magyarság szolgálata lebegett szemeik előtt, hanem úgy érezték, hogy a háborúnak a magyarságra nézve tragikus befejezése után kötelességük a hazai nélkülözők megsegítése. Már a háború befejezése előtt, 1945 júliusában kezdték szervezni a jelentősebb magyar központokban a Brazil Nemzetközi Vöröskereszt Magyar Komitéját. A magyar Komité áldásos működését nemcsak a hazaiak élvezhették (több mint 100 ezer dollár készpénz adomány, azonkívül gyógyszerek, ruhacsomagok, szeretetsomagok), hanem a hivatalos képviselet hiányában a Komité élvezett bizonyos konzuli jogokat is: okiratok hitelesítése és pótlása, névelírások helyesbítése stb. Működése nagyban elősegítette a második világháború és az 56-os magyar forradalom után érkezők jogi problémáinak megoldását. Működését 1971-ben szüntette be a nemzetközi kapcsolatok újabb rendezése után. A Magyar Komité munkájában elévülhetetlen érdemeket szerzett Emil, mint igazgató és Szeverin mint a Komité ügyvezetője.

1947-től vette kezdetét a magyar bevándorlás második nagy hulláma a második világháború után, amikor a magyar menekültek ezrei kerestek vízumot a tengerentúlra, így Brazíliába is. A Szent István Egyházközség szervezete biztosíthatta ekkor a bevándorlók első szükségleteinek megoldását: lakásszerzés, munkahely keresése, a fiatalok elirányítása az iskolákba. Az Egyházközség Praça Patriarca-i irodája keresett találkozóhelye és eligazító központja volt az újonnan érkezőknek. Villa Anastáción pedig a kolostor mellett rendeztek be átmeneti szükséglakást a rászorulóknak.

Rendi fiainak áldásos munkáját Kelemen Krizosztom főapát személyesen is megtapasztalta, mikor, nehéz szívvel vállalva az önkéntes száműzetés keserűségét, 1947 áprilisában Brazíliába érkezett. Egynegyed évet töltött São Paulóban, maga is résztvett fiaival a lelképásztori munkában, felkeresve a távoli vidékek magyarjait is. Egy levelében azt írja, hogy „az itteni rendtársak szakadásig agyondolgozzák magukat”.

A menekültek között érkeztek újabb rendtársak is a megnövekedett feladatok végzésére. 1947-ben érkezett Kerényi Olaf és Zágon Bertalan.³

1949-ben vándoroltak ki Dr. Kögl Szeverin és Dr. Sarlós Engelbert. Az újabb erőkkel megnőtt közösség a harmincas évek lendületével vitte tovább a munkát mindenekelőtt a szorosan vett lelkipásztorkodást São Paulóban, Rio de Janeiroban és a vidéken. 1948-ban megalapították a Délamerikai Magyar Hírlapot, mely idővel hetilappá lett, és megbecsült organuma volt a világon szétszóródott emigrációs magyarságnak.

A bevándorlók fiainak félbeszakadt tanulmányai láttán a rendtársak elhatározták, hogy középiskolai tanfolyamot szerveznek magyar fiatalok részére az esti órákban. Az 1950-es szervezett kurzuson rendtársaink közül Emil, Olaf, Aurélián, Arnold és Engelbert tanították szaktárgyaikat. A kurzus csupán egy évig működött, mivel 1951-ben új munkatér és feladat várta a rendtársakat. Ezzel a hat tagból álló közösség életében is egy új fejezet kezdődött.

A KOLOSTORALAPÍTÁS ELŐZMÉNYEI

Hat rendtárs lakott már a Villa Anastácio-i egyemeletes kis kolostorban. Már régebb óta felmerült bennük az iskolaalapítás gondolata, hiszen valamennyien okleveles tanárok voltak, ezért a nevelés terén is szerették volna kamatoztatni tudásukat. Jó alkalmként kínálkozott, hogy a Katolikus Egyetem kiköltözött kétemeletes épületéből (Rua da Imaculada Conceição 71). A fenntartó szerv hajlandónak mutatkozott bérbeadni az üresen maradt épületet a bencés atyák alapítandó iskolája céljára. Így történt, hogy 1951. február 28-án megindult az élet a Szent Imre Kollégiumban 116 növendékkel: 44 az elemi 4 osztályában, 72 pedig a középiskola 5 osztályában, közöttük 68 félbentlakóval.

A rendtársak részére a telek végében kínálkozott épület kolostor céljára: kápolnával, konyhával, ebédlővel, társalgóval, egy kis könyvtárral, 8 cellával és közös fürdőszobával. Arnold plébános természetesen Villa Anastáción maradt, a többi 5 rendtárs Emil házfőnök és igazgató vezetésével beköltözött az új rendházba.

Az iskolaalapítással a munka és a gond megsokszorozódott. A munka: hiszen mindenkinek, még Arnold plébánosnak is vállalnia kellett a tanítást és, szinte kivétel nélkül, a félinternátusi felügyeletet is. Ugyanakkor továbbra is helytálltak a lelkipásztori munkában, valamint a mozgalmas egyházközségi iroda irányításában, beleszámítva a Délamerikai Magyar Hírlap szerkesztői és kiadói munkáját is.

A feladatok arányában nőttek az anyagi gondok is, hiszen az iskolaalapítást minden anyagi háttér, tőke nélkül vállalta a közösség. Volt olyan kishitű világi tanár, aki néhány hét után otthagya az iskolát, mivel attól félt, hogy a merész vállalkozás csődbe jut. A Katolikus Egyetemnek két évet kellett várnia, amíg

3 Zágon Bertalan 1951-ben elhagyta a Rendet és családot alapított. Később megkapta a szentszéki felmentést. Meghalt 1986-ban.

az elmaradt bérletet be tudta hajtani. Emil leleményességével, Szeverin szívósságával és minden rendtárs helytállásával a közösség mégis csak átvészelte az első kritikus éveket. A rendfőnök, akkor már Dr. Sárközy Pál, megértően támogatta a kis brazíliai közösséget. 1951-ben két rendtársat irányított São Pauloba: májusban Bálintot a svájci Friburgból, júliusban pedig Veremundot Párizsból. 1952-ben érkezett Rómából Zsolt (Dom Gabriel) teológiai tanulmányainak befejezése után.

Így már nyolc rendtárs lakott a Rua da Imaculada Conceição rendházában. Feltehetően ez volt 1952-ben egész Brazíliának legfiatalabb szerzetesháza: Emil és Olaf 40 éves, Aurélián 39, Szeverin 38, Engelbert 37, Veremund 30, Bálint 28, és Zsolt 25 évesek voltak. Tehát nagy tetterővel és „bevetéssel” dolgozhattak. A közösségi szellem kialakítására jótékony hatással volt az együttélés, a közösen végzett munka, a nevelői teendők közösségi megtárgyalása. Korábban Villa Anastácio magyar pasztorációs munkája a szélrózsa minden irányába szétszórta a rendtársakat a nagyvárosban. Az iskolai munka azonban az iskolához, a rendházhoz láncolta az embereket. A kis ebédlőben sorra előkerültek a napi élmények, mindenekelőtt az iskolából. A társalgó közös esti rekreációi sok vidám órát szereztek a napi fáradtság után.

A bencés testvéri közösség azonban nemcsak a munkának él, hanem a közös munkát megszenteli a közös imádságban. Miután az új rendházban megteremtették a közös élet feltételeit 1951-ben, a rendtársak bevezették az Opus Dei kórusimáját, a pannonhalmi Breviarium Maurinum bizonyos imaóráinak zsolozsmájával. Így aztán természetes volt a rendtársak egyöntetű kívánsága, hogy szerzetesközösségüket kánoni formában is törvényesítsék. A Szent Gellért patrocíniuma alatt támadt közösség 1953-ban a Szentszékhez fordult, hogy emelje fel szerzetesközösségüket a konventuális perjelség rangjára a Szent Benedek Rend Magyar Kongregációjában. Az önálló perjelség jogszerű alapításával végleges kánoni formát öltött a magyar bencések apostoli küldetése Brazíliában. A perjelség felállítása a Brazíliába kivándorló első bencések 22 éves apostoli munkájára tette fel a koronát.

A KOLOSTOR ALAPÍTÁSA AZ ALAPÍTÓ PERJEL: DR. JORDÁN EMIL (1953–68)

A Szentszék 1953. december 8-án emelte fel a helyi érsekség által jóváhagyott szerzetházat a konventuális perjelség rangjára. Így közel 3 évvel az iskolaalapítás után megtörtént az önálló perjelség felállítása. (Sacra Congregatio de Religiosis. Prot. N. 10879/53) Mivel a Magyar Kongregáció főapátja, az akkori politikai viszonyok miatt, nem élhetett a kinevezés jogával, a Szerzetes Kongregáció felhatalmazásával (N. 13852/53) Bernardus Kaelin primásapát nevezte ki 1953. dec. 12-én Emilt, a szerzetháznak akkori házfőnökét, a konventuális perjelség perjelévé. A perjelen kívül a perjelség alapító tagjai voltak: Arnold, Olaf, Aurélián, Szeverin, Engelbert, Veremund, Bálint és Zsolt (Dom Gabriel).

A kánoni alapítás révén, a korábban ideiglenes jellegű közösség, csupán átmeneti szolgálatot vállaló tagokkal, akkor elnyerte a bencés monostorok időtlen állandóságát.

Már a perjelség megalapítása előtt nagy kohéziós erő fogta össze a közösséget: az alapító bencések két nagy apostoli ideálja, a nevelői munka és a magyar pasztoráció. E két ideál teljes és odaadó szolgálata a szerzetesi fogadalmak önátadásában, rendkívül erős szálakkal, valóban élő testté kapcsolta össze a rendtársakat Krisztus Egyházában.

A túlterhelt apostoli munkára való hivatkozással öt évenként a perjelség részleges felmentést kért és kapott a Szerzetes Kongregációtól az officium divinum közös mondása alól. A perjelnek 1955-ben készült leírása szerint (l. Legányi Norbertnek írt levél), 6 órakor kezdték a magánmiséket, fél 7-kor elimádkozták a reggeli zsolozsmát, majd a konventmise után 8 órakor munkába álltak, nemcsak a délelőtti órákon, hanem kezdetben még a diákok felügyeletével is. Délután pedig a stúdiumon a diákok tanulását irányították és ellenőrizték.

Némi fellelegzést jelentett, valahányszor újabb rendtárs érkezett Európából: 1951-ben Bálint és Veremund, 1952-ben Zsolt, majd 1955-ben, római teológiai tanulmányainak befejeztével, Dr. Endrédy Csanád. Az újonnan érkezetteket azonnal „bevezették” a magyar pasztorációba, mialatt gyors ütemben elsajátították a portugál nyelvet, és így ők is bekapcsolódhattak az iskolai munkába.

A házvezetés gondjainak megkönnyítésére Emil perjel elérte, hogy a szombathelyi származású Annunciáta-nővérek, kiknek 1938-tól kezdve Para-állam fővárosa, Belém mellett volt alapítása Ananhindeua-n, elfogadták a magyar bencések meghívását. A négy kedvesnővér (1 magyar és 3 brazil), akiknek az iskolával szomszédos házban biztosítottak méltó szerzeteslakást, felmérhetetlen szolgálatot nyújtottak 1954-től kezdve az induló alapításnak a konyha és a mosoda irányításával. Jelenlétük nemcsak anyagi, hanem lelki áldás is volt az intézmény számára. A kolostor szerződéses viszonya az Annunciáta-nővérekkel fennállt egészen 1990 végéig, amikor már nem tudták többé vállalni a kolostorral és intézményeivel kapcsolatos szolgálatot.

1956 októbere nemcsak egyénileg rendítette meg a drámai eseményeket figyelemmel kíséző rendtársakat, hanem mély hatással volt az egész közösség életére is. Emil perjel Ausztriába utazott, hogy a helyszínen segítségére lehessen a kivándorlóknak. Brazíliában pedig a Vöröskereszt Magyar Komitéja szervezte a kivándorló menekültek fogadását és elirányítását Szeverin vezetésével. 1957-ben a kolostor 3 kivándorló rendtárssal szaporodott a menekültek sorából: egymás után érkeztek Kovács Ráfael, Úrdombi Ányos és Magyar Szervác testvér. Ugyancsak akkor lépett a kolostorba a magyar menekültek közül Sulcz Árpád Gyula, aki 1957-ben Benedek néven a kolostor első novíciusaként magára öltötte Szent Benedek Atyánk ruháját.

1958 váratlanul súlyos megpróbáltatás elé állította a már 14 tagot számláló közösséget. A magyar cserkészvezetésben és az iskolai munkában egyaránt pótolhatatlan szerepet betöltő Bálint augusztusban ágyának esett, és egy hónap múlva vesezsugorban meghalt 34 éves korában. Mint a vihar a fákat, úgy rázta meg a konventet a fiatal rendtárs korai halála.

A vihar azonban nem csupán pusztított letörve a fának egy virágzó ágát, hanem felrázta a gyász fájdalmába dermedt közösséget is: „egykor valamennyien Bálint útját követjük: tettünk-e már valamit jövőnkért, hogy a csonkított fán majd újabb ágak rügyezzenek? Hogy jövőt remélhessünk az alapításnak?” Ekkor kezdett el igazán felelősségtudattal gondolkodni a közösség a hivatások kérdéséről. Ekkor vezette be a közösség kompletórium után a könyörgő imát a hivatásokért, amit a mai napig folytat bizakodó hűséggel.

Külön fejezetet kívánnak a kolostor történetében a kánoni vizitációk. Ezeket több mint 30 éven át, átlag 3 évenként, Dr. Békés Gellért a Sant' Anselmo Akadémia teológiai tanára, először mint a Rend római prokurátora, később pedig mint a főapát külföldi helyettese (FKH) vezette. Lehetetlen volna e kánoni látogatások nélkül megírni a kolostor belső fejlődését, növekedését.

1955 augusztusában, az új alapítás kezdeti nehézségei között zajlott le az apátprímás megbízásából az első kánoni vizitáció. Gellért vizitátor, a rendtársakkal együtt közösen vizsgálta, az adott körülmények között, a perjelség szerzetesi életének irányelveit.

Hosszabb szünet után, 1962. júl. 29-től aug. 19-ig végezte Gellért, már mint Külföldi Főapáthelyettes, a második vizitációt még a régi székhelyen, az Imaculada Conceição-ban. A vizitációnak egy súlyos jogi problémát kellett megoldania. A problémát Dr. Polgár Vilmos rendtárs fedezte fel Bécsben a Zeiselhof visszaszerzése érdekében végzett jogi tanulmányozásai során. Az alapításkor u. i. alapvető jogi hiba történt, amit mindenképpen rendezni kellett. „Jogi vákuum” támadt az alapítás körül, azért mert a Magyar Kongregáció házai mind függő házak voltak az akkori Statútumok szerint az egy főapátság kivételével. Az alapító dekrétum „servatis servandis” záradéka értelmében, az új alapítás is csak függő (dependens) ház lehetett volna. A jóhiszeműen történt hiányosság orvoslására Norbert főapát delegálta főapáti iurisdictio-ját Gellértra, mint külföldi helyettesére, ő pedig szubdelegálta a São Paulo-i perjelre. (1961 jan. 15) Ugyanígy a pannonthalmi konvent jogait delegálták a Külföldi Rendi Tanácsra (KRT), ez viszont a São Paulo-i konventre. A szubdelegálás megtörtént a KFH részéről 1961. febr. 15-én. A Szentszék, hogy megoldja a fent említett „vacuum juridicum” kérdését, 1961. május 19-i (N. 289/58) leirattal szanálta az összes korábbi szabálytalanságot.

Az 1962-i kánoni vizitáción azonban a rendtársak kinyilvánították azon óhajukat, hogy a Magyar Kongregáció Statútumainak módosításával nyerhessék el az önálló perjelség státusát, mely szerint a perjel „potestas ordinaria”-val kormányozza kolostorát, a konvent pedig a pannonthalmi konvent megfelelő jogait gyakorolja, ahogy ez a vizitáció záró iratában kifejezést nyer: „Mindaz, ami a Magyar Kongregáció Statútumaiban a Pannonthalmi Szent Márton főapátság kormányzására vonatkozik, megfelelő helyettesítéssel, érvényes Kongregációnk konventuális perjelségeire is.” (Acta Visitationis... 1962. I. 4.)

Ugyancsak részletesen tárgyalta a kánoni vizitáció a szerzeteséletre, a lelkiélet gyakorlataira, a közös életre és az istentiszteletre vonatkozó, a Statútumokban is lefektetett rendelkezéseket. A vizitátor javaslatára a közösség felújította az ősi bencés szokást, mely szerint a Gloria Patri mondásakor a zsolozsmázók felállnak, és tisztelettel meghajolnak.

1962-ben a következőképpen alakult a kolostor napirendje: 6 órakor az első szentmisék sorozata; 6,30-kor hórák; utána konventmise. Napközben, tanítás. 19-kor Nona és Vesperás. Majd vacsora asztali olvasással, közös rekreáció. 20,30-kor lelkiismeret-vizsgálat, kompletórium. Vasár és ünnepnapokon énekes Vesperás. A hónap 4. vasárnapján rekollekció.

Miután az 56-os magyar menekültek fogadásával és elirányításával támadt teendők rendeződtek, a közösség visszatért fő gondjához, hogy végleges székhelye számára egy nagyobb telket szerezzen. 1958 folyamán a rendtársak szorgosan látogatták a különböző ajánlatokat. Végül 1959-ben a kolostor megvásárolta az akkor még kopár mezőként ismert Morumbi-városnegyedben a kolostor és az iskola 50 ezer négyzetméteres telkét. 1960. március 20-án megtörtént az alapkövetétel, és ugyanazon év aug. 22-én megindult a jövőendő iskola főépületének az építése. 1963. március 8-án költöztek át a rendtagok a számukra fenntartott ideiglenes cellákba, és március 11-én kezdhették el a 13. tanévet az új épület 21 osztályában 563 növendékkel. A lelkesedés nem ismert határt a diákok, szülők és rendtársak között egyaránt „Van jövőnk az új iskolában!” – volt a boldog érzés mindenkiben. A város központjától 12 km-re fekvő iskolát nemhogy elhagyták volna régi diákjai, hanem még 20%-kal megnőtt a diákok száma. De azért valakiben felmerült a kétely is: „hogy fogjuk majd lélekkel betölteni ezt a nagy házat?” Ez lett azután a jövőendő igazi kihívása.

Mert közben azért jelentkeztek új problémák is. A régi családi kolostorhoz és iskolához képest monumentálissá nőttek nemcsak az épületek, hanem a feladatok is. Az intézmény részlegei nagyobb specializálódást és függetlenebb önkormányzatot igényeltek. Ennek következtében gyengült a közösség összetartó ereje és nyugtalanság jelei mutatkoztak.

Mindenki tudatában volt annak, hogy a felmerülő ellentétek, surlódások, munkakörök illetékességének kérdései csakis a bencés család szellemében oldhatók meg, és ezért a közösségi érzés elmélyítésében kell keresni a megoldást.

Emil, a kolostor dinamikus perjele újabb intézmények alapítását tervezte és készítette elő. A súlyos szociális bajok orvoslására megszervezte Vila Morse (akkor még) szegény negyed részére a bölcsődét és a napközi otthont. Az Egyház szociális tanításának a brazil vezető társadalomban való terjesztésére megindította német segítséggel a Szociális Intézet (Instituto Sociál) szervezését. E különben nemes célok kitűzése mégis megbontotta a közösség egységét. Részben azért, mert az öntevékeny előjáró több kezdeményezése már kész helyzet elé állította a rendtársakat, másrészt a rendtársak véleménye szerint a kolostor belső fejlődése nem állt arányban a külső alkotások növekedésével. Mindenekelőtt hiányolták a hivatások kérdésének erőteljesebb felkarolását. Ezért történt, hogy a konvent nagy része ellene volt annak a tervnek, hogy külföldi (spanyol, portugál) papok meghívásával kísérletezzen a konvent, mert ezzel csak elnapolná a hivatásszerzés megoldását.

A harmadik kánoni vizitáció 1965. aug. 2-től 26-ig nagyrészt eme problémák megoldásának szentelte gyűléseit. A konvent kérésére Emil perjel visszavonta lemondását és további 3 évre vállalta az előljárást. A problémáknak „sine ira et studio” őszinte tárgyalása megteremtette a konventben a testvéri

együttműködés légkörét a kölcsönös tisztelet és szeretet szellemében. Csanád rendtárs 10 éves São Paulo-i működés után elbúcsúzott a konventtől, mivel kérésére a vizitátor 1965. aug. 23-án a Kastl-i (Németország) magyar gimnáziumba engedélyezte távozását.

Több rendtárs (Emil, Engelbert, Veremund) beadványát is meghallgatta a konvent a hivatások ügyében. Mélyrehatóan megtárgyalták a szerzetesi fogadalmakból származó kötelelességeket, valamint a lelkipásztori feladatokat mind magyar, mind brazil vonalon.

Gellért vizitátor elmélyülten elemezte, miben áll a magyar benediktinus jelleg: „Bencés szerzetes az a keresztény ember, aki Isten szolgálatának iskolájába lép, mert minden követelményével és következményével vállalni akarja keresztény életfeladatát... Vállalja ezt az életfeladatot nemcsak Krisztus parancsainak, hanem tanácsainak is teljesítésével, a hármassal való Istennek szenteltségével. Vállalja nemcsak egyéni, hanem közösségi életében is, tehát életének kettős feladatát: az 'Opus Dei-t' és az 'opus humanum'-ot: Isten tiszteletét és az emberi munkát, annak minden áldozatával és örömeivel testvéri közösségben... A magyar jelleg vonalán két különleges vonás jellemez bennünket: az apostoli hivatás, a humánus életérzés és életközelség... A közösség magyar benediktinus jellegéről beszélve, nem liberális pap-tanári életformára gondolunk, hanem ennek az istenszolgáló, apostoli szellemű, humánusan életközeli lelkiségnek eszményét látjuk magunk előtt.” (A vizitáció jegyzőkönyvéből. 1965. aug. 16. 2. pont)

A hatvanas évek a nevelői és pasztorációs munka példás fellendülésének voltak tanúi a konvent életében. Ezt nem utolsó sorban elősegítette újabb rendtársak bekapcsolódása a közösségbe. 1960 februárjában érkezett párizsi szolgálatából São Pauloba Dr. Gácser Imre: 1964 februárjában Dom Benito Tapia de Renedo a Solesmes-i kongregációhoz tartozó Silos-i kolostorból. Őt az 1965. aug. 19-i konventgyűlés fogadta a konvent tagjává egyévi próbaidő után. (Dom Benito 1973-ban előljárói engedéllyel visszatért spanyolországi EL PAULAR kolostorába. Meghalt 1981. aug. 15-én El Paular-ban.) Dr. Rezek Román 1965. március 6-án érkezett Párizsból a Szent Gellért kolostorba közel 20 éves magyar lelkipásztori és irodalmi tevékenység után. 1967 augusztusában vándoroltak ki Magyarországból és léptek a kolostorba Linka Ödön (Dom Ernesto), aki a rendi kereten kívül Budapesten végzett lelkipásztori szolgálatot és Ther Pál veszprémi egyházmegyes áldozópap, aki Péter néven öltözött be novíciusnak.

Kovács Ráfael 1965 decemberében elhagyta a kolostort, és felmentést kért papi és szerzetesi kötelezettségei alól, amit 1967 decemberében el is nyert a S. Congr. de Doctrina Fidei indulumával. Meghalt Ubatuba-n (SP) 1991. március 8-án.

Hosszas előtanulmányok után 1967. január 1-én életbelépett a Supplementum ad Statuta Congregationis Hungaricae OSB, melyet a KRT mint a Kongregáció legfőbb külföldi kormányzó szerve 1966 őszén tartott káptalani gyűlésen hagyott jóvá „ad experimentum”. Ezután 1967. március 21-én a KFH engedélyével áttették stabilitásfogadalmukat a Szent Gellért Kolostorba: Emil, Aurélián, Arnold, Olaf, Szeverin, Imre, Engelbert, Román és Ányos.

A Kongregáció Statútumainak kiegészítését két körülmény tette szükségesé. Egyrészt a Kongregáció helyzete a kommunista államban lehetetlenné tette a hazai elöljárók szabad kapcsolatát és intézkedését a külföldre szakadt rendtársakkal és rendházaikkal. Másrészt a két külföldi ház, a São Paulo-i mellett a Woodside-i (California, USA), a prioratus sui iuris státusát igényelte, hogy így önálló, független módon rendezhessék be életüket az új életkörülmények között. Ehhez viszont nélkülözhetetlen volt a Kongregáció Statútumainak kiegészítése az új intézményeknek a Magyar Kongregációban ismeretlen jogi helyzetével. A Magyar Kongregáció mintájára a Kongregáció prézesének jogait a Főpát Külföldi Helyettese gyakorolja, a főpáti tanács jogait a Külföldi Rendi Tanács, a káptalan jogait pedig a külföldi közösségek káptalanja, mely külön-külön is összehívható. A külföldi káptalan hat évre választja a KFH-t, aki saját hatalmával – *iurisdictio ordinaria vicaria* – kormányozza a Rend külföldi részlegét.

A konventperjeleket szintén hat évre választja a konvent, és ő a nagyobb elöljáró (*superior maior*) jogaival kormányozza a kolostort a perjesség káptalanjával és a perjeli tanáccsal együtt. A perjesség kánoni vizitációját a FKH végzi 3 évenként vagy saját személyében, vagy pedig az általa kinevezett vizitátorral.

Emil perjel 15 éves elöljárósága a nagy alkotások jegyében zajlott le nem kímélten az egyre fejlődő közösség növekedési kríziseitől. A jogi bizonytalanság és ziláltság ellenére egy az egész társadalomtól megcsodált anyagi fejlődés és felvirágzás korszakát érte meg a kolostor, külső tevékenységében pedig az apostoli és nevelői munka rangos elismerése jutalmazta a társadalom és a hatóságok részéről.

TÓTH VEREMUND PERJEL (1968–81)

A Szent Gellért-Kolostor 4. kánoni vizitációjának (1968. aug. 30-tól szept. 12-ig) első feladata az volt, hogy Emil mandátumának leteltével megválassza az új perjelt. A Vilmos társvizitátor kíséretében Gellértől vezetett káptalani választó gyűlés az előírt jogi formák szerint szept. 6-án Veremundot választotta meg a kolostor második perjelének. Az újonnan választott tanács megkérdezése után, Veremund perjel Imrét nevezte ki alperjelnek.

A vizitáció mindenekelőtt, a társvizitátor jogászai elemzésével, a konvent és a tanács illetékességét, valamint a szabályszerűen dokumentált és regisztrált gyűlések tartását sürgette az ügyvitel törvényessége miatt mind a konventgyűléseken, mind pedig a perjeli tanácsban.

Vilmos vizitátor éles kritikával illette, az 1961-es szentszéki szanálás óta is, a Szent Gellért Kolostor jogi ügyvezetését. Az történt u. i., hogy 1961 és 62-ben a São Paulo-i konvent külső beavatkozástól tartva (KRT) önállóságának jogait vélte védelmezni, tagadva a KFH és a KRT szubdelegálásának szükségességét. Amikor megtörtént São Paulo részéről a szubdelegáció elfogadása (1962. május 22.), akkor sem kerültek alkalmazásra a KRT vonatkozó döntései. Így voltaképpen újra fennállt egy *ex-lex* állapot. Idézzük a kánoni vizitáció hivata-

los aktáját: „A növendékek a helybeli stabilitásra tettek fogadalmat, még mielőtt az előljáró és a konventtagok áttették volna pannonhalmi stabilitásukat az itteni perjelségre. Azonkívül több fontos ügy (pl. az Instituto Social alapítása és kölcsöne stb...) csak akkor került döntésre a konvent és a KRT elé, amikor már alá lettek írva a kapcsolatos obligációkat vállaló szerződések. Emiatt a Szentszék hozzájárulása nem lett kérve, az 534. kánon ellenére.” (Acta Visitationis 1968. I. 5. Az általános adminisztráció. 4. oldal)

Ezért a vizitáció után újra kérelmezni kellett a Szentszék szanálását a perjelség részére az elkövetett irregularitások miatt. A Szentszék szanációs leiratát Antoniutti bíboros-prefektus írta alá 1968. dec. 14-én. (Prot. N. 289/68)

A zsinat szellemében megtörtént a „familia unificata” elvének alkalmazása a közösségben, vagyis a papi és nem-papi (laikus testvér) rendtagoknak egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel való felruházása, kivéve az egyházi rendből származókat. Vagyis a szerzetes ünnepélyes fogadalmával, akár pap, akár nem-pap, a közösségnek teljes jogú tagjává válik. Ennek érdekében szavazta meg a konvent Szervác örök fogadalmának ünnepélyessé való átminősítését.

1967 óta a közösség csupán a Matutinum kórusban való mondása alól kért felmentést. A testvérek és jelöltek jelenlétére való tekintettel 1968. március 22-től kezdve az officiumot a népnyelven végezte a konvent a monasztikus Breviárium portugál nyelvű kiadását, az ún. Diurnale Monástico-t követve. Ugyancsak ettől az időponttól kezdve végezte a konvent népnyelven a reggeli konventmise koncebrálását, valamint az asztali imádságokat is augusztustól kezdve. (Itt jegyezzük meg azt is, hogy az 1965-ös kánoni vizitáció után a konventgyűlések is áttértek a portugál nyelv használatára. 1968-tól kezdve a kánoni vizitációk eredetileg magyar nyelvű aktáit is portugál fordításban vehették kézbe a nem-magyar rendtársak.)

„Vita brevis – ars longa.” Az egyéni életkereteket ki kell tágítani, hogy a személyi korlátok ne akadályozzák a mű kibontakozását. Kell, hogy a mű túlélje az alkotót. Egyetértett minden rendtárs abban, hogy a kolostor első és legsürgősebb feladata ténylegesen szembenézni és megoldást keresni a hivatások kérdésében. Ezért az egész konvent helyesléssel találkozott a perjel kezdeményezésére, hogy Szeverin kíséretében felderítő utat tegyen 1969 májusában Porto Alegre-be, Farroupilha-ra (ahova Emil, perjelsége alatt, már tett is látogatást, aminek eredménye volt Adão Claudio Silva Souza, a későbbi Dom Paulo, belépése az akkori Apostoli Iskolába). Majd visszatérőben meglátogatták Parana több egyházmegyéjét, elsősorban Toledo-t. Az utazás beszámolója után a perjel a rendtársak egyéni írásos hozzászólását kérte a hallottakhoz. Az 1969 szeptemberében tett második utazás már konkrét javaslatot eredményezett: Toledo püspöke, Dom Armando Cirio felajánlotta a kolostor számára egyházmegyéjében Nova Santa Rosa akkor szervezendő plébániáját és vele együtt kis-szeminárium felállítását. A Nova Santa Rosa-i letelepedés javaslatát az 1969. okt. 21-i konventgyűlésen a rendtársak egyhangúan elfogadták. Az alapítás anyagi és személyi áldozatát nemeslelkűen vállalta a konvent. Három önkéntesen jelentkező rendtárs kapott diszpozíciót: Szeverin házfőnök és plébá-

nos, Péter szemináriumi prefektus és káplán, Szervác házgondnok. 1970-ben 10 szeminarista kezdte el az iskolaévet a helybeli gimnáziumban. Elhelyezésükre egy házat béreltek ki. A rendtársak önzetlen lélekkel alkalmazkodtak a primitív viszonyokhoz (gyenge villanyellátással, telefon nélkül, lassú póstaszolgálat, sáros-poros földutakon). Rövidesen azonban megindult az új szeminárium építése Szeverin tervei és irányítása szerint. 1972. nov. 5-én megtörtént az új szeminárium felszentelése. Az új szeminárium 6 hálótermében 60 szeminarista részére volt hely. Évek során egyre nőtt a szeminaristák száma és a 4. évben már elérkezett a teljes létszámhoz.

A konvent 1970. jún. 8-án egyhangúan elvállalta a Szentszék felé Zeiselhof adminisztrációját, hogy ezáltal Pannonhalmát mentesíteni tudják a kommunista hatóságok beavatkozásától. Az önálló perjelség státusa lehetővé tette, hogy a Szentszék visszaszármaztassa Zeiselhof adminisztrációját a Magyar Kongregációnak. A konvent a maga részéről szubdelegálta a tényleges ügyvezetést a KRT-nek, fenntartva a jogot az évi költségvetés és elszámolás bemutatására.

A 60–70-es évek átmenete nagy változást jelentett a kolostor életében. Elkerülhetetlen volt a munkakörök és a felelőségek differenciálódása. (Iskolai munka, Instituto Social, növendékképzés, pasztorációs munka, ifjúság nevelése, orientáció, anyagi adminisztráció stb.) Nem volt többé lehetséges a korábbi elv alkalmazása: mindenki mindent csinál. A brazil vonalon való elkötelezettség arányában csökkent a magyar munkaterület: a Délamerikai Magyar Hírlap megszűnt 1966-ban, így Imre felszabadult az iskolai, növendéknevelői, később pedig a gazdasági munkára; Veremundnak is le kellett mondania cserkészvezetői elfoglaltságairól perjellé választása után; a magyar lelkipásztori munkát Olaf főlelkész végezte alkalmi kisérgítőkkal. Így aztán a közösség, a vállalt feladatok miatt, egyre inkább brazil arculatot vett fel. Ez volt az isteni Gondviselés rendelése, melyet a helyi Egyház és az ország szükségleteiben ismerhettek fel a rendtagok.

1970 májusában, a környék híveinek szolgálatára, a São Paulo-i főegyház-megye felállította a kolostor székhelyén a Szent Benedek plébániát. A főpásztor Veremund perjelt nevezte ki első plébánosnak. A konvent örömmel vállalta az alapítást, mivel a környék kisérgítő pasztorációja igen szétszórta a közösséget, és nem tette lehetővé saját kolostorában a mélyrehatóbb lelkipásztori munkát.

A Szent Benedek-Templom alapkövét Dom Paulo Evaristo kardinális áldotta meg ünnepélyes szentmise keretében 1971. november 7-én az építendő templom helyén. Ezen az ünnepélyes aktuson megjelent São Paulonak akkori kormányzója, Laudo Natel, aki egyúttal a plébániának is híve volt, mivel a kormányzói palota a plébánia területén fekszik. A templom terveit João Batista Xavier építésmérnök készítette: az építést Humberto Monacelli mérnök vállalta fel Adolfo Veirano közreműködésével.

1971. dec. 24-én a konvent bevezette az új officium divinum-ot (Oração do Tempo Presente), mely nem volt más, mint a később elkészült Liturgia Horarum I-IV (1973) elővételezett kiadása a francia nyomán. Ettől az időponttól kezdve a közösség nem kérte többé a felmentést a breviárium részei alól,

hanem a teljes zsolozsmát imádkozta a kóruson. Az Apostoli Iskola részére Román állított össze folyamatosan a fiatal növendékek számára könnyebben követhető imát. - Dom Clemente Isnard, bencés püspök, a brazil püspöki kar liturgikus bizottsága elnökének orientációjával a konventmisét a Laudes-sel az alábbi rendben fűzték össze: kezdő ének, nyitás, három zoltár, evangélium után hívők imádsága, áldozás után Magnificat. Hosszú évekig ez maradt a reggeli officium rendje.

A kolostor 5. kánoni vizitációja – 1971. dec. 26-tól 1972. január 5-ig – elsősorban a közösség belső lelki fejlődésének volt szentelve. A vizitációt lelki gyakorlat vezette be, melyet maga Gellért főapáthelyettes vezetett. Különös figyelmet szentelt a szegénységi fogadalom és a közös élet problémáinak. A vizitátor örömmel adott számot a közösség belső életének és apostoli missziójának kiteljesedéséről. Ezekkel a szavakkal zárta a vizitációt: „A vizitátor szívből megköszöni Isten segítő kegyelmét, a rendtársak őszinte bizalmát és készséges együttműködését. Kéri rendtársait, hogy elmélkedve ismerjék fel Isten üdvözítő tervét és szándékát ezzel az ő közösségükkel, hogy közösségük hatékony jele és közvetítője legyen Krisztus megváltó kegyelmének: épüljenek és építsék a Lélekben Isten templomát. (Ef 2,22)” (Acta Visitationis. 1972. jan. 5. 12. oldal)

Az évek során jelentős változások történtek a konvent személyi összetételében. Dom Benito már említett távozásán kívül, Sulcz Benedek rendtársnak, anyagi mulasztások miatt, 1969-ben el kellett távoznia a konventből. Előbb São Paulóban, majd Marília-ban (SP) lekipásztorkodott. Végül 1979-ben átlépett a stigmatinusok rendjébe. Meghalt Campinas-on (SP) 1992-ben.

Dom Beda Kruse, a Rio de Janeiro-i bencés apátságnak volt a tagja, de mivel São Paulóban tanított a Katolikus Egyetemen, 1951-től kezdve a Villa Anastácia-i rendház lett az otthona. 1971-ben kérte átvételét kolostora beleegyezésével a Szent Gellért Kolostorba. Egyéves próbaidő után jogilag is megerősítést nyert átvétele 1972-ben. Végleg átköltözött a Morumbi-i kolostorba 1975-ben.

Kubovics Egyed és Tumpek Timót rendtársak 1970 januárjában hagyhatták el Pannonhalmát a főapát és a kommunista kormány engedélyével, és január 14-én érkeztek São Pauloba. Pannonhalmán mint laikus testvérek nyertek felvételt 1948-ban, illetve 1950-ben. A felosztatás után a rezsím nem ismerte el a testvérek szerzetesi státusát. Ezért a Pannonhalmához és hivatásukhoz ragaszkodó testvérek csak titkos fogadalmat tehetek a főapát előtt. Így szükséges volt, hogy helyzetüket a Szentszék rendezze. A Szerzetesek Kongregációja Egyed ünnepélyes fogadalmát 30642/70. sz., Timót fogadalmait pedig 30642/70. sz. leirattal szanálta. Timót 1970. dec. 4-én tette le ünnepélyes fogadalmát a Szent Gellért Kolostorban. Egyed pedig ugyanazon a napon áthelyezte ünnepélyes fogadalmát. Mindketten folytatták tanulmányaikat, melyeket a hazai rendszer nem tett lehetővé számukra. Teológiai tanulmányainak elvégzése után Egyedet pappá szentelték 1976. jún. 27-én, Timótot pedig 1989. december 14-én.

Dom Haroldo Passos Cordeiro 1974-ben öltözött be a Szent Gellért Kolostorban; 1978-ban tett ünnepélyes fogadalmat, majd 1978. április 2-án pappá szentelték.

Hoffer Lipót József a California-i Woodside-nek volt a perjele. Miután kolostora függő perjelségként csatlakozott az amerikai Szent Anzelm apátsághoz, 1976-ban befogadását kérte a Szent Gellért Kolostorba. Rövid ittléte után eltávozott a kolostorból, felmentését kérte a Szentszéktől szerzetesi fogadalmi és papi kötelezettségei alól, amit el is nyert az 1977. május 27-i indultummal. Az Egyház szentségeivel megerősítve halt meg São Paulóban 1994. január 31-én.

Linka Sándor Ervin rendtárs édesanyja halála után 1976-ban főapáti engedéllyel vándorolt ki Brazíliába a Szent Gellért Kolostorba, ahol együtt szolgál az Úr iskolájában a 10 évvel korábban kivándorolt édestestvérével, Ödön apáttal.

A szerzetesélet békés légköréhez szükséges, hogy a közösség életét mind egyéni, mind közösségi vonatkozásban a Regula-n alapuló Statútumok szabályozzák. Ezért Veremund perjel már 1969-ben elkészítette a Kongregáció régi Statútumainak összefoglaló, portugálnyelvű fordítását azért, hogy a növendékek képzésében kézikönyvül szolgáljon, és hogy a rendtársak se nélkülözzék szerzeteséletüknek pontos irányelveit. Ugyanakkor a régi Statútumok kiegészítéseként készült 1966-os Supplementum portugál fordítása is a rendtársak kezébe került.

A különböző szektorok aktív részvételével elkészült négy Instrukció is, melyek a Statútumok rendelkezéseit a közösség konkrét életére alkalmazzák: 1 – A novíciátusra vonatkozó instrukciók 2 – A Szent Liturgiára készült instrukciók 3 – A közösségi élet 4 – A Szent Imre Szeminárium (Nova Santa Rosa) szabályai.

A Magyar Kongregáció megújított Statútumait a Szentszék 1971. dec. 22-én hagyta jóvá „ad experimentum”. A KRT 1973. szept. 14–15-én káptalani minőségben Bécsben tartott gyűlésén a megújított Statútumok alapján, annak kiegészítésére és 6. részeként elkészítette a Kongregáció külföldi perjelségeinek kormányzását szabályozó Supplementumot. A külföldi káptalanyűlés jóváhagyta, és 1973. november 1-én életbelépett a két perjelségben. A megújított Statútumokat a perjel teljes egészében lefordította és sokszorosítva szétosztotta a rendtársaknak. („Os Estatutos Renovados da Congregação Húngara da Ordem de São Bento.”)

1973 januárjában Argentina-i útján súlyos agyvérzést (aneurisma) szenvedett Engelbert. Életét csak operációval lehetett megmenteni, amit ő teljes öntudattal vállalt. Engelbert műtéte oly sikeres volt, hogy rövidesen munkába állhatott a Katolikus Egyetem matematikai katedráján. Viszont a sok izgalommal és elkerülhetetlen feszültségekkel kísért igazgatói felelősség alól fel kellett menteni és egy időre helyettesi, majd 1974-ben kinevezett szerepben vette át a Szent Imre Kollégium igazgatását Iróffy Zsolt (Dom Gabriel).

A 6. kánoni vizitáció 1974. aug. 11–24-ig tartott Gellért KFH vezetésével. A vizitátor örömmel állapította meg a kolostor külső és belső fejlődését: a templom tető alá került, az iskola előadótermének építése is megindult. Elégtétellel állapította meg, hogy Morumbin egy klerikus, egy novícius és 7 jelölt, Nova Santa Rosa-n pedig 55 kis-szeminarista készül az Úr Iskolájában való szolgálatra. A konvent újabb 6 évre megválasztotta Veremundot perjelnek.

Hat éves építkezés után, 1978 májusában került sor a Szent Benedek konventuális és plébánia-templom felszentelésére. Május 25–26–27-én triduum volt az új templomban a szerzetesközösség és a hívek részvételével. A templomszentelésre megérkezett Gellért főapáthelyettes és vizitátor. A templomszentelést 28-án d. u. 4 órakor végezte Dom Paulo Evaristo Arns, São Paulo bíboros érseke. Az érsek beszédében kiemelte a bencés közösség áldozatos tevékenységét, alkotóerejét, amit nem tudott megtörni a hazátlanság állapota, sem az új hazába való beilleszkedés küzdelme. A Rio-i és São Paulo-i bencés testvérek részvétele a hívők nagy tömegével különösen meghitté avatta a felszentelés ünnepségét.

Gellért összekapcsolta a 7. kánoni vizitációt (1978. jún. 13–29) a templomszentelésen való részvétellel. Az ünnepség után felment Rio-ba Inácio apáttal, hogy a Sant' Anselmo égisze alatt működő bencés teológiai kurzuson előadásokat tartson a teológiai hallgatónak.

A vizitátor közölte a konventtel, hogy Augustinus Mayer OSB érsek, a Kongregáció titkára 10 éves próbaidőre jóváhagyta a Supplementum szövegét.

A vizitátor előadta azt is, hogy Arns kardinális kifejezte óhaját, hogy szívesen venné, ha a perjelség apátsággá lépne elő. A konvent azonban már korábban is azon az állásponton volt, hogy még egyelőre, az utánpótlás további fejlődését várva, nem látja időszerűnek a perjelségnek apátságra való emelését.

A közösségi élet vonalán a rendtársak nehezményezték a perjel hangsúlyozottabb személyi kapcsolatának hiányát a rendtársakkal, valamint az állandó tájékoztatás késedelmességét az intézmények működéséről. A rendtársak úgy találták, hogy a plébániai teendők túlságosan igénybe veszik a perjel idejét. Javasolták továbbá azt is, hogy a növendékeket tevékenyebben be kell vonni a közösség életébe (liturgia, közös rekreációk, születésnapok ünneplése).

A vizitátor kifejezte kívánságát, hogy a perjel munkájának súlypontját a plébániáról tegye át a szerzetesi közösségre. Ennek következtében, 1979-től kezdve Veremund lett a novíciusmester, viszont 1980-tól Ödön (Dom Ernesto) átvette Veremundtól a plébániát.

A vizitáció további részében a rendtársak részletes beszámolót tartottak saját részlegeikről: hivatások ügye (Aurélián), Szent Placido Szeminárium (Ödön), Nova Santa Rosa-i Szeminárium (Ányos), Szent Imre Kollégium (Zsolt), magyar lelkipásztori munka (Aurélián), brazil lelkipásztorkodás (Veremund, Ányos), Instituto Social (Emil), adminisztráció (Imre).

A vizitátor ebben összegezte észrevételeit a liturgiára vonatkozóan: „Örömmel állapítható meg, hogy a rendtársak komolyan törődnek a közösségi istentisztelet, a liturgia méltó ünneplésével. Az 1978. május 28-án felszentelt és a mai liturgikus igényeknek megfelelő szép új templom világosan kifejezi ezt a jellegzetes bencés magatartást.” (Acta Visitationis. 1978. 6. o.)

A konvent lelkileg felkészült a Szent Gellért Kolostor 25 éves alapításának megünneplésére. 1978. dec. 5–6–7-én triduumot tartottak, melyen a perjel Szent Gellért személyét állította a rendtársak elé, mint élő, útmutató eszményképet:

A missziós Gellértet, akit az isteni Gondviselés, mint többeket a rendtársak közül, tervei ellenére idegen országba irányított hittérítőnek. Nem életének megkoronázása volt-e, azonban, mikor 15 éves nevelői, írói, szerzetesi élet

után, Isten akarata a tulajdonképpeni hittérítői munkára vezérelte? Mert Isten akaratát ismerte fel Gellért a szentkirály meghívásában a pogány nép megtérítésére. Így sarkall bennünket is – mondta a perjel – Gellért példája, hogy mindig készen álljunk Isten akaratának teljesítésére.

A második napon a nevelő Gellért volt az elmélkedés tárgya. Ha Gellértnek a király fiát kellett nevelnie, nem kisebb a mi feladatunk: Isten gyermekeit az erény útjára vezetni, fűzte tovább gondolatait Veremund. A Gravissimum Educationis (n8) szép szavakkal igazolja a katolikus iskola hivatását: felkészíteni növendékeit a földi város szolgálatára és Isten országának terjesztésére. Ezt az ideált azonban az iskola csak úgy tudja megvalósítani, ha az intézmény összes tagjai (tanárok, igazgatók, személyzet, diákok, szülők) élő, közvetlen kapcsolatban állnak egymással, mint egy igazi (bencés) család. Csakis a családias szellem tudja elővarázsolni az iskolában a felelősségteljes szabadság és szeretet légkörét.

Az előestén Szent Gellérről, a szerzetesről (monachus) elmélkedett a perjel. Példaképpen állította a rendtársak elé Gellértet a soha-nem-szűnő tanulásban (lectio divina), az imádságban, a „Napba öltözött Asszony” buzgó tiszteletében, a kolostori élethez való hűséges ragaszkodásban: oda tért vissza vágyakozva apostoli küldetési után, mert Pécsvárad, Bakonybél, Marosvár kolostorai voltak apostoli útjainak végállomásai. Gellért nyomán a mai kolostornak is őriznie kell a harmóniát az emberi és isteni, a természetes és a természetfeletti között. Így lesz majd a bencés kolostor napjainkban is a keresztény humanizmus és a szociális fejlődés iskolája.

A jubileumi ünnepre megérkezett a Szentatya áldása Villot bíboros-államtitkár aláírásával. Az ünnepi szentmisét a rendtagok Dom Mauro Morelli kerületi püspökükkel és a São Bento apátjával koncelebrálták. A szentmise utáni fogadáson Veremund perjel a konvent nevében megköszönte a legrégebb munkatársak áldozatos szolgálatát és, hála jeleként, a legrégebbieket a 14. hónap jutalmát kapták a 25 éves perjelségtől. Ez alkalommal adták át a rendtársak a jelenlévőknek a portugály nyelvű jubileumi emlékkönyvet, a 76 oldalas, fényképekkel is illusztrált „25 Anos – Mosteiro São Geraldo de São Paulo. 1953–1978”.

Az 1979-es év a Rendnek és a Kolostornak az 1500 éves jubileumra való előkészülete jegyében telt el. Ez mindenekelőtt lelki előkészület volt. Világszeret a bencés élet három alapvető kérdését tanulmányozták a kolostorok:

1. A Regula értékei között, melyeknek van legnagyobb jelentősége lelkiéletben?

2. Mely értékek teszik hathatossá kolostorodnak hathatós jelenlétét a részegyházban (ecclesia particularis)?

3. Mely értékek járulnak hozzá leginkább kolostorod hathatós jelenlétéhez abban a társadalomban, ahol van? A kérdést öt csoportban tanulmányozták és vitatták a konvent tagjai és végül is 8 oldalas válaszban szintetizálták a rendtársak szerzeteseszmenyét. A szintézis befejező szavai:

„Egy nagy hagyomány örökösei, itt és most, São Paulóban és Paranában, magunk mögött egy múltat találunk, amit tisztelünk és ami kötelez, hogy ne engedjük mulasztásunkkal kiapadni hagyni a keresztény életerő kegyelmi áramát.

Hivatásunk: elhagyni a világot – scinter nescius –, hogy megtérjünk és megszentelődjünk a kolostor magányában. Küldetésünk: dolgozni a világban,

hogy a megváltás művét valóra váltsuk környezetünkben, a plébánián, az iskolában, a szociális-karitatív munkában, a szemináriumban, a szellemi-kulturális tevékenységben.

Szerzetesi apostolságunk nem menekvés, sem nem nyugtalan sürgölődés, és még kevésbé lázítás. Minden apostoli munkánk a benső élet kisugárzása az imádság és a munka harmóniájában: ora et labora.” (Resposta da Comunidade do Mosteiro São Geraldo. 1979. 8. oldal)

A jubileumi évnek több fontos eseménye kívánkozik a krónikába. 1980. március 21-én az összes São Paulo-állambeli férfi és női bencés közösségek együtt énekelték az ünnepi vesperást a São Bento-Kolostorban. A Szent Gellért Kolostor egész közössége, a növendékekkel együtt, egy teljes autóbusszal vonult be a központi 400 éves apátságba. Felemelő érzés volt mindannyiok számára a több száz bencés testvérrel együtt ünnepelni az alapító Pátriarkát. - Ezután pedig Nova Santa Rosa-n ünnepelték Szent Benedeket a szeminárium és a plébánia alapításának 10 éves évfordulóján. - A magyar kolónia is kivette részét az ünneplésből Aurélián előadásával a Könyves Kálmán Szabadegyetemen Szent Benedek világtörténelmi szerepéről. Román és Veremund hét oldalas francianyelvű ismertetésben foglalták össze a Szent Gellért Kolostor történetét, amit azután szétküldöttek a világ valamennyi bencés kolostorának. - A Szent Gellért Kolostor kezdeményezésére és gondozásában, Dom Marcos Barbosa (Rio) szövegezésével, több ezer példányban kiadásra került egy portugál nyelvű Szent Benedek-novéna, hogy a szent Alapító tiszteletét terjesszék a világi hívők között. - Ugyancsak Veremund perjel kezdeményezésére a Kolostor kiadásában megjelent egy sorozat a bencés szerzetesség témáiról. (Szt. Benedek élete és műve; Az Ora et Labora jelentése a mai világban; A bencések szerepe a brazil nevelésben; a bencés Rend apostolsága; a Szent Gellért Kolostor története. Összesen hét füzet 42 oldalon.) A füzeteket az összes braziliai kolostorok igényelték, és jelentős példányszámban terjesztették, hiszen mindenki érezte hiányát a bencés élet és szellem ismeretének a világiak között.

Nagy esemény volt a kolostor és az iskola történetében a bencés jubileum megünneplése közösen a São Paulo-állambeli bencés iskolákkal. A Szent Imre Kollégiumon kívül résztvettek: Colégio São Bento (São Paulo): Escola Profissional Dom Macário (São Paulo): Santa Escolástica de Sorocaba: Colégio Cristo Rei de Presidente Prudente, Colégio Vita et Pax (Ribeirão Preto);

Casa Andreas Kim (Kóreaiak): Centro Comunitário de Paraisópolis: Olivétanusok kollégiuma (São Paulo): Marieta Morse bölcsőde (Santo Amaro): Colégio Imaculada Conceição (Itapetininga).

Diákok százai vettek részt a sportversenyekkel, bemutatókkal, kulturális versengésekkel tarkított kétnapos összejevetelen 1980. április 19-től 21-ig. Dom Joaquim Arruda Zamith, a Mosteiro São Bento apátja celebrálta a diákok ünnepi szentmiséjét. A vidéki diákokat diákszülők és a Szociális Intézet szállásolta el egy éjszakára. Minden résztvevő azzal a hálás érzéssel búcsúzott a bencés diákok találkozájától, hogy a kiszélesült baráti kapcsolatok megerősítettek valamennyiükben a közös nagy ideálok követését.

Felejthetetlen eseménye volt a jubileumi évnek II. János Pál pápa látogatása São Paulóban. Arns bíboros érsek a perjelséget kérte fel, hogy kíséretével

együtt vendégül lássa a Szentatyát. Körülményes biztonsági eljárásokat fogantatosítottak a tűzoltók, a rendőrség, a katonaság: a sportpályán helikopter-leszállót létesítettek, rádió és telefonösszeköttetést állítottak fel a Vatikánnal. A biztonsági szervek szinte zárlat alá vették a kolostort és az iskolát 48 órára. Maguk a ház lakói, valamint a meghívott 40 bencés a São Bento-ból, csak névkártyával mozoghattak az épületben. A Szentatya július 3-án fél kettőkor szállt le helikopterrel az iskola futbalpályáján. A perjel és az alperjel egyenesen a templomba vezették a Szentatyát, ahol 1200 gyermek fogadta lelkes ovációval. (Meglepetést okozott, hogy a Szentatya, miközben a kolostor eredetéről érdeklődött, azt kérdezte, hogy Pannonhalma még létezik?) A gyermekek fogadása után ebéd, majd rövid időre visszavonult a pápa, és máris indult az Ibirapuera-parkba a szerzetesnők fogadására. Ezután a kolostorhoz közeli São Paulo futballklub stadionjában 150 ezer munkáshoz beszélt; már sötétedett, mikor újra visszaérkezett a kolostor templomába, ahol a szerzeteseket fogadta. Rövid találkozója volt még az izraeliták és az ortodoxok küldöttségeivel is. Csak ezután, késői órában kezdődött a vacsora a São Paulo-i püspökökkel és a küldöttséggel. Mikor azonban tudomást szerzett róla, hogy 250 egyetemi hallgató várakozik rá a templomban, azonnal felkelt, hogy köztük is megjelenjen bátorító szavaival. Rövid éjszakai pihenő után, reggelijét elfogyasztva a Szentatya elbúcsúzott a Ház tagjaitól, és elrepült a nemzeti szentélybe, Aparecida do Norte-ba. A pápa teljes kísérete is (32 személy) a kolostorban volt elhelyezve Dom Carmine Rocco nunciussal, Arns bíboros-érsekkel, és Ivo Lorscheiter érsekkel, a CNBB elnökével. Casaroli bíboros államtitkár lebilincselő közvetlenséggel és egyszerűséggel társalgott a rendtársakkal.

A Szent Gellért Kolostor 1981-ben köszönhette meg ünnepélyesen a Gondviselő Istennek, hogy 50 évvel korábban Brazíliába vezérelte elsőként Szelecz Arnoldot, majd az évek során még többeket. A kolostor kiadásában megjelent magyar nyelven az 58 oldalas Emlékkönyv: „A magyar bencések 50 éve Brazíliában. São Paulo 1981.” Tóth Veremund perjel így értelmezi az 50 év történetét: „Visszatekintve az elmúlt 50 évre, annak a bizonyossága tölt el bennünket, hogy az isteni Gondviselés vezette lépteinket. Ki sejtette volna 50 évvel ezelőtt, hogy mivé fog nőni az elvetett mag. Ha akkor valaki előre láthatta volna a magyar bencések intézményeinek komplex elágazását, talán meghátrált volna az annyira bonyolultnak látszó feladatok elől. Hisszük, hogy az elmúlt 50 év eseményeiben a Gondviselő Isten szólt hozzánk, és irányított jóságos rendelkezésével az előre nem látható későbbi feladatokra.” (L. 3. oldal) A rövid kiadványban a rendtársak bemutatják az 50 éves történetben támadt virágzó intézményeket.

Veremund 13 éves perjelségének kormányzását az alábbiakban összegezhetjük:

- Megszilárdult a perjelség intézményes szervezetsége;
- A konvent növekedésével elmélyült a belső liturgikus élet;
- A hivatáskérdés biztatóan bontakozott ki a megoldás felé;
- Az utolsó években jelentkeztek a nehézségek a növendékek zavartalan integrációjában a rendtársi közösségbe;
- Végül, belső nyugtalanság többeknél az előljáró vezetői stílusa miatt.

Perjel: 1981–89; Apát 1989-től

A 8. kánoni vizitáció feladata volt, hogy Veremund 2. mandátumának végzetével levezesse a soron lévő perjel-választást. A választás második menetében Ödön rendtársat választotta meg a konvent perjelének, ő pedig Zsoltot (Dom Gabriel) nevezte ki alperjelnek a tanács megkérdezése után.

A vizitáció nem csekély izgalommal vette kezdetét arra a hírre, hogy Dom Haroldo-t vissza kellett rendelni Nova Santa Rosa-ból, és hogy a tanács azonnali távozását rendelte el a kolostorból. (Ezután Haroldo Észak-Brazília több kolostorában és egyházmegyéjében is tevékenykedik, mint lelkipásztor.)

A továbbiakban, amint a kánoni vizitációk mindig is tették, Gellért vizitátor lelkiismeretvizsgálatot végzett a közösséggel a szerzetesi fegyelem, a munka, a szegénység, a kolostorból való távozások, a csendhallgatás, a közös társalgás, az előljárával való kapcsolat és a liturgia végzésének kérdésében. Részletesen tárgyalta a vizitáció a növendékek nevelését. A vizitátor különösen problematikusnak találta az atyák és a klerikusok kapcsolatát. „Egyik fiatal – bizonyosan nem a nyugtalanok közül való – kifejezte, hogy csalódott az atyákban és bizonyos mértékben leverte a családiasság hiánya a közösségben.” (Recessus Visitationis, 1981. 6. oldal. c. pont)

A vizitáció befejeztével Ödön perjel, az érdekelt kérésének ellenére, megerősítette Veremundot a növendékek vezetőjének. Rövidesen beigazolódtott azonban a változás szükségessége. Béda lett az új novíciusmester és lelkiigazgató. Veremundot pedig áthelyezte a perjel a Nova Santa Rosa-ba. Így aztán megoldást nyert az ottani emberhiány.

A vizitáció azonban csupán elodázta, de nem oldotta meg a növendékek és a konvent között kirobbanó feszültséget. A férfiasodó (23–25 éves) kispapok lelki zavaraikban, lázadó útkeresésükben nem találtak egy szilárd pontot, ahol megnyugodhattak volna, és egymás után távoztak a közösségből: egy ünnepélyes fogadalmas, négy egyszerű fogadalmas és egy novícius. Az egyetlen Ir. Lucas maradt hű hivatásához.

Ezek a növendékek évek folyamán a leghízelgőbb elismeréseket érdemelték ki, mind filozófiai és teológiai tanulmányaik során, mind pedig a kolostorközi találkozásokon (így például az 1980 jubileumi évben Olinda-ban tartott bencés ifjúsági CIMBRA – Comissão Intermonasterial do Brasil – alkalmával, melyen 11 novícius és fogadalmas növendék vett részt a Szent Gellért Kolostorból.)

Mi is volt ez a tragikus törés? Hol, hogyan kezdett beszivárogni a kölcsönös megnemértés, bizalmatlanság bomlasztó ereje a közösségi élet lazuló eresztékein?

Tekintetbe kell vennünk, hogy a kolostori közösség nem szerves fejlődéssel növekedett, hanem – hogy úgy mondjuk – új tagok „importálásával”. A bevándorlás sorrendjében egy időben több „nemzedék” volt képviselve a konventben. Ez egyúttal jelentette a többé vagy kevésbé való beilleszkedést, „inkulturálást” is az itteni viszonyok közé. Volt olyan újonnan érkezett, aki azt hangoztatta, hogy nem is kell foglalkozni hivatásokkal, hanem be kell zárni mindkét szeménáriumot, „mert itt úgy sincs igazi hivatás”. Sok esetben a mindennapi élet

apró összezörrenései, feszültségei, némely rendtárs részéről a fiatalokkal szemben valóságos üldözési pszichózist teremtett. Nem volt kellő megértés a fiatalok bevezetésével szemben bizonyos munkakörökbe. Ha némi önállósággal rendelkeztek a fiatalok, nem hiányzott az irónikus megjegyzés: „már társtulajdonosnak érzik magukat”. Hiába volt a kísérlet a közös ünnepi rekreációkra, kirándulásokra, ama bizonyos „családiasság hiánya” elhidegítette a testvéreket az atyáktól.

Hol követte el a konvent az eredendő hibát? Talán azzal, hogy azonnal kinyitotta a jelentkezők előtt a kolostor bezárt ajtaját, megosztva az új fiakkal a család minden javát, kényelmét? Egy értékes testvér 1983-ban azért került krízisbe, mert megzavarta a kolostor polgári jóléte! Ezenkívül nemcsak szociálisan, de fizikailag is túlságosan közel voltak a növendékek a rendtársakhoz. Így történhetett meg, hogy többen közvetlenül beavatkoztak, rendszerint sajnálatos eredménnyel. Vagy talán igen korán feladatok elé állították volna őket? Az 1978-as vizitáció, ellenkezőleg, épp ennek fontosságát hangsúlyozta.

1982 mázsás súllyal nehezedett a konventtagok kedélyére. Így történhetett meg, hogy míg Nova Santa Rosa-n lendületesen folyt a nevelői munka, Morumbin a november 12-i konventgyűlés elhatározta, hogy a konvent bezárja a felsős gimnazisták Szent Placid szemináriumát, mivel „a Nova Santa Rosa-i kísérlet teljes balsiker volt.” A konvent kinyilvánította akaratát, hogy Nova Santa Rosa küszöbölje ki a kicsik felvételét. Sőt 1983. aug. 25-én a konventgyűlés túlnyomó többséggel Nova Santa Rosa bezárását javasolta. Míg a Toledo-i egyházmegyében a püspök példaképnek állította a Nova Santa Rosa-i szemináriumot, a távoli Morumbi-ról a felszámolást kívánták. A főapáthelyettes ekkor közbelépett, hogy a konvent ne hozzon semmiféle döntést a 85-ös vizitációig Nova Santa Rosa ügyében.

1984-ben Villa Anastácio kérdése állította súlyos kérdőjel elé a Szent Gellért Kolostor konventjét. Mikor az 1981-es vizitáción Ther Péter javasolta a plébánia átadását az egyházmegyének, a rendtársak egyhangúan elvetették ennek gondolatát: „mivel mégis csak ott vannak gyökereink; mivel a Szent István – Templom jellegzetesen magyar alkotás; mivel hasznos is a kolostoron kívül egy külső diszpozíciós lehetőség.” Három év múlva azonban, az 1984. szeptember 5-i konventgyűlésen a rendtársak megszavazták 12:1 arányban Villa Anastácio átadását a São Paulo-i főegyházmegyének. A kolostor tulajdonát képező „Új Pannonhalma” és a templom mögötti épület ingyenes felajánlása az egyházmegye számára az 1985. március 14-i konventgyűlésen történt meg ugyanolyan szavazatarányban. A következő május 16-i konventgyűlésen Aurélián hangsúlyozta, hogy a plébánia és a patrimonium átadása Villa Anastáción elhamarkodott, félénk döntés volt „a következmények és a magyar bencés hivatás kellő megfontolása nélkül Brazíliában”. Ezután még egy utolsó jegyzőkönyvet készített el Aurélián június 13-án. Idegállapota ezután folytonosan romlott, és rövid 2 hónapon belül mindenkit lesújtott Aurélián váratlan halála. Egyed rendtárs, Villa Anastácio utolsó magyar plébánosa 1985. április 11-én hagyta el Anastációt, és visszaköltözött a kolostorba Morumbin.

A közösség gondosan készült fel az 1985-ös kánoni vizitációra. Négy csoportban elemezték a közös élet, a liturgia, a hivatások, az iskolai és vallásos

nevelés, a Magyar Kongregációhoz való viszony problémáit. Az adott válaszokból azután együttes ülésen szintézist alkottak. „A sintese dos trabalhos dos grupos de reflexão” a hivatások fejezetében megállapítja: „Általában véve, a jelöltek és a szeminaristák nem részesültek ebben a Házban jó bánásmódban.” Majd még hozzáteszi: „A Nova Santa Rosa-i szeminárium egyeseknek valóban nem állt érdekében és manapság még kevésbé.”

Ez a két észrevétel sejtetni engedi, hogy milyen légkörben indult meg a 9. kánoni vizitáció 1985. augusztus 6-án. A vizitátorral egyetértésben az a terv született meg, hogy fokozatosan leépítik az alsó gimnáziumi tagozatot Nova Santa Rosa-n és a jövőben csak felsős diákokat és idősebb hivatásokat fogadnának el Nova Santa Rosa-n. Ezekkel az érettebb hivatásokkal alkotnának szerzetesi közösséget a felállítandó prioratus dependens keretében. A tervezetet a konvent majdnem egyhangúan elfogadta.

A főapáthelyettes, prézesi jogai alapján, 1986. január 6-i dátummal kiadta a dekrétumot a függő perjelség (prioratus simplex) felállításáról Nova Santa Rosa-n, és azt elküldte a Szent Gellért Kolostor elöljárójának azzal a kiegészítéssel, hogy kérni fogja a Szentszéktől a novíciátus megnyitásához is a felhatalmazást. Ezt a dekrétumot azonban már nem továbbították, és nem közölték Nova Santa Rosa-val. Aurélián után, két másik rendtárs, Román és Engelbert halála, kételyeket támasztott az elöljáróban és a konventben, hogy vajon lenne-e ereje a közösségnek végrehajtani a határozatot a perjelség felállításáról. Érezvén a közösség vonakodását és Morumbi kritikusan helyzetét, a Santa Rosa-i rendtársak sem tehettek mást, beletörődtek a konventben régóta érlelődő gondolatba: a szeminárium felszámolásába és a plébánia visszaadásába a Toledo-i egyházmegyének. (A konvent 1986. szept. 18-i döntése.) Magát az épületet kedvező feltételekkel felkínálták az egyházmegyének, a földbirtokot pedig áruba bocsátották. Sándor házgondnok még ott maradt az ingóságok értékesítésére, Veremund pedig visszatért Morumbira 1986. dec. 31-én. Lucas rendtárs felvételét kérte a Toledo-i egyházmegyébe, és kinevezést kapott a püspöktől Nova Santa Rosa plébániájára. A konvent perjele e szavakkal zárta le a 17 éves Parana-i kezdeményezést: „Közösségünk több tagja életének annyi évét feláldozta kolostorunk jövőjéért dolgozva, hogy hivatásokat szerezzünk Nova Santa Rosa-ról. Jelenlétünk Nova Santa Rosa-n missziós részvétel volt az úttörők hősi korszakában Nyugat-Parana meghódításában. Bencés 'imádság és munka' volt az Egyház és a Haza szolgálatában. Amit alkottunk, tiszta jó szándékkal tettük.” (Ata da Reunião Conventual, 1986. szept. 18. 3. 2. 7.)

A zavaros brazil politikai helyzet miatt, már 1981-ben felmerült az aggodalom és a keresés az intézmények biztosítása céljából egy esetleges civil fenntartó szerv létrehozására. Ugyancsak gondot okozott a kolostor további felelőssége és szerepe az iskola fenntartásában és vezetésében. A megoldások lázas keresése végül is odavezetett, hogy a kolostor intézményeinek strukturális átszervezését kezdték tanulmányozni a nagyüzemi gazdálkodás irányelvei szerint. Talán feledve is kissé a korábbi elveket, újfélé hangsúllyal mutatkozott be a közösség: „Nagyüzem, empresa vagyunk 300 alkalmazottal.”

Ebben az időben heves erővel tört fel, főképp a fiatal rendtársakban, az identitás-probléma: tulajdonképpen kik és mik vagyunk? Tanárok? Misszioná-

riusok? Első helyen, mégiscsak, nem inkább szerzetesek, monachusok volnánk? Egyre hangosabb lett a kívánság, hogy elsősorban mint monasztikus közösség tegyen tanúságot a világ előtt a liturgikus istenszolgálattal és az Istennek szentelt életvitellel. A korábbi ideálokhoz képest tulajdonképpen nem történt semmi változás, csupán a hangsúly tolódott el a monasztikum felé.

Ez a nézőpont-változás azonban kiváltott egy másik kérdést is: mivel úgymint oly nehéz, szinte lehetetlen, a jogi kapcsolat Pannonhalmával, és mivel Pannonhalma úgyszemint küldhet segítséget a kolostornak, nem volna-e helyénvaló átlépni a kolostornak a Brazil Kongregációba, annál is inkább mert ennek életstílusa hangsúlyozottabban monasztikus? Az 1987-es konventgyűlések jegyzőkönyvei viharos vitákat örökítenek meg a javaslat mellett és ellene. (Lásd: 1987. márc. 17; április 23; május 19.)

A konvent véleménye megoszlott. Egyesek abban reménykedtek, hogy brazil címtábla alatt a hivatások majd sűrűbben jelentkeznek. – De a brazil kolostorok épp úgy hivatáshiányban szenvednek – volt az ellenhang. Ha belépünk a Brazil Kongregációba, semmivel sem inkább leszünk brazilok, mint most, mikor munkánk zöme a brazil Egyház és társadalom szolgálatában áll. – Woodside elveszítette önállóságát – volt a további érv –, mert elkésett a belépéssel. – Önállóságunkat – volt a válasz – így is úgy is elveszítjük, ha nem nézünk szembe a valódi problémával, a hivatások kérdésével. – Mondták, hogy jobban beilleszkedünk a brazil monasztikus környezetbe. – Viszont a CIMBRA-n keresztül – hangzott az ellenvetés –, már évtizedes szívélyes kapcsolatban élünk nemcsak a brazil, hanem más kongregációk kolostoraival is.

Döntően esett latba a viták során az a megfontolás, hogy a kolostor jogi helyzete – prioratus sui iuris – tökéletesen rendezve van a Magyar Kongregációban, és hogy a KFH saját hatalmával (protestas ordinaria) vezeti a külföldi részleg ügyeit. Ugyancsak megfontolás tárgya lett a zsinat óta meghonosult pluralizmus elve az Egyházban, mely napjaink szerzeteséletében a monasztikus ideál széles skáláját és gazdagságát tükrözi. Megemléztették Zeiselhof érdekét is, melynek a Szent Gellért Kolostor révén lehetségessé vált magyar bencés adminisztrációja. Végül is nem volt megvetendő az érzelmi hovatartozása szempontja sem: akik Pannonhalma szellemével indultak neki a világnak, Pannonhalma anyagi és szellemi tőkéjével lettek, amik lettek.

A vita ezzel el is csitult, különösen mikor világos lett, hogy a kolostor nagyobb nehézség nélkül elnyerheti az apátság rangját a Magyar Kongregációban is.

Az 1987-es 10. kánoni vizitáció megválasztotta Ödönt perjelnek, így belépett második perjeli mandátumába.

A vizitáció után újra fellángolt a már régebben megindult vita az apátság kérdéséről. Mint fentebb már szó volt róla, az 1974 és 78-as vizitációkon Gellért vizitátor előadta a rendtársak előtt Dom Paulo Evaristo Arns bíboros érseknek ismételt érdeklődését, később kinyilvánított kívánságát. A konvent akkor jóérzéssel tudomásul vette a magas elismerést, de még korainak tartotta a probléma érdemszerű megtárgyalását.

A 80-as évek folyamán azonban, főleg a növendékek körében, egyre többször felmerült a kívánság, hogy a kolostor az apátság státusával is kinyilvánítsa, és

megerősítse szilárd állandóságát. Az 1986. május 22-i konventgyűlésen Ödön perjel történelmi példákkal és tapasztalatokkal alátámasztott előadásban hozta újra elő a kérdést, sürgetve hogy a konvent ne odázza el többé az apátság megvitatását. Majd így fejezte be patetikus exorzizmusát: „Még adhatunk életjelt magunkról... Kérem a testvéreket, hogy felszabadultan és szeretettel tanulmányozzák javaslatomat, hogy apátság legyünk.”

Az 1986. október 23-i konventgyűlés egy szavazat híján elvetette a javaslatot. Viszont az 1988. november 24-i konventgyűlésen 12 szavazattal (1 tartózkodó, 1 ellenszavazat), a konvent megszavazta, hogy a kolostor legyen apátság a Szent Benedek Rend Magyar Kongregációjában. A konvent kérelmét Ödön perjel terjesztette 1989. január 12-én, Arns bíboros ajánlásával, a Szentatya elé. A „Congregatio por Institutis Vitae Consecratae” 1989. június 8-án írta alá a kánoni erectio dekrétumát. (Prot. n. 15219/89) A dekrétum záradéka kinyilvánítja, hogy ezután az apát szabadon választható.

Az 1989. augusztus 9-i konventgyűlés megválasztotta Linka Ödön (Dom Ernesto) perjel személyében a Szent Gellért Kolostor első apátját.

Az 1989-es 11. Kánoni vizitáció, melyet utoljára még mindig Gellért KFH vezetett le, látható optimizmussal mérte fel a múlt és a jelen helyzetét.

A vizitáció éppen a konvent legújabb vállalkozásának lehetett a tanúja. Már az 1986. május 22-i konventgyűlésen Ödön perjel előadta egy új kolostor építésének tervét, „mely vonzza a fiatalokat, a béke és nyugalom otthona lesz az idős rendtársaknak”. Az Itapecerica város határában vásárolt 100 ezer m² telken a leendő kolostor előtervét (ante-projeto) Ubiratan José Almeida Silva építész készítette el. Az 1986. június 15-i konventgyűlés úgy döntött, hogy „a kolostor új épületének” munkáit folytatni kell. 1988. november 17-én a konvent már megismeri a részletes terveket: kolostor, novíciátus, vendégszárny, gyümölcsös, zöldséges. Ugyancsak pontosabban meghatározzák az építkezés célját: „Egy celláról van szó, nem új kolostorról. A mai fiatalok lelkesednek a zárt és távoleső helyekért. A cella a Kolostor része, a Kolostorhoz tartozik.” (L. Ata... 4. 5)

A megválasztott apát benedikálását 1989. szept. 11-re tűzték ki. Ödön apát megáldását az egyházmegye új püspöke, Dom Emilio Pignoli végezte több bencés apát, apátnő és sok bencés és ciszterci szerzetes jelenlétében. Az ünnepségen érezni lehetett, mily meleg kapcsolat fűzi a brazil testvéreket a Szent Gellért Kolostorhoz.

Várszegi Asztrik pannonthalmi püspök-főapát 1992. augusztus 9-től 22-ig végezte első kánoni látogatását. Kelemen Krizosztom 1947-es, Dr. Szennay András 1982. szeptemberében tett magánjellegű látogatása után, a Magyar Kongregáció prézese ez alkalommal hivatalos minőségben végezte a kolostor látogatását. Hosszan beszélgetett minden rendtárssal, a brazilokkal is. A zárógyűlésen ezt mondta: „Három szavam van csak: csodálat, köszönet és büszkeség. És mindenek előtt hála Isten kegyelméért.”

Miután augusztus elején Dom Geraldo Gonzales Y Lima házfőnök Kubovics Egyed, Plácido és két novícius kiköltöztek az Itapecerica-i Cela São José-ba, 1992. augusztus 20-án Dom Emilio Pignoli megyéspüspök megáldotta a kápolnát és az oltárt, Asztrik főapát pedig magát a kolostort: „Sit locus iste locus ubi Deus quaeritur” – emlékeztetve a meghívottak benedeki istenkeresésére.

1994 a gyász éve is volt a kolostornak. Február 13-án hosszas elgyengülés után meghalt Szeverin, aki életének utolsó napjáig végezte, gyengesége ellenére is, papi szolgálatát. Július 31-én pedig elhunyt Péter alperjel, aki majdnem 10 évig hordozta magában a kórt. Szenvedéseiben eggyé lett a Keresztrefeszítettel.

A Szent Gellért Kolostornak Pannonhalmához való kapcsolata 1989 óta lényegesen megváltozott, hiszen a kommunizmus bukása után a főapát már közvetlenül, a maga személyében, gyakorolja prézesi jogait. Nemcsak São Paulo fogadhatja a látogató hazai rendtársakat, hanem São Paulo-ból is ismételten résztvettek a rendtársak a rendi káptalanon: Veremund, Ödön, Zsolt, Imre, Geraldo.

A São Paulo-i kolostor, volt idő, mikor egyedül a Magyar Kongregációból, résztvett a 3-4 évenként tartott római apátgyűlésen. Szoros kapcsolatban van a latin-amerikai bencés únióval (EMLA): 1994 júliusában a Szent Gellért Apátság adott otthont az EMLA kongresszusának több mint 100 résztvevővel. Még erősebb a kolostor integrálása a brazil monasztikus közösségek kolostorközötti szervezetébe (CIMBRA). Ennek gyűléseit, kurzusait ismételten a Szent Gellért Kolostor látta vendégül az évek folyamán a résztvevők nagy megelégedésére.

KITEKINTÉS A JÖVŐBE...

Láttuk a múltat, felvázoltuk a jelent. Mik a kilátások, a jövő kihívásai a közösség számára? A történész nem próféta, csupán a jelen óra adataiból következtet a jövőre. Ő így látja:

- A Szent Gellért Kolostor sürgős feladata megoldani a két közösség (Morumbi és Itapecerica) integrációját és megőrizni a kettő egységét.
- Összhangba hozni az imádság és munka kettősségét a Regula szellemében, hogy munkájuk által éljék meg a szerzetesek a szegénységet;
- A monasztikus élet gyakorlatain kívül, az új nemzedéknek is vállalnia kell a kolostor apostoli feladatait;
- Az apostoli szolgálatra minden fiatalnak fel kell készülnie az előkészület éveiben;
- Az idősebb rendtársak kell legyenek ezen céloknak legodaadóbb és önzetlen előmozdítói és támogatói.

Hisszük, hogy azokban, akik Krisztusnak semmit sem tesznek elébe, nem fog hiányozni a Lélek ereje, hogy a jövőt építsék Isten Országának dicsőségére.

1 – A magyar lelkipásztorkodás

Az iskolaalapítás után (1951), Emil és Aurélián irányításával a rendtagok közösen látták el a magyar lelkipásztori szolgálatot. Bár már kevesbedett a második generációs bairro-i (rég) magyarok között a szolgálat, azért még mindig jelentős volt. Villa Anastáción minden vasárnap volt szentmise a magyarok részére. Ezenkívül: a hónap első vasárnapján Santo André-n és Vila Zeliná-n. Második vasárnapon: Ipiranga, Belváros. Harmadik vasárnapon: Freguesia do Ó, Vila Ipojuca, Vila Pompéia. Negyedik vasárnapon: Moóca, São Caetano, Belváros. Rendszeresen jártak misézni magyaroknak Rio de Janeiro-ba, Lorena-ba és később Belo Horizonte-ba. Évente több missziós utat rendeztek a vidéki központokba: Árpádfalva, Bury, Itararé, Londrina... Szent István ünnepe minden évben nagy összesereglése volt a magyarságnak a belvárosi São Francisco-templomban. Felejthetetlen emlékét hagyták a közös zarándoklatok, melyeken templomi énekekkel, zászlókat lobogtatva vonultak Szentistvánkirályfalvára.

Lényegesen megváltozott ez a helyzet a közösségnek Morumbira való kiköltözése után 1963-ban. Ekkor Olaf lett a főlelkész, és a rendtársak alkalmilag kisegítették. Olaf megszervezte a Morumbi-i Szent István-napokat, melyeken közel ezer magyar vett részt. Ugyancsak vonzó dátum a decemberi karácsonyi vásárral összekötött adventi találkozó Morumbin. A nagyheti lelkigyakorlat a Belváros (Casa Pia) templomában gyűjti össze a magyar hívőket.

A főlelkész negyedévenként kiadja a hit élesztésére és egyházközségi tájékoztatóul a sokszorosított PAX folyóiratot. 1977-ben, Olaf halála után Aurélián kapott főlelkészi kinevezést, majd Aurélián halála után 1985-ben Imre vette át a magyar lelkészséget, aki Sándor és Timót közreműködését élvezte lelkipásztori munkájában. Napjainkban, a magyar lelkipásztori munka csak a Belvárosra, Vila Zelina-ra és a Freguesia do Ó-i szeretetházra szorítkozik egy-egy havi misével, valamint ritkán Figueira Branca-n és Rio de Janeiroban. A lelkész rendszeresen látogatja a betegeket, ellátják a temetéseket, de nem egyszer már portugál nyelven kell végezniök (a családtagok miatt) a magyar hívők temetését is. A kolónia 70 éves története most már azon a ponton van, hogy szomorú szívvel lassanként kikísérgetik egymást a temetőbe.

2 – A brazil lelkipásztorkodás

A brazil lelkipásztori munkát a közösség elkezdte már első székhelyén az Imaculada Conceição-ban, ahonnét kisegítő szolgálatot vállaltak a rendtársak a közeli templomokban: Santa Cecilia, Consolação, Santa Teresinha, Água Branca, Lapa. A Morumbira való költözés után ott is folytatták a környék papjainak kisegítését: Vila Sonia, Monte Kemel, Jardim das Palmas, Instituto Ana Rosa.

Villa Anastácio soknemzetiségű külvárosában vállalta 1939-ben az első brazil plébániát a közösség. Szelecz Arnold volt első plébános 1972-ig. A plébá-

niai közösség munkás családokból tevődik össze kb. 15 ezer hívóval. A hagyományos pasztoráció minden ága jelen volt a plébánián. Az utolsó éveiben elgyengült Arnoldot Ödön segítette ki. Arnold halála után Aurélián lett 3 évig a neki oly kedves Villa Anastácio plébánosa, majd őt Péter váltotta fel 1975-től 1980-ig; őt utána pedig Egyed lett a plébános 1985-ig, akitől már egyházmegyes pap vette át a plébániát.

A Morumbi-i São Bento plébániát 1970-ben alapította Agnelo Rossi, São Paulo bíboros érseke. Veremund volt első plébánosa 1980-ig. A plébánia a brazil társadalom összetettségét tükrözi: jelen van benne a felső réteg a kormányzó palota körüli negyedben, két egyszerű munkásnegyed és az alapításkor még üres telkeket elfoglaló favellák a szegény bevándorló családokkal. A konventuális és egyben plébániai templom élénk lelkipásztori munkának tanúja, minden rendtárs közreműködésével. Veremund után Ödön vette át a plébániát, majd őt utána 1983-ban Dom Paulo de Silva e Souza. A plébánia létszámát 22 ezerre becsülik. Az eredeti plébániából, a város növekedése miatt, azóta két újabb plébánia alakult.

Nova Santa Rosa plébániáját (Toledo-i egyházmegye, PR) ugyancsak 1970-ben vette át, és szervezte első plébánosa, Szeverin. Tipikusan vidéki plébánia 13 filiával (capela), melyek kb. egy kisebb vármegye nagyságú területen terjednek szét. A plébánia, az évek során több rendtárs segédlelkészi szolgálatát élvezhette: Péter, Ányos, Haroldo, Sándor, Egyed, Lucas és Veremund, aki azután Szeverinnek Morumbi-ra való visszavonulásakor lett a második plébános 1985–86-ban. A plébánia kb. 8 ezer hívőt számlál. Ezt a plébániát 1987-től visszavette a Toledo-i egyházmegye.

Nossa Senhora do Paraiso (1992) a Paraisópolis-i favella plébániája. Korábban, 1972-től kezdve, a São Bento plébánia látta el a hívők szolgálatát a kolostortól alapított és fenntartott bölcsőde és napköziotthon kis kápolnájában. Idővel benépesült északi bevándorlókkal a jelenleg 35 ezer személyre felbecsült telep. A kolostor áldozatosságával felépült a kb. 300 személyt befogadó templom. Így megindulhatott a szervezettebb plébániai munka. Nem véglegesen, hanem csak Veremund személyére vállalta a közösség a plébániát. Északkelet-Brazília bevándorlói egy sajátos pasztorációt igényelnek, valódi evangelizációs, missziós munkát, nagyarányú szociális-karitatív tevékenységgel. Veremundot Egyed segíti a favella pasztorációjában.

Hitoktatóképző tanfolyamok: 1966-ban, világiak részéről merült fel annak igénye, hogy a már hitoktatást végző világiakat alaposabban felkészítsék apostoli munkájukra. Veremund szervezte meg és irányította azokat a hol féléves hétvégi, hol meg egyhetes intenzív kurzusokat São Paulóban, Nova Santa Rosa-n és Atibaia-n. Az eddig tartott több mint 30 kurzuson közel két ezer katekista nyert kiképzést. Közreműködtek előadásaikkal Emil, Aurélián, Szeverin, Román, Benito és Péter.

Ugyancsak a kolostor nyújtott otthont a 70-es években a Veremund által szervezett ún. Escola de Formação Cristã részére. Ez a kurzus, az egyházmegyei papság közreműködésével, a világi hívők felkészítését célozta a pasztorációs munkában való tevékeny részvételre. A tanfolyam az egész környék laikusai számára lehetővé tette a hitbeli ismeretek elmélyítését.

3 – Délamerikai Magyar Hírlap

A Katolikus Tudósító (1931) és a Lobogó Tüzek (1936) kísérletei után a Római Katolikus Egyházközség 1939. január 1-től megvásárolta az 1922-ben alapított Délamerikai Magyar Hírlapot (Diário Húngaro). A lap élénk figyelemmel kísérte a háború előtti magyar politika alakulását. Megszűnt 1940-ben, az újság 19. évfolyamában. A lapot Dr. José C. Toloza de Oliveira e Costa jegyezte.

A háború végeztével, a Szent István R. Kat. Egyházközség kiadta 1947–48-ban a sokszorosított Tudósítót Kerényi Olaf szerkesztésével.

1948. febr. 1-én megjelent nyomdai kiállításban az Egyházközség új lapja, a Délamerikai Magyar Hírlap (Gazeta Húngara), ugyancsak Olaf szerkesztésében és Aurélián kiadásában. A Beköszöntőben így mutatja be a főszerkesztő a lap célkitűzését: „A tiszta, keresztényi magyar szellemet akarja képviselni, terjeszteni s fenntartani idegenbe szakadt magyar testvéreinknek. Annak a magyar múltnak talaján áll és megy előre, amelyet Szent István koronája ragyog be.”

Kiváló újságírók voltak a munkatársak, mint Neller Mátyás, Kutasi Kovács Lajos és Dr. Boér Miklós. A lap kezdetben kéthetenként, majd 10 naponként, végül hetenként jelent meg. Több rendtárs is támogatta a lapot cikkeivel: Arnold, Aurélián, Szeverin, Engelbert, Veremund (Anteus álnévvel is) és Ányos. Még Kelemen Krizosztom főapát is kitüntette a lapot ünnepi vezércikkeivel.

A Szent Gellért Kolostor vállalta, amíg tudta, nagy áldozatokkal a lap fenntartását. 1960. március 6-án, a 244. számmal Dr. Gácsér Imre vette át a főszerkesztői és kiadói tisztet. A 19. évfolyam 766. számában vesz búcsút olvasóitól a lap a főszerkesztő szavaival: „Valóban teljesen független, tisztán magyar erők által fenntartott sajtóorgánium volt.”

1949-től egészen 1967-ig 19 vaskos kötetben jelent meg a DMH Évkönyve, mely irodalmi és tudományos cikkeivel évenként nagyrabecsült eseménye volt a külföldi magyarságnak. Közreműködtek tanulmányaikkal Arnold, Aurélián, Szeverin, Imre, Román és Veremund.

1954 és 55-ben jelent meg a sokszorosított ifjúsági folyóirat, a VÁRTÁN Veremund szerkesztésében és Bálint kiadói munkájával.

Amíg a magyarság a számkivetés ínségében érezte magát, felmérhetetlen hivatása volt a külföldi magyar sajtónak.

4 – A Szent Imre Kollégium

A Szent Imre Kollégium a magyar szerzetesi iskola értékeit és hagyományait igyekezett átültetni a brazil talajba. Célja:

– Mindenekelőtt, hogy katolikus nevelést nyújtson növendékeinek azért, hogy életüket a keresztény hit és az evangéliumi erkölcs útján irányítsák:

– Magas színvonalú oktatással kibontakoztatni a gyermekbe öltött természetes adottságokat felkészítve jövődi hivatására. (Az iskola végzett diákjai szép eredményeket érnek el az egyetemi felvételi vizsgákon.)

– Félbennlakó (semi-internato) rendszerrel lehetővé tenni az intenzív oktatást, egyúttal megkönnyíteni a dolgozó házaspárok gondjait.

– Sportlétesítményeivel (2 tornacsarnok, 2 uszoda, 2 futballpálya, kosárlabda és röplabda-pályák) fejleszteni a fizikai adottságokat, és így igen fontos motivációt kínálni fel a gyermek és ifjú fejlődésében;

– Hangsúlyozott művészi neveléssel (zene, ének, énekkar, rajz) elmélyíteni az érzelmi életet.

Az iskola alapító igazgatója Emil volt (1951–59); második igazgatója Engelbert (1959–74); harmadik, Zsolt (1974–93). 1994-ben Dom Geraldo, az iskola egykori növendéke vette át az igazgatást, aki már világiakkal irányítja a Szent Imre Kollégiumot.

Az iskola történetében, az évek folyamán, úgyszólván minden rendtárs kivette részét az iskolai nevelésből: Arnold, Olaf, Aurélián, Imre, Veremund, Bálint, Csanád, Ányos, Rafael, Bence, Péter.

Az intézet 25 kötet iskolai értesítővel (Anuário) tájékoztatta a szülőket nevelési elveiről, valamint összefoglalta az év eseményeit. (1955–75; 1982–85) 1995-ben 1713 tanulóval indult az iskolaév: 16 osztállyal az elemi alsó tagozatában (1–4. osztály); 20 osztállyal az elemi felső tagozatában (5–8. osztály); 13 osztállyal a kollégiumban (felső gimnázium 1–3. osztály).

5 – Hivatásszerzés – növendéknevelés

Az 50-es évek fiatal konventje, a sürgős feladatok szorongatásában, nem tudott érdemben foglalkozni a hivatások kérdésével. Emilnek Norberthoz intézett már idézett levelében (1955) említés történik, hogy „nehéz valakit kiszakítani” az utánpótlás gondozására. Bálintnak 1958. szept. 24-én bekövetkezett korai halála győzte meg a konventet, hogy tennie kell valamit. Így került sor az „Apostoli Iskola” szervezésére 1962-ben Csanád munkájával, először Villa Anastáción, majd később az Imaculada Conceiçãoban. Csanád távozása után, Román kapott megbízást az Apostoli Iskola vezetésére. Idővel komoly nehézséget okozott, hogy nem volt megállapítva a felvételnél bizonyos iskolai végzettség.

1957-ben indult meg a novíciátus Olaf novíciusmester irányításával. 1963-ban Aurélián lett a novíciusmester. Minthogy általában egyenként végezték a novíciátust, a novíciusok sokszor érezték az egyedülletet és a társtalanságot, annak ellenére is, hogy érintkezhetek az atyákkal. Emil és Csanád több alkalommal szerveztek hivatásszerző utakat a déli államokba (Santa Catarina, Rio Grande do Sul).

Mint már láttuk, a Szent Imre Szemináriumot 1970-ben állította fel a közösség Nova Santa Rosa-n. A fennállás 17 éve alatt több rendtárs áldozta munkáját a szeminaristák nevelésére. Az elemi felső tagozatának 4 osztályát (5–8-ig) végezték Nova Santa Rosa-n. A prefektusok iparkodtak egyensúlyban tartani a szellemi és lelki képzést, nem hanyagolva el a fizikai tevékenységet (sport, munka) sem. A szeminárium életét bizonyos irányított önkormányzat szabályozta, bemutatókkal, versenyekkel, csoport-elmélkedéssel, lelkinapokkal tarkítva a közös életet.

São Paulóban 1974-ben megnyílt a Szent Placid-szeminarium a Nova Santa Rosa-ból érkezők befogadására. Ödön, Egyed és Paulo váltogatták egymást a vezetésben. A felső gimnázium 3 osztályát a részükre felállított szeminariumi osztályokban végezték. Rendtársak adták az órák nagyrészét. A szeminaristák résztvettek a kórusimán, a közösségi életben. Irodalmi szakkört szerveztek, újságot szerkesztettek. Miután a konvent eldöntötte 1982-ben a Szent Placid szeminarium leépítését, a döntés végzetes hatással volt Santa Rosa-ra is.

1968-tól kezdve Román, 1975-től Aurélián, 1979-től Veremund, 1981-től Béda volt a novíciusmester.

Az utóbbi években maga Ödön apát vette magához a szerzetesnevelést Egyed magiszteri közreműködésével. Itapeccerica-n Dom Geraldo a novíciusmester.

Beöltöztek a Szent Gellért Kolostorban

1. Sulcz Árpád, Gyula BENEDEK	1957. aug. 15
2. Queiroz da Silva, Argemiro, CLEMENTE	1961. márc.
3. Rossi Junior, Osvaldo BERNARDO	1962.
4. Miranda Pontes, João, ANSELMO	1963.
5. Böröcz Tibor, ISTVÁN	1963. febr. 24
6. Rodrigues de Minas, Nilton, MATIAS	1963. febr. 24
7. Pintér László, PÁL	1964. dec. 20
8. Ther Pál, PÉTER	1967. aug. 19
9. De Oliveira, João Rodrigues, JOSÉ	1968. márc. 21
10. De Assis, João Martins, ANDRÉ	1968. jún. 2
11. Ós, José Aureliano THOMÁS	1969. jan. 24
12. De Souza Silva, Adão Claudio PAULO	1972. márc. 12
13. Passos Cordeiro, Haroldo ALEXANDRE	1974. febr. 25
14. Nobre, Francisco ESTVÃO	1975. febr. 23
15. Dyna da Silva, Onivaldo MARCELO	1976. febr. 9
16. Ferreira de Oliveira, Odorico, BERNARDO	1976. febr. 9
17. Lorenz, Guido MAURO	1977. febr. 13
18. Da Silva, Eronildo José MARCOS	1977. febr. 13
19. Schwarz, Sebastião LUCAS	1978. febr. 10
20. Külkamp, Raimundo LUIZ	1978. febr. 10
21. Stein, Geraldo INÁCIO	1979. febr. 10
22. Frai, Canisio ESTEVÃO	1979. febr. 10
23. Link, Geraldo Aloisio AGOSTINHO	1979. febr. 10
24. Fröhlich, Ademir ANTÔNIO	1979. febr. 10
25. Follmann, Sergio Luis ANDRÉ	1979. febr. 10
26. Casagrande, Carlos ROBERTO	1980. febr. 9
27. Baumgartner, Vilson DANIEL	1980. febr. 9
28. Dastoli, Carlo Alberto GREGÓRIO	1982. febr. 9
29. Gonzales y Lima, Marcos GERALDO	1983. febr. 10
30. Honório Filho, Joaquim CLAUDIO	1983. febr. 10

31. Da Silva Santos, Luis Claudio MAURO	1986. márc. 12
32. Guarnieri, Fernando PLÁCIDO	1988. febr. 13
33. Dos Santos Alves Ferreira, José, Paulo MARIANO	1990. márc. 3
34. Ramos, José Sergio BRUNO	1991. márc. 9
35. Dias Drognett, Juan Guilherme TIAGO	1991. aug. 6
36. Barcelos Fagundes, Alvinar Eustáquio, JOÃO	1994. márc. 25
EVANGELISTA	
37. Cabot Pedron, Daniel Jorge SEBASTIÃO	1994. aug. 6
38. Egiluz Cayssials, Martin Anatolio, BERNARDO	1994. aug. 6
39. Padre Sousa Bertani, Marcelo, GREGÓRIO	1995. febr. 10
40. Padre Galhardo, Carlos EMANUEL	1995. febr. 10

6 – A bencés közösség szeretetszolgálat

1965-ben alakult meg a kolostorral szomszédos Vila Morse munkásnegyedben a „Dom José Gaspar” bölcsőde és napközi otthon azzal a céllal, hogy segítségére legyen a szegénysorsú, dolgozó házaspároknak gyermekeik napközi gondozásában és felügyeletében, valamint előmozdítani szakmai tanfolyamok szervezésével az iskolázatlan nép felkészítését a különböző foglalkozási ágakra. Ez a Vila Morse-i központ lett kiindulópontja minden későbbi kezdeményezésnek. Évek során, e szociális szolgálatokért felelős rendtársak voltak: Szeverin, Emil, Veremund és Ödön apát.

A Vila Morse-i gyermekotthon 140 gyermek nevelését tudja vállalni 0–7 év között. Hosszú éveken át szakmunkásképző tanfolyamokat is szervezett. Működik itten az Anyák Klubja is.

A Paraisopolis-i szociális központ jelenleg 600 gyermeket fogad be a nap folyamán. Közülük 200 csecsemő 0–2 év között. A tizenévesek alapvető kiképzést kapnak egyes foglalkozási ágakban. Az Anyák Klubjában önkéntes vezetők foglalkoznak háziasszonyok képzésével. A Fogorvosi rendelőben önkéntes fogorvosok látják el a szolgálatot.

São Bento-plébánia: itt is működik fogorvosi rendelő a rászorulóknak, valamint ingyenes gyógyszertár. Ugyancsak önkéntes munkával irányítják fiatalokú elhagyottak pasztorációját.

Nossa Senhora do Paraiso-plébánia: a favella elesettei (elhagyott öregek, betegek, támasznélküli csonka családok stb.) részére havi élelem-szegélyt nyújt. Esetenként jogi védelmet biztosít a rászorulóknak.

7 – SZOCIÁLIS INTÉZET (INSTITUTO SOCIAL)

Az 1966-ban alakult Szociális Intézet jelszava: Opus Justitiae Pax. A keresztény szociális tanítás alapján, a szociális igazságosság és béke eszményét szolgálja, elsősorban a vezető rétegeknek keresztény-humanista szellemmel való átítatásával. Az Intézet jól felszerelt szakkönyvtárral állt a kutatók rendelkezésére. Az Intézet alapítója és irányítója Dr. Jordán Emil volt, aki 4 személyből

álló állandó munkacsoporttal dolgozott. Az Intézet 20 éves fennállása alatt számtalan előadást és kurzust szervezett az égető szociális kérdésekben.

Az Intézet kiadványai voltak (brazil nyelven):

– Az Octogesimo Adveniens magyarázó ismertetése. 1971. (40. o.)

– Egység és pluralizmus az Egyházban. (A CNBB tanulmányának összefoglaló magyarázata.)

– Kábítószeres. 1971. (180. o.)

Újabb kiadása 160 oldalon Jordán Emiltől.

– Az Egyház szociális tanítása. (16 füzetben tárgyalja a földreform, az urbanizáció, a munkaadó és munkás viszonyának, a bér és haszonrészesedésnek, a gazdasági szisztémáknak, valamint a gazdaság/erkölcs kérdéseit.)

– Az erkölcsi nevelésről. (12 füzetben foglalja össze az emberi méltóság, jellem, az erkölcsi rend és érték, a lelkiismeret, a vallás és a keresztény civilizáció alapjait.)

– Honpolgári ismeretek. (14 füzetben a brazil földről és történelemről, a népességről, családról, államról, demokráciáról, társadalmi békéről, nemzeti szimbólumokról értekezik.)

– A két fentebb említett könyvön kívül, 15 füzet jelent meg a kábítószerrekről, melyek tárgyalják a dróga mibenlétét és káros hatásait, valamint a gyógyítás lehetőségét. Emil sok-sok éves előadói és terapeuta tapasztalata van belesűrítve a 15 füzetbe.

Az Intézet munkájához szorosan hozzátartozott a Teilhard Dokumentációs Központ, melyet Rezek Román alapított és szervezett. Ezt az anyagot a Szent Gellért Kolostor könyvtára őrzi a későbbi kutatók szolgálatára.

8 – Ifjúság-nevelés

1952-ben alapította meg Simon Bálint a 25. sz. Szent Imre fiú-cserkészcsapatot az emigrációs fiatalság részére. Ugyanakkor Veremund a 36. sz. Dobó Katica leány-cserkészcsapatot alkotta meg. A két csapatnak a 7500 m²-es Simon Bálint cserkészpark áll rendelkezésére tábork és hétvégi kirándulások céljára. Mindkét csapatnak a Szent Gellért Kolostor a szervezőtestülete.

A magyar fiatalság anyanyelvi képzésére alakult 1951-től a szombati Magyar Iskola párhuzamosan a cserkészzel. Tanítottak benne Veremund, Bálint, Csanád.

A Szent Imre Kollégium diákjai részére szervezte és irányította a 153. sz. Xavantes brazil cserkészcsapatot Bence és Ányos. Ennél a csapatnál a Szent Imre Kollégium volt a Szervező Testület.

Az „Ifjúság Krisztussal”- mozgalom (Encontro de Jovens com Cristo) két hétvégi napra gyűjti össze az átlag 50 fiatal egy dinamikus, szabadabb lelki-gyakorlat programjával. A mozgalmat 1975-ben indította el Emil és 1984-ig 43 találkozót szervezett. 1987-ben Veremund folytatta a nagymúltú mozgalmat. Legutóbb középiskolás résztvevőkön kívül már egyetemisták részére is rendeztek nagyszerű találkozót. Az Encontro fiataljai a lelki önképzésen túl önzetlen odaadással vállalnak pasztorációs feladatokat más fiatal közösségekben is. 1994 végéig újabb 27 találkozót szerveztek. Az eddig megrendezett 70 Encont-

ro kb. 3500 fiatal részére biztosította a keresztény lelkiségben való megújulás lehetőségét.

9 – A bencés világi oblátusok közössége

1980-ban, a bencés jubileumi évben indult meg Veremund perjel szervezésében az oblátus intézmény, mely Szent Benedek Regulájának lelkiségét ápolja a világi hívők életében. 1980. április 17-én 12 testvér vette magára Szent Benedek skapuláréját. Eddig 66 testvér vette fel a skapulárét. Közülük 44 végezte el az oblációt. A novíciátus elvégzése után az oblátusok havonként tartanak „lelkiség-vasárnapot” (domingo de espiritualidade) és évente 2 lelkigyakorlaton vesznek részt. Ez a lelkiségi mozgalom nem önmagáért van, hanem apostoli feladatokat is vállal a bencés közösség plébániáin. 1981-től Ödön apát az intézmény igazgatója.

10 – Kulturális tevékenység

Mint fentebb már részleteztük, rendtársaink résztvettek cikkeikkel a Dél-amerikai Magyar Hírlap számaiban Olaf, majd Imre szerkesztése alatt. A PAX-Értesítőt összeállították az évek folyamán Olaf, Aurélián és Imre. Emil számtalan előadást tartott a legkülönbözőbb hallgatóságnak a kábítószerekről. Román több egyetemen adott kurzusokat Teilhard de Chardin-ről. A Könyves Kálmán Szabadegyetem rektori tisztségét töltötték be 1949-től kezdve Szeverin, Imre, majd Veremund.

A következőkben rendtársainknak (Brazíliában írt) műveit soroljuk fel:

Dr. Beda Kruse: Edith Stein: A ciência da Cruz. 1988 (fordítás)

Dr. Jordán Emil: Papi és szerzetesi hivatás. 1983. (62. o.)

Dr. Hets Aurélián: Az ötszázéves déli harangszó. (DMH 1956) (23. o.)

Dr. Hets Aurélián: 5 Centenário do „Angelus” ao Meio-dia.

Dr. Kögl Szeverin: Öröm és Vigasz (Elmélkedések) 1954

Dr. Kögl Szeverin: Magyarok Brazíliában. 1992. (64. o.)

Dr. Sarlós Engelbert: Projektív Geometria. 1962.

Dr. Sarlós Engelbert: Hiperbolikus Geometria. 1970.

Dr. Rezek Román: Deus ou Nada. 1975. (A modern ateizmusról)

Dr. Rezek Román: 28 kötetben magyarra fordította Teilhard de Chardin minden írását. (az alábbiak kivételével csak sokszorosítva) Rezek Román: P. Teilhard de Chardin – Benne Élünk (Az Isteni Milió) 1965. (fordítás)

Rezek Román: P. Teilhard de Chardin – Az Emberi Jelenség 1968. (fordítás)

Rezek Román: Teilhard de Chardin – A Mindenség himnusza 1970. (fordítás)

Rezek Román: Teilhard de Chardin – Az Emberi Energia 1971. (fordítás)

Rezek Román: Teilhard de Chardin – Tudomány és Krisztus 1972. (fordítás)

P. Rezek Román: Teilhard de Chardin – Út az Omega Felé 1980. (fordítás)

Dr. Rezek Román: 40 kötetben magyarul és franciául kommentálta Teilhard-nak hiperfizikai világgépét. (az alábbi kivételével csak sokszorosítva)

Romano Rezek: „Ser Mais...” (Estudos sobre Teilhard de Chardin) 1986.

Tóth Veremund: A magyar irodalom története. 1960. (608. o.)
Tóth Veremund: Vázlatos magyar történelem. 1971. (66. o.)
Tóth, Veremundo: Caminhos da Pastoral Vocacional. 1983. 1988. 1993.
Tóth, Veremundo: Curso para formação de catequistas. 1985. 1993.
Tóth, Veremundo: Seguir o Cristo. 1988
Tóth, Veremundo: Cristo caminha conosco na Igreja. 1988. 1993. 1995.
Tóth, Veremundo: A comunhão dos Santos. 1989.
Tóth, Veremundo: O cristão no mundo de hoje. 1989.
Tóth, Veremundo: A Igreja nos santifica em Cristo. 1990. 1994.
Tóth, Veremundo: Enviados para o mundo. 1990.
Tóth, Veremundo: Louvores á Virgem Maria. 1993.
Tóth, Veremundo: Deus prepara a vinda de seu Filho. 1994.
Tóth, Veremundo: A Boa Nova de Jesus Cristo. 1994.
Tóth, Veremundo: Viver com a Igreja. 1994.
Ther, Pedro Paulo: O Cristo histórico e eucarístico na cosmovisão de Teilhard de Chardin. (Tese de mestrado) 1994.

11 – Halott rendtársaink

Simon Bálint József: Kőszeg (Vas m.) 1924. aug. 18; beölt. 1942. aug. 6; ünnep. fog. 1947. máj. 13; papsz. 1948. jún. 27; 1948–49 studenspáter Pannonhalmán; 1949–51 tanulm. út Ausztria, Svájc; Brazíliaába érkezik 1951. május; Szent Imre Kollégiumban 1951–58 (São Paulo) gt; Szombati Magyar Iskola tanára; 25. sz. Szent Imre cscs. alapító parancsnoka; Meghalt São Paulóban 1958. szept. 24.

Szelez Arnold Ferenc: Péter (Győr m.) 1900. febr. 20; beölt. 1920. aug. 8; ünnep. fog. 1925. szept. 11; papsz. 1928. jún. 28.; 1928–31 tanár és tarjáni hok. Pannonhalma; Brazíliaába kivándorolt 1931. márc.; 1931–39 magyar missziós lelkész São Paulóban; 1939–72 Villa Anastácio plébánosa; közben 1951–66 gt. Szent Imre Kollégiumban; meghalt 1972. szept. 20.

Kerényi Olaf Lajos: Kapuvár (Sopron m.) 1912. okt. 8; beölt. 1931. aug. 6; ünnep. fog. 1936. jún. 27; papsz. 1937. jún. 13; gyak. tan. Budapest; 1938–46 gt. Pápa, közben táborilelkész; 1946–47 gt. Budapest; kivándorolt Brazíliaába 1947-ben; 1948–60 Délamerikai Magyar Hírlap szerkesztője; 1951–60 gt. Szt. Imre Koll.; 1957–62 nov. mester és gt.; 1963–77 a magyar kolónia főlelkésze. Meghalt São Paulóban 1977. aug. 24.

Dr. Hets Aurélián János: Dór (Sopron m.) 1913. máj. 11; beölt. 1932. aug. 6; ünnep. fog. 1937. jún. 27; papsz. 1938. jún. 29; 1938–39 gyak. tan. Budapest; 1939–51 magyar lelkész São Paulóban; 1951–75 gt.; 1962–68 alp.; 1963–66 és 1975–78 nov. mester; 1969–71 hg.; 1972–75 Plébános V. Anastáción; 1975–83. szemin. tanár; 1977–85 a magyar kolónia főlelkésze. Meghalt São Paulóban 1985. aug. 12.

Dr. Rezek Román Sándor: Gödöllő (Pest m.) 1916. aug. 3; beölt. 1934. aug. 6; ünnepi fog. 1939. jún. 28; papsz. 1940. jún. 16.; 1940–45 gt. Kőszeg; közben tb. lk. és hadifogoly; 1945–65 a Párizsi M. Kat. Misszióban lk., majd ig. Kivándorolt 1965-ben. 1965–66 miséző Monte Kemel-en; 1966–77 gt. Szent

Imre Koll.; 1966–75 nov. mester; 1965-től egy. kurzusok vezetője Teilhard de Chardinról; 1976–83. szem. spirit; 1985–86 lelkevez. Meghalt São Paulóban 1986. máj. 7.

Dr. Sarlós Engelbert Károly: Budapest 1916. márc. 7; beölt. 1934. aug. 6; ünnep. fog. 1939. jún. 28; papsz. 1940. jún. 16; 1940–41 gyak. tan. Budapest; 1941–43 gt. Sopron; 1943–48 gt. Esztergom, közben tb. lk. és hadifogság; 1948–49 fürdőig. Balatonfüred; kivándorolt 1949; 1949–50 magyar lk. S. Paulóban; 1951–58 gt. Szent Imre Kollégiumban; 1959–74 ig.; 1959–86 egy. tanár a Kat. Egyetemen. Meghalt São Paulóban 1986. szept. 3.

Dr. Kögl Szeverin János: Mosonszentpéter 1914. jún. 20; beölt. 1934. aug. 6; ünnep. fog. 1939. jún. 28; papsz. 1940. jún. 16; 1940–41 gyak. tan. Budapest; 1941–42 hok. Zalaapáti; 1942. gt. Sopron; 1943–48 plébános Zalaapáti; kivándorolt 1949; 1949–51 magyar lk.; 1951–68 hg. és pénztáros; 1968–69 Szoc. Intézmény igazgatója; 1970–84 Nova Santa Rosa (PR) hf. és pléb; 1970–80 gt.; 1971–76 ig. is; 1985. São Paulóban; lk. könyvtáros, a Magyar Múzeum létrehozója. Meghalt São Paulóban 1994. febr. 13.

Ther Péter Pál: Örvényes (Zala m.) 1931. jún. 29; papsz. 1958. jún. 15; (veszprémi egyházmegyes) kivándorolt São Paulóba 1967; beölt. 1967. aug. 19; ünnep. fog. 1971. aug. 20; 1967–68 nov.; 1968–69 lk. gt. S. Paulo; 1970–75 Nova Santa Rosa-n lk. szem. prefektus, gt.; 1975–80 plébános Villa Anastáción; 1981–82 hg. Morumbi; 1983. magyar lk. Svédország; 1984–94 São Paulóban hg. és pénztáros; alperjel 1989-től; Meghalt São Paulóban 1994. július 31-én.

12 – A rendtársak személyi adatai

Linka Ödön Ernő (Dom Ernesto): Kemenespálfa (Vas m.) 1925. dec. 12.; beölt. 1944. máj. 25; ünnep. fog. 1949. ápr. 19; papsz. 1949. júl. 10; 1949–50 studenspáter Pannonhalma; 1950–53 lk. kántor Ménfőcsanak; 1953–59 kántor Veszprémvarsány; 1959–67 kántor Budapest; kivándorolt São Paulóba 1967. aug.; 1967–71 lk. Villa Anastáción; 1971–72 hg.; 1972–78 szem. prefektus; 1974–82 orientador educacional; 1980–82 Plébános Morumbin; a konvent perjelle választotta 1981. aug. 31; 1981–94 a Szoc. Intézmények igazgatója; apátá választották 1989. aug. 9; apátbenedikálás 1989. szept. 11.

Iróffy Zsolt Gábor (Dom Gabriel): Budapest 1927. márc. 26; beölt. 1944. dec. 13; ünnep. fog. 1949. szept. 8; papsz. 1951. jún. 24; 1946–52 teol. hallg. Róma; kivándorolt 1952; 1952–74 gt; 1974–93 gimn. ig; 1981–89 alperjel; 1989-től perjel.

Linka Sándor Ervin: Kemenespálfa (Vas m.) 1927. aug. 3; beölt. 1947. aug. 6; ünnep. fog. 1951. szept. 8; papsz. 1952. jún. 27; 1952–55 lk. Mernye; 1955–57 lk. Iszkáz; 1957–59 lk. Pápa; 1959–60 lk. Lengyeltóti; 1960–76 plébános Tárkány. Kivándorolt 1976; 1977–78 lk. Villa Anastáción; 1978–79 lk. prefektus Nova Santa Rosa-n; 1979–85 lk. Morumbin; 1985–86 hg. lk. Nova Santa Rosa-n; 1987-től hg. hely., majd hg.; 1994 óta alperjel.

Dr. Kruse, Béda Paul-Georg: Berlin 1905. febr. 12; beölt. 1925. szept. 14. a Rio de Janeiro-i bencés kolostorban; ünnep. fog. 1930. febr. 10; papsz. 1931.

dec. 8; 1931–37 főiskolai tanár, Rio de Janeiro; 1938–79 egy. tanár São Paulo; 1972. aug. 8-án átlépett a Szent Gellért Kolostorba; 1972-től tanít a novíciátusban; 1978–84 főkönyvtáros; 1981–89 nov. mester; nyugalomban.

Dr. Jordán Emil Sándor: Budapest 1912. nov. 12; beölt. 1931. aug. 6; ünnep. fog. 1935. szept. 13; papsz. 1937. jún. 13; 1937–38 lk. Pannonhalmán; 1938–39 teol. tanulm. Budapest; Kivándorolt 1939; 1939–47 magyar lk. São Paulóban; 1947–49 lk. Pittsburgh (USA); 1949–53 São Paulo hf; 1951–58 gimn. t. és ig.; 1953–68 a konvent perjele; 1958–82 hittanár; 1966–87 a Szociális Intézmény alapítója és irányítója; 1975–84 lelkinapok szervezője házastársak és fiatalok részére; nyugalomban.

Dr. Gácsér Imre József: Órvényes (Zala m.) 1915. máj. 30; beölt. 1934. aug. 6; ünnep. fog. 1939. jún. 28; papsz. 1940. jún. 16; 1940–41 htsz. és hbd. Pannonhalma; 1941–42 Gyak. tan. Budapest; 1942–45 gt. Győr; 1945–46 Németország, lk; 1946–60 Párizs, lk. Menekültügyi Iroda igazgatója; kivándorolt Brazíliába 1960. febr; 1960–67 a Délamerikai Magyar Hírlap szerkesztője és kiadója; 1967–71 gt.; 1967–68 egy. tan. a Kat. Egyetemen; 1968–81 alperjel; 1971–84 hg. és pt.; 1985-től pt. és magyar főlelkész São Paulóban. A Simon Bálint cs. park gondnoka; A Könyves Kálmán Szab. Egyetem rektora 1990-ig.

Tóth Veremund Antal: Szakony (Sopron m.) 1922. júl. 3.; beölt. 1942. aug. 6; ünnep. fog. 1947. máj. 13; papsz. 1948. jún. 27; 1948–49 studenspáter Pannonhalma; 1949–51 Innsbruck-Párizs tanut.; 1951–62 lk. gt.; 1951–68 a Szombati Magyar Iskola Vezetője; 1952–68 a 36. sz. Dobó Katica lcscs. alapító parancsnoka; 1962–81 orientador educacional; 1968–81 perjel; 1975–81 szem. tanára; 1971–81 a Szociális Intézmények igazgatója; 1970–79 a Szent Benedek plébánia plébánosa; 1979–81 nov. Mester; 1980–81 a bencés oblátusok közösségének alapítója; 1982–84 Nova Santa Rosa-n szeminárium rektor és lk; 1985–86 u. o. plébános; 1987–91 hittanár, a vallásos nevelés felelőse São Paulóban; 1992-től plébános Paraisópolis-on; 1987-től az ifjúsági lelkinapok vezetője; 1993-tól az egyházmegyei teol. iskola vezetője és tanára; 1970–73 és 1990-től a Könyves Kálmán Szabadegyetem rektora.

Urdombi Ányos Jenő: Győr 1927. márc. 12; beölt. 1946. aug. 6; ünnep. fog. 1951. szept. 8; papsz. 1952. jún. 27; 1952–54 lk. Tüskevár; 1954–56 sörgyári munkás Budapest; kivándorolt 1957; 1957–62 lk. a magyar kolóniában; 1962–75 gt; 1964-től 153. sz. Xavantes brazil cscs. parancsnoka; 1975–82 szem. pref. Nova Santa Rosa-n, gt. és főiskolai tan. Marechal Cândido Rondon-on; 1983 óta São Paulóban gt; konventjegyző.

Kubovics Egyed Tibor: Nagymácséd (Pozsony m.) 1921. jan. 16; beölt. 1948. jún. 4; ünnep. fog. 1959. dec. 8; papsz. 1976. jún. 27; 1948–69 házgondnoksági minden Pannonhalmán; Kivándorolt 1970-ben; 1970–76 teol. tanulmányok; kertfelügyelő São Paulóban; 1976–78 lk. szem. pref. Nova Santa Rosa-n; 1978–79 szem. pref. São Paulo ; 1980–85 plébános Vila Anastáción; 1985-től lk. Morumbin; nov. mester 1989–92.

Tumpek Timót József: Paks (Tolna m.) 1928. jan. 31; beölt. 1950. ápr. 23; ünnep. fog. 1970. dec. 4; papsz. 1989. dec. 14; 1950–55 házgondnoksági minden; 1956–57 betegállományban; 1957–64 műszaki karbantartás; 1964–69 telefonkezelő; kivándorolt 1970-ben; 1970–75 műszaki karbantartó São Paulo-

ban; 1976–83 tanulmányok; skt; beteggondozó; 1985-től lelkipásztori kisegítő; 1985-től lk. a magyar kolóniában.

De Souza Silva, Paulo AdÃO Claudio: São Jeronimo (Brazília, Rio Grande do Sul) 1951. szept. 1.; beölt. 1972. márc. 21. São Paulóban; ünnep. fog. 1977. márc. 21; papsz. 1979. szept. 8. (Pannonhalmán); 1978–81 liturgiai tanut. Róma; 1981–82 lk. szem. pref; 1982–84 tanár a XI. Piusz Teol. Fakultáson; 1983-tól a Szent Benedek plébánia plébánosa; 1986-tól a bencés teológia tanára Rio de Janeiroban.

Gonzales Y Lima, Geraldo Marcos: Havanna (Cuba) 1960. márc. 22; beölt. 1983. febr. 10. São Paulóban; ünnep. fog. 1987. febr. 10; papsz. 1991. jún. 29; 1984–92 perjeli titkár; 1992-től nov. mester; 1992-től hf. Itapecerica; 1993-tól g. ig.

Guarnieri, Placido Fernando: São Paulo, 1968. febr. 12; beölt. 1988. febr. 13; ünnep. fog. 1992. dec. 8; Diákonus-szent. 1994. dec. 12; teol. hallgató; jelöltek mestere; vendégellátó.

13 – A Szent Gellért Kolostor ingatlanai

1. Rua Santo Américo (São Paulo)

Terület: 64.641 m²

Beépítve: 25.141 m²

Célja: kolostor, iskola, plébánia, parkoló tér, Szoc. Intézet

2. Vila Morse (São Paulo)

Terület: 2.817 m²

Beépítve: 1.047 m²

Célja: Bölcsőde, napközi otthon

3. Paraisópolis (São Paulo)

Terület: 2.500 m²

Beépítve: 2.438,90 m²

Célja: bölcsőde, napközi otthon, Nossa Senhora de Paraiso-plébánia

4. Cela São José (Itapecerica da Serra, SP)

Terület: 96.800 m²

Beépítve: 2.104,30 m²

Célja: kolostor

6. Chácara São Severino – Embu (S. P.)

Terület: 62.732,50 m²

Beépítve: 57 m²

Célja: zöldséges, disznóhizlalda, táborozás

7. Chácara São Geraldo (São Roque, SP)

Terület: 28.750 m²

Beépítve: 191,40 m²

Célja: zöldséges, gyümölcsös, nyaraló

8. Balneário Florida (Praia Grande, S. P.)

Terület: 1.585,60 m² Beépítve: 72,90 m²

Célja: nyaraló

A Szent Gellért kolostor mindennapi közös imája

Urunk, Teremtőnk, Jóatyánk!
Mint a gyermekek, mi is így kiáltunk szüntelen:
de jó itt lenni minekünk!
Hálás szívvel dicsérünk Téged
a mérhetetlen lelki gazdagságért,
mit nekünk, Benedek fiainak ajándékoztál.
Mindenekelőtt imádkozó Egyház akarunk lenni,
semmit elébe nem téve az istenszolgálatnak:
imáinkban felajánljuk Néked
jószándékaikkal együtt azokat, akik velünk élnek.
Ő csak mindig megtalálhatnánk a liturgia által
az utat, mely a kegyelem forrásához, Krisztushoz vezet,
és Benne maradhatnánk mindenkor közösségben az egész Egyházzal.
Kérjük, hogy megtanulhassuk munkában élni a szegénységet,
hiszen csak így lehetünk valóban szerzetesek.
Kérjük, hogy a valódi testvéri szeretet töltsön el bennünket,
őszinte és alázatos érzellemmel telve apátunk iránt,
gyakorolván a gyermeki tiszteletet idősebb testvéreinkkel szemben,
és az atyai szeretetet a fiatalabbak iránt.
Kérjük, gerjessze lelkünkben a kegyelem a magány és a csend szeretetét,
hogy teljes állhatatosságban éljük
a szerzetesélet Isten felé fordulását és az engedelmességet;
Kérünk, hogy Téged fogadhassunk minden érkező vendégben.
De hogy ezt a küldetést teljesíthessük, Urunk,
ajándékozzál hivatásokat nekünk.
De nemcsak minekünk, hanem az egész Egyháznak
a sürgető szerzetesi és papi feladatokra.
Add, Urunk, mindnyájunknak a kitartás kegyelmét
és az igaz hűség örömét.
Végül, kérjük, Urunk, hogy az égi boldogság íze érezzék rajtunk,
így hirdetve Országodat
minden jóakarató embernek:
Hogy így meneteljünk békésen
dolgozva és imádkozva,
majd meg örömet szenvedve,
minden embertestvérünk oldalán,
kik valamennyien Téged kívánunk látni
színről-színre a mennyei dicsőségben.
Ámen.

BIBLIOGRÁFIA

- Dr. Békés Gellért: Brazil művész magyar bencések templomában. Kat. Szemle 1989. (353–54)
- Dr. Hets Aurélián: Magyar bencések a missióban. Szolgálat 1980. 42–45.
- Dr. Hets Aurélián: Szelec Arnold és a magyar bencés munka Brazíliában. Kat. Szemle 1982. 65–69.
- Dr. Kögl Szeverin: Magyarok Brazíliában. São Paulo, 1992. 64. o.
- Ónody Olivér: O culto dos santos húngaros no Brasil e a história da Igreja Católica romana húngara no Brasil. Revista do Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro. 1992. 47–224.
- Szelec Arnold: Pannonhalmi Szemle számaiban beszámolók: 1932–1941.
- Dr. Tóth László: A São Paulo-i magyar bencések szociális munkája. Kat. Szemle 1990. 61–67
- Tóth Veremund: 25 anos – Mosteiro São Geraldo. 1953–78. São Paulo 1978.
- Tóth Veremund: A magyar bencések 50 éve Brazíliában. São Paulo 1981.
- Tóth Veremund: A pápa a magyar bencéseknél Brazíliában. Kat. Szemle 1980. 308.
- Tóth Veremund: Egy csepp az óceánból. Az Egyház gondjai Brazíliában egy São Paulo-i favella tükrében. Corona Fratrum, Pannonhalma 1991. 349–64.
- Tóth Veremund: A brazil katolikus Egyház küzdelmei és viszontagságai. Vigilia 1993. 169–78.
- A vida beneditina – Mosteiro São Geraldo. São Paulo 1964.
- Anuário do Colégio Santo Américo. 1955–1975. 1982–85.
- Délamerikai Magyar Hírlap számai: 1948–1966.
- A Délamerikai Magyar Hírlap Évkönyvei: 1949–67.

Források

- Perjeli Napló. Pannonhalma
- Perjeli Napló. Szent Gellért Kolostor. São Paulo
- A Szent Gellért Kolostor perjeli tanácsának jegyzőkönyvei.
- A Szent Gellért Kolostor konventgyűléseinek jegyzőkönyvei.
- A Szent Gellért Kolostor kánoni vizitációinak aktái.
- Rendtársak levelezése a halotti archívumban.

THE ST. GERALD MONASTERY IN BRASIL

The history of almost three generations of Hungarian Benedictines in Brasil can be presented in several ways. The story of the nearly 70 years has its milestones with fixed locations. In Sao Paulo they are: Villa Anastáció, Imaculada Conceicao, Morumbi, and Itapecerica. The actual environment did certainly contribute to the way the events took place. Nevertheless, it seems that a better characterization of the development can be provided through describing the work and struggle of people and the events by pointing out the role of the pioneering Arnold Szelec and then the three provosts coming one after the other. History is by no means the mere past gone by, since the present life is a continuation of the past. However, as with our own lot in life, one needs a historical perspective in order to obtain a more global picture of the past. Time going by will allow a later chronicler to account for this period as well.

First, the study sets out to investigate why Hungarian Benedictines emigrated to Brasil, followed by an account of the Hungarian Benedictines living in Sao Paulo, relating the events preceding the foundation of the monastery and the foundation thereof, the provosts (Dr. Emil Jordán, Veremund Tóth, Ödön Linka (Dom Ernesto), the objectives to be accomplished, the institutions and activities of St. Gerald Monastery (Hungarian pastoration, Brazilian pastoration, The South-American Hungarian Herald, the College of St. Emeric), the acquisition of a profession and the bringing up of students, those joining the order in St. Gerald Monastery, the charity service offered by the Benedictine community, the Social Institute (Instituto Social), education of the young, the community of secular Benedictine oblates, cultural activities, our deceased fellow-monks, personal data of fellow-monks, the real estates belonging to St. Gerald Monastery, the everyday common prayer of St. Gerald Monastery).

Nearly 60 thousand Hungarians arrived in Brasil between 1908 and 1929. The most important of the colonies was established in Sao Paulo. In September 1930, the Cardinal of Esztergom, Cardinal Prince Primate Jusztinián Serédi presented to Krizosztom Kelemen, Coadjutor of the Arch-Abbot, the request of expatriate Hungarians to send a member of the Benedictine order to tend the flock of Hungarians in Brasil. The first to undertake the mission was Arnold Szelec, a Benedictine from Pannonhalma. His mission was not a private journey but rather the fulfillment of the wish of the whole order and the Hungarian Church: an undertaking of the ancient order to accomplish a mission to Hungarians in a remote place.

Withstanding all troubles, the St. Gerald Monastery continues to play an active role in providing service. It has always maintained relations with Pannonhalma. The year 1989 brought with it an important – and positive – change. The arch-abbot is now free to exercise his rights as a dignity. The monastery in Sao Paulo participates in the abbots' meeting in Rome organized every 3 to 4 years, and maintains close ties with the Benedictine Union of Latin America (EMLA) and the Inter-Monastic Organization of Brazilian Monastic Communities (CIMBRA).

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

PÜSPÖKI HELYNÖKSÉG GYULÁN (1921-1924)

A következőkben ismertetésre kerülő egyházkormányzati intézmény története fontos része lehet a hazai katolikus egyháztörténetírásnak. Hiánypótló, hiszen az elmúlt évtizedekben igen kevés ilyen témájú írás látott napvilágot. Így nem csoda, ha a nagyváradi római katolikus egyházmegyének – 1921 és 1924 között – Gyulán működő helynökségéről nem rendelkezünk információkkal. Azon kevés irodalmi feldolgozás legtöbbike, amelyek ugyan említést tesznek a helynökségről, annak székhelyét azonban nem Gyulára, hanem Debrecenbe teszik. (Ez persze nem véletlen, hiszen 1919 és 1921, illetve 1924 és 1929 között ott működött ez az intézmény.)

A levéltári források terén igen nehéz helyzetünk van. A két és fél évig Gyulán működő püspöki helynökség iratai 1924-ben Debrecenbe kerültek. Innen 1941-ben – Nagyvárad „visszatérése” után – a váradi püspöki levéltárba vitték a gyulai és debreceni anyagokat. A II. világháború után ezek az iratok továbbra is ott maradtak. Majd 1962-ben, a román kormány utasítására beszállították a püspökség és a káptalan több száz éves levéltárát – még az 1961-es aktákat is – a Bihar Megyei Állami Levéltárba (Arhivele Statului Filiala Judetului Bihor). Sajnos azóta – az ismert romániai viszonyok miatt – ezek az iratok szinte hozzáférhetetlenek.

A levéltári forrásanyag hiányában, kénytelen voltam elsősorban a Gyulai Plébániai Levéltár és a Békés Megyei Levéltár – e témában igen csekély – iratanyagára hagyatkozni. Illetve – mint másodlagos forrásra – a nagyváradi egyházmegye körleveleire, schematismusaira és a különböző irodalmi feldolgozásokra támaszkodva kellett megírnom a gyulai püspöki helynökség történetét.

AZ ELŐZMÉNYEK

A versaillesi Trianon-palotában 1920 június 4-én aláírásra került a magyar kormány és az antant hatalmak közötti békeszerződés. Ennek következtében a történelmi Magyarország területének mintegy kétharmadát és lakosságának

* Jelen tanulmány kéziratának leadása óta sikerült kutatásokat végezni a nevezett levéltárban, illetve több más egyházi gyűjteményben (Esztergom, Szeged). A későbbiekben – ezen levéltári anyagok feldolgozása után – szeretném elkészíteni a gyulai püspöki helynökség történetének részletesebb és önálló monográfiáját.

felét vesztette el. Az új országhatárok nemcsak az állami, de az egyházi közigazgatást is átszervezésre kényszerítették, hiszen a trianoni határok nem estek egybe a katolikus egyházmegyéik határaival.

A 21 római katolikus egyházmegye (4 érsekség és 17 püspökség) Trianon utáni helyzetének négy típusát különböztethetjük meg:

1. Azok az egyházmegyéik, melyek területe érintetlen maradt (Eger, Székesfehérvár, Vác és Veszprém).

2. Azok az egyházmegyéik, melyek területe teljes egészében a szomszédos államok megszállása alá került (Zágráb, Zengg-Modrus, Szerém-Diakovár, Besztercebánya, Nyitra, Szepes és Erdély).

3. Azok az egyházmegyéik, melyeket a trianoni határ több részre szabdalt, de központjuk Magyarországon maradt (Esztergom, Győr, Pécs, Szombathely és Kalocsa).

4. Végül azok az egyházmegyéik, melyeknek ugyan maradtak területeik Magyarországon, de székhelyeik az utódállamok területére kerültek (Kassa, Rozsnyó, Szatmár, Csanád és Nagyvárad).¹

Ez utóbbi csoportba tartozott az ősi nagyváradi latin szertartású egyházmegye is. (A „latin szertartású” jelzőt megkülönböztetésül használták az ugyan csak itt székelő görög katolikus püspökségtől.)

A váradi püspökséget első királyunk, Szent István alapította az 1020-as évek táján. Akkori elnevezése bihari püspökség, székhelye pedig Biharvár volt. (Bihar község napjainkban is létezik Romániában, Biharra néven.) Szervezése párhuzamosan történhetett a bihari dukátusával. Területe – a már korábban meglévő – egri és erdélyi egyházmegyéik közé lett beékelve. A bihari várat 1091-ben a kunok feldúlták és ezért az akkori magyar uralkodó, I. László egy sokkal alkalmasabb helyre, a Kőrös folyó partján fekvő Váradra helyeztette át a püspöki székhelyet. Innen ered az a feltevés, mely szerint Szent László a váradi püspökség megalapítója. Az egyházmegye eredeti patrónusa Szűz Mária volt, később pedig Szent László király lett az.

A mohácsi vész, az országnak ezt követő részekre szakadása, illetve a reformáció előretörése katasztrófális hatással volt a váradi egyházmegyére. A tordai országgyűlés 1566-ban kiszorította a katolikus egyházat Váradról. 1598-ban pedig már egyetlen pap sem lakott a székvárosban. A székesegyház romjait – melyben Szent László hamvai is nyugodtak – Bethlen Gábor erdélyi fejedelem bontatta le 1618-ban. 1660 és 1692 között a törökök tartották megszállás alatt Váradot. Az ő kiűzésük, majd a Rákóczi-féle szabadságharcot lezáró Szatmári béke után a püspökség fokozatosan kezdte visszanyerni régi nagyságát. Területe, amely a középkorban hat főesperességből állt (székesegyházi, homorogi, szeghalmi, kalotai, békési és köleséri) közel azonos maradt. Igaz, Kalotaszeg

1 Trianon hatásáról a rk. egyházra ld.: Balogh Margit–Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon. 1790-1992. História. 1993. 177-178. p., Gergely Jenő: Katolikus egyház, magyar társadalom 1890-1986. Tankönyvkiadó. 1989. 20. p., Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975., Szántó Konrád: A katolikus egyház története. II. kötet. Ecclesia, 1988. 579. p.

át kellett adnia az erdélyi püspökségnek, de viszonzásul megkapta a régi Kraszna és Közép-Szolnok vármegyéket.

Négy főesperességet (székesegyházi, békési, krasznai és közép-szolnoki) szerveztek meg és ezeken belül – az idők során fokozatosan – tizenhárom esperesi kerületet (váradi, élesdi, bihari, margittai, székelyhidi, bárándi, tenkei, belényesi, gyulai, orosházi, endródi, szilágyosmlyói és tasnádi) állítottak fel.

A plébániák száma is egyre gyarapodott. Az 1765-ben kiadott első schematismusban még csak 35 önálló egyházközség szerepelt. Az 1917-es utolsó „nagy” nagyváradi névtár szerint már 70 plébánia, 8 lelkészség és 2 helyi káplánság volt az egyházmegye területén.

A püspökséget 1850 óta nevezik hivatalosan „nagyváradi” egyházmegyének. A XX. század elejére – mind kulturális, mind anyagi téren – a nagyváradi püspökség az ország egyik legjelentősebb katolikus egyházmegyéjévé vált.²

A trianoni tragédia következményei azonban romba döntötték ezt a virágzó egyházmegyét. A békeszerződés rendelkezései értelmében a nagyváradi püspökség két részre szakadt. A székhely és a Bihar vármegye nagyobb részéből, illetve a Szilágy vármegyei területekből álló rész a Román Királyság fennhatósága alá került. A kisebb bihari rész, illetve a Békés és Hajdu vármegyei plébániák Magyarországon maradtak. Az egyházmegyének 100.000 főnyi katolikus lakossága maradt hazánkban és 70.000 hívő került a román területekre. A püspökség birtokaiból – amelyek 187.393 katasztrális holdat tettek ki – csupán 36.209 k.h. maradt Magyarországon. A székeskáptalan 77.381 k.h-jából pedig 26.925 k.h. jutott hazánknak.³

A trianoni békeszerződés nem rendelkezett – és nem is rendelkezhetett – a szétszakított egyházmegyék jogi helyzetéről. Erről a Vatikánnak és a magyarországi katolikus egyháznak kellett döntenie. A ketté – vagy a csanádi és szatmári püspökségek esetében három részre – osztott egyházmegyék igazgatása nehézkessé vált mind Magyarországon, mind az utódállamokban. Ezeknek a kormányzati nehézségeknek az áthidalására szolgált az ún. püspöki helynökségek (vicariatus) felállítása.

A magyarországi területen – 1918 után – összesen öt ilyen intézmény került megszervezésre.

1. A kassai püspökség helynöksége, Sátoraljaújhelyen (vezetője: Páyer Ferenc apátplébános).

2. A nagyváradi püspökség helynöksége, Debrecenben (vezetője: dr. Lindenberger János kanonok, prépostplébános).

2 A nagyváradi püspökség történetéről ld.: Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. I–III. kötet. Nagyvárad. 1883–1884., Bunyitay Vince–Málnási Ödön: A váradi püspökség története. IV. kötet. Debrecen, 1935., Fodor József: A Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. In: Erdélyi egyházaink évszázadai. Bukarest. 1992. 77–113. p., Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század). Akadémiai Kiadó, 1994. 712–73. p. Némethy Gyula: A váradi egyházmegye. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. 423–432. p., Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Latino-rum. Nagyvárad. 1896. (a továbbiakban: Schem. Hist.)

3 Gergely: i. m. 47. p., Némethy: i. m. 432. p.

3. A rozsnyói püspökség helynöksége, Sajópüspökiben (vezetője: Tornay János prépostplébános).

4. A szatmári püspökség helynöksége, Mérken (vezetője: Székely Gyula plébános).

5. A csanádi püspökség helynöksége, Makón (vezetője: Bezdán József apátplébános).

Ez utóbbi – miután dr. Glattfelder Gyula megyéspüspököt a románok kiutasították Temesvárról és Szegeden lett felállítva az egyházmegye székhelye – 1923-ban megszűnt. A többi helynökség pedig idővel apostoli kormányzóságokká alakult át. (A nagyváradi és a szatmári 1929-ben, a kassai és a rozsnyói – miután egyesítették őket – 1937-ben lett apostoli kormányzóság rangjára emelve.)⁴

Lássuk mit is jelent pontosan a püspöki helynökség fogalma, mint egyházi intézményé.

Minden egyházmegye – legyen az érsekség, püspökség, vagy éppen apostoli kormányzóság – helyes kormányzása megkívánja, hogy legyen egy általános helynöke (vicarius generalis). A katolikus egyházjog szerint e tisztség pontos meghatározása a következő:

Az általános helynök az egyházmegyei kúria legfőbb tisztviselője, aki hatalmát az egész egyházmegyében, annak minden területén teljes joghatósággal gyakorolja, a lelkiekben és anyagiakban egyaránt. A helynök a legtágabb értelemben az egyházmegye ordináriusának a helyettese. Tárgyi szempontból, anyagiakban és lelkiekben elvileg mindazt megteheti, amit az ordinárius. A terület szempontjából, joghatósága kiterjed az egész egyházmegyére és annak minden tagjára, papjára és hívőjére egyaránt. A helynök annyira egy személy az ordináriussal, hogy jogi cselekményeit úgy kell elbírálni, mintha azt maga az ordinárius végezte volna.

Az általános helynök hivatalától különbözik az ún. püspöki helynöki beosztás (vicarius episcopalis). Nevezett joghatósága korlátozott, az egyházmegyének csak egy adott részén gyakorolhatja azt. Püspöki helynökök kinevezésére például akkor kerülhet sor, ha az egyházmegye bizonyos területein a püspök nem tudja gyakorolni jurisdictióját. Ilyen eset általában akkor fordulhat elő, ha az egyházmegye valamely része a politikai határrendezés folytán más állam felségterületére esik, de kánonjogilag a régi egyházmegyéből még nincs kihalva. (Például a trianoni békediktátum után több – már említett – püspökség került ilyen helyzetbe.) A püspöki helynökség tehát egy olyan egyházkormányzati intézmény, amelyet a megyés főpásztor hív életre azzal, hogy helynököt nevez ki az óáltafa nehezen kormányozható területek élére.

Egy egyházmegyének lehet több helynöke is, így az általános helynök mellett működhetett akár több püspöki helynök is. (Így volt ez 1919 után a nagyváradi egyházmegyében is, ahol a Nagyváradon székelő általános helynök mellett, Magyarországon is működött egy püspöki helynök.)

4 Magyar Katolikus Almanach. (a továbbiakban: MKA.) I. évf. Budapest, 1927. 192–203. p., Magyar Katolikus Almanach. 1984. Szent István Társulat. 1984. (a továbbiakban: MKA. 1984) 755–756. p. és 768–769. p.

A helynöki posztra kijelölendő személynek világi papnak kellett lennie, aki már elmúlt 30 éves. Lehetőleg rendelkezzen tudományos fokozattal teológiából, vagy kánonjogból, de mindenképpen legyen járatos ezekben a tudományokban. Legyen feddhetetlen, becsületes, okos és rendelkezzen tapasztalatokkal az egyházkormányzat terén. Ezenkívül nem lehet penitenciárius kanonok, vagy a püspök első- vagy másodfokú vérokonja. Általános helynök nem lehet plébános, viszont a püspöki helynöknel ez megengedhető volt.

Mind az általános, mind a püspöki helynököt az egyházmegye ordináriusa szabadon kinevezhette és szabadon el is mozdíthatta. A helynök hatalma automatikusan megszűnt megbízási idejének lejártával, önkéntes lemondásával, tisztségéből való elmozdításával, illetve a püspöki szék megüresedésekor.

Maga a püspöki helynökség – mint intézmény – nem minősült részegyháznak, mint pl. a missziós területen létrehozott apostoli prefektura vagy vikáriátus, de apostoli kormányzósággá való megszervezése után azzá válhatott. Az apostoli kormányzóság – más néven adminisztrátúra – olyan részegyház, amelyet általában ideiglenes jelleggel állítottak fel. Az apostoli kormányzóságok idővel önálló püspökségekké lettek, vagy beolvadtak valamelyik szomszédos egyházmegye területébe.⁵

Visszatérve a nagyváradi egyházmegye Trianon utáni sorsára – itt az előzőekben említett gyakorlatot követve – 1919 október 25-én gróf Széchényi Miklós⁶ Debrecenben felállította az egyházmegye magyarországi helynökségét. Az új egyházkormányzati intézmény vezetőjévé dr. Lindenberger János⁷ kanonokot, debreceni prépostplébánost nevezte ki. Az erről szóló püspöki körlevél a következőképpen szól:

„Dr. Lindenberger János prépost-kanonok, debreceni plébános urat 1919 október 25-én kelt intézvénnyemmel a visszavonásig általános püspöki helynök-ké és ügyhallgatóvá neveztem ki és fölruháztam az egyházmegyének a püspöki székhelytől elválasztott terület lelkészeire és híveire nézve a fegyelem és fölmentések összes ügyeiben mindazon joghatósággal, amelyet a megyéspüspök az egyházi törvények szerint a helynökére átruházhat, kiterjesztvén azon ügyekre is, amelyekre a püspök különös megbízatása szükséges. Vigasztalásomra szolgál az a tudat, hogy a püspöki helynök úr bőséges tapasztalatait, kiváló lelki és

5 A helynöki hivatalról ld.: Bánk József: Egyházi jog. Szent István Társulat, 1958. 120–129. p., Codex Iuris Canonici. 1917. Romae, 1918. (a továbbiakban: CIC. 1917.) Can. 366–371., Az egyházi törvénykönyv. (Codex Iuris Canonici) 1983. Szent István Társulat, 1986. (a továbbiakban: CIC. 1983.) Can. 475–481., Erdő Péter: Egyházbjog. Szent István Társulat, 1991. 276. p.

6 Dr. gróf Széchényi Miklós (1868–1923). győri, majd esztergomi főegyházmegyes pap. 1892-től jáai apát, 1898-tól a bécsi Pazmaneum rektora és esztergomi kanonok. 1901-től győri, 1911-től nagyváradi megyéspüspök. Ő volt a nagyváradi egyházmegye utolsó olyan főpásztor, aki iurisdictional birt a püspökség teljes területén.

7 Dr. Lindenberger János (1869–1951), nagyváradi egyházmegyes pap. 1906-tól gyulai, 1918-tól debreceni plébános. Szintén 1918-tól nagyváradi kanonok és kisprépost. 1919–1921 és 1924–1929 között püspöki helynök. 1929–1941 között apostoli kormányzó. 1942-ben lemond a debreceni plébániáról és Nagyváradra költözik. 1943-ban a nagyváradi káptalan nagyprépostja lesz.

*szellemi tehetségeit készséggel és szeretettel hasznosttja papjaim és hűveim javára; felelősségteljes munkájában támogassuk őt buzgó imáinkkal.*⁸

A fenti körlevél csak 1920-ban jelenhetett meg nyomtatásban. Az eredeti kinevezési okiratot pedig 1920 tavaszán juttatta el Lindenberger az egyházmegye plébániáinak. A késelem oka a labilis politikai helyzetben rejlett. Az állandó határok még nem alakultak ki és senki nem tudta, mit hozhat a holnap. Ráadásul Debrecen – egészen 1920 márciusáig – román megszállás alatt állt. A kinevezés – többek között – a következőkben rendelkezik Lindenberger hivatalával kapcsolatban:

„...A mai bizonytalan politikai helyzetből esetleg olyan alakulások fejlődnek, hogy egyházmegyém egyes lelkészei teljesen el lesznek zárva püspöki székhelyemtől és sem személyesen, sem írásos úton nem tudnak az egházmegyei hatósággal érintkezni. Arra esetre és időtartamra általános püspöki helynökké és ügyhallgatóvá Főtisztelendőségedet [Lindenbergert] nevezem ki... Ha bekövetkeznék a szüksége annak, hogy ezen helynöki tisztében működését meg kellene kezdenie, közölje egész terjedelmében ezen intézvényemet az érdekeltekkel...”⁹

Az új helynök ennek megfelelően küldte szét a hivatalos értesítést.

Széchenyi püspöknek két okból eshetett a választása Debrecenre. Először is ez a város volt az egyházmegye magyarországi részének a legnagyobb és legfejlettebb települése. (Megjegyzendő, hogy a püspökség magyarországi területén mindössze három város volt: Gyula, Békéscsaba és Debrecen.) A 100.000 fő feletti lakosság, ezen belül a katolikus hívők jelentékeny – bár a protestáns túlsúly miatt kisebbségben lévő – száma, továbbá a fejlett gazdasági és kulturális élet fontos háttérnek számíthatott. Másodsorban az ottani plébános, dr. Lindenberger János személye – aki tehetséges és odaadó lelkipásztor volt – jelenthetett garanciát az intézmény megfelelő működéséhez.

Az 1920 október 27-i Budapesten tartott katolikus püspökkari konferencián már Dr. Lindenberger János helynök képviselte a nagyváradi püspökséget. Ez volt a konferencia történetében az első eset, hogy a hercegprímás az új országhatárok által szétszakított egyházmegyék püspökeinek magyarországi helynökeit is meghívta.¹⁰

A következő püspökkari értekezleten, 1921 február 10-én önálló napirendi pontként tárgyalták az Apostoli Szentszék és a román állam között megkötendő konkordátum ügyét. Az ortodox államvallású Romániának – többek között – az volt a szándéka, hogy megszünteti a nagyváradi és szatmári római katolikus egyházmegyéket. Ezen a februári püspöki konferencián maga Széchényi Miklós is felszólt. Beszédének tartalma a következő volt:

„...A nagyváradi püspök mély fájdalommal tapasztalja a Szentszék engedékeny politikáját a Magyarország testéből részesedett új államokkal szemben.

8 Gyulai Plébániai Levéltár (a továbbiakban: GyPL.). A nagyváradi latin szertartású egyházmegyében kiadott körlevelek (a továbbiakban: Nv.Körl.).1919/2422.sz.

9 GyPL. 1920: 58.

10 Beke Margit: A magyar püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. I. kötet. München-Budapest, 1992. 58. p.

Magyarország ezeréves katolikus múltjával mit sem törődve, egymásután oly intézkedéseket tesz a Szentszék, amelyek az új államok erősödését szolgálják. A hazaárulók, a nemzetiségi fanatikuskok büntetlenül avatkoznak egyházi ügyekbe, a püspököket elüldözik, joghatóságuk gyakorlásában akadályozzák, s Róma némán nézi garázdálkodásukat, sőt egyeseket kitüntet. Mintha a hűség, becsületesség és engedelmesség ma bűn volna, az erőszakosság és lázadás pedig jogot formálhatna a sikerre...

Eltörlik Szent László egyházát is, a szatmári püspökséget, a mindenkori magyar püspököket úgy állítják oda, mint Románia ellenségeit. Nem a latin katolikusokat védik, hanem a román államot és a románokat, mert futnak az unió illúziója után. Itt az ideje, hogy a magyar püspöki kar többé nem a hódolat letompított hangján, hanem nyílt és sértett önérzettel beszéljen a Szentszékkal, s figyelmeztesse eddigi politikájának veszedelmeire...

A püspöki karnak körömszakadtáig védenie kell a magyar katolikus egyház történelmi jogait és hierarchikus berendezését. Semmiféle egyházmegyei új rendezésbe ne menjünk bele.

Tartsuk fenn minden egyes egyházmegyénket, bármilyen kicsiny is lesz, avval a szívtóssággal, amint az a török hódoltság idején történt."¹¹

A magyar püspöki kar magáévá tette Széchényi gróf gondolatait, hiszen kezdettől fogva a magyarországi katolikus egyházmegyéek határainak megváltoztatása ellen emelte fel szavát. Mind a magyar kormány, mind a katolikus püspökkar tiltakozó jegyzékeket juttatott el a Vatikánnak, a Romániával megkötendő konkordátum rendelkezéseivel kapcsolatban.

A konkordátum már 1920-ban megkezdődött tárgyalásai igen lassan haladtak. Magára a szerződés megkötésére csupán hét év múlva, 1927-ben kerülhetett sor. A magyar katolikus egyháznak – 1921 nyarára – azonban már annyit sikerült elérnie, hogy a két említett püspökség megszüntetésének terve lekerült a napirendről.¹²

Széchényi Miklós püspök sorozatos zaklatásoknak volt kitéve Romániában. Korlátozták jogkörét és a magyarországi plébániák látogatását is megnehezítették. Ezért egyházmegyéjének esetleges felszámolására felkészülve, még 1921 elején Békés vármegye akkori székhelyét, Gyulát szemelte ki a püspökség új központjának. E terve megvalósításának első lépése a debreceni püspöki helynökség Gyulára való áthelyezése volt. Az egyházmegye székhelyének átköltöztetését csak a sikeres konkordátum tárgyalások, illetve a püspök korai, 1923-ban bekövetkezett halála akadályozta meg.

Békés vármegye vezető orgánuma, a Békés című lap több ízben is foglalkozott a fenti kérdéssel. 1921 január 29-i számában például egyértelműen megírja, hogy gróf Széchényi Miklós nagyváradi megyéspüspök székhelyét Gyulára szándékozza áttenni. Március 16-án pedig a – Mária Terézia által alapított – nagyváradi királyi katolikus jogakadémiának a megyeszékhelyre való áthelyezését propagálják.¹³

11 Beke: i. m. 71–72. p.

12 Salacz: i. m. 69–70. p.

13 Békés, 1921. jan. 29. sz. 3. p. és 1921. márc. 16. sz. 1. p.

Gyula jobb geográfiai fekvése – mivel az egyházmegye központibb részén helyezkedett el, mint Debrecen – és az a tény, hogy itt katolikus többségű lakosság élt – szemben a „kálvinista Rómával” – alkalmasabbá tette a várost a helynöki központ elhelyezésére. Továbbá a helynökség áthelyezése mellett szólt az az érv, hogy Lindenberger kanonok elsősorban a debreceni plébánia lelkipásztora volt és emellett egy nagyobb egyházkormányzati intézmény vezetése igen nehéz feladatot jelentett számára.

PÜSPÖKI HELYNÖKSÉG GYULÁN

1921 augusztus 28-án – a fenti okokból kiindulva – Széchényi püspök az egyházmegye magyarországi helynökségét Gyulára helyeztette át. Az erről kiadott körlevele – többek között – a következőket tartalmazta:

„Csaknem két éve annak, hogy egyházmegyémnek a püspöki székhelytől elválasztott területe püspöki helynökévé kineveztem dr. Lindenberger János prépost-kanonok, debreceni plebános urat, aki azóta lelkipásztori nagy elfoglaltsága mellett is fáradhatatlan buzgósággal, gazdag tapasztalattal és lelkiismeretességgel készségesen és hasznosan töltötte be e hivatalát. Megvalósíthatom immár azon tervemet, hogy dr. Lindenberger János prépost-kanonok úr vállairól a főlös terhet levéve, a székhelyemtől elszakított terület részére Gyula (Kossuth-uca 16. sz. a.) rendszeres egyházhatósági hivatallal rendelkező püspöki helynökséget állíthatok fel és ennek vezetését Brém Lőrinc c. prépost, kanonok úr személyében oly helynökre bízhatom, aki egyéb elfoglaltságtól mentesen az egyházkormányzatnak szentelheti erejét és idejét...”¹⁴

Ugyanezen a napon a püspök Lindenbergerhez is eljuttatott egy levelet. Ebben először a helynök eddigi munkáját méltatta:

„Amidőn 1919. október 25-én 2422. számú intézvénnyemmel Méltóságodat a székhelyemtől elválasztott terület püspöki helynökévé neveztem, nagyon jól ismertem azokat a súlyos körülményeket, amelyek között kormányzó hivatalát gyakorolni fogja. A kényszerű változással járó új helyzetben, irattár s így az ügyek előzményeinek ismerete nélkül, hosszú ideig a székhelyemtől való teljes elzárttság nyomasztó érzetével kellett vállalnia egyházmegyém egy része kormányzásának gondját és felelősségét. Jól tudtam, hogy a lelkipásztorkodás munkájával túlon túl megterhelt plebános vállait terhelem új kötelezettséggel kinevezése által, de Méltóságod erkölcsi és szellemi kiválóságára volt szükségem, hogy a székhelytől elszakított egyházmegyei részt a nehéz napokon keresztül segítsem...”

Majd közölte hivatalának megszűnését:

„Most már abban a helyzetben vagyok, hogy Főtisztelendőséged vállairól a főlös terhet levehetem: Gyulán püspöki helynökséget állítok fel rendszeres egyházhatósági hivatallal s helynökömmé Brém Lőrinc c. prépost, oldalkanonok, egyházmegyei irodaiigazgató urat nevezem ki, akit fel fogok hívni, hogy vonat-

14 GyPL. Nv. Körl. 1921/1041. sz.

kozó kinevezéséről szóló intézvényemet Főtisztelendőségednek mutassa be s ezen bemutatás megtörténtével szűnnek meg azok a felhatalmazások, melyeket Méltóságod mint püspöki helynök nyert. Felhívom Méltóságodat, hogy a befejezett vagy folyó ügyek iratait a gyulai helynökség részére átszámazzatni szíveskedjék...”

Végül megköszönte a kanonok egyházkormányzati munkásságát:

„A fent vázolt nehézségek, amelyek között Méltóságod csaknem két esztendőig a vicariusi tisztelet belöllötte, fokozottan indítanak arra, hogy főpásztori elismerésemet és köszönetemet, fejezzem ki egyházmegyémre annyira hasznos szolgálataiért és óhajtom, hogy papjaim és híveim részéről eddig is méltán élvezett tisztelet és szeretet öregbedésén kívül az Úr Jézus és az Ő áldása legyen ezért jutalma...”¹⁵

Gyula városának – és egyben az itteni katolikus egyháznak az első hitelesnek tartott okleveles említése viszonylag későn, 1313-ban történik.¹⁶ Ebből az évből I. Károly magyar királynak két olyan oklevele is fennmaradt, melynek keltezési helye „Julamonustra” a Fehér-Körös partján. Ebben az időben még minden bizonnyal állott a Szent Benedek-rend itteni monostora. Az 1332/37-es pápai tizedjegyzékekben a település már csak „Gula” formában szerepel és plébánosa, Péter 20 garas pápai tizedet fizetett évente. Valószínű tehát, hogy a bencés apátság ekkor már nem létezett. (A monostor apátjának címét – mint a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett gyulamostori címzetes apáti titulust – 1924 óta adományozzák.)

A középkorban Gyula városa két vármegyéhez és két egyházmegyéhez is tartozott. A Fehér-Körös (a mai Élővíz-csatorna) bal partján fekvő városrész Zaránd vármegye része volt, ahol az egri püspökség – ezen belül a pankotai főesperesség – gyakorolta a joghatóságot. A jobboldali rész Békés vármegyéhez, egyházzójogilag pedig a váradi püspökség köleséri főesperességéhez tartozott. Így a gyulai vár kápolnája az egri-, a plébániatemplom pedig a váradi egyházmegye területén feküdt.

Gyula első ismert plébánosa – a már említett – Péter volt. Az őt követő lelkipásztorok nevei többé-kevésbé fennmaradtak. Az utolsó középkori plébános a gazdag és neves családból származó gerlai Ábrámfy János volt, aki 1520–1529 között viselte e tisztséget. Az ő személye bizonyíték arra, hogy a gyulai plébánia jelentős és fontos egyházközségnek számított a váradi egyházmegyében.

A gyulai katolikus egyház védőszentje kezdettől fogva a Boldogságos Szűz Mária volt. Az ő tiszteletére volt felszentelve a plébániatemplom is. Az itteni Mária kegykép pedig híres búcsújáráhellyé tette a várost. Maróthi János ma-

15 GyPL. Nv. Körl. 1921/1041. sz.

16 Létezik ugyan egy 1214-ben kelt adománylevél is, melyben Boleszló váci püspök a gyulai káptalannak adományozza Árpa falut. Az oklevélben szereplő „capituli Julensis” megjelölés azonban nem egyértelműen vonatkoztatható a mai Gyulára illetve az itt működő bencés apátságra.

csói bán, a gyulai uradalom birtokosa a XV. század elején ferenceseket telepített le a városban, de volt itt rendházuk – ismeretlen rendű – apácáknak is.

A XVI. század elejére Gyula az Alföld egyik legvirágzóbb városává fejlődött. Mind egyházi – öt templom és két kolostor állt itt – mind világi – 1484-től Békés vármegye székhelye volt – szempontból kiemelkedett a környező helységek közül.

A mohácsi vész és az azt követő viharos évtizedek azonban romlásba döntötték a várost. 1566-ban a törökök foglalták el Gyulát és 129 éves uralmuk alatt teljesen megszűnt a helyi katolikus egyház.

A város 1695-ben szabadult fel, de az élet csak lassan tért vissza falai közé. A római katolikus plébániát 1715-ben szervezték újjá. A következő évben pedig helyi lelkészt is kapott, Kováts Pál személyében. A lelkipásztorok sora azóta töretlen. Jelenleg a 21. plébános, Kovács József vezeti az egyházközséget.

Gyula – a plébánia újraalapítása után – teljes egészében a váradi püspökség békési főesperességéhez tartozott. Hamarosan az egyik esperesi kerületet is itt állították fel. A gyulai esperesi kerület elnevezés napjainkban is él.

A következő két évszázadban a város katolikus hitélete újra virágzásnak indult. Sorra épültek az új templomok, kápolnák és jelentősen nőtt a katolikus lakosság lélekszáma is.¹⁷

A trianoni tragédia igen érzékenyen érintette Gyulát. Az új országhatárt a várostól 4 kilométernyire vonták meg, így a gazdasági háttérrel jelentő 30 község közül csupán 4 maradt Magyarországon. Az I. világháborút követő gazdasági pangás, a hosszú inflációs időszak, a munkanélküliség, a növekvő szociális feszültségek pedig csak súlyosbították a város helyzetét. Gyula lélekszáma az 1920-as országos népszámlálás adatai szerint 24.908 volt. A lakosság foglalkozási ágak szerinti megoszlása – 1920-ban – a következők szerint alakult: 10.721 (43%) őstermelő (tehát a mezőgazdaságból élő), 6155 (24,8%) iparból élő, 1021 (4,1%) kereskedelemről élő, 846 (3,3%) közlekedésből élő, stb. és végül 2335 (9,4%) volt a szabadfoglalkozású, illetve közszolgáltatásból élők száma. A világháborút megelőző évtizedekben a város lakosságának száma lassú növekedésnek indult, de a huszas évek elejére ez a tendencia megállt. Igaz ezt valamennyire ellensúlyozta a trianoni határ másik feléről áttelepült – főleg értelmiségi – magyar nemzetiségű lakosság e városban való letelepedése. Így alakulhatott ki a két világháború közötti Gyula sajátos társadalmi arculata, amely jelentős értelmiségi rétegével kiemelkedett az országos átlagból. Ehhez járult még hozzá a város hagyományosan három nemzetiségű (magyar, német és román) és három vallású (katolikus, református és ortodox) megoszlása is. 1920-ban 12.678 római katolikus, 7382 református és 3158 ortodox lakosa volt Gyulának. E mellett 807 izraelita, 663 evangélikus, 151 görög katolikus, 24 unitárius és 45 egyéb vallású polgára volt a városnak.¹⁸

17 A gyulai rk. egyház történetéről ld.: GyPL. Historia Domus (a továbbiakban: Hist. Dom.), Bunyitay: i. m. II. 427–429. p. 446–448. p., 498–499. p.; III. 457–464. p., Schem. Hist. 322–325. p., Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. Szeged, 1980. (a továbbiakban: Schem. 1980.). 189–190. p., Scherer Ferenc: Gyula város története. I–II. kötet. Gyula, 1938.

Ezekben a válságos években a gyulai katolikus egyház új plébánost kapott báró Apor Vilmos személyében.¹⁹ Az ekkor mindössze 26 éves lelképásztornak egy elvesztett háború, majd a kommunista hatalomátvétel (1919 március 21–április 25.) és végül a több mint egy évig tartó román megszállás (1919 április 25.–1920 augusztus 30.) miatt kialakult társadalmi, politikai és lelki anarchiával kellett szembenéznie. Ezekről a kezdeti évekről maga Apor Vilmos így számolt be a gyulai polgármesterhez, 1933-ban írt levelében:

„A világháború áldozatává lett az anyatemplom és józsefvárosi templom 3–3 és a sz. Háromság kápolna 2 harangja összesen 2627 kgr. súlyban. A háború végével a forradalmak és román megszállás sok akadályt gördítenek az egyházműködése elé: forradalom alatt a vallásos és hazafias elemek keresztényszocialista alapon igyekeznek tömörülni, de gátolja őket a forradalmi elemek terrorja, kommunizmus alatt a hitoktalás folytatása képezi a plébánia fő gondját, miután a katolikus iskolák is elkommunizáltattak, a nép zöme annál buzgóbban látogatja a templomot és az 1919. évi feltámadási körmenet tüntetésszerűen impozáns volt. A hamarosan bekövetkező román megszállás megvonja a katolikus államsegélyt, amit az egyházközség adóval kipótól, a város vezető embereivel együtt a plébános is köteles több héten át naponta a román helyőrségi parancsnoknál jelentkezni. A románok bevonulása után számos magyar tiszt és katona fogságba hurcoltatik, kiknek kiszabadítása érdekében a plébános 1919. decemberében Bukarestbe megy Mária román királyné elé és a kiszabadítást így elősegíti. 1920. márc. 30. [valójában aug. 30-án] kivonulnak a román csapatok és helyreáll a magyar uralom. Ettől kezdve az ősi nagyváradi lat. szert. egyházmegye az új határ által két részre oszlik...”²⁰

Az új plébános sikeresen vette fel a harcot a fenti problémák megszüntetéseért és közel negyedszázados gyulai lelképásztorkodása alatt sikerült a város katolicizmusának a fényét visszaadnia.

Ebbeni tevékenységében minden biztonnyal segítségére volt a Gyulán újonnan megszervezett püspöki helynökség és annak vezetője, Brém Lőrinc kanonok. (Az ő életrajzát később részletesen fogom ismertetni.) A megszállt Nagyváradon tartozkodó és eddig egyházmegyei irodaigazgatóként működő főpap 1921 augusztus 28-i keltezéssel kapta kézhez helynöki kinevezését.²¹ Brém kanonok kinevezéséről és Gyulára való átköltözéséről a következőképpen emlékezik meg báró Apor Vilmos a plébánia Historia Domusában:

„1921. aug. 28. Gróf Széchényi Miklós megyéspüspök Brém Lőrinc apátkanonok egyh. irodaigazgatót a váradi egyházmegyének magyar fennhatóság alatt maradt részének kormányzatára gyulai székhellyel püspöki általános helynökévé nevezte ki. Ugyan ezen terület egyházm. főtanfelügyelőjévé Szirmay

18 A statisztikai adatokat ld.: GyPL. 1923:33., Scherer: i. m. II. 424–428. p.

19 Dr. báró Apor Vilmos (1892-1945), nagyváradi egyházmegyei pap. 1918-tól Gyula plébánosa, 1929-től – miután elnyerte a csolti címzetes apáti titlust – apátplébánosa. 1941-ben XII. Pius pápa győri megyéspüspökké nevezte ki. 1945 nagypéntekén egy orosz katonatiszt halálosan megsebesítette és hűsvéthétfőn, április 2-án belehalt sebeibe. Boldoggáavatása folyamatban van a Szentszéknel.

20 Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML.). V. B. 173. 370–3/1933.

21 GyPL. Nv. Körl. 1921/1041. sz. (A kinevezés teljes szövegét ld. a függelékben.)

L. Árpád apátkanonok nevezetett ki. A két kanonok szept. 16-án a román területről „repatriáltak” módjára butorszállító kocsin érkeztek Gyulára. A püspöki helynökség céljaira a megyéspüspök úr megvásárolta a Kossuth L. u. 16. sz. a. földszintes házat s azt megfelelő módon átalakíttatta. Gyula városa főképp kath. hívei nagy hálaival vette a főpásztor intézkedését, mellyel a szétdarabolt egyházmegye második székhelyévé Békés vármegye ősi székvárosát tette.”²²

A Békés című lap már augusztus 17-i számában kész tényként említi meg a helynökség Gyulára való átköltöztetését. Ekkor ugyan még nem nevezik meg személy szerint az intézmény vezetőjét, csupán azt közlik, hogy egy nagyváradi kanonok, aki mellé 2–3 egyházi tisztviselő lesz beosztva. Továbbá arról is írnak, hogy a megváltozott államjogi helyzetre való tekintettel az egyházmegye főtanfelügyelősége is ide fog költözni a közeljövőben.²³

Egy hónappal később, szeptember 28-án már név szerint is megemlítik Brém Lőrincet, mint az új püspöki helynököt. Közlik továbbá, hogy a kanonok már megérkezett Gyulára – Apor plébános már említett bejegyzéséből tudjuk, hogy szeptember 16-án – és lakásának, illetve hivatali helyiségeinek berendezése folyamatban van. A helynökség és a főtanfelügyelőség rövidesen meg fogja kezdeni működését.²⁴

Az október 8-i számban arról olvashatunk, hogy az intézmény már megkezdte gyulai munkáját, mely alkalomból a város vezetősége és a katolikus plébánia egyháztanácsa a következő nap, testületileg tiszteletét fogja tenni a helynöknel. Négy nappal később részletesen beszámoltak erről a látogatásról: Délelőtt a város nevében – dr. Csete József helyettes polgármester vezetésével – küldöttség üdvözölte Brém Lőrincet, mint Gyula előkelő és új polgárát. E találkozás alkalmával dr. Csete kifejtette, hogy a helynökség itteni felállítása nagy megtiszteltetés, valamint magyar nemzeti érzületüknek és békés, vallásos hajlamaiknak elismerése. A város vezetősége azonban szeretné hinni, hogy a helynökség nem lesz sokáig Gyulán, mivel az elszakított részek visszacsatolását remélik. Ebben a helyzetben mégis megnyugvással tölti el őket, hogy Szent László püspöksége magyar részeinek kormányzata Gyulán került megszervezésre. Déli 12 órakor báró Apor Vilmos vezetésével a katolikus egyházközség tanácsa tette tiszteletét. A plébános a kölcsönös üdvözlés után együttműködéséről biztosította a helynököt.²⁵

A HELYNÖKSÉG BELSŐ FELÉPÍTÉSE

A gyulai püspöki helynökség belső hierarchiája a következőképpen alakult: Az intézmény élén Brém Lőrinc nagyváradi kanonok, címzetes prépost, püspöki helynök állt. (Itt kell megjegyezni, hogy az egyházmegyének Nagyváradon is volt egy helynöke, akinek joghatósága csak a romániai részre terjedt ki.

22 GYPL Hist. Dom. 111. p.

23 Békés, 1921. aug. 27. sz. 2. p.

24 Békés, 1921. szept. 28. sz. 1. p.

25 Békés, 1921. okt. 8. sz. 1. p. és 1921. okt. 12. sz. 1. p.

Időszakunkban összesen öt egyházi személy töltötte be ezt a hivatalt. 1918–1921. dr. Bundala Mihály nagyprépost, 1921. Lopussny Gyula kanonok, 1921–1923. Bjelik Imre c. püspök, kanonok, 1923. dr. Karácsonyi János vál. püspök, nagyprépost és 1923–1927. Mayer Antal kanonok.)

Brém helynök mellé – egyházkormányzati munkájának megkönnyítése végett – kinevezték titkáruul Beöthy György²⁶ volt békéscsabai segédlelkész.²⁷ Mivel a helynöki hivatalnak nem volt irodaigazgatója – mint a rendes egyházmegyei kúriáknak –, így Beöthy titkár lett az iroda második legfontosabb tisztségviselője.

Gróf Széchényi Miklós püspök továbbá megszervezte az egyházmegye magyarországi részén is – hogy, az itteni papok és hívek jobban hozzáférhessenek – a szentszéki bíróságot. Erről szóló körlevelében az említett bíróság kinevezett tagjait is felsorolja:

Szentszéki helyettes elnök (viceofficialis): Szirmay L. Árpád kanonok. (A szentszéki elnök – officialis – Nagyváradon székelt. 1918 és 1922 között Spett Gyula kanonok, 1923 és 1929 között dr. Karácsonyi János nagyprépost töltötte be e tisztséget.)

Szentszéki bírák (iudices prosynodales):

Ruszka Z. Antal tb. kanonok, dobozi plébános,

Bedák Mátyás kondorosi plébános,

Kovács Márton újkígyósi plébános és

dr. báró Apor Vilmos gyulai plébános.

Szentszéki jegyző (notarius): Domanek Pál gyulai főgimnáziumi rk. hittanár.

Kötelékvédő (defensor vinculi): Szabados Antal gyulai segédlelkész.²⁸

(Az egyházmegye főpásztora bírói hatalmát vagy személyesen, vagy kirendelt bíró – ez az officialis – útján gyakorolhatta. Az egyházi alkotmány egy állandó képviseleti szervet rendel az egyházmegye mindenkori ordináriusa mellé, ezt nevezik szentszéki bíróságnak. Ennek tagjai a szentszéki elnök, aki a bíróság vezetője, továbbá az alelnök, aki az ő helyettese. A bíróság tagjai még a zsinati – vagy szentszéki – bírák, akiknek száma egyházmegyénként négy és tizenkettő között mozgott. Rajtuk kívül e szervezetnek volt még ügyésze, jegyzője és rendi és házassági kötelékvédője.²⁹)

Visszatérve Széchényi püspöknek az egyházi bíróságról kiadott körlevelére, abban az újonnan kinevezett zsinati vizsgálókat (examinatores prosynodales) is megnevezte:

Brém Lőrinc kanonok, püspöki helynök.

Bartoss Ferenc békéscsabai adminisztrátor.

dr. báró Apor Vilmos gyulai plébános.

26 Dr. Beöthy György Tibor (1893–1963), nagyváradai egyházmegye pap. 1921–1924 püspöki helynöki titkár Gyulán. 1924–1929 ua. Debrecenben. 1929-től apostoli kormányzósági irodaigazgató és ugrai címzetes apát. 1939-től nagyváradai kanonok.

27 GyPL. Nv. Körl. 1921/244. sz.

28 GyPL. Nv. Körl. 1921/1043. sz.

29 A szentszéki bíróságról ld.: CIC. 1917. Can. 1572–1593., CIC. 1983. Can. 1419–1437., Bánk József: Kánoni jog. II. kötet. Szent István Társulat, 1963. 436–449. p.

Domanek Pál gyulai főgimnáziumi rk. hittanár.

(A zsinati vizsgálók bizottsága az egyházmegyei kúria hivatalos szerve. Feladatuk kettős, egyrészt közigazgatási funkciót töltenek be a plébánosi javadalmakra pályázók megvizsgálásánál, illetve bírói funkciót látnak el a lelkipásztorok ellen indított elsőfokú közigazgatási perek tárgyalásánál.)³⁰

A szentszéki bíróság az 1921 és 1924 közötti „gyulai” időszakban több ízben is kiegészült. Így lett 1922-ben Kendrella Kálmán gyulai főgimnáziumi rk. hittanár, 1923-ban Domanek Pál gyulai főgimnáziumi rk. hittanár és Pálffy Béla debreceni theresianumi prefektus szentszéki bíró. Ugyancsak 1923-ban lett – Domanek Pál helyére – kinevezve szentszéki jegyzővé Beöthy György helynöki titkár.³¹

Széchenyi püspök – amint azt már a Historia Domusban és a Békésben is olvashattuk – az egyházmegyei főtanfelügyelőséget is Gyulára helyeztette át. Az erről kiadott körlevele így szól:

„Az egyházmegyémnek a trianoni szerződés értelmében székhelyemtől elszakított részeire a püspöki helynökség mellett Gyulán egyházmegyei főtanfelügyelőséget állítottam fel és Szirmay L. Árpád apát-kanonok urat egyházmegyei főtanfelügyelővé kineveztem; főpásztori bizalommal és megnyugvással ruháztam reá e tisztelet, mert biztos vagyok a felől, hogy e téren szerzett gazdag tapasztalatait lelkes munkakedvvel és ügyszeretettel fogja iskoláink érdekében hasznosítani. Egyházmegyei segéd főtanfelügyelővé Domanek Pál gyulai róm. kath. főgimnáziumi hittanár urat neveztem ki. A főtanfelügyelőséget közvetlenül érdeklő beadványok is az eddigi gyakorlatnak megfelelően a püspöki helynöki hivatalhoz címezendők.”³²

Szirmay L. Árpád³³ volt a másik – Brém Lőrinc mellett – nagyváradi kanonok, aki huzamosabb ideig élt Gyulán (1921–1929).

Itt kell szólnom arról, hogy a nagyváradi székeskáptalannak ebben az időszakban tizenhat kanonoki stalluma volt. Négy oszlopos kanonoki: nagyprépost, olvasókanonok, éneklőkanonok és órkanonok; négy főesperesi: székesegyházi, békési, krasznai és közép-szolnoki, valamint nyolc mesterkanonoki. (Az utóbbiak közül hat ún. irodalmi stallum volt, amelyet 1807-ben szerveztek meg a tudomány és irodalom terén működő egyházi személyek számára.) Ezen kanonokok közül 1921 és 1924 között heten tartózkodtak Magyarországon.

Gyulán: Brém Lőrinc mesterkanonok, majd 1923-tól közép-szolnoki főesperes és Szirmay L. Árpád mesterkanonok, majd 1923-tól békési főesperes.

Debrecenben: Dr. Lindenberger János mesterkanonok, debreceni prépostplébános.

30 A zsinati bírőról ld.: CIC. 1917. Can. 385–390., Bánk (1958): i. m. 134–135. p.

31 GyPL. Nv.K őrl. 1923/2022. sz., Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magnovradinensis Latinorum pro anno domini 1929. Debrecen. 1929. (a továbbiakban: Schem. 1929.) 50–58.p.

32 GyPL. Nv. Körl. 1921/1047. sz.

33 Szirmay László Árpád (1861–1942), veszprémi majd nagyváradi egyházmegyei pap. 1886-tól szarvasi adminisztrátor, majd 1895-től plébános. 1905-től kerületi esperes. 1915-től nagyváradi kanonok, 1916-tól kereki címzetes apát. 1921 és 1929 között egyházmegyei főtanfelügyelő. Mint a nagyváradi káptalan órkanonokja halt meg Budapesten.

Budapesten: Dr. Fraknói Vilmos (1843–1924), arbei választott püspök, az MTA tagja, krasznai főesperes. Kollányi Ferenc (1863–1933), jaáki apát, az MTA tagja, békési főesperes, majd 1923-tól éneklókanonok. Dr. Lányi József (1868–1931), tinnini címzetes püspök, órkanonok, majd 1923-tól olvasókanonok. Dr. Székely István (1861–1927), mézskúti címzetes apát, ny. egyetemi tanár, mesterkanonok, 1922-től közép-szolnoki, majd 1923-tól székesegyházi főesperes.

Fentiekén kívül még három tiszteletbeli kanonok is az egyházmegye magyarországi részén élt. Ők a következők: Dr. Dunay Alajos (1851–1927), monostorpályi címzetes prépost, kerületi esperes, békésszentandrás plébános. Ruzska Zoltán Antal (1877–1942), dobozi, majd 1927-től derecskei plébános. Sárkány József (1853–1928), nyug. derecskei plébános. Megjegyzendő, hogy a húszas években a nagyváradai székeskáptalanban több kanonoki stallum is betöltetlen volt. Ezért a Magyarországon élő kanonokok a káptalannak több mint felét tették ki.³⁴

A helynöki hivatal, a szentszéki bíróság és az egyházmegyei főtanfelügyelőség mellett, 1921-ben még megszervezésre került a tanítók fegyelmi tanácsa. A római katolikus népiskoláknál alkalmazott igazgatók, tanítók és tanítónők felett gyakorolt fegyelmi bizottság tagjai a következők voltak: Helyettes elnök: Németi József, a gyulai főgimázium igazgatója. (Az elnök Spett Gyula kanonok volt, akinek a romániai részen való tartózkodása miatt kellett alelnököt kinevezni.) A tanács tagjai voltak (a magyarországi részről): Bartoss Ferenc békéscsabai adminisztrátor és Székely Lajos gyulai tanító.³⁵

Létezett a püspöki helynökségnek még alapítványi pénztára is. Ennek kezelője Brém Lőrinc, ellenőre pedig Beöthy György volt. (Az alapítványi pénztár az egyházmegye részére tett alapítványok pénzügyi dolgait volt hivatva intézni.)

A HELYNÖKSÉG PAPSÁGA

Sajnálatos, hogy a gyulai püspöki helynökség két és fél éves fennállása alatt nem adtak ki egyházmegyei névtárat, schematismust. Így a nagyváradai püspökség magyarországi részének papságáról nem áll rendelkezésünkre részletes forrásanyag. Az egyházmegye 1923/I. körlevelében ugyan megkéri a készülő 1923-as névtárhoz szükséges adatokat, de a kinyomtatásra soha nem került sor. A Békéscsabán, majd 1924-től Gyulán megjelenő Őrszem című katolikus folyóirat azonban közöl néhány adatot a készülő schematismusból. E szerint az egyházmegye magyarországi részén 112.000 római katolikus hívő él, akik közül 12.000 a katolikus iskolákba járó gyermek. A helynökség világi

34 A kanonokokról ld.: MKA. 1927. 197. p., Schem. 1929. 46–63. p., Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno domini 1917. Nagyvárad. 1917. (a továbbiakban: Schem. 1917.) 73–78.p., Schematismus venerabilis cleri dioecesis Varadinensis in Hungaria anno domini 1933. Vác, 1933. (a továbbiakban: Schem. 1933.) 63. p.

35 GyPL. Nv. Körl. 1921/1047. sz.

papságának létszáma 75 fő. Ezt a számot alátámasztják a Magyar Statisztikai Évkönyv adatai is. A kiadvány szerint 1923-ban 8 kanonok, 22 plébános – kik közül 4 kerületi esperes –, 30 káplán, 3 nyugdíjas és 12 egyéb világi pap működött a csonka egyházmegyében. Rajtuk kívül még 18 szerzetes és 82 apáca élt ezen a területen. Ha a világi papok számát összeadjuk, akkor pontosan 75-öt kapunk. Meg kívánom ugyan jegyezni, hogy tudomásom szerint 1923-ban csak 7 kanonok élt Magyarországon.

A Statisztikai Évkönyv közöl még további adatokat az 1921, 1922 és 1924-es évekre is. Ezekből megtudhatjuk, hogy – 1923-hoz képest – 1921-ben és 1922-ben eggyel több, míg 1924-ben hárommal több világi pap működött a püspökség magyarországi részén.³⁶

Az 1921 és 1924 közötti időszakban mindössze 5 nagyváradi egyházmegyes kispapot szenteltek fel a magyarországi rész számára.

1921-ben, Bécsben Gicz Józsefet (első állomása: Újkígyós).

1922 június 29-én, Gyulán Bartyik Mátyást (első állomása: Endrőd) és Tóth Istvánt (első állomása: Békéscsaba).

1922-ben, Esztergomban Mányi Sándort (első állomása: Endrőd).

1923 július 23-án, Innsbruckban Rózsa Jenőt (első állomása: Szarvas).³⁷

Történtek továbbá a romániai részről való átjövetelek, illetve más egyházmegyéből való átvételek. Utóbbi eset mindössze kétszer fordult elő a mi időszakunkban. 1922-ben Horváth József, szombathelyi egyházmegyes pap gyulai, 1923-ban pedig Valcsák Ágoston, szepesi egyházmegyes pap békéscsabai segédlelkész lett.³⁸

A HELYNÖKSÉG TERÜLETI BEOSZTÁSA

A Trianon előtti nagyváradi püspökség négy főesperességből és tizenhárom esperesi kerületből állt, melyeken belül 70 plébánia, 8 lelkészség és 2 helyi káplánság működött. Az 1920-ban történt hivatalos kettészakadás után a romániai részen maradt három főesperesség (székesegyházi, krasznai és közép-szolnoki), illetve kilenc esperesi kerület (váradi, élesdi, bihari, margittai, székelyhidi, tenkei, belényesi, szilágysomlyói és tasnádi).

A magyarországi területen mindössze négy esperesi kerületet állítottak fel (bárándi, endrődi, gyulai és orosházi), főesperességet pedig egyet sem. Az esperesi kerületek vezetői korszakunkban a következő személyek voltak:

Bárándi, 1912–1929: Nyári Ignác (1871–1944), furtai plébános.

Endrődi, 1912–1923: Zelinka János (1847–1934), pécsi címzetes apát, endrődi plébános és 1923–1927: dr. Dunay Alajos (1851–1927), monostorpályi címzetes prépost, tb. kanonok, békésszentandrás plébános.

36 A papság statisztikai adatairól ld.: Őrszem, 1924. ápr. 1. sz. 13. p., Magyar Statisztikai Évkönyv 1919–1922. évf. (a továbbiakban: MSÉ.) Budapest, 1925. 209–210. p. és MSÉ. 1923–1925. évf. Budapest, 1927. 270. p.

37 GyPL. Nv. Körl. 1921/244., 1036. sz. és 1922/1319., 1320. 1667. sz., Schem. 1929. 48–60. p.

38 GyPL. Nv. Körl. 1922/1320. sz. és 1923/2022.sz.

Gyulai, 1918–1948: Barabás György (1874–1956), békési plébános.

Orosházi, 1914–1939: Molnár János (1879–1956), meszesi címzetes apát, orosházi plébános.³⁹

A gyulai püspöki helynökség területén megszervezett négy esperesi kerületen belül 24 plébánia, 5 lelkészség és 3 helyi káplánság létezett. Ebben változás – 1924-ig – csak egyszer történt, amikor 1922-ben az egyik helyi káplánság (Nagyszénás) önálló lelkészség lett.

A következőkben szeretném ismertetni a 32 egyházközség rövid történetét és esperesi kerületek szerinti beosztását.⁴⁰

I. Bárándi esperesi kerület:

1. *Báránd.* Középkori plébániáját 1744-ben állították vissza. Templomát 1752-ben szentelték fel. Anyakönyvei 1744 óta vannak. Filiája Szerep és Torda, mindkettő középkori kolostoros hely. (1920 előtt is a bárándi esperesi kerülethez tartozott.)

2. *Berettyóújfalu.* Berettyószentmárton filiája, majd 1905-től – a plébánia és a filia helycseréje miatt – plébánia. Temploma 1906-ban épült. Anyakönyvei 1790 óta vannak. (1920 előtt is a bárándi esperesi kerülethez tartozott.)

3. *Biharkeresztes.* Középkori plébániáját 1871-ben állították vissza. Templomát 1869-ben szentelték fel. Anyakönyvei 1871 óta vannak. (1920 előtt a bihari esperesi kerülethez tartozott.)

4. *Debrecen.* Középkori plébániáját 1719-ben restaurálták. Dr. Lindenberger János plébánosi működése alatt – 1918 és 1942 között – az egyházközsége négy önálló plébániára lett felosztva (I. Szent Anna, II. Szent László, III. Szent István és IV. Jézus Szíve). A Szent Anna templom 1746-ban épült. Anyakönyvei 1719 óta vannak. 1919–1921 és 1924–1929 püspöki helynökségi központ. 1929–1941 apostoli kormányzói székhely. 1945–1952 ismét püspöki helynöki központ. 1993 óta az – újonnan felállított – debrecen-nyíregyházi püspökség székhelye. (1920 előtt is a bárándi esperesi kerülethez tartozott.)

5. *Derecske.* Középkori plébániáját 1742-ben állították vissza. Temploma is ezekből az évekből származik. Anyakönyvei 1742 óta vannak. (1920 előtt is a bárándi esperesi kerülethez tartozott.)

6. *Furta.* Középkori plébániáját 1782-ben restaurálták. Templomát 1791-ben szentelték fel. Anyakönyvei 1782 óta vannak. (1920 előtt is a bárándi esperesi kerülethez tartozott.)

7. *Hosszúpályi.* Középkori plébániáját 1737-ben állították vissza. Temploma 1833 és 1836 között épült. Anyakönyvei 1737 óta vannak. Filiája Monostorpá-

39 Az esperesek adatait ld.: Schem. 1929. 47–57. p., Schematismus venerabilis cleri dioecesis Varadinensis in Hungaria anno domini 1938. Debrecen. 1938. (a továbbiakban: Schem. 1938.) 33–41. p.

40 Az egyházközségek adatairól ld.: Schem. Hist. 245–345. p., Schem. 1917. 24–52. p., Schem. 1980. 172–194. p.

lyi, ahol a középkorban premontrei prépostság működött. (1920 előtt is a bárándi esperesi kerülethez tartozott.)

8. *Mezőpeterd*. A középkorban önálló plébánia, majd Váncsod filiája. 1758-tól ismét plébánia. Temploma is ekkoriban épült. Anyakönyvei 1758 óta vannak. Filiája Gáborján, ahol a középkorban apátsági monostor állt. (1920 előtt is a bárándi esperesi kerülethez tartozott.)

II. *Endródi esperesi kerület:*

9. *Békésszentandrás*. Középkori plébániáját 1748-ban állították vissza. Ősi templomát többször renoválták. Anyakönyvei 1745 óta vannak. (1920 előtt is az endródi esperesi kerülethez tartozott.)

10. *Endrőd*. Középkori plébániáját 1731-ben restaurálták. Temploma 1798 és 1804 között épült. Anyakönyvei 1733 óta vannak. (1920 előtt is az endródi esperesi kerülethez tartozott.)

11. *Gyoma*. Középkori plébániáját 1849-ben, mint lelkészség állították vissza. 1862-től plébánia. Templomát 1739-ben szentelték fel. Anyakönyvei 1849 óta vannak. (1920 előtt is az endródi esperesi kerülethez tartozott.)

12. *Kondoros*. A középkori kondorosegyházi plébániát 1892-ben, mint lelkészséget állították vissza. 1893-tól plébánia. Templomát 1884-ben szentelték fel. Anyakönyvei 1892 óta vannak. (1920 előtt is az endródi esperesi kerülethez tartozott.)

13. *Körösladány*. A középkori nadányi plébániát 1786-ban restaurálták. Temploma 1822-ben épült. Anyakönyvei 1786 óta vannak. (1920 előtt is az endródi esperesi kerülethez tartozott.)

14. *Szarvas*. A község 1722-ben létesült újra. A plébániát 1788-ban állították fel. Temploma 1812-ben épült. Anyakönyvei 1788 óta vannak. (1920 előtt is az endródi esperesi kerülethez tartozott.)

15. *Bucsatelep*. A XVIII. század óta Élesd, majd Báránd filiája. 1907-ben lett önálló lelkészség. Jelenleg – Bucsa néven – plébánia. Temploma 1914-ben lett felszentelve. Anyakönyvei 1907 óta vannak. (1920 előtt is az endródi esperesi kerülethez tartozott.)

16. *Szeghalom*. A középkorban itt plébánia és főesperességi székhely volt. 1892-ben lett lelkészség. Temploma 1870-ben épült. Anyakönyvei 1892 óta vannak. Jelenleg plébánia. Az egyházközség területéhez tartozó Mágori-dombon állt a középkori csolti apátság monostora. (1920 előtt is az endródi esperesi kerülethez tartozott.)

17. *Endrőd-kondorostanya*. Endrőd filiája volt. 1912 óta helyi káplánság. Jelenleg – Hunya néven – plébánia. Temploma 1897-ben épült. Anyakönyvei csak 1944 óta vannak. (1920 előtt is az endródi esperesi kerülethez tartozott.)

18. *Füzesgyarmat*. A középkorban itt plébánia működött. 1919-ben helyi káplánság, 1928-ban lelkészség lett. Jelenleg plébánia. Temploma 1878-ban épült. Anyakönyvei 1929 óta vannak. (1920 előtt is az endródi esperesi kerülethez tartozott.)

III. Gyulai esperesi kerület:

19. *Békés*. A középkorban itt plébánia és főesperességi székhely volt. A plébániát 1783-ban restaurálták. Temploma 1794 és 1795 között épült. Anyakönyvei 1783 óta vannak. (1920 előtt is a gyulai esperesi kerülethez tartozott.)

20. *Békéscsaba*. Középkori plébániáját 1750-ben állították vissza. Temploma 1907 és 1910 között épült. Anyakönyvei 1750 óta vannak. 1938-ben területéből kihalították a békéscsaba-erzsébethelyi plébániát. (1920 előtt is a gyulai esperesi kerülethez tartozott.)

21. *Doboz*. Középkori plébániáját 1911-ben restaurálták. Templomát 1902-ben szentelték fel. Anyakönyvei 1911 óta vannak. (1920 előtt is a gyulai esperesi kerülethez tartozott.)

22. *Gyula*. (róla ld. korábban)

23. *Sarkad*. Középkori plébániáját 1829-ben állították vissza. Templomát 1901-ben szentelték fel. Anyakönyvei 1829 óta vannak. (1920 előtt is a gyulai esperesi kerülethez tartozott.)

24. *Újiráz*. A középkorban itt plébánia működött, majd Szeghalom filiája lett. 1912 óta plébánia. Temploma is ebben az időben épült. Anyakönyvei 1912 óta vannak. (1920 előtt a váradi esperesi kerülethez tartozott.)

25. *Újkígyós*. 1815-ben alapították a községet. 1816-ban lett felállítva a plébánia. Temploma 1858-ban épült. Anyakönyvei 1816 óta vannak. (1920 előtt is a gyulai esperesi kerülethez tartozott.)

26. *Mezőberény*. A középkorban itt plébánia működött. 1884-ben lett önálló lelkészség, majd 1939-ben plébánia. Temploma 1886-ban épült. Anyakönyvei 1885 óta vannak. (1920 előtt is a gyulai esperesi kerülethez tartozott.)

IV. Orosházi esperesi kerület

27. *Csorvás*. A középkorban itt plébánia működött. 1874-ben lett önálló lelkészség, 1912-ben pedig plébánia. Templomát 1900-ban szentelték fel. Anyakönyvei 1874 óta vannak. (1920 előtt is az orosházi esperesi kerülethez tartozott.)

28. *Gádos*. A középkori gádoszegyházi plébánia 1843-ban lett önálló lelkészség, 1860-tól pedig plébánia, Bánfalva néven. A község 1901-ben vette fel a Gádos nevet. Templomát 1891-ben szentelték fel. Anyakönyvei 1844 óta vannak. (1920 előtt is az orosházi esperesi kerülethez tartozott.)

29. *Orosháza*. Középkori plébániáját 1797-ben restaurálták. Templomát 1922-ben szentelték fel. Anyakönyvei 1797 óta vannak. (1920 előtt is az orosházi esperesi kerülethez tartozott.)

30. *Gerendás*. A középkori gerendászegyházi plébánia 1912-ben lett önálló lelkészség, majd 1927-ben plébánia. Temploma 1862-ben épült. Anyakönyvei 1913 óta vannak. (1920 előtt is az orosházi esperesi kerülethez tartozott.)

31. *Gyopárhalma-Szentetornya*. Orosháza filiája volt. 1915-ben lett lelkészség. Jelenleg plébánia, Szentetornya néven. Temploma 1900-ban épült. Anya-

könyvei 1915 óta vannak. (1920 előtt is az orosházi esperesi kerülethez tartozott.)

32. *Nagyszénás*. A középkori szénásegyházai plébánia 1890-ben lett helyi káplánság, 1922-ben pedig lelkészség. Jelenleg plébánia. Templomát 1926-ban szentelték fel. Anyakönyvei 1890 óta vannak. (1920 előtt is az orosházi esperesi kerülethez tartozott.)

A fenti 32 egyházközség világi közigazgatásilag – 1920 után – három vármegyéhez tartozott. 22 helység Békés vármegyében, 9 helység Bihar vármegyében és 1 helység Hajdu vármegyében feküdt. Ezek között három város volt. Debrecen, mint törvényhatósági joggal felruházott város, egyben Hajdu vármegye székhelye, illetve Gyula és Békéscsaba, mint rendezett tanácsú városok. A fennmaradó 29 helység: 25 nagyközség, 2 község és 2 – nem önálló – kistelepülés volt.⁴¹

A HELYNÖKSÉG KÖZPONTJA

A nagyváradai egyházmegye magyarországi részének központja két és fél évig Gyulán működött. A helynökség székháza ez idő alatt végig a város központjában lévő, Kossuth Lajos utca 16. szám alatt volt. Ezt az épületet még 1921 elején vásárolta meg gróf Széchényi Miklós püspök.

A Békés című lap 1921 január 29-i száma arról adott hírt, hogy a püspök egy Nagyvárad-Szaniszló utcai házat ajánlana fel, egy Gyula-Kossuth utcai házáért.⁴² A megvétel pontos körülményeit nem ismerjük, de az biztos, hogy még az év elején a nagyváradai püspökség tulajdonába került az épület. Ekkor még minden bizonnyal püspöki székháznak szánták és ennek megfelelően megkezdődtek az átalakítási munkálatok. 1921 augusztusában szintén a Békés számolt be arról, hogy a ház teljes átalakítása megtörtént és a püspöki helynöki hivatal fog majd elhelyezést nyerni benne.⁴³ Az ház előtörténetéhez tartozik, hogy valamikor az 1830-as években épült és a Csasz család tulajdona volt. Megemlítendő még, hogy 1849 augusztusában fogolyként itt volt elszállásolva az Aradon kivégzett Ormai Norbert honvédezredes és Szende Béla a későbbi honvédelmi miniszter. A ma is álló épület művészettörténeti leírása a következő:

A homlokzatot négy pilaszter három mezőre osztja. Az első mezőben barokk díszítésű kétszárnyú szárazkapu egyenes záródással, fölötte díszes vasráccsal ellátott, félköríves ablak, középen nagyméretű zárókő helyezkedik el. Mellette két egyenes záródású, két üvegosztású ablak, felette egyenes szemöldökpárkány, alatta könyöklő párkány. A falfelület díszesen vonalazott és kiemelkedő falsávokkal díszített. A középső kéttengelyes rész kiskiülésű rizalidot alkot. Az ablakok megegyeznek az előzőekkel, csak a szemöldök párkányok törtvonalú-

41 Magyarország helységnévtára. 1922. évf. Budapest. 1922. 36–138. p.

42 Békés, 1921. jan. 29. sz. 3. p.

43 Békés. 1921. aug. 27. sz. 2. p.

ak és a két szemöldökpárhány között Jézus Szent Szívének jelvénye. A harmadik mező ugyancsak kéttengelyes, az ablakok megegyeznek a többiekkel. Az épület L alaprajzú.⁴⁴

A helynökség Gyuláról való elköltözése után – 1924-ben – az épületben továbbra is Brém Lőrinc kanonok lakott. Gróf Széchényi püspök végrendelezett úgy, hogy a Kossuth utcai ház az általa létrehozott Szent Szív Alapítványé egyen, haszonélvezőjeként pedig – egész élete tartamára – Brém kanonokot nevezte meg. Az ő halála után – 1930-ban – a ház továbbra is a római katolikus egyház tulajdonában maradt.⁴⁵ Először a gyulai rk. főgimnázium internátusát szerették volna itt elhelyezni, de végül, 1932-ben a Páli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek költöztek be az épületbe. Az ún. Szent Szív-ház jelenleg is a katolikus plébánia tulajdona.

Mivel a püspöki helynökségnek nem volt önálló „székesegyháza”, így ennek szerepét a gyulai plébániatemplom töltötte be. A Nádi Boldogasszony tiszteletére felszentelt plébániatemplom 1775 és 1777 között épült, báró Harruckern Ferenc, a város földesúrnak megbízásából. A barokk stílusú épület Linck János Károly uradalmi építész tervei és kivitelezése alapján készült. Az egyhajós, homlokzati toronnyal és félköríves záródású szentéllyel épült templom hossza 46 méter, magassága 21 méter, toronymagassága pedig szintén 46 méter. A bejárat fölötti timpanonban a Harruckern és Dirilling család címere látható. A főoltárképet – 1778-ban – az osztrák Hubert Maurer festette és a szeplőtelen Szűz Máriát ábrázolja. A főoltárt és a mellékoltárokat a neves építész, Franz Anton Hillebrandt tervei alapján készítették. A mellékoltárok közül megemlítendő az ún. Nádi Boldogasszony oltár, melynek hagyománya az Árpád-házi királyok koráig nyúlik vissza és a török időket túlélve, napjainkig is fennáll. Továbbá a Lorettói-kápolna, mely 1782-ben épült és alatta nyugszik a templom egyetlen halottja, Hidassy Jakab plébános (1778–1798). (Van ugyan még két díszes síremlék is a templomban, de azok alá senki nincs eltemetve.) A templomot több ízben átalakították – így például az 1801-es évi nagy tűzvész után –, illetve renoválták. Utoljára 1986 és 1987 között történt említésre méltó változtatás. Ekkor készítette el Patay László festőművész a 470 négyzetméternyi seccót.⁴⁶

ISKOLÁK

A püspöki helynökség területén két római katolikus középiskola működött. Debrecenben – az 1721-ben alapított – piarista főgimnázium, illetve Gyulán – az 1903-ban alapított – rk. főgimnázium. Ez utóbbi 1942-ben felvette Karácsonyi János történetíró püspök nevét. (Napjainkban is ezen a néven működik

44 D. Nagy András: Beszélő épületek. Kossuth L. u. 16. In: Gyulai Hírlap, 1993. nov. 19. sz. 8. p.

45 GyPL. 1931:21.

46 Scherer: i. m. I-II. köt., Sisa Béla: Békés megye műemlékei. I. kötet. Békéscsaba, 1981. 239–240. p., Bielek Gábor: A gyulai Nádi Boldogasszony templom seccói. Gyula, é. n.

az iskola jogutódja.) Volt továbbá Debrecenben rk. tanítónőképző, rk. polgári leányiskola és rk. nőipariskola. Mindhárom a Szent Anna utca 26. szám alatt működött. (A debreceni rk. leánygimnázium – a Svetits – csak 1926-ban nyitotta meg kapuit.)⁴⁷

A római katolikus elemi iskolák száma a következőképpen alakult. Az 1917-es nagyváradi schematismus adatai alapján tudjuk, hogy a későbbi magyarországi helynökség területén 48 helységben működött rk. elemi népiskola. Ez a szám – a következő – 1929-es schematismusban 55-re nőtt. E kiadvány szerint a következő helységekben volt rk. elemi iskola:

A bárándi esperesi kerületben: Báránd, Pernyés, Berettyóújfalu, Berettyó-szentmárton, Biharkeresztes, Nagyzomlin, Debrecen, Hajdusámson, Derecske, Furta, Hosszúpályi, Nagyléta és Mezőpeterd.

Az endrődi esperesi kerületben: Békésszentandrás, Bucsatelep, Szerep, Endrőd, Füzesgyarmat, Gyoma, Póhalom, Kondoros, Körösladány, Fás, Szarvas, Szeghalom, Vésztő és Mágó.

A gyulai esperesi kerületben: Békés, Tarhos, Gerla, Vizesfás, Békéscsaba, Doboz, Póstelek, Gyula, Mezőberény, Miklósmajor, Sarkad, Újiráz, Cirkó, Nagyiráz, Kertmeg, Újkígyós és Ókígyós.

Az orosházi esperesi kerületben: Csorvás, Kismajor, Rudolfmajor, Gádoros, Gerendás, Gyopárhalma-Szentetornya, Nagyszénás, Lajosszénás, Malmos, Orosháza és Tótkomlós.

A fenti 55 helységben összesen 165 tanterem és 181 tanító állt az oktatás szolgálatában. Megjegyzendő még, hogy a nagyobb településeken (pl. Debrecen, Gyula, stb.) több rk. elemi iskola is volt.⁴⁸

Hangsúlyozom, hogy ezek az adatok az 1929-es évből származnak. Így valószínű, hogy az 1921–1924-es években – ha nem is jelentősen, de – ennél kevesebb rk. elemi népiskola működött a helynökség területén.

A HÍVÓK LÉLEKSZÁMA

Az 1920-as népszámlálás adatai szerint az ország 7.980.143 lakosa közül, 5.096.729 (63,9%) volt római katolikus vallású. Ha megvizsgáljuk a Tisza bal partján fekvő vármegyék (Békés, Bihar, Hajdu, Szabolcs és Szatmár) katolikus lakosainak arányszámát, akkor itt jóval kevesebbet, 20,9 %-ot kapunk. E terület adatait még jobban részletezve: Békés vm.-nek 27,1 %-a, Bihar vm.-nek 7,2 %-a, Hajdu vm.-nek 12,7 %-a (Debrecenben 19,2 %) volt római katolikus.⁴⁹

A helynökség központjának, Gyulának is ismerjük az idevágó adatait. Ezek szerint a 24.908 lakos közül 12.678, tehát több mint 50 %-a volt római katolikus vallású.⁵⁰

47 Schem. 1917. 97–99. p., Schem. 1929. 68–72. p., Mészáros István. Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Akadémiai Kiadó, 1988. 178–179. p. és 191. p.

48 A rk. elemi iskolák adatait ld.: Schem. 1917. 99–108. p., Schem. 1929. 72–77. p.

49 MSÉ. 1919–1922. évf. 11. p.

50 GyPL. 1923:33.

A püspöki helynökség 1921 és 1924 közötti éveiből csupán egy hitelesnek mondható – már említett – adat áll rendelkezésünkre. E szerint 1923-ban 112.000 katolikus lakos élt ezen a területen. Hat évvel későbből, 1929-ről már vannak részletesebb adataink. Ekkor 114.606 tagja volt az itteni rk. egyháznak. Ez a száma terület lakosságának 19,79 %-át tette ki. (Csak megjegyzésképpen a reformátusok 52,7 %-os, az evangélikusok 18,7 %-os és a görög keletiek 2,5 %-os arányt mutattak.)⁵¹

ADALÉK A HELYNÖKSÉG ANYAGI BEVÉTELEIRŐL

Az évente több ízben kiadott püspöki, illetve püspöki helynöki körlevelek jóvoltából van néhány adatunk arról, hogy a magyarországi részen milyen bevételei voltak az egyházmegyének.

A gyulai megalapítás (1921 augusztus 28.) és 1922 január 28-a között – tehát öt hónap alatt – a következő kegyadományok érkeztek be a helynökség címére:

Péterfillér:	5680 korona.
Szent László Társulatnak:	1025 korona.
Vízkeresztgyűjtés:	1185 korona.
A Szent Sír őreinek:	3420 korona.
Katolikus sajtóra:	6133 korona.
Tudószanatóriumnak:	5791 korona.
Papok segélyalapjára:	253 korona.
Kántortanítók segélyalapjára:	204 korona.
Szent Szív Gyermektársulatnak:	53 korona.
Ez összesen	23.924 koronát tett ki.

Vannak olyan adataink is, amely az intézmény számára beküldött kegyadományok majdnem egy éves bevételeit veszi számba. E szerint 1923 január 17. és december 9. között:

Péterfillér:	185.798 korona.
Szent László Társulatnak:	47.345 korona.
Vízkeresztgyűjtés:	107.142 korona.
A Szent Sír őreinek:	65.465 korona.
Katolikus sajtóra:	232.460 korona.
Tudószanatóriumnak:	139.548 korona.
Keresztény szeretetotthonra:	64.450 korona.

51 Schem. 1929. 32. p.

Jézus Szent Gyermeksége társulatnak:	187 korona.
Szent Szív Gyermektársulatnak:	3220 korona.
Papok segélyalapjára:	15.250 korona.
Papi üdülőházra:	34.000 korona.
Beteg papok ápolására:	38.700 korona.
Katolikus tanítók segélyalapjára:	13.100 korona.
Misszióra:	447 korona.
Ez összesen	947.112
– tehát közel egymillió- koronát jelentet. ⁵²	

NAGYOBB EGYHÁZI ESEMÉNYEK

A bérálás szentségének kiszolgáltatására a gyulai püspöki helynökség korszakában, a magyarországi területeken nem kerülhetett sor. Széchenyi püspök 1921 április 10. és június 9. között járt utoljára bérmakörúton. Ekkor a magyarországi egyházközségekben szolgáltatta ki a „Krisztusi nagykorúság” szentségét. A következő év tavaszán folytatta körútját, de ekkor csupán a romániai plébániákat látogatta meg.⁵³

Hasonlóan jelentős alkalom volt a papszentelés. Erre egy ízben került sor az egyházmegye magyarországi részén. 1922 június 29-én, Szent Péter és Pál apostolok ünnepén a gyulai plébániatemplomban – a templom fennállása óta először – Széchenyi püspök áldozópappá szentelte Bartyik Mátyás és Tóth István nagyváradai egyházmegyes kispapokat. A szentelésnél a következő személyek segítettek: archidiaconus: Brém Lőrinc helynök, diaconus: Szabados Antal gyulai segédlelkész, subdiaconus: Rózsa Jenő innsbrucki teológus hallgató, ceremoniarus: Pap Endre püspöki titkár, librifer: Ferdényi Kálmán temesvári teológiai tanár, pedifer: Szabó Vendel esztergomi teológiai tanár és az infulista: Domanek Pál gyulai főgimnáziumi rk. hittanár. Az eseményről a Békés című lap is részletesen beszámolt.⁵⁴

Egy másik – hármas – papszentelés időpontja is ki volt tűzve egy évvel későbbre, 1923 június 29-ére. Széchenyi püspök már június 13-án megérkezett Gyulára, de a szertartásra mégsem került sor. Az Órszem című lap tájékoztatása szerint, az egyik kispap nagybeteg, a másik nem tud átjönni Nagyváradról, a harmadik pedig még Innsbruckban tartózkodik.⁵⁵ (Ez utóbbit, Rózsa Jenőt – a későbbi gyulai apátplébánost – végül Innsbruckban szentelték fel, 1923 július 23-án.) A papszentelést egy későbbi időpontra tették át, de ezt a főpásztor decemberi halála akadályozta meg.

Fontos eseménynek számított még a templomszentelés is. Ilyen alkalomra – szintén csak egy ízben – 1922 november 19-én került sor, a helynökség területén lévő Orosházán. A Siegel Albin budapesti műépítész tervei szerint épült

52 GyPL. Nv. Körl. 1922/169. sz. és 1923/2024. sz.

53 GyPL. Nv. Körl. 1921/35. sz. és 1922/833. sz.

54 Scherer: i. m. II. 388. p., Békés, 1922. júl. 1. sz. 1. p.

55 Órszem, 1923. jún. 1. sz. 12. p. és jún. 15. sz. 14. p.

neoromán stílusú plébániatemplomot Brém Lőrinc püspöki helynök áldotta meg. Az előzetes tervek szerint ezt a főpásztornak kellett volna elvégeznie, de betegsége miatt nem tudott résztvenni az ünnepségen.⁵⁶

A következő esemény, amelyről szeretnék megemlékezni, szintén az orosházi templomhoz kapcsolódik. 1923 december 1-én, Budapesten elhunyt a nagyváradai egyházmegye sokat szenvedett főpásztor, gróf Széchényi Miklós püspök. Gyászjelentéséből megtudhatjuk, hogy nevezett *„életének 56-ik évében, hosszas szenvedés után és a szentségekkel megerősítve 1923. december 1-én este 1/2 9 órakor nemes lelkét visszaadta a Teremtőnek...”*

A püspököt a budapesti központi Papnevelőintézet aulájában ravatalozták fel és december 4-én délelőtt 10 órakor az egyetemi templomban történt beszterelés és szentmise után ideiglenesen a kerepesi úti temetőben helyezték nyugalomra.⁵⁷ A főpap hamvainak Budapesten való elhelyezése csak ideiglenes megoldás volt. Széchényi püspök úgy végrendelkezett, hogy az általa emelt orosházi plébániatemplomban, a Szent Szív oltalma alatt, magyar földön helyezék örök nyugalomra földi maradványait. Az elhalálozás időpontjában még nem volt kész a templom sírkamrája, így – a végrendelet végrehajtásával megbízott – Brém helynök haladéktalanul intézkedett ennek mielőbbi megépítéséről. Tavaszra el is készült a templom jobb oldalában ma is látható márvány síremlék. A főpásztor nevéen kívül csupán annyi olvasható rajt: „Csak egy miatyánkot.”

Az ünnepélyes temetésre 1924. június 17-én került sor. A szertartáson részt vett a gróf Széchényi és a más rokon arisztokrata családok több tagja, Békés vármegye tisztkara, valamint számos egyházi és világi méltóság. A temetés előtt gyászmisén vettek részt a jelenlevők, ahol dr. Karácsonyi János választott püspök tartotta a szentbeszédet. Ezután került sor a temetésre, melyet Széchényi püspök „legmeghittebb embere”, Brém Lőrinc végzett, teljes papi segédlettel.⁵⁸

Jelentős eseménynek volt még mondható a harangszentelési szertartás is. Erre a húszas évek elején gyakran került sor, mivel sok templom harangját – az I. világháború alatt – hadi célokra leszerelték. A püspöki helynökség székhelyén, Gyulán két ízben is történt ilyen szertartás. 1922. június 15-én Brém Lőrinc áldotta meg a józsefvárosi templom három új harangját. Majd két évvel később, 1924 március 25-én – már a helynökség elköltözése után – ismét Brém kanonok szentelt fel két új harangot a plébániatemplom számára.⁵⁹

56 Békés, 1922. nov. 18. sz. 1. p. és nov. 22. sz. 1. p.

57 BML. A Ladics család iratai. 29. doboz.

58 Őrszem, 1924. júl. 1. sz. 3–10. p.

59 GyPL. Hist. Dom. 111–113. p., A második harangszentelésről önálló kiadvány is készült: Takácsy Dénes szerk.: A mi harangunk emlékünnepe. Gyula. 1924. 24 p.

Gróf Széchényi Miklós 1923 decemberében bekövetkezett elhunytja után – a zavaros romániai viszonyok miatt – a Szentszék nem nevezett ki új megyéspüspököt Nagyváradra. A nagyváradi székeskáptalan december 7-én tartott ülésén Bjelik Imre⁶⁰ címzetes püspököt és örkanonokot választotta meg káptalani helynökké. Két nappal később, december 9-én XI. Pius pápa a káptalani helynök személyében nevezett ki apostoli kormányzót az püspökség élére. Bjelik joghatósága az egész egyházmegye területére kiterjedt, mind a romániai, mind a magyarországi részekre.⁶¹

A katolikus egyház jog szerint – mint arról már szó esett – az általános és a püspöki helynök hatalma automatikusan megszűnik széküresedés esetén. Eszerint a püspök halála, illetve törvényes lemondása, elmozdítása, vagy áthelyezése esetén a helynök nem gyakorolhatja tovább hatáskörét.⁶² A nagyváradi egyházmegye két helynökének – a romániai részről – dr. Karácsonyi Jánosnak és – a magyarországi részről – Brém Lőrincnek így, 1923 december 1-ével megszűnt a hivatala. A püspökség új ordináriusa, Bjelik apostoli kormányzó – kinevezése után azonnal – gondoskodott e két tisztség betöltéséről. Így lett december 12-i hatállyal újból megbízva a magyarországi helynökség teendőinek ellátásával Brém kanonok.⁶³ (Nagyváradon Mayer Antal kanonok lett az általános helynök.)

Az „újonnan kinevezett” gyulai apostoli kormányzói helynök azonban nem sokáig viselte hivatalát. A nagyváradi egyházmegye 1924/II. körlevele – amelyet már dr. Lindenberger János írt alá – a következőképpen rendelkezett:

„Apostoli Kormányzó úr Ő Nagyméltósága 1924. február 16-án 326. sz. a. kelt rendelkezésével Brém Lőrincz pápai praelatus, prépost-kanonok ur Ő Méltóságát a helynöki tiszttől saját kérelmére, felmentette s azzal egyidejűleg csekélységemet [dr. Lindenberger Jánost] bízta meg. Aggódó lélekkel fogadtam el e nehéz meghívást „in virtute s. obedientiae”. Aggódok nemcsak szegény egyházmegyénk jövő sorsáért, hanem aggódok azért is, vajon lekipásztori nagy elfoglaltságom mellett képes leszek-e eleget e feladatnak azzal az eredménnyel, melyet Ő Nagyméltósága és kedves paptársaim tőlem joggal megvárnak. Aggodalmamat növeli az, hogy a reám bízott tisztet olyan kézből veszem át, mely kéz a hozzám érkezett jelentések szerint is azt annyi belátással, annyi szeretettel és bőséges tapasztalattal vezette Istenben boldogult és feledhetetlen Főpásztorunk szándékai szerint. Nem mulaszthatom el azért, hogy az apostoli Kormányzó úr köszönetéhez ne fűzzem a váradi egyházmegye elszakított részén működő papság őszinte köszönetét és háláját mélt. és főt. Brém Lőrincz úr iránt kérve az Úr Jézus sz. Szívét, hogy örök javaival, fizesse meg neki mind-azt, amit kormányzásának ideje alatt velünk tett.”⁶⁴ A fenti sorokból Linden-

60 Bjelik Imre (1860–1927), katonalelkész. 1911-től nagyváradi kanonok és az O. M. M. apostoli tábori helynöke. 1913-tól tassói címzetes püspök. 1921–1923 az egyházmegye általános helynöke, 1923-tól haláláig pedig apostoli kormányzója.

61 GyPL. Nv. Körl. 1923/2054. sz.

62 CIC. 1917. Can. 370., CIC. 1983. Can. 481., Bánk (1958): i. m. 129. p.

63 GyPL. Nv. Körl. 1923/2055. sz. (A kinevezés teljes szövegét ld. a függelékben.)

berger kanonok aggodalma olvasható ki. Valószínűleg hosszú ideig gondolkozott azon, hogy elfogadja-e az újabb helynöki kinevezést. Hiszen tisztában volt azzal, hogy e magas egyházkormányzati beosztás mellett jóval kevesebb ideje marad hívei, a debreceni katolikus lakosság számára.

A Békés értesülése szerint, Brém kanonok – 1924 február 15-én – a néhai megyéspüspök végrendeletének végrehajtása körül felmerült sokoldalú elfoglaltsága miatt adta be lemondását. Bjelik apostoli kormányzó ezt elfogadva, másnap, február 16-án felmentette a helynököt. Brém Lőrinc valóban gróf Széchényi Miklós végrendeletének megbízott végrehajtója volt. A püspök ugyanis minden vagyonát az általa létrehozott Szent Szív Alapítványra hagyta. A sennyefai családi birtokból, a budai palotából, orosházi házból, stb. álló hagyaték értéke közel 150 millió koronát tett ki. Ehhez még hozzájöttek a főpásztor több milliárd koronát kitevő értékpapírai is.⁶⁵ Így minden valószínűség szerint a kanonoknak igen sok dolga akadhatott a végrendelet végrehajtásával kapcsolatban.

Apor gyulai plébános – a helynökség megszűnéséről – a következő bejegyzést tette a Historia Domusba:

„Az Apostoli Adminisztrátor 1924. febr. 16. Brém Lőrinc prelatu-s-kanonok urat felmentette a helynöki tisztségtől és Lindenberger János dr. debreceni prepost-plebánosra bízta az egyházmegye magyar részének adminisztrálását. Szomorodott szívvel vesszük tudomásul ezen intézkedést, mely megfoszt minket Brém Lőrinc praelatusnak tapasztalt és jóságos kormányzatától és Gyulát megfosztja attól a megtiszteltetéstől, hogy az egyházmegye meg nem szállott részének központja legyen.”⁶⁶

1924 február 16-án Gyulán hivatalosan megszűnt működni a püspöki helynökség. Vezetőjének lemondása, majd dr. Lindenberger János kanonok, debreceni prépost-plébános – másodszori – helynöki megbízatása folytán az intézmény központja ismét Debrecenben lett felállítva.

A nagyváradai püspökség Magyarországon megszervezett helynöksége öt évig működött Debrecenben. Ekkor, 1929 július 17-én a Szentszék megalapította a debreceni apostoli kormányzóságot és ugyanezen a napon kinevezte az intézmény vezetőjévé dr. Lindenberger János eddigi helynököt. A kinevezési rendelet szerint:

„Isten gondviseléséből dicsőségesen uralkodó Szentatyánk XI. Pius Pápa Ő Szentsége parancsára tudtára adjuk mindenkinek, akik e rendeletet látják és olvassák, hogy a Szentatya gondoskodni akarván a nagyváradai egyházmegye mostani magyar területén élő hívek lelki üdvéről, elhatározta e területre külön apostoli kormányzó kiküldését. Ő Szentsége e tisztségre Főtitisztelendő Lindenberger János főpapját s debreceni plébánost volt kegyes kinevezni, miért is ő a Szentszék tetszése szerint a fent mondott terület apostoli kormányzója mindazon jogokkal és kiváltságokkal, amelyek együttjárnak ilyen hivatallal...”⁶⁷

64 GyPL. Nv. Körl. 1924/326. sz.

65 Békés. 1924. febr. 23. sz. 1. p., Őrszem. 1923. dec. 15. sz. 4. p.

66 GyPL. Hist. Dom. 113. p.

67 GyPL. Nv. Körl. 1929/1451. sz., Schem. 1933. 18–19. p.

Az egyházmegye papsága szomorú szívvel vette tudomásul, hogy az ősi nagyváradai püspökség – ha ideiglenesen is, de – jogilag két részre szakadt. Az – így már önálló részegyházat képező – apostoli kormányzóság területén ekkor 33 egyházközség működött. A hívek száma 115.000, a világi papok száma 82, a szerzetespapságé pedig 20 volt.⁶⁸

Az apostoli kormányzóság felállításának oka az alábbiakban keresendő. A hosszas – 1920 óta folyó – konkordátum tárgyalások a Szentszék és Románia között hét év után eredményre vezettek. 1927 május 10-én sor került a szerződés megkötésére. A ratifikálás két évvel később, 1929 július 7-én történt meg, érvényre pedig 1930 június 5-én lépett a Szentszék „Solemni conventione” című apostoli konstitúciójával. A konkordátumnak a mi szempontunkból idevágó fontos rendelkezése volt, hogy a romániai területekre kinevezett katolikus főpásztorokat eltiltotta attól, hogy joghatóságukat a trianoni határ másik felén is gyakorolhassák. Így az akkori nagyváradai apostoli kormányzó, Mayer Antal⁶⁹ jurisdictiója megszűnt a debreceni püspöki helynökség területén.

A már említett, 1930 június 5-én kelt „Solemni conventione” kezdetű apostoli levél rendelkezett továbbá arról is, hogy a szatmári és nagyváradai római katolikus egyházmegyéket egyenrangúan (aeque principaliter) egyesítsék, Szatmárnémeti központtal.⁷⁰ Az egyesített szatmár-nagyváradai püspökség első főpásztora – augusztus 15-i dátummal – Fiedler István⁷¹ temesvári kanonok lett.

Itt szeretnék megemlékezni egy memorandumról, amelyet báró Apor Vilmos és más nagyváradai egyházmegyes pap fogalmazott meg, több változatban. Sajnos az iratokon dátum nem szerepel, de tartalmuk alapján bizonyos, hogy a debreceni püspöki helynökség korszakában – 1924 és 1929 között – íródtak. A beadványok tárgya, a püspökség magyarországi részének jövője. Mondanivalójuk lényege, hogy a nagyváradai püspökség itteni része életképes, hívei és papjai pedig elegendőek ahhoz, hogy önálló egyházmegyét alkothassanak. A több változat közül – melyek tartalma közel azonos – az Apor Vilmos kézírásával készült példányt tesszük közzé a függelékben.⁷²

A volt gyulai püspöki helynökség területének egyházi jogállását ismertetve, a következő változás – a II. bécsi döntés következtében – 1941-ben állott be. Ez év június 28-án – a magyar kormány kérésére – a Szentszék megszüntette a szatmári és nagyváradai egyházmegyéknél a trianoni határon belül létreho-

68 MKA. IV. évf. (1930–1931.) 185. p.

69 Mayer Antal (1870–1933), nagyváradai egyházmegyes pap. 1895-től a püspöki udvarban tevékenykedik. 1921-től kanonok, 1923-tól bátormonostori címzetes apát. 1923–1927 apostoli kormányzói általános helynök. 1927–1930 a nagyváradai egyházmegye apostoli kormányzója.

70 A konkordátum tárgyalásokról ld.: Balogh-Gergely: i. m. 200. p., Salacz: i. m. 68–81. p., Szántó: i. m. 568–569. p., Scheffler János: A katolikus egyház jogi helyzete Romániában. In: Notter Antal Emlékkönyv. Budapest. 1941. 965–984. p.

71 Fiedler István (1871–1957), csanádi, majd temesvári egyházmegyes pap. 1916-tól plébános Resicán, majd 1923-tól csanádi kanonok. 1924-től egresi címzetes apát. 1925–1930 a temesvári apostoli kormányzóság általános helynöke. 1930-tól a szatmár-nagyváradai egyházmegye püspöke. 1939-ben a román kormány nyomására kénytelen volt lemondani. Ekkor muliai címzetes püspök lett.

72 GyPL. 1929: sz. n.

zott apostoli kormányzóságait. Majd október 1-én a „Circum sriptionum” kezdetű bullával visszaállította a szatmári és nagyváradai püspökségek önállóságát és egységét. Ekkor szűnt meg tehát a debreceni apostoli kormányzóság is, mint önálló egyházkormányzati intézmény. A nagyváradai egyházmegye élére 1942 március 28-ától – mint apostoli kormányzó – dr. Scheffler János,⁷³ az újonnan kinevezett szatmári megyéspüspök került.

A II. világháború után, 1945-ben újra visszaállt a régi – trianoni – állapot és Szent László ősi püspöksége ismét két részre szakadt. A romániai részen 1948-ig nem történt semmilyen változtatás. Ekkor – április 9-én – a két egyházmegyét újból egyesítették. Legalábbis XII. Pius pápa ezen a napon kiadta az erről szóló dekrétumot. A végrehajtására azonban nem kerülhetett sor, mivel Románia – 1948 augusztus 4-én életbelépő – új kultusztörvénye csak a gyulafehérvári (erdélyi) és a jassyi egyházmegyéket ismerte el püspökségeknek. Az államilag csak főesperességgként kezelt nagyváradai egyházmegye 1982 október 18-án vált ismét szét a szatmáritól és lett önálló. Megyéspüspököt azonban csak a romániai forradalom után, 1990-ban kapott Tempfli József váradolaszi apátplébános személyében.⁷⁴

1945-ben az egyházmegye magyarországi részén ismét megszervezték a debreceni püspöki helynökséget. Ennek vezetői a következő személyek voltak: 1945–1946. dr. Bánáss László (1888–1949), kanonok, debreceni prépostplébános. (A későbbi veszprémi megyéspüspök.)

1946–1947. Mellau Márton (1884–1961), alhelynök.

1947–1952. Pintér László (1884–1958), nagyváradai kanonok.

Ezen egyházkormányzati terület jogi hovatartozásának kérdésében 1952-ben született újabb döntés. Dr. Hamvas Endre csanádi megyéspüspök ez évi VI. körlevelében a következőket közli:

*„Az Apostoli Szentszék f. évi április 19-én kelt 3065/52. Secr. St. számú rendelkezésével úgy intézkedett, hogy a kassai, rozsnói és szatmári egyházmegyék magyar részein az egri, a váradi lat. szert. egyházmegye magyar részén pedig a csanádi püspök ugyanazon joghatósággal bírjanak, mint saját egyházmegyéjükben. Midőn ezen legmagasabb rendelkezésnek engedelmességgel Szent László örökének magyar részén joghatóságom gyakorlását megkezdem, szeretettel üdvözlöm ezen rész Tisztelendő Papjait és híveit és kérem megértő együttműködésüket munkásságommal. Egyúttal felkérésére üdvözlétét tolmácsolom a kormányzat éléről távozó Főtisztelendő Pintér László apostoli protonotarius, kanonok úrnak, ki oly sok éven át szeretettel és nagy buzgósággal vezette a reá bízott terület ügyeit...”*⁷⁵ Fenti intézkedés azonban ideiglenes érvényű volt.

A nagyváradai egyházmegye magyarországi részének végleges beolvasztására csupán 1993 május 30-án, II. János Pál „Hungarorum gens” kezdetű pápai

73 Dr. Scheffler János (1887–1952), szatmári egyházmegyes pap. 1942-ben – mint a kolozsvári egyetem tanára – nyerte el a szatmári püspökséget. Ugyanekkor lett a nagyváradai egyházmegye apostoli kormányzója is. 1948-tól az újból egyesített szatmár-nagyváradai püspökség főpásztora. A romániai Jilava börtönében hunyt el.

74 A nagyváradai egyházmegye romániai részének 1941 utáni történetéről ld.: Balogh–Gergely: i. m. 232–233. p., Fodor: i. m. 104–113. p., Salacz: i. m. 88–89. p.

75 GyPL. A csanádi egyházmegye körlevelei. 1952/800. sz.

bullája alapján került sor. Ennek értelmében a püspökség itteni területe véglegesen a szeged-csanádi, illetve az újonnan megalapított debrecen-nyíregyházi egyházmegyék részévé vált.⁷⁶

Végezetül essék egy pár szó a gyulai püspöki helynökség vezetőjéről.

BRÉM LÓRINC (1877–1930)

Brém Lőrinc⁷⁷ 1877 július 5-én született a Szatmár vármegyei Mezőfényen. Teológiai tanulmányait Nagyváradon végezte, majd 1900 szeptember 18-án pappá szentelték a váradi székesegyházban.

Egy év belényesi segédlelkészi szolgálat után, 1901-ben a püspöki udvarba került. Itt kezdetben iktató volt, majd 1905-ben püspöki szertartó és szentszéki aljegyző lett. Közben – 1904 és 1911 között – ő töltötte be a püspöki könyvtárosi állást. 1911-ben gróf Széchényi Miklós – az újonnan kinevezett nagyváradi megyéspüspök – maga mellé vette, mint püspöki titkárt. Ezekben az években nyerte el a tiszteletbeli pápai kápláni (1907) és a tiszteletbeli kanonoki (1914) címeket. 1915-ben Brém Lőrincet nevezte ki főpásztora az egyházmegyei hivatal irodaigazgatójának. Ekkor kapta meg a nagyváradi székeskáptalan egyik mesterkanonoki stallumát is. Két évvel később, 1917-ben pedig – a dr. Karácsonyi János püspökké való kivezése miatt megürült – hollóthói címzetes préposti titulus tadományozta neki az uralkodó.⁷⁸

Amint azt már ismertettem, 1921 augusztus 28-án Brém Lőrinc egyházmegyei irodaigazgató kinevezést nyert a gyulai püspöki helynökség élre. A kanonok ekkor települt át Nagyváradról Magyarországra, ahol hamarosan kérelmezete – a magyar állampolgárság fenntartása céljából – Gyula város községi kötelékébe való felvételét. A város önkormányzata a kérésnek eleget téve, a következő bejegyzést tette a képviselőtestületi jegyzőkönyvbe:

„A képviselőtestület a kérelemnek kézséggel tesz eleget s Brém Lőrinc püspöki helynök, pápai preláthus, kanonok urat az 1886 évi XXII. tcz. 11 §-a alapján a legnagyobb örömmel veszi fel Gyula város községi kötelékébe, s abbéli kívánságának ad kifejezést, hogy Méltóságod oly jól fogja magát érezni a gyulai polgári jog birtokában, amilyen tiszteletteljes örömmel a képviselőtestület polgárai közé iktatta, s kívánja, hogy az a szeretetteljes meleg érzés és megértés, melynek a város polgáraival szemben Méltóságod a körünkben eltöltött rövid idő óta is állandó tanujelét szolgáltatni szíves volt – állandó és szoros kapcsolatot képez a további megértő együttes működéshez...”⁷⁹

76 A nagyváradi egyházmegye magyarországi részének 1945 utáni történetéről ld.: Balogh-Gergely: i. m. 302. p., MKA. 1984. 758. p., Schem. 1980. 174. p., A Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozata az egyházmegyék területének átrendezéséről. Budapest, 1993 június 1. 1–4. p.

77 Brém Lőrinc életrajzáról ld.: Békésmegyei fejek. Békéscsaba, 1929. 14. p., Békésvármegye tíz éve 1918–1928. Orosháza, 1929. (a továbbiakban: Békésvm.) 7. p., Schem. 1929. 51. p.

78 Brém Lőrincnek az püspöki udvarban betöltött tisztségeiről ld.: GyPL. Nv. Körl. 1901/2085. sz., 1904/1648 sz., 1905/3234. sz., 1907/639. sz., 1911/3522. sz., 1914/4247. sz., 1915/440., 1037., 1550. sz., Schem. 1929. 51. p.

79 BML. V. B. 171. 47. kötet. 43–44. p.

Az 1921 és 1924 között tartott magyar katolikus püspökkari konferenciákon, több ízben is Brém helynök képviselte a nagyváradai egyházmegyét. Először 1921 november 16-án, amikor maga a hercegprímás üdvözölte az új résztvevőt. Majd 1924-ig, összesen négyszer vett részt a püspöki tanácskozáson.⁸⁰

Mint ismeretes, a helynökség 1924 február 16-án – Brém lemondása miatt – elköltözött Debrecenbe. A kanonok azonban Gyulán maradt, ahol továbbra is ellátta az alapítványi pénztár kezelői beosztását.⁸¹

Még 1921-ben pápai prelátus lett, majd 1923-ban – előrelépve a kanonoki stallumban – elnyerte a közép-szolnoki főesperességet. Két év múlva krasznai, 1928-ban pedig székesegyházi főesperes lett.⁸²

Békés vármegye törvényhatósági bizottsága 1927 január 10-én őt választotta meg felsőházi póttaggá. 1927 májusában pedig – Ambrus Sándor halála után – Brém Lőrinc kanonok tagja lett a Magyar Felsőháznak.⁸³

1929 október 1-én, a Szentszék rendeletére a nagyváradai székeskáptalan Magyarországon élő tagjainak fel kellett költözniük a fővárosba, Budapestre. Így a Gyulán lakó két kanonok – Brém és Szirmay – kénytelen volt elhagyni szeretett városukat. Az alapítványi pénztár további sorsáról így rendelkezett dr. Lindenberger apostoli kormányzó:

„A nagyváradai főtisztelendő Székeskáptalan Magyarországon élő tagjainak Budapesten való letelepedésével az alapítványi pénztár kezelője: méltóságos és főtisztelendő Brém Lőrinc prelátus, székesegyházi főesperes, kanonok úr Gyuláról Budapestre költözik. Öméltósága készségesen vállalja továbbra is az alapítványi pénztár kezelését. Ez nekem nagy megnyugvásomra szolgál már csak azon okból is, mert így az ő gondos és költségmentes kezelése mellett továbbra is biztosíthatjuk az itt létesült alapítványok 10 %-os hozamát. Lakása október 1-től Budapest, IV. Múzeum-körút 27. sz. a. ...”⁸⁴

Apor Vilmos gyulai apátplébános 1929 október 1-én a következő bejegyzést tette a Historia Domusba:

„A nagyváradai székeskáptalannak magyar területen maradt tagjait a római Szentszék arra kötelezte, hogy a debreceni prépost plébános [dr. Lindenberger] kivételével mind Budapesten telepedjenek le ideiglenesen és az Egyetemi Templomban végezzék a közös zsolozsmát. Így a Gyulán lakó két prelatus-kanonok Szirmay L. Árpád és Brém Lőrinc elhagyják városunkat, hol fájdalmas űrt hagynak hátra.”⁸⁵

Brém Lőrinc azonban nem sokáig lakott Budapesten.

1930 december 1-én volt hetedik évfordulója gróf Széchenyi Miklós püspök halálának. Leghűségesebb papja, Brém kanonok – mint minden évben, most is – elzarándokolt az orosházi sírhoz, hogy ott szentmisét mutasson be a főpász-

80 Beke: i. m. 77. p., 100. p., 110. p., 121. p.

81 GyPL. Nv. Körl. 1924/389. sz.

82 Brém Lőrinc kanonoki beosztásairól ld.: GyPL. Nv. Körl. 1923/81. sz., 1925/2129. sz., 1928/2347. sz., Schem. 1929. 51. p.

83 Békésvm. 7. p., Schem. 1929. 51. p.

84 GyPL. Nv. Körl. 1929/1930. sz.

85 GyPL. Hist. Dom. 119–120. p.

tor lelki üdvéért. Brém Lőrinc meg is érkezett Orosházára, de a december 2-ára kitűzött gyászmisén már nem vehetett részt. E nap reggelén ugyanis halva találták plébániabeli szobájában.⁸⁶ Az elhunytól így emlékezett meg főpásztora, dr. Lindenberger János:

„Mi mindnyájan úgy ismertük őt, mint nyílt esszű, derült kedélyű papot, aki még utolsó napjaiban is joggal mondhatta el magáról, hogy majdnem három évtizedet kitevő egyházkormányzati munkájában mindenkinek mindene akart lenni. Nagy tapasztalatával és világos látásával nekem is nagyon sokszor volt segítségemre jó tanáccsal, okos gyámoltással s hiszem az Úr Jézus nagy kegyelmétől és irgalmától, hogy a halál nem találta őt készületlenül s hogy szeretett főpásztorát megtalálja az Úr színe előtt.”⁸⁷

Az orosházi római katolikus egyház halotti anyakönyvében a következő bejegyzés olvasható:

A halálozás helye és ideje: *Orosháza, 1930 december 2.*

A meghalt neve és foglalkozása: *Brém Lőrincz prelátus-kanonok.*

Születési helye, életkora és vallása: *Mezőfény, 53 éves, rk.*

Lakhelye: *Budapest, IV. Múzeum krt. 27.*

A halál oka: *agyszélhűdés.*

Részesült-e szentségeken: *feltételesen utolsó kenetet kapott.*

Temetési helye és ideje: *Orosháza, alvégi rk. temető, 1930 december 5.*

Eltemetőjének neve és hivatala: *dr. Lindenberger János apostoli kormányzó, segédlettel.*⁸⁸

A volt gyulai püspöki helynök fehérmárvány sírköve ma is megtalálható az orosházi Alvégi-temetőben. Felirata szerint:

ITT NYUGSZIK
BRÉM LŐRINC
PÁPAI PRELÁTUS
NAGYVÁRADAI PRÉPOST KANONOK
ÉLT 53 ÉVET
MEGH. 1930. DECEMBER 2-ÁN.

86 Brém Lőrinc haláláról ld.: GyPL. Hist. Dom. 120–121. p., GyPL. Nv. Körl. 1930/2310. sz., Schem. 1933. 62. p.,

87 GyPL. Nv. Körl. 1930/2310. sz.

88 Orosházi Plébániai Levéltár. Megholtak anyakönyve. IX. kötet. 33. oldal. 62. fsz.

I. Brém Lőrinc püspöki helynöki kinevezéséről szóló körlevél.

Főtisztelendő Brém Lőrinc c. prépost, kanonok, egyházmegyei irodaigazgató urnak

Nagy-Várad

Főtisztelendő c. prépost, kanonok, irodaigazgató ur!

Püspöki székhelyemtől elszakított szeretett papságom és hiveim érdekében, az érintkezési nehézségek által az egyházkormányzatban előfordulható hátrányokat a lehetőségig kizárni óhajtván, elhatároztam, hogy egyházmegyéim székhelyétől elszakított részeire, könnyen hozzáférhető helyen, Gyulán, rendes egyházmegyei hivatalt állítok fel s a lelkipásztori munkával eléggé lekötött dr. Lindenberger János helynökömet e tisztétől felmentve a hivatal vezetését ugyanannak nevezett helynökre bízom, aki egyéb elfoglaltságától mentes teljesen az egyházkormányzati ügyeknek szentelheti erejét és idejét.

Az így félállítandó gyulai helynökség püspöki helynökévé hosszas megfontolás – és megvallom – nehéz elhatározás után Főtisztelendőségedet választottam ki; e választással ugyanis huszonegyedik esztendőbe forduló munkásságának teréről, a nagyváradi egyházmegyei hivataltól fog eltávozni s nekem székhelyemen éppen a jelen nagy gondjai közepette nélkülözniem kell nehéz idők, válságos fordulatok próbáján és feladataim edzett férfias hívségét, fáradhatlan munkaszeretét, mindig igazságosságtól vezérelt nemes erélyét s lelkiismeretes pontosságát.

De éppen e kipróbált tulajdonságainak megfontolása érlelte meg elhatározásomat, amelynek értelmében Főtisztelendőségedet egyházmegyémmek a *trianoni szerződés értelmében székhelyemtől elválasztott részeire általános püspöki helynökömmé és ügyhallgatómmá nevezem ki*, felruházom a mondott terület lelkészeire és hiveire nézve a fegyelem és felmentések összes ügyeire nézve mindazon joghatósággal, amelyeket a megyéspüspök az egyházi törvények szerint helynökére átruházhat. Kiválóan kiemelem, hogy e felhatalmazásba, a különös körülmények miatt, amelyekben tisztét gyakorolni fogja, beleértem és ezzel kifejezetten is belefoglalom mindazon eseteket, ügyeket és felhatalmazásokat, melyekben a püspöki helynök az Egyházi Törvénykönyv értelmében csakis különös megbízás alapján járhat el és intézkedhetik (Mandatum speciale).

Gondniskodni fogok a kánonok értelmében kinevezett *zsinati bírának olyan helyi elosztásáról*, hogy Gyulán is lehetséges legyen fegyelmi eseteknek és házassági kereseteknek felvétele, perrendszerű letárgyalása és befejezése. Ez a zsinati bíróság iskolai ügyekben a régi püspöki Szentszék hatáskörében jár el.

A tanítók fegyelmi tanácsának gyulai működéséhez a lehetőségeket szintén meg fogom adni. *Az iskolai ügyek* rendszeres adminisztrációja érdekében az egyházmegyei *főtanfelügyelőséget* is megszervezem.

Ki fogom egészíteni a *zsinati vizsgálók* számát a kánonokban megállapított mennyiségre, hogy ezzel módot nyujtsanak a *zsinati vizsgálatnak Gyulán*

történő megejtéséhez; ez a vizsgáló bizottság a hittanári vizsgálatra jelentkezőket is megvizsgálhatja s érvényes hittanári oklevelek kiadására ezzel felhatalmazom. Ugyancsak ebből a bizottságból fog Főtisztelendőség esetéről-esetre vizsgálokat kijelölni lelki felhatalmazást kérő idegen papok kánonszerű megvizsgálására és az Egyházi Törvénykönyvben az új misésekre kiszabott időszaki vizsgálatok megejtésére.

A püspöki helynökséget Gyulán, már régebben vásárolt s egyházmegyémnek adományozott házban (Kossuth-uca 16. sz.) helyezem el, ahol gondoskodtam szükséges irodai s levéltári helyiségekről s Főtisztelendőség számára megfelelő lakásról.

Eddigi rendelkezéseimről értesíteni fogom a római Szentszéket budapesti követe útján, a hercegprimás ur őminenciáját, a kalocsai érsek ur őnagyméltóságát és a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot. Főtisztelendőségedet pedig felhívom; hogy ezen intézvénymet dr. Lindenberger János urnak, debreceni helynökömnek mutassa be, kinek helynöki felhatalmazása jelen rendelkezésem bemutatásával fog megszűnni; az egyházmegyei hatóságokat és közhatalokat megfelelő formában szintén értesíteni fogja, hogy egyházmegyém szó alatt levő részét érdeklő megkereséseiket ezentul megfelelően irányíthassák.

Helynöki tisztének megkezdése előtt az 1406. c. I. § 7-ik pontban előírt hitvallás letételére előttem jelentkezni sziveskedjék.

Miután e rendelkezésemmel komoly feladatokat, kötelességeket s ezek között sok, lelkiismeretes figyelmet és meggondolást igénylő felhatalmazást helyeztem Főtisztelendőség kezeihez, megnyugvással tölt el az a tudat, hogy mint ezek letéteményese mindenben szándékaim szerint fogja azokat használni. Ismeri Főtisztelendőség, hogy egyházkormányzó vezető gondolatom az igazi krisztusi szeretet alaptörvényére van felépítve, amely megédesítendő az engedelmesség igáját atyai szeretettel akar uralkodni, inkább jóssággal mint szigorúsággal óhajt kormányozni, mert vallja, hogy sokszor többet használ a buzdítás, mint a fenyegetés, többet a szeretet, mint a hatalom és jobban leköt a kérelem mint a parancs.

Biztosan tudom, hogy a kiváló erkölcsi és szellemi tulajdonságai; amelyek eddigi irányító és tanácsadó munkakörében nagy és hasznos szolgálatára voltak egyházmegyémnek, új munkakörében is képesíteni fogják arra, hogy a reá bízott erkölcsi és anyagi javaknak, lelkiismeretes gondos kezelője és gyarapítója, szeretett papjaim és hiveimnek pedig bölcs vezetője, és irányítója lesz.

Papjaimat, hiveimet s egyházmegyém minden ügyét az Ur Jézus Szt. Szívének különösen felajánlva, főpásztori áldásomat küldöm s munkájára Isten bőséges kegyelmét kérem.

Egyébként buzgó imáiba ajánlottan, főpásztori áldásom mellett állandó nagyrabecsüléssel maradok

Nagy-Várad, 1921. augusztus hó 28-án

Főtisztelendőségnek

őszinte jóakarója:

Miklós, püspök.

II. Brém Lőrinc apostoli kormányzói helynöki kinevezéséről szóló körlevél.

Méltóságos és főtisztelendő Brém Lőrinc pápai prelat, prépost, kanonok, helynök urnak Gyula.
1916–1913.

A nagyváradi 1. sz. egyházmegye apostoli kormányzójától.

Méltóságos és Főtisztelendő Helynök Ur!

XI. PIUS Pápa Ő Szentsége folyó hó 9-én a nagyváradi 1. sz. egyházmegye apostoli kormányzójává kinevezvén, meghagyásához képest az egyházmegye kormányzását azonnal átvettem.

Mivel azonban a nehéz közlekedési viszonyok akadályoznak abban, hogy egyházmegyénk ottani kormányzását akadálytalanul végezhessen, nehogy tehát emiatt az ügyek elintézése fennakadást szenvedjen: Méltóságodat kérem fel és nevezem ki ezennel általános helynökömmé és ügyhallgatómmá, felruházzván egyházmegyénk ottani részén az egyházmegyei kormányzás minden ágára, a fegyelem és a felmentések; összes ügyeire nézve minden joghatósággal, amelyet az Ordinárius az egyházi törvények értelmében helynökére átruházhat. Sőt kiterjesztem azokra az esetekre és ügyekre nézve is, amelyekben az általános helynök a Codex J. C. rendelkezései szerint csak külön megbízatás (mandatum speciale) alapján járhat el.

A felmerülhető sürgős szükségletekre tekintettel tehát felhatalmazom Méltóságodat, hogy javadalmakra kánoni bemutatásokat elfogadhasson és adminisztrátorokat kinevezhessen (Can. 455.) s elmozdithasson (Can. 474.), nemkülönben javadalom-cseréket engedélyezhessen (Can. 1487.) Ezekre vonathozólag azonban előzetes véleményes jelentést kérek. Felkérem Méltóságodat, hogy a C. J. C. 1406. 7. §-ában előirt hitvallás kivételére sziveskedjék nevemben felkérni Szirmay, L. Árpád pápai prelátus, apát kanonok urat, melynek megtörténtéről megnyugtató értesítést kérek.

Egyébként buzgó imáina ajánlottan, állandó nagyrabecsüléssel maradok
Nagy-Várad, 1923. december hó 12-én

Méltóságodnak

tisztelő kartársa:
Bjelik Imre s. k.,
fsz. püspök, apostoli kormányzó.

III. Báró Apor Vilmos beadványa a nagyváradai egyházmegye magyarországi részének jövőjével kapcsolatban.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő
Püspöki Kar!

Boldog emlékü Gróf Széchényi püspök elhalálozásával elárvult ősi nagyváradai egyházmegye magyar fennhatóság alatt álló plebániáinak lelkipásztorai nevében alulírottak mély tisztelettel járulnak Csonka magyarország Nagyméltóságú Püspöki kara elé, alázattal kérve, kegyeskedjék ezen egyházmegyerész sorsának eldöntése alkalmával az ő egyöntetű kívánságait is meghallgatni és figyelemre méltatni.

Aggodalommal töltenek el az utóbbi időben szárnyra kelt azon hírek, melyek szerint a trianoni határ által kettéosztott egyházmegyénk magyar területét a váradai egyházmegyétől végleg elszakítani és részben az egri érsekséghez, részben egy ujonnan alakítandó szegedi püspökséghez kívánják csatolni.

Eleve hangoztatva a római Szentszék iránti fiui engedelmisséget, mégis kötelességünknek ismerjük a Nagyméltóságú Püspöki Kar elé terjeszteni azon óhajunkat, hogy a váradai egyházmegye magyar része együttesen Gyula vagy Békéscsaba székhellyel külön apostoli adminisztrátúra alakjában továbbra is fenntartassék, ha már a román fennhatóság alatti résszel egy főpásztor által nem kormányozható tovább.

Hogy sokáig ez utóbbi állapot nem maradhat fenn, magunk is belátjuk. Lehetetlenné teszi a román kormány által már a parlament elé terjesztett azon törvényjavaslat, mely egyenesen megtiltja, hogy román területen székelő püspök a román országhatáron túl levő területen apostoli hatalmát gyakorolja – másrészt a tárgyalás alatt levő román concordatum tervezet, mely a román királynak bizonyos befolyást engedélyez a kath. püspökök kinevezésében, és az így kinevezett püspöknek magyar területen való működése ellen a ??? kifogásokat.

Mindazonáltal az egyház sorsát intéző magyar tényezőknek szerény nézetünk szerint a jogfolytonosságnak elvét és egy eljövendő magyar feltámadásnak reménységét nem szabad feladniok, végleges állapotot nem szabad teremteniök. Köztudomású tény, hogy a román kormány a concordátumi tárgyalások során a váradai egyházmegye megszüntetését követelte a kevés számú megmaradt plebániákra való hivatkozással: szabad-e a román kormánynak ezen törekvését támogatni azzal, hogy hasonló indokolással ugyanazon egyházmegye magyar részét sz. László király fennkölt alapítónk tradícióinak hordozóját széttagoljuk és megsemmisítjük?

Különbben nem helytálló az az érvelés, hogy kevés plebániájú egyházmegyének nincs létjogosultsága: az ősegyházban majd minden város püspöki székhely volt, és Olaszországban még ma is fennáll ez az állapot. Hiszen egy területileg egységes kis egyházmegye, a kormányzatnak a könnyebbségét s így a hívek lelki előnyét szolgálja.

A váradai egyházmegye magyar része úgy, ahogy azt bold. eml. Gróf Széchényi püspök megszervezte, tényleg életképes is volt és a gyakorlatban igen jól

bevált. A gyulai helynökség a plébániák legnagyobb részéről (4 kivételével) néhány órai úttal megközelíthető volt; szentszéki tárgyalásokra a sz. sz. bírák, zsinati vagy neopresbyteri vizsgálatokra érkező vidéki lelkészek bejövetelük napján hazautazhattak. A földrajzi egység így sokkal célszerűbben oldatik meg, mint pl. Szeged központtal, amely város a tervbe vett egyházmegyének legdélibb szélén levő Debrecentől kb. 250 km-nyi távolságra esnek. S ha mégis a plébániák kicsiny számára történik hivatkozás, szabad lenne rámutatni arra, hogy az alakítandó szegedi püspökség éppúgy, mint a csonka váradi egyházmegye a földrajzilag beékelődő és túl nagy területű váci püspökségből és egri érsekségből könnyen kibővíthetők lennének, éspedig a nevezett négy egyházmegyének és híveiknek határozott előnyére válnék.

Bátorkodunk rámutatni arra is, hogy a mi egyházmegyerészünk anyagilag is életképes. A püspökségnek 10000 kat. holdja, a káptalannak 20000 kat. holdja, a papnevelde 300 kat. holdja ezen a területen fekszik és lehetővé teszi az egyházkormányzatnak akadálytalan kifejtését.

Ami végül a kérdés praktikus kivitelét illeti, ha már külön személlyel való adminisztráció akadályokba ütköznék, még mindig megmarad a megoldás személyi részének az a megoldása, mely legutóbb a megcsonkított kalocsai érsekséggel választatott, hogy más egyházmegyének főpásztora legyen a csonka váradi egyházmegye apostoli adminisztrátora a külön keret megőrzése mellett.

Ezen indokoknál fogva alázattal kérjük fenti kérésünk megfontolását és illetékes helyen való pártolását.

Mély tisztelettel és fiui engedelmisséggel egyébként maradunk a Nagyméltóságú Püspöki Karnak kész hívei.

GÁBOR MERÉNYI-METZGER:

EPISCOPAL VICARAGE IN GYULA (1921–1924)

Due to the treaty signed on 4 June, 1920 in the Trianon Palace in Versailles, historical Hungary lost two-thirds of her territory and half of her population. The new borderline forced not only the state administration, but ecclesiastical administration as well to undergo restructuring, since the borderline defined by Trianon did not coincide with that of the Roman Catholic dioceses. Only four of the 21 episcopacies or arch-dioceses remained intact. More or less of the other dioceses appeared to be ruled by the neighboring states. One of them was the ancient episcopacy of Nagyvárad with its Latin ceremony, founded by St. István and transferred under St. László to Várad.

As a result of the Trianon disaster, the diocese was split in two. The seat and the major part of Bihar County, along with a part consisting of Szilágy County, went over to the authority of the Romanian Kingdom. The smaller part of Bihar County and the vicarages of Békés and Hajdú Counties remained in Hungary. A population of 100,000 Catholics of the episcopacy remained in the country, while 70,000 believers happened to be on Romanian territories.

Count Miklós Széchényi, the bishop of Nagyvárad (1911–1923) was forced to appoint a vicar general with special rights to exercise in the Hungarian part of the diocese so that difficulties in ecclesiastical administration could be resolved.

Between 1919 and 1921, the task befell to canon dr. János Lindenberger, provost and vicar of Debrecen.

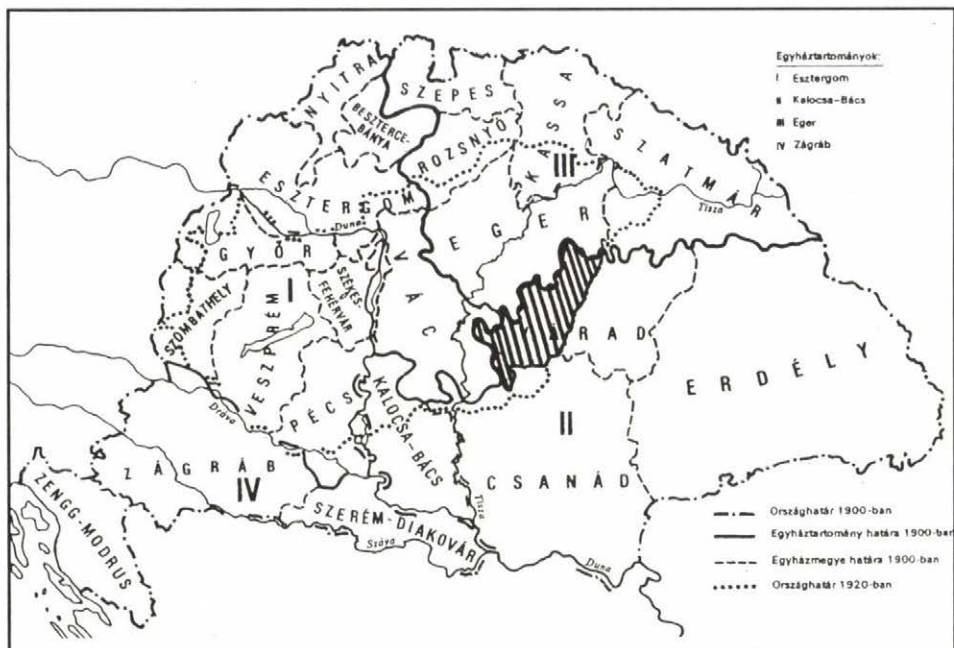
From 28 August, 1921, canon and hon. provost Lőrinc Brém, an ex-office-director of the diocese took over the function of governing the Hungarian territory of the episcopacy. It was then that the center of the episcopal vicarage moved from Debrecen to the then county town of Békés County, Gyula.

At the time, Gyula was a settlement with a population of nearly 25,000 inhabitants. As a county town, it had a significant proportion of educated people, Roman Catholics comprising half of its population. The head of the town vicarage was Baron Vilmos Apor (1918–1941), who martyred later on.

In December 1923 Count Széchényi, the Bishop of Nagyvárad died. His successor, hon. bishop and apostolical governor Imre Bjelik (1923–1927) also appointed canon Brém to head the episcopal vicarage of Gyula.

On 16 February 1924, however, the canon resigned from the function of episcopal vicar and the new episcopal vicar, dr. János Lindenberger, being appointed, the center was again transferred to Debrecen.

The above paper attempts to present the history of the two and a half years of Gyula as the Hungarian episcopal vicarage of the Roman Catholic Diocese of Nagyvárad.

A gyulai püspöki helnökség területe

Dr. gróf Széchényi Miklós nagyváradi megyéspüspök

Brém Lőrinc

Szirmay L. Árpád

Dr. báró Apor Vilmos

Dr. Lindemberger János

SZECSKÓ KÁROLY

HEVES MEGYEI ADATOK A RÓMAI KATOLIKUS PAPSÁG ÉS A
VOLT SZERZETESEKNEK, A PÁRT ÉS A KORMÁNY
EGYHÁZPOLITIKÁJA ELLENI KÜZDELMÉRŐL AZ 1956.
NOVEMBER 4. ÉS AZ 1961 SZEPTEMBERE KÖZÖTTI IDŐSZAKBÓL

Az 1956-os felkelés leverését követő időszak hazai egyházpolitikájának története szinte teljesen feltáratlan. Ennek az időszaknak jobb megismeréséhez közlök adalékokat eredeti kutatásaim alapján.

Annak ellenére, hogy az 1956. november 4-e utáni megtorlás az egyházakat, így a római katolikus egyházat is súlyosan érintette, a papság és a volt szerzetesek körében számos jelét tapasztalhattuk források szerint a hivatalos egyházpolitika elleni megnyilvánulásoknak. Közismert, hogy 1956. október 23-a után a hitélet országszerte megélnékvült. Ez a folyamat, bár 1956. november 4-e után a terrorintézkedések hatására megtorpant, de nem szűnt meg teljes egészében. Ezt Heves megyéből is számos adattal lehet bizonyítani. 1956 utolsó hónapjaiban s 1957 tavaszán a papság aktivitásának következtében a korábbi éveknél jóval magasabb volt az egyházi rendezvényeken, különösen a feltámadási és úrnapi körmeneteken való részvétel annak ellenére, hogy továbbra sem volt lehetőség ezek utcai megtartására.

A papság 1956. november 4-e után is tovább folytatta a családlátogatásokat. Ennek fontosságára az Egri Hittudományi Főiskolán az újmiséseket kioktatták. A papság 1957 februárjában a prédikációkban felhívta a figyelmet arra, hogy rendkívül fontos, hogy a gyermekek hitoktatásra járjanak. Ennek hatására a szülők jelentős része beíratta gyermekét hittanra. Ez az arány megyénkben 48,8 %-os volt a kormány 1957. március 24-i rendelete ellenére. 1957 első felében növekedett a miselátogatások, a gyónók és áldozók száma. Az 1956. október 23-a után újjászerveződő leánykoszorúk november 4-e után hónapokon keresztül féllilegálisan működtek.

Az egri apostoli kormányzó, Brezanóczy Pál azon munkálkodott, hogy a lehetőségek függvényében mentse azokat a papokat, akik 1956 októberében szerepet vállaltak. Ugyanis az állami szervek ezeket igyekeztek elmozdítani azokról a helyekről, ahol eddig szolgáltak. Például az apostoli kormányzó az állam akarata ellenére arra törekedett, hogy Devánszki Imre plébánost ne Mezőkövesdre, hanem Miskolc Szent Anna plébániára helyezték. Védelmébe vette Kiss István teológiai tanárt, Lékó Béla, Káldi György plébánosokat. Ugyancsak megvédte a kormányzó Tirpák Imre volt szerzetest is, s nem hagyta, hogy állás nélkül maradjon.

Az apostoli kormányzó az egyház védelme érdekében 1957 első felében meglátogatta az Állami Egyházi Hivatal által főreakciósnak tekintett Schwoy Lajos székesfehérvári és Badalik Bertalan veszprémi püspököket. Közismert, hogy később állami nyomásra Badalik Bertalant, Pétery József váci püspökkel együtt Hejcére száműzték.¹

Miután az állami beavatkozások következtében az 1957/58-as tanévre a szülő a korábinál kevesebb gyereket mertek beíratni hittanra, egyes papok és szerzetesek vállalták az illegális hitoktatás kockázatát is. Például Egerben Rieger Erzsébet volt szerzetesnő szervezett illegális hitoktatást. Ugyancsak ezt tette egy volt szerzetesnő Kömlő községben is.²

Az egyházi ellenállás jele volt, hogy 1958 március második felében Heves megyében felerősödött a volt szerzetesek és az úgynevezett rózsafüzéres titokhordók agitációja. Ők különösen az ifjúság fiatalabb részét igyekeztek megnyerni ministránsoknak. Több helyen ebben az időszakban a lelkészek a nagy heti szertartások programját díszes kiállításban kifüggesztették a templomok ajtajára. Különösen megnyerő volt Egerben a volt minorita szerzetes, Bakonyi Gyula káplán által készített hirdetmény. Bakonyi Gyula, az egri minoriták templomában működő káplán nemcsak megnyerő külnemű hirdetményt tett közzé, hanem nagypénteken bátorhangú prédikációt is tartott.

Ebben többek között ezeket mondta: „A földi kincs hajhászása az emberi üdvösségnek nem sokat használ, inkább árt. Az arany, a dollár nem érték, nem kincs lelkünk üdvössége szempontjából... De nem érték az emberi munka sem, hiába hirdetik ezt ma nálunk... Az igazi kincs, az igazi érték, amit a bűnös emberek megváltásáért Krisztus kiontott... Bűnös emberek manapság igen sokan vannak, főként azok, akik elhagyták az egyházat, elhagyták az Istent.”

Az egri főszékesegyházban tartott ünnepi beszédében ugyanekkor Kiss István teológiai vicerektor a hivatalos ateista álláspontot ostorozta.³

Mivel az állami nyomás következtében egyre csökkent megyénkben is a hitoktatásra jelentkezők száma, például Egerben az 1959/60-as tanévre mindössze 12 gyereket íratott be, egyes papok és szerzetesek továbbra is vállalták az illegális hitoktatás kockázatát. Erre a célra felhasználták az Angol Kisaszonyok rendje volt kápolnáját, valamint egyes magánházakat.⁴

1956. november 4-e után a párt és állami szervek arra törekedtek, hogy újjászervezzék a papi békemozgalmat, hogy ezáltal a korábbi évekhez hasonlóan az egyház befolyását visszaszorítsák. Ennek ellensúlyozására Heves megyében is több pap vállalta a kockázatot. Brezanóczy Pál apostoli kormányzó tőle telhetően mindent megtett azért, hogy Kiss István teológiai tanárt, aki 1956-ban szerepet vállalt, ne távolítsák el a Hittudományi Főiskoláról. Brezanóczy kormányzó kiállításának köszönhető, hogy Kiss Istvánt sikerült 1960 nyaráig a

1 Heves Megyei Levéltár, Az MSZMP Heves Megyei Bizottság volt archívumának anyaga. Agitációs és Propaganda Osztály iratai. Az egyházügyi előadó jelentése. Eger, 1957. július 8.

2 Uo. Az egyházügyi előadó jelentése. Eger, 1958. március 8.

3 Uo. Az egyházügyi előadó jelentése. Eger, 1957. április 7.

4 Uo. Az egyházügyi előadó jelentése. Eger, 1959. szeptember 7.

Teológián megtartani, s csak ekkor járult ahhoz hozzá, hogy Egerből Szajlára helyezték plébánosnak.

Vágó Lajos kanonok Egerben, illetve az egyházmegyében nyíltan állt ki az egyházellenes intézkedések ellen. Halmos Mihály balatoni kanonok-plébános templomi prédikációiban többször ostromozta a rendszer durvaságait.

Gulyás István horti plébános szintén így tett. Ormai Imre hitoktató Hatvanban igyekezett a fiatalságot maga mellé gyűjteni. Kovács József gyöngyöstarjáni esperes a tilalmak ellenére híveihez járt. Ebben segítette az 1959 nyarán Egerből mellé helyezett Arnóti Mihály káplán.

Kislégi Nagy László siroki plébános a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezésének idején igyekezett a parasztembereket arról lebeszélni. Újlőrincfalván Póka János volt servita szerzetes plébános folyamatosan tartotta a kapcsolatot rendtársaival. Sirokban Kasza László volt cisztercita, a diákok körében igyekezett befolyást nyerni. A rózsaszentmártoni plébános, Demeter János a templomba járásra buzdította a lakosságot. Az egyházi ellenállás egyik formájaként Kovács Endre, az egri főplébánia káplánja, a különböző búcsúkon elmondott beszédeiben cáfolta azt az országszerte terjesztett hamis nézetet, hogy a vallás és a tudomány kibékíthetetlen ellentétben áll egymással.

Az egyházi ellenállás nagyon kockázatos megnyilvánulása volt, hogy 1959 októberében az Egri Hittudományi Főiskolán Ritter Márton teológiai tanár rotációs gépen egy imádságos könyvet állított elő. Ebben többek között ezeket olvashatjuk: „Imádság a gyermek Jézusról nevezett Szent Terézhez. Szeretetre méltó és másokkal együttérző Szent. Méltóztassál orosz testvéreinknek terheit megkönnyíteni: nyerj számukra állhatatosságot hitben, az Isten és a felebarát iránti szeretetben, valamint az Isten legszentebb anyja iránti bizalomban növekedést. Készíts elő számukra szent papokat, akik majd kiengesztelik az oltári szentség ellen elkövetett szentségtöréseket és káromlásokat, virágoztasd fel főképpen az ifjúságban az angyali tisztaságot és a keresztfény erényeket, hogy e nemes nép megszabaduljon minden szolgaságtól s önként visszatérjen az egyetlen akolba, amelyet a feltámadt Üdvözítő teljes egészében Szent Péterre és utódaira bízott, végre ízleltesd meg velük a katolikus anyaszentegyház szentségében az Atya, Fiú és a Szentlélek dicsőítésének örömét.”

Végül még néhány adatot közlök a Heves megyében működő szerzetesek illegálisnak minősített pasztorációs munkájáról. Egerben Petrovics Ibolya volt domonkos rendi szerzetesnő, aki a Maklári úti plébánián kántorként működött, gyónni tanította a gyermekeket, sőt ifjúsági énekkart is szervezett. Ugyancsak itt Sebestyén Sándor, Zakar Géza káplánok, valamint Volszky Gizella volt angol kisasszony nővér 35 főnyi gyermekénekkart szerveztek. Balázs Magdolna egykori szerzetesnő, a minorita templom kántora szintén ifjúsági énekkart szervezett. Illegális hitoktatás szervezésében vett részt Szécsmezei Erzsébet egykori domonkos, és Véber Etelka egykori angol kisasszony nővér is. Ők lakásukon tartották a hitoktatást.

Ebben az időszakban Egerben mintegy ötven volt szerzetes lakott. A már említetteken kívül a nehéz viszonyok ellenére dolgozott a hitélet fellendítésén Buckó Pál volt servita szerzetes s Molnár Veronika volt szerzetesnő. Sőt említhetem a helyi kórházban könyvelőként dolgozó Fajsi Árpád volt irgalmas

rendi szerzetes nevét is, avagy Árva Károly volt ferences szerzetest, aki ebben az időben a főszékesegyház sekrestyése volt.

Az egri Hittudományi Főiskolán dolgozó apácák közül (mintegy húsz volt szerzetesnőről volt szó) kiemelkedett Balázskovics Anna tevékenysége. Az egyházmegyei templomellátónál dolgozó Bárány Irén és Kövér Erzsébet volt angol kisasszony szerzetesnők szintén aktív munkát fejtettek ki egyházuk érdekében. Amíg a tanácsi szervek 1959-ben a volt angol kisasszonyok kápolnáját házasságkötő termi célokra igénybe nem vették, ezt a helyiséget konspiratív módon a szerzetesi együttélés ápolására használták fel.

Hatvanban Kollár Kázmér volt ferences szerzetes, ekkor káplán, az újhatvani plébánián Lipkai István volt jezsuita, most kántor, fokozott figyelmet fordított az ifjúság megnyerésére. A volt szerzetesek és szerzetesnők a rendi hagyományok ápolására megragadták azt a lehetőséget is, melyet a mátrai Stella üdülő nyújtott. Itt dolgozott mint alkalmazott Gáspár Erzsébet, Gábos Anna, Pfeifer Anna, Szabó Olga és Németh Anna volt szerzetesnők. Ők még szerzetes avatásra is vállalkoztak.

A Halmajugrán kántorként működő Bankó József volt ferences, a hazai rendtagok egyik összekötője volt. Pélyen Farkas Irén, volt angol kisasszony és Péntek Margit szerzetesnő ifjúsági énekkart szerveztek. Mezőszemerén szintén aktívan működött Jakab Ilona volt szerzetesnő. Úgyszintén Kisnánán Kormos Piroska, Makláron Pintér Anna, Ritter Margit.

Hevesen Górnál Pál volt ferences szerzetes, a helyi állami gazdaságban fizikai munkásként dolgozva fejtett ki aktív tevékenységet. A gyöngyösi felsővárosi templomban rendszeresen misézett Homonnai Sándor volt pálos szerzetes. Felsőtárkányban, Kádár László volt ciszter szerzetes kántorként, családonál tartott egyéni hitoktatást. Csányban Gyárfás József volt ferences szerzetes kántorként budapesti rendtársai egyik összekötője volt. Belpátfaván Borka Júlia kántorként, Horváth Margit sekrestyésként végzett illegális hitoktatást.

A felsorakoztatott, koránt sem teljes adatok bizonyítják, hogy a római katolikus papság, különösen a volt szerzetesek vállalva a kockázatot, az egyházi élet folyamatosága fenntartása érdekében munkálkodtak.⁵

5 Az egyházügyi előadó jelentése. Eger, 1961. szeptember 4.

KÁROLY SZECSKÓ:

DATA FROM HEVES COUNTY CONCERNING THE STRUGGLE OF ROMAN CATHOLIC PRIESTS AND EX-MONKS AGAINST THE ECCLESIASTICAL POLICY OF THE PARTY AND THE GOVERNMENT IN THE PERIOD BETWEEN 4 NOVEMBER 1956 AND SEPTEMBER 1961

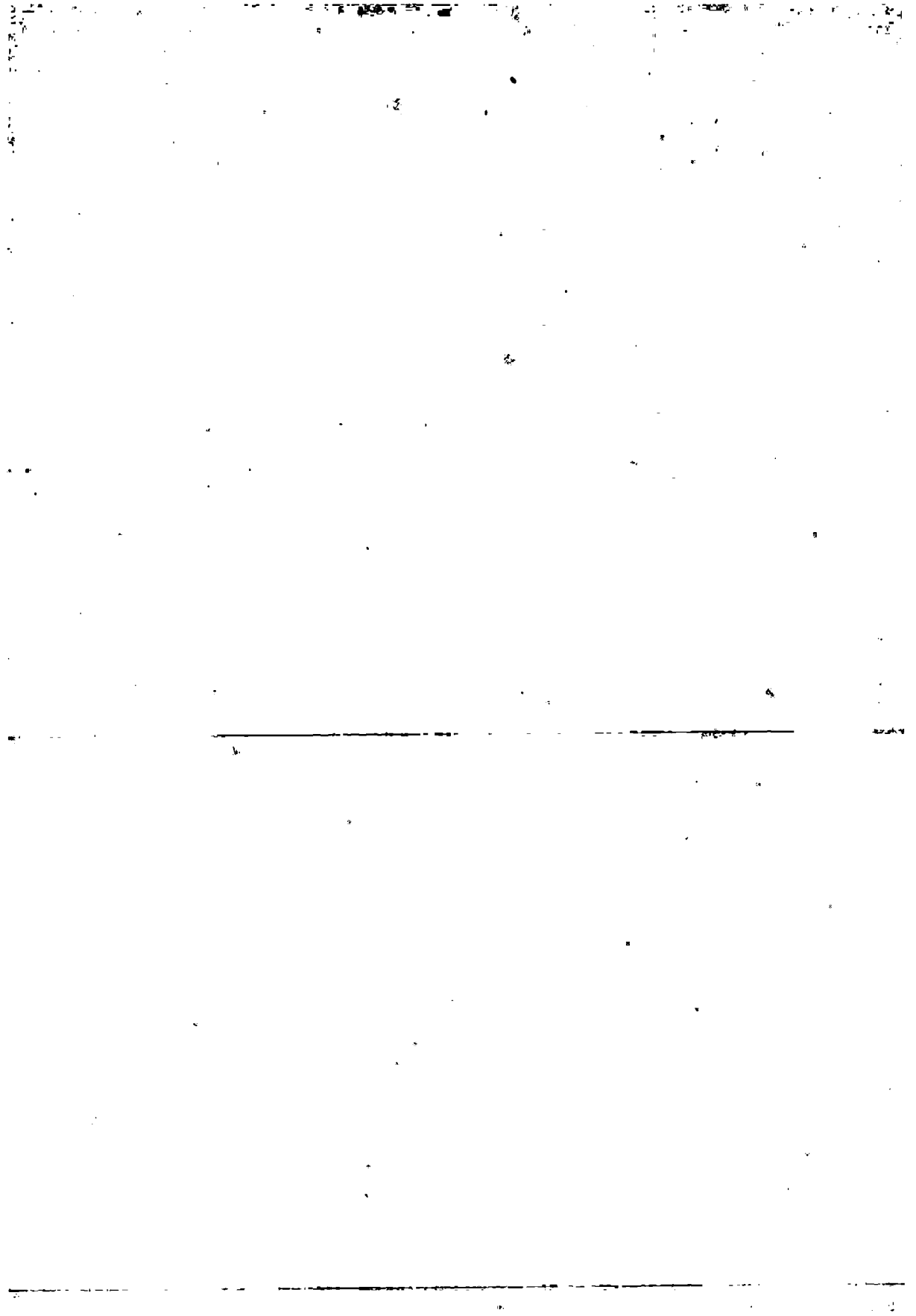
The history of the national ecclesiastical policy in the period following the suppression of the rise in 1956 has not been studied in detail. A better understanding of the era can be gained on the basis of the data published below and obtained from original research.

The repression after 4 November 1956 seriously affected the various churches including the Roman Catholic Church, although a number of activities by the priests and ex-monks were maintained against official ecclesiastical policy. This statement is supported below with relevant data. The sermons of the priests in February 1957 called attention to the importance of teaching religion to children. As a result, a great number of parents registered their children for classes of religion. The proportion of those enrolled in Heves County reached 48.8 %. The number of children attending masses, making a confession or receiving the sacrament rose in the first half of 1957.

As parents dared to enroll for classes of religion fewer children for the academic year 1957-1958, some priests and monks took the risk of teaching religion illegally - as an example, nun Erzsébet Reiger organized illegal classes of religion in Eger. The number of enrollments for the academic year 1959-1960 was but 12. Classes of religion were held in the old chapel of the boarding school run by the English Ladies and in some family houses. One of the signs of ecclesiastical protest in Heves County was the increasing propaganda of ex-monks and the so-called secret keepers with beads who were trying to persuade the younger part of the youth to become altar-boys.

After 4 November 1956, the party and governmental authorities tried to suppress the influence of the church by reorganizing the peace movement of the priests. To counterbalance the effect, many priests in Heves County took the risk. The list of names is quite lengthy: Pál Brezanóczy, Lajos Vágó, Mihály Halmos, István Gulyás, Imre Ormai, József Kovács, Mihály Arnóti, László Kislégyi Nagy, Lajos Póka, László Kasza, János Demeter, Endre Kovács, Ilona Petrovics, Sándor Sebestyén, Géza Zakar, Gizella Volczky, Magdolna Balázs, Erzsébet Szécsmezei, Etelka Véber, Pál Buczkó, Veronika Molnár, Anna Balázskovics, Irén Bárány, Erzsébet Kővér, Kázmér Kollár, István Lipkai, Erzsébet Gáspár, Anna Gábos, Anna Pfeifer, Olga Szabó, Anna Németh, József Bankó, Irén Farkas, Margit Péntek, Ilona Jakab, Piroska Kormos, Anna Pintér, Margit Ritter, Pál Górnai, Sándor Homonnai, László Kádár, József Gyárfás, Júlia Borka, Margit Horváth.

The incomplete data listed above provide evidence of the fact that the Roman Catholic priests and especially the monks took a great risk in order to maintain the continuing operation of clerical life after the revolution and struggle for freedom in 1956.

REICHARDT ABA OSB

LEVÉLTÁRUNK FORRÁSKÖZLÉSEI (1579-1924)

I. KÉT XVI. SZÁZADI VÉGRENDELET

Levéltárunkban sok latin és magyar nyelvű, középkori és újkori végrendelet található a XII. századtól kezdve a jelen évszázadig. Többségükben nem jelentek meg nyomtatásban. Közülük kettőt szeretnénk bemutatni a magyarnyelvűek közül.

1. Levéltárunk legrégebb és teljes egészükben magyar nyelvű írásai a XVI. század második feléből valók. Legnagyobb részük a Guary család hagyatékában található.

E hagyaték egyik legszebb, legértékesebb darabja Vásonkői Horváth Gáspár végrendelete, 1579-ből.¹

A Zalamegyei Sülyben készült. A ma már nem létező település Nagykanizsa közelében feküdt, a Nagyrécsce és Nagybakónak közötti vidéken.²

A végrendeletben egy nemeslelkű magyar szólal meg és búcsúzik el szépen a földi világtól, szeretteitől, ismerőseitől. Szavaiból mély hit, a lelke sorsával törődés, övéiről gondoskodó szeretet sugárzik.

Stílusa a négyszáz év előtti magyar nyelv kifejező erejét, szépségét tárja elénk.

Nyelvtörténeti szempontok a betűszerinti átírást indokolnák. A könnyebb olvashatóság kedvéért azonban – a régi kifejezéseket megtartva – szószerinti másolatban közöljük. Elsősorban tartalmára szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét.

2. Egy másik szép végrendelet 1732-ből való.³ Némái Magdolna úrnőtől, Jávorka György özvegyétől származik, akinek Pannonhalma közelében számos birtoka volt.

A mélyen vallásos asszonynak első házasságából született fia bencés lett Pannonhalmán. A levéltárban számos írás szól Némái Magdolnáról és Sajghó

1 A 223. sorszámú oklevél.

2 Csánki D., Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában c. műve alapján.

3 Jelzete: Fasc. 44. nr. 19.

Benedek főapáthoz írt levelei is maradtak fenn. Végrendeletének végrehajtását ugyancsak a főapáttól kérte.

Az alábbi, valamint egy másik, későbbi végrendelete, a környék egyházi viszonyairól értékes adatokat nyújtanak. Így a pannonhalmi falusi templomot, amely romokban hevert, még „puszta templom”-nak nevezi, s újjáépítésére ugyancsak komoly adományt tesz.

Némai Magdolna Győrött 1758. november 4-én halt meg, déli egy óra tájban.⁴

*Pannonhalmi Főapátság Levéltára, Guary-levéltár, 223. sz. oklevél
1579. Végrendelet*

Anno D. 1579. die nona Januarii.

Atyának, Fiúnak és Szentlélek Úr Istennek nevében.

ÉN, Vásonkői Horváth Gáspár, testemben igen beteg, de eszembe még helén lévén, hálaikat adok az én Istenemnek uramnak, hogy Ő Szent-fölsége az ő ingyen való jóvoltából az ő személyére teremtett és ez világra adott volt engemet, és nagy sok javaival szeretett volt ez világ szerént, minden érdememnek kívüle. Azért, mindeneknek előtte ajánlom az én szegény bűnös lelkemet az Atya mindenható úr Istennek markába. Az ő szentfija érdemeiért, az Krisztus Jézusért legyen irgalmas és kegyelmes énnekem szegény bűnösnek. Amen.

Továbbá, az mi substantiával engemet az én Istenem ez világ szerént szeretett volt, teszek ilyen dispositiot és utolsó testamentomot belőle, hogy fő Tutor-nak hagyom és vallom az én kegyelmes uramot, Radetius Istvánt, egri pispék uramot, Ő-felsége Locumtenensét. Másodikot az én bizodalmas uramot, atyámfiát, Czobor Imre uramot... Harmadikat, Korom János uramot, ótalmul az keves jószágnak, ki Somlyó alatt vagyon, úgy hogy ne hagyja elpusztítani, de ő maga se bántsa, és legyen ótalma az én gyermekeimnek, az mint gyakorta magát ajánlotta. Negyediket hagyom Alszászi András personalis praesentia uramot. És legelőször Locumtenens uramnak hagyok egy kupát, az több tutor uraimnak egy-egy pohárt. Kérem ő kegyelmeket az Istenért is, hogy legyenek az én árváimnak jó és Isten szerint való tutori és jószágomnak, marhámnak ótalmi.

És legelőször az mi vagyon in paratis mind itt Sülbe és Eberharthba, számlálják egybe és abból az két szegény árva leányimnak házasságokra az tutor urak excidáljanak, amint kivel jó tisztességgel elházaséjthassák őket. Extra hoc hagyok mindeniknek in paratis ezer-ezer forintot. Ennek kívüle valahol mi arany mív vagyon, láncz, násfa, gyűrűk, ruhák – szabottak és szabatlanok – és egyébféle asszony-állathoz való ékesség, kicsintől fogva nagyig, kétfelé osztásék köztök. Ezüstmívem, pohár, kupa, kalán és az mi vagyon, abból is rendeljenek valamit az leányoknak. Egy mosdót medenczéstől, – mostan csináltattam Bécsbe –, olasz forma, azt specialiter hagyom Júliának.

4 Fasc. 44. nr. 69.

Egy aranyas, merőn ezüsttel borított szablya vagyon, ki még az szegény atyámé volt, azt hagyom az öregbik fiamnak, Horváth Jánosnak. Második, egy dömeckzi [?] szablya, kit én csináltattam, aranyazott rész szerint, öreg boglárokkal. Azt hagyom Gazsinak.

Ezenkívül, az mi készpénzem marad, abból excidáljanak az tutorok az többi fiaimnak, az apróknak, tanosságokra annyit, kivel tanéjthassák őket. Ha mi ezenkívül marad, egyenlőképpen osztozzanak vele az fiak.

Adós oly módon nem tudom hogy volnék fölöttes. Boldizsár deák, az vázsonyi számtartó tudja ott az várba, kiknek volnék adós. Az ő igaz hiti szerént, kire nekem megesküdt, vessen számot mindenekkel, mind lovaggal, gyaloggal, és posztból – az enyémből – elégejtsen meg mindeneket: ne kiáltsanak az én szegény lelkem után. Ha posztóval sem érnie, borom lám vagyon, és az mint annak módja, borval is mindenképpen megelégejtse őket, az mint annak járása vagyon. Az ittvalókkal is ugyan ő vessen számot és megelégejtsen mindeneket, kiknek adós vagyok.

Szikora Benedeknek, miérthogy régi szolga, hagyok nyolcz réf sárga posztót, négyet vereset, négyet szederjest.

Katusnak hagyok két ruhára való veres sáját, szoknyának és köntösnek. Azt megcsináltassák neki udvari módon, bársonnyal.

Balaskónak, Horváth János – vagy én magam lovai közül avagy pénzen – vetessen és adjon egy lovat.

Ím ez hitvány Török Jánost ruházza meg Horváth János az szederjes sájából, dolmánt, nadrágot és az fekete mentét adják meg neki és bocsássák el békével.

Gál Máténének, hogy környülem legyen, míg elválík dolgom, csel [?] – posztból egy ruhára való posztót adjanak.

Katalinnak, Török János anyjának, adjanak két ruhára való posztót, köntösnek, szoknyának, szederjes sáját, és megtartsák, ha meg akar maradni.

A kis árvikat, azt is ruházzák meg, az többit is mindeneket generaliter. Vagyon zöld istamet és im mostan is adnak. Azért az kik sájával nem érnék, istamettel ruházzák meg.

Kata asszonyoknak, Árokháti Jánosnának, az minémü zálogja nálam vagyon, az én pénzem meglévén, adják meg neki.

Hagyom, hogy Gazsi helyébe-rakasson egy bold koporsót, kibe szálvasak járjanak. Arra tegyék mind az két koporsót, mind magamét, mind az szegény feleségemet és jól föl rakassa az földtől és arra egy szőnyeget rendeljenek.

Az szegényeknek, nyomorultaknak osztogassanak lelkemért, az mennyi illik és méltó, Jakab uram rendelése szerént.

Az süli Szentegyháznak épületire, ha az több atyafiak is akarják, hagyok huszonöt forintot.

Az kisebbik leányomat hagyom tartani Gyulaffy Jánosné asszonyomnak, az mint ajánlotta magát. Kinek ha jól viseli gondját (kiben kétségem nincs) az Úristen áldja meg érette, ötet és az őkegyelme maradékit.

Az nagyobbik leányomat, Júliát, hagyom és commendálom tartani Czobor Imre uramnak, asszonyommal egyetemben. Kérem őkegyelmeket, viseljék gondját, oktassák, tanéjtsák.

Fiaim közül Gergőt hagyom Locumtenens uramnak, hogy tanéjtassa.

Másikat hagyom Révai Ferencz uramnak, ahol mostan is vagyon.

Az két kisedet fiacskámot, Márkust és Gerzsit, ugyan itthon tartsák, miglen tanósságra méltók lesznek, kiknek Horváth János viselje jól gondjokat.

Adós nekem az Magyar Kamora ezer-nyolczszáz-nyolczvan-hét forinttal és egynehány pénzzel, kit deputált volt Baronyai Bálintnál és Vizkeleti Tamásnál, de ez ideig egyik sem adta meg, kire nekem specialiter Locumtenens uram felelt, hogy sine defectu megadatja. Kérem azért ónagyságát az Istennek szeretetiért adassa meg az én árváimnak, és ne veszesse el tőlök.

Adtam volt Illésházi uramnak, komámnak, kölcsön ötszáz tallért, kiért egy arany láncza vagyon nálam zálogba, ki három-száz aranyat nyom, valami arany forintokkal egyetemben, kiből vásárlott Bétsbe – az mint az ő maga írása tartja – nekem posztót és tafotát harminczöt forintig. Ismét adott Pöszonba Eöthveös Lukácsnak két pohárnak váltságába tizenhat tallért. Ismét adott egy paripát pro fl. 16., de azt hagyom őkegyelme akarattjára, mit veszen érette, mert tizenkét forintot sem ér. Az többivel tartozik őkegyelme pure, simpliciter.

Vizkeleti Jakab uram atyámfiának hozzám való jóakarattjéért hagyok négy réf sáját, szederjest. Kérem őkegyelmét, hogy miképen éltemben egymást szerettük, holtom után is az én árváimot, maradékimot, az mibe tőle lehet, ne hagyja, hanem igazgassa.

Végezetre mégis kérem az én uraimot, patronusimot, az tutor urakot, mind fejenkint az Istennek szeretetiért, hogy jószágomnak, marhámnak és árváimnak (kiket én nagy biztomba őkegyelmeknek commendálok és hagyok) legyenek jó és hasznos gondviselői, protectori és promotori, kiért az Úristen őkegyelmeket és az ő maradékot ez világon megáldja, és az másvilágon, velem egyetemben őkegyelmeknek az örökkévaló dicsőséget adja. Amen.

Actum in Syul, nona die Januarii Anno Domini

Millesimo Quingentesimo Septuagesimo nono.

Gaspar Horvath

Coram me Jacobo Vizkeleti et aliis
certis suis domesticis

(A végrendelet hátlapján:)

Testamentum quondam Domini Gasparis Horvath de Vasonkew qui obiit in Syul, die nona Januarii, hora circiter septima post prandium Anno D. 1579.

Atyának, Fiúnak, és Sz. Lélek Istennek nevében. Amen.

Én, alább is megírt Némay Magdolna, Istennek bűnös teremtett állotja, magamban fontolván, hogy Istennek megmásolhatatlan decre-toma szerént ez árnyékvilágbul bizonyossan, jóllehet bizonytalan órá-ban költetik kimúlnom: Ahhoz képest méglen most ép elmével lévén elsöben is az én bűnös lelkemet az én Teremtöm, megváltóm és Vigasztaló Istenemnek irgalmas kezeiben följánlanom kívántam. Hi-deg tetemim pedig, hogy keresztény módra eltakaréttassanak, azon kérem Méltóságos Sz. Mártonyi Fő Apátúr Uramat Ő Nagyságát: Hogyha talántán Györött történnék kimulásom, tehát az Öreg Temp-lomban szegény Uram, Jávorka György mellett, ha pedig Györön kívül esnék halálom, tehát az Sz. Mártonyi Boldog Asszony kápolnája kriptájában kívánnék nyugodnom és boldog föltámadásomat ottan várnom. Isten kegyelmébül azonban az mely javakkal nevezett sze-gény Urammal való fárodtságos keresetem után megáldattam, azokrul ily végső rendölést és Testamentomot teszek.

Elsöben néhai Pozsonyi Ferencz első Uramtul való, életben maradt egyetlen Fiam, jóllehet ötet illetve volna minden jószágom és keres-tem, mivel mindazáltal Sz. Mártonyi Conventben Istennek följánl-ván életét, most azon Szerzetben P. Floriánnak neveztetik és javaim-ra szüksége nem lévén, azért az ő törvényes részit, úgymint ingatlan javaimbul nevezet szerént Mindszent és Némái pusztákat tízezer fo-rintokra, Pervatot pedig és Tarcsi pusztában levő harmadrészemet négyezer forintokra böcsülvén, mindazoknak negyedrészit, úgymint ezernégyszáz forintokat azon jószágnak kiváltságára investiáltam. Mindazokat Sz. Mártonyi Conventnek, mely tudnyailik anyai gondvi-selését emléttet Fiamnak magára vállalta, egészen annak hagyom. Továbbot is azonban azon kétezer forint capitalist, mellyel szegény Urammal tekintetes Biró Istvány Uramnak tartozom: ugyan az neve-zett jószágokra azont is inscribálom.

Úgyhogy éltem napjaiban ezen kétezer forintnak interesse az jó-szágnak árendájából füzettessék. Mely árenda kitelvén, akármely Atyámfia azon jószágokhoz egyébként ne juthasson, hanem az neve-zett sommákat, mint megírt Conventnek az ő részit, mint pedig titu-lált Biró Istvány Uram adósságát, egyetemben tudnyailik ötezer fo-rintokat kifüzetvén, azaz

fl 5000

Másodszor, ugyan nevezett szegény Urammal két ezer forint adós-ságot Sz. Mártonyi Fő Apátúr Uramtul ő Nagyságátul contrahálván: azokat hasonlóképen Tarcsi Pusztában lévő harmadrészemre inscri-bálom. Minthogy ugvis két részét azon Pusztának ő Nagysága régtül fogva, máris négyszerben bírja, azért én is hagyom in

fl 2000

(Az utóbbi mondat áthúzás és betoldás után így módosult: „Minthogy az jószágnak kiváltságára és helre álléttására is alkalmas költségeket tettem szegény Urammal”)

Harmadszor, Győr városában szegény Urammal való keresetem és fárodságom után, az Öreg utcában lévő két házom Testamentárius Uram által eladattassék hatezer forintokon, vagy azalatt is még éltében eladatván azon háznak árai, amint következik, úgy elosztassék.

Kriptáért és temetésemre leendő egyéb költségekre fordítottassék háromszáz forint 300

Pater Franciscanusoknak Győrött lévő Conventben szegény Urammal megígért (melynek interessét most is füzetem) szent Misékre még adattassék 200

Item Győri P. P. Jesuvitáknak, Carmelitáknak, ugyan Győri és Pesti szegény apáczáknak 100, hogy értem, kedves szüleim, megholt Uraim és Gyermekeimért Istennek imádkozzanak, mindeniknek per flo. 50. hagyok egyetemben 200

Item Komáromban P. P. Trinitáriusoknak, Budai Sz. Háromság és Liliomföldön Sz. Joseph Congregatiojára per flo. 50. hagyok egyetemben 150

Item Győri P. P. Jesuitáknál, Carmelitáknál, P. P. Franciscanusoknál és sz. Mártonyi Magyar Congregatoria per flo. 50, Sz. Mártonyi Német Congregatoria flo. 30 hagyok nemkülönb 230

Item házi szegények közé elosztassék 200

Item Magyar Ispitályban Győrré, gyertyára sz. Annához hagyok 50 forin., más 50 pedig azon szegények között elosztassék úgy 100

Negyedszer Tatában lakozó szegény Anyámruul való négy atyámfiának, mindeniknek kétszáz forintjával, hagyok egyetemben 800

Item Szexárdon lakozó Ölbei Manozának 100

Ötödször szegény Jávorka György Uram után való Nyitra vármegyei atyámfiainak hagyok 400

Hatodszor Tarcsy familia után való atyámfiainak, nevezet szerint özvegy Kőszöginé nénémnek hagyok. Item Harangozónének, Kőszöghy Mihálynak és Ádámnak per flo. 100 400

Kőszögi Mihály öcsémuram négy fiának 200

Bordán öcsémnek 100

Győrödy Rósa öcsémnek 200

Hetedszer Sz. Mártonyi Conventnek és Puszta Templominak épü-
letire hagyom továbbad minden ezüst és arany portékátot és azonkí-
vül mégis mobiliáimbul 2000

Nyolcadszor, szolgálatomban leendő cselédimnek szokott füzetése-
ken kívül... [?] mindeniknek adattassék 30 forint. Melyre rendöltetik
száz foren. 100

Mely föllül megírt, utolsó akaratomnak és rendölésemnek véghez
való vitelét, mind pedig egyéb holmi házi eszközök és aprólékos java-
im istenes elintézését, hogy magára vállalni Sz. Mártonyi Fő Apátúr
uram ó Nagysága méltóztassék, böcsülettel kérem, aminthogy is ez
Levelemnek erejével Testamentáriusomnak ó Nagyságát valom.

Sz. István napi Processionak esztendőnként való költségire Szent
Mártonban való kimenetelre 200

Mind ezeken kívül még is az Győri Nemes Káptalan Templomában
lévő csudálatos Boldog Asszonynak oltárjára hagyok száz forintokat,
úgy hogy midőn az Magyar Processio azon csudálatos Boldog Asszony
képe véres veríttekezésének emlékezete napját fogja tartanyi, bizo-
nyos ékességekkel azon oltár fölékesíttessék 200

Item Posonyi Clarissa Szüzek conventében levő M. Petronellának is
hagyok ötven forintokat.

Győr, karácson havának huszadik napján 1732-ik esztendőben

Némái Magdolna

Coram me Laurentio Károlyi Archidiacono Cathedrali et Canonico Jauri-
nensi capitulariter exmisso.

Coram me Joanne Horvát Canonico Jaurinensi capitulariter exmisso m. p.

[A végrendeletet három különböző – két piros és egy fekete – viaszpecsét
zárja.]

(1982)

Őrzünk levéltárunkban egy kisebbalakú, sárgaszínű, bőrkötéses perjeli naplót Sajgó Benedek főapát korából.⁵ A latinnyelvű napló feljegyzései 1731. dec. 31-én kezdődnek és 1736. ápr. 22-én fejeződnek be.

A könyv a főmonostor lakóinak mindennapi életét hozza közel hozzánk. Napról napra belejegyezték a szerzetesek életének szokásos napi teendőit és az előfordult kisebb-nagyobb eseményeket. Az egykorú, ma is jól olvasható feljegyzések nyomán megelevenedik előttünk 250 évvel ezelőtt élt bencés elődeink élete. Erényeik és gyarlóságaik egyaránt.

A napló sorai egy olyan korról tudósítanak bennünket, amelyben a pannonthalmi kolostor életének központi tevékenysége az Opus Dei, a liturgia volt. Az iskolai tanításról, mint munkaköréről ekkor még szó sem volt. De azok a rendtagok, akik áldozópapok is voltak – ősi hagyományok folytatóiként – buzgón résztvettek a lelkipásztori munkában. A Szent Hegyet a hívek a környékből sokan felkeresték, hogy szentmisén és sok más ájtatosságon vegyenek részt, elvégezzék szentgyónásukat és meghallgassák a magyar, német és tót nyelven elhangzó szentbeszédeket. (Utóbbiakat természetesen a Tóthegy lakói hallgatták.)

Minden vasárnapra egy-egy rendtagot küldtek el Nyalkára és Ravazdra az istentiszteletek végzésére, minthogy ezeken a helyeken nem laktak plébánosok. De ismételten elmentek kisegíteni, helyettesíteni, vagy csak felüldülni a bencés plébániákra is. Sőt a környékbeli győr-egyházmegyei plébánosokkal is eleven kapcsolatuk volt. A rendtagok őket is kisegítették, vendég hívásukat is elfogadták, azok viszont ugyancsak megfordultak Pannonthalmán és jelen voltak az ünnepi asztalnál is.

Az alábbiakból láthatjuk, hogy e régi bencések élete még jobban alkalmazkodott a Szent Regula betűjéhez. Pl. a rendtagok mindig kettesével kelhettek útra, a kapitulumon a közösség előtt vallották meg vétségeiket és nyilvános elégtételt kaptak és végeztek.

Az itt közölt naplórészletek Schleicher Elek perjel feljegyzéseiből vett szemelvények, magyar fordításban. Az 1734. év első feléből valók. Pontosabban a jan. 1-től az ápr. 25-i húsvétig terjedő időből, valamint a pünkösöd ünnepéről, amikor az akkor új és immár 250 éves ebédlőt használatba vették.

Megjegyzendő, hogy a szemelvényekben a zárójelbe tett részek nem az eredeti szövegből valók, hanem magyarázatul szolgálnak.

Az Úrnak 1734. esztendeje

Január.

Jan. 1. – 3 óraker keltünk fel és miután a Te Deumot stb. orgonával elénekeltük, fél 7-kor volt a fogadalmak megújítása a Szent István kápolná-

⁵ Jelzete: Fasc. 58. nr. 161.

ban. Ez után az Illustrissimus Dominus [Sajghó Benedek főapát]⁶ rövid beszédet mondott. Az énekes szentmisét a P. Prior végezte. A magyar szentbeszédet a t. Asztrik atya tartotta, a németet Rupert testvér, a tót nyelvűt pedig a t. Antal atya.

A t. Amand atyát Écsre küldtem el misézni és prédikálni, hogy helyettesítse a beteg plébános urat. Ravazdra a t. Marián atya, Nyalkára a t. Flórián atya ment el.

Ma sokan voltak a gyónók. Annyira, hogy jónéhány gyóntató feloldozásukat csak 12 óra után fejezte be.

Jan. 3. – Vasárnap Karácsony nyolcadában. – Negyed 4-kor keltünk. Az isteni szolgálatot rendben elvégeztük.

Misézni és prédikálni Nyalkára a t. Dénes atya, Ravazdra pedig – egy beteg tót asszony miatt – a t. Miklós atya ment el.

Jan. 5. – Ebéd után a t. Zsigmond atya Bársonyosra ment át, hogy ott másnap prédikáljon, misézzen és a kollektát elvégezze. Jan. 7-én estefelé érkezett haza.

Jan. 6. – Epifánia ünnepén 3 órakor keltünk. A Te Deumot és a többi orgonakisérettel énekeltük.

Ma nem volt olyan sok gyónó az esős idő miatt.

Ebédnél dispensatio volt [felmentés a hústilalom alól] silentiummal, infusio [különleges boradag] nélkül.

Jan. 7. – A kapitulumon két fiatalabb testvér, Maurus és Odó, alapos dorgálásban részesült: Maurus az asztali szolgálattal kapcsolatos vétségei miatt, a másik pedig azért, mert előző napon a t. Alperjel atyának visszabeszélt.

Ebéd után exitus [sétára kimenés] volt és utána haustus [egy kis italozás].

Jan. 13. – 11 óra tájban megérkezett Gyórból az orvos a sebésszel a beteg Zorárd és Marián atyák miatt. Marián atyán eret vágott, és miután megebédeltek, eltávoztak.

Jan. 16. – A kapitulumon előszóltottam a t. Amand és Zsigmond atyát és nekik, valamint a t. Dénes atyának – de mindnyájuk közül leginkább a t. Zsigmond atyának – szemrehányást tettem ezideig művelt vakmerőségeik miatt.

Azok a bajok, amelyek a Jogban exitalia-nak nevezetnek és a legszigorúbban büntetnek, leginkább a cellákban tartott titkos konventikumokból erednek. A legszigorúbban tilos, hogy egyik [szerzetes] a másikhoz bemenjen. És ha ezt a szükség megkívánná, az ajtót hagyják nyitva félig. Továbbá egynél többnek nem szabad belépnie.

Ugyanezen a napon Maurus testvérnek azt rendeltem el, hogy a földre üljön [étkezés idején] és sokféle hanyagsága miatt a bort megvontam tőle.

Jan. 17. – Jézus Legszentebb Nevének ünnepén 3 órakor keltünk. Gyónók ma is voltak bőségesen.

Jan. 18. – A Prima végeztével énekes szentmise volt az elhunyt rendtársakért.

6 Szögletes zárójelben a közreadó megjegyzései.

Aztán elmondtuk a Hórákat, majd exitus volt. De olyan sok hó esett, hogy hamarosan be kellett jönni.

2 órakor elvégeztük a Vesperást és a Completoriumot.

A délutáni exitust a havazás és a szélvihar megakadályozta.

A vacsorától 7 órakor keltünk fel és 8 órakor alvásra jeleztek.

Jan. 19. – A t. Antal atya a Matutinum alatt hirtelen rosszul lett a szobájában és szívszorításokat kezdett érezni. Azzal segítettük, hogy eret vágjunk rajta. Ez után úgy érezte, hogy valamennyire jobban lett.

A városi [szentmártoni] serfőzőnk ebédre hívta meg a t. Alperjel atyát, aki mellé társul a t. Engelbert atyát jelöltem ki.

Jan. 20. – A szentmisét a t. Regináld atya mondta Szent Sebestyén tiszteletére, hogy az ő közbenjárására a dögvéztől megszabaduljunk.

Ugyanezen a napon a német népesség Szent Sebestyén és Rókus oltáránál 8 órakor mondatott misét, amely alatt hangosan a rózsafüzért imádkozták. Ezen az ájtatosságon magyar urak is nagy számban megjelentek.

Jan. 21. – Ebéd után exitus volt és utána egy kis ital.

A betegek egyre többen lesznek.

Ugyanezen a napon tért haza, a nagy hó miatt egésznapos utazás után, Tárkányból a t. Provizor atya.

Jan. 22. – Ebédkor a Dezsőfi-regementből való két tiszt a vendégek házában étkezett a testvérekkel.

Jan. 27. – A kapitulumon figyelmeztetés hangzott el, hogy senki semmit el ne hieszteljen a kapitulumon kívül, főleg világiaknak ne. Amely dolgokban gyanusnak tűnnek a t. Asztrik atya, a t. Ince atya és a t. Lénárd atya. Ha valami biztosan kiderül róluk, meg lesznek fosztva aktív és passzív szavazati joguktól.

Jan. 28. – Az ebéd után exitus volt és a t. Alperjel atya távollétében a konventet a t. Zorárd atya vezette. Majd egy kis ital következett.

A vesperás korális volt.

Jan. 31. – Ebédre megérkezett Győrből a doktor úr sebész társával együtt, akik a t. Antal atyán másodsor is eret vágtak. Hasonlóképpen a t. Ince atyán is, akit naponta lázak gyötörnek.

1734. február.

Febr. 1. – 9 óra tájban a beteg őrsi plébános úr kérésére, átküldtem hozzá a t. Román atyát, Lukács testvértől kísérve, hogy ott az isteni szolgálatokat elvégezze.

Ugyancsak ma, ebéd előtt, miután megreggelizett, eltávozott egy Szent Vazul Rendjéből való apát, aki tegnap este egy görög pappal érkezett ide, hogy megtekintse a monostort s aki egyébként Törökországból jöven Bécs felé tartott.

Febr. 2. – *Már a Prima idején bőven jöttek a gyónók, akiket 12 órára a tisztelendő gyóntató atyák feloldoztak.*

A gyertyák megszentelését az énekes szentmisével együtt a t. Alperjel atya végezte.

Febr. 7. – Az istenszolgálat rendben végbement és este a t. Lénárd atya lelkigyakorlatra küldetett, hogy felkészüljön a primiciájára, amely Szt. Skolasztika ünnepén lesz.

Febr. 8. – A t. Zsigmond atya a t. Celesztin atyával együtt engedélyt kapott, hogy ebédre Láziba menjenek a t. Imre atyához. Aznap haza is jöttek.

Febr. 10. – 3 órakor keltünk. Az énekes szentmisét asszisztenciával, trombitákkal és dobszóval, a t. Alperjel atya tartotta.

Az ebédnél vendégeink voltak az écsi Plébános úr Rohmstèdt báró úrral és néhány vérrokona a t. Amand atyának, aki Tárkányból érkezett erre az ünnepre, valamint a t. Imre atya Láziból.

A Completoriumban a Te Lucis ante terminum-ot orgonakísérettel énekeltük.

Febr. 11. – Ebéd után exitust kellett volna engedélyeznem, de a hóolvadás miatt idebenn szórakoztak. Fél 3-kor haustus volt.

Febr. 16. – A Vesperás után Gyórból a t. Celesztin atya szülei érkeztek néhány más rokonnal együtt.

Ma a sár miatt nem volt exitus.

Febr. 18. – Nem történt más említésre méltó esemény, mint az, hogy a nyalkai parasztok bementek a tiltott tarjáni erdőbe, hogy kivágott fákat hozzanak el; a péterdiek meg akarták akadályozni, de a nyalkaiak jól elverték őket, minthogy erősebbek és többen is voltak.

Ugyanezen a napon a mi Nótárius urunk a maga házában pazarul megvendégelte a P. Priort, a t. Zorárd, Asztrik és Flórián atyákat, Jávorkáné úrnővel együtt.

Febr. 20. – Hetvened vasárnap. – Negyed 4-kor keltünk és az isteni szolgálatot rendben, illően elvégezvén, reggel 7 óra tájban a bábolnai Provizor úr kérésére a t. Dénes atyát Bábolnára küldtem Lukács testvérrel.

Nyalkára prédikálni és misézni a t. Flórián atya ment el Rupert testvérrel, Ravazdra pedig a t. Román atya Ince atyával.

A Nótárius úr meghívására ebédre mentek el hozzá a t. Alperjel atya a t. Zsimond atyával és a t. Regináld atyával. A kádárunk meghívására pedig a t. Gotthárd és a t. Antal atyát engedtem el ebédre, akik 5 óra körül érkeztek vissza jól elázva. Kevéssel utána megjött a t. Alperjel atya is társaival, de mindnyájan józanul.

Ugyanezen a napon a t. Gotthárd atya elmaradt a Completoriumról, kétségtelenül azért, mert – Hebdomadarius lévén – attól félt, hogy nehezen forgó nyelve miatt nem tudna helyállni tisztességgel. Bár azzal mentette magát, hogy sok imádsággal volt hátralékban. Ezért a következő napon a kapitulumon megmostam a fejét.

Febr. 22. – Ebéd előtt az elhunyt Komáromi János plébános úr felett gyászbeszéd mondására Órsre küldtem a t. Asztrik atyát a t. Marián atyával, hogy ugyanott a halottért szentmisét mondjon és a temetési szertartást elvégezzék.

Az új mézáróshoz ebédre kapott meghívást a t. Alperjel atya a t. Regináld és Miklós atyákkal együtt, akik a Vesperáson józanul jelentek meg.

Febr. 23. – Miután az isteni szolgálatot rendben elvégeztük, hazaérkezett Órsról a t. Asztrik és Marián atya a jámborul elhunyt plébános temetéséről, aki a gyászbeszéd elmondójának örökölt egy elég jó fekete lovat.

Febr. 25. – Ma 12 óra körül hazaérkezett Pestről az illustrissimus Főapát úr.

Febr. 26. – Ebéd után Győrbe ment be a t. Alperjel atya a t. Zsigmond és a t. Dénes atyával együtt általános filozófiai tárgyú vitára a tisztelendő Ferences atyákhoz.

Febr. 28. – Ebéd után az illustrissimus Főapát úr Győrbe indult, hogy a megye nevében köszöntse a győri Püspököt, akit az excellentissimus egri Érsek iktatott be a főispáni hivatalba.

Március.

Márc. 1. – A Prima végeztével énekes gyászmisét mondtunk az elhunyt rendtársakért. 7 órakor a Hórákat végeztük el.

Ezután következett az exitus és így Isten nevében elkezdődtek a farsangi rekreációk. A konvent fél 12 körül tért haza. Ezután ebédelni mentünk.

2 órakor elmondtuk a Vesperást és a Completoriumot. Ezek végeztével [a szerzetesek] otthon szórakoztak. És ez az első nap szegyen nélkül ért véget.

Márc. 2. – Amint tegnap, úgy ma reggel is, miután elvégeztük az isteni szolgálatot, az idő újra kedvező volt az exitushoz. 11 órakor ültünk ebédhez, amelytől 1 óra tájban keltünk fel.

Ma az écsi plébános úr elkérte magához ebédre a t. Asztrik atyát Lukács testvérrel együtt, akik este jól elázva jöttek haza. Ugyancsak a mai napon Maurus testvér elég oldottan viselkedett és estére jól beivott.

Márc. 3. – A kapitulumon Asztrik atyától, mivel ma a Matutinumról távolmaradt, megvontam a bort. Maurus testvérnek pedig a tegnapi különleges viselkedése miatt a földre kellett ülnie és nem kapott bort.

Márc. 4. – Három óra tájban az Illustrissimus Dominus Praelatus [Sajghó Főapát úr] legénye érkezett Győrből bizonyos okiratokért, amelyek a Babocsai családra vonatkoznak, és másnap visszagyalogolt Győrbe.

Márc. 7. – 6 órakor kitettük a Legméltóságosabb Oltáriszentséget és a Prima elkezdése előtt a pap a Tantum ergo-t intonálta és áldást adott.

A figurális énekkel végzett szentmisét a P. Prior tartotta, lila színű dalmatikák hiányában 4 minisztránssal. Ugyanó vezette a körmenetet is a Legméltóságosabbal a kerengőben.

Ma a magyar szentbeszédet a t. Gotthárd atya, a németet a t. Zorárd atya, a tótot a t. Miklós atya mondta.

Fél 2-kor adtak jelet a Vesperásra és elvégezték a német rózsafüzért. 2 órakor az énekes Vesperást a t. Zorárd atya végezte, asszisztenciával. Fél 5-kor jelet adtak... Completoriumra és elkezdődött a lectio spiritualis, melynek végeztével a litániára hívtak bennünket. Ezek végeztével lelkiismeretvizsgálat következett.

6 órakor volt a vacsora, amely alatt dispenzálva voltunk, és Tárkányból a t. Amand atya érkezett. 8 órakor volt a jeladás az alvásra.

Márc. 10. – Hamvazószerdán negyed 4-kor keltünk a graduale-zsoltárok miatt...

7 órakor az Alperjel atya végezte a hamvazást...

Ma este fél 6 körül kijött Győrből az illustrissimus Főapát úr.

Márc. 13. – 7 órakor a t. Gotthárd atya a Boldogságos Szűzről énekes votivmisét mondott.

A káptalanban az illustrissimus Főapát úrnak be lettek mutatva a novícius testvérek első alkalommal, noha már a negyedik hónapja be vannak öltözve.

A korális Vesperás ebéd előtt volt. 3 órakor Cursus [Szűz Mária kis officiuma] és litánia volt.

Márc. 14. – A refectoriumban Babocsay László báró úr volt vendégünk az ebédnél.

Márc. 15. – Nagyböjt 2. vasárnapja. – Ebéidő tájban Ströber úr érkezett Győrből, szép halakat hozott, akivel a Perjel a kis vendégszobában étkezett.

Ebéd után 3 óraker a Cursus után a lorettói litániát végeztük és ezt követően figurális Miserere volt, az Oltáriszentség kitételével.

Márc. 16. – 7 óraker az elhunyt göttweigi Damján atyáért az énekes Requiemet a t. Celesztin atya végezte.

Márc. 19. – A t. Lénárd atya végre elmondta primiciáját... Az első zavar a primicián az első füstölés alkalmával történt, amelynek kezdésekor az egész tűz kiesett a füstölőből.

Ma volt az első szentbeszéd az Úr szenvedéséről és noha ünnep volt [Szent József ünnepe], sokan eljöttek meghallgatni.

Márc. 21. – *Szent Benedek Atyánk ünnepén* 3 óraker keltünk. A Te Deumot és a többi orgonával énekeltük.

7 óraker a t. Ince atya primiciáját celebrálta: énekes szentmisét mondott asszisztenciával. A szentmise után azonnal a Hórák következtek. Ezek végeztével a tisztelendő móri gvárdián atya nagyon elegáns német szentbeszédet mondott. A magyar szentbeszédet a ferences tisztelendő Leó atya, győri hitszónok mondta.

Az énekes szentmisét pontifikális módon a reverendissimus csornai Prépost úr végezte, aki a refectoriumban is az ebédnél a főhelyet foglalta el.

A refectoriumban előkelő vendégek voltak: maga a reverendissimus csornai Prépost úr a kíséretében levő premontrei Lajos úrral, a nagyon tisztelendő Perjel úr a győri kármelitáktól, ... a nagyon tisztelendő móri gvárdián atya kapucinus társával, a tápi, nyuli, écsi, szentiváni plébános urak. A világiak közül Kronek gróf úr fiával, Károly úrral, Rohmstéd báró úr, ... győri gyógyszerészünk... és még mások, akiket elsorolni hosszadalmas volna. 12 óra körül ültünk asztalhoz és elég derekas ebédünk volt.

3 óraker keltünk fel az asztaltól. Az előkelőbb vendég urakat kávézás céljából az illustrissimus Főapát úr hálósobájába vezették.

Márc. 22. – Ma a t. Asztrik atya távolmaradt a Matutinumról, akinek ezért, és mivel tegnap engedély nélkül a vendégekhez csatlakozott és a Completoriumról (is) elmaradt, azt a büntetést róttam ki a kapitulumban, hogy nem ihat bort és a második fogástól tartózkodnia kell. A t. Flórián atyától ugyancsak megvontam a bort, mert bebizonyosodott, hogy tegnap Completorium után a t. Zsigmond atya cellájában tartózkodott és tegnapelőtt túlhosszan vette igénybe azt az engedélyt, hogy az illustrissima Szluhai úrnőt felkeresheti.

Ugyanezen napon az illustrissimus Főapát úr ebéd után bement Győrbe, hogy gyógyíttassa fájós lábait.

Márc. 23. – Nem történt más említésre méltó esemény, mint az, hogy Gotthárd atya kérésére a t. Zorárd atyát Péterdre kellett küldenem egy beteg asszony gyóntatása végett. Kísérőül Rupert testvért rendeltem melléje. Este 6 óra tájban érkeztek vissza.

Ebéd után a Cursus és a stációk elvégzése után a t. Alperjel atya kivezette a konventet a monostor árkához, amelyben – kézi munka gyanánt – egy óra hosszaiig téglákat ástak ki.

Márc. 25. – A Boldogságos Szűz Mária Üdvözlétének ünnepén 3 órakor keltünk fel. A Te Deumot és a többi orgonával énekeltük.

A tisztelendő gyóntató atyákat már az elmékedésről elküldtem a gyónások meghallgatására, és *nagyon sok bűnbánó volt.*

Márc. 26. – Fél 4-kor keltünk fel és az isteni szolgálatot rendben elvégezvén, a P. Prior a t. Regináld atyával Tárkányba ment a helység plébánosának, a t. Amand atyának meghívására, halászni a bábolnai halastóban. De a megeredt eső miatt a halászat nem valami szerencsésen sikerült.

Márc. 31. – A t. Román atyát a reverendissimus csornai Répost úr kérésére magyar szónoknak Csornára küldtem.

1734. április.

Ápr. 1. – A Prima végeztével generalis culpa volt, amelynek során azt rendeltem Maurus és Odó testvérnek, hogy a földre kell ülniök, mivel tegnap – ájtatosság ürügyén – azt kérték, hogy a Kálvária hegyére mehessenek ki, közben pedig kiabálással és nevetéssel a lépcsőkön rohanva le-föl szaladgáltak. Mely rendetlenségeken a t. Alperjel atya érte rajta őket és nekem jelentette. Ugyancsak földreülést parancsoltam Bálint testvérnek is, részben a templomi szolgálatban tanúsított hanyagsága miatt, leginkább pedig azért, mert... kérte, hogy egyszer ártatlanul is jól szidjam le és parancsoljam a földre.

Ápr. 2. – Ma a Miserere után az Úr szenvedéséről szóló prédikációt elég szép számmal hallgatták.

Ugyancsak a mai napon Tihanyból egy kocsi halat hoztak a tihanyi apát úr bőkezűsége folytán.

Ápr. 4. – Nagyböjt 4. vasárnapja. – Negyed 4-kor keltünk. Ravazdra misézni és prédikálni ma a t. Marián atyát küldtem ki Pál testvér társaságában, Nyalkára pedig a t. Flórián atyát Bálint testvérral. Itthon magyarul a t. Regináld atya prédikált, németül a t. Zorárd atya, tótul a t. Antal atya. Az énekes szentmisét a hebdomadárius, a t. Engelbert atya végezte, aki a körmenetet is vezette a kerengőben a cibóriumba helyezett Oltáriszentséggel.

Jóllehet a hónap első vasárnapja volt, ma nem láttunk vendégül senkit.

Ápr. 5. – 7 órakor énekes szentmise volt a rendtagokért.

Ápr. 11. – A Szenvedés vasárnapja. – Az átvonuló katonák miatt, mivel a plébános Pérré ment át, a t. Flórián atyát Pázmándra küldtem egy világi sekrestyével.

Este a t. Amand atya érkezett Tárkányból.

Ápr. 15. – Ma reggel a t. Asztrik és a t. Provizor atyát elküldtem Töltés-Tóra halászni, és jóllehet nagyon szép idő volt, semmit sem fogtak.

Este – az idei nagyböjt folyamán harmadszor – Tihanyból halat küldtek elég bőségesen.

Ápr. 17. – Este 6 óra tájban visszatért Győrből az illustrissimus Főapát úr. Beteg térdével valamennyire jobban érzi magát.

Ápr. 18. – Virágvasárnap. – Negyed 4-kor keltünk. A kánoni Hórákat negyed órával előbbre vettük a pálmászentelés miatt, amit a t. Alperjel atya végzett.

Tegnap, amikor itt volt az ifjabb Szluha báró a t. Amand atyával elküldtem velük a t. Ince atyát, hogy ma Bábolnán celebráljon.

Ápr. 21. – A nagyhét szerdáján minden a kellő rend szerint ment végbe. A Completoriumot a stációkkal délután 3 órakor végeztük.

Fél 4-kor a nagyobbik haranggal jelt adtak az Officium Tenebrarum-ra. Pontosan 4 órakor kezdtük el a Matutinum Tenebrarum-ot, amelyen az illustrissimus Főapát úr volt a hebdomadarius.

A vacsora 6 órakor volt, 7-kor alvás.

Ápr. 22. – Magno die Jovis [Nagycsütörtökön] 4 órakor keltünk, fél 5-kor kezdődött az elmélkedés, amely egy óra hosszat tartott. Fél 6-kor végeztük el a Primát, 7 órakor volt az elmélkedés... Az illustrissimus Főapát úr rövid beszédet mondott, melynek végeztével a cellákba tértünk.

8 órakor adtak jelet a nagyobbik haranggal az énekes szentmisére. Fél 9-kor kezdtük a Hórákat, ami után az illustrissimus Főapát úr főpapi módon végezte az énekes szentmisét, amelynek során a 4 kisebb rendet adta fel Rupert, Maurus, Odó és Bálint testvéreknek.

Ebédnél az illustrissimus Főapát úr beteg térde miatt nem tudott felszolgálni s a Perjel is sánta lévén, a t. Alperjel atya végezte a lábmosást és szolgált fel az asztalnál.

Vacsora 6-kor, 7 órakor alvás.

Ápr. 23. – Magno die Veneris [Nagypénteken] 4 órakor keltünk.

Elmélkedés, mint tegnap, fél 6-kor végeztük el a Primát, 7 órakor a Hórákat. Negyed nyolckor adtak jelet a német szentbeszédre. Ez fél 8-kor kezdődött el és a t. Zorárd atya tartotta. Háromnegyed 9 körül a szertartások kezdődtek, amelyeket a t. Alperjel atya végzett. Ezek befejeztével a t. Dénes atya tartotta a magyar szentbeszédet, a tót pedig a t. Antal atya mondta.

Ma estélig böjtöltünk. A megelőző nagyböjti pénteken azonban ezt az idén nem tartottuk.

Ápr. 24. – A Szent Szombat [Nagyszombat] napján 4 órakor keltünk. Az elmélkedést és a Primát úgy végeztük, mint tegnap. 7 órakor mondtuk el a Hórákat és utána mindjárt a szertartások következtek, amelyeket a t. Alperjel atya végzett. S ezeket azért vettük fél órával korábbra, mert a keresztkút megáldása után az illustrissimus Főapát úr megkeresztelt egy zsidó férfit, aki körülbelül negyven esztendő volt.

A Completoriumot 4 órakor végeztük.

Pontosan 7 órakor végezte a Feltámadás [szertartását] az illustrissimus Főapát úr.

Ápr. 25. – A *Feltámadás vasárnapján* [Húsvétkor] 3 órakor keltünk fel. A Te Deum laudamus-t és a többi orgonakisérettel énekeltük a szokásos módon. A hebdomadáriusi tisztet az illustrissimus Főapát úr töltötte be, aki az énekes, pontifikális szentmisét is tartotta.

Jún. 12. – Pünkösöd vigiliáján... a régi ebédlőből minden felszerelést áthordtunk az új ebédlőbe, hogy ott fogyasszuk el majd a vacsorát. Az ebédlőt az első Vesperás eléneklése után az Illustrissimus Dominus meg is áldotta, infulásan és asszisztenciával körülvéve.

Jún. 13. – *Pünkösöd ünnepén* 3 órakor keltünk...

Ma ebédeltünk először az új ebédlőben, ahol az illustrissimus Főapát úr is jelen volt... és mindenkit az ebben megőrzendő mértékletességre és józanságra buzdított, nehogy valakit hatalmába ejtsen a mértéktelen evés és a részegség, amiről szó se essék.

Az új ebédlőben az első felolvasó a t. Asztrik atya volt, az asztalnál pedig Godofréd novícius testvér szolgált fel.

(1984)

III. SZEMELVÉNYEK VAJDA SÁMUEL LEVELEIBŐL: BENCÉS ÉLET A SZÉTSZÓRTSÁG IDEJÉN

Vajda Sámuel, tihanyi apát, miután híret vette a Rendet ért csapásnak [a feloszlató rendeletnek], ezeket írta szeretett rendtársának, Hollósi Egyednek, 1786. dec. 12-én:

„Édes Páter Egyed Uram!

Nagy kedvem volna az írásra, de csak tőled s hozzád bolyong a kezem, mert se szemem, se eszem nem világos, hogy kezemet el tudná igazgatni. Bizony csaknem fogyott életem, mikor a szent-mártoni pusztulásnak első híret hallottam! Ha pater prior uram karomnál fogva nem kapott volna, már neki tántorodtam a falnak, aligha fejemet be nem fakasztottam volna. Azután is két éjjel bús gondolatimban egy szempillantásig sem alhattam. Már most tágul szívemnek fájdalma; de rajtatok, különösen idősebb kedves atyámfiai, még most is gyakran úgy elszomorodom, hogy alig lélekzek.

Bárcsak jobb idők s utak volnának, hogy látogatóba általmehetnék! Úgy tetszik, megvidulna bennem a lélek, csak egy óráig társalkodhatnám is méltóságos főapátúr úrral, kit szeretettel tisztetek, és Tisztelendő Atyasággal...”

A következő év elején, 1787. jan. 25-én, az apát még Tihanyban van és tudósítja barátját az ott történekekről. A hit szemével nézve a dolgokat, mély alázattal írja:

„Tisztelendő Pater Egyed, kedves Uram Öcsém!

Úgy vagyon: már Tihanban is eltöröltetett a szerzet és akik egyaránt vétkeztünk, hasonlóképpen vesztünk is el.

De semmi kárunk belőle, csak az Istennek ostroma alatt sírjunk és megalázzuk magunkat; holott ennyire meggyaláztattunk. Aki sír s forr bűneiért, ha bátor klastromnak kivülről pironkodik is, Isten előtt kedvesebb barát létszen, mintsem mikoron a tágas épületekben vigan lakott és csak messziről nézte másoknak ügyét s baját... Mert akárhogy szépítsük dolgunkat, de nem ok nélkül jött reánk e csapás.

14-ik napja ma, hogy fosztogatnak. Túrhető a többi, hanem az Isten templomának pusztításáért igen szorongattatik a szívem...

Én örömet Szombathelyre mennék; de erős az idő és se lovam, se szekerelem nincsen...”

Amikor az utazás lehetővé vált, Vajda apát úr hűgához Szombathelyre költözött. Ott élt rokonainál, szerény lakásban, egészen 1795-ben bekövetkezett haláláig. Onnan kísérte figyelemmel széjjelszóródott rendtársai, az „atyafiak” életét. A Pápára költözött Somogyi Dániel főapáttal kölcsönösen látogatták egymást.

Kapcsolata különösen eleven maradt Hollósi Egyeddel, aki a komárommegei Tömördön, ugyancsak rokonainál talált menedéket.

Róla a Rendtörténet többek között ezeket írja:

„...Hollósi igazi, Krisztus szíve szerint való jámbor pap és szerzetes volt, kit rendtársai is mindnyájan tiszteltek, szerettek. Különösen benső barátság kötötte volt tanárához, Vajda Sámuelhez, a későbbi tihanyi apáthoz, amint ezt Vajdának hozzá intézett levelei mutatják, s valóban megható az az őszinte szeretet és bizalom, mellyel az agg apát viselkedett az ő „édes Egyed ura” iránt. E levelek egyébként a Rend föloszlatása utáni állapotokra, a szegény szerzeteseknek meg-megújuló s annyi ideig folyton meghiúsuló reménykedésére vetnek élénk világot.”⁷

Hollósi Egyed megérte még a Rend visszaállítását. (A Schermann-féle rendi névtár az ő nevével kezdődik.) Pannonhalmán halt meg 1808-ban. Az ő hagyatékában találták meg Vajda apát úr leveleit.

Ezek a levelek most a levéltárban, az Acta antiquiora (1802 előtti iratok) gyűjteményében vannak, a „miscellanea” feliratú köteggben.⁸ Ebből közli a Rendtörténet a fent idézett két levél szövegét.⁹ Itt található az az 1786 utáni levelek is, amelyek szövegét az alábbiakban részben vagy egészben olvashatjuk. Ezek mind Szombathelyen íródtak és Tömördre lettek „utasítva”.¹⁰

Vajda Sámuelnek ezen öregkori levelei írásos hagyatékának csak kis részét képezik, de annak szép és méltó befejező részét alkotják. Latin és magyar nyelvű írásait, megjelent könyveit a Rendtörténet ismerteti. Főműve: „A mi Urunk Jézus Krisztus élete”, Szabó Flóris rendtársunk ismertette és elemezte nagy alapossggal a Vigilia folyóiratban.¹¹ Vajda Sámuel apát úr buzgó életű és nagyműveltségű szerzetespap volt. A teológiának doktora és tanára. Szigorú aszkézist gyakorolt. Negyven éven át húst nem evett és bort nem ivott. Volt aki nemcsak rigoristának, hanem janzenistának tartotta, de tévesen. Levelei tanúsítják, hogy mennyi melegség, szeretet volt benne másokkal szemben. Hollósi Egyed így jellemezte: „Lába a sántának, szeme volt a vaknak, gondviselő atyja nyomorultnak.” Soraiban állandóan jelen van a humor, amelynek célpontjai gyakran az ő idős korának keresztjei.

Mindenesetre az életet nagyon komoly dolognak tekinti:

7 V. kötet, 445–446. l.

8 A levélcsofó jelzete: Fasc. 58. nr. 126.

9 XI. kötet, 867–868. l.

10 A szövegközlésben a zárójeles részek a másoló magyarázatai illetve kiegészítései.

11 Szabó F.: „Eleven festékkal kiábrázolt Jézus élete”, Vigilia 1954. március, 126–133. l.

„Nem azért engedtetett nekünk ez élet, hogy azt lakodalmakban, fincározásokban és a hegedű pöngése mellett kedvünkre mulassuk, hanem hogy penitencia-tartással és üdvösséges sírásokkal szerezzünk magunknak boldog napokat a másik, halhatatlan és igaz életben.”

Alázatosságának szép bizonyítéka az, hogy 1777-ben le akart mondani apáti méltóságáról, mert volt, akit erre alkalmasabbnak tartott. Mivel bizonyosra vette, hogy adott esetben Novák Krizosztomot apáttá tennék, levélben ismételtén ajánlotta neki, hogy az ő javára szívesen lemondana: „Én azon hiszemben vagyok, hogy kedves szolgálatot teszek az Istennek s magam részéről örömebb hálnék meg, ha előbb apátságomat ily méltó utódnak kezébe juttathatnám.”¹² De az ajánlatot Novák Krizosztom is szerényen elhárította.

Vajda Sámuel minden művének, így leveleinek is jellemzője az élvezetes, erőteljes és szemléletes stílus. Pázmány Pétert juttatja eszünkbe.

A levelek másik jellemzője, hogy áthatja őket a vágyakozás a kényszerből elhagyott tihanyi kolostor után. Hol csüggedés fogja el a szívét, hol pedig reménykedik abban, hogy a szerzetet vissza fogják állítani és ő visszatérhet szeretett klastromába. Megnyugvást csak az Istenbe vetett hitben és bizalomban talál.

Érdemes olvasni, hallgatni kedves szavait, amelyek immár két évszázad távolából hangzanak felénk.

„1788. szept. 22. – Tisztelendő Páter Egyed Uram, régi jó szerzetes és Kenyeres Társam!

Nagy vigasztalásomra esett ebben az unalmas egyedülvalóságban, hogy kedves levelét kezemhez vehettem. Már gyanózkodni kezdettem halála felül Tisztelendő Atyaságodnak, hogy senkitül semmi hírét nem hallhattam vala.

Posta-utnak kivüle lakván, nem tudtam leveletem Tömördre utasítani, egyéb eránt eddiglen többszer is írtam volna. Noha most is tsak vak szerentsére írok, kételkedvén, ha Komáromi Pósta elér-e Tömördig?

Szegény Páter Chrysologusunk tegnap temettetett el Kis-Czellben; a többi atyafijak mind ottan, mind Tihan körül egészségesek.

P. Damján írja, hogy néki és P. Benedeknek penziójokon kívül még az egész deputatumjokat is megadják Tihanból, hanem Dömötör uramnak tsak 22 forint subsidiumot ad az Uraság.

A somogyi Máté káplány plébánossá lett Telekiben, két filiális helységek odakapcsolásával.

A Xaverius mindenét eladván, elszökött Kapolyról s az okáért megtörténhetett, hogy Borzavágyra szegődött el a nyughatatlan ember.

P. Gerárd Somogyon Lengyeltóti táján tétetett ki egy sóketz faluba local káplánynak.

A többi hogy s mint élődnek? nem tudom...

12 Rendtört. IX. kötet 86. 1.

Én pedig itt az első kvártélban, légyen hála Istennek! egészségben és nagy tsendességben élek... az öreg confiteor még velem van, de a Józsi legényem elhagyott...

Tisztelendő Páter Constantinus leggyakrabban látogat és azzal egyetemben legtöbbször emlegetjük és áldjuk Tisztelendő Atyaságodat.

Páter Róbert uram Körmeden mind egyre hízik...

Részemről én tsak a tavasz elején mentem egyszer butsura Bétsbe, az időtül fogva se té se tó nem mentem Szombathelyről. Nem akarván senkinek is terhére lenni erőtlen szemeim és tagjaim miát...

1788. dec. 6. – Hála Istennek, hogy a komáromi pósta-uton egyenesen mehet a levél innét Tömördre. Már ennek utánna többször írogatnék, tsak az emlékezetem annyira el ne kopott volna; de sok munkával se lelek benne valamitskét, aminek jelentésével kedveskedhetném Tisztelendő Atyaságodnak.

Szegény vén confiteorunk die sexta novembris elvégzette utolsó gyónását, septima életét is béfejezte, octava pedig elég tisztos kíséréssel föld alá tétettem őtet.

Maradott alkalmas dib-dábja. Ha gyermekei ide érkeznek, noha öten vannak, mindenikének több jut 40 forintoknál. Már írtam nékik. Addiglan a város petsétje alatt lészen a ládája. Mert hogy megholt vala, mindjárt ide hívattattam a városnak notáriusát és mindenét inventáltattam.

P. Vinczénknek halálát idejekorán híremmé adta P. Dömjén uram, Isten adjon néki örök nyugodalmat! Ugyan akkoron írta, hogy Telekiben a P. Mátét is utolsó szentségekkel már útra készítették...

A kis Bezerédiék most himlőztek. A Gyuri már kitisztult, a szöszke Nani pedig még vörös, mint a fölts rák.

Én végre mind ennyi rossz időks és esztendők után is Istennek kegyelméből mindenkor olly egészséges vagyok itt Szombathelyen, hogy a patikában többet még nem fizettem 25 pénznél, azt is csak borkőért. Mindazáltal el nem bízom magamat, hanem igyekszem vigyázva botorkálni, hogy az inamban leselkedő halál rossz útban ne érjen.

Ajánlom magamat áhíthatosságába és áldozatiba...

1789. márc. 4. Tisztelendő Kedves Egyed Uram Ötsém!

Dehogy szállott a lába szárába, de még oldala tsontyáig se ereszkedett alá szép kinyílt elméje Tisztelendő Atyaságodnak. Sok leveleket vöttem már ez esztendőben jóbarátimtul; legnagyobb vígasztalást vöttem és legtöbbet tanul-tam a tömördibül. Kérem addig is, míg a feje helyén lészen, több ilyen nem-üres írásával betsüljön meg Tisztelendő Atyaságod. Bár én is meg tudnám a költsönt adni!

A köszöntéseket mindenütt elmondottam. Tisztelik viszontag, méltóságos Püspek urtul elkezdvén a kis szöszkéig mindnyájan.

Páter Albertünk halálát megírta Páparul a méltóságos Fő Apátur...

Én időmhöz képest egészséges vagyok.

Minap a körmendi Sós úr ló halálába nyargalt ide holmitskáimat lajstromba írni; mert holt híremet vitték néki. Most egyszer ugyan portzogóson kinevettem őkegyelmét, de tudom, hogy nem múlik, ami hallad.

Nem is volna tsoda, ha ennyi halottak között, kiket fojtogatott Szombathe-lyen a mérges patéts, engem is sírba vittek volna... Györke Pál oszkoí plébános uram vice-öspörössé lett az Hegyháton.

Páter Róbert uram egészséges mint a makk Körmeden...

1789. ápr. 18. – Páter Hertzeg Jánosunk karakai plébánossá lön. Varga Menyhért atyánkfiját pedig nyavaládi plébániára akarta küldeni a méltóságos Püspök, de kimentette magát a skrupulusaival.

Most már a Fábían bátsin vagyon a sor, aligha Kis-Czellbül egy horvát faluba ki nem szállítják.

Az a dögleletes pihárista ember nem avégre küldetett oda, hogy a kispapo- kat szédítse. Hanem – hogy [szabad]kőműves lévén – utál minden religiót és a szabadságot örömet terjeszti, mígnem megrántják szájában a zablát. Különö- sen a mi püspökünk felfegyverkezett ellene és remélem, panaszt fog tenni a Császárnál, kinek kedve ellen vagyon, hogy a Commissio Studiorum ilyen Viklefistákat küld a seminariumokba.

Azonban hadd járjanak a gonosz emberek: most vagyon az órájok, mikor a setétség az Istennek rettenetes ítéletibül hatalmaskodni hagyattatik. Emlékez- zünk meg a Husz Jankónak és a Luter Martzinnak idejegrül: eláradott akko- ron is az hamis tudomány, mint az árvíz, de hamar elfolyt és az igazság jobban felderült a zúrzavar után.

Eddig jöttem az írásban, mikor ím egy altörvényszéki assessor bétoppna hozzám és azt a hírt hozá, hogy a múlt szerdán az haldoklóknak szentségeivel felkészítették Bétsben a F[ölséges] Császárt.

Nem tudom, Istentül van-é, honnan-é? de e hír-hallás után mindjárt kezdet- tem reményleni, éspedig erősen reményleni, hogy majd némelly puszta klastro- mok ismég megnépesednek, és végre én is klastromban halhatok meg. Eltété- tett e reménység az én kebelemben. Mert jó az Isten a benne bízóknak. És a következő Urunk is, akár Lipold, akár Ferencz légyen, nem utálja a bará- tokat.

1789. máj. 26. -

... E folyó hónap 9-dikén volt szerentsém itt tisztelni méltóságos Fő Apát Urunkat. Más-napon elvitte ötet méltóságos Püspök Urunk Rohontzra a Kar- dinál Primáshoz. Onnan visszatérven itt mulatott egy nap és engemet is méltóztatott szállásomon meglátogatni. Amennyire kinézhettem belöle, most egészséges, és lassanként szokván a nyomorúsághoz, felejtgeti búját...

1789. júl. 16. Páduai Szent Antal nap tájban butsut jártam a Páter Constan- tinusnak társaságában. Elmentünk innét Kis-Martomba, onnan Lantzendorfra. És minthogy a társam még ezideiglen Bétset nem látta, oda is bévittem ötet. Fél nap aranyas és öveges hintó szekérben hordoztattam a belső városban fel és alá. Tsaknem kinézte már mind a két szeme világát; és annyit látott, hogy máig se győzi előbeszélni.

Most ismég Pápára készül velem méltóságos Fő Apátúr Uramnak neve inneplésére...

1789. aug. 29. – Méltóságos Fő Apát urunk írja, hogy ő már a pápai lakást bizonytalannal megváltoztatja és Győrbe fog szállani; mivel vice-ispány öccse-ura Veszprémben már általhordozkodott és a Nádasdi-ház másnak bérbé kiadatott.

Hogy Pápán valék Szent Dániel napján, mondja vala egyszer ő Nagysága: vegyük fel bérbé Szombathelyen a Szegedi Prépost-házat s lakjunk ott együtt. Én pedig felelém: egyikünk vak, a másikunk sánta: ha el találjuk egyszer egymást vesztenünk, hogyan fogjuk felkeresni a nagy tágos és magos épületben? megelégszem a mostani alaton és tsendes kvártélommal...

Ezen órában mondtam bé ő Nagyságának Tisztelendő Atyaságodnak alá-
zatos köszöntését és a vén jámbor Rikhárdnak második misés szándékát. Köszönti viszontag Tisztelendő Atyaságodat. De a Rikhárdnak nem tanácsla, hogy téli időben illy messzire utazzon, ne talán egy havas szél koporsóba dőltsen, minekelőtte jubiláris áldozatjához kezdhesen. Hanem hadja inkább tavaszra jó igyekezetét és akkor örömmel fogja látni és minden pompájára a vén vőlegénynek gondja lészen...

Cervus uram betsületben vagyon Kalotsán. Szegény Dobai ur meghalálóz-
ván, mindjárt szabad asztalt ajánlott néki az Érsek; unszolta fellyül reá, hogy instáljon a kanóniáért, mely az ottvaló plébániával öszve kapcsoltatott. De mentette magát, hogy ő valóságos szerzetes lévén, lelkére nem veheti a káno-
nia után való nyújtózást. Az Érsek tehát a parochiának gondviselését reá bírta, de úgy, hogy járjon el dolgában és tsak adminisztrátornak se hivatassék; ne talán a pensióját is elfogják. Isten áldja meg e szép példaadásért is a jó atyánkfiját.

Mikor Pápán voltam, két ebédet ettem a dömölki barátokkal a klastromban; most is egy fődél alatt élnek együtt. Ember a Fábíán! egy-egy máriásért betsületes asztalt ad nekik minden napon...

Más egyéb se jó se gonosz hírekkel nem tudok kedveskedni, mert noha sok is a rossz hír, de mikoron levelet írok jó barátimnak, kopott emlékezetemben semmitse talállok fel, mint az üres tökben.

Köszöntöm igaz szívességgel Tisztelendő Atyaságodnak gondviselő jó Márta asszonyát, hozzája tartozandókkal egyetemben, és szent imádságiba s áldozati-
ba ajánlott maradok mindvégiglen...

1790. júl. 27. – Tisztelendő Péter Egyed, bizalmas és kedves uram-ötsém!

Én vétkem! én vétkem! én igen nagy vétkem volna, hogy a levelezésnek másolásában bajra barátságossan kihivattatván, ennyi ideig tsak füleltem, mint a bagoly az oduban.

De kérem, botsásson meg Tisztelendő Atyaságod. Ha tsonka nem is, béna vagyok. Ez a hosszas bénaság a mostani sok kedvetlen történetekkel éltemet is elunatják velem és az íróttalat kezemből kipetzkelik, mikoron hozzája nyúl-
ni kellene.

Még Szent Iván hóban neki bakoltam egyszeribe magamat és már fel is ruttzantam, hogy majd se tőled, se hozzád nem tartok, hanem egyenesen hazamegyek Tihanba. De minthogy e szándékomat tudtára attam előbb a tihanyi Kamerális Tisztartónak, ez pedig a Budai Királyi Tanátsnak, onnan hamar egy intimatum érkezik vala reám, mellyben megengedettett ugyan,

hogya ha Tihanba mégyek, békével bészállhatok a klastromba; de kemény szókkal tilalmaztatott, hogy kezemet ki ne nyújtsam sem a jószágnak, sem a gazdaságnak legkisebb igazgatására.

Ezt értvén, illendőbbnek ítéltém tovább is itt zsellérkedni, mintsem tihanyi klastromomban ilyen fenýéték alatt tsak zsellérképpen szégyenkedni...

Partékáimnak nagyobb részét előre elküldvén innét, Tisztelendő Páter Demjént kértem, hogy viselje az aszófői plébánia-háznál gondját addig, míg hazafelé mehetek. Az is – tudom – várton vár, én is mennék, ha törvényessen s betsületesen mehetnék.

Ajánlom szent imádságiba magamat! Tisztelem a tömördi szenteket...

1791. aug. 15. – Most Istennek nyomorultja vagyok... Alig vagyon annyi eróm, hogy a háznál szentmisét végezhessek. De az ház kapujának kívülé talám tsak a Szent Mihál lova viszen... Igen fogydogál az eróm és nem reménylem, hogy pusztá Jeruzsálem falainak építésére valaha alkalmas lehessenek. De tsak az Isten könyörüljön rajtunk! Hiszen lesz más, aki a pusztaságnak utálatosságát, mely a szent helyen áll, nyakkal vesse alá a Balatonba...

Sítkei Nagy György uram a napokban bétoppána hozzám véletlenül. És mivelhogy a szemeit már egyszer kitolatta Bétsben, kapván egy öveg vendégszemet, azzal kezdé nézni a képet, én is hasonló szemmel nézegetvén őkegyelmét, ugyantsak reáismértünk egymásra. Hosszutska beszélgetés közben tudakozódott Tisztelendő Atyaságod felül is. És nem győzött biztatni, hogy még ezidén lábra állít a Budai Deputatio.

De a sok megsalattatásoknak utánna már nem is kívánok hinni a biztatásoknak, hanem a circumdederunt-nóta sokszor zúg a fülemben- inkább hiszek ennek.

Méltóságos Püspek urunk a tavasz elején egy katedrális templom építésébe kezdett. Formájul vötte a római Szent Péter templomát. Az ó-vár és az ó-templom már földig romlottak. Kézzelel-lábbal unszolja a munkát. Ha 10 esztendők múlva elvégezheti, egyik lészen a magyarországi ékessebb és márványossabb katedrálisok közzül ez a szombathelyi templom. Noha pedig az Egri Püspeknek erszényével nem bír, de nagy hite vagyon és a költségen nem busul.

Talán majd a szombathelyi utzákon is annyi lesz az ezüst, amennyi vala Jeruzsálemben, mikor Salamon azt a szép templomot építette. Mert az bizonyos, hogy Isten a templomépítőket megáldja, valamint annak rablóit mindelekből kiforgatja és még a testöket is nyüvekkal rágatja elevenen.

Házigazda Asszonyom-húgom nem vala itthon, mikor kezemhez érkezett Tisztelendő Atyaságának kedves levele. A tartasai savanyú vízben vedel és mosódik most. Haza várom a jövő péntekre. És előre írhatom, hogy a köszöntést a szokott betsülettel fogja venni és viszontaglani...

...Avas barátságába és szent áldozatiba ajánlott maradok holtomiglan igazszívü szolgálja...

1791. dec. 23. – Igen nyomorúságos állapotban lévén, nem kevés vigasztalást mozdított bennem kezemhez tegnap érkezett barátságos levele Tisztelendő Atyaságodnak.

Lábaimnak sebei és a sántaság nem olyan bajosok, mert már hozzájok szoktam. Bajosb a fejemnek szédelgése, mellynek miatta a múlt Boldogasszony napján az elkezdett szentmisét is félbe kell vala szakasztanom. És az-Időtől fogva, hatsak egyik legényem bal karomat nem tartya, sem az oltárnál megállani, sem a szobában fel s alá járni nem merészek. Az orvos nékem is eret vágatott a jobb kezemen és noha sok rossz véremet kivetette, de a szédelgés most is fejemben vagon. És talán akkor távozik el tőlem, mikor sírba esem...

Nehezen esik az írás szédelgésemet; azért végezniem kell... Az egész tömördi szent házat viszontag idvözlöm és fejenként mindnyájoknak kívánok boldog új esztendőt érni...

1792. máj. 19. – Tisztelendő Péter Egyed uram, régi kedves jó barátom!

Az időtől fogva, hogy innét hazafelé méne Tisztelendő Atyaságod, se valamely jeles dolog nem történt velem, se máshonnan nem értettem semmit, amiről méltó volna tudósítanom Tisztelendő Atyaságodat. De hogy a barátság-nak regoláját meg ne sértsem, legalább azt is kívántam megírni, hogy szívből örülök, ha az Istennek hírvél és áldomássával szerentséssen utazott Tiszte-lendő Atyaságod egész hazáiglan.

...Én ugyan fogyatkozott erőmre nézvest Budára nem mehetek és az er-szénynek beteg körülállásai miatt pénzen fogadott követet magam helyébe nem küldhetek. Azonkívül sintsen reménységem nagyon hasznot várni ebből a most folyó Dioetából, mint amennyit vöttünk a közeljebb végzettből. Nemhogy elbomlott klastromokat helyre állíttanának, inkább most is bontogatják, amellyek eddig helyén állottak. Az eperjesi minoritákat tsak minapában lódí-tották ki és az ungvári rusznyák kispapokat avatták be a kalastromba.

Mi barátok már elvettük a százannyit, most ideje vagon az üldözéseknek. Ezeket is túrjük el; hadd teljesedjék be betű szerint Krisztus ígéreti.

Tegnap nálam lévén Bezerédi Péter és Kultsár professor urak, azt végzet-ték, hogy ők is lemennek a koronázásra, és előre írnak bakonybéli apát Urnak [Novák Krizosztomnak], hogy a nékem rendelt kvártélyt tartsa meg számokra. Bezerédi úr Tatának akar menni. Én pedig erőltettem őket, hogy Tata felé menvén – fejembe s jószágomba – bétérjenek Tömördre! Ki tudja? – mondék – talán a Sánta Péternek is kedve lészen új királyt és új királynét látni?

...Aszófői Plébános uram leveléből értem, hogy a Kamara a füredi savanyú víz körül olly temérdek épületet és olly kies nagy angyalkertet tsináltatott, mellyekre nézve álomban se lehet reményleni, hogy az Apáturság nekünk visszaadattassék...

1792. júl. 2. [Teljes szöveg]

Tisztelendő Péter Egyed Uram, régi kedves jó Barátom!

Taval is úgy volt és talán mindenkor is úgy lészen, hogy akik valamely kétséges dologrul új híreket beszélnek, egyik kiszúrja, a másik beszúrja, egyik a póltzra feltézi, a másik pad alá veti: mert a hírharangok nem szoktak soha ollyan szépen egymással megegyezni, mint az értzharangok a veszprémi öreg templomnak tornyában.

Míg a Budai Gyűlés tartott, én is sok jövő s járó emberekkel botsátkoztam szóba. De többnyire csak azt mondták, hogy az ország gyűlésében híre sints a barátoknak, mint a Hiszek egy Istennek Tolna vármegyében.

Tsekél ítéletem szerint megérdemlené ez a felvilágosodott század, hogy azt „tzoki barát!” századjának neveznék; de vallyon eljövend-é, és mikor, az a század is, mellyet „állj helyre barát!” századjának kelljen nevezni? Vélem, édes Barátom, mi ketten már akkoron ritka szakállunkat nem fogjuk a föld hátán billegetni.

Ötven esztendő s papságomnak új Mise énekléséből ha leszen valami, bizonyosan tudtára leszen Tisztelendő Atyaságodnak mind helye, mind napja. Hanem még most magamnak is szótul kell várnom; Méltóságos Püspök Uram ő Nagysága majd fog eránta rendelést tenni. Gárgyán [gvardián] Atyám öszentsége megígérte, hogy minden rügott fekete barátoknak ő fog szállást készíteni, kik akkorra barátságért ide jönnek.

Sebes lábaim – Istennek hála – naprul napra erősödnek és szemlátomást gyógyulnak. Ha más bajom nem érkezik, lábam miatt ugyan nem múlik el az új Mise.

Már kétszer is széltibe jártam Csödi Prépost Úr házánál fel s alá a gráditsokat. Sőt olyan vakmerőségre is vetettem, hogy mivel Prépost Uram méltóztatott felvállalni a prédikállást az én primitziámon, én viszont parolát adtam az Úrnak, hogy mikor ő fogja a második primitziáját tartani, akkor megfizetem a költsönt és én prédikálom el ő Uraságát. Bezzeg ez lenne ám még Nota benébe való történet, ha lenne valami belőle. De mi dolog lehetetlen az Istennél?

Méltóságos Fő Apát Úrnak Ausztriába futását én is sajnálom és szégyenlem. Mert ha úgy vagyon, amint hallom, hogy csak a tselédnek sérelmiért szomorodott meg és inkább választotta a Szent Kereszti Tarka barátoknak Königshoff nevezetű majorját, mintsem hogy főúri és tekéletes jó rokonságának házánál maradt volna, ezt már, úgy segéljen, nem tudom öszvefértzelni az illendőséggel.

Mi tehát, édes Barátom! jobbat gondoljunk, és akik egyszer házaiknak árnyéka alá befogadtak, vándorlásunkkal meg ne szomorítsuk őket. Egyikünknek jó Tömördön, másikunknak pedig jó Szombathelyen veszteg ülnünk. Tartozunk illyen nagy jót velünk tévőkért holtunk napjáiglan áldozni és imádkozni. Hogyha pedig ők reánk unván, kiteszik turbitzánkat az utzára, mint az egyszeri Varga Péter a legényének tarisznyáját, akkor már az hálaadatláságnak gyalázatos vétke nélkül bútsút vehetünk jó kvártélunktul és odább baktathatunk Istennek szent hírvél.

Orcziné Húgom Asszony köszöni a szép köszöntést. Én pedig igaz szívességgel tisztelem az egész tömördi úri házat, maradván állandóul

Tisztelendő Atyaságodnak régi szolgája és szíves barátja

Samu Apát m. pr.

Szombathelyt, 2-a Julii 792.

P. S. Bezerédi Péter ötsém és Kultsár professor uramékra erősen rivakodtam, hogy a tömördi házat elkerülték. De vagyon jó mentségek: mikor útnak

indultak, megnyilazta a kovács egyik lovokat s azért se Tata, se Tömörd felé nem tartottak, hanem a sánta lónak kedviért mindenütt csak a rövidebb utat keresték.

Isten botsássa, hogy ezen levelet tegnap különös jókedvvel írogatván, kérkedő szókat is találtam belé egyelíteni [elegyíteni].

De ma, ugymint 3-a Julii már megaláztattam: mert Szent-Miséét mondván, ha elejétül fogva végéig a két legényeim karomnál fogva nem tartottak volna, bizonyosan lábaimrul lerogytam volna. Illyen gyenge hajszálon függ a vén embernek ereje és minden képzelt reménysége. A Dieu.

1792. júl. 24. – [Teljes szöveg]

Tisztelendő kedves, édes régi jó Barátom!

Sietve írok, mert félek, hogy a Bétsbe menő póstát el ne szalasszam. Pedig sok szóval kellene megköszönnem azokat a lélekgerjesztő római tudósításokat, mellyeket utóbbi levelében méltóztatott velem közölni. Sokan leírták és már szélitibe híresítik a kegyességi Máriának bőkezűségét és bábáskodását. Kérem, ha másszor is illyen szép dolgokat fog írni Róma vidékére a Páter Pius, hadd tudjam én is. Bizony nem adnám egy esztendeig folytatott bétsi Hírmondóért.

Már ne kételkedjék Tisztelendő Atyaságod, hogy Méltóságos Fő Apát Urunk elhagyott bennünket. Bakonybéli [apát] úr írja, hogy bizonyosan elment Pápárral Königshoffba.

Azt is írja, hogy az új Király Budán minden kerengés nélkül megígérte a Benedictinusoknak helyre állításokat, elsőben ugyan őnéki, más napon pedig Gróf Brunszvik Antal úrnak is. Adja Isten hogy a szép szó után következék a tselekedet.

Most a Palatinus Tihany várába múlatja magát és onnan paripáz ki naponkint a füredi savanyu vízi compániához.

Szent János nyaka-vágásán, ha Isten életben és egészségben tart, meglesz az új Misénk. Méltóságos Püspök Uram ő Nagysága adja meg az áldomás-pohárt, és azt ígérte, hogy a residentziájában mind szállásra, mind lakozásra örömet fogja látni, valakik ide öszvegyülnek, akár azok kardossak, akár tarka-barka avagy fekete barátok légyenek.

Tisztelem Lóringér Uramékat az Asszonyságokkal egyetembe és maradok, míg élek

köteles szolgálja

Vajda Samu (saját kezé)vel

Szombathelyben, 24 Julii – 792.

1792. aug. 17. – [Teljes szöveg]

Tisztelendő Páter Egyed Uram, régi jó Barátom!

Közelítvén napja a jubileomi Misének, ugymint Keresztelő Szent János nyaka vágása. Már most köteleességem volna szerzetes atyámfijait és barátimat azon koszorús, bokkrétás és tarka-barka pántlikás újdon-új Áldozatra [az arany-misére] mindenhonnan öszvehívni. De minthogy saját házam, se tüzem itt

nintsen, nem merészlek emberséges embert egyenesen invitálni, hanem Tisztelendő Atyaságodnak is csak tudtára adom azeránt való rendelkezéseket.

Méltóságos Püspök Uram ő Excellentiája méltóztatott kegyessen ígérni, hogy a lakzimat kitartja, és a főbbrendű Uraságokat szállásra is öröme befogadja a maga residentziájába.

Tisztelendő Páter Constantinus gárdjánunk szállást készít a szerzetes atyafiaknak. Húgom-Asszonynak háza is két jó új szobáknak építésével megtágítatott. De mitsoda ez annyik között, akiket várhatok? Várom pedig a Könighofbul Méltóságos Fő Apát Urunkat, a Bakonyi és Dömölki Kolléga Uraimat, meg talán a Szala-vári is eljövend. Nem reménlem, hogy ítélet napja előtt több Benedictinus Atyafiakat lássak együtt, ha Tisztelendő Atyaságod is egy kis csoportot kiolvashat Komárombul és akkorra ide vezethet.

Kérem, édes drága jó Barátom, közel lévén Gyórhöz, ne terheltelessék e dolog eránt tudósítani a Győrben lakó és annak vidékén elszéljedett szerzetes atyánkfijait is: mert hogy fejenként írjak mindenikének, se kezem nem győzi a munkát, se szemem nem akar világosítani. Hanem a lábam bordáji derekasan erősödnek; már egyszer gyalog is elsétáltam a püspeki várba. Portziunkulakor pedig a tseri barátoknak konventiben tsatangoltam és a felső ambitusban mondtam Szent Misét.

De nem akarok sokat kérkedni; hanem ajánlom magamat régi jó szívességébe, és állandóul maradok

Tisztelendő kedves jó Barátomnak
alázatos szolgája s atyjafija

Vajda Samu (saját kezé)vel

Idvezlem és tisztelem az egész úri Loringer házat.
Szombathelyben, 17. Aug. 792.

1792. szept. 3. – Tsak nem fakattam meg búmban, hogy ittlételekor se neve napja Tisztelendő Atyaságodnak eszembe nem jutott, se a szép verses könyve kezembe nem került előbb, hanem elmenetele után harmadnapra. A sok lakozás, a sok tere-fere és az elmenőktől való bútsúzás okozták szállásomon ezt az észveszést. Immár most szánom s bánom feledékenységemet! botsánatot kérek, és szívbül köszönöm hozzám mutatott szívességét Tisztelendő Atyaságodnak...

Méltóságos Fő Apát Urunk Könighofbul hozzám küldött levelében menti magát, hogy a Koszorús Misénkre el nem jöhetett, mert a lábai újra megromlottak és egy lépést se tehet, ha mástul nem vezetetik.

Csödi nagy-prépost uram áldja az Istent, hogy a prédikálásban hatalmason megizzadott: harmadnapon megindult rajta az aranyér nagy bőséggel, és már bízik, hogy még élél 15 esztendőig. Tegnap nála voltam ebéden és ismét kezdett szorongatni, hogy a költsönnek fizetésére gondom légyen. Mert el nem engedi, ha a Királyi Táblára kell is kelni a dolognak.

Eppen eddig írtam e levelet, mikoron bétoppant hozzám P. Gvárdián Atyám a fatsizmába. És értvén, hogy Tisztelendő Atyaságodnak írok, ő is könyörögni

kezd vala, hogy botsánatkérését jegyezzem fel, mert ő is mint a megholt elfelejtette a minap Szent Egyed napjának közellétét. Mindkettőnk nevébe tehát jelentem örömet, ha egészséggel elérhette és tölthette neve napját Tisztelendő Atyaságod és hogy tsöpörődött vénségéig még százszor is jókedvvel tölthesse, igaz szívből kívánom.

Méltóságos Püspök urunk tegnap Rumban volt a Prímásnál, ma pedig Körmenten múlatják magokat több sok méltóságokkal seregessen. Onnan Rohontzra viszik által a lakozásnak sorját.

Ők járjanak Istennek szent hírivel! Mi pedig tovább is szeressük egymást és imádkozzunk egymásért, hogy üdvözülhessünk...

1792. nov. 13. – Egy bötsületes ifjú ember Gyórról kezemhez hozta az egész kötést [kötetet], mellyel méltóztatott Tisztelendő Atyaságod megajándékozni. Botsánatot kérek, hogy illy későre köszönöm meg hozzám való szívességét: nehezen esik az asztalnál ülnöm és az írást üznöm. Mert rútul feldagadoznak a lábam bordái, ha tovább ülök és néhányszor le nem dülök nyoszolyámba.

Különös kedvem tölt az új szent apátza-asszony életének olvasásában. Bár valamelyik kármelita atya magyarrá is fordítaná! Hogy Hazánknek leányi is épülhetnének a sok szép tekéletes példának olvasásából.

Itt most Deputáziót tart a Nemes Vármegye a megígért subsidiumnak repartitziója végett. Mindjárt az első napi sessióban engem vettek elő, és nem tekéntvén professiómat, három aranyat vetettek hogy már nemes emberre. Pedig aki szerzetes, se gróf, se nemes többé... Az idevaló kánonok urakat is erőssen tzigányabrakolják, talán hajok se marad a fejeken. Dömlöki Collega Uramat még nem vették elő, de bizonyos, hogy annak is csak az én nótám szerint fognak hegedülni. Én ugyan ezen illetlenségeket immár megírtam Budára a Bakonybéli Úrnak és kértem, hogy tégyen erántok jelentést a Felsőges Helytartói Tanátsnál.

De jobb az Istenhez folyamodnunk, mert bizony papra-morgó világot értünk!

Követem méltó bötsülettel, édes jó Barátom, hogy mindég csak ilyen kedvetlen dolgokru írok! De mit tegyek: holott sehonnan se hallok semmit, ami vigasztalhatna bennünket?

Orcziné Húgom-Asszony köszöni róla való jó emlékezését Tisztelendő Atyaságodnak és viszontag köszönti, kívánván Istentül minden igaz jókat...

1793. jan. 15. – Én minekutánna egyszer a sántáknak bötsületes tzhíbe estem, ki nem tudok vánszorogni közülük. Szűz szent Katalin napján újra elesvén lábomru, decembernek utolsó napjáig fel nem kelhettem az ágybul. Azolta már kettőt s hármat léphetek a szobában, ha vagon, aki kéznél fogva gyámolítson. De Szent Misét nem mondhatok se nem reménylem, hogy valaha mondhasak, hatsak a jó Isten különös irgalommal nem léend hozzám...

A kegyességes Szűz Anyának római képeit mind én, mind pedig Orcziné Húgom-Asszony igen kedvessen vöttük és nagyon köszönjük...

Idvezlem és fejenként tisztetem a Lóringer urakat az Asszonyságokkal egyetemben; nemkülömben a komáromi szerzetes Atyánkfiait is...

1793. márc. 12. – Tehát Tisztelendő Atyasága csak nem akar csökkenni reményében, hogy a mi kirablott házaink ismét helyre állanak? Édes jó barátom! abbul bizony semmisse lesz, mint az egyszeri tótnak a fíjából.

Valamíg Budán azon az eszeveszett kérdésen kötődnek: ha a fejér, vagy a fekete barátok szükségesek-é vagy hasznosak-é az országban? addig semmi jó végezést nem várhatunk Budáról.

Bár inkább azon koczódnának: ha a szükségtelen és kölletlen barátoktól s apátzaktól szabad-é elvenni, ami törvényesen övék volt? vagy ha elvették, nem köll-é ismét visszaadni nekik igaz sajátjokat? Ezen az eszes kérdésen könnyebben általeshetnének és a végzés nekünk is használhatna. Mert ha csak egyszer is belepillantanának is a Tízparantsolatba, mindjárt látnák, hogy az Isten semmi különbözést nem tévén a szükséges és kölletlen emberekben, általjában megparantsolta, hogy felebarátunknak sem ökrét, se szamarát, se semminemű jószágát ne csak el ne vegyűk, de csak megkíványni se merészeljük...

A párizsi jákobinusok is pártütéseknek mindjárt kezdetében azt a bohó kérdést tették fel: ha király kell-é vagy nem a Frantzoknak? Ezt tovább nyomozván, hamar kivették a páltzát törvényes királyoknak kezéből, végre pedig nyavalyásnak fejét is elszabták a nyakátul.

Mert ha igaz, hogy bolond az ispánnya az eszeveszett Vármegyének, még igazabb, hogy bolond a végezete az eszeveszett kérdésnek.

Tartok tőle, hogy Budán is addig űzik-hajtyák a szükséges és kölletlen barátoktól való kérdést, hogy utoljára egy szálíg meres-merevén feltólnak talitskában bennünket a Szent Gellért hegyire és nyakkal vetnek alá a Dunába.

Az-után osztán se barátjok, se apátzajok immár nem lévén, magokat támadják meg és minden grófi és főnemesi famíliának ágait-bogait kezdik fartzinálni: ha azok szükségesek-é, nem-é az országban? Mindhogy pedig egy sintsen közülek, kit azzal nem gyalázhatnának, hogy el lehetnek nála nélkül, azokat is kiűzik hazájokból és pokolba kergetik. Hadd tellyesedjék bé rajtok: amely mértékkel mérték, azonnal mérettetik vissza néktek is.

Tudom, hogy a rúgott barátoknak illetén panaszos eszmélkedések ellen azt forgatják némely tudálékos juristák, hogy a közembernek nem szabad a másét elvenni, de a Fejedelemnek nagyobb a szabadsága; mert annak minden alattvalójának jussán és jószágán egy bizonyos eminens és tsaknem istenséges altum dominiumja vagyon. Van ám az ördög anyja, se nem altum dominiumja.

Ez az altum dominium csak ama gyilkos Jezábel királynénak Tripartitumában találtatott írva, mikoron a szegény Náboth szólejárul kérdés támadott az udvarnál. De sem az Istennek, se a Magyaroknak törvénykönyveiben csak egy betű sintsen errül a fejedelmek altum dominiumjárul, hanem bezzeg sok betűk vannak az arcta obligátióru, mellyel szorossan köteleztetik az ország ura, hogy senkit alattvalói közül igaz jussában se maga meg ne sértsen, se meg ne engedje, hogy másvalakitül háborgattassék békés megmaradásában. Ennek okáért nagyobb latorságot követ el az ország fejedelme, mikor egy jámbor jobbágyjának egy vágó-szólejét elveszi, mintsem mikor a bakonyi patvaristák Lóringuraknak tsordájából kiszakasznak hat darab jó kövér ártányokat és

azokat loppal elhajtják Győr alá a vásárra. Mert ezek a zshiványok nem kondásai Loringer uraiméknak, a Fejedelem pedig mint a maga szemevilágát, úgy tartozik oltalmazni alattvalójának minden jussát jószágát.

Méltóságos Fő Apátúr Urunk ennekelőtte egy holnappal nagy szívességét mutatta hozzám. Ide küldötte Königszhofbul az Ignázt deák komornyikját, hogy harmadnapig maradjon nálam és tanítson meg, miként bajlódjam fekélyes balláboommal. Hozott magával próbált praescriptziókat is, mellyekkel mindazonáltal nemigen élek; hanem az Ignáznak visszamenetele után – hála légyen az Istennek! – az én lábom bizony meggyógyult, és mostmár se fáj, se dagad, se csak kesedék se látszik rajta...

Talán immár hosszúra is terjedett kelletlen írásom? Ha bánja, édes barátom, állyon bosszút rajtam és írjon vissza még hosszabbat...

Majdnem elfelejtém vala Tisztelendő Atyaságodnak a frantz király halálán való sopánkodását megtzáfolni:

Rettenetes, de igazságos az Istennek ítélete. Ez a nyukszi király vitte bé Frantzországba a tolerantiát. Az hugenotta kálvinistáknak, kik 14-ik Lajos által egy lábíg onnan kiűzettek, újra jó szállást rendelt. Még kamara-praesességre is felemelt egy genevai Necker nevű urat. És minthogy bitangnak tartotta a földön az Isten országát, mely az Anyaszentegyház, az Isten is bitanggá tette a király országát, és megengedte, hogy abban fenékkal forduljon fel minden.

Így volt ez elejétül fogvást, nem is léssen külömben világ végéig. Így veszteken minden napkeleti toleráns és eretnekeket pártul fogó császárok. Sőt még a zsidó királyok is, kik megengedték, hogy a Jeruzsálemi Templomnak kivüle a halmokon és ligetes erdőkbén áldozzék a nép.

Mi magyarok bártsak a magunk királyaira tekintsünk vissza: Melly győzödelmes volt első Lajos és Hunyadi Mátyás, de mind a ketten igen intoleránsok voltak. Illyenek voltak 2-ik Ferdinánd és első Lipold is. Ezeket az Isten a religióért való buzgóságért sok diadalmak koszorúival ékesítette esztendőnként.

A toleráns Józsefet pedig nem tolerálhatta Őszentfelsége: miként megszasztották ennek a gatyáját Bánátban maroknyi oláh zshiványok! Ha tovább úzték volna, Bétság futott volna előttök, és ott is az ágy alá bújt volna féltében!

Méltán is üldözi az Isten a toleráns fejedelmeket: mert ezek, ha talán nem gyűlölik is, de bizonyos, hogy az Istent nem szerethetik, megengedvén, hogy annyi oskolákban, oratóriumokban – jobban mondanám blasphematoriumokban – naponként káromoltassanak a Krisztustul szerzetett szentségek, jelesül az oltári szentség, a szent Mise áldozattya, az Isten Anyja és minden szentek...

Nohát ennek utánna ne sirassa Tisztelendő Atyaságod a frantzia királyt se királynét, hanem mikor veszteket hallja, mondja mindenkor: Gloria Patri et Filio etc.

A Titkos látások Könyvében is – de bétéve nem tudom, hol – sok ditséretet mondottak mennyben a szentek, mikor a földön veszteken a gonoszok.

1793. máj. 10. – Nem tsekély vigasztalást vöttem Tisztelendő Atyaságod utóbbi levelébül. Értvén abbul, melly igen szája ízént esett legyén a nyitrai

utazás. Főképpen pedig, hogy minket is meg akarna látogatni Szombathelyen. Isten hozza szerentsés úttal mind eddig! Bizony szívessen várom és örömmel fogom megölelni. De kérem, ne késsék, mert ha a szombathelyi röst asszony-nak fara-fordulása napjára ide nem érkezik, az után már alig lel itten. Annyira erősítik minden felül, hogy vége van számkivetésünknek és hogy tsak az óra nem tölt reá, ismég visszamegyünk sajátunkba és fekete barátokká leszünk...

1793. júl. 9. – Tisztelendő Péter Egyed Uram, régi kedves jó Barátom!

Én is tsak olyan bús furugla nótára írhatok vissza, aminőre írt vala nékem Tisztelendő Atyaságod. Ennek a folyó esztendőnek kezdetétől fogva szüntelen biztattak, hogy a régi lábra visszaállítnak bennünket, de semmisse lőn az ígéretekből.

Hanem a múlt napokban újra felboszantott egy Bétsből jött emberséges ember, hogy már ne búsuljak, mert ha előbb nem is, de öt esztendő múlva bizonyosan visszamehetek a Tihanyi Klastromba. Illyen tsűf vége lett a hírharangok szőlésának.

Hajtsunk tehát fejet az Isten ostora alatt és e számkivetésben maradjunk meg tsendes elmével...

...Az én lábaim se fájnak, se dagadtak, se tsak egy hajszálnyi kesedék sintsen rajtok, mindennap harisnyákat és tzipóket vonok reájok; mindennap Szent Misét mondok, és pedig tsak egy ministerrel. Ha vénségem nem erőtlentene, talán Szombathely városát is, lábon járván egy estve megkerülném...

Ennekelőtte két vagy három héttel véletlen bétoppána hozzám Molnár János szepesi kánonok úr. Szép piros és tellyes ábrázatban lévén, alig tudtam reá ismerni. Reménylem, hogy innét visszatérvén Szepesbe, megmutatta magát Tömördön is, mert igen nagy szívességgel emlegette Tisztelendő Atyaságodat...

Constantinus gárgyánunk őszentsége tegnapelőtt jött vala haza a tartasai fördőből; most se szebb legény, mint a fördés előtt vala...

Majd elfelejtém vala, hogy a Subsidiumba Méltóságos Fő Apát Urunk fizetett fl. 60 [60 forintot], Dömölki Apát Úr fl. 200 [200 forintot]. Én pedig fl. 206 és x 57 [206 forintot és 57 krajcárt]. Mind a hármunknak jövedelme egyenlő. Hanem engem nyilván azért taxált nagyobbra a Vármegye, hogy én vagyok a legvényebb. Miólta a világ fennáll, még Amerikában se voltak olyan barbarusok, kik a vénségre adót vetettek volna.

1793. aug. 27. – Édes, kedves régi jó Barátom!

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Ezzel a szép avas pápista köszöntéssel azért kívántam kezdeni leveletem, hogy minden előljáró kurtizányság nélkül utánna vethetném, hogy ő áldja meg Tisztelendő Atyaságodat, hogy a közellévő Szent Egyed Apátúr napját érhesse egészséggel és tölthesse jókedvvel.

Bártsak már egyszer elérkeznie az a mi új születésünknek óhajtott napja is, mellyen saját házainkban egymást barátságossan köszönhetnénk és szerel-messen megölelhetnénk! Most ugyan, hallom, igen jószívű Fejedelmünk va-gyon, kitül minden jót várhatunk; de azt is mondják ám, hogy igen gonosz

lelkek intselkednek környüle. Most is hatalmas az Udvarnál Lászi, Szvisen Rozenberg, hányon-hányon: mind semmihitű klubisták, és – ami károsabb – a budai Helytartó Tanácsunk egy hajszállal se gondolkodik eszesebben, mintsem amazok.

Ennek a folyó esztendőnek kezdetétől fogvást mindenfelül bízattak bennünket: már vége felé van az esztendő és mi mégis széjjel vagyunk hányva...

Nagy-Asszony napján itt volt Szombathelyen Méltóságos Nyitrai Püspök Úr ő Nagysága. Engem is a szállásomon méltóztatott meglátogatni. De nem igen bízattott a fundatzióinknak visszanyerésével. Hanem igen örülök, hogy tapasztalhattam, melly tudós és melly országos derék úr légyen ő Nagysága!

Ennek a hónap közepén bakonybéli Apát Uram is felfutott Bétsbe Zsolnai úrral egy társaságban. Talán azok majd hoznak valamely jó hírt, ha visszaérkeznek...

1793. nov. 30. – Vettem hosszas utazásairól írott bötsös levelét Tisztelendő Atyaságodnak.

Én is egy kiskét kiportáztam az ősszel. Bútsúba mentem vendégségre Szent Imre Hertzeg napján, Györrül ott találtam Vajda László uramötsémet. Nem egyszer fordult meg közöttünk Tisztelendő Atyaságodnak igen kellemetes emlékezete és jó híre neve...

Noha pedig annyi utakat járt és annyi felé sántikált az idén Tisztelendő Atyaságod, mégis – amint veszem észre – ugyantsak nem tudott végére járni, ha lészen-e immár belőlünk egy fúró vagy egy kalapács? Én úgy tartottam eddig s ez után is megmaradok benne, hogy engemet Szombathelyen és Tisztelendő Atyaságodat Tömördön eszik meg a kukatzok... Mert a dühös frantzok, ha ideérkeznek is, Párizsba bizony nem hajtnak bennünket, hanem vagy fejünket elütik, vagy a száríttóra felmagasztalnak...

Húgom-asszony viszontag tiszteli Tisztelendő Atyaságodat és a Lóring urakat...

Igen homályos az idő, nappal is alig látok és tovább nem írhatok hanem Ditsirtessék az Úr Jézus Krisztus, Ő irgalmazzon mindkettőnknek, és a tömördi úri házra árossza le bőséges áldomásait.

Iráram Szombathelyben, ultima novembris – 793.

Tisztelendő Atyaságodnak igazszívű szolgálja

Vajda Samu (saját kezé)vel.

1794. febr. 13. – Úgy rémlik előttem, mintha minapi levelemben kívántam volna felbízattani Tisztelendő Atyaságodat, hogy Méltóságos Fő Apátúr urunknak második pap-vőlegénységét [aranymiséjét] prédikállással megtisztelni és magasztalni el ne mulassa: sem akkor másvalakinek a Pannonia szent hegyi katedrát ne engedje.

Hanem bezzeg külömbet írok most. Nem lesz énekes Primitzia, hanem tsak suttogós. Ehhez pedig se versek, se prédikázió nem illenek.

Azt írja a Méltóságos úr, hogy ő tsak olyanképpen akar tenni, mint a Migázi bétsi Kárdinális tselekedett vala. Elmégyen azon a jeles napon vagy Kis-Mar-

tonba, vagy Mária-Lantzendorfba, ott a tsudálatos kép előtt elsusogja Miséjét. És ha jó-akaróji közül valaki ott leend, azt fogja mondani néki: Hálá Istennek! elvégzém a második Primitziámat. Amen.

Engemet úgyse! okossan gondolkodik! Mit is kell kérkednünk és lármázunk vele, hogy vén papok vagyunk?

Egyedül az az ok indíthatná fel az embert a pompás primitzia tartására, hogy az együgyü keresztyének, látván a koszorús-bokrétás és szép tarka-barka pántlikás Új Misét, fel szoktak buzdulni az Istennek tiszteletiben és nagyra betsülik az áldozatot, melly ilyen külső ékességekkel végeztetik.

Oh, bár a világnak minden kintse, gazdagsága és az emberi kezeknek minden elmésőbb tsinálmányai ott fordulnának meg, ahol áldozat tartatik a legnagyobb mennyei Fölségnek! Térjenek pedig meg a kálvinisták, kik tsak pajtában imádják az Istent, és olyan parasztul tisztelik őtet, mintha a tsordást hitták volna áldomásra...

...Nem nagy vigasztalásokra vagyon a szombathelyieknek, hogy ide béhozattak a filozófiai oskolák. Mert a filozófiát tanuló ifjak rendkívül zabolátlanok: pipások, tánczosok, kortsmások. Az hegedűszó mellett éjjenként utczahosszat kurjongatnak. A professoraiknak, kik feddik őket, füttyöt hánynak...

Mindég azt gondoltam, hogy meghalok én az Antikrisztusnak eljövele előtt. De már nagyon kezdek tartani tőle, hogy az ördög fija életbe ne érjen.

Azt is írta Méltóságos Fő Apát Úr, hogy szegény Páter Móriczunk meghölt Deákiban.

Tisztelem a komáromi atyafiakat.

1794. márc. 2. – Ma reggel vettem óhajtott levelét Tisztelendő Atyaságodnak. És – hogy igazán megvalljam – nem annyira örültem annak, amit olvastam, mint amit nem találtam benne. Egy tsonka győri könyváruló azt beszélte nékem a minapában és tsaknem esküvel erősítette hogy a szent-mártonyi klastromunkban 500 frantzia rabokat rekesztett a Tsászár.

Ezt hallván nemtsak mély búsulásba merültem el, hanem alig tartóztathattam magamat, hogy káromlásra ki nem fakadtam. Mert gondolom vala magamban: ha már kirablották s elpusztították, hagyták volna a baglyokat és denevéreket ott lakni. Miért kellett azt a Szent Királyunknak első fundázióját latrok barlangjává tenni...

Minthogy tehát ezekről a szent-mártonyi új lakosokrul semmit se találtam Tisztelendő Atyaságod levelében, igen megörültem rajta és elhittem magammal, hogy hazudott nékem a német, mikor Szent-Mártont latrok barlangjává lettnek beszélte... Mert ha ez való volna, bizonyossan tudta volna azt Tisztelendő Atyaságod és most hozzám írván, tőlem el nem titkolta volna...

Én pedig a lábom szárait most is gyakorta pároltatom a szénapolyvának gőzivel, de amiatt egy kis sebetske tsak megmarad a jobbikon, melly miatt mégis – hála Istennek – minden nap Szent Misét mondhatok. Se nagy fájdalmát nappal már nem érzem, hanem éjjel gyakorta viszket. De annak is leltem már orvosságát: estve fáslival keményen megszorongattatom a lábom fejét, melly egészséges, és osztán éjjel a lábom szára se viszket, mert a rossz vér nem circulálhat a szoros kötés alatt.

Itt most szép farsangi napok lévén, nappal sok vendégségeket ütnek a Bakhus Istennek tiszteletire, éjjenként pedig a Bál Istennek szolgálnak. Egyiket nevezik tzall [Zahl-] Bálnak, a másikat Szabad Bálnak, a harmadikat Noble, a negyediket Purger [Burger] Bálnak.

Tudom, hogy Tömördön ennyi bolond Bál Isteneket nem imádnak. Kiért is az igaz Isten hogy minden áldomásait árossza reájok, szívemből kívánom, maradván míg élek

Tisztelendő Atyaságodnak igaz szívű szolgája és szerzetes társa

Vajda Samu...

1794. máj. 10. – Édes régi jó Barátom, Tisztelendő P. Egyed uram!

Nem kevés vigasztalást vehettem volna utóbbi kedves levelébül Tisztelendő Atyaságodnak, ha volna valami kis szűk helyetske bennem, ahová befúrhatja magát a vidámság. De most éppen újra ismét Isten nyomorultja lettem: láb nélkül is visszamentem a sánták tzéhibe. De se az Isten oltárjához járulni nem tudok, se betsületes ember házához menni.

Ez a baja szent-mártonyi Fő Apát Urunknak is, és azért semmit se akar hallani az új koszorús-bokrétás és tarka-barka pántlikás primitziárul, hanem megmarad előbbi végzésében, és sem ide Szombathelyre, sem a Pannonia hegyire nem készül primitziázni, hatsak az Isten jobb erőt nem adand néki.

Itt most Sedria [Sedes Judiciaria] tartatván sok úri emberek jó kedvvel olvasták nálam a komáromi restaurázióknak folyamatját, melynek előbb tsak hírét is alig hallották, mint a Tolna vármegyeiek a Hiszek egy Isten imádságának...

Nemetz Praefectus Úr a kisczelli klastromot Tráktér házzá akarja tenni és a pátereket abbul kiszállítani. Szegény P. Amánd eléggé lót s fut miáttá, de megválík, mire mehet a hatalmas ellenséggel. Szegény kis-czelliiek az üldözésnek idejekor békével maradtak a háznál; most a békességes időben akarják őket kihányni a házbul.

Azt is írja a minap Fő Apát Urunk, hogy ő már Bétsbül assecuráltatott, hogy Szent-Mártonba nem szállítatnak frantzia rabok. De bezzeg nem assecuráltatott, hogy a barátok odaszállnak; sőt azt írja, hogy mi ketten azt nem fogjuk érni, hanem az ifjak megérhetik.

P. Alexiusunkrul az itt a hír, hogy a Personalis Úrnak kérésére kitsapta légyen ötet Vábul a Méltóságos fejevári Püspök és hogy most Győrött tsa[va]rog az öttsénél. Azt is mondotta egy valaki, hogy a szent-mártonyi plébániáért könyörögne, de olyan dombos hely nem törött lábú papnak való...

P Gárgyán [gvárdián] Atyám nagyon könyörgött, hogy mikor írok, az ő nevével is szépen köszöntsem Tisztelendő Atyaságodat. Bizonynal sokat szolgál nékem ez a jó ember: miolta lábamrúl elestem, minden innep és vasárnapokon eljő ide Misét mondani, meggyóntat, megáldoztat és lelkemnek gondját viseli, hogy el ne vaduljak.

1794. máj. 27. – Kedves, régi jó barátom, Tisztelendő Páter Egyed Úr!

Már két előbbi leveleire se feleltem Tisztelendő Atyaságodnak, és ímé, ma az harmadik is elérkezett. Köszönöm rólam való gyakor emlékezetét és barátságos levelezését, de bocsánatot kérek, hogy kötelességemnek viszontag meg nem tudok felelni.

Ezt is csak bunda-mentében írom, nem tudván reverendát öltetni sebes kezemre. Mert a múlt szombaton, kerülgetvén nyavalyás fejemet a guta-ütés, eret vágottatott rajtam az orvos. A vágás helye osztán megevesedett és most csak bundában kell lennem, míg a karom meg nem gyógyul.

...Most Generális Gyűlés tartatván... a nagy sereglő gyűlés ma fejeztetik be a Fő Ispán Hertzegtül adandó cifra bálban és úri lakozásban. A jövő napokon pedig Körmenden is megjárják a gyűlésnek nótáját és megisszák az áldomását.

Sem eszem se kezem nints jó helyen, hogy többet tudnék írni; de tárgyam sintsen, amirül írhatnék. Méltóságos Fő Apát úrnak se hallok híret.

Hanem a szombathelyi asszonyaink velem együtt tisztelik Loringer urakat és Tisztelendő Atyaságodat. Én pedig maradok holtomiglan

Tisztelendő Atyaságodnak régi jó barátja
és köteles szolgálója

Vajda Samu (saját kezé)vel

Szombathelyben, 27-a (vigesima sept) Maji – 794.

(Utóirat) Köszönöm a meggyfa-leveleknek ajánlását, de talán nem szorulok rájuk. Nitzki Zsigmondné húgomnak flastromával kezdettem élni: ez szem-látomást tisztítja és gyógyítja lábam sebjét...

De vajjon visszaállítatunk-é valaha pusztá klastromainkba?..."

Vajda Sámuel apát úr nem tért vissza többé szeretett klastromába. „A legnagyobb mennyei Fölség” az örök otthonba hívta.

Egészsége egyre hanyatlott. 1794. okt. 21-én írt még egy utolsó, rövid levelet kedves rendtársának Tömördre. Közli benne, hogy „többnyire már, félesztendőttül fogva, csak az ágyban heverés volt minden dolgom.”

Hosszú hallgatás után, mivel leveleire nem kapott többé választ, Hollósi Egyed már arra gondolt, hogy az apát úr talán nincs is életben. Jött azonban egy levél Szombathelyről 1795. márc. 6-i keltezéssel Kultsár Istvántól, az egykori bencés növendéktől, amelyben ezeket olvashatta:

„Szüntesse meg nyughatatlanságát: az Apátúr él és egészséges. A levelet vette, de feleletével elkésett, nem azért, hogy nem akart volna, hanem mivel elfelejtkezett. Az öreg tölgyfának szárad a teteje. Lassúdik mindenben, és mintegy szemlátomást tapasztalni, hogy közelget az elenyészéshez. De mindazáltal a gyomra hív szolgálatjában és szíve az ájtatos buzgóságban semmit el nem múlat. Nagy köszönettel fogadta a levelet és az örvendezést...”

Utolsó perceiben szerető jóbarátja, Szily János, szombathelyi püspök állott az apát betegágya mellett. A hűséges szolga 1795. szept. 29-én adta vissza lelkét a Teremtőnek.

Vajda apát úr alakját – meggyőződésem szerint – a régi magyar bencések legnagyobbjai közé kell sorolnunk. De főképen a XVIII. század viszonylatában kell értékelnünk, amikor a fölvilágosodás szelleme hatott és Rendünk élete is oly sok negatívumot mutatott fel. Vajda Sámuel szívében tisztán maradt a szerzetespapi eszmény az imádságos és önmegtagadó lelkület, az aggodás a Rend és szeretett rendtársai iránt.

(1983)

IV. KELEMEN KRIZOSZTOM NYALKAI PLÉBÁNOS FELJEGYZÉSEI 1916–1918

Néhány éve került be Nyalkáról – a már lakatlan plébánia-épületből – Pannonhalmára a „Historia domus” első kötete. A kézírásos, most újonnan bekötött könyv első oldalán ezt a címet viseli:

„Protocollum domesticum Parochiae Nyalkensis inceptum anno 1847.”

Vezetését Kovács Márk, neves bencés lelkipásztor kezdte el, még latin nyelven. A bejegyzések 1929-ig folytatódnak, időnkénti kihagyásokkal.

Kelemen Krizosztom 1916-ban került Nyalkára lelkésznek. Pápáról helyezték ide, 32 éves korában. Tíz évig, 1926-ig működött e faluban.

A plébánia naplóját mindvégig szorgalmasan vezette. Sorainak minden biztonnal egyháztörténeti forrásértéke van. Érdemesnek látszik közreadni belőle – szemelvények formájában – legalább az elejéből egy részt, az első világháború idejéből.

Láthatjuk belőle, hogy Kelemen Krizosztom melegszívű, gondos lelkipásztora volt híveinek, akik ugyancsak szerették őt. Igyekezett mindenkit megismerni és velük közvetlen, személyes kapcsolatban állni. Gondja volt a gyerekekre, az ifjúságra és főleg azokra, akik betegséggel, bajokkal küzdöttek és akik gyászolták a fronton elesett szeretteiket.

Megelevenedik előttünk egy csendes kis falu élete. Ez akkor tele volt aggodalmakkal, szegénységgel, szenvedéssel. De beszél a napló a hívek áldozatkész szeretetéről, vallásos buzgóságáról és gyarlóságaikról is.

Megjegyezzük, hogy akkortájt – az 1913. évi Helységnévtár szerint – Nyalkának 788 lakosa volt és 163 ház állt a faluban.

A következő néhány oldalon újra és újra feltűnik az is, hogy Krizosztom plébános – míg odaadón szolgált a nyalkai híveit – mindig túl is tekintett faluja határain. Az ország sorsa, az egész magyar egyház helyzete és jövője is foglalkoztatta, érdekelte. Látta a problémákat és megoldásukat kereste. Távolokban gondolkodott, kezdeményezett és fáradozott.

A naplóban egyszer említést tesz arról, hogy a „késő olvasó” majd hogyan is tekintti azt, amit ő leírt. Mi „késői olvasók” arra gondolunk, hogy sorai mély papi lelkületről és széles látóköréről tanúskodnak. És megértjük könnyen, hogy a jó Isten további fontos feladatokra hívta: jó évtized múltán Kelemen Krizosztom az Egyház buzgó főpapja és a bencés Rend főapátja lett.

1916.

Hajdu Tibor főapát öméltósága Kelemen Krizosztom pápai főgimnáziumi tanárt nevezte ki nyalkai lelkésznek.

Nevezettnek öméltósága látogatása (916. május) alkalmával kifejezte, hogy „a tarthatatlan állapotban lévő nyalkai plébániát, hacsak lehet, még ez évben, vis maior esetén jövőre, de legkésőbb két éven belül újjá építteti a már meglevő csinos terv szerint.”

Az átadás júl. 29-én volt Kemény Fülöp esperes, Szilágyi Oszkár helyettes lelkész és az új lelkész jelenlétében...

Mindjárt átvételkor az a szomorú szerep jutott az új lelkésznek, hogy végig kellett néznie a harangoknak hadi célokra való leszerelését. Leszerelték az 53 kg-os csilingelő lélekharangot, a 63 kg-os kisharangot s a 103 kg-os középsőt. Mikor a harangok búcsúzásul utoljára megkondultak, az éppen csépléssel elfoglalt hívek sokan összeszaladtak, megkoszorúzták és sírva kísérték ki a faluból az egykor oly kedves szavú, most örökre elnémult „bevonuló regrutákat”.

A helyzet tragikomikumáról álljon itt az öreg Menyhért István esete.

Egykor foltozó csizmadia volt az öreg, jelenleg a család mindenese. Szegény embernek békés, keresztény lelkét kissé összekuszálta a világháború förtelmes vérontása. Most is, hogy meghallotta, miről van szó, a kufárokat kiverő Krisztusra hivatkozva, magából kikelten rohant föl a toronyba, hogy a szerelő katonákat az Isten megbízásából a toronyból leszórja.

Azonban éppen megfordítva történt volna, ha a helyettes lelkész – jókor érvén föl – az öreg elmebeli fogyatkozására nem figyelmezteti a részeg szerelőket. Ezen aztán fölvidultak és szívesen beleegyeztek a helyettes lelkész kérésébe: meghagyták az „öreg harang”-ot.

A nép összecsdődült, a harangokat viszik, három pap van a faluban, a pillanat ünnepélyes, hát elérkezettnek látja Menyhért bácsi az időt, hogy másik megbízását kinyilatkoztassa. Álmában többször hallott isteni szózatot, a Szűzanya is ismételten megjelent neki és intette, hogy Menyhért bácsinak, mint az Isten emberének, fővédőségével készüljön egy zászló, az Istenanya karján a Kisdeddal legyen ráhímezve. E zászlót vegye kezébe a Koronás király és Menyhért bácsival együtt vonuljon a seregek élére. Ott lobogtassa meg fönnen a zászlót s kezdje a király: Szent, szent a seregek Ura, Istene... Erre alászállnak az égi seregek és rázendítenek – mint egykor Betlehemben – a „Dicsőség mennyben az Istennek” kezdetű magyar éneke. Ekkor megtörténik a csoda. A seregek kezéből kihullanak a gyilkos fegyverek, a szembenállók egymás karjába dőlnek, szent békesség szállja meg a szíveket és véget ér a világháború.

Nehéz volt az öregot megnyugtatni. Zászlójával még sokat zaklatta az új lelkészt. Előadta megbízását Győrött az alispáni hivatalban is. Németh Miklós alispán állítólag azzal bocsátotta el: „Jól van, édes öregem, tervét őfelsége elé terjesztjük és amikor önre szükség lesz, majd sürgönyzünk.”

Szegény öreg Menyhért bácsi, bár szállná meg a te poétikus rögeszméd a föld hatalmasait is, szörnyű tragikum helyett legalább komikumba fülne véres mulatságjuk!

Kissé tovább időztem Menyhért bácsinál, mint e helyen szabadna. A késő olvasó hálásabb lesz érte, mint az adatelsorolásért. Hadd sejtse meg: idehaza is

hány elme borult el, hány szív törött meg a minden idők legbarbárabb emberirtása következtében, melyet duzzadó önérzettel Istenre, mint tiszta lelkiismeretünk tanújára való hivatkozással a „keresztény” Európa rendezett.

Az új lelkésznek hamarosan akadt dolga. Az iskolaszéki tagok úgyszólván mind bevonultak, tehát sürgősen új iskolaszéket kellett alakítania. A kántortanító-választás aug. 15-ére volt kitűzve...

Aug. 15-én megtörtént a választás a nagyon tótos kiejtésű Urai Gyula és Lengyel János felbári tanító között. Mint egyetlen magyar pályázóra természetesen az utóbbira esett a választás...

A kántortanító-választás után következett a stációs képek megáldásának ügye. Szept. 17-én végezte a benedictiot Szilágyi Oszkár celldömölki hitelemző Buttykay provincialis patertől nyert fölhatalmazással...

Esperes okt. 16-án fölszólítja a lelkészt, hogy a 917. évi pütkösi plébánosi értekezleten tartson előadást a falusi ifjúságnak pasztorálásáról...

Még nov. folyamán egy kis laikajelőltet küld a lelkész a Szociális Misszió Társulatnak elhalt Pethő András leányának, Teréznek személyében. A kedves és szerény lányt nagy szeretettel fogadták.

Főapát úr öméltósága nov. 24-én harangszót, gyászistentiszteletet rendel elhunyt királyunkért, Ferenc Józsefért. A nép figyelme a harcterekről egy időre a bécsi ravatal felé fordul. Nem sok szeretettel szólnak a megboldogult-ról. Latolgatják, vajjon halála okoz-e változást a háború és béke mérlegén.

A decemberi hadikölcsönre a hívek a lelkésztől is buzdítva nagyobb összeget jegyeznek, a lelkész útján is. Ketten-hárman 12.000 K-t.

A lelkész rendezgeti, válogatja a folyóiratok-, lapok-, könyvek-, papirok-nak padlásra hányt halmazát, összeállítja s leltározza a püspöki körleveleknek, plébániai irattárnak gyujtalékul el nem használt töredékét.

A falubeliek elhalmozzák a lelkészt panaszokkal...

Az elmúlt hónapokban sokat küzdött a lelkész az ifjúságnak a háborús viszonyok (drága gyermeknapszám, az atya távolléte, nagyobb szabadosság, rossz példák, általános fegyelemlazulás) következtében való elszilajulás ellen; a nyomorúságból, könnyű meggazdagodás vágyából táplálkozó lopás, csalás, árdrágítás ellen. Fáradozott a szegény és tehetős között egyre mélyülő szakadék-nak Krisztus szellemében való áthidalásán.

Deo gratias.

1917.

A tél karácsonyig sáros volt. Sokat gondoltunk a nyirkos lövészárkok szegény lakóira, kiknek a fekete karácsony megint csak nem hozott békét.

Az újév aztán fehér lett, hideg lett, kifejtette a hidegnek a csipőstől a velőt fagyasztó, cudar időig minden árnyalatát. A szabadságos katona térdig gázolt a hóban, mire kis faluja tornyát közelről nézhette. A lelkük bizonyára mind-egyiküknek szabadságos volt, mert sokat járt haza a kicsi, gőzös, meleg szobácskába az öreg édesanyát, a feleséget, kis családot kísérteni, könnybe borítani.

A plébánia sötét, nyomott első-szobája sok keserű panasznak, fölcukló zokogásnak volt a tanúja, míg a lelkész a rózsaszínű táborig lapokat, a Szibéria

hómezőiről írt, halvány-zöld kártyákat olvasta s válaszaikat írta. Bizony, a kurtára fogott téli napok jó része ebben telt: egyik bácsi meg különösen a néni sem hagyta másfél, két óránál alább, hogy az új plébánosnak a család múltjába, jelenébe bepillantást engedjen.

A számadások, anyakönyvi másolatok elkészítésére, breviáriumra, egy kis lelkipásztori olvasgatásra már alig jutott napvilág, mert petróleumra csak emlékezni lehetett a 917-i, világtalan télen. Mi is lehetett a 9 napig tartó egyiptomi sötétség a nyalkai 4–5 hónapozhoz képest? Mikor a feneketlen sár, vagy térdig érő hó miatt a világot csak a konyhaajtóból lehetett szemlélni, mikor újság, egy kis hír a nagyvilágról hetenként egyszer, legfeljebb kétszer érkezett.

A farsang lakodalmatlan farsang volt. Nóta, tánc azért volt a „korcsmán” harmonika-szóra is úgy vasárnap-este. A pihent lányok rángatták a pelyhedző állú gyerkőcöket. A háborús legényekben felgyülemlett önértzet aztán hajnalig tartó sivalkodásban áradt a pihenni akaró falucska sötét csendjére.

A lelkész és a tanító Szigeti József: „A csizmadia mint kísértet” című darabját adatták elő az ifjúsággal, hogy jókedvének nemesebb irányt szabjanak.

A lelkész – saját költségén, 600 Koronán, Pathe-loc mozigépet szerzett be, hogy szórakoztató és tanulságos előadásokkal a fiatalokat a korcsmától elvonja. A „zsúfolt házakra” azonban az iskola öreg padjai s nagy ablakszemlei fizettek rá, no meg a tisztaság. Nagy baj volt, hogy az iskola egyúttal a tanítónőnek s öreganyjának magánlakása s ők bizony nem örültek a rakoncátlan tömegek örömének. S ez, tekintve az iskola szerencsétlen fölépítését, nem is csoda. Nem kisebb baj volt, hogy egyrészt megfelelő filmek nem álltak rendelkezésre, másrészt, hogy a mozihoz elsötétített teremben a néhány fölmentett hős kezdett szemtelenül viselkedni úgy, hogy a lelkésznek kettőt is ki kellett az iskolából akolbólítania. A vége az lett, hogy mozigépét a lelkész a Szociális Misszióknak (Budapest) ajándékozta.

Ezek után a lelkész nem valami derűs képet rajzolhatott a bencés plébánosok pünkösdi összejövetelén a falusi ifjúság önműveléséről. Ehhez nép-ház, nagy-terem szükséges. Erre az iskola, különösen a nyalkai iskola nem alkalmas. Kell a világi hatóság érdeklődése, fegyelmező támogatása; kell országos szervezkedés olcsó ifjúsági lapok, iratok, fehér színdarabok, vetített képek, „erkölcsös” filmek nyújtására. Kellene az iskolából kikerült ifjúság nevelésére országos intézmény, törvényes ellenőrzés és anyagi áldozat.

De micsoda naív ábrándok ezek, mikor minden értéket lezülleszt, minden anyagi és erkölcsi energiát fölszí ez a szomjas, éhes, vérivó háború! Egy bizonyos: azé a jövő, kié az ifjúság, s azé az ifjúság, kié az ifjúság szíve. Az ifjúság szíve pedig a tavasznak, az élet fakadásának, az örömmek mohó vágyával van tele: aki tehát az ifjúság ez alapérzelmének táplálékot ad, szerencsés kézzel irányt szab, azé az ifjúság szíve, azé maga az ifjúság, azé a jövő.

Az ifjak egyidei duzzogásáért kárpótlást nyújtanak az idősebbek. Szorgalmasan látogatják az Isten házát a rendes istentiszteletek és a böjt minden péntekestéjén a lelkésztől tartott keresztúti ájtatosságok alkalmával.

A hó első péntekjén 8–10 rendes havi áldozó száma némelykor 20–30-ra szaporodik. Kezdenek rászokni, hogy privát miséjükkel egyszerre a családból legalább egy megáldozzék.

Sokan hoznak gyertyát, vagy adakoznak e célra. Hajnóczky Istvánné szül. Szilágyi Apollónia szép gyolcsterítőt vesz a főoltárra. – Májusban a főoltárra igen szépen kivarrott, csipkeszegéllyel ellátott antipendiumot készít egy másik, de módosabb hadi özvegy: Tóth Lajosné szül. Francia Mária. Ugyanő egyidejűleg a két mellékoltárt is megajándékozta két, csipkeszegélyes, nehéz-selyem antipendiummal a májusi esti litániák idején.

A tél folyamán fölújul a Kath. Népszövetség 100 taggal, a Rózsafüzértársulat 135 taggal. Sokan kapnak skapulárét.

Csak kath. lapok járnak a faluba, de a rossz közlekedés miatt nincs kedv előfizetésre.

Szépen adakoznak a hívek a Pro Transylvania akcióra, a leégett gyöngyösi templomra, hadiárváknak, Sz. László Társulatnak. Megnégszereződik a perselypénz s a szokott egyházi gyűjtések eredménye.

A lelkész fölkarolja az iskolát, önmagáért az iskoláért s mert gyermekeik révén nyerhetni meg a szülőket is. Súlyt helyez az iskolai ünnepélyek tartására. Az állatvédelmet szolgáló Gyermeknaptárt 100 példányban terjeszti el a nyers, falusi fiúk között...

A lelkész az elmúlt év folyamán a háborús nyomor enyhítésére buzdította a híveket s bőven nyílt is erre alkalmuk a magunk szegényeivel, lengyel zsidó menekültekkel s később a Gyergyószárhegyről menekült öt székely családdal szemben.

A tél komor egyhangúságban folyik. Az emberek idegesebbek, a vigasztalás szótára kezd kimerülni. A kevésbé sújtott érzéketlenné válik, elfásul a más bajával szemben; a szerencsétlen megkeseredik. Ma már a szó nem, csak a tett vigasztal.

A plébános szorgalmasan gyakorolja a beteglátogatást. Egy-egy üveg borral, könnyebb étellel örvendezteti meg a betegeket, már a szegényebbeket. Hasonlóan rajt van, hogy az orosz fogságból szinte mesébe illő megpróbáltatások árán hazaszökötteket szeretettel fogadják. Maga is mindegyiknek küld egy kis bort. Meg is jelenik a plébánosnál mindegyik, s térképen számol be nehéz sorsáról, vándorlásairól.

Sok a gyűlésezés, írás, a hivatalos jótékonyság is. A győri hadigondozó nagyobb mennyiségű lábbelit és egynéhány rend ruhát osztat ki a bíróval és lekésszel a menekült és helybeli hadigondozottak között...

A plébános jár el a rokkantak, hadiárvák ügyében, elnöke a hadisegély-megállapító bizottságnak. Tavasszal, hogy a falún ezáltal is könnyítsen, a fabeszerzést és elosztást magára vállalja.

Hogy a jótékonyság szervezeten folyjon, jún. 2-án megalakítja a Szoc. Misszió helyi szervezetét 75 taggal. Balázs Benedikta nővér nemcsak a megalapításban, hanem később is minden tekintetben nagy segítségére van a helyi szervezetnek. 250 m szövetet, 70 m vásznat, cérnát, gombot szerez Benedikta nővér szegényeinek kedvezményes áron. Az egész szegényeknek ingyen adtuk...

A plébános 3000 K-t gyűjt monstrantiára. Ez ügyben is Balázs Benedikta jár el Pesten...

Ami az iskolát illeti, a helyettesítésből az idén is kijutott a plébánosnak. Febr. 2-től a gyermekágyas Schöllnét helyettesítette 6 hétig. Lassanként rászó-

rítottuk a gyermekeket a pontos iskolába-járásra. E téren nincs is panasz. Az ismétlősök azonban csak a téli hónapokban jönnek heti 2 órára. Nehezen fegyelmezhetők, azért a plébános maga foglalkozik velük.

Károly király gyermek-nyaraltatásával egyidejűleg a lelkész is kér egy kis gimnazistát a melki benediktinus gimnáziumból. Hálálkodó örömmel küldik a bécsi, kis III. osztályos Frass Michaelt... Aug. 20-án atyja, anyja gombamérgezésben elhalt...

Az ősz, melyet egyébként úgy szeretek, életem legszomorúbb ősze. A rossz sejtelmek egyedülvalóságomban majdnem agyon-nyomnak. Az az érzésem mint a gyermeknek, ki fülét a vasúti sínre nyomja s egyszerre csak döbbenve kapja föl fejét: a rázkódásból valami távoli, szörnyű katasztrófát sejt meg...

Tisza kimondja: a háborút elvesztettük, Károlyi Mihály orientációit kell követni... Közeledik a vég, forradalom, királyfutás, nemzeti tanácsok; „nem akarok katonát látni”, a teljes fölbomlás...

A spanyol-járvány influenzás fertőző betegsége ugyancsak dühöng, minden háznál egy-két beteg. Sokan kérik az utolsó-kenetet. Még szeptemberben maga a lelkész volt Nyalkán az első „spanyol-beteg”. Okt. 21-én elhalt szegény főapát urunk temetésére már föl tudott menni a lelkész.

V. BENCÉS MISSZIÓK A TISZAZUGBAN 1923–1924

Rendtörténetünk írásának folytatása a közeli jövő sürgető feladata. Ennek a folytatásnak bizonyára legszebb lapjai közé fognak tartozni azok, amelyek az 1920-as években a Nagyalföldön végzett bencés missziókról szólnak.

Ezek előzményeiről és kezdeteiről szólnak az alábbi sorok.

Magukról a missziókról a Váci Püspöki Levéltárban őrzött iratok között találunk elsőrendű forrásanyagot. Főként ilyenek azok a jelentések, amelyeket a missziós atyák Hanauer István váci püspöknek írtak munkájuk elvégzése után.

Lássuk mindjárt a legelső jelentést, Kühár Flóris beszámolóját az 1923. évi bencés misszióról:

„Méltóságos és Főtisztelendő Megyéspüspök Úr!

F. é. márc. 4. 5. 6. 7. napjain a Tiszaug mellett elterülő 4000 holdas bogarasi szőlőtanyákon missziót tartottam. A terület a csépai plébániához tartozik.

Kötelességemnek tartom munkám eredményeiről, tapasztalataimról Méltóságodat értesíteni. Az isteni kegyelem kedvessé, gyümölcsözővé tette szerény vállalkozásomat, melynek sikerét anyagi eszközökkel Steer Ferenc földbirtokos úr és felesége sz. Fechtig Adél bárónő áldozatkészen mozdították elő. Önáluk voltam megszállva és négy napig állandóan rendelkezésemre állott fogatjuk, mely nélkül a tanyai távolságokon alig lehetett volna mozogni. Mély tisztelettel kérem Méltóságodat, kegyeskedjék nekik (Tiszaug, Steer-kastély) áldozatkészégükért főpásztori elismerését kifejezni.

A talaj előkészítésében a bárónő áldozatkészégéből ott működő hitoktatónő, Berecz Erzsébet, volt kongreganistám, buzgólkodott. Neki köszönhető, hogy a tanyák népe éhes és szomjas lett a katolikus igazságokra.

Munkaprogramom a következő volt: Naponként a bogarasi tanyai iskola termében szentmisét mondtam, predikáltam; délután predikáltam és litániát tartottam; az iskolaterem mindig zsúfolva volt; a hívek nagy figyelemmel és buzgósággal vettek részt az istentiszteleteken; ezen a lelkipásztori szempontból majdnem egészen megműveletlen területen öröm volt hallgatni szép éneklésüket. Sajnos, egymagam számszerint nem tudtam nagy munkát végezni; kb. 300-an gyóntak meg e napokban és a tanyák betegeit elláttam a haldoklók szentségeivel. 5-én a tizsaugi kápolnában miséztem, gyóntattam és predikáltam. A betegek ellátása összesen öt órai kocsitát vett igénybe.

Munkámnak megfigyeléseiből, tapasztalataiból a következőket leszek bátor Méltóságoddal közölni. A hívek a nagy távolságok, rossz utak miatt nagyobb részt propter impotentiam physicam et moralem – nem vehetnek részt a plebániái istentiszteleteken. A bogarasi szőlőségben értesülésem szerint több, mint 4000 kat. hívó van, akiknek lelkipásztori gondozása majdnem semmire becsülhető. A falvak népe (Tizsaug, – kürt, – sas stb.) szintén messze van a plebániától. A plebánia területén levő iskolák nagyobb része községi vagy református, a tanyai iskolák is. A plebános a nagykiterjedésű plebánián (fogata nincs) legjobb akarat mellett sem tudná híveit jól ellátni, sem a hitoktatást mindenütt elvégezni.

Értesülésem szerint a református községek kat. hívei, a tanyák népe gyakran kereszteltetik gyermekeiket református pappal; a temetést is gyakran református pap végzi; sőt a tudatlanság miatt katolikus párok (férfi és nő) református templomban esküsznek és fogalmuk sincs a házasságuk érvénytelenségéről. A hitbéli jártasságuk megdöbbentően csekély; fölnőttek vannak (néha öregek is), akik alig tudják a Miatyánkot és Üdvözlégyet; a hiszekegy és a tízparancsolat tudása még ritkább; pedig én tapasztalataimat azoknál szerezttem, akik a missión részt vettek. Vannak fölnőttek, akik még sohasem gyóntak és áldoztak; a húsvéti kötelesség évi elvégzése ritka; a templomlátogatóról már megemlékeztem.

Pedig a nép lelkülete alapján véve nem rossz; hitüket – ha nem is ismerik – szeretik; utolsó predikációmkor úgy sírtak valamennyien, hogy éreztem sírásukban elhagyatottságuk spontán kitörését.

Mindezen tapasztalatokról extra confessionem meggyőződhettem azoknál, akikkel beszéltem.

Mivel Méltóságod főpásztori gondja egészs egyházmegyéjét apostoli buzgósággal igyekszik a hit áldásaiban, a lelkipásztorkodás javaival ellátni, bátor voltam ezekről az állapotokról, melyeket Méltóságod körútjában úgyis megismert, képet adni.

Szerény véleményem, hogy a tanyai missziók nagyarányú megkezdése nagyban elősegítené a népben azt az igényt, mely a plebániái, lelkészi szervezetek kibővítéséhez, gyarapításához szükséges. Akár az egyházmegyei papság alkotna missziós társulatot, akár több szerzetesrend állna be az apostoli munkába, megfelelő beosztással néhány év alatt a fontosabb tanyai központokban mindenütt lehetne missziót tartani, ezek által az elhagyatott nép hitét, buzgóságát fokozni és katolikus áldozatkészségét fölébreszteni. Oly nagy tömegek egy kis áldozatkészséggel megteremthetnék a plebániát és a nép nem maradna pásztor nélkül.

Az Alföld és a Tiszántúl katolikus restaurációját elősegítené az a tény is, hogy a reformátusok vallási gondozása (bár sok a predikátor, mégis) sok kívánnivalót hagy maga után. Ezer szerencséje a kat. népnek, hogy református falvakban katolikus tud maradni azért, mert a református papság munkája (azaz hanyagsága) nem gyakorol rá vonzóerőt.

Méltóságodnak hálásan köszönöm, hogy módot adott missióm engedélyezésével a tiszántúli kat. nép megismerésére.

Méltóságos és Főtisztelendő Megyéspüspök Úrnak
mély tisztelettel
Pannonhalma, 1923. III. 10.

Dr. Kühár Flóris
a lelkipásztorkodástan tanára
Phalmán.

Ez a jelentés, a benne foglalt pozitívumok miatt nagy örömet jelentett az Alföld nagy apostolának, Hanauer István püspöknek. De nem kisebb öröm forrása volt a misszió a Celldömölkéről odakerült kis hitoktató, Berecz Erzsébet számára sem. Ő 1922 november óta munkálkodott a tiszazugi tanyavilágban. Eleinte egyedül, majd Hajós Idával, aki ugyancsak tanító volt. Mindketten Tiszaugon, a Steer-kastélyban laktak.

Ennek az első bencés alföldi misszióknak megtartására Berecz Erzsébet hívta meg Kühár Flórist, a korábbi celldömölki plébánost. Ő eleinte habozott, aztán vállalta a feladatot. Beleegyező válasza a meghívó számára is nagy örömet jelentett:

„Kézhez kaptam várva-várt levelét, amelyből megtudtam a boldogító hírt, hogy mégis eljön. Azért örvendtem oly nagyon, mert láttam, hogy Ön tudja, miként kell a néppel érintkezni és erős a reményem, hogy munkálkodására bő áldást ad majd az Úr. Mert itt is az kell, hogy a nép lássa és érezze, hogy közülük való, hogy úgy szereti őket, mintha édes testvérei lennének...” (1923. febr. 3.)

A misszió után pedig a szép eredmény láttán boldogan írja egykori prézesének:

„Mélységes lélekből fakadó szavai s egyszerű népem iránt tanúsított közvetlen, gyengéd szeretete oly mélyen vésődött szívükbe, hogy emlékét, azt hiszem, az élet legsúlyosabb viharai közt is megőrzik. – Mikor távozása után először jöttünk össze, kb. olyan érzés honolt mindnyájunkban, minő az Apostolokban lehetett a Mester mennybemenetele után. Csak úgy patakozott szemükből a könny s az én vigasztalásom bizony nagyon gyengének bizonyult. A keresztúti ájtatosság után olyan buzgón imádkoztak nagylelkű Jótevőjükért, hogy imájuk bizonyára meghallgatást nyer az irgalmasság Atyjánál. Aztán kértek, hogy ha írok, tolmácsoljam utólagosan is hálás köszönetüket Főtisztelendőségem előtt.” (1923. márc. 13.)

A második, 1924. évi bencés misszió előzményeiről írja Radó Polikárp a Tiszazugi történetben:

„1924 március folyamán gondos előkészítés után Bözsike rendezte meg a Tiszazug szőlőségében a missziót és egyúttal az anyaegyházban, Csépán is. Lelkiségének és összeköttetéseinek megfelelően, egészen szokatlan módon, a népmissziókkal eddig nem nagyon foglalkozó Szent Benedek Rendre gondolt. Egykori prézese, Kühár Flóris, ennek egyáltalán nem örült...” (78. o.)

Úgy látszik, hogy Kühár Flóris kész volt ugyan az apostoli munkára, amint előző évi szereplése is bizonyítja, de mégse helyeselte, hogy a bencések az alföldi missziózásba belemerüljenek.

Bözsikének érvelnie és kérlelnie kellett, amint egy bencés plébánoshoz intézett leveléből is kitűnik:

„...Úgy határoztunk, hogy nem folyamodunk a kimondott missziós szerzetekhez, hanem lélekben elmegyünk a nagy Atya nagylelkű Fiaihoz és megkérjük őket, hogy mint ezer év előtt glóriás őseik tették, most ők is jöjjenek el és a hit csodás fényével, a megértő, résztvevő szeretet melegével vezessék, segítsék a Tisza partján szörnyű elhagyatottságban élő, színmagyar testvéreiket a szeretet Istenéhez.

Tervünket elmondottuk főtisztelendő Kühár úrnak... A jó Főtisztelendő úr... több okot említett, mi a bencés misszió tartását megakadályozná. Emberileg nézve a dolgot, azt mondom, igaza van...” (1924. febr. 3.)

De aztán Bözsike a szeretet minden akadályt legyőző hatalmáról beszélt és kicsiny életének tapasztalatairól, melyek a szeretet csodás erejét mutatták... „Meg is mondtam a jó Főtisztelendő úrnak, ki meghatva hallgatta szavaimat s azután könnyein át mosolyogva mondta: no hát legyen igaza és próbálja megkérni azokat a kedves rendtársaimat, kiket apostoli lelküknél fogva legmegfelelőbbnek tartok.”

Így került a sor négy bencés meghívására, akik vállalták is a munkát. Név szerint: Nizler Teodóz, Blazovich Jákó, Jung Benedek és Sárközy Pál.

Steer Ferencné bárónő örömmel írhatta Kühár Flórisnak már 1924. febr. 3-án:

„Igen nagy örömünkre szolgál, hogy a misszió ügye ily kedvező elintézészt nyert, igazán megható, hogy a felkért Főtisztelendő urak páratlan kedvességgel s áldozatkészséggel vállalkoznak erre a nekik szokatlan s fáradságos munkára. Bizonyára nem fog hiányozni a kegyelem s munkájuk csakis áldásos lehet.

Már egyengetjük az utat Csépán a missziónak, helyesebben Bözsike, az én személyem jóformán mellékes. Igen boldog vagyok, hogy Bözsikét annyi öröm éri, az ő öröme az enyém is s tudom, Főtisztelendő úr is osztozik abban...”

A „nagy-misszió” két részben ment végbe, március első illetve második felében. Az elsőt Csépán, az anyaegyházban Nizler Teodóz és Blazovich Jákó vezették.

Befejezése után a Főpásztornak Blazovich Jákó írt róla jelentést:

„Méltóságos Püspök Úr!

Kegyeskedik megengedni, hogy szerény soraimmal alkalmatlankodni bártorkodom. De több ok is sürget, hogy szerény soraimat megírjam.

Tudom, hogy Méltóságodnak mily nagy gondja van az Alföld pasztorálására, azt gondoltam, talán kis örömet szerzek Méltóságodnak, ha beszámolok a csépai missiőről. Azután lelkiismeretbeli kötelességemnek tartom, hogy Méltóságos Püspök úrnak beszámoljak arról a megható áldozatkészségről és apostoli munkáról, amelyet a Steer-család s Berecz Erzsébet hitoktatónő a lelkek ügyének érdekében tanúsítanak, s amelynek 10 napon át szemtanúja voltam.

Március 9-én kezdtük és 16-án fejeztük be a csépai missiót. A tapasztalható eredmény minden várakozásunkat felülmúlta. Már első nap telt templom fogadott bennünket. A látogatottság napról-napra emelkedett. A hét második felében már szinte életveszélyes volt a zsúfoltság, pedig a gyermekeket már nem is engedték be. Sok felé beszéltem már, de ilyen zsúfolt templomnak még soha. A hét vége felé, pénteken, szombaton a legtöbben már ünnepet tartottak. Állandóan voltak a templomban, imádkoztak, énekeltek.

A gyónások száma legalább 1600, az áldozások száma 2000 volt. A gyónást az első két napon reggel 6-kor, majd reggel 5-kor kezdtük s tartott egész nap, – volt eset, hogy ebédelni is alig tudtunk – este 8–9 óráig. Ez így ment egész héten, csak az utolsó nap fejeztük be déli 12 órakor. Kvalitatively a gyónások olyanok voltak, hogy az embernek a lelke örült. Oly megtörődöttséget, oly komoly elhatározásokat láttunk, hogy öröm volt dolgozni. Még 4 órakor is áldoztattunk, bár talán nem volt rubrice megengedett, de akárhány reggel 5 órától délután 4 óráig étlen-szomjan várt, hogy rákerüljön a sor. 20–30 éves mulasztásokat pótoltak. Délelőttönként egyikünk mindig betegeket látogatott.

A missió hatása alatt az egyik legjobbmódú család bejelentette nekünk is, hogy maga csináltatja meg a nagy harangot. Itt is olyan lelkesedést láttunk, hogy örült a lelkünk.

Tartottunk külön beszédeket a legényeknek, a leányoknak s az intelligenciának. Meglepődve láttuk a szokatlan nagy érdeklődést. Még a szomszéd falu intelligenciája is megjelent. Ott voltak a másvallásúak is.

Különben messze vidékről is eljöttek a missióra. Egyik gyónómnál észreveszem, hogy szokatlan a beszédmódja, kérdezem tőle, honnan való. Megnevez egy helyet s hozzáteszi, hogy igen messze van. Kérdezem tőle, mikor indult el; azt mondja: tegnap délután.

Ha méltóságod megengedi, leszek bátor egy szerény egyéni impressziómnak hangot adni. A missió alatt sokat foglalkoztam ezzel a gondolattal. Az volt a benyomásom, hogy az Alföld szomorú állapotain sokat lehetne segíteni, ha végigpásztáznák missióval. Az volt szerény véleményem, nagyon sokat lendítené az ügyön, ha egy időben sok helyen indulna meg támadás a nagy indolencia ellen. Nem fontos az én szerény tapasztalatom szerint, hogy de facto missiók papok tartsák a missiót, csak egy kis lelket vigyenek magukkal azok, akik tartják, s nem lesz eredménytelen a fáradozás. Jellemző volt, hogy a szelevényi plebános, aki szemtanúja volt az eredménynek, azonnal kért bennünket, hogy az ősszel nála tartsunk missiót. Az odavaló intelligenciából vagy négyen, akik

a befejezőre szintén eljöttek, könnyezve kértek bennünket, hogy menjünk el hozzájuk is!

A legmeghatóbb volt az az apostoli buzgóság, amellyel a Steer-család támogatta a missiót. Az anyagi terheket – tekintettel a plebános nagy szegénységére – teljesen ők viselték. Ha szabad jellemzésül konkrét dolgokat is fölhoznom, ők adták pl. az ételmezést, szakácsnéjukat hozták oda a missió idejére, gondoskodtak az egyházi ruhák rendbehozásáról, ők adták a szép nagy missiók keresztet, két gyönyörű fali csillárt hoztak ajándékba a templomnak, külön futárral hozattak olvasókat Budapestről a hívek számára s ezeket tanítójukkal árúsíttatták természetesen sokkal olcsóbban, mint ahogy ők fizették, sokat pedig ingyen osztottak szét. Mindjárt vasárnap meggyónt az egész család és az alkalmazottak. Minden nap délelőtt és délután résztvettek a missióban. Dolgozott, imádkozott a kastélyban mindenki, hogy a missió minél jobban sikerüljön. Így megható, áldozatos buzgóságot nem láttam még világi hívők részéről... Méltóságos uram, minden cél nélkül, csak a lelkiismeretem szavát követve szabadjon azt is megírnom, ami mélyen meghatott, mily gyermeki tisztelettel ragaszkodnak főpásztorukhoz!

Apostoli munkát végez a szó szoros értelmében a kis hitoktató, a Berecz Erzsébet. Csodálatos egyéniség, azt hiszem az országban kevés van belőle! Úgy szereti a nép, mint ha őrangyala volna. A két missiót a Méltóságos Asszonnyal ketten csinálták meg.

Tudom, hogy Méltóságos Püspök úr meg fog bocsátani, ha én oly merész leszek s egy szerény kérést is bátorkodom előterjeszteni. A Steer-családnak minden vágya, hogy engedélyt kaphasson arra, hogy kastélyukban házi kápolnát állíthassanak föl. Sok mindent beszereztek már erre a célra. A kápolna nagy jótétemény volna az alkalmazottakra is, mert többször szentmiséhez jutnának. Alázattal kérem Méltóságos Püspök urat, kegyeskedjék majd beterveztendő kérvényüket magas jóakarataiba fogadni!

Méltóságos Püspök úr, kegyeskedjék megbocsátani, hogy ilyen hosszú levéllel bátorkodtam drága idejét rabolni, de valahogy úgy éreztem, hogy kötelességem ez a beszámoló.

Méltóságos Püspök Úrnak
Pápa, 1924. márc. 27.
hódoló tisztelettel

Blazovich Jákó
bencés főgimn. igazgató"

Egy héttel korábban, március 20-án Berecz Bözsi is küldött a Főpásztornak ujjongó szívvel megírt rövid beszámolót.

Hanauer püspök Blazovich Jákónak küldött válaszát a Páparól jött levél hátoldalán olvashatjuk fogalmazvány formájában:

„Ftdő főgimnáziumi Igazgató Úr!

Nagy lelki örömmel olvastam úgy Igazgató Úrnak, mint Berecz Erzsébetnek jelentését a csépai misszióról. Isten fizesse meg fáradozásukat.

Nagyon ismeretes előttem a Steer család páratlan működése az alföldnek ezen az elhagyott pontján. Láthatólag az isteni gondviselés választotta őket eszközzül.

A missziók tartása nálunk már el van rendelve, csak a plébániák szétszórtsága miatt nem látszik meg mindenütt a hatás. A tanyai nép igen sokszor nem vehet tudomást arról, ami történik, vagy ha tudomást vesz, nem áll módjában mindig, hogy részt vegyen. Ez az én egyik legsúlyosabb gondom.

Őszinte hálám és tiszteletem kifejezésével vagyok...”

Érdeemes még elolvasni a bárónőnek a misszióra vonatkozó, Kűhár Flóriszhoz írott levelének egy részletét:

„...Blazovich és Niszler Főtisztelendő urak ideálisan kiegészítették egymást mint missziós Atyák, s az eredmény mutatja, hogy a Bencés uraknak csak akarniok kell s ismét felébreszthetik s megerősíthetik az alföldön alvó katolikus hitéletet. Mert hogy csak alszik a lelkekben még a legelhagyatottabb vidékeken is, ezt bizonyítja az elmúlt missio.

Niszler Főtisztelendő úr bizonyára sokkal jobban s szebben beszámol majd az elmúlt hét lefolyásáról mint én azt tehetném, csak talán arról nem, hogy az ő egyénisége s működése semmiben sem volt kevésbé fontos a missio sikerére nézve mint Blazovich uré, s mindketten oly szép példáját nyújtották az egymás iránti szeretetnek s megértésnek, hogy ez már maga egy gyönyörű szép élmény volt számunkra. Egy disszonáns hang sem zavarta a mi hosszú s mégis oly hamar elmúló ünneplésünket. Házunkban még érezzük szeretetüknek melegét, s lehetetlen, hogy ennyi hit s önfeláldozó munka ne hagyna a lelkekben maradandó s sokaknál el nem múló nyomokat...”

A nagy-misszió második része következett. Az első távozása után pár nappal, március 22-én újabb két bencés érkezett: Jung Benedek és Sárközy Pál. Ők elsősorban az ugi Steer-kastélyhoz közelebb eső vidéken a külterületek, a tanyák népe számára tartottak missziót.

Munkájuk végeztével Jung Benedek gyórszentmártoni plébános írt jelentést a váci Főpásztornak. (Levele, mint a korábbi beszámolók is, a Váci Püspöki Levéltárban vannak, a „Missio Sacra” iratcsoportban.)

„Méltóságos Püspök Úr!

Méltóztassék megengedni, hogy a hosszú út fáradoimat is kipihelve, néhány szóval én is beszámolhassak Dr. Sárközy Pál rendtársammal a csépai plébánia külterületein tartott missziók eredményéről.

A hallgatóság számát valamint a gyónókat tekintve könnyebb volt a munkánk, mint Csépan járt testvéreinké, de mégis nehezebb volt annyiban, mivel a nagy távolságok miatt az emberek csak nagy fáradozás és időbeli áldozatok árán tudtak a misszió színhelyére eljutni, s viszont mi igen kezdetleges vallási tudásuk és (különösen a férfiakban mutatkozó) bizalmatlanságuk miatt nehezen tudtuk őket megközelíteni, megindítani.

Aránylag jobban ment a dolog az ún. Bogarason, ahol a Steer család jótekonysága, továbbá Steerek jószívúsége és áldozatkészsége folytán ott működő

Hajós Ida, de különösen Berecz Erzsébet hitoktatónok nagyszerűen előkészítették a talajt és ahol Dr. Kühár Flóris rendtársunk már a múlt évben megkezdte a missiók működését.

Mindezeket figyelembe véve az eredménnyel nagyon meg voltunk elégedve. Nagyon figyelmes és hálás hallgatóságunk volt, sok nagy hal akadt horgunkra és sok megható jelenetben volt részünk. Felejthetetlen napok ezek mindkettőnk életében!

Hallgatóságunk száma hétköznapokon 150–500 között, vasárnapokon 500–700 között váltakozott, sőt márc. 25-én, amikor a csépaiak körmenetileg eljöttek a plebános úr vezetése mellett, az 1500-at is felülmúlta.

Négy helyen voltunk: Bogarason 4 napig, Tóparton (Priblak) 3 napig, Tiszakürt és Tiszaug községekben 1–1 napig, illetőleg egy-egy délelőtt. Az összes gyónók száma kb. 650 volt. Külön a lakásukon meggyóntattunk 10 beteget, akik közül 4 fölvette az utolsó kenet szentségét is. Volt azonfölül 2 keresztlő, 2 egyházkezelő, 6 esküvő és 1 gyermektemetés.

Az említett temetéssel kapcsolatban egy kis incidensünk volt, amelyet érdekességénél fogva szintén érdemesnek tartok arra, hogy Méltóságodnak becses tudomására adjam.

Két iskolás gyermek útján kértek meg minket a kis halott temetésére Tiszakürtre, de nem üzenték meg, hogy hol találjuk meg a halottat, úgyhogy csak mindkét mise és a prédikáció után kezdtünk érdeklődni, hogy honnan lesz a temetés. Mikor végre sok keresés-kerdezősködés után megtudtuk, rendtársam Berecz E. hitoktatónővel kiment a temetőbe és ott a hulla-háznál hozzákésztülődött a szertartáshoz.

Közben észrevették, hogy a református kántor is arra tart, a kis halott atyjával, aki beleunva a sok várakozásba, megkérte őt a temetésre, amint ez szokásban van ezen a vidéken. Erre Berecz E. megüzente a kis halott atyjának, hogy fizesse meg a ref. kántornak a költségeit és mondja meg neki, hogy ne fáradjon tovább, mivel a katolikus pap már ott van. Ez meg is történt, mire a ref. kántor eltávozott.

Másnap azután nagy zajjal tárgyalták ezt az esetet a presbytériumban és a ref. pap erélyes hangú tiltakozó levelet küldött Steerné méltóságos asszonynak, amelyben kimondja, hogy nagy sérelem esett nemcsak a kántorukon, hanem az egész ekklézsián. Az egészet Berecz Erzsébet túlhajtott buzgóságának rovására írja, s azzal fenyegetőzik, hogy ha ez így megy, akkor fölhangy minden szolgálattal, amelyet eddig a kat. egyház javára tett „lélekalhászás szándéka nélkül”, t. i. többé nem kereszteli meg a kat. gyermekeket, nem esketi meg a kat. párokat(!) és nem temeti el a kat. halottakat.

Ezeket azért is szükségesnek tartottam Méltóságodnak megírni, mert itt a népben az a tudat lappang, hogy régebben a kat. papság a ref. lelkészekkel egyezséget kötött az előbb említett funkciók kölcsönös végzésére, s ezért van, hogy ha bármely csekély okból nem tudnak a hívek a kat. paphoz menni, igen nyugodtan elvégeztetik ezeket a ref. pappal, aki szerintük ugyanolyan pap mint a másik. Erről természetesen kiábrándítják őket a jó hitoktatónok és ez az üzletrontás fáj nekik!

Igazán nagy áldás a jó Berecz E. működése ezen a vidéken. Bámulatos ügyességgel tudja az egyszerű népet megközelíteni, megnyerni és vezetni. Nem hiába nevezi maga a nép „Istentől küldött kisasszony”-nak.

Leginkább az ő munkálkodásának tulajdonítottuk, hogy oly szeretettel hallgattak bennünket és ennyire ragaszkodtak hozzánk. Sokszor már úgy kellett őket elküldeni, nem akartak hazamenni. Mindenfelé utánunk jöttek, két helyen körmenetileg: a csépaiak Bogarasra, a bogarasiak meg a Tópartra. S mennyire sirattak minket, amikor eljöttünk!

De nem is csoda. Ahol olyan példát látnak, amilyent a Steer-család mutat, ott nem kell sok prédikáció, mert ez a család állandó, hathatós prédikáció. Az az áldozatkészség, amellyel a nép lelki-ügyét szolgálják: nap-nap után 2–3 kocsni állott rendelkezésünkre 10–15 km-nyi utakra: a család tagjai és alkalmazottjai majdnem minden utunkra elkísértek bennünket, az egyszerű nép között türelmes várakozás után meggyóntak, megáldoztak, a sz. miséket és prédikációkat a legnagyobb figyelemmel, könnyekig meghatva végighallgatták; azután minket az egész idő alatt mindennel elláttak; az az alázatos szeretet a család tagjai között egymás iránt, valamint az alkalmazottak és a cselédség iránt: mind-mind bámulatos hatással van az egész vidék népére. S a végén még ők hálálkodtak legjobban, hogy ezen szent missió kegyelmeiben részesülhettek. Bárcsak sok ilyen család volna a Nagy-Alföldön, akkor másképp alakulna hamarosan ott a szegény magyar népünk lelki élete!

Legyen szabad még azt is megemlítenem, hogy nagyon sok még ott a vidéken a ref. pap előtt kötött érvénytelen házasság, s többnyire a férfiak nem-törődőmsége hiúsította meg azok rendezését. Talán az elvegyített kovász majd mégis átjárja kissé a tömegek lelkét!

Kissé aggódtunk Méltóságos uram a iurisdictiónk miatt, mivel kimondottan márc. 16–24-re szólt és mi 23–31-ig jártunk ott. De megnyugtattott minket az irat ezen kifejezése: a missió idejére, meg hogy Berecz E. bejelentette megérkezésünk napját.

Bocsánat, hogy levelem ilyen hosszúra nyúlt! Méltóságod főpapi áldását kérve mindkettőnkre vagyok alázatos tisztelettel

Jung Benedek”

(Sajnos a levél eredetijéről készült fénymásolatról az alján néhány szó lemaradt, így a pontos dátum is.)

Az 1923-ban és 1924-ben tartott missziók szép sikerét az is mutatja, hogy a bencés atyákat visszavárták, ismételten hívták a Steer-család és mások is.

Kühár Flóris a Steer-kastélynak nagyrabecsült és elég gyakori vendége lett. A hívek is örültek, amikor a Tüzes szőlőben létesült missziós-házban megjelent és főleg, amikor 1924 karácsony éjjelén fölszentelte azt.

Neki írta Steerné a többi atyákat illetően a nagy misszió után:

„...Olyan hamar elmúltak ezek a kedves hetek, de mi igen-igen sokkal gazdagabbak lettünk általuk s ha most érezzük is a válás szomorúságát, végtelenül örülünk, hogy ily sok szebbnél szebb s nekünk kedvesebbnél kedve-

sebb egyéniséget ismerhettünk meg s egész szívünkben reméljük, hogy nem fogják elfelejteni az utat, amely idevezeti őket ezután is...” (1924. ápr. 3.)

Úgy tűnik, hogy a nagy-misszió tagjai közül Niszler Teodóz személyisége, lelkisége keltette a legmélyebb benyomást.

A csépai új harang adományozói őt kérték meg a harangszentelésre, amire október 19-én került sor. De meghívták a többi missziós atyákat is.

Niszler Teodóz Pannolhalmán őrzött hagyatékából előkerült egy levél, 1924. aug. 12-i keltezéssel, amelynek tréfás aláírása: „Bözsi, a kízó szellem.” Ebben Berecz Bözsi az augusztus 20-ra tervezett csépai kongregációs felvétel részletes programjáról ír a meghívott Niszler igazgató úrnak. Sok mindenre kéri őt ezzel a megokolással: „...mert Ft. Igazgató úr olyan áldozatos és olyan nagyon jó, azért én meg olyan kíméletlen vagyok, hogy még ezen áldozat meghozására is szépen kérem...”

A következő években, a tiszazugi kezdetek után, megjelentek bencés missziósok az Alföld egyéb részein is: Kiskunhalason, Szarvason, Bugacon stb.

Így a Tisza innenső oldalán Tiszaújfalun 1928-ban ugyancsak Niszler Teodóz tartott eredményes missziót. Erről több forrás megemlékezik és ő maga is írt beszámolót a váci püspöknek. Neki már ekkor a bencés nővérek, Szent Benedek Leányai voltak segítségére. Közöttük az apostoli lelkű, szentéletű alapító: Berecz Skolasztika.

Ennek az írásnak a célkitűzése azonban csak a tiszazugi bencés missziók ismertetése volt. A missziós munka szép folytatása külön tanulmányt érdemelne.

(1987)

O.S.B. ABA REICHARDT:

PUBLICATION OF SOURCES FROM OUR ARCHIVE

I.

Two Last Wills from the 17th Century

There are a number of last wills written in Latin and Hungarian in our archive from the 17th century to the present century. Two of the Hungarian testaments are published in the present issue.

1. The oldest items in our archive written completely in Hungarian date back to the second half of the 16th century. For the most part, they represent the heritage of the Guary family. The last will of Gáspár Horváth of Vásonkő was written in Süly, Zala County, in 1579. The settlement was once located near Nagykanizsa, in the area between Nagyrécse and Nagybakó. The last will reveals a Hungarian with a noble soul, bidding a hearty farewell to the secular world, his beloved and his acquaintances. Deep trust, concern with his soul's destiny and love for his relations are felt in his words.

2. The other nice last will was produced in 1732. It belongs to Magdolna Némái, György Jávorka's widow, who was the owner of a number of estates around Pannonhalma. The son born

from the deeply religious woman's first marriage became a Benedictine monk in Pannohalma. She asked the execution of her last will also from the arch-abbot.

II.

Life on the Holy Mount in 1734

Records in a provost's diary written in Latin begin on 31 December 1731 and end with 22 April 1736. The book helps us get acquainted with the everyday life of people living in the main monastery. A day-to-day record is kept of the monks' usual daily activities along with the various events taking place. The records that are still quite legible present us with a lively picture of the life of our Benedictine predecessors 250 years ago. The Holy Mount was visited by a lot of people living nearby in order to attend the sermon and other religious events, to make a confession and to listen to preaching in Hungarian, German and Slovak. (The latter, of course, to be listened to by inhabitants of the Slovak Mount.)

III.

Excerpts from Sámuel Vajda's Correspondence: Benedictine Life in the Period of Dispersion

Upon learning about the blow received by the Order in 1786 (i.e., the regulation issued by József II.), the abbot of Tihany, Sámuel Vajda wrote a number of letters to his fellow-members of the Order. When traveling became possible, abbot Vajda moved over to his sister in Szombathely. There he lived with his relatives in a modest flat until his death in 1795. From there, he could keep an eye on the life of his fellow-monks. He and arch-abbot Dániel Somogyi, who moved to Pápa, regularly paid visits to each other.

IV.

Records of the Vicar of Nyalka, Krizosztom Kelemen (1916 and 1918)

In 1916, Krizosztom Kelemen arrived in Nyalka to serve as a priest. Vicar Krizosztom, in addition to devotedly tending his flock in Nyalka, maintained relations with people outside the village. On the whole, he was interested in the situation and future of the Hungarian Church.

What we see is a quiet little village full with concern, poverty, and suffering. His diary also lets us learn about the love and sacrifice of his flock, their devotion to religion, and also their failures.

The vicar took care of the invalid and those becoming orphans due to the war, and he also worked as the chairman of the committee distributing war relief. In order to further help the village, he undertook the task of gathering and distributing wood in spring. In order to maintain an organized way of providing charity, he formed the local organization of the Social Mission, with as many as 75 members.

V.

Benedictine Missions in the Tiszazug Region in 1923–1924

Most probably, the pages relating Benedictine missions to Nagyalföld (the Great Hungarian Plain) in the 1920's are among the most pleasant pages in the history of our order. The given document is about the preliminaries and the beginnings of those missions.

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

PANNONHALMI BENCÉS MISSZIÓ 1658-BAN

(Roman garsteni apát két Rómában őrzött levele)

FORRÁSKÖZLÉS

A cím talán meglepőnek tűnik, hiszen a 17. század közepe a pannonhalmi bencések magáratálalásának nehéz időszaka.¹ Így eddig arról, hogy a bencések is – más férfi szerzetesrendekhez, a pálosokhoz, az obszerváns és konventuális ferencesekhez, a kapucinusokhoz és a jezsuitákhoz hasonlóan – bekapcsolódtak volna a magyarországi missziók munkájába, nem sokat tudunk. Vanoviczi János pálos szerzetes is, amikor a missziókat irányító római Hitterjesztés Szent Kongregációja számára 1675-ben jelentést készített a magyarországi szerzetesekről és missziókról, akkor megírta ugyan, hogy a pannonhalmi bencések „perfecte” irányítják a rájuk bízott templomokat, de missziós tevékenységükről ő sem tudott.² Igaz, Molnár Szulpic nagy összefoglaló munkájából tudjuk, hogy Szentsimonyi Gergely pannonhalmi szerzetes, dénesdi plébános „nagy buzgóságot fejtett ki Dénesden és sok eretneket térített vissza az egyházba, különös hivatást érzett magában a hitterjesztő pályához”. Ezért 1656-ban Magger Placid főapát Roman garsteni apát (az itt közölt két levél szerzője, az ausztriai misszió elöljárója) közvetítésével arra kérte a bécsi nunciust, hogy a magyar bencést vegye fel az osztrák misszió nevelőházába, hogy ott kellő missziós képzést kaphasson. A kérelmet a nuncius teljesítette is.³ Szentsimonyi Gergely további sorsáról azonban semmit sem tudunk, bár a pannonhalmi főapát nyilván a későbbi magyarországi misszionáriusi munkájában bízva küldte a kevés magyar bencés egyikét Ausztriába.

Másfél évvel később, 1658 januárjában kelt az említett Roman garsteni apát, osztrák missziós elöljáró itt közölt két levele. Az apát leveleiből kitűnik, hogy Alsó- és Felső-Ausztria „alaposan megkapált” földjén a hittérítőknek már csak kevés munkájuk maradt, csak néhol ütötte fel a fejét a régi magból az

- 1 Pannonhalma 17. századi történelmére lásd: Molnár Szulpicz: A pannonhalmi főapátság története. 1535–1708. Bp. 1906. és Szakály Ferenc: Pannonhalma a török időkben. In: Mons Sacer 996–1996. Szerk.: Várszegi Asztrik. Pannonhalma 1996.
- 2 Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707). Edidit: István György Tóth. Roma-Budapest 1994. 154., 204., 206.
- 3 Molnár Szulpicz: i.m. 99., 187., 677.

eretnekség makacs bojtortánja, ahogy Roman apát az ausztriai protestantizmust aposztrofálta. Az ausztriai bencés misszió tagja volt Győri (Roman apát átírásában: Giure) László pannonhalmi bencés is, akinek misszionáriusi felhatalmazását (facultas) – ahogy ezt a szabályok előírták – a bécsi nuncius hagyta jóvá. Nyilvánvalóan Győri térítette katolikus hitre az ausztriai bencések által megtérített 600 protestáns között felsorolt magyarországi református lelkészt, (feleségével és két gyermekével), akárcsak a szintén magyarországi unitárius aranyművest. Győri valószínűleg többeket is megtérített, hiszen ha Ausztriában már alig akadt protestáns, akkor az osztrák misszió által áttérített 600 ember egy része is magyarországi lehetett. A kevésbé nevezetes esetek azonban „eltűntek” az osztrák misszió térítései között.

Győri László misszionáriusi tevékenységéről egyelőre ez az egyetlen adatunk, de további pályáját ismerjük. 1662-ben mint a pannonhalmi főmonostor perjeljét nevezte ki Magger Placid főapát Pannonhalma „fiókapátságába”, Dömölkre apátnak.⁴ Az ausztriai misszió egyetlen magyar misszionáriusából tehát pár éven belül perjel, majd dömölki apát lett – Győri László gyors emelkedéséhez nyilván hozzájárult sikeres misszionáriusi tevékenysége is.

Roman garsteni apát levelei csupán apró adalékot jelentenek Szent Benedek rendje magyarországi újjáéledésének történetéhez. Mégis fontos ez az adat a magyarországi ellenreformáció történetéhez, mert megmutatja, hogy amint megerősödött a pannonhalmi bencés közösség, azonnal bekapcsolódott a missziók nehéz munkájába. Önálló magyarországi missziót még nem indíthatt, ahhoz nem volt még elég erős, de az osztrák misszió részeként egy pannonhalmi bencés olyan térítésről számolhatott be, amelyre a Lajtán túl is felfigyeltek: Győri László munkája nyomán egy református lelkész is a katolikus hitet választotta.

Mindkét levél a Hitterjesztés Szent Kongregációja, (Sacra Congregazione de Propaganda Fide, mai nevén A Népek Evangélizációjának Szent Kongregációja) római levéltárában található, a Kongregáció ülésein tárgyalt iratokat tartalmazó SOCG sorozat 319. kötetében.

ROMAN GARSTENI APÁT, OSZTRÁK MISSZIÓS ELŐLJÁRÓ LEVELE A HITTERJESZTÉS
SZENT KONGREGÁCIÓJA SZÁMÁRA

APF SOCG Vol. 319. Fol. 177.

Sacra Congregatio.

Non inveno apud me, ut dignas referam gratias, ob missionis Austriacae praefecturam mihi creditam, ejusdemque anno praeterito repetitam confirmationem.

4 Molnár Szulpicz: i.m. 99., 143., 659., 677.

Nunc supplex venio, redditurus rationem vilicationis meae. Fateor equidem, hoc quinquennium non adeo fructiferum fuisse, id tamen non mea negligentia adscribendum est, sed quod socii vel in suis monasteriis, vel eorum parochiis⁵ (nam pleraque monasteria Austriae super decimas fundata sunt, ut necesse sit ipsos monachos passim muniis parochialibus fungi) permaneant quasi affixi, ad nutum tamen amovibiles, nec excurrant aliorum contenti si suas oves, haereseos errore abductas in ovile Christi reportent. Deinde mors unius atque alterius e sociis exactiorem notitiam fructuum prohibuit. Denique in hac provincia pauci admodum reperiuntur haeretici notorii, postquam per generalem reformationem tamquam in messe uno ictu succisi sunt, superest modo, ut sic appellem, spicilegium et sic ubi diligentiori indagine deprehendimus aristam, quae primam diligentiam effugerat, in horreum Sanctae Ecclesiae Romanae deferimus. Inde collecta est infoecundior, nisi id quoque inter fructus censendum, conversos ad fidem stabilire, firmareque et fluctuantibus dubia adimere, atque ad frequentiore sacramentorum usum inducere.

Certe in sola monasterii nostri parochia⁶ proxime elapsis quinque annis observavimus (jubeo enim quotidie annotari) viginti novem millia et octoginta quinque sancta communione refectorum, cum ante quadraginta annos tali spatio non nisi duo millia et trecentos circiter numerarem.

Praeterea Dominicis et festis diebus magna frequentia templa adeuntur, quamvis extra urbes et oppida plurimi una, sesqui, imo (Fol. 177/v.) duabus horis distent, non enim, ut alibi, terrarum agricolae pagis colliguntur, sed pro regionis genio inhospitis montibus dissipati singulas sparsim casas habitant. Et quoniam Sacra Congregatio desiderat, quo incremento devotio propagetur, solos Benedictinos nomino.

Hi in ista provincia non minimam partem incolarum in spiritualibus imbuunt, e fundamentis extruunt ecclesias, et plurimas restaurant. Sex pia loca supplicationibus et peregrinationibus celebria vigili cura magis magisque amplificant, in potioribus socii missionis sunt. Antiquior aliis est Eremitus Sancti Wolfgangi⁷ monachi nostri, deinde episcopi Ratisbonensis, ubi quotannis 30 000 circiter communicant, in majori concursu e vicino monasterio⁸ confessariis accitis. Huic accedit Mons Sanctae Trinitatis,⁹ in quo praeter crebras processiones isto quinquennio paulo minus 50 000 communicantes notati, in duabus aliis sanctis aedibus¹⁰ cultui Beatissimae Virginis destinatis 17 000.

Et quidem ante extirpationem haeresum excepto primo loco numerus vix notatu dignus devotionem peregit, miracula, quae istis annis contigerunt, quia ad manum non sunt, alia occasione perscribenda reservo.

Fructus porro missionis divina ope isto quinquennio facti potissimum hi sunt:

5 eredetiben: paroeciis, Garstent érti.

6 eredetiben: paroecia.

7 Sankt Wolfgang, Felső-Ausztriában a Sankt Wolfgang-tó partján, Szent Wolfgang (Farkas) regensburgi püspök 982–987 között élt itt remeteként.

8 Mondsee a hasonló nevű tó partján.

9 nem tudtuk azonosítani.

10 aedibus szó a lap szélén beszúrva.

Sexcenti ad fidem conversi, inter quos unus praedicans in Vngaria¹¹ Caluista cum uxore et 2 liberis, unus juvenis aurifaber Arianus¹² baptizatus, ex iis pertinaciores erant aliquot, qui aliorum operam luserant, tandem a sociis reducti.

Plurimi libri haeretici combusti. Ab uno sociorum in Austria Inferiori ducti, a nobis una vice quadraginta.

Indulgentias morientibus applicatas, missas lectas pro defunctis, et quaedam alia per facultates exercita, quoque non (Fol. 182.) videbantur in certum numerum cogi posse, omisimus.

Socii missionis sunt isti:

Pater Seraphus Kirchmayr prior Garstensis.¹³

Pater Marianus parochus in Costain monachus Garstensis.

Pater Laurentius Verr parochus in Pfarrkirchen.

Pater Jacobus Hols, parochus in Purkirchen.

Monachi Cremphanenses.¹⁴

Pater Melchior Lebenhauser, monachus Lunaelacensis,¹⁵ et cooperator in cura animarum ad Sanctum Wolfgangum.

Pater Victorinus Jansbski monachus Gottwicensis¹⁶ in Inferiore Austria parochus in civitate Mauttern.¹⁷

Pater Aemilianus Menzinger parochus in Aspach.¹⁸

Pater Anselmus Neumayr in monte Salis,¹⁹ monachi Seittenstettenses.²⁰

Pater Ladislaus Giure²¹ exempti coenobii Sancti Martini in monte Pannoniae²² monachus.

Hi omnes partim approbati ab eminentissimo cardinali Camillo Meltio²³ tunc per Romanum imperium nuntio, partim ab illustrissimo et reverendissimo Scipione archiepiscopo Pisano²⁴ moderno apud Regiam Majestatem nuntio. Cum vero numerus per adhuc tres alios sit complendus, hos substituendos putavi, patrem Romanum Wall suppiorem et patrem Bernardum Heinzlmann monachos Garstenses, utrumque sacrae theologiae et sacrorum canonum candidatum, et patrem Georgium Merth, monachum Scotensem Viennae²⁵ sacrorum canonum candidatum.

11 a lap szélén beszúrva.

12 unitárius.

13 Garsten, bencés kolostor az Enns folyó mellett.

14 Kremsmünster, bencés kolostor Garstentől nyugatra.

15 Az említett Mondsee bencés kolostor.

16 Göttweig bencés kolostor Melktől északkeletre.

17 Mautern város Alsó-Ausztriában a Duna mellett.

18 Aspach, kisváros Salzburgtól északra.

19 Salzburg.

20 Seitenstetten, bencés kolostor az Ennstől keletre.

21 Győri László, később pannonhalmi perjel, majd 1662-től dömölki apát.

22 Pannonhalma.

23 Camillo Melzi († 1659) capuai érsek, bécsi nuncius, 1657-től bíboros.

24 Scipio Pannocchieschi d'Elci († 1670) nuncius, pisai érsek. 1657. április 9-én VII. Sándor pápa bíborossá kreálta, de *in pectore*, és ezt csak 1658. április 29-én tette közzé, így Roman apát sem bíborosi címmel illette meg.

25 a bécsi Schottenklosterből.

Hosque tres ab ipsa Sacra Congregatione approbari, quam humillime rogo, cum illustrissimus nuntius jam extra provinciam difficulter possit adiri, qua de causa et quia congregatio nostra praesidem nondum habet, istam gratiam rogo submisssime, ut si contigerit ex suprascriptis sociis aliquem mori, et ego aliquem dignum judicaverim substituendum, hoc ipso censeatur approbatus, siquidem prius a suo ordinario fuerit ad curam animarum admissus. Caeterum duo abbates Gottwicensis et Altenburgensis²⁶ in reformatione Inferioris Austriae nuper magnis sumptibus et vitae periculo supremi commissarii plus quam 30 000 ad fidem adduxerunt.

Quia vero ad missionem non spectant, in certiozem numerum non inquisivi.

Sacrae Congregationi gratiae benignissimoque favori me missionem et ordinem Sancti Benedicti humillime commendo.

Cliens submisissimus

Ex monasterio Garstensi in Austria 15. Januarii 1658.

Romanus abbas Garstensis m.p.²⁷

Fol. 182/v.(= Fol. 177. hátlapja)

Eminentissimis et Reverendissimis Dominis suis Colendissimis, Dominis Cardinalibus Sacrae Congregationis de Propaganda Fide praepositis etc.

Romam.

L.S.

(vörös viasz gyűrűspecset nyoma öt részre osztott címerpajzzsal)

signor cardinal Meltio²⁸

(a levél tartalmi kivonata)

die²⁹ 4. Junii 1658.

Summarium

per il signor cardinal Meltio

26 A már említett Göttweig, továbbá Altenburg alsó-ausztriai bencés kolostor a Dunától északra.

27 az aláírás sajátkezű.

28 kihúzva: Vidman, helyette beírva: Meltio. Cristoforo Vidman († 1660) 1647-től bíboros, a Hitterjesztés Szent Kongregációja tagja, és az említett Camillo Melzi korábbi nuncius, szintén a Kongregáció tagja.

29 innentől a missioni szóig a Kongregáció titkára kezével.

Si riponga fra le relationi delle missioni.

ROMAN GARSTENI APÁT LEVELE MARIO ALBRIZIÓNAK, A HITTERJESZTÉS SZENT
KONGREGÁCIÓJA TITKÁRÁNAK

APF SOCG Vol. 319. Fol. 178.

Reverendissime et Illustrissime Domine, Domine Observandissime.

Annus duodecimus volvitur cum a Sacra Congregatione de Propaganda Fide solicitante admodum reverendo patre Joanne Wilfrido monacho Anglo missionis Austriacae praefecturam gratiosissime collatam sustineo, cui muneri ut vires intenderem, nihil intermisi. Sed primorum annorum fructus longe excedebant hoc quinquennio collectos, ut exinde formidare possim, ne cum sociis meis desidiae insimuler. Ego vero laetor pusillum esse numerum, non quia paucos convertimus, sed quia pauci restabant convertendi. Laudamus agricolam, qui lassescit eruncandis herbis inutilibus, donec fruges secernat. At felix ille est, qui fertili agro inambulans velut otioso pede conculcat subnascens zizanium. Sic nos prioribus annis laudabilem operam arbitrati sumus, dum multo labore nocens haereseos solium evelleremus, nunc provinciam nostram quieti circumspicimus, eo fructu felicissimi ejecisse noxia. Si alicubi ex semine veteri tenax lappa caput³⁰ surrigat, faciliori quam olim negotio deprimitur. Nihilominus summopere gaudemus decimo nono Aprilis anni proxime elapsi, denuo confirmatam missionem, et quia plurimus labor Reverendissimam et Illustrissimam Dominationem Vestram contigit, nescio, quo testimonio meam gratitudinem ostenderem, nisi hisce literis quibus et devotissimas habeo gratias, et officiorum meorum paratissima obsequia offero, meque missionem totumque Sancti Benedicti ordinem enixissime commendo.

Datum ex monasterio Garstensj in Austria, 15. Januarii 1658.

Reverendissimae et Illustrissimae Dominationis Vestrae
observantissimus

Romanus abbas Garstensis m.p.³¹

Fol. 181/v. (= Fol. 178. hátlapja)

Illustrissimo et Reverendissimo Domino suo Colendissimo, Domino Albricio³² Sacrae Congregationis de Propaganda Fide secretario etc.

Romam.

30 caput szó beszúrva.

31 az aláírás sajátkezű.

32 Mario Albrizio († 1680) 1657–1664 között a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára, 1671–1675 között bécsi nuncius, 1675-től bíboros.

L.S.

(a levél tartalmi kivonata)

Respondeatur

6. 10. 17.³³

ISTVÁN GYÖRGY TÓTH:

THE BENEDICTINE MISSION TO PANNONHALMA IN 1658 (ABBOT ROMAN OF
GARSTEN'S TWO LETTERS PRESERVED IN ROME)

Publication of Document

The title may come as a surprise because the middle of the 17th century is the period of hard times for the Benedictines of Pannonhalma struggling with self-definition. Hence our knowledge of the extent of Benedictine participation in the work of Hungarian missions – similarly to that of other male orders like the Order of St. Paul, the Observantine and Conventuan Franciscans, Capuchins and Jesuits – is rather scarce. Although when writing his report in 1675 on Hungarian friars and missions for the Sacred Roman Congregation of the Spreading of the Gospel in charge of the missions, friar János Vanoviczi of the Order of St. Paul did state that the Benedictines of Pannonhalma managed the churches they were in charge of in a "perfecte" way, he did not say anything about the missionary activities. True, we know from Szulpicz Molnár's comprehensive work that Gergely Szentsimonyi, a Benedictine in Pannonhalma and the vicar of Dénesd "worked in Dénesd with much enthusiasm and reconverted many heretics to church, and felt it to be his mission to spread the Gospel". Therefore, in 1656, arch-abbot Placid Magger asked, through abbot Roman of Garsten (author of the two letters published herein and provost of the Austrian Mission), the Nunciature in Vienna to accommodate the Hungarian Benedictine in the boarding school of the Austrian Mission so he could receive training in performing a mission. The Nunciature fulfilled the request. We do not, however, know anything about the future life of Gergely Szentsimonyi, although the arch-abbot of Pannonhalma surely must have sent one of the few Benedictines to Austria with the hope of missions to be accomplished later on in Hungary.

The two letters published in this issue were written by the said abbot Roman of Garsten one and a half years later, in January 1658. It is clear from the abbot's letters that the "well cultivated" soil of Lower and Higher Austria did not leave much for the converters to do in a place where the weed of heresy could seldom grow from the old seed, as abbot Roman put it in connection with Austrian Protestantism. Another member of the Austrian Mission was László Győri (in abbot Roman's transcript: Giure), a Benedictine from Pannonhalma whose missionary authorization (*facultas*) was approved – as provided for by relevant regulations – by the Nunciature of Vienna. Obviously, it was Győri who converted the Hungarian Reformist priest (together with his wife and two children) mentioned on the list of the 600 Protestants converted by the Benedictines of Austria, along with the Hungarian Unitarian goldsmith. In all probability, Győri must have converted many others as, once there had been hardly any Protestants left in Austria, then a part of those 600 converted by the Austrian Mission could have been Hungarians. The cases not really worth mentioning must have "melted away" among those converted by the Austrian Mission.

For the time being, this is the only data in our possession concerning László Győri's activities as a missionary, but we know about his life following the mission. In 1662, he, as the provost of the Pannonhalma Monastery, was appointed by arch-abbot Placid Magger an abbot of Dömölk,

33 a Kongregáció titkárának kezével, a számok a válaszra utalnak.

the abbey affiliated to Pannonhalma. In other words, the only Hungarian missionary of the Austrian Mission became a provost in a matter of a couple of years, and then he became an abbot of Dömölk. László Győri's quick rise must have been facilitated by his success in missionary activities.

Abbot Roman of Garsten's letters are but a modest contribution to the history of the revival of the Order of St. Benedict in Hungary. Still, its importance for the history of Counter-Reformation in Hungary lies in the fact that it demonstrates the way the strengthening of the Benedictine community of Pannonhalma helped the friars in joining the hard work of missionaries. The community was not strong enough to start a mission in Hungary, but Benedictines of Pannonhalma could, as part of the Austrian Mission, convert so many people that it drew to itself the attention of those living on the other side of the Lajta river: a Reformist priest chose Catholic religion as a result of László Győri's work.

Both letters are preserved in the Sacred Congregation of the Spreading of the Gospel (Sacra Congregazione de Propaganda Fide or, as it is called today, the Sacred Congregation of People's Evangelisation) in the Archive of Rome, in volume 319 of the SOCG series containing the documents discussed in the meetings of the Congregation.

SÓLYMOS SZILVESZTER OSB

VIDLICS FERENC PANNONHALMI PERJEL NAPLÓTÖREDÉKE AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN (1710–11)

1. BEVEZETÉS

Az Egyetemi Könyvtárban néhány lapos pannonhalmi naplótöredéket találtam az 1700-as év elejéről. Hamarosan rájöttem, hogy a Rendtörténet feldolgozói már ismerték ezt az anyagot és merítették belőle.

Mivel azonban a perjeli naplótöredék viszonylag korai időből való, hasznosnak tűnt annak átírása és néhány, számunkra ma is érdekes adat kiemelése.

Pontosabban mit foglal magában ez a naplótöredék? – A Rendtörténet.¹ V. kötete két helyen is említi. „Vidlics Ferenc is írt egy kisebb perjeli naplót az 1710. év négy utolsó hónapjáról s az 1711. év első napjairól.”²

Ugyanazon kötet 618. lapja is említi Vidlics Ferenc bakonybéli apát és egyúttal főmonostori perjel naplótöredékét, mely az 1710. év utolsó négy hónapját és az 1711. év első napjait foglalja magában. Jelenleg az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában van, „15 levélből áll, de a felük üres.” jelzése nincs, ezen a címen kell keresni: „De oratoris privatis (t. i. az első lapon a magán-oratoriumokról van néhány megjegyzés).”

A kezünkben lévő xerox-másolat alapján pontosabban a következőket mondhatjuk: Az 1710. évből okt. 14-től dec. 28-ig folyamatosan található 10 lap; az 1711. évből jan. 1 – febr. 8-ig; május 1–11-ig; júl. 1–3; okt. (az okt. 18-i beöltözésről) és nov. 1–2. napokról rövid feljegyzés –, összesen öt lapon, tehát együtt 17 lapról van szó.

Meg kell említeni, hogy az 1711. októberi bejegyzés hozza a tíz beöltözött nevét. Ezután van egy olyan megjegyzés, ami 1722-es adatra hivatkozik, sőt azt állapítja meg, hogy a beöltözöttekből 1769-ben csak Bánics telki apát él. Tehát ez a bejegyzés mindenképpen későbbi kéztől van. Az sem látszik egészen kizártnak, hogy az egész naplótöredék egy későbbi átmásolás az eredetiről.

Egy másik elgondolkodtató állítása a Rendtörténetnek az, hogy kétszer is azt állítja: a napló az 1710-es év utolsó négy hónapját s az 1711. év első napjait foglalja magában. A kezünkben lévő kézirat-másolat viszont csak október

1 Erdélyi L. – Sörös P., A pannonhalmi Szent Benedek-rend története, I–XII/B. Budapest 1902–1916.

2 496. l.

14-gyel kezdődik, tehát csak két és fél hónapot tartalmaz az 1710-es évből. Mivel Vidlics már 1709-től perjel volt, nincs kizárva, hogy korábban is vezette a perjelnaplót, melynek egy része még az Egyetemi Könyvtárban lappanghat.

Vidlics Ferencről, a perjeli napló írójáról a Rendtörténetből³ a következő adatokat tudjuk meg: 1673-ban született a pozsonymegyei Magyarhápolnán tót-magyar családból; teológiát Nagyszombatban tanul, Bécsben szentelik pap-pá 1700-ban, majd Somogyban lesz a tiszttartók ellenőrzője. 1709–30-ig bakonybéli apát, – előtte még Váton is működött. 1709–11 között főmonostori perjel és újoncmester Pannonhalmán; később kétszer is a somogyi tizedek kormányzója. Meghalt Bakonybélben 1730. dec. 20-án.

A következőkben először hozzuk a kézirat-másolat átírását. Néhány helyen a szöveget nem sikerült megfejteni. Az eredeti fénymásolat megtalálható a Pannonhalmi Levéltárban.

A naplótöredékből két témát emelnénk ki: a pestis-járványt, mely mélyen rányomta bélyegét a közösség életére, és néhány liturgikus és a közösségi életet érintő érdekességet.

2. A KÉZIRAT ÁTÍRÁSA

1710. October

14. Octobris. Sub Conventuali Sacro post Virgo Mater... et orationem cantatam, incepimus P. Priore preorante contra pestem orare quinque Psalmos exprimentes nomen MARIA, quibus, et oratione dictis, subnectuntur Litaniae de omnibus Sanctis, cum suis orationibus: ut nempe, Numen divinum, per interpositionem: et merita Matris Filii Dei, ac intercessione omnium Sanctorum, Nos et loca nostra, a saeva peste liberare et praeservare dignetur. Amen!

Item hodie Praelatus mihi scribendo impertivit facultatem R. P. Alexio confessiones exaudiendi. Item tribuit facultatem R. P. Definitoribus, ut eligant confessarium pro Venerabili Conventu. Item suasit aliquem Patrem ad P. Laurentium in Dömölk infirmum contagiosum ire, quo se resolverant P. Emericus, P. Gregorius et A. D. P. Ladislaus Subprior, qui iam in procinctu erat sequenti mane, sed interveniente R. P. Aemiliani obitu, ipse quoque detentus hic, ne manifestissimo periculo sese exponens mortem sibi acceleraret forsitan, et tutius esse hic nos satagere, conservare et invicem in Domino consolare.

15. Octobris, in die Mercurii. Circa primam vel secundam noctis tamquam expositus obiit in Domino R. P. Aemilianus, cognomine Szóday. Requiescat in pace. Amen. Vespere modo Requiem, modo Miserere cantabat, modo vero sermonem ad populum quasi faceret, pridie vero ex horto properabat, retrahentibus se dicens, debere ad Matutinum ire etc. In Festo S. Theresiae obiit sodalis Carmelitanus, seu Benedictae Matris filius Benedictinus.

Item Domino Casparo Noszlopy Comitatus Castriferrei iurato accessori ad Dömölk scriptum, quatenus diligentem infirmi R. P. Laurentii curam haberet et de convalescentia aut obitu certificaret. P. Aemilianus circa secundam pomeridianem per saecula-

3 IV. 680. és V. 710. l.

res potissimum Congregatistas in Monte Sanctissimae Virginis in Suprema antiqua capella sepultus. Requiescat in sanctissima Pace. Amen!

Requiem mane cantabat P. Prior, Conventus vero non in Choro, sed medio Ecclesiae cum organo caetera persolvit.

Hodie Michael Bussany et alii Congregatae hinc acceperunt sandapilam et ipsius tegumentum una cum laminis Congregationis.

16. seu die Jovis. Requiem septimae depositionis diei R. P. Benedicti cantavit P. Prior ad Altare album Beatissimae Virginis Mariae.

17. Requiem diei tertiae depositionis P. Aemiliani cantavit P. Prior ad altare album. Et loco septimae depositionis F. Gerardi (nuper impedito) hodie dixit Requiem P. Subprior.

Az magyar Congregatio borát két hordóval ma hozták föl.

18. Excellentissimus Dominus Generalis a Nehem Papae commorans sciscitatus a nobis est, quot nam et quando sunt mortui? Cui responsum: Die 21. Septembris obiisse R. P. Placidum, die 6 Octobris R. P. Benedictum, die 8. Octobris P. Gerardum, die 15. Octobris R. P. Aemilianum, qui erat pro populo expositus et ad infirmos applicatus.

NB. P. Placidus Paulinovicis filius Papensis, die 18. Septembris incepit laborare febribus et fluxu ventris, qui ipsi attribuebat inde esse: quia 17. Septembris jejuno stomacho botros comederat et die 28. mustum biberat, qua die febribus erat correptus, postea fluxu (salva venia) ventris laborabat. Die 21. ante quintam matutinam, D. Aemilianum, (cui 17 confessus erat), vicinum suum vocavit ut ipsum (alias prius semper ipsemet et solus poterat ambulare) juvaret ad loca, ubi longa purgatione peracta, reductus ad cellam semper sibi praesentissimus; sed post Primam canonicam ex choro nobis redeuntibus, seu circa septimam matutinam, penes mensam in terra repertus est exanimus, quem postea induerunt vestibus P. Benedictus, P. Aemilianus et. Fr. Bernardus novitius; alii dicebant visas esse aliquot in pectore maculas, quasi patechias nigras, alii tamen nihil vidisse, res in dubio. Ipsa die sepultus est in Capella S. Scholasticae sub Choro, requiescat in Pace. Amen.

NB. Prima octobris mane in generalis Recreationis exitu, incepit se male sentire Fr. Gerardus, a mensa prandii discessit ambitum, quaerulans se lumborum dolore laborare, item circa ingvina mane in femore per modum duorum globulorum palpavit esse chirurgus, et F. Ildephonsus suus condiscipulus.

Die tertia, Rama deaurata supra S. Michaellem aut Altare Longonianum cecidit, qui casus omen fere aliquibus arbitrabatur.

Secunda octobris. Vespere finitis recreationibus venit ad me Fr. Ildephonsus, se male sentire, qui accepta... a me discessit, sed die sequenti amplius non comparuit, siquidem ipsemet simili (vix si non ex palpatione contraxit) morbo laborare deprehensus est. His peius sese sentientibus, R. P. Benedictus confessarius conventus ministrabat cum Fr. Bernardo et Chirurgo curaue possibilis exhibita et medicamenta applicata. At verum die quarta octobris ipsemet P. Benedictus, vomitu (quo alias antea quovis fere mane laborabat) vexatur diversimode alteratur. – Jam duo fratres phantaziant, ipse adhuc surgit, visitat, exaudit; Fr. Gerardus rogavit, ut P. Prior trabes ante ipsum removeat, ideo misi ordinarium confessarium.

Quinta die gravius se sentit, tandem in ingvinibus bubo sese prodit; curam adhibet chirurgus, sed in valescit malum et ipse phantaziare incipit; Confessarium petit, cui die sexto P. Aemilianum alias iam expositum misi mandans eidem, ut omnes tres exaudiat et generaliter ut iam pro articulo mortis absolvat. Factum, uti mandatum erat. Sed Pater gravius et gravius habuit. Tandem sub coena conventuali seu circa sextam vespertinam pie obiit. Et requiescat in Pace. Amen. Die septima P. Aemilianus ipsum in Capella superiori Montis Beatissimae Matris sepelivit, cum pulchra Congregatista-

rum comitiva. Die octava, prius in horto per fenestram R. P. Antonio confessus, in Capella foris celebrans P. Aemilianus alterationes varias patiens ultra Litanias diei solitas continuare non potuit. Ad hortum redux in pectore versus cor sentit tumorem in quantitate unius ovi et supra tumorem signum nigrum per modum carbonis. Cura adhibetur, post biduum fluit. Sed iterum pectus totum inflammatur et ipse phantasiat, jam surgens ad Matutinum properat, jam ad Écs ad infirmos. Tandem 15. octobris obiit in Domino. Requiescat in S. Pace. Et sepultus in Monte Beatissimae Matris.

Item die octava praesentissimus sibi inter preces a Fr. Bernardo praeorata, dictis In manus tuas Domine commendo corpus et animam meam me autem propter innocentiam suscepisti etc. et stringens fortiter manus Fr. Bernardi et osculans angelice innocentem spiritum emittendo, pietissime obiit in Domino circa septimam vespertinam, qui et requiescat in pace. Amen. Die nono circa vespertas sepultus in Monte Beatissimae Matris. Die septima una tegula cadens de fenestra in aedificio novo, pariter putabatur esse omen.

Quinta et sexta die Conventuales perturbamur de tam subitaneis infirmitatibus; consultatur, an ad Hortum, vel nova aedificia ponendi infirmi? Fit apparatus in Horto; sed stricte pro tribus iudicatur. Aura infecta in atrio dicitur, per illum infirmorum ambitum, adire Chorum abhorrent. Praeterea cum infirmi iam periculo mortis forent, quomodo et per quos ad hortum, ubi tam repente et insperate adhuc deerat commoditas deportandi, se deportabuntur ad locum frigidum et incommodum, eo ipso mors eisdem accelerabitur etc. Tandem ob has et alias plures rationes definitur, praestare nos ad novum transferre aedificium, ita quidem, antequam jam sexta die mortuus P. Benedictus de Monasterio efferatur.

Septima ergo Octobris, conventus se transtulit ad aedificia nova, ubi ad hanc usque diem, videlicet 18. Octobris faventibus Superis sanus perseverat. Unde glorificetur Deus et Beatissima MARIA mater Filii eius. Amen.

18. Circa primam meridianam percepimus ex Dömölk die sexta scriptas a Domino Stephano Plebano Chaladiensi, olim Jánosháziensi, qui exaudivit et communicavit R. P. Laurentium Fejes etiam usque ad extremum halitum vitae ei adstitit, sacrum et concionem perfecit, eundemque in ipsa ecclesia sepelivit. Inter caetera scriptor supplicat ad S. Ordinem suscipi, ut antiquae vocationi valeat satisfacere. Substantiolam dictae Ecclesiae Dömölkensi conscribens, Registrum sub Conscientia transmisit. Ecce iam quintus intra tam breve tempus obiit in Domino. Requiescat in Pace. Amen.

Post Vespertas Beatissimae Matris, pro pie defuncto P. Laurentio Vespertas cum tribus Nocturnis et Laudibus conventualiter persolvimus. Literas ex Dömölk una cum Registro in paribus transmisi Jaurinum Illustrissimo Domino, quatenus genuina habita notitia bonam posset facere dispositionem.

De mentionato R. Patre scriptum erat die 12 ex Dömölk, ipsam die 10 seu die veneris fuisse correptum lue contagiosa.

19. Ex certa relatione illius qui in multis experienciis doctus erat, acquisivi, herbam ungarice cziczakfark vel egér-fark vocatam, efficacissime contra pestem valere. a kiket megh is szököt, de ha aval megh kenték, csak el oszlot. Ezt az orvosságot egy Lölki Attya, aki betegek között forgolódott, kit is tiszernél is többször megh szököt azon nyavala, de ha azon cziczakfarkal megh kente helét, mindenkor el oszlot, másoknak is javallotta, és a kik próbálták, használt. mivel pedig azon cziczakfark nevű feő már szárad, azért vizét veszék néki. – NB. Egér-fark avagy cziczka fark füvel meg-kennyi a gugát igen hasznosnak állította ezen manuscriptum.

Item die 23. Dominus Nicolaus Szombat Plebanus Tapiensis ex suis arcanis notificavit, si niger ex toto gallus, pullus vel gallina viva discerpatur in duas partes et caro illa adhuc calida et sanguinolenta apponatur loco affecto, extrahit omne venenum et malignitatem.

Item 25. Intellige Bedrnik slavonice, latine pimpinella maioris et minoris radicem masticare multum prodesse ad repellendam contagiosam ab hoc auram. Item nuca vesicaria slavonice klokocz, ungarice bábfű nucleos pariter multum prodesse.

20. Pater Prior cantavit ad maius altare Requiem pro R. P. Laurentio. Item ibidem subsecutus est P. Gregorius cantans Requiem diei trigesimae depositionis R. P. Placidi 21 septembris defuncti.

Item Modrensibus et Deákiensibus Patribus obitum quinque conprofessorum notificavi.

21. P. Prior cantavit ad Altare maius Requiem diei septimae depositionis R. P. Aemiliani.

22. P. Prior cantavit Requiem ad maius Altare pro dicto Laurentio.

23. Item cantavit ibidem Requiem die septimae depositionis P. Laurentii, de quo alias 17 huius scriptae sunt litterae esse mortuum, sed quam die non apparuit. Ideo saltem conjectualiter hodie est celebrata septima dies depositionis. Siquidem fuerit ab Illustrissimo Domino Archiabbate definitioribus commissum, ut eligant pro Venerabili Conventu confessarium; ideo habita praeve iterata conferentia deliberata est R. P. Gregorium posse id munus obire, ideo.

25. In Capitulo eundem declaravi, optans ut omnibus salubriter illius officii munus valeat administrare. Amen! Item Illustrissimo Domino opinionem petenti resolutum est, nulli modo pecuniam mutuo dandam, siquidem tempora sunt periculosa, et praeterea, quod debitores nostri sunt, quod nostra repetamus, tot inimicos habemus. Quales ne multiplicentur, pecunia omnino non danda – Sanctum Consilium. Nihilominus tamen anno 1708 et 1709 data sunt mutuo 40.000 millia Domino Theodoro de Battyán. Hic idem Theodorus Comes de Battyán 21. Sept. circa horam octavam vespertinam venit ad S. Martinum, die vero sequenti perlustrato prius monasterio hora prima valedixit.

27. huius Fr. Bernardo sub axilla sinistra prodiit bubo, mature tamen sudorifero sumpto inde evanuit, cubitum tamen, et palmas seu potius totam manum virus diffusum occupavit, est tamen in bona spe convalescentiae die 27 octobris.

28. Kovács János, tavali, sőt ennyihány esztendőbéli Bakonybéli ispán, szürettül folyvást betegeskedvén kiváltképpen az hidegleléstől sanyargattatván, utoljára pedig az gonosz mirégy az ágyékán és a czombján megh mutata maghát, Istenben elnyugodott. Requiescat in Pace. Amen!

1710. November

1-ma. Pr. Prior cum Adstantiis decantavit divina. P. Provisor in monte Beatissimae Virginis, sumptis aliis (nam ipsa in capella existens suspecta erant, siquidem cum ultimo celebrasset P. Aemilianus expositus, jam erat infectus) apparamenta populo celebravit, ne autem capellae populus appropinquasset, duo muscetarii custodiebant portam.

Chirurgus Barbély Pál penes infirmos a quinta octobris continue existens, hodie decubuit infectus in humero atrocibus bubonibus.

2-da. Item Chirurgus vectus ad allodium, ad suum uxorem. Item hodie Illustrissimo Domino Archiabbati certa ducata transmisi, ab oppidanis erga Patrem exponendum praestanda.

3-tia. Heri die dominica praepedita Pro Officio Defunctorum, post Matutinum officii canonici majori campana datum signum; post Laudes compulsatum, Officium Defunctorum Praeoravit P. Prior. Requiem cum astantiis ad maius altare decantavit idem P. Prior.

4-ta. Requiem diei trigesimae obitus R. P. Benedicti decantavit P. Prior ad maiorem aram. Item Chirurgus noster Barbély Pál 1 novembris penes nostros in monasterio infectos serviens, infirmatus, secunda ad Allodium ad uxorem suam devictus, et quarta die huius mensis circa primam meridianam in Domino obiit. Requiescat in S. Pace. Amen!

5. Pro matutino majori campana signum datum, omnibus compulsatum, ad maius altare per totum canonicum officium ardentibus candelis P. Subprior ut mos est in festis secundae classis erat officians. Te Deum laudamus, et Salve Regina, item Te lucis ante terminum, pridie et ipsa die cum organo.

6. P. Prior cantavit siquidem ad maius altare de die trigesima depositionis Fratris Gerardi.

Item P. Subprior dixit Requiem pro chirurgo nostro, et plura meretur, siquidem pro nostris Fratribus infectis posuit vitam suam, penes quos et infectus est, postquam per dies plus quam triginta iisdem sollertissime servivisset.

7. Ez éjjel Komáromi István és Tököly György az kuruczok közül szöktek be ide Szent Mártonba, mondván, hogy Balogh Ádám is elfogattatott és Pápára vitettetett be. Generális pedig Palocsay György paraszt ruhában ment által az Dunán.

Item hodie ab Illustrissimo Domino Abbate accepi responsum super exponendorum determinationem, qui se resolverant pro exitu. Primo P. Augustinus, secundo P. Emericus, tertio P. Gregorius. Ratione quorum sic scribit Praelatus: Ego neminem declaro, sed qui habebit majorem animum serviendi animabus in tali periculo, ille eat cum benedictione divina, nam nemo habet majorem charitatem, quam qui ponit animam suam pro amicis suis etc. Item, aki resolválni fogja magát az kimenetelre, okos leszen. – Én midőn Váton voltam az el múlt pestisben Káldy uramnál, ezt obszerváltam: az gyónó leheletit nem engettem, hogy magamra jöjön, hanem másfelé köllik az gyónónak fordulni, midőn gyónt. Ha pedig pestises beteghez mentem, elsőben megh füsteltettem az házat, vagy ki vittem az házból és szövétnyek lévén velem megh gyutattam és valameddig migh mind el nem végeztem a gyónást, communicálást, addig a beteg és magham között iget az szövétnyek és így Isten által megh menekedtem. Ardebat autem intra os meum et os pestiferi. Hac ergo Praelati resolutione intellecta omnes tres exitum parant, deliberant.

10. Vesperas etc. perficit P. Prior cum Adstantiis.

11. Solemnia peragit P. Prior cum Adstantiis.

Item ex Monte Beatissime Virginis ad domum Braxatoris deportantur paramenta pro Sacrificio Missae. Sed quia nondum dicti tres intra semet de exitu determinarent, ideo adhuc P. Provisor descendit et foras cubiculum pro populo celebravit.

12. P. Prior Requiem diei trigesimae obitus R. P. Laurentii (qui 13 octobris obiisse refertur), decantavit.

Item hodie R. P. Gregorius Pécsy, quidem junior, attamen zelo fortis, omnibus charitative valedicens, accepta ante Vesperas in medio (quia tunc ibi chororum peregrinus) Ecclesiae, benedictione descendit ad oppidum pro salute populi, vitam temporalem periculo expositurus, spe fretus divinae retributionis. Quem incolumem diu fovet Deus pro gloria sancta sua, populi salute et S. Ordinis incremento. [Iste superavit pestem, in Dei adjutorio et post 30 annos qua confessarius Conventus obiit in Domino. Requiescat in S. Pace. Amen. – későbbi betoldás.]

Vesperas cum Adstantiis persolvit R. P. Subprior, Te lucis et Salve Regina cum organo.

13. In Matutino Te Deum laudamus cantavimus cum organo. Sacrum cum Adstantiis persolvit P. Subprior.

14. P. Prior decantavit Requiem diei trigesimae R. P. Aemiliani. Requiescant in summa pace omnes quinque et orent pro me indigno confratre suo ut olim cum ipsis valeam et ego requiescere in coelis! Amen.

Hodie mortuus est in oppido Alsok quidam nomine et opificio Varga Gergely ut benefactor Ecclesiae S. Martini legaverat Fl 20 et pro Congregatione Triticici meta 10.

15. P. Augustinus decantavit pro eodem Requiem. Item adhuc alia novem sacra sunt commissa persolvenda per certos Patres.

17. Hodie completur septimana sexta a quo extra monasterium seu exterioris portae clausuram nemo conventualium permissus erat ob metum contagionis. Hodie (favente Deo) adhuc omnes sani. Conventualiter exiveramus meridiano tempore ad deambulandum.

19. Primo sunt calefactae meae, Reverendissimi Sigismundi et musaei fornaces.

20. P. Alexius Hebdomadarius cum duobus clericis persolvit ad altare Vesperas nobis canentibus. Item Te lucis et Salve Regina cum organo.

21. Sacrum Conventuale decantavit P. Alexius Hebdomadarius. Vesperas idem. Te lucis et Salve Regina cum organo.

22. Ad instantiam Reverendorum Musicorum, Sacrum decantavit R. P. Subprior cum Adstantiis.

NB. Quamvis hodie Sacrum cantari solebat, attamen Martyrologium etc. in Capitulo peraguntur, oportet; praecipue propter culpam Hebdomadalem, si contingat die sabbati hoc festum celebrari.

23. Scripsit Praelatus, siquidem modernus Provisor jam absolvi continuo postulat, ut mittamus opinionem pro alio.

24. Responsum. Quandoquidem circa novem annum inceperat officium ideo illuc utque portet cum patientia, interim (praecipue si pestis astaverit) de alio eligendo utrinque cogitandum.

25. P. Professor cantavit Sacrum cum Adstantiis.

NB. 26. De consuetudine antiqua intra decursum trium mensium fuit recreatio generalis. Et in hoc exilio existentes secunda vice egressi fuimus ad deambulandum. Item hodie in Calido incepimus peragere Meditationem et cursum Beatissimae Matris.

29. P. Prior decantavit Requiem pro F. Mariano Tihany, de quo D. Amandus, eiusdem loci Abbas 23 novembris scripsit, nobis conpatiendo de Fratrum nostrorum 5 funeribus, seque aut potius suos eadem navigare uti nostros homines. Litteras heri percepi, et hodie statim persolvi, aliisque ut solitam rem solvant obligationemque commisi.

1710 December

1. P. Prior primum Rorate decantavit dum adstantiis et facigeris. Solet autem cantari diebus (festo fori non impeditis), lunae, Jovis et sabbati. Post Matutinum primo pulsu dato et ante Pretiosa compulsatur. Finito Rorate et in solito loco cantatur Martyrologium et peraguntur cetera cum cursu Beatissimae Matris.

8. P. Prior professionis suae 17. annum celebrans divina perfecit cum sollemnitate. Te lucis, Alma Redemptoris, Te Deum laudamus cum organo. Item in honorem Beatissimae Matris Litaniae Lauretanae sunt post Completorium decantatae.

9. Intra tempus nostri exilii fuimus quarta vice deambulaturi conventualiter; mint-hogy Komáromban és a táján megh szünt a pestis, azért a komp már jár a Dunán, mi is vizáért tegnap küldöttük emberünket.

11. Rediit auriga huzones afferens centenarios 3 per Fl 10. Et quia Domina Helena Uiházy legaverat pro S. Martino Fl 20, ideo illi sunt dati pro husone, ceterum R. P. Franciscus Pap Jesuita p. t. ibidem superior solvit, cui cum gratiarum actione proxime a nobis solvetur.

12. P. Prior cantavit Requiem pro defuncta Helena Benefactrice. Item subditi nostri Chanakienses campanam illuc spectantem hinc receperunt, quam ipse dum Jaurini penes Praelatum applicarer, fieri curaveram, et ruptam atiquam pro hac dando, pretium partim ex birsagiis, partim pecuniam schedularem cum permissu Illustrissimi Domini Archiabbits pro illius comparatione applicando.

Nota pro Fl 20. a domina Helena tamquam Benefactrice legatis, ordinavi ut decem sacerdotum quilibet tria sacra dicat. Item fratres simul dicant ter officium defunctorum.

13. Siquidem die Sabbati expilatio monasterii et plurima alia adversa tempore hoc disturbione contigerent, ideo ut post haec dies Sabbati nobis sit felicior, consensu unanimi incepimus (uti ante 18 annos praticari hic repereram) Litanias Lauretanas cum cantu et organo persolvere, firmiter confidentes per intercessionem Beatissimae Matris meliora!

16. P. Prior decantavit Requiem pro defuncto Michaele Földös et uxore Anna, fratre germano R. P. Ruperto Földös Comaromiensi, qui pro S. Martino Fl 100 reliquit, altera sacra per singulos patres sunt distributa: videlicet 8 patribus 17 et aliis quatuor per 16 missas, sique completur numerus universarum 200. – Requiem 200 pro Michaele et Anna Comar. (szélén megjegyezve)

21. Ivi ad Baconbél pro persolvenda erga Titularem Patronum (siquidem prius propter vagabundos curuzones et contagionem hic praevalentem ire non poteram) S. Mauritium obligatione, ubi 22 ipsemet, item D. Hieronymus Provisor et P. Antonius Professor in primo cubiculo celebravimus. Die vero 23 persolutis divinis ad S. Martinum rediimus circa quartam pomeridianam.

22. Ultimum Rorate, in Prelati et mea absentia persolvit A. R. P. Ladislaus Subprior.

24. Martyrologium decantavit R. P. Alexius.

25. Undecima hora noctis surgendo persoluto Matutino decantavit sollemnia P. Prior. Muschetarii ternas fecerunt explosiones. Ipsa die sollemnia pariter decantavit P. Prior.

26. Divina persolvit R. P. Subprior cum Adstantiis.

27. P. Rupertus pariter cum Adstantiis.

Item hodie conventualiter incepimus novum bibere vinum, postquam videlicet per invocationem S. Joannis fuisset benedictum.

28. Illustrissimus D. Abbas scripsit an praementionata Requiem pro Fl 100 velimus acceptare? omnino acceptavimus; sicut olim laudabiliter Patres nostri acceptare soliti sunt et persolvere. Quod factum pridem, nos faciemus idem.

Dedecus est natis claros habuisse parentes, ni studeant illis moribus esse pares.

Qui bonus felix fortunatusque sit, incipit a partu Virginis Immaculatae.

Annus 1711

Januarius

1. Illustrissimo Domino Abbate ob pestem absente, factum est renovatio votorum in praesentia P. Prioris. Preter dispersos autem in Residentiis, Plebaniis et Praefecturis fuimus praesentes:

1) F. Franciscus Vidlicsiensis Prior, novitiorum Magister, et Definitor ac S. Mauritii de Bakonbél Abbas.

2) Reverendissimus P. Sigismundus Kis, senior, Definitor et S. Margarethae de Bela Abbas.

- 3) A. R. P. Ladislaus Pap Subprior, olim Abbatiae Dömölkiensis administrator.
- 4) P. Stephanus Sigmond, Praeses Congregationis S. Rosarii.
- 5) P. Emericus Herman, Praefectus Culinae et Claviger.
- 6) P. Hieronymus Csatay, Provisor S. Martini.
- 7) P. Rupertus Földös.
- 8) P. Augustinus Szabó, Sacristanus.
- 9) P. Antonius Horváth, Professor Philosophiae.
- 10) P. Alexius Schleicher.
- 11) F. Ludovicus Bartos Philosophus et Diaconus.
- 12) F. Zorardus, Philosophus.

Item parentes erant duo novitii videlicet Josephus Erdely et F. Martinus Vincze. Fr. vero Ildephonsus professus sanatusque contagiosis vulneribus, attamen sciathicae doloribus pressus, jacuit. Item F. Bernardus Benda novitius nondum bene sanati vulnere in manu contagioso abfuit in monasterio infirmi reclusi. Solet autem fieri renovatio votorum circa septem matutinam in Capella S. Michaelis seu sub summo Altare.

Divina cum Astantiis perfecit P. Prior. De media nocte honorarie Germani fecerunt in tribus locis ternas explosiones.

Die 2-da. Lectisternia et indumenta in peste defunctorum sunt portata ad hortum, ut ibidem sub tecto eventilentur.

5-ta. Cum sit Vigilia Epiphaniae, ideo Martyrologium in Choro cantatur, sicut in Vigilia Nativitatis et Pentecostes. Item ex longa consuetudine his tribus Vigiliis non dicitur publice cursus officii Beatissimae Virginis.

Vespere, secundum antiquam consuetudinem P. Subprior cum Conventu benedicit cellas exteriores (cum ad interiores ob metum contagionis nondum fuerit ire licitum), Granaria, Cellaria, et alias exteriores domos.

Certis autem ex rationibus non permisi ut in Cellario haberent aliquam merendam, sed potius in communi ad Coenam.

6-ta. P. Prior divina sollemniter perfecit.

Item P. Alexium cum duobus clericis post Vesperas misi ad benedicendas Commendantis et alias Germanorum domos.

7. Secundum Illustrissimi Domini Archiabbatis dispositionem ut eo citius Monasterium valeat eventilari et purgari ac pro ingressu accommodari, ideo hodie circa horam meridianam F. Ildephonsus post vulnera contagiosa iamquidem sanata, attamen sciatica laborans e 19 deportatus ad hortum, Fr. autem Bernardus jam bene recens ipsemet descendit ad peragendam ibidem quarantenam.

14. Capitulum Conventuale curavi celebrari, ubi inter caetera fuit publicatus obitus Consororis D. Magdalene Némay et seniculae Dominae Langonissae, pro quibus secundum antiquum morem quilibet presbyter debet persolvere missas tres, clerici 3 officia defunctorum, Fratres laici Rosaria tria.

Ipsa die P. Prior decantavit Requiem pro Domina Magdalena, siquidem prius innotuit eius obitus.

Vesperas (cum festa secundae classis iuxta veterem consuetudinem sunt sua) persolvit cum Astantiis R. P. Subprior. Te lucis et Alma Redemptoris cum organo.

15. Te Deum laudamus cum organo et caetera sollemniter.

22. P. Prior cantavit Requiem pro Domina senicula Langonissa, quae jam sexta huius pientissime in Domino obierat. Haec bona Domina anno elapso casulam pretiosam varii coloris inter textura decoratam, cum calice et caeteris apertinentiis fieri curavit et sacristiam a longo tempore alba farina providere dignata fuit. Huius filius hic Amandus vocatus in noviciatu ante viginti et ultra annos hic mortuus et sepultus.

Item ex eiusdem filia natus hic Michael Wolffart, appellatus nunc Pater et decimarum Simighiensium exactor, vivat!

NB. 17.o dies atro notanda calamo quo iam ex nostris octavus (utinam ultimus!) peste infectus R. P. Hieronymus Csataj Provisor lecto affligitur.

23. Siquidem memini, dum hic sacrae militiae nomen dedissem, omnibus festis Beatissimae MATRIS sacrum cantavi, ideo ad reinduendam sacram consuetudinem indignus P. Prior sacrum cantavit.

24. Illustrissimus Dominus Archiabbas per R. P. Emericum Jaurino nuntiavit, ut unusquisque sacerdotum pro defuncta Langonissa celebraret sacras missas N. 7.

29. Circa nonam noctis a Jaurino (ubi Illustrissimo Domino Archiabbati per R. P. Vilibaldum intromisit ex decimis Simighiensibus Fl 1000 id est mille) redux, Reverendus P. Michael Wolffart hic noctavit et sequenti die usque ad Mór properans cum tribus sibi adjunctis militibus, cum benedictione divina processit. Ducat, ah ducat eum Domini Angelus feliciter ad locum habitationis (Simontornyam) suae! ut iterum sedulo laboret pro sacri Ordinis emolumento! Amen.

Februarius

1. Vesperas cum adstantiis perfecit P. Prior. Te lucis et Alma Redemptoris cum organo.

2. Sub Matutino ad aram summam candelae 6 arserunt. Te Deum laudamus item Alma Redemptoris cum organo.

Benedictionem candelarum, processionem et sacrum sollemne cum adstantiis perfecit P. Prior. NB. A die 5-ta octobris organum maius in choro, siquidem is contiguus esset ambitui ex quo tres religiosi in peste mortui erant, ob metum contagiosae aerae vicinae vitatum, hodie recenter pulsatum est, atque in choro cantata quae cantari debebant sub sacro.

7. P. Prior cantavit Requiem pro Domina (31 Jan. vita defuncta) Anna Pohárdy, alias a marito Berdocsiniana vocata, quae benefactrix huius Archicoenobii curavit sat pulchrum altare S. Iosephi, servata a sacristia ordine nostro tertium. Item pro Congregatione Sacratissimi Rosarii statuam Beatissimae Virginis. Pro hac ut benefactrice commisi singulis sacerdotibus sacrum dicendum, quousque Praelatus plura non denuntiaverit persolvenda.

8. R. P. Subprior perfecit divina cum adstantiis, pulsus ad Matutinum cum majoribus campanis et reliqua (excepto quod ad altare sub Matutino non fuerint candelae accensae) omnia ut in aliis Festivitatibus.

1711 Majus

1. Maii. Peroravit F. Bernardus Benda Modrensis novitius exordium (Hungariae), confirmationem Germanice et Epilogum Slavonice perficiendo. Postea dispensavi in gratiam natalizantis Reverendissimi P. Sigismundi Abbatis S. Margarethae de Béla et pro tunc senioris. Ipsa die passus foris hactenus interclusus ob pestem aperitur cum sollemnitate.

4. Dominus Apothecarius advenit pro examine curae maiialis.

6. Sumpsimus medicinas et septima alia pars. Ipsa die R. P. Bonifacius revertit Szigethem pro exactione decimarum Simighiensium.

11. et sequentibus diebus Sollemnitatem Rogationum sic perfecimus: videlicet post horas et sacrum conventuale pergendo ad maius altare, ubi decantato Exaudi nos et

incepta Litaniam tandem movit (siquidem populus ob suspicionem metum contagionis nondum fuisset intromissus, ut simul a Montem Beatissimae Virginis exire potuissent:) ad ambitum, quem circumeundo ac per medium Ecclesiae ad capellam S. Michaelis pergendo ibidem legebatur sacrum de Rogationibus ac Litanis finitis Antiphonas omnes cantavimus, quibus finitis reversi sumus ad sacristiam.

Julius

Rediverunt Deakino R. P. Maurus ut Parochus et P. Nicolaus oeconomus cum scandulis et ratibus aliisque oecumenicis.

2-da. Processionem duxit ad montem Beatissimae Virginis anniversarium installationis Congregationis Sanctissimi Rosarii celebrando.

3-a. R. P. Rupertus Födös missus Deakinum pro administratione utriusque functionis.

October

Posteaquam Domini Candidati suas petitiones perrexissent et omnes duodecim perorationes ex cathedra in refectorio peregissent ac tribus diebus sacra exertitia persolvissent, tandem de 17 octobris, quae erat dies sabbati, sunt Venerabili Conventui repraesentati. Mentionati candidati utpote Dominus Franciscus Landovics Ovariensis, Domini Tricesimatoris filius ungarus et germanus, rhetor a festo (ut puto) Beatissimae Virginis Assumptae (siquidem propter metum pestis clausos passus redire nequiverat), hic commoratus. Item Dominus Andreas Török Jaurin. Ungarus Physicam ob pestem Tyrnaviae interrumpens, a festo S. Stephani hic commoratus.

Sunt itaque habitu condecorati hoc ordine et vocati:

1) D. Stephanus Pesty Ungarus – F. Romanus

2) D. Andreas Török, Jaurinensis, Ungarus – F. Gerardus

3) D. Josphus Pamlesich Modrensis, Germanus et Slavus ac etiam ungarus – F.

Placidus

4) D. Georgius Banics Jaurinensis, Ungarus – F. Dominicus

5) D. Stephanus Tolnay Jaurinensis, Ungarus – F. Henricus

6) D. Franciscus Landovics Ovariensis ungarus et germanus – F. Benedictus

7) D. Christianus Schusztter Comaromiensis Germanus – F. Godefridus

8) D. Franciscus Ujváry Comaromiensis Ungarus – F. Mauritius

9) D. Stephanus Kiszell Jaurinensis Ungarus – F. Laurentius

10) D. Andreas Hegyközy Jaurinensis Ungarus – F. Columbanus

Duo autem candidati utpote Joannes Nováky Jaurinensis et Adamus Károvincs Jaurinensis sunt relegati ad continuanda studia, qui si in eisdem meliorem fecerint profectum, tunc meliorem sunt habituri spem admissionis. Medio tempore suscepti Nováki adeptus est nomen primi, Károvincs vero secundi, seu Romani et Gerardi. Ita testatur eorum Patriota Frater Coelestinus Buti novitius Anno 1722 ultima octobris.

Anno vero 1769 unicus adhuc superest Dominicus Banics, nunc Abbas S Crucis de Telki, ex defunctis novi Pesthy, Török, Schusztter, Ujvári, Nováki et Károvincs. Requiescant in Pace. Amen.

13. Septembris

31. Octobris. Reverendissimus Sigismundus Kiss Provisor infirmus est vectus Jaurinum ad curam medicinalem.

November

1. Totam sollemnitate persolvit Illustrissimus Dominus Archiabbas, qui tam in prandio quam coena in Refectorio dispensavit.

2. Officium defunctorum perfecit P. Prior. Sub Laudibus divini officii fuit signum datum longum maiori campana pro Officio defunctorum, et post Laudes pro eodem omnibus campanis pulsatum. Primo quadrante ad Nonam signum longum maiori campana, secundo quadrante inchoatae Horae ac sub iisdem sacrum Conventuale, quibus finitis cum Astantiis Requiem decantavit P. Prior. NB. Libera tam ad criptas, quam ad maius altare ac ibidem conclusum cum oratione Fidelium. Inde ad sacristiam rediimus. Item hodie penes gradus sacristiam versus curavi sustentatoriam lattam apponi.

3. AZ 1710-ES PESTISJÁRVÁNY A PERJELI NAPLÓTÖREDÉK TÜKRÉBEN

Vidlics Ferenc körülbelül négy hónapot felölelő perjelnaplójának talán legtöbbet szereplő témája a pestis járvány, mely a főmonostort sem kímélte meg. 1710 szeptemberében és októberében 5 rendtárs halt meg pestisben, négy Pannonhalmán, egyik pedig mint plébános Dömölkön. Ha az 1711. jan. 1-i fogadalomújtáskor névleg felsorolt rendtársak számát vesszük alapul, húsznál aligha lehetett nagyobb a közösség létszáma, és ennek egynegyed része mindenképpen jelentős szám.

A ragályos betegségben elhunytak neve és haláluk időpontja a következő: A szeptemberben fellépő ragály első áldozata Paulinovics Placid, szept. 21-én hunyt el kb. 25 éves korában, és a kórus alatti Szent Skolasztika kápolnában temették el. – Fejes Lőrinc rendtárs, dömölki lelkész haláláról október 14-én értesül a közösség, hogy szept. 20-án ragadta el a halál (kb. 40 éves lehetett). – Riedigh Benedek, karmester és konvent-gyóntató Pannonhalmán szept. 21-én hunyt el és a Boldogasszony kápolnában temették el. – Kálóczy Gellért még növendék korában, mint fogadalmast okt. 8-án vitte el a pestis és a Boldogasszony kápolnában temették el. – Szóday Emilián okt. 15-én halt meg, a faluba járt le a lelkési teendők elvégzésére; alig két éves pap volt; a Boldogasszony kápolnában temették el.

Nem csoda, hogy a közösséget a halál sűrű aratása megdöbbentette. Maga a főapát, Göncz Celesztin Győrött tartózkodott a pestis idején is az Apátúr-házban; levélben tartotta a kapcsolatot a pannonthalmi közösséggel, kiknek feje a perjel volt.

Az első halottak magában az apátsági épületben haltak meg és ezért a rendtársakban hamarosan felmerült a gondolat, hogy kiköltözzenek-e a régi kolostorból az új házba, ami akkortájt készült el. Ezt meg is tették okt. 7-én. A betegeket viszont levitték a kertbe és egy külön kis házban különítették el őket. Itt három ember számára volt hely, de a perjel szerint nem volt éppen megfelelő a betegek számára.

Ettől kezdve a ragálytól való félelem miatt a rendtársak nem mehettek ki a „külső kapun” kívülre. Nov. 17-én meg is jegyzi a perjelnapló: „6. hete, hogy

senki nem ment a kapun kívülre” – tehát – legalábbis súlyos ok nélkül – nem hagyhatta el a kolostort. Mert ugyanaznap megjegyzi a perjel, hogy közösen voltak kinn sétálni; nyilván ez volt a zárlat óta az első alkalom, mert nov. 26-án azt írja: „a jelenlegi száműzetésben” másodszer voltunk nagy sétán. Dec. 9-én pedig a negyedik nagysétáról tesz említést. Ez az állapot 1711. május 1-ig tartott, amikor is „megnyitjuk a kapu átjárót nagy ünnepélyességgel; az eddig a pestis miatt zárva volt” – olvashatjuk.

A pestis idején a nép nemhogy az apátsági templomba, de a Boldogasszony kápolnába sem mehetett be. A kápolnában két muskétás őrzi állandóan az ajtót (1710. nov. 1.) – amikor ott benn mise van.

A falubeli lelkipásztori munkára önként vállalkozó rendtársak mennek le, ugyancsak önkéntesek látják el a betegeket is. A faluba az elhunyt Szóday Emilián után a székely származású fiatal Pécsy Gergely vállalkozott lelkipásztori munkára; a perjel ezt nov. 12-én így írja le: „...Pécsy Gergely, aki fiatal ugyan, de buzgóságban erőteljes, szeretetből búcsút mondott nekünk, miután Vesperás előtt a templom közepén (mivel akkor itt végeztük a kórus-imát), áldást kért és a nép javára lement a városba, földi életét veszélynek téve ki, isteni megjutalmazás reményétől éltetve; őrizze meg őt az Isten sértetlenül az szent dicsőségére, a nép üdvére és a szent rend javára.”

A fenti megjegyzésből is látható, hogy a pestis alatt a templomban az istentisztelet folyt, de bizonyos változtatásokkal.

A kórusima helye a barokk kornak megfelelően az orgona mögött a kóruson volt. Ide közvetlenül volt átjárás az apátságból. Mivel azonban néhányan a közeli cellákban haltak meg, a fertőzéstől való félelem miatt lezárták a felső kórust, tilos volt ott közlekedni és a nagy orgonát sem használták. Mindezt október elejétől február elejéig tartott, mert febr. 2-án már ismét a kóruson énekelnek. Közben pedig levonultak a templomba és minden bizonnyal a mai planum helyén végezték a kórusimát, illetve vettek részt a szentmiséken.

A pestistől való félelem miatt a perjel Vízkereszt vigíliáján csak a külső cellákat – az új házban lévőket – áldja meg, valamint a csűröket, raktárakat és külső házakat; a belső cellákba még nem volt megengedve a belépés. Sőt, a pestistől való félelem miatt még a Rogációs napokon, május 11-én sem engedik be a népet a templomba, a körmenet csak a kerengőbe megy ki.

Az egyes rendtársak megbetegedésével kapcsolatban a Perjel észrevehető hozzáértéssel ecseteli a betegség jelentkezését és lefolyását, annak tüneteit: a lázat, hasmenést, fekete foltokat és daganatokat. – Külön érdemes felfigyelni rá, amikor saját gyakorlatára hivatkozik, hogyan kell a pestises betegeket gyóntatni és áldoztatni. Ilyen, számára kedves témánál a latinról a magyarra vált át:

„Én, midőn Váton voltam Káldy Uramnál, ezt obszerváltam: az gyónó leheletit nem engedtem hogy magamra jöjjön, hanem másfelé köllik az gyónónak fordulni, midőn gyónt. Ha pedigh pestises beteghez mentem, elsőben megh füstölttettem az házat, vagy ki vitettem az házból és szövétnyek lévén velem, megh gyújtottam és valameddig migh mind el nem végeztem az gyónást, communicálást, addigh a betegh és magam között iget a szövétnyek és így Isten által megh menekedtem.” (Nov. 7.)

Vidlics perjel szívvel-lélekkal a népi gyógymódok hívének mutatkozik és a perjelnaplóban is közread egynémely receptet a pestis ellen. Így pl. okt. 20-án jegyzi le: egy tudós és tapasztalt embertől szerzett tudomást arról, hogy a magyarul cziczka-farknak vagy egérfarknak nevezett növény kiváló orvosság a pestis ellen; „a kiket meg is szököt, de ha aval megh kenték, csak el oszlott. Ezt az orvosságot egy lölki Atya, aki betegek között forgolódott, kit is tízszer-nél is többször megh szököt azon nyavala, de azon cziczka-farkkal megh kente helyét, mindenkor eloszlott; másoknak is javallotta, és akik próbálták, használt. Mivel pedig azon cziczka-fark nevű feő már szárad, azért vízét veszik néki. – Egér-fark vagy cziczka-fark fűvel meg kennyi a gugát igen hasznosnak állítja ezen.”

De mindjárt egy másik gyógyszer is eszébe jut és így folytatja: „Ugyancsak 23-án Szombat Miklós úr tápi plébános a saját titkos tudásából közölte velem, ha egészen fekete kakas vagy csibe vagy jérce két részre vágatik, és ha még meleg húsát odateszik a pestistől megtámadott helyre, kihúzza a mérget és rontást. – Ugyancsak tudd meg, hogy szlávul Bedrnik, latinul pimpinella gyökerét rágcálni nagyon hasznos a ragályosság elűzésére és annak gyógyítására. Ugyancsak a nuca vesicaria, szlávul klokocz, magyarul bábafeő magja szintén nagyon hasznos.”

A pestis idején elhunyt a főmonostor orvosa is, Barbély Pál. A Subprior gyászmisét mutatott be érte; a perjel így emlékezik meg róla: „De többet is érdemelt volna, aki a mi beteg testvéreinkért feláldozta életét, akiktől fertőzést kapott, miután több mint 30 napig a leggondosabban ápolta őket.” (nov. 6.)

Az elhunyt rendtársak temetésénél a világi kongreganisták segédkeztek. Méghozzá szó van külön magyar és német, ill. tót kongreganistákról is.

1711 elején a pestis veszélye szűnőben volt. Az apát rendelkezésére a belső kolostort szellőztetik, fertőtlenítik, hogy lassan visszaköltözzenek. A még gyanús betegeket a kertbe telepítik le. – A „kapu átjárót” azonban – tehát a szabad közlekedést a külvilággal – csak május elején nyitják meg ünnepélyesen.

A perjelnapló ezen feljegyzéseiből úgy tűnik, hogy bár a pestis természetesen nyomasztóan hatott a közösségre, sok hősiességet is felszínre hozott. Jellemző, hogy mikor a falubeli lelkipásztori munkára önkéntes jelentkezőt keres az apát, hárman is jelentkeznek: „a közösségből való kimenetelre jelentkeztek: először P. Ágoston, másodsor P. Imre, harmadszor P. Gergely. Ezeket illetően így ír a Prelátus: „Én senkit nem jelölök ki, hanem aki nagylelkűbb ilyen veszélyes helyzetben testvérei szolgálatában, az menjen Isten áldásával, mert senkinek sincs nagyobb szeretete, mint aki életét adja barátaiért. Azután, aki resolválni fogja magát a kimenetelre, okos leszen.” (nov. 7.)

Idejük nagy részét az istentisztelet foglalta le. Minden elhunyt rendtársért szentmisét mutattak be halála ill. temetése napján, a harmadik, a hetedik és a harmincadik napon. Így különösen október, november és december hónapokban naponta több misén is résztvettek, hisz mindez a konventmisén túl volt, s ehhez jött még a falubeli elhunytakért, a jötevőkért mondott nagyszámú szentmise.

4. A LITURGIÁRA VONATKOZÓ ÉRDEKESSÉGEK A PERJELNAPLÓBAN, VALAMINT NÉHÁNY MÁR ÉRDEKESSÉG

Korunk a barokk lelkiség kora, átfogóan nem kívánjuk ismertetni a liturgikus és istentiszteleti életét, mert azt a Rendtörténet V. kötete is megtette. Jellemző a halmozás: a napi misén és zsolozsmán kívül a Szűz Mária zsolozsma, a penitenciás zsolotárók, keresztutak stb. Vidlics perjel különösen is nagy Mária tisztelő. Szinte sokat mondó az első lapon MÁRIA nevének nagybetűvel kiemelése, amikor arról ír, hogy okt. 14-én a konventmise alatt a könyörgés után a Perjel előimádkozásával elkezdtek imádkozni a pestis ellen a Máriáról szóló öt zsolotárt, a könyörgések után csatolva még a Mindenszentek litániáját, hogy „az isteni Felség az Isten Fia Anyjának érdemeire és minden szentek közbenjárására minket és házunkat a kegyetlen pestistől megszabadítson és megóvjon.”

Majd dec. 13-án ugyancsak Mária-tiszteletéről tesz tanúságot, amikor így ír: „Igaz ugyan, hogy a kolostor megritkítása és más bajok is szombati napon kezdődtek, de hogy ezután a szombati napok számunkra szerencsésebbek legyenek, együttes elhatározással elkezdtük a lorettói Litániákat orgonakisérettel énekelni, ahogy 18 évvel ezelőtt itt tapasztaltam; – erősen bízva, hogy a Boldogságos Szűz közbenjárása jobb időket hoz nekünk.”

Már említettük, hogy a pestis miatt a kóruson a fertőzéstől félnek és a templom közepén végzik a zsolozsmát, máskor meg úgy tűnik, hogy fenn a főoltár körül végezték, – talán mikor kevesebben voltak jelen: „a főoltárnál gyertyák mellett az egész zsolozsmát végeztük.” (okt. 5.)

1710 decemberében a Rorate misékről azt írja, hogy hetente háromszor végzik azokat: hétfőn, csütörtökön és szombaton, fáklyavivőkkel és segédlettel. – Karácsonykor a vigíliára éjjel 11-re felkeltek, elvégezték a Matutinumot és az ünnepi misét a Prior celebrálta. A muskétások háromszor adtak le díszlövéseket.

A Martyrologiumot évente három alkalommal éneklik a kóruson: Karácsony, Epifánia és Pünkösöd vigíliáján.

Megemlíti a perjelnapló azt az érdekes szokást is, hogy az új bort Szent János evangélista napján kezdik inni, miután természetesen Szent Jánost segítségül hívva a bort megáldották.

Magát a templomot illetően az érdekességek között már említettük, hogy az első pestisben elhunyt rendtársat a kórus alatti Szent Skolasztika kápolnában, nyilván annak kriptájában temették el. Ezt megerősíti az 1711. nov. 2-i bejegyzés, amely szerint a Libera-t a kriptáknál, „ad criptas” és a főoltárnál is elénekeltek. A kriptá többes számú használata arra is utalhat, hogy a templom jobboldali mellékhajójában is volt kriptá, ahogy azt máshonnan tudjuk.

Az altemplomot egyébként következetesen Szent Mihály kápolnának nevezi. Itt tartották január 1-jén a fogadalom-újítást a rendtársak a főpát ill. távollétében most a perjel kezébe. A Szent Mihály kápolnával kapcsolatban van egy kissé babonásnak ható, de érdekes megjegyzése okt. 18-án: „a Langó féle aranyozott rámájú kép a Szent Mihály oltárról leest; ez a tény rossz előérzetet keltett.” (okt. 18.) – Ez a megjegyzés viszont számunkra rendkívül érdekes, mert ezek szerint a jelenlegi Szent Mihály festményünk már 1710-ben is

oltárkép volt az altemplomban. Langó (Láng) Mátyás a rend jótevője volt, aki mint győri kereskedő és bencés konfráter a kórus alatt a Szent István kápolnában új oltárt emeltetett, sőt azt 1700 nyarán egy nagyobbal cseréltette fel, ahogy azt a Rendtörténet IV. 611. lapján olvashatjuk. Fia Langó Amand pannonhalmi bencés volt, fiatalon meghalt.

Okt. 17-én említés történik a „fehér” oltárról, ahol a Requiemet tartották; minden valószínűség szerint a Szűz Mária oltárt nevezték így.

A jótevők a kolostor életében fontos szerepet játszottak és természetesen emlékeztük a perjelnaplókban is fennmaradt.

Így pl. 1711. febr. 7-én megemlíti Vidlics perjel, hogy elhunyt Pohárdy Annáért Requiemet énekelt; az illető asszonyságot férje után Berdocsi-nak hívták és mint ennek a főapátságnak jótevője eléggé szép Szent József oltárt adományozott, amely a sekrestyétől számítva a harmadik.

Ugyanazon év febr. 14-én pedig a Perjel bejelenti az összehívott közösségnek Némay Magdolna úrnő halálát, aki „consoror”, azaz oblata volt. – Feltevéseink szerint ez a Némay Magdolna ajánlotta fel azt a nagy barokk cibóriumot, amelyen a noduszon Szent Magdolna alakja is látható.

1711. jan. 6-án Győrött elhunyt egy Langonissa úrnő, nyilván a fentebb említett Lango (Láng) Mátyás felesége. Nem csak fia volt bencés, hanem egyik unokája is, aki Wolfart Mihály néven a somogyi tizedek beszédője volt. Az idős hölgy a templomnak különböző színű kazulákat adott, amelyek anyagukban díszesek voltak, valamint kelyhet és hozzávalókat is. A sekrestyét pedig – az oltársütéshez – hosszú éveken át ellátta fehér liszttel.

Wolfart Mihály egyébként Vidlics 1711. jan. 29-i megjegyzése szerint mint a somogyi tizedek beszédője nagy tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett, mert ez alkalommal is 1000 Ft-ot hozott a közösségnek; három katona kíséri őt útjain. A perjel, mint aki maga is dolgozott ebben a beosztásban – nem titkolja lelkesedését munkájával kapcsolatban és így búcsúzik tőle: „Isten áldása legyen vele. Vezesse át, ő vezesse az Úr angyala szerencsésen lakóhelyére (Simontornya), ahogy aztán ismét szorgosan ügyködhessék a szent rendje javára. Amen.”

Egy rövid naplótöredék résén keresztül is gazdag betekintést nyerhetünk őseink életébe, szokásaiba, gondolkozásukba. Érdemes lenne ezen értékeket tovább is feltárni.

(1987)

O.S.B. SZILVESZTER SÓLYMOS:

FRAGMENT OF THE DIARY OF FERENC VIDLICS, A PROVOST IN PANNONHALMA,
IN THE UNIVERSITY LIBRARY (1710–11)

I had found in the University Library a fragment of a diary from Pannonhalma consisting of a couple of pages, dating from the early 1700's. Soon I realized that scholars investigating the History of the Order had known about this fragment and used it. As the fragment of the provost's diary goes back to relatively early times, it appeared to be a useful undertaking to rewrite it and extract from it some data that might be interesting even today.

FÜLÖP ÉVA

ÉS KIBOCSÁTÁ NOÉ A GALAMBOT...

Forrásközlés – bencés rendtagok beszámolóí 1945 tavaszán

A török után újjáéledt magyar bencés kongregáció öt apátságból állott: a pannonhalmi főapátság vezetése alá a tihanyi, bakonybéli, dömölki és zalavári monostorok tartoztak. A bencés rendi uradalmak hét megyében helyezkedtek el: a főapátsághoz tartozóak Győr, Komárom, Pozsony, a fiókapátságok gazdaságai pedig Somogy, Zala, Veszprém és Vas megyék területén. A fő gazdasági cél a „Pannonhalmi Szent-Benedek-rend” intézményeinek ellátása, fenntartása volt. A (Zalavárral együtt) mintegy hatvanezer kataszteri holdat kitevő birtok célvagyonként alapul szolgált az öt apátság, a két főiskola (teológiai, illetve tanárképző), a gimnáziumok és székházak (számuk 1945-ben kilencre emelkedett), valamint a Rend által pasztorált községek elemi iskolái, plébániái, templomai és kápolnái fenntartására. Az öt apátság uradalmi e célkitűzésnek alárendelten, a központi gazdasági szervek irányításával működtek. A pannonhalmi főapát gazdasági felelőssége kiterjedt a Rend minden birtokára.

Az 1941/42. évi gazdasági évről készült főszámvevői jelentés adatai alapján, az öt bencés monostor birtokterületének apátságokkénti megoszlása a következő volt:

Pannonhalmi Bencés Főapátság	34.949 kh	201.2 négyszögöl
Tihanyi Bencés Apátság	16.961 kh	866 négyszögöl
Zalavári Bencés Apátság	8.666 kh	1578 négyszögöl
Bakonybéli Bencés Apátság	2.933 kh	1070 négyszögöl
Dömölki Bencés Apátság	470 kh	1251 négyszögöl

A Rend tagjai körében már az 1920-as évektől jelen volt a gazdasági alapok földbirtokról más formákra helyezésének gondolata. Kelemen Krizosztom főapát (1933–1950) véleménye szerint, a tehermentesített birtok parcellázása, és több más rendtársa elképzeléséhez hasonlóan, az internátusokban tanuló diákok tandíja képezhetette volna a Rend működésének anyagi bázisát. Ezeknek az elképzeléseknek kidolgozására azonban – a katolikus egyházon belül kétségkívül meglévő ellenkező nézetek mellett – a felgyorsult történelmi események sem hagytak már elegendő időt.

A második világháború alatt, 1944. október 26-án a Nemzetközi Vöröskezeszt oltalma alá került a főmonostor. Az ottaniak, s a befogadott menekültek

ellátását a ravazdi jószágkormányzó szervezte meg. A főapát már 1945 februárjában kénytelen volt megállapítani: „...a Rend a megszállott gazdaságok jóvödelmének teljes elvesztésével rendkívül nagy károkat szenvedett...”.

A háború szétdőlt az addigi információszerzés hagyományos lehetőségeit. Ezért a front elvonultával, a magyar történelemben a vészben nem először menedékként kiemelkedő monostorból a főapát a front elvonulása után néhány szerzetest azzal a feladattal bízott meg, hogy útra kelve, próbáljanak meg tájékozódni az apátságok, székházak és a gazdaságok állapotától. (A kiküldöttek általában szüleik, testvéreik, rokonságuk meglátogatására is lehetőséget kaptak, így Farkas Virgil Szőnyben, Bors Ádám Csóton, Silly Károly Gyarmaton.) A földbirtokreform-rendelet megjelenése után, feladatuk volt a földosztásról tájékozódni, s a lehetséges alapokon (a rendelet 17. paragrafus 100 kh-t mentesített az egyházi javakból, illetve szerették volna mintagazdaságokként elismertetni a földbirtokot) menteni a még menthetőket.

A következőkben három jelentésből, illetve ugyanazon rendtagtól származó több beszámolóból adunk válogatást. (Nem betűhív közlésekről van szó, a gépelési hibákat korrigáltuk, illetve a mai helyesíráshoz igazítottuk a szövegeket, s a hosszabbakból terjedelmi okokból kiemeltünk részeket.)

Mindhárom jelentéscsoportnak külön sajátossága van. Az elsőt Sajgó Rupert (1923–), Lőrinczi Rabán (1924–) és Farkas Virgil (1924–1994) készítették. A három frátert útjuk egy részén elkísérte Pulay Csaba (1917–1994) főiskolai tanár is. Feladatuk a szentmártoni uradalom gazdaságairól és az ismét a magyar országhatáron kívülre került Duna-balparti birtokokról, illetve a komáromi gimnáziumról és székházról való tájékozódás volt. Ölbőpusztán Nagy Vencel (1897–1995) jószágkormányzóval, Ókomáromban Biró Lucián (1898–1990) házfőnökkel és gimnáziumi igazgatóval találkoztak. A beszámolót a később pannonhalmi esperesként és plébánosként szolgáló Farkas Virgil atya írta. Tömören, korrekten, a gazdasági és politikai események lényegét tudósította a főapát iránt messzemenő tiszteletet tanúsító levelében. A második forráscsoport idézeteket közöl Gácsér Kalazant (1877–1965) jelentéseiből. A magas gazdasági tisztségeket viselő, rendkívül tevékeny és öntörvényű rendtag 1926–1929 között főmonostori perjel, 1929–1938 és 1938–1946 között főjószágkormányzó szerzetes a főmonostori, valamint a zalaapáti és tihanyi apátsági birtokok jó részéről számolt be, erősen gazdasági vonatkozásokkal. A tihanyi viszonyokat különösen jól ismerte, 1936–1938 között balatonfüredi fürdőigazgató, 1938–1939 közt ottani jószágkormányzó is volt. Így a balatonfüredi fürdőintézet állapotáról is a legilletékesebb tájékoztatta a főapátot. Ő már a földosztással kapcsolatban is ellátta utasításokkal az érintett plébánosokat és a még megmaradt gazdatisztekéket. A harmadik beszámolót három igen fiatal jelölt, Bors Ádám (1921–), Gombos Cézár (1921–) és Silly Károly (1924–) írta. Ők a dömölki apátságról informálódtak elsősorban. Sámson Edgár (1906–1970) és Kelemen Szulpic (1909–) kísérték el őket. A három fiatal, bár szembe-sült a háborús pusztításokkal, mindenben a még így is fellelhető jót vélte megtalálni szinte „kirándulásnak” tekintett útjukon. Észrevették az orosz katonák „gyermeki” lelkületét, elmélkedtek a kolostorából kitett és a kertészházban meghúzódó Jándi Bernardin (1863–1952) dömölki apát (1920–1952)

által adott erkölcsi tanításon, meghatotta őket az izsákfai szentmisén résztvevők áhitata. Még egy fogoly diák is „csillogószemű” volt szemükben.

Szinte középkori képek elevenednek fel a beszámolók során. A gyalog, oltárkövet cipelve vándorló Rupert, Rabán és Virgil fráterek, a meztláb velük tartó Csaba atya, a tatárdúlást idéző szenvedésekről tanúskodó tájon éppúgy, mint a munkatáborban lévő, volt piarista diák, aki Pápán a bencésekkel találkozáva a könyveket hiányolja elsősorban, ahhoz a XIII. századi elődjéhez hasonlóan, aki Juliánus baráttól és társaitól szintén írást kért volna. Apokaliptikus a háborútól sújtott Mocsa és más hasonlóan nehéz sorsú községek leírása.

A beszámolóiban érintettek sorsa a továbbiakban akár külön tanulmány tárgya is lehetne. Ismeretes, hogy a későbbiekben a magyarországi rendek működési jogának megvonása után meghagyott négy rend közé kerültek a bencések is. A meghagyott rendekre azonban létszámbeli korlátozás vonatkozott. Csak felvillantva néhány sorsot a beszámolóiban szereplők közül: Sajgó Rupert létszámfelettinek minősült, 1951–1974 között világi állásban dolgozott Budapesten. Danczi Villebald 1951–1962 közt állami gimnáziumban tanított Győrött, Boldoghy Máriusz 1950–1957 között hasonlóképp, Bicskén, Lőrinczi Rabán 1952–1956 közt szintén világi alkalmazásban állott, 1956-ban elhagyta a Rendet. Bors Ádám 1951–1952 között munkásként helyezkedhetett el, 1952-től 1959-ig általános iskolában taníthatott, majd elhagyta a Rendet. Gödör Kapisztrán világi egyházmegyes pap lett. Farkas Virgil az egyházi iskolák államosítása után soha nem gyakorolhatta középiskolai magyar-latin szakos képezését. Biró Lucián magyarság érdekében végzett áldozatos tevékenysége remélhetőleg egyre ismertebbé válik. Czuczor Menyhért 1950–1955 között munkatáborban sínylődött, Tóth Aldemárhoz hasonlóan. Kelemen Krizosztom főapát 1947-ben külföldre kényszerült. Silly Károly 1956-ban Rómába, 1959-ben az Amerikai Egyesült Államokba távozott. A főmonostor körül megmaradt gazdaságban tevékenykedett tovább Nagy Vencel és Karsai Géza (1905–1981).

IRODALOM

- A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Névtára, 1802–1986. Összeállította Berkó P. -Legányi N. OSB. (h.n. [1986.]
- Fülöp Éva Mária: „Megindult a föld lábunk alatt...” A Pannonhalmi Bencés Főapátság Győr megyei gazdaságainak sorsa az 1945. évi földreform után (kézirat, a Győri Tanulmányok számára), 1996.
- Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági irányítása és szervezete (1848–1949). METEM-Könyvek 8., Szerk. Somorjai Á.-Zombori I. Budapest 1995.

RÖVIDÍTÉSEK

cca	circa
db	darab
du.	délután
FIT	Főapáti Iratok Tára
fr.	fráter
Ft., ft.	főtisztelendő
kh	kataszteri hold
kgr.	kilogramm
O. S. Cist.	Ordo S. Cysterciensis, cisztercita rend
OSB	Ordo Sancti Benedicti, bencés rend
ó	óra
METEM	Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
P	pengő
PBFL	Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár
U. I. O. Gl. D.!	Ut in omnibus glorificetur Deus!
P.	páter

I.

Jelentés Kelemen Krizosztom főapátnak

Pannonhalma, 1945. április 17. Fráter Rupert, Rabán, Virgil
PBFL FIT 224/1945.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Főapát Úr!
Kegyelmes Atyánk!

Megbízásából való utunkról való szóbeli beszámolás után írásban is pontosan benyújtjuk Kegyelmes Atyánknak a jelentetteket.

Pannonhalma, 1945. ápr. 17. Kegyelmes Atyánk kezeit csókolja:
fr. Rupert fr. Rabán fr. Virgil

1945. április 14-én reggel 6 ó 15-kor indultunk el Pannonhalmáról Csaba atya vezetésével. Nyalkát érintve Mezőörsön keresztül 10 ó 20-kor érkeztünk meg Ölbő-pusztára. Miután itt is leadtuk Ft. Vencel úr részére küldött hivatalos iratokat, fél óra pihenő után tovább mentünk Tárkányba. Tárkányban töltöttük az ebédidőt kis pihenéssel 11-től 12 ó 40-ig. Ft. Guidó plébános úrnak átadtuk Főapát Úr megbízását a földosztással kapcsolatban lévő ügyek végzésére. Ft. plébános úr eddig is minden esetben külön megbízás nélkül is képviselte Szent Rendünk érdekeit. Így ő szívesen folytatja ezen munkát, jóllehet – nem kitérőleg – megjegyezte, hogy nem jó, ha a plébános csinálja ezeket az anyagi ügyeket, mert szembekerülhet híveivel. Különben már 13-án délután

mérsékelt hangú tiltakozó jegyzéket nyújtott be a földosztó bizottságnak, melynek két fontosabb pontja a következő:

a.) A Szent Rend vagyona célvagyon, melyből templomokat, rendházakat, iskolákat stb. tart fenn; tehát nagybirtokának felosztásával a rendelet értelmében még várni kell.

b.) Tiltakozott a kommunista párt tagjának azon kijelentése ellen, hogy a plébániai javadalom csak 12 kh lehet, ez ugyanis nincs bent a földreformot hozó rendeletben.

Utunk következő állomása Nagyigmánd volt. Az állomás előtti vasúti híd felrobbantása miatt vasútközlekedés nincs. Ez a község mutatta meg legelőször a háború pusztításait. Mivel több napig állt itt a front, a falu igen sok belövést kapott és sok ház elpusztításán kívül sajnos a templom is igen súlyosan megsérült. A német tüzérség parancsnoksága a templom tornyában tartotta megfigyelőit és ezek a plébánia a pincéjében lévő telefonközponton keresztül irányították a faluban lévő német tüzérséget. Ft. plébános úrnál is látogatást tettünk, mely kb. fél óráig tartott. Ft. plébános úr beszámolt az ostromról és a fosztogatásokról is, mely a templomot és a plébániát sem kerülte el. Elmesélte a környékbeli plébániák helyzetét is. Volt hely, hol karingben és stólában misézett a pap, sőt Csépen misebor hiányában nem is tudott misézni. Mint több helyen hallottuk, általában misebor igen kevés van, vagy semmi sincs. Pl. Szönyben – mint a plébános úr mondta – az istentiszteletet sürgető GPU tiszt volt kénytelen misebort szerezni, mert máskülönben lehetetlen lett volna bor hiányában misézni.

Nagyigmándról 3 ó 40-kor indultunk tovább és rövid pár perces pihenőket nem tekintve, egyfolytában tettük meg az utat Tömörd-pusztáig, hová du. 3/4 6-kor érkeztünk meg. Ezen a hosszú útszakaszon is sokáig állott a front. Egymás után találtunk háborús emlékekre: kilőtt tankok, gépkocsik, ágyúk, lövedékek, gránátok, sőt páncélöklök voltak láthatók az út mentén. Mivel Ft. Csaba lábát a hosszú út alatt a cipő feltörte, ő ezen utolsó útszakaszt mezítláb tette meg. A tömördi főintéző, Kiss úr, látható örömmel és szeretettel fogadott. Igaz, azonnal iparkodtunk megnyugtatni, hogy hárman tovább megyünk, csak Ft. Csaba atya marad ott. Ugyanis tömördi gazdaságunkat pusztította el legjobban a háború, illetve őket rabolták ki legjobban, mint ez a főkormányzói jelentésből is kitűnik. Kiss főintézőéknek szinte semmijük sem maradt, különösen az élelmezés terén. Kiss főintéző úr szerint az új főispán, Czerny József, a volt komáromi leánygimnáziumi igazgató. Ő Kiss intéző úrnak jó barátja. Kijelentése szerint azon lesz, ha csak lehet, tömördi gazdaságunkat, ha nem is teljes egészében, mintagazdasággá teszik. Miután kicsomagoltuk az oltárkövet, liturgikus ruhákat, csomagunk eléggé megkönnyebbedett. Ugyanis az út hosszúságát Tömördig még csak növelte két nehéz hátizsákunk. Élelmünknek is a legnagyobb részét itt hagytuk, hogy az élelmezésüket valamiképpen megkönnyítsük.

1/2 7-től 1/2 9-ig tartó út után érkeztünk meg Szönybe. Útközben kb. 7 órakor voltunk Mocsán. Ez a falu még Nagyigmándnál is szomorúbb képet mutatott. A németek innen akarták fedezni a szőnyi olajfinomító kiürítését. A házaknak nagy százaléka elpusztult: ép ház talán nincs is. A templomot is sok

találat érte. A plébánia épületében pedig vörös parancsnokság székel. Szőnyben Virgil testvérünk szüleinél laktunk. Hála Istennek, nekik semmi bajuk nem történt. Még mindig sok veszélynek vannak kitéve, mivel a falu műút mellett fekszik, a roppant nagyságú orosz utánpótlás pedig autóval ezen folyik le. Vasárnap délelőtt Ft. plébános úrnál tettünk látogatást.

Vasárnap du. mentünk át Ókomáromba. Mivel mindkét dunai híd fel van robbantva, orosz pontonhídon mentünk át. A vasúti híd teljesen a Dunában van, a másik hídnak két középső íve. Egész utunkon egyedül a hídnak Erzsébet szigeti partjánál igazoltattak, itt is csak milicisták, kik csehszlovák karszaggal teljesítenek szolgálatot. Ókomárom képe egész nyugodtnak látszik; mintha a köz- és vagyonbiztonság is nagyobb volna. Víz- és villanyszolgáltatás is van. Rendházunkba érve azonnal megtaláltuk Ft. házfőnök és igazgató urat. Miután neki mindenről pontosan beszámoltunk, Ő is részletes jelentést küldött szóban Főapát Úrnak. Ez kissé rendszerezve a következő:

1.) Gazdaság: Deákiról semmi hír. Komáromfüss: Ft. Jusztin úr 14-én tett jelentése szerint jól állunk, traktor is megvan. Állatot eddig még nem vittek el. A németek elől megmentett negyven tehén papíron kiosztva a cselédeknek. Mind a huszonnyolc tömördi tehén is megvan. Egyedül a bikát kellett levágni. A malacok is megvannak, kb. 150. Nyolc pár ló van, köztük gyengébbek is vannak. Az oroszok gazdaságról gazdaságra járva lassan fosztogatnak. Füssig még nem értek el. Az intéző ruháit, a Ft. Plébános úr óráját elvették. 3 ezer pengőt templom adóként vitték el.

2.) Politikai téren a tótok részéről sovinszta tendenciák vannak. A tót nemzeti tanács a magyarokkal szemben igen ellenséges hangulatú. A földreformot radikálisan akarja megoldani: magyar földvagyont nem lehet. Iskolát csak elemi akarnak meghagyni. A tótok azt hiszik, hogy Csehszlovákia (Szlovákia?) győzött és nem Szovjetország. Jellemző a lévai eset. Két magyar kommunistát lecsuktak, mert Magyarországhoz akartak tartozni. Két fajta kommunista van: magyar és szlovák, de mindkettő nacionalista. A komáromi kommunisták elég szelídek, dicsértessékek köszönnek.

3.) Iskola: ők is el akarták kezdeni, de a katonai parancsnokság rendeletére április 6. óta délelőtt, délután a rendházban folyik a tanítás. A gimnázium épülete nincs rendben. Az oroszok tatarozzák. Saját részükre foglalták le két-három hétre tisztis iskolának. Tanítványaink száma alsó osztályonként kb. 35, felsőben 15–20. Iskolaügy terén két fontosabb változás lenne. A Dél-Komáromban lévő leánygimnáziumba járt növendékek szüleinek kérésére Ft. igazgató úr bevezette az alsó négy osztályban is a coeducatio-t. A coeducatio-t így oldotta meg: A) fiúk, B) lányok. Így a coeducatio is minimális. A szülők egy memorandumot készítenek, melyben azt kérik, hogy a felsőben a párhuzamos osztályainkban kereskedelmi legyen. Ft. Lucián úr ezt is támogatja. Megokolása ez: „... annál is kívánatosabb a kérés teljesítése, hogy a létszám beteljesedjék és így a párhuzamos osztályokat tótok bejutása nélkül is fenn lehessen tartani.” A főigazgatóságot megszüntették. Csaplovicsot letették, mint tanár nálunk tanít. Iskola-felügyelőséget szerveztek. Az iskola-felügyelő orosz nőt bíró, oroszul beszélő tanító; magyar, de magát szlováknak vallja. Ft. Lucián úrnak barátja, úgy, hogy az ő támogatására nevezte ki az orosz parancsnok Ft.

Lucián urat igazgatónak. Kérdés, hogy a sovinszta csehek acceptálják-e? Jól lehet zsidó és cseh tanítványokkal erős kapcsolatot tart fenn az igazgató úr. Tanári kar: Danczi Villebald benn van az órarendben, a szlovákot igazgató úr helyettesíti. Czuczor Menyhért visszatérése kívánatos, jóllehet nincs felvéve az órarendbe, majd csak hittant tanít. Serédi Györgyöt civil helyettesíti, mert ő Deákiban van a családnál. Aldemár szintén Deákiban tartózkodik. Zsilinszki Kázmér francia és szlovák miatt nélkülözhetetlen, így csak futárként küldte a házfőnök úr Deákiba. A gazdasági ügyek intézését egyidőre Serédi Györgyre bízta. A házfőnök és igazgató úr tekintélye nagy. Az orosz parancsnoksághoz menő küldöttségnek is ő volt a vezetője. A parancsnok megígérte, hogy vigyáz a rendre és nyugalomra. [...] Az istentisztelet is az orosz parancsnok buzdítására rendszeresen folyik. Az istentiszteletet sürgető orosz parancsnoknak ft. Házfőnök úr és Igazgató úr azt a választ adta: Ha gondoskodnak a rendről, biztonságról, mi is megadjuk az Istennek, ami az Istené, és az államnak, ami az államé. Vasárnap diákmise is volt. Az orosz parancsnokság a főpáti lakosztályt kapta volna meg, de a klauzura miatt nem foglalta el. A klauzurát sehol sem oldották fel. Általában három dolog volt az, ami miatt a rendházat nyugodtan hagyják: 1., Monostor, tehát az istentiszteletet nem szabad zavarni. 2., Iskola, a tanítást zavarni nem lehet, mivel a parancsnok védelme alatt van. 3., Klauzura, nőt bevinni nem szabad.

Eddig házat nem kutattak. Összes veszteség: egy kölcsönadott abrosz, két karóra, házfőnök úr lova, két kerékpár. Nagypénteken foglalták el Ókomáromot. A házat három találat érte, melyet a menedéket kapó iparosok ingyen hoznak rendbe, Éjjel 300–350 ember aludt a pincében. Összesen 400–500 ember tartózkodott az épületben. Fogadalmi keresztúti ájtatosságot végeztek éppen, amikor az oroszok bejöttek. A stációkat jelölték meg kis fakeresztekkel az ebédlő folyosóján. A nők mentéséből is kivették részüket. Egyetlen kellemetlen helyzet nagypénteken volt, amikor egy leányt el akartak vinni. Házfőnök úr védte meg. Ekkor torlaszolták el a kaput. Most is csak az egyik kapun lehet bejárni. Mindkét kapura ki van írva: *Monasterium*. Szent Benedek rendi-kolostor. Azóta nyugalom van. Összeforrt a ház a messze környék egyszerű embereivel. A bencéseknek nagy a becsületük. A templomnak szintén semmi baja sincs. A misebort nyíltan tartják. Ami kevés bor volt, azt kiöntötték. Két tehenük is van, melyeket erősen őriznek. Komáromban nemzeti tanács van, melynek 14 tagja közül fele kommunista, fele polgári. Élelem még van, a szobákban semmihez sem nyúltak. Semmit sem dugnak, semmit sem rejtegetnek. Civil tanárok közül Borka Géza fogságban van, cikkei miatt. Romhányi, mivel nyilas volt, a tanári karból teljesen kihagyva. Házfőnök és igazgató úr személye ellen való első támadás, mely az ő helyébe Gödör Kapisztránt akarta, így teljesen kivédve. Ft. Lucián úr esetleges akadályoztatása esetén helyét ft. Máriusz úr foglalja el. Egy zsidó földbirtokosnál marhákat helyeznek el. Városmajornak lovat ajánlott fel. Cserkészdolgok mind megmentve. Csónakok szintén.

Miután a második éjszakát is Virgil testvér szüleinek szerető vendéglátásában töltöttük, hétfőn reggel indultunk visszafelé. Este 8 óra 10-kor érkeztünk haza, ugyanazon az útvonalon. Tömördön Kiss főintézővel beszéltünk. Hang-

súlyozta a tömördi keserűvíz kutaknak kb. 30–50 kh réttel való kivételét a mezőgazdasági nagybirtokból. Amúgy kéri a nyugdíjas gazdatisztek részére való földigénylést is. Ezekről és a tömördi állapotokról ft. Csaba atya levele bővebb beszámolót nyújtott.

U. I. O. Gl. D.!

II.

Kelemen Krizosztom főapát levele Gácsér Kalazant József bencés főjóságkormányzónak

Pannonhalma, 1956. május 2. Krizosztom [főapát]
PBFL FIT 245/1945. sz.

Főtisztelendő Főjóságkormányzó Úrnak a zalai és somogyi gazdaságainkról tett értékes jelentését hálás köszönettel veszem tudomásul. Adja Isten, hogy nagy fáradsággal tett útjának és Vilmos testvérünk közreműködésének legyen legalább valami szerény eredménye.

...Hasonlóképp köszönöm Edgár úr útján szerzett celli, izsákfai, somlói jelentést.

Jelentés 1945. április 10–12-iki ölbői, tárkányi, tömördi és komáromi utamról

Pannonhalma, 1945. április 13. Kalazant
PBFL FIT 186/1945.

Április 10-én déli 12-kor indultam a legrosszabb parasztkocsival, legrosszabb szerszámmal és lovakkal. Útközben senki sem állított meg, zavartalanul jutottam be, Komárom déli (?) részébe is, ahonnan – a malomhoz tartozó lakások udvarán hagyva a lovakat, kocsit – gyalog mentem át a pontonos hídon, amelyet a kocsiforgalomnak 12-én adtak át.

ÖLBŐ

Ölbőn annyit változott a helyzet, hogy Vencel törvényszéki bíró bátyja, aki tud németül és oroszul elment a bábolnai parancsnoksághoz és ott kért és kapott 2 pár ökröt a cselédkertek és földek elmunkálásához, egyébként pedig teljesen üres minden.

TÁRKÁNY

Vencel eljött velem Tárkányba, Kiscsanakra és Tömördre is, Komáromba azonban nem.

...Tárkányban épületekben alig van számbavehető kár, állat azonban itt sincsen 2 csikó és 3 ott hagyott rossz ló kivételével. Tárkányba a helyettesítő ölbői tiszt sem nézett még át ... A munka teljesen megállt. A földosztás itt is megindult, a nincstelenek azonban igás erő, felszerelés hiányában nem igen

mennek utána. A község az állandó állatrekvirálás hatása alatt áll, 12-én 75 db állatot hajtottak el, ezeket azonban már megvették kgr-ként 2 P-ért, de 100 kgr súly és még külön 20% levonással. A plébánostól most is vittek el egy borjazás előtt álló üszöt és eddig együttvéve 7 szarvasmarhájából már 5-öt vittek el és ezen felül a 2 lovát; ő sem tudja földjeit megmunkálni. Mihályháza majorban az oroszok vannak, ott tartják az összegyűjtött sertéseket.

KISCSANAK

Itt semmi állat sincsen, a cselédek úgy ássák földjeiket, illetve most még csak kertjeiket. A tehénistálló feletti magtárba belevágott egy akna, a kár helyrehozható nem nagy költséggel. Földosztásról itt még nem beszéltek, mert Nagyigmánd község agyon van lövöldözve, sok ház romokban hever, a még megmaradtak pedig elég szomorú állapotban vannak, az emberek a maguk bajával vannak elfoglalva.

TÖMÖRD

Tömördön a belső majorban 5 napig állt a front, a jánosházai részen 11 napig, itt a cselédségnek, amelyet az oroszok kizavartak, a rajtuk levő ruházaton kívül semmijük sem maradt, sem élelem, sem szobai és konyhai felszerelés, sem ágynemű stb. úgy, hogy ennél nagyobb nyomorúsággal nem találkoztunk. A magtárból mindenféle élelmiszer anyagból utaltunk ki nekik, de a többieknek is itt-ott megmaradt állataik (egy-két sertés és tyúk) részére. Jánosházán minden épület megrongálódott, egy istálló leégett, 2 ökör benn égett, Tömördön leégett egy nagy istálló a tiszt lakástól északra, 5 vetőgép és 2 aratógép bennégett, ezenkívül leégett a sertésellető és süldőistálló, Mihályházán pedig a növendékistálló és bennégett 59 tinó és üsző. Az oroszok bejövetele előtt még cca 300 szarvasmarha, 120 ló, 160 birka, 700 sertés volt a gazdaságban, ma pedig 32 csikó és 2 ökör az összes állatállomány. A cselédségnek is alig maradt állata és a megmaradtakat is folyton viszik, valamint a magtári készletet is, amelyből 10 waggon búzát az orosz hadsereg tulajdonának jelentettek ki és a tisztet tették érte felelőssé. Tengeri jelenleg van még cca 15 waggon csöves, burgonya cca 10 waggon, de állandóan hordják. A műhelyek szerszámállománya tönkrement, úri kocsik, igás kocsik és egy része a szekereknek szintén. Traktorok nagy részben leszerelve s mindez annak tudható be nagyjában, hogy a belső major területe 5 napig, Jánosháza területe pedig 11 napig teljes harctér volt, a major területén tüzérségi aknavető és páncélos harcolók voltak és mindent elmozdítottak. Az iroda elpusztult, kasszát feltörték, a pénzt (cca 30000 P) elvitték, az iratokból csak a régebbiek egy része maradt meg. A tavaszi vetés megkezdődött március 15-én, elvetettek 30 kh árpát, 20-án ott voltak az oroszok, minden munka megszűnt, a vetőmagvakat megetették, az aprómagvakat összekeverték, nagyjában hasznavehetetlen állapotban hagyták. Nincs egy pár lószerszám, az egy pár ökör a cselédek kertjeit munkálja, a cselédek maguknak dolgoznak, a tiszt szerint várják a földosztást, bár szerintem a régi cselédek leszármazói, akik a múltban is hívek maradtak az urodalomhoz (1919-ben), most is inkább maradnának urodalmi szolgálatban. Ha

megvolna a felszerelés és állatállomány, talán ezek is földosztók lennének, én reám azonban most is a hűség hatásával voltak, amikor beszéltem velük.

KOMÁROM

Komáromba menet és onnan jövet végignézttem Mocsa községet több utcáján. Ennél szomorúbb látványban még nem volt részem. A leégett és összedőlt házak tömege. Legnagyobb részük tömészházak és nádfedelűek voltak.

Komáromban a malomnak csak egy helyen rongálódott meg kissé a teteje, belülről semmi baj nincsen a bemondás szerint, az oroszok akarják üzembe helyezni, ha villanyáram lesz, a bérlők északi oldalon laknak. A malomhoz tartozó lakóépületek közül csak egy lakás sérült meg nagyobb mértékben, amennyiben egy aknatalálat kivágta az egyik oldalfal egy részét. Ezen felül jelentékeny számban vannak eltörött ablakok, a lakások azonban lakhatók, még orosz katonatisztek is vannak több lakónál elszállásolva. Komárom déli részén kelet felől azonban igen nagy károk vannak, azt mondják, legnagyobb részt az utolsó bombázásoktól. Az északi Komáromban a Vág felé eső részen vannak jelentékeny, részben bombakároktól, részben orosz-német harcok okozta károk.

A vasút felett vezető híd, valamint a nagy híd két középső nagy íve fel van robbantva, a forgalom azonban az újonnan készített ponton hídon már megindult, a déli vasúti állomástól nem messze a nagy hídtól nyugatra (a kettő között) állították fel. A belső kis híd a kápolna mellett épségben van. Az összekötő vasúti híd teljesen a Dunában fekszik.

A székházat 3 aknatalálat érte, de csak a tetőt ütötték át kis területen, nagyobb baj nem történt. A házban minden megmaradt, minden kapura kiírták: *Monastir*. Az óvóhelyesek miatt kezdetben nyitva volt a hátsó kapu és egy orosz behatolt és egy 14 éves leányt el akart vinni, Lucián és Lukács azonban, akik mindketten tudnak szlávul, megakadályozták szándékában, előbb birkózással, utóbb rábeszéléssel és a végén kézfogással távozott. Más kísérlet nem volt. Lucián elment az orosz városparancsnokhoz, aki a privát életben középiszkolai tanár és azt mondta neki, kezdjék meg a tanítást, németet nem szabad, szlovák nyelvet meg kell tanítani. A tanítás a székház 4 földszinti szobájában folyik, délelőtt 4 és délután 4 osztály, leányok is járnak be, a déli városrésztől is. A város neve: Komárno és megalakult a nemzeti tanács az ottani lakosságból, a tagok kiválasztása megnyugtató ez idő szerint. Lucián azt kéri, hogy arra való tekintettel, hogy a határ lezárása bármikor bekövetkezhetik, legyen ő rendes vikárius minden vikáriusi joggal, nem a maga személye miatt kéri, hanem a plébánosok miatt.

A gazdaságokban nem volt még az oroszok bejövetele óta. Deákiról semmit sem tud, Füssről annyit, hogy az összes lovakat elvitték kettő kivételével.

Komáromban elrendelték, hogy mindenki menjen haza a pincelakásokból és óvóhelyekről és ezért a komáromi házból is már eltávolították a pincelakókat és a ház egyéb részeiből való eltávolításuk is folyamatban van. Komáromban egyébként szintúgy garázdálkodtak, mint másutt; a nőekkel szemben is, de, mint vettem észre, mégsem olyan mértékben, mint a város déli részén és

egyebütt. Egy pár ismerőssel találkoztam, akik arról panaszkodtak, hogy teljesen kifosztották őket.

Az eddig tapasztaltak alapján azt kell mondanom, hogy ha a mai állapotokban földosztás nélkül is átvehetnők gazdaságainkat, még akkor sem tudnók, legfőképpen zsírral és hússal ellátni a főmonostort és házainkat a rendes létszám mellett sem, annál kevésbé a mai létszámot és ezért szerény nézetem szerint, a rendtársak ellátásának minél hosszabb időre való biztosíthatására, míg valami kivezető út kínálkozik a rendtársak részére, minden nem ide való lakos élelmézését meg kell szüntetni. Nemcsak az élelem előteremtése ütközik nehézségekbe – már Hollóban is ott van egy orosz tiszt, aki nélkül semmit sem lehet tenni –, hanem a szállítás nagy mennyiségben főleg, a lehetetlenséggel határos. A malmok is nagy részben elpusztultak, a meglévőknél meg nincsen üzemanyaguk, és ezeket is lefoglalják az oroszok és ezért nem tudjuk, hol és mikor tudunk őrletni és szállítani, ha volna is gabona; ilyen körülmények között, főleg felnőtteknek a továbbtartása, akik már szabadon mehetnek, senki sem tartóztatja fel őket, nem ajánlatos. Vasúton, gyalog, szekereken, kocsi-kon óriási tömegeket láttam visszavándorolni otthonuk felé. Mi természetesen az ide hozott sok holmit nem szállíthatjuk el senkinek sem, de felelősséget sem vállalhatunk, ha itt marad.

Jelentés 1945. ápr. 17–26-iki utamról

Pannonhalma, 1945. ápr. 27. Gácser József
PBFL FIT 245/1945. sz.

Április 17-én reggel indultam a veszprémvarsányi állomásra többedmagammal igás kocsin; Varsányból délután 5-kor indultam municiót szállító vonat fékezőfülkéjében Pápára, ahová este fél tízkor érkeztem, a városba azonban 8 óra után már nem lehet bemenni és reggelig a vasúti nagy várócsarnokban kellett maradni, ahol egy külön padon pihentem reggel 5 óráig. Délig Pápán voltam, délután 1 órakor gyalog indultam Pápakovácsiba útba ejtven Gyula-és Középmajort, a nagy akolt, majd a községet, azután Ilkamajort, a kis akolt és Járiföldet, ahonnan, mivel a cselédkanászon kívül senkit sem találtam Járiföldön, este 8-ig átmentem Bakonyjákóra, ahol lakik a járiföldi tisztné; Bakonyjákón a plébános édesanyja nagyon szívesen fogadott vacsorával, jó szállással, 9-kor pedig megérkezett fia is gyalog Veszprémből. A plébános Imrének iskolatársa és szomszédja volt Veszprémben és mint kispap többször megfordult nálunk Örvényesen. 19-én reggel 6-tól este fél 8-ig legyalogoltam Örvényesre és innen 21-én bementem Tihanyba és Balatonfüredre, este pedig ismét Örvényesen voltam. 22-én Vilmos Örvényesen át elvitte gyalog Zalaapátiba földigényléseinket, 24-én délután 5 órakor érkezett vissza Örvényesre magával hozva több levelet és a gazdaságokról hallottakat. 25-én reggel visszaindultam Pápára, ahová este 8-kor érkeztem meg. Pápáról 26-án délelőtt 10 órakor indultam tehervonaton Varsányig, ahová délután 4-kor érkeztem és innen ismét gyalog jöttem Lázin és Tarjánpusztán át Pannonhalmára.

PÁPA

A rendházban 18-án nagy sürgés-forgás volt az orosz tisztok részéről, mivel a gimnázium óvóhelyén nagy számú magyar és német fegyvert találtak, az igazgatót vallatták, de ő csak azt mondhatta, hogy katonai kórház volt, ő nem tudja, hogy kerültek oda a fegyverek. Mikor visszaérkeztem, tudtam meg, hogy egy tiszt jelentette nekik, hogy hisz ők tették oda, a városban találták meg ezeket és ott helyezték el őket. Erre nyugalom lett és a házra maguk írták ki, hogy oda nem lehet senkit sem beszállásolni. A városparancsnok felhívására megkezdték a tanítást a székház második emeleti szobáiban és a parancsnok egyszer meg is látogatta tanítás közben Norbert óráján [!] és meglepődésének adott kifejezést, bár semmit sem értett az előadásból. A házban a bejövetelkor mindjárt ráírták a kapura a *Monastirt*, és csak Ányos szobájába mentek be, de semmit el nem vittek. Ányos megérkezett 20-án. 25-én este és 26-án reggel beszéltem vele és kértem, hogy az izsákfai, pápakovácsi és járiföldi ügyeknek most már ő járjon utána, mivel Cellig és Somlóig vonaton is el lehet már menni, Hollómajorba meg, mivel oda vonaton nem lehet menni, majd én járok ki, egyébként is ott van Géza, aki többször bejön Pannonthalmára. Mivel Ányos itthon van már, nem mentem át Izsákfára és Somlóra, a beadványokat elvitte részben Edgár, Somlóra meg külön ment el a még utóbb készült beadványokkal Kelemen, akit ezek elvitelére 18-án kértem meg, gondolván, hogy már itthon is van, nem mentem el külön Cellbe és így nem tudok Cellről, Izsákfáról és Somlóról referálni. Ha Cellben remélhettem volna szállást, minden fáradtságom ellenére is elmentem volna, mivel azonban a kapott értesülések szerint nem lehet bemenni a székházba és Ányos még egy nap alatt is megfordulhat onnan, nem mentem el külön Cellbe.

TIHANY, BALATONFÜRED, ASZÓFŐ, SOMOGY

Tihanyban csak élelmiszereket fogyasztottak, amíg az orosz nyomdászok néhány napig bent voltak a házban. Ezen idő alatt még a konyhát is lefoglalták és a rendtársak két szobában voltak kénytelenek meghúzódni. A földosztás ott is folyik, az igénylő bizottság elnöke a gazda, aki jóindulatú, meg a nép is; mire én odaérkeztem, már igényelték a kétségtelen 100 holdat, ebből 1 hold szőlőt, mivel többnek a megmunkálását nem remélik, a bizottság a legjobb indulattal minden további nélkül megszavazta és ezért a kevés kiosztható földre való tekintettel a többit nem is kéri Tihanyból, hanem Somogyból. Egyébként van még nekik 6 pár ökrük és több növendékmarhájuk, sertésük semmi. Az épületekben nem esett kár egy-két jelentéktelen sérülés kivételével.

Aszófőn a plébániaépület utcai része erősen megsérült, nem lakható, míg meg nem javítják, a többi részről meg nagyon sok cserép lehullott és összetört. A plébániát teljesen kifosztották, az anyakönyvek azonban megmaradtak, a plébános bérelt kis úri házban lakik és részben a hívek adományából él, bár a község maga is elég jelentékeny részben leégett, meg összeomlott nagyszámú aknatafalat, bombázás, legfőképpen pedig robbanás következtében. Főleg ez utóbbinak tulajdonítható a legnagyobb kár, a plébániaépületben és templomban. A templomtető keleti oldala beszakadt jó 3/4 részben, de nem ütötte át a mennyezetet. A robbanást az okozta, hogy az oroszok a nagy mennyiségben ott

hagyott német robbanószerkeket (a régi iskolaépület istállójában és pajtájában) ott helyben robbantották fel. Az egyházi ruhákból a fehéreneműket, oltárterítőket is, elvitték, valamint a pluvialékat. Örvényesen is elvitték a templomban volt fehéreneműket, ministráns ruhákat, csak azok maradtak meg, amelyeket tavaly kapott tőlem a templom, amelyeket a tanító mentett meg és fiatal sógornóm otthon elrejtve [!], a misekönyvek (újak) a templomban épek maradtak, a kehely, monstrancia és cibórium is megmaradt, szintén elrejtve, az oltárszekrénybe azonban belőttek, és a főoltáron levő egyik angyalszobor mindkét szárnyát letörték, de nem zúzták össze, az orgona ónsípjait kiszedték és összetörték, de nem vitték el, az orgona használható így is, de nem tökéletes. A múlt évben kapott 3 oltárszőnyegből egyet szintén elvittek, valamint a tavaly beszerzett kis kelyhet, amelyet tokjában bent felejtettek a lakásban; a tokot ott hagyták. Örvényesen a templomban az apátságot illető részekben nem esett kár, jöllehet a községben 8 ház bombatámadás következtében javítás előtt lakhatatlanná vált (nagy számú német autókra vetettek bombákat, 3 német és 2 magyar katona halt meg légnyomás következtében és 9 ló). Az aszófői plébániához tartozó Balatonudvari 2/3 része teljesen leégett, a község lakossága a szőlőhegyekben tartózkodik. Aszófő, Örvényes és Balatonudvari községben 1–1 embert lőttek agyon az oroszok. Sok nőt bántalmaztak, főleg a szétszórtan fekvő pincékben, ahová a folytonos lövöldözések elől menekült a lakosság, de már nem tudott visszajönni.

Balatonfüreden a községben épületekben jelentéktelen kár esett, a telepen azonban leégett a kúrszalom (orosz járt a padláson és ennek gondatlansága okozta a tüzet), négy jégverem, robbanás következtében a balatoni hidegfürdőépület 2/3 része, a híd még áll, erről azonban nem lehet bemenni a megmaradt részbe (a németek a kivonulás előtt felrobbantották az ott volt hajókat és ezek a robbanások rombolták el a fürdőházat is).

A szanatóriumi összes lakókat 2 óra alatt költöztették ki, a laboratóriumi felszereléseket szétszórták, összetörték, az éttermi felszereléseket lefoglalták, az éttermi raktárkészlet legnagyobb részét szintén, a szanatóriumi bútorokat össze-vissza szórták, részben kidobták a gyógytérre. Hogy egyébként mi maradt meg, azt tisztán nem lehet tudni, mivel a szanatóriumba a robotos munkásokon kívül senkit sem eresztenek be, a rendtársak is csak az ő lakásukba mehettek be rövid ideig, hogy onnan egyet-mást, ami még megmaradt, elhozhassanak. A befalazott fehéreneműket, takarókat megtalálták, de nem az új falazáson át. A szanatóriumi lakók és alkalmazottak a rendtársakkal együtt az Ípolyba mehettek be, ahol az első napokban 280-an voltak, jöllehet csak 80 vendég szokott ott lenni. A Stefániának és Grand Hotelnek csak az udvarába mehettek be eddig a rendtársak, én azonban 23-án végigjártam mindkét épület minden szobáját. Az összes újabb sezlonek mind lefejtve, a tükrös szekrényekből a tükrök kiemelve, a bútorok részben összetörve, az ágyakból, amelyek még ott vannak, a betétek és sodronyok kivéve, a matracokból egyet sem láttam, a tollak csomókban és szélből széthordva a szobákban, folyosókon, udvaron szanaszét találhatóak, úgy látszik, hogy még az anginokat is elvitték. A robotos nők szerint a fehéreneműeket csomagolják és szállítják. A pusztulás ebben a két szállóban már alig lehetne nagyobb. Az étterem[nek] már csak 12

kgr zsírja van, a még ott levő 117 idegennek zsírtalanul főznek, napi 10 pengőért adnak kosztot, szállást. Miseboruk nagyon kevés van már. Én ígértem nekik, de csak misebort, ha még tudunk adni Örvényesről.

Somogyban a zamárdi plébánia teljesen kifosztva, még dec. 10-én kiürítették Zamárdit, az orgonát elvitték, a templom is kifosztva, a másik két plébániának és templomnak mindene megmaradt. Az ott maradt tóközi tisztnek a lakásában nincsen nagyobb kára, a szántódi erdőtisztnek azonban mindenét széthordták, azt mondják, részben a cselédek. Ugyanez a helyzet a kapolyi tiszt lakásokban is, míg a szintén távol volt jabai tiszt lakásában épen vannak a bútorok, más minden hiányzik azonban, sőt a még elrejtett dolgokat is megtalálták és elvitték.

A gazdaságokból néhány igavonón kívül és a cselédség tehenein és sertésein kívül hiányzik minden állatállomány és ott is folyik a földosztás. A tihanyi apátság maga ott nem adott be igénylést. Mátyásnak átadtam a Pannonhalmáról vitt igényléseket, aki azt mondta, hogy 23-án fogja eljuttatni az illető községekbe. A gazdaságokra semmi befolyása nincsen. Somogyba csak csónakon lehet átmenni, privát vállalkozó szállít át 3–4 embert egyszerre fejenként 20 pengőért. Én magam nem mentem át Somogyba, miután a csónakon való közlekedést ... szélviharban nem lehet megkockáztatni és azokban a napokban majdnem állandóan szélvihar volt a Balaton mellett és erős lehülés is...

ZALAVÁRI APÁTSÁG

Az igényléseket kérésemre nagy készséggel Vilmos vitte el. Ápr. 22-én indult vissza és délután 5-kor Örvényesen volt (Révfülöptől vonaton, amely vasúti munkásokkal Aszófőig közlekedik már, de civilek is felszállhatnak és postát is visz április 24-től kezdve) a következő jelentéssel:

Zalaapátiban Apát úr fehérneműjének 2/3 részét elvitték. Maradt 14 tehén, 15 borjú, 8 pár ökör, 3 szamár. A gaz[dasági] kasszából elraboltak kb. 9000.- pengőt.

Zalavárott az oroszoktól meghagyott 24 db egy éves csikót a földosztók kiosztották maguk között. A tehénállomány fele és a sertések egy része a múlt héten még megvolt. A földeket kiosztották.

Nagyradán a földet kiosztották. A gazda volt a legfőbb földosztó (új ember). A hangulat erősen forradalmi.

Vörösmezőn (Zalaapáti) van 12 ökör, egy ló, 2 csikó.

Bárádon maradt egy pár ló, a kasszából elvittek 3000.- pengőt.

Csácsbozsokról nem tudnak semmit.

Zalaapátiban a cselédségnek 8 hold földet akarnak adni réttel együtt, erre ők azt felelték, inkább maradnak cselédek, mint hogy 8 hold földet kapjanak.

Jelentés az izsákfai gazdaságról Sámson Edgár rendtárs közlése alapján

Pannonhalma, 1945. május 1. Gácser József
PBFL FIT 245/1945.

A gazdaságban Edgár úr második látogatásakor még 28 db ökör, 40 tehén és 35 süldő volt meg, ez utóbbiak egyeseknek kiadva. Ezen állatlétszám azonban, mint másutt is, folytonos apadásnak van kitéve. Ott létekor még megvolt 2 traktor és 2 cséplőgép; a lovakat, kocsikat, hintókat, szerszámokat mind elvittek. Izsákfán a földeket felosztották a következőképpen: a cselédség és tisztt 395, a nincstelenek 117, a törpe- és kisbirtokosok 116, Izsákfa község 84, a templomalap 22,5, Alsóság község szétosztásra 121 holdat kapott. A sági grófi szőlőt 15 helybeli (izsákfai) kapta, a dömölki apátsági szőlőt Alsóság község rendelkezésére bocsátották. A cselédség és tisztt részére megszavazott területet a tisztt rábeszélésére szövetkezeti alapon akarják kezelni, ezek a földek a tisztt szerint a legjobb földek. A templomalap részére a legtávolabb eső helyen jelölték ki a földeket.

Az izsákfai plébánost agyonlőtték és a tisztt temette el. Az alsósági esperes-plébános, jóllehet Izsákfa csak félórányira van gyalog, még nem volt kint Izsákfán. A plébánia teljesen kifosztva a legnagyobb rendetlenségben van. Az anyakönyveket a tisztt megmentette.

A somlói összes, főleg úri pincéket a legnagyobb mértékben feldúlták, kifosztották, a vincelléreket bántalmazták. A szőlők felosztásáról, juttatásáról nem tud, a vincellérek metszetik a szőlőket, de csak nagyon kevés erővel. Mi az összes somlói szőlőket igényeltük, az írásokat Kelemen vitte el és adatta be, az eredményről azonban nem értesültem.

A marcali birtokból 50 holdat juttattak az apátságnak az Apát úr közlése szerint, megnézni azonban nem tudják, mivel a marcali majort az oroszok gyakorlóterül használják.

Az apátsági épületben, mint egyébként ismeretes, oroszok vannak, a rendtársak a kertészlakásban vannak, amelyben vannak Valérián és Felicián hozzá tartozói is, akik az oroszok bejövetele előtt szintén a székházban laktak. A legnagyobb zsúfoltság van a kertészépületben.

Jelentés 1945. május 11–12. komáromi utamról

Pannonhalma, 1945. május 13. Gácser József
PBFL FIT 332/1945

A komáromi magyar rendőrségtől jelentkezésemkor azonnal kaptam határátlépési engedélyt 3 napra... Lénárd, aki velem jött 10 napra kért és kapott átlépési engedélyt.

A komáromi székházban bent volt 11-én a füssi plébános és tisztt is akik közölték, hogy közhírré tették, hogy mindazok, akik 1938 óta telepedtek le, május 31-ig hagyják el a felvidéket. A tisztt érdeklődött, mi lesz velem, mire azt válaszoltam neki, hogy ide át nem tudunk neki ez idő szerint állást és lakást

biztosítani, mert hisz nem rendelkezünk már semmivel sem a gazdaságokban...

Romuáld azt mondta, hogy ő csak erőszakra hagyja el helyét...

A földreform az ittenihez hasonlóan ott is jelezve van, mint ez a Pravda 1945. április 26. számában is olvasható...: amelyet Lucián adott át nekem azzal, hogy Villebáld fordítsa majd le a Főapát Úrnak. A végrehajtást illetőleg azonban még nem történt semmi... Talán részben ezért is van még ott több állat az urodalmakban is, mint itt, hogy a szétosztásig tudják az urodalmi földeket művelni. Füssön május 11-én még a következő állatállomány volt (Valter két-három napig volt kint és 11-én este jött meg; egyes lovon paraszt kocsin volt kint, ezt a lovat a székházban tartják és 2 db jó tehenet): ló 6 db, csikó 23 db 1 éves, 12 db 2 éves, 4 db 3 éves, ló 1 db fias; csikó 2 db szopós, ló 2 db Komáromban, de használatra a városnak is átadva azzal, hogy amikor nekik kell, ők is mehetnek velük; ezek jó futó lovak a fent említett egyes ló meg a városé és mindennapi használatra van a székháznak átadva. Ökör van 46 db, bika 1 db, üsző 2 db hasas, borjú 2 db szopós, tehén 12 db, 59 db pedig kiosztva cselédeknek stb., növendékmarha 48 db, kan 6 db, süldő pedig 48 db cselédeknél szétosztva. Ezen felül van a 2 db tehén a székházban. Május 11-én pedig eladtak mézárósnak Komáromba, hogy nekik is állandóan adjon húst, 1 db ökröt, 3 db borjút, 1 db tehenet. Füssön minden terménnyel és állattal még ők rendelkeznek; az oroszok innen is vittek el és visznek állatokat, a sertéseket a fentiek kivételével mind elvitték, az ott maradtakkal azonban ez idő szerint még ők rendelkeznek.

Deákiban sincs földosztás, a gazdaságban oroszok ülnek bent és a tisztnek semmi szava nincsen a gazdaságban, a lakásából is ki van téve, de a majorban lakik. Az állatállományt összeírva magával hozta Kázmér, útközben azonban Érsekújvárról Komáromba gyalogolva az úton 2 teherautón menő orosz megállva elvette tőle táskáját, a gazdaságban pedig Lucián még nem volt kint az orosz megszállás óta s így nem tudunk a fentiekén kívül semmit. ... Aldemár is Deákiban van, ő rá vonatkozólag Lucián azt kéri, hogy legjobb volna neki Pannónhalmán tovább tanulnia, mert neki Komáromban nem tudnak foglalkozást adni. ...

A komáromi tanároknak, mint minden más tisztviselőnek és tanszemélyzetnek is, engedélyt kellett kérni a működésre... Lucián 12-én megy fel Deákiba kocsin és onnan 16-án Pozsonyba tájékozódni. ...

A komáromi hengermalom bérlőivel tárgyalván kijelentették, hogy amint lesz villanyáram, azonnal, már másnap, megindítják a malmot, amire én kijelentettem, hogyha bármit is késnek a megindítással, mi indítjuk meg, mert mindenképpen el akarjuk háritani a malom leszerelésének a veszélyét. Mivel a bérlők észak-komáromi lakosok, azt mondták, hogy átkelési nehézségek esetén inkább átköltözik az egyik, a szerződést azonban fenn kívánják tartani és ha nem jön közbe az áramszünet, meg sem álltak volna, mivel 30 waggon gabonájuk is volt a malomban, amelynek 5/6 részét elvitték az oroszok és most próbálják visszaszerezni vagy legalább az értékét megkapni.

III.

Beszámolónk a Pannonhalma-Celldömölk-Izsákfa-Pannonhalma körutunkról, amelyet Kegyelmes Atyánk megbízásából és engedelmével tehettünk (1945. ápr. 14–19.)

Pannonhalma, 1945. ápr. 30. Fráter Ádám, Cézár, Károly
PBFL FIT 279/1945.

Ápr. 14-én reggel 3/4 8h-kor indultunk el a főmonostorból. Főtisztelendő Edgár és Szulpic urak és három testvér: Ádám, Cézár, és Károly ... Nagy lelkesedéssel és az ügyért való buzgósággal eltelve. Az a gondolat bátorított bennünket, amit Kegyelmes Atyánk, Főapát úr, mondott elindulásunk előtt: „Ne csak a gonoszok merjenek, hanem a jók is! Menjetek, fiaim, és lássatok, figyeljetelek. Nagyon sokat fogtok látni!”

Veszprémvarsány felé indultunk el, mégpedig kocsin. Ez vitte az eléggé nehéz hátizsákot, amelyet a jó tisztelendő Főnöknő gondossága töltött meg öt napi élelemmel. 10 óra körül Varsányba érkeztünk. Az állomáson indulásra készen állt már egy orosz, utánpótlási olajszerelvény Pápa felé irányítva. ... Jegyet is váltottunk mindjárt Celldömölkig. Fejenként: 15 P és egy néhány fillér. A magyar vasutas azzal bocsátott el bennünket, hogy most a főtisztelendő urak keressenek valamilyen helyet a szerelvényen. Ugyanis ez volt a legnehezebb dolog. Nagy nehezen megtaláltuk a szerelvényen az egyetlen le nem foglalt fékező fülkét. A többit ugyanis orosz katonák töltötték meg. Ide szálltunk fel öten; kissé szoros, de jó helyen voltunk. ...

A „rögtöni” indulásból egy óras várakozás lett. (Később halottuk, hogy még nagy szerencsénk volt, mert ha azt mondják, hogy a vonat „mindjárt” indul, akkor az annyit jelent, hogy csak fél nap múlva indul. A „rögtön” tehát megfelel kb. egy órának). 11-kor megindultunk Pápa felé. Gyorsabban és lassabban ment a szerelvény, amint a talaj emelkedett vagy lejtett. A Pápatevér és Franciavágás között levő emelkedőre, az ún. csóti hegyre, a szerelvényt nem bírta felvontatni három mozdony sem. Csúsztunk visszafelé. Végül Pápáról hívtak egy negyedik mozdonyt és így sikerült továbbhaladni két és fél órai rostokolás után. Ugodon is megállt a szerelvény. Itt megkóstoltuk a híres savanyú-vizet, ami a mi füredi-vizünkénél valamivel erősebb.

1/2 4 óraker beérkeztünk Páparra. Szerettünk volna már ekkor beszaladni rendházunkba, de a vonat – amint mondták a vasutasok – minden pillanatban elindulhatott volna. Így tehát vártunk az állomáson, mégpedig másfél órát. ... Nagyon forgalmas élet volt az állomáson. ... Hatalmas kukorica- és krumpli-rakások egymás mellett ... Egy kórházvonal van az állomáson és igen sok a lábadozó orosz. Csodálatos gyermekdedséget figyeltünk meg ezekben a fiatal ... orosz katonákban. Milyen kedvesen eljátszottak ott a kukorica- és burgonyarakások tetején! Mindnyájunknak ugyanaz a gondolata volt: „Istenem, milyen nagyszerű és alkalmas anyag volna ez a nép arra, hogy az igazi keresztény életet beleplántálják a te odaadó szolgálóid. És mennyivel más lenne e nép, ha nem kontár és gonosz kezek karmai közé kerül, hanem alkalmas, az Istentől vezetett kezek nevelték volna!”

Közben, mialatt várakoztunk, egy csillogó szemű fiatalember lépett hozzánk. Hangos Laudetur-ral köszönt és bemutatkozott. Kecskeméti piarista diák volt. Negyedéves közgazdász, jelenleg orosz hadifogoly a jánosházi, húszeszes létszámú fogolytáborban. Láttam, hogy hogyan felragyogott a szeme, mikor papot látott meg ismét. ... Dolgozni hozták ki őket a fogolytáborból ide az állomásra. ... Könyvet szeretett volna nagyon szerezni, mert ennek érzi nagyon a hiányát.

Az állomáson persze mindjárt észrevettek bennünket a többi magyarjaink is. ... Örömmel vigasztalgtattuk őket, amennyire csak tudtuk. Egy mozdonyvezető panaszkodott, hogy az oroszok már öt napja hajtják a mozdonyon, eleségről pedig még mindig nem gondoskodtak. Kibontottuk csomagunkat... Öt óraker a szerelvényünk lassan megindult Celldömölk felé.

Az útnak most jött a mozgalmasabb része. Pápán még jobban megszapordott a kísérő katonaság. Még a kocsik teteje is tele lett katonákkal. ...

Celldömölkre ... Hat óraker állt meg a szerelvény az állomáson kívül. Elbúcsúztunk főtiszt[elendő] Szulpic úrtól, aki még tovább szándékozott utazni, leszálltunk a vonatról és a gyümölcsös mellett elhaladva mentünk befelé. Már majdnem a templomhoz értünk, amikor egy fiatalasszony megszólított bennünket ... résztvevő szemmel adta tudunkra, hogy a rendtársakat kitették az apátságából és a kertészházban húzódtak meg a menekültjeikkel együtt. Megmutatta a helyet és beköszöntöttünk. Lesújtó és elszomorító volt számunkra a helyzetük. Bernardin apátúr egy kis szobában üldögélve fogadott bennünket. ... Mily lelki erővel tudta elviselni ez a 82 esztendő, öreg főpap, a „szent öreg”, a nehéz, számukra igazán súlyos napokat! Mindenükből kiforgatták őket, szinte alig maradt valamijük. Könyveiket kiszórták az ablakokon és nagy részt elégették. Zoltán atya mesélte, hogy mikor az apátúrral beszélgetett kifosztott voltukról és idézte neki a Szentírást: „tanquam nihil habentes” [mint a semmit sem bírók] vagyunk; apátúr lélekkel teli hanggal folytatta az idézetet: „et omnia possidentes!” [és mégis mindenünk megvan]. Lássá, Lássá, kis testvér, a sancta paupertas [szent szegénység]! Mi nem akartuk megtartani, a jó Isten most megtartatja velünk.”...

... A hely nagyon szűkös volt, hiszen 3–4 szobában kb. 28 személy van elhelyezve. Nyugodtan megvirradva felkészültünk az út folytatására: Alsósággon keresztül Izsákfára. Vasárnap lévén, Főtiszt[elendő] Edgár úr itt akarta elmondani a szentmiséjét. Ságón érdeklődtünk az esperes úrnál a sági helyzetről, azután az izsákfairól. 8 óra után érkezünk Izsákfára. A szentmise pedig 9-kor volt. A plébános az orosz csapatok áldozata lett. Agyonlőtték, mert a borát kiengedte. A falu népét is nagyon megfélemlítette a szomorú eset. A templom persze itt is feltörve, a sekrestye feldúlva és minden szétszórva. Az oltárról letépve a terítők. A szentmise előtt még rendbehoztuk az oltárt. Felügyelő úréktől kaptunk szép fehér abroszokat és ezek voltak az oltárterítők. A kehely és egyéb szent szereket a felügyelő úr szedte elő a föld alól, mert elásta őket. Milyen szépen megtelt a templom a félelemtől remegő lelkekkel!...

„Nagyasszonyunk, hazánk reménye,
Bús nemzeted zokogva esd. ...”

... Szentmise után megtárgyaltuk a felügyelő úrral a gazdasági és egyéb dolgokat. Nagyon bizakodó hangon beszélt. Azt mondta, hogy a nép és cselédség nagyon jó indulatú és úgy fognak cselekedni, ahogy ő irányítja őket. ... Egy meghatározó esetet mondott el ...: az oroszok autókkal kezdték vinni a pusztai disznóállományát. Ekkor a cselédség kérte..., hogy engedje meg, hogy ők is vigyenek a disznókból. A felügyelő úr azt mondta nekik, hogy ő az oroszok miatt ezt nem engedheti meg, mert őt intézik el, de tegyenek úgy, mintha ő nem is tudna a dolgról... Utána minden családfő megjelent szépen a felügyelő úr előtt és bejelentették, hogy mennyi disznót vittek el. A Celldömölk melletti Marcal-pusztán is visszasírja a cselédség a régiebb, jobb helyzetét. A gazda így nyilatkozott a helybeli kommunista bizottság előtt: „Kérem szépen, én itt is meg merem mondani az igazságot, azt, hogy az egész cselédség visszasírja a régi helyzetét, amikor biztosítva volt számára a kenyér és megélhetés!” ...[Edgár] tovább folytatta útját a Somló felé, mi pedig visszafordulva Celldömölkre jöttünk vissza. ...[élután] 1/2 3-kor elindultunk. Először kimentünk az állomásra, ahova Zoltán atya is elkísért bennünket, hogy érdeklődjünk egy esetleges szerelvény felől ...

...vonat nem volt még remélhető sem. Így tehát gyalog indultunk el Pápa felé. 27 km. Szép kis útszakasz estélig! ... De hamarosan elhatároztuk, hogy szerencsét próbálunk egy orosz teherautóval. ... Elővettem a nálam levő írást és odanyújtottam az orosz vezetőnek. Az volt ráírva, hogy legyenek szívesek elvinni minket Pápará. Felszállhattunk. ...

1/4 5-kor érkezünk meg Pápará. Első utunk a rendházba vezetett. Mindjárt a bejáratnál több rendtársat találtunk, ugyanis itt is állandó szolgálat van. Nagyon meglepődtek, mikor pannonhalmi klerikusokat pillantottak meg ilyen bizonytalan napokban. Jelentkeztünk a házfőnök úrnál és megmondtuk mi járatban vagyunk. Majd a házgondnok úr helyezte el bennünket. Az igazgató úrnak átadtuk az iratokat, amiket vittünk és beszámoltunk neki a mi helyzetünkről. Ő hasonlóképpen elmondta nekünk a pápai rendház szerencsés megmenekülését. ... Az első napon akart két orosz behatolni erőszakosan a ház óvóhelyére, ahová sok nőt mentett le a rendház, azonban a hivatalos orosz őrség nyakoncsípte őket és ott helyben agyonlőtték a két oroszot. A rendházra kiírást oroszul, hogy monostor...Ciprián házfőnök urat bízták meg az iskola ügyek vezetésével. A polgármester dr. Sulyok Dezső ügyvéd. Nagyon megbízható, jó katolikus ember, aki sokat szenvedett még az előző éra alatt.

[A gimnázium épülete és felszerelése azért menekült meg, mert az épületet a GPU foglalta le.] ... Utánuk egy főhadnagy tornatanár vette kezébe az épületet. A legkisebb képet és ásványdarabot is el kellett távolítani az épületből. A főhadnagy női munkaszolgálatosokkal végeztette a kiürítést. De annyira vigyázott mindenre, hogy pl. a könyveket csak kézben engedte vinni, hogy meg ne sérüljön egy sem. És úgy rakatta le, ahogyan a rendtársak mondták és irányították. A szertáraknak is megvan minden kis darabja. ... A gimnáziumot most teljesen átfestik, beüvegezik a hiányzó ablakokat és tisztíttatják és valami tisztiszkola félének rendezik be.

... Hétfő reggelre... Légi gépfegyvertűz ébresztett fel bennünket. Ez már megszokott valami az orosz éra alatt. ... [Ezután a három testvér felkereshette

szüleit, rokonait a környéken, pl. Csóton, Gyarmaton.] [Csóton] Falunkban bizony elég nagy volt a pusztulás. 30 ház égett le az orosz bombázás és a német tankok felrobbantása következtében. A plébános urat, a káplánt és a kedvesnővéreket éjnek idején vitték ki a falu mögötti rétre, hogy agyonlőjjék [!] őket. De csak a fejük felett lődöztek el és hazaküldték őket. ...

Innen Gyömörére indultunk. Károly testvér nővérkéje itt van karmelita zárdában. [a nővérek árvaházat és óvodát vezettek] ... az utcán a plébános úr karjaiba szaladtunk. Nagyon kedvesen fogadott ... Győry Vendel, bennünket. Éjjeli szállást is kértünk tőle ...

Másnap reggel ... Szent József ünnepe volt. ... A második misét P. Bognár Benedek O. S. Cist. mondta, aki Zircről látogatott haza. Tőle tudtuk meg a Zircen történt eseményeket.

[Délelőtt 10-kor indulva, a három testvér délre Kajárra ért.] P. Reginald plébános úrhoz köszöntöttünk be. ... Tőle tudtuk meg, hogy Pannonhalmán az elmúlt vasárnap milyen rablást hajtottak végre. Nagyon meglepett a hír bennünket és ezért még jobban igyekeztünk hazafelé. Plébános úr elkísért minket majdnem Sárkány-majorig. Ott megmutatta az utat Holló-major felé és elváltunk. Hollóban főtiszt[elendő] Géza urat kerestük fel, hogy nem akar-e valamit küldeni a szent hegyre? ...

Másnap kegyelmes Atyánk, Főapát urunk, fogadott bennünket és nagy szeretettel hallgatta meg „kis apostolai”-nak (az ő szavai) beszámolóját.

ÉVA FÜLÖP:

ACCOUNTS OF EVENTS BY MEMBERS OF THE BENEDICTINE ORDER IN THE SPRING OF 1945.

The Hungarian Benedictine Congregation reviving after the Turkish invasion consisted of five abbeys: the main abbey in Pannonhalma headed the monasteries of Tihany, Bakonybél, Dömölk, and Zalavár. The estates of the Benedictine Order were located in seven counties. Those belonging to the main abbey were situated in Győr, Komárom and Pozsony. The affiliated abbeys had their farms in Somogy, Zala, Veszprém, and Vas Counties. The main economic objective was to provide and maintain the institutions of the "Pannonhalma Order of St. Benedict". The estate amounting (together with Zalavár) to as much as sixty thousand cadastral acres served as the core property utilized for the maintenance of the five abbeys, the two colleges (the college of theology and the college of teacher training), the high schools and seats (their number rose to nine by 1945) as well as the elementary schools, vicarages, churches and chapels of the villages served by the Order. The estates of the five abbeys operated in subordination to the given objective, being managed by central economic bodies. The arch-abbot of Pannonhalma took economic responsibility for all estates of the Order.

The idea of transferring economic foundation from land estates to some other form had been considered by the members of the Order since the 1920's. Arch-abbot Krizosztom Kelemen (1933–1950) considered splitting up the estate into smaller stretches and, along with his fellow-members of the Order, collecting teaching fees from the students studying in dormitories as a possible financial base for the Order. The time for the realization of these ideas – in the context of undoubtedly existing opposition within the Catholic Church – was not sufficient due to historical events quickly taking place.

During World War II, on 26 October 1946, the abbey went under the protection of the International Red Cross. Provision of the people there and also of the refugees finding shelter in the

abbey was organized by the governor of Ravazd. In February 1945, the arch-abbot had to conclude that "...the Order suffered enormous losses by getting deprived of all the income from the occupied estates..."

Traditional means of obtaining information were destroyed by the war. When the war was over, the arch-abbot of the monastery, which served as a shelter in times of disaster in Hungarian history, sent out several monks to set out and learn about the condition of the abbeys, seats and estates. (Those sent out were also given permission to visit their parents, brothers and sisters, and relatives, e.g. Virgil Farkas went to Győr, Ádám Bors to Csót, and Károly Silly to Gyarmat.) Following the issue of the regulation on land property reform, their task was to get informed about the distribution of land and to save as much as they could (section 17 of the regulation freed 100 cadastral acres of the estate to be declared later on as outstanding exemplary farms).

In what follows, we shall present three reports and several accounts from one and the same member of the Order.

PÁSZTOR LAJOS

GEREVICH TIBOR A RÓMAI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET
MŰKÖDÉSÉRŐL 1924–1926

A Magyar Történeti Intézet, melyet Fraknói Vilmos, nagyváradi kanonok alapított Rómában saját költségén 1894-ben, alig tíz évig működött, Róma egy akkor kiépülő részén, a mai piazza Girolamo Fabrizi 2 sz. alatt, a Vatikáni Magyar Nagykövetség jelenlegi székhelyén. Az Intézet krízisben volt már a 20. század elején, egyrészt az alapító egészségi állapota miatt, másrészt mivel, érdemleges működése ellenére, megszakadt kapcsolata a magyar tudományos élettel, úgyhogy a tagok száma egyre kisebbedett: 1904-ben már csak egy volt, 1905-ben pedig Fraknói egyedül lakott az Intézetben. Tárgyalásai a nagyváradi püspökkel az Intézet átszervezése, újraalapítása érdekében eredménytelenek maradtak, így 1906-ban beszüntette annak működését s székhelyét, a Villa Fraknóit, bérbeadta egy klinikának.

Az Intézet nem működött mintegy húsz éven keresztül, 1924-ig. Új alapokon való megszervezésére Fraknói a magyar püspöki karral tárgyalt az 1910–12-es évek során, sokszor feszült légkörben, de sikertelenül. Végül is, 1912. január 20-án közölte a Magyar Tudományos Akadémiával, hogy lemond a Római Magyar Történeti Intézet fenntartásáról, mivel egészségi állapota s kora miatt nem tudja azt tovább vezetni. Ugyanakkor egy alapítványt tett, hogy annak kamatait az Akadémia felhasználja a római levéltárakban és könyvtárakban végzendő kutatásokra, s azok eredményeinek kiadására. Az Akadémia nemcsak megköszönte az alapítványt, de magáévá tette egy magyar intézet tervét Rómában, s annak megvalósítását kérte is a vallás- és közoktatásügyi minisztertől. Zichy Jenő elfogadta az Akadémia javaslatát s az intézet fenntartásának költségeit bevette már az 1913. évi állami költségvetésbe. A Római Magyar Történeti Intézet sorsát így, a Magyar Tudományos Akadémia kérésére, a magyar kormány mentette meg.

Az új, most már állami szerv vezetése, az 1913 augusztus 6-án megerősített alapszabály értelmében, a Magyar Tudományos Akadémiára bízódott, amely egy tagjaiból álló Bizottságot alapított ügyeinek intézésére. Az új Római Magyar Történeti Intézet székhelye számára Fraknói saját intézete épületét (Villa Fraknói) a magyar államnak adományozta. Az Intézet megnyitása 1914 október 1-re terveződött, a világháború s az azt követő elkerülhetetlen viszontagságok azonban, majdnem egy évtizeddel elhalasztották a dátumot. Az új Intézet megnyitása 1924 elején történt meg Gerevich Tibor művészettörténész vezetésével, mint igazgató, aki még ugyanazon év végén elnyerte a Pázmány Péter

Tudományegyetem Bölcsészkarán a művészettörténet és keresztényarcheológia tanszékét. Tevékenységét így Budapest s Róma között kellett megosztania. Ennek ellenére hivatalosan nem kapott segítséget a Római Magyar Történeti Intézet vezetésére; munkájában csak egy-két ösztöndíjas támogatta, elsősorban a titkári teendők elvégzésében, de szükség esetén helyettesítésében is: 1924–26-ban Koltay-Kastner Jenő.

Az Intézetben öt hely volt az ösztöndíjasok részére. Nem mindenki tartózkodott azonban az egész tanév folyamán az Intézetben, úgyhogy olykor maradt hely többek számára is. „Velük képviselve volt mindazon szakma – egyetemes- és egyháztörténelem, régészet, művészet- és irodalomtörténet, filológia –, amelyek művelése, elsősorban magyar-olasz vonatkozásaiban, az Intézet kutatási körét kiteszik”, írja Gerevich az 1924. évi, a Magyar Tudományos Akadémiának küldött, első jelentésében. Az ösztöndíjasok között voltak fiatal, éppen csak hogy doktorált kutatók, s már jól ismert neves tudósok is.

Az Intézet célja nem szorítkozott a magyar vonatkozású oklevelek gyűjtésére, és kiadására, hanem kiterjedt önálló problémák feldolgozására és tudományos megoldására is, nemcsak a Vatikáni Levéltár és Könyvtár, de egyéb, római, vagy más olasz város levéltári vagy könyvtári anyaga alapján. A „problémák kitűzésében az Intézet általános munkatervén belül az egyes intézeti tagok speciális előtanulmányai is tekintetbe jönnek”, írja Gerevich 1924. évi jelentésében. A magyar kutatók addigi szoros kapcsolata a Vatikáni Titkos Levéltárral meglazult, de nem szűnt meg. Gerevich óhajtott, hogy az Intézet folytassa e Levéltár gazdag anyagának Fraknói által megkezdett rendszeres felkutatását, s kiadását és azokról egy helyzetkép elkészítését. Ismerni akarta nemcsak a már elvégzett munkát, hanem azt is, milyen levéltári vagy könyvtári anyagot kellene még magyar szempontból átnézni. Később is felvetődött még ilyen kimutatás szükségessége, de sikertelenül. Célszerű, hasznos volna pedig még ma is.

Gerevich nemcsak megemlíti jelentéseiben az egyes tagok nevét s a tárgykört, amiben dolgoztak, hanem mérlegeli, értékeli is munkájukat az egész magyar történettudomány szempontjából. Megjegyzi, ha hiányt pótolnak, módosítják az addig képviselt álláspontot, s új irányt képviselnek, jelezve azt is, hogy miért fontos valamely kutatás, egy készülő, vagy már elkészült munka. Szó van jelentéseiben az Intézetről is, annak célkitűzéséről, munkásságáról.

A tagok munkáját Gerevich rendszeresen követte. Azon volt, hogy azok felkészültsége minél jobb legyen. Midőn az 1925–26-i akadémiai évben több budapesti egyetemi tanár kereste fel az Intézetet, nemcsak saját maga igyekezett élni azok tanácsával a vezetést illetően, de összehozta őket az ösztöndíjasokkal is. Hóman Bálint alaposan foglalkozott a történész tagok munkásságával, írja jelentésében, „tudásának és tapasztalatainak kincsházából mindegyiknek bőven juttatott, s a levéltári feltárásunk technikájára nézve is hasznos tanácsokat adott; Szekfü Gyula valósággal inspirálta intézeti tagjainkat”.

Gerevich közvetlen támogatásával, tanácsával is segítette s előmozdította az ösztöndíjasok munkáját. A fiatal Péter Andrásnak – aki doktori értekezésében a magyar szentek ikonográfiáját dolgozta fel –, eredeti feladatához, „a műemlékek közvetlen tanulmányozása” nemcsak Rómában, de a fő művészeti centru-

mokban is, mint Firenze, Velence, Milánó, Verona, Bologna, Ferrara, Modena, Siena, Assisi, Perugia, Nápoly, újat is adott: folytatni az ikonográfiai kutatásokat, „hogy hasznos munkása lehessen a Ipolyitól megkezdett s azóta elhanyagolt magyar ikonográfiának. Befogtam, írja Gerevich 1925–26. évi jelentésében, a codex-miniatürök tanulmányozásába, mert a hazai műtörténet ezen ágában is folytonossági hiányok mutatkoznak; különösen két nevezetes s kétségkívül olasz inspirációjú miniált emlékünknnek feldolgozását bíztam rá, a Képes Krónikáét és a legújabban felfedezett s műtörténetileg feldolgozatlan vatikáni képes magyar legendáskönyvét, aminek derekasan meg is felelt.”

Gerevich vezetése alatt az Intézet elevenen kapcsolódott bele az olasz és a római nemzetközi tudományos életbe, s igyekezett az olasz-magyar tudományos és általában szellemi kapcsolatoknak szolgálatra kész, buzgó közvetítője lenni.

Az Intézet, az igazgató, Gerevich, és az ösztöndíjasok egy hármass egységet képeztek. Egyik sem állt egyedül, önmagában; munkásságuk egymásba kapcsolódott. Erről, az 1924-ben s az 1925–26-i tanévben lefolyt munkáról számol be Gerevichnek a Magyar Tudományos Akadémiához küldött s itt közölt két jelentése. Azok ismerete nemcsak elengedhetetlen a múlt helyes megismerése és értékelése szempontjából, de hasznos és tanulságos a mára s a jövőre is.¹

JELENTÉS A RÓMAI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET 1924., ELSŐ ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL

Az Intézet első tagjai közül, Lukcsics Pál, Artner Edgár, Kasztner Jenő és Horváth Henrik 1924 február végén érkeztek Rómába és kezdték meg kutatásaikat, míg Huszti József és Főgel József két hónappal utóbb követték társaikat, s ott tartózkodásuk is, otthoni elfoglaltságuk folytán rövidebb időre terjedhetett. Velük képviselve volt mindazon szakma – egyetemes és egyháztörténelem, régészet, művészet- és irodalomtörténet, filologia – melyek művelése első sorban magyar-olasz vonatkozásaiban az Intézet kutatási körét kitevzi. Az Intézet szellemi és tudományos megalapozására rendkívül szerencsés volt, hogy az összes szakmákban, egységes terv szerint párhuzamosan már az első perctől megindulhatott a munka. A megtervezett alaprajz minden vonalán lerakhattuk az alapokat és elkezdhattuk a falak felépítését.

Az Intézet munkája nem reprodukív, hanem produktív akart lenni. Nem egyszerűen oklevelek másolására s azok adatszerű kiadására akart szorítkozni, hanem eredeti forráskutatások, a római könyv- és levéltárak, múzeumok stb. gazdag anyaga alapján önálló problémákat feldolgozni és tudományosan megoldani, amely problémák kitűzésében az Intézet általános munkatervén belül az egyes intézeti tagok speciális előtanulmányai is tekintetbe jönnek. A Római Intézet nem egyszerűen paleográfiai, hanem a történelmi tudományok több ágában kiterjeszkedő, történelmi intézet. Mégis, az önálló témák feldolgozása

1 A fentiekben elmondottakat részletesen kifejtem a készülő, s már befejezés előtt álló, munkámban, melynek címe: A Római Magyar Történelmi Intézet. – Hálás köszönetemet fejezem ki ez alkalommal is Ritoók Ágnesnek segítségéért a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában végzett kutatásaim során.

mellett az Intézet folytatta a vatikáni levéltár magyar vonatkozású okmányainak tervszerű összegyűjtését, s nyilvántartási lajstromot készített a különböző helyeken a múltban kiadott ilyen okmányokról, azok másolását revideálta és a szükség szerint kijavította; átvizsgálta a Vatikánba legújában került kéziratgyűjteményeket (fondo Chigi és fondo Barberini) és a magyar szempontból eddig szintűgy át nem kutatott egyéb római gyűjteményeket (Biblioteca Valli-celliana, Bibl. Casanatense, továbbá a R. Accademia dei Lincei és a S. Antonio kéziratait, az Accademia di S. Luca, a Soc. Ponte Molle és a S. Isidoro-barátok műtörténeti szempontból fontos okmányait), hogy magának az Intézetnek már működése elején áttekintése legyen a római magyar forrásanyagról. Róma mellett más olasz városok, Nápoly, Bologna, Milano, Velence, Mantua, Modena, Ferrara, Firenze, Prato, Siena is bőven tartalmazznak magyar anyagot. Intézetünk már az első évben hozzáfogott a vidéki könyv- és levéltárak rendszeres átvizsgálásához, s egyelőre Bolognában, Firenzében és Sienában folytatótt kutatásokat.

Az Intézet múlt évi tudományos munkásságát az egyes intézeti tagok kutatási eredményeinek alábbi rövid ismertetésével vázoljuk, amiből önként szűrődik le az Intézet kollektív munkájának iránya és eredménye s bontakozik ki szellemi képe.

Lukcsics Pál tárgyköre, a középkori olasz-magyar és vatikáni kapcsolatok, a vatikáni krónikák tüzetes átvizsgálását tette szükségessé. E munkájának rendszerességét és elmélyülését első sorban az az igen jelentős siker koronázta, hogy megtalálta azt a magyar krónikát, melyet a 17. század elején Lucius deponált a vatikáni könyvtárban, s melyet évtizedek óta hiába kerestek történészeink. Az elején csonka krónikáról Lukcsics megállapította, hogy szerkesztése Károly Róbert, leírása pedig Zsigmond korából származik s hogy szövege a budai és a dubniczi krónikákhoz áll legközelebb; nemcsak új világításba helyezi e két utóbbinak egymáshoz való viszonyát, hanem egész krónikairodal-munk kialakulásának képét teljesebbé teszi. Lukcsics a krónikát lemásolta s történeti bevezetéssel és a jellegzetes olvasási helyek összeállításával előkészítette. Első és utolsó lapját lefényképeztettük. Ugyanő érdekes megállapításokat tett a vatikáni könyvtár egy másik magyar krónikájának szerzőségére vonatkozólag is; a Florianus és Toldy által közölt s „Brevis narratio de regibus Hungariae” c. krónika az „Ottoboniana lat. no 479” jelzetű s a 15. sz. második felében Draghi Tamás tulajdonában volt codex része. A vatikáni codexek tanulmányozása során megállapította továbbá, hogy Julián barát levelét egyik codex sem őrizte meg teljes egészében, a fenmaradt változatokból azonban tökéletesen rekonstruálható. A vatikáni könyvtárban összegyűjtötte V. Márton pápa magyarországi supplicatióit. Összeállította a nemrég a vatikáni könyvtárba került Bibliotheca Casanatense magyar vonatkozású anyagát. XI. Kelemen könyvtárának átvizsgálásánál több oly iratot talált, mely rávilágít II. Rákóczi Ferenc és a római szentszék viszonyára, s alkalmat ad a Rákóczi-kérdésnek e szempontból való felderítésére is; a talált iratok közt különös érdekel bírnak a fejedelemnek a pápához írt levelei. Levéltári kutatásait kiterjesztette Bolognára és Sienára is. A bolognai állami levéltárban megállapította, hogy a 14. sz.-ban magyar zsoldosok állottak a város szolgálatában; más olasz

városban is fog hasonló adatok után kutatni, hogy megfesse az Itáliában kalandozó magyar zsoldosok és magyar condottieriek egészen újszerű genre-képet. Bologna város levelezésének átvizsgálásánál rábukkant Mátyás királynak és Janus Pannoniusnak a városi tanácshoz intézett leveleire, valamint Mátyás egyik levelére adott válasz szövegére. Mátyásnak és a magyar humanizmusnak egy további olasz műveltségi centrumhoz, a Bentivogliók virágzó és tudós városához való viszonya új perspektívát nyit a magyar humanista tanulmányoknak. E látószögbe helyezendők Lukcsicsnak a bolognai magyar-illir kollégiumra vonatkozó s Fraknoi és Orioli után is eredményes kutatásai. Intézetünk – mely bizonyos fokig őset tiszteli az egykori bolognai kollégiumban – a kollégium még fennálló házának magyar tárgyú, barok freskóiról számos fényképfelvételt készített. Mindezzel nem zárulnak le Lukcsicsnak a soktornyú városban – az olasz tudományos életnek ma is egyik leglátványosabb központjában – végzett kutatásai, amennyiben lemásolta és feldolgozta az esztergomi káptalannak, a bolognai egyetemi könyvtár Marsigli-kéziratai között eredetiben őrzött s 1501–1527 közötti évekből származó, becses gazdaságtörténeti adatokat tartalmazó számadáskönyveit. Az Intézet ezzel egyúttal megkezdte a jórészt Budáról származó nagyszámú Marsigli-kéziratoknak, kivált hadi, egyház- és művészettörténeti szempontból sokatígérő feldolgozását. Lukcsics végül a sienai levéltárban Áldásy Antal alapvető munkája nyomán, Zsigmond ottani tartózkodására vonatkozó kutatásokat végzett.

Artner fő témája volt: „Magyarország szerepe a kereszténység és a nyugat védelmében a keletről jövő támadások ellen.” E széles ívű probléma feldolgozását nemcsak azért tűztük ki, mert az így összefüggően még feldolgozatlan, mert egyes részei anyagi kiegészítésre és mélyebb benső megvilágításra szorulnak, mert az új adatok felkutatására Róma hálás terület, hanem azért is, mert a tárgy magában rejtja a történetírói aktualitás eleven, csirázó magját is, s megfelel a nemzeti történetírás azon magasabb feladatának, hogy objektív dokumentálása a nemzeti élet cselekvő, útmutató tényezőjévé váljék. S annyiival inkább bizhattuk Artnerre, mert feldolgozása az egyháztörténetben különösen jártas történészt igényel. Artner művét új szempontok felismerésével sok új adatra építi. Okmánytára közel 200, jórészt a török-háborúkra vonatkozó ismeretlen iratot tartalmaz; talán a legérdekesebbek köztük II. Lajosnak közvetlenül a mohácsi vész előtt a pápához írt levelei, melyekből drámai erővel bontakozik ki az ország közelgő pusztulása. Új szempontjai közé igtatta annak okmányszerű vizsgálatát is, miképpen vélekedett az akkori külföld Magyarország heroikus szerepéről s miként alakult ki az az európai köztudat, mely hazánkat a kereszténység védőbástyájának tekintette, s amelyet utóbb, másoktól elfelejtve, kétségbeesésünk óráiban már csak magunk kiáltoztunk a pusztába.

Felkutatatta és feldolgozta a hazánkban a 14. sz.-ban működött pápai tizedszedőkre vonatkozó okmányokat, jórészt közjegyzői iratokat, melyekben nyomon lehet követni a magyarországi egyházakból befolyt összegek útját a tizedszedőktől, különböző letéteményeseken és kereskedőkön át az avignoni pápai kamaráig. Éles kritikával állapította meg, hogy ezek az egyházainktól felajánlott összegekkel nem egyszer hűtlenül sáfárkodtak, késedelmesen vagy hami-

san számoltak el, megismételték vagy túlozva tüntették fel a kiadások összegét, ami miatt a pápai udvarnál panaszt is emeltek ellenük.

Artner beható tanulmányokat és kutatásokat folytatott a keresztény archeológia terén is, amire ép Rómában nyílik a legjobb alkalom. Helyesen ismerte fel a történettudomány egyes ágai közötti összefüggést, s mint fiatal történettudós, dicséretre méltóan törekszik rá, hogy rokonszakok megismerése és művelése által magasabb történeti szemléletet érleljen ki magában. Nagy számú, sajátkezű, eredeti felvétel eszközzésével hosszabb tanulmányban feldolgozta és tisztázta a keresztény régiségtan egyik legvitatottabb kérdését, a nimbus eredetének és ábrázolásának kérdését. A dicsfény keletkezésének vizsgálatába helyes intuícióval belevonta az ókori görög és római fejdísz tanulmányozását, miáltal különösen a latintól eltérő bizánci nimbus eredetére sikerült helytálló új magyarázatot adnia. A nimbus ikonográfiáját illetőleg, symbolikai és műtörténeti osztályozással új ábrázolási szabályokat sikerült kimutatnia. E tanulmányának kiváló értékét mutatja az is, hogy a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem hittudományi kara habilitációs dolgozatul fogadta el.

Fógel kutatásai elsősorban a magyarországi reneszánsz és humanizmus egy fontos fejezetét: Korvin Mátyás könyvtárának történetét célozták. Már korábban gyűjtött anyagát kiszélesítette, s figyelembe vette az újabb olasz humanista-kutatásokat. Corvina-felfedezéseit Rómában (Vatikáni könyvtár) egy újabb Korvin-codexszel gyarapította, mely Frater Andreas Pannonius „De Virtutibus” c. művét, a Mátyásnak felajánlott eredeti példányban tartalmazza. A Corvina történetét tárgyaló műve, immár kéziratban, készen fekszik, s fő része a nagyemlékű Fraknóitól kezdeményezett, s többek közreműködésével írt nagyszabású kiadványnak, mely Mátyás könyvtárát történeti, irodalmi, bibliográfiai és műtörténeti szempontból ismerteti, s melynek mihamarabbi megjelenése biztosítva van. Magyar szempontból átkutatta a vatikáni könyvtárnak két legújabban odakerült kézirat-gyűjteményét, a Fondo Chigit és a Fondo Barberinit, az utóbbit elsőnek a magyar kutatók közül. Az előbbiben több II. Piusra vonatkozó codexre és I. Ulászló 2 oklevelére bukkant, s újra átnézte a Margit-legendát tartalmazó s már Fraknóitól tanulmányozott 14. századi codexet. Több magyar vonatkozású 16. századi kéziratot talált a R. Accademia Nazionale dei Lincei könyvtárában (korábban Biblioteca Corsiniana), valamint a Biblioteca Vallicellianaban, az utóbbiban főként olyanokat, melyek a Bátoriak erdélyi és lengyelországi szereplésére vonatkoznak. Delejes keze a Biblioteca Casanatenseben Vitéz János egy ismeretlen codexét fedezte fel, mely Aegidius Romanus „De Anima” c. művét tartalmazza. Főként a Corvina szempontjából Firenzében is kutatott, s az ottani Biblioteca Nazionaleban Hunyadi János és Korvin Mátyás 16. századi olasz nyelvű életrajzát találta meg. Kétségkívül legszerencsésebb codex-kutatónk, mintha egy hatodik érzeke volna az ismeretlenül rejtőző kéziratok kitapintására, amiben biztos tudás, rendkívüli kitartás, szigorúan betartott módszer és hihetetlenül gyorsan működő kritika segíti. Sajnálatos, hogy épp ez évben nélkülözhetlen budapesti szolgálati körülményei folytán egyelőre csak rövidebb időt tölthetett az Intézetben.

Husztai József a magyarországi humanista irodalom fényes tehetségű és rendkívüli képzettségű specialistája. Egy emberöltőnyi szünet után méltón

tölti be a hazai tudományban Ábel Jenő örökét. Aránylag szintén rövid időt töltött Intézetünkben, ahonnan a magyarországi humanizmus oly dús zsákmányával tért haza, amelyek megközelítik Ábelnek jóval hosszabb idő alatt felszínre hozott olaszországi leleteit. Számos rövidebb s kevésbé jelentékeny magyar vonatkozású költemény, beszéd és levél mellett három igen nevezetes kéziratcsoportot fedezett fel. Az egyik Janus Pannoniusnak néhány ismeretlen kéziratát foglalja magában. A másik Callimachus Experiens (Etruscus) latin verseit tartalmazza, köztük Mátyáshoz és Beatrixhez intézett költeményeit; igen érdekes Garázda Péterhez írt költeménye is, mely becses adalékokat szolgáltat ennek az eddig alig ismert humanista költőnek működéséhez. Callimachusnak Mátyással és a magyarországi humanizmussal való ily szoros összeköttetése mindeddig ismeretlen volt. Egy autográf codexben Antonio Tebaldeonak, a kiváló ferrarai költőnek Mátyáshoz intézett 227 sornyi latin költeményét fedezte fel és másolta le; ugyane codex Tebaldeo egy rövidebb költeményét is tartalmazza, mely Huszti szerint a Garázda Péterrel azonosítható Petrus Pannoniushoz szól, s amely a magyar humanistára további világosságot derít. A harmadik csoportot alkotják Sebastianus Salvinus firenzei teológusnak és filozófusnak, ugyancsak sajátyszerű kéziratban fennmaradt levelezése Mátyással és Báthori Miklós váci püspökkel, amely a Mátyás udvarában és általán a magyar humanizmusban megnyilatkozó teológiai és filozófiai érdeklődés szempontjából bír fontossággal.

Huszti kiegészítette továbbá egy más, korábban megkezdett, nagyobb tanulmányát, melynek tárgya a Mátyás udvarában fellépő Platonista törekvések, amelyben azt a folyamatot vizsgálja, hogy a platonizmus milyen formában és milyen utakon jutott el hozzánk, s mennyiben jelentette addig nálunk ismeretlen szellemi értékeknek a középkori magyar művelődésbe való bekapcsolódását. E nagybecsű tanulmány első része a „Minerva” legutóbbi füzetében (3. évf. 1924. 6–10. sz.) jelent meg.

Kasztner Jenő római kutatásai az olasz-magyar irodalmi és szellemi kapcsolatok történetét gazdagították szép eredményekkel. E tanulmányoknak ő egyik leghivatottabb, legbuzgóbb, nagy tudású és finom tollú művelője; külön ki kell emelni kitűnő olasz nyelvtudását, mely arra képesíti, hogy olasz nyelven megjelent dolgozatait maga olaszul is fogalmazza. Főtémája volt az 1849 utáni olaszországi magyar emigráció irodalmi, elsősorban politikai irodalmi és publicisztikai megnyilatkozása, miáltal Intézetünk megkezdte az olaszországi emigrációnak rég nélkülözött tudományos feldolgozását. Sok meglepő új anyagot talált. Kossuth kiadatlan leveleit a római Biblioteca del Risorgimentóban, eltemetett cikkeit Mazzininek „Pensiero ed azione” c. londoni kiadványában. Felderítette az emigráció széles hírlapi propagandáját, s fontos új adatokkal egészítette ki a magyar légió történetét, melyek közül talán legérdekesebb a légió parancsnokának, Földváry Károlynak, az ezred feloszlásakor, 1867-ben kiadott búcsú napiparancsa. Kutatásaiból világosan tűnik elő az olasz risorgimento nagyságainak, elsősorban Mazzininak és Garibaldinak, a magyar ügy iránti érdeklődése; Mazzini már 1832-ben cikkezett „Magyarország jövő szerepéről”. E tanulmányaiból máris több részletet közölt olasz és magyar nyelven.

Tisztán irodalmi kutatásokat is végzett; a vatikáni könyvtár egyik codexében a Verancsics-csal azonosítható Antonio Ungaronak hat olasz szonettjére bukkant. Az „Irodalomtörténeti Közleményekben” Faludi Ferenc olasz forrásairól, az „Egyetemes Philologiai Közönyben” 18. sz.-i olasz hatásokról szóló tanulmányokat tett közzé. Figyelemmel kísérte a legújabb olasz irodalmat, melyről néhány méltató és finoman elemző cikket közölt a „Napkeletben”.

Horváth Henrik egyik legképzettebb fiatal műtörténészünk, akinél gazdag emlékismeret nagy olvasottsággal és széles műveltséggel, tisztult műízlés és jó formalítás elmélyülő belső meglátással párosul. Az újkori magyar műtörténetnek egy, Rómához fűződő, mindeddig megíratlan fejezetét, az un. magyar nazarénusok működését dolgozta fel, az emlékek, a római művészegyesületek iratai és a korbéli olasz irodalom alapján. Egyik legérdekesebb forrása egy, Rómában 131 éven át megjelent, eredetileg tisztán magyarországi tudósításokat tartalmazó olasz nyelvű folyóirat, mely 1717–19 „Diario di Ungheria”, 1720–199 „Diario Ordinario”, 1800–1848 pedig „Diario di Roma” címmel látott napvilágot, s mely kutatóink előtt mindeddig ismeretlen maradt. Egy-egy részletében magyarul és németül máris megjelent munkája rendszeres feldolgozásban mutatja be, hogy hazánk is bekapcsolódott azon nagy szellemi és művészeti mozgalomba, mely a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig, részben a romantikus eszmék hatása alatt, újra Róma felé terelte az írók, tudósok és művészek figyelmét, mely a „nazarénusok” művészi irányát létrehozta, s mely egyik fő kiindulása volt a tudományos régészet és műtörténet kialakulásának.

Egy ugyancsak már nyomtatásban is megjelent, s az angol és svájci-francia szakkörökben máris elismerő visszhangra talált kisebb tanulmányában egy bolognai magángyűjteményben lévő, ismeretlen 17. sz.-i arcképről kimutatta, hogy az az ifjú Calvinnek Giulio Romano kezétől származó portréja, melyet Ráfael e legjelentékenyebb tanítványa az akkor 27 éves Calvinről a ferrarai udvarban 1535-ben festett. E nevezetes felfedezése kapcsán összeállította Calvinnek eddig bizonytalan ikonográfiáját.

Az igazgató idejét az első évben erősen igénybevevették a szervezési, átalakítási, tatarozási munkák; ezek, valamint az adminisztráció és az intézeti tagok munkájának irányítása mellett mégis időt szakított a szakmája körébe tartozó kutatásokra. Feldolgozta az umbriai Montefalcoban rejtőző, Mátyásra vonatkozó 15. századi freskókat, megállapítva azok keletkezési körülményeit és festőjét; ez az egyetlen Mátyásra vonatkozó monumentális festészeti emlék, mely fennmaradt, s Itáliában az első reá vonatkozó műemlék, mely eddig napfényre került. Kutatta az eddig ismert egyetlen, s csak egyetlen művében ismert, Olaszországban működött magyar quattrocento-festőnek, Michele Pannonionak további nyomait. Folytatta a barok festészetet tárgyaló s olaszul is megjelenendő munkáját. Olasz napilapokban megjelent több cikke mellett az „Arte Decorativa” c. folyóiratban hosszabb, illusztrált tanulmányt közölt a magyar iparművészetről, az „Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyvében,” németül pedig az Ungarisches Jahrbuch-ban az Olaszországban tanult Kolozsvári Tamásról, az első magyar képtábla-festőről.

Az Intézet tudományos munkáját kiegészítették azok az adatok, felvilágosítások, irányítások, melyekkel magyar témával foglalkozó olasz kutatókat lá-

tott el. Michieli trevisoi tanárnak Gertrud királynővel foglalkozó dolgozatához, Savelli bolognai egyetemi tanárnak magyar pénztörténeti tanulmányához szolgáltatunk adatokat, Filippini ugyancsak bolognai professzornak magyar Dante-vonatkozásokban voltunk segítségére s több Magyarország iránt érdeklődő olasz publicistát láttunk el felvilágosítással. Egy római főiskolai hallgató a magyar gazdaságtörténetből vett szigorlati dolgozatát könyvtárunkban, tanácsainkat követve készítette elő. Legérdekesebb és legbuzgóbb külső munkatársunk azonban Ferrario tábornok, novarai hadosztályparancsnok, a soproni népszavazásnál Nyugatmagyarországnak az antant részéről kirendelt katonai parancsnoka volt. Intézetünkkel állandó, személyes összeköttetésben nemcsak a soproni népszavazás történetét írta meg, mint annak egyik főszereplője a történeti hitelesség különös bélyegével, hanem, az olasz-magyar kapcsolatoknak, valamint Európa jövő alakulásának kettős szemszögébe állítva igen érdekes művet írt Magyarország történetéről, mely az első ily nemű kísérlet olasz nyelven. Viszont gyakran szolgáltatunk Olaszországra vonatkozó adatokat és felvilágosításokat hazai kutatóknak.

Ha nem is tartoztak az Intézet ösztöndíjas tagjai közé, szólnunk kell azokról is, kik az Intézettől függetlenül részesültek különböző helyekről ösztöndíjban, vagy úti segélyben és a vallás és közoktatásügyi Miniszter Úr rendeletére az Intézetben kaptak szállást s végezték feladatukat. (Bartoniék Emma dr., a Magyar Nemzeti Múzeum kiváló tisztviselője, több jeles történeti könyv- és levéltári tanulmány szerzője, Várady Imre szombathelyi főreáliskolai tanár olasz nyelvi és irodalmi tanulmányokat folytatott nagy buzgalommal, Egry József és Faragó Lajos, az Eötvös-kollégium reménykeltő növendékei a római egyetemen készültek rá, hogy az új tanterv szerint hazai középiskoláinkban az olasz nyelv és irodalom oktatására képességet szerezzenek, s az olasz-magyar kutatásoknak hasznos és képzett munkásaivá legyenek.

Nem lenne teljes a kép, ha meg nem emlékeznénk végül az Intézet azon kiváló és tudós vendégeiről, Hekler Antal budapesti, Thienemann Tivadar pécsi egyetemi tanárokról, Gragger Róbert berlini egyetemi tanár s az ottani Magyar Intézet igazgatójáról, Szabó Miklós Eötvös-kollégiumi tanárról, kik hosszabb-rövidebb időre megtisztelték az Intézetet, s nemcsak római tanulmányaikkal sugároztak rá fényt, hanem jóakarattal inspiráltak is bennünket.

Ekként Intézetünk már az első évben nemcsak saját tudományos munkaprogramját végezte el, hanem központja és melengető, élesztő tűzhelye volt a magyarországi olasz és az olaszországi magyar tanulmányoknak.

Budapest, 1925 február

Gerevich Tibor
igazgató

Eredeti sk. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára: K 1224/158.

Az Intézet serényen folytatta tudományos munkálkodását azokon az alapon, melyeknek lefektetéséről, elveiről és első eredményeiről első évi jelentésemben voltam bátor beszámolni.

A munka túlsúlya ebben az időszakban is a történeti kutatásokra esett, megfelelően annak, hogy négy historikus dolgozott az intézetben Artner Edgár egyetemi m. tanár folytatólagosan az előző évtől 1925 őszéig. Lukcsics Pál, a b. Eötvös kollégium tanára ugyancsak folytatólagosan 1926 januárjáig, Miskolczy István és Tóth László egyetemi magántanárok pedig az egész jelentési évben. Valamennyi elsősorban a Vatikáni Levéltárban kutatott s résztvett a XI. Pius pápa által alapított Vatikáni Levéltári Intézet előadásaiban, melyeknek fő célja a pápai diplomatikának és a Vatikáni Levéltár történetének és rendszerének, beosztásának ismertetése. Az Intézet historikusai immár teljes áttekintéssel bírnak a Vatikáni Levéltár dús erű okmányi anyagáról és különösen magyar vonatkozású iratairól, s a jórészt 1 1/2 – 2 évig Rómában tartózkodó történész-ösztöndíjasok kutatásainak az új intézeti tagok munkájába való bekapcsolásával biztosítva van az Intézet levéltári kutatásainak folytonossága. Az Intézet történeti kutatói munkájának továbbra is az volt a fő elve, hogy ne csak bizonyos történeti rendben okleveleket másoljunk és adjunk ki – hiszen ez a *l'art pour l'art* oklevél-feltárás tudománytörténetileg túlélte magát –, hanem meghatározott témákhoz, ezek feldolgozásához szükséges nyersanyag gyanánt gyűjtöttük és másoltuk az okmányokat, melyek mindjárt fel is dolgoztattak, kiindulva abból is, hogy az okmányokat az tudja leginkább mérlegelni és felhasználni, aki azokat maga kibányászta, elolvasta és eközben megismerkedett a kísérő anyaggal, azzal az egész levéltári okmány-réteggel, amelybe az ő speciális anyaga szervesen beletartozik. Emellett az Intézet tudományosan másodrendű feladatnak tekintette a magyar vonatkozású akták leírását és, szorosabb belső összefüggés nélkül, folytatólagos kiadását, vagy a már közzétetteknek revízióját; ezt a munkát is elvégezte, de ennél nem állt meg. Így Lukcsics Pál összegyűjtötte az V. Márton és IV. Jenő pápasága magyar vonatkozású *Supplicatio*it, melyeknek két kötetnyi anyaga jegyzetekkel és bevezetéssel ellátva az Egyetemi Nyomdában sajtó alatt van. Lemásolta a bolognai egyetemi könyvtár Marsigli-anyagából az esztergomi főkáptalannak a kritikus 1500–1527-ből származó, eredeti ülési jegyzőkönyveit, melyek nemcsak egyház- és gazdaságtörténeti szempontból rendkívül érdekesek, hanem értékes és hasznos jogi és történeti érveket szolgáltatnak az esztergomi főegyházmegeye lekapcsolt részeinek birtokigényeit illetőleg. Az „Esztergomi Történeti Társulat Évkönyvében” fognak mihamar lenyomatni. Lukcsicsnak, múlt évi jelentésemben idézett nagyszámú okmányi leleteihez (Vatikáni magyar krónika, II. Rákóczi Ferenc felkelésére vonatkozó akták, bolognai magyar kollégium iratai, bolognai magyar zsoldosok, I. Mátyás és János Pannonius levelei stb.) járult a jelentési évben a Vatikáni Levéltárban őrzött, s 1225-ben kelt, koránál fogva is értékes magyar vonatkozású közjegyzői okirat, valamint a Marsigli által Budáról 1686-ban elvitt, Sz. Ferenc reguláit tartalmazó s 1360-ban írott kodex, melynek Szent Ferenc centenáriuma ad különös aktualitást; ezeket is egészük-

ben lemásolta Lukcsics. Római munkásságának legértékesebb része mégsem a rendkívüli szorgalommal gyűjtött akták és kéziratok kiadása, hanem a 17. század óta elveszettnek hitt s általa újra felfedezett Vatikáni Magyar Krónika feldolgozása s kivált a dubnicai és a budai krónikákkal való kapcsolatában a 14. századi magyar krónikák kérdésének újszerű megoldása; továbbá a Fraknói által csak hézagosan ismertetett bolognai magyar kollégium történetének megírása, valamint a magyar középkor eddig homályban maradt kalandos alakjainak, az olaszországi magyar zsoldosoknak bemutatása –, oly munkák, melyekhez az anyagot már az előző évben gyűjtötte.

Artner Edgárnak is nyomdára készen áll egy kötetnyi vatikáni magyar oklevele, részben eredeti gyűjtése, részben pedig a Theiner-féle hibásan, vagy hézagosan kiadott okmányok helyesbítése. Római főtémája volt azonban a vatikáni kútfők alapján megírni a Szentszék szerepét Magyarországnak a török elleni küzdelmében, aminek a Mohácsi Emlékkönyvben s a római Intézet kiadványaként különnyomatban is megjelent terjedelmes és kitűnő dolgozatában a mohácsi vészt megelőző időszakra már meg is felelt, míg a többi rész kéziratban van. Történeti kutatásai mellett Rómában kitanulta az ó-keresztény archeológiát, melynek a Pázmány-Egyetem teológiai fakultásán eddig nem volt szakképzett előadója, s hogy erre mennyire szükség volt, élénken bizonyítja, hogy az ó-keresztény Nimbusról ugyancsak Rómában írott nagyobb értekezése alapján, Rómából való visszatérte után a Kar a római keresztény régiségtanból magántanárrá habilitálta. Artner, mint középiskolai hittanár ment Rómába, s Intézetünkben komoly kutatásban és széleskörű tanulmányokban töltött két év után, mint egyetemi helyettes és magántanár s a Központi Szeminárium tanulmányi felügyelője tért vissza; az olasz nyelvet is annyira elsajátította, hogy sokoldalú funkciója mellett a budapesti teológusokat nagy hasznukra olasz nyelvi oktatásban is részesíteni tudja, aminek hasznát és fontosságát emeli az a körülmény, hogy Trianon óta csak csekély számú magyar papnövendék tanulhat a római Collegium Germanicumban.

Az egész 1925–26. intézeti évet Rómában töltötte Miskolczy István és Tóth László.

Miskolczy már másfél évtizede foglalkozik az Anjouk történetével s ezen a téren jelentős művekkel gyarapította a hazai történettudományt. Rómában feladatául természetesen ennek a kornak további tanulmányozását kapta, s feladatát körültekintő módszerrel, lelkiismeretesen és kitűnő eredménnyel oldotta meg. Róma gazdag könyvtáraiban átvette mindazt a külföldi, s elsősorban olasz bibliográfiai anyagot, mely a háború óta az Anjoukra vonatkozólag megjelent, s melyet a magyar tudomány itthon sajnos nélkülözni volt kénytelen. Majd a vatikáni és a nápolyi levéltárban felkutatta a magyar Anjoukra vonatkozó anyagot, revideálta az egy emberöltő előtt Óváry Lipót által lemásolt aktákat és számos új fontos iratot talált, melyek módot nyújtottak neki arra, hogy új világitásba helyezze az Anjouk magyarországi reformjait, kivált a közigazgatás, és szétágazó terveiket a külpolitika terén. Az Anjou-kori kiadatlan pápai regestákban becses adatokat lelt Nagy Lajos korát és az Endre herceg meggyilkolását követő bonyodalmakat illetőleg. Mind e nagyértékű és szervesen egybekapcsolódó anyag közzététele és feldolgozása elé méltán nagy

várakozással tekinthet úgy a hazai, mint az olasz történettudomány. Bő kalászu levéltári aratásának egy részét már kévébe is kötötte. Nagy Lajosról új adatok alapján új szempontokkal megírt szép essayt közölt olasz nyelven a „Corviná”-ban, s a szegedi egyetem „Actái”-ba megírta Anjou Károly balkáni politikáját. Főtémáján, az Anjoukon kívül más magyar vonatkozású forrásokra is bukkant. Így egy Balach nevű olasz humanista eddig ismeretlen leveleire, melyeket az közvetlenül a mohácsi vész előtt a pápához, több világi uralkodóhoz, így II. Lajos magyar királyhoz intézett, s melyekben Magyarország megmentése céljából a török elleni kereszties hadjáratra buzdít. Ezek a levelek azért is érdekesek, mert Balach akciója mintegy folytatása volt a Leo-féle tervezetnek s érdekesek a fejedelmek válaszai. Az egész levélköteg éles fénnel világít rá Magyarországon akkori belső és nemzetközi helyzetére. Miskolczy ezt a szép leletét feldolgozta a Mohácsi Emlékkönyvben „Kereszties hadjárat terve a mohácsi vész előtt” címmel. Végül, éles kutató szeme a Vatikáni Levéltárban értékes új adatokat talált a 17. századi magyar egyháztörténethez, főként a kegyúri jogra és az annátákra vonatkozólag.

Tóth Lászlóval az Intézet történeti kutatásai átnyúlnak az újkori magyar és európai történelembe és különösen egyháztörténelembe. A modern Európa első nagy válságát az un. francia felvilágosodás és természetes gyermeke, a francia forradalom jelzi, aminek a Habsburgok jogára álló országokban a Josephinista-mozgalom a párhuzama. Ennek a mozgalomnak hullámai elárasztották a magyar partokat is, s vadvizei az árapály után is sokáig fel nem szikkadtak. Az Intézet vezetősége tudományos szempontból szükségesnek tartotta, hogy a vatikáni anyag figyelembevételével revízió alá vegye azokat a tekintélyes nézeteket, melyek a Josephinismusról és magyarországi kihatásairól történeti irodalmunkban felmerültek s nyilvánvaló elavultságuk dacára ma is hitelnek örvendenek. A Josephinismus – akárcsak francia párhuzamai –, legélesebb nyilait az Egyház ellen irányította, már ezért is módszerileg helytelenül járt el s jutott téves következtetésekre a régebbi kutatás, midőn a római forrásokat és különösen a bécsi apostoli nunciatura jelentéseit mellőzte. Tóth László feladatául kitűztük tehát a bécsi nunciatura jelentéseinek és a vonatkozó pápai, államtitkári utasításoknak 1780-tól 1875-ig a vatikáni zsinat elnapolásának időpontjáig átvizsgálását és feldolgozását. Egyháztörténetileg egységes korszak ez, melynek elején a magyar katolicizmus a bécsi udvaron keresztül játszik javarészt passzív, szenvedő szerepet, végén pedig, főként a vatikáni zsinaton résztvevő s ott a balpárthoz csatlakozó magyar főpapok révén közvetlenül lép a színtérre. Az olasz történeti irodalom néhány éve hozzáfogott a vatikáni zsinat eredményeinek a korábnál elfogulatlanabb újvizsgálatához, kivált az akkor forrongó politikai Olaszországhoz való vonatkozásaiban. Ez ma, adva az olasz államnak az egyházzal szemben követett új orientációját, az olasz történetírásnak valóban korszerű problémája, melyben a mi érdeklődésünk nemcsak a zsinaton résztvevő magyar püspökök eminens szerepe miatt kapcsolódik bele, hanem II. József korára visszanyúló egyházpolitikai előzményei miatt is.

A Vatikáni Levéltárban őrzött bécsi nunciusi jelentéseket eddig csak egy magyar kutató használta fel, Luttor Ferenc, mindössze néhány hónap törté-

netét felölelő, a „Mária Terézia halála és a római kuria” c. tanulmányában (1914). Hans Schlitter is csak néhány nunciusi jelentés másolatát közli II. József és VI. Pius összeköttetéseit tárgyaló munkájában (*Fontes Rerum Austriacarum*, 47. 1–2.). Az említett jelentések nemcsak egyházpolitikai érdekekkel bírnak, hanem fontos források a Habsburg országok általános politikai állapotaira nézve is. Feldolgozásukkal Tóth László az 1926/27. évben készül el, addig is a munka közben felmerült egyes részletkérdéseket publikált a „Römische Quartalschrift-ben”, a „Történeti Szemlében” és a „Turulban”, így Garampi bécsi nuncius jelentéseiről és naplójáról, 1772-i bécsi missziójáról, mely a Lengyelország felosztásával kapcsolatos egyházi és politikai kérdéseket célozta, továbbá az 1776-i szentév magyarországi megünnepléséről, amiben összeütközés támadt Róma és Bécs között. A nyári hónapokban témájához levéltári kutatásokat folytatott Bécsben, Budapesten, Esztergomban, Kalocsán, Pécsen és Pannónhalmán. A Vatikáni Kézirattárban is dolgozott, s talált másirányú érdekes kiadatlan egyháztörténeti forrásokat, így egy a franciskánusok szegénységi vitájára vonatkozó kéziratot és felfedezte boldog Cazottus Ágoston zágrábi püspök egy eddig ismeretlen művét.

Az 1925/26. év a fiatal Intézet szellemi fejlődésében, a fent vázolt eredményeken kívül, azért is jelent örömdetes étapot, mert az Intézet kutatási körébe beiktattuk a klasszika-archeológiát, aminek szüksége nemcsak azáltal merült fel, mert e szak beletartozik az Intézet eredeti programjába, hanem azáltal is, hogy odahaza hosszú szünetelés után újra megindul a rendszeres ásatási tevékenység. Friss tehetségükkel, lelkes és fáradhatatlan szorgalmukkal ketten karöltve hajtották végre kitűnő eredménnyel ezt a bekapcsolást, Nagy Lajos, a Budapesti Fővárosi Múzeum fiatal őre és Szalay Ákos, a József Műegyetem ókori építészeti tanszékének adjunktusa. Az egyik a Kuzsinszky Bálint iskolájából kikerült tárgyi, a másik építész, a legszerencsésebben kiegészítették egymást. Feladatuk volt a római és itáliai klasszikus emlékek megismerése, a mintaszerű olasz régészeti múzeumok és azok raktári kezelésének technikai tanulmányozása, az olasz ásatási módszer és a konzerválási eljárások elsajátítása. Mindkettejük külön, önálló témákkal is foglalkozott. Nagy Lajosnak figyelmét elsősorban az itáliai emlékek pannoniai kapcsolataira kellett fordítania, s tekintettel a pannoniai kultúra provinciális jellegére, különösen a kisebb, iparművészeti és gyakorlati hasznú tárgyakat összehasonlítóan tanulmányoznia. Kutatta továbbá a pannoniai falfestészet és mozaikművészet itáliai összefüggéseit, s e kutatásainak igen figyelemreméltó eredményeit a „Römische Mitteilug”-ben, az „Archeológiai Értesítőben” és az „Országos Régészeti Társulat Évkönyvében” adta közre.

Szalay Ákos különösen Róma ókori építészeti emlékeit tette tanulmány tárgyává és belegyakorolta magát az antik építészeti maradványok régészeti-műszaki felvételébe. Hozzáfogott egy eddig egészében publikálatlan emlékek, az ún. Domus Liviae-nek felmérésébe és felvételezésébe, amivel a régészeti tudományban hézagpótló munkát végez. A Palatinuson lévő ezen érdekes és nagy kiterjedésű építészeti maradvány a hagyomány szerint Augustus nejének, Livianak háza volt, s pontos felmérése felvilágosítással szolgál a római lakóház sok tisztázatlan kérdésére, amelyekre eddig csak Pompejiben lehetett választ

kapni, magában Rómában azonban nem, részben azért, mert itt a magánházak jórészt elpusztultak, a fennmaradtakról pedig – így Livia házáról – nem készültek kielégítő és megbízható felvételek. Szalay felvétele pontosságával, részletességével és elmélyült tanulmányon alapuló realitásával a legmagasabb igényt kielégíti, s Róma archeológiájának nemzetközi munkájában méltó helyet fog elfoglalni.

Az Intézet két archeológusa 1926 tavaszán két havi tanulmányutat tett, melynek célja a görög és római kultúra nevezetesebb délitáliai és északafrikai helyeinek megtekintése volt. Kitűnő barátunk és minden ügyünkben erős támaszunk Arduino Colasanti, olasz régészeti és szépművészeti vezérigazgató engedélyével abban a kiváló szerencsében részesültek, hogy közvetlenül szemlélhették az akkor folyó nagyszabású délitáliai és afrikai ásatásokat s hasznukra fordíthatták az ásatásokat vezető kiváló olasz szakemberek útmutatásait és magyarázatait. Felkeresték Délitáliában Nápolyt, Pompéjít, Herculantumot, Puzzuolit, Cumaet, Reggiót, Tarantót, Geracet, Metapontót, Pestót, Salernot, Szicília klasszikus helyeit Palermót, Taorminát, Cataniát, Siracusát, Girgentit, Salimentot, Segestát, Monrealét, Cefalut, Solantot, Tinclarit, Messinát, megnézték Málta szigetének őskori és római emlékeit. És az ifjabb magyar régészek közt elsőként – az olasz uralom alatt álló – afrikai római városokat: Tripolit, Leptis Magnát, Sabrathát, Gargarest, s megtekintették az ott legutóbb nagy lendülettel megindult és meglepő eredményekkel járt ásatásokat. Az itt felszínre került emlékek rendkívül tanulságosak a pannoniai archeológiára, mert a római uralom azon korszakából származnak, mely hazánk földjén is a római uralom virágkora volt; a Kr. u. 3. és 4. század építményei a római birodalomnak ép e helyein tanulmányozhatók legjobban. Különösen tanulságos Pannonia szempontjából Leptis Magna, mert ugyanannak a császárnak köszönhette nagyságát, aki a Dunántúli provinciáért is a legtöbbet tett.

Bízvást remélhetjük, hogy a római Intézet e két kiváló tagjának régészeti zarándokútja új távlatokat nyit meg a hazai archeológiai kutatás számára. E remény máris kezd valóra válni és a nagy fáradtsággal s Intézetünk szerény anyagi eszközei mellett nagy önfeláldozással rótt út tapasztalatai már érelik gyümölcseiket. Nagy Lajos közvetlenül utána, még friss benyomásokkal résztvett az otthoni nyári ásatásokban, amelyeknél alkalmazta az új olaszországi ásatási technikát és érvényesítette az útján szerzett egyéb tapasztalatait. Feljárta Pannonia Inferior legrégebb római temetőjét, s a meglepő eredmények alapján a római megszállás korát előbbre kellett tenni, mint az eddig történt. Világosságot derített továbbá Aquincum egy ismeretlen városrészére.

Szalay is tetemesen növelte az úton felkészültségét Wiegand professzor, titkos tanácsos pergamoni ásatásaihoz s majd állandó magyarországi munkájához.

Az Intézet egészéves műtörténész-ösztöndíjasa Péter Andor volt, aki kevés az ösztöndíj elnyerése előtt tett a Pázmány-egyetemen doktárust „summa cum laude” eredménnyel a keresztény régészetből, mint főtárgyból, művésztörténetből és klasszika-archeológiából, mint melléktárgykból. Feladata volt mindenekelőtt a műemlékek közvetlen tanulmányozása, amit Rómán kívül a fő művészeti centrumokban, Firenze, Velence, Milano, Verona, Bologna, Ferra-

ra, Modena, Siena, Assisi, Perugia, Nápoly nagy szorgalommal végzett. Figyelemreméltó doktori értekezésében a magyar szentek ikonográfiáját dolgozván fel, feladatául tűztem ki továbbá ikonográfiai kutatásokat, hogy hasznos munkása lehessen az Ipolytól megalapozott s azóta elhanyagolt magyar ikonográfiának. Befogtam a codex-miniaturák tanulmányozásába, mert a hazai műtörténet ezen ágában is folytonossági hiányok mutatkoznak; különösen két nevezetes s kétségkívül olasz inspirációjú miniált emlékünknak feldolgozását bíztam rá, a Képes Krónikáét és a legújabban felfedezett s műtörténetileg feldolgozatlan vatikáni képes magyar legendáskönyvét, aminek derekasan meg is felelt. Éles szemére vall, hogy eredeti, még pedig magyar vonatkozású felfedezéseket is tett. A Vatikáni Könyvtár és Levéltár helyiségeiben két 17. századi magyar tárgyú freskót fedezett és dolgozott fel. Mind a kettő az V. Pál megrendelésére készült sorozatba tartozik, az egyik a világ nagy könyvtár-alapítói sorában Korvin Mátyást mutatja be teljesen újszerű ábrázolásban, a másiknak tárgya a magyar szent korona és apostoli kereszt adományozása, s 26 képből álló olyan ciklusba tartozik, mely a pápaság világi hatalmát mutatja be. Péter levéltári kutatásokkal a két nevezetes freskó készítési idejét és mesterét is kiderítette; az első a novarrai Giovanni Battista Ricci műve s 1621-ben készült, míg a másikat Annibale Durante 1613-ban festette; ekként Péter bizonyoságot tett a modern műtörténeti kutatás levéltári módszerében való jártasságáról is. Benne tehetséges, buzgó, szépreményű fiatal műtörténész nyer kiképzést az Intézetben, akitől eredményes munkásságot várhat a magyar műtörténet s aki teljesen felvértezve léphet majd otthon múzeumi szolgálatba. Tanulmányaiban nagy segítségére van kitűnő nyelvérzéke; az olasz nyelvet igen jól elsajátította, s beszél németül, franciául és angolul is, amint római kiküldetése előtt, még egyetemi éveiben utazott és tanult már Német- és Franciaországban. Mint a római egyetem vendéghallgatója látogatta a római egyetem két kiváló műtörténeti tanárának, Venturinak és Toescának előadásait. Az 1926–27. évre is tagja az Intézetnek.

Intézetünk tagja volt a jelentési évben Huszti József szegedi egyetemi tanár, ki már 1924-ben töltött ott rövidebb időt. Római kutatásai Intézetünk rövid történetének legszebb napjaira tartoznak, s a mai magyar tudományban egy hosszú évtizedek óta szünetelő, vagy csak olcsó retorikán tengődő szaknak, a humanista-tanulmányoknak újjászületését jelentik. Fő munkája volt Rómában, hogy megírta, nagyrészt ismeretlen és kiadatlan forrási adatok alapján a legnagyobb magyar humanistának, Janus Pannoniusnak életrajzát és munkásságát, amivel a hazai tudomány régi tartozását róttá le. Rengeteg új adatot talált továbbá, amelyek által lényegesen megbővül a magyar humanizmus története. Megbízható adatokat szedett össze a Magyarországon megtelepedett (1419–1444) első humanista, P. P. Vergerio ottani működésére vonatkozólag, akivel tulajdonképpen a magyar humanizmus, még Mátyás előtt kezdődik. A Vatikán kéziratárából új adatokat hozott felszínre Vetési László 15. századi magyar humanista, nemkülönben Galeotto Marzio és Pandolfo Pisano életéhez és működéséhez; ez utóbbinak megtalálta több magyar vonatkozású művét, melyek közül legfontosabb Thuróczi Krónikája egyes részeinek olaszra fordítása. Felfedezte Andreas de Pannonia egy ismeretlen művét, Hangács Albert

ugyancsak magyar humanistának a mantuai kongresszuson tartott beszédét, Celio Calcagnini Egerben írt költeményeit, Tito Vespasiano Strozza beszédét Mátyás királyhoz, Callimachus Siculus költeményét Báthori Miklós váci püspökhöz, Federigo de Montefeltrének, a nagy urbinói reneszánsz fejedelemnek Mátyáshoz intézett 7 és az egri püspökhöz írt 2 levelét. Felfedte egy nálunk eddig ismeretlen triezsti humanistának, Janus Pannonius tanuló társának, Raffaello Zovenzoninak magyar összeköttetéseit, s rátalált, hogy Ivanich Pál magyar humanista V. Miklós pápa udvarában, mint török tolmács működött.

Kasztner Jenő pécsi egyetemi tanár, az Intézetnek az 1925/26. évben buzgó és kitűnő titkára az olasz risorgimento magyar politikai, irodalmi és szellemi vonatkozásaival foglalkozott, aminek tanulmányát Intézetünk nemcsak azért tűzte műsorra, mert e témát régebbi irodalmunk, az olaszországi források mellőzésével, inkább publicisztikailag, mint oknyomozólag kezelte – minek folytán e kérdésben sok alapvető tévedés rögződött meg s ment át a szélesebb nemzeti köztudatba –, hanem azért is, mert legújabbán több olyan olasz tudományos mű jelent meg, mely a risorgimento magyar kapcsolatait tárgyalja s következésképpen e tanulmányokról nekünk se szabad lemaradnunk. Kasztner hatalmasra torlódott s már az Intézetben töltött korábbi időben gyűjteni kezdett anyagát külön kötetben dolgozta fel. Addig is, míg ezzel teljesen elkészül, egy szélesebb keretbe foglalt tanulmányban megírta Kossuth összeköttetését Mazzinival, mely az intézet sajtó alatt lévő olasz nyelvű Évkönyvében jelenik meg. E tanulmányában eddig ismeretlen okmányok alapján meglepően új, helyes világításba helyezi Kossuth nemzetiségi politikáját és külpolitikai orientációját, mely merőben elüt attól az elrajzolt képtől, melyet e kérdésekről radikális magyar politikusok és politikai írók bemutatni szeretnek.

Bár nem voltak az Intézetnek éves ösztöndíjas tagjai, meg kell emlékezni azokról az ifjú kutatókról, akik a jelentési évben hosszabb, rövidebb időt töltöttek ott, mint a kiváló Pigler Andorról és Kaposy Jánosról, a hazai barokknak immár specialistáiról, kik főként a barokk Rómát tanulmányozták s más olasz városokban is figyelő szemmel néztek utána a magyar és az osztrák barokk stílbeli kapcsolatainak; Balogh Jolán a reneszánsz-kori olasz-magyar művészeti kapcsolatok terén bibliográfiai és levéltári kutatásokat végzett hangyaszorgalommal; Alföldi András jeles fiatal érmész és ókori történész pedig ókori topográfiai és művészeti ismereteit egészítette ki Rómában.

Nagy hálával kell megemlékezni az Intézet azon meleg szeretettel fogadott vendégeiről, Kuzsinszky Bálint, Szekfű Gyula, Hóman Bálint, Németh Gyula egyetemi tanárokról, kik saját tanulmányaikkal mellett tanácsokkal, útmutatásukkal segítették az Intézet munkáját. Kuzsinszky professzor látogatása szerencsés módon épp arra az időre esett, midőn az Intézet kutatási körét az archaeológiával kibővítette, s bölcs tanácsai biztosítottak bennünket, hogy ezen az új úton már első lépéseink helyes irányban haladjanak. Hóman Bálint kegyes volt behatóan foglalkozni az Intézet történész tagjainak munkálkodásával, tudásának és tapasztalatának kincsházából mindegyiknek bőven jutott, s levéltári feltárásunk technikájára nézve is hasznos tanácsokat kaptunk. Szekfű Gyula valósággal inspirálta intézeti tagjainkat; több hétig kutatta Rómában a Fráter György kardinális működésére és a meggyilkolása után lefoly-

tatott vizsgálatra vonatkozó aktákat, s nagybecsű eredményeit a mellékelt levélben volt szíves az Intézet igazgatóságával közölni. Németh Gyula olaszországi tartózkodását arra a kérdésre használtam fel, hogy vizsgálja át a Budáról származó Marsigli-iratok török kézíratait az Intézet Évkönyvében való közlés céljából, minthogy az Intézetnek törökül tudó és a török történelemben járatos tagja nincs, amire legkiválóbb orientalistánk azzal a szeretettel vállalkozott, amellyel Intézetünk iránt kezdettől viseltetik.

1926 nyarán az Intézetben tartózkodott a Nemzeti Múzeumnak két kitűnő osztályigazgatója, Harsányi Pál és Hillebrand Jenő, akik csatlakoztak ahhoz a kis műtörténeti expedícióhoz, melyet rajtuk kívül Tóth László és Péter Andor intézeti tagokkal, valamint 8 jelesebb egyetemi tanítvánnyal Velencén, Bolognán, Ravennán és Firenzén át Rómába vezettem, s amely a közvetlen szemlélet és a milieu megismerés rendkívüli pedagógiai hasznán kívül s magyar műtörténelemmel kapcsolatos néhány részletkérdés megoldásának szép eredményeivel is járt.

Az Intézet elevenen kapcsolódott bele az olasz és a római nemzetközi tudományos életbe, s igyekezett az olasz–magyar tudományos és általános szellemi kapcsolatoknak szolgálatrakész, buzgó közvetítője lenni. Érintkezést tartott fenn a többi római külföldi intézettel, amelyeknek számos tagja dolgozott könyvtárunkban. Az „Enciclopedia Italiana”, e most meginduló monumentalis olasz vállalat vezetőségének megbízásából – melynek élén Gentile egyetemi tanár, volt közoktatási miniszter áll –, összeállítottuk a magyar történeti címszavak jegyzékét, melyek kidolgozására is felszólítást kaptunk. Élénk összeköttetést tartottunk fenn a külön magyar osztállyal bíró „Istituto per l'Europa Orientale”-val, melynek vezetője Amadeo Giannini egyetemi tanár, az olasz külügyminisztériumba beosztott meghatalmazott miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia kültagja. Megszerveztük az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ csereakcióját, a római állami és a Vatikáni Könyvtárral, valamint a római külföldi intézetek könyvtáraival.

Befejeztük a jelentési évben is jelentékenyen szaporodott könyvtárunk katalógizálását, s az Apponyi Könyvtár katalógusához kiegészítésképpen összeállítottuk az intézeti könyvtár magyar vonatkozású régi külföldi nyomtatványainak jegyzékét. Több száz kötetet, elsősorban folyóiratokat, köttettünk.

Ezen tiszteletteljes jelentésemet előadtam a Magyar Tudományos Akadémia Római Történeti Intézeti Bizottságának ülésén, melyen a vallás- és közoktatási minisztérium, III/b. ügyosztályának képviselője is megjelent.

Róma, 1926. december hó 31.

Gerevich Tibor s.k.

TIBOR GEREVICH ON THE OPERATION OF THE HUNGARIAN HISTORICAL
INSTITUTE IN ROME (1924-1926)

The Hungarian Historical Institute established in Rome in 1894 by the canon of Nagyvárad, Vilmos Fraknói, at his own costs worked for somewhat less than ten years in a district of Rome then undergoing construction, at what is now 2 piazza Girolamo Fabrizi, the present seat of the Hungarian Embassy to the Vatican. As early as the beginning of the 20th century, the Institute suffered from a crisis due, on the one hand, to the impaired health of its founder and, on the other hand, because its ties with the Hungarian scientific life broke up so that the Institute, notwithstanding its successful operation, lost more and more of its staff: in 1904 there was only one person there, and in 1905 Fraknói lived in the Institute all by himself. His negotiations with the bishop of Nagyvárad aimed at the restructuring and re-establishment of the Institute ended with failure so that in 1906 he closed the Institute and let out its premises, the Villa Fraknói, to a clinic.

For about 20 years, up to 1924, the Institute did not function. In order to re-organize the Institute on a new basis, Fraknói held negotiations with the Hungarian Episcopal Body during 1910-1912, which often took place in a tense atmosphere only to end up with failure. Finally, in 1912, he informed the Hungarian Academy of Science on 20 January, 1920 of his intention to withdraw from maintaining the Hungarian Historical Institute in Rome as he felt he could not manage the Institute any more owing to his impaired health and advanced age. At the same time, he established a foundation with the purpose of letting the Academy utilize the interest made on the foundation for research in archives and libraries in Rome and the publication of the results of that research. Not only did the Academy thank the founder for the deed but it also adopted a plan of establishing a Hungarian institute in Rome and asked the Minister of Religion and Culture to support its implementation. Jenő Zichy accepted the proposal of the Academy and included the expenditure of the maintenance of the institute in the governmental budget of 1913. The future of the Hungarian Historical Institute in Rome was then saved by the Hungarian government at the request of the Hungarian Academy of Science.

On the basis of the Foundation Deed confirmed on 6 August 1913, the Hungarian Academy of Science was trusted with the management of the new, state-owned institute. The Academy set up a Committee from its members to manage the affairs of the institute. As a gift, Fraknói handed over the building of his institute (Villa Fraknói) to the Hungarian state to function as the seat of the new Hungarian Historical Institute in Rome. The opening of the Institute was to be on 1 October 1914, however, the world war and the inevitable hardships following caused the ceremony to be delayed by almost ten years. The new institute was opened in the beginning of 1924 by arts historian Tibor Gerevich, who, as director, also became head of the Department of the History of Arts and Christian Archaeology at the Humanities Faculty of Pázmány Péter University around the end of the very same year. As a result, he had to divide his activities between Budapest and Rome. Nevertheless, he never received official support for heading the Hungarian Historical Institute in Rome. His work was facilitated by just one or two scholars mainly in the form of offering secretarial help or replacing him in his absence. In the period between 1924 and 1926, that scholar was Jenő Koltay-Kastner.

While headed by Gerevich, the Institute maintained activities with Italian and Roman international scientific life and tried to be a diligent and devoted follower of intellectual relations between Italy and Hungary.

The Institute with its director, Gerevich, and the young scholars formed a union. Neither of them stood alone in a vacuum: their work was interrelated. This is evidenced by the work in 1924 and in the academic year 1925-1926, presented in the two reports sent to the Hungarian Academy of Science and published herein. Getting acquainted with them is indispensable not only for a better understanding and evaluation of the past but it also has its advantages for the present and the future.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1996/1-2

PETROVICS ISTVÁN

BOBA IMRE
(1919–1996)

Váratlanul, ám nem előzmények nélkül érkezett 1996. január 16-án a lesújtó hír: Boba Imre, a University of Washington (Seattle, Washington, USA) történelem tanszékének nyugalmazott professzora, a 20. századi magyar és nemzetközi történetírás egyik igen figyelemre méltó és roppant eredeti alakja nincs többé. Az orvosok 1995 nyarán fedezték fel, hogy betegségektől korábban sem kímélt testét végzetes kór támadta meg. Bár mindent elkövettek a gyógyítás érdekében, nekik, ugyanúgy mint a család tagjainak, a barátoknak és a kollégáknak szembe kellett nézniük a könyörtelen ténnyel: csodákra az orvostudomány sem képes.

Egészségi állapotának eme hirtelen rosszabbodása akadályozta meg Boba Imrét abban, hogy megvalósítsa 1995-re tervezett magyarországi útját. Olyan ember volt, aki szívesen és gyakran jött Magyarországra, ahol mindig is otthon érezte magát. Dacára annak, hogy meglehetősen régen, kevéssel a II. világháború után kényszerült elhagyni Magyarországot, és fogadott hazája, az Amerikai Egyesült Államok liberális légköre után Magyarországon – „hivatalos körökben” – leginkább csak gyanakvással találkozott. A családi kapcsolatokon és a szakmán kívül ide kötötték gyermek-és ifjúkorának emlékei is. Mint mindig, most is tele volt tervekkel. Kalocsán szándékozott kutatásokat végezni, mert az utóbbi időben egyre erőteljesebben foglalkoztatta az itteni érsekség kialakulásának kérdése. Előadásra is készült, amely ugyancsak Kalocsán a Szent István napok alkalmából hangzott volna el Szent Adalbert családi kapcsolatairól. Erejéből azonban már csak a téma rövid összegzésére futotta, s így legfontosabb megállapításai – ha nem is a saját tolmácsolásában, de azért – eljutottak az érdeklődőkhöz.

Boba Imre 1919. október 23-án született. Magyar anyja és lengyel apa gyermekeként Győrben látta meg a napvilágot. A Magyarországra szakadt édesapa kívánságának következtében Boba 1929-ben Lengyelországba került. Új hazájában, az I. világháború után létrejött Lengyel Köztársaságban egyrészt az ottani rokonság szerény anyagi támogatása, másrészt a lengyel kultuszminisztérium ösztöndíja fedezte iskoláztatásának költségeit. Boba Imre 1939-ben fejezte be tanulmányait az un. humán kisgimnáziumban, ami a magyar gimnázium hat osztályának felelt meg.

A második világháború közvetlen kitörése előtt, 1939 augusztusának utolsó napjaiban Boba, magyar állampolgárként, visszatért Győrbe. Nem sokkal ké-

sőbb, 1939. szeptember 1-én, a német hadsereg átlépte a lengyel határt és meglepően rövid idő alatt legázolta Lengyelországot. A nácik elől nagyszámú lengyel katonai és polgári menekült érkezett magyar földre. Egyes becslések szerint a menekültek száma messze meghaladta a százezer főt, s elhelyezésük, illetve a további fegyveres harcot vállalók külföldre segítése komoly feladatot rótt a magyar hatóságokra. Ebben a feszültségektől terhes időszakban, a hagyományos barátság jegyében, a magyar kormánynak még arra is volt gondja, hogy a menekültek gyermekei számára lengyel nyelvű elemi és középiskolákat állítson fel. A legnevezetesebb középiskola Balatonbogláron működött. Boba Imre is itt szerzett érettségi bizonyítványt 1941 tavaszán.

Mivel érdeklődésének homlokterében a történelem, a finnugor nyelvtudomány és a szlavisztika állott, ezért a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára jelentkezett. Egyetemi tanulmányait 1941 novemberében kezdte meg. Diákévei alatt többek között Szekfű Gyula, Lukinich Imre, Knieszsa István, Domanovszky Sándor, Horváth János, Zsirai Miklós és Dávid Antal előadásait hallgatta. Az abszolutóriumot 1946. március 2-án szerezte meg. A tanulás mellett azonban „más jellegű” munkát is végzett, tudniillik még 1939-ben megkeresték a Magyarországon menedékre lelt lengyelek képviselői. Arra kérték, legyen segítségükre a tisztek külföldre menekítésében. Boba Imre, aki szabadon mozgó „lengyelnek” számított, igen fontos láncszemnek bizonyult. 1944. március 19-éig, Magyarország német megszállásáig egyetemistaként a londoni lengyel emigráns kormány budapesti kirendeltségén dolgozott összekötőként. Boba a magyar hivatalokkal, elsősorban a belügyminisztérium menekülteket gondozó, id. Antall József vezette osztályával tartotta a kapcsolatot. A lengyel ellenállási mozgalomban kifejtett tevékenységének fontosságát bizonyítja, hogy Boba Imrét Wladislaw Anders tábornok, a lengyel hadsereg főparancsnoka 1947 augusztusában a Katonai Érdemkereszt ezüst fokozatával tüntette ki. Boba a német megszállást követően sem hagyott fel az ellenállási mozgalomban végzett munkával, s gyakran került életveszélyes helyzetekbe. Sajátos módon Budapest „eleste” sem hozta meg számára a várt szabadságot, hiszen a szovjetek, akik ebben a vonatkozásban a nácik méltó utódainak bizonyultak, mindent elkövettek a „londoni” lengyelek kézrekerítése érdekében. Boba Imre azonban a még mindig aktív lengyel ellenállási mozgalom segítségével külföldre tudott menekülni. Ausztrián és Olaszországon keresztül Angliába szökött. Innen a Szabad Európa Rádió müncheni stúdiójához került, ahol a „Szomszédunk házában” [Mi történik Magyarországon?] című rovat szerkesztője lett. Később, 1952 és 1959 között, politikai tanácsadóként dolgozott.

Az 1959-es év jelentős változást hozott Boba Imre életében: doctorandusként felvételt nyert a University of Washington-ra (Seattle, Washington, USA). A hároméves kurzus végén, 1962-ben történelemből megszerezte a Ph.D. fokozatot. Disszertációjának témájául a vikingek, a nomádok és a szlávok 9. századi történetét választotta. Értekezése 1967-ben könyv alakban is megjelent (Northmen, Nomads and Slavs: Eastern Europe in the Ninth Century. The Hague, Mouton, Harrassowitz. 135 pp.), és legtöbbször hivatkozott munkája lett. Boba professzor tudományos pályája, amely széleskörű oktatási

tevékenységgel párosult, tehát viszonylag későn, a hatvanas évek elejétől kezdve bontakozott ki. Boba Imre 1962-ben tanársegédi (assistant professor) kinevezést kapott a University of Washington-ra. 1967-ben társprofesszorrá (associate professor), majd 1971-ben teljes rangú egyetemi tanárrá (full professor) nevezték ki. Hivatalos címe ettől fogva: Professor of History and International Studies. Nemcsak az Újvilágban, hanem Európában is tanított, hiszen 1990-ben vendégtanárként a Tübingeni Egyetemen töltött egy szemesztert, továbbá élete végéig társtanára (adjunct professor) volt a Londoni Lengyel Egyetemnek.

Boba Imre azon 20. századi tudósokhoz tartozott tehát, akik Európában szerzett szellemi tőkéjüket új hazájukban tudták igazából kamatoztatni, s így igen nagy mértékben járultak hozzá a két kontinens közötti tudományos- és kulturális kapcsolatok ápolásához, fejlesztéséhez. Egyetemi előadásai és szemináriumai gyakorlatilag egész Közép-Kelet-Európa koraközépkori történetét felölelték. Oktatói tevékenysége szervesen kapcsolódott kutatómunkájához, amely elsősorban az orosz, a lengyel, a morva, a horvát, a cseh és a magyar történelem 9–10. századi problémáit boncolgatta. Ebben nagy segítségére volt gazdag nyelvtudása, amely a szláv nyelvek, valamint a középkor kutatásához nélkülözhetetlen latin nyelv mellett, az angol, a német és a magyar nyelv aktív használatára is kiterjedt. Bobát főleg az állam kialakulásának, valamint a középkori állam és egyház viszonyának kérdései foglalkoztatták. Legismertebbekké a Szláv Apostolok, Cirill és Metód tevékenységével, valamint a Morávia fekvésével kapcsolatos kutatási eredményei váltak. Rendkívül meghökkentő, akár úgy is fogalmazhatnánk: kimondottan eretneknek számító nézetei olykor óriási szakmai viharokat kavartak, olykor a közömbösségnél is rosszabb elhallgatás falaiba ütköztek. Arra is volt példa – éppen Moráviával kapcsolatos elméletét illetően –, hogy több prominens szlovák történész – persze nézetének cáfolása nélkül – Boba felvetését áltudományosnak és Csehszlovákia-ellenesnek bélyegezte. A tudós emberhez nem méltó, kicsinyes támadások szerencsére cseppet sem szegték kedvét, s ugyanakkor sikerült úrrá lennie a korábbi betegségéből származó megpróbáltatásokon is. Ebben nagy segítségére volt derűs és optimista életszemlélete, a humort messzemenően értékelő természete. Boba professzor egyébként nyitott, közvetlen egyéniség volt, aki rendkívül jó kapcsolatteremtő képességgel rendelkezett. Ehhez járult kifogyhatatlan energiája, amelyet fáradhatatlan konferencia-járása és tudományszervező tevékenysége is jelez. Az utóbbival összefüggésben érdemel említést, hogy Boba Imre hosszú évekig társszerkesztőként segítette a müncheni *Ungarn-Institut* évkönyvének, az *Ungarn Jahrbuch*nak a megjelenését, és általában igen tevékeny alakja volt az emigrációba kényszerült magyarságnak. Ráadásul azon tudósok közé tartozott, akik 1989-et messze megelőzően már szoros kapcsolatot teremtettek a hazai tudományos élet képviselőivel, s lehetőségeikhez mérten támogatták is őket, illetve a körjük szerveződő vállalkozásokat.

Boba professzornak Magyarországon a leggyümölcsözőbb szakmai együttműködést a szegedi egyetem medievistáival és szlavistáival sikerült megvalósítania. Ugyancsak szoros szálak fűzték Boba Imrét a részben szegedi székhelyű Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösségéhez (METEM), amely-

nek tevékenységét a kezdetektől rendkívül odadadón segítette. Számos tanulmánya jelent meg a METEM folyóiratában, a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban*, s Moráviáról írt könyvének magyar fordítását is a METEM adta ki. Boba professzornak ez a negyed évszázaddal ezelőtt angol nyelven megjelent munkája méltán tarthat igényt a magyar olvasók figyelmére is, hiszen mondánivalója számos ponton kapcsolódik a honfoglaláshoz, amelynek 1100. évfordulójáról épp az idén emlékezünk meg. Boba Imre sajnos nem érthette meg könyve magyar nyelven való megjelenését...Emlékét kegyelettel megőrizzük.

BOBA IMRE (UNIVERSITY OF WASHINGTON, SEATTLE, WA.) MŰVEINEK
BIBLIOGRÁFIÁJA IDŐRENDI SORRENDEN

1941–43

Hosszabb-rövidebb írások a *Materialy Obozowe – Táboranyagok* című, a Magyarországi Lengyel Menekülteket Segítő Bizottság 1939 és 1944 között havonta megjelenő kiadványában. Többek között:

No. 1941/46: 13–15; Wybuch powstania listopadowego w swietle prasy węgierskiej w roku 1830 [Az 1830. évi lengyel felkelés a magyar sajtó tükrében]

No. 1942/10: 23–26; O etymologii słowa „Lengyel” [A „Lengyel” szó etimológiája].

No. 1943/14: 6–8; Pamiennikarz Węgierski o Stanislawie Leszczyńskim [Stanislaw Leszczyński lengyel király Mikes Kelemen emlékirataiban].

1944

Társzerkesztőségben Walerian Klafaczyński-vel: *Lengyel-magyar szótár*. Budapest 1944. A szótár példányai, közvetlen terjesztés előtt, Budapest szovjet ostroma alatt megsemmisültek. A részletekre vö. *Studia Slavica* 6/1–2. (1960) pp. 231–3.

1952–59

Hozzávetőleg 40 tartalmi kivonat lengyel tudományos folyóiratokból. = *Historical Abstracts* (Santa Barbara, Cal.)

1962

Pierre Francastel (ed.), *Les Origines des Villes Polonaises*. [Ism.] = *Slavic Review* 21. No. 3 (September). pp. 531–32.

1963

Orne Jerrold; *The Language of the Foreign Book Trade*. [Ism.] = *Library Resources and Technical Services* 7, No. 3. p. 298.

Francis Dvornik; *The Slavs in European History and Civilization*. [Ism.] = *Slavic Review* 22. pp. 547–8.

1964

Társszerkesztő és szerző; *Dictionary of Political Science*. New York, Philosophical Library. 585 pp.

Szócikkek:

Gerő Ernő, pp. 212–13;
Horthy Miklós, pp. 240–41;
Hungarian Revolution of 1956, pp. 245–47;
Hungary (history), pp. 247–48;
Kádár János, p. 288;

Kun Béla, p. 300;
Losonczy Géza, pp. 324–25;
Maléter Pál, p. 331;
Mindszenty József, p. 350;
Münnich Ferenc, pp. 361–62;
Nagy Imre, p. 364;
Petőfi Circle, pp. 408–9;
Rákosi Mátyás, pp. 440–41.

1965

Társszerkesztőségben H. Kaminsky-vel, D. L. Bilderback and P. N. Rosenberg; Master Nicholas of Dresden [Transactions of the American Philological Society, New Series No. 55, Part 1]. 99 pp. [és képek]. Kwartó méret.

1966

E. Tryjarski; The Present State of Preservation of Old Turkic Relics in Mongolia ... [Fordítás lengyel nyelvről] = Ural-Altäische Jahrbücher 38 (1966). pp. 158–173.

1967

Northmen, Nomads and Slavs: Eastern Europe in the Ninth Century. The Hague, Mouton, Harrassowitz. 135 pp.

The Episcopacy of Saint Methodius. = Slavic Review 26. pp. 85–93.

1968

V. D. Koroliuk; Zapadnye Slaviane i Kievskaja Rus v X-XI vv. Moscow 1964. [Ism.] = The American Historical Review 63. June. pp. 495–96.

A. I. Neusykhin; Sudby svobodnogo krestianstva v Germanii v VIII-XIII vv. [Ism.] = The American Historical Review 79. October. pp. 130–31.

Tamás Bogyay, Grundzuege der Geschichte Ungarns. Darmstadt 1967.

[Ism.] = Südostforschungen 27. pp. 439–40.

1969

Bibliográfiai esszék. [Poland] The People; [Poland] The Society. = East Central Europe. A Guide to Basic Publications (Chicago and London, The University of Chicago Pr.). pp. 632–640., 702–710.

Jozef Mitkowski; Kancelaria Kazimierza Kondradowicza (Cracow, 1968). [Ism.]. Zbigniew Perzanowski; Dokumenty i kancelaria Sadu Ziemińskiego ... (Cracow 1968). [Ism.] = The American Historical Review 74. (December) pp. 473–74.

1971

Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources. The Hague, Nijhoff. 167 pp.

Payment of Tribute and Political Structure of Early Rus. = Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques (Prague, Academia). pp. 1076–78.

1972

Formation of the Hungarian Polity. A Problemstellung. = Überlieferung und Auftrag [Michael de Ferdinandy Festschrift] Wiesbaden. pp. 211–16.

Ethnogenesis of the Hungarians and their Settlement in the Danubian Basin. = Les questions fondamentales du peuplement du bassin des Carpates du VIIIe au Xe siècle. Conférence Internationale 1971 a Szeged (Budapest). pp. 167–171.

Sulimirski, T.; Prehistoric Russia. [Ism.] = Russian Review 31. No. 4. (October) pp. 422-23.

1973

The Cathedral Church of Sirmium and the Grave of St. Methodius. = Berichte Ueber den II. Internationalen Kongress Fuer Slawische Archaeologie. Vol. 3. Berlin. pp. 393-97. Újranyomva = Die Slawischen Sprachen 8 (1985). pp. 35-40.

Przyczynek do dyskusji na temat dzialalnosci Svetego Metodego nad Wisla. = American Contributions to the Seventh International Congress of Slavists. Vol. 3. Paris and The Hague. pp. 11-15.

Methodian and Moravian Continuity and Tradition in Poland. [Az előbbi tanulmány angol nyelvű összefoglalása] = VII Miedzynarodowy Kongres Slawistow w Warszawie. Warsaw, P.W.N. pp. 969-71.

1974

Slavi-Slavia and Sclavini-Sclavonia. = IIIe Congress International d'Etudes du Sud-Est Europeen. Resumes des Communications. vol. 1. Bucarest. pp. 77-78.

1975

Early Slovak History. A Reinterpretation of Archaeological and Written Evidence. [Lengyel nyelven] = II Congress International d'Archeologie Slave. Warsaw. Közlemények. 6 pp.

Constantine Porphyrogenitus on the Earliest History of the Hungarians. [Rezümé] = Fourth International Finno-Ugric Congress. Közlemények. 3 pp.

Koroliuk, V. D. et al.; Issledovaniia po istorii slavianskikh i balkanskikh narodov. [Ism.] = American Historical Review (April) pp. 389-390.

1976

Archaeology and Moravian-Hungarian Continuity. [Rezümé] = Union Internationale des Sciences Prehistoriques. IXe Congress (UNESCO, Nice): p. 621.

Saint Andreas-Zoerard: A Pole or an Istrian? = Ungarn Jahrbuch. Vol. 7. München. pp. 65-71.

Társszerzőségben J. Velikonja-val; Imigracja polska w swietle statystyk Stanow Zjednoczonych = Polish Academy of Sciences; Stan i Potrzeby Badan nad Emigracja Polska. Wroclaw. pp. 431-7.

Millenium Dioeceseos Pragensis 973-1973. [Ism.] = Canadian American Slavic Studies 10. pp. 634-6.

Paul W. Knoll; The Rise of the Polish Monarchy. Chicago, U.P. [Ism.] = American Historical Review (December). pp. 1094-5.

1977

Antal Bartha; Hungarian Society in the 9th and 10th Centuries. Budapest 1975. [Ism.] = Zeitschrift für Geschichte Osteuropas. p.175.

1978

Tlo historyczne kultury bijelobrdowskiej. = Polish Academy of Sciences; Studia Historyczne. No. 4. pp. 623-28.

Katedralna crkva u Sirmiumu i grob Sv. Metodija. [Az 1973-ban megje-

lent, The Cathedral Church ...című cikk szerb-horvát nyelvű változata]. = *Nova et Vetera*. Sarajevo. pp. 191–95. 1979

The „Bijelo-Brdo Culture” and Ethnic Changes in the Danubian Basin in the Ninth Century. = *Rapports du IIIe Congress International d’Archeologie Slave*. Vol. 1. Bratislava. pp. 105–07.

1981

The Monastery of Sazava: Methodian Continuity North of the Danube? = *Palaeobulgarica*. Sofia. 5/1. pp. 84–87.

Miedzy Polska a Czechmi – Panstwo Slawnikowiczow. [Angol nyelvű öszszefoglalóval: Between Bohemia and Poland – The Realm of the Slavniks]. = *Sympoziones 1. Polish University Abroad*, London. pp. 193–198.

1982

The „Caranthani Marahenses”. = *Slovene Studies*. New York. pp. 83–90.

The Pannonian Onogurs. = *Symposium on Bulgarian Studies*, *Doklady*. Sofia. pp. 66–78.

1983

The Pannonian Onogurs [az előbbi, 1982-ben megjelent tanulmány bővített változata] = *Bulgarian Historical Review*. pp. 73–76.

Constantine Porphyrogenitus and the Tourkoi. = *Congressus ... Finno-Ugriarum*. Vol. 5. Budapest. pp. 146–148.

The Seven Hungarian Counties in Medieval Transylvania. = *Society in*

Change. Béla Király Festschrift. New York, Columbia U.P. pp. 273–289.

1984

A Twofold Conquest of Hungary or „Secundus Ingressus”. = *Ungarn-Jahrbuch* 12. pp. 23–41.

„Abodriti qui vulgo Praedenecenti vocantur” or „Marvani praedenecenti”? = *Palaeobulgarica* 8/2. pp. 29–37.

1985

Constantine-Cyril, Moravia and Bulgaria in the Chronicle of the Priest of Dioclea. = *Palaeobulgarica* 9. pp. 59–72.

Ciril-Konstantin i Svetopolk u Ljetopisu Popa Dukljanina. [Az előző tanulmány horvát nyelvű változata] = *Nova et Vetera*. 34. Sarajevo. pp. 143–156.

Sveti Metod i nadbiskupsko sjedište u Sirmiumu. = *Crkva u Svijetu* 20. Split. pp. 386–400.

Wo war die „Megale Moravia”? = *Die Slawischen Sprachen* 8. pp. 5–19. További három, korábban másutt megjelent cikk ugyanott: pp. 21–33.; pp. 35–40. és p. 131.

Great (Old) Moravia. [Lexikon szócikk] = *Dictionary of the Middle Ages*, ed. J. R. Strayer. Vol. 5. New York. pp. 658–9.

István Fodor; In Search of a New Homeland. The Prehistory of the Hungarian People and the Conquest. Budapest 1982. [Ism.] = *Ural-Altische Jahrbücher* 58. pp. 162–6.

Három könyvismertetés a Slavic Review-ban: 1. The Nobility in Russia

and Eastern Europe. Yale 1982. Russian and East European Publications. No. 3. = No. 1. pp. 147–8. 2. Mantuffel; The Formation of the Polish State 963–1194. Detroit 1982. 171 pp. = No. 2. pp. 156–7. 3. Rudolf Turek; Cechy v ranem stredoveku. Prague 1982. 253 pp. = No. 3. pp. 361–3.

1986

Novi pogled na povijest Moravie. Split. 165 pp. [Az 1971-ben megjelent Moravia's History Reconsidered... című könyv horvát nyelvű fordításá]

Die Lage von Moravien nach den mittelalterlichen Quellen aus Bayern. = Salzburg und die Slawenmission. Zur 1100. Todestag des hl. Methodius. Salzburg. pp. 59–69.

Episkopskata eparkhia i grobit na Sveti Metod. [Az 1985-ben megjelent Sveti Metod i nadbiskupsko sjedište u Sirmiumu című tanulmány bolgár nyelvű változata] = Dukhovna Kultura 46. No. 12. Sofia. pp. 11–18.

Wolfgang Hartung; Süddeutschland in den fruehen Merowingerzeit. Wiesbaden 1983. 277 pp. [Ism.] = Speculum (Július) p.178.

1987

Transylvania and Hungary. From the Times of Álmos and Árpád to the Times of King Stephen. = Forschungen ueber Sibenbuergen und seine Nachbarn. Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó Festschrift. München. pp. 17–32.

Moravia, Bulgaria, „Moesiani” and „Sclavi” in Medieval Hungarian Sources. = Vtori Meždunaroden Kongres po Bulgaristika. Doklady 6. pp. 709–726.

Saint Methodius, Moesia and the Moesians in Documents, Vitae and Chronicles. = Kirilo-Methodievski Studii. 4. pp. 138–147.

Die lateinische und slawische Terminologie fuer Land, Bewohner und Sprache des Herrschaftsgebiets von Rastislav und Sventopulk. = Die Slawischen Sprachen 11. pp. 25–33.

Salona-Sirmium-Nin-Split. Change and Continuity in the History of a Church Province. = U Službi Čovjeka. Zbornik Nadbiskupa-Metropolite Dr. Frane Franića. Split. pp. 285–292.

Konstantin Bagrjanorodni za Megale Moravia. = Starobulgarska Literatura 21. pp. 67–79.

Moravia. [Lexikon szócikk] = Dictionary of the Middle Ages. New York. Vol. 8. pp. 484–5.

1988

Moravia's Location in Medieval Sources From Bavaria. [Az 1986-ban megjelent Die Lage von Moravien nach den mittelalterlichen Quellen aus Bayern című tanulmány angol nyelvű változata] = Macedonian Studies 5. No. 2. pp. 3–14.

Constantine Porphyrogenitus on „Megale Moravia”. = Macedonian Studies 5. No. 3. pp. 59–75.

„Dux Boemorum” and the „Sclavi Nitrienses” in Anonymi Gesta Hungarorum”. = Ural-Altai Yearbook 60. pp. 13–25.

Concepts of Nationhood in Early Modern Europe. Ivo Banac and Frank E.

Sysyn editors. Harvard U.P. 1986. [Harvard Ukrainian Studies X, 3-4] pp. 271-597. = Nationalities Papers 16/2. pp. 310-313.

1989

In Defence of Anonymus Belae Regis. = A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Vol. 1. Budapest - Wien. pp. 450-458.

Bratislava or „Braslav's Burg" = Zalavár? [Tamás von Bogyay Festschrift] = Ungarn Jahrbuch 17. pp. 9-23.

The So-called Conversion of Rus in 988 and Grand Duke Vladimir. = Macedonian Studies 6. pp. 3-24.

Conversion of Vladimir, and „Moraviana" in Medieval Sources from Russia. = Die Slawischen Sprachen 19. pp. 17-23.

Die aeltesten Benennungen fuer slawischen Sprachen. = Die Slawischen Sprachen 17. pp. 5-12.

Erdély története. Budapest 1986. [Ism.] = Ural-Altai Yearbook 61. pp. 153-5.

1990

One or two „Attilas" in the Gesta of Anonymus Belae Regis? = Ural-Altai Yearbook 62 (1990). pp. 37-73.

Moravia, Bulgaria, Moesiani and „Sclavi" in Medieval Hungarian Sources". [Az 1987-ben megjelent tanulmány reprintje] = Macedonian Studies. N.S. 1. pp. 3-20.

La „Donatio Constantini" e l' „Oratio" del Valla a confronto. = Angelicum 67/2 Róma. pp. 215-40.

Társszerzőségben Thomas von Bogyay-val és Gabriel Silagi-val: Anmerkungen zu Anonymus. = Ungarn Jahrbuch 18. pp. 169-177.

Saint Methodius and the archiepiscopal see of Sirmium in Slavonia. [Az 1985-ben horvátul megjelent tanulmány angol nyelvű változata] = Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća. Split. pp. 307-318.

Peter Ratkoš: Slovensko v dobe Vel'komoravskej. Košice 1988. 208 pp. [Ism.] = In: Slavic Review. 3 pp.

Elemér Illyés; Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area. Boulder, Colorado 1988. 439 pp. [Ism.] = Slavic Review 1990 (December) pp. 1580-81.

1991

Zur Geschichte Moraviens: Eine Neubetrachtung (Dublin - New York - Vienna 1991). 171 pp. [Az 1971-ben megjelent Moravia's History Reconsidered... című könyv német fordítása]

The Federal Structure of the Earliest Hungarian Polity: The Role of the „Covenant of Blood". = Ural-Altai Yearbook 63. pp. 99-122.

Djelovanje slavenskih Apostola sv. Konstantina i Metoda i početak bosanske biskupije [Szent Konstantin és Metód tevékenysége, valamint a boszniai püspökség eredete]. = Kršćanstvo srednjovekovne Bosne. Sarajevo. pp. 125-142.

Commentationes ad Anonymi Belae Regis Gesta Hungarum. (Hungares, Hungari and Hungarii; Dentumoger,

Hetumoger and Magna Hungaria; Gentes-Cozar, and Castrum Byhor) = *Varia Eurasistica*. András Róna-Tas Festschrift. Szeged. pp. 13–21.

In Defense of Emperor Constantine Porphyrogenitus. = *Ungarn Jahrbuch* 19. pp. 175–197.

1992

Szent András-Zoerard: Lengyel volt-e vagy isztriai? Magyar Egyháztörténeti Vázlatok/Essays in Church History in Hungary 1992. No.4. pp. 1–24.

1993

Die Awaren in Mitteleuropa. = *Eurasian Yearbook*. 65 (1993) pp. 47–72.

Thuróczy János; Chronicle of the Hungarians. Translation by Frank Mantello. Bloomington, Indiana U. P. 1991. 225 pp. [Ism.] = *Eurasian Yearbook* 65. pp. 160–62.

Csanád Bálint; Südungarn im 10. Jahrhundert. Budapest 1991. Kvartó forma. 288 pp. [Ism.] = *Eurasian Yearbook* 65. pp. 163–167.

From Alexander the Great to Kui Tegan. Edited by J. Harmatta Budapest 1990. 213 pp. [Ism.] = *Eurasian Yearbook* 65. pp. 162–3.

1995

Vlachs in the History of Central Europe. = Koszta László (szerk.): Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged. pp. 95–102.

Egyháztörténeti vázlatok a középkorból: I. Szent Metód és Szventopolk kapcsolata Sirmiummal és Szlavóniával a pápai levelezés és a horvát hagyomány tükrében. II. Szent Konstantin (Cirill), Szent Metód és a boszniai püspökség eredete. = *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 7. pp. 5–28.

1996

Three Papers to the Prehistory of the Hungarians. (1. Eastern Europe in the Ninth Century. 2. The Magyars in Eastern Europe. 3. Emperor Constantine Porphyrogenitus on the Onogur-Magyar Federation.) = *Eurasian Studies Yearbook* 68. pp. 189–202.

Morávia története új megvilágításban. [Boba Imre szakirodalmi munkásságának ismertetésével. Az 1971-ben megjelent *Moravia's History Reconsidered...* című könyv magyar nyelvű fordítása] METEM, Budapest. 197 pp.

*Az eredeti angol nyelvű bibliográfiát átdolgozta és magyarra fordította:
Petrovics István*

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

SÖVEGES DÁVID OSB

ISTEN ÚTJA A BENCÉSEKEN ÁT. KIS BENCÉS RENDTÖRTÉNET,
Pannonhalma 1996. (Rendtörténeti Füzetek 1.) 148 p.

Söveges Dávid novíciusmesterként tanította a rendtörténetet a fiatal szerzeteseknek, egykori jegyzete most kötetbe szerkesztve jelent meg. A címadást Toursi Gergely sugallta, aki „Historia Dei per Francos” címmel írta meg a frankok történetét. A rendtörténet fonalát időnként lelkiségi jellegű meditációk tarkítják. A könyv végén hasznos bibliográfiát találunk. E kiadvánnyal új, rendtörténeti sorozat kezdődik. A kötetet Somorjai Ádám szerkesztette és rendezte sajtó alá.

Hardi Titusz OSB

VARGA LÁSZLÓ

A PANNONHALMI SZENT BENEDEK-REND NÉPISKOLÁI ÉS
ÁLTALÁNOS ISKOLÁI AZ EGYHÁZMEGYEI TANÜGYIGAZGATÁS
TÜKRÉBEN (1919–1948).
(Pannonhalma, 1996. 127 p.)

Régi szokás az egyetemi bölcsészdoktori disszertációk szövegét könyv alakban is megjelentetni, hogy ne csak a dolgozat készítője, témavezetői és opponensei ismerkedhessenek meg a munkával, hanem egy érdeklődőkből álló tágabb kör is. Ezt a hagyományt elevenítették fel a Pannonhalmi Füzetek szerkesztői, amikor közzétették Varga László doktori értekezését. Tegyük hozzá: jól választottak a sorozat gondozói, amikor így döntöttek, hiszen Varga László munkája érett a publikációra, kiállja az összehasonlítás próbáját.

A kötetet a szerző a pannonhalmi egyházmegye népiskoláinak rövid bemutatásával kezdi, majd történeti áttekintéssel átfogó képet nyújt a magyar katolikus egyház népiskoláinak tanügyigazgatásáról. Szól arról, hogy az olyan egységesítő királyi rendeletek, mint a két Ratio Educationis (1777, 1806) miért nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket; bemutatja a katolikus egyház törekvését a tanügyi autonómia megszerzésére, majd – a 19. század végén – a városi, vármegyei felügyelet megjelenését és beépülését a megjelenő állami

főfelügyelet mellé. Jól láttatja a katolikus egyház törekvéseit az irányítási rendszer folyamatos korszerűsítésére; érzékelteti az 1935. évi 6. törvény szerepét, amely végre kimondja, hogy a katolikus iskolák fölötti rendelkezés joga kizárólag az egyházi hatóságot illeti meg. A vizsgált időszakot a felekezeti iskolák államosítása zárja le, az a hatalmi szóval elrendelt, s nagy sietve végrehajtott szekularizáció, amely útját állta a katolikus általános iskolák megszervezésével kezdődő új szervezet kialakulásának.

Miután a tanügyigazgatás történetének e tömör vázlatát adta, a szerző az általánosból átvált az egyes, konkrét jelenségek elemzésére, s a pannonhalmi *Szent Benedek*-rendi egyházmegye tanügy-igazgatási rendszerét vizsgálja. Bemutatja a főapát, mint iskolai főhatóság szerepét, utal az esperes-tanfelügyelők feladatkörére. Alapos levéltári kutatás hozadékaként mutatja be a két világháború közötti időszak főbb tanügy-igazgatási történéseit úgy, hogy az olvasó mindezt a pannonhalmi egyházmegye népiskoláinak életén keresztül ismerheti meg. Látjuk a kommunista rendszer után 1919-ben a konszolidáció útjára lépő egyházmegye vezetőinek erőfeszítéseit, megismerkedhetünk a tanfelügyelőkkel – köztük *Wohlmuth Józseffel*, *Kühár Flóris*sal, *Faludi Marcellinnel* és *Kövér Alajossal*. A szerző segítségével érzékelhetjük azt is, hogy milyen volt egyéniségük, vezetési stílusuk, hogyan öntötték szavakba pedagógiai „ars poeticá”-jukat, mit vártak el a tanítóktól.

A harmincas években itt is jelentős törekvések figyelhetők meg az egyházmegye tanügy-igazgatási rendszerének korszerűsítésére. Az 1935. évi tanügy-igazgatási törvény szellemében a szakszerűség, a pedagógiai szempont fokozottabban kifejezésre jutott az ellenőrzésben, megszervezték a kerületi tanfelügyelő státuszát, aki a pedagógiában, a népoktatásban jártas szakember lehetett.

A háborús helyzet ellenére az 1944-től 1948-ig terjedő időszak a bencés rend tanügyigazgatása kiterjedésének időszaka. Új rendszabályok születtek a közoktatás korszerűsítésére, az 1940. évi 20. törvény értelmében hozzákezdtek a nyolcosztályos katolikus népiskolák megszervezéséhez is.

A háború után még alig hegedtek be a pusztítás okozta sebek, amikor 1945. szeptember 9-én Faludi Marcellin főtanfelügyelő – az ideiglenes nemzeti kormány példáját követve – rendeletet adott ki az általános iskolák megszervezéséről az egyházmegyében. Jól látható az eseményekből – s ezt a szerző kutatásai is megerősítik –, hogy a katolikus egyház a kormányiniciatíváját követve mindent megtett a felügyelete alá tartozó népiskolák általános iskolává való átszervezéséért. Tette ezt annak ellenére – ahogyan ezt kiváló neveléstörténészünk, Mészáros István mutatja be a koriskola történetével foglalkozó könyvében –, hogy a rendelet váratlanul érte az iskolafenntartókat, nem voltak meg a személyi és tárgyi feltételek, hiányzott a szükséges előkészítő munka. Mégis, az 1946/47-es tanévben már 1669 katolikus általános iskola működött Magyarországon. (Lásd: Mészáros István: *Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat: 1945–1948.* Bp., 1989. 36–43. o.) Az események ezután már felgyorsultak: sorozatos támadások után 1948-ban került sor a felekezeti iskolák államosítására, ami egyúttal a pannonhalmi egyházmegye oktatási rendszerének fölbomlását is eredményezte.

Már a múlt század közepén gyakorlattá vált a főapátsági egyházmegyében, hogy az oktatás színvonalának emelése céljából időről-időre tanítói gyűléseket,

„tanácskozmányokat” szerveztek. Varga László ezek témájába is bepillantást enged olvasóinak: „A tanítói összejöveteleken értekezést adtak elő az elemi iskolák tantárgyairól, a tanítás módszeréről” – írja könyvében. „Gyakorlati tanításokkal ajánlották a tanítóság figyelmébe, hogy miként lehetne a gépies tanításból kivetkőzni és a gyermeki lélekreható eljárással megbarátkozni. Művelt és a gyakorlatban kiképzett tanítók bemutatták kartársaiknak, hogyan lehet a tanítást kedvessé tenni, érzelmeket ébreszteni és tehetséget fejleszteni a tanítás által.” (62. p.)

De nemcsak a tanítók ilyesféle „továbbképzései” szolgálták az oktatás színvonalának emelését. Varga László monográfiájából kitűnik, hogy ezt igyekeztek elérni a látogatók, a felügyeletet gyakorló hatóság képviselői is – legyenek azok egyházi vagy királyi tanfelügyelők, illetve körzeti iskolafelügyelők. (Mint láttuk, ez utóbbiak gyakorlati kérdésekben jártas szakemberek voltak, tisztségüket az 1935-ös tanügyigazgatási törvény hozta létre.) Segítségadás volt tehát a cél, a jobbítás szándéka vezette a felügyelőket, ezt szolgálták a látott órák tapasztalatait összegző jelentések is.

Varga László könyve hiányt pótló munka: a széles ívű országos folyamatok, az iskolatörténet nagy fejezeteinek megismerésével párhuzamosan érdemes alaposan tanulmányozni az egyes régiók történetét is. Láthatjuk így: mi az, ami közös és mi az, ami más az országos és a helyi jelenségek világában. A pannonhalmi egyházmegye alsófokú iskoláinak története fontos adalékokkal gazdagítja a katolikus tanügyigazgatás történetét, s ezáltal az egész magyar iskoláztatás történetét is.

Pukánszky Béla

KISS DOMONKOS OSB

RÉGI MAGYARORSZÁGI KÖNYVEK A PANNONHALMI SZENT
BENEDEK-RENDI FŐKÖNYVTÁRBAN AZ 1786-OS ABOLÍCIÓS
KATALÓGUS ALAPJÁN.

Pannonhalma, 1996. (Pannonhalmi Füzetek 38.) 107 p.

Az 52 éves szünet után újra életre keltett sorozatnak, a Pannonhalmi Füzeteknek 1996-ban három darabja jelent meg. A régi sorozat füzetei között is több könyvtörténeti, illetve könyvészeti tanulmányt tartalmaz, így tematikusan is szervesnek mondható a munka folytatása. Ismertetésünk elején rögtön meg kell jegyezni, hogy a sorozat 52 éves megszakadása nem jelentette a könyv- és könyvtártörténeti munkák szünetelését Pannonhalmán. Gondoljunk csak a nemzetközi tekintéllyel bíró Szabó Flórisra, vagy Solymos Szilveszterre, Tibold Attilára.

Kiss Domonkos dolgozatáról nem derült ki, hogy milyen alkalomra készült, de az anyag elrendezése, a történeti összefoglalás hézagos volta arra utal, hogy feltehetően szakdolgozat lehetett valamely tanulmányok lezárásaként. Ettől függetlenül azonban fontos lett volna, ha akár a sajtó alá rendező Somorjai

Ádám, esetleg felkért szaklektor megjelentetés előtt néhány alapvető hiányosságra felhívja a figyelmét. Pontosan az elmúlt évtizedekben keletkezett néhány olyan doktori disszertáció, kiadvány, amelyet a könyvtártörténeti bevezetésben illett volna röviden megemlíteni.

A pannonhalmi könyvtár XVI–XVII. századi története biztosan nem a virágkor. A világi kormányzásnak azonban nem csupán árnyoldala volt. Könyvtártörténeti szempontból Solymos Szilveszter doktori értekezésében elemzett Himmelreich György kormányzóapát időszaka külön kiemelhető azzal a ténnyel, hogy a bencésekhez lelkiségében is nagyon vonzódó, közéjük vágyódó apát a korban több szempontból is egyedülálló könyvtárát a rendre hagyta (1628). Ez a katalógus meg is jelent a szegedi Adattár sorozat 13. kötetében első elemzését pedig Kovács Sándor Iván végezte el.

Figyelemre méltó Kiss Domonkosnak az a vizsgálata, amely azt bizonyítja, hogy az 1658-as, Magger Placid apátsága idején készült könyvjegyzék (2037 mű 2318 kötetben) és az 1768-as, Sajghó Benedek főapát halálakor összeállított katalógus (1542 mű, 1801 kötetben) mindösszesen 250 munka esetében fedik egymást. A könyvvállomány tehát, a nagyfokú pusztulás miatt csaknem teljesen kicserélődött. A tervszerű beszerzésnek és egy világi gyűjteménynek a főapátság könyvtárába történt integrálásával (1770: Kollinovich Gábor) az abolíció pillanatában 4232 kötet volt a bibliotékában. 1803-ban azonban csak 757 kötet kerülhetett vissza Pannonhalmára.

A szerző bemutatja az abolíciós katalógus fizikai jellemzőit, katalogizálási módját, s elkészítette azoknak a könyveknek a jegyzékét, amelyek az 1786-ban keltezett katalóguson szerepelnek és magyarországi nyomdákból kerültek ki. Ezeket azután azonosította a ma is fellelhető példányokkal, és megállapította, hogy az 531 mű közül mindössze 27 volt 1786 előtt a könyvtárban.

Vitathatatlan, hogy Kiss Domonkos munkája hasznos segédeszköze lesz több, az országban tevékenykedő könyvtörténeti csoportnak. A retrospektív Nemzeti Bibliográfia összeállítását végző szakemberek mellett többek kutatják a ma is fellelhető régi könyvek tulajdonosi jegyeit, provenienciáját, a XVI–XVIII. századi olvashánytörténetnek is számos specialistája dolgozik az országban. Az ismertetés írójának azonban megmaradt az az érzése, hogy nem világos a szerző, illetve a kiadó célja ezzel a füzetrel. Pontosabban megfogalmazható a kérdés: vajon nem szolgálta volna jobban a művelődéstörténet kutatásában érdekelt szakemberek munkáját egy olyan kötet, amely az 1768-as, illetve az 1786-os katalógus teljes olvasatát tartalmazza, s persze külön mutató készülhetett volna a magyarországi nyomdaműhelyekből kikerült könyvekről is.

A pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban RPK jelzettel elkülönítették azokat a könyveket, amelyek valóban a Régi Pannonhalmi Könyvtárhoz, tehát a XVIII. század előttihez tartoztak. Függetlenül attól, hogy a könyvek hol jelentek meg. Tibold Attila többek által kiegészített munkája könyvtártörténeti szempontból teljesen indokolhatóan jelenne meg önállóan. Azoknak a könyveknek a possessór bejegyzés anyaga régi magyar művelődéstörténet számos alakjáról adna kiegészítő információkat, csak egy példát említve: a konvertita egykori gályarab prédikátor Otrokócsi Főris Ferenc számos könyve található ma a bencés főkönyvtárban.

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk, hogy hasznos füzettel gazdagodott a magyarországi könyvtár- és könyvtörténeti szakirodalom. Megjelenése, téma-választása azonban számos, elsősorban tudományszervezési problémát vet fel, amelyeknek megoldását jó lenne, ha valamely intézmény magára vállalná.

Monok István

A SZENT GELLÉRT HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA ÉVKÖNYVEINEK HÁROM FOLYAMA 1–7 (1911–1917), 8–10 (1940–1943), 11–22 (1958–1989)

Szent Gellért Hittudományi Főiskola Évkönyveinek sorsa tükrözi huszadik századi egyházi tudományosságunk helyzetét. Az első világháború előtt indult meg, hét vastos kötet látott napvilágot 1917-ig, hogy az ország általános és pénzügyi összeomlása maga alá temesse ezt is. Az Új Folyam hasonló égisz alatt jelent meg, 1940–1943 között három kötet. Ez a tíz évfolyamnyi anyag azonban legalább nyomtatásban jelent meg, s a maguk idejében részei voltak a kor tudományos életének, számos recenzió jelent meg róluk. Itt most azokra irányítjuk a figyelmet, amelyek csak igen szűk közönség előtt ismereteseek, 1958–1989 között gépírással, előbb átütőpapíron, 1983-tól fénymásolatban 15–15 példányban készültek el.

Az 1958–1962 között megjelent öt évfolyam címe: Pannonhalmi Évkönyv. Terjedelme: 85, 109, 149, 377, 265 lap. A számozás nem folyamatos, mert az egyes tanulmányokat számozza, és sorrendben római I, II, stb. azon belül pedig oldalszám jelzetével kerültek a kötetekbe. A szerzők részben a főiskola tanári karából, részben fiatal, végzős bencések soraiból kerültek ki, szakdolgozatuk egy-egy fejezete került közlésre. A megjelenés mindig a tárgyévben történt.

Az 1976–1989 közötti évek anyaga hét kötetben jelent meg, címük: Főiskolai Évkönyv, az első egy tanév termését hozza, az 1977/81-es jelzetű négy éves periódust fog össze, 1983/1985-től pedig két-két tanév anyaga jelent meg. A terjedelem: 150, 137, 146, 174, 220, 183, 153 l. A számozás az előzőhöz hasonló. A szerzők túlnyomó többségben a főiskola tanári karából kerülnek ki.

Több fontos és nagy tanulmány időközben máshol, nyomtatásban is megjelent. Az egyháztörténeti vonatkozásúak közül első helyen említjük Csóka J. Lajos nevét, aki 1959-ben, majd 1961-ben első közlésben itt publikált. Jánosi Gyula 1962-ben és Mihályi Ernő 1961–1962-ben közölt tanulmányt. Reichardt Aba forrásközléseit a MEV e számában közöljük újra, Sólmos Szilvesztertől itt csak két tanulmányt és egy forrásközlést hozunk, a többi előkészületben levő kötetében és Himelreich György pannonhalmi kormányzóapát (1607–1637) könyvtárkatalógusáról szóló szakdolgozatában olvashatjuk, Várszegi Asztrik 1985-ben itt közölte először egy dolgozatát Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapátról.

A teljes sorozat repertórium a készülöben van.

Somorjai Ádám

1996-ban – mint azt a kiadói kolofon első mondatában oly találóan olvashatjuk – »a Pannonhalmi Főapátság fennállásának ezredik évében« felelős kiadóként és szerzőként is közreműködő Várszegi Asztrik főapát védnöksége, illetve három jelentős mecénás, a Honfoglalás 1100. évfordulója Emlékbizottság, az Országos Idegenforgalmi Hivatal és a Nemzeti Kulturális Alap nagyvonalú támogatásával, a kiadó által szerényen csupán *Katalógusként* meghatározott, jelentős háromkötetes tudományos, összességében 1339 oldalas, nem kis számban jeles tanulmányokat is közlő, színes és fekete-fehér képek sokaságát tartalmazó mű (I. kötet 636 old.+ VII. alaprajz és keresztmetszet, II. 383. és III. 320.) látott napvilágot Pannónia Szent Hegyén.

A főapátság ezeréves történetét bemutató kiállítás megrendezése és az azt megőrkítő, illetve a tudományos kutatás eszköztárával kibővítő és alátámasztó kiadvány létrehozása, a szoros tartalmi összefüggések miatt kétségtelenül kölcsönösen hatott a monumentum temporale %-és perennale megformálására egyszersmind nem könnyű feladat elé állítva az előkészítő bizottságot, amely a kiállítás koncepcióját és a kiadványok kivitelezését egyaránt irányította. Tagjai: Várszegi Asztrik főapát, Hortobágyi Cirill, Csóka Gáspár, Sólymos Szilveszter, Reichardt Aba, Bánhegyi Miksa, Korzenszky Richárd és Vásárhelyi Anzelm.

Szükségesnek látjuk annak a kiemelését is, hogy a koncepcionális feladatokat meghatározó személyiségek a rend pannonhalmi főmonostorából kerültek ki, megerősítve azt a régen és sokszor tapasztalt tény, hogy Szent Benedek magyarországi kongregációjának tagjai a tudományok művelését fontosnak tartják.

A tulajdonképpeni szerzői gárda, és ennek következtében maga a mű, beleértve a tudományos tanácsadás és a szerkesztési munkálatokat is – ellentétben a rend kilencszázados, máig forrásműként elismert hatalmas monografikus vállalkozásával –, túlnyomó részben világi alkotás, a főapátsághoz különféle módon szorosabban és lazábban kapcsolódó, a rend bizalmát élvező kutatók munkája.

A háromkötetes mű, ha nem is egészen a kötetek rendjében, három jól érzékelhető fő témakört fog át.

Az első témakört helyesen talán művelődéstörténeti miscelláneáknak lehetne nevezni. Ennek keretében az adott témakörök nyújtotta lehetőségeknek csupán egy-egy részterületét érintő tanulmányok, főképpen Szent István pannonhalmi oklevele, a bencés könyvkultúra, a pannonhalmi hiteleshely, majd a XIX. század néhány kérdése köré csoportosulnak. A második és a harmadik köztük átfogóbb jelleggel bír. A történeti természetű tanulmányok a számos kínálkozó téma ellenére szembeötlően szerény számban tűnnek fel.

A tudományos feldolgozások tekintetében a mű gerincét egyértelműen a művészettörténeti tanulmányok köre alkotja. Nem pusztán azért, mert az új régészeti feltárások számos nyitott, sőt eddig fel sem vetett kérdésre megteremtették a válaszadás lehetőségét, hanem főképpen azért, mert Pannonhal-

ma építéstörténetét, a benne őrzött egyházi műalkotások elemzését következetes rendszerben, átfogó formában nyújtja. Megállapításunk nem területi túlsúlyra értendő.

Bár a harmadik helyen említjük, a sorrendtől függetlenül, hosszútávú értéket képvisel és méltán kapott kiemelt terjedelmet a kiállítási katalógus. Ennek létrehozásában már érzékelhető mértékben vették ki részüket a rend tagjai is. A katalógus tulajdonképpen kettős formában épült be a műbe. Az első és a második kötetben az egyes fejezetekhez kapcsolódik. Ezek – a legújabb korról foglalkozó utolsó, X. fejezet kivételével – azok természetétől függően, oklevelek, kódexek, hiteleshelyi kiadványok, építéstörténeti elemek, művészi alkotások, stb. sorát mutatják be. A harmadik kötet pedig, mint azt az alcím is jelzi, a főapátság gyűjteményeinek válogatott darabjait örökíti meg.

A rend ezeréves fennállását megőrkítő emlékkiadvány nem előzmény nélküli. A koncepcióját meghatározó testületnek, szerkesztőjének és szerzőinek nyilván szem előtt kellett tartani mindazt, amit a közel száz évvel korábban napvilágot látott hatalmas rendtörténeti monográfiásorozat már megoldott, vagy legalább is megoldani törekedett.

A Millenium korában tizenkét kötetre tervezett nagyszerű rendtörténet, amelynek megvalósítását Erdélyi László még rendi főlevéltárosként, mint az egész vállalkozás szerkesztője az 1902-ben napvilágot látott első kötetben hatéves feladatként jelölt meg, némi módosulással valóban hat év múltával, folyamatos megjelenés mellett, csakugyan tizenkét kötetben látott napvilágot 1912-ben.

A csekély módosulás annyit jelentett, hogy a XII. kötetből kettő (XII/A és XII/B) lett, ugyanakkor még nem jelent meg a főapátság történetének VI. kötete, amely az 1802 és 1913 közti évek eseményeit tárgyalja, s amely végül ugyancsak két – A és B – részben látott napvilágot.

E két utolsó, de valójában a tervezett kötetszámot már meghaladó kötetnek szerkesztője és jelentős részben szerzője már Sörös Pongrác volt. Erdélyi László közben ugyanis az 1912-ben megalapított új kolozsvári egyetem professzorává lett. A rendtörténet valójában XIII. és XIV. kötete 1916-ban jelent meg. A nagy mű terjedelme 11083 oldal. Értékét mégsem ez a tekintélyt parancsoló terjedelem adja, hanem a kétségtelenül korszerű, szigorúan forrásokra alapozott feldolgozás és a VI/A meg a VI/B kötet kivételével a többi kötetet kísérő okmánytár biztosítja még a harmadik évezred további századaira is.¹

1 * *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története. A magyar kereszténység, királyság és bencés rend fennállásának kilencszázados emlékére kiadja a Pannonhalmi Szent Benedek Rend. Szerkeszti Erdélyi László Dr. pannonhalmi rendi tanár, főlevéltáros (I–V és VII–XII/B. kötetet). A VI/A. és B. kötet főszerkesztője Sörös Pongrác. Budapest, 1902–1916. [A továbbiakban már csak az egyes kötetek szerkesztőit nevezzük meg.] I. A Pannonhalmi Főapátság története. 996–1243. Szerk.: Erdélyi László. 827 old. Bp. 1902. – II. u. a. 1243–1404. Szerk.: Sörös Pongrác. 655 old. Bp. 1903. – III. u. a. 1405–1535. Szerk.: Erdélyi L. 843 old. Bp. 1905. – IV. u. a. 1535–1700. Szerk.: Molnár Szulpicz. 911 old. Bp. 1906. – V. u. a. 1709–1802. Szerk.: Németh András 919 old. Bp. 1907. – VI/A u. a. 1802–[1913]. Szerk.: Sörös P. 629 old. Bp. 1916. – VI/B. u. a. 1082–[1913]. Szerk.: Sörös P. 1187 old. Bp. 1916. – VII. A zalavári apátság története. Szerk.: Füssy Tamás. 733 old. Bp. 1902. – VIII. A bakonybéli apátság története I.*

Ez a tényleg nagyvonalú monográfia sorozat, amelynek első hét kötete a főapátság, a további hét kötete pedig a többi hazai bencés apátság történetét dolgozta fel ugyancsak nem volt előzmény nélküli. Ezeket Erdélyi László büszkén vállalta, mint azt az első kötethez írott előszava is bizonyítja. Közülük Fuxhoffer Damianus 1803-ban megjelent *Monasteriológiája* tekinthető az első megjelent kezdeményezésnek, illetve annak a Czinár Mór-féle 1858–60 közt jelentősen bővített kiadása. Az utóbbi első kötete 347 oldalon a magyarországi bencés rend történetének valóban jelentős alapvetése volt.

Fuxhoffer és Czinár az első kötet első részét Pannonhalmának szentelte. Ebben egy-egy fejezetben szólt a monostor történetéről általában, illetve remek biográfiai szócikkekben foglalta össze Pannonhalmi addig volt 48 (köztük akkor már 18 fő-) apátjának életét, valamint a rend utolsó száz évében élt alkotó tagjainak munkásságát.

A második részben Czinár a bencés rend magyarországi monostoraival foglalkozott. Összesen (Pannonhalmával együtt) kilencven apátság, valamint egy prépostság és egy perjelség, tíz rezidencia és 21 plébánia történeti alapvázlatát foglalta össze változó – a forrásanyag feltártságától függő – terjedelemben. Az első részt a rend akkori statisztikájával zárja.²

Erdélyi László és Sörös Pongrác nevével fémjelzett, a rend fennállásának kilencszázados évfordulóján készült hatalmas monográfiasorozat a Fuxhoffer és Czinár féle alapvetést sok helyen pontosította és bővítette, mégis annak nyomdokait követte.

Az új, immáron ezredéves fennállás három emlékkötetében a szerves egészet alkotó művészettörténeti tanulmányok közt elszórtan fellelhető történeti tanulmányok – közejük értve a történeti segédtudományok köréhez tartozókat is – külön-külön figyelemre méltó és fontos kérdéseket tárnak az olvasó elé.

Nyilván sokaknak örömeire szolgált volna ha, összességükben folytatói lennének annak a szélesívű és sokrétű, az aktuális tudományos kutatásokra is helyenként éles szemmel reagáló koncepciónak, amelyet a rendtörténet századeleji monográfiája képviselt.

Általunk fentebb „kultúrtörténeti miscelláneák” névvel illetett történeti tanulmánykörben leginkább a XI–XIV. század kapott teret. A következő két évszázad csupán érintőleg bukkan fel benne, míg a XVII. és XVIII. század, amelyet egyedül a művészettörténet képvisel, szinte eltűnt.

Maguk a közölt tanulmányok valamennyien értékesek, bár az értékskála különböző fokozatainak helyezkednek el. Ez a skála az eredeti és új felismerése-

1023–1548. Szerk.: Sörös P. 637 old. Bp. 1903. – IX. *A bakonybéli apátság története II.* 1548–[1903]. Szerk.: Sörös P. 651 old. Bp. 1904. – X. *A tihanyi apátság története I.* 1055–1701. Szerk.: Erdélyi L. 925 old. Bp. 1908. – XI. *A tihanyi apátság története II.* 1702–[1910]. Szerk.: Sörös P. 991 old. Bp. 1911. – XII/A. *A dömöki apátság története.* Szerk.: Pacher Donát. 646 old. Bp. 1912. – XII/B. *Az elenyészett bencés apátságok.* Szerk.: Sörös P. 535 old. Bp. 1912.

² Bár rövid volt ez a statisztika, de figyelmet érdemlő. Az 1802-ben visszaállított rendnek 1855-ben 172 tagja közül 145 ünnepélyes fogadalmat tett szerzetes volt. A rendtagok közül 134 volt felszentelt pap. A teológiai tudományokból 7, a kánoni jogból 1, a szabad művészetekből 14-en nyertek doktori minősítést, összesen 21-en, tanítással pedig 72-en foglalkoztak. Érdekes lenne az összehasonlítás napjaink viszonyaival.

ket feltáró munkáktól a tényleírók köréig terjed ki. Természetesen nem mi-
nősülnek tényleíróknak a hiteleshelyi kiadványok szövegközlései, Dreska Gár-
bor szép olvasatai.

Nem áll szándékunkban az egyes dolgozatok tételes értékelése. Ha ezt a célt
felvállalnánk, akkor bizony vastkos tanulmányt kellene írunk. Mégis megem-
lítjük Érszegi Géza egyik, a pannonhalmi oklevélről szóló tanulmányát, amely
egyúttal a három kötet legterjedelmesebb közleménye is. Miután a mondott
oklevél számos nyílt kérdéséről egy önálló, komplex monográfián dolgozunk,
talán érthető, hogy ezt a kivételt megteesszük. Úgy véljük, hogy Érszegi számos
megállapítása közül hármat kell kiemelnünk. Érdekes a kísérlete az oklevél
szövegének a dikció egyes és többes száma szerinti elkülönítésére, illetve az
eredeti oklevél egyes számban írott részekhez kötése. Talán még inkább méltá-
nyoljuk, hogy a ma már aligha tartható Heribert C írnok által történt oklevél
szerkesztéshez nem ragaszkodik. Továbbá fontosnak véljük azt is, amit a Kál-
mán-kori megpecsételés kapcsán, röviden bár, de elmondott. Érszegi nagyvolu-
menű tanulmánya csupán egyéni eredményeinek dokumentálásához elened-
hetetlen hivatkozásokon keresztül érinti az oklevél körül kialakult felfogások
bonyolult komplexumát, de megtehetette ezt, mert az oklevél historiográfiáját
nagyszerűen foglalta össze Thoroczkay Gábor.

A történeti írások sorából bizony nagyon hiányzik egy olyan nyitó tanul-
mány, mint Marosi Ernőé a művészettörténeti írások élén. Ezt semmiképpen
sem helyettesíti Engelbert Pius szent Adalbertről szóló gondos tanulmánya.
Annál inkább nem, mert benne éppen a magyar vonatkozások a legkevésbé
kidolgozottak. A szerkesztő – jóllehet törekedett erre a jegyzetekhez fűzött egy
két utalásában –, de a szerző helyett ezt a feladatot nem oldhatta meg.³

Úgy véljük, hogy mindenképpen hasznos lett volna egy olyan bevezető
történeti értékelés, amely az utolsó száz esztendő hazai és nemzetközi kutató-
sainak fényében megvilágította volna Szent Benedek rendjének helyzetét és
szerepét Magyarországon az ezredik év táján. Egyszersmind ebben, vagy egy
önálló további tanulmányban felvázolhatók lettek volna mindazok a felvetések
is, amelyeket különféle időben és helyen Moravcsík Gyula, Mezey László és
mások vetettek fel a bizánci egyház dunántúli tevékenysége kapcsán. A mon-
dott tevékenység és a pannonhalmi apátság joghelyzete közt bizonyos korrelá-
ciók a kánoni jogtörténet tükrében ugyanis tagadhatatlanok.⁴

A miscelláneák másik jól körvonalazott csoportját a pannonhalmi könyvku-
lúrához kapcsolódó tanulmányok köre alkotja. Jeles szerzői – *Veszprémy Lász-*

3 Szent Adalbert Magyarországgal kapcsolatos tevékenységének lényege jól felismerhető a for-
rásokból. Ennek lehetséges legfontosabb elemeit már 1988-ban, a »*Szent István egyházzerve-
zete*« c. tanulmányunkban röviden felvázoltuk (*Szent István és kora*. Szerk.: Glatz F. és
Kardos J. 71 skk.).

4 »*Pannonhalma alapításának ideje és körülményei*« címen 1996. május 15-én Miskolcon fejtet-
tük ki felfogásunkat a monostor 963 előtti alapításáról és rítusáról a »*Magyarország és
kereszténység, magyarság és Európa*« c. tudományos ülészakon (Közlése előkészületben).
Szerencsére Pannonhalma első ismert apátjának Anasztáziusznak egybekapcsolása Asztrik-
kal és a břevojni monostorral nem kapott az emlékkönyvben hangsúlyos helyet. A rájuk
vonatkozó összehasonlító forrásvizsgálatunkat lásd a »*Piacok és vásárok kezdetei Magyaror-
szágon I.*« 1989., 44 skk. c. könyvünkben.

ló, Richard Pražák, Bollók János, Kapitánffy István, Madas Edit és Vízkeleti András egy-egy szép tanulmánnyal gazdagították a tárgyhoz kapcsolódó eddigi ismereteinket.

Alighanem lényegesen kerekesebb lett volna ez a témakör, ha Veszprémy László XI. századot érintő elemzése mellé egy további szerző a XII–XIV. századi monostori könyvekről is készíthetett volna egy összegezést. Vele a kötetben spontánul meglévő időhatárok közt ez a jól reprezentált témakör teljeskörűvé válhatott volna. Sőt talán még egy olyan témán is érdemes lett volna eltűnődni, hogy a pannonhalmi hiteleshely tagjainak írása kimutatható-e egynémely ottani eredetűnek tekinthető kódexben? Egy ilyen vizsgálat nagy mértékben előmozdíthatná a vizsgált kor pannonhalmi monostori szkriptóriumának kevésbé feltárt kérdéskörét.

A pannonhalmi hiteleshely korai korszakát ugyancsak több jó tanulmány tárja elénk. Talán ez a kérdéskör a legkerekesebb a történeti témák közül, ha tudomásul vesszük az emlékkönyv e tárgyban de facto adott időkereteit. Ezt a kerekességet részben alighanem az emlékkötet egyik társszerkesztőjének, Szovák Kornél érdemének, másrészt Sóllyosi László e témához kapcsolódó országos összehasonlító tanulmányának tulajdoníthatjuk. A hiteleshely tárgyhöz véleményünk szerint csupán Szovák Kornél, Dreska Gábor, Veszprémy László és Sóllyosi László fontos írásai tartoznak.

Sarbak Gábor Liber Rubert bemutató tanulmánya nem sorolható a hiteleshelyi tevékenységgel foglalkozó tanulmányok körébe. Hasonlóképpen nem illik Sóllyosi Albeus jegyzékével foglalkozó második közlése a következő fejezetbe. Mindkettő egy még megírásra váró közös keretbe tartozik.⁵

A történeti témák harmadik csoportját a vegyes témafragmentumok sora alkotja. Ezek idő tekintetében a XV. századtól napjainkig terjednek. A sommás jellemzés semmiképpen sem érinti értéküket. Szerzői közt a már említetteken túl olyan jeles történész személyiségeket is találunk mint Kubinyi András, Szakály Ferenc és R. Várkonyi Ágnes egy-egy rövidebb tanulmánnyal. Kétségtelenül ez a sokszázados történeti korszak a legszerényebben reprezentált.

Általánosságban elmondható, hogy az emlékkötet történeti vonatkozásainak nem az a fő problémája amit benne megírtak, hanem elsősorban az, ami hiányzik belőle. Csupán példaként említjük a rendi birtokgazdálkodás elvi, átfogó kérdéseit,⁶ a rend történeti időkből kifejtett szociális tevékenységét.

5 A *Liber Ruber* és *Albeus jegyzéke* alighanem egy apáti iroda alkalmi működésére utal. A kérdés korabeli vonzata még tisztázandó. A két emlék sem a könyvtár, sem a szkriptórium, sőt a hiteleshely tevékenységi körébe sem sorolható. Jellegénél fogva a magánlevéltár tartozéka.

Ugyancsak vitatható a fejezet címe »A szkriptórium emlékei« is. Ez a név a monostor könyvmásoló műhelyének a helyes neve. Ennek léte és szerepe eddig nem tisztázott. A hiteleshely kiadványait a hiteleshelyi kancellária készítette. A hiteleshelyi kancelláriát még abban az esetben is meg kell különböztetni a monostori szkriptóriumtól, ha netán mindkettőben időnként azonos személyek is dolgoztak volna. A két tevékenység köztudomásúan merőben más célt követett. A szkriptórium ugyanis a monostor rendes, belső, elsősorban a lelki élet szükségleteit támogató intézménye, a hiteleshelyi kancellária pedig egyháziidegen, civil tevékenység volt.

6 Igaz, 1995-ben megjelent Fülöp Éva Mária e témába vágó kandidátusi értekezése »A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949)«

Rómer Flóris mellett egy-egy részletesebb biográfiában méltatni kellett volna Czínár Mór, Erdélyi László, Sörös Pongrác és munkatársaik a rend történetének feldolgozásában szerzett elévülhetetlen érdemeit, valamint Radó Polykár, Szabó Flóris, Csóka J. Lajos és mások kiemelkedő munkásságát, úgy mint azt Czínár Mór megtette elődeivel és társaival is.⁷ S ha már Czínár példájánál tartunk, ugyancsak hasznos és tanulságos lett volna egy az ő szemléletét követő rendi statisztika az utóbbi nyolcvan esztendőből. Ezt hitelesen egyedül csupán maga a rend tudja összeállítani.

Várszegi Asztrik püspök-főapát úr zárszónak is beillő tanulmánya az utolsó nyolcvan esztendőről alapvető értéket képvisel. Avatott tollából bizonyára mindannyian szívesen olvastunk volna erről a kérdéskörrel négy-ötször terjedelmesebb írást is.

A harmadik kötet a századeleji nagy rendtörténeti vállalkozást kétségtelenül új fejezetekkel bővítette. Amint jeleztük, ebben már a rend tagjai is részt vettek a Nemzeti Galéria, a Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum, a Műemlékvédelmi Hivatal, az MTA Irodalomtudományi és Művészettörténeti Intézetének, illetve több más intézmény tudományos munkatársainak hosszú sorával közösen. Ez a kötet a rend öt nagy állandó gyűjteményének főbb kincseit mutatja be: 1. a művészeti gyűjteményét – 2. a Könyvtárét – 3. A Levéltárét – 4. a Régiségtárét – s végül 5. a Természettudományi „terménytárakét”.

Ez a kiállítási katalógusként funkcionáló anyag messze túllép a kiállítás igényein és számos első közlése révén hosszú időn át hézagpótló feladatot fog betölteni mindaddig, amíg egy teljeskörű katalógus (esetleg CD-Romon) nem lép majd a helyükbe. A katalógus kétségtelenül bővített forrásbázisként fogja támogatni a tudományos kutatást.

Bár a rendi gyűjtemények különféle kiadott és sokszorosított segédletei a három kötet gazdag jegyzetanyagában több kevesebb gyakorisággal felbukkanak, ugyancsak hasznos lett volna ezekből egy rendtörténeti, továbbá egy könyv-, kézirat- levéltári, illetve egyéb létező katalógusok és bibliográfiák összegező jegyzékét is csatolni a harmadik kötet végéhez. Sőt ezeken túlmenően valamennyi rendtag bármiféle természetű kiadott és fontosabb kézíratos munkájának biobibliográfiáját is közölni kellett volna az utolsó nyolcvan esztendőből. Ezek ugyanis, éppen azért, mert szerzetesek voltak, elvértve kerültek be az ilyen természetű kézikönyvek sorába.

Végül értékelnünk kell Takács Imrének a mű főszerkesztőjének kétirányú nagyszerű munkáját. Az egyik közülük a művészettörténeti tanulmányok

címen (METEM, Bp. 252 old.). A monográfia azonban nem helyettesíti az eredmények rövidebb összegezését az emlékkötetben. Ugyanakkor a szerző kétségtelenül alkalmas lett volna a kérdéskör korábbi korszakának rövid összegezésére is.

Itt jegyezzük meg, hogy az emlékkötet szerzői gárdájából számos olyan jeles kutató neve hiányzik, akik már a rendszerváltás előtt magas szinten tanúságot tettek az egyháztörténet kutatása iránti elkötelezettségükről és bizonyára hasznára váltak volna a kötetnek.

⁷ Ezeket az értékelő biobibliográfiákat nem helyettesítik az egyes témáknál véletlenszerűen felbukkanó említések és értékelések. Pl. Csóka J. Lajos pannonhalmi alapítólevél kapcsán tett gondolatai ismertetésénél szereplő fényképe.

nagyvonalú, sokoldalú és kiegyensúlyozott köre. Ennek kialakításában a tudományos tanácsadókkal együtt (*Galavics Géza, Marosi Ernő, Mojzer Miklós, Rozsondai Marianne és Szilágyi András*) alighanem jelentős szerepe volt. Mivel ez a témakör nem a szakterületünk, az általános olvasói tetszésünkön túl, amelyet recenzióink elején már elmondtunk, többre jogosultak nem vagyunk.

Ugyanakkor nagyra értékeljük mindazt a láthatatlan szerkesztői munkát, amely révén az esetek javában jól olvasható szövegekkel, rendezett jegyzetekkel és célszerűen elhelyezett, jól megválogatott kép és tervrajz anyaggal találkozunk. Ez az elismerés bizonyára részben a szerkesztő társaira is vonatkozik.

E helyütt kell elmondanunk azt is, hogy a három kötet színes képanyaga nagyszerű, nem csak a magyar viszonyok köz, hanem nemzetközi szinten is előkelő minőséget képvisel. Túlnyomó részben érvényes ez a megállapítás a fekete-fehér képanyag körére is. Ezek sorában (nem csupán a megismételhetetlen feltárási és idegen eredetű képek körében) elő-előfordul kevésbé tökéletes is. Személyesen különösen értékelem a jóminőségű oklevélfotókat (bár e tekintetben a századeleji monográfia is kiemelkedett a kor technikai lehetőségeinek tükrében).⁸ Éppen ezért csak gratulálhatunk a megnevezett fotóművészeknek, *Mudrák Attilának, Szepsi Szűcs Leventének és Hack Gergelynek*. Ugyancsak azokat is elismerés illeti, akik a képeket a nyomdai sokszorosításra előkészítették és színre bontották (*Kurrens Kft., Omigraf Studio Kft.*).

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mű tipográfiai szerkesztésének erőnyeit sem. Annak ellenére, hogy nyilvánvaló a takarékosra való törekvés e téren, a szöveg mindenütt jól olvasható, bár ennek ára van: a két oszlopba történt szedés. Egyetlen dolgot mégis kifogásolunk, bár ma alig akad kiadó, aki ezt tiszteletben tartaná. A jó szakmai kiadványban a jegyzetnek a lap alján a helye. Az igazi szakmai szöveget a hozzá tartozó jegyzetek nélkül olvasni nem helyes, viszont kikeresésük az adott módon nehézkes és időrabló. Ugyanakkor a takarékos kivitelezést sejtető kétoszlopos, szűkmargós szedés bizony nehézzé tette volna a jegyzetek esztétikus lapalji betördelését. Mi mindenesetre a tudományos szövegolvasás igényét is komoly és súlyos követelménynek tartjuk a takarékosági szempontok mellett, vagy azok ellenére is.

A kiegyensúlyozott, egyenletes szürke foltot biztosító, helyes alávágásokat alkalmazó szedés, amely ugyancsak fontos követelménye a jó olvashatóságnak és a kellemes benyomásnak, a kötetek rendjében *Dobó Nándor, Rencsényi Tibor* és az *Omigraf Kft.* elismerést érdemlő alkotása.

A *Kner Nyomda* munkáját nem kell külön dicsérettel illetni. Ez a nyomda maga a minőség garanciája, amiről most is nagyszerű bizonyítványt állított ki.

Egy gondolat azonban itt sem hagy nyugodni: a ragasztott kötés. Ilyen nagyszúlyú és hosszútávú, több századon át nyilván használatos munkánál a fűzés megtakarítása alaposan vitatható. Még eddig nem láttunk olyan ragasztott könyvet (bár az ellenkezőjére az előállítók rendre esküt hajlandók tenni)

⁸ Ámbár a hazai gyakorlatban az oklevelek és a kódexek esetében az anyagstruktúra és a vakvonalazás láttatása nem tartozik a felismert követelmények körébe, ezek a nagyszerű fotográfusok a jövőben ezzel a követelménnyel is képesek lesznek megbirkózni.

amely kettő évtizednyi valódi használat után egy darabban maradt volna. Pedig ezt a három kötetet ennél bizony jóval hosszabb ideig kellene használni.

Pannonhalma úgy tűnik mindig hajlott a modern könyvészeti kivitelezésekre. A sokszor emlegetett századeleji hatalmas monográfiánál is teret engedett az akkor új drótkapcsos fűzésnek, ami bizony minden korabeli könyvkötői állítás ellenére sem vált be. A megrozsdálódó drótkapcsok már néhány évtized után megrongálták a kötetek papíryanagát. Igaz ezek a közel százéves könyvek a mondott kötési hiba ellenére még ma is megbízhatóan újraköthetők. Vajon egy évszázad múltával nem ez a most tartósnak kikiáltott kötémód lesz-e a könyv tömeges pusztulásának okozója, amely netán még a felhasználás élő idejét is szűkebbre szabhatja? A hiteles választ nyilván a kései utódok fogják pontosabban tapasztalni. Mi csak sejtethetjük az eredményt.

* * *

Recenziókban főképpen a történeti vonatkozások területén számos észrevételt tettünk. Talán némely olvasónkban felmerül a kérdés, vajon van-e értelme egy lezárt és meg nem változtatható munka kapcsán egyáltalában felvetni mindezt? Nos mi úgy érezzük, hogy van. Elsősorban azért, mert Pannonhalma még nem zárhatja le emlékkönyveinek sorát. Négy esztendő múltán ünnepelheti majd a rend Szent Istvánnak a monostortemplom szenteléséhez kapcsolódó, s egyben a legrégebb ismert magyarországi oklevél kibocsátásának ezredik esztendejét. Ez a várható ünnep bizonyára alkalmat ad több – most még hiányzó – fejezet elkészítésére és hasonló színvonalú kiadására egy, vagy két kötetben.

Az is bizonyos, hogy kétezereggel nem zárul le a jövőjét építő rend hasznos önmegismerésének igénye. Ezt már előre vetíti a METEM könyvek immár húsz kötetet elérő sorozata, amelyben a rend történetének, hazai hatásainak számos új fejezetét tartalmazó könyvek jelenhetnek meg, illetve ezek előfutárai már meg is jelentek.⁹ Ez a tény pedig azt jelzi, hogy Várszegi Asztrik püspök-főapát úr mint a sorozat felelős kiadója, ezt a programot szerencsésen el is indította.

Püspöki Nagy Péter

9 A sorozatszerkesztők: *Somorjai Ádám OSB.* és *Zombori István.* A húsz kötet felé haladó sorozatból immár öt foglalkozik kifejezetten bencés témával.: 1. Sólmos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik: *Pannonhalmi főapátok I. Kreusz Krizosztom (1856–1885) Kelemen Krizosztom (1929–1950).* Bp. 1990. – 2. *Kelet-Közép-Európa szentje Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)* Szerk.: Somorjai Ádám. Bp. 1994. – 3. Fülöp Éva Mária fentebb a 6. jegyzetünkben említett könyve. – 4. Rónay Jácint: *Napló(ja).* Pannonhalma, 1996. – 5. Sólmos Szilveszter: *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon.* Bp. 1996. nem említve a témához tartozó egyebütt megjelent könyveket és tanulmányokat.

RÓNAY JÁCINT:

NAPLÓ (Válogatás)

Sajtó alá rendezte és utószó: Hölvényi György
(Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p.)

Az utóbbi években öröndetesen megnövekedett az egyháztörténeti tárgyú könyvek száma. Ezek sorában külön figyelmet érdemelnek a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (a továbbiakban: METEM) kiadványai. Az 1990-ben indult sorozat idén újabb kötetekkel gazdagodott. Ezek egyik példánya Rónay Jácint monumentális művének, a nyolc kötetes „Napló-töredék”-nek az alaposan megrövidített változata, amely a „Napló” címet kapta.

Rónay Jácint 1814. május 13-án Székesfehérvárott egy jómódú polgárcsaládban látta meg a napvilágot. Nagyszülei azonban elvesztették vagyonukat, ezért – a család óhajának megfelelően – a Szent Benedek-rendbe lépett. Tanulmányait Győrben, Bakonybélben és Pannonhalmán folytatta. Guzmics Izidor bakonybéli apát és Kisfaludy Károly hatására néhány színművet is írt (Szilágyi Mihály, Tihanyi remete, Az erény jutalma). Papi és tudományos karrierje gyorsan ívelt felfelé. 1839. július 20-án pappá szentelték és főapáti szertartónak nevezték ki. A győri líceum tanáraként 1843-ban bölcészeti doktorátust szerzett. 1847. december 29-én újabb megtiszteltetés érte. Lélektani munkásságának elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta. Ezt az ígéretes pályát törte ketté a magyar szabadságharc és az azt követő megtorlás.

Rónay Jácint a katolikus egyház modern, liberális elveket valló rétegéhez tartozott. Elvetette a katolikus nevelés korábbi aszketikus vonásait, rajongott a magyar irodalomért és a tudományért. Filozófiai előadásait – számos kortársát megelőzve – magyarul tartotta. Csak a praktikus tudást becsülte: „a tudomány annyit ér, amennyit használ” – vetette papírra hitvallását. Magát a bencés rendet is át akarta alakítani tudományos társasággá. Mint liberális felfogású lelkész, természetesen nem követte elődei zárkózott életmódját sem. Így azután 1848–49 sorsfordító napjai őt is a politika terére sodorták.

Rónay népszerűségét meglehetősen drámai körülmények között alapozta meg. Győr városában ugyanis az a hír terjedt el, hogy a település liberális meggyőződésű politikusai 1848. április 20-án a katolicizmus érdekeit sértő határozatokat hoztak. A „vádlottak” – magukat igazolandó – április 23-ra népgyűlést hívtak össze a vigadó nagytermébe. A vallási meggyőződésükben megsértett polgárok egy része botokkal felfegyverezve érkezett a gyűlés helyszínére. A feldühödött tömeg a szabadelvű szónokokba belefojtotta a szót. Zichy Ottó gróf, Gyapay Dénes, Lukács Sándor és társai helyzete már-már reménytelenné vált, amikor egy pap, Rónay Jácint a teremben álló zöld asztalra hágva lelkesedéssel fejtegette: hogy „míg hazánkban áll a törvény, él az igazság, egyáltalában lehetetlen az, mi a szabadelvűek ellen felhozott”. A közhangulat erre megváltozott, s „a gyülekezet, éljenek közt, békésen szétszolgált”. Rónay előtt ezen fellépéssel a forradalmi karrier lehetősége is nyitva állt.

Ennek első lépéseként a győri nemzetőrök megválasztották tábori lelkészüké. Nemzetőr papként szolgált három héten át a komáromi várban, tanúja volt

a schwechati futásnak, majd 1848 karácsonyán Csány László kormánybiztos futaraként a fővárosba érkezett. Itt azután egykori tanártársa és barátja, Czuczor Gergely rábeszéli arra, hogy utazzon vissza Pannonhalmára. A cs. kir. hatóságok vizsgálatot indítottak ellene, amelyet végül sikerült egyházi térre terelni: előljárója zárdafoogságra ítélte. 1849. március 19-én érkezett meg a bakonybéli rendházba, amint Rimely Mihály főapát írta azért, „nehogy forradalmi rohamba essen”. Itt már nem volt fogoly, mint Pannonhalmán. 1849. május 8-án régi barátainak, Zichy Ottó grófnak és Lukács Sándornak a sürgetésére elhagyta Bakonybél és a főváros érintésével visszatért Győrbe. 1849. június 5-én Lukács Sándor kormánybiztos Rónayt „Győr megyében és városban a nép fölvilágosítására, és a netalán betörő ellenség elleni lelkes buzdítására egyházi főszónokká” nevezte ki. Feladata a nép lelkesítése és a különböző felekezetű lelkészek politikai tevékenységének a felügyelete volt. Népgyűléseken szónokolt, forradalmi szellemű felhívásokat tett közzé. A visszavonuló magyar hadsereggel együtt Pestre, majd Kecskeméten át Szegedre érkezett. Menekülés közben megsemmisítette a győri hazafias papság levelezését, nehogy a nála lévő iratok bizonyítékul szolgálhassanak barátai ellen. Szegeden 1849. július 28-án még egy toborzó népgyűlést kellett volna tartania, de erre már nem kerülhetett sor.

A világosi katasztrófát követően néhány hónapon keresztül az Alföldön bújkált. Befejezte félbeszakított lélektani munkáját. Nádudvaron Hegyi Rudolf álnéven gyógyszerészsegédként működött. Amikor üldözői nyomára bukkantak, egy Fischbain nevű nádudvari izraelita kereskedő segítségével elmenekült. 1850. május 26-án lépte át a határt, s Poroszországon és Belgiumon keresztül Londonba érkezett.

1850-től 1866-ig Rónay Jácint a szabadságharc számos résztvevőjével egyetemben az emigráció keserű kenyerét ette. Hasonlóan sorstársaihoz, neki is meg kellett küzdenie a beilleszkedés nehézségeivel. Papként nem működhetett, hiszen Rimely főapát megtagadta hivatalos okmányainak kiadását. Amint Anglia földjére tette a lábát, rögtön elkezdett angolul tanulni. Az intenzív tanulás eredményeként lassan-lassan sikerül beilleszkednie az angol társadalomba. Önálló egzisztenciát teremtett: tanítványokat vállalt. Kezdetben szűkösen élt, később már félre is tett bizonyos összegeket. Racionalista életfelfogására jellemző, hogy év végén többnyire számot vetett bevételeivel. A precíz munka híre egyre nevesebb tanítványokat hozott számára. London előkelő családjai mellett Kossuth Lajos is rábízta fiai oktatását. A független egzisztencia lehetőséget nyújtott számára arra, hogy miközben továbbra is aktív politikai szerepet játszott, számos politikai gyűlésen is felszólt, ne merüljön bele a száműzöttek különböző frakciói közötti harcokba. Annak ellenére, hogy a magyar emigráció azonosságtudatának egyik alappillére a Görgei tábornok árulásáról konstruált vád volt, Rónay világosan látta, hogy: „Nekünk, öngazolási ösztönből szükségünk volt valakire, hogy odaállítsuk a bűnpadra... s Görgei áruló lón!” Pedig barátainak többsége: Vukovics Sebő, Thaly Zsigmond, Peczel Mór nem osztotta véleményét ebben a kérdésben. Sőt, mi több maga Rónay sem szimpatizált Görgeivel. Kossuth-tal, Lukács Sándorral és másokkal szemben nem lép be a szabadkőművesek közé. Nem lesz belőle aposztata, mint

oly sok emigráns pap társából: Kovács Istvánból, Mednyánszky Cézárból, Dudás Jánosból – hogy csak az ismertebbekre hivatkozzunk. Nem, mert mint naplójába feljegyezte: "...gyűlölöm a vallási üzérkedést".

Emigrációs éveinek számbavétele során feltétlenül meg kell emlékeznünk Rónay újságírói tevékenységéről is. 1850. július 23-án indította útnak első levelét a Pesti Napló számára, hogy azután hetenként háromszor tudósítsa a hazai közönséget arról, amiről annak szabad volt értesülnie. Így is talált érdekes és fontos témákat. A magyarországi olvasók számára lefordította például a törökországi emigráció ügyében keletkezett diplomáciai iratokat tartalmazó „Blue Book”-ot. S miközben nevét odahaza kiszögezték a bitófára (a cs. és kir. haditörvényszék 1852. május 6-án felségárulás miatt kötélt általi halálra és vagyonelkobzásra ítélte), ő egyre csak írta, írta tudósításait. Írt az angliai eseményekről, angol tudósokról és közéleti emberekről, az embertan, a földtan, a biológia legújabb eredményeiről, majd amikor a politikai változások lehetővé tették az emigrációról, politikai kérdésekről is. Neve szerzőként megtalálható többek között a Times, a Magyarország, illetve a Magyar Sajtó hasábjain.

Színházi érdeklődése sem múlt el nyomtalanul. Egressy Gábor kérésére ötvenhét tudósítást küldött a Magyar Színházi Lap számára. Újságíróként ugyanolyan igényes volt magával szemben, mint tanárként vagy tudósként.

Mert Rónay személyiségének egyik meghatározó vonásáról, tudományos érdeklődéséről és érdemeiről még nem is ejtettünk szót. Amikor nem kellett gyűléseken felszólalnia (mondjuk Mazzini, Herzen, Ruge, Lednu-Rollin társaságában, amint az 1853-ban a londoni lengyel „meeting”-en történt), amikor nem kellett tanítványok után járni és tanítani, amikor nem kellett leveleket írni újságoknak és barátoknak, akkor, amikor az érdemekben megőszült londoni polgárok már nyugovóra tértek, akkor Rónay Jácint szobájának ablakain még fény szűrődött ki. Tudományos érdeklődése ezekben az emigrációs években egyre szélesebb területekre terjedt ki. Lélektani és frenológiai munkák mellett megismerkedett a biológia, a paleoantropológia és a földtan legújabb eredményeivel. Magyar László afrikautazó leveleinek angolra fordítása és ismertetése megnyitotta előtte az angol királyi földrajzi társaság kapuját. 1853. február 5-től kezdve szorgalmasan eljárta a társulat üléseire, ahol számos kiváló tudóssal került kapcsolatba, többek között Ch. Lyell-lel, T. H. Huxley-vel, Ch. Darwinnal. Az ő műveik felhasználásával készítette és jelentette meg 1864-ben „Fajkeletkezés. Az embernek helye a természetben és régisége” c. művét, amely elsőként tolmácsolta magyar nyelven a darwinizmus eredményeit. Regular műveinek fordítása során az etnológia kérdéseivel is foglalkozott (1865-től a londoni etnológiai társaság tagja). Eközben állandóan figyelemmel kísérte a földrajz, a földtörténet kutatásának legújabb eredményeit és vitáit.

Mindezek mellett a legfontosabb kérdés számára is: Magyarország sorsa. Hiszen hazafias tevékenysége miatt kellett új otthont keresnie. A haza szolgálata – e ma már kissé patetikusnak tűnő gondolat foglalja egységbe sokoldalú tevékenységét. Aktív szerepet játszott a londoni emigráció életében: eljárta a gyűlésekre, gyakran felszólalt, jó kapcsolatban volt más nemzetek londoni emigrációjával. Amikor Kossuth 1851. október 23-án Southamptonba érkezett,

a magyar emigránsok egy Rónay által szerkesztett üdvözlő irattal fogadták a szabadságharc politikai vezetőjét. A tudós tanár, noha elutasította Kossuth stockholmi magyar ügynökségre vonatkozó ajánlatát, mindazonáltal élénk figyelemmel kísérte a nemzetközi élet eseményeinek az alakulását. A közlekedéssel ellentétben a krími-háborútól nem várt semmi kedvező fejleményt sem. 1858 decemberében Széchenyi Béla gróf kereste fel a száműzött szerzetest a *Blick* kéziratával és felkérte a mű kinyomtatásának elintézésére. Rónay kezdetben nem ismerte a szerző kilétét, így meg akart ismerkedni a kézirat tartalmával. Amikor kiderült, hogy a *Blick* mondanivalója nem ellentétes az ő felfogásával, gyorsan cselekedett. 1858. december 12-én (alig néhány nappal a piemonti-francia katonai megállapodás létrejöttét követően) George Barclay nyomdájában megkötötte a szerződést, amelynek következtében hamarosan 2000 példányban napvilágot látott Széchenyi István gróf munkája. Széchenyi hálából Pesten megjelentette Rónay egyik munkáját. (A tűzimádó bölcs az ősvilágok emlékeiről. Pest, 1860.)

Némi vigasztalást jelenthetett számára, hogy az Októberi Diploma következtében megélénkült magyarországi politikai életben nem feledkeztek meg róla teljesen. Székesfehérvárott képviselőnek, Győrben pedig a megyei bizottság tagjává választották. Hazatérésre mégsem gondol. Mikor az újonnan megválasztott pannonhalmi főpát, Kruesz Krizosztom sürgette, hogy nyújtson be kegyelmi kérvényt és térjen haza, a száműzött bencés szerzetes tisztelettudóan, de határozottan válaszolt 1865 karácsonyán:

„Engedje meg Méltóságod, hogy várhassak. Ha Ó Felsége megadja a szabad visszatérési engedélyt, vagy ha az Országgyűlés oly irányban halad az annyira óhajtott kiegyezés felé, hogy a visszatérés személyes folyamodás nélkül is eszközölhető, akkor rendelkezésére állok a hazának.”

Az új főpát azonban nem hagyta ennyiben a dolgot. Nyilatkozatot íratott rendtársával, amely szerint haza akar térni, majd ő maga kieszközölte a visszatérési engedélyt. Rónayt a londoni vasútállomáson barátai: Vukovics Sebő, Szumrák Ernő, valamint házigazdája, Pichler Ferenc búcsúztatta. Kétségek gyötörték, hiszen nem tudta, hazatérve felismeri-e „a régi viszonyokat, azt a hazafias szabadelvű szellemet, mely 1846-ban lelkesített bennünket”?

Hazatérése után ugyanolyan gyorsan illeszkedett be a dualista rendszer közéletébe, mint amilyen gyorsan évekkel ezelőtt az angol társadalomba. Még 1867-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. Székfoglaló értekezésének témáját a paleoantropológia tárgyköréből merítette. („Az ősemberek haladása”). Nem hagyott fel a politikai tevékenységgel sem. Kormánypárti színekben képviselővé választották az egyik győri kerületben. Politikusként is főként a gyakorlati élet kérdései izgatták. „Pártolni fogom minden előtt azon intézkedéseket, melyek célja: méltányos adófelosztás, és értelmes nemzeti gazdálkodás által útját állni az általános elszegényedésnek, mely ha bekövetkeznék, végpusztulást hozand nemzetünkre, mert az elveszett politikai szabadságot vissza lehet nyerni, de az idegenek kezére került örökség vissza-idézhetetlenül elveszett.” Aktív szerepet játszott az országgyűlés tanügyi bizottságának munkájában. Neves tanítványainak száma is gyarapodott: Rudolf trónörökös, majd Mária Valéria főhercegnő tanára lett. Ezzel párhuzamosan

egyházi karrierje sem szakadt meg: előbb pozsonyi nagypréposttá majd címzetes skodari püspökké nevezték ki. 1883-ban bekövetkezett visszavonulása után rendezte sajtó alá naplóját. 1889. április 17-én Pozsonyban ragadta el a halál. 2036 kötetes könyvtárát a pozsonyi Toldy-körre hagyta.

A szerző életrajza, közéleti és tudományos tevékenysége önmagában is indokolttá teszi naplójának megjelentetését. Ugyanezt támasztja alá az a tény is, hogy Rónay mindössze tíz (!) példányban jelentette meg naplóját az 1880-as évek második felében. Ezért a nagyközönség számára nem, vagy csak nagyon nehezen elérhető munka megjelentetésére vállalkozott a METEM. A kötetet Katona Tamás előszava vezeti be, amely jelentős mértékben megkönnyíti a naplóban való eligazodást. Kevésbé jól sikerült az utószó, amely sem arányai-ban, sem elemzésének árnyaltságában nem versenyezhet az előszóval. Maga a szöveg jegyzetek nélkül került kiadásra (eltekintve a szerző jegyzeteitől). Ezt nem helyeseljük, hiszen nem bizonyos, hogy valamennyi olvasó számára egyértelmű, ki volt a prágai Fabius Cunctator (=Görgei Artúr) [48. o.], vagy hogy Perczel Mór 1848. december 30-án szenvedett vereséget a móri csatában, nem pedig december 29-én, amint az a szövegben olvasható [49. o.]. Nincs mindig összhangban a fejezetek címe az azt követő szövegrészekkel sem. „Az első év a hazában 1867.” című fejezetben még a hetvenes évek eseményeivel (pl. Deák Ferenc halálával) is találkozhatunk.

Hölvényi György a jegyzetek hiányát Rónay életrajzi adatainak közlésével, egy névmutató összeállításával, idegen szavak jegyzékével, valamint az idegen nyelvű szövegek magyar fordításával kísérte meg pótolni. Az életrajzi adatokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Rónay 1849-ben nem volt tábori lelkész [386. o.] és hogy 1872-ben Rudolf trónörökös tanárává nevezték ki, nem pedig Mária Valéria főhercegnőévé, akinek nevelését 1875-től kezdve irányította [387.o.]. Ugyanezen az oldalon tévesen szerepel a napló szerzője halálának időpontja is (1889. április 17. helyett április 7-e olvasható).

A névmutatóból néhány név egyszerűen kimaradt (J. Russel, Széchenyi István, G. Struve, A. I. Herzen stb.). Súlyos hibának tekintjük, hogy a névmutató Andrassy Gyula gróftól 1871–1879 között az Osztrák–Magyar Monarchia „miniszterelnök”-nek nevezi (helyesen: közös külügyminiszter) [389. o.], hogy ugyanitt C. Cavour piemonti miniszterelnök francia (!) politikusként szerepel [390. o.]. Szabó Imre honvéd ezredes – a névmutató állításával szemben – nem volt az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja [394. o.]. Rendkívül hiányosak a szabadságharc tisztikarával kapcsolatos információk, pedig a hiányzó adatok Bona Gábor műveiben fellelhetők. Még pontatlanabbak a cs. kir. hadsereg tisztjeinek adatai, Haynau esetében azt sem tudjuk meg, milyen rangban szolgált a uralkodóját (táborszernagy volt) [391. o.]. Figyelemre méltó, hogy az egyházi szereplők életrajzi adatai is hiányosak, így ezek a sematizmusok, valamint az egyháztörténeti irodalom műveinek mellőzéséről tanúskodnak. Egyes történelmi szereplők életrajzi adatai rendkívül hiányosak. Csány Lászlóról például nem tudjuk meg, hogy a Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere volt [390. o.] Eötvös Józsefről, hogy az Andrassy-kormányban is vallás- és közoktatásügyi miniszter volt [390. o.], Haubner Mátéról, hogy evangélikus szuperintendens volt [391. o.], Szalay Lászlóról, hogy a centralisták

csoportjához tartozott [394. o.]. A további példák felsorolása helyett utalunk még a kötetben elszórtan fellelhető sajtóhibákra (a névmutatóban pl. tévesen Thaly Zsigmond, halálkozásának éve (1886) helyett 1866 áll [395. o.]).

Kevesebb probléma merül föl az idegen szavak magyarozatával kapcsolatban, noha a „Rubicon” magyarozata [398. o.] kissé félreérthető. Vitatható eredményeket hozott viszont az idegen nyelvű szövegek magyar fordítása, amelyeket a kötet végén olvashatunk. Problémát jelent, hogy a címmel ellentétben nincs valamennyi idegen nyelvű szövegrész lefordítva. Hiányzik többek között Lukács Sándor egyik 1850-ben kelt felhívásának [109-110. o.] a fordítása, a londoni magyar segélyező egylet ülésén Pulszky Ferenc által 1851. március 15-én felolvasott jelentés [123. o.] fordítása, Rónay emlékkönyvébe bejegyzett sorok [195-197. o.] fordítása, ugyancsak hiányzik egy osztrák ágens levelének [289-290. o.] fordítása, valamint Th. Bell levelének [315. o.] fordítása is – hogy csak a terjedelmesebb hiányokra utaljunk. Az elkészült fordítások sem mindig sikerültek a legtökéletesebben. Lássunk egy példát!

1849 májusában Rónaynak egy pénzadományt kellett átadnia Görgei svábhegyi főhadiszállásán. Már beesteledett, mire elérte célját, ezért Görgei ottmarasztalta éjszakára. Vacsora közben a katonák a polgári politikusok fölött élcelődtek, s Görgei állítólag azt mondta Lenkeynek: „Meszere ruf mich nach Debreczin”. Rónay rögtön megmagyarázta, ki az a „Meszere”, a mondatot ugyanis így folytatja: „értette Szemerét” [56. o.]. Ennek ellenére a fordítások között ez olvasható: „Messzire [sic!] hív engem Debrecenbe” [398. o.]. Ez valószínűvé teszi, hogy a fordító az eredeti szövegrészből kiragadva kapta meg a fordítandó mondatokat, s a „Meszeré”-vel nem tudott mit kezdeni.

A fentebb említett hiányosságok ellenére ki kell emelnünk, hogy a METEM könyvek sorozatának 13. példánya minden kétséget kizáróan fontos hiányt pótol. Rónay naplója bepillantást nyújt a XIX. századi magyar politikai élet számos lényeges kérdésébe. Szerzője pontos, jó megfigyelő, elfogultságoktól mentes író, aki sok érdekes adatot jegyzett fel naplójában. Egész életét az emberek szolgálatának szentelte. Kedvenc fordulatával: Charity is better than judgment! [Inkább emberszeretet, mint ítélet!]

Zakar Péter

PUSKELI MÁRIA

KERESZTÉNY SZERZETESSÉG. TÖRTÉNELMI KALAUZ.
(Bencés Kiadó 1995., 1996. I-II. 1192 p.)

A mai magyar társadalomnak nincs valós képe a szerzetesekről, és ez nem a társadalom hibája, mint ahogy nincs valós képe nemzetről, egyházzal, morálról, nem csak szekularizált, de internacionalizált és materializált társadalmi normarendszer négy évtizede után.

Ki a szerzetes? – teszi fel a kérdést a könyv Szerzője. Semmiképpen sem a Szent, de az lehet. A filozófus Hamvas Béla által is már egyedül igényelt cél, az

életszentség megvalósítása a szerzetesi létforma privilégiuma? Egy életmód, a „törvény megtartása” szükségképpen szentsége: ez a farizeus tévedése. A magány, a világról való lemondás, „a szűk ösvény”, az önmegtagadás, a remeteség vagy a közösségbeli aszkézis talán a könnyebbik teher. „Az én igám édes, az én terhem könnyű.” (Máté 11,30) A ksatrija Ardsuna amikor isteni tanításra hadvezérként seregét rokonai ellen vezeti, kevésbé valósítja meg az életszentséget, mint az áranjaka remeték? Ki érte el igazán a Zen titokzatos csúcseit: az aki a gleccserekből forrásozó jeges vízesés alatt gyakorolt vagy az, aki a Ginza kereszteződésének utcai forгатagában? Vajon a háborús hős élete, a közvetlen elvérző forradalmár élete vagy – mint a Szerző kérdi – a keresztény házasság állapot kevésbé igényes élet-e, mint a szerzetesé? Az aszkézis és a szemlélődés, az astanga és a bhakti szűk útjai ugyanoda futnak, mint a cselekvés, a karma útja: az előbbieken azonban már itt, a földön el kívánják érni az áhított célt: Isten megtapasztalását.

A szerzetesi élet kezdete a személyes elhivatottság: remeték, aszkéták, anachoréták, cenobiták, akik az isteni meghívás bizonyosságában egy-egy közösség létrehozóivá: alapítókká válnak. A buddhizmus „három drágasága” – melyben a buddhista hívő imáiban „menedéket vesz”: a Buddha, a Dharma és a Sangha, az alapító, a tan és a szerzetesi közösség egységére utal, mint egymásból folyó, szorosan összefüggő, azonos entitásokra.

Az Újszövetség egész ereje, különleges mondanivalója, mely az ószövetségi könyvektől talán leginkább megkülönbözteti: felhívása Krisztus követésére, a szemlélődő életre. Nemcsak egyes epizódok segítségével – mint a Mária-Márta parabolában –, hanem az egész élettörténet, a megváltói mű teljes szimbolikáján keresztül felhívás a szemlélődésre, az imádságos élet Istenhez visszavezető útjára. Ám az üzenet azt is világosan tartalmazza, hogy nem elég a kivonulás, az aszkézis, a magány nem cél, csak eszköz, gyümölcseit meg kell osztani másokkal, az Isten által megszabott feladatot pedig el kell végezni egészen a mártíriumig.

Az életszentségnek, az istenszeretnek, a szemlélődésben való előrehaladásnak ugyanis egyetlen mérőeszköze van: a felebaráti szeretet minősége. Az alapítók tehát jól tudták, hogy a művet jobb közösen, az aszkézist pedig a felebaráti szeretet kontrolljának alávetve végezni. Ez kulcsot ad a hivatását gyakorló szerzetes, s minden keresztény kezébe, ha Istenhez való viszonyát kutatja lelkében: minél jobban szereted tanítványaidat, betegeidet, gondozottaidat, felebarátodat – annál őszintébben szereted Őt, ha őket nem szereted azt fogja válaszolni: „nem ismerlek téged”.

Puskeli Mária kötetének címe: „Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz.” Két fontos határvonal, mely egyrészt szűkíti a tematikát, másrészt kibővíti a hagyományos lexikon-szócikk műfaj kereteit. A tematika ilyen irányú „szűkítése”, mely csakis a keresztény, katolikus, ortodox, protestáns szerzetesség vagy annak megfelelő intézmény tárgyalására szorítkozik – igen helyesen – elhárítja a nem keresztény történelmi beágyazás buktatóit, amely tudományos igényességet feltételezve nem egy embert, országot, intézményt követelő feladat – ám e tematikai „behatárolás” egyben oly mélységekbe veti hálóját, amely egész európai múltunkat kultúránkat meghatározza. A „történelmi kalauz” alcím pedig kifejezi a Szerző szerkesztési koncepcióját, melyet érzékel-

hetően a feldolgozott anyag is diktál: a lexikai készletbe olyan fogalmakat is fel kell venni, amelyek nem tartoznak a rendek, személyek, intézmények descrip-tív rendszerébe – melyet a tematika maga kínál –, hanem korszakok, irányza-tok, generális fogalmak (amelyek tulajdonképpen egy átfogóbb témára, idő-szakra vonatkoznak vagy éppen korokon átívelnek), tehát történeti tárgyalást igényelnek.

A keresztény szerzetesség történeti megközelítésére a hazai olvasónak – hosszú szünet után – már van lehetősége pl. Szántó Konrád nagy egyháztörté-neti művében, Gecse Gusztáv monográfiájában vagy nem utolsó sorban a Szerző korábbi egyetemes és magyarországi vonatkozású köteteiben. E törté-nelmi kalauz szócikk mértékű határai között történeti áttekintést adni nem kis logikai, szerkesztői, ugyanakkor történészi feladat.

A szócikkek felépítése az egyes rendek leírásánál általában: a rend alapítója és alapításai, a rend történetének topografikus és diakronikus bemutatása (a megfelelő helyen a *magyarországi* vonatkozások kiemelésével), a rend lelkisé-gének bemutatása (regulák, konstitúciók, misztikus művek segítségével), a rend tevékenységének kultúrtörténeti jelentősége – majd önállóan tárgyalva adja *magyar földön* az illető rend történetét. Mind az egyetemes, mind a magyarországi áttekintés után bőséges irodalomjegyzék következik.

A szócikkek, de az egész mű legjellemzőbb tulajdonsága két évtizeden át gyűjtött adatgazdagsága, mely az információk olyan tárházát kínálja az olvasó-nak, ami e témában nélkülözhetlenné teszi. Az olvasónak, kutatónak a könyvet forgatva az az érzése támad, hogy a magyar nyelven úttörő jellegű misztikatörténeti, fordítási munkásságával párhuzamosan, az ott felsejlő cél-hoz vezető utakat itt pontosan feltérképezi Puskesi Mária. S ha az olvasó a rendek szellemiségére, lelkiségére nézve szeretne többet, s még többet inni az elébe kínált forrásból, be kell látnia, hogy ez az adott keretek között lehetetlen: a könyvészeti anyag s a korábbi művek utat mutatnak a továbblépéshez – tehát nem csupán történelmi kalauzt tartunk a kezünkben.

Ugyanígy csak a kívánság szintjén jelenhet meg a Magyarországra vonatkozó anyag teljesebbé tétele, amelyet – miként a Szerző is megemlíti – csak a szakku-tatás intézményes megalapozása mozdíthat elő. Nem így állunk „a kritika kritiká-jával”, e kalauz történelmi szakmunka, így nem nélkülözheti néhány helyen a korszerű, szemléletbeli és kritikai közelítést a forrásokhoz a megannyi buktató dacára sem. Például a domonkosok „Inquisitores haereticae pravitatis”-béli tevé-kenységében csak a domonkos vértanúkról értesülünk, ugyanígy az Újvilág evan-gelizálása vagy a reformáció európai folyamatában is csak a rend vértanúiról történik említés. A „pogány templomok ledöntésének” egyes szentek térítési tevékenysége folyamán ma már más jelentéskörnyezete is van, mint akár a használt források keletkezése idején. Az ilyen jellegű néhány apróság azonban mit sem von le e nagy munka értékéből, amely átfogja a keresztény szerzetesség történetét, szellemiségét egészen a szerzetesi élet mindennapjaiig. A Szerző és a Bencés Kiadó méltó ajándékot tesz ünnepi asztalunkra e kalauzzal, a magyar honfoglalás 1100. és Pannonhalma alapításának 1000. évében.

Purcsi Barna Gyula

A PRIMÁSI LEVÉLTÁR NEMESI ÉS CÍMERES EMLÉKEI
 Esztergom, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány,
 1995. 422. p.

Beke Margit munkája, melyhez a nemzetközi tekintélynek örvendő heraldikus, Vajay Szabolcs írt előszót, egy eddig is ismert, de a szűkebb szakmán kívül alig hozzáférhető forrásanyagot tesz közzé. A címerek kutatása – többéves szünet után – napjainkban reneszánszát éli. Részben magánérdekből, család-történeti szempontból, részben pedig a különféle testületek, közösségek, önkormányzatok megkeresésére, melyek az elmúlt évtizedekben rájukoktrojált címerektől szabadulni kívánva újat készíttetnek.

A kutatások eredményeként nemcsak kiváló elemzések és népszerűsítő munkák láttak napvilágot, hanem 1987-ban *Nyulásziné Straub Éva* szerkesztésében az Országos Levéltárban őrzött címeres levelek alapján 1173 heraldikai leírás és színes ábrázolás is megjelent.

Beke Margit kiadványa, mely az Esztergomi Prímási és Főkáptalani Levéltár gyűjteményére épül, három részre tagolódik. Az első részben 337 nemesi kedvezményezettre vonatkozó adatot, a másodikban 151 eredeti adomány, harmadikban 96 halotti címert közöl. A címereket alkalmazó nemesek – mint ismeretes – nemességüket, illetve ezen belül nagyobb méltóságukat (báró, gróf, herceg) az uralkodótól kapták. Az adományozás tényét a királyi könyvekben rögzítették, melyeket az Országos Levéltárban őriznek. A királyi titkos kancellár az esztergomi érsek volt, akinek a Prímási Levéltárban található adományjegyzéke alapvetően hiteles forrás. Bár a bejegyzések, melyek a végzés kézbesítésére vonatkoznak, szűkszavúak, de sok esetben egyedüli bizonyítékai az adományozás tényének.

A legkorábbi jegyzőkönyv – az 1607–1615-ös évekből, Forgách Ferenc érseké volt, azonban valahol lappang. A következő Lippay György érsekségéből maradt fenn az 1642–1666-os évekből. Míg a XVII. században a könyvek csak az adatközlés szintjén tartalmazzák a nemesítés tényét, addig a XVIII. századiakban már színes címerek és diplomák is találhatóak.

A nemesi oklevelek kiadásával a címeradományozás is együtt járt, de ez nem volt általános. A címert adományozó oklevelek tartalmi és formai jegyei a középkorban alakultak ki, és azóta alig változtak. Megtalálható bennük az uralkodó neve, összes címe, a kedvezményezett neve és érdemeinek felsorolása. Nemességet általában egy-egy személy kapott meg, vele együtt a feleség, és azt örökölhették a törvényes utódok. A nemesség, mint köztudott, elsősorban bizonyos előjogokat és mentességeket jelentett, melyekkel, a többi, régi nemesek is rendelkeztek. Ennek jeléül kapták meg a címert vagy nemesi jelvényt. Egy sor oklevélen részletes címerleírás, sőt festett címer is található, melyet a heroldok készíttetek el.

Külön sorozatot képeznek a halotti címerek, melyek együttese Ipolyi Arnold gyűjtő tevékenysége nyomán került a Prímási Levéltárba. A halotti címerek kifejezetten a temetésekre készültek, egyszeri alkalomra. Fekete szalaggal,

vagy más sajátos díszítőelemmel utalnak a gyászra, általában feliratosak. A felirat tartalmazza az elhalt nevét, asszony esetében a férj nevét, címeit, a halálozás dátumát. A XIX. század elejéig az ún. *castrum doloris*-t (azaz díszravatalt) is alkalmazták, melyet címerrel díszítettek, később azonban csak a címerhasználat vált általánossá.

Az érdekes munka impozáns kivitelben készült el, különösen a képek sikerültek. A legkorábbi közölt címeres levél 1275-ből való, a legkésőbbiek pedig a jelen századi hercegprímások (Serédi Jusztinián, Mindszenty József, Lékai László, Paskai László) címereit ábrázolják. Az ábrázolások egy része köznemesi címer, és kevéssé ismert személyekhez kötődik, más részük viszont a magyar köz- vagy egyháztörténet folyamán szerepet játszó személyiségek jelvénye volt. Így megtaláljuk például Kollonits Lipót, Lanhossék Mihály, Vizer János, Lippay Ferenc, Nádasdy Mátyás, a halottiak közt pedig Károly Ambrus, Battyhány Szidónia, Aszalay László, Scitovszky János, Eötvös József címereit. Megvan 1898-ból Erzsébet királyné és 1903-ból XIII. Leó pápa címere is, mert bemutatottak értük misét.

A kötetben a közlés csak a legfontosabb adatokra irányul. Így megadja a nemesek esetében a kedvezményezettek nevét, a kiadás idejét, az uralkodó és az expedáló érsek nevét, a halotti címereknél a feliratot illetve a fordítást. Külön jelöli a levéltári és könyvtári adatokat. A mű végén névmutató található.

A jelen körülmények közt drágának számító kiadvány több támogató segítségével látott napvilágot: az Esztergom–Budapesti Érsekség, Komárom–Esztergom Megye Önkormányzata, a Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakmai Kollégiuma.

A bevezetőt író Vajay Szabolcsra hivatkozva bizton állíthatjuk, hogy a kötet hézagpótló munka, mely egy lépéssel elősegíti a korántsem kimerített magyar címerkutatót. Útmutató példa, mely művészi kivitelben jelent meg, és reméljük, lesznek méltó folytatásai.

Dóka Klára

METEM

1988-ban azzal a céllal jött létre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)*, hogy egy, a magyar egyház ezeréves történetét átfogó és az egyház alapegységét, a plébániát figyelme középpontjába állító mű összeállítását hozza létre, s amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia* nevet kapta. Az *Enciklopédiába* az ezeréves múlt valamennyi parókiáját, legyen az a történeti Magyarország, vagy Nyugat-Európában, az amerikai Kontinensen vagy a világ más részén, felvenné.

Az időközben születő részeredmények publikálására évkönyv jelleggel létrejövő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* ma már folyóiratként működik - az egyetlen létező magyar egyháztörténeti folyóirat, amely jelenleg évente két kötetben, négy számban jelenik meg.

A *METEM-Könyvek* sorozat a terjedelmesebb munkáknak nyújt lehetőséget a megjelenésre: életrajzok, tanulmánykötetek, monográfiák. Az *Ecclesia Sancta* sorozat pedig a külföldi egyházak összefoglaló történetét bemutató köteteket tartalmazza, rendszerint valamely jelentős kiadvány fordítása révén. Ezt a tevékenységet a *Püspökhkar Egyháztörténeti Bizottsága* is támogatja.

A *METEM* és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* munkálkodása folyamán a magyar egyháztörténeti kutatás újraindulhatott, és elmondható, hogy valóban *vallási és felekezeti megkülönböztetés nélkül* feladatának tekinti az ezerszáz éves magyar múlthoz kötődő egyháztörténet bármilyen témájának közlését, ideértve a történeti néprajz, illetve az egyháztörténettel kapcsolatos művészettörténeti témákat is.

A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* felvállalta azt, hogy összegyűjti az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent könyveket, mindig egy adott évre vonatkozóan. Az egyháztörténetet széles keretek között értelmezzük, hiszen lehet az életrajzzal, művelődéstörténettel, művészettörténettel, néprajzzal, építészettörténettel, stb. kapcsolatos kiadvány. Az összegyűjtött könyveket röviden ismertetjük, s mindez francia nyelven is megjelenik a leuveni *Revue d'Histoire Ecclesiastique* folyóiratban. Ha Önök folytatnak kiadási tevékenységet, s egyháztörténeti jellegű kiadványaik is megjelennek, kérjük, hogy küldjenek a *Vázlatoknak* egy recenziós példányt (amely természetesen bekerül a bibliográfiánkba, majd a *Revue-be*).

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szeged, 6720
Dugonics tér 12.
Telefon: H (62) 323-714
Fax: H (62) 323-813

ECCLESIA SANCTA sorozat

A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 old.
A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 old.
A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 485 old.

Előkészületben:

Az orosz ortodox egyház története
A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

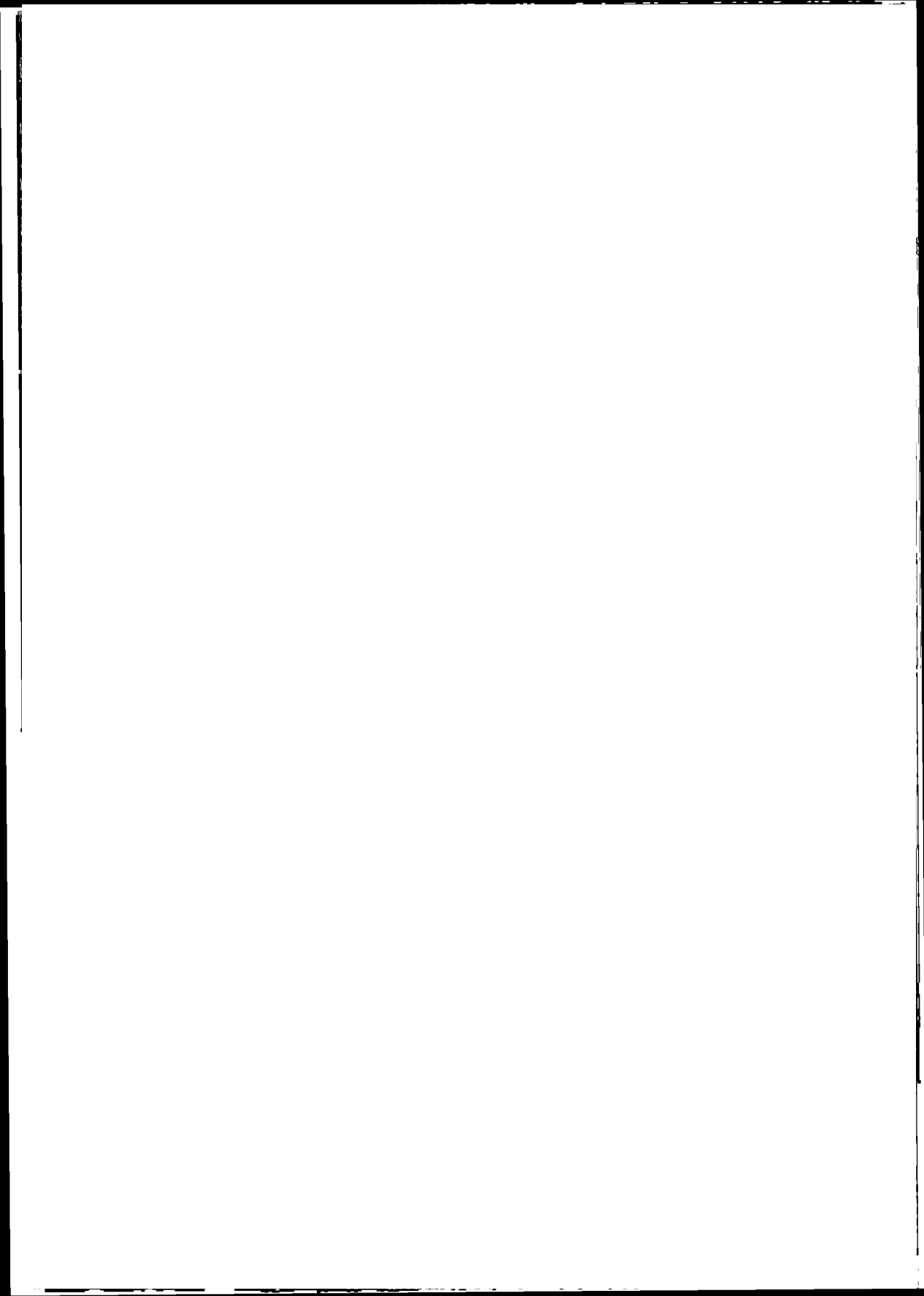
Article:

- Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001-1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425-429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

8. ÉVFOLYAM

1996

3-4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.

Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/470-022. Fax: 96/470-011.

Előfizetés, Tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1996/3–4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
SZÁNTÓ KONRÁD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc, Szántó Konrád,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor
ITALY: Lukács László, Somorjai Ádám, Szilas László;
USA: Gabriel L. Asztrik

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomás és kötés az

 KIADÓ ÉS NYOMDA
munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ESSAYS

BERTA Péter	A körülállók teendői a későközépkor keresztény halálközeli rítusaiban <i>The Tasks of People Standing Round the Dying Person in the Christian Rites of Passage of the Late Middle Ages</i>	5
DR. Emmerich TEMPFLI	Melanchthon und die Synode von Erdöd <i>Melanchthon and the Synod Held in Erdöd, on 20 September 1545</i>	19
BOROVI József	Egy Nógrád megyei régi anyakönyv – Kazár, 1695. <i>An old Parish Register of Births, Marriages and Deaths in County Nógrád. Kazár, 1695</i>	37
BAÁN István	A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a XVIII. században <i>The Catholic Church in Görömböly During the 18th Century</i>	51
ADRIÁNYI Gábor	Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia” megindítása <i>Vilmos Fraknói and Launching the „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia”</i>	61
MERÉNYI-METZGER Gábor	Karácsonyi János egyházi pályája és forrásai a Békés megyei levéltárban <i>Ecclesiastical Career of János Karácsonyi</i>	73
VÁRDY HUSZÁR Ágnes és VÁRDY Béla	Az Amerikai Magyar Egyházközségek megszületése és kifejlődése <i>The Birth and Development of American Hungarian Congregations</i>	91
BURA László	A Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Líceum (1804–1852) <i>The Roman Catholic Episcopal "Lyceum" in Szatmárnémeti (1804–1852)</i>	107
BÉLTEKY József <i>168. k. fennv. / álneve</i>	Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből <i>Press Repercussions from the Last Years of the Activity of Gyula Glattfelder as Bishop of Temesvár</i>	137
PUSZTAI Gabriella	Kimaradt generációk <i>Missing Generations</i>	155

FORRÁSOK – SOURCES

II. JÁNOS PÁL pápa	Magyarság, kereszténység, kultúra <i>Hungarians, Christianity, Culture</i>	167
Paul POUPARD bíboros	Megnyitó beszéd <i>Inaugural Address</i>	173

SARNYAI Csaba	Scitovszky prímás levele Eötvöshöz (1848)	179
Máté	<i>Letter of Primate Scitovszky to Eötvös</i>	
MÓZES Huba	Baráti tudósító	189

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

GLÜCK Jenő	Egyháztörténeti emlékek Izrael múzeumaiban <i>Ecclesiastic Collections in the Museums of Israel</i>	207
ILLÉS Pál Attila	Egyháztörténeti konferencia Lublinban <i>Ecclesiastical Conference in Lublin</i>	217
MONOK István	A magyar művelődés és a kereszténység <i>Hungarian Culture and Christianity</i>	223
DR. SZARVAS Béla	A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban <i>Pastoral Care for the Hungarian Diaspora in Italy</i>	225
ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek 1995/1. <i>Books Concerning Ecclesiastic History 1995/1</i>	229

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
 BOOK REVIEW

BLAZOVICH László–GÉCZI Lajos: A Telegdiek pere 1568–1572 (Ism.: Kőhegyi Mihály)		243
Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez (Szerkesztette: Ságvári Ágnes) (Ism.: Kőhegyi Mihály)		245
Egyháztörténeti tanulmányok I. – Tanulmányok, a pécsi egyházmegye történetéből I. (Ism.: Kőhegyi Mihály)		246
GERICS József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban (Ism.: Kőhegyi Mihály)		250
Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. (Sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga.) (Ism.: Kőhegyi Mihály)		253

BERTA PÉTER

A KÖRÜLÁLLÓK TEENDŐI A KÉSŐKÖZÉPKOR KERESZTÉNY HALÁLKÖZELI RÍTUSAIBAN

Az alábbi tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy összegyűjtsem és értelmezzem a későközépkori keresztény halálközeli rítusban résztvevő körülálló tradicionális teendőit. Vizsgálódásaim forrásanyagául elsősorban a korabeli hazai céhes élet és a magyar nyelvű kódexirodalom e tárgyú szövegeimlékei, valamint kortárs ars moriendi-ábrázolások szolgáltak. A jelzett források természetéből következik, hogy megállapításaim dokumentálhatóan csak a későközépkori városainkban általánosan elterjedt konfraternitások és vallásos céhek életének egy részébe engednek betekintést, s a haldoklással kapcsolatos korabeli szokásoknak és magyarázatoknak csupán egy szűk szeletét reprezentálhatják. Annál is inkább, mivel céhszabályaink és kódexeink útmutatásai rendszerint hallgatnak a korabeli halálkultúra – kétségtelenül meghatározó jelentőségű – pogány eredetű hiedelmeiről és szokáselemeiről, és csak elvétve tesznek említést azokról a körülményekről¹ (ilyen például az agónia folyamatának hirtelen felgyorsulása, a szentségek körülményes, hosszadalmas szállítása, a haldokló öntudatának elvesztése vagy a lelkipásztori segítség elutasítása stb.) amelyek megzavarhatják a haldokló vagy a körülálló teendőinek üdvözítő rendjét (nem is beszélve a tömeges halál típusainak – a háborúk vagy a járványok – meghatározó jelenlétéről, ahol az eltávozóknak minden bizonynyal gyakran kellett nélkülözniük a körülálló gondoskodását).

* * *

Az agónia szemlélőinek viselkedését meghatározó rituális elvárásrendszer elkülönítése a „ceremónia” egészétől egyrészt annak köszönhetően problemati-

1 Lásd például a haldoklót megkönyező kísértekek (a székszis, a kétségbeesés, a békétlenség, a „keveltség” és a „fösvénység”) leírását az Érsekújvári kódex alábbi szövegében: „Mynden ember ky az o halaláról akarand meg emlekeznye ezeket olwaffa” (in Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok: Érsekújvári c. I. fele. Budapest, 1888, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadói Hivatala, 239–251. p. (Nyelvelméltár IX. k.) Itt jegyzem meg, hogy a közölt kódex-részletek természetesen ezredvégi átíratok. A Nyelvelméltár írásmódjának átvételéről az olvasás folyamatossága érdekében, ill. nyomdatechnikai okok miatt kellett lemondanom (az idézett, valamint említett kódex-részletek címeinek helyesírásában tapasztalható eltérések is ezekkel az okokkal magyarázhatóak).

kus, hogy a keresztény haldokló (elsősorban teendőinek társas jellegéből adódóan) távozása pillanatáig rászorul a körülállókkal fenntartott kontaktus előnyére. Másrészt, mert ugyanez fordítva is igaz: a kísérőknek a nyilvános szertartás, a megszívlelendő szentenciák stb. kínálnak lehetőséget arra, hogy megerősítsék – például a haldoklás kívánatos módjával kapcsolatos – korábbi tapasztalataikat, ill. – a rítusban először részt vevők esetében – megbízható ismereteket szerezzenek saját majdani teendőikről, s a helyes életvitel szabályairól egyaránt.

A hozzátartozók, az eltávozó ápolására kirendelt társulati tagok vagy az utcáról betévedők jelenléte, az egyházi személy spirituális gondoskodása, vigasztalásai ugyanazt az egymásrautaltságot hangsúlyozzák, mint a közösen elmondott imádságok, vagy a testi szenvedés enyhítésére irányuló orvosi kísérletek. Az agonizáló személy és a kísérők tradicionális szerepei, ill. teendői (mivel végsősoron ugyanazt a transzcendens célt – az üdvösség elérését – szolgálták) tehát több ponton is összekapcsolódtak, kölcsönösen értelmezték és kiegészítették egymást. Vizsgálatuk gyakran kizárólag egyidejűleg, máskor csak a töredékesség látszatát óhatatlanul is fenntartva lehetséges.

A fentiek ismeretében a körülállókra kirótt feladatok alábbi funkcionális felosztása a legvalószínűbb.

1. Az üdvösnek ítélt eltávozás tárgyi és személyi feltételeinek előkészítése.

2. A haldokló másvilági boldogságát elősegítő, valamint fizikai fájdalmainak, halálfélelmének enyhítését célzó (aktív és passzív) szolgálatok.

3. A közösség rituális örökségének (pl. a szenvedő körüli viselkedés módját koordináló magartásmintáknak stb.), „kollektív én-képének”, s a mulandósággal kapcsolatos világnézeti alapvetéseinek megővésére és igazolására, ill. továbbadására irányuló törekvés mint teendő.

1. Az együttélők – akár a vallásos céhekről, konfraternitásokról², akár a város valamennyi lakójának érdekeit képviselő hivatalok viselőiről legyen szó – rendszerint különféle rendelkezésekkel igyekeznek gondoskodni arról, hogy a haldokló számára elengedhetetlen utolsó szentségek kiszolgáltatása késlekedés és fennakadás nélkül, a megfelelő külsőségek között menjen végbe.

2 Lásd Granasztói György munkájának (A középkori magyar város. Budapest, 1980, Gondolat, 238–244. p. (Magyar História.)) A vallásos testvériségek című részletét vagy Pásztor Lajos kötetének (A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest, 1940, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda) alábbi fejezetét: A vallásos társulatok és a céhek (22–49. p.). E jámbor egyesületeket, amelyek nyomaival szinte valamennyi fontosabb városunkban találkozhatunk, rendszerint Krisztus Testéről, Szűz Máriáról, Szent Annáról vagy más – általában az adott település valamely egyházi intézményében oltárral rendelkező – szentről nevezték el, s gyakran előfordult, hogy a polgárok egy csoportja ugyanabban az időben több ájtatos egyesületnek is tagja volt. Számos városunkban működött tehát egyszerre több konfraternitás, amelyek számuiktól, népszerűségüktől függően a település lakóinak jelentékeny hányadát (esetenként túlnyomó többségét) magukba foglalták (Sopronban a XV. század folyamán például az alábbi társulatokra vonatkozó adatokkal találkozhatunk: Szent Györgyről, Krisztus Testéről nevezett társulat (egy a papok, egy pedig a világiak számára), Nagyboldogasszony társulata, Gyertyaszentelő Boldogasszony társulata, Tizenkét apostol társulat, Szent Lélek társulat, Szent Anna társulat stb.). Jelentőségük – hasonlóan a harmadrendűek szintén elterjedt közösségeiéhez – mindenekelőtt a keresztény kulturális tudás hatékony közvetítésében, a papság és a világiak közötti kapcsolat fenntartásában, elmélyítésében ragadható meg.

„A zsinati rendelkezések többször, így 1515-ben Veszprémben is meghagyják, hogy a pap, aki Oltáriszentséget visz a beteghez, szólítsa fel a jelenlévőket, hogy az Oltáriszentséget kísérik el a beteghez és onnan vissza a templomba, kijelentve, hogy mindazok, akik akár oda, akár vissza elkísérik, minden esetben 12 napi búcsút kapnak...”³ Az oltáriszentség illő kíséretének biztosítására inti tagjait a nagyszzebeni Krisztus Legszentebb Testének Társulata⁴ is. Ugyanezt a célt szolgálta több magánkezdeményezés. 1457-ben Imre és Péter soproni polgárok özvegyeinek kegye alapítványa úgy rendelkezik, hogy az Úr testének méltó kíséretéül a haldoklóhoz siető pap előtt „...három ministránsfiú haladjon ... karingbe és csuklyába öltözve, zászlóval, lámpával és énekszóval, így jelezvén azt mindenkinek, hogy egy elköltözni készülő léleknek viszik az üdvösség kenyerét.”⁵ Fraknoi Pál gróf özvegye pedig „...bőkezű adományai mellett a nagymartoni plébánosnak négy forintot ajándékozott abból a célból, hogy lóháton vigye magával az Oltáriszentséget, amikor betegekhez megy.”⁶

A szent útravaló mielőbbi kiszolgáltatásának biztosítására irányul Kajári István püspöki helytartó Sopronnak adott utasítása is, amely arra szólítja fel a városplébánost, hogy „... a Szent György-kápolnában az Oltáriszentséget mindig őrizték, az utolsó kenet szentségének feladásához szükséges szentelt olaj pedig kéznél legyen és egy pap gondjaira bizassék, hogy ha valaki a belvárosban éjszaka idején hirtelenül rosszul lenne, meg lehessen gyóntatni és a halotti szentségeket fel lehessen neki adni, hogy így a szentségekkel felfegyverkezve, a kísértéseknek ellen tudjon állni... Erre az intézkedésre pedig azért volt szükség, mert éjjel a zárva tartott városkapuk kinyitása körülményes volt és a külvárosból hozni papot a haldoklóhoz hosszabb ideig tartott.”⁷ A polgárok rendszerint hasonlóképpen ügyeltek arra, hogy a város szegényei és az ispotályok lakói se távozzanak az utolsó szentségektől remélt előnyök nélkül. Ugyanilyen gondoskodásban részesültek a súlyos betegségben szenvedő vagy haldokló céhesek is. A nagybeteg mester vagy legény hozzátartozóinak „...kötelessége gondoskodni arról, hogy a beteg idejében felvehesse az utolsó kenetet. Ha a szászkézdi vargalegények közül a hozzátartozók gondatlansága miatt valaki utolsó kenet nélkül halna meg, úgy az elhunyt vagyonát nem az örökösök, hanem a társulat örökl.”⁸

2. A haldokló körüli, a nagybeteg testi szenvedéseit, aggodalmait mérséklő, megboldogulását elősegítő szolgálatokat vizsgálva célszerű elkülönítenünk egyrészt 2.1. a segítségnyújtás *aktív elemeit* (amelyekről mindenekelőtt a fennmaradt illusztrációk szolgálnak adalékkal). Másrészt 2.2. a *jelentéstulajdonítás a*

3 Pásztor Lajos: i. m. 26. p.

4 Heródek Antal: A nagyszzebeni Krisztus legszentebb testének társulata a XIV., XV. és XVI. században. Örökimádás, 1914. 5. sz. 141. p. Vö. Mohl Adolf: A Fratrnitas SS. Corporis Christi Magyarországon és különösen Győregyházmegeében. In Eucharisztikus Értesítő, 1923. 1. sz. 15–16. p.

5 Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, Székely és Társa Nyomdája, 335. p. (Győregyházmege múltjából IV. szám.)

6 Házi Jenő: i. m. 190. p.

7 Házi Jenő: i. m. 75. p.

8 Pásztor Lajos: i. m. 48. p.

ritust hitelestítő – inaktív vagy tevékeny – *személyek jelenlétével*⁹ kapcsolatos korabeli sémáit.¹⁰

2.1. A későközépkori magyar nyelvű kódexek ritkán utalnak a nagybeteg körüli gyakorlati teendők azon csoportjára, amelyek elsősorban a szenvedő testi tüneteinek enyhítésében, közérzetének ideiglenes javításában játszhattak szerepet. Mindez – amellet, hogy kódexeink elsősorban a spirituális tanácsadás feladatát tartják szem előtt – részben azzal is magyarázható, hogy test és lélek a korabeli hétköznapi keresztény létszemlélet számára csak nehezen összeegyeztethető entitásokként definiálódnak: az előbbi az alvilági hatalmak (tehát az üdvösnek nyilvánított eszménytől eltávolodó életvitel) csábításának, az önelveszejtésnek kitüntetett eszköze¹¹, percnyi alkalmatosság. Az utóbbi – épp ellenkezőleg – a felsőbbrendű én, amely a „földi siralom-völgy”, az „eredendő bűn” kataklizmáiból kivezető út letéteményeseként a létező figyelmét az „örök erények” felé fordítja. Az elenyésző és az időtlen, a megtorlással fenyegetett és a végsőség krízisével szembeni védettséggel biztató, a gyarló test és a mennyei privilégiumok felé törekvő lélek szembeállítására kedvelt illusztrációja a kívánatos életmódról, a földi jelenségek *helyes* megítéléséről szóló korabeli elmélkedéseknek¹².

E gyakran hangoztatott, s a XV. század folyamán fokozatosan háttérbe szoruló értékhierarchiát (s benne a porhüvely – annak eredendően bűnös hajlamaival¹³ magyarázott – megvetését) találóan szemlélteti az a dialógus, amelyben az exitus felé közeledő lélek megátkozza „celláját”:

9 Mindenekelőtt az egyházi szolgálattevők és a közeli hozzátartozók jelenlétének tulajdonított kultikus jelentőséget, hiszen az agónia folyamán ők nyújthatták a leghatékonyabb (az üdvözüléshez nélkülözhetetlen lelkipásztori, emocionális stb.) támogatást az éppen eltávozonak.

10 A jelentéstudajdonítás (szimbolikus kommunikáció) említett sémái természetesen az aktív szolgálatok „adottságaival” is rendelkeztek (tehát közvetett módon – többek között a hit inspirálása révén – hozzájárulhattak pl. a fizikai fájdalom enyhítéséhez). Elsődleges hatásukat azonban a rítus szervezésében, irányításában, alapösszefüggéseinek egyértelműsítésében fejtették ki (s így nemcsak a haldokló utolsó gondolatait, de a ceremónia valamennyi résztvevőjének szemléletmódját meghatározták) – elkülönítésüket elsősorban ez indokolja.

11 „...Ó, ördögnek temploma, a te cselekedeteid fertőztettek meg engemet...” mondja a haldokló lelke a testnek stb. In A halálról. In RMCNY: Lobkowitz c.-Batthyányi c.-Czech c. Budapest, 1890, MTA, Lobkowitz kódex 109. p. (Nyelvemléktár XIV. kötet.)

12 A test és lélek viszonyának különféle magyarázatait képviselő korabeli teológusok és bölcselők természetesen ennél jóval árnyaltabban fogalmaztak. Azonban pl. annak köszönhetően, hogy alapvetéseik megértése alaposabb filozófiai-teológiai előképzettséget igényelt, nézeteik korántsem minden esetben s többnyire csak vulgarizált formában válhattak a lelkipásztori gyakorlat, s így vizsgálódásaim tárgyának, a városi ájtatos közösségek mindennapi vallásosságának részévé.

Az általam rögzített értelmezést tehát véletlenül sem nevezhetjük kizárólagosnak – éppen a test örömeinek „rehabilitálása” mellett érvelő reneszánsz életeszmény terjedése idején nem, amikor a test-lélek oppozíció érzékelhetően veszít korábbi merevségéből (vö. Pásztor Lajos: i. m. 11. p.) –, de a fentiekből adódóan legalábbis a legáltalánosabb nézetek egyikének kell tekintenünk. (A test és lélek kapcsolatát tárgyaló koraközépkori véleményekről lásd például Geréby György tanulmányát: *Szenvedély és feltámadás – bevezetés a test teológiájába*. In *Café Babel*, 1996. 2. sz. 61–74. p.)

13 Ilyen például az evilági szenvedélyek iránti túlzott fogékonyság.

„...átkozottak legyenek a te szemeid, mert nem akarták látni az igazságoknak [„Istent hívőknek”] világosságát és az igazságának útját. Átkozottak legyenek a te füleid, mert nem akarták hallani az örök életnek ígését. Átkozott legyen a te orrod, mert nem akarta beereszteni a szent jóságoknak illatát. Átkozottak legyenek a te ajkaid és a te nyelved, mert nem kóstolták meg az örök mennyország örömét, meg sem nyitották a szájak ajtaját az ő teremtetőknek dicsérésére. Átkozottak legyenek a te kezeid, mert őmiattuk nem osztogattattott alamizsna a szegényeknek. Átkozottak legyenek a te mellednek belső részei, mert gonosz tanácsokat eresztettek vala ki. Átkozottak legyenek a te lábaid, mert nem látogatják vala Krisztusnak egyházát. Átkozottak legyenek minden tagjaid, mert elvették éntőlem a mennyei örömeiket. Átkozottak legyenek minden cselekedeteid, mert örök kínokat nyertek énnekem. Így átkozza meg akkor és ott a lélek az ő testét...”¹⁴

A közeli rokonoknak, egyházi személyeknek, ill. a haldokló körüli praktikus feladatok ellátására kirendelt társulati tagoknak azonban mindaddig feladatuk, hogy különféle „beavatkozásokkal” enyhítsék a beteg szenvedéseit¹⁵, amíg tevékenységük nem csorbítja a lélek felkészülésével kapcsolatos ceremóniák tekintélyét, s főként nem veszélyezteti a nélkülözhetetlen teendők (pl. a bűnbánat, az utolsó kenet) kivitelezéséhez feltétlenül szükséges idő hosszát. A kolozsvári ötvöslegények céhszabályzatának (1532) nyolcadik cikkelye szerint ha „...valaki a Társaság közül megbetegszik, akár a gazdájánál, akár az Atyamessterénél, úgy a Társaságbeliek két személyt rendeljenek, nappal vagy éjtzaka, a mint a szükség hozza a betegnek gondviselésére...”¹⁶; ugyanezt írja elő a szatmári szabók utasítása is (1525).¹⁷ A beteg mesterekhez a céh pénzből esetenként látókat és orvosokat fogadnak, orvosságokkal, „mindennapi eledelek”-kel enyhítik szükségleteiket, az arra kijelölt tagok büntetés terhe alatt virrasztanak mellettük, s ha itt az utolsó szentségek felvételének ideje, általá-

14 A halálról. In RMCNY: Lobkowitz c.–Batthyányi c.–Czech c. Budapest, 1890, MTA, Lobkowitz kódex 109. p. (Nyelvelméltár XIV. kötet.) Lásd még az Érsekújvári kódex alábbi részletét: „Nagyobb kár van egy lélek elhagyásában, semmint ezer test elveszésében ... a lelki halál annyiival szörnyűbb és rettenetesebb avagy kárhozatosabb, amennyivel nemesebb és drágább a lélek az embernek testénél...”. Az wallafok kyket kel tenny embernek o halalanak ydeyen. In RMCNY: Érsekújvári c. I. fele, Budapest, 1888, MTAKH, Érsekújvári kódex I. fele 236. p. (Nyelvelméltár IX. kötet.). Lásd még Laskai Osváttnak a végítélet eseményeit részletező azon prédikációját, amelyben az „elítéltek” hasonlóképpen megátkozzák testrészeiket, s azok bűnre csábító hiúságait. (Említi Halász Gábor: Magyar középkor. Magyarságtudomány, 1937. 1–4. sz. 45. p.)

15 Vö. Ratzinger György: Az egyházi szegényápolás története. Budapest, 1886, Buschmann F. Könyvnyomdája; harmadik rész, 213. p.

16 Szádeczky Lajos: Iparfejlesztés és a czéhek története Magyarországon. Budapest, 1913, Ranschburg Gusztáv Könyvkereskedése, II. kötet 42. p. (Az Országos Iparegyesület Bárá Kornfeld Zsigmond-könyvtára VII. kötet.)

17 Kovách Géza–Binder Pál (vál.): A céhes élet Erdélyben. Bukarest, 1981, Kriterion, 82. p. Vö. még Király János: Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894, MTA, 190. p. Rajka Géza: A kolozsvári szabó céh története a XV–XVII. században. Kolozsvár, 1913, Stief Jenő és Társa Könyvsajtója, 22. p. stb.

ban ők adnak hírt a plébánosnak a nagybeteg állapotának kritikussá válásáról.¹⁸ A haldokló részben épp ezért rendszerint megemlékezik testamentumában arról a vallásos testületről, amelynek tagja volt¹⁹. E szokás elterjedtségére utal a soproni Szent Anna Társulat 1477-ből fennmaradt alábbi utasítása is: „A halálos ágyán fekvő legény előtt a céhmester két társával és két legénnyel köteles megjelenni és a haldoklót arra figyelmeztetni, hogy gondoljon lelke üdvösségére és e célból hagyjon valamit a céhre.”²⁰

A körülállók gondoskodása – a (felebaráti) szeretet és tisztelet kifejezésén, a vallásos társaságok normáinak követésén túl – innen nézve arra irányul, hogy a rítus „elrendezettségéből” származó viszonylagos biztonságérzet megőrzése érdekében a fájdalom csökkentésével szűkítsék azon zavaró körülmények csoportját, amelyek megbonthatják a haldoklás mintaszerűségét, kockáztatva annak „szerencsés kimenetelét” is.

A nagybeteg szenvedéseinek enyhítésében kétségtelenül fontos szerepet játszott (elsősorban feszültségoldó, fájdalomlevezető képessége miatt) az „érintés-terápia”²¹: a beteg kézfejének, homlokának simogatása, a vizes borogatás, ill. az izzadság, a „halálverejték” letörlése; arcának, fájdalommentesen érinthető tagjainak tisztán tartása, mosása és hűsítése. Ugyanígy nélkülözhetetlen a fekhely alkalmassá tétele arra, hogy a haldokló jól lássa a szobában történeteket, a körülötte állókat, a helyiség szakrális kellékeit és maga is láthatóvá váljon; utasításai, gesztusai könnyen észlelhetők legyenek, s a nonverbális kommunikációban éppúgy, ahogy a hagyatkozás vagy a gyónás során, a lehető legkevesebb energiát veszítse.

A későközépkori ars moriendi-ábrázolások a szenvedőt csak kivételes esetben örökítik meg vízszintes helyzetben (ez a pozitúra bizonyára a koporsóban fekvő halott testtartásának szinonímájaként interpretálódhatott), felsőtestét (de legalábbis fejét) általában két-három párnával is felpolcolják, alighanem azon hétköznapi tapasztalat közismertségének köszönhetően, hogy a beteg így könnyebben tartja a szentelt gyertyát, az imakönyvet, enyhülhet légszomja, s ha már beszélni képtelen, látása és mimikája révén a lehető legtovább részese maradhat a körülötte zajló eseményeknek.

18 Lásd Timár Kálmán: Régi magyar szentségi társulataink. Örökimádás, 1910. 2. sz. 48. p. Ratzinger György: i. m., harmadik rész 259–260. p. Hajnóczy Iván: A céhek életéből – XV. és XVI. századbeli céhszabályok. h.n. é. n. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) R.T., 18.; 22.; 39. p. Szádeczky Lajos: i. m. I. köt. 231. p. Uő: i. m. II. köt. 65. p.; Házi Jenő: i. m. 297. p. A nagyszombati kalmár czéh szabályai 1547 és 1604-ből és régi jegyzőkönyve 1556–1651-ből. Történelmi Tár, 1883. 172. p. Székelyudvarhelyi céhrendszabályok. Történelmi Tár, 1887. 398. p. Király János: i. m. 190. p. stb.

19 Lásd Timár Kálmán: i. m. 47. p. Király János: i. m. 180. p. A soproni iparosok kegyes célokra szánt adományai például rendszerint „...miseruha, oltárkép készítésére, a céh kápolnájának felújítására jelentettek fedezetet.” Szende Katalin: A soproni iparosok végrendeleteik tükrében. In Nagybakay Péter–Németh Gábor (szerk.): VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1988. november 15–16, Veszprém, 1989, MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, 111. p. stb.

20 Házi Jenő: i. m. 299. p.

21 Az érintés-terápia szerepéről a mai haldokló gondozásban lásd Riskó Ágnes: A terminális állapotban lévő rákbetegek életminőségét javító nem verbális módszerek ismertetése c. tanulmányát (in Halálközlelben II. Budapest, 1995, Magyar Hospice Alapítvány, 127–169. p.)

A korabeli elmélkedések útmutatásai szerint az üdvösség elérését hasonlóképpen megkönnyíthették a nagybeteg megtisztulásáért elhangzó könyörgések – erre utal pl. a „Halál idején mondandó imádság” utasítása: „*Valamely ember halálának idején meg olvassa avagy meg olvastatja, kétségtelenül [a] mennyországba megyen*”²², vagy a Gömörly kódexből származó „Haldoklókért mondandó három imádság” egy részlete²³. Az Érsekújvári kódex továbbá előírja a körülállóknak, hogy ha az eltávozó a verbális kommunikációban résztvenni képtelen vagy ítélőképességét elvesztette, a jelenlévők közül valaki mondja el előtte a „haldokló vallásait”; majd megjegyzi:

„...*ha valakinek jó atyafia avagy jó ismerője avagy Istenben ájtatos barátja vagon, az az ő halálának idején ott legyen, s őt a hit erős voltára figyelmeztesse és békességre, ájtatosságra és álhatatosságra, és végig [az igaz hitben való] megmaradásra indítsa ... ájtatos beszédeket, szent igéket és édes imádságokat mondjon...*”²⁴

A haldokló üdvözülését elősegítő, aktív egyházi szolgálatok – mivel hozzájárultak a keresztény másvilági előfeltevésekbe vetett bizalom megerősítéséhez – a fájdalomcsillapítás spirituális eszközeiként is kulcsfontosságú szerepet játszhattak. Ide sorolható a gyónás, az áldásadás a szenvedő homlokának megérintésével, a kézrátétel; a szentség felmutatása; a szentelt gyertya kézbeadása (amely megkönnyíti a haldokló túlvilági tájékozódását), a feszület megcsókolatása, a szent kenet²⁵ és a szent útravaló feladása, ill. átnyújtása stb., valamint a fenti liturgikus cselekedeteket kísérő rituális szövegek (pl. külön erre a célra kiválasztott zsoltárok, könyörgések), amelyeket, ha képes rá, maga a haldokló is a körülállókkal együtt mond.

Ha a nagybeteg valamennyi kötelességének eleget tett, s a „boldogságos kimúlás” előfeltételeként megismert egyházi szolgáltatásokban is részesült, nemcsak a transzcendenciák pártfogó figyelmét érezhette magán, de a purgatórium kínjait is méltán szemlélte egyre valószínűtlenebb alternatívaként. Szakrális optimizmusa (s az ehhez óhatatlanul társuló önszuggesztio) révén képes lehetett „megfelelkezni” szorongásának egy részéről²⁶, s ebben az állapotban vált különösen hatásos szimbólumává azon intelmeknek, amelyek az

22 Halál idején mondandó imádság. In RMC: Veszprémi c.–Peer c.–Winkler c.–Sándor c.–Gyöngyösi c.–Thewrewk c.–Krizsa c.–Bod c. Budapest, 1874, MTAKH, Peer kódex 85. p. (Nyelvelméltár II. kötet.)

23 Haldoklókért mondandó három imádság. In RMC: Debreczeni c.–Gömörly c. Budapest, 1882, MTAKH, Gömörly kódex 317. és 318. p. (Nyelvelméltár XI. kötet.). Vö. Haldoklók előtt mondandó imádság. In uo. Gömörly kódex 335–336. p.

24 Mynden ember ky az o halalarol akarand meg emlekeznye ezeket olwaffa. In RMCNY: Érsekújvári c. I. fele, Budapest, 1888, MTAKH, Érsekújvári kódex I. fele 254. p. (Nyelvelméltár” IX. kötet.)

25 A betegek kenete, ill. az utolsó kenet fogalmáról (történeti alakváltásairól) lásd például Babos István kötetét (A betegek kenete. Róma, 1978, k.n. (Teológiai Kiskönyvtár III./ 8.)), vagy J. Mayer–Scheu–A. Reiner tanulmányát (in Hartmut Nikelski (szerk.): Keresztény segítségnyújtás haldoklóknak. Budapest, 1984, Szent István Társulat, 179–198. p.).

26 Vö. Z. Karvalics László: Léleknek békéje... – Harmóniateremtő technikák a világvallásokban című tanulmányának ide vonatkozó részletével. In: Magyar Filozófiai Szemle, 1994. 5–6. sz. 608. p.

üdvös életvitel, ill. az egyházi útmutatások iránti odaadó hűség hatékonyságát hirdették az agónia szenvedéseivel, az „ördögi megpróbáltatásokkal” szemben.

A transzcendenciák iránti elkötelezettség – amelynek folyamatos inspirálása szintén a körülállók feladatai közé tartozott²⁷ –, s a halhatatlanság ígérete bizonyára a feszület megcsókoltatásánál vagy az utolsó kenetnél, tehát az aktív egyházi szolgálatoknál is alkalmasabbnak mutatkozott a halálfélelem és a fizikai fájdalmak enyhítésére. Alighanem ebben az erőteljes vonzódásban (szakrális elkötelezettségben) keresendő a középkori halásóvárgás²⁸ (számos didaktikus történetben és példázatban fellelhető) kultuszának gyökere is, mert „...Miképpen ... a természet hajtja a lelket a testhez, hogy egymástól el nem szakadhatnának, ezenképpen az szeretet sokkal inkább hajtja a lelket Urunk Krisztushoz...”²⁹

A terminális stádiumban a segítségnyújtás jónéhány aktív formája állt tehát a haldokló rendelkezésére, amelyek (mialatt részben elterelték figyelmét tüneteiről) megerősítették a világ struktúrájáról, annak kanonizált értékeiről, s a helyes viselkedés módjáról szerzett tapasztalatait éppúgy, mint a földön *túli* szférák elrendezettségébe és állandóságába vetett bizalmát.

2.2. Az agónia folyamatát kísérő (főként egyházi) személyek azonban nemcsak tevékeny szereplőkként támogathatták az eltávozót, hanem pusztán jelenlétük révén is olyan kollektív tapasztalatok, világnézeti evidenciák hordozóivá váltak, amelyek – miközben hozzájárultak a beteg szorongásának enyhítéséhez – megalapozták a rítus szentségét, s ezzel egyidejűleg jórészt annak tekintélyéből, szakralitásából részesülve tartották fenn világi befolyásukat.

Az egyházi szolgálattevő (mint a transzcendenciák kiválasztottja) státuszszimbólumai révén egyrészt előhívja és megismétli a fennálló keresztény világrendet morálisan stb. alátámasztó létértelmezési mód alapösszefüggéseit (ilyenek pl. a kozmosz tér- és időstruktúrájára vonatkozó ismeretek), amelyek végsősoron az üvösnek ítélt magatartásminták körét is meghatározzák. S egyben nyilvánvaló viselkedési utasításokat tartalmaznak arra nézve, hogy a halandónak milyen inkonszenzuális cselekedeteket, ill. gondolatokat³⁰ kell feltétlenül elkerülnie ahhoz, hogy a „mennyei malasztból” részesülhessen.

Másrészt jelenléte a résztvevők szemében az üdvözülés lehetőségének (legalábbis a tárgyi és személyi feltételek részleges jelenlétének) „záloga” is, s az agónia krízishelyzetében a haldokló könnyen tulajdoníthat közelségének divinatorikus szerepet, amelyet (fokozódó fájdalmainak, aggodalmainak köszönhetően) bátorításként, a megboldogulás implicit „ígéretként” értelmezhet.

A „beavatott személy” gondoskodik arról, hogy a beteg megtisztulását elősegítő szertartások – a gyónás; a szentáldozás stb. – hibátlanul menjenek végbe, s esetleges fogyatékoságaik révén ne veszélyeztessék a rítus sikerét. Fohász-

27 Lásd az Érsekújvári kódex részletét az előző oldalon stb.

28 Értsd: a halált követő vágyott létmód, az üdvösség iránti sóvárgás.

29 Prédikáció asszonyunk Máriának haláláról. In RMCNY: Tihanyi c.–Kazinczy c.–Horvát c. Budapest, 1877, MTAKH, Tihanyi kódex 15o. p. (Nyelvelmléktár VI. kötet.)

30 Lásd az 1. jegyzetpontban említett öt kísértést stb.

kodásával (amely „az isteni kegyelemhez különösen közelálló, tisztaéletű” személytől származik, s épp ezért a transzcendenciák intenzívebb érdeklődésére tarthat számot) a haldoklót az égiek figyelmébe ajánlja. Szótlan jelenlétén keresztül is a nyegbeteg számára releváns transzcendencia virtuális jelenléte, jóindulata nyilvánul meg, amelyből életútjára vonatkozó (ön)igazolást, reményt meríthet.

A földi és a másvilági szférákat összekötő közvetítő-közbenjáró szerepkörön túl az egyházi szolgálattevőnek mint lekipásztori kíséretnek is állandó jelentést tulajdonítanak: a halálfélelmet enyhítő teendők részeként elsősorban ő továbbítja a szemlélők és (hivatásának pasztorális természetéből adódóan) az egész közösség együttérzését a beteg felé.

Ha a hozzátartozók többsége részt vesz az eltávozó kísérésében, az a szeretetkapcsolat reprezentálása mellett – rendszerint – életvitelének, jellemének erényességét jelképezi, s kifejezi azt is, hogy a hátramaradók kíváncsiak a haldokló utolsó jótanácsaira, készek megőrizni „szellemi hagyatékát”³¹. Ugyanakkor alkalmat adnak arra, hogy a szenvedő zavartalanul végezhesse teendőit (a hagyatkozást, a családon belüli békéltetést stb.), hiszen az érintettek többsége a közvetlen közelében tartózkodik, bármikor elérhető.

Ha az eltávozó végrendelettel nem rendelkezik, vagy korábbi testamentumán változtatni kíván, a *hiteleshelyi teendők* ellátása is a körülállók egy csoportjára hárul. A végrendelezés módjával kapcsolatban a soproni tanács 1418. évi szabályrendelete előírja, hogy az „...legalább két belső vagy külső tanácsos jelenlétében történjen, de ha akármilyen oknál fogva ilyen tisztségű férfiakat nem tudnának előkeríteni, úgy elégséges, ha két polgár előtt végrendelezik valaki. (...) Az érvényes formák mellett megtett végrendeletet a tanúk legalább egy hónapon belül a tanács elé terjesztik, mely azt meghallgatja, jóváhagyja és örök emlékezetül a városi könyvbe íratja be.”³² A szóbeli végrendelet-

31 Mindemellett a hozzátartozók jelenlétének okait vizsgálva nem tanácsos megfeledkez-nünk a haldokló vagyonának felosztásával összefüggő – esetenként alighanem kizárólagos – gazdasági motivációkról sem. Erre figyelmeztetnek többek között az alábbi kódexrészle-tek is: „...az embernek halála után hárman keresik nagy mohósággal az ő részüket: a féreg akarja az ő testét, a sátán, ördög a lelkét, az ő maradványa: nemzete [pedig a] marháit...” (A halálról. In RMCNY: Székelyudvarhelyi c. Guary c.–Nádor c.–Lázár Zelma c.–Birk c.–Piry Hártya. Budapest, 1908, MTA, Székelyudvarhelyi kódex 70. p. (Nyelvelmléktár XV. kö- tet.)), avagy előfordul, hogy „...szüleink és barátaink, akik követnek téged a koporsóig nagy strással és jajgatásokkal, netalántán örülnek szívéükben az örökségnek...” In (lásd a fenti idézetnél) Székelyudvarhelyi kódex 67. p. Vö. még Szende Katalin: A nők szerepe a kézmű- iparban a késő-középkorban a soproni és pozsonyi végrendeletek tükrében. In Dominkovits Péter–Turbuly Éva (szerk.): Házi Jenő emlékkönyv. Sopron. 1993, Soproni Levéltár, 169. p.

32 Házi Jenő: i. m. 336. p. A végrendelezés e módja vagy az egyházi személyek jelenlétére, közreműködésére való fokozott ráutaltság esetenként visszaélésekre is alkalmat szolgál- tathatott. A budavári ferencesek Rómába küldött követe XI. Gergely pápa előtt azt sérel- mezi, hogy „...vannak olyan plébánosok, akik a franciskánusok egyházában temetkezni óhajtok holttestét erővel a plébániaegyházba vitetik és addig tartják ott, amíg a misemond- ás ideje elmúlik és így a ferencrendűek a mise alatt szokásos ajándékoktól elesnek. Van- nak, akik a betegeknek csak oly feltétel alatt szolgáltatják ki a halotti szentségeket, ha a plébániaegyházakban temetkeznek.” In Fehér Jolán Antónia: Budapest székesfőváros tem- etőinek története. Budapest, 1933, k.n. 40. p. Gergely selmeci plébános a XVI. század elején viszont azért fordul jogorvoslatért az esztergomi érsekhez, mert a „...selmeci do-

tek megőrzésével és a halálesetet követő megörökítésével megbízott tanúk feladatai lényegében Budán, Eperjesen vagy Pozsonyban is megegyeznek a fenti gyakorlattal.³³

Végül elkerülhetetlen ismételt felfigyelnünk arra, hogy a ceremónia *nyilvánossága*, miközben a kísérők figyelmének középpontjába helyezi a haldoklót, a körülállók részéről is közismert szerepelvárásokat fogalmaz meg vele szemben. A hozzátartozók és az ismerősök, az idegenek és az egyházi szolgálattevők jelenléte nemcsak a potenciális túlélők együttérzését és kíváncsiságát reprezentálja, de megköveteli ugyanakkor, hogy a szenvedő a tradicionális mintának megfelelő módon távozzon a jelenlévők közül, magatartásával pedig óvja az uralkodó vallásos világgép, a rítus szakralitásának tekintélyét. Azaz személyes példájával adózzon annak az eszmerendszernek, amely a konformitás előnyeivel és a túlvilági lét, az üdvösség lehetőségével ajándékozta meg.

Az emberi létezés céljáról, a halálközeli szertartásokban megnyilvánuló vallási előfeltevésekről szerezhető tudást tehát a lelkipásztor hivatalának jelképeivel idézi fel, ill. legitimálja újra. A haldokló körüli teendők folyamán részben épp azáltal enyhíti az eltávozó félelmeit, s támogatja szakrális optimizmusa³⁴ térnyerését, hogy jelenléte a keresztény világszemlélet alapigazságainak jelenlétével azonosul, s egyben demonstrálja azok örök érvényességét is.

3. Ahogyan azt az iménti bekezdések mutatták, aki a középkori keresztény világszemlélet szimbólumrendszerében szocializálódik, bizonyos szakrális jelkapcsolatokat, viselkedési sémákat általában maguktól értetődőknek tekint³⁵. A kozmoszban való tájékozódása annál kockázatmentesebb, minél masszívab-

monkosok ... engedély kérése nélkül gyóntattak, haldoklókat arra beszéltek rá, hogy templomukban temettessék el magukat és javaikból rájuk testáljanak...". In Harsányi András: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938, Nagy Károly Grafikai Műintézetének nyomása, 320. p. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadványai 16.). A városi plébániák egyházi gondviselői és a különféle szerzetesrendek között – mindenképp a temetés, a halotti szertartások alkalmazásával lélekváltsággént felajánlandó mortuarium (gyertya, értéktárgy, földterület stb.) megszerzése miatt – kialakult gazdasági érdekellentétét gyakran vezetett nézeteltérésekhez, peres eljárásokhoz. A plébániák és kolostorok rivalizálásáról, viszállyairól számos adat maradt fenn (lásd például Solymosi László: Mortuarium Magyarországon a 11–14. században. Századok, 1987. 4. sz. 557–559. p. stb).

33 Davori Relković Neda: Buda város jogkönyve. Budapest, 1905, Stephaneum Nyomda R.T. 140. p. (Művelődéstörténeti Értekezések 12.). Iványi Béla Eperjes későközépkori jogéletről szólva megjegyzi, hogy a végakarat kinyilvánításánál a lényeges kellék volt, hogy a végrendelező utolsó akaratát *reger corpore, mente tamen sana* és minden kényszerítő körülmény kizárásával nyilvánítsa ki." In Iványi Béla: Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletről. (Főleg a város 1424–1509-ből való jegyzőkönyve alapján.) Budapest, 1909, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.T. 26–27. p. Lásd még Holub József: Végrendeleti jogunk kialakulása. Különnyomat az Akadémiai Értesítő 1926. évi október-decemberi füzetéből. Budapest, 1926, Pallas, 7. p. vagy Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története (II. rész – 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig (Sopron, 1930, Székely és Társa Könyvnyomdája) Vö. az alábbi közleménnyel: Majthényi Mártonné szóbeli végrendelete 1517-ből. In Magyar Nyelv, 1959. 3. sz. 425–426. p.

34 Vö. a Riskó Ágnes tanulmányában (i. m. 138. p.) D.G. Hertztlől idézett „ösbizalom” fogalmával.

35 Vö. a következő bekezdés megszorító észrevételével.

bank tűnnek ezek a normatívák, s minél biztonságosabban vehetők, ill. adhatók át az egymást váltó nemzedékek között.

A szemlélők e rituális örökségének a haldoklás folyamatához kapcsolódó szokások, magyarázatok, a munkamegosztás rendje stb. ugyanúgy részét képezik, mint a szentek tisztelete vagy a világmindenség szerkezetéről alkotott hagyományos keresztény elképzelések. Változatlan³⁶ formában történő megóvásuk és átörökítésük (mindaddig, amíg képesek az együttélők – elsősorban a halálközeli válsághelyzet koordinálására irányuló – elvárásainak kielégítésére) az érintkező generációk elemi érdeke.

A krízishelyzet és a veszteségélmény enyhítése érdekében a körülállók cselekedeteit (s mértékadó gondolataik jelentős részét) – a haldoklóhoz és a túlélőkéhez hasonlóan – a közösség igyekszik teljesíthető, s egyben saját morális-hitéleti berendezkedését fenntartó szerepelvárások, rituális követelményrendszer segítségével szabályozni. E kulturális kódok gyors elterjedéséhez a mulandósággal foglalkozó példák és prédikációk ugyanúgy hozzájárultak, mint a rituális események nyilvánossága, vagy az a fokozott figyelem, amellyel a hátramaradók a haldoklót (mint „tanítómestert”) körülvették.

A korabeli szemlélő ennél fogva számos forrásból értesülhetett pl. arról, hogy a szenvedő számára elengedhetetlen a gyónás, az utolsó kenet és a végső útravaló szentségéből való részesülés, a keresztségi hitvallás megújítása; hogy a körülállók imái, könyörgései hozzájárulhatnak a beteg túlvilági boldogságához, s hogy az itt elsajátított cselekvési sémák megóvása és átadása révén maguk is erényes cselekedetet hajtanak végre. Hasonlóképpen közismert, hogy a túlélők kötelesek a hagyaték felosztásánál a testamentum szavai szerint eljárni, s hogy gondoskodniuk kell a holttest felkészítéséről, rituális szállításáról és elhelyezéséről éppúgy, mint a halott adósságainak rendezéséről stb.

Az agónia kísérőivel szemben támasztott rituális keresztény elvárások azonban – a krízishelyzet és a majdani gyászmunka koordinálásán, a haldoklók szükségleteinek tudatosításán stb. túl – a koegzisztencia belső egyensúlyát folyamatosan veszélyeztető (szociális, vallási, morális) kihívásokra adott közvetett válaszlépésként is értelmezhetőek. Hiszen a mulandósággal kapcsolatos viselkedési parancsok fenntartásában és szakralizálásában mindenekelőtt az együttélő közösség, végsősoron pedig az a társadalom érdekelt, amely fennmaradásának, elrendezettsége megőrzésének egyik potenciális zálogát látja az életút rituális fordulópontjaihoz „előírt” cselekvési modellek átörökítésében.

Az egyén jórészt az e normákban (is) kifejezésre jutó keresztény értékhierarchiának megfelelően észleli és „osztályozza” környezetének jelenségeit.

A krízishelyzetben résztvevők teendőit ismertető útmutatások ugyanakkor időről időre „rászorultak” arra, hogy a példabeszédekben stb. megjelenített

36 Itt jegyzem meg, hogy a rituális eszközkészlet, a ceremónia vagy a csoport struktúrájáról szólva legfeljebb a felsoroltaknak az *egyéni életút nézőpontjából észlelt, relatív változatlan-ságáról* beszélhetünk. A halálközeli rítus mint társas intézmény – nemcsak évszázadok során át szemlélve – létmódjának megfelelően a (hol látványos, hol lelassuló, de nyilvánvalóan) folyamatos átrendeződés terepe, amely az adott korszak uralkodó szociális, hitéleti stb. szükségleteihez, erőviszonyihoz igazodik. Innen nézve tehát véletlenül sem tekinthető statikus képződménynek.

keresztény érték kategóriák megkerülhetetlenségét a hallgatók ne csak lelkipásztoraik ismétlődő szentenciáinak (alighanem esetenként csak) mechanikus felidézése révén, hanem halálközeli, személyes tapasztalataikkal is igazolják.

A körülállók egyrészt úgy felelhetnek meg e rejtett elvárásnak, ha az agónia szertartásait szemlélve a korábbi prédikációkban elhangzott útmutatásokra, világszemléleti evidenciákra ismertek (ill. azokat vetítették ki a látottakra), s a halál beálltát követően testközeli tapasztalataik meggyőző erejével demonstrálták a megboldogulást elősegítő penitenciák fontosságát, a szónoklat, s egyben a túlvilági elképzelések szavahihetőségét.

Másrészt oly módon, ha a templomi intő példa hallgatói közül mindazok, akik részt vettek valaha nagybeteg kísérésében, a keresztény tanításokban rögzített sémák és irányelvek szerint elevenítették fel, ill. értékelték újra az agónia történéseit, s (elsősorban megrázó élményeikre hagyatkozva) ugyancsak a személyes érintettség affirmatív-rábeszélő erejével támogatták az elmondottak tekintélyét és sikerét. A körülállókkal szemben támasztott utóbbi elvárások célja az, hogy a mulandósággal kapcsolatos tanítások erkölcsi, vallási stb. alapértékei, a hétköznapok elrendezettségét biztosító cselekvési modelljei zavartalanul érvényesüljenek, s minél hatékonyabban gátolják meg (főként az ígéret és a fenyegetés technikái révén) a keresztény világszemléletnek ellentmondó nézetek terjedését.

A keresztény kísérők teendőit összefoglaló magatartásminták tehát a generációk rituális „poggyászának” meghatározó elemei, amelyek részt vesznek a közösség identifikálásában, „kollektív énképének” megeremtésében. A körülállók számára épp ezért létkérdés (és kitüntetett feladat), hogy előzetes ismereteik alapján tudatosítsák, majd személyes tapasztalataik során megfigyeljék és megerősítsék, ill. utódaiknak továbbadják mindazon útmutatásokat, amelyek megkönnyíthetik a haldokló körüli interakcióban való tájékozódást.

Teendők sora a nagybeteg szakrális, pszichés és fizikai gondozásán, a krízishelyzet korrdinálására hivatott rituális magatartásminták átörökítésén túl a mulandósággal kapcsolatos útmutatások sikerének elősegítéséig terjedt, s szorosan összekapcsolódott a haldoklóra és a túlélőkre kirótt rituális feladatok többségével.

PÉTER BERTA:

THE TASKS OF PEOPLE STANDING ROUND THE DYING PERSON IN THE CHRISTIAN RITES OF PASSAGE OF THE LATE MIDDLE AGES

In the following paper the author's aim has been to find out, what was expected of people keeping the dying person company during the terminal phase, i.e. of those standing round the death-bed. For this purpose, early texts on the subject, with special regard to documents recording the life of late medieval Hungarian guilds and codices written in Hungarian in the period concerned and even some contemporary pictures of *ars moriendi*, have been studied.

As a result of these investigations, the author has distinguished three significant groups of activities devolving upon those standing round the dying person, participating in the public, collective rite of departure. 1. Tasks related to securing the objective and subjective conditions for

the departure to be salutary. 2. Active and passive services rendered to promote the salvation of the dying beyond the grave and to relieve their pain, anguish and fear of death. 3. Efforts made to preserve, justify and transmit the ritual tradition of the community (e.g. the rules of conduct coordinating the patterns of behaviour towards the dying person etc.), the projection of the collective ego and the ideological foundations of mortality.

DR. EMMERICH TEMPFLI

MELANCHTHON UND DIE SYNODE VON ERDÖD
20. September 1545.¹

Für die Melanchthon-Forschung in Ungarn gilt schon heute die Anklage von vor 30 Jahren nicht mehr, daß sie noch immer in den Kinderschuhen stecke. Seit damals haben sich schon viele zur Entfaltung der Reformation in Ungarn und dem damit verbundenen unvergänglichen Verdienst Melanchthons geäußert. Neben der großen Gestalt der heimatlichen reformierten Geschichtsschreibung Jenő Sólyom² meldeten sich auch Endre Kovács,³ István Borzsák⁴ und viele andere mehr zu Wort.⁵ Die Arbeiten und Werke eines jeden einzelnen von ihnen haben dazu beigetragen, daß wir heute ein deutlicheres Bild über die Rolle des „Praeceptor Germaniae“ in Ungarn gewonnen haben.

An diesem Gesamtbild, das sich uns beim Vertiefen in diese Werke bietet, möchte ich nichts ändern. Nur lediglich mit einer Episode bereichern, die zwar neben anderen auch Jenő Sólyom erwähnt, sich aber – im Zusammenhang mit Melanchthon – nicht ausführlich damit beschäftigt.⁶ Gemeint ist die

- 1 Im Februar 1996 wurde in der protestantischen Welt des fünfhundertsten Todestags Philipp Melanchthons (1497–1560) gedacht. Dabei wurde in Form von Sonderveranstaltungen nicht nur an seinem Geburtsort Bretten bei Stuttgart an ihn erinnert, sondern ebenso in ganz Deutschland und auch weltweit, denn der große humanistische Wissenschaftler, Theologe, Erzieher und Reformator hat seinerzeit nicht allein das geistige Bild seiner engeren Heimat, sondern auch das des damaligen Europa nachhaltig geformt. Vielleicht wissen heute nur Fachkundige, daß die Reformation in Ungarn ganz speziell seinem Engagement zu verdanken ist. Die vorliegende Arbeit – ein Referat, gehalten anlässlich der Melanchthon-Konferenz in Bretten vom 2.–5. Mai 1996 – zielt darauf ab, das Wirken Philipp Melanchthons in Ungarn näher bekannt zu machen.
- 2 *Jenő Sólyom*, Melanchthonforschung in Ungarn, in: Luther und Melanchthon, hg. v. Vilmos Vajta, Göttingen 1961, S. 178–188.
- 3 *Endre Kovács*, Melanchthon in Ungarn, in: Philipp Melanchthon, Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae, hg. v. Vilmos Vajta, Berlin 1963, S. 261–269
- 4 *István Borzsák*, Zur Frage der Rezeption Melanchthons in Ungarn, in: Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen, hg. v. Leopold Magon u.a., Berlin 1969, S. 52–69.
- 5 Hier könnte man folgende Autoren und ihre Werke nennen: *Katalin Keveházi*, Melanchthon és a Wittenbergben tanult magyarok az 1550-es évektől 1587-ig (Melanchthon und die in Wittenberg studierenden Ungarn ab den 1550er Jahren bis 1587), Szeged 1986; *András Varga*, Molnár Gergely, Melanchthon magyar tanítványa (Molnár Gergely, der ungarische Schüler Melanchthons), Szeged 1983; und *Ágnes Szalay-Ritoók*, ungarischer Schüler Melanchthons: Josephus Macarius, in: Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 4/1968, S. 107–117.
- 6 *Sólyom* (wie Anm. 2), S. 183–184.

Synode von Erdöd (rumänisch: Ardud, deutsch: Erdeed) vom 20. September 1545.

Meiner Meinung nach lohnt es sich ihr Aufmerksamkeit zu widmen, nicht nur um festzulegen, welche ihrer Glaubensartikel dem geistigen Erbe Melanchthons entsprungen sind, sondern damit wir auch entdecken können – wenn wir auf die historischen Zusammenhänge besser achten – wie groß die Rolle Melanchthons in der Ausbreitung der Reformation im Nordosten Ungarns – Partium der genauere geographische Begriff – war.

Ursprünglich bestand das Partium aus den an den Theißufer und Siebenbürgen angrenzenden ostungarischen Komitaten. Nach dem Unglück von Mohács (1526) und der Besetzung Budas (1541) gelangte der südliche Teil von Partium unter türkische Herrschaft, der verbliebene nördliche Teil – der seine rechtliche Unabhängigkeit bis zum Ende bewahrte – schloß sich aber 1543 an das Fürstentum Siebenbürgen an.

Einer, der die aus der Vorzugstellung des Fürstentums herrührenden Vorteile suchte, war der Großherr Gáspár Drágfi aus Bélték (rumänisch: Beltiug, deutsch: Bildegg), dessen Vater János Drágfi es bis zum Fahnenträger des Königs gebracht hatte und als solcher in der Schlacht bei Mohács gefallen war. Gáspár Drágfi wurde 1506 geboren und war als kaum 20jähriger schon Herr der Erdöder, Csengerer und Óvárer Burgen, bzw. der dazugehörenden riesigen Gebiete. 1529 heiratete er Anna Báthori, die aus einer anderen großen Magnatenfamilie aus Szilágysomlyó stammte. Dadurch erweiterte er die Größe seines Herrschaftsgebietes und seines Einflusses. Mit dem Luthertum kam er lange vor 1540 in Kontakt, denn der zeitgenössische Historiker Antal Verancsics nennt ihn zum besagten Zeitpunkt schon einen Anhänger des deutschen Reformators.⁷

Obwohl Ferenc Tóth (1768–1844) folgendes über ihn schreibt: „Aber ohne an die Beleidigungen gegen den König János (Zápolya) [...] zu denken, nahm er die Sorgen der reformierten Prediger auf sich, und beschützte sie gern, [...]“,⁸ dürfte der endgültige und offene Beitritt auf die Seite der Reformation erst nach dem Tod des Königs János (1540) erfolgt sein,⁹ als der Großherr selbst kurze Zeit darauf (1542) den mittleren und nördlichen Teil der Diözese von Siebenbürgen mit Waffengewalt besetzte¹⁰ und diesen weder Königin Isabella, noch König Ferdinand überließ.¹¹

Wer kann Gáspár Drágfi die Lehren der Reformation nahegelegt haben? Es gibt einige, die sagen, daß es Mátyás Dévai war.¹² Aus anderen Quellen wissen wir aber, daß der „ungarischen Luther“ erst 1543 die Gönnerschaft des

7 *János Karácsonyi, Vince Bunyitay, Rajmund Rapaics, Ferenc Kollányi*, u.a. *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, Bd. I, Budapest 1906, S. 456–457, Nr. 471.

8 *Ferenc Tóth*, *Magyar és Erdélyországi Protestáns Ekleziásziák Historiája* (Die Geschichte der magyarischen und siebenbürgischen Protestantischen Kirchen), Komárom 1808, S. 74.

9 *Karácsonyi* (wie Anm. 7), Bd. IV, Budapest 1909, S. 6–7, Nr. 9.

10 *Karácsonyi* (Anm. 9), Bd. IV, S. 102, Nr. 86.

11 *Karácsonyi* (Anm. 9), Bd. IV, S. 122–125, Nr. 109; S. 153–154, Nr. 122; S. 172, Nr. 134.

12 *Tóth* (wie Anm. 8), S. 311.

Großherrn von Partium genießen konnte.¹³ Wahrscheinlich werden wir das, was ohnehin nicht das Wichtigste ist, nie genau erfahren.

Interessanter ist die Frage: Was hat Melanchthon mit all' dem zu tun?

Zwar trägt dieser Vortrag den Titel: „Melanchthon und die Synode von Erdöd“, dennoch möchte ich auf folgende drei Überlegungen aufmerksam machen: 1. Melanchthon spielte eine bedeutende Rolle in der Entstehung und Entwicklung von Gáspár Drágfís Hof in Erdöd, der die Reformation unterstützte. 2. Die Schüler Melanchthons waren es, die die Reformation in Partium in hohem und bedeutendem Maße vorangetrieben haben. 3. Die Synode von Erdöd entstand im Geiste Melanchthons; noch mehr, sie hatte in mehreren Punkten die von Melanchthon erfaßte *Confessio Augustana Variata* als Grundlage.

1. MELANCHTHON UND GÁSPÁR DRÁGFÍS HOF VON ERDÖD

Obwohl nach einem Spruch aus dem Altertum die Musen unter den Waffen schweigen, trifft er auf das Ungarn des 16. Jahrhunderts nicht zu. Dies war der Tatsache zu verdanken, daß die Niederlage bei Mohács den ungarischen Humanismus und die Renaissance in ihrer Blüte traf und so konnte sie diese beiden nicht völlig auslöschen. Gleichzeitig dürfen wir natürlich auch nicht die Wirkung der geistigen Revolution, die die Reformation darstellt, unterschätzen.

In den Städten und auf den adeligen Höfen des in viele Teile zerfallenden und unter dem Joch der türkischen und österreichischen Heere ächzenden Landes, bildeten sich winzige, neue Kulturzentren.¹⁴ Schon unmittelbar nach Mohács waren ihre Züge deutlich erkennbar, aber ihre Blütezeit erreichten sie erst in der zweiten Hälfte jenes Jahrhunderts, als Buda seine kulturelle führende Rolle endgültig verlor und die Stafette an Weißenburg (rumänisch: Alba Julia, ungarisch: Gyulafehérvár) und Klausenburg (rumänisch: Cluj-Napoca, ungarisch: Kolozsvár) weitergab. Diese neuen Kulturzentren im königlichen Ungarn entstanden also vorwiegend an denjenigen Orten und um diejenigen Personen, welche den neuen geistigen Strömungen und deren herausragenden Repräsentanten gegenüber offen geblieben waren. Charakteristisch für diese Zentren war die Eröffnung einer im Geiste der Reformation konzipierten und wirkenden Schule.

Obwohl auch Luther Kontakte zu den ungarischen Adeligen unterhielt,¹⁵ waren diejenigen Melanchthons etwas zahlreicher, und infolgedessen war seine Wirkung auf die ungarischen Magnaten, die sich dann für die Reformation leicht begeisterten, intensiver als die seines Freundes. In seinen Briefen

13 *Jenő Zoványi*, A reformáció Magyarországon 1565-ig (Die Reformation in Ungarn bis zum Jahre 1565), Budapest 1922, S. 182.

14 *Kovács* (wie Anm. 3), S. 269.

15 Er schrieb einen Brief an Ferenc Révay Gespann von Túróc, um ihn vor der Abendmahllehre von Zwingli zu warnen. Siehe *Karácsonyi* (wie Anm. 7), Bd. III, S. 385–386, Nr. 390.

schrieb Melanchthon nie über die abstrakten Thesen der Reformation, sondern – mit seiner glänzenden humanistischen Kultur – hat er den ganzen Menschen, mit seinen Problemen, Sorgen und Gedanken angepeilt, um ihn so für die Sache der Reformation zu gewinnen.

In einem Brief an Péter Perényi aus Munkács (ukrainisch: Mukacevo) zum Beispiel tröstet Melanchthon diesen in seinem Kummer wegen der schweren Situation Ungarns – während er ihn auf einen seiner Schüler Sigismund Torda aufmerksam macht –, und bittet ihn darum, – auch wenn sein Bemühen in der Verbreitung des reinen Evangeliums bis dahin noch nicht viele Früchte getragen hatte – auch weiterhin die Reformation auf seinen Besitztümern zu unterstützen.¹⁶ Er steht auch mit Tamás Nádasdy in enger Verbindung, und während er zwei seiner herausragenden Schüler – Mátyás Dévai und János Szilveszter – in die Obhut des Großherren empfiehlt, lobt er diesen, da er in solch' schweren Zeiten unter großen Ausgaben eine Schule in Sárvár gründete.¹⁷ Mit diesen humanistischen Verbindungen hatte Melanchthon einen so bedeutenden Einfluß auf die Großen der ungarischen Reformation, wie sonst kaum jemand.¹⁸

Obwohl er mit Gáspár Drágfi nicht in brieflichem Kontakt stand, konnte sich dieser dem Einfluß Melanchthons, der durch seine Schüler ausgeübt wurde, nicht entziehen. Denn, wenn Ádám Dankanits recht hat, und warum sollte er auch nicht, dann war Melanchthon im Siebenbürgen des 16. Jahrhunderts der meist gelesene Reformator, dessen Werke nicht nur von den Sachsen, sondern auch von den Magyaren mit Begeisterung gelesen wurden; außerdem regte sich im Intellektuellenkreis Siebenbürgens schon vor den 40er Jahren ein lebhaftes Interesse für den im Ruf eines hervorragenden Humanisten, Theologen und Erziehers stehenden Melanchthon.¹⁹ Es wäre interessant, nachzuforschen, was für Werke Gáspár Drágfi in diesen Jahren mit Vorliebe gelesen hat.

Die Zeilen Ferenc Tóth's könnten uns das verraten, denn ihm zufolge „[...] nahm (der Großherr) die Sorgen der reformierten Prediger auf sich und beschützte sie gern, und ernährte sie in seiner Stadt in Erdöd“.²⁰ Péter Bod (1712–1769) schreibt aber, daß Drágfi „[...] auf seinen Óvár, Csenger und Erdöd genannten Gütern Gelehrte versammelte“.²¹ Auch Ferenc Páriz-Pápai (1649–1716) belegt diese Aussagen, indem er über Drágfi schreibt, „daß er die Reformation mit Hingabe beschützt und den Geistlichen in den unter seiner Herrschaft stehenden Städten Újhely und Erdöd Asyl gewährt“.²²

16 *Zoványi* (wie Anm. 13), S. 226; *Karácsonyi* (wie Anm. 9), Bd. IV, S. 416–417, Nr. 375.

17 *Karácsonyi* (wie Anm. 7), Bd. III, S. 192–193, Nr. 206.

18 *Kovács* (wie Anm. 3), S. 262, wo man über den Einfluß Melanchthons auf die ungarische Kultur des 16. Jahrhunderts lesen kann.

19 *Ádám Dankanits*, Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen, Bukarest 1982, S. 52–53.

20 *Tóth* (wie Anm. 8), S. 74.

21 „[...] et (Drágfi) convocatis ad suas Possessiones Doctis in Óvár, Tsenger, Erdöd [...]“.
Péter Bod, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, Tom. I, Lugduni-Batavorum, 1888, S. 199.

22 Bringt *Albert Friedrich Lampe*, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*, Trajecti ad Rhenum 1728, S. 60.

Da wir auch wissen, daß er 1542 eine Schule gegründet hat, für deren Leitung er den gerade aus Wittenberg heimkehrenden Reformator István Kopácsi ersuchte,²³ können wir wohl darauf schließen, daß auch am humanistisch geprägten Hof Drágfi ein solcher Reformatorenkreis entstand, der in den nächsten Jahrzehnten ein wahres Heer von Reformatoren aus Partium auf den Weg schickte und über den – abgesehen von den oben genannten Anmerkungen – uns leider noch keine konkreten Angaben zur Verfügung stehen. Es wäre interessant die religiösen und kulturellen Tiefen dieses Renaissancehofes aufzudecken, so wie es in Fällen ähnlicher Höfe schon geschehen ist.²⁴

2. DIE MELANCHTHON-SCHÜLER AN DER SPITZE DER IN PARTIUM TOBENDEN REFORMATION

Es fällt sofort auf, daß die Mehrheit der Reformatoren in Partium die am Hof des Großherren Gáspár Drágfi verkehrten, in Wittenberg studiert hatten. Ungarische Studenten waren schon in den 30er Jahren des 16. Jahrhunderts in Wittenberg,²⁵ und im Laufe des Jahrhunderts besuchten mehr als Tausend von ihnen diese Reformationsstadt.²⁶ Melanchthon bekam schon 1518 einen der Lehrstühle der wittenbergischen Universität, den er 42 Jahre lang leitete. Während dieser Zeit kamen 442 ungarische Studenten hierher und wurden auch seine Anhänger.²⁷ Wir wissen, daß sich diese ungarische Studenten hier in Wittenberg nicht so sehr für Luther begeistern ließen, dessen Vorträge zunehmend mit deutschen Ausdrücken gespickt waren und die sie auch sonst schwerer verstanden,²⁸ sondern vielmehr für Melanchthon. Er, der die humanistische und reformatorische Gesinnung glücklicherweise in sich vereinte,²⁹ dem das Schicksal des unglücklichen Königreiches Ungarn am Herzen lag und der seiner ungarischen Studenten zuliebe am Anfang in seiner Wohnung, später dann (1547–1559) im Hörsaal der Universität Schriftauflegungen, sogenannte Ersatzgottesdienste hielt,³⁰ stand ihren Seelen viel näher. Diese zu Füßen Melanchthons sitzenden und sich an der Brust seiner Theologie ernährenden Schüler waren später diejenigen, die, wieder heimgekehrt, in den in Ungarn ablaufenden theologischen und kirchlichen Glaubensdisputen eine be-

23 *Kálmán Kiss*, *A szatmári reform. egyházmegye története* (Die Geschichte der Sathmarer Reformierten Diözese), Kecskemét 1878, S. 80.

24 *Szabolcs Ö. Barlay*, *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról* (Blume auf Ruine. Kapitel über die Renaissance nach Mohács), Budapest 1986.

25 *Friedrich-K. Schumann*, *Ungarische Studenten an den Universitäten Wittenberg und Halle-Wittenberg vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. in: *Ostdeutsche Wissenschaft*. Bd. 5. München 1959, S. 344–347, hier 344.

26 *Vilmos Frankl*, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* (Die heimatische und ausländische Schulung im XVI. Jahrhundert), Budapest 1873, S. 293.

27 Ihre Namensliste bringt Frankl (wie Anm. 26), S. 296–305.

28 *Sólyom* (wie Anm. 2), S. 182.

29 *Kovács* (wie Anm. 3), S. 269.

30 *Sólyom* (wie Anm. 2), S. 182.

deutende Rolle gespielt haben.³¹ Gleichzeitig waren sie diejenigen, die der ungarischen Reformation ihre charakteristischen Züge verliehen haben.³²

Was das Partium anbelangt: Interessanterweise nennt Vilmos Fraknói (1849–1924), der sich intensiv mit dem Thema beschäftigt hat, keinen Reformator aus Partium unter den Schüler Melanchthons.³³ Sicher, er hat zwar auch über die Gebiete jenseits der Theiß kein einziges Wort verloren, denn er hat vielleicht nicht genug Material diesbezüglich gefunden. Aber Studenten gingen auch von hier nach Wittenberg, denn heute ist es schon unbestritten, daß das Luthertum in Partium nicht von den Sachsen stammt, so wie dies in Siebenbürgen der Fall war, sondern seine Wurzel direkt in Wittenberg hatte. Und die erste lutherisch-ungarische Synode, die Synode von Erdöd, reicht unmittelbar bis nach Augsburg zurück.³⁴

Aber schauen wir einmal, wer diese aus Partium stammenden und an die Synode von Erdöd teilnehmenden Melanchthon-Schüler waren.

András Batizi (1510-?) schrieb schon um 1530 seine Lieder im reformierten Geist und der in Wittenberg studierende *István Gálszécsi* gewann ihn für die Lehre Luthers.³⁵ Auch er ging nach Wittenberg und laut Matrikel schrieb er sich am 19. März 1542 zusammen mit *Balázs Felnémethi* an der Universität ein.³⁶ Nach der Beendigung seines Studiums empfahl Melanchthon ihn *János Perényi* am 10. August 1543,³⁷ an dessen Hof er sich nur kurze Zeit aufhielt,³⁸ denn *Gáspár Drágfi* rief ihn in die Gegend um Sathmar, um hier seine Tätigkeit als Reformator fortzusetzen.³⁹ Als solcher nahm er an der Synode von Erdöd teil und wurde einer ihrer Leitgestalten.⁴⁰

Über *Mátyás Dévai* (1500–1545) haben schon viele geschrieben.⁴¹ Zweifellos war er der bedeutendste Schüler und Freund Luthers und Melanchthons. Am

31 *Kovács* (wie Anm. 3), S. 261.

32 *Schumann* (wie Anm. 25), S. 345.

33 *Vilmos Fraknói*, *Melanchthon és magyarországi barátai* (Melanchthons Beziehungen zu Ungarn), Budapest 1874.

34 *Karl Reinerth*, *Die Gründung der Evangelischen Kirchen in Siebenbürgen*, Köln–Wien 1979, S. 216.

35 *Gálszécsi* studierte 1532 dort. *Jenő Sólyom*, *Luther és Magyarország* (Luther und Ungarn), Budapest 1933, S. 150.

36 *Karl Eduard Foerstemann* (Hg.), *Album Academiae Vitenbergensis*, Leipzig 1841, Bd. I, S. 193 („*Andreas Batizi Vngarus*“).

37 *Corpus Reformatorum*, *Philippi Melanthonis Opera quae supersunt omnia*, de *Henricus Ernestus Bindseil*, Brunsvigae 1858, Bd. 10, 35–36, Nr. 7021. Bringt: Melanchthons Briefwechsel, bearbeitet v. *Heinz Scheible*, Bd. 3, Stuttgart–Bad Cannstatt, S. 415, Nr. 3290.

38 *Batizi* schreibt am 8. Dezember 1543 aus dem zum Besitz *János Perényis* gehörende *Eperjes* an Melanchthon. In diesem Brief bittet er Melanchthon unter anderem, die 16 geschickten Gulden seinen ungarischen Freunden: *Balázs Bihori*, *Caspar Pásztói*, *Christoph Schramm* und *Demeter Batizi* weiterzureichen. Brief s. *Ferenc Zsinka*, *Magyar protestáns Egyháztörténeti adattár* 11, (1927) 52–54. Bringt auch: *Scheible* (wie Anm. 36), Bd. 3, S. 453, Nr. 3388.

39 *Zoványi* (wie Anm. 13), S. 180.

40 „*Batizi* war an der Synode von Erdöd anwesend und so hat er auch seinen Teil dazu beigetragen, daß man in dieser Versammlung die in der *Confessio Augusta* enthaltene kirchliche Lehre angenommen hat“. *Sándor Payr*, *Az Ágostai Hitvallás története Magyarországon* (Die Geschichte der *Confessio Augustana* in Ungarn), Sopron 1930, S. 127.

41 Die bedeutendsten sind: *Imre Révész* (sen.), *Dévay Bíró Mátyás életrajza és irodalmi művei* (Die Biographie und die literarischen Werke von *Mátyás Bíró Dévai*), Pest 1863; *Imre*

3. Dezember 1529 schrieb er sich an der Universität in Wittenberg ein,⁴² wo er zwei Jahre lang studierte. Einer seiner besten Kenner, Imre Révész (1889–1967) schreibt über ihn: „[...] in den wichtigsten reformierten Glaubensbegriffen (ist er) der treue Nachfolger von Luther und Melanchthon. In den Glaubensformulierungen ist der Einfluß Melanchthons bei ihm das Vorherrschende“.⁴³ Auf die tragende Bedeutung dieser Aussage stoßen wir im Zusammenhang mit unserem Thema erst, wenn wir bedenken, daß obwohl Dévai zur Zeit der Synode von Erdöd nicht mehr gelebt hat, diese, laut Mihály Bucsay (*1912) die Frucht seines Wirkens war.⁴⁴ Dies ist auch der Grund dafür, daß sein Name an dieser Stelle genannt wird.

Über *Miklós Gyulai* ist mir leider nichts Näheres bekannt. Laut Eintragung war er im Mai 1543 an der Wittenberger Universität.⁴⁵

Der Name *János Kalocsai Fábri* kommt in der akademischen wittenbergischen Matrikel nicht vor, obwohl wir sicher sind, daß er 1544 von dort nach Hause nach Zilah (rumänisch: Zalau) kam.⁴⁶

István Kopácsi (†1562) ging im Juni 1542 nach Wittenberg. Laut Matrikelregister lautet sein Name: „Anno 1542. 24. juni. Stephanus de Kopacz Ung.“⁴⁷ Von hier kam er nach Erdöd, wo er die Schule, an der er östliche Sprachen unterrichtete, auf ein hohes Niveau an hob.⁴⁸ Laut Jenő Zoványi (1865–1958) dürfte er in Erdöd Rektor und Prediger gewesen sein, denn in dieser Zeit hat Balázs Székely das Amt des Pfarrers inne. Ebenso ist nach Zoványi auch nicht sicher, daß er der Leiter der Synode gewesen ist.⁴⁹ Es ist aber unbestritten, daß er an der Entstehung der Beschlüsse der Synode eine bedeutende Rolle gespielt hat.

Ebenso wenig wissen wir über *Ferenc Mohi* (?–1567), obwohl er einer der großen Persönlichkeiten der ungarischen Reformation ist. Am 22. März 1543 schrieb er sich an der Wittenberger Universität ein, und von dort kam er direkt in die Gegend von Sathmar. Unter den Unterschriften der Teilnehmer der Erdöder Synode treffen wir zum ersten Mal auf seinen Namen.⁵⁰

Die anderen kommen in der wittenberger Matrikel nicht vor,⁵¹ aber wie auch Jenő Sólyom mit einem konkreten Beispiel in Verbindung mit Péter

Révész (jun.), Dévai Bíró Mátyás az első magyar kálvinista (Mátyás Bíró Dévai, der erste ungarische Calvinist), Kolozsvár 1913; in deutscher Sprache s. den Artikel von *Thomas von Bogyay* in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 3, 1959, 2. Aufl., S. 311.

42 *Foerstemann* (wie Anm. 36), Bd. I, S. 137 (3. 12. 1529: Mathias Biro de Way).

43 Dévai Bíró Mátyás tanításai (Die Lehren von Mátyás Bíró Dévai), S. 165.

44 *Mihály Bucsay*, Der Protestantismus in Ungarn, Teil I. Wien 1977, S. 56.

45 *Foerstemann* (wie Anm. 36), Bd. I, S. 213.

46 *Dezső Prónay-László Stromp*, Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek (Ungarische Evangelische Kirchengeschichtliche Dokumente), Budapest 1905, S. 6.

47 *Foerstemann* (wie Anm. 36), Bd. I, S. 196.

48 *Kiss* (wie Anm. 23), S. 76, 78.

49 *Zoványi* (wie Anm. 13), S. 180.

50 Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon (Ungarische Protestantische Kirchengeschichtliches Lexikon), 3. Aufl. (Hg.) *Sándor Ladányi*, Budapest 1977, S. 411.

51 Falls Péter Egri nicht Simon Egri, Balázs Felnémeti nicht Máté Felnémeti und Domokos Batizi nicht Demeter Batizi ist. Schon Áron Kiss bemerkte, daß Lampe die Namen der Teilnehmenden der Synode von Erdöd fehlerhaft überliefert hat. *Áron Kiss*, A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései (Die Beschlüsse der im 16. Jahrhundert

Bornemisza beweist, ist dies vielmehr „ein Beleg dafür, daß sich viele ungarische – in Wittenberg studierende – Studenten nicht immatrikulieren ließen“.⁵²

In Partium wirkten also mehrere in Wittenberg studierende Reformatoren und diese nahmen auch alle an der Synode von Erdöd teil.

3. DIE THESE VON MELANCHTHON IN DER SYNODE VON ERDÖD

Die Synode von Erdöd, eine der allerersten in Ungarn und Siebenbürgen, wurde von Anna Báthori einberufen, denn ihr Mann, Gáspár Drágfi war schon am 26. Januar 1545 gestorben.⁵³ Die 29 teilnehmenden Geistlichen kamen aus den 4 Komitaten (Szabolcs, Szatmár, Szilágy, Ugocsa), die unter der Oberheit der vakant gebliebenen und teils von Gáspár Drágfi besetzten Diözese Siebenbürgen standen. Das besonders Interessante an dieser Synode war, daß außer den Prediger auch Laien teilnehmen durften,⁵⁴ laut Aufzeichnung von András Batizi wurden sogar für die zahlreichen Adligen und für das neugierige Volk Tische organisiert.⁵⁵

Während Ferenc Tóth auf vielen Seiten seines Werkes beteuert, daß die Synode unter calvinistischem Geist stand,⁵⁶ schreibt Zoványi, daß „die Beschlüsse der Synode im allgemeinen von lutherischer Auffassung durchdrungen sind, jedoch offenbart sich in ihnen auch Selbständigkeit, die aber bei weitem nicht eine Annäherung an die Helvetische Richtung zeigt, [...]“.⁵⁷ Und die lutherische Lehre ist in der Tat so deutlich in ihnen verfaßt, daß in dieser Zeit nicht einmal die Sachsen sich damit hätten rühmen können.⁵⁸ Kein Wunder, daß sie lange in dem Glauben lebten, auch einige von ihnen hätten an der Synode teilgenommen.⁵⁹

Daß die Synode lutherisch war, beweist auch József Benkő (1740–1814), der sich mit dieser gründlich beschäftigt hat, laut dessen Manuskript mit dem Titel *Synodi Erdödienses geminatae*, man keinen einzigen Adligen und Laien gehen ließ, solange diese nicht auf die *Confessio Augustana Invariata* geschworen hatten.⁶⁰ Dieses Glaubensbekenntnis fügten sie dann den Beschlüssen der Synode bei.

abgehaltenen ungarischen reformierten Synoden), Budapest 1881, S. 15.

52 *Sólyom* (wie Anm. 2), S. 181.

53 *Bod* (wie Anm. 21), S. 199.

54 „[...] ubi praeter Politicos cujusvis ordinis et Magnates praesentes erant Evangelii Ministri viginti novem [...]“ *Bod* (wie Anm. 21), S. 322.

55 *Bringt Kiss* (wie Anm. 51), S. 16.

56 *Tóth* (wie Anm. 8), S. 310–317.

57 *Zoványi* (wie Anm. 13), S. 177.

58 *Reinerth* (wie Anm. 34), S. 216.

59 *Andreas Scharsius*, *Compendium Actorum Synodaliūm*, S. 4. Zitiert von Ludwia Binder, Die frühesten Synoden der evangelischen Kirche in Siebenbürgen, in *Geschichtswirklichkeit und Glaubensbewährung*. Festschrift für Bischof Friedrich Müller, hg. v. Franklin Clark Fry, Stuttgart 1967, S. 220–244, hier S. 233.

60 Zitiert von *Kiss* (wie Anm. 51), S. 16, der das Manuskript Benkös noch gelesen hat.

Einige meinen, daß die Synode von Erdöd nicht mehr als eine feierliche Kundgebung der Trennung von der römisch-katholischen Kirche war.⁶¹ Zweifellos war sie sowohl dies, als auch eine Hinwendung zur reformatorischen Glaubenswelt hin, und gleichzeitig aber noch mehr: und zwar die Zusammenfassung der melanchthonischen Theologie in Partium. Wenn man die Texte der *Confessio Augustana Invariata* und *Confessio Augustana Variata* mit den Beschlüssen der Synode von Erdöd vergleicht, springen interessante Übereinstimmungen sofort ins Auge. Gerade diese sogenannten *loci communes* zeigen, daß es sich hier mehr als nur um Ähnlichkeiten handelt. Es lohnt sich die einzelnen Artikel genauer durchzugehen.⁶²

Die ersten drei beinhalten dieselben Glaubensformulierungen wie die *Invariata* und *Variata*, wenn auch nicht wortwörtlich, sondern nur auszugsweise. Im 1. Artikel bekennen die Teilnehmer den einen Gott in drei Personen nach der Auffassung der Väter und verdammen alle, die anderes glauben. Im 2. Artikel behaupten sie über Jesus Christus, daß er wahrer Gott, wahrer Mensch und der einzige Vermittler beim Vater ist und verdammen jene, die die Heiligen zu Vermittler machen. Im 3. Artikel erklären sie, daß die Rechtfertigung denen zuteil wird, die das als umsonst gegebene Gnade Gottes – für die Verdienste Jesu Christi – im Glauben empfangen.

Im 4. Artikel bekennen die Geistlichen, daß der Glaube ein Geschenk Gottes ist, und wenn man sagt der Mensch würde durch den Glauben gerechtfertigt, versteht man mit Glauben nicht nur geschichtliches Wissen, sondern auch dieses Vertrauen, mit dem man die Barmherzigkeit Gottes anruft und im Sohn Gottes seine Ruhe findet.⁶³

Und hier folgt die erste wortwörtliche Übereinstimmung der Synode von Erdöd mit der *Variata*. Der Begriff *historiae notitiam* kommt zwar in der *Invariata* vor,⁶⁴ aber während er dort nur im Zusammenhang mit den guten Werken fast nebensächlich erwähnt wird, wird er in Erdöd so gebraucht, wie in der *Variata*: als die Definition des wahren Glaubens. Der wahre Glaube ist mehr als nur eine Häufung *geschichtlichen Wissens* über Christus. Er ist das Annehmen seines Versprechens, in dem er uns die Vergebung unserer Sünden versichert.⁶⁵

61 *Binder* (wie Anm. 59), S. 234.

62 Den Text der Beschlüsse habe ich aus dem Werk von Péter Bod (wie Anm. 21), S. 323–325 genommen.

63 *IV. Fides justificat. – Fidem intelligimus esse donum Dei et cum dicimus fide justificari hominem, intelligimus Fidem, non tantum Historiae notitiam, verum et Fiduciam, qua apprehendimus misericordiam Dei et acquiescimus in Filio Dei. Damnamus eos, qui fidem dicunt humanis viribus acquiri et eam intelligunt esse tantum Historiae notitiam.*

64 *Admonentur etiam homines, quod hic nomen fidei non significet tantum historiae notitiam, [...] sed significet fidem quem credit [...] Remissionem peccatorum, quod videlicet per Christum habeamus gratiam, iusticiam et remissionem peccatorum. Melanthon* (wie Anm. 37, Bd. 26, S. 287–288).

65 *Et fidei vocabulum non solum cognitionem historiae de Christo significat, sed etiam credere et assentiri huic promissioni, quae est evangelii propria, in qua propter Christum nobis promittuntur remissio peccatorum, justificatio et vita aeterna. Melanthon* (wie Anm. 37), Bd. 26, S. 353.

Der 5. Artikel betont die Wichtigkeit der guten Werke, und obwohl man nicht ihnen die Rechtfertigung zuschreiben kann, sind sie doch notwendig, weil Gott das geboten hat. Mit ihnen kann man seinem Nächsten ein gutes Beispiel geben, und durch sie kann jeder seinen Glauben beweisen.⁶⁶ Dies kommt sowohl in *Invariata*, als auch in *Variata* vor. In der Klausel dieses Artikels gibt es aber einen Satz, der in der *Invariata* überhaupt nicht vorkommt, aber in der *Variata* mit genau denselben Worten zu finden ist, und damit vielleicht auch die Quelle darstellt. „Wir verdammen jene Heuchler, die ihren Glauben nicht durch gute Werke beweisen wollen und für sich selbst dennoch den *Titel als Lehrer Christi beanspruchen*.⁶⁷ Dies kommt so in der *Variata* vor: „Sed adversarii, quia corrumpunt doctrinam de fide, [...] jubent quaerere remissionem per propria opera, [...] abolent et veros cultus [...] obscurant opera, a Deo mandata, et longe anteferunt humanas traditiones. *Has ornant speciosissimus titulis, [...]*“⁶⁸

Der 6. Artikel beschäftigt sich mit den zwei Sakramenten und deren Spendung. Über die Taufe bekennen die Geistlichen, daß sie alle Sünden tilgt und die Gnade Gottes vermittelt. Im Abendmahl wird der wahrhaftige Leib und das wahre Blut Christi gegeben. Dieser Artikel drückt am allerdeutlichsten die enge Verbindung der Synode von Erdöd mit der Theologie, bzw. mit der *Variata* Melanchthons aus. Die Abendmahllehre wurde von den Ungarn schon lange Zeit eher mit den Augen Melanchthons als Luthers gesehen.⁶⁹ Dévai, von dem bekannt ist, daß er in den wichtigsten Punkten seiner Abendmahllehre Melanchthon folgt, durfte sie auf dem gesamten Besitz Gáspár Drágffis verkünden.⁷⁰ Interessanterweise verfassten die Synodalväter diesen Artikel nicht im Sinne seiner zur Auffassung Zwinglis nahestehende Lehre,⁷¹ sondern sie übernahmen fast wortwörtlich den Text der *Variata*: „De Coena Domini docent, quod *cum pane et vino vere exhibeantur corpus et sanguis Christi vescentibus in Coena Domini*.“⁷² Im Vergleich der 6. Artikel: „[...] *in Coena Domini sub pane et vino vere exhiberi corpus et sanguinem Christi*.“

In den danach folgenden Artikel findet sich zu unserem Thema nichts Nennenswertes. Der 7. Artikel sagt, daß man die Heiligen wegen ihrer Werke und der guten Beispielen verehren soll, aber er ist gegen die Anrufung der Heiligen als Mittler zwischen Gott und den Menschen. Der 8. Artikel unterscheidet vier Stufen der christlichen Freiheit. 1. Die Freiheit vom Gesetz, der

66 V. *Bona opera necessaria*. – Etsi autem bonis operibus non tribuimus justificationem quae solius fidei est, tamen ea dicimus esse necessaria et requiri a renatis; arbor enim bona fructus bonos facit. Requiritur enim bona opera propter tres causas. 1. Propter mandatum et gloriam Dei. 2. Propter aedificationem proximi. 3. Ut fidem nostram bonis operibus testemur, exerceamus et vocationem nostram recte faciamus.

67 Damnamus eos, qui bonis operibus tribuunt Justificationem et Hypocritas, qui nec vitam emendare nec fidem bonis operibus declarare volunt, *qui tantum titulo tenus professores Christi se profitentur*.

68 Melanthon (wie Anm. 37), Bd. 26, S. 364–365.

69 Bucsay (wie Anm. 44), S. 97.

70 Révész (wie Anm. 43), S. 174, 14, 16.

71 Dévai gestand, daß in der Kommunion der Gläubige den verklärten Leib Christi zu sich nimmt. Siehe Dévai Btró Mátyás, *Katehismus*, 105, bringt: Révész (wie Anm. 43), S. 33.

72 Melanthon (wie Anm. 37), Bd. 26, S. 357.

Sünde und dem ewigen Tod, 2. die Freiheit von den Gefahren der Welt, 3. die Freiheit von den Werken des Gesetzes, 4. und die Freiheit von allen menschlichen Überlieferungen.

Der 9. Artikel über die dreifache Beichte ist aber unserer Aufmerksamkeit umso mehr wert.

Die dreifache Beichte ist eine rein lutherische Lehre, mit der auch Melancthon sich sehr viel beschäftigt hat.⁷³ Auch Dévai hat oft darüber gesprochen.⁷⁴ Doch nicht das ist jetzt interessant. Der Text des Artikels schöpft sowohl aus der *Invariata*, als auch aus der *Variata*. In der *Invariata* steht, daß der Leib Christi nur denjenigen gereicht wird, die davor geprüft wurden und die Absolution bekommen haben.⁷⁵

Es gibt aber erneut einen Ausdruck, der sowohl in der *Variata*, als auch in den erdöder Beschlüssen identisch ist. Ich würde das als einen *terminus technicus* bezeichnen. Wenn beide Texte über die Auflistung der Sünden sprechen, weisen sie sie zurück mit der Begründung, daß eine solche Auflistung unmöglich ist. Und an dieser Stelle verwenden sie den gleichen Ausdruck: *laqueum conscientiae* (*Fessel, Strang des Gewissens*). Der 9. Artikel lautet so: „Asserimus triplicem Confessionem, Divinam, Fraternalam et Auricularem. Caeterum divinam et fraternalam dicimus esse juris divini, auricularem non item. Etsi autem non requirimus in auriculari confessione enumerationem peccatorum, partim propter impossibilitatem, partim propter *laqueum conscientiarum*, tamen in Ecclesia retinendam esse propter triplicem censem utilitatem: Doctrinam, Consolationem et Absolutionem, nec secus aliquem ad Communionem admittimus“. Und die *Variata* sagt: „[...] Postea excruciant conscientias acerba enumeratione delictorum [...]. Qualis enim *laqueus conscientiae* fuit traditio, quae praecepit, omnia peccata enumerare?“⁷⁶

In den folgenden Artikel treffen wie wieder auf die Texte der beiden Konfessionen. Der 10. Artikel sagt, daß das Oberhaupt der Kirche Christus ist und nicht die Sukzession der Bischöfe. Der 11. Artikel betont, daß die Geistlichen darum die Sukzession der Bischöfe verlassen haben, weil die Bischöfe die reine Lehre und die rechtmäßige Spendung der Sakramente entheiligt haben. Und Gott selbst sagt, daß man ihm mehr gehorchen muß, als den Menschen.

Nach alle dem, was hier zu Sprache gekommen ist, kann man die Aussagen des 12. Artikels besser verstehen und interpretieren, demzufolge die Synodälväter sonst mit den anderen Punkten der *Confessio Augustana Invariata* übereinstimmen.⁷⁷ Ferenc Tóth interpretiert dies folgendermaßen: Die Teilnehmer der Synode waren schon Calvinisten, denn wenn dies nicht der Fall

73 Melancthon (wie Anm. 37), Bd. 21, S. 137, 155, 157, 210, 217, 219, 220; Philipp Melancthon, Grundbegriffe der Glaubenslehre (*Loci communes*) hg. v. Friedrich Schud, München 1931, S. 238–241)

74 Bringt Révész (wie Anm. 43), S. 34.

75 Non enim solet porrigi corpus Domini, nisi antea exploratis et absolutis. Melancthon (wie Anm. 37), S. 302.

76 Melancthon (wie Anm. 37), Bd. 26, S. 383.

77 XII. In reliquis articulis consentimus cum Ecclesia vera, sicut patet in Confessione Fidei Augustate exhibita invictissimo Caesari Carolo V-to semper Augusto.

gewesen wäre, hätten sie bestimmte Glaubensfragen nicht gesondert diskutieren müssen.⁷⁸

Meiner Meinung nach versuchte die Synode, ihre eigene Lehre zu definieren und ihre eigene, unabhängige Kirchenordnung zu schaffen, wie dies die Sachsen schon vor einigen Jahren in Kronstadt gemacht hatten. Bei ihren Bemühungen hielten sie sich die *Confessio Augustana Variata* vor Augen: Einerseits, weil darin die reformierten Glaubenslehrsätze besser, deutlicher und ausführlicher erfaßt waren. Andererseits, weil die meisten Teilnehmer der Synode sie in dieser Form jahrelang von Melanchthon gehört hatten. Man kann also sagen – bildlich gesprochen –, daß die Synodalväter, als sie die Gründe für die Trennung von der römisch-katholischen Kirche und die wichtigen Punkte ihrer neuen Lehre und ihrer Kirchenordnung verfaßt haben, die *Variata* Melanchthons in der Hand hatten.

In der Einleitung sagte ich, daß die Melanchthon-Forschung nicht mehr in den Kinderschuhen steckt, so wie vor 30 Jahren. Zum Schluß würde ich aber sagen, daß wir noch Aufgaben vor uns haben. Auf die vielen offenen Fragen, die auch dieser Vortrag aufgerissen hat, lassen einige Antworten noch auf sich warten. Eine Tatsache ist aber deutlich geworden: und zwar, daß Melanchthon eine bedeutende Rolle in der Entstehung der Reformation in Partium gespielt hat.

ANHANG

Die Artikel des christlichen Glaubensbekenntnisses,
die in Erdöd von den Seelsorgerder ungarischen Kirchen am 20. September
1545 zusammen geschrieben wurden.

Der gute und große Gott wollte das Entstehen der menschlichen Versammlung, damit sie bei jeder Versammlung Ihn, mit seinem eingeborenen Sohn und seinem Heiligen Geist loben; und darum, indem wir uns aus der Gnade Gottes versammelt haben, wünschen wir, so weit wir es vermögen, Gottes Ehre vor der Welt zu fördern.

1. Artikel. Über die Dreifaltigkeit

Vor allem bekennen wir den einen Gott in der Dreifaltigkeit und die Dreifaltigkeit in der Einheit, nach der Meinung und Auffassung der rechtgläubigen Väter und verdammen alle, die anderes glauben, besonders diejenigen, die sagen, daß wir aus dem einen Gott drei Götter schaffen; solche Auffassungen wünschen wir zu verhindern, damit der Ruhm der Dreifaltigkeit gewahrt bleibe.

78 Tóth (wie Anm. 8), S. 310.

2. Artikel. Vom Sohn Gottes, dem einzigen Mittler

Weiterhin bekennen wir, daß Jesus Christus wahrer Gott und wahrer Mensch ist, Priester von Ewigkeit und unser einziger Fürbitter beim Vatergott und unter uns sündigen Menschen, und daß er zwei Naturen hat. Wir verdammen jene, die die aus dem Leibe geschiedenen Heiligen zu Fürbittern machen und die Glorie des Vermittlers Jesus auf die Heiligen übertragen.

3. Artikel. Von der Rechtfertigung des sündigen Menschen vor Gott

Wir bekennen, daß die Rechtfertigung und die Vergebung der Sünden mit dem Geschenk des Heiligen Geistes und des ewigen Lebens verbunden ist, umsonst gegeben ist auf die Verdienste Jesu Christi dem die Gnade Gottes im Glauben empfangenden Menschen. Wir verdammen jene Menschen, die im Rechtfertigungsstreit den Taten und Werken, Fasten und Wallfahrten und religiösen Vereinen die Rechtfertigung zuschreiben.

4. Artikel. Was ist und wie soll der Rechtfertigungsglaube sein

Wir wissen den Glauben als Geschenk Gottes, und wenn wir sagen, der Mensch wird durch den Glauben gerechtfertigt, verstehen wir im Glauben nicht nur geschichtliches Wissen, sondern auch dieses Vertrauen, mit der wir die Barmherzigkeit Gottes anrufen und im Sohn Gottes unsere Ruhe finden. Wir verdammen jene, die sagen, den Glauben könne man mit menschlicher Kraft aneignen und darunter bloß die Kenntnis und das Wissen der Geschichte verstehen.

5. Artikel. Aus welchen und wievielen Gründen muß man gute Werke tun

Obwohl wir die Rechtfertigung nicht den guten Werken zuschreiben können, da sie einzig und allein aus dem Glauben hervorgeht, halten wir sie trotzdem für notwendig und den Wiedergeborenen für erforderlich, weil der gute Baum gute Früchte bringt. Gute Werke sind aus drei Gründen erforderlich: 1. Aus Gottes Gebot und seinem Ruhm; 2. Zur Erbauung des Nächsten; 3. Damit wir unseren Glauben durch gute Werke beweisen und üben und so unsere Berufung gut erfüllen. Wir verdammen jene, die die Rechtfertigung den guten Werken zuschreiben, und jene Heuchler, die ihr Leben nicht verbessern und ihren Glauben nicht durch gute Werke beweisen wollen und sich dennoch kraft ihrer Titel als Lehrer der Christenheit bezeichnen.

6. Artikel. Zwei Sakramente, die Taufe und das Abendmahl, die Spendung dieser und die Ergebnisse

Bei den zwei Sakramenten und deren Spendung befolgen wir nur die Vorschrift Jesu und die der Urkirche, und bekennen, daß die Taufe alle Sünden tilgt und die Gnade Gottes vermittelt, und daß im Abendmahl der wahrhaftige Leib und das wahre Blut Christi gegeben wird. Wir wollen, daß die Verordnung Christi in allen Kirchen in der Muttersprache mit angemessener Verehrung, einem Ritus und in derselben Form vollzogen und gespendet wird. Wir verdammen jene, die die Erbsünde unterschätzen und jene die behaupten, die kleinen Kinder sollten nicht getauft werden. Weiterhin verdammen wir alle,

die die Vorschriften Christi mißachten, die das Abendmahl entheiligen und die das eine Element den Laien verweigern und den rechtmäßigen Genuß des Abendmahls, die Messe in einen abscheulichen Verkauf umwandeln. Wir verdammen all' die Lästerer, die die Institution Christi, die in unseren Kirchen besteht, des Teufels Messe nennen. Darum verordnet diese Versammlung diese Lästerung zu beheben und die Lästerer zu bestrafen.

7. Artikel. Über die verstorbenen Heiligen, die man verehren soll, in dem man ihre guten Werke nachahmt, ihre Berufung und ihre Liebe schätzt, aber sie nicht anruft um Hilfe

Die aus diesem Leben geschiedenen Heiligen verehren wir, indem wir ihnen nachfolgen, aber das Vertrauen unseres Herzens nicht in sie setzen und sie auch nicht um Hilfe bittet. Wir folgen ihnen im Glauben und in den Werken ihrer Berufung und Liebe. Weiterhin preisen wir Gott in den Heiligen und danken ihm, daß Er uns den Weg des Glaubens und der Gnade gezeigt hat. Wir rühmen auch die Heiligen, daß sie mit Hilfe der Gnade Gottes der Kirche treu lebten und mit ihren guten Werken strahlten. Wir verdammen jene, die gegenüber Christus geschuldetes Vertrauen sich an die Heiligen wenden und deren Hilfe suchen.

8. Artikel. Die Stufen der christlichen Freiheit

Wir unterscheiden vier Stufen der christlichen Freiheit. 1. Daß wir durch Christus vom Zorn Gottes, von der Verdammung des Gesetzes, von der Sünde und vom ewigen Tod befreit worden sind. 2. Daß wir in den Gefahren der Welt vom Heiligen Geist beschenkt wurden, und in allem Elend bewahrt wurden, nicht daß wir von der Größe der Gefahr besiegt, das Evangelium verlassen. 3. Und was die Rechtfertigung anbelangt: wir sind befreit von den Werken des Gesetzes; und was den Gehorsam anbelangt, sind wir nicht entbunden vom Moralischen. 4. Daß wir von allen menschlichen Traditionen, Riten und von den Vorschriften der Bischöfe, die sie zur Unterwertung der Seelen als notwendigen göttlichen Dienst erfordern, frei sind. Wegen der guten Ordnung übrigens kann man gnädig jene Riten beibehalten, die tatsächlich unmittelbar erforderlich sind, wie die notwendigen Gottesdienste von denen wir meinen, daß diese mit der christlichen Freiheit zu halten sind.

9. Artikel. Von der dreifachen Beichte oder Sündenbekenntnis, warum die Ohrenbeichte in der Kirche aufrechtzuerhalten ist? Aus drei Gründen: Der Wissenschaft wegen, des Trostes und des Freispruchs wegen

Wir bekennen uns zu dreierlei Beichten: zur göttlichen, brüderlichen und zur Ohrenbeichte. Übrigens betrachten wir die göttliche und brüderliche als von göttlicher Herkunft, die Ohrenbeichte aber nicht. Obwohl wir bei der Ohrenbeichte die Aufzählung der Sünden nicht wünschen, einerseits wegen der Unmöglichkeit, andererseits wegen der Lästigkeit des Gewissens, dessen ungeachtet ist sie in der Kirche beizubehalten, des Wissens, des Trostes und des Freispruchs wegen, ohne sie lassen wir niemanden zum Abendmahl.

10. Artikel. Über das Oberhaupt der Kirche, das Christus ist und nicht die Sukzession der Bischöfe

Unsere Gegner verleumden uns damit, daß wir kein Oberhaupt, keine Fürsten und keine Ordnung hätten. Aber wir bekennen uns zu Christus als das Oberhaupt der wahren Kirche und glauben, daß wir alle seine Glieder sind. Unsere Fürsten und bürgerlichen Gesetzgeber ehren wir, ihre Ämter, die Gott und seine Ehre nicht mindern, nach dem Wort Gottes lieben wir gehorsamst. Wir sind nicht ohne Ordnung, weil es zwischen uns Seelsorger, Kirchendiener und Hörer gibt, wie Paulus sagt: „Und er gab einigen das Apostelamt, andere setzte er als Hirten ein, andere als Lehrer, damit sie (die Heiligen) von allem Wind der Wissenschaft nicht hin und her geschleudert werden“. Obwohl in den kirchlichen Hymnen und Reden nicht überall dieselbe Ordnung von uns eingehalten wird, halten wir in Wissenschaft, in der Entbindung und in der Spendung der Sakramente die einzig und gleiche Zeremonie und sogar in der Feier der Feste in dieser Region unterscheiden wir uns nicht viel. Darum verdammen uns unsere Gegner ohne Grund.

11. Artikel. Warum wir die Sukzession der Bischöfe verlassen haben? Aus Gottes Gebot

Unsere Gegner verleumden uns damit, daß wir die Sukzession der Bischöfe verlassen haben. Wir taten es nicht ohne das Gebot Gottes. Weil sooft bei der Sukzession der Bischöfe das Licht des Evangeliums erlischt, war es notwendig, daß wir etwas anderes suchen, wie es geschrieben steht: „Wenn jemand ein anderes Evangelium verkündet, soll verdammt sein“. Darum rufen wir Gott zum Zeugen an, daß wir die Bischöfe mit Freude hören und ihnen gehorchen wollen, wenn sie nur vom Evangelium nicht abweichen würden; da sie die reine Wissenschaft verraten haben, die Lehre und die rechtmäßige Spendung der Sakramente entheiligt haben, müssen wir Gott mehr gehorchen als den Menschen. Darum verdammen wir alle, die die Kirche zur Sukzession der Bischöfe binden, wie wenn sie rechtlichen Vorrang hätte vor allen anderen Dienern des Evangeliums und wie wenn die Kirche nur menschliche Institution wäre. Wir verdammen auch diejenigen, die sagen, daß bei denjenigen, die keine Rechtsnachfolger der Bischöfe haben, es weder Weihe, noch Geistlichkeit, noch Kirchenverfassung gäbe, weil die Kirche weder an ein Ort, noch an die Sukzession der Personen gebunden ist, wie es Christus klar sagt: „Seht, hier ist der Christus, oder dort, so glaubt es nicht!“ Und wie es bei Lukas heißt, daß: „Das Reich Gottes wird nicht so kommen, daß ihr es wißt“, – sondern das Reich Gottes ist nur an das Wort Gottes gebunden.

12. Artikel. Übereinstimmung mit der Confessio Augustana

Bei den übrigen Glaubensfragen sind wir eins, mit der wahren Kirche, wie sie offenkundig zu ersehen sind in dem Glaubensbekenntnis, das zu Augsburg seinem immer majestätischen, unbesiegbaren Kaiser Karl V. 1530 übergeben wurde.

Stephanus Kopácsi	Andreas Batizi	Stephanus Babolcsai
Blasius Székely	Bernatus Börvei	Nikolaus Gyulai
Johannes Kalocsai	Jakobus Thuri	Johannes Bácsmezei
Demetrius Tordai	Georgius Váci	Blasius Ilosvai
Johannes Ecsedi	Thomas Huszti	Johannes Kászoni
Ambrosius Ceglédi	Petrus Egri	Domenicus Szadai
Domenicus Batizi	Martinus Dési	Laurentius Batizi
Mateus Felnémeti	Johannes Szakácsi	
Michael Csehi	Franciscus Mohi	
Clemens Berkeszi	Michael Debreceni	
Nikolaus Dévay	Johannes Miskolci	

MELANCHTHON UND DIE SYNODE VON ERDÖD (1545)

- LUDWIG BINDER, *Die frühesten Synoden der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, in: *Geschichtswirklichkeit und Glaubensbewehrung*, Festschrift für Bischof Friedrich Müller, hg. v. Franklin Clark Fry, Stuttgart 1967.
- PETER BOD, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, Bd. I., Lugduni-Batavorum 1888.
- ISTVÁN BORZSÁK, *Zur Frage der Rezeption Melanchthons in Ungarn*, in: *Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen*, Berlin 1969.
- MIHÁLY BUCSAY, *Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978*, Teil I., Wien-Köln-Graz 1977.
- ÁDÁM DANKANITS, *Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen*, Bukarest 1982.
- TIBOR FABINY, *Luthers Beziehungen zu Ungarn und Siebenbürgen*, in: *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546*, hg. von HELMAR JUNGHANS, Berlin/Göttingen 1983.
- K.E. FOERSTEMANN (Hg.), *Album Academiae Vitebergensis*, Leipzig 1841.
- VILMOS FRAKNÓI, *Melanchthon Magyarországi barátai*, Budapest 1874.
- ENDRE KOVÁCS, *Melanchthon und Ungarn*, in: *Ph. Melanchthon, Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae*, Berlin 1963.
- A. F. LAMPE, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*, Trajecti ad Rhenum 1728. (Utrecht)
- Melanchthons Briefwechsel*, Kritische und kommentierte Gesamtausgabe, im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften hg. v. Heinz Scheible, Bd. 1–4: Regesten 1–4529, Stuttgart-Bad Canstatt 1977–1983.
- Monumenta Ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, hg. v. V. Bunyitay, Budapest 1902ff.
- W. H. NEUSER, *Luther und Melanchthon – Einheit und Gegensatz*, München 1961, 25–34 MBW 3646, 3653, 3668, 3671.
- W.H. NEUSER, *Der Ansatz der Theologie Philipp Melanchthons*, in: *Beiträge zur Geschichte Reformation* 9, Neukirchen 1957 (NB, 710. 175-B)
- W.H. NEUSER, *Die Abendmahlslehre Melanchthons in ihrer geschichtliche Entwicklung (1519–1530)*, in: *Beiträge zur Geschichte Reformation* 26, Neukirchen 1957 (NB, 710. 175-B. 26).
- KARL REINERTH, *Die Gründung der evangelischen Kirchen in Siebenbürgen*, Wien 1979. (Studia Transylvanica Bd. V.)
- IMRE RÉVÉSZ, *Dévai Bíró Mátyás tanításai*, Kolozsvár 1915.

- JENŐ SÓLYOM, *Melanchthonforschung in Ungarn*, in: Luther und Melanchthon, Göttingen 1961, S. 178–198.
- ANDREAS SCHARSIUS, *Compendium Actorum Synodaliūm*. (ms.)
- F. K. SCHUMANN, *Ungarische Studenten an den Universitäten Wittenberg... vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, in: *Ostdeutsche Wissenschaft* 5, 1958, 344–347.
- PAUL SCHWARZENAU, *Der Wandel im theologischen Ansatz bei Melanchthon von 1525–1535 (NB, 884, 502-B)*
- FERENC TÓTH, *A Magyar és Erdélyországi Protestáns Ekkleziák Historiája*, Pest 1808.

IMRE TEMPFLI

MELANCHTON AND THE SYNOD HELD IN ERDŐD, ON 20 SEPTEMBER 1545

The author commences his study by offering a brief survey of the contacts between Melanchton and Caspar Drágffy's Court and stressing the importance of Melanchton's disciples in disseminating the ideas of the Reformation all over the Parts (Partium). Then he proceeds to analyze Melanchton's influence on the decisions of the Synod of Erdőd.

Previous studies of this subject have not detected Melanchton's influence on this region. The author's arguments are based on Melanchton's two Confesions of faith, the *Confessio Augustana Invariata* (Augsburg Confession) and the *Confessio Variata* (the altered edition of the Augsburg Confession). He compares the Confessions with the decisions adopted by the Synod of Erdőd and comes to the conclusion that surprising parallels can be found between them. *Loci communes* can be discerned in both Melanchton's articles and those of the Synod, (a fact) which seem to prove that much more is involved here than mere similarity: the twelve articles adopted by the Synod of Erdőd are actually an epitome of Melanchton's theses for the Partium. The author is making this quite clear as he takes into account and examines the articles. The 29 ministers attending the Synod undertook to formulate the doctrine of their creed, to state their confession and to organize an agenda for their own Church. Those attending the Synod were former students of the University of Wittenberg, and when they carried out the tasks they had set themselves, they had Melanchton's *Confessio Augustana Variata* in mind. It was his doctrine they were taking into consideration.

BOROVI JÓZSEF

EGY NÓGRÁDMEGYEI RÉGI ANYAKÖNYV
KAZÁR, 1695.

Az egyháztörténetírók mellett újabban a széles néprétegek történetének kutatói is észrevették, hogy felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot jelent számukra az egyházközség életének keresztmetszetét nyújtó plébániai levéltár. Habár gazdagság tekintetében sokszor alatta marad a világi levéltárak gazdagságának, mégis sajátos jellegénél fogva fontos kiegészítője lehet a széles néprétegek életéről alkotott történelmi rekonstrukcióinknak. A plébániai levéltár legfontosabb darabja az anyakönyv, mert benne nemcsak a hívek vallásos élete tükröződik, hanem a községtörténet, a nemzetiségi, – népmozgalmi, – művelődéstörténeti és társadalmi viszonyok története is.

Az Egyházban már a III. századtól kezdve szokás volt, hogy feljegyezték a kereszteltek és a halottak neveit, de a mai anyakönyvekhez hasonló feljegyzések vezetésére csak a késői középkorban került sor. Ezekben az időkben azonban még nem volt általános a szokás és nem volt egyetemes törvény, mely elrendelte volna. Az egész katolikus Egyházra vonatkozólag a trienti zsinat írta elő 1563-ban a házassultak anyakönyvének vezetését és ezzel kapcsolatosan a kereszteltek anyakönyvének vezetését is. Az 1614-ben kibocsátott *Rituale Romanum* már a halottak anyakönyvezését is megkívánta, valamint a hívek nyilvántartását is. A központi rendelkezések kialakulásának lassú menete ellenére is az anyakönyvek vezetése a XVII. század első felétől kezdve meglehetősen általános. A magyar viszonyok között az anyakönyvek vezetése csak lassan kezdett meghonosodni. A török idők bizonytalan életkörülményei nem kedveztek az egyetemes egyházi törvények megvalósításának és a szervezett egyházi élet kiépítésének. Amint azonban a török uralom visszahúzódott az előretolt bástyáktól és a magyar földön kezdetét vehette a nyugalmasabb élet, a rendszeres lelkipásztori munka a missziósok hullámzó lélekfrissítése helyett, azonnal megkezdődött a hívek lelkiéletének írásokba fektetett megnyilvánulása is: az anyakönyvezés.

Az esztergomi régi, még fel nem osztott egyházmegye eleven bizonyossága annak, hogy a töröktől meg nem szállott területen az anyakönyvezés is hamarabb meggyökeresedett, mint a déli, elfoglalt és megszállva tartott területeken. Találunk ugyanis itt már mint a Nyitra-megyei Bajnán 1600-ból, Bazinban 1642-ből, Báthon 1656-ből anyakönyveket, de a többség az 1680-as évek után kezdődik. Ahol az 1690-es években pap működött, ott már anyakönyvet is vezetett az illető.

Nógrád megyében a legrégebbi anyakönyvet a divényi egyház őrzi, mely az 1690. évvél veszi kezdetét. Időrendben a szécsényi anyakönyv következik utána, mert az, az 1694. évvel kezdődik. Közvetlenül utána következik a kazári 1695. évvel és ezután a gácsi 1696-tal, és végül 1697-tel kezdődik a sóshartyáni anyakönyv.

Az anyakönyvek kezdésének időpontjai és helyei szemléltetően világítják meg a török után kialakuló egyházi élet kristályosodási pontjait is. Északon Divény és Gács, keleten Kazár, délen Sóshartyán, nyugaton Szécsény jelzik azokat a pontokat, ahol megvetette lábát egy-egy pap, hogy kovászként átjárassa az őt körülölelő területet. A nyugati területeken még Nagyzellőn is volt pap a XVII. század utolsó évtizedében, de anyakönyvet akkor még nem vezetett, vagy ha igen, akkor elveszett, mert csak 1722-től maradt fenn ilyen, bár kimutatható, hogy papja, 1674-től állandóan volt. Akár eggyel több, akár eggyel kevesebb volt is a papok száma, az kétségtelen, hogy roppant nagy terjedelmű volt akkoriban egy-egy plébánosnak a joghatósági határa.

Vegyük figyelembe a Keleti-Nógrád egyetlen plébániáját: Kazárt. A törökök visszavonulásával felszabaduló országrészek új, friss lélekzetvételhez jutottak és újra megindult bennük és közöttük a lassú vérkeringés. A föld népét már nem zaklatná a török had rabló kicsapongása, gyökeret ereszthetne, építhetne, terjeszkedhetne. Az elpusztított Nógrád megye mindennapi élete is lassan megindulna, de a zsendülő új életet, a német császári ezredek betelepítése kezdi fojtogatni. 1683-tól kezdve megkezdődött Nógrádban is a birtokrendezés, mely a török idők birtokosainak elmozdításából és új földesurak birtokba-helyezéséből állott. Amíg a birtokos réteg átrendezése tartott, egész sor császári ezredet helyeztek el a várakban és falvakban, eltartásukat pedig a népre rótták. Nógrád várából csak 1685-ban vonult ki a török, és most ezután pedig az itt maradt császári csapatok jelentettek teherterét a nép számára és akadályt gazdasági nekilendülésben. A töröktől való megszabadulás, a felszabadító németek uralmát jelentette Nógrád megye területén is.

Az egyházi élet nem tudott tartósan gyökeret verni és virágba borulni a török uralom alatt, mert se páztor, se hívő nem maradt tartósan egy helyen sokáig. A töröktől való megszabadulást követő évben – 1688-ban – tartott egyházlátogatás e vidékről a következő képet festette az érsek elé:

Fülek-Püspöki: Templum et parochia totaliter desolata et nemine inhabitatur. In pari desolatione sunt: Szomos Uifalu, Saigo Tarján, Kis Terenye.

Kazár: Templum superest, vacuum, Pagus funditus exustus.

Magyarul annyit jelent, hogy Fülekpüspöki, Somosujfalu, Salgótarján, Kisterenye, Kazár kietlen puszták, elpusztult templomok és parochia jellemzik e helyeket. Kazáron a templom megmaradt de üresen, különben az egész falu teljesen leégett.

Később, amikor Ordódi főesperes újra számbavette a bajokat a szűkszavú felsorolásba a következőket vette be:

Kazár, Ecclesia remansit, pagus desertus,
Sele filialis ad Kazár, deserta,
Homok Terenye deserta,

Salgó Tarján deserta,
Egyház Terenye deserta,
Verebély filialis ad Bárkány deserta.
(Egyet. Kvt. Coll. Hevenesi LXI. 219.)

Amikor tehát 1688-ban elpusztult falunak sorolja fel a főesperes Kazárt, Mátraszelét, Homokterenyét, Salgótarját, Kisterenyét és Verebélyt – hogy a nem említett Mátranovákról és Vizslásról, Pálfalváról és Baglyasaljáról ne is beszéljünk, mert a főesperes sem beszél, akkor ebben a szomorú állapotú világban már növekedtek a papnevelékekben azok, akik majd mint fiatal papok, mint ugartörök előljárnak a településben éppúgy, mint az újjáépítésben.

1689-ben már a bécsi Pázmáneum növendékei között találjuk kis és nagybélai Béllay János teológust, aki felszentelése után első felszentelt papja lett Nógrád-megye keleti részének. Ez a Béllay valószínűleg ugyanaz lesz, akiről Kollányi emlékezik meg az Esztergomi Kanonokok c. könyve 337. lapján, de ő felsőbélai Béllay Jánosnak címezi. Az elírás nyilvánvaló, mert az általam említett névírás – azaz kis és nagybélai Béllay János – az ő személyes bejegyzésén alapul, melyet sajátkezűleg írt a kazári anyakönyvbe. A fiatal pap felszentelése után csak 1695-ben érkezett meg Kazárra. Első állomáshelye volt-e vagy már talán a második, nem tudjuk. Különbösen is, akkor nem volt újság az, hogy a felszentelt fiatal papok azonnal önálló helyet kaptak, hiszen sok volt az üres és betöltetlen plébánia és kevés a pap. Személyének ez nem kitüntetés volt, hanem egy természetes következmény: elvégezte a teológiát, tehát plébániát kapott.

Kis és nagybélai Béllay János fiatalon, alig 25 éves korában került Kazárra plébánosnak. Az új plébános 1695 januárjától kezdett anyakönyvet vezetni, a bevételekről és kiadásokról számadást készíteni és új életet kezdeni a sokszázéves régi romokon. A bőrkötetes, a használattól már megkopott könyvnek talán csak egyetlen lapja hiányzik. Kár ezért az egyetlen lapért is, mert mindjárt a bevezető sorokat törli ki a kutatási körünkből és a keresztelési adatokat így csak a 33. sorszámtól kezdve tudjuk végigkísérni.

A vizsgálódásunk alá vett kazári anyakönyv négy részre tagolódik. Az első rész a kezdetleges, de e korban egészen elfogadott pénztárkönyv, a második rész a kereszteltek, a harmadik a házasultak, és a negyedik rész a halottak bejegyzésének céljaira szolgál. Az újonnan meginduló egyházi életnek minden mozzanata, tehát egyetlen könyvbe van foglalva. Amit tehát erről a kazári egyházzal tudni lehet, amit a körülötte lévő egyházakról felkutatni lehet, azt ez az egyetlen könyv nyújtja számunkra. A következőkben tehát, amit felsorolunk, azt mind ebből az egy könyvből merítettük.

Béllay János kazári plébánosnak voltak elődjai a Szent Ilona tiszteletére szentelt templom szolgálatában, de közvetlen elődje úgy látszik nem. Az 1674-ben tartott egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a kazári vallási állapotok még kielégítő képet nyújtanak. A templom külsőleg és belsőleg rendben volt, a hívek áldozatkészsége is nagy volt, mert amikor látták, hogy a férfiak új főoltárt állítottak, akkor az asszonyok is összeadtak 30 forintot és egy Mária oltárt állítottak a templomba. Két harang is hívogatta az embereket, melyek

közül egy a templomon lévő toronyban volt elhelyezve, a másik pedig a haranglábon. A felszerelés is azt mutatja, hogy itt akkor elevenebb egyházi élet folyhatott. Plébánosa volt akkor Petri Miklós nevű felszentelt pap, aki egy jó állapotban lévő és nemrég épült faházban lakott. De egy évtized akkor is nagy idő volt, és mint láttuk, 1688-ban már úgy emlékezik meg a vizitáló főesperes Kazárról, mint elpusztult, kiégett faluról, ahol az üres templom áll csak egymagában.

1674-től eltelt 20 esztendő alatt sokféle változás történt a megye területének életében is. Az 1688-ban még kiégett faluhelynek tartott terület hat év alatt lassan újra benépesedhetett, mert amikor Béllay megérkezett Kazárra és átvette a plébánia vezetését, a templom ládjában 18 rajnai forintot talált, mint maradékot. Ez pedig csak úgy történhetett meg, ha visszatelepülő régi lakosok újra birtokukba vették a templomot, használták annak birtokait és javait, amelyeknek árendája évről-évre gyarapodva elérte a 18 rajnai forintot. Az új plébános elsősorban számbavette plébániájának anyagi erejét, hogy reálsan tudjon beruházásokat eszközölni. Amikor összesámlálta és beszédte a templompénzből kölcsönvett, vagy bérletként be nem fizetett összegeket, valamint az 1695. évi tized-részesedést is, a templomládában talált 18 rajnai forinttal együtt 78 Rh. Ft. és 21 den. tőkéje volt együtt. A hívek használták a templom földjeit, rétjeit és amikor megjött közójük a plébános, akkor minden nehézség nélkül fizették le a bérleti összeget az elmúlt évek bérlete fejében. Az ilyen anyagi alap mellett már szó eshetett a kazári templom felszerelésének a terveiről. Viszont arra is vigyázni kellett, hogy az elkövetkező években már nem minden esztendő fog ilyen jelentős bevételt hozni. A fiatal plébános a kiadások között felsorolja az albához, humeraléhoz, korporáléhoz, és karingekhez vásárolt vászon értékét, a hozzávaló cernát, a varrást, a mosáshoz való szappant. A régi felszerelésekből úgy látszik ampolna nem maradt, mert ezeket a filigrán kis kancsókat gyors egymásutánban kellett vennie. Sőt azt is tudjuk a kiadásokból, hogy a kezeink között lévő legrégibb kazári anyakönyv, remek bőrkötésével elég drága, 3 Rh. Ft. volt. A kiadások között szerepel egy harang vásárlás is. Olcsón kapták, mert a régit beadták és beszámították az új harang árába. Hogy hová állították az új harangot azt nem tudjuk, de új vasszerkezetet is kellett vásárolni és felszerelni az is biztos, mert a felállítás-hoz szükséges vasakat is elszámolásba veszi a plébános. A templomtető javítás apró összege azt mutatja, hogy vagy nem sok reparálás volt a templomon, vagy a tető volt kicsi. Az 1695. évi kiadásokban még a szent olajok és a szentelt víz tároló edények vásárlása jelentett nagyobb tételt. Az egész évi gyertyaszükséglet kielégítése kevesebbet tett ki, mint a könyv ára. Éppen egyharmadát, 1 forintot. A magános fekete stóla vásárlása bizonyára a temetésekhez kellett, hiszen akkor még fekete palástban nem temettek, főleg a szegényebb helyeken. Ilyenformán az 1695. évi összes kiadások messze alatta maradtak a bevételeknek, de vigyázni is kellett, mert a következő években már biztos bevételre csak a tized-részesedésre és az adományokra lehetett számítani. A tőkére vigyázni kellett, mert nagyobb kiadások is voltak a láthatáron. 1696-ban az előző évben vásárolt új harang tönkrement. Bár beszámolták az anyagot az új harang árába, azonban mégis csak ráfizetés volt az, és előre nem látott kiadás. A

kiadásokból az tűnik ki, hogy Béllay megérkezésének első évében a templomot hozta rendbe és szerelte fel azokkal a szerekkel, amelyek hiányoztak az istentisztelet elvégzéséhez. 1696-ban már gondolhatott a plébánia rendbehozatalával is. Bár 1674-ben új volt még a plébános faháza, de úgy látszik, hogy a 20 esztendő elég volt ahhoz, hogy tönkremenjen és javításra szoruljon. Az is lehet, hogy amíg nem lakott benne, vagy lakók laktak benne, annyira tönkrement, hogy 1696-ban egészen új parókiát kellett építenie.

A plébániai közösség együttműködésére mutat az a tény, hogy s közös pénztárból fedezték 1696-ban a homokterenyei templom zsindelezési kiadásait. Nem volt ennek a templomnak külön pénztára, hanem a terhet az anyaegyház viselte. Többet aztán nem is árul el a filiákkal kapcsolatosan az anyakönyv. 1697-ben, új kehely beszerzése szerepelt a megoldandó feladatok között. Ez csak 18 Rh. forintot tett ki, azonban ezt már a hívek adták össze, és így a plébániának nem jelentett különleges terhet.

Amint ezekből a száraz, inkább számszerű, mint nagy eseményeket jelző adatokból kitűnik, Béllay János kazári működése magán hordozta a lelkiismeretes, egyházáért élő lelkipásztor buzgóságának eltörölhetetlen nyomait. A fiatal erő megteremtette azokat a gyümölcsöket, amelyeket tőle felettes egyházi főhatósága elvárt. Rendbehozatta az anyaegyház templomát, gondja volt a filiálisra, újjáépítette a plébániát és még mind a templom, mind a plébánia belső felszereléséhez és csinosításához is hozzá tudott kezdeni. Pedig neki nemcsak a kazári plébánia volt lelkipásztori gondoskodásának a tárgya, hanem a kisterenyei, salgótarjáni és a bárnai is. Működésének elismerése volt az, hogy a főhatósága 1700. év végén nógrádi alesperesnek nevezte ki. Erre a kitüntetésre enged következtetni az körülmény, hogy 1701 január elején magát már nógrádi alesperesnek írta alá. Valószínűnek látszik, hogy amikor az egyházi főhatóság Béllayt alesperesnek kinevezte, egyúttal megbízta a nagyzeleői plébánia vezetésével is. A nagyzeleői plébánost, Mogyorósy Bálintot pedig ugyanakkor Nagybárkányba helyezte át. Úgy volt, hogy Béllay utóda a kazári plébánián Kvacsányi János lett volna. 1701 április 21.-ével meg is szakad Béllay plébános keresztelési bejegyzése, esketés, halálozás az még hamarabb, de 1702. március 8.-ával folytatódik a keresztelési bejegyzés, mintha mi sem történt volna. Béllay úgy látszik, hogy az alesperesi kinevezéssel együtt a központibb fekvésű és mindenholnan egyforma távolságra fekvő Nagyzeleőt kapta, amit azonban nem fogadott el, és a Kazárra kinevezett Kvacsányi ment oda, nemcsak mint plébános, hanem egyúttal mint a nógrádi kerület alesperese is. Béllay címei között nem szerepel az alesperesi cím. Itt maradt tehát Kazáron még egy pár évet, és 1703. áprilisában átment Patakra plébánosnak, majd 1711-ben Korponára. Innen 1720-ban bekerült az esztergomi káptalan tagjai közé, és mint ilyen is halt meg 1732-ben. Pályafutásának megalapozását a kazári plébánia mintaszerű betöltése jelentette, és még az sem rontotta el a főhatóság előtt való megbecsülését, hogy nem fogadta el a nógrádi alesperességgel egybekötött kitüntetést.

Kazárhoz 1695-ben mint anyaegyházhoz a következő egyházak tartoztak még: Vizlás, Mátraszele, Homokterenye, Mátranovák. Ez volt a plébánia törzsterülete. Igaz, hogy ezek között a filiák között voltak olyanok, amelyek valaha – a középkor

folyamán – önálló plébániák voltak, de már annyira egybeolvadtak a máterrel az újkorban, hogy különállásukról nem is esik több szó.

A kazári plébános a saját plébániáján kívül oldallagosan a következő plébániákat adminisztrálta még: Kisterenye, Salgótarján és Bárna.

Béllay plébános 1695. május 16-án keresztelt kisterenyei szülötteket is és előfordult, hogy az éjszaka folyamán megszületett nemtűi újszülötteket keresztelt másnap. Ilyenekből úgy tűnik, hogy a kazári plébános ilyenkor ott misézett Nemtiben, illetve Kisterenyén. A kisterenyei egykori plébánia adminisztrálása filiájával Nemtivel együtt a kazári plébános joghatósága alatt maradt 1704. év végéig. Az egyházi évkönyvek szerint a kisterenyei anyakönyv 1705. évvel venné kezdetét, azonban jelenleg nem található ez az első anyakönyv sehol sem. Béllaynak egész kazári működését kitölté a sajátja mellett a kisterenyei plébánia híveinek a gondozása is, sőt jutott belőle utódának, Hluchovicz Márton József plébánosnak is. Kisterenyén Béllay is és utódja, Hluchovicz is nem mint adminisztrátorok szerepeltek, hanem mint parochus loci-k.

Salgótarján is Béllayhoz tartozott 1695-től filiáival: Baglyasaljával, Zagyvával, Somosújfaluvál és Pálfalvával együtt. A kereszteltek anyakönyvében 1696-tól kezdve ilyen bejegyzésekre akadunk: Anno eodem die 9 Julii baptisatus est ingans natus ex Bálhazaro Godo et Helena Herczek Parochiae nunc vacantis Tarjaniensis cui impositum nomen.... De a tarjáni plébániára való joghatóság kiterjesztés nem tartott sokáig, mert alig egy év után megszűnik a tarjáni kiségités. Az azonban előfordul később is, többször, hogy a tarjáni plébános Gyökeres Pál távollétében keresztel, esket, temet a kazári plébános. A kölcsönös kiségités mindkét plébánosnak kedves baráti megnyilatkozása volt, mert Gyökeres is kiségitette a kazári plébánost, ha úgy fordult a szükség.

Hasonlóan rövid ideig, mint Salgótarján, de 1696-ban Bárna is Kazárhoz tartozott, mert amikor valamilyen szertartást végez a bárnai hívek számára, akkor mindig, kiemeli:... Barnenses, Parochiae vacante... végzi a szertartást.

Baglyasalja esetében végzett szertartásnál hozzáteszi: Parochiae vacantis, de ezzel talán nem akar arra célozni, hogy Baglyasalja plébánia lenne 1696-ban, csak pillanatnyilag nincs plébánosa. Hiszen köztudomású, hogy ez a település Tarján filiája volt, ahol ma 8 plébánia és 4 lelkeszség működik: Somoskőújfalu, Salgótarján I., Salgótarján II., Zagyvapálfalva, Kisterenye és Zagyvaróna, – Kazár, Mátranovák, Bárna, illetve Homokterenye, Mátraszele, Baglyasalja – ott volt idő, amikor csak egy plébánia létezett, és egy plébános működött. Igaz, hogy akkor kevesebb is volt ennek a területnek a lakossága, kisebb volt a népsűrűség, de mégis csak nagy terhet jelentett ekkora terület lelképásztori ellátása.

Kazár lelképásztora azonban nemcsak az esztergomi egyházmegye e területén történő kereszteléseknél, esküvőknél vagy temetéseknél töltötte be hivatását, hanem munkásságának hatósugara még a szomszédos egri egyházmegyére is kiterjedt, mert szükség esetén innen is hozták a keresztelendőket például, hogy mást ne is említsek. Így hoztak hozzá keresztelni a mátraballai plébániához tartozó Szuháról és a tari plébániához tartozó Mindszentről is.

Ha a szomszédait keressük ezekben az esztendőkbén, akik a maguk szintjén nagy kiterjedésű plébániáikon állták a helyüket, akkor azt találjuk, hogy Ka-

zártól északra talán Gácson volt katolikus pap, nyugatra Sóshartyánban, Szécsényben volt legközelebb katolikus pap.

A kazári régi anyakönyv még mást is elárul elsárgult lapjaival.

A roppant nagy kiterjedésű terület lelkipásztori munkáját még az könnyítette meg, hogy nem mindenütt volt akkortájt még katolikus templom és temető. A plébánosnak, ha messze is voltak hívei és gondja nagy területet ölelt át, mégis elbírt. Templom és körülötte temető volt: Kazáron, Kisterenyén, Nemitiben, Vizsláson, Homokterenyén, Szelén. Ezeknek a templomoknak felszentelési címe ma is megegyezik az 1695–96 körül használt és ismert titulusokkal, még ha a régiek el is tűnnek helyükről és újak kerülnek helyükbe, mint a nemti és mátraszelei új templomok.

Az oldallagosan adminisztrált salgótarjáni templomnak a védőszentje akkor is Szűz Mária volt, mint ma: *Natae Reginae Angelorum*. Bárna templomának védőszentje nem kerül elő a felsorolásban. Úgyszintén nem kerülnek elő a Salgótarjánhoz tartozó filiák esetleges templomainak védőszentjei sem, bár valószínű, hogy a középkori templomok romjai maradtak csak meg esetleg Somoskőújfalun és Zagyvarónán.

Mátranovák, Homokterenyével együtt birtokolt egy közös templomot, ebben az időben, és a mátranováki halottakat a homokterenyei templom körül elterülő temetőbe vitték eltemetni. Így volt ez még 1729-ben is, ami annak a jele, hogy még akkor sem volt Mátranovákon templom és temető. 1738 március 12-én temettek először a mátranováki temetőbe. Az első halott Domonkos Erzsébet volt, Ragó András 35 év körüli felesége.

* * *

Az egyházi anyakönyvek többek között alkalmasak arra is, hogy belőlük a közösség tisztségviselőinek névsorát, vagy egyes eseteit felkutassuk és megjegyezzük. A lelkipásztorok nevei természetesen pontosan fellelhetők ezekben az anyakönyvekben. A kántorok, tanítómesterek nevei legtöbbször csak akkor kerülnek elő, ha valamilyen ügyből kifolyólag résztvesznek egy szertartáson. Gyermekek születik, vagy keresztszülők lesznek, vagy halottjuk van. Bár nem volt mit tagadni a munkakörökön, de az is lehetséges, hogy egyszer-mászor kimaradt valami megkülönböztető megjegyzés a beírásból, és egy adattal szegényebb lett az utókor. Annyit azonban meg tudunk állapítani, hogy 1696-ban Kazáron Berkes Tamás volt a *scholae rector*, aki keresztapa is volt, de édesapa is lett ugyanazon évben. 1698-ban már Berencsik Imre volt az iskola *rectora*, míg 1699-ben és 1700-ban Bozsik Gergely viselte ezt a tisztséget Kazáron. Kisterenyén az iskola vezetője 1697-ben Horváth János volt, aki keresztapai tisztségével őrizte meg a nevét az utókor számára. Az 1700-as évek után is, mint keresztapák és mint szülők előtűnnek a tanítók nevei. Így 1706-ban Józsa Jakab tanító egy vizslási keresztelőben szerepel. Vajon vizslási tanító volt? 1711-ben Nagy Mihály salgótarjáni tanítóként szerepel egy keresztelő bejegyzésnél. 1713-ban pedig valószínűleg Kazáron Szécséni Mihály az iskola tanítója. Sőt, 1729-ben nem mint keresztszülő, hanem mint keresztelő szerepel

a kazári tanító, Almási István. – Mindezek nemcsak azt mutatják, hogy gyakran váltakoztak egy-egy iskolánál a tanítómesterek, hanem azt is, hogy az egyházi hatóságok mennyire szívükön viselték azt a feladatukat, hogy a templomok mellett kötelezővé és lehetővé tették a tanítás folytatását is és a betűvételek elsajátítását. A plébánosok mellett mindenütt ott voltak az iskolamesterek, akik a maguk egyszerű módján és primitív környezetében adtak lehetőséget arra, hogy a gyerekek az írás-olvasásban gyakorlatot szerezhessenek.

* * *

A kazári anyakönyvek szorosán vett keresztelési, házasságkötési és halál-ozási bejegyzései nem tökéletesek. Ez sokféleből nyilvánvaló. Nemcsak az a baj, hogy egy lap hiányzik mindjárt az elején, hanem az is, hogy a beírások rendszertelenek, hézagosak. Az természetes volna, hogy egy-egy személyi csere alkalmával talán huzamosabb ideig nincs bejegyzés egyik részben sem, de azt nem lehet mással, mint nemtörődomséggel magyarázni, ha évek esnek ki, akkor, amikor a plébános otthon van és a plébánia be van töltve. Pedig ha csak a bejegyzéseket vezette volna pontosan a kazári plébános is, meg a többi is, már akkor az egyes falvak népsűrűségének változásait fel lehetne fogni és mérni. Így persze hézagos ez a kép, és általános érvényű törvények következtetésére nem alkalmas. A falusi családok évszázadokba nyúló gyökérzeteinek kivizsgálása csak hézagtalan genealógiai ismeretekkel volna lehetséges. Ilyen körülmények között meg kell elégedni azzal, hogy felsoroljuk az ott található legrégebb családok neveit. A népesség vizsgálatánál még az is figyelembe veendő, hogy a kazári templompénztár vezetésénél előforduló névbejegyzések az idő tájt valószínűleg a tehetősebb emberek neveit tartalmazzák.

A kazári anyakönyv négy részre tagolódik. Béllay plébános mikor könyvet vásárolt, egy vaskos könyvet vett, hogy az mint valami mindenek könyv, minden, plébániát érintő ügyben közvetlen segítséget nyújtson. Az anyakönyv első része a kezdetleges pénztárkönyv. Lapjai már kijárnak a sok forgatástól, és már talán el is veszték, a második rész a kereszteltek anyakönyve, első lapjával együtt mégis családtörténeti szempontból is jelentős maradványok. 1695-ben, amikor Béllay plébánosnak Kazárra jöttekor embereket talált, már akik mint visszatelepült menekültek, vagy földönfutókká lett maradék vették birtokukba a templomhoz tartozó földeket, és most az új gazda megjelenésekor készségesen siettek jelentkezni és beszámolni cselekedeteikről. Az árendások: Kovács Pál, Pap János, Tózsér (Tüzér) Péter és Kovács Mihály valószínűleg nem alkották az egész település négy családjának a fejeit. Többen is lehettek. De ők voltak, akik árendálták a templom földeket, 1695 előtt. Amikor pedig 1697-ben a kazári templom számára új kelyhet akartak vásárolni, akkor már több családfő – házas ember – adott hozzá a közös alaphoz. A jelzett évben a következő adakozó nevekkel találkozunk: Kovács Mihály, Kovács Gergely, ifj. Gecse Péter, Pap Demeter, Gecse Mátyás, Dudás Márton, Dudás István, Tózsér András, Gecse János, Gecse Pál, Kovács Pál, Tózsér (Tüzér) Péter, Tózsér Márton. Minthogy az egész falu közös ügyéről volt szó, valószínűleg minden

család kivette a részét tehetségéhez mérten az adományozásból, és így a felsorolás talán teljes képet ad a XVII. századvégi kazári őscsaládok vezetőiről.

Mínthogy abban az időben sem evangélikus, sem református lakosság ezen a területen nem volt, ez az anyakönyv az egyes települések őslakóinak megállapítására alapvető fontosságú. A nagy értékét az csökkenti valamelyest, hogy hiányos. Természetesen ez a kis ismertetés szűk kerete nem engedi, hogy az anyakönyvben előforduló összes települések első feltűnő neveivel foglalkozunk, azokat csoportosítsam, és a családok származását megállapítsam. Ez hosszadalmas munka volna időben is, papíron is.

Minden különleges feldolgozás nélkül álljanak itt a kazári anyakönyvből Mátranovákra vonatkozó bejegyzések.

Nováki (mátranováki) kereszteltek 1695-től:

1695. ápr. 19. Medve Istók – Kurinczi Ilona leánya Katalin, keresztszülei: Czudar Gazsi és felesége Ilona.
- 1695 máj. 11. Répás Lukács – ... Anna fia János, keresztszülők homokterenyéiek.
1696. márc. 1. Czudar Gáspár – Zagyva Ilona fia Gergely, ker. szülők homokterenyéiek.
1696. szept. 7. Kis Mihály és Teró Orsolya fia Mihály, keresztszülők: György Antal és Bodon Ratalin novákiak.
1696. szept. 28. Egyed Albert és Karkus Anna leánya Erzsébet, keresztszülei: György Antal és Nagy Katalin.
1696. okt. 29. Kovács Albert és Tót Ilona leánya Erzsébet, ker. szülei: homokterenyéiek.
1696. dec. 13. Simon Mátyás és Csáki Katalin fia István, keresztszülei: kazáriak.
1697. jan. 1. Oláh Mátyás és Tót Zsófia fia Tamás, keresztszülők: György Antal és Bodon Katalin.
1697. jan. 10. Varga János és Répás Dorottya leánya Anna...
1697. febr. 13. Bíró István és Mocsár Orsolya leánya Erzsébet, keresztszülei: Simon Mátyás és Bakos Dorottya novákiak.
1697. máj. 26. Kala Márton és Tót Erzsébet fia Ferenc, keresztszülők: újfalusiak.
1697. jún. 27. György Antal és Urbán Katalin leánya Anna, keresztszülők: kazáriak.
1697. júl. 17. Horváth János és Oláh Anna fia Jakab, keresztszülők: Szabó János és Belső Katalin.
1697. aug. 14. Maruzs János és Almádi Ilona leánya Judit, keresztszülők: kazáriak.
1698. jan. 17. Szabó János és Bata Anna fia Pál, keresztszülők: Zagyva Ilona és György Antal.
1698. febr. 5. Répás Lukács és N. Erzsébet fia István, keresztszülei: homokterenyéiek.

1698. szept. 27. Egyed Albert és N.N. leánya Katalin, keresztszüleinek lak-
helyét nem jegyezte fel a plébános.
1699. –
1700. márc. 22. Kala Márton és Kovács Erzsébet leánya Borbála, keresz-
szülei: újfalusiak.
1700. máj. 13. Maruzs János és Fodor Anna fia Orbán, keresztszülei:
György Antal és Nagy Katalin voltak.
1701. –
1702. –
1703. nov. 9. Maruzs János és felesége Eleonóra leánya Katalin, akinek
György Antal és felesége Katalin voltak a keresztszülei.
1704. jún. 9. Varga Mátyás és N. Katalin leánya Borbála volt, a keresz-
szülők: Simon Imre és felesége Erzsébet.
1705. nov. 30. Maruzs János és felesége Ilona, fia Ferenc volt, keresz-
szülők: György Antal és felesége Katalin.
1706. febr. 21. Almádi Mihály és felesége Katalin, fiuk Mátyás volt,
keresztszülők: Víg Mihály és felesége Ilona.
1706. febr. 28. Kovács Demeter és felesége Anna, fiuk Gergely, keresz-
szülők: Víg Mihály és felesége voltak.
1706. nov. 9. Varga Jakab és felesége Dorottya, fiuk András, keresz-
szülők: Víg Mihály és felesége voltak.
1706. dec. 25. Tóth István és felesége Katalin, leányuk Katalin volt,
keresztszülők: Almádi Mihály és felesége
1707. febr. 19. Salamon Márton és felesége Erzsébet, leányuk Katalin
volt, a keresztszülők: György Mátyás és N. Anna.
1707. júl. 25. Bede János és felesége Anna, valamint a gyermek neve is,
keresztszülők: Kazinczi Ferenc és felesége Anna voltak.
1708. jan. 25. Máté Simon és felesége Katalin, fiuk pedig Péter, keresz-
szülők Bíró István és felesége Erzsébet.
1708. okt. 4. Kimaradt az anya neve, mert csak az atyát tüntette fel,
Simon Imrét, és fiuk nevét Ferencet, valamint a keresz-
szülők neveit: Medve Mihályt és feleségét.
1709. dec. 19. Kiss Pál felesége Mária volt, leányuk pedig Erzsébet, a
keresztszülők: Fodor Jakab és Tuborczik Mihály és felesége.
1710. –
1711. –
1712. júl. 10. Simon Mátyás felesége Katalin, fia Jakab volt, keresz-
szülők: Kajtor István és Csapó Márton felesége.
1712. okt. 11. Lakatos István felesége Katalin, leánya Katalin volt, a
keresztszülők: Salamon János és felesége Erzsébet.
1713. jan. 15. Kuborczik Mihály és felesége Erzsébet leánya Katalin volt,
ker. szülők: Fazekas Márton és Anna György Mátyás fe-
lesége.
1713. jan. 22. Fazekas Márton és felesége Ilona, fiuk Pál, ker.sz.: Ku-
borczik Mihály és Maruzs Anna.

Még folytatni lehetne a mátranováki kereszteltek felsorolását, és nemcsak olyan nevek kerülnének elő, amelyek ma is léteznek, hanem olyanok is, amelyeknek ma már nyomuk sincs. Különben a kereszteltek anyakönyvében feljegyzett szülőnevek figyelmes olvasása is azt a benyomást kelti, hogy nem pontosak. Néha ugyanaz a férfinév három női névvel is kapcsolatba kerül rövidesen. Pl. 1700 és 1705. között három Maruzs János is szerepel, és három feleség is. Elég nehéz itt három generációt feltételezni, akik rövid egymásutánban kereszteltetnek. Elírás lehet, mint sok más hasonló esetben. Arra azonban mindenesetre jó az ilyen összeállítás, hogy kimutassa a ma is élő Maruzs, Répás, Kuborczik, Simon, Salamon, stb. családok első feljegyzett őseit már a XVIII. század elejéről, vagy mint a Vano és Kajtor családok őseit az 1723. évből.

A kazári anyakönyv bejegyzései az esküvőről és a halálozásokról még hiányosabbak, mint a keresztelési bejegyzések. Amikor a keresztelési rovatban annyi új házaspárnak a neve jön elő, akkor a házasultak sorában is több bejegyzést várhatnánk. Igaz ugyan, hogy éppen ez az idő az, amikor a telepítések révén mindig új és új rajok érkeznek egy-egy faluba. Talán itt is ilyen betelepülő házaspárokról van szó, akik már másutt házasságot kötöttek és úgy érkeztek ide, mint házások. A házasultak anyakönyvének átvizsgálása azért érdekes, mert megmutatja, hogy egy-egy falu merrefele fordult, honnan szoktak feleséget hozni, hova szoktak elmenni. Azonkívül az is kimutatható ezekből az adatokból, hogy egy-egy plébániának mi a vonzási kerülete. Amíg a kereszteléseknél soha nincs feljegyezve, hogy hol történik a keresztelés, addig a házasultaknál mindig fel van jegyezve, hogy vajon Kazáron, vagy otthon történt-e az esküvő. Általában az esküvők mindig otthon esküdtek a templommal bíró községekben, de például a novákiak, bár a homokterenyei templom itt volt és közös is volt, mégis Kazáron esküdtek. Béllay János plébános és utódai feljegyezték azoknak a plébánosoknak a neveit is, akiktől elbocsátásokat kaptak egy-egy esküvő alkalmával. Így tudjuk, hogy az 1697-es évben Pétervásáran Kürthi János, Mátraballán Nagy András volt a plébános, és Taron ez idő tájt nem volt plébános.

A mátranováki házasultakra vonatkozó bejegyzések a kazári anyakönyvben a következők:

1697. jún. 17. Antoni György fia György esküdött Tóth Tamás leányával Annával, aki mátraszelei származású volt, Kazáron.

1699. Fábíán János nováki lakos Handó János leányát Annát vette feleségül szintén Mátraszeléről.

1700. februárjától, tehát Béllay működésének utolsó idejében és Hluchovics plébános egész működése alatt egyetlen házasságkötés van feljegyezve, az is még Béllayé, 1702 és egészen 1713 között nincs semmi más bejegyzés. Mátranováki bejegyzés 1715. június 8. Amikor is Kazáron esküdött Répás János és Kazinczi Mátyás leánya Erzsébet egymásnak örök hűséget.

1718-ban Simon Imre leánya ment feleségül Varga János homokterenyei lakoshoz.

1718. febr. 20. Répás István és Mede Anna kötöttek házasságot és mindketten nováki lakosok voltak.

Ugyanezen a napon esküdtek össze még Simon Pál és Molnár Jutka.

10 év kimarad a feljegyzések sorából, és a legközelebbi bejegyzés az anyakönyvben 1729-ben történik.

A rendszertelen vezetés sok értékes következtetéstől fosztja meg a kutatót, amelynek pótlása csak a földesurak levéltárában volna pótolható.

* * *

A halottak anyakönyve sem mutat sokkal jobb képet, mint a házasságké. A rendszertelen és hiányos vezetés itt is kitűnik. Nem lapok hiányoznak, hanem egyszerűen nem jegyezték fel a halottakat, hiszen ugyanazon a lapon nemcsak évek, de évtizedek is váltakoznak egymással. Mint már említettem, a kazári plébániai anyakönyv szerint a plébánia területén a temetők mind a templom körül voltak. Ahol tehát nem volt templom, ott nem volt temető sem. Így volt ez Mátranovákon is. Mivel a homokterenyei templom a köztudomás szerint éppen a határvonalon épült, a két falu határára esett a temető is, tehát közösen használták azt is. Azonban a közös temető használata addig, amíg a Novák falu a mai vasútállomással szemközt lévő völgyön, az ún. faluhelyen volt, addig nem volt a lakosság számára teher a közös temető használata. A török után – vagy még az uralmuk alatt – a település a mai helyére húzódott, és innen már messze volt a közös temető felkeresése. Mégis így volt egészen 1738-ig, amikor az új nováki templomot körülvette az új nováki temető is. A mai nováki templom helyén állott az 1738. előtt épült kis templom és a temető is. Ismeretes, hogy a Nyirmed felé vezető út építéseinél, de később is, meszesgödörök, falak építéseinél mindig találtak a templom körül temetkezési maradványokat, emberi csontokat és szegeket, korhadtt fadarabokat. Amikor a templomot nagobbították, került ki a temető a Nyirmed felé vivő út mellé, majd a Bárna patak jobb oldalára, a bányai oldalra.

A halottak anyakönyvének néhány korai bejegyzése után 1697-től nincs bejegyzés egészen 1702-ig, akkor is Gyökeres István salgótarjáni plébános temetése febr. 9.-én és 11.-én. Azután már csak 1703. szept. 19.-e következik, majd 1704. egy bejegyzéssel, és végül 1713. Ettől az időtől kezdve már rendszeres a vezetés, bár a kevés halálozási szám gyanús.

Az első mátranováki halott, akit az anyakönyv feljegyez: Tóth Mária 50 éves volt, akit természetesen a homokterenyei templomnál temettek el.

1724.–29.-ig megint hiányoznak a feljegyzések.

1729. jún. 3. Kovács Erzsébet 70 éves, Kalló Márton felesége volt a halott.

1729. nov. 27. György Mátyás 13 éves leánya Erzsébet.

1729. dec. 4. Vég Gergely 80 éves.

1729. dec. 16. Rangács András felesége Kalló Erzsébet.

1730. febr. 22. Mátranovákon meghalt egy császári katona 70 éves korában.
 1730. ápr. 3. Rangó István 46 éves.
 1730. okt. 15. Kovács János felesége Pulyka Anna 32 éves.
 1731 –
 1732. –
 1733. jan. 6. Kajtor Dorottya – Kovács János felesége 57 éves.
 1733. ápr. 9. Maruzs Erzsébet – Kuborczik János felesége 36 éves.
 1733. május 3. Kovács István 45 éves.
 1733. nov. 2. Tóth János 59 éves.
 1733. nov. 28. Kallo Márton 70 éves.

A továbbiakban is minden évben akad egy-két halott. 1738. március 12.-én Domonkos Erzsébet 35 éves halottat, Ragó András feleségét temették mint első halottat a nováki temetőbe. Ugyanez év március 17.-én pedig Fazekas Mártont 47 éves korában.

A kazári anyakönyv kereteit egy kicsit túllépve, és a benne fellelhető érdekes adatok mellé odavéve a másutt található adatokat, érdekes körképet alkothattunk magunknak az egyházi élet külső szervezettségéről.

A kazári plébániához tartozó filiák közül:

1674-ben tartott egyházlátogatás alkalmával azt jegyzik fel Vizslásról, hogy templomának romjai alig látszanak. A templom bár romokban volt, de védőszentjét ismerték, Szűz Mária volt, – mint ma is, – a Szeplőtlen Fogantatás ünnepével. Mátraszele temploma Mindszentek tiszteletére akkor is állt, miként a közös homokterenyei és nováki templom Szent Márton tiszteletére. Ez az utóbbi templom, mivel közelebb volt Homokterenyéhez, azért meg is maradt homokterenyei templomnak. Mátranovák meg templom és temető nélkül maradt. A kazári plébánia területén először a vizslási templom épült fel, mert egy 1736. febr. 1.-jén kelt összeírás már úgy emlékezik meg róla, mint újólag épített templomról. Nem is sokkal előbb épülhetett, mert az összeírás szerint még akkor hiányzott az oltár, a pad, a kórus, általában minden belső felszerelés. Későbbi időben már a legfontosabb felszerelés megvolt. Alig fejeződött be a vizslási templom építése, máris megkezdődött vagy már folyamatban volt a mátranováki régi templom építése is a mai helyén. Amíg Vizsláson a régi romok helyére kellett építeni, addig itt Mátranovákon egészen alapjától kezdve újat kellett építeni. A nováki régi templom az 1738-as évektől állott egészen a század végéig. Az 1790-es évektől kezdve mintha az látszana, hogy Mátranovákon kihelyezett káplán működött Hagymási Márton személyében, 1793-tól pedig Magurányi. Mindketten ismeretlen személyek Némethy Series parochorumában. A kihelyezett lelkészek készítették elő a mátranováki jelenlegi templom építését és a plébános letelepedését. A Kazárhoz való nagy távolság már 1770-ben arra bírta rá a vármegyét, hogy javaslatot tegyen az egyházi főhatóságnak az egyházi határok kialakítására. A vármegye akkor el akarta szakítani Kazártól Homokterenyét és Mátranovákot, az előbbi helyen akart plébániát létesíteni. Ha a vármegye terve valósult volna meg, akkor Homokterenyé lett volna a mater és Mátranovák ennek filiája. A fejlődés azonban mást hozott. Lélekszám szerint 1762-ben a legnépesebb filia Mátranovák volt 280 lélekkel,

azután jött Homokterenye 245-tel, Mátraszele 229-cel és Vizslás 175-tel. Amikor az elszakadási mozgalom megindult a XVIII. század elején, akkor a Homokterenye és Mátranovák között még Homokterenye vezetett, mert 1674-es összeírás szerint akkor Homokterenyének 272 lelke volt, Mátranováknak pedig csak 161. A fejlődés üteme – úgy látszik – Mátranováknak kedvezett. Amikor 1770. évet megelőzően 1734-ben a homokterenyei és mátranováki földesurak a lakossággal egyetértve kérték, hogy a nagy távolság miatt önálló papot kapjanak, akkor még Homokterenye vezetett lélekszám szerint. A meginduló egyházszerzés a Cassa Parochorum keretén belül azonban nem tudott segíteni a földesurak és hívek kérésén éppenúgy, mint később 1770-ben a vármegye kérésén. A mátranováki plébánia II. József uralkodásának köszönheti létét, mert amikor ő eltörölte a rendeket, akkor azoknak a vagyonait új plébániák, lelkészségek alapítására és segélyezésére kívánta fordítani, és megteremtve a Vallásalap intézményét, ezt a plébániát is a Vallásalap védőszárnyai alá vette és biztosította az ide kihelyezett plébános megélhetését. Így vált ketté a kazári plébánia 1797-ben, és az ősi anyaegyháznál maradt Vizslás, Mátraszele, Mátranovákhoz pedig került Homokterenye.

* * *

Egy kis statisztika a kazári plébánia életéből. A lélekszámokat az évnél jelzett egyházlátogatásokból vettük:

	<u>1674</u>	<u>1755</u>	<u>1761 év</u>
Kazár	–	260	340
Homokterenye	272	205	245
Mátranovák	161	135	280
Vizslás	–	120	175
Mátraszele	–	130	229

Mátranovák, 1956

JÓZSEF BORÓVI

AN OLD PARISH REGISTER OF BIRTHS, MARRIAGES AND DEATHS IN COUNTY NÓGRÁD. KAZÁR, 1965

The most important record held in parish archives is the register of births, marriages and deaths, because it is an image of the religious life of the faithful and, besides, it conveys us information about the history of the parish and of its national, cultural, historical and social conditions. The register of Kazár is the third oldest register in County Nógrád. It is made up of four parts: the first part is a cashbook, the second part served for recording christenings, marriages were recorded in the third part and deaths in the fourth. The author's description of the life of the parish is based on these records. We can get a picture of what the first parish priest, János Béllay was like: he was a minister living for his Church; he had the mother church restored, took care of the affiliated churches, he had the parsonage rebuilt and he even acquired some ceremonial equipment with the help of the faithful or as donations.

BAÁN ISTVÁN

A GÖRÖMBÖLYI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG A XVIII. SZÁZADBAN

A magyarországi görögkatolikus egyháztörténet-írás elsősorban a munkácsi püspökség és intézményei történetének megírásán fáradozott. Ebben mindmáig halhatatlan érdemei vannak Hodinka Antalnak, aki módszeres forráskutatásra támaszkodva¹ alkotta meg ma is nagyrabecsült művét.² Figyelmét nem kerülték el az egyes parochiák sem, bár kutatásainak ez csak kis hányadát tette ki.³ Még a század elején foglalkozott parochiakutatással Lehoczky Tivadar, aki a Bereg megyei egyházközségek történetét igyekezett feltárni.⁴ Ebből az alapvető tárgykörből sajnos azóta is alig látott valami napvilágot, amint ezt sajnálattal állapították meg a közelmúltban.⁵ E hiányt szeretné – ha nagyon csekély mértékben is – pótolni e rövid tanulmány.

Görömböly egyházi emlékeinek feltárása nem csekély nehézség elé állítja a kutatót. Egyházjogilag ugyanis egyszerre több főhatóság is formált igényt a község lakosaira. Az egri püspökség területén fekvő községnek földesura e korban a tapolcai apát. 1776-tól a mindenkori munkácsi püspök lesz az apátság birtokosa, s ennél fogva a község katolikusainak kegyura is. 1772-től római katolikus plébánia is működik az egykori mindszei filiában. A róm. kat. igazgatás alatt levő apátság iratai, valamint a plébánia fennmaradt írásos dokumentumai az Egri Főegyházmegyei Levéltárban találhatóak.⁶ Mivel az 1710–11-es pestisjárvány után 20 görögkatolikus vallású, ruthén földművest telepített a faluba a földesúr, gr. Althan Mihály tapolcai apát, a felettük való joghatóságot a munkácsi püspök igényelte magának, majd a görögkatolikus

1 *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*. I. köt. 1458–1715. Ungvár 1911

2 *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1910

3 vö. ÁRMÓSNE KISS A., *A huszti görög katolikus egyházra vonatkozó iratmások Hodinka Antal hagyatékában*, in UDVARI I. (szerk.), *Hodinka Antal Emlékkönyv*, Nyíregyháza 1993, 137–147

4 *A Bereg-megyei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig*. Munkács 1904

5 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa*. Nyíregyháza 1994, 24

6 Arch. Vet. 361. szám: Tapolczensem abbatiam respicientia 1738–1741, Arch. Vet. 2066. szám: Tapolczensem abbatiam resp. 1570–1800, Arch. Vet. 2440. szám: Conventiones diversorum (tapolcai apátság miskolci házának építési számlái) 1747, Arch. Vet. 124. szám: Görömbölyiensem ecclesiam respicientia 1776–1784, Arch. Vet. 1177. szám: Görömbölyiensem ecclesiam et parochiam resp. 1769–1789, Arch. Nov. 1004. és 1005. szám: Görömbölyi iratok 1806–1883, Arch. Nov. 3484. szám: Canonica visitatio Görömböly 1829.

parochia 1818 után az újonnan alapított eperjesi püspökséghez tartozott egészen 1912-ig, a hajdúdorogi magyar gör. kat. egyházmegye megalakulásáig. Jelenleg mind a munkácsi, mind az eperjesi gör. kat. püspökségek levéltárai sajnos olyan rendezetlen állapotban vannak, hogy képtelenség bennük fellelni a görömbölyi egyházközségre vonatkozó iratokat. Magának a parochiának birtokában az említett korból egyedül csak egy töredékes, igen megrongált állapotban levő, halotti anyakönyve maradt fenn, amely 1782–1805-ig tartalmaz adatokat. Minthogy azonban az egri püspökök egészen 1771-ig, a munkácsi egyházmegye kánoni felállításáig jogot formáltak a görögkatolikus hívekre is, ezért értékes adatokat találunk az 1746-os⁷ és az 1769-es⁸ egri kánoni látogatási jegyzőkönyvekben is. Jelen tanulmányunk elsősorban ezeknek a jegyzőkönyveknek az adatain alapul, s mivel a községben ebben az időszakban a görögkatolikusok alkották a többséget, figyelmünk is nagyobb részt rájuk irányul.

A NÉPESSÉG

1746-ban 96 ruthén felnőttből és 36 gyerekből állt a gör. kat. egyházközség, rajtuk kívül még 16 róm. kat. felnőtt és 6 gyerek lakott a faluban, valamint egy református házaspár. 1769-ben már 304 felnőtt és 84 gyermek a görögkatolikusok száma (érdekes, hogy ugyanaz a jegyzőkönyv néhány oldallal arrébb már 350 felnőttet és 150 gyereket ír!), 133 felnőtt és 47 gyermek a római katolikusoké. Ez a szám állandóan emelkedik:

1792-ben	544,	filiákkal együtt 1206, ⁹
1806-ban	665,	filiákkal együtt 1316, ¹⁰
1825-ben	831,	filiákkal együtt 1708, ¹¹
1863-ban	1020,	filiákkal együtt 2066. ¹²
1829-ben	238	római. kat. lakosa volt a falunak.

A ruthén nyelvű hívekről a jegyzőkönyvek kiemelik, hogy a legnagyobb buzgósággal gyakorolják a vallásukat, és ez jellemzi a környező községek gör. kat. híveit is. Megtartják az ünnepeket, vasár- és ünnepnap szorgalmasan látogatják az istentiszteleteket, az utrenye miatt nem mulasztják el a szent liturgiát (az 1749-es, csak a görögkatolikusoknál végzett egri egyházmegyei kánoni látogatások ezt több helyütt felrótták), gyakran gyónnak. Papjuk iránt illő tisztelettel viseltetnek. Körükben nem élnek visszás szokások, hacsak az

7 Arch. Nov. 3412. szám: Comitatus Borsod 1746, 103–104.

8 Arch. Nov. 3418. szám: Districtus superior Borsodiensis 1767–1769

9 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi Gör. Kat. Egyházmegye lelkészskégeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1994, 52.

10 UDVARI I. szerk., *A munkácsi gör. kat. püspökség lelkészskégeinek 1806. évi összefoglalása* (Vasvári Pál Társaság füzetei 3.), Nyíregyháza 1990, 100.

11 *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritibus Catholicorum dioecesis Eperiesiensis anno Domini MDCCCXXV. ab erecta sede episcopali anno quinto*, Cassoviae, 27–28.

12 *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritibus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis pro anno a Christo nato MDCCCLXIII.*, Ungvarini 1864

nem, hogy egyesek néha megszegik a böjtöt, de ennek oka sem hanyagság, hanem legnagyobb részt a nagy szegénység.

Ezzel szemben a sokkal kisebb létszámú római katolikusokról kevésbé kedvező képet fest az 1829-es jegyzőkönyv. Általában tótul beszélnek és valahogy magyarul is. Csak jó időben járnak templomba, sáros időben otthon maradnak. A templom nagypénteken és nagyszombaton zárva van, hiába teszik ki az Oltáriszentséget, mert senki sem megy oda. A szentségekhez általában a húsvéti időn kívül a szomszédos helységekből járulnak, ahol búcsút is nyerhetnek. A böjtöt szigorúan tartják. Igen hanyagul veszik viszont gyermekeik iskolába küldését és a hittanra járatást is: sem fenyegetésekkel, sem könyörgésekkel nem vehetők rá. A pap a nagyböjtben tudja csak összegyűjteni a gyerekeket, ilyenkor este 6-tól 9–10-ig is oktatja őket, mert csak ekkor van itt mindenki. Úgy látszik, hogy a testi egészség fontosabb volt a szülők számára, mert ebből a szempontból jobban figyeltek lelkiatyjukra, aki arra oktatta őket, hogy rendszeresen szedjék az orvos által előírt gyógyszereket, ha betegek. 1827-ben az anyák habozás nélkül beoltatták gyermekeiket. A búcsú alkalmával sok visszaélés tapasztalható. A katonaságnál a legények rossz erkölcsöket tanulnak, leszerelessük után ágyasokat tartanak. A pap járandóságát is elhanyagolják.

A GÖRÖGKATOLIKUS TEMPLOM

Az első fatemplom valószínűleg egyidős a ruthén betelepítéssel, vagyis 1712 táján épült, mégpedig a régebbi, római katolikus templom romjai mellett, melynek szentélye és sekrestyéje még a század közepén is felismerhető volt alapfalairól. 1734 körül újjáépítették, mert igen megrongálódott vagy az általános gyakorlat szerint leégett. Későbbi feljegyzések szerint a nyomorúságos körülmények között lakó parasztok hatalmas áldozatot hoztak az új istenházáért: azoknak a földeknek egy részét, amelyet Foglár György apáttól kaptak, eladták, hogy felépíthessék templomukat. A templom címünnepe az Istenszülő Szűz Mária születése (szept. 8.) lett, de csak évek múltán szentelte fel vizitációjakor Olsavszky Mihály munkácsi püspök, és valószínűleg ekkor történt titulusváltás, amely máig is megmaradt: a búcsút október 1-én tartják. (Ekkor már kezdte éreztetni hatását a latinizáció, vagyis az a tendencia, hogy a görög szertartást minden vonatkozásában igyekezzenek a latin mintájára formálni, ugyanis feljegyzik, hogy a „pokrova” ünnepe nincs apostoli búcsúval felruházva, mert a szokás szerint hét évig érvényes búcsú 1769-ben már rég lejárt.)

A templom zsindegyel fedett, három kis fatorony díszítette, bennük kezdetől fogva három harang volt: két 80 fontos és egy 36 fontos. Ezek közül az egyik 80 fontos megmaradt, a másik kettőt pedig felváltotta egy 200 fontos, amelyet szintén Olsavszky szentelt fel, és egy 100 fontos, amelyet Dobrai Mátyás kerületi főesperes áldott meg. Elképzelhető, hogy a középső harang a két régebbi összeöntéséből keletkezett, miután a legnagyobbat a helyére emelték. Az új nagy harang nemcsak istentiszteleti célokat szolgált, hanem az egyházközségnek egyetlen bevételi forrása is volt, mert minden egyes megkonfektálásért 2 garast fizetett a harangoztató. Igencsak szükség volt erre a bevétel-

re, mert a római katolikus kegyúr, a tapolcai apát semmivel sem támogatta az egyházközséget.

A templom első belső leírása 1769-ből származik. Eszerint szabályos, ikonosztázzal ellátott, a bizánci liturgia előírásait követő templombelső áll előttünk. A szentélyben álló oltárasztalon sértetlen antimenzion (ereklyekendő) van. Bár a jegyzőkönyv erről nem szól, de igen nagy a valószínűsége, hogy ezt is Olsavszky szentelte és adományozta, ahogy az templomszenteléskor szokás, tehát még nem lehetett a használat folytán elnyűtt. Az oltáron fából készült szentségházban óncibóriumban őrizték az eucharisziát, amelyet nyolcnaponként cseréltek. (Ez már újabb gyakorlatot jelez, mert az ősi szerint évente egyszer, nagcsütörtökön cserélték a szent adományokat úgy, hogy a füstölő parazsa fölött tökéletesen kiszáritották, így aztán egész évben sértetlen maradt. A gyakorta való cserélést latin hatásra vezették be.) Az eucharisztia előtt nem égett az örökmécses, ami talán megbotránkozhatta a vizitációt végző Batthyány Ignác kanonok, jáki apátot, de végül is elismerte jogosságát, hogy a tűzveszély miatt másképp nem lehet eljárni. A szent olajokat az oltár mögött őrizték nyakas palackokban. A szentélyben volt még az előkészületi oltár és két tartó a kegszerek számára.

A kegszerek inventáriuma jól mutatja, miből állt a XVIII. század második felében egy falusi görögkatolikus templom felszerelése: 1 kehely, amelynek ezüst kupája be van aranyozva, réz lábbal, a paténa (diszkosz) rézből valónak látszik. (Csillagot nem említ, bár ez elengedhetetlen, valamint áldoztatókanalat sem.) Ezen kívül volt még 2 fagyertyatartó, 2 csengő, 1 réz füstölő, 1 aranyozott réz paténa beteglátogató céljára, 1 aranyozott rézkereszt az Üdvözítő képével csokolókeresztnek. A ruhakészlet a legegyszerűbb: 3 garnitúra, ebből kettő színes, egy fekete, 3 vállkendő és 3 kehelykendő. Ennyi elég is volt egy-egy templombúcsúhoz, ha eljött a szomszéd hejőkeresztúri meg sajoszögedi vagy sajópetri pap, hogy együtt ünnepeljék a szent liturgiát.

A szószéket már nem használták, mert igencsak rozszant állapotban volt, a pap ezért az ambónról prédikált. A szentély előtt két oldalt kántorszékek (kórus) voltak. A templomot belül három zászló díszítette, egy hordozható temetési kereszt meg egy nagy kép, amely a kárhozottak büntetését ábrázolta. Valószínűleg csak az 1760-as években került oda egy hordozható Szűz Mária-szobor is, a kisszámú róm. kat. hívó igénye szerint.

Érdekes, hogy csak aránylag későn, 1795-ben került sor kőtemplom építésére, jöllehet ekkor már Bacsinszky András munkácsi püspök volt a község kegyura. 1785-ben befejeződött a római katolikus templom építése a Szentháromság tiszteletére. Talán ez is adhatott némi indítást arra, hogy a görögök kőtemplom után áhítozzanak, de az is megeshet, hogy újból valami baj esett a fatemplommal. Dokumentumok hiányában erre a kérdésre csak találgatással válaszolhatunk. Az új görögkatolikus kőtemplom azonban nem sokáig állt fenn, mert 1834. október 15-én egy hatalmas földrengés annyira megrongálta, hogy életveszélyessé vált a használata, és le kellett bontani.¹³ (A róm. kat.

templom falán is repedések keletkeztek, de ezeket ki tudták javítani.) Ugyan-ezen év december 30-án Tarkovics Gergely első eperjesi püspök azzal a kéréssel fordult Rajner Károly egri nagyprépost-helynökhöz, hogy engedje meg, hogy amíg az új görög templom fel nem épül, a görög istentisztszeteleket a helybeli római katolikus templomban tarthassák.¹⁴ Meg is kötötték a templomhasználati szerződést, de az átmenetnek szánt állapot több mint három évtizedig tartott. Csak 1867-ben fejeződött be a görög templom,¹⁵ amely máig is áll.

A templom körül volt a temető, amelyet Olsavszky püspök áldott meg, amikor a templomot felszentelte, bár oda már kezdettől fogva temetkeztek. Kerítéssel volt körbevéve, s mivel elég nagy befogadóképességűnek tetszett, egyelőre nem merült fel igény kibővítésére ill. újabb temető létrehozására. Majd csak 1796-ban jelölnek ki másik temetőt, nem messze a templomtól, a jelenlegi helyén, ahová már közösen temetkeznek görög és római katolikusok.

A GÖRÖGKATOLIKUS PAPOK

Az első, névszerint ismert parochus Dudinszki István, aki 1746-ban 58 éves volt, de előtte már volt más pap, esetleg nem is egy. Megemlíti róla, hogy jó viszonyban van a szomszédos plébánosokkal, és kötelességeit hiánytalanul elvégzi a saját hívei között. Ez utóbbi kitétel azért fontos, mert Barkóczy egri püspök szerint, aki álláspontját 1747. május 8-án rendeletben is kinyilvánította, a görög papok csak saját híveiknek szolgáltatathatják ki a szentségeket.¹⁶ Dudinszki hamarosan meghalt, mert 1749-ben már, Orosz Pál kegyúr ajánlására Ternai Istvánt találjuk a görömbölyi parochián.

Ternai István mikóházi származású, 1705 táján született, apja pap volt. Munkácson egy évig theologia moralist végzett, tudott latinul, ruhénül és magyarul is. 1736-ban szentelte pappá Olsavszky Simon, mégpedig a miskolci parochia címére, ahol apja utódja lett. Ez a megjegyzés azt bizonyítja, hogy a XVIII. század első felében Miskolcon is volt görögkatolikus egyházközség, mégha talán ifj. Ternai István volt is az utolsó papja. A jegyzőkönyv részletesen beszámol arról, milyen módon végzi a szertartásokat. Ebből kiderül, hogy Ternai az addigi, vagyis az orthodox szokást követte, s ha valakit megkeresztelt, meg is bérmálta, függetlenül attól, hogy a csecsemő görög vagy latin szertartású volt-e, hiszen a görög egyházi szerkönyv nem választja el egymástól a keresztiséget és a bérmálást. Az újonnan megkereszteltet és később a csecsemőket is rendszeresen áldoztatta. A konsekrált borhoz hozzávegyítette az előírásos forró vizet. Mindezeket a szokásokat bizonyára nem önkényesen végezte, hanem apjától is így látta, és valószínűleg Munkácson is így tanulta. Egy negyedszázaddal később azonban, az 1720-as zamoscsi zsinat latinizációs rendelkezései már hazánkban is éreztették hatásukat, s ezek a szokások a „szakadárság gyanúját” vonták maguk után. Nem tudjuk, ki figyelhette Ter-

14 Uo.

15 Uo.

16 PIRIGYI I., *A görögkatolikus magyarság története*, Nyfregyháza 1982, 85.

nait, aki mégoly apró, az egyszerű hívő számára szinte észre sem vehető dologra is felfigyelt, mint arra, hogy a pap a függönnyel lezárt szentélyben az áldozás előtt forró vizet önt a kehelybe, de biztos, hogy jelentést tett róla a római katolikus hatóságoknál. Ternait figyelmeztették, hogy hagyjon fel ezekkel az elitélendő szokásokkal, s a jegyzőkönyv rögzíti, hogy a figyelmeztetés óta már nem így jár el. Ebből viszont az is kiderül, hogy továbbra is megfigyelés alatt tartották. Azt is kiemelik, hogy felszentelésekor letette a katolikus hitvallást.

1769-ben már voltak anyakönyvei az egyházközségnek, de hogy mikortól, az nem ismeretes. Egyetlen kötetben volt a három anyakönyv, mert a halotti anyakönyv 1782-vel kezdődő töredékei a könyv hátsó borítójával együtt maradtak fenn, mégpedig latin nyelven. Ternai István mindenestre szorgalmasan vezette a matrikulákat.

Ezek után csak az egyházmegyei schematizmusokból ismerjük a görömbölyi gör. kat. papok névsorát: Bukovszky János (1780–1783), Zsuhrovits János (1783–1795), Csirszky András (1804–1808), Palkovics János (1808–1810), Jelenyák Maximilián OSBM (1810–1815), Molnár György (1815–1825), Tomecsek Antal (1825–1842), ifj. Molnár György (1842–1849), Bihary Mihály (1849–1864), Demkó István (1864–1866), Bovankovics József (1866–1867) és Hucskó Mihály (1867-).

A PAROCHIA ÉPÜLETE

1746-ban egy közönséges, szalmával fedett házban lakott a falu papja. Benne két szoba volt, középen a konyha. 1769-ben megjegyezték az épületről, hogy 22 évvel azelőtt készült, amiből arra következtethetünk, hogy 1747 táján, nem sokkal az első vizitáció után valamilyen okból elpusztult. Az új parochia sem lett sokkal tágasabb a réginél, legfeljebb annyival, hogy most már pince és istálló is csatlakozott hozzá. Mellette kert volt és egy körbekerített szérú. Az épület rendbetartása és javíttatása a hívek feladata volt.

Nem sokkal később, amikor megalakult a róm. kat. plébánia, 1776-ban már állt a kőből épült katolikus plébániaépület. Ezt szerette volna a gör. kat. paplak céljára megszerezni Bacsinszky, így akarva megtakarítani egy új parochia építésének költségeit, mivel a régit valószínűleg alkalmatlannak tartotta, de terve nem valósulhatott meg, mert Eszterházy egri püspök tiltakozására a helytartótanács vallásügyi bizottsága a róm. kat. egyház javára döntötte el a kérdést.¹⁷

17 SOÓS I., *Az egri egyházmegye plébániáinak története*, Budapest 1985, 129.

Az egyházközségnek földjei és rétjei nem voltak, csak egy szőlője a Lengyel Szó Hegy nevű dombon, melynek az egyik oldalról Szikora János volt a szomszédja, a másik oldalról Jámbor György. A község művelte, a termés évi kb. 1 hordó bor volt. (Volt ugyan egy másik szőlő is ugyanazon a dombon, de már kipusztult. Az értékét 5 magyar forintra becsülték.) Valószínűleg a bor egy része elsősorban áldozati célokat szolgált, mert 1769-ben feljegyezték, hogy az áldozati kenyeret a pap felesége süti, hozzá a lisztet meg a bort hol a pap adja, hol az egyház pénzből veszik, hol a hívek ingyen adják, mely utóbbi kettő inkább a lisztre vonatkozhatott, mint a borra. 1746-ban a ruthén igás jobbágyok (19-en) 3 véka hüvelyest adtak a papjuknak, akiknek pedig nem volt marhájuk (24-en), vagy egy napot dolgoztak, vagy 4 garast adtak. Egy negyedszázaddal később 1 kiló hüvelyest kapott minden földművelő jobbágytól, ezenfelül egy napi munkát a földesúr által nem sokkal korábban kijelölt földeken, amelyek 9 köből gabonát termettek. A napi munkát 5 garasért meg lehetett váltani, s többen is éltek ezzel a lehetőséggel. A nem földművelők 6 garast fizettek a papnak. 1746-ban a 3 katolikus jobbágy fejenként 2 véka hüvelyest adott, ami arra utal, hogy ily módon elismerték a gör. kat. parochus joghatóságát.

Az egyes szertartásokért kapott stóladíjak a következőképp alakultak:

keresztelésért	4 garas,
szülés utáni avatásért	2 garas,
esküvőért	19 garas (1 Rft),
új asszony bevezetéséért	1 garas vagy 1 üveg pálinka,
gyermektemetésért	8 garas,
felöltt-temetésért	19 garas (17 garas),
prédikációért	ki mit tud adni.

Ezek a díjak általában alacsonyabbak, mint az Olsavszky által előírtak.¹⁸ 1769-ben megemlítik még, hogy hirdetésenként 2 garast, olvasott miséért 6 garast, énekesért pedig 10 garast kellett fizetni.

A görömbölyi pap évi jövedelme a stórával együtt kb. 60 rhénusi forint volt, melynek felét a szomszédos falvak gör. kat. hívei juttatták neki. (Ebben az időben a munkácsi egyházmegyében kívánatos volt, hogy minden papnak évi 100 Ft jövedelme legyen.)¹⁹ 1792-re lényegesen javultak jövedelmi viszonyai, mert összjövedelme 220 rhénusi forint 29 krajcár volt (ennek majdnem 80 %-a viszont Görömbölyről származott!), és görögkatolikus viszonylatban a környék majdnem leggazdagabb papja lett, akivel csak a sajpálfalai vetekedhetett.²⁰

18 B. DAMJANOVICS J., *A görög katolikus kántortanítók helyzete a XVIII. században*, in *Studia Miskolcinsia* 2. Társadalomtörténeti tanulmányok, szerk. FAZEKAS CS., Miskolc 1996, 97.
Uo. 96.

19 Uo. 96.

20 BENDÁSZ I. – KOI I., 52., 54.

EGYHÁZI SZOLGÁK

1746-ban a 24 éves Csontos Péter látta el egyszemélyben a kántori és a tanítói tiszteket. Tanítói tevékenységéről közelebbit nem tudunk. Szalmával fedett házacskában lakott, amely mellett kis zöldséges kert volt. A házat éppúgy, mint a parochiát az egyházközség tartotta rendben. Jövedelme abból állt, hogy minden igás jobbágy egy véka hüvelyest adott neki, a nem igás pedig 2 garast. Volt egy rétje, ami egy szekér szénát adott: ezt a hívek szántották, de ő maga kaszálta, gyűjtötte és szállította be. Csak temetési stólát kapott: gyermektemetésért 2 garast, felnőttért 4-et. Évente kb. 13 RFt 30 garast kapott, ezen kívül élvezte a mentességet.

1769-ben Kovács Gergelyt találjuk kántorként és tanítóként. Láthatólag megnőtt e tisztség tekintélye, mert az egyházközség pályázat útján vette fel, s mind tudását, mind erkölceit kiválóan tartotta. Nemcsak a gyermekeket, hanem a népet is oktatta a nagybőjtben és gyakran vasárnaponként is a hit alapelemeire. Épp akkor épült az iskola, ezért a saját házában tartotta az oktatást. Kétféle jövedelme volt: mint kántor a földműves jobbágyoktól évente fél kiló hüvelyest kapott, a telkes jobbágyoktól 2 garast, stólaként a korábban említett temetési díjakon felül esküvőért 2 garast, keresztelésért 1 garast. Tanítói díjszabása két szintből állt: ha csak az ábécére oktatta a gyermekeket, 1 máriást kért, ha annál többre, 3 máriás volt az ára. Ő is részesült a földesúr által kijelölt földek terméséből, összesen 3 köből gabona erejéig.

1746-ban Kiss János volt a harangozó, aki ezért a libertason kívül semmit sem kapott. Két évtized múlva Szemán Lukács már 2 garast kapott egy halotti harangozásért (igaz, ekkor már megvolt a tekintélyes nagyharang), és a mentességen túl két köből gabonát, valamint minden földművestől egy nyolcadkiló hüvelyest. Ezért naponta háromszor harangozott.

A faluban lakott egy ruthén bába is.

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG

Az 1769-es kánoni látogatásnak az lett az eredménye, hogy Eszterházy Károly egri püspök és Athembs görtzi érsek, tapolcai apát megállapodtak, hogy plébániát állítanak fel Görömbölyön. Az új plébános, Komjáti Jakab 1772. dec. 3-án foglalta el tiszteket. Bár a róm. kat. hívek száma a szomszédos Csabán, mely az új egyházközség filiája lett, sokkal nagyobb volt, Eszterházy mégis Görömbölyt tette máterré, valószínűleg az unitusok iránti ellenszenvétől vezéreltetve. Ez a lépése aztán súrlódáshoz vezetett, amikor Bacsinszky lett a falu földesura, aki annál inkább el szerette volna érni a plébánia Csabára való áthelyezését, mivel Mindszentet nem sikerült gör. kat. parochiává átalakíttatnia. Eszterházy a saját, egy évtizeddel korábban készített jegyzőkönyvi adatait meghamisítva azzal érvelt tiltakozásában a helytartótanácsnál, hogy Görömbölyön csupán 211 gör. kat. személy lakik (ez a szám Miskolc városára volt

érvényes!), míg a latin szertartásúak száma félezernél is több az új plébánia területén. Érvelése elérte célját: Görömböly maradt az anyaegyházközség.²¹

Az 1829-es kánoni látogatás jegyzőkönyvéből egy XIX. századi, falusi kis plébánia hitélete tárul elénk. A tótul beszélő hívek és a cipszer származású, tótul is valamelyest tudó plébános, Spachk György között a magyar a közvetítő nyelv, amit a hívek is többé-kevésbé értenek. Ennek megfelelően alakulnak az istentiszteletek is. Vasárnap nyári időben 9-kor, téli időben 10-kor kondul meg harmadszor a misére hívó harang. Ha a nép összegyűlt, csengetnek, a kántor pedig intonálja a „Jöjj, Szentlélek” kezdetű éneket. A második versszakra a pap felmegy a szószékre, kicsit imádkozik, majd keresztvetés után magyarul felolvassa az evangéliumot. A Miatyánk és az Údvözlégy után magyar nyelvű beszédet mond. A prédikáció után a nép az „Örök, Mindenható Úr” kezdetű imát mondja, majd szent énekeket énekelnek. Ezután kezdődik a latin nyelvű, énekes nagymise. Délután 3-kor kerül sor a hittanórára, ezen azonban kevesen szoktak megjelenni. Utána a pap karingben és stólában, kezében a pacifikáléval az oltárhoz megy, és elvégzi a lorettói litániát, a végén pedig áldást ad. Befejezésül a hívek Mária-énekeket énekelnek.

Hétköznap a mise nyáron reggel 6-kor, télen 7-kor vagy még később kezdődik. Adventben rorátés énekes miséket végeznek, utána elmondják az úrangyalát, szombaton és az ünnepek előestéjén pedig alkalmilag litánia van. Nagypénteken és nagyszombaton nincs 40 órás szentségimádás, be sem vezették. Több alkalommal tartanak szentséges körmeneteket az Oltáriszentséggel, de ekkor sem képeket, sem Mária-szobrokat nem visznek, csak zászlókat és keresztet. Utána mennek az iskolásgyerekek.

GÖRÖG ÉS RÓMAI KATOLIKUSOK EGYÜTTÉLÉSE

Görömbölyön az általunk vizsgált korszakban szinte feltűnő, milyen békés a kapcsolat a görög és a római katolikusok között, ami nemcsak a hívekre áll, hanem a papokra is. Ez korántsem természetes, mert ugyanakkor gyakran meggyűlt a görömbölyi pap baja a mindszei plébánossal, ami adut adott Bacsinszky kezébe, hogy megpróbálja parochiát alapítani Miskolcon, a mindszei templomot pedig a görög szertartás igényei alakítsa át. A XVIII. század második felétől egyre szaporodnak a rítusközi csatározások Miskolc környékén: egyre-másra jelentik fel Egerben a sajjópálfalai, a petri, a szögedi meg a hejőkeresztúri parochusokat.²² Ilyen körülmények között azt kell mondanunk, hogy Görömbölyön valószínűleg személyes jó kapcsolatok is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a két közösség súrlódásmentesen élte életét.

Hogy ebben milyen szerepe volt a latinizációnak és a vegyes családoknak, arról jelenleg nem sok tudomásunk van. Annyi biztos, hogy például már az 1760-as években kezdett elterjedni a görögök között a szentségimádás, mert a jegyzőkönyv szerint húsvétkor, pünkösdkor és búcsúkor kitették imádásra az

21 SOÓS 129.

22 Arch. Vet. 2858. szám

Oltáriszentséget. A két közösség együttélésének igazi próbája volt az a több mint három évtized, amikor a XIX. század közepén kényszerűségről közösen használták a róm. kat. templomot. A két lelkész úgy állapodott meg, hogy amely vasárnap és ünnepnap a latin plébános Csabára megy vagy filiába, az alatt az idő alatt a görög pap végezheti a liturgiát, amikor pedig a plébános otthon van, először a görög pap misézik (amit nyáron fél 10-ig, télen 10-ig be kell fejeznie), utána meg a latin.²³

Igen hiányos lenne a kép, ha nem szólnánk – a rendelkezésünkre álló gyér adatok alapján – a vegyesházasságokról. 1806-ban a 125 tiszta gör. kat. házaspár mellett csak 3 volt vegyes szertartású,²⁴ és bár az 1829-es canonica visitatio ilyen táblázatot nem tartalmaz, igen valószínű, hogy a róm. kat. családok túlnyomó többsége szintén azonos szertartású volt. Rajtuk kívül legfeljebb 1–2 református család lakhatott a faluban.

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy vallási szempontból Görömböly bizonyos fokig szigeteket képezett Miskolc határában. Saját belső szabályai alapján élte istenes életét, amelyre a XIX. század végéig, sőt még azon túl is a görög-katolikus egyház nyomta rá bélyegét.

ISTVÁN BAÁN

THE CATHOLIC CHURCH IN GÖRÖMBÖLY DURING THE 18TH CENTURY

What has survived of the eighteenth-century register of deaths in the parish church of Görömböly is damaged and incomplete, i.e. only a part of the original has been left, it covers the period 1782-1805. As the Bishop of Eger laid a claim even on the Uniate faithful, valuable information can also be found in the reports on the three canonical visitations of 1746 and 1769. The present paper is based, for the most part, on the data contained in these reports, and as most of the inhabitants of the village were of Uniate denomination at this time, special attention was paid to them in these documents. The author of this paper gives an overall picture of the village population, the Greek Catholic church, the Greek Catholic clergy, the personage, the income of the priest, the vergers, the Roman Catholic parish and the coexistence of the Uniate population with the Roman Catholics.

23 Arch. Vet. 1004. szám

24 BENDÁSZ I. – KOI I. 52.

ADRIÁNYI GÁBOR

FRAKNÓI VILMOS ÉS A „MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE
HISTORIAM ILLUSTRANTIA” MEGINDÍTÁSA

A témával eddig részletesen csak két szerző foglalkozott: Fraknói maga és Pásztor Lajos, a Vatikáni Levéltár munkatársa. Fraknói az „Új Magyar Sion”-ban 1882-ben részletesen és számos dokumentum közreadásával számolt be a „Monumenta Vaticana” okmánytár megindításáról.¹ Pásztor Lajos pedig 1977-ben a Római Magyar Történeti Intézettel kapcsolatban vázolta, hogyan jött létre ez a vállalkozás.² Természetes, hogy Fraknói 1882-ben nem mindenről számolhatott be. Pásztor Fraknói jelentését bő irodalmi forrásanyaggal kiegészítette, sőt Fraknói Ipolyi Arnold besztercebányai püspökhöz intézett és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött 325 levél kiértékelésével is gazdagította. Viszont érthetetlen módon figyelmen kívül hagyta Fraknói szintén rendkívül gazdag és értékes egyéb levelezését, így Pesty Frigyeshez, Rómer Flórishoz, Tárkányi Bélához és másokhoz ugyanitt található, ugyancsak többszázra rugó közléseit. Pásztor magából a Vatikáni Levéltárból sem hozott Fraknói-anyagot, jóllehet még az általa idézett levelezésből is kitűnik, hogy a nevezett tárgyban mind Fraknói, mind Haynald Lajos kalocsai érsek, mind Ipolyi Ludovico Jacobini³ bíboros államtitkárhoz írásban többször is fordultak. Az alábbi tanulmány azokra a részletekre kíván fényt deríteni, amelyek az említett közlésekből hiányoznak, jelesen pedig arra a körülményre, hogy az 1881-ben tervbe vett és Rómában jóváhagyott publikáció ügyében ez év végére jelentős változás állott be: Fraknói lemondott egy általános vatikáni forrásanyag publikációjáról és a továbbiakban csak a magyar egyházat és Magyarországot érintő vatikáni okiratok kiadására szorítkozott.

- 1 (Fraknói Vilmos: *Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia*, in: *Magyar Sion*, 13. 1882. 441–453., 509–525. A címhez írt jegyzetben Fraknói kiemeli, hogy a tervezett vállalkozás fontosságánál fogva érdemes keletkezésének történetét megörökíteni.)
- 2 (Pásztor Lajos: *L’Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói*, in: *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, vol. 100, Roma, 1977, 143–165.)
- 3 Ludovico Jacobini (1832–1887). 1874-től 1880. év végéig bécsi nuncius volt, 1880 végétől haláláig XIII. Leó pápa bíboros államtitkára, vö. *Lexikon für Theologie und Kirche* (= *LThK*) 25. köt. 832.

Fraknói kéziratként 25 példányban nyomtatott „negyedszázados irodalmi munkásságának (1861–1885)” tanúsága szerint,⁴ amely kutató tevékenységéről is beszámol, először 1867-ben járt Rómában. Utána 1870-ben, 1873-ban, 1874-ben és 1881-ben. Ezt követően – miután XIII. Leó pápa tervét jóváhagyta –, minden évben egy-két hónapot töltött az Örök Városban. Idejét a kutatásnak szánta. A Vatikáni Levéltárak mellett a nagy rendi és főúri családi levéltárakat sem hanyagolta el. Így átnézte a domonkosok, a jezsuiták és a Borghese és Barberini családi levéltárak anyagát is. Ez természetesen 1881-ig még rengeteg nehézségbe ütközött, különféle ajánlásokra és engedélyekre volt szükség. Megszorító intézkedések a Vatikáni Levéltárat szinte megközelíthetlenné tették⁵ és csak bizonyos témák kutatására bizonyos iratok átnézését engedélyezték.

Így pl. még az Első Vatikáni Zsinat idején, 1870. február 28-án Giacomo Antonelli bíboros államtitkár arról értesítette Simor János primást, hogy megadja az engedélyt Fraknóinak, Pázmánnyal kapcsolatban kutathat a Vatikáni Levéltárban.⁶ 1874. június 12-én pedig arra kérte Fraknói Simor primást,⁷ aki útban volt Róma felé, hogy „lelkésítse” ott Enrico Debellini vatikáni levéltárost, váltsa be ígéretét azokra a magyarországi iratok lemásolására vonatkozólag, amelyeket a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Tárkányi Béla egri kanonok kijelölt. De Fraknói lemondóan hozzátette soraihoz – nyilván római tapasztalatai alapján – „arról, hogy én, vagy bárki más hazai történész-búváraink közül maga tehesse a levéltárban nyomozásokat, úgy látszik, egyáltalán le kell mondani”.⁸

A tervről azonban Fraknói nem mondott le, sőt 1881 elején elhatározta, hogy egy nagy horderejű kezdeményezésbe fog. Ebben minden kétséget kizárólag szerepet játszott az a körülmény, hogy IX. Pius örökébe 1878-ban a nagy látókörű és a tudományokkal szemben felzárkózott XIII. Leó lépett és 1880 végén azt a Ludovico Jacobinit tette meg bíboros államtitkárnak, aki mint bécsi nuncius a magyar püspököket és a magyar egyházat szívébe zárta.⁹ De Fraknói minden kétséget kizárólag értesült arról is, hogy a pápa 1881 januárjában a Vatikáni Levéltárat a kutatók számára jobban hozzáférhetővé tette.¹⁰

4 Fraknói Vilmos negyedszázados irodalmi munkássága 1861–1885. Kéziratként 25 példányban nyomtatva. Bp. 1886.

5 Vö. Fraknói megállapítását in: Új Magyar Sion, 13. 1882. 443.

6 Prímási Levéltár (= PL). Simor, Cat. A. nr.16. Varia – Nr. 3228/1870.

7 PL, Simor, Cat. 44. Nr. 16. – Nr. 5734/1874.

8 Uo.

9 Vö. Pásztor, uo. 147.

10 A Vatikáni Levéltár a kutatás számára történt megnyitásának kezdete ma sincs tisztázva. Pásztor íézzett cikkében (146. o.) 1880-ra teszi. Ezzel szemben maga XIII. Leó pápa 1884. május 15-én Hergenröther bíboroshoz, a Levéltár prefektusához intézett levelében így ír: „La singolare importanza degli Studi storico-critici per la difesa della Chiesa e della Sede Apostolica, ci determinó fin dall'esordio del Nostro Pontificato di aprire alle indagini degli studiosi il Pontificio Archivio Vaticano”, Acta Leonis XIII. vol. 2. Brügge 1887, 76–77: Epistola ad Cardinalem Hergenröther de Archivii Pontificii ordinatione, itt: 76. – XIII. Leó pápa 1883. augusztus 18-án de Luca, Pietra és Hergenröther bíborosokhoz intézett híres

Elhatározta tehát, hogy Rómába megy és megnyeri a pápát annak a tervnek, hogy a Szentszék a nyugateurópai államok mintájára maga adja ki legjelentősebb forrásanyagát és ehhez szellemi és anyagi segítségét felajánlja.

Útját természetesen alaposan előkészítette. Ehhez tartozott az is, hogy nagy jóakaróit, Ipolyit és Haynaldot – akiket Jacobini jól ismert és becsült –, megkérte, írjanak érdekében ajánló sorokat az államtitkárnak és Josef Hergenröther¹¹ bíborosnak, a Vatikáni Levéltár prefektusának.¹² A levelek meg is tették hatásukat. A történeteket Fraknói levelezéséből részletesen rekonstruálni lehet.

1881. május 26-án érkezett Rómába és az Örök Várost június 15-én hagyta el. Pesty Frigyesnek¹³ összefoglalóan azt írta, hogy tulajdonképpen nem dolgozik, hanem a pápai udvarnál tárgyalásokat folytat a tervezett nagy publikáció ügyében és eddig mindenütt a legnagyobb előzékenységgel fogadták.¹⁴ Haynald bíborost pedig már megérkezése napján arról értesítette, hogy Jacobini állam-

levelében is megemlíti, hogy már korábban is rendeleteket adott ki acélból, hogy a Vatikáni Levéltár a tudományos kutatás rendelkezésére álljon, *Acta Leonis*, uo. 20–29: *Epistola ad Cardinales de Luca, Pitra, Hergenröther de Studiis historicis*. – Több történést rámutat, hogy már IX. Piusz pápa utolsó éveiben is lehetséges volt a kutatás a Vatikáni Levéltárban és ezt a gyakorlatot XIII. Leó átvette, majd maga részéről az engedélyt több fázisban kibővítette. Az általános „nyitás” 1881. januárjában történt volna, ennek szabályai – reglamento – 1884. május 1-én láttak volna napvilágot. A kérdéshez: Gottlob, Adolf: *Das Vatikanische Archiv*, in: *Historisches Jahrbuch*, 1885. 271–284.; Lörsch, H.: *Zur Erschliessung des Vatikanischen Archivs*, in: *Hochland* 1(1903) 628–629.; Pastor, Ludwig von: *Zur Erschliessung des Vatikanischen Archivs*, in: *Hochland*, 2(1904) 241–242.; Fink, Karl August: *Das Vatikanische Archiv*, Roma. 1959 pag. 5. – Ahhoz semmi kétség nem fér, hogy Fraknói 1881. június 10-én a pápai kihallgatáson előadott érvelése nagy hatással voltak XIII. Leóra és a Vatikáni Levéltár bizonyos részeinek megnyitása, pl. a *Dataria*-é, egyenesen Fraknói kérésére történt. Vö. Fraknói leveleit Ipolyihoz 1885. november 27-én és december 8-án Rómából, levelei Ipolyihoz.

- 11 Joseph Hergenröther (1824–1890) 1852 óta a Würzburgi Egyetem Katolikus Teológiai Karán az egyháztörténelem és egyházjog tanára volt, 1879-ben bíboros és a Vatikáni Levéltár prefektusa lett. Vö. *LTHK*, 2 vol. 5. 245–246.
- 12 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár (=OKL). Fraknói Vilmos levelei Ipolyihoz. Dátum nélkül (bizonyos azonban, hogy 1881 májusában íródott): „Nagy kérésem van, amelyet nem ok nélkül teszek írásban. Kegyeskedjék a mai postával este 7-ig néhány ajánló sort intézni Jacobinihoz. Ha nem szerénytelenség, kérném, kegyeskedjék megemlíteni, hogy Excellenciád engem barátságával tisztel meg, hogy a bíbornok előmozdítva munkálatait lekötelezi a magyar egyházi tudományosságot és Excellenciádat is, aki felkért, hogy kutatásaimban Excellenciád munkálatai számára is másoljak.” – Vö. Fraknói levelét Haynaldhoz Rómából 1881. május 26-án: „Első ízben, mikor itt az Örök Városban tollhoz nyúlok, azért teszem, hogy Eminenciádnak újólág hálámat tolmácsoljam kegyes ajánlóleveleiről és ezek sikeres hatásáért...” Kalocsai Érseki Levéltár, Haynald levelek. – Vö. Fraknói levelét Tárkányi Bélához is 1881. május 13-án: „A folyamodást Haynald által expedáltatom. Iratok vele Hergenröthernek is”, OKL, Fraknói Vilmos levelei Tárkányi Bélához.
- 13 Pesty Frigyes (1823–1889) történész, akadémikus, 1882–1983-ban mint a *Monumenta Vaticana* munkatársa Rómában is dolgozott. Vö. *Magyar Életrajzi Lexikon* (=MÉL), 2. Bp. 1969. 395–396.
- 14 OKL, Fraknói Vilmos levelezés Pesty Frigyeshez. 1881 június, Róma (dátum nélkül): „Üdvözöllek az Örök Városból, ahol Tárkányi barátom társaságában kellemes, mondhatni boldog napokat élek. Itt tulajdonképpen nem dolgozom. A pápai udvarnál tárgyalásokat folytatott tervezett nagy publikációknak előkészítésén. Eddig mindenütt a legnagyobb előzékenységgel fogadtak. E napokban fog a Szentatya fogadni. Időközben természetesen látogatatom az Ókor és a keresztény világ nagyszerű emlékeit, amelyek mindig új élvezetet nyújtanak és felfrissítik a lelket”.

titkár őt azonnal szívélyesen fogadta és a levéltár ügyében mindent megígért.¹⁵ Fraknoi ezután tárgyalásokat folytatott nemcsak az államtitkárral, hanem Hergenröther bíborossal és a vatikáni levéltárosokkal is. Jacobini kieszközölte neki, hogy Leó pápa június 10-én magánkihallgatáson fogadta.

Atyai jóbarátjának, Rómer Flóris váradi kanonoknak Fraknoi már útban hazafelé, Firenzéből így számolt be: „Őszentségénél 10-én voltam magánkihallgatáson. Várakozásaimat meghaladva kegyes volt. Én előadásaimban megemlítem, hogy a tudományos körök tőle várják a tudományos élet felújítását Rómában és névszerint a Vatikáni Levéltár dús kincseinek monumentális kiadványokban értékesítését. Kiemelém, hogy mennyire szerencsés volnék, ha e célra az én közreműködésemet és anyagi áldozataimat is felajánlhatnám. A Szentatya igen szívesen vette a figyelmeztetést. Behatóan szólott az ügyről. És felhívott, hogy emlékiratot, programot nyújtsak be neki. Ezt természetesen alapos megfontolás után terjesztem csak be.”¹⁶

Fraknoi útjáról és annak sikeréről legrészletesebben Ipolyit és Tárkányit értesítette. 1881. május 29-én Rómából azt írta Ipolyinak, hogy Jacobini határtalan szívességgel fogadta és a levéltárra nézve mindent ígért, de az allevéltáros gögös, rossz, durva ember és sok nehézséggel jár a kutatás. Csupán a két segédőr jár a kezére.¹⁷ Kihallgatásáról XIII. Leó pápánál egy június 12-én kelt hosszabb levélben számolt be.¹⁸ Fraknoi kis beszédet intézett a pápához. Ebben

15 Kalocsai Érseki Levéltár, Haynald levelek. Fraknoi Haynaldhoz, Róma, 1881. május 26: „Ma reggel érkeztem. Fél tizenegykor Jacobini főbíbornoknál jelentkeztem beküldve Eminenciád levelét. Rögtön fogadott, a legmelegebben és a legszívesebben ... A levéltár ügyében mindent ígért. Holnap hozzáfogok a munkához. Délben Jacobini elvitt a Sala Ducale-ba, ahol Őszentsége a német zárandokokat fogadta és apostoli bátorsággal a diplomata tapintatát egyesítve hatalmas beszédet tartott. Ott találkoztam Hergenrötherrel, aki ma este fogad. Tárkányit itt találtam. Velem volt Jacobininál...”

16 OKL, Fraknoi Vilmos levelezése Rómer Flóriszhoz, 1881. június 16.

17 OKL, Fraknoi Vilmos levelezése Ipolyihoz, 1881. május 29.

18 Uo. 1881. június 12 (Porto d'Anzio) és június 14. (Róma): „...Pénteken, 10-én fogadott a pápa magánkihallgatáson. Kis beszédet intéztem hozzá. „Hungarica gens” – mondám egyebek közt – novem fere ab hinc saeculis annis vicissitudinibus assertes patriae in Petri petra firmitatem quaesivit. Et clarus ille Sanctitatis Tuae praedecessor, Sylvester II., qui non tantum clavium potestate, sed et potenti suo genio Orbi Christiano imperabat, dum primum nostrum regem Staphanum diademate insignisset, simul et toti genti nostrae spiritum suum, spiritum civilitatis christianae et literarum amorem afflasse cidentur. Ideo felicem me praedicabo, quod fortuna mihi obtingat Tuae Sanctitatae, qui cum Sylvestri throno et Gerberti genium quoque haereditasti, hungaricae civilitatis et eruditionis insignia specimina, Academiae Scientiarum Hungariae principales elocubrationes, 300 volumines superantes simul et meorum laborum teneres fructus offerre”. Elmondtam neki, hogy még szerencsésebb volnék, ha valamikor közreműködhetnék a szentszék auspiciumai alatt megindítandó nagyszabású forrás publikációban, mely arányban állana az egyház múltjával és levéltárainak kincseivel. Készséggel ajánlanám fel tapasztalataim és jövedelmeimet is. A pápa élénk figyelemmel hallgatta végig, többször tetszését nyilvánította, szakítva meg előadásomat. Azután pontonként reflektált minden részére. Szabatosan, ékesen, emelkedetten beszélt. Hangsúlyozta a Magyarország iránti szeretetét, hajlását, hogy minél többet tehessen érdekében. Köszönte az Akadémia küldeményét. Beszélt, hogy hó kívánsága a vatikáni könyv-, és levéltárak kifejlesztési, kincseinek értékesítését elősegíteni. Szavaim, úgymond, visszhangra találnak lelkében. Felkért, nyújtanék be neki promemóriát a teendők iránt. Közölni fogja Pitrával és Hergenrötherrel. Igen kegyesen bocsátott el. Ma, június 14-én este búcsúlátogatáson voltam Jacobininál. Előadtam neki, hogy megpendítem Őszentségének a Monumenta Vaticana kiadását. Mele-

kiemelte, hogy a magyarok történelmük folyamán sokszor Szent Péter sziklájánál kerestek és találtak támogatást, utalt elődjének, II. Szilveszter pápának tudományosságára és Szent Istvánnak szóló koronaküldésére, mint a magyar keresztény civilizáció megteremtésére. Egyúttal átadta a pápának, mint II. Szilveszter trónja és szelleme örökösének a Magyar Tudományos Akadémia több mint 300 kötetes ajándékát, amelyek részben saját munkáit is tartalmazták. Majd így folytatta: „Elmondtam neki, hogy még szerencsésebb volnék, ha valamikor közreműködhetnék a szentszék auspiciumai alatt megindítandó nagyszabású forráspublikációban, mely arányban állana az egyház múltjával és levéltárainak kincseivel. Készséggel ajánlanám fel tapasztalataim és jövődelmeimet is.

A pápa élénk figyelemmel hallgatta végig, többször tetszését nyilvánította, szakítva meg előadásomat. Azután pontonként reflektált minden részére. Szabatosan, ékesen, emelkedetten beszélt. Hangsúlyozta a Magyarország iránti szeretetét, hajlását, hogy hő kívánsága a vatikáni könyv- és levéltárat kifejlesztetni, kincseinek értékesítését előresegíteni. Szavaim, úgymond visszhangra találtak lelkében. Felkért, nyújtanék be neki promemoriát a teendők iránt. Közölni fogja Pitrával¹⁹ és Hergenrötherrel. Igen kegyesen bocsátott el.”²⁰

A pápai audienciáról még a fogadás napján, az események hatása alatt számolt be Fraknoi Tárkányinak, aki már előbb elhagyta Rómát. Többek között így írt: „Be akartam várni az audienciát és csak azután írni. Öszentsége ma délben fogadott. Nem volt audencia napja. Csak magam voltam az előszobában. Belépve ő akart üdvözölni. Örömet fejezte ki, hogy ismét magyart lát. De én nem akartam elhagyni mondókámat. Előadtam, hogy három cél vezetett Rómába: hódolni-kutatni-átadni az Akadémiai küldeményeket.”²¹ Ezután

gen ajánlottam neki figyelmébe az ügyet. Mondám, hogy míg Európa minden állama sokat tesz és áldoz ez irányban, itt csak apróbb dolgok történnek, amelyek nem állanak arányban a feladat nagyságával. Ellenveté a Szentszék anyagi helyzetét. Mondám, a Szentszék anyagi áldozatára nem volna szükség. Az csak a dicsőségben részesülne. Biztosíthatom, hogy magam is, hazánkban készek volnának ily célra áldozni. Biztatott, hogy részletes programot dolgozzak ki. Meg is teszem, de előbb Excellenciáddal kívánom az ügyet megbeszélni, bár nem ringatom magam a siker iránt illúzióban. Itt még nagyobb a közöny a tudományos érdekek iránt, mint nálunk”.

19 Jean Pitra OSB (1812–1889) történész, 1863 óta kuriális bíboros, 1869 óta a Vatikáni Könyvtár prefektusa volt. Vö. LThK, 2 vol. 8. 527.

20 Mint fent Nr. 18.

21 OKL, Fraknoi Vilmos levelezése Tárkányi Bélához. 1881. június 10. – Ebben a Nr. 18. jegyzetben említett beszédét így fejezte be: „Magis adhuc felix futurus, si aliquando fortuna mihi obtingeret, in Monumentis Ecclesiae historiae illustrantibus, quae adhuc in Pontificiis Tabulariis latent, luci publicae sub auspiciis Tuae Sanctitatis edendis, omnes facultates meas, experientiam, diligentiam et proventus meos impendere”. A beszéd hatást tett a pápára. Minden pontjára tüzetesen, szépen felelt. Az utolsó pontra azt mondta, hogy hisz nekem akkor Rómában kellene tartózkodnom. Felelém: nem volna szükséges, elég évenként 2–3 hónapot itt tölteni. Végre felszólított, adnék be emlékiratot, hogy Pitrával és Hergenrötherrel az ügyet megbeszélje. Kérdezősködött az Akadémiáról. Tréfáltam is a „Collegium Calamistarum”-mal. Hallatlanul kegyes volt. Végül mondám, hogy kint van az előszobában munkatársam, a váradi könyvtárnok, ő is óhajtaná lábát csókolni. És bár Bunyitay senkinél sem volt bejelentve, azonnal behívtát, én bemutattam. Iránta is nagyon kegyes volt. A pápa ismételtén kérdezé nevemet, ő maga is ismételve után mondá és erre eltávoztunk. Tehát arcicontento Kérlek, mindezek magunk között maradjanak. Szerencsétlen volnék, ha a lapokba kerülne ... Bunyitay megjött, semmi sem érdekli, csak a

Fraknói elmondta rövid latin beszédét, mint az Ipolyinek már közölte. Majd így folytatta: „A beszéd hatást tett a pápára. Minden pontjára tüzetesen, szépen felelt. Az utolsó pontra azt mondta, hogy hisz nekem akkor Rómában kellene tartózkodnom. Felelém: nem volna szükséges, elég évenként 2–3 hónapot itt tölteni. Végre felszólított, adnék be emlékiratot, hogy Pitrával és Hergenrötherrel az ügyet megbeszélje. Kérdezősködött az Akadémiáról ... Hallatlanul kegyes volt.”²² Végül Fraknói soraihoz hozzáfűzte: „Kérlek, mindezek magunk között maradjanak. Szerencsétlen volnék, ha a lapokba kerülne.”²³

Fraknói Ipolyihoz június 12-én kelt levelét két nap múlva ezekkel a szavakkal egészítette ki: „Ma, június 14-én este búcsúlátogatáson voltam Jacobininál. Melegen ajánlottam neki figyelmébe az ügyet. Mondám, hogy míg Európa minden állama sokat tesz és áldoz ez irányban, itt csak apró dolgok történnek, melyek nem állanak arányban a feladat nagyságával. Ellentété a szentszék anyagi helyzetét. Mondám, a szentszék anyagi áldozatára nem volna szükség. Az csak dicsőségben részesülne. Biztosíthatom, hogy magam is, sokan hazánkban, készek volnának ilyen célra áldozni. Biztatott, hogy részletes pogrammot dolgozzak ki. Meg is teszem, de előbb Excellenciáddal kívánom az ügyet megbeszélni, bár nem ringatom magam a siker iránt illuziókban. Itt (ti. Rómában) még nagyobb a közöny a tudományos érdekek iránt, mint nálunk.”²⁴

Fraknói következő levelét Ipolyihoz június 29-én már Budapestről intézte.²⁵ Hangsúlyozta, hogy élményeiről és eredményeiről nehéz levélben reflektálni, de helyesbíteni kell Tárkányi időközben történt közléseit. „Egyébként is én” – írta – „nem egyénekre, hanem testületekre szeretném tervemet alapítani. Az a merész gondolatom támadott, hogy a magyarországi káptalanok ajánljanak meg némi – aránylag csekély, 50–100 forint között váltakozó – összeget, amelyet évenként a szentszéknek oly célból fizetnének, hogy a befolyó 12.–15.000 líra segítségével a szentszék egy ad hoc bizottság által a Monumenta Vaticana kiadását eszközölje. Viszont csak az kéretnék, hogy az egyes kötetek címlapján rajt álljon „sumptibus Capitulum inelyti Regni Hungariae” és a szerkesztésben 2–3 magyar pap nyerjen alkalmazást. Mily dicsőség háromolnék ebből a magyar egyházra, mily előny a magyar papságra: Jól tudom, igen merész vagyok számításomban. De azt hiszem, hogy ily célra, amidőn a szentszék és a magyar tudományosság forognak szőnyegen, még a káptalanoknál is célt lehet érni! – E napokban kidolgozom indítványomat, amelyet a váradi káptalannal kívánok elfogadtatni, úgy, hogy azután ez szólítsa föl a többi káptalanokat.”²⁶

Ezekből az idézett levelekből kiderül, hogy Fraknói először arra gondolt, magyar egyházi segítséggel a Szentszék maga adja ki Monumenta Vaticana sorozatban jelentős történelmi kútfőit. Tervében azonban csakhamar jelentős módosulás állott be.

levéltár. Itt folyton ázunk és fázunk! Az urakat erősen traktálom. A minap a két fiúnak (Palmieri, Wenzel) 100 lírát adtam. Képzelheted, mily boldogok!”)

22 Uo.

23 Uo.

24 Lásd a 18. sz. jegyzetet.

25 OKL, Fraknói Vilmos levelezése Ipolyihoz. 1881. június 29.

26 Uo.

1881. július 3-án Fraknói már a nagyváradai káptalannal tárgyal, melynek maga is tagja volt. A kanonokok lelkesen támogatták a tervet és hajlandók voltak arra is, hogy felhívással forduljanak a többi káptalanhoz. Fraknói még ugyanezen a napon tájékoztatta Simor prímást,²⁷ másnap pedig Haynald bíborossal tanácskozott és elküldötte Rómába az eredményekről szóló első jelentést.²⁸ A Haynalddal való tárgyalás azt eredményezte, hogy ő elvállalta a szerkesztői bizottság elnökségét és ezt az újságok július 8-án már közölték is.²⁹ A fejleményekről és a Haynalddal folytatott újabb tárgyalásról Fraknói július 10-én Karlsbadból számolt be Tárkányinak: „Szerdán reggel felkeresett Haynald és megállapodtunk, hogy délután vele egy coupéban utazom Esztergomig. Itt nyugodtan előadhattam neki az ügyet, felolvashattam indítványomat. Tartózkodás nélkül helyeselte és örül neki. Kérdezé, hát minket, püspököket ki akar zárni? Én azt válaszolám, hogy nem akarnék terhökre lenni, s azt gondolom, illő volna, ha egyszer a káptalanok is tennének valamit. De önkéntes adományokat hálásan fogadnánk. Erre kijelentette, hogy maga idején ő is fog ajánlani bizonyos összeget”.³⁰ Mint ebből a levélből és Fraknóinak Rómer Flórishoz 1881. szeptember 13-án, szeptember 21-én, október 12-én és október 22-én, valamint Tárkányihoz 1881. október 4-én és 26-án kelt soraiból kitűnik, Fraknói a Monumenta Vaticana ügyében valóságos korteshadjáratot indított és egy egész sereg káptalannal és kanonokkal tárgyalt.³¹

Aggodalmi, mint Tárkányinak augusztus 10-én írta,³² neki is voltak. De már nem léphetett vissza. „Ha vagy egészen hajótörést szenvednek törekvéseink, vagy az eredmény nem lesz kielégítő, még mindig van időnk visszatérni az általad megpendített eszméhez. Igazad van, az utóbbi hetek római eseményei³³ óvatosságra intenek. De azt hiszem, hogy éppen most a pápa kétszeres örömmel fogja ajánlatunkat elfogadni. Eszménknek és tervünknek varázsereje van ... Én tehát Isten nevében megindítom az akciót!”

1881. október 4-én Váradról már azt jelenthette Fraknói Tárkányinak, hogy „alea csakugyan jacta est”, a káptalan indítványát elfogadta, sőt a káptalanok mellett a birtokos szerzetes rendeket is fel fogják szolítani adományozásra, a püspöki kar összes tagját pedig határozatáról értesíti.³⁴

Október 22-én Pesten Fraknói Haynalddal újból összejött. Mint Rómernek írta,³⁵ tüzetesen értekezett vele a Monumenták ügyében. Felolvasta neki Ipolyi

27 OKL, Fraknói Tárkányihoz. Várad, 1881. július 3.

28 OKL, Fraknói Rómerhoz, Budapest, 1882. március 22: „Nagy meglepetés ért. A prímás válaszolt március 19-én múlt év július 3-i levelemre. Dícsérettel halmoz el a Monumenta Vaticana tárgyában. Kezdeményezésem kiválóan érdemes. És a dícséretes szándék megvalósításához 200 arannyal járul. Nagyon megörültem neki. Szép levélben megköszöntem.”

29 OKL, Fraknói Rómerhoz, Veldes, 1881. július 9.

30 OKL, Fraknói Tárkányihoz Karlsbad, 1881. július 10.

31 OKL, említett levelek, valamint Fraknói jelentése, in: Új Magyar Sion, 13. 1882. 446–453., 509–515.

32 OKL, Fraknói Tárkányihoz, Budapest, 1881. augusztus 10.

33 Célzás IX. Piusz koporsójának a Vatikánból a San Lorenzo bazilikába való átvitelével kapcsolatos római zavarokra. Vö. Schmidlin, Josef: Papstgeschichte der neuesten Zeit. 2. vol. München, 1934. 414.

34 OKL, Fraknói Tárkányihoz. Várad, 1881. október 4.

35 OKL, Fraknói Rómerhoz. Budapest, 1881. október 22.

levelét is, amely rá nagy hatást tett. Kijelentette, hogy kész a dolog élére állni, a cél érdekében jelentős áldozatot hozni és elnöklete alatt összehívni a tervezett értekezletet. Felkérte azonban Fraknóit egy program kidolgozására. Október 26-án Fraknói Tárkányit is értesítette a történekről.³⁶ Azt is jelezte, hogy kidolgozott egy emlékiratot,³⁷ és ezt több püspöknek, kanonoknak és káptalannak már meg is küldte. Haynald viszont az utóbbi alkalommal is hangsúlyozta, hogy Magyarországon kell nyomtatni a munkát és lehető kevés befolyást engedni a rómaiaknak. November 28-án pedig már arról tudósította Fraknói Rómert,³⁸ hogy Haynald a tanácskozást már decemberben óhajtja megtartani és maga részéről olyan ajánlatot akar tenni, amellyel az évi ajánlatok összegét 6.000 forintig kiegészítheti. Másnap újra írt Fraknói Rómernak és közölte: „December elején megtartjuk a konferenciát. Januárban hozzálátunk” (ti. a munkához).³⁹

Hogy a következőkben pontosan mi történt, az említett iratokból nem lehet megállapítani. Bizonyos, hogy az őszi tervezett püspökkari konferencián is szóba jött a dolog⁴⁰ és minden jel arra mutat: az érdekeltek belátták, hogy a magyar katolikus egyház sem anyagi erejét, sem tudományos felkészültségét illetően nem képes a teljes vatikáni tudományos forrásanyag publikációját keresztülvinni. A nagy terv tehát valószínűleg Tárkányi elképzelésének megfelelően redukálva lett: a magyar katolikus egyház csak a Magyarországot érintő vatikáni anyag kritikai kiadására szorítkozik és pedig teszi ezt Magyarországon.⁴¹

Az eredeti és a Rómában megbeszélt tervek ez a módosítása természetesen azt is jelentette, hogy a Szentszékkal újra érintkezésbe kellett lépni. A váradi káptalan tehát hiába kérte föl Haynald bíborost, hívja össze a konferenciát és hiába voltak a meghívók már kinyomtatva,⁴² ő úgy döntött, tanácsos előbb a

36 OKL, Fraknói Tárkányihoz. Budapest, 1881. október 26.

37 Mint a november 7-én Rómerhoz intézett levélből kiderül, Fraknói Haynald kívánságára készítette el az emlékiratot és azt a püspök felé, mint teljesen „privát” véleményét mutatta be. OKL, Fraknói Rómerhoz, Budapest, 1881. november 7.: „A Monumenták ügyében Haynald bíboros úr felszólítására készítettem egy kis promemoriát, melyet idecsatolva elküldök. Közöltem ezt a többiekkel már, természetesen mint egészen *privát* munkálatot. Megküldöttem Kruesz főapát úrnak, Zalkának, Majorossynak, Venosznak és Ebenhöchnek, valamint Roskoványinak is. Több helyről biztató választ kaptam. Roskoványi legmelegebben ír. De azt mondja, hogy majd ha a konferencia megállapodásairól értesül, fogja közölni az összeget, melyet áldozni kész”.

38 OKL, Fraknói Rómernak, Budapest, 1881. november 28.: „A Monumenta Vaticana ügye nem pihen. A kalocsai bíboros úr nagy szelleme szokott erélyével karolta fel. Decemberben óhajtja megtartani a tanácskozást. Remélem, hogy nagyságod első a váradi káptalan nevében. A kardinális egyúttal kijelentené, hogy kész olyan ajánlatot tenni, mellyel az évi ajánlatok összegét 6.000 forintig kiegészítheti. Eddig 4.230 forint évi járulék lett megajánlva, több, nem fixirozott ajánlatot nem számítva. De még fognak jönni...”

39 OKL, Fraknói Rómernak, Budapest, 1881. november 29.

40 Vö. Schuszter és Dulánszky püspökök levelét Fraknói jelentésében, Új Magyar Sion, 13. 1882. 449.

41 A PL, Simor, Cat. A. 1965-ben írt katalógusa szerint az anyag része volt „a Vatikáni Okmánytár magyar részről megindított teljes *~~palást~~ vonatkozó levelek, javaslatok, jegyzőkönyvek, a tervezet leszűkítése csak a magyarországi anyag gyűjtésére és kiadására 1881–1882”.

42 Kalocsai Érseki Levéltár 1882-es iktatókönyv. 1882. április 2. Nr. 880 és Fraknói jelentése Új Magyar Sion, uo. 515.

pápai államtitkárságot konzultálni és a pápa beleegyezését megnyerni. E célból pedig Fraknóit Rómába kell küldeni.⁴³ Haynald döntését Jacobini bíborosnak Budapestről 1882. március 9-én hozta tudomására.⁴⁴ Együttal kérdezte, siker reményében Fraknói Rómába mehet-e. A kalocsai érsek azonban nem jelezte, milyen változás állott be az eddigi célkitűzésekben, jöllehet a fejleményekről Fraknói emlékezetes pápai kihallgatása óta részletesen beszámolt. A magyar kérelmet, csak mint a vatikáni anyag felkutatására és publikálására vonatkozóan írta körül, méghozzá „sub solita Pontificia inspectione”, azaz a szokásos pápai felügyelet mellett.

A római kúriának aggályai támadtak. Jacobini bíboros nem válaszolt. Ennek ellenére Fraknói Rómába utazott. Mindjárt másnap, hogy megérkezett, május 5-én így írt Haynaldnak: „Ma reggel siettem Jacobini bíbornok őminenciájának hódolatomat bemutatni. Kiváló kegyességgel fogadott. Azonnal eminenciára vetette a beszédet ... Én azután szóba hoztam a Monumenta Vaticana ügyét. A bíbornok erre felhozta eminenciád március 8-án kelt levelét,⁴⁵ melynek minden pontját meglepő pontossággal resumálta. Nem indokolta, hogy miért késik a válasszal. Én teljes szerénységgel, de hatályosan figyelmébe ajánlottam az ügyet. Röviden kifejtettem a tervet. És alkalmat vettem magamnak – tekintettel az azóta történetekre – bővebben hangsúlyozni, hogy személyem a discretio s katolikus érdekek iránti hűség tekintetében a megbízhatóság kvalifikációját nem nélkülözi. Ő szívesen hallgatott meg és ígérte, hogy holnap jelentést teend Őszentségének és mielőbb válaszolni fog eminenciádnak.”⁴⁶

Haynald erre a levélre azonnal, május 11-én válaszolt⁴⁷ és ez 14-én már Fraknói kezében is volt. Ő ugyanis ezen a napon már nyugtázta is a kalocsai érsek sorait⁴⁸ és többek között így tudósította: „A lefolyt héten ismételve volt tárgyalásom a Monumenta Vaticana tárgyában az államtitkár úrral. Csak ma sikerült eredményre jutnom. A dolog nem ment könnyen. A tulajdonképpeni nehézséggel nem léptek elő, de elég világosan sejtették azt. Szerettek volna, hogy a kiadás Rómában eszközöltessék és az ügy vitelezése minden tekintetben a római urak kezei között legyen. Eminenciád előre látta és jelezte ezt. Én azonban, ismerve eminenciád határozott szándékát, az első tapogatózásra mindjárt kijelentém, hogy a munka kiadását Magyarországon óhajtjuk eszközölni. – A pápai nunciusok jelentéseinek kiadására nézve is őminenciálja skrupulisált. Szerette volna, hogy a bullák és brévék kiadására szorítkozzunk. Én azonban kiemeltém, hogy éppen a nunciusok jelentései a legfontosabbak, és azok közlésével teszünk legnagyobb szolgálatot az egyetemes tudományosság ügyének. Igyekeztem megnyugtatni őminenciáját – ki előtt úgy látszik saját

43 Kalocsai Érseki Levéltár 1882-es iktatókönyv. 1882. április 4. Nr. 890.

44 A levél teljes szövege: Új Magyar Sion, uo. 515–517.

45 Helyesen 1882. március 9. Vö. Új Magyar Sion, uo. 517.

46 Kalocsai Érseki Levéltár, Haynald levelek. Sorai így folytatódnak: „Fel is hatalmazott, hogy a jövő héten a levéltár igazgatójával előleges tárgyalásokat indíthassak meg. Tárkányi is jelen volt ezen kihallgatáson. Bemutatta a Szt. István Társulat feliratát, mely a bíbornoknak igen tetszett. Ígérte, hogy néhány nap múlva Őszentségénél kihallgatást fogunk nyerni...”

47 Uo. Haynald Fraknói május 5-én kelt levelére ráírta: resp(ondi) 11/5.

48 Uo. Fraknói levele Rómából május 14-én.

bécsi dispacci-jai lebegtek! E tekintetben hathatósan támogatott Monsignore Balan, a levéltár igazgatója. Ezzel *teljes egyetértésre* jutottunk. Ma együtt voltunk Jacobininál „per concretare l'affare”. Őeminenciája hangsúlyozta, hogy nincs kifogása a nunciusi jelentések kiadása ellen, de ezek kiválasztása „esclusivamente” a levéltár igazgatójától függjön. Ebben természetesen meg lehetett nyugodni. Annál inkább, mert tudom, hogy ezen oldalról nem lesz *semmi nehézség*. Őeminenciája egyébként biztosított, hogy igen kedvesen vette a tervet és magasztalva szólott a magyar főpapság áldozatkészségéről. – Holnap délben Őszentsége magánaudencián fogad. Azután pedig Jacobini kézbesíteni fogja az eminenciád március 8-i levelére⁴⁹ szóló választ. Eszerint most már esedezni fogok, eminenciád az ajánlattevők konferenciáját mielőbb kegyeskedjék összehívni...”

Ehhez a levélhez Fraknói két nap múlva, május 16-án már utban hazafelé, Firenzében, még a következő sorokat fűzte: „Őszentsége a tegnapi audincián mindkettőnket (ti. Tárkányit és Fraknóit) a legkitüntetőbb és atyai kegyességgel fogadott. Örömét és elismerését fejezte ki az eminenciád által előterjesztett terv fölött (amelyről csak a napokban nyert tudomást!), helyeselte, jóváhagyását és áldását ... adta rá. Rendeletet adott – úgymond –, hogy a levéltárban a kutatás lehetőleg megkönnyíttessék. Oly iratok(kal kapcsolatban), melyeknek közrebocsátása *jelenleg* nem alkalmas, szükséges, hogy a lemásolandókat előbb a levéltár igazgatója, a beteg Hergenröther helyett, a „celeber Balan subarchivarius” mindent gondosan átnézzen stb. Én természetesen hálámat fejeztem ki említvén, hogy ezt eminenciád is bizonyára tolmácsolni fogja. Audencia után felmentem az államtitkár őeminenciájához. Az eminenciádnak szóló levél még nem volt kezén. Vagy postán, vagy Tárkányi által küldik ...”⁵⁰

Fraknói csaknem szószerint azonos értelemben referált a római dolgokról Ipolyinak május 13-án⁵¹ és május 15-én.⁵² Az utóbbi levélben kissé erőteljesebben és őszintébben fogalmazott. Többek között azt írta: „Excellenciád jól sejtette, hogy a Monumenta Vaticana ügyében most vagy soha. A tárgyalások bizony nehezen mentek. Négyszer voltam Jacobininál. *Szövetkeztem* a levéltár igazgatójával. Igénybe vettem a pápa magántitkárát. Mindebből az tűnik ki, hogy itt szeretnék volna az egész ügyet minden evolumentumával együtt kezükben tartani. De én elég világosan kijelentettem, hogy mi már csak Magyar-

49 Helyesen 1882. március 9. Vö. Új Magyar Sion, uo. 517.

50 Kalocsai Érseki Levéltár, Haynald levelek. Fraknói Haynaldhoz. Róma, 1882. május 14., Firenze május 16.

51 OKL, Fraknói Ipolyinak, Róma, 1882. május 13.: „...Jacobini igen szívesen fogadott, sokat beszélt Magyarországról, de a Monumenta ügyét nem hozta szóba. Magam vezettem rá a beszédet. Ekkor említé Haynald levelét, szabatosan resumeálta tartalmát. De nem indokolta, miért késik válasza. Erre én kifejtettem tervünket, kértem, mielőbb nyugtasson meg Őszentsége jóváhagyása iránt. Ígérte, hogy másnap beszélni fog a pápával és felelni fog Haynaldnak. Ígérte, hogy néhány nap alatt audenciát is fogunk kapni. Azóta voltam a levéltár igazgatójánál és Zichy grófnál is. Azt hiszem, minden jót remélhetek ...”

52 OKL, Fraknói Ipolyinak, Róma, 1882. május 15. Fraknói más tintával később a levélhez hozzáfírta: „Őszentsége az audencián a lehető legnagyobb kegyességgel fogadott. Elmondta, hogy rendeletet adott, hogy a Monumenta Vaticana előmozdítására minden megtörténjék, elismeréssel szólott a tervről, stb. Tehát totum bene!”

országban akarjuk megpróbálni a szerkesztést és a nyomtatást. A *hivatalos* főnehézséget a nunciások jelentései képezték ...”

Fraknói az Új Magyar Sionban közzétett jelentésében egy fontos részletről még beszámolt, amelyet levelezésében nem említett, mégpedig arról, hogy május 8-án egy emlékiratot nyújtott be a pápának.⁵³ Ebben köszönetét fejezte ki, hogy a pápa megnyitotta a Vatikáni Levéltárat, előadta, mi történt Magyarországon a tervezett publikáció ügyében, mekkora összeget ajánlott föl a magyar klérus erre a célra, miről értesítette Haynald bíboros Jakobini államtitkárt, mit szeretnének Magyarországon kiadni és hogy a munkában Rómában egy-két magyar pap is közreműködjön. Fraknói közreadta az Új Magyar Sionban Jacobini május 19-én kelt levelét Haynaldhoz is, amelyben a kedvező pápai döntést tudomására hozta.⁵⁴

Ezek után az értekezletet június 4-re össze lehetett hívni.⁵⁵ Azon Budapesten a Szent István Társulat üléstermében Haynald elnöklete alatt Ipolyi, Császka György, Schusztér Konstantin megyéspüspökön kívül Németh József segédpüspök és egy-egy esztergomi, kalocsai, egri, nyitrai kanonok, két váci kanonok és másik három ajánlattévő egyházi méltóság vett részt. Haynald előadta az eddig történeteket és közölte a felajánlott összegeket. A konferencia úgy döntött, hogy az alapítvány feladata „a pápai levéltárakban létező és egyházunkat is érintő történelmi emlékek kiadása”.⁵⁶ E célból elhatározta, hogy két sorozatot indít. Egyet a pápai nunciások levelezéséből és egyet Augustinus Theiner művének⁵⁷ kiigazítására, kiegészítésére és folytatására. Címe: „Vatikáni Magyar Okmánytár. Monumenta Tabularii Vaticani Hungarica”.⁵⁸

A konferencia szerkesztőbizottságot is állított föl. Elnökévé Ipolyit, tagjaivá Dankó József, Kanuz Nándor, Tárkányi, Rómer és Fraknói kanonokokat választotta. A bizottság feladata a kiadványok sorrendjének megállapítása, a másolók munkába állítása, a szerkesztés vezetése és a hazai nyomtatás előállítása lett. Ezen kívül évi munkatervet és költségvetést, valamint az előző évről szóló jelentést is kellett készítenie. Feladata lett az is, hogy az ajánlattevők évi értekezletét összehívja. Ezen minden ajánlattevő személyesen vagy megbízott útján vehetett részt. A konferencia megállapodott abban is, hogy a pénzalapot a Szent István Társulat pénztára kezeli és hogy a megjelent munkákból ki mennyi példányt kapjon. Az értekezlet végén Haynald bíboros táviratot intézett Jacobini államtitkárhoz Rómába, melyben minden érdekelt nevében a pápai engedélyért köszönetet mondott.⁵⁹

Ezután végre megindulhatott a munka. Erről a fejezetről beszámolni, amely fordulatokban szintén bővelkedett, már egy másik tanulmány dolga.

53 Új Magyar Sion, 13. 1882. 517–519: a levél teljes szövege.

54 Uo. 520–521.

55 Erről részletesen Fraknói, in: Új Magyar Sion, 13. 1882. 521–525. – Röviden: Századok, 1884. 89–91.

56 Uo. 523.

57 "Vetera Monumenta Historica Hungarum sacram illustrantia" 2 vol. Roma 1859–1860.

58 A latin cím rövidesen „Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia”-ra változott.

59 Szövege: Új Magyar Sion, uo. 524–525.

GÁBOR ADRIÁNYI

VILMOS FRANKNÓI AND LAUNCHING THE "MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE
HISTORIAM ILLUSTRANTIA"

It was Vilmos Franknói himself who dealt with this subject in detail: he prepared a detailed report, illustrated by several documents in the Új Magyar Sion (New Hungarian Sion) in 1882, on the launching of the collection of documents entitled "Monumenta Vaticana". The author of this paper attempts to find out, what was the reason why the project of publication, that had been approved by Rome, underwent an important change by the end of that year: Franknói gave up his plan to publish a general collection of Vatican source material and limited the publication of documents to those concerning the Roman Catholic Church in Hungary and Hungary.

When the Pope opened the Archives of the Vatican to scholars, a meeting was held in Budapest, on 4th June 1882, and a decision was made that the objective of the foundation would be "to publish the historical documents concerning our Church and country, held in the Archives of the Vatican". To serve this purpose, it was decided that two series of documents were to be launched: one for the correspondence of the papal nuncios, another to complete and continue Augustus Theiner's work, under the title "Vatikáni Magyar Okmánytár. Monumenta Tabularii Vaticani Hungarica".

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

KARÁCSONYI JÁNOS EGYHÁZI PÁLYÁJA ÉS FORRÁSAI A BÉKÉS MEGYEI LEVÉLTÁRBAN

A következő rövid tanulmányban szeretnénk közreadni a neves történétíró, dr. Karácsonyi János püspök egyházi pályájának vázlagszerű ismertetését, illetve néhány ezzel a pályafutással kapcsolatos levéltári forrást. Karácsonyi ugyanis nemcsak mint neves történész működött, de mint a nagyváradi római katolikus egyházmegye papja több fontos egyházi hivatalt is betöltött élete során.¹

Egyházi karrierjének alakulásában minden valószínűség szerint nagy szerepe -de talán a legnagyobb- volt történészi pályafutásának.

Karácsonyi János a kiegyezés utáni időszak objektív szemléletmódú, historiográfiai irodalmának volt egyik legjelentősebb és talán a legtermékenyebb alakja. Válogatott bibliográfiája 300 tételből áll, mely művek jelentős része egyháztörténettel és ezen belül a római katolikus egyház magyarországi történetével foglalkozik. Széleskörű munkásságát azonban igen nehéz lenne összefoglalni. Történészi életműve napjainkban is érezteti hatását. Művei közül ugyan több elavultnak mondható, de szép számmal akadnak olyanok is, melyeknek történeti értéke időtálló.

A görögül, latinul, németül és franciául beszélő tudós pap azonban nem csak a tudományos életben jutott előbbre (Magyar Tudományos Akadémiai- és Szent István Akadémiai tagság, stb.), hanem ezzel párhuzamosan az egyházi hierarchiában is jelentős tisztségeket tölthetett be (püspöki cím, nagyváradi irodalmi kanonokság, majd nagyprépostság, püspöki helynökség, stb.). Jelen tanulmány pedig ennek az egyházi karriernek az állomásait van hivatva bemutatni, érintetlenül hagyva a történétírói, tudósi életművet.

KARÁCSONYI JÁNOS 1858. december 15-én született Békés vármegye akkori székhelyén, Gyulán. A keresztség szentségében másnap, december 16-

1 A legújabb Karácsonyi életrajzok:

Csorba László: Karácsonyi János, az egyháztörténész. Előszó Karácsonyi „Magyarország egyháztörténete” című könyvének reprint kiadásához (Budapest, 1985. IX-XXIV.p.); Erdész Ádám: Karácsonyi János történeti munkássága. Gyula, 1983.; Karácsonyi János történétíró, akadémikus, címzetes püspök születésének 125. évfordulója tiszteletére rendezett emlékülés előadásai. 1. Tarnai Ándor: Karácsonyi János és Békés megye. 1-22.p., 2. Bodonyi Ilona-Kordé Sándor: Karácsonyi János történétírói munkássága. 23-54.p., 3. Lotz Antal: Karácsonyi János mint egyházi ember és író. 55-70.p. Gyula, 1983.; Kereskényiné Cseh Edit bevezetője a „Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből” című könyv elején (Gyula, 1990. 5-11.p.).

án részesült, amikor Rázel József thoubi címzetes prépost, plébános a János-István-Ádám nevekre keresztelte meg a gyulai Nádi Boldogasszony plébánia-templomban.²

Szülei, id. Karácsonyi János szücsmester és Papp Terézia elsőszülött fiukat szintén iparosnak -asztalosmesternek- szánták. Egy fiatal gyulai káplán, Grócz Béla azonban felfigyelt az ifjú tehetségére és szorgalmára, valamint a humán tudományok iránti vonzalmára. Az ő ajánlására került az elemi iskola elvégzése után, 1871-ben egyházmegyéje székhelyére, a nagyváradi Szent József Fiúnevelő Intézetbe. Illetve ezzel párhuzamosan középiskolába, a premontrai kanonokok által működtetett Nagyváradi Római Katolikus Főgimnáziumban.³

Ezt megelőzően, 1869. szeptember 23-án Lipovniczky István nagyváradi püspök az 1657 gyulai bér mátkozó között, neki is kiszolgáltatta a krisztusi nagykorúság szentségét.⁴

A nyolc gimnáziumi osztály elvégzése és a sikeres érettségi vizsga letétele után -végre a papi hivatást választva életcéljául- 1878-ban felvételt nyert a nagyváradi egyházmegye kispapjai közé. Teológiai tanulmányait azonban nem Nagyváradon, hanem tanárai ajánlásával a budapesti Központi Papnevelőben végezhetette.⁵

Akkoriban a teológia tanulmányok csupán négy évig tartottak, így Karácsonyt már 1882. július 2-án áldozópappá szentelhetette dr. Nogáll János pergamoni címzetes püspök, a nagyváradi káptalan olvasókanonokja.⁶

Első szentmiséjét keresztelésének színhelyén, a gyulai plébániatemplomban tartotta meg, ahol Göndöcs Benedek pusztaszeri címzetes apát, a város plébánosa segédkezett neki. Ezen alkalomból, 1882. július 7-én intézte hozzá a következő szövegű levelet az egykori gyulai káplán, Grócz Béla csorvási lelkes: „...*Hála legyen a jó Istennek, hogy idáig eljuttatott! Légy mindenkor öröme és büszkesége a rendnek, melynek bajnokává felavattattál. Legyen az oltár, melyhez néhány óra múlva először járulsz, mint pap, egész életed folyamában bő forrása rád nézve az isteni kegyelemnek, hogy ugysis mint áldozó, ugysis mint áldozat, mert mind e két pontban helyettesítened kell a mennyei főpapot, kedves lehess mindenha[?] annak, kinek szolgálatára vállalkoztál...*”⁷

Az újmiséis pap első állomása – a többnyire reformátusok lakta – Békés vármegyei Békésre vezetett, ahol mint káplán teljesített szolgálatot Kny Antal plébános mellett.⁸

A békési plébániahivatal falán elhelyezett emléktábla szövege szerint Karácsonyi János „...*ebben az épületben működött mint segédlelkész 1882–83-ban.*”

2 Gyulai Plébániai Levéltár (a továbbiakban: GyPL.). Keresztelték anyakönyve.VIII. kötet, 80. oldal, 411. fsz.

3 Gyulai Erkel Ferenc Múzeum (a továbbiakban: GyEFM.). Kézirattár. Td. 83.562.4/3. p. (Dr. Karácsonyi János teológiai professor életrajzi vázlat.)

4 GyPL. Bér mátkák anyakönyve. I. kötet, 1869/707. sz.

5 GyEFM. Td. 83.562.4/3. p.

6 Uo.

7 Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML.). XIV. 2. Dr. Karácsonyi János történetíró iratai. sz.n.

8 GyEFM. Td. 83.562.4/3.p.

Tíz hónapos békési tartózkodás után, 1883-ban Nagyvárad egyik városrészebe, Várad-Olasziba (jelenleg Oradea-Olosig) – mely plébániának később a történetét is megírta⁹ – helyezték át, szintén kápláni beosztásban.¹⁰ Itt Palotay László esperes-plébános mellett szolgált, a Békésnél jóval nagyobb katolikus lakossággal bíró városban. (Békésen 2500–3000, Várad-Olasziban közel 7000 volt a római katolikusok száma.)

A segédlelkési szolgálat mellett, 1883 és 1888 között hittant tanított a Nagyvárad Magyar Királyi Állami Főreáliskolában.¹¹ Kezdetben képesítés nélkül, 1887. tavaszától pedig -miután letette a hittanárságra képesítő zsinati vizsgát¹²- képesítéssel oktatta a diákokat.

Szintén a várad-olaszi évek alatt készítette el teológiai doktori értekezését „Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás.” címmel, melyet 1885. május 31-én védett meg a budapesti tudományegyetemen.¹³

1885. októbere és novembere között -a Kubovicz Ferenc plébános halála és az új lelkipásztor, Dencs János beiktatása között eltelt időben- mint helyettes lelkész vezette a Bihar vármegyei Szalacs (jelenleg Salacea) plébániáját.¹⁴

1889-ben négy hónapos római tanulmányúton vett részt, ahol a Vatikáni Levéltárban lévő magyar vonatkozású okleveleket tanulmányozta, illetve készített róluk másolatot a „Vatikáni Magyar Okirattár” számára.¹⁵

Főpásztorra erre az időre ideiglenes szabadságot biztosított neki, de amint visszatért Rómából végleg felmentette a segédlelkési állásából és helyettes hittanárnak nevezte ki a püspöki konviktusba. A diákkorából jól ismert Szent József Fiúnevelő Intézetben egyházjogot és egyháztörténelmet tanított. Ugyanekkor lett megbízva a Bihar vármegyei közpórház lelkési teendőinek ellátásával is.¹⁶

Három évvel később, 1892-ben rendes tanárrá léptették elő és áthelyezték a nagyvárad teológiára, ahol szintén egyházjogot és egyháztörténelmet oktatott a kispapoknak.¹⁷

Ugyanebben az évben a szentszéki szegények ügyvédje lett, majd 1896. augusztus 10-én ugyanezen szentszék ülnökévé nevezték ki.¹⁸

A római katolikus egyházmegyei ordináriusai bírói hatalmukat vagy személyesen, vagy egy testület által gyakorolhatták. Ezt az intézményt szentszéki bíróságnak nevezték és élén a főpásztor, vagy az általa kinevezett szentszéki elnök, az официális állt. A bíróságnak tagjai voltak a szentszéki bírák (iudices

9 Karácsonyi János: A nagyvárad-olaszi római katolikus plébánia-templom és plébánia rövid története. Nagyvárad, 1884. 56. p.

10 GyEFM. Td. 83.562.4/3.p.

11 Uo.

12 A nagyvárad latin szertartású egyházmegye részére kiadott pásztorlevelek és körrendeletek (a továbbiakban: Nv.Körl.). 1887/882.sz. (A körlevelek nyomtatott kiadása megtalálható – többek között – a Gyulai Plébániai Levéltárban.)

13 GyEFM. Td. 83.562.4/3. p.

14 Uo.

15 Uo.

16 Nv.Körl. 1889/1312. sz., 1889/2193. sz.

17 GyEFM. Td. 83.562.4/3. p.

18 Nv.Körl. 1892/437. sz., 1896/1662. sz.

prosynodales), az ülnökök (assessores), a jegyző (notarius), a kötelékvédő (defensor vinculi) és egyéb beosztottak, köztük a szegények ügyvédje (advocatus pauperum) is.

Karácsonyi János – aki ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és számos történelmi témájú publikáció szerzője volt – egy önálló javadalommal bíró állás betöltését kérelmezte az egyházi hatóságoktól.

Főpásztora, dr. Schlauch Lőrinc bíboros, nagyváradai megyéspüspök a kérésnek helyt adva, 1898-ban – az egyházmegyei körlevél tájékoztatása szerint – „*Dr. Karácsonyi János szentszéki ülnök, theologia tanár s biharvármegyei közkórházi lelkész a kegyuraságom alatti bihar-püspökii egyház plébánosává kineveztetett s e plébániájára investiturát nyert.*”¹⁹ Biharpüspöki (jelenleg Episcopia-Bihar) egy többnyire protestánsok lakta -közel 4000 volt a reformátusok száma- és alig 500 katolikus lelket számláló helység volt Bihar vármegyében. Így Karácsonyinak megnő a szabadideje és jóval több időt tud fordítani kutatásaira. Közel Nagyvárad, a püspöki- és megyei levéltár, de arra is jutt ideje, hogy utazásokat tegyen az országban, felkeresve a különböző levéltárakat és gyűjteményeket.

A következő évben Karácsonyit nevezték ki – a plébániáját is magába foglaló – bihari esperesi kerület esperesévé és egyben tanfelügyelőjévé.²⁰

1902-ben megbízatást kapott az egyháztörténelem és szertartástan zsinati vizsgálói tisztének betöltésére.²¹

A zsinati vizsgálok feladata kettős jellegű volt. Egyrészt közigazgatási funkciót töltöttek be a plébániai javadalmakra pályázók megvizsgálásában, másrészt bírói funkciót láttak el az egyházmegyei papok ellen indított elsőfokú közigazgatási perekben.

Hat évig tartott a biharpüspöki tartózkodás, ekkor a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi kara meghívta az egyháztörténelem nyilvános rendes tanárának. A kinevezési okiratot 1904. március 4-én írta alá I. Ferenc József magyar király.²²

Karácsonyi már ezt megelőzően is szeretett volna egyetemi katedrát kapni. Fennmaradt egy 1898. április 2-án kelt és a kolozsvári egyetemen oktató dr. Márki Sándorhoz írt levele, melyben kéri történész barátját, hogy „...*Ennél fogva, kérlek, trd meg nekem, ki van-e már hirdetve Finály tanszékére a pályázat? Lehetne-e nekem arra folyamodnom? Tanácsolod-e, hogy folyamodjak? Van-e már az egy. karnak erre kiválasztottja? s olyan-e, a kinél e kathedra életkérdés? mert, ha van olyan, s legalább is annyira megfelel, mint én, vagy még jobban, nem akarok útjába állani! Megjegyzem, hogy bölcséleti doktorátusom, vagy magántanári képesítésem nincs, de 1896-ban azért fölszóllítottak a bpesti egyetemi tanárok, hogy a diplom. kathedrára pályázzak, csak-hogy Fejérfaktyuval szemben nem akartam. Köztetek azonban s azon célból, hogy egyedül a magyar történetárásnak szenteljem magam, szívesen szolgálnék...*”²³

19 Nv.Körl. 1898/1531.sz.

20 Nv.Körl. 1899/525.sz.

21 Nv.Körl. 1902/317.sz.

22 Nv.Körl. 1904/695.sz.

Márki válaszát nem ismerjük, de Karácsonyi következő, április 5-én kelt levelében lemondóan írja: „...*Ha nem is lesz az egész dologból semmi, leveled mint őszinte barátságod kedves bizonyítottát örömmel őrizem meg...*”²⁴

Karácsonyi tehát 1904-ben lelkesen fogadta el az új megbízatását és hosszabb budapesti tartózkodásra igyekezett berendezkedni. Az Üllői úton bérelt lakást és innen járt be az egyetemre tanítani. Ekkor kötött barátságot az ugyancsak a teológiai karon tanító dr. Prohászka Ottokár későbbi székesfehérvári-, dr. Glattfelder Gyula későbbi csanádi- és dr. Hanauer Á. István későbbi váci megyéspüspökökkel.²⁵

A fővárosban való egyetemi professzorság azonban igen rövid ideig tartott, mivel az uralkodó alig egy év múlva, 1905. május 18-án neki adományozta a nagyváradi székeskáptalan utolsó előtti irodalmi kanonoki stallumát.²⁶ Az új kanonok ünnepélyes beiktatására június 13-án került sor a nagyváradi székesegyházban. Fenti esemény előzményéről így emlékezik meg a káptalan 1905. június 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve: „*Az áttett kegyelmes királyi adománylevelél hódoló tisztelettel fogadtatván ftdő Dr. Karácsonyi János szentszéki ülnök, bpesti tud. egyetemi nyilvános rendes tanár, magyar tudományos akadémiai rendes tag, egyházmegyei áldozár urnak kanonoki székébe leendő beigatása f.évi június 13-ika határidővel kitűzetik...*”²⁷

Karácsonyi tehát elhagyta Budapestet és a püspöki székvárosba költözött, ahol a híres nagyváradi kanonoksor egyik házának lett a lakója.

Karácsonyi írta 1905. május 31-én Márki Sándornak: „...*Kanonoki kinevezésem rám nézve nem haladás, inkább hátrálás!...Vajha igazad lenne és az új állás könnyebbé tenné irodalmi működésemet!*”²⁸ E rövid levélrészletből kitűnik, hogy Karácsonyi inkább megtartotta volna az egyetemi katedrát. Tudományos szempontból tehát többre értékelte azt, mint a kanonoki címet, még akkor is, ha az a nagyváradi irodalmi stallumra szólt. Karácsonyi a független, papi történetírói státusz eszményét helyezte előtérbe.²⁹ Jobban szerette volna az egyetemen a tudományt oktatni, illetve ezzel párhuzamosan kutatásai révén azt művelni, mint az egyházi hierarchiában előbbre jutni. A sors azonban nem teljesen ezt a pályát szánta neki.

Arra a kérdésre, hogy miért kellett az éppen csak az egyetemi oktatást megkezdő Karácsonyit visszahelyezni Nagyváradra, arra a valószínűsíthető választ Lotz Antal szegedi teológiai professzor tanulmányában találhatjuk meg.³⁰ E szerint Karácsonyi azért lett kanonokká kinevezve, hogy az egyik

23 BML. Xeroxtár. 139.sz. 28–29.fol.

A levél eredetije megtalálható: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár (a továbbiakban: MTAKK.). Ms. 5162/700.

24 BML. Xeroxtár. 139.sz. 30–31.fol.

A levél eredetije megtalálható: MTAKK. Ms. 5162/701.

25 Lotz: i.m. 60.p.

26 Nv.Körl. 1905/1529.sz.

27 BML. XIV.2. sz.n. (A n.váradi l.sz.ftdő Káptalan 1905.jun.5.tartott törv.ülése jegyzőkönyvének 816.sz. cikkelye.)

28 BML. Xeroxtár. 139.sz. 55.fol.

A levél eredetije megtalálható: MTAKK. Ms. 5162/711.

29 Tarnai: i.m. 13.p.

éppen akkor megürült ún. irodalmi stallum egy nagyváradai egyházmegyes pappal legyen betöltve. Csak így nem évült el a káptalannak az a joga, hogy saját egyházmegyes papot is kineveztethessen a nevezett stallumra.

A nagyváradai egyházmegyében -hasonlóan a többi katolikus püspökségekhez és érsekségekhez- is létezett az ún. székeskáptalan. Ennek a testületnek fő feladata a megyés főpásztor segítése, illetve az egyházkormányzatban tanácsadó szervként való működés volt. Az évszázadok során kialakultak az intézményen belüli fokozatok, a különböző stallumok (helyek). A káptalan élén a nagyprépost (praepositus maior) állt, akit a három oszlopos kanonok, az olvasókanonok (lector), az énelőkanonok (cantor) és az őrkanonok (custos) követték.

A kanonokok második csoportjába tartoztak az egyházmegye főesperesei (archidiaconus) és a mesterkanonokok (magister canonicus). Ezek száma is előre meghatározott volt.

A középkori váradai püspökség székeskáptalanja összesen 24 kanonokból állt. A történelem során azonban ez a szám többször is változott.

A XVI-XVII. századi protestáns és török háborúk szinte teljesen elpusztították az egyházmegyét. 1606-ban az utolsó katolikus papnak is el kellett hagynia Váradot. 1660 és 1692 között pedig a püspöki székváros török megszállás alá került.

A felszabadulás után mindent újra kellett kezdeni. Többek között így lett újjászerveve a székeskáptalan is, mindössze tíz kanonokkal. A négy oszlopos kanonok mellett, négy főesperesből és két mesterkanonokból állt. A főespereségek száma korábban hat volt (székesegyházi, homorogi, szeghalmi, kalotai, békési és köleséri), de a püspökség területének megváltoztatása miatt -a Fehér-Körös jobb partján lévő területet, Kalotasz eget elvesztette, de megkapta a régi Kraszna és Közép-Szolnok vármegyéket- csak négyet (székesegyházi, békési, krasznai és közép-szolnoki) állítottak vissza.

1807-ben I. Ferenc magyar király további hat kanonoki stallumot szervezett meg Nagyváradon. Ezek ún. irodalmi stallumok (stallum litterarium) voltak, melyeket az irodalom és tudomány terén jelentős eredményeket elért -leginkább más egyházmegyes- egyházi személyek nyerhettek el. Ilyen kanonok volt -többek között- a történettudomány területén működő Pray György, Fejér György, Fraknói Vilmos, Bunyitay Vince, Kollányi Ferenc és Karácsonyi János is. Egy-egy kanonoki kinevezés meghatározott stallumra szolt. A mesterkanonokok fokozatos előléptetéssel jutottak feljebb a főesperesi, végül a négy oszlopos kanonoki tisztre.³¹

30 Lotz: i.m. 61.p.

31 A nagyváradai székeskáptalan történetéről ld.:

Bunyitay Vince: A váradai püspökség története. II.kötet. A váradai püspökség káptalanai és monostorai a püspökség alapításától 1566. évig. Nagyvárad, 1883.; Fodor József: A Nagyváradai Római Katolikus Püspökség. In: Erdélyi egyházaink évszázadai. Bukarest, 1992. 97-98. p.; Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Budapest, 1994. 712-713.p.; Lotz: i.m. 60-61.p.; Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno domini et millennari MDCCCXCVI. Nagyvárad, 1896. 33-40.p.

Karácsonyi János is végigjárta a nagyváradi székeskáptalan kanonoki beosztásait. Így az 1905-ben elnyert mesterkanonokság után, 1914. november 29-én a közép-szolnoki, 1915. január 22-én a székesegyházi főesperességre emelkedett. (A krasznai és békési főesperességre a káptalan tagjainak gyors változása miatt nem kerülhetett sor.) 1915. május 5-én órkanonok, 1918. május 17-én éneklőkanonok és végül -az olvasókanonoki tiszttel kihagyásával- 1923. januárjában a káptalan nagyprépostja lett.³²

A fenti kanonoki kinevezésekről szóló eredeti oklevelek (5 db.) – a nagypréposti kivételével- a Békés Megyei Levéltár birtokában vannak. Időrendben az első, az 1905-ben kelt mesterkanonoki kinevezés, melynek teljes szövegét a függelékben olvashatjuk.³³ A diszes kiállítású királyi kinevezési okirat hátoldalán a nagyváradi megyéspüspök, dr. Szmrecsányi Pál által május 31-én aláírt feljegyzés található, melyben a főpásztor tudomásul veszi Karácsonyi kinevezését.

A következő három oklevél mind szövegezésében, mind külalakjában szinte teljesen megegyezik a mesterkanonoki kinevezéssel.³⁴ Eltérést csupán a kanonoki stallum megnevezése, illetve a keltezés időpontja mutat.

Ezen okiratok hátoldalára is rávezették az akkori ordinárius, gr. Széchényi Miklós megyéspüspök által aláírt feljegyzéseket, valamint a beiktatási dátumokat. E szerint a közép-szolnoki főesperességbe 1915. január 4-én, a székesegyházi főesperességbe 1915. február 18-án, az órkanonokságba pedig 1915. június 2-án iktatták be Nagyváradon. Mindhárom esetben dr. Bundala Mihály kanonok végezte a beiktatási ceremóniát.

Az ötödik kanonoki kinevezési oklevél -az éneklőkanonoki- már 1918-ból származik, így annak kiadója nem I. Ferenc József, hanem utódja, IV. Károly király.³⁵ A szövegezés és a külső forma azonban szintén nagyon hasonló az előbbiekével. A hátoldalon itt is gróf Széchényi püspök aláírása, illetve a beiktatás dátuma –1918. július 20-án Spett Gyula olvasókanonok által- szerepel.

1922. szeptember 12-én elhunyt a nagyváradi székeskáptalan nagyprépostja -az alig két hónapja kinevezett és még be sem iktatott- Spett Gyula. A rangsorban őt követő kanonokot, Karácsonyit 1923. januárjában nevezték ki a káptalan nagyprépostjává.³⁶ A kinevező azonban most nem a magyar király, -a trónfosztás következtében szünetelő főkegyúri jog miatt- hanem XI. Pius pápa volt. Ilyen eseményre a nagyváradi székeskáptalan történetében utóljára 1398-ban került sor, amikor a pápa saját maga adományozta a nagypréposti stallumot Vetési Tamásnak.³⁷

32 Nv.Körl. 1914/4247.sz., 1915/440.sz., 1915/1550.sz., 1918/1699.sz., 1923/81.sz.

33 BML. XIV.2. 57.sz. oklevél. (Az itt és a többi hat kinevezési oklevélnél szereplő sorszám a régi, múzeumi jelzete az iratoknak. Közlését mégis fontosnak tartom, mivel a számok nagysága és egymástól való távolságuk alapján valamiféle képet lehet alkotni az egykori Karácsonyi-hagyaték nagyságáról.)

34 BML. XIV.2. 78.,77.,79.sz. oklevelek.

35 BML. XIV.2. 86.sz. oklevél.

36 Nv.Körl. 1923/81.sz.

37 Órszem (Nagyvárad), 1923.januári sz. 5.p.

Az új nagyprépost beiktatása január 11-én, délelőtt fél 11-kor ment végbe. Az ünnepélyes szertartást Gresincky Antal kanonok végezte.³⁸

Karácsonyi János -a káptalanban betöltött tisztségei mellett- egyéb egyházi címeket is viselt. Az egyik ilyen volt, az 1907. október 25-én elnyert „hollóthói címzetes préposti” titulus.³⁹ Az erről szóló kinevezési oklevélben -szövegét ld. a függelékben- az egri főegyházmegyéhez tartozó hollóthói prépostság címét adományozta neki az uralkodó.⁴⁰ Az oklevél hátoldalán egy november 30-án kelt feljegyzés található, melyben Samassa József biboros, egri érsek megerősíti a királyi kinevezést, továbbá rendelkezik a préposti eskü letételéről.

A XVI. század dereka óta vált gyakorlattá a rég elpusztult vagy megszűnt prépostságok címeinek adományozása. A megyés főpásztor -akinek egyházmegyéjéhez tartozott a valamikori prépostság- előterjesztése után a mindenkori magyar uralkodónak állt jogában a cím adományozása. Természetesen más egyházmegyes papok is elnyerhették a titulust. (A megszűnt hollóthói prépostság valamikor az egri egyházmegye joghatósága alá tartozott.)

Karácsonyi a préposti címet egészen 1916. október 26-dikáig, vovádriai címzetes püspöki kinevezéséig viselte.⁴¹ Az erről szóló kinevezési okiratot -melynek szövegét szintén a függelékben találhatjuk- azonban csak 1917. február 28-án állították ki. Aláírója pedig az időközben -1916. november 21-én- elhunyt I. Ferenc József helyett, már IV. Károly király volt.⁴²

A címzetes püspöki titulus -hasonlóan a prépostiéhoz- egy már megszűnt egyházmegyére vonatkozott. Ezek a püspökségek a keresztes hadjáratok idején a mohamedánoktól elfoglalt, majd később ismét a megszállásuk alá került -főleg a kelet-ázsiai- vidékeken létrehozott latin szertartású egyházmegyék neveit viselték. A püspökségek címeire csak a Szentszék nevezhetett ki személyeket, akiket rendszerint püspökké is szenteltek.

Tőlük különböztek az ún. válsztott püspökök, akiket olyan megszűnt balkáni egyházmegyék címeire neveztek ki, amelyek hajdan a magyar szent korona országaihoz tartoztak. Nekik azonban nem a pápa, hanem -főkegyúri jogánál fogva- a mindenkori magyar király adományozhatta a püspöki címet. Ez utóbbi inkább közjogi méltóságot jelentett, mint egyházi hatalmat. A választott püspökök használhatták ugyan a püspöki jelvényeket, de más főpapi funkciót nem láthattak el, hiszen még felszentelve sem voltak.

Karácsonyi János a királyi oklevél szövege szerint címzetes püspökké lett kinevezve, egyházi jogállása azonban a választott püspökének felelt meg. Ő maga is ez utóbbi elnevezést használta.

1916. december 30-án, a budavári Mátyás templomban -fényes külsőségek között- végbement királykoronázáson ő volt a IV. Károlyt megkoronázó esztergomi érsek, dr. Csernoch János biboros, hercegprimás, pásztorbotvivője.⁴³

38 I.m. 4.p.

39 Nv.Körl. 1907/3841.sz.

40 BML. XIV.2. 64.sz. oklevél.

41 Nv.Körl. 1916/3215.sz.

42 BML. XIV.2. 83.sz. oklevél.

43 Csorba: i.m. XIV.p.

1923. január 10-én gróf Széchényi Miklós püspök Karácsonyit nevezte ki a – Trianon következtében két részre szakadt- nagyváradai egyházmegye romániai területének püspöki helynökévé, majd a következő napon ugyancsak őt bízta meg a szentszék elnöki teendőinek intézésével.⁴⁴ Az erről szóló kinevezési okiratokat már írógéppel készítették és a főpásztor aláírása szerepel rajtuk.⁴⁵ (Szövegeket ld. a függelékben.)

A püspöki helynök az egyházmegyei kúria legfőbb tisztviselője, aki hatalmát az egész egyházmegyében -adott esetben csupán a püspökség romániai részén- gyakorolhatta. A helynöki beosztás a legtágabb értelemben az egyházmegye ordináriusának helyettesét jelentette. Tárgyi szempontból, anyagiakban és lelkiekben elvileg mindazt megtehetette, amit a megyés főpásztor.

Gróf Széchényi püspöknek fennmaradt egy 1923. október 7-én, Budapesten kelt levele, melyben közli Karácsonyival, hogy betegsége miatt nem tud részt venni az októberi bukaresti püspöki konferencián és ezért kéri a helynököt „...*lenne szives a konferentiára elmenni, és távolmaradásomat a nuntius előtt kimenteni...*”⁴⁶ Karácsonyi János rész is vett az említett konferencián, ahol a püspöke által – a fent említett levélben- megjelölt témákban fel is szólalt.

Karácsonyi a szentszéki elnöki tisztet egészen haláláig, a helynöki beosztást azonban csak 1923. december 1-éig, gróf Széchényi püspök elhunytáig viselhetette. (Az megyéspüspök halálakor ugyanis automatikusan megszűnik a helynök hivtala.)

Végezetül még meg kell még említenünk egy utolsó egyházi kinevezést, amely a nagyváradai Szent Vince Intézet igazgatói állására szólt és ahová 1921-ben nevezte ki főpásztorát.⁴⁷

Dr. Karácsonyi János vovádriai választott püspök, a nagyváradai székeskáptalan nagyprépostja, az egyházmegyei szentszéknek és a zsinati vizsgálók bizottságának elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, valamint számos más egyházi és világi cím birtokosa 1929. január 1-én hunyt el a püspöki székvárosban.⁴⁸ Halála egészen váratlanul érte környezetét, hiszen aznap reggel még misézett, a reggeli után azonban rosszul lett és délutánra már nem volt az élők sorában.

Holttestét – végakarata szerint – január 3-án szülővárosába, Gyulára szállították, ahol az a Nádi Boldogasszony plébániatemplomban lett felravatalozva. Temetésére másnap, január 4-én került sor a helyi Szentháromság temetőben, mely alkalomból a nagyváradai székeskáptalan szinte teljes tagsága, a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselője, valamint számos egyházi és világi előkelőség jött el Gyulára. A gyászszertartást Mayer Antal kanonok, a nagyváradai egyházmegye apostoli kormányzója végezte. A fehér márvány síremléket a káptalan és a Magyar Tudományos Akadémia állíttatta a főpap és tudós sírja fölé.⁴⁹

44 Nv.Körl. 1923/80.sz.

45 BML. XIV.2. sz.n. és sz.n.

46 BML. XIV.2. sz.n.

47 Nv.Körl. 1921/244.sz.

48 Nv.Körl. 1929/358. sz.; GyPL. Meghaltak anyakönyve. XV.kötet, 257.oldal, 1.fsz.

49 GyPL. Historia Domus. 118–119.p. (Báró Apor Vilmos plébános feljegyzése.)

Felirata szerint:

*„Itt nyugszik a boldog feltámadás reményében
Dr. Karácsonyi János
vál. vovadriai püspök, a nagyváradi
káptalan nagyprépostja, stb.
1858. dec. 15 – 1929. jan. 1.*

A Magyar Tudományos Akadémia és a Szent István Akadémia emelték e keresztet nagyérdemű tagtársuk emlékének, aki hűséges szolgája volt Istennek, fáradhatatlan munkása hazánk történelmének és törhetetlen védelmezője a magyar igazságnak. Az Úr Jézus legyen örök jutalma.”

Karácsonyi János halála után könyvtára, valamint személyes iratai, levelezése, kéziratai és különböző témájú jegyzetei végrendeletileg Teréz húgának birtokába kerültek. 1929-ben a püspök hét testvére közül még három, esetleg négy volt életben. Közülük minden bizonnyal azért Terézia lett az örökös, mivel Karácsonyi utolsó éveiben ő élt együtt bátyjával. E tényről több Márki Sándorhoz írt levélből értesülhetünk.⁵⁰

A püspök húga 1931. július 17-én egy beadvánnyal fordult Gyula város polgármesteréhez, melyben az 1591 munkából álló és közel 3500 kötetet kitevő könyvtárat, valamint az említett iratokat felajánlja a városának megvételre.⁵¹

A gyulai képviselőtestület 1931. szeptember 14-én tartott rendes közgyűlése Karácsonyi Teréz gyulai lakos ajánlatát elfogadta és kimondta, „...*hogy a néhai dr. Karácsonyi János vál. püspök hagyatékát képező könyvtárt, mely a csatolt katalógus szerint 1591 műből áll, továbbá nevezett püspök kézíratait, levelezéseit és egyéb emlékeit a városi könyvtár és múzeum részére felajánlott 3000 P. azaz Háromezer pengőért megveszik...*”⁵²

A Karácsonyi-hagyaték 1933-ban került teljes terjedelmében a közös igazgatás alatt lévő gyulai Városi Múzeum és Könyvtár tulajdonába. A könyvekről fennmaradt részletes jegyzék⁵³, de az irathagyatékról sajnos ilyen összeírás nem található. Így annak pontos terjedelmét és összetételét nem lehet meghatározni.

A II. világháborúban a könyvtár és múzeum gyűjteményei a megóvás érdekében felkerültek a padlásra. A front elvonulását követő viharos hónapokban azonban az értékes tárgyi- és iratanyag szinte teljesen elpusztult. Érdekes, hogy ezzel szemben a könyvállomány szinte hiánytalanul megmaradt. A Karácsonyi-könyvtár darabjai ma is megtalálhatóak a gyulai Mogyoróssy János

50 BML. Xeroxtár. 139. sz. 79–82. fol. A levelek eredetije megtalálható. MTAKK. Ms. 5162/738–741.

51 BML. V.B.172. Gyula város Tanácsának iratai. 11444/1931.

52 BML. V.B.172. 13755/1931.

53 BML. V.B.172. 1390/1933.

Városi Könyvtárban, illetve a Békéscsabán működő Békés Megyei Könyvtárban.⁵⁴

A kéziratár -benne a Karácsonyi-irathagyatékkal- tehát sajnálatos módon a háború martalékává vált. Csak a véletlennek és a szerencsének köszönhető, hogy a tudós iratainak egy csekély töredéke túlélte a világháború okozta pusztulást és 1951. március 30-án Békés megye levéltárának őrizetébe került.⁵⁵

1959-ben történt meg a Gyulai Városi Múzeum levéltárba került anyagának első rendezése. A vegyes, zömmel XIX-XX. századi és 0,60 fm-t kitevő iratok között volt a Karácsonyi-hagyaték töredéke is.⁵⁶ Az 1959. január 30-án készült raktári jegyzék szerint Karácsonyi János történetírónak 0,20 fm. terjedelmű iratanyaga – vázlatosan közölve a tartalmát – egy dobozba elhelyezve található meg a Gyulai Állami Levéltárban.

Ezen iratok, valamint az időközben hozzájuk kapcsolt néhány dokumentum 1996-ban került ismét rendezésre. Karácsonyi János irathagyatéka jelenleg három dobozban van elhelyezve, terjedelme pedig 0,34 fm-t tesz ki.⁵⁷

Az 1. doboz a következő tételekből áll:

1. Diszes egyházi kinevezési oklevelek, számszerint 7 darab.
2. A „Békésvármegye története”⁵⁸ című háromkötetes monográfia megírásával kapcsolatos hivatalos iratok.
3. Kéziratok.
 - a. Az aradi szt. Mártonról címzett káptalan és prépostság oknyomozó története. (40 p.)
 - b. Laktak-e 896-ban Erdélyben románok (oláhok) ? (27 p.)
 - c. Temelji Hrvatskoga Kraljevstva u zraku. (9 p.)
4. Levelek, számszerint 17 darab.

(Balics Lajostól, Csánki Dezsőtől, Dunay Alajostól, Fraknoi Vilmostól, Fetser Antaltól, Grócz Bélától, Göndöcs Benedektől, Iványi Bélától, gr. Majláth Gusztávtól, Melich Jánostól, P. Aloysiustól, Rázel Józseftől és gr. Széchényi Miklóstól.)
5. Vegyes iratok -köztük két egyházi kinevezési okirat-, számszerint 5 darab.
- 6–7. Újságok és újságcikkek.
8. Karácsonyi Jánosról és más -főleg egyházi- személyekről készült fényképek, számszerint 25 darab.

54 A gyulai múzeum és könyvtár történetéről ld.:

Dusnoki József: A gyulai könyvtár története 1957-ig. In: 150 éves a Mogyoróssy Könyvtár. Gyula, 1986. 33–41.p.; Implom József: A gyulai múzeum és könyvtár hetven éve.(1869–1938.) Gyula, 1940.; Németh Csaba: A gyulai múzeum százhuszonöt esztendeje. Gyula, 1993.

55 BML. Iratanyag gyarapodási és átadási napló. I. kötet, 1.p., 1. fsz.

56 BML. XXVI. 702. Gyulai Állami Levéltár iratai. 6/1959. (Bálint Ferenc mb. levéltárvezető beszámolója az 1959. évi levéltári rendezésről. 1.p.)

57 BML. XIV. 2. 1–3.doboz.

58 Karácsonyi János: Békésvármegye története. Magyarország ezredéves fennállásának ünnepeére Békésvármegye Törvényhatósági Bizottságának megbízásából. I-III.kötet. Gyula, 1896.

A 2. dobozban különböző vegyes jegyzetek találhatóak, többek között Békés vármegye történetéről, Bihar vármegye történetéről, a románok történetéről, de akadnak nyelvészeti feljegyzések is.

A 3. doboz a ferences rend magyarországi történetével kapcsolatos jegyzeteket és regesztákat tartalmaz.⁵⁹

FÜGGELÉK

1.

Bécs, 1905. május 18.

Dr. Karácsonyi János mesterkanonoki kinevezése

Mi Első Ferencz József Isten kegyelméből Ausztriai császár Csehország királya stb. és Magyarország apostoli királya emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindenkinek kit illet hogy Mi kegyes tekintetbevévén azon erényes szép tulajdonokat, tudományt, tanultságot, példás erkölcsi jámborságot, s egyéb jeles tehetségeket, melyeknél fogva tisztelendő

DR. KARÁCSONYI JÁNOS

nagyváradai latin szertartású egyházmegyei áldozópap s magyar királyi tudomány-egyetemi nyivános rendes tanár, hivünk királyi kegyelmünkbe ajánlatott, főpártfogói jogunk erejével, melylyel és amelyet úgy, miként dicső emlékezetű elődeink, a boldogult Magyar királyok Magyarországunk és a hozzákapcsolt részek valamennyi egyháza, s egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal birunk és gyakorlunk, az említett nagyváradai latin szertartású székeskáptalanban *dr. Steinberger Ferencznek*⁶⁰ halála és az időközben beállott változások által jogilag, tetteleg s törvényszerűen megürült mesterkanonokságot minden jövedelmével, hasznával s illetményével együtt Öneki, mint alkalmas, mint Isten-Szentegyháza és az egyházmegye tekintetében érdemes, ezért Felségünknel is kedves férfinak adtuk és adományoztunk, sőt adjuk és adományozzuk ezennel.

Miért is nektek, hiveink, említett nagyváradai székesegyház tisztelendő nagyrépostjának, – olvasó, -éneklő, -őr- és többi kanonokjának és javadalmasának, ezennel szigorúan meghagyván, parancsoljuk, miszerint fennevezett *dr. Karácsonyi Jánost* a most mondott *mesterkanonokságba*, a megtartandók megtartása mellett egyházilag beiktatni, neki a karban helyet, a káptalanban teljes szavat adni, s azon *mesterkanonokság* valamennyi jövedelmei és bevételeiről egyedül neki és senki másnak felelni, vagy az illetők által feleltetni, annak helyén és idején tartozzatok, köteleztesetek, ezt pedig elolvasás után az előmutatónak visszaadjátok.

59 Minden valószínűség szerint ezeket használta fel Karácsonyi a „Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig” című, két kötetes munkájának megírásakor (Budapest, 1922–1924.)

60 Dr. Steinberger Ferenc (1846–1905). Szatmári egyházmegyei pap, szekszárdi címzetes apát, a budapesti Közponi Papnevelde igazgatója. 1899-től a nagyváradai székeskáptalan mesterkanonokja.

Kelt Bécsben, Pünkösöd hava 18-ik napján az Úr ezerkilencszázötödik esztendejében, Magyar, Cseh s. a. t. országi Uralkodásunk 57-ik évében.

Ferencz József

Berzeviczy Albert⁶¹

Eredeti. BML. XIV.2. 57. sz. oklevél.

2.

Bécs, 1907. október 25.

Dr. Karácsonyi János címzetes préposti kinevezése

Mi Első Ferencz József Isten kegyelméből Ausztriai császár Csehország királya stb.

Magyarország apostoli királya emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindenkinek kit illet hogy Mi kegyelmesen bizván azon lelki tehetségekben, tanultság, szerény társalgás és egyéb jeles tulajdonokban, melyekkel tisztelendő

DR. KARÁCSONYI JÁNOS

Nagyvárad latin szertartású székesegyházi kanonok hivünket diszteni és felruházva lenni némely hiveink hitelt érdemlő tudósítása által értesítettük, kegyes tekintetbe vevén ezen felül azon érdemeket is, melyeket ő 25 év óta a lelkipásztorkodás, az egyházi és tudományos irodalom, s az egyházi közigazgatás terén kítűnő képességgel és fáradhatatlan buzgalommal teljesített szolgálatai által szerzett, – főpártfogói jogunk erejével, melylyel és amelyet úgy, miként dicső emlékezetü elődeink, a boldogúlt Magyar királyok, Magyarországunk s a hozzá kapcsolt részek valamennyi egyháza s egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal birunk és gyakorlunk, Őt mint alkalmas és Isten szentegyháza tekintetében érdemes, ezért Felsőgünnél is kedves férfiut az egri érseki egyházmegyében, tehát a magyar királyi szent korona hatósága alatt fekvő *hollóthói címzetes prépostság címzetes prépostjává* tartottuk kegyesen választandónak és nevezendőnek, egyszersmind annak kit illet egyházi megáldás végett bemutatandónak, sőt választjuk, nevezük, bemutatjuk, s az említett *címzetes hollóthói prépostságot* Öneki adjuk és adományozzuk, jelen levelünk erejével és tanúságánál fogva.

Kelt Bécsben Mindszent hava 25-ik napján, az Úr ezerkilencszázhetedik esztendejében, Uralkodásunk 59-ik évében.

Ferencz József

Gr. Apponyi Albert⁶²

Eredeti. BML. XIV.2. 64. sz. oklevél.

61 Berzeviczy Albert (1853–1922). Történetíró, 1903 és 1905. között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

62 Gróf Apponyi Albert (1846–1933). Politikus, 1906 és 1910. között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Baden, 1917. február 28.

Dr. Karácsonyi János címzetes püspöki kinevezése

Mi Első Károly Isten kegyelméből Ausztria császára, Csehország királya stb., és Magyarországnak e néven negyedik, apostoli királya emlékezetül adjuk ezennel mindenkinek, kit illet, hogy Istenben boldogult dicső Elődünk Első Ferencz József Császár és Király az Ur ezerkilencszáztizenhatodik esztendejében, Mindszent hava 26-ik napján, Uralkodásának 68-ik évében, Bécsben kelt legkegyelmesebb elhatározásával azon gondoskodásánál fogva, melylyel Isten Szentegyházának törvényes lelkipásztorokkal való ellátása iránt viseltett, kegyes tekintetbe vevén azon erényes tulajdonokat, kitünő lelki tehetségeket, alapos tudományt, egyházi mint világi közügyekben jártasságot, ritka ügyességet, erkölcsi jámborságot s közkedveltségű társalgást, melylyel tisztelendő

DR. KARÁCSONYI JÁNOS

nagyváradai latin szertartású székesegyházi örkanonok, hollótavi címzetes prépostot diszteni, s felruházva lenni némely hiveink hitelt érdemlő tudósítása által értesítettett, figyelvén ezen felül azon kitünő érdemekre is, melyeket Ő 34 évi áldozáságának ideje alatt lankadatlan buzgalommal viselt hivatalaiban hasznos és erélyes szolgálatai által szerzett, főpártfogói jogának erejével, melylyel és amelyet úgy miként dicső emlékezetű Elődeink, a boldogult Magyar Királyok, Magyarországnak és a hozzákapcsolt részek valamennyi egyháza és egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal birt és gyakorolt, Őt mint Isten Szentegyháza tekintetében érdemes, ezért dicső Elődünknel is kedves férfit a vovádriai egyház *címzetes püspökévé* tartotta kegyesen választandónak és nevezendőnek.

Dicső Elődünk ezen legkegyelmesebb elhatározásának bizonyságául, jelen levelünket adtuk.

Kelt Badenben Bőjtelő havának 28-ik napján, az Ur ezerkilencszáztizenhetedik esztendejében, Uralkodásunk első évében.

Károly

Jankovich Béla⁶³

Eredeti. BML. XIV.2. 83. sz. oklevél.

63 Jankovich Béla (1865–1939). Közgazdász, 1913 és 1917 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

4.

Gyula, 1923. január 10.

Dr. Karácsonyi János püspöki helynöki kinevezése

Méltóságos és Főtisztelendő c. Püspök, Nagyprépost Ur !

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Bjelik Imre⁶⁴ ny. tábori püspök ur lemondása következtében megüresedett püspöki helynöki tisztre Méltóságodat kérem fel és nevezem ki, a fegyelem és felmentések összes ügyeire nézve mindazon joghatósággal, amelyet a megyés püspök az egyházi törvények szerint a helytartójára átruházhat. Ha székhelyemen tartózkodom minden irányú egyházi ügyben személyesen intézkedem, de távollétem idejére a fentemlitett felhatalmazás bővítését is szükségesnek tartván kiterjesztem azokra az esetekre és ügyekre nézve is, amelyekben a püspöki helynök a C.J.C.⁶⁵ rendelkezései szerint csak külön megbízatás (:mandatum speciale:) alapján járhat el.

Bizalommal és megnyugvással osztom meg az egyházmegyei kormányzás gondjait Méltóságoddal, mert megvagyok győződve, hogy bőséges tapasztalatait, lelki és szellemi kiváló tehetségeit mindenkor és mindenben egyházmegegyém hasznára és javára fogja gyümölcsöztetni.

Felkérem, hogy a C.J.C.1406.c.6. pontjában előirt hitvallást az erre kiküldött Gresinczky Antal⁶⁶ c. prépost-kanonok ur kezébe tegye le.

Egyébként buzgó imáiba ajánlottan, főpásztori áldásom mellett állandó nagyrabecsüléssel maradok Méltóságodnak őszinte jóakarója:

Gyula, 1923 január hó 10-én

Miklós püspök.⁶⁷

Eredeti. BML. XIV.2. sz.n.

5.

Gyula, 1923. január 11.

Dr. Karácsonyi János szentszéki elnöki kinevezése

Méltóságos és Főtisztelendő c. Püspök, Püspöki Helynök, Nagyprépost Ur !

Az előforduló ügyek csekély számára tekintettel nem tartom szükségesnek, hogy a szentszéki ügyek vezetésére a püspöki helynök személyétől különböző officialist nevezzek ki.

Éppen ezért felkérem Méltóságodat, hogy jelen kinevezés alapján a szentszéki elnöki tisztelet (:officialis c.1573.Ö.1.:) ellátni sziveskedjék.

64 Bjelik Imre (1860–1927). Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó tábori püspöke, 1911-től nagyvárad kanonok, 1921 és 1923 között általános helynök, 1923-tól a nagyvárad egyházmegye apostoli kormányzója.

65 Az akkor hatályban lévő –1917-es- egyházi törvénykönyv, a Codex Iuris Canonici.

66 Gresinczky Antal (1866–1942). Nagyvárad egyházmegye pap, 1916-tól mesterkanonok, Karácsonyi halála után a káptalan nagyprépostja.

67 Dr. gróf Széchenyi Miklós (1868–1923). Eredetileg győri egyházmegye pap, 1898-tól esztergomi kanonok, 1901-től győri-, 1911-től nagyvárad megyéspüspök.

Itt bizom meg Méltóságodat zsinati vizsgálói tisztének megtartása mellett a zsinati vizsgálatoknak elnöki minőségben leendő vezetésével is.

Egyébként buzgó imába ajánlottan, főpásztori áldásom mellett állandó nagyrabecsüléssel maradok Méltóságodnak őszinte jóakarója:

Gyula, 1923 január hó 11-én

Miklós püspök.

Eredeti. BML. XIV.2. sz.n.

GÁBOR MERÉNYI-METZGER

ECCLESIASTICAL CAREER OF JÁNOS KARÁCSONYI

The above paper wants to present the ecclesiastical career of Dr. János Karácsonyi, the prominent historian. As a matter of fact, Karácsonyi's prominence was not only of an academic nature, his ecclesiastical work carried out in his capacity of priest active in the Roman Catholic diocese of Nagyvárád (present-day Oradea in Roumania) was also of lasting value.

János Karácsonyi was born in Gyula (County Békés), on 15th december 1858. He was ordained a priest of the Bishophric of Nagyvárád on 2nd July 1882. After filling various ecclesiastical offices – those of chaplain, teacher of religion, parish priest and rural dean – he obtained a prebend in the chapter, on 18th May 1905. In the course of the following years, and according to the regulations of the capitular statutes, he rose to ever higher posts. In the end, in January 1923, he became the grand provost of the cathedral chapter of Nagyvárád.

In addition to occupying these posts, he was made titular provost of Hollóthó on 25th October 1907, and became bishop elect of Vovádria on 26th October 1916. He was named vicar general - i.e. the bishop's vicar – and head of the episcopal curia by his bishop, from 1923 on.

Dr. János Karácsonyi died in Nagyvárád, occupied by the Roumanians, on 1st January 1929.

The point of departure for the exposition of Bishop Karácsonyi's ecclesiastical career was supplied by documents to be found in the Archives of County Békés, as parts of the Karácsonyi Bequest.

After the Bishop's death, on New Year's Day 1929, his 3500-volume library together with his personal papers passed into the possession of his sister, Theresa. The Municipal Museum and Library in Gyula purchased this material from her in 1931. From there some of the Karácsonyi papers (though only a fraction of the original material) were committed to the keeping of the State Archives of Gyula in 1951. (Most of the papers had been destroyed during World War II.)

In the archival material seven ornate diplomas issued by the King – five naming him prebendary, one naming him provost and one bishop – in the years between 1905 and 1918 and two typed documents containing his bishop's appointment from 1923 has survived and can still be found.

Besides the above – in addition to some other sources in the archives and in the literature of the subject – this paper has been based on the episcopal letters and encyclicals issued by the Episcopate of Latin ritual in Nagyvárád, between 1887 and 1929.

1872
1873

Miklós Ferencz József

ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR
CSEHORSZÁG KIRÁLYA STB.
MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA
EMLEKZETÜL ADJUK EZENNEL JELENTVÉN MINDENKINEK KIT ILLET **HOGY MI**
hogyos tekintetbe vévén azon számos röp tulajdonokat tulajdonokat, példás erkölcsi jámborságot, s egyéb jelsz. tehetőseget,
melyeknél fogva kiránduló

A KARÁCSONYI JÁNOS

nagyváradi latin szertartású egyházmegyei áldozópap, magyar királyi tudományegyetemi nyelvtanár, zenei tanár, hírvényi királyi kegyelmünkbe ajánlatott, főpártfogói jogunk erejével, melylyel ez a melylyel úgy, miént dicső emlékezteti elődünk, a boldogult Magyar királyok Magyarországnak és hozzákapcsolt részeinek valamennyi egyháza, s egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal bírnak, s a kegyelmünk az említett nagyváradi latin szertartású zsebkönyvtárral, **Dr. Steinberger Eremiánok** falala és az időközben keletkezett változások által jogilag, tetteleg, törvényesen megújult **meesterkanonoka**get, minden jóvelével, hasznával, illetményével együtt, Onki, mint alkalmas, mint előző, ezentegyháza és az egyházmegye tekintetében érdemes, ezért illető, cégünkkel is kedves, férjünkkel adtuk és adományoztuk, sőt adjuk és adományoztuk ezennel.

Miért is nektek híveink, említett nagyváradi zsebkönyvtár kiránduló nagyipostjainak, olvári, éneklő, és többi kanonokjainak és javadalmarának, ezennel szigorúan meghagyván, parancsoltuk, miérint semvezett **Dr. Karácsonyi János** amost mondott **meesterkanonoka**getben, a megtartandó közigazgatás mellett egyházi, ilag, feiglatni, neki a karban helyet, a háptalanban teljes, szavat adni, s azon **meesterkanonoka**get valamennyi jóvelénei és bevételeivel egyedül, neki is zenki, másnak, felelni, vagy az illetők által felkeltetni, annak helyén és idején tartoztatok, költségek, cetek, ezt pedig előlva, azután az első mutatónak vissza adjátok.

Élték édesben, élnéked fogva 1873. évi napján az élti cserkilemezészetek, és 1873. évi napján az élti cserkilemezészetek, és 1873. évi napján az élti cserkilemezészetek.

Dr. Karácsonyi János kanonoki kinevezése

KAROLY

ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIA CSÁSZÁRA, CSEHORSZÁG KIRÁLYA STB., ÉS

MAGYARORSZÁGNAK E NÉVEN REGYEDIK, APOSTOLI KIRÁLYA

EMLÉKEZETŰL ADJUK EZENNEL MINDENKINEK, KIT ILLET, HOGY

Istenben boldogult dicső Szt. István első Ferencz József Császár és Király az Ur ezerkilencszázötvenhatodik esztendőjében, Mindszent-hava 26-ik napján, Uralkodásának 68-ik évében, Bécsben kelt legkegyelmesebb elhatározásával azon gondoskodásánál fogva, melylyel Szent István-egyházának törvényes lelképítészeivel való ellátása iránt szelletes, kegyes tekintetbe vévén azon erényes tulajdonokat, kitűnő lelki tehetségeket, alapos tudományt, egyházi mint világi közügyekben jártasságot, ritka ügyességét, erkölcsi jámborságot s közkedveltségű társalgást, melylyel tisztelendő

Dr. Karácsonyi János

nagyváradi latin szerzetesi székesegyházi érkanak, kollektív címzetes prépostot díszelni, s Jézus-házis lenni némely híveink által érdemű tudósítása által irásítottat; figyelve ezen felül azon kitűnő érdemekre is, melyeket 1834-ik évi áldozásának ideje alatt lakodalatlan buzgalommal viselt hivatalaiban hasznos és erélyes szolgálataival szerzett, főpárfogói jogának erejével, melylyel és amelyet úgy miként dicső emlékeztű Szt. István, a boldogult Magyar Királyok, Magyarországunk és a hozzákapcsolt részek valamennyi egyháza és egyházi javadalma adományozására névve teljes joggal hirt és gyakorolt, és mine Szent István-egyháza tekintetében érdemes, szent István Szt. István-nél is kedves férfit a veváriai egyház címzetes püspökévé tartotta kegyesen választandónak és nevezendőnek.

Dicső Szt. István ezen legkegyelmesebb elhatározásának bizonyosságául, jelen levelünket adtuk.

Kelt Budoromban Bécsben, havának 26-ik napján, az Ur ezerkilencszázötvenhatodik esztendőjében, Uralkodásunk első évében.

Károly

Miklós

Dr. Karácsonyi János címzetes püspöki kinevezése

VÁRDY HUSZÁR ÁGNES és VÁRDY BÉLA¹

AZ AMERIKAI MAGYAR EGYHÁZKÖZSÉGEK MEGSZÜLETÉSE ÉS KIFEJLŐDÉSE²

AZ ELSŐ MAGYAR EGYHÁZKÖZSÉG LÉTREJÖTTE

Az amerikai-magyar vallási élet alapjait a tizenkilencedik század utolsó évtizedében rakták le, mind a katolikus, mind a különböző protestáns egyházak esetében. Katolikus vonalon az alapító a szepességi származású Böhm [Boehm] Károly (1850–1932) volt, aki 1892-ben érkezett az Egyesült Államokbeli Cleveland városába, hol megalapította a még ma is létező Szent Erzsébet egyházközséget, illetve egy évvel később a kétnyelvű egyházi iskolát. A következő évben ugyancsak létrehozta *Magyarországi Szent Erzsébet Amerikai Hírnöke* cím alatt a később *Katolikus Magyarok Vasárnapja*-ként (1894–1993) ismert első vallásos, később pedig társadalmi-politikai jellegű hetilapot,³ valamint az Amerikai Magyar Katolikus Egylet (1894–1980) néven működő testvérségi egyesületet.⁴

Ez az egyházközség-alapítás – amit sok tucat hasonló alapítás követett – a múlt század utolsó két évtizedében megindult gazdasági kivándorlással volt kapcsolatban, mely kivándorlás az első világháború kitöréséig közel két millió magyar állampolgárt dobott át az Egyesült Államokba, melynek egyharmada (650.000–700.000) magyar ajkú volt. Ezeket az egyszerű paraszti eredetű emigránsokat az angolszász amerikai társadalom még akkor sem fogadta volna be, ha történetesen eredeti terveik is a végleges ottmaradásra lettek volna építve. Ez azonban nem állt, mivel óriási többségük csupán vendégmun-

1 A szerző angolul és más idegen nyelven „Steven Béla Várdy” név alatt publikál.

2 Előadás a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Róma, 1996. szeptember 9–14, mely előadást Várdy Huszár Ágnes olvasta föl.

3 *Magyarországi Szent Erzsébet Amerikai Hírnöke* első száma 1894. december 1-én látott napvilágot és egészen 1901-ig függetlenül jelent meg, mikoris egyesült az akkor megindított *Katolikus Magyarok Vasárnapja* című lappal, mely a *Hírnök* számozását is átvette. De még azt követően is, egészen Böhm atya Cleveandból történt 1907-es eltávozásáig, külön is megjelent a *Vasárnap* hasábjain. Lásd Kárpi Ferenc, *Böhm Károly élet- és korrajza*. Cleveland, Ohio, 1991, pp. 26–27.

4 Török István, *Katolikus magyarok Észak-Amerikában*. Youngstown, Ohio: A Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1978, pp. 449–460; valamint Steven Béla Várdy, *The Centennial History of the William Penn Association, 1886-1986*. Pittsburgh, Pennsylvania, 1986, pp. 81–82. (Az utóbbi mindeddig kiadatlan gépirat.)

kásként érkezett Amerika földjére. Ottlétük alatt azonban szükségük volt a hazai falusi társadalmat és az otthon hagyott családot helyettesítő intézményekre, melyek közül a két legfontosabb a magyar nyelvű egyházközségek és a testvérsegítő egyletek voltak.⁵

Az 1890-es évek elejére az Erie-tó parti Clevelandben már annyi magyar gyűlt össze, hogy azok lelkipondozása egy magyar nyelvű pap és egy magyar nyelvű templom keretében elkerülhetetlen volt. Ennek az igénynek a kielégítése céljából írta meg a clevelandi egyházmegye ideiglenes vezetője, Felix Boff prelátus, azt a híressé-hírhedté vált latin nyelvű levelét, melyben Vaszary Kolos hercegprímásától egy magyar nyelvű papot kért a Clevelandbe telepedett „elhagyott hunok” részére.⁶

A hercegprímás által meghirdetett pályázat eredményeként az akkor már negyvenkét éves Böhm Károly került Amerikába. Tapasztalat és nyelvtudás mellett, kiválasztásában talán az volt a döntő tényező, hogy a jelentkező papok között ez a selmecbányai születésű márianosztrai plébános volt az egyetlen, aki nem érdeklődött az amerikai fizetés felől.

Böhm atyát az anyagiak nem érdekelték. Ő szolgálni akart és úgy érezte, hogy amerikai kiküldetése az általa régen vágyott missziós munka betetőzése lesz. Ezen elvárásában nem is igen csalatkozott, hisz föladata valóban monumentálisnak bizonyult. De éppen a föladat nagysága következtében lett Böhm Károly az amerikai magyar katolicizmus és az amerikai magyar katolikus intézmények szülőatyja. Működésének hatása mindenüvé elért Magyar Amerikában, még oda is, ahová még ez az állandóan úton levő pap sem juthatott el személyesen.⁷

Böhm atya – ki nevét idővel az Amerikában könnyebben használható „Boehm”-re változtatta – 1892 decemberében érkezett Clevelandbe, hol napokon belül nekiállt az új magyar egyházközség megszervezésének, mely még ugyanazon hó 11-én meg is alakult. Következő évben már a magyarországi Szent Erzsébetről elnevezett kis templom is fölépült, amit 1922-ben a jelenleg is meglévő katedrális méretű templom váltott föl.

5 A századforduló gazdasági kivándorlásával kapcsolatban lásd Puskás Julianna, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982, pp. 59–163; Steven Béla Várdy, *The Hungarian-Americans*. Boston: Twayne Publishers, 1985, pp. 18–68; Uő: "The Great Economic Immigration from Hungary, 1880–1920", in: S. B. Várdy és A. H. Várdy, szerk., *Society in Change*. New York: East European Monographs, Columbia University Press, 1983, pp. 189–216; valamint Emil Lengyel, *Americans from Hungary*. Philadelphia and New York: J. B. Lippincott Company, 1948, pp. 94–155.

6 Ezzel kapcsolatban lásd e tanulmány párfját: Várdy Béla és Várdy Huszár Agnes, „Magyar vallási élet gyökerei Amerikában a századforduló idején”, mely szintén a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson lett fölolvastva Rómában, s mely a jelen folyóirat 1997/1–2-es számában kerül kiadásra.

7 Böhm atya működésével kapcsolatban lásd a következő műveket: Kárpi Ferenc, *Böhm Károly élet- és korrajza, 1885–1907*. Cleveland: Classic Printing, 1991; Francis A. Kárpi [Kárpi Ferenc], *For God and Country. Msgr. Charles Boehm*. Youngstown, Ohio: Catholic Publishing Company, 1986; Kende Géza, *Magyarok Amerikában*. Cleveland: A Szabadság Kiadása, 1927., II, pp. 374–386; valamint *Magyarországi Szent Erzsébet templom, 1892–1992 – St. Elizabeth of Hungary 100th Jubilee*. Cleveland: St. Elizabeth Parish, 1992. Ezek után: *Szent Erzsébet emlékkönyv*.

Mindössze pár hónappal a templom elkészülte után, 1893. decemberében, a kétnyelvű egyházközségi iskola is megkezdte működését. A kilencvenes évek közepén ez az iskola a Böhm atya által Magyarországról hozott Orsolyita apácák – majd 1945-től az „Isten Megváltó Leányai” nevű női szerzet – vezetése alá került. Az első világháború utáni évekre már egy nyolc osztályos, több mint egyezer diákot magában foglaló intézménnyé fejlődött. A helyi magyar negyednek az 1960-as évektől kezdődő szétzillesztése következtében azonban – mely elsősorban a feketék beáramlásának az eredménye volt – ez az iskola is elsovadt. A templom még ma is megvan, de az egykor ötezer tagot számláló egyházközség ma márcsak négy-ötszáz egyháztaggal rendelkezik, s azok nagyrésze is más városnegyedekből jár be, elsősorban a templom megmentése érdekében. Az 1990-es évek derekán úgy áll ott az amerikai magyar katolicizmus egykori központja, mint egy fuldokló, magányos magyar szikla az emberi társadalom által beszennyezett tenger közepén.

Mintegy másfél évvel kiérkezése után Böhm atya az első katolikus magyar újságot, valamint az első nemzeti jellegű katolikus testvérsegítő egyesületet is megalapította. A *Katolikus Magyarok Vasárnapja* mintegy száz éven keresztül megtartotta katolikus jellegét. 1993-ban azonban Kaliforniába költözött, hol *Magyarok Vasárnapja* címen, Zs Lóránt költő főszerkesztősége alatt egy szélső jobboldali nemzetpolitikai lappá változott át.

Az ugyanakkor alapított Amerikai Magyar Katolikus Egylet idővel a legnagyobb katolikus betegsegélyző egyesületté nőtte ki magát. Az is maradt egészen egészen 1980-ig, mikoris gazdasági okok miatt kénytelen volt beleolvadni a legnagyobb megmaradt magyar fraternális egyletbe, a William Penn Egyesületbe.⁸

A KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉGEK SZÉTERJEDÉSE

A clevelandi Szent Erzsébet egyházközség megalapítását sok amerikai magyar katolikus egyházközség megalakulása követte. Így például hasonló egyházközségek alakultak és templomok épültek Hazletonban (Pennsylvania, 1893), Toledóban (Ohio, 1898), Bridgeportban (Connecticut, 1899), McKeesportban (Pennsylvania, 1899) South Bendben (Indiana, 1900), New York Cityben (1901), Chicagóban (Illinois, 1904), Detroitban (Michigan, 1904), Philadelphióban (Pennsylvania, 1913), Pittsburghben (Pennsylvania, 1914), és még több tucat városban. Clevelandben is még két további egyházközség alakult, az 1904-ben alapított Szent Imre, valamint az 1918-ban alapított Szent Margit egyházközségek. Ennek következtében 1927-ben már ötvenkilenc és az 1960-as évekre pedig hetvenhat magyar katolikus templom működött az Egyesült Államokban, további tizenkettő pedig Kanadában. Ezzel azonban a növekedés meg is állt. Azóta inkább az elmúlás szele lengi át nemcsak az amerikai

⁸ Lásd a már fent jelzett kiadatlan, de több másolatban meglevő egylettörténetet: Várdy, *The Centennial History of the William Penn Association*:. pp. 81–81 (typescript).

magyar katolikus egyházközségeket, de lényegében egész Magyar Amerikát, illetve annak egész intézményrendszerét is.

Böhm atya működése egész Magyar Amerikát és az amerikai magyar élet minden intézményét behálózta. Ennek ellenére ő sohasem tartozott az ún. „harcias papok” közé. Böhm Károly ugyanis nem harccal és háborúval, hanem kemény és következetes munkával akarta letenni a magyar jövő alapjait Amerikában.

Nem úgy az 1899-ben McKeesportba (Pennsylvania) került Kováts Kálmán (1863–1927), aki már a régi magyar Felvidéken összeütközésbe került az akkor születőben levő szlovák nacionalizmussal. Hazai tapasztalatai harcos magyarrá tették Kováts atyát, aki átültette harciasságát az amerikai magyar társadalomba is.

Ezzel kapcsolatban tudnunk kell, hogy a századforduló idején Pittsburgh és környéke az akkor kifejlődőben levő szlovák nacionalizmus egyik központja volt – talán még jobban, mint a korabeli magyar Felvidék. A tömegével kivándorolt egyszerű szlovák parasztok ugyanis – akik addig csak helyi tételekben gondolkodtak s nem is igen voltak tisztában saját nemzetiségükkel sem – a nagy idegenségben a kivándorolt szlovák papok hatására egyhamar egy nagyrészt fantom múlttal alapozott szlovák nacionalizmus hálójába kerültek. Ennek a nacionalizmusnak legfőbb jellegzetessége a kisebbségi érzésből fakadó magyarellenesség volt, amely lépten-nyomon fölütötte fejét minden nagyobb szlovák központban. Elsősorban persze Pittsburghben valamint az oly Pittsburgh-környéki kisvárosokban mint például McKeesport, hol a szabadjára engedett szlovák nacionalisták nyíltan követelték történelmi Magyarország szétdarabolását. Ez természetesen megrontotta a sok évszázados magyar–szlovák koezisztenciát és barátságot, s ugyanakkor fölborzolta a magyar érzelmeket is.⁹ A helyzet komolysága illusztrálására még azt is megjegyezzük hogy 1918-ban a cseh nemzetvezér, Masaryk Tamás és az amerikai szlovák vezetők Pittsburghben írták alá azt a „Pittsburghi szerződés” néven ismert dokumentumot, mely az Osztrák–Magyar Monarchiából kihaló csehszlovák állam egyik alapköve lett.

Kassáról történt megérkezésését követően Kováts atya azonnal többfrontos harcot kezdett a helyi szlovák agitátorok ellen. Ezzel kapcsolatos gondolatait és terveit a saját maga által 1900-ban alapított és szerkesztett *Magyarok Csillaga* (1900–1927) című lap hasábjain fejtette ki. Harciassága sokszor túl lépte a katolikus papoknál megszokott határt. Ennek következtében többször komoly nézeteltérései és összetűzései lettek magyar katolikus paptársaival, beleértve a nála megfontoltabb és higgadtabb Böhm atyát is. A clevelandi *Szabadság* című lap húsz éves jubileumi száma igen találóan jellemzi az amerikai magyar katolicizmus e két vezéregyéniségének szerepét és egymáshoz való viszonyát: „Míg Böhm Károly vallásos téren szervezte a magyarokat, az éveken át lelki gondozás nélkül levő lelkekben lánggra gyújtotta a hitbuzgalmat,

9 A szlovák nacionalizmus ily erőszakos kifejtésével kapcsolatban lásd: June Alexander, *The Immigrant Church and Community. Pittsburgh's Slovak Catholics and Lutherans. 1880–1915*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1987.

Kováts Kálmánnak az marad mindörökre elévülhetetlen érdeme, hogy az amerikai magyarság egyházi életébe belevitte a nemzeti, a megalkuvást nem ismerő igazi magyar szellemet”.¹⁰

Huszonnyolc évig tartó McKeesport-i plébánossága alatt Kováts Kálmán számtalan eredményt ért el, mind a magyar vallási élet fölépítése, mind a magyar nemzettudat fönmaradása és továbbvitele területén is. Sok egyéb mellett például 1912-ben ő honosította meg Amerikában az „Isten Megváltó Leányai” nevű magyar női szerzetesrendet, mely rend több magyar iskola vezetését vette át, beleértve a clevelandi Szent Erzsébet és Szent Margit egyházközségek iskoláit is. Sőt, idővel még a német alapítású pittsburghi katolikus egyetem, a Duquesne University, adminisztrálásába is belefolytak.¹¹ Az amerikai magyar élet egyik legnagyobb iróniája az a tény, hogy a harcos magyar templomalapító Kováts atya elhalálózása után az általa létrehozott McKeesport-i Szent István katolikus egyházközség és iskola az elsők között váltott át a magyarról az angol nyelvre. Sőt, Mindszenty József bíboros 1974-ben tett amerikai látogatása alkalmával az amerikanizált plébánosa még magyar misét sem volt hajlandó celebrálni.¹²

A KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉGEK MINT A MAGYAR NEMZETI ÉLET KÖZPONTJAI

A föntiekből láthatjuk, a hazai tradícióval ellentétben, az amerikai magyar katolikus hitközségeknek szinte elsődleges föladatává lett a magyar nemzeti érzés ápolása. Ez nyilvánvaló nemcsak az amerikai magyar egyházközségi élet tanulmányozásából, de azon egyszerű tényből is, hogy a katolikus templomok jelentős részét magyar vagy megmagyarosított szentekről nevezték el. Így például az 1927-ben meglevő ötvenkilenc magyar katolikus templom közül negyvennek a neve utalt magyar mivoltukra. Tizennégy viselte Szent István, hat Szent László, öt Nagyboldogasszony, négy-négy Szent Imre, Szent Erzsébet és Magyarország Nagyasszonya, és három Szent Margit nevét – annak ellenére, hogy az utóbbi csak 1939-ben lett szentté avatva.¹³

Ezen erős magyar nemzeti jelleg jelenléte ellenére – a református egyházzal ellentétben – az első világháború végéig a hazai magyar katolikus egyház alig-alig mutatott valamiféle érdeklődést idegenbe szakadt gyermekei iránt. A

10 A *Szabadság* húszéves jubileumi számából idézi Kende, *Magyarok Amerikában*, II, pp. 381.

11 E szerzetesrend egypár utolsó tagja még az 1980-as évek elején is jelen volt a Duquesne Egyetemen.

12 A McKeesport-i Szent István egyházközséggel kapcsolatban lásd: Török István, *Katolikus magyarok Észak-Amerikában*. Youngstown, Ohio: A Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1978, pp. 208–211, ahol csak annyit jelez diplomatikusan, hogy Mindszenty prímás „a plébános távolléte miatt 15 főnyi küldöttséggel folytatott külön tanácskozást...”, ahol arra kérte őket, hogy a megyéspüspöktől szerezzenek engedélyt vasárnaponkénti magyar szentmisére”. Mondanunk sem kell, hogy az egészből nem lett semmi, amivel kapcsolatban lásd Várday, *Hungarian-Americans*, p. 56.

13 Ez a teljes fölsorolás megtalálható Kende többször idézett munkájában, *Magyarok Amerikában*, II. köt., pp. 384–85. Puskás Julianna 1924-re hatvanegy katolikus egyházközséget sorol föl, de nem jelzi nevüket. Rövid összefoglalását ennek a témának lásd: Várday, *Hungarian-Americans*, p. 56–58.

magyar katolikus hierarchia tagjai csupán a nemzetbénító trianoni békeszerződés után fedezték föl tengerentúli nemzettestvéreiket, akiktől – úgy tűnik – hirtelenjében segítséget vártak. E fölfedezést követően aztán sorban jöttek a jelesnél jelesebb hazai látogatók. Így például a neves jezsuita hitszónok Bangha Béla 1922-ben és 1934-ben, a jeles egyházszerző és későbbi székesfehérvári püspök Shvoy Lajos 1922-ben, a szélsőséges nacionalizmusáról közismert tábori püspök Zadravec István 1924-ben, majd maga Csernoch János esztergomi érsek és hercegprímás 1926-ban. A hercegprímás tulajdonképpen a chicagói Eucharisztikus Világkongresszusra utazott Amerikába, de látogatása egybeesett Böhm Károly pappá szentelésének ötvenedik évfordulójával is. Clevelandi látogatásával elsősorban az amerikai magyar katolicizmus alapítóját tisztelte meg, de ugyanakkor egykori iskolatársát is, akivel valamikor együtt nyomta a bécsi Pázmáneum padjait. E hercegprímási látogatás előtt egy évvel XI. Pius pápa áldozatos missziós munkája elismeréseként Böhm Károlyt pápai prelátussá nevezte ki.¹⁴

AZ AMERIKAI MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZ KIFEJLŐDÉSE

Az amerikai magyar katolikus egyházközségek megindulásával szinte egyidőben indult meg a magyar reformátusság megszervezése is Amerikában. A katolikusokhoz hasonlóan a reformátusok is megpróbálkoztak először magyar-szlovák alapon szervezkedni (például 1887-ben a pennsylvaniai Mount Carmel nevű városkában), de a végén mégis csak a teljesen magyar egyházközségi gondolat felé fordultak.¹⁵

A két első magyar református egyházközség szinte egyidőben, 1891-ben jött létre a két korabeli nagy magyar központban: Clevelandben és Pittsburghben. Mindez a német eredetű „Az Egyesült Államokbeli Református Egyház” [The Reformed Church of the United States], valamint a skót szabadegyház budapesti missziójának a segítségével történt. A Reformed Church vezetőségének kérésére a főnti misszió vezetője, Andrew Moody, választotta ki azt a két magyar református papot, akik az első amerikai magyar egyházközségeknek alapítói lettek.¹⁶

A clevelandi alapító Jurányi Gusztáv lelkész volt, aki 1890-ben érkezett Amerikába s 1991 május 3-án rakta le az első magyar református egyházközség alapjait Cleveland városában.¹⁷ Jurányi kezdeményezését Kovács János (1861–1921) munkássága követte, aki már az év szeptember 20-án – mindössze négy hónappal a clevelandi kezdeményezés után – megalapította a pitts-

14 *Szent Erzsébet emlékkönyv*, pp. 16 és 43; Török, *Katolikus magyarok*, p. 110.

15 Komjáthy Aladár, *A kitántorgott egyház*. Budapest: A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1984, p. 14. Az amerikai-magyar református egyház kialakulásának ez a munka a legjobb összegezése.

16 Komjáthy, *A kitántorgott egyház*, pp. 20–31.

17 Tóth Sándor, „A clevelandi kezdés. Az első egyház megindulásának története”, in *Jubileumi Emlékkönyv*, szerk. Tóth Sándor. Pittsburgh: Az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1940, pp. 51–56.

burghi református egyházközséget. Ezt a rövid lemaradást azonban Pittsburgh egyhamar helyrehozta azzal ténnyel, hogy rekord idő alatt fölépítette Amerika első magyar református templomát, amely 1892. október 23-án, két évvel a clevelandi templom átadása előtt föl lett szentelve. Tíz év múlva ezt az első fatemplomot egy még ma is meglévő, ma is működő, s immár műemlékké nyilvánított szép kőtemplom váltotta föl.

A főnti eseményekkel kapcsolatban azonban idéznünk kell az amerikai magyar református egyháztörténet egyik jeles művelőjét, Komjáthy Aladárt, aki 1993. májusa óta a pittsburghi református egyházközség megválasztott papja. Komjáthy szerint ez a két alapító valóban igen keveset „alapított”, mivel mind Clevelandben, mind Pittsburghben „tulajdonképpen készen várta az egyház, mintegy »nyersanyagban« a papjait. Nyugodtan állítható az” – írja Komjáthy –, „hogy mind a két gyülekezet úgy alakult meg..., ahogy elsődlegesen azt az Amerikába »kitántorgott« magyar református nép akarta és megálmodta... Az első két lelkipásztornak ebben lényegesen kevesebb szerepe volt, mint gondolnánk!”¹⁸

Komjáthy szerint Jurányi egy szobatudós volt, aki híveivel alig-alig foglalkozott, s aki egypár év múlva csalódottan tért vissza Magyarországra. Szerinte ugyanez vonatkozik Kovács Jánosra is, aki szintén nem érezte magát otthon az egyszerű pittsburghi magyarok körében. Egyházközségét elhanyagolta, állandóan telepítése tervekkel foglalkozott, s másfél év múlva otthagya Pittsburgh városát át is települt Kanadába.

Az igazi „alapító” tehát nem ez a időben elsőként érkezett két lelkész volt, hanem az őket követő Ferenczy Ferenc (1857–1898), aki 1893. október 1-én érkezett Pittsburghbe, és aki 1898-ban történt gyanús „öngyilkosságáig” tartó öt éve alatt az egész „amerikai magyar református egyházi életnek” valóban az alapító atya lett. Mint Komjáthy írja: „Nemcsak a Pittsburgh és környéke magyar református egyházát szervezte meg, hanem az egész amerikai magyar református életet. Elgondolása az volt, hogy a missziós stratégia az legyen..., hogy központi városokban alakuljanak meg anyaegyházak és az ilyen központokból kell végezni a szóránymissziót, támaszkodva a kisebb magyar népességű helyeken megszervezett és megszervezendő »testvérsegítő, fraternális« egyesületekre”.¹⁹ Ferenczy röpke öt éves működése alatt nyolc ilyen központi „anyaegyház” és legalább negyven „missziói állomás” létesült, melyek legtöbbször később szintén „anyaegyházzá” fejlődött.

A magyar reformátusság amerikai pionírjai között még ott találjuk Harsányi Sándort, Kalassay Sándort, Demeter Bertalant, Kuthy Zoltánt, Dókus Gábort, és Csutoros Eleket, akik mind a százaforduló előtt érkeztek Amerikába. Ezek közül idővel Kuthy a New York-központú „Keleti Egyházmegye” vezetője, Kalassay a Pittsburgh-központú „Nyugati Egyházmegye” esperese, Harsányi pedig a mindenkori disszidensek ilyen vagy olyan zászló alatt működő vezére lett.

18 Komjáthy, *A kitántorgott egyház*, p. 21.

19 Komjáthy, *A kitántorgott egyház*, pp. 23–24.

Amint a Böhm–Kovács viszonyal kapcsolatban láthattuk, a megszületés éveiben az amerikai magyar katolikus egyház keblében is voltak nézeteltérések. Azok a viták azonban messze eltörpültek az amerikai magyar református egyház berkeiben lezajló belharcok mellett, melyek hamar darabokra szaggatták a református magyarság egységét.

A mindig jelen levő személyi ellentétek mellett ennek a szakadásnak elsődleges oka az amerikai magyar református egyházközségeknek a különböző amerikai kálvinista egyházakhoz, illetve a hazai anyaegyházhoz való viszonya volt. Itt tudni kell, hogy a magyar református papok 1890-es évek elején történt megjelenése idején a már fõnt említett német eredetű amerikai református egyház karolta föl a magyarországi testvéreket, akiket anyagilag is támogattott. Ez a fölkarolás azonban akkor még eléggé informális volt és nem változtatott semmit a magyar reformátusság hazai kapcsolatain. 1898 után azonban a helyzet megváltozott. Ez részben a magyar egyházmegyére vágó „magyar orientáció”, valamint az amerikanizációt elfogadó „német orientáció” hívei közti összecsapásból, s részben pedig a skót eredetű, de szintén kálvinista „Amerikai Presbyteriánus Egyház” [American Presbyterian Church] porondra lépésébõl származott. A Reformed Church és a „német orientáció” hívei igen rossz néven vették a magyar reformátusság növekvõ függetlenségi terveit, s a presbyteriánusok belépése pedig megkomplikálta a helyzetet azzal, hogy a magyar egyházi vezetés és a Reformed Church megkérdezése nélkül szentelt föl „disszidens” magyar papokat és alapított új egyházközségeket a saját égisze alatt. Ez a lépés egymás ellen fordította mind a Reformed Church és a Presbyterian Church híveit, mind pedig a Magyarországon, illetve Amerikában végzett lelkészek csoportját. Ugyanakkor, erõtéljesen fõlszínre hozta az amerikai magyar egyházközségeknek a hazai református egyházhoz való viszonyának a kérdését is. A legvéresebb harcok épp az utõbbi kérdésben folytak, s annak leghangosabb bajnokai a személyi ellentéteiket is színre vívõ, sõt bíróságra menõ Kuthy Zoltán (Reformed Church) és Kacziány Géza (Presbyterian Church) voltak.

Kuthy Zoltán (1875–1921) a magyar reformátusság és a magyar református papság legjavát képviselte.²⁰ Tanult, dedikált, és megfontolt magyar református pap volt, akinek szemében a magyarság és a reformátusság teljesen egybeforr. Egyik megalapozója volt az amerikai magyar református életnek, s 1912-tõl haláláig a New York-központú Keleti Egyházmegye espereként mûködött. Élete két fõ szerelme a magyarság és a kálvinizmus volt, mit esperesi székfoglalójában így fogalmazott meg: „Ezt az eggyéforrt két szent eszmét, a magyar kálvinizmust és a magyar nemzeti szellemet akarom én az egyházmegyében hatalmassá tenni”.²¹

20 Kuthy Zoltánnal és több már elhalálozott „alapító atyával” kapcsolatban lásd Kalassay Sándor cikkét „Akik hazatértek az atyai házba”, in *Jubileumi Emlékkönyv*. pp. 197–207.

21 Komjányi, *A kitántorgott egyház*, p. 83.

Ezzel szemben Kacziány Géza (1856–1939), író és publicista, egy igen érdekes keveréke volt a Kossuthista magyar hazafinak és a gátlástalan szerencselovagnak, aki egy 1903-as „tanulmányút” keretében megbolygatta és teljesen szétzilálta az amerikai magyar reformátusság viszonylagos békéjét. Amerikai utazgatásai következtében ugyanis Kacziány kapcsolatba került a presbyteriánusok zászlai alatt működő „disszidensek” vezérével, az 1898-ban kikerült kétes háttérű Hámorszky Gyulával.²² Azt követően Hámorszkyhoz hasonlóan, minden teológiai végzettség nélkül, egypár napon belül ő is lelkésszé szenteltette magát és elkezdte egyházszerző munkásságát a presbyteriánus egyház égisze alatt.

Fölszentelését követő rövid, de destruktív amerikai működését teljesen a betegségig fajult német-osztrák ellenessége határozta meg. E politikai fölfogása nevében és érdekében mindent megtett, hogy a magyar reformátusokat addig pártoló német eredetű Reformed Church-ből átjásza a skót eredetű presbyteriánus egyházba. „Nincs nekünk más apostolra szükségünk, mint a miénkre, Kossuth Lajosra” – ismételte „egyházalapító” prédikációiban mindenütt. Majd így folytatta: „Amikor Kossuth Amerikában járt, a presbyteriánus egyház barátja és vendége volt... A presbyteriánus egyház a leggazdagabb egyház Amerikában: ad nekünk templomot, ad nekünk papot. Íme az Egyesült Államok elnöke (Theodor Roosevelt) is presbyteriánus, New Jersey állam kormányzója, Wilson [a későbbi elnök] nagy világi vezető a presbyteriánus egyházmegyében. Így magyar hazánkon is tudunk segíteni. Azok a papok és egyházak, akik a német misszióhoz tartoznak: labancok, osztrák lakájok”.²³ Félévszázad távlatából a Perth Amboyban (New Jersey) élő öreg Csípő Lajos még arra is emlékezett, hogy Kacziány prédikációit mindig Petőfi „A farkasok dala” és „A kutyák dala” című verseivel fejezte be, és crescendós fináléként a Reformed Church-höz tartozó magyar papokat „Ausztia láncos kutyái”-nak nevezte.²⁴

Az amerikai magyar református egyházközségek nagyrésze akkor már legszívesebben a magyarországi anyaegyház kebelébe tartozott volna, mint annak a tengerentúli egyházmegyéje. Ez a próbálkozás azonban fölkelte a Reformed Church vezetőnek a haragját. Az elmérgesedett helyzetet a magyarországi református Egyetemes Konvent egyezkedni kívánó küldöttje, gróf Dégenfeld József (1904), csak tovább komplikálta azzal, hogy az amerikai magyar egyházközségeket a hazi egyház szárnyai alá igyekezett terelni. Szíve szerint legtöbb lelkész ezt az utat választotta volna, azonban az anyagiak – pontosabban a Reformed Church által folyósított lelkészi fizetések, valamint az egyházi vagyon tulajdonának kérdése – erősen közbeszóltak. Ennek eredményeként 1908-ra az akkor már ötvenegy egyházközséget számláló amerikai magyar reformátusság három rivális csoportra szakadt. Amennyire meg lehet állapíta-

22 Hámorszky Gyula hivatalosan 1899. június 15-én kezdte meg működését Scranton és Wilkes-Barre vidékén észak-kelet Pennsylvaniában, gyakorlatilag azonban már 1898-ban is működött. Lásd *Jubileumi Emlékkönyv*, p. 40.

23 Komjáthy, *A kitértorgott egyház*, p. 67.

24 Komjáthy, *A kitértorgott egyház*, pp. 67–68.

ni, ezekből huszonegy a hazai Magyar Református Egyházhoz, tíz a Reformed Church-höz, s húsz pedig a Presbyterian Church-höz csapódott.

Az első világháború alatt a helyzet tovább komplikálódott azáltal, hogy a Magyar Református Egyházhoz tartozó és két külön egyházmegyébe szervezett (1912) egyházközségnek a vagyona 1917-ben lefoglalható ellenséges birtokká változott, amelynek elkobzását csak nagy nehézséggel tudták elkerülni. Ezt a kérdést azonban csak az 1921. október 21-i ún. „Tiffini Egyezmény” oldotta meg, melynek eredményeként mindkét amerikai magyar egyházmegye – a hazai Egyetemes Konvent félresikerült kezdeményezése következtében – az amerikai Reformed Church fönnhatásába alá került.²⁵ Ez a kezdeményezés különben – amely újból szétzilálta az amerikai református magyarságot – teljesen abból a hazai tévhitből származott, hogy a „gazdag és befolyásos” presbyteriánus egyház – ahová ez alkalommal kapcsolni akarták az amerikai testvéreket – majd jó irányba befolyásolja az amerikai kormányt a trianoni béke, illetve a magyar revíziós törekvésekkel kapcsolatban. Ennek a naivitásnak viszont az volt a forrása, hogy a magyar politikai vezetők egyáltalán képtelenek voltak megemészteni azt az amerikai valóságot, hogy az Egyesült Államokban az egyház és az állam teljesen külön van választva, és hogy ennek következtében az egyiknek a másikra igen kevés befolyása van.

A Tiffini Egyezmény megoldotta az amerikai magyar reformátusoknak a hazai anyaegyházhoz való viszonyát (mely egyszerűen megszakadt), azonban nem szüntette meg az amerikai magyar reformátusság további polarizálódását. Ennek eredményeként 1926-ra, az akkor már száznegy magyar református egyházközség, hét különböző amerikai református felekezetbe volt szétosztódva: negyvenkilence az Egyesült Államokbeli Református Egyházhoz [Reformed Church in the United States], harminckettő az Amerikai Presbyteriánus Egyházhoz, tizenegy a Független Amerikai Magyar Egyházhoz, és három-három pedig a Protestáns Episzkopális Egyházhoz, az Amerikai Református Egyházhoz [Reformed Church in America], illetve a Déli Presbyteriánus Egyházhoz tartozott. További három pedig teljesen függetlenül működött.²⁶

Ezt követően az amerikai magyar református egyházközségek ide-oda mozogtak, összeházasodtak, szétváltak, s egyes esetekben pedig egy-egy önmagát nagyratartó lelkész vezetése alatt teljesen új egyházzá alakultak. Az amerikai magyar református egyházközségek száma 1940-es évekre már 140 fölé emelkedett, de akkorra ezeket az egyházközségeket csupán a közös nyelv, közös kultúra, közös eredet tudata, valamint az Amerikai Református Egyesülethez tartozás ténye tartotta úgy-ahogy egy csokorba.

Azóta a helyzet csupán annyiban változott, hogy az amerikai magyarság immár mindenki által látható előregedése, kihalása, és várható beolvadása következtében az egyházközségek száma és tagsága erősen zuhanóban van. Ennek ellenére, az 1980-as évek elején még így is történt egy ilyen személyi konfliktusból származó új egyházalapítás, amely újabb mozaik részlettel szí-

25 Ezzel kapcsolatban lásd: Takaró Géza, „Az egyetlen út. A Tiffini Egyezmény története”, in: *Jubileumi Emlékkönyv*. pp. 57–61.

26 Kende, *Magyarok Amerikában*, II, pp. 429–430.

nezte az amerikai magyar református egyházi életet. Ez a legújabb egyházszakadás a Dömötör Tibor (sz. 1929) által vezetett, de mindössze egypár egyházközségből álló Szabad Magyar Református Egyház [Free Hungarian Reformed Church) megszervezéséhez vezetett.²⁷

Ebben a nagy széthúzásban és zűrzavarban az egyetlen összefogó erőt az 1896. július 5-én Trentonban (New Jersey) alapított Amerikai Magyar Református Egyesület jelentette és jelenti, mely ma már az egyetlen ilyen még mindig működő magyar felekezeti testvérsegítő egyesület Amerikában. Az alapítók között ott találjuk elnökként a már említett Ferenczy Ferencet, és titkárként a később oly nagy tekintélyre szert tett Kalassay Sándort.²⁸

Sok egyéb szolgálata mellett, Kalassay Sándor (1869–1950) – a jeles amerikai magyar krónikás Vasváry Ödön apósa – 1901 és 1907 között a Reformátusok Lapja kiadója és szerkesztője, 1912 és 1921 között a Pittsburgh-központú Nyugati Egyházmegye esperese, s azt követően pedig a pennsylvaniai Ligonier városában alapított Bethlen Otthon (árvaház és aggmenház) igazgatója volt. Ehhez az utóbbi intézményhez különben idővel egy iskola, egy nyomda, egy könyvtár, és egy levéltár is csatlakozott. Kallassay Sándor vezetése alatt ez a Pittsburgh-melléki, festőies fekvésű kisváros több évtizeden át az amerikai magyar református egyház kultúrközpontja lett. Igaz, hogy ma már csak az aggmenház, a könyvtár, és az archívum működik, de azért az amerikai magyar református egyház vezetősége még ma is Ligonierben tartja meg a minden évben megismétlődő nagygyűléseit.

EGYÉB MAGYAR EGYHÁZAK KIFEJLŐDÉSE

Kis számuknál fogva a magyar evangélikusok mindig a sokkal számosabb református testvéreik árnyékában éltek Amerikában is. A századforduló idején például még oly kevesen voltak, hogy egyházközség alapításra nem is igen gondolhattak. Ennek következtében vagy a sokkal számosabb szlovák evangélikusokhoz csatlakoztak, vagy pedig átváltottak a jobb jövőt ígérő református egyházhoz – mint tették egyes papjaik is.

Rúzsza István (1883–1940) megjelenése Clevelandben megváltoztatta a helyzetet. Miután az „Egyesült Amerikai Lutheránus Egyház” [United Lutheran Church of America] 1907-ben lelkészévé avatta, Rúzsza azonnal megkezdte egyházalapító munkáját, s Clevelanden kívül még egyházközségeket alapított Detroitban (Michigan), New Bruswickben (New Jersey), Allentownban (Pennsylvania), Buffalóban (New York), valamint Pittsburghben (Pennsylvania). 1927-ben már kilenc magyar evangélikus egyházközség működött Amerikában. Mindezen idő alatt a nagy magyar lakosú Cleveland maradt az ameri-

27 A Dömötör-féle egyházzal kapcsolatban lásd: „Szabad Magyar Református Egyház”, in *Bethlen Naptár* 1985. Ligonier, Pennsylvania: Kiadja a Bethlen Otthon, 1985. pp. 222–224.

28 Az egyesülettel kapcsolatban lásd: Molnár István, „Az Amerikai Magyar Református Egyesület”, in: *Jubileumi Emlékkönyv*. pp. 182–184.

kai magyar evangélikusság központja, ahol 1938-ban még egy második hitközség is alakult.²⁹

A helyzet lényegében hasonló volt a szintén kiszámú görög katolikusok esetében, azzal a különbséggel, hogy ők viszont a ruszin és ukrán görög katolikusok árnyékában helyezkedtek el, ahonnan nem is igen tudtak kiszabadulni. A magyar görög katolikusok helyzete azzal is komplikálódott, hogy Amerikában a magyarországi görög katolikusok sorsa mindinkább összekeveredett a galíciai eredetű görög katolikusok sorsával, akik a mindinkább kifejlődő ukrán nacionalizmus befolyása alá kerültek. Ebből aztán heves viták támadtak, amibe időnként a magyar kormány és a Vatikán is beleszólt. Ez az ukrán–ruszin ellentét két görög katolikus egyház kifejlődéséhez vezetett, amely 1916-ban két külön adminisztrátor kinevezésében, majd 1924-ben két külön püspökség föllállításában nyert kifejezést.

A Pittsburgh (Munhall)-központú ruszin-magyar egyház első feje a szintén ruszin-magyar Takách Bási püspök lett, aki 1948-ban bekövetkezett haláláig vezette a közben bizánci katolikusnak [Byzantine Catholic] átkeresztelt egyházát. Azóta Takách püspök széke érsekségre emelkedett (1969), amelynek ma már négy püspöksége, illetve egyházkerülete van. Sajnos azonban – elenyésző számuk miatt – a magyarok ebben a bizánci katolikus egyházban igen kis szerepet játszottak és játszanak. Igaz, hogy saját egyházközségeket és templomokat alapítottak Clevelandben, McKeesporton, Munhallon, és több más városban, de e templomok magyar jellege nagyon összefolyik az egyház uralkodó ruszin jellegével.³⁰

Mint már korábban megállapítottuk, a különböző „fundamentalista” egyházak – úgymint a baptisták, adventisták, és szombatisták – szerepe az amerikai magyar életben még a föntiekénél is elenyészőbb. Ez elsősorban kis számukból ered. De ugyancsak származik abból a tényből, hogy ezeknek az egyházaknak alig-alig vannak magyar gyökerei, s kevés kivételtől eltekintve, a vezetőik is a legegyszerűbb emberek soraiból kerülnek ki. Kivétel ez alól inkább csak az 1956 utáni korban érezhető, s ott is inkább csak a baptisták között akad. Ők az egyetlenek, akik ma már föl tudnak mutatni egy-egy szellemileg képzett és magyarságában is erős vezetőt. Példaként emíthetjük az Atlantai (Georgia) Haraszi Sándort, aki Eötvös Kollégistaként nyelvészetből doktorált, s azt követően pedig feleségével együtt orvosi diplomát szerzett. Haraszi Sándor sebészorvosi működése mellett sokáig a jeles amerikai evangélista, Billy Graham jobbkeze volt. Ebben a minőségben, az 1970-es és 1980-as évek folyamán jelentős szerepet játszott a vasfüggöny időnkénti föllebbentésében.

A magyar zsidóság helyzete és szerepe ismét más kategóriába tartozik. Mint már több korábbi fejezetben jeleztük, a magyarországi gazdasági kivándorlásnak tulajdonképpen a felvidéki német és zsidó polgárok voltak az úttörői. Részben e tényből kifolyólag, s részben urbanizált életstílusuk és tanultságuk következtében, a múlt század második felében valamint a századunk elején e

29 Várdy, *Hungarian-Americans*, pp. 61–62; és Susan M. Papp, *Hungarian Americans and their Communities of Cleveland*. Cleveland: Cleveland State University, 1981, pp. 201–203.

30 Várdy, *Hungarian-Americans*, pp. 62–64; Török, *Katolikus magyarok*, p. 121.

zsidó magyaroknak jelentős szerepük volt mind Magyarország amerikai megismertetésében, mind pedig egy modernebb magyar szellemi kultúra művelésében és továbbadásában. Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – ők asszimilálódtak leggyorsabban a amerikai társadalomhoz, s azon belül különböző zsidó vallási és társadalmi szervezetekhez.

Egy univerzális vallás hordozói lévén, az utóbbi jelenség épp oly természetes volt a zsidó magyarok részéről, mint az egyetemes katolikus egyházhoz és intézményeihez való hasonulás a katolikus magyarok esetében. Az amerikai társadalomhoz való gyorsabb asszimilálódásuk viszont többgyökerű. Részben onnan származik, hogy mint urbanizált, szellemi vagy gazdasági pályán működő emberek, viszonylag könnyebben és természetesebben hasonultak a modern befogadó társadalomhoz. Részben viszont abból is ered, hogy kivándorlásuk idején sokuk még csak részben asszimilálódott magyar volt, akik közül sokan még jobban bírták a német vagy a jiddis nyelvet, mint a magyart. Ezek alapján szinte csodaszámba megy az, hogy oly sok magyarul még csak alig-alig tudó magyar zsidó is elsősorban magyarnak érezte magát Amerikában és élete jelentős részét a magyar ügy szolgálatára áldozta. S itt talán zárójelben az is megjegyzendő, hogy a német zsidóságon kívül egyetlenegy nemzet zsidósága sem azonosult olyannyira a befogadó nemzettel, mint a magyar zsidóság. Legtöbbjükből ezt az azonosulást még az emberirtó holocaust sem tudta kiölni.³¹

Részleges megmagyarosodásuk ellenére is, a kivándorolt magyar zsidóság már a tizenkilencedik század hatvanas és hetvenes éveiben több magyar nyelvű egyházközséget alapított. A legelső ilyen magyar egyházközség az 1866-ban Clevelandben alapított B'nai Jeshurum [Magasság Temploma] nevű ortodox hitközség volt, amit több hasonló hitközség és zsinagóga követett New Yorkban, Pittsburghban, Chicagóban, Detroitban, St. Louisban, valamint Bridgeportban.

Legtöbb magyar zsinagóga az ortodoxok valamelyik válfajához tartozott, de a huszadik század elején már akadt köztük a modernebb „reformált zsidó” irány híve is. Ezek közül az 1907-ben Weis István rabbi által New Yorkban alapított reformált „Szabad Zsinagóga” egyben az akkor éledő cionizmus egyik fellelvára is lett, ami annál is érdekesebb, mert a cionista mozgalom atyjai – Herzl Tivadar és Nordau Miksa – szintén budapesti születésűek voltak. Ennek a modernizmusnak az legutolsó és legmagyarabb változata az 1930-as évek végén Nagyváradról kivándorolt Lányi György (sz. 1911) rabbi által alapított New York-i Új Fény hitközség volt, a mely sok éven át csak kizárólag magyar nyelven működött. A második világháborút követő évtizedek azonban éppúgy elmosták Lányi György hitközségének magyar jellegét, mint teszük most a szemünk előtt a még megmaradt egyéb vallású magyar hitközségekkel.

31 Az amerikai magyar zsidósággal kapcsolatban lásd: Várdy: *Hungarian-Americans*, pp. 65–66; Papp, *Hungarian Americans and their Communities*, pp. 206–208; és Vasváry Ödön, „Az amerikai magyarság története”, in *Amerikai Magyar Népszava Aranyjubileumi Albuma*. New York: AMNSZ, 1951, p. 65.

Az amerikai magyar egyházközségek és templomok Magyar Amerikában mindig kettős földadatot láttak el. Születésük pillanatától fogva nemcsak vallási, de társadalmi, kulturális, és nemzetiségi központok is voltak. A nemzeti érzésű magyar papok által létesített magyar templomok az emigráns nemzeti élet központjaivá és a kivándorolt tömegek büszkeségének forrásaivá váltak, s ezáltal élehetőbbé tették a kivándoroltak amúgy is nehéz életét. S mindezt akkor tették, amikor a magyar még egy félreismert, lenézett, és lekezelt nemzetiség volt Amerikában. Abban a helyzetben ugyanis sokkal több szükség volt az ilyen szellemi és eszmei támaszra, mint később, amikor az emigránsok jelentős része már tanult és a modern világhoz jobban alkalmazkodni tudó ember volt. A századforduló emigránsainak magyar hiányérzetét egy angol nyelvű amerikai templom és egyházközség sohasem tudta volna betölteni. Ezért volt szükségük magyar papokra, magyar templomokra, magyar egyházközségekre, valamint a magyar múltból fakadó és azzal szorosan összefonódó magyar vallási és kulturális megnyilvánulásokra. S ezt a szükségét csak a kivándorolt magyar egyházak tudták betölteni.

ÁGNES HUSZÁR VÁRDY and BÉLA VÁRDY

THE BIRTH AND DEVELOPMENT OF AMERICAN HUNGARIAN CONGREGATIONS

The foundations of American Hungarian religious life were laid in the final decade of the 19th century. For Catholics, the founding father was Father [later Msgr.] Charles Böhm (Boehm) (1850–1932), who had been dispatched in 1892 by Hungary's Prince Primate to tend to the spiritual needs of the many thousands of Hungarians who had migrated to Cleveland, Ohio. Father Boehm had arrived in Cleveland in December of that year and immediately established St. Elizabeth Parish, America's first Hungarian Catholic congregation. Within two years he also founded the first Hungarian Catholic newspaper, *Magyarországi Szent Erzsébet Amerikai Hírnöke* [American Herald of St. Elizabeth of Hungary], which by 1901 evolved into the *Katolikus Magyarok Vasárnapja* [Catholic Hungarians' Sunday] (1894–1993), as well as the first Catholic fraternal association, the *Amerikai Magyar Katolikus Egylet* [American Hungarian Catholic Association] (1894–1980). While the latter merged in 1980 with the William Penn Association, the former was relocated in 1993 to California and then transformed into a rightist political paper under the title *Magyarok Vasárnapja* [Hungarians' Sunday].

Soon after Father Boehm's arrival, Catholic parishes were founded in many of the major Hungarian-inhabited cities of Ohio, Pennsylvania, Indiana, Illinois, Michigan, Connecticut, New York, and other states. Thus, by 1927 the number of Hungarian Catholic parishes had increased to fifty-nine, of which forty were named after Hungarian or Hungarianized saints. Father Boehm's activities spanned over the whole northeastern region of the United States. Of those priests who followed him, the most prominent was Father Kálmán Kováts (1863–1927), who soon became the most vocal representative of Hungarian patriotism in America. Immediately after his arrival he founded his own newspaper, the *Magyarok Csillaga* [Hungarians' Star] (1900–1927), which he published for twenty-eight years and used as an instrument against growing Slovak chauvinism and Pan-Slavism. Father Kováts was also responsible for establishing the Daughters of the Divine Redeemer in the United States (1912), a religious order that assumed control over many of the Hungarian schools connected with major Hungarian parishes. In spite of the universal nature of Catholicism, similarly to their Protestant counterparts, Hungarian American Catholic parishes

also became centers of Hungarian national life and perpetuators of Hungarian language and culture in the United States.

Simultaneously with the birth of institutionalized Hungarian Catholic life in the United States, Hungarian Calvinists also established their churches and institutions. The first Reformed congregations were founded in 1891 in Cleveland and in Pittsburgh under the guidance of the German-rooted Reformed Church of the United States. The nominal founding fathers were Gusztáv Jurányi and János Kovács, but the man who laid down the institutional foundations of the Hungarian American Reformed Church was Reverend Ferenc Ferenczy (1857–1898), who headed the American branch of the Reformed Church between 1893 and 1898. Following his death, the Church was subjected to a series of internal struggles, which made its life progressively difficult. Some of these struggles were waged between those who wanted to remain part of the Hungarian Mother Church, on the one hand, and those who wished to become members of the Reformed Church of the United States, on the other. This was soon paralleled by a rivalry between the partisans of the German-rooted Reformed Church and those of the Scottish-based Presbyterian Church, which began to ordain ministers with minimal theological education. By World War I these rivalries evolved into a struggle for survival, which remained unresolved until the Tiffin Agreement in 1921, which severed all Hungarian connections and left about half of the Hungarian Calvinist congregations (49) under the control of the Reformed Church of the United States. The rest (55) were divided among half a dozen other churches. Thereafter, the only thing that kept the Hungarian Calvinists together was their strong Hungarian national consciousness and their membership in the still existing American Hungarian Reformed Federation established in 1896.

Because of their small numbers, the influence of the other denominations on Hungarian American life was minimal. The Lutherans survived under the shadows of their more powerful Calvinist brethren, while the Greek or Byzantine Catholics and the smaller Protestant sects succumbed to the influences of the dominant Rusyns or the native Americans. This was also true about the Hungarian Jews, many of whom came from the ranks of recently assimilated immigrants from Galicia.

All in all, during the past century, American Hungarian congregations of every faith fulfilled two functions: They catered to the spiritual and cultural needs of the immigrants, while at the same time they also fostered and perpetuated among them the Hungarian language and Hungarian national consciousness.

BURA LÁSZLÓ

A SZATMÁRNÉMETI RÓMAI KATOLIKUS PÜSPÖKI LÍCEUM
(1804–1852)

BEVEZETÉS

Szatmárnémetiben a 19. század elején, 1804-ben létesült az a kétéves tanulmányi időtartamú líceum, amelyben a hat éves gimnáziumok végzettjei tanulmányaikat folytathatták, felkészülhettek a jogi, vagy a teológiai főiskolára, illetőleg elméleti gazdasági képzésben részesültek.

Az intézmény levéltári anyaga hiányos,¹ de elégséges ahhoz, hogy működését valószerűen és kellő hitelességgel feltárjuk. E munka elvégzése azért is fontos, mert az iskola működése lényegében elkerülte a kutatók figyelmét.²

A líceumra vonatkozó iskolatörténeti anyag feldolgozásában fontos módszertani elvnek tekintjük a konkrét tények tiszteletben tartását, az adatok feltárásában a forrásokra való alapozást, mert az ellenőrzött források tény- és adatanyaga önmagáért beszél, míg a különféle hivatkozások pontatlanok.

A LÍCEUM MEGALAPÍTÁSA ÉS MŰKÖDÉSE 1804-től 1852-ig

1814-ben az igen kiterjedt területű egri egyházmegyéből két új egyházmegyét szakítottak ki, a kassait és a szatmárit. A szatmári katolikus egyházmegye első püspöke, Fischer István, mindjárt az egyházmegye megalapításának évében létrehozta az ún. püspöki líceumot.³ A líceum két tanulmányi éves

- 1 A Szatmári Püspöki Líceum levéltári anyagát a jogutód, a Királyi Katolikus Főgimnázium őrizte. 1948-ban a romániai tanügyi reform megszüntette a felekezeti iskolákat, ekkor a (már) Állami Magyar Líceum nevet viselő főgimnázium és a Református Főgimnázium egyesítéséből létrehozott új intézmény, az Állami Magyar Fiúlíceum a volt református gimnázium épületében folytatta működését. A katolikus gimnázium levéltára az épületét átvevő Eminescu Líceum irattárában maradt. A későbbiekben a régi irattárat felszámolták, az 1945 előtti régi magyar irattári anyagot kidobták. – Forrásaink, az a levéltári anyag, amelyre munkánkat alapozzuk, a szegedi JATE Központi Könyvtárának tulajdona (Jelzete: Ms 1805b). – Néhány összeírás a Szatmári Római Katolikus Püspökség irattárában található.
- 2 A püspöki líceumról több munka is közöl adatokat, de tulajdonképpen a szatmári oktatással foglalkozó valamennyi szerző figyelmét elkerülte az intézmény önálló volta, mindnyájan a főgimnázium egyik alkotóelemeként tárgyalták.
- 3 A Püspöki Líceumot a szatmári római katolikus egyházmegye első püspöke, Fischer István

bölcseleti (filozófiai) tagozattal rendelkezett, a (létező) hagyományos líceumok mindkét válfajától különbözött. A hagyományos líceum ugyanis olyan gimnáziumot jelentett, amelyhez két filozófiai osztály is tartozott, vagy a püspöki székhelyen működő papnövelde, amely két évfolyamú filozófiai és négy évfolyamú teológiai képzést nyújtott.

A szatmári líceum a hatosztályos gimnáziumtól független intézmény volt, tanulója természetesen csak a gimnázium hatodik osztályát – vagyis a humanista tagozatot is – bevezett diák lehetett. Tulajdonképpen kettős célja volt, befejezett, teljes műveltséget nyújtani a fiataloknak, másrészt előkészíteni a főiskolára, az egyetemre mindazokat, akik tanulmányaikat jogi, teológiai, vagy orvosi pályán akarják folytatni.⁴

A szatmári püspöki líceum azonban nemcsak a szatmári római katolikus papnövelde számára képzett tanulókat, s – noha a teológiai tanulmányok végzésére készülő tanulók is ebben az iskolában nyerték a középiskolai tanulmányokra épülő ismereteket – a líceum tanulóinak többsége világi pályára/világi főiskolán való továbbtanulásra készült, ugyanakkor a líceumot látogathatták más vallásúak is.

A líceum megalapításakor ún. püspöki magánlíceum volt, de a fentebb említett nyitott, minél szélesebb társadalmi rétegeket kiszolgáló szándékkal történt alapítására abból is következtethetünk, hogy szinte az alapítás évétől kezdődően célul tűzték a teljes jogú nyilvános líceum státuszának elérését. A püspöki magánlíceumként létrehozott intézmény ugyanis nem bocsáthatott ki érvényes, az egyetemre való beíratkozáskor is elismert bizonyítványt, ezért a jogi, orvosi, mérnöki pályára készülő, főiskolán továbbtanulni akaró diákoknak előbb újabb „lyceális” vizsgát kellett tenniük.

Magánlíceum jellegéből adódóan fenntartása, a tanárok fizetése is a patrónus, a szatmári egyházmegye kötelezettsége volt.

A teljes nyilvánossági jog megnyeréséhez vezető útnak több állomása volt. A Helytartótanács 1817-ben megadta az érvényes bizonyítvány kibocsátásának jogát,⁵ a királyi kincstár 1825-től magára vállalta a tanárok fizetését, 1832-ben pedig – Eger, Szeged és Nagyszombat líceuma után, negyedikként – a szatmári líceum is elnyerte a teljes nyilvánossági jogot.⁶

A líceum 1852-ig, az új közoktatási rendszer (az Organisations Entwurf) bevezetéséig működött, amikor az országban akkor működő másik öt hasonló,

létesítette 1804-ben, a tanítás november 17-én kezdődött meg. (Vö. A szatmári püspöki egyházmegye Emlékkönyve Fennállásának századik esztendejében (Schematismus centenarius 1804–1904) Szatmár, 1904.) Az Országos Iskolaiügyi Bizottmány 1804. december 7-i 12067. számú Határozásával engedélyezte, a Helytartótanács engedélye: 20371/1805. aug. 4. (Vö: Sarmaságh Géza: A szatmári kir. kat. főgimnázium története. Szatmár, 1896, Pázmány-sajtó. 18.

4 Az alapító szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy a saját egyházmegyéjébe tervezett (1806-ban megindított) teológiai főiskola leendő hallgatói is Szatmárnémetiben készülhessenek fel felsőfokú tanulmányaikra, de mindjárt a második tanévtől tágra nyitott kapuk tanúsftják, hogy az alapító a tanulók szélesebb köre számára is biztosítani akarta a teljesebb műveltség megszerzésének a lehetőségét.

5 A Helytartótanács engedélyének száma: 30993/1817. X. 21. Vö. Sarmaságh, i.m. 20.

6 Az engedély száma: 3532/1832. II. 21. Vö. Sarmaságh, i.h.

csak bölcséleti osztályokkal rendelkező líceumával együtt, azokhoz hasonlóan, egyesülve az adott városban működő hatosztályos gimnáziummal (Szatmárnémeti esetében a Római Katolikus Gimnáziummal), nyolcosztályos, ún. főgimnáziummá alakult át. Az Organisations Entwurf elrendelte ugyanis, hogy a gimnáziumokat egységesíteni kell. Csak nyolcosztályos, ún. főgimnázium, vagy négyosztályos, ún. algimnázium működését engedélyezték. A főgimnáziumnak tizenkét, az algimnáziumnak hat, tanári jogosítvánnyal, bizonyítvánnyal rendelkező tanára kellett hogy legyen. A gimnáziumokat arra is kötelezték, hogy az egységes állami tanterv szerint, egységes tankönyvekből tanítsanak.

Szatmárnémetiben adottak voltak a nyolcosztályú gimnázium megteremtésének feltételei, s a városnak szüksége is volt rá. A hatosztályos gimnázium és a kétosztályos líceum összeolvasztásának módozatait a két intézet tanári kara közös értekezleten kidolgozta, s miután ezt a felettes hatóságok 1851. október 24-én jóváhagyták, a következő tanévtől, 1852 ősztől a két külön intézmény helyett immár nyolcosztályos főgimnázium kezdte meg működését.

AZ ISKOLA VEZETÉSE

A líceumban tanító tanárok legalább akadémiai (főiskolai) filozófiai végzettségűek voltak, többen jogi, a papok teológiai végzettséggel is rendelkeztek. Számos tanárnak tudományos címe – a filozófia doktora – is volt.

A líceum igazgatója minden tanévben összefoglaló jelentést készített a tanárokról, s ebben a tanár személyi adatainak felsorolása után beszámolt az illető egészségügyi állapotáról, szakmai végzettségéről, tudományos fokozatáról, nyelvismeretéről, közölte hány éve tanít a líceumban, illetőleg, hogy mennyi a tanításban eltöltött összes éveinek a száma. Külön rovatban beszámolt a fizetésükről, illetőleg egyéb javadalmazásukról, végül megjegyzéseket fűzött évi munkájukhoz.⁷

A líceum tanárainak kiválasztásában minden bizonnyal (egyik) fontos kritérium volt a nyelvtudásuk, ugyanis a tanárok mindegyike – a latinon kívül – három nyelvet kivétel nélkül jól beszélt, többen négyet is. A három nyelv: magyar, német, szláv, egy tanár esetében a harmadik nyelv az örmény. Negyedik nyelvként egy-egy tanár a francia, vagy a román nyelvet ismerte.⁸

7 A tanárok jellemzését minden tanévben az igazgató készítette el. A líceum igazgatói, az iskola fennállásának fél évszázada alatt a következők voltak: Mészáros György (1804–1809), Kovács Flórián (1809–1811), Dubinszky Mihály (1811–1827), Obermayer András (1828–1837 és 1843–1852), Schlachta Márton (1837–1843). (Vö. Sarmaságh, i.m. 213. Meg kell jegyeznünk, hogy Sarmaságh Géza könyvében Dubinszky Mihály 1827-ig szerepel igazgatóként, adata azonban bizonyosan téves, ui. a megőrzött levéltári anyag biztonysága szerint 1830-ig mindig Dubinszky ír alá igazgatóként, Obermayer András pedig csak 1830-tól.

Adatainkból az is megállapítható, hogy a gimnáziumot és a líceumot a kívülállók (s nyilván az iskolákról írók is) azért is egy intézménynak vélhették, mert olykor ugyanaz a személy töltötte be a gimnázium igazgatói tisztét és a líceum igazgatói tisztét is.

8 A tanárokról írt jellemzésben feljegyezték, ha valamelyik nyelvet „csak közepesen” beszélt. Nagyon ritka az ilyen eset. A szláv nyelv valószínűleg a ruszin/rutén, vagy a szlovák nyelvet jelenthette. (Vö: Relatio de Professoribus ... 1817/18.).

A líceum tanárai általában két-két, néha három tantárgyra szakosodtak, mégpedig a legkülönbébb párosításban: filozófia és történelem, matematika és hidrotechnika és polgári építkezés, fizika és mezőgazdaságtan és magyar irodalom stb. A tantárgyak elosztásából arra következtethetünk, hogy az egyes líceumi tanároknak megvolt a maguk (fő) alaptantárgya, de valamelyik tanár nyugdíjazása, új tanár érkezése nyomán a tantárgyak valamelyes újraelosztása, egyik-másik tanár szakváltóztatása következett be, illetőleg vált szükségessé.

A püspöki magánlíceum tanárainak fizetése, anyagi javadalmazása (magától értetődően) a püspökség feladata volt, a püspökség jövedelméből történt.

A LÍCEUM MŰKÖDÉSI SZABÁLYZATA

A líceum vezetősége az iskola belső életének megszervezésében, a fegyelem megtartásában diák-tisztségviselőkre támaszkodott. Mindegyik évfolyamnak megvolt a maga kurátora, gondnoka, aki az anyagiakért felelt. Minthogy az egyes évfolyamokon több tanár is tanított, valószínűnek tartjuk, hogy az évfolyamok felelősei végső soron a líceum szeniorának, a főgondnoknak tartoztak számadással. A szenior tisztsége a líceumban is megvolt, ezt a tisztséget a líceum valamelyik tanára töltötte be. A levéltári anyag hiányainak tulajdoníthatjuk, hogy egyetlen biztos adatunk van: 1831-ben Zenovits János volt a bölcsészek szeniora.⁹

Az egyes tantárgyak anyagának elmélyítésére a líceumban (is) ún. academiát, diákköri szakcsoportot szerveztek. Ezeknek a tanítási órákon kívüli önképző köröknek – mai megnevezéssel szakköröknek – működését választott diákvezetők szervezték, irányították.¹⁰ A püspöki líceum osztályait számára Fischer István püspök az egykori jezsuita iskola épületében helyezte el,¹¹ 1824-ben a szemináriumi rész bővítése miatt a líceum által használt helyiségeket lebontották, s ekkor a líceum átköltözött a katolikus gimnázium Kő utcai¹² épületének emeletére,¹³ az 1836-os földrengés után egy évig az épülő új püspöki palota két termében működött.¹⁴

9 Semmiképp sem tartjuk valószínűnek, hogy a szenior címet az iskola legöregebb tanára jelentésben használta volna.

10 Ugyanakkor a bölcséleti tanfolyamon nagy súlyt fektettek a tézisek nyilvános vitájára (is), ezeket ki is nyomtatták. (Vö. Sarmaságh, i.m. 108.)

11 Ez ekkor az Uray család magántulajdonában volt, a kollégium épületét – amely egyben püspöki lakás és szeminárium is volt – bérelte, tulajdonjogát 1824-ben szerezte vissza Kovách Flórián püspök.

12 Az utca neve 1883-tól Kazinczy, ma Stefan cel Mare.

13 A líceum két tanterme mellett egy helységben könyv- és irattárat rendezett be, egy szobát pedig a természettudományi eszközök tárolására. Csak a líceumnak volt a tudomány akkori állásának megfelelő „phísica múzeum”-a (49 tárgy, 5 könyv és 7 (miscellanea) kisebb tudományos közlemény, valamint (a püspök bőkezűsége folytán) természettudományi gyűjteménye. Vö. Sarmaságh, i.m. 128.

14 Az épület a földrengés következtében megrongálódott, javításra szorult.

A líceumi tanulók többsége a városban lakott (családoknál), néhányan helyet kaptak a gimnázium számára létesített püspöki konviktusban,¹⁵ a papjelöltek pedig a szeminárium épületében laktak.

A líceumi tanulók számára is létezett ösztöndíj. Az okiratokból következtethetően többféle ösztöndíj is volt. Az ún. 'rendes ösztöndíj'-nak két fokozata bizonyosan volt, tudjuk ezt egy 1825-ből való okiratból, amely közli, hogy Kőszeghy Mihály – édesanyja özvegy – II. osztályú ösztöndíjat kapott. A levéltári anyag hiányának betudhatóan nem állapíthatjuk meg, hogy tanévenként hány tanuló részesülhetett ösztöndíjban, anyagi támogatásban. Biztosan azt tudjuk, hogy 1849/1850-ben három elsőéves és négy másodéves bölcsész kapott ösztöndíjat.¹⁶

TANTERVEK, TANANYAG, OKTATÁSMÓDSZERTAN

A tanév a líceumban két félévre tagozódott. Az első félév október 1-jén kezdődött és március végéig tartott, a második félév április elején – elsején, másodikán, harmadikán – kezdődött és augusztus végéig tartott. A félévet lezáró vizsgákat két hetes vizsgaidőszakban tartották, az egyes vizsgák között általában két-három, ritkábban négy nap volt. A líceumi tanulók vizsgarendjét négy tanév ismert vizsgaeredményeivel szemléltetjük az 1. táblázatban. Az okiratban először a másodéveseket közlik, utána az elsőéveseket, ezért mi is így járunk el. Az első félév vizsgái márciusban voltak, ha valamelyik vizsgát áprilisban tartották, ezt az időpont mellett jelöljük; a második félév vizsgái mind augusztusban voltak. Minden vizsga után jegyzőkönyvben rögzítették a líceumi évfolyam tanulóinak minősítését. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a sikeresen vizsgázókat négy csoportba sorolták: kitűnő, első osztályú (= jeles), második osztályú (=jó), harmad osztályú (= elégséges) tanulók. Az a tanuló, aki valamelyik vizsgán nem ért el elégséges minősítést, megbukott.

15 A püspöki konviklust 1828-ban Hám János megyéspüspök alapította azzal a céllal, hogy a gimnáziumi tanuló vidékiek számára elhelyezést, ellátást, (tanári – nevelői) felügyeletet biztosítson. Az épület, amelyet a konviktus létesítése céljából megvett, a püspök lakása (a régi rezidencia) melletti telek és a rajta épült ház volt. A ház utcai része a Kápolna (később Eötvös, ma Alexandru Ion Cuza) utcára nézett. Az utcai részt mintegy másfél évtized után lebontották és 1842-ben helyére az emeletes konviklust építették.

16 Vö. Alumnii ... pro anno 1848/49, 1849/50. Az ösztöndíjasokról szóló tájékoztató szerint 1849/50-ben 7 ösztöndíjas tanuló volt: a másodéves Csernek Károly, Érsekújvári Imre, Frank József, Miller Jakab, az elsőéves Bráza János, Márton Alajos és Mraconai István.

1. táblázat

Tantárgy	Tanév						
	I. félév				II. félév		
	1809	1812	1820	1829	1809	1812	1829
Másodévesek							
Hittan	10	15	15	12	8	3	5
Magyar nyelv	13	31	IV. 3.	31	–	21	28
Magyar irod.	13	31	IV. 3.	31	–	21	28
Egyet. tört.	17	26	IV. 5.	23	25	12	17
Ontológia és kozmológia	17	17	17	19	11	12	17
Alk. mat.	24	29	31	29	21	19	–
Fizika	24	22	22	26	16	16	9
Mezőgazdaságtan és természetrajz					–	16	25
Hidrotechnika					–	–	13
Elsőévesek							
Magyar nyelv	–	13	30	31	8	–	21
Magyar irod.				14	8		
Matematika		16	27	24	12	13	17
Hittan		17	16	15	10	8	3
Logika		22	23	28	–	23	18
Történelem		23	18	20	19	18	9

A tanulókat minden tantárgyból az egyes csoportokon belül is rangsorolták, s nevüket a vizsga jegyzőkönyvébe ennek megfelelő sorrendben vezették be. Megállapították tehát azt, hogy a jelesek közül ki az első, második, harmadik stb., ugynígy a többi osztályozási csoportban is. Az egyes tantárgyakból készült minősítéseket összesítették, majd az összesítés alapján megállapították az évfolyam tanulóinak tanulmányi sorrendjét.

A meglevő dokumentumanyag alapján pontosan ismerjük a szatmári püspöki líceumban tanított tantárgyakat, ennek alapján tudjuk, hogy a két bölcsészeti évfolyamán ugyanazokat a tantárgyakat (s nyilvánvalóan ugyanazt a tananyagot) tanították, mint Magyarország többi hasonló líceumában.

Az első éves filozófusok a szatmári líceumban az első félévben a hittanon kívül öt tantárgyat tanultak: logikát, matematikát, történelmet, magyar nyelvet és magyar irodalmat.

A logika tantárgyának megnevezésében (a későbbi tanévekben) többször is tapasztalható elnevezés változás minden bizonnyal a tanított tantárgy tananyagának tartalmi pontosítását célozta, persze jelenthetett tananyagváltást is. Az 1805. évi tájékoztató szerint a logika az első félévben: logika és filozófiatörténet, a második félévben: erkölcsfilozófia (és metafizika ?). 1809-

ben a tantárgy megnevezése mindkét félévben: logika. 1812/1813-ban az első félévben: elméleti logika, a másodikban alkalmazott (gyakorlati) logika. Az 1814/1815-ös tanév második félévében: ontológia¹⁷ és logika, 1829-ben az első félévben logika és empirikus pszichológia, a másodikban: elméleti metafizika, 1838/1839-ben viszont filozófiatörténet és empirikus pszichológia, illetőleg analitikus logika.

A matematika neve az 1805–1806-os tanévben matematika és gyakorlati mértan, 1809-ben tiszta (valószínűleg 'elméleti') matematika, 1812–1813-ban algebra, a második félévben: elméleti és gyakorlati mértan, a huszas években pedig (egyszerűen): mértan.

A történelem tanítása során 1804–1805-ben vallás- és művelődéstörténetet és cezarológiát (a királyok történetét) tanították, a tantárgy neve a későbbiekben – 1809-től bizonyosan – a magyar királyság oknyomozó történelme, a huszas években pedig egyszerűen történelem.

Külön-külön tantárgy volt a magyar nyelv (neve 1812–1813-ban: a magyar nyelv tanulmányozása) és a magyar irodalom. A magyar nyelvet elsősorban a közhivatali pályára készülő, nem magyar anyanyelvű és magyarul jól nem tudó tanulók tanulmányozták.¹⁸

A magyar anyanyelvűek irodalomórán foglalkoztak anyanyelvi ismereteik bővítésével, a nyelv csiszolásával, valamint nevesebb írók és költők műveinek olvasásával, megvitatásával.

A magyar nyelv és irodalom ilyképpen történő oktatása megfelelt az 1806. évi Ratio Educationis rendelkezéseinek.¹⁹ Az 1821–1822-es tanévtől kezdődően a vizsgajegyzőkönyvekben a két tantárgy már egyetlen tantárgyként szerepel magyar nyelv- és irodalom.

A magyar nyelv tanítására a huszas évek végétől Bilnicz Lajos: A magyar nyelvbeli előadás tudománya című könyvet, illetőleg egy évtized múltán Magyar nyelvtudomány címen megjelent átdolgozott változatát használhatták.²⁰

17 A szubjektumtól és a szubjektum tevékenységétől független létről szóló tanítás. (Vö. Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Bp. 1974, Akad. K. – Kossuth K. 601.)

18 Vö. Mészáros István: *Líceumi magyartanítás a reformkorban*. Magyar Nyelvőr, 18 (1984) 4. 442–449.

Az 1807–1808-as tanévben magyar irodalomból huszan vizsgáltak, magyar nyelvből pedig tizenegyen. A tizenegy vizsgázó közül románnak vallja magát: Madarászi Ioannes senior és junior, Mihályi Georgius, Papp Petrus és Sándor Ioannes, ruténnek Iszajovits Ioannes, Dán Ladislaus, magyarnak Jónutz Franciscus és Francovszki Ioannes, nincs adatunk Nedeczei Franciscus és Ungur Ioannes anyanyelvről és nemzetiségéről.

19 Az 1806. évi II. Ratio Educationis erősen katolizáló és németesítő szellemű volt; ez utóbbi vonatkozása tulajdonképpen nem a nép(ek) nyelve ellen irányult, hanem inkább a – főleg a magyar nemesség által használt – latin nyelv helyére kívánt egy élő nyelvet meghonosítani a nemzetközi érintkezés és az államigazgatás céljaira. A birodalom egységesítését tervezte, azt, hogy rövidesen a német legyen az egész birodalom általános nyelve. (Vö. Mészáros István: A nevelés története 1790–1849. Bp. 1968, Tankönyvkiadó. 82., és Jászi Oszkár: A Habsburg-monarchia felbomlása. Bp. 1982, Gondolat. 136.). II. József németesítő politikája tulajdonképpen a nemzeti érzés félreértésén alapul és akaratlanul is előmozdítja a nemzeti ellenállást. (Vö. Jászi, i.m. 341.) L. még: Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 966–1777 között. Bp. 1981, Akad. K. 643 és kk., Sarmaságh Géza i.m. 50–51.

20 Bilnitz első könyve 1827-ben jelent meg Pesten, az átdolgozott kiadás 1837-ben. A könyvekről részletesen ld. Mészáros előbb idézett tanulmányát.

Az első éves bölcsészek a tanév második felében fizikát és mezőgazdaságtant is tanultak.

A másodévesek a hittanon kívül hét-nyolc tantárgyat tanultak: matematikát, fizikát, filozófiát, történelmet, mezőgazdaságtant és természetrajzot, hidrotechnikát és építészetet, valamint magyar nyelvet és irodalmat.

A másodévesek matematikája: alkalmazott matematika.

A fizika: elméleti és kísérleti fizika.

A filozófia: ontológia és kozmologia.²¹ A tantárgy neve 1812–1813-ban: metafizika, 1821-től: elméleti és gyakorlati filozófia = metafizika, az 1829–1830-as tanév második félévében: filozófiai etika.

A történelem: egyetemes történelem, azaz: világtörténelem, az 1820-as évektől: egyetemes történelem és a magyar királyság története.

A másodéves bölcsészek a második félévben hidrotechnikát és polgári építészetet is tanultak.²²

A tanítási nyelv a líceumban latin nyelvű volt, de a tanároktól megkívánták a magyar nyelv ismeretét (kiegészítő magyarázatok szükségessége céljából.)

Amikor 1844-től a gimnáziumi oktatásban bevezették a magyar tannyelvet, a líceumban a tantárgyak egy részét magyarul, másokat továbbra is latinul tanították. Magyarul tanították a vallástant, történelmet, természetrajzot, a mezőgazdaságtant (*oeconomia ruralis*) s természetesen az irodalmat. Továbbra is latinul tanították a logikát és metafizikát, még egy ideig a fizikát, matematikát, hidraulikát és architektúrát. Latinul tanították a rendkívüli tantárgyakat is, a diplomatikát, heraldikát, genealógiát.

A líceumi oktatásban használt tankönyveket konkrétan 1828-ból ismerjük. Ebben a tanévben hat, a líceumok számára készült rendes tankönyvet használtak. Így Pankl: *Oeconomia ruralis*, Mitterpacher és Bertuk: *Historia naturalis*, Horváth: *Physica*, Nagy Paulus: *Historia universalis*, Hadaly: *Algebra és Geometria*, Szaniszló: *Doctrina Religionis*.

A többi tantárgyból forrásokat felhasználva a tanárok (kéziratot) jegyzeteket készítettek, az órákon ezeket diktálták. A líceumban az 1828-as tanévben ilyen jegyzetek voltak: *Logica*, *psychologia*, *empirica*, *metaphisica*, *ethica*, *philosophia*; *Mathesis applicata* (Tomtsányi munkája után); *Architectura civilis* (Huberth munkája alapján), *Hydrotechnica* (Hadaly munkája alapján), *Historia pragmatica Regni Hungariae* (Pray és Palma munkája alapján), *Geometria practica* (Steindl munkája alapján).

A magyar nyelvet is kéziratot munka alapján tanították.

1836-ban a tanításban felhasználták Imre János: *Metaphysica és ethica* című munkáját.

21 A világmindenséggel, mint összefüggő egésszel, tér- és időbeli szerkezetével foglalkozó tudomány. (Vö. Bakos, i.m. 465.)

22 Vízműtan, vízépítészet; a természetes vízkészlet gyakorlati felhasználásával foglalkozó tudományág. (Vö. Bakos, i.m. 333.)

A püspöki líceum könyvtárát az iskola alapításának évében, 1804-ben létesítették. A könyvtár első állományát azok a könyvek alkották, amelyeket az egri nyilvános líceum és az egri érsekség magánkönyvtárában több példányban megtalálható könyvekből – királyi rendelet alapján – az iskola számára megküldtek.

Az Egerből kapott könyvek jegyzéke 235 címet sorol fel – közülük 79 való a líceum, 156 az érsekség adományából –, minthogy azonban sok műből két-két példányt, kettőből hármat, illetőleg egy-egy műből négyet, ötöt is küldtek, létesítésekor a könyvtár valójában összesen 304 kötetel rendelkezett. A könyvanyag tüzetes elemzésekor viszont megállapíthatjuk, hogy valójában ennél is több könyv érkezett, ugyanis több könyv – öt bizonyosan –, *colligatum*.²³ Ha pedig számbavesszük a többkötetes műveket is, akár 595 könyvvel is számolhatunk.

A líceum első könyvtárának könyvjegyzékéből tájékozódhatunk a könyvanyag tematikai megoszlásáról is, ugyanis a könyveket a felsorolásukkor tematikailag csoportosították. A könyvjegyzék tudományszakok szerint öt csoportba sorolja az egri líceumtól átvett könyveket: teológiai munkák (21 cím), jogtudományi munkák (9 cím), történelmi munkák (36 cím), filozófiai, matem., etikai és orvosi könyvek (3 cím), irodalmi vonatkozású művek (14 cím).

Az érsekség könyvtárából küldött 156 könyvet a jegyzék nem csoportosítja tematikailag, viszont (többnyire helyes) betűrendben sorolja fel őket.

A könyvek túlnyomó többsége latin nyelvű. A huszonegy nem latin nyelvű műből tíz francia, hat olasz – közülük kettő nyelvtan –, egy német, kettő ruszin (rutén), kettő magyar nyelvű.

A könyvek nyomtatásának helye, valamint megjelenésük kora valamelyest tájékoztat arról is, hogy milyen tájegységek (országok) és milyen időszakok művelődési, filozófiai és tudományos eredményei és irányzatai jutottak el a líceum diákságához a fenti könyvanyag révén.

A könyvtár állományának több mint hatvan százalékát magyarországi nyomdákban nyomták, mintegy két százalékát Erdélyben és Horvátországban, a többit szerte Európában.²⁴ A könyvállományból megállapíthatjuk, hogy a tanárok felkészülésük során, a líceum tanulói az egyes tantárgyak elmélyítésében, illetőleg a nyelvek tanulása során, milyen könyveket olvashattak, melyekből egészíthették ki a tanítási órán kapott ismereteiket.

23 A könyvjegyzék 74., 88., 91., 137. és a 227. sorszámú tétele különböző szerzőktől származó (többnyire rövid) művek egybekötése.

24 A könyveket a következő helységekből nyomtatták: Nagyszombat 48, Eger 17, Kassa 15, Pozsony 4, Debrecen 4, Buda 3, Győr 2, Sopron 2, (Nagy)Várad 1, Veszprém 1, Kolozsvár 2, Szeben 1; Zágráb 1, Róma 9, Velence 8, Bécs 6, Amszterdam 6, Coloniae Agrippinae, Firenze, Lipcse és Frankfurt 4–4, Antwerpen, Bazel és Párizs 3–3, La Haye, Magdeburg, Wolfenbüttel 2–2, Argentorati, Drezda, Franeker, Genf, Hania, Hamburg, Jéna, Kölén, Maastricht, Manz (Mainz ?), München, Nápoly, Rajna (= Rhein), Rotterdam, Rupella, Salzburg, Toldeo, Tübingen 1–1.

A matematika tanításában, tanulásában hasznos segédeszköz volt Iosephus Liesganig *Tabulae memoriales praecipue arithmeticae* című műve, valamint Vlacq Adrianus fontos matematikai segédkönyve, a *Tabulae sinum, tangentium et secantium et logarithmi sinum, tangentium et numerorum ab unitate ad 1000*. Horváth Joannes Baptista *Elementa matheseos philosophiae auditorum usibus accomodata* című kétkötetes munkája, valamint Eduardo Corsini ötkötetes, kimondottan a bölcsészeti osztályok tanulói számára készült műve, az *Institutiones philosophicae ac mathematicae, ad usum Scholarum piarum*.

A hidraulika és a fizika tanításában hasznosították Domenico Guilielmi *Opera Omnia Mathematica Hydraulica, Medica et physica* című négykötetes művét.

A fizika tanításában Guilielmi műve mellett két általános fizika könyvet tanulmányozhattak, Iosephus Khell *Physica Generalis* és Briald *Physica Generalis et pastoralis* című művét.

A történelem tanulásakor világtörténelmi ismereteket szerezhettek a hatkötetes *Rudimenta historica-ból*, valamint Ioannes Rosinus *Antiquitatem Romanorum*, Petrus Bertius *Breviarium Historiae Esticae*, Franciscus Borgia Kéri *Hystoriae byzantinae*, Petrus Bizarus *Persicarum rerum historia*, Carolus Du Fresne *Illyricum vetus et novus, sive historia regnorum Dalmatae, Croatiae, Slavoniae*, Kéri *Imperatores orientalis* című munkáiból. Ugyancsak a balkáni országok történetéről olvashatták Ioannes Lucius *De regno Dalmatae et Croatiae, Serviae atque Bulgariae* című munkáját, a németység történetéről szolt Burcardus Gotthelfius *Struvius Corpus Historiae Germanicae, prima gentis origine ad annum usque 1730* című műve, Jean Rousset könyve – *Histoire mémorable des guerres entre les maisons de france et d’Autriche* – pedig a francia-osztrák háborúról; Thomas le Land *Histoire d’Irland depuis l’invasion D’Henri II.* című műve az írek történetébe nyújthatott betekintést.

Mivelhogy a történelem tanulmányozása vallástörténetet is jelentett, ilyen irányú ismeretek szerzését segíthették az egyház zsinatainak történetét tárgyaló munkák – Ioannes Cabasutius *Historiarum conciliorum et canonum invicem coltorum Veterumque Ecclesiae rituum notitia ecclesiastica* és *Notitia conciliorum Sanctae Ecclesiae* című művei, Paulus Sarpus *Historiae Concilii Tridentini libri VIII.*, a fentebb említett *Rudimenta historica* első és hatodik kötete, valamint a magyar egyház történetét bemutató könyvek – Stephanus Salagius *De Statu Ecclesiae Pannonicae libri VII.* –, s közéjük sorolhatjuk Bernardo Giustinianinak a lovagrendek történetét tárgyaló művét – *Historie chronologische dell’origine de gl’Ordini Militari e di tutte le Religioni Cavallesche* – is.

A magyar királyság történetét tárgyaló munka a könyvtár anyagában Kazy Ferenc: *Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi ad annum ejusdem seculi* című műve, s magyar történelmi vonatkozásúak Esterházy József posztumusz emlékiratai is.

Művelődéstörténeti vonatkozású ismereteket szerezhettek Ioannes Passerius *Picturae Etruscorum in vasculis* című művészettörténeti munkájából, valamint Martinus Antonius Del-Rio hatkötetes, a boszorkánypereket bemutató munkájából (*Disquisitiones magicae*).

A 17–18. századi történelemtanítás magába foglalta a földrajzi ismereteket is. Ezt tanúsítja a már említett *Rudimenta historica* című munka is, amely azonban már jelentős előrelépés a földrajz tanulmányozása tekintetében, ugyanis 5. kötete, a *Rudimenta geographica* – minden kötetének külön címe is van az általános *Rudimenta historica* mellett – egészében földrajzi tárgyú. A líceumban használták a könyvet, következésképp a bölcsészeknek földrajzi ismereteket is nyújtottak. A könyvállomány földrajzi ismereteket közlő, ilyen természetű ismereteik elmélyítésében hasznosítható könyve volt a polihisztor Timon Sámuel *Imago antiquae Hungariae, representans terras, adventus res gestas gentis hunnicæ* és Iosef Veisset *Geographie Historique Ecclesiastique et Civile* című műve is.

A bölcsész osztályoknak természetszerűleg fontos tantárgya volt a logika és a filozófia. A könyvtár kezdeti állományában mindössze két logika könyvet találunk, a Domonkos-rendi Antonius Genuensis *Elementa Logicae* és Alexander Berényi *Institutiones logicae et metaphisicae* című művét.

A filozófiai könyvek közül említésre méltóak a természetfilozófiai munkák: Rogerus Iosephus Boscovich *Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicum legem virium in natura existantium*, Iacobus Zabarella *Tractatus de rebus naturalibus*, valamint a mechanikai szemléletet terjesztő Reviczky Antal: *Elementa philosophiae naturalis* című műve.

A hittani ismeretek elmélyítéséhez gazdag könyvanyag állt a tanulók rendelkezésére. A katolikus szerzők közül olvashatták Pázmány Kalauzát, Robertus Bellarminus, Franciscus Xaverius, Thomas Morus, valamint Cyprianus, Hermannus Busenbaum, Daniel Concinna, Ignatius Graveson, a Benedek-rendi Piere Coustant és a Domonkos-rendi Melchior Canus írásait. A hazai katolikus szerzők közül olvashatták Csapodi Lajos, Foglár György, Kőszeghi László és Illyés István műveit.

A könyvtárban számos protestáns szerző munkáit is megtalálhatták, így David Millius, Iacobus Vilhelmus Fererlinus, Samuel Basnagius, a svájci irányzatot képviselő Sebastianus Castellio és Paulus Sarpi(us) = Polanus, a jénai Burcardus Gotthelffius Struvius, a magyar szerzők közül pedig Otrókócsi Fóris Ferenc és a puritánus Komáromi Csipkés György írásait.

A filozófiai évfolyamok tanulóinak valószínűleg valamelyes jogi ismeretre is szert kellett tenniük – forrásainkból nem állapítható meg, hogy melyik tantárgy keretében –, ugyanis a könyvtár anyagában két, a líceum számára előírt tankönyvet is találtunk: Vitus Pichler *Candidatus abbreviatus jurisprudentiae sacrae* és Szegedi János *Tripartitum juris hungarici tyrocinnius* című művét. Ez utóbbi – gyakorlati jogtudományt és magánjogot tartalmazó – tankönyv anyagának elmélyítésére szolgálhatott (az érdeklődők, illetőleg a jogi tanulmányokra készülők számára) Aszalai István *Index seu Compedius operis Tripartiti, Et Generalis Decreti, Constitutionumque Inclyti Regni Hungariae ac Partium eidem adnexarum* és Stephanus Huszti *Iurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungari* című munkája. A természetjoggal ismerkedni kívánónak Anselmus Design *Jus Naturae*, a római jog iránt érdeklődőknek Dionysius Gothofredus *Corpus Juris Civilis Romani cum notis integriis* című műve áll a rendelkezésre.

Feltehetően ezeket a könyveket a líceumban tanuló papjelöltek többet használhatták, hasonlóképp ők olvashatták a katolikus kánonjogot és a luteránus egyházjogot tárgyaló munkákat is.

A könyvtárban nyelvek tanulását, illetőleg nyelvi ismeretek bővítését elősegítő könyvek is álltak a tanulók rendelkezésére. Latin beszédgyakorlatokat tartalmazó könyv volt Desiderius Erasmus Rotterdamus *Colloquia familiaria* című műve, Georgius Watehius *Historia critica Latinae Linguae* című munkája pedig a latin nyelv történetét ismertette.

Noha – tudásunk szerint – a szatmári líceumban görög nyelvet nem tanítottak, az érdeklődő, a görög nyelvet tanulmányozni akaró diák felhasználhatta Cornelius Schrevelius *Lexicon manuale graeco-latinum et latino-graecum* című népszerű, számos kiadásban megjelent szótárát, görög nyelvű szövegeket pedig Stephanus *De urbibus quam primus Thomas de Pinedo Lusitanus ... dobebat* című, görög és latin szövegeket párhuzamosan tartalmazó, valamint Johannes Leusden *Leudeni Compediam Graecum Novi Testamenti* című művében találhattak.

Az olaszul tanulni kívánó diák olasz nyelvtankönyvet – *Grammatica Italica*²⁵ – is talált a könyvtárban.

Bizonyos egyházi énekeket tartalmazó könyvek voltak a rutén-ruszin nyelvű himnuszokat – *Hymni Ruthenici* és zsoltárokat – *Psalterium Ruthenicum* – tartalmazó könyvek.

Az érdeklődő a könyvtárban megtalálhatta Sajnovics Sámuel *Demonstratio Idioma Ungarorum et Laporum* című általános nyelvészeti munkáját is.

A LÍCEUM DIÁKSÁGA A FORRÁSOK

A 19. század első felében működő szatmári püspöi líceum képét kiadatlan forrásanyagunk közlésével, szakszerű feltárással és feldolgozásával sok tekintetben jelentősen körvonalazhatjuk, egyúttal a róla eddig ismert képet lényegesen kibővíthetjük.

A líceum diákságának bemutatásakor ugyanazokat a szempontokat és elveket érvényesítjük, amelyeket a nagyenyedi kollégium diákságának bemutatása és elemzése során követtünk,²⁶ s amelyeket a szatmári reforátus kollégium valamint a szatmári katolikus gimnázium feudalizmus-korabeli diákságának bemutatásakor is követtünk,²⁷ hogy az oktatásunkról megírandó összefoglaló tanulmány alapja egységes elvek és módszerek szerint megszerkesztett anyag legyen.

25 Lehetséges, hogy Tarmini, Reuvald: *Grammatica italiana* című (h.n. és é.n.) könyvéről van szó, amely a szatmári római katolikus püspökségről elvitt könyvekkel a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárába került.

26 Vö. Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest, 1979, *Kriterion.*, valamint Bura László: *Szatmári diákok 1610–1852.*, Szeged, 1994. c. munkájában a közlés módjáról elmondottakat.

27 Vö. Bura László: *A szatmári római katolikus gimnázium és diáksága*. Kézirat.

Forrásaink java része – a megmenekült levéltári anyag – 39,6 cm/24,5 cm-es, illetőleg 42 cm/26,8 cm-es méretű okirat a fenti méretre összehajtott kettős ív. Valamennyi jól olvasható. Beírási anyakönyv értékűek a szatmári líceum ifjúságának összeírásai,²⁸ a *Tájékoztató a Szatmári Líceum ifjúságáról* című, illetőleg a bölcsész hallgatók névsoráról, tanév eleji helyzetéről,²⁹ tájékoztató okiratok. Ide kell sorolnunk a *Szatmári Líceum személyeinek és tanulóinak Katalógusa*³⁰ megnevezésű dokumentumainkat is. Ugyancsak összegző jellegűek az első-,³¹ illetőleg a második félévről szóló tájékoztatók, valamint a bölcsész hallgatók félévi és második félévi osztályzatát közlő kimutatások.³² Számos jegyzőkönyv tájékoztat a bölcsészek első-, vagy második vizsgáján a különböző tantárgyakból – matematikából, mértanból, fizikából, algebrából, történelemből, filozófiából, logikából – elért osztályzatairól.³³

Több okirat tájékoztat a tanulók vizsgarendjéről, az ösztöndíjasokról, és vannak a tanárok nyilvántartását, fizetési jegyzékét³⁴ tartalmazó okirataink is.

Megmaradt a líceumi könyvtár első könyvjegyzéke,³⁵ és a cenzúra több tájékoztatója.

Tájékoztató forrásul felhasználtuk a szatmári római katolikus egyházmegye klérusának évkönyveit³⁶ és az egyházmegye papságáról készült kéziratos összeírást.³⁷

28 Informano de iuventute Lycei Szathmariensis: 1806/06.

29 Conscriptio iuventitus Lycei Szathmariensis: 1806/07.

30 Cathalogus Personalium Individuorum et Studiosorum qui in Studio Episcopali Szathmariensi initio praesentis Anni Scholastici ... invenientur: 1806/07, 1807/08, 1811/12. Névváltozata 1829/30-ban és 1830/31-ben: Conscriptio personalium ...

31 Informatio Primo-Semestrialis de Iuventute in Studio Philosophico Szathmariensi, anno ... Litteris operam Navant: 1805/06, 1808/09, 1812/13, 1815/16, 1816/17, 1820/21, 1821/22, 1825/26, 1826/27; Informatio Secundo Semestrialis de Iuventute in Studio Philosophico Szathmariensi, anno ... Litteris operam Navante: 1805/06, 1809/10, 1812/13, 1816/17, 1817/18, 1822/23, 1824/25.

32 Classificatio Philosophicae auditorium: 1805/06, 1807/08.

33 Classificatio primo semestralis ... ex Historiam: 1804/05; ... ex Mathesis: 1804/05, 1807/08; ... ex metaphisica: 1815/16; ... ex historiae universalis: 1815/16; ... ex mathematica et philosophia: 1819/20; ... ex logica: 1829/30; ... ex historia pragmaticae; 1834/35; ... ex historia universalis: 1835/36; ... ex algebra: 1838/39; Classificatio secundo semestralis ... ex philosophiae: 1822/23, 1923/24; ... ex religionis: 1825/26, 1829/30; ... ex literatura Hungarica: 1833/34; ... ex logica: 1833/34; ... ex Mathesis pura: 1833/34; ... ex Algebra: 1833/34; Érdem sorozat ... 1849/50.

34 A líceumi tanárok javadalmazása 1815–1816-ban (a megmaradt kimutatás alapján) a következő volt:

Garamay Ferenc, 8 szolgálati év, 200 Ft és lakás a szeminárium épületében.

Hering Ignác, 2 év, 200 Ft.

Klimek Márton, 6 év, 500 Ft és 100 Ft (becslő). (Nem derül ki az iratból, hogy ez milyen tevékenységet jelentett.)

Meg kell jegyeznünk, hogy az Európában korábban használt pénzegység, a rajnai forint (a tallér kétharmada) értéke 60 krajcár volt. Magyarországon csak elszámolási egységként ismerték. Értékére vonatkozóan ld. Fogarasi Sámuel önéletrésében (1974, Kriterion. 145.) említettek.

35 Lelőhelye: JATE Központi Könyvtára, jelzete: Ms 1805b.

36 Catalogus venerabilis cleri ciocesis Szathmariensis ad annum MDCCCXXVI. Pestini, 1826. (Valamint 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1833, 1835, Viennae, 1840, M. Karolini, 1851, Szathmarini, 1852, Pestini, 1855.

37 Clerus Szathmariensis. Kézirat a szatmári római katolikus püspökség levéltárában.

A DIÁKLÉTSZÁM ALAKULÁSA

A líceum bölcsészeti osztályai 1804–1852 között negyvenhét tanévben működtek, 1848/49-ben nem volt tanítás.

Az első tanévben a líceumban csak az első évfolyam működött, a következő tanévtől két évfolyam minden tanévben. A teljes diáklétszámot huszonnégy tanévből ismerjük. Az 1834/1835-ös és az 1838/1839-es tanévből csak az első évek, 1847/1848-ból csak a másodévesek teljes névsorát ismerjük. Tizennyolc tanévből viszont csak a líceumban tanuló klerikusok, papjelöltek nevét és számát, egy tanévből pedig csak az ösztöndíjasok nevét ismerjük. Két tanévből (1818/19 és 1831/32) nincs egyetlen adatunk sem.

Az ismert létszámú huszonnégy tanévben a líceumban 1678 diák tanult. Ha ehhez a létszámhoz hozzáadjuk a fentebb említett évfolyamok százhatvannyolc első- illetve másodéves diákját, valamint a száztizennyolc ismert nevű klerikus és ösztöndíjas tanulót, összesen 1964 ismert bölcsészhallgatóról tudunk.

Az 1810–1811-es tanévre – a megelőző és a következő tanév diáklétszámának ismeretében – bátran számolhatunk hetven tanulót az 1813/1814-es és az 1814/1815-ös tanévekre ötvenet, illetve negyvenet, az 1818/1819-es tanév létszámát – ötvenhárom tanulót (az 1869/70-es évkönyvben közölt) statisztikai összegzésből ismerjük, az 1827/1828-as tanévre legalább ötven tanulóval számolhatunk. A későbbi tanévek létszámára megközelítő pontossággal a (későbbi) katolikus főgimnázium 1869/1870-es évkönyvében közölt adatokból következtethetünk, ez ugyanis (visszamenőleg) évekre bontva közli a gimnáziumi osztályok és a líceum diákságának összesített létszámát. A fenti évkönyv adatai alapján, az adott évek grammatikai és humanista osztályai diáklétszámának ismeretében megközelítő pontossággal körvonalazhatjuk a líceumba járók létszámát:

1831:	98
1832:	86
1836:	97
1837:	97
1838:	120
1839:	149
1840:	130
1841:	120
1842:	90
1843:	97
1844:	100
1845:	80
1846:	70
1847:	60
1849:	40
1850:	80
1851:	70

Ezeknek az éveknek a (kikövetkeztetett) tanulói létszáma tehát körülbelül: 1847.

Az ismert és a kikövetkeztetett adatokat összesítve megállapíthatjuk: a líceumban 1804 és 1852 között mintegy 3811 diák tanult.

(Meg kell jegyeznünk azonban azt, hogy az 1896-ban megjelent iskolamográfia a legtöbb esetben más számadatokat közöl – nem ismerjük a forrásait –, s ezeket összesítve még 1624 tanulóval kellene számolnunk, ez esetben az adott időszakban 5435 tanulóval.)

A líceum két bölcsészeti osztályába járt tanulók évenkénti ismert létszámát 2. táblázatunk szemlélteti:

2. táblázat

tanév	I. év	II. év	Össz.	69/70	Sarm.
1804–05	8	–	8		9
1805–06	20	15	35		30
1806–07	47	28	75		75
1807–08	35	32	67		74
1808–09	59	38	97		96
1809–10	50	42	92		117
1810–11		2	2*		–
1811–12	44	22	66		–
1812–13	35	25	60		69
1813–14			3 *		52
1814–15			2 *		40
1815–16	23	17	40		43
1816–17	35	22	57		65
1817–18	34	19	53		71
1818–19					53
1819–20	42	22	64		65
1820–21	41	24	65		65
1821–22	50	21	71		70
1822–23	36	21	57		57
1823–24	49	26	75		68
1824–25	40	37	77		79
1825–26	45	28	73		101
1826–27	27	22	49		51

1827–28	7	4	11*		74
1828–29	58	25	83		89
1829–30	77	30	107		106
1830–31	51	38	89	98	75
1831–32				86	101
1832–33	3	8	11		83
1833–34	57	37	90		89
1834–35	59	5	64		103
1835–36	73	50	128	97	98
1836–37		4	4*	**	97
1837–38	4	2	6*	**	130
1838–39	73	4	77	149	122
1839–40	6	5	11*	120	147
1840–41	1	1	3*	***	130
1841–42	2	2	4*	***	126
1842–43	1	2	3*	***	110
1843–44	3	1	4*	***	81
1844–45	5	3	8*	***	119
1845–46	1	5	6*	***	95
1846–47		1	1*	***	108
1847–48	2	36	38	***	99
1848–49	Nem működött				
1849–50	5	5	10*	***	97
1850–51	7	6	13*	***	106
1851–52	3	2	5*	***	–
Összesen:			1964		

* A tanulói névsorok hiányoznak, adatunk az ismert nevű tanulók számát jelöli.

** A líceumi osztályok névsorait (anyakönyvet) ezekből a tanévekből már az 1869/70-es évkönyv készítésekor nem ismerték, feltehetően korábban elveszték, vagy elkallódtak.

*** Az 1840-es tanévtől kezdődően az idézett évkönyv együttesen közli a gimnáziumi és a líceumi osztályok tanulólétszámát. Minthogy így pontosan egyikre sem következtethetünk, közlésüket mellőzzük.

A líceumba beiratkozott tanulók közül többen abbahagyták tanulmányaikat, lemorzsolódtak, mások elégtelen tanulmányi helyzetük miatt maradtak le.

A líceumi tanulók közül mintegy nyolcvan tanulóról tudunk, hogy az adott iskolai évben nem fejezte be líceumi tanulmányait. Az iskolát elhagyó huszonegy tanuló közül kilenc katonának szegődött, egy Egerbe ment tanulmányai folytatására.

Az osztály megismétlése révén – a névsorok szerint – harmincnyolc tanuló maradt le. A valóságban bizonyosan több, ugyanis meglévő tanulói névsorokból is több tanulóról megállapítható, hogy ugyanazt az osztályt végzi a következő tanévben is, viszont ismétlő voltát nem jelölik.

A lemaradás sajátos esetének tartjuk a Todorka Basiliusét, akit az 1833-as tanév végén a második évfolyamról (vagy elégtelen anyagismerete, vagy az első évfolyam elvégzésének hiányzó igazolása miatt) a következő tanévre alsóbb osztályba, az első évfolyamra utasítottak: lefokozták.

Sokan a tanulmányaikat feltehetően anyagiak, vagy más családi ok, körülmény folytán hagyták abba – némelyek időlegesen, mások végleg. Többekről feljegyezték: betegség akadályozta a vizsgákon való megjelenésüket.

A DIÁKOK SZÁRMAZÁSI HELYE, ELŐZŐ ISKOLÁJA

Az 1964 névleg ismert líceumi tanuló több mint kétharmadának ismerjük a származáshelyét, ugyanis a líceum tanulóinak év eleji helyzetéről készített, valamint a líceum diákságát összeíró (különféle elnevezésű) jegyzékek, félév és tanév végi tájékoztatók általában közlik születési helyüket és szüleik lakhelyét.

A jegyzékek nem közlik a bölcsészeti osztályokban tanulók, papi pályára készülő tanulók adatait s esetenként még néhány tanulóét. Közülük mégis sikerült azonosítanunk 118 klerikus adatait, részben az előző tanév(ek) humanistáinak névsoraiból, részben a szatmári római katolikus egyházmegye adatait közlő forrásainkból.

Tekintélyes számú diák nevét az egyes vizsgákról készített osztályozó jegyzőkönyvekből ismerjük, másokét a diákok általános tanulmányi eredményeit összegző jegyzékekből. Ezek egyike sem közli viszont a tanulók személyi adatait. Az ily módon a névleg ismert tanulók közül sokuk adatait az előző, vagy a következő tanév személyi adatokat is tartalmazó jegyzékei, több esetben az előző tanév(ek) humanista osztályainak tanulóiról készített jegyzékekből sikerült azonosítanunk.³⁸ Az 1364 azonosított származási helyű tanuló – a diákok 70,98 %-a – közül Szatmárnémetiből való 87, Szatmár megyéből 350, tehát összesen 437 tanuló, az ismert származási helyek 32 %-a Máramaros megyéből 244 tanuló (17,88 %), Ungból 135 (9,89 %), Beregből 124 (9,08 %), Ugocsából 114 (8,35 %), Szabolcsból 68 (4,98 %), Zemplénből 52 (3,80 %), Abauj, Árva és Közép-Szolnok megyéből 18–18, Bihar megyéből 16, Kóvár-vidékről 28 (2,05 %), Pest megyéből 12, Galiciából 11 tanuló tanult a líceumban.

38 Vö. Bura László: Szatmári diákok 1610–1852. Szeged, 1994. 216–245.

A fentiekén kívül 5–5 tanuló tanult a líceumban Kraszna és Nyitra, 4 tanuló Belső-Szolnok megyéből, illetőleg legfeljebb 1–3 diák Arad, Beszterce, Csík, Csongrád, Doboka, Fejér, Hont, Kolozs, Vas, Zágráb és Zala megyéből.

A bölcsészeti osztályokban legalább öt tanuló tanult a következő falvakból:

5: (Kis-, Nagy)Bocskó, Császlóc, Csengerújfalú, Dobos, Dombó, Egres, Fábiánháza, Fancsika, Géc, Kemecse, Komját, Körösmező, Piskárkos, Rónaszék, Sajópolyána, (Szilágy)Somlyó, Szászfalu, Szerednye, Veresmart, Zsadány;

6: Batár, Erdőszáda, Jánk, Krassó, Misztótfalu, Oroszfalu, Órdarma, Rahó, Száldobos, Tasnádszántó;

7: Halmi, Jód, Nagyszöllős, Sátoraljaújhely, Szamostelek, Szinérváralja, Szőlősvégardó;

8: Kállósemlén, Szepes;

9: Bilke, Hosszúmező, Kökényesd, Pálóc, Pest, Sárközújlak;

10: Beregszász;

11: Tiszaújlak, Vetés;

12: Kálinfalva;

13: Felsőbánya;

17: Kapnikbánya, Nagybánya;

22: Munkács;

51: Nagykároly, (Máramaros)Sziget;

72: Ungvár;

87: Szatmárnémeti.

A líceumi tanulók (megyéenkénti) származáshelyét a következőkben részletezzük:

Az ismert származási helyű diákok megoszlását az 1848 előtti közigazgatási beosztás szerint közöljük,³⁹ a helységnév utáni számokkal jelölve, hogy az illető helységből hányan tanultak Szatmárnémetiben. Szatmár megyében a (helységek betűrendjében) a következő helyekről jöttek líceumi tanulmányaik elvégzésére: Amac 4, Angyalos 3, Apa 2, Ar 1, Aranyosmeggyes 2, Ardó 2, Barlafalu 1, Bánya 1, Batiz 1, Bélték 2, Bikszád 1, Borhíd 3, Borzova 3, Börvely 1, Csanálos 1, Csegöld 2, Csenger 4, Csengerújfalú 5, Csomaköz 1, Dara 4, Dengeleg 4, Ders 4, Dobrácsapáti 3, Erdőd 2, Erdőszáda 6, Fábiánháza 5, Fehérgyarmat 2, Feketepatak 1, Felsőbánya 13, Felsőszopor 1, Felsőújfalú 1, Fernezely 4, Gacsály 1, Géc 5, Góc 3, Gyulaj 1, Gyülvész 1, Gyűrűs 2, Hidegkút 1, Hodasz 2, Homok 4, Hosszúfalú 1, Jánk 6, Józsefháza 2, Kaplony 2, Kegye 1, Kisar 2, Kisbánya 4, Kisgerce 2, Királydaróc 3, Kismajtény 4, Kolos 2, Komlódtótfalu 1, Komorzán 1, Kopácsapáti 1, Kóród 1, Körtvélyes 2, Krassó 6, Lacfalú 2, Laposbánya 4, Lázári 2, Madarász 2, Mezőpetri 1, Misztótfalu 6, Monostor 2, Nagybánya 21, Nagyéc 1, Nagykároly 57, Nagypeleske 2, Óhuta 1, Oroszfalu

39 A helységneveket az adott időben használatos megnevezésük szerint és az akkori közigazgatási beosztás szerint közlöm. A név utáni kérdőjel azt jelenti, hogy a falu nevét nem találtam meg a (jelzett) megye korabeli helységnévanyagában. Ha a köznyelvben használt helységnév másként szerepel a helységnévtárban, úgy ez utóbbit a köznyelvben használatos név után zárójelben közlöm.

6, Óvári 1, Papos 2, Parasznya 1, Patóháza 1, Penészlek 1, Pettyén 2, Piskárkos 5, Pusztadaróc 1, Rákosterebes 2, Remetemező 1, Reszege 2, Sályi 1, Sándorfalu 2, Sárközüjlak 9, Sima 4, Sós 1, Szakasz 3, Szamostelek 7, Szaniszló 1, Szatmárnémeti 87, Szelestye 1, Szentmárton 3, Szinerváralja 7, Szinifalu 1, Tartóc 1, Tománya 4, Töketeres 3, Udvari 3, Újfalu 2, Vasvári 3, Vetés 11, Vezend 1, Vitka 2, Zsadány 5.

Más megyékből a következő helységekből tanultak a líceumban:

Abaúj m.: Gyulko 1, Jászó 4, Kassa 4, Kék 4, Miste 2, Mogyoróska 2, (Puszt)Radvány 1;

Arad m.: Arad 1;

Árva m.: Chizsne 4, Csimhova 1, Denka 3, Habovka 1, Hladovka 2, Jablonka 3, Rostyina (Hrustin) 4; **5.80H**

Bács m.: Szabadka 1;

Baranya m.: Hosszúhetény 2;

Belső-Szolnok m.: Oláhlápos 1, Szamosújvár 3;

Bereg m.: Balázsér 1, Bene 2, Beregszász 10, Bilke 9, Bisztraháza 1, Bobovisce 3, (Nagy)Borzsova 1, Bulcsu 1, Csetfalva 4, Csoma 2, Davidfalva 1, Dobos 5, Fogaras 2, Hribóc 1, Ilonca 4, Kálnik 1, (Mező)Kaszony 4, Kisalmás 3, Kislucska 1, Kovászó 2, (Bereg)Kövesd 3, Kustánfalva 4, Kuzmina 2, Leányfalva 1, (Nagy)Lucska 3, Makarja 1, Medence 1, Mihályfalva 1, Misztice 4, Munkács 22, Nagyabránka 2, Nagymogyorós 1, Nagytiba (Havasalja) 1, (Sáros)Oroszi 2, Patkanóc 2, Rákos 1, (Alsó)Remete 2, Rosztoka 1, Szajka 1, Tállya 2, Tarpa 1, Tiszavasvári 2, Sztrabicskó (Mezőfényes) 1, Váralja 1, Verecke 3, Veresmart 1, Volóc 1;

Beszterce m.: Beszterce 2;

Bihar m.: (Nyír)Acsád 1, Ábrahám 2, Berettyóújfalva 1, Érkeserű 1, Kisdebreceen 1, Nagyvárad 2, (Új)Palota 3, Pocsajai 1, Telegd 3, Teleke 1;

Csíkszék: Kászonimpér 1;

Csongrád m.: Szeged 2;

Doboka m.: Magyaregregy 1;

Fejér m.: Székesfehérvár 2,

Hajdú kerület: Nagykaba 2, Szepes 8;

Heves m.: Gyöngyös 1;

Hont m.: Bélabánya 2;

Kolozs m.: Kozmatelek 1;

Kővár vidék: Borberek 2, Gaura 1, Kapnikbánya 17, Nagynyíres 1, Remete 2, Pusztafentős 2, Restolcs (Hosszúrév) 1, Somkút 4.

Közép-Szolnok m.: Ákos 1, Debren 1, Érszentkirály 1, Gyirókút 1, Hadagyörtelek 2, Illyésfalva 1, (Kis-, Nagy)Somkút 2, Tasnádszántó 6, Zilah 2;

Kraszna m.: (Szilágy)Somlyó 5;

Liptó m.: Hradek (Liptóújvár) 2,

Máramaros m.: Aknasugatag 2, Alsóapsa 2, Apsa 1, Barcánfalva 4, Bárdfalva 3, Bedő (Bedőháza) 1, (Kis-, Nagy)Bocskó 5, Borsa 1, Brusztura 2, Bukovec 2, Bustyaháza 4, Csuszka 2, Desze 1, Dombó 5, Dragomir 1, Felsőapsa 1, Glód 1, (Mára)Gyulafalu 3, Herincse 2, Hosszúmező 9, Huszt 3, Irhóc 3, Iza 2, Jód 7, Kabolyapolyána (Gyertyánliget) 2, (Alsó-, Felső)Kálinfalva 12,

Kaszópolyána 1, Kelecsény 3, Kerekhegy 2, Keselyűmező 1, Kiskirva 2, (Iza)Konyha 2, Kökényes 2, Körösmező 5, Körtvélyes 3, Kövesd 3, Kövesliget 3, Középpapsa 1, Középpisó 3, Kricsfalva 2, Kuzi (?) 1, Lipcse 3, Lipcsepolyána (Lipcsemező) 1, Luhi 2, Oholyatina 2, Petrova 2, Pusztaháza 1, Rahó 6, Rakasz 3, Ráksa 2, Récese 3, Remete 1, Ripinye 1, Rónaszék 5, Rostoka – Rosztoka 3, Sajó 4, Sajómező (Sajópolyána) 5, Sófalva 1, (Akna)Sugatag 5, Száldobos 6, Szarvaszó 2, Szelestye 3, Szerfalva 2, Sziget 49, Sztatina 3, Szuhabaranka 1, Szurdok 1, Técső 4, Tiszabogdány 2, Topolca (?) 1, Újholyatina 1, Visk 1, Visó 2;

Nyitra m.: Chinorán 2, Nagykosztolány 1, Nagytapolca 1, Vágújhely 1;

Pest m.: Buda 1, Jánoshíd 1, Pest 9, Szada 1;

Sáros m.: Bártfa 2, Eperjes 1, Kakasfalva (Delmekakasfalva) 1, Martinvágás 1, (Tapolya-, Vég)Ortovány 1, (Német-, Tót)Sóvár 1;

Szabolcs m.: (Nyír)Ábrány 1, Apáti 1, Bezeréd 1, Biri 1, Borzsova 3, Dorog 2, Encsencs 1, Eőr 1, Gelse 1, Gemzse 1, Jéke 3, Gyulaj 2, Kállósemlyén 8, Kárász 2, Katasz 3, Kemece 5, Kisléta 1, Kóta 1, Kopácsapáti 2, Mada 1, Mándok 1, Máriapócs 1, Nagyfalva 1, Nagykálló 1, Napkor 1, Nyíradony 4, Nyírbaksa 3, Nyírbétek 3, Nyíregyháza 1, Nyírlugos 1, Parasznya 2, (Mária)Pócs 2, Rácféjértő 2, Tornyospálca 2, (Új)Vencsellő 1, Veresmárton 1;

Szepes m.: Alsómecezenf 4, Igló 1, Leutschovia (?) 1, (Új)Lubló 1, (Szepes)Olaszi 2, Podolin 1, Svedlér 1, (Szepes)Szentgyörgy 3, Szepes megyei 1;

Ugocsa m.: Alsósárod – Alsósárad 4, Batár 6, Batarcs 1, Csedreg 2, Csepe 2, Egres 5, Fancsika 5, Feketeadó 2, Feketepatak 2, Gérc 1, Gödányháza 3, Halmi 7, Karaszló 1, Királyháza 3, Komját 5, Kökényesd 9, Magyfalva 1, Nagycsongova 3, Nagygérce 1, (Nagy)Rákóc 3, Nagyszöllős 6, Ölves 3, Rakasz 1, Sasvár 2, Szászfalu 5, Szöllős 1, Szőlősvégardó 6, Tiszaújhely 3, Tiszaújlak 12, Turc 2, Túrterebes 1, Veresmart 5;

Ung m.: Antalóc 2, Bező 1, Császlóc 5, Csornoholova (Sóhát) 1, Darma (Ősdarma) 1, Darc 1, Dibromcs (Bercsényifalva) 4, Eőr (Őrdarma) 6, Fekésháza 1, (Kis-, Nagy)Gejóc 1, Iryava (?) 3, Kerész 2, Kistrát 3, Koncháza 1, Konyus (Unglovasd) 1, Mogyorós (Magyaros) 3, Nagyderezna 1, Nagyszeretva 1, Pálóc 9, Perecseny 1, Poroskó (Poroskó) 4, Radvánc 4, Székó 2, Szerednye 5, Ungvár 72;

Vas m.: Pinkócz 2;

Zágráb m.: Samobor 1;

Zala m.: Sümeg 1;

Zemplén m.: Almáska 1, Barancs 1, Bodrogszerdahely 1, Borsi 2, Dubrokfa (Dubrovka: Hidegkút) 1, Görgő 1, Havaj 1, Klenova 1, Kraszvabrod (Laborrév) 1, Lazony 1, Lelesz 1, Lelesztopolyán (Bodrogmező), Lomna 1, Lukaróc 1, Mito (Vámosújfalva) 1, Nagyzrosvan 1, Petrik 1, Rudlyó (Ércfalva)⁴⁰ 1, Sárospatak 1, Sátoraljaújhely 7, Stefanócz-Stefanóc (Istvántelke) 1, Szerdahely 1, Sztropkó 4, Tarcal 2, Techna (Szécsudvar)⁴¹ 1, Telepóc 3, Topolyán 2, Újhely 1, Ulító 1, Varhóc 1, Zsalobina (Újszomotor) 5.

40 A tanulói jegyzékben a helységet Sáros megyébe tartozónak írták, a helységnévtár szerint Zemplén megyei falu.

A líceumban más országokból érkezett diákok is tanultak:
Galiciából:⁴² Brzozow 1, Csarnodunaiec 2, Leopold 2, Odrowoz 2, Pisovka 1,
Rogoznik 1, Zamoscia 2.
Lengyelországból: Bilgoraj 1.

A TANULÓK ELŐZŐ ISKOLÁJA

Mindössze nyolc tanévből van kimutatásunk arról, hogy a líceum tanulói hol végezték a humanista tagozat logika, illetőleg retorika osztályát. Minthogy azonban ezek a kimutatások mind az elsőévesek, mind a másodévesek előző tanulmányait jelölik, megállapításainkat valójában csak tizennégy tanévre vonatkoztathatnók, amit azonban mégsem tehetünk, mert sok másodéves mással végezte első líceumi évét.

A nyolc tanév adatainak tanúsága szerint – s az arányok csekély eltérésekkel valószínűleg hasonlóak a többi tanévben is – a líceumi tanulók 48 %-a Szatmárnémetiben végezte a logikai és a retorikai tanulmányait. A katolikus gimnáziumban 45, a református kollégiumban 3 %-uk.

A tanuló ifjúság másik része – 52 %-a, tehát lényegében jó fele –, 21 helység gimnáziumának humanista tagozatáról érkezett.

A tanulók száma alapján a líceum bölcsészeti osztályainak legjelentősebb diákforrásai: Máramarossziget, Nagykároly, Ungvár és Nagyvárad gimnáziumai voltak, említésre méltó még Kassa és Jászberény gimnáziuma.

Az ismert nyolc tanév diákságának előző iskolájáról részletesen tudósít a 3. táblázat:

41 Zemplén megyei falu, a tanuló jegyzék viszont Abaúj megyeinek írja.

42 A galíciai helységneveket az iskolai okiratokban bejegyzett alakban közlöm betőrhív alakban. A következőket sikerült megfelelőjükkal azonosítanom: Csarnodunajec = Czarny-Dunajec, Leopold = Leopoldsdorf, Rogoznik = Rohuzno, Zamoscia = Zamosc.

3. táblázat

Hol végezte a humanista tagozatot?	1806-7		1808-9		1811-12		1816-17		1817-18		1819-29		1821-22		1823-24		Összesen		Vég- össz.
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	
Arad			1		1								1				3		3
Balázsfalva		1					1										1	1	2
Becske							1										1		1
Beszterce											2						2		2
Debrecen	2		2	1													4	1	5
Eger	1																2		2
Eperjes																	2		2
Jászberény	1																1		1
Kassa	2		1	1	1	3		1			1	1	1		1		5	8	13
Kolozsvár			1		1								1				1	2	3
Miskolc	1		2						1								4		4
Nagybánya	3		1						3		2		1		2		12		12
Nagyenyed											2						2		2
Nagykároly	18		6				3		4		7		5		7		50		50
Nagyvárad	2	8	2	3	1	1	1						1		3		7	15	22
Pest									1								1		1
Sátoraljaújh.	1		4								1		1				7		7
Szabadka			1														1		1
Szatmárnémeti kat.gimn.		12		25	15	8	13	21	13	19	12	20	14	20	13	22	80	147	227
Szatmárnémeti ref.gimn.			2						2		3	1			6		13	1	14
Szeged			1	1													2	1	3
Sziget	9		23		18		5		5								81		81
Ungvár	7		3		5		6		6		5		11		7		47		47

A DIÁKSÁG TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE

A bölcsész osztályokból névleg ismert 1964 tanuló közül 1049-nek (a tanulók 53,44 %-ának) ismerjük a társadalmi helyzetét. Tanúvekre bontva ezt a 4. táblázat szemlélteti:

4. táblázat

Tanév	Tanulók sz.	A szülők társadalmi helyzete							
		Nemes	Értelmiségi	Polgár	Földműves	Munkás	Katona	Ismeretlen	Árva, féléárva
1804	8								
1805	35	2		1	1		31		
1806	75	19	28	4	11			8	5
1807	67	8	21	6	3	1		25	3
1808	97	18	33	5	10			23	8
1809	92	14	38	4	11			24	
1810	2						1	2	
1811	66		1	1				64	
1812	60	2	17	7	9			14	6
1813	3	1						2	
1814	2	1						1	
1815	40	8	13	3	2			12	2
1816	57	13	20	2	1			13	8
1817	53	5	14	4	3			12	15
1818									
1819	64	7	6				1	50	
1820	65	10	10	4	5		3	9	4
1821	71	10	35	11	8			9	2
1822	57	12	26	7	4			2	2
1823	75	21	23	6	1			24	
1824	77	19	32	4	5		1	11	5
1825	73	20	20	8	7			6	3
1826	49	10	21	10	4			2	2
1827	12	2	3	1				5	
1828	83	12	22	7	5	2		35	
1829	107	19	55	15	6	2			10
1830	89	12	32	24	9	3			9
1831								9	

1832	11	1			1			9	
1833	90	6	9	3	1			71	
1834	64	5	3	3	1	3		50	
1835	128	3	3	1	3			118	
1836	4	2						2	
1837	6							6	
1838	77							77	
1839	11							11	
1840	3							3	
1841	4							4	
1842	3							3	
1843	4							4	
1844	8							8	
1845	6							6	
1846	1							1	
1847	38							38	
1848	Nem működött								
1849	10							10	
1850	13							13	
1851	5							5	
Össz.	1964	267	514	141	113	3	6	831	84
%	100	13,59	26,16	7,27	5,75	0,40	0,30	42,29	4,27

Az ismert társadalmi eredetűek legszámosabb rétegét az értelmiségi családok gyermekei alkotják, 514 tanuló, az ismert származásúak 48,98 %-a. A kisenemesi családok gyermekeinek csoportja követi őket, 267 tanuló (25,45 %), számottevő réteg a polgár családok fiaié (141 diák, 13,43 %), és a földműves, gazdálkodó családok gyermekei (113 diák, 10,76 %). Kevés a munkás származású tanuló (8), hasonlóképpen csekély a katona családból származók száma is (6).

Meg kell jegyeznünk, hogy az értelmiségiek rétegei közül a líceumban is a legszámottevőbb a görög katolikus papi családok gyermekeié. Számarányuk a líceumban sokkal nagyobb, mind a gimnázium grammatikai, mind a humanista tagozatán tanuló hasonló kategóriabelieké. Az értelmiségi családbeli tanulók közül 293 tanuló (az értelmiségiek 52 %-a), az ismert származásúak összlét-számának 17 %-a származott görög katolikus papi családból.

Az értelmiségiek másik számottevő csoportja az állami és megyei tisztviselők gyermekeié, 97 tanuló (az értelmiségiek mintegy 9 %-a).

Amint azt összesítő táblázatunkból láthatjuk, igen jelentős a nemesi származású tanulók számaránya. Óvakodnunk kell azonban attól, hogy ez a szám-

arány téves következtetéshez vezessen bennünket. Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a 19. századi Szatmár megyében a nemesek 12,4 %-os számaránya messze meghaladta a mintegy 4–5 %-os országos átlagot.⁴³ És tudnunk kell azt is, hogy e jelentős számú nemesség túlnyomó többsége csak ún. hétszilvafás, bocskoros nemes: kisenemes, akinek életmódja nem különbözött a paraszttól, aminek bizonyága az is, hogy a jobbágyfelszabadítás után ez a nemesi tömeg beolvadt a kisbirtokosok rétegébe. A kisenemesi származású tanulók nagy része és a város feudális függésben nem élő paraszti rétegeből származó tanulók életkörülményei közt valójában alig volt különbség.

A kisenemesek más társadalmi rétegekkel való kapcsolatát, illetőleg velük való keveredését tanúsítják a tanulói jegyzék azon bejegyzései, amelyek a tanuló családja nemesi állapotának jelzése mellett közlik az apa „polgári” foglalkozását” is. Így a nemesek között találunk jegyzőket, bírákat, papokat, tanítókat, orvosokat, uradalmi intézőket és iparosokat (mészáros- és cipész-mestereket stb.) is. Ezzel párhuzamosan nagyon sok pap, tanító, orvos, mérnök stb. neve mellé a polgári állapotát jelző „civis”, vagy „plebeius” bejegyzés olvasható.

Ha összehasonlítjuk a szatmárnémeti katolikus gimnázium grammatikai és humanista tagozatú osztályaiba járó tanulóinak társadalmi helyzetét a líceumi tanulókéval (l. az 5. táblázatot), az egybevetésből megállapíthatjuk, hogy a 19. század első felében gyermekei iskoláztatásának törekvése – társadalmi részarányához viszonyítva – főképp a polgárságot jellemezte. A megye lakosságának megközelítőleg nyolc %-át kitevő polgárság gyermekei a grammatikai osztályok (ismert társadalmi eredetű) tanulóinak 27,13, a humanista osztályokban 28,40 %-át képezték, tehát a polgárság részarányát háromszor, a humanista osztályokban három és félszer haladták meg. Érthetőnek tartjuk azonban azt is, hogy a – főleg jogi, orvosi, teológiai tanulmányok végzésére előkészítő – líceumi osztályokban a polgári származású tanulók számaránya csak másfélszerese társadalmi részarányuknak.

5. táblázat

	Lét- szám	Ne- mes	Értel- miségi	Pol- gár	Föld- műves	Mun- kás	Kato- na	Öz- vegy	Isme- retlen	Árva,
Grammatikai	1815	466	539	399	248	53	14	71	12	13
	100%	25,67	29,64	21,94	13,64	2,91	0,77	3,90	0,66	0,70
Humanisták	663	174	181	173	54	28	3	18	29	3
	100%	26,24	27,29	26,08	8,14	4,22	0,45	2,71	4,37	0,45

43 Európában az országos átlag is igen magasnak számított. (Vö.: Orosz István: Szatmári népelet a 19. században. In: Tanulmányok Szatmár néprajzához. Farkas József közreműködésével szerk. Újváry Zoltán. Debrecen, 1984. 143–144.)

Az ipari munkások és bányászok együttes számaránya Szatmár megyében valamennyivel az országos arány fölé emelkedett. Statisztikai adatok alapján úgy látjuk, hogy a grammatikai osztályokba járó munkásgyermek részaránya a munkásság társadalmi részarányával megegyező, valamelyest emelkedett a humanista osztályokban, viszont a líceumban társadalmi részarányának mintegy harmadára csökkent.

A megye lakosságának az országos átlagnál is nagyobb %-át kitevő jobbágy-ság és a városi földműves rétegek gyermekeinek gimnáziumi részaránya a legkisebb, a grammatikai osztályokban a jobbágy-ság és a falusi szabadok társadalmi részarányának másfél tizede, a humanista osztályokban az egytizede, a líceumban az egynolcada.

A TANULÓK ANYANYELVE, NEMZETISÉGE

A líceum tanulóiról készült összeírások (= anyakönyvek) általában közlik a tanulók nemzeti és vallási hovatartozását is. A bölcsészeti osztályok tanulói közül a név szerint ismert 1964 tanuló közül 2101 tanuló (61,15 %) nemzetiségi hovatartozását jegyezték fel, nem ismert 763 tanulói (38,85 %).

Az ismertek nemzetisége a következő megoszlású: magyar nemzetiségű 887 tanuló (73,79 %), rutén/ruszin 172 (14,31 %), román 116 (9,69 %), galíciai (valószínűleg lengyel 8, ez 0,88 %), német, örmény és szláv (ez jelenthet rutént/ruszt, szlovákot, délszlávot) 3–3 (0,24 – 0,24 %), (0,66 %), lengyel 1 (0,08 %), „Transylvanus” (Kővár-vidéki és az erdélyi megyékből való, elvileg egyaránt lehet magyar, rutén, román: 8 (0,66 %).

A feljegyzéseket tanulmányozva mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy a feljegyzők – s nyilván a nyilatkozó szülők vagy tanulók – tudatában is keveredett a nemzethez (néphez) és az országhoz való tartozás fogalma. A népi hovatartozás fogalma helyett többször az országbeli, táji hovatartozás jelzőjét használják: erdélyi, galíciai, egy esetben: székely. Márpedig az erdélyi valójában lehetne magyar is, román is, német is, a galíciai is lehetett lengyel, rutén. Minden valószínűség szerint a 'hungarus' bejegyzés sem jelent minden esetben nemzeti hovatartozást, mert hungarusnak vallották (vallhatták) magukat románok, ruszinok is.

Nem tekinthetjük eligazító tényezőnek a tanulók családnevét sem, ugyanis nagyon sok esetben a név nyelvi eredete nem azonos viselője nemzeti hovatartozásával. Teljesen magyarul hangzó családnevű tanulók esetenként románok, vagy a rutén nemzethez tartozónak vallják magukat, máskor román(os) vagy rutén/ruszin nevének magyarnak.

A fentiek szemléltetőjéül megvizsgáltuk több különböző év – 1806, 1809, 1812, 1815, 1820, 1829 – tanulóinak családnévanyagát, számba véve minden idegen nyelvi eredetű családnévet és minden olyan magyar nyelvi alakú nevet, amelynek viselője más etnikumúnak vallotta magát.

A következő kép tárul elénk (a neveket betűhíven közöljük):

Szláv névformánssal képzett nevek:

- ics* – Ruténnek vallja magát: (1806) Duliskovits, Koflánovits, Lyáchovits,
-vics Mihalkovits, Mitrovits, Popovits; (1808) Iszájovics, Kosztevics, Kotzákovits; (1809) Kosztevits; (1820) Stetzovits.
– Magyaroknak vallja magát: (1806) Fundanits; (1808) Bukovics, Ruzdics; (1829) Hatalovits, Illyasrevits, Jatzkovits, Koflanovits, Kontratovits, Miskovits, Popovits, Raikovits, Zsidovits.
- szki* – Ruténnek: (1806) Krinszky; (1808) Kálinszky, Simonszky; (1815) Ladisinszky; (1820) Polyánszki, Volenszki.
– Magyaroknak: (1806) Marsovszky; (1808) Dudinszky, Francovszky; (1820) Szozánszky; (1829) Bukovinszky, Langvarszky, Mizzalovszky, Valkovszky, Vargovszky.
- cki* – Ruténnek: (1806) Stiretzky, Strometzky; (1808) Medvetzky; (1820) Stvertetzki, Zlotzki.
– Lengyelnek: (1816) Sztanatzky.
– Magyaroknak: (1820) Gonzetzki; (1829) Ilnitzky, Zlotzky.
- ák* – Szlávoknak: (1809) Sperlák, Stahulyak.
– Magyaroknak: 1806) Hanák; (1815) Firtzak; (1829) Novanyák, Porhontsák, Szoták.
- ik* – Illirnek: (1820) Jandrasik;
– Magyaroknak: (1808) Bobik, Haulik; (1820) Jassik; (1829) Hudik.
- ek* – Magyaroknak: (1806) Csernek; (1820) Mratsek.
- ec* – Ruténnek: (1809) Maygdinetz; (1815) Romanecz.
- la* – Ruténnek: (1812) Matzola.
- na* – Magyaroknak: (1829) Brana.
- ka* – Magyaroknak: (1815) Pridevka; (1820) Zsuska; (1829) Maruska.
- ár* – Magyaroknak: (1820) Blanár; (1829) Hrabár.
- uk* – Ruténnek: (1820) Andruk.
- a* – Ruténnek: (1808) Severa; (1820) Hutza.
– Szlávoknak: (1809) Zahora.
– Magyaroknak: (*) Zima.
- us* – Magyaroknak: (1806) Ángyus, (1829) Drágus.
– Románoknak: (1808, 1820) Drágus.
- kó* – Ruténnek: (1806) Deskó, (1809) Mesko.
– Magyaroknak: (1820) Schramkó.
- ó* – Magyaroknak: (1829) Kroó.

Szláv és román névformáns egyaránt lehet:

- án* – Románnak: (1806) Marián, (1814) Sorbán, (1820) Argelán, Buttyán, Laurán.
- Ruténnek: (1806) Stéfán.
- Magyarnek: (1806) Dragán, (1829) Krizsán, Popdán, Prodán.

Román névformánssal képzett nevek:

- uj* – Magyarnek: (1820) Paskuly.

Német névformánssal képzett nevek:

- er* – Németnek vallja magát: (1820) Leitner, Rezler.
- Magyarnek: (1806) Forstenheizler, Meltzer, Prugberger, Stockinber, (1808) Faulvetter, (1809) Rottensteiner, Sájner, (1829) Brielmajer, Fraidhoffer, Gaidler, Hungréder, Langer, Lachner, Paier, Stettner, Tischler, Vangler.
- el* – Németnek: (1820) Hampel.
- Magyarnek: (1806) Rumpel, (1829) Harkel.

Magyar névformánssal képzett nevet viseltek rutén/ruszin és román anyanyelvű tanulók is.

- i* – Ruténnek vallja magát: (1806) Aszतालóczy, Fogarassy, Gadáczy, (1808) Mitrósy, Sereghi, (1809) Zombory, (1815) Simonyi.
- Románnak vallja magát: (1806) Buday,⁴⁴ Madarászi, Mihályi.

Több esetben köznyelvi magyar szó az idegen anyanyelvű tanuló családneve:

- Rutén tanulói: (1809) Fazikas, (1815) Juhász, Lakatos, Molnár;
- Román tanulóé: (1806) Kardos, Papp, (1808) Béres, Fábíán, Kelemen, Nemes, Pap, Sándor, (1820) Molnár, Talpas.

Adataink arról is tanúskodnak, hogy a régi nevek írásmódja a nevet feljegyző műveltségére, iskolázottságára jellemző, annak függvénye. Észrevehető, hogy melyik nevet írta németes, latinos, magyaros műveltségű scriptor, hallás vagy bemondás után.

Mint már említettem, igen valószínű, hogy a 'hungarus'-nak bejegyzett idegen nyelvi eredetű családnevet viselő tanulók egy része tulajdonképpen nem volt magyar. Számos esetben tehát el kell különítenünk az anyanyelv és a nemzeti hovatartozás kérdését. A hungarusok között bizonyosan voltak rutén/ruszin, szlovák, román anyanyelvűek egyben etnikumúak is egy részük pedig bizonyosan két-, vagy többnyelvű volt. A felsőmagyarországi nemesi és értelmiségi fiatalok közül nagyon sokan megtanultak ugyanis németül, magyarul és szlovákul is!

⁴⁴ Vö.: Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. A magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának előzményei. Bp. 1975, Akad. K. 103–105.

Az adatokból megállapíthatóan 1964 bölcsészhallgató közül 1488-nak (a diákság 75,76 %-a) vallási hovatartozását ismerjük. Ehhez bátran hozzáadhatjuk még a szatmári római katolikus püspökség 118 papjelöltjét – ezek nyilvánvalóan mind római katolikusok voltak –, s akkor 1606 ismert vallású tanulóval (a diákság 81,77 %-a) számolhatunk.

Közülük római katolikus 957 (59,58 %), görög katolikus 587 diák (36,39 %), református 62 tanuló (3,82 %).

Ha megvizsgáljuk a különböző vallású diákok anyanyelvi hovatartozását, megállapíthatjuk, hogy a római katolikusok magyarok, 'erdélyiek', lengyelek, németek; a görög katolikusok magyarok, 'erdélyiek', ruszinok/rutének, románok; a reformátusok mind magyarok.

A fentiekből következően tehát láthatjuk, hogy a vallási hovatartozás nem jelenti egyben etnikai, nemzeti hovatartozásukat is, ugyanis az évszázados fejlődés eredményeként s vegyesen élő, különböző etnikumú román, ruszin/rutén és magyar anyanyelvű keleti (görög) szertartású katolikusok a családi és gazdasági kapcsolatoktól függően egymás nemzetiségébe kölcsönösen beolvadtak. Ez a folyamat a történeti Szatmár megyében is végbement, s így a néhol egészen összekeveredve élő, egymástól nyelvi és nemzeti érzésben egészen eltérő, sőt egymással olykor ellentétes csoportokat alkotó keleti (görög) szertartású katolikusokról aligha állapítható meg pontosan, hogy román, ruszin (rutén) vagy magyar eredetűeknek tekintendők-e.

Erre a jelenségre utalnak a későbbi (főgimnáziumi) évkönyvekben található, a tanulók nyelvismeretére vonatkozó bejegyzések is, amelyek magyarul, románul, németül; ruténül, románul, magyarul stb. beszélő tanulókat említenek. Ez a jelenség a nemzeti ideológiák kibontakozása előtti hungarus patriotizmus, 'hungarus tudat' megnyilvánulásának tekinthető, ugyanis ebben a korszakban nem magyar nemesek is a natio hungarica részének tekintették magukat.⁴⁵ A bölcsészeti osztályok tanulói között, főképpen a líceum működésének első éveiben, igen sok – 293 – az egyesült görög katolikus egyház papjainak, kántorainak a gyermeke. Ezek tanulási lehetőségeit növelte és indokolta az a tény, hogy az unióra lépett papságot felszabadították a földesúri terhek alól, sokan közülük nemességet is kaptak. A ruszin (rutén) papságra ezért jellemző a 18. század végétől, hogy latin iskolában (is) tanul, elszakad népétől és fokozatosan elhagyja anyanyelvét is.⁴⁶ Főként ezért van a görög katolikusok s papjaik között annyi magyar anyanyelvű.

A fentebb említettek eredményeként a szlovák, ruszin, román családnevek írásmódja – a jelenség a tanulói névsorokban nyomon követhető – spontán folyamatként magyaros lett. Ezek a nevek nem tekinthetők az anyanyelv, vagy

45 Vö. Arató i.m. 124.

46 A névkultúra szempontjából – ennél az információs tartalomnál – értékesebbek közülük azok, amelyek, ha idegen szóval is, de mondanak valamit az ősök származási helyéről, foglalkozásáról, vagy valamely tulajdonságáról.

a nemzeti hovatartozás, az etnikum jelölőjének, pusztán emlékei a nevet viselő ősei hajdani nyelvi hovatartozásának.

AZ ÖNÁLLÓ OKTATÁSI INTÉZMÉNY MEGSZŰNÉSE

A hat osztályú katolikus gimnázium⁴⁷ és a püspöki líceum az osztrák oktatási törvény szellemében és az adott feltételek⁴⁸ alapján 1852 őszén egyesült, nyolcosztályos 'főgimnázium' lett. az új intézmény működését az addigi katolikus gimnázium 1816-ban elkészült Kő-, későbbi nevén Kazinczy utcai épületében folytatta.⁴⁹

LÁSZLÓ BURA

THE ROMAN CATHOLIC EPISCOPAL "LYCEUM" IN SZATMÁRNÉMETI (1804-1852)

It was at the beginning of the 19th century, in 1804 that a so-called "lyceum" was set up in Szatmárnémeti (present-day Satu Mare in Roumania), the duration of studies was two years and those who had graduated from the six-grade grammar school could continue their studies there and prepare themselves for higher education in law or theology at the theological academy or could acquire academic training in economy. This institution was established by the first bishop of Szatmár at the time, when the diocese of Eger had been split into two new dioceses, those of Kassa and of Szatmár. The episcopal further educational institution was independent of the six-grade grammar school, yet only those who had completed their studies in this type of grammar school were eligible for admission. The aims of this school were, on the one hand, to give an overall education in the liberal arts to young people and, on the other hand, to prepare those wanting to be admitted to higher educational institutions (academies, colleges or universities) to academic studies. The school had been active up to 1852, until the coming into force of the Entwurf. It was at that time that it merged with the Roman Catholic Grammar School in Szatmárnémeti, and the merger developed into an eight-grade secondary school. This paper attempts to give an overall picture of the school and to examine in detail the management, the organizational and operational rules, the syllabus, the curriculum of studies, the methodology of instruction, the library, the pupils, their number and social background, their former schooling and social composition, breaking them down by their native languages, nationalities and religious denominations. The archival material of the school is incomplete, there are some gaps in it; still, it is enough for the historian to present the school's activity, with convincing authenticity, as it may have been in actual life. There is an additional reason why it has been of importance to carry out this study, viz. the school and its activity have actually escaped the attention of scholars until now.

47 Hivatalos nevén *Gymnasium Maius Regium*, azaz Királyi Nagy Gimnázium.

48 A gimnázium hat osztálya és a líceum két (a kivánt 7–8. osztálynak teljesen megfelelő) bölcséleti évfolyama összeolvadhatott, így megoldhatóvá vált a nyolcosztályos gimnázium létesítése. A két intézet egyesítésének módozatait a két tanári kar egyesített értekezletén dolgozták ki s közösen terjesztették elő jóváhagyása végett. A minisztérium még 1851-ben jóváhagyta az új intézmény létesítését.

49 Neve: Katolikus Főgimnázium. A gimnáziumot 1863-ban sorolták be a nyilvános királyi főgimnáziumok sorába.

BÉLTEKY JÓZSEF

SAJTÓVISSZHANGOK GLATTFELDER GYULA TEMESVÁRI PÜSPÖKI MŰKÖDÉSÉNEK UTOLSÓ ÉVEIBŐL

A csanádi egyházmegye történetének egyik legjelentősebb alakja az 1911-ben beiktatott Glattfelder Gyula püspök volt. Mai napig hiányzó átfogó életrajza nem véletlenül rekedt meg közbelső szinteken, mivel életének és bonyolalmas működésének forrásait nem könnyű egybegyűjteni. Tárgykörünkhöz tartozó sajtóanyag nemcsak szétszórtságot és az irányzatok sokféleségét tükrözi, hanem a hozzáférhetőség kérdését is. E hányatott években a gyors lapalapítás és csőd napirenden volt, a köteles példányok benyújtása sokszor papíron maradt, tartalmukat mindenféle cenzúra és öncenzúra korlátozta.¹

Glattfelder püspök korának egyik lényeges szereplője volt, valójában szívebben maradt háttérben mint reflektorfényben. Szent Gellért örökébe lépve csakhamar a megrázkódtatások örvényébe került. Az első világháború korántsem tartott az első év falevélhullásáig, hanem iszonyatos vérveszteségekkel és nyomorral járt.

A Monarchia összeomlása a változások gyors egymásutánját eredményezte. A csanádi egyházmegye legnagyobb részét betagolták a tiszavirág-életű bánási köztársaságba (1918). A gyulafehérvári román nemzetgyűlés 1918. december 1-én e terület Romániához csatolása mellett döntött. A győztes nagyhatalmak kétoldalú ígéretései nyomán végül is a Bánáságot kettéosztották, de Temesvárról kiparancsolták – francia katonai segédlettel – a jugoszláv királyság oda bevonult csapatait (1919). A hullámok, legalábbis a sajtóban, nem csitulnak, hiszen 1923-ban még folytatódott a határok pontos kijelölése.

Az egyházmegye északnyugati részén 1919-ben hónapokig a kommün uralkodott, míg a román királyi hadsereg intervenciójára került sor. Aradon, majd Szegeden a magyar ellenforradalom bontott zászlót és eljutott a Horthy-rendszerig.

Végül 1920. június 4-én, aláírták a trianoni békeszerződést, amely eredményeként, nagyságrendi sorrendben, Románia, Jugoszlávia és Magyarország között osztotta fel az egyházmegyét.

Mindezek közepette a püspök székhelyén maradt, és igyekezett folytatni tevékenységét. A Vatikán egyenlőre nem változtatott az egyházmegye szerkezetén, sőt XV. Benedek pápa ezt egyenlőre továbbra is csak kilátásba helyezte.

1 A bukaresti lapok és az erdélyi görögkeleti kiadványok olykor a Julián naptárt is használták.

Az egyházmegye Romániához tartozó részén a hívek tömegét magyarok és németek alkották, valamint kisszámú bolgár, sokác és más nemzetiségűek. Bulcson és Temesszlatinán latin szertartás szerint miséztek, de románul prédikáltak.²

A magyar hívők tömegében mély nyomokat hagyott a változás, amelynek eredményeként immár nemzeti kisebbségként éltek tovább.³ Reményeik a gyulafehérvári gyűlés demokratikus határozatainak és a békeszerződésekhez csatolt kisebbségi egyezmények végrehajtásához kapcsolódtak.⁴ Ezek mellőzése és az új államnyelv szinte általánosan ismeretlen volta akadályozták a beilleszkedés megoldását. A közigazgatás gyorsan alakult át, részben a hűségesküt megtagadó tisztviselők elbocsátása és a Kárpátok mindkét oldaláról származó román értelmiség térfoglalása nyomán. A repatriálás megindulása elsősorban a középrétegek zsugorodását jelentette.⁵ Nagyméretű gazdasági és szociális eltolódások is jelentkeztek.

A sajtóban jóindulatú megnyilvánulások is megjelentek. A legnagyobb példányszámú bukaresti újság, az „Universul” egyik főmunkatársa beutazva Erdélyt 1922-ben, s úgy találta, hogy a gyulafehérvári határozatok megvalósítása végetvetne a kisebbségek panaszainak.⁶ Hasonló nézeteket melengedett a szintén nagy példányszámú „Dimineata”, amely síkra szállt a hivatalban maradt magyar tisztviselők iránti nagyobb megértésért az államnyelv elsajátítása kapcsán.⁷

A bánági magyarság politikai szerveződését kezdetben a passzív rezisztenciára szóló felhívás késleltette. A Magyar Párt, Szabolcska Mihály temesvári református esperes vezetésével csupán 1923-ban mutatott némi mozgást, azonban 1938-ig terjedő szereplése alatt nem tudta maga mögé állítani az egész bánági magyarságot.⁸ Sokan a közeli változásban reménykedtek, sőt többen a hadbíróságokkal is kapcsolatba kerültek.

A korabeli helyzet megítéléséhez tartozik a zsidóság kettészakadása. A magyar nemzetiségű izraelita vallásúaktól eltávolodtak a cionista mozgalom hívei, akik már 1918 előtt is befolyásra tettek szert. E folyamat első jelentős állomása a zsidó líceum létrehozása volt (1919). Később állami intézkedések zárták ki az izraelitákat a katolikus iskolákból. Az antiszemita izgatás elsősorban az újonnan felállított műegyetemen jelentkezett, valamint német nacionalista körökben. Így például 1923 áprilisában „Juden hinaus” pecsétkekkel mocsokoltak be nyilvános helyiségeket.⁹

2 Bánági helységek.

3 A békeszerződés aláírására a Versailles-i parkban található Nagy – Trianon palota nagytermében került sor 1920. június 4-én. Ezt követte ratifikálása.

4 A gyulafehérvári gyűlés időpontja december 1. A kisebbségi egyezményt Párizsban írták alá, Románia részéről Coand tábornok.

5 A repatriálást a békeszerződés biztosította.

6 Universul, 1922. VI. 10. 2.

7 Idézi: Temesvári Hírlap, 1923. I. 12. 1.

8 A Szabolcska Mihály szerkesztésében megjelent Egyházi Újság (1921) nem foglalt állást a Glattfelder püspök körül kialakult helyzetben.

9 Graiul Românesc, 1923. IV. 8. 3; Lupta, 1923. II. 22. 2; Universul, 1923. IV. 4. 4.

A németiség helyzetében is változások következtek be. A magyarosodás folyamata lényegében leállt és a mérsékelt, erősen katolikus irányzatú nemzeti orientálódás (ún. autonomisea) mellett erőre kaptak az Orendi – Homenau vezette radikálisabb elemek, sőt a későbbi hitleristák előfutárai is.

Kétségtelen azonban, hogy ellentétek mutatkoztak a románság politikailag aktív csoportjai között. Komoly általános ellenérzés mutatkozott a hegyeken-túli bevándorlással szemben, sőt egyes intézmények tradicionális működésének megváltoztatása ellen is. Ezek közé tartozott az erdélyi görögkeleti egyház státusának kérdése is. Jellemző, hogy midőn Alexandra Vaida – Voievod, az erdélyi román nemzeti mozgalom egykori kiemelkedő jelentőségű vezetője a bukaresti parlamentben panaszt emelt a regáti vezetésű liberális kormány intézkedései ellen, a közbeszólók Budapestre küldték.¹⁰ A temesvári „Nădejdea”-ban A. Cosma, akinek apja kormánytag volt, „Miért annyi gyűlölet” címen nehezményezte, hogy Erdélyben bizonyos regátiai kifogásolható viselkedését a hegyeken túliakra általánosítsák.¹¹ A politikai ellentétek szövevényéhez tartozott, hogy a továbbra is fennálló erdélyi Román Nemzeti Párt a koronázást (1922) nagyrészt bojkottálta és elutasította az 1923-as alkotmányt, nem utolsósorban egyes gyulafehérvári határozatok mellőzése miatt, amit a magyarság és a németiség képviselői saját szempontjukból is bíráltak.

A korabeli román sajtó gondolatvilágát pártkülönbség nélkül betöltötte a revízió félelme, és sürgette Magyarországnak a békeszerződésben előírt lefegyverzésének végrehajtását, aminek valódiságát később kétkedés tárgyává tette. A határon előfordult kisebb incidensek olajat öntöttek a tűzre, amihez bizonyos kémperek járultak. A határon keresztülmutató kapcsolatok az irredentizmus bélyegét viselték. Régi idegenkedés kapcsolódott ahhoz, hogy a román állam területén kívül székelő egyházi főhatóság ott joghatóságot gyakoroljon. Ugyanakkor hasonló megfontolások álltak fenn a román állam területén lévő egyházi főhatóság határon túli működésével kapcsolatban is. A katolikus egyház esetében bizonyos mozgásteret biztosított nemcsak a világegyház vitathatatlan felépítése, hanem Ferdinánd királynak (1914-1927) a római egyházhoz tartozása, amit haláláig magánemberként fenntartott.¹²

A változások lényeges eleme a felekezetek közötti viszony változása volt. A régi Romániában a görögkeleti államegyház uralkodó szerepet játszott, mivel a másvallásúak kis számúak és megosztottak voltak. A területgyarapodás magával hozta a vallási megosztás változását és a szintén román többségű görög-katolikusok nagy tömegének megjelenését is. A görögkeleti klérus úgy értékelte a készülő alkotmányt, hogy az uralkodó szerepét csorbítja. Az aradi egyházmegye, amely a Bánság északi részét is magában foglalta, „Biserica sí Scoala” című lapja beszámolt egy 1923 tavaszán rendezett bukaresti nagygyűlésről, és óvott a román görögkeleti egyház uralkodó szerepének elvesztésétől.¹³ Hasonló

10 Aurora, 1923. III. 18. 1.

11 Nădejdea, 1922. IX. 2, 3.

12 A parlament 1928-ban szavazta meg a vallásügyi törvényt, majd sor került a konkordátum ratifikálására.

13 Biserica sf Scoala, 1923 III. 5/ 18, 1.

értelemben tudósított az „Universul” is.¹⁴ A bukaresti „Lupta” beszámolt a fővárosban tartott nagygyűlésről, ahol szintén követeléseket fogalmaztak meg. Különösen erős hangok hallatszottak az unitusokkal szemben, mivel kapcsolatban állnak a katolikusokkal, „mindenkori ellenségeinkkel”, sőt egyesek szerint „ellenségeink eszközévé váltak”.¹⁵

A valóságban a milliós nagyságrendűvé nőtt görög, latin és örmény rítusú katolikusság helyzetének elkerülhetetlen tisztázása a Vatikánnal létesített diplomáciai kapcsolaton túlmenően felvetette a konkordátum szükségességét is. A temesvári „Tara”, magát függetlennek címező újság 1921. január 7-én hírt adott e terv elleni görögkeleti indíttatású tiltakozásról.¹⁶ A „Banatul” című újság, amely magát „nemzeti-politikai” irányzatúnak nevezte, majd későbbben a temesvári liberálisok szócsövénév vált, Velcian főszerkesztő tollából úgy cikkezett, hogy a konkordátum a kormány meggondolatlan terve. Úgy találta, hogy a konkordátum „olyan papír, amelyet négy fal között csinálnak a Vatikánban, nem tudjuk milyen jezsuitákkal”. Néhány nap múlva idézte Miron Cristea prímás-metropolita elítélő véleményét, aki a karánsebesi püspöki székből emelkedett a legfőbb bukaresti egyházi méltóságra. Egy korábbi cikkben a trójai falovat emlegették.¹⁷ Az Avereseu párt szócsövének számító „Banatul Românesc” 1921-ben a konkordátumot „új nemzeti veszélynek” minősítette, amelynek célja „politikai természetű vallási propaganda”.¹⁸ A még különálló erdélyi román görögkeleti egyház főhatóságát képező szebeni metropolita lapja a pápát a béke és a román nemzeti egység ellenségeként tüntette fel. A temesvári „Nàdejdea” komoly tanulmányt követelt, hogy hová vezet „a katolikus internacionalizmus magyar nemzeti cégérrel”.¹⁹

A tiltakozások háttérében anyagi természetű kérdések is meghúzódtak. Az említett szebeni lap kifogásolta, hogy a papok állami egyenlő fizetésekiegészítése kedvezőtlen a görögkeleti román klérus számára, mivel nem veszi tekintetbe egyes felekezetek gazdagabb forrásait. Példaként említi egy székelyföldi református lelkész 100.000 lejes jövedelmét, a görögkeleti 2-3000 lejes dotációjával szemben.²⁰ E véleményt visszhangzotta a „Biserica si Scoala” is, és nehezményezte a belügyminiszteri utasítást a kegyúri terhek további folyósításáról. Indítványozta, hogy vonják meg a kevés hívővel rendelkező plébánosok, illetve a kisszámú parókiát tömörítő esperességek államsegélyét.²¹ Kifogásaiknak példázására a nagyváradi görög katolikus egyházmegye szolgált, amelynek 168 parókiája közül 103 külön segélyben részesült, egyedül a vallásalapból 77.²² A „Vointa Banatului”, a bánági román nemzeti párt lapja távoltartotta

14 Universul, 1923. II. 9, 2.

15 Lupta, 1923. III. 6, 2.

16 Tara, 1925. I. 7, 1.

17 Banatul, 1920. XII. 26, 1.

18 Banatul Românesc, 1921. I. 19, 1.

19 Telegraful Român, 1923. I. 10/23, 2; Nàdejdea, 1922. I. 29, 4.

20 Telegraful Român, 1923. I. 10/23, 2.

21 Biserica si Scoala, 1923. II. 26/III. 11, 4-5.

22 Telegraful Român, 1923. I. 23/II. 2, 1.

magát a fenti állásfoglalásoktól, hiszen központi vezetősége nagyrészt görög katolikusokból állt.

A görögkeletiek újra elővették a román „nemzeti vallási egység” jelszavát, valójában a görög-katolikusok beolvasztásának igényét. Nicolae Bălan, szebeni metropolita a szenátusban úgy nyilatkozott, hogy az unió „mesterséges mű, amelyet erőszakkal hoztak létre és meg fog szűnni, mivel a katolicizmus idegen a románságtól”.²³ A Bánságban némi mozgolódást jelzett Stefan Pop, izvini plébános ünnepélyes áttérése a görögkeleti egyházba. Beszédében arra hivatkozott, hogy az ortodox egyház a román nép egyetlen lelki és nemzeti megóvója.²⁴

A fenti helyzetben felértékelődtek a kisebbségi magyarság egyházi és iskolai intézményei és működtetésük központi jelentőséget kapott. E gondolat megértéséről tanúskodik Glattfelder püspök vezércikke, amelyet az 1922. április elején induló „Egyházi Szemlében” írt: „Semmiféle földi változás nem lehet oly mélyenjáró, hogy a természetfeletti élet szolgáit és hordozóit ezen munkaterületüknek is elhagyására bírhatnák” – állapította meg a bevezetőben. A tennivalókat illetően úgy fogalmazott, hogy „a lelkivilágnak földi viszonyok és határok összeomlása esetén is megvannak a maga életigényei, amelyeket változatlan – sőt fokozott – buzgalommal kell szolgálni, új helyzetben és új emberek között is.” Figyelmeztetett a veszélyekre is, és félreérthetetlenül célzott a görögkeleti fundamentalizmus jelenlétére.²⁵ A kihívásokra hatalmas szervezőmunkával válaszolt.

Több sajtójelentés tárgya a vallási élet intenzitásának növekedése. Ezek közé tartozik például az 1922. szeptember 8-i papi zárandoklat Mária-Radnára, püspöki vezetéssel.²⁶ Híradásokat találhatunk a különböző katolikus tényezőkkel kiépülő együttműködésről. Az „Universul” jelentette, hogy 1922-ben Netzhammer bukaresti érsek Temesvárra látogatott visszaadván Glattfelder Gyula püspök látogatását, és egyben felkereste a helyi katolikus iskolákat is.²⁷ Sajtóvisszhangja volt több karitatív megnyilvánulásnak is. Az „Universul” adott hírt arról, hogy 1922 karácsonyán a „Miasszonyunk”-ról elnevezett apácák iskolájában 60 gyermeket ruháztak fel. A püspök személyesen is jelen volt a Szociális Misszió által szervezett segélyosztáson.²⁸ Az „Aradi Közlöny” elismeréssel nyugtázta 1923-ban a püspök milliós adományát az aradi római katolikus főgimnázium felépítéséhez.²⁹ Több sajtójelentés tudatta a hivatalos kapcsolatfelvételeket is. Ezek közül kiemelkedő az „Universul” híre, amely szerint az 1922 júliusában Temesvárra látogató Károly trónörökös külön fogadta Glattfelder Gyula püspököt.³⁰

23 Biserica și Școala, 1923. IV. 2/15, 2.

24 U.o. 1923. VI. 4/17, 4.

25 Egyházi Szemle, 1922. április hó, 1-2.

26 U.o. 1922. szeptember, 104.

27 Universul, 1922. III. 27, 4; Vointa Banatului, 1922. VI. 25, 2.

28 Universul, 1922. XII. 27, 2, XII. 28, 4.

29 Aradi Közlöny, 1923. III. 17, 5.

30 Universul, 1922. VII. 21, 1.

A csanádi püspökség igyekezett eleget tenni az új helyzetből adódó állampolgári kötelezettségeknek is. A „Banatul Românesc” és a „Banatul” egyaránt beszámolt arról, hogy a román állami függetlenség évfordulójához kapcsolódó nemzeti ünnep alkalmából rendezett megyei szintű fogadáson 1920. május 10-én a római katolikus egyházat Blaskovits Ferenc képviselte. Beszédében – amely nyilvánvalóan a püspök intencióját fejezte ki – kijelentette: „...a katolikus klérus nem politizál. Istentől származó missziója, hogy terjessze a kultúrát és erkölcsöt. Ezen úton óhajtunk támogatni minden hatalmat és ehhez az építési programhoz kérjük a hatalom támogatását.”³¹ Szintén Blaskovits Ferenc volt jelen 1923-ban a „Testvériség” egyesület alapításánál, amelyet a hadosztályparancsnok kezdeményezett.³²

A hivatalos megnyilvánulások alkalmával Glattfelder Gyula püspök távolléte elsősorban protokolláris helyzetéből adódott. Az impériumváltozás nyomán a hivatalos rendezvényeken a felekezetek képviselőinek elhelyezési és szólási sorrendjét megváltoztatták, és a római katolikusok a harmadik helyre kerültek. Ugyanakkor Letics görögkeleti szerb püspök távozása után az elvonuló jugoszláv csapatokkal Glattfelder püspöknek egyenrangú partnere sem maradt.

A sajtó jelentős teret biztosított a gyulafehérvári koronázáson való katolikus részvételnek (1922). A „Nădejdea” elemezte a katolikus püspöki kar részvételének politikai és liturgikus részen történő megjelenés kanonikus problémáját is.³³ Az „Universul”, sőt az egész sajtó beszámolt a mindkét rítusú katolikus püspöki kar jelenlétéről, beleértve Majláth Gusztáv és Glattfelder Gyula megyéspüspökök személyes részvételét, valamint a beteg Széchenyi Miklós nagyváradi püspök képviselőjéről.³⁴ A temesvári ünnepekre való katolikus lojális jelenlétről a „Nădejdea” közölt beszámolót.³⁵ Ugyanazon lap „Cardinal” álnévű cikkírója Zadavec püspök Budapesten elmondott beszédét bírálva némi fenntartásokkal elismerte, hogy „maig nincs okunk arra, hogy gyanakodjunk” a helybeli katolikus klérus ellen.³⁶

A helyzet azonban e vonatkozásban már régebben árnyoldalakat is tartalmazott, sőt egy idő után csupán a kétnyelvű „Săptămâna” tartotta magát távol a Glattfelder püspök ellen kibontakozó kampánytól. A „Banatul Românesc” 1923 elején arra hivatkozott, hogy már két éve felmerült eltávolításának ügye. Tache Jonescu külügyminiszter egyik külföldi megnyilvánulása szerint (1921) a tolerancia legmagasabb foka, hogy „Románia hivatalban hagyja azokat a püspököket, akik felforgató felhívásokat írtak alá, anélkül, hogy a Szent-széktől kicserélésüket kérték volna.”³⁷ A célzás nyilvánvalóan Glattfelder, Majláth és Széchenyi püspökökre vonatkozik. Mindjobban kiviláglott azonban, hogy a támadások éle az intenzív tevékenységet kifejtő Glattfelder püspök

31 Banatul Românesc, 1920. V. 12, 1.

32 Lupta, 1923. II. 24, 2.

33 Nădejdea, 1922. X. 8, 2.

34 Universul, 1922. X.19, 1; Aradi Közlöny, 1922. X.17, 4

35 Nădejdea, 1922. X. 22, 4.

36 U.o. 1922. X. 29, 4.

37 Universul, 1921. IX.30, 1.

ellen irányul. A sajtónyitányt a „Banatul Romànesc” 1920 őszen vezette be „Mi van Glattfelder püspökkel?” címen. A szerkesztőség azt állította, hogy útlevelet engedélyeztek számára római úticéllal. Számonkérték a hatóságoktól, hogy milyen garanciák alapján adták meg az útiokmányokat. „Magyar lapokra” hivatkozva azt állították, hogy a püspök Horthy kormányzónál vacsorán vett részt, amelyen pohárköszöntők hangzottak el „Magyarország integritására”. A következő számban a lap már közleménye címében „Ki Horthy ügynökeivel!” foglalt állást. Meglepetésüknek adtak hangot, hogy mi szüksége lehet egy püspöknek Rómába menni, midőn Bukarestben nuncius működik (?). Szintén neki tulajdonítottak egy román érdekeket sértő cikket. Végkövetkeztetésül kérték a kormánytól, hogy „mentesítsen bennünket e főpap jelenlététől Temesváron”, tekintettel arra, hogy a püspöki ruha alatt, nem csupán Horthy ügynökségének egy utálatos alakja rejtőzik, hanem a magyar irredentizmus propagandistája is”. Végül azt is követelték, hogy esetleges hazatérte alkalmával zárják el előle a határt.³⁸ A hevület azonban lecsillapodott, miután kiderült, hogy utazásán a határvonalon túleső püspöki joghatóság ügyeit rendezte.

Hasonló hírverésre került sor az „Universul”-ban 1921 nyarán Ferdinánd király születésnapja alkalmával. Felrötták, hogy a király születésnapján nem celebrálta a megfelelő istentiszteletet, és e tényt súlyosságánál fogva a minisztertanács elé terjesztették. Glattfelder Gyula püspök sem maradt tétlen, és az „Universul”-tól helyreigazítást kért és kapott. A szerkesztőség egy felelőtlen informátornak tulajdonította a hírt, amelyet állítólag a minisztertanács ülése után odavetettek neki.³⁹ Tekintettel a király római katolikus voltára, születésnapja alkalmával nemcsak egy könyörgésre került sor, hanem misét is mondtak, amelyet például 1922-ben maga a püspök celebrált a hadsereg képviselőinek jelenlétében.⁴⁰

A „Tribuna Banatului” című hetilap, amely magát a bánági érdekek védelmezőjének nyilvánította, „Páter Curiosus” aláírással nyílt levelet közölt. Az illető „szakértőként” kifogásolta, hogy az egyházmegyében megtartanak „helyi jelentőségű” ünnepeket is Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Adalbert és Szent Margit (?) tiszteletére. Mivel ezek úgynevezett magyar szentek, ünnepük Románia területén, a pápai intézkedések kapcsán nem engedélyezett.⁴¹ Ugyanezt a kérdést Jon Bianu akadémikus a szenátusban is szóvá tette a kolozsvári Szent Mihály-templom berendezése kapcsán.⁴²

Napirendre került a király előtt teendő hűségeskü kérdése is, amely hivatalba maradásuk feltételét képezte. A „Banatul Romànesc” 1920. december 16-án úgy informálta olvasóit, hogy a „magyar püspökök” negatív választ adtak, hivatkozva a Szentszék döntésének szükségességére is. A temesvári és nagyváradi püspökök helyzetét bonyolította egyházmegyéjük államterületi megosztottsága is. Glattfelder Gyula, Budapestre utazott, hogy mindezt tisztázza

38 Banatul Romànesc, 1920 XI. 12. 1., XI. 13. 1., XI. 26. 2.

39 Universul, 1921 IX. 5. 5.

40 U.o. 1922 VIII. 22. 2 (194 bis sz.)

41 Tribuna Banatului, 1921 VII. 3. 2.

42 Temesvári Hírlap, 1923 III. 9. 2.

ahonnan visszatérve – immár a békeszerződés ratifikálása után – közölte, leteszi az esküt.⁴³ A temesvári „Tara” örömmel nyugtázta az ügy bezárultát, a Vatikán közvetítésével.⁴⁴

A vitapontok között szerepelt a főkegyúri jog kérdése is. Egyes állami tényezők úgy értelmezték a békeszerződésbe foglalt jogfolytonossági elvet, hogy a főkegyúri jog átszállt a román királyra is. E kérdést a bukaresti „Lupta” úgy magyarázta, hogy egyházi körökben ellenérzéssel viseltetnek működésüknek állami szabályzásával szemben, beleértve az ellenőrzés gyakorlását is. E kérdésben Marmaggi nuncius is kifejtette a kormánynak a Vatikán álláspontját.⁴⁵ Az „Egyházi Szemle” 1923 elején megemlítette, hogy Glattfelder Gyula püspök a főkegyúri jog mellőzésével saját hatáskörében nevezte ki Fiedler István kanonokot.⁴⁶

Az iskolakérdés is jelentős sajtóteret kapott. A „Banatul Românesc” 1920. július 27-i számában kifogásolta, hogy a „nemzetiségi” szülők idegenkednek gyermekeik beiratásától román iskolákba. Nem volt ínyére a cikkírónak sem a piarista líceum, sem az apácák vezette tanintézetek, sem pedig az újonnan létrejött zsidó líceum és református kereskedelmi főiskola. A vezető szerepet a kisebbségi oktatás fenntartásában Glattfelder Gyula püspöknek tulajdonítja, aki a „magyar kultúra arkangyala Nagy-Románia nyugati részein.” Felrója neki, azon fáradozik, hogy három további magyar tannyelvű középiskolát hozzon létre, mégpedig egy polgárit, egy leány- és egy reál líceumot. A Közoktatási Minisztériumot ösztönözte, hogy intézkedjen „Glattfelder alaptalan kívánságai” ügyében. A katolikus magyar inasiskolák fő feladatát abban látta, hogy „gyűlöletet szítson minden ellen, ami román”. Biztosra vette, hogy olyanoknak, mint „Glattfelder püspök”, el fog menni a kedvük, hogy iskolákat nyissanak.⁴⁷

A „Banatul” szerint 1919 őszén Temesvárra érkezett Valeriu Braníste, a szebeni kormányzótanács tanügyi felelőse és Cosma prefektus javaslatára elhatározták, hogy a román tanítóképzőt közös vezetéssel egyesítsék a „svábbal”. A lap bírálja a püspököt és a németiség több képviselőjét, hogy mozgalmat indítottak a terv ellen, ami „tűrhetetlen irányzat a román államban”. A lap szerint az ügy szakadást idézett elő a németészen belül, akik immár autonomistákra és nacionalistákra oszlanak, az utóbbiak hűségesekek Románia iránt és támogatják a tervet.⁴⁸

A piarista líceum ügyét is több lap szellőztette. A „Banatul” 1921 márciusában úgy találta, hogy a piaristák az egységes magyar állameszme hívei. A bírálatra március 15-e alkalmával a színházban tartott rendezvény adott alkalmat, amelyben nemzeti jellegű számok is szerepeltek. A cikkíró úgy találta, hogy a piaristák, akik eredetükre nézve „svábok”, csatlakoznak egyes renegátok által képviselt eszmékhez, és a renegátok élén Glattfelder püspök áll. Az

43 Banatul Românesc, 1920. XII. 16, 1.

44 Tara, 1921. III. 21, 1.

45 Lupta, 1923. I. 18, 3.

46 Egyházi Szemle, 1923. január 24.

47 Banatul Românesc, 1920. VII. 27, 1.

48 Banatul, 1920. XI. 28, 1.

ezeréves Magyarországot álmodják „a bolondok fanatizmusával és képmutatásával”. A lap követelte, hogy a radikális intézkedések bekövetkeztéig román nyelvszakos és történelem tanárt alkalmazzanak, és ők felügyeljék az olvasókört, ahol „irredentizmus” folyik.⁴⁹

A sorozatos kifogások között a legsúlyosabbat az „Universul” röppentette fel azt állítván, hogy 1922-ben a piarista líceumban magyar katonai felszerelést rejtettek. Végül maga a rendőrség cáfolta az álhírt.⁵⁰ A „Glasul Vremii” a Parasztpárt bánsági lapja 1923-ban jelentette, hogy beszüntették a piarista líceumot, „irredenta működése” miatt, és helyébe egy román tannyelvű líceum jön létre. Ez valóban meg is valósult, de a rendi vezetés fenntartásával.⁵¹

A földkérdés jelentősen érintette az egyházmegye helyzetét. A fő anyagi bázist jelentő makói uradalom egy részét már megelőzően parcellázták. A Románia területén található fekvőségek a földreform hatálya alá kerültek.⁵² A vallásalap jövedelmei szintén megkérdőjeleződtek. Így például 1922-ben került tárgyalás alá a lippai erdőbirtok hova fordítása.⁵³ A püspök kifogásolta a kisa-játított földekért járó kárpótlás alacsony voltát és véleményének pásztorlevélben is hangot adott. Úgy intézkedett, hogy a papság maradjon távol a földosztás alkalmával rendezett megnyilvánulásoktól. Válaszképp több lap úgy értékelte a földreformot, mint amely a román parasztságnak visszajuttatja a tőle „elrabolt” földet, amelynek birtokosa volt a katolikus klérus is.

A „Nădejdea”-ban „Cardinal” aláírással megjelent cikk végkövetkeztetése az volt, hogy ha az intézkedés nincs a püspök ínyére, csupán egy utolsó iránymutató áll rendelkezésére: „Buda vagy Róma felé”.⁵⁴ Hasonló hangnemben tárgyalta a kérdést a „Banatul Românesc” is.⁵⁵

A bánsági németsegen belül kialakult kettős irányzat, Orendi – Homenau inspirálta radikális szárnya szintén szembefordult Glattfelder püspökkel. Nagy visszhangot váltott ki 1922-ben a „Banater Tagblatt”-ban, egy Anton Valentin nevű római katolikus pap által aláírt cikk, amelyet a „Banatul Românesc” részletesen ismertetett, míg az „Universul” „Románellenes propaganda a Bánságban”, Glattfelder püspök tevékenységének jellemzőeként mutatott be.⁵⁶ A cikkíró, aki álláspontját az egyházmegye elhagyásának küszöbén fogalmazta meg, elsősorban a temesvári szeminárium légkörét bírálja, és a tanári kart magyar, illetve magyarbarát politikával vádolja. Legélesebben Czapiuk Gyulát, a későbbi egri érseket marasztalja el. A tanári kar valójában a német – nemzeti irányzat érvényesítését akadályozza. Nehezményezi, hogy mindez a püspök védelme alatt történik, a cikkíró panaszait egyenesen rossz néven vette.

49 U.o. 1921. III. 24, 1.

50 Banatul Românesc, 1921. V. 25, 1; Universul, 1922. VIII. 26, 2; Magyar Hírlap, 1922. XII. 8, 2.

51 Glasul Vremii, 1923. V. 3, 3.

52 Temesvári Hírlap, 1923. III. 10, 3.

53 Universul, 1922. VIII. 25, 4.

54 Nădejdea, 1922. X. 15, 5.

55 Banatul Românesc, 1922. XI. 12, 3.

56 U.o. 1922. V. 10, 2; Universul, 1922. V. 15, 1.

Újabb hullámokat vetett az ügy 1922 nyarán a Temesvári Hírlapban közölt Orendi-Homenau vita nyomán, amelyet a „Nàdejdea” ismertetett, az előbbi igazának támogatásával.⁵⁷ Ugyanezen lap részletesen vázolta a szebeni „Deutsche Tagespost” cikkét, amely Glattfelder püspök tevékenységét bírálta, és végső fokon sikra szállt egy német nemzetiségű püspök vezetete német jellegű egyházmegye érdekében, amelynek joghatósága Románia és Jugoszlávia „sváb” híveire terjedne ki. A „Nàdejdea” felrótta a temesvári „Schwäbische Volkspresse” című lapnak, hogy elhallgatta e kezdeményezést, amelyet a maga részéről igen nagyra értékelt.⁵⁸

A bánági német autonomisták politikáját is kemény sajtóbírálatok illették, és ezek románellenes élt tulajdonítottak neki. Revizionista gondolatok melengetésével vádolták vezéreiket, elsősorban Blaskovits Ferenc prelátust és dr. Muthot. A „Nàdejdea” úgy jellemezte őket, hogy „a tiszta magyar elem sem annyira sovén és nem melenget ellenséges érzelmeket a román állam ellen, mint amelyet a fent említett urak melengetnek”.⁵⁹ A megvádoltak élesen feleltek a cikkekre, a szerkesztőség le is közölte, de megjegyezte, hogy számukra érveik semmit sem jelentenek.⁶⁰ Az „Universul” is beleszólt a kérdésbe és úgy értékelte a helyzetet, hogy „az egész papság és katolikus hívek, Glattfelder püspökkel az élen, aki egy magyar irredenta, valamint a svábok 80%-a még mindig reménykedik »jobb időkbe«”.⁶¹ A szerző javasolta a románbarát svábok támogatását.

A Glattfelder Gyula püspök körül felforrósodó légkörben 1923 elején felröpent a hír, hogy megválnak temesvári székhelyétől. Az első jelentéseket cáfolatok követték. A „Temesvári Hírlap” úgy értesült, hogy a hírből csupán annyi igaz, hogy a püspökség nem kapta meg az esedékes államsegélyt, de „az iratváltás” az illetékes állami fórummal továbbra is fennáll.⁶² Részletesebb hírek keltek szárnyra távozásával kapcsolatban 1923. február 20-a körül, igaz, számos pontatlansággal kísérve. A „Nàdejdea” február 22-én úgy tudósította olvasóit, hogy „Glattfelder püspök lemondását a kormány elfogadta, Rómába megy és visszatérte alkalmával a makói püspöki uradalomban telepszik le”.⁶³ A „Vointa Banatului” szintén lemondást említett, amelyet már régóta várnak, miután „öt évig hiába várta a megváltást és nem tudott belenyugodni az új földrajzi elrendezésbe”. Szerinte „pásztorleveleiből kibuggyant a gyűlölet minden ellen, ami nem magyar és katolikus”. Hozzá tették reményüket, hogy a püspökség élén olyan főpap követi, aki „megszakítja Glattfelder hagyományát”.⁶⁴ A „Bànàteanul”, amely a Nemzeti Demokrata Párt színeiben jelent meg, kiemelte, hogy a püspököt, akit mint magyar sovínisztát és megtestesült

57 Nàdejdea, 1922. VIII. 17. 2.

58 U.o., 1922. IX. 8/16, 1. (272 sz.)

59 U.o., 1922. IX. 2. 3.

60 U.o., 1922. X. 6. 6.

61 Universul, 1922. VI. 10. 1.

62 Temesvári Hírlap, 1923. II. 13. 3.

63 Nàdejdea, 1923. I. 22. 6.

64 Vointa Banatului, 1923. II. 23. 1.

irredentát ismernek, az állam közbenjárására, a Vatikán engedélyével helyezik át.⁶⁵

A temesvári újságok között hasonló hangnemben szólalt meg a „Magyar Hírlap” is, amely magát független politikai lapnak jelentette ki. Szerinte „Glattfelder püspökkel nem is annyira az egyházfő mint inkább a politikus távozik, illetve az az egyházfő, aki minden egyes egyházi ténykedésébe belevitte a politikát, amelynek pedig ott semmi keresnivalója nem volt”. A cikkíró szerint pásztorlevelei „egyenesen ártottak a nagy egyházmegyének és így a benne foglalt nemzeti kisebbségeknek is”. Felveti a lehetőséget, hogy távozása után Magyarországon magasabb egyházi méltóságra emelkedhet.⁶⁶

A bukaresti lapok is terjedelmesen tudósítottak a kérdésben. A „Lupta” Glattfelder püspök távozásának időpontját kapcsolatba hozta Várady Árpád kalocsai érsek halálával, illetve az ottani széküresedéssel. Kiemelte, hogy a temesvári románság meglepéssel nyugtázza távozását, mivel öt éven keresztül kénytelen volt „elszenvetni turáni gögjét” annak, aki „sohasem mulasztotta el az alkalmat, hogy kifejezze gyűlöletét a román uralommal szemben”.⁶⁷ Az „Universul” „Jókor jött büntetés” címen jelzi, hogy a Vatikán áthelyezte Magyarországra, „mivel bűnösnek bizonyult magyar irredentizmusban és a bánági katolikusok között folytatott agitációban a román állam ellen”. Pacha Ágoston kinevezése apostoli kormányzóvá megoldja a helyzetet az egyházmegye új határainak meghatározásáig, ami nyilvánvaló célzás volt az állami és egyházmegyei határok összhangjának megteremtésére.⁶⁸

Az „Universul” fényt derít a püspök távozásának egyes jogi vonatkozásaira is, midőn rámutat arra, hogy távozásának elhatározása a Vatikántól és nem a kormánytól függ. Blaskovits prelátus esetleges utódlása nem volna a románság kedvére.⁶⁹

A katolikusság tájékoztatása a püspökség intenciói szerint a „Temesvári Hírlap” útján vette kezdetét. A lap kidomborította, hogy a kormány óhajtotta eltávozását és semmiféle „kimagyarzkodásra nem volt hajlandó”.⁷⁰ Az „Egyházi Szemle” részletesebben világította meg álláspontját.

”A közelmúlt eseményeinek lezajlása után, az ország határvonalainak eltolódásával Glattfelder Gyula dr. csanádi püspök az egyházmegye székhelyén óhajtotta főpásztori tevékenységét folytatni.

Ámde ebben külső körülmények szinte legyőzhetetlen akadályokat gördítettek elébe. Évek óta Glattfelder Gyula dr. püspöknek jutott az a szerep, hogy a római katolikus egyház felfogását a lényegesebb kérdésekben kifejezésre juttassa. Nemcsak a csatolt területeken, de egész Nagyromániában őt tartotta mindenki a katolicizmus vezérének. Glattfelder püspök a szorosán vett egyházi működés mellett az állammal közös kérdésekben, minők az iskolaügyek, a katolikus egyház jogai, a földbirtokreform stb., mint ismeretes, tántoríthatat-

65 Bănăţeanul, 1923. III. 4. 3.

66 Magyar Hírlap, 1923. II. 23. 1.

67 Lupta, 1923. II. 23. 2.

68 Universul, 1923. II. 24. 4.

69 U.o., 1923. II. 28. 4.

70 Temesvári Hírlap, 1923. II. 23. 4.

lanul védte az egyház és a kisebbségek jogait és egyedül az igazságosságtól vezéreltetve, mindig nyíltan és ünnepélyes formában is felemelte szavát oly intézkedések ellen, amelyek nemcsak az egyháznak ártottak, de következményeiben magának az államnak is kárára váltak.

A kormány a jogos kritika által felhozott sérelmeket nem orvosolta, hanem oly intézkedéseket tett, amelyek az egyházmegye anyagi és jogi segélyének megszüntetését, és így a legszomorúbb állapot előidézését célozták.

Egy ilyen helyzet előidézése azonban nemcsak erkölcsi, de a fizikai kényszer hatásával is bír. Így kényszerrel szemben Glattfelder Gyula dr. püspök a mások megkárosításának a bekövetkeztét nem várhatta be, és ezért az illető fórumhoz, az apostoli Szentszékhez fordult, hogy az ügyében intézkedjék.

Ő Szentsége XI. Pius pápa legkegyelmesebben megengedte, hogy Glattfelder püspöki székhelyét az egyházmegye magyar területére tegye át. E területre pedig sede plena manente apostoli adminisztrátort nevezett ki. Ad hoc az ügyek hivatalos elintézését Marmaggi Ferenc bukaresti nunciusra bízta.⁷¹

Glattfelder Gyula püspök távozása azonban bonyolult kérdéseket vetett fel, és a felelős tényezők minden igyekezete ellenére további komplikáció forrása lett. A püspök ellen folyó sajtókampány hevességével szemben a kormányzat igyekezett minél visszafogottabban eljárni. Ennek egyik összetevője a római katolikus király érzékenységének tiszteletben tartása volt. Másrészt, bel- és külpolitikai okokból elkerülték a hivatalos nyilatkozatok özönét, a Vatikánnal pedig minél diplomatikusabb magatartást igyekeztek tanúsítani. A temesvári váltás lebonyolításával megbízott apostoli nuncius hosszabb távolléte miatt az eljárás kitolódott annak Konstantinápolyból történő hazatérte utániig. Törökországba a Szentszék által felajánlott segély kiosztása végett utazott.

A temesvári „Nådejdea” jelentette olvasóinak, hogy Glattfelder Gyula püspök Bukarestbe utazott azzal a céllal, hogy búcsúkihallgatáson jelenjen meg Ferdinánd királynál.⁷² A Román Nemzeti Párt központi lapja, a Kolozsváron megjelenő „Patria” beszámolt a fogadásról és megjegyezte, hogy egy óra hosszúig tartott.⁷³ Visszatérve Temesvárra Glattfelder püspök a sajtónak úgy nyilatkozott, hogy nem az államfő hibájából nem teljesültek addig a nemzetiségek kívánságai. Ugyanabban az időben került sor a magyar katolikus és protestáns püspöki kar emlékiratának átnyújtására a királynak, illetve a királynénak a sérelmek ügyében. A legtöbb lap azonban be sem számolt Glattfelder Gyula püspök királyi kihallgatásáról.

A következő napokban további bonyodalmak keletkeztek. A „Temesvári Hírlap” és másik három helyi újság 1922. március 11-én nyilvánosságra hozta a püspök híveihez intézett búcsú-pásztorlevelét. A keserű ízű búcsúzás után szükségesnek látta megállapítani: „Nem a magam igazolására, hanem a jövő erőszak megelőzésére óvásul, ünnepélyesen is ki kell hirdetnem, hogy azok a vádak, melyeket akár ellenem, akár a zaklatott papság ellen az érzelmekek mélységeibe lebocsátkozni s a nagy távlatokat megnyitó történelmi magasla-

71 Egyházi Szemle, 1923. március 3.

72 Nådejdea, 1922. III. 10, 4.

73 Patria, 1923. III. 11, 1.

tokra fölemelkedni nem tudó emberi rövidlátás és nemzeti szűkkeblűség emel, valótlanok és igazságtalanok. Ki gondolt közülünk államellenes üzemekre? Ki nyújtott segítőkezecet rendbontó törekvésekhez?”⁷⁴

A pásztorlevél hangsúlyozta a papság és a hívek nemzeti identitásra való jogát is, valamint ragaszkodásukat eszményeikhez. A sajtóban általában fennmaradt pásztorlevél nem azonos az eredeti fogalmazvánnyal és első kiadással, mivel azt a prefektus rendeletére rövidesen a megjelenés után elkobozták.

A korábbi időszakban a Glattfelder Gyula püspök tevékenységét bíráló sajtó terjedelmesen foglalkozott a pásztorlevéllel, és szerzőjét a lehető legsúlyosabb államellenes magatartással vádolták. A „Nădejdea” úgy értelmezte a pásztorlevelet, mintha Glattfelder Gyula püspök fel akarta volna korbácsolni az irredenta érzelmeket. A lap úgy értesült, hogy végül is a pásztorlevél ügyét a még mindig érvényben lévő ostromállapot következtében az illetékes hadbírószághoz teszik át.⁷⁵ Az újonnan induló „Luminătorul”, amelyet David Voniga szerkesztett és mint a „Gazeta Preotilor” folytatása szerepelt, azt fejtegette, hogy a pásztorlevél „az állam biztonsága ellen agitál”. Kifogásolta, hogy a nemzetiségi sajtó a „Magyar Hírlap” kivételével teret bocsájtott rendelkezésére.⁷⁶ A „Cuvântul Banatului” úgy jellemezte a pásztorlevelet, mint ami okot szolgáltatott Glattfelder Gyula püspök kiutasítására és felháborította a bánátiakat”. Ugyanakkor elismeréssel szólt a „Magyar Hírlap” állásfoglalásáról.⁷⁷ E lap a maga részéről negatívan értékelte a püspök pásztorlevelét és úgy találta, hogy „alkalmas arra, hogy a kedélyeket felizgassa és ezért a hatóságok elkobozzák.”⁷⁸

A bukaresti lapok többsége szintén állást foglalt a pásztorlevéllel kapcsolatban, pártállástól függően, bizonyos mértékben árnyalt hangszínnel. A „Banatul Românesc” rossznéven vette az „Albina” című fővárosi laptól, amely a görög-katolikusok szócsöve volt, hogy már megelőzően nehezményezte és elfogadhatatlannak nyilvánította közleményeinek nyelvezetét.⁷⁹ A dr. Lupu-féle parasztpárt lapja, az „Aurora” röviden közölte a pásztorlevelet nyilvánosságra hozó lapok elkobzását, és indokolásul felhozta, hogy a pásztorlevél „sértő kitételeket tartalmazott államunk ellen”. Értesülése szerint a püspököt beidéztek az ügyészségre, a román lakosság körében pedig nagy felháborodás észlelhető.⁸⁰ Az „Universul” ezzel szemben heteken keresztül napirenden tartotta az ügyet, és súlyos szavakkal bélyegezte meg a pásztorlevelet, valamint személyesen a püspököt, akit „magyar agent provokátornek” címezett. A pásztorlevelet közlő sajtót „a magyar nagypolitika” képviselőjével vádolta. Továbbmenve, az ország megsértését és lázadásra való felhívást vélt felfedezni.⁸¹ Egy másik cikkben már tudni vélte, hogy az ügyet máris áttették a VII. hadtest

74 Temesvári Hírlap, 1923. III. 11, 1-2.

75 Nădejdea, 1923. III. 14, 5.

76 Luminătorul, 1923. III. 25, 4.

77 Cuvântul Banatului, 1923. III. 30 sz., 1.

78 Magyar Hírlap, 1923. III. 12, 1.

79 Banatul Românesc, 1923. III. 11, 3.

80 Auróra, 1923. III. 15, 3.

81 Universul, 1923. III. 15, 1.

hadbíróságához és a feljelentést maga a prefektus tette meg.⁸² Glattfelder Gyula püspök távozása után tovább cikkezett és elmarasztalta a „sváb renegátot”, aki pásztorlevelébe súlyos sértéseket és szidalmakat kevert. A hadbírószági eljárással kapcsolatban alapvető vádpontnak tartotta, hogy a püspök „a bánsági kisebbségi lakosságot passzív rezisztenciára” hívta fel. A lap szerint mégsem került sor bírószági tárgyalásra, hogy elkerülhessék vértanúvá nyilvánítását támogatói részéről.⁸³

Valójában a kormányzati tényezők tisztában voltak azzal, hogy a sajtó, sőt a helyi prefektus szüklátókörűségéből fakadó megnyilvánulások és intézkedések túl messzire mennének, és alapvető céljukat ezek nélkül is már amúgyis elérték. Úgy látszik, hogy a legfelsőbb szintről mérséklő utasítások érkeztek.

Glattfelder püspök a „Temesvári Hírlap” tudósítójának elmondta, hogy az aulában történt házkutatás, valamint beidézése az állambiztonsági hivatalba („Siguranta”) légből kapott. Csupán a temesvári törvényszék vizsgálóbírójához kapott idézést, aki csupán arra szorítkozott, hogy „tanúként” hallgassa ki, de további eljárásra nem került sor. A püspök jelezte, hogy március 9-én értesült arról, hogy a pásztorlevél mint nyomtatvány cenzúraköteles, és abból valóban bizonyos kitételeket hivatalos úton töröltek. Az önálló példányok szétküldése a plébániákra nem járt újabb akadállyal.⁸⁴

A fenti eseményekkel párhuzamosan napirendre került a nagyváradi egyházmegye kérdése is. A „Telegraful Român” kifogásai között szerepelt többek között, hogy gróf Széchenyi Miklós püspök (1911-1923) a papi kinevezések adományozása alkalmával állandóan figyelmen kívül hagyja az egyházmegyét átszelő államhatárt, és innen – oda, illetve megfordítva helyezi át a lelkészeket. A lap elégedetlenségét az a tény is kiváltotta, hogy a román görög katolikusok sem ismerik el a király főkegyúri jogait.⁸⁵ Az „Indreptarea”, az averescanus néppárt hivatalos lapja tudósítást közölt a bukaresti szenátus 1923. március 8-i üléséről, ahol szóbahozták a nagyváradi püspök kettős felsőházi tagságát, amely megillette őt, funkciójánál fogva úgy Romániában, mint Magyarországon. A lap szerint a zajos ülés végén Pherekide elnök közölte, hogy a püspököt törölni fogják a román szenátus jog szerinti tagjainak sorából.⁸⁶ Két nap múlva a „Lupta” híradása szerint Emil Pancrati emelkedett szólásra a szenátusban és fejtegette, hogy a nagyváradi püspök a temesvárihoz hasonlóan kormányellenes magatartást tanúsít.⁸⁷ Az ő esetében azonban közeli halála az ügyet levette a napirendről.

A sorozatos támadások miatt Majláth Gusztáv, gyulafehérvári püspök szükségesnek tartotta, hogy a szenátus ülésén tiltakozzon az irredentizmus vádjai ellen, amely őt és az erdélyi katolikusságot érte. Különösen nehezményezte számos vád nevetségessé voltát, mint például azt, hogy az úgynevezett „Bocskai

82 U.o. 1923. III. 18. 5.

83 U.o. 1923. IV. 5. 5.

84 Temesvári Hírlap, 1923. III. 22. 2.

85 Telegraful Român, 1923. II. 10/23. 1.

86 Indreptarea, 1923. III. 10. 3.

87 Lupta, 1923. III. 10. 2.

sapka” – amelyet különben az illetékes minisztérium hivatalosan is engedélyezett a diákok számára – irredenta jellegű lenne.⁸⁸

Végül 1923. március végén sor kerülhetett Glattfelder Gyula püspök távozására. Hívei sajnálatát hűen fejezte ki az „Egyházi Szemle” vezércikke „Csanádi” aláírással. A cikkíró rámutatott arra, hogy „egy nagy országrész katolikusai, egy ország sok-sok nemes gondolkodású polgára búcsúzik a távozótól és kíséri el a hála, tisztelet és szeretet alakjában a határokon túlra”. Távozása országos esemény, mivel az egész romániai katolicizmus hivatott képviselője volt.⁸⁹

A sajtó beszámolt a búcsú körülményeiről is.⁹⁰ A „Temesvári Hírlap” tudósított arról az érzékeny búcsúról, melyet Glattfelder vett az egyházmegye 200 egybegyűlt papjától, akiknek nevében Kayser Lajos kanonok szólott. Ugyanazon lap részletesen ismertette utolsó intézkedéseit is. Így Szentkláray Jenőt, nagyprépostot, a kiváló történést a plébánosokat és hittanárokat vizsgáló bizottság elnökévé, Blaskovits Ferenc preláthus-kanonokot és Kapi Lajos prépostkanonokot a Szentszék elnökévé, illetve helyettesévé nevezte ki. Magyar Pál apátkanonokot megerősítette a szeminárium rektori tisztségében.⁹¹ Némi késéssel beszámolt a fentiekről az „Egyházi Szemle” és a „Nàdejdea” is.

Távozásának reggelén három diakónust pappá szentelt, majd „híveinek nagy fájdalmára” Aradon keresztül Magyarországra utazott.⁹²

Glattfelder Gyula püspök távozása azonban nem jelentette a kedélyek lecsillapodását. A bukaresti „Indreptarea” és a „Dimineata” hírt adtak arról, hogy újra napirendre került a szenátusban tevékenysége, büntető intézkedések igényével párosulva. Kormányzati oldalról azonban lehetetlennek nyilvánították a követeléseket, hivatkozva távozására. Felismerték, hogy a túlfűtött kedélyek hatása alatt immár távollétében lefolytatott per semmiféle gyakorlati célt már nem szolgálhat, csupán a bel- és külpolitikai helyzetet bonyolítaná.⁹³

Az „Universul” vissza-visszatért Glattfelder püspökre, főképpen magyarországi fogadtatását bírálta nem éppen protokolaris hangnemben. Különösen kiemelte, hogy „a magyar ügy mártírjaként üdvözölték”.⁹⁴

A következőkben több lap az utód követendő magatartását feszegette. Az „Universul” máris kifogásolta Pacha Ágoston apostoli kormányzó első pásztorlevelét, hangsúlyozván: „Ez a püspökség a vallásos hit helyett a gyűlölet és a revans hitét terjeszti”. Különösen szemet szúrt a cikkírónak a Szent Gellért alapította egyházmegye 900 éves múltjának említése, illetve évfordulójának ünneplési terve.⁹⁵

88 Indreptarea 1923. III 10, 2-3., Temesvári Hírlap, 1923. III. 10, 2.

89 Egyházi Szemle, 1923 március, 49-50.

90 A helyi magyar és német nyelvű lapok részletesebb közleményeket jelentettek meg.

91 Temesvári Hírlap, 1923. III. 8, 3, III. 16, 3.

92 Egyházi Szemle, 1923. április, 96; Nàdejdea, 1923. III. 28, 4.

93 Indreptarea, 1923. III. 15, 3; Dimineata, 1923. III. 15, 3.

94 Universul, 1923. IV. 5, 5.

95 U.o. 1923. III. 26, 3.

Pacha Ágoston apostoli kormányzósága, majd püspöki kinevezése (1930) valóban új korszakot nyitott az egyházmegye történetében, azonban elődjétől eltérő vonalvezetése már nem tartozik e tanulmány tárgyköréhez.

JÓZSEF BÉLTEKY

PRESS REPERCUSSIONS FROM THE LAST YEARS OF THE ACTIVITY OF GYULA GLATTFELDER AS BISHOP OF TEMESVÁR

The aim of this paper is to give a survey of press articles not easily accessible, scattered in various sources, and published in newspapers representing various tendencies and orientation. To help the reader form an opinion of the contemporary situation, the author is examining the shift in the relations of the religious denominations and the intricacies of the political conflicts. On 4 July 1920, as a result of the Versailles Treaty, the diocese of Csanád was divided between three countries, Roumania, Yugoslavia and Hungary. All the same, the episcopal see of the Hungarian Bishop remained where it had been before, in Temesvar (Roumania), and the Bishop continued to reside there, trying to carry on business as usual. Though the contemporary press published opinions that were well-disposed towards the Roman Catholic Church at the beginning, the tone of the Romanian press, irrespective of party loyalties, was influenced by a fear from territorial revision. Moreover, a repugnance to submit to an ecclesiastical supremacy and jurisdiction the centre of which was based outside the territory of the Romanian State went back far in time. There was a similar prejudice against allowing Romanian ecclesiastical authorities to act outside Roumania.

Under these conditions, the activity of the Bishop of Temesvár, Gyula Glattfelder was focussed on conserving and running the ecclesiastical and educational institutions of the Hungarian minority. Being aware of the dangers of the situation, the Bishop responded to the political and ideological challenges of his age by an extensive organizational activity. In addition to taking charge of the charitable work of the Bishophric of Csanád, he also took pains to do his civic duty, deriving from the new situation. The Bishop was absent from all official events and manifestations, mainly because of his standing in the protocol. The crowning of King Ferdinand of Roumania (1914-1927) in Gyulafehérvár (Alba Iulia), an ecclesiastical as well as an official and political event (in 1922), was a case in point. The Romanian press paid considerable attention to the attitude of the Catholic Church towards the coronation, and first it was declared that "there is no reason for mistrusting" the local Catholic clergy. The situation, however, was deteriorating fast, and from 1923 on, a campaign was actually launched against the Roman Catholic Bishop of Temesvár. (The first signs of the coming campaign could be detected in the Romanian press as early as 1920.) In the press of Temesvár and Bucharest Bishop Glattfelder was presented as an agent of the Hungarian Regent, Horthy, and he was accused of disseminating and propagating irredentism (i.e. revisionism) among the Hungarian minority. The members of the journalistic profession put their accusations before the Council of Ministers and the Senate; they denounced the Bishop on several counts: his negative attitude to taking the oath of allegiance to the King of Roumania and to the question of advowson (the right of presenting nominees to vacant Church benefices), his support for the continuing cult of the Hungarian saints and his efforts to promote Hungarian culture. As a part of this campaign, the Romanian press considered the Bishop's behaviour on the King's birthday and his firm stand on the question of the Piarist seminary as indicative of irredentism. The land question, which seriously affected the financial situation of the diocese, was interpreted by the press as a social confrontation between nationalities. On top of it all, the attitude of the German minority in the Bánát towards the Bishop was divided, and the radical wing was taking its inspiration more and more from Orendi-Homenau and turned against the Bishop, too. An article, signed by a Roman Catholic priest, criticized the atmosphere prevailing in the Seminary of Temesvár and accused the teaching staff of Hungarian sympathies, i.e. pro-Hungarian political tendencies and was causing quite a stir. The purpose of the author and his criticism was to advocate a diocese under German influence, headed by a Bishop of German

nationality. In this heated atmosphere, as the tension was mounting around Bishop Glattfelder, the news of his leaving the episcopal see was unexpectedly published in the press. Some newspapers expressed the opinion that with Bishop Glattfelder's departure it was not so much a head of the Church who was to leave Temesvár as a politician, or rather, a head of the Church whose clerical activity showed strong political bias and inspiration. Still, Gyula Glattfelder's departure raised complex issues, and despite the efforts of all the parties concerned in responsible quarters, it led to further complications. The attitude of the Romanian government differed in its tone from the heated reaction of the press, they took pains to act with restraint. Still, the Bishop's pastoral letter in which he had taken leave of his flock gave rise to renewed attacks in the press. As it was obvious to government circles that press manifestations and the measures stemming from the local prefect's narrow-mindedness would do more harm than good by overstepping the mark and that, anyway, their aim had already been achieved, the highest circles tried to moderate the tone of the attack, especially in the press, by instructions from above. Bishop Glattfelder could leave the country at the end of March 1923; however, his departure did not bring calm. The attacks were henceforth directed against his successor, Ágoston Pacha.

PUSZTAI GABRIELLA

KIMARADT GENERÁCIÓK

Közelítési lehetőségek az egyházi iskolák utóbbi 50 éves történetéhez

Magyarországon 1996-ban ünnepeljük a hazai egyházi iskoláztatás és egyben a magyar közoktatás ezeréves évfordulóját. Részben ennek jegyében, részben már az előző években számos összefoglaló tanulmány és dokumentumközlés jelent meg az egyházi iskolák utóbbi félévszázados történetével kapcsolatban, de a társadalomtörténetbe és a helyi politikatörténetbe ágyazott kutatások még a kezdeteknél tartanak.¹

A fellendülő kutatások között központi jelentősége van annak a társadalomtörténeti, szociológiai megközelítésnek, amely a katolikus iskolák évkönyveinek gazdag forrásértékére hívja fel a figyelmet. Ezek felhasználásával készült az a figyelemre méltó tanulmány, amely az egyházi iskolák tanulólétszámát, az onnan lemorzsolódó illetve a felsőoktatásba bejutók arányát és ennek a politikai környezethez való viszonyát vizsgálta². Jelen munkámban a tanulók szüleinek foglalkozására vonatkozó adatait rögzítő anyakönyvek és iskolai évkönyvek rendkívüli információgazdagságára építetek. Emellett vizsgálataimnak az is lényeges tanulsága, hogy a fent említett adatsorok szembesítése az iskola hajdani tanáraival és az öregdiákokkal készített interjúkkal igazán plasztikus képhez segít bennünket egy iskola társadalmi háttérérl. Az alábbiak jól illusztrálják az ebben a szeriális kutatásban rejlő sokrétű lehetőségeket.

1. A REND ÉS ISKOLÁJA

Előadásom bevezetőjeként a választott iskoláról és az azt fenntartó rend történetéről szólok néhány szót. A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek Kongregációja (School Sisters of Notre Dame, rövidítése SSND) bajor eredetű tanítórend, amely a katolikus leánynevelés céljából jött létre elsősorban a hátrányos helyzetű gyermekekről való gondoskodást vállalva³.

1 Mészáros István: ...kimaradt tananyag... Diktatúra és az egyház 1945–1956. Budapest, 1993.

2 Drahos Péter: Katolikus iskolák az államosítások után. *Educatio*, 1992./1. 46–64.

3 „Az iskolanővérek előnyben részesítik a szegény gyermekeket, akár anyagiakban, akár képességekben vagy jóakarásban legyenek szegének.” – idézi a rendalapító Gerhardinger Karolinát Géczy Mária Immaculata A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek rendjének története és nevelési rendszere című munkájában. Szeged, 1941. 36.

Németországon kívül elsősorban a közép-kelet-európai és amerikai németiség körében vált népszerűvé, de német nemzeti jellege néhány évtized alatt elhalványult. Magyarországra 1858-ban települtek a dél-erdélyi Temesvárra, ahol első anyaházukat nyitották. 1920-ra a magyar rendtartomány már 32 házból állt, amelyből a trianoni béke következtében csak 10 maradt. Az új anyaház Szeged lett, s az utolsó békeévből, 1940-ben 22 rendházban 304 iskolanővér és 57 jelölt élt, 5981 növendéket tanítottak.⁴

A magyar rendtartomány egyik legnagyobb és legfontosabb háza a debreceni Svetits Intézet, melyet 1896-ban alapítottak a krajnai származású debreceni kereskedő, Svetits Mátyás és felesége, Kojanitz Anna által végrendeletükben felajánlott vagyonból. Az Intézetben az idők során számos iskolatípus működött, melyek közül a 2. világháború idejére 5 állandósult: elemi iskola (1897-től), tanítóképző (1898-tól), polgári leányiskola (1901-től), leánygimnázium (1926-tól) és ipari középiskola (1940-től).⁵

2. ÚJRAKEZDÉSTŐL ÚJRAKEZDÉSIG

Az Intézet 1944. tavaszáig zavartalanul működött, majd 1944. április 1-től október közepéig német katonai kórházzá alakították át. A szovjet hadsereg bevonulása után a Svetits újra katonai kórház lett, s csak 1946. áprilisban kapták vissza az iskolanővérek a teljesen kifosztott épületet. Addig az intézmény minden tagozata a város különböző pontjain működött rendkívül mostoha viszonyok között, míg másfél év hányódás után ismét beköltözhettek a romos és szeméttel teli Intézetbe. A visszatérők hitték, hogy a háborús viszontagságok és az otthonlanság végeztével újra felvirágoztathatják az éppen 50 éves Svetitset, de ebbe ismét beleszólt a politika.

Az ún. népi demokrácia időszakában zajló politikai és egyházpolitikai küzdelmek egyik kiemelt fontosságú terepe az egyházi iskolák és a vallásos nevelés ügye volt, hiszen az ifjúság ideológiai megnyerése itt dőlt el. Debrecenben már az 1944–45-ös tanévben, a Révész püspök vezetésével működő ideiglenes tankerületi főigazgatói hivatalban kihozták az eszmei ellentétek, mikor először vetődött fel a lenini nevelési elvek bevitele az oktatásba. 1945 és 1948 között a városi testületekben, a politikai, társadalmi, szakmai szervezetekben és a helyi kommunista sajtóban igen gyakoriak a Svetits elleni kihozások (természetesen a debreceni piarista főgimnázium és a két református gimnázium is a támadások keresztjében állt)⁶.

A „pedagógiai nagytakarítás” a tankönyveket és a tananyagot is érintette. Nagy nyomás nehezedett az egyházi iskolák tanáira. Mindezek hatottak a Svetits tantestületében is, amelyben ekkor nagy számban oktattak világiak

4 Géczy Mária Immaculata i. m. 49–50.

5 u.o. 65.

6 „Hóman szellemében tanítanak a debreceni iskolákban.” Néplap, 1946. 03.14. 3.; Pedagógiai nagytakarítás Néplap, 1946. 04.07. 5.; Ellenőrizzék szigorúan a katolikus iskolákat! Néplap, 1946. 05. 10.2.; A demokrácia jóindulatát ne rosszindulattal viszonozza a katolikus egyház. Néplap, 1947. 06.05. 3. stb.

(legtöbben az 1945–46-os tanévben, mikor 7 iskolanővér mellett 16 civil tanított a gimnáziumban). Közülük néhányan az új hatalom mellé állva szembefordultak az iskolával, másokat a B-listázások söpörtek ki, majd 1950-től mindössze 2 világi tanár maradt a gimnáziumban, akkor 12 iskolanővér mellett. (A világiak száma lényegesen csak az 1980-as évektől emelkedett újra.)⁷

Mindezen csatározások között azonban dolgozott az Intézet. A tanügyi reformok átalakították az iskolaszervezetet: az elemi és a polgári iskola megszűnt, ezekből és a nyolc osztályos gimnázium alsó négy osztályából általános iskola szerveződött, a négy évfolyamos gimnázium humán és reál tagozatra bomlott.

1948. tavaszán, miután a kommunisták és a velük szövetséges politikai erők a hatalom birtokába kerültek, erőteljes kampány keretében néhány hónap alatt végrehajtották az egyházi iskolák államosítását. Május közepén a püspöki kar tiltakozásra felszólító körlevelének megfelelően a Svetitsben is forró hangulatú szülői értekezleten utasították vissza az egybegyűlteket a készülő törvényt, de az eseménynek csupán rendőri és helyi politikai következményei lettek.⁸ Június 16-án az országgyűlés elfogadta „a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba vétele tárgyában” hozott 1948./33. törvényt, amely minden ellenszolgáltatás nélkül elvette az egyháztól iskoláit. A Svetitsben még aznap megjelentek a városi tisztviselők leltárba venni az Intézet teljes állományát és felszerelését. Az igazgató nyugdíjazását kérte, az iskolanővérek a felajánlott állami szolgálatbalépést egyöntetűen visszautasították. (Erre a püspöki kar utasította a szerzetesstanárokat.) Utolsó kegyeleti kötelességként augusztus 15-én áthelyezték az alapító Svetits házaspár sírját a felszámolásra ítélt Szent Anna katolikus temetőből a köztemetőbe. Végül 1948. augusztus 27-én megtörtént a Svetits Intézet tagozatainak az átvétele.

1948–1950 között tovább durvult az államnak a katolikus egyház iránti magatartása. 1948. őszétől a tanítási lehetőségektől megfosztott, a rendháza visszakényszerített iskolanővérek leginkább kötésből, varrásból, fizikai munkából tartották fenn magukat (magánórákat sem adhattak), többen vidéki plébániákon kántori, sekrestyési feladatokat láttak el, a jelölteket hazaküldték.

1950. júniusában a magyarországi szerzetesrendek tagjait a hatóságok internálták, az iskolanővérek mindenüktől megfosztva egy kis észak-magyarországi faluba, Ludányhalásziba kerültek, majd augusztus elején az összes női szerzetesrend táboraiban lévő tagjait a zirci ciszter apátságba szállították. Augusztus végétől civilbe öltözve, a rendből való kilépést aláírva elhagyhatták Zircet. (Az aláírásra a tartományfőnöknő adott utasítást, mivel ez egyházbjogi szempontból úgysem jelent semmit.)

1950. augusztus 30-án létrejött a Magyar Népköztársaság kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar között az állam és egyház viszonyát szabályozó, oktrojált megegyezés, amely tartalmazta az állam hozzájárulását nyolc katoli-

7 A Svetits Katolikus Gimnázium évkönyvei

8 A demokrácia ellen lázították a szülőket a Svetits Intézetben. Néplap, 1948. 06. 21. 5.; Az éberség és az éberség hiánya. Néplap, 1950.04.13. 4.; Mellau Márton: A Svetits Katolikus Leánynevelő Intézet félszázados története 1896–1948. II. kötet 148.

kus egyházi iskola (6 fiú- és 2 leánygimnázium) visszaadásához és „a tanítás ellátására szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend”⁹ működéséhez. Az egyházi tárgyalófél eredetileg nem kért vissza iskolákat, a szerzetesrendek sem kívánták elvállalni ezt a feladatot, hiszen nem látták biztosítva sem a feltételeket, sem az intézmények jövőjét. A két leányiskola közül az egyik a Svetits lett, melyet az egyházi küldöttség a nyári tárgyalásokon az első helyen javasolt, az állami hozzájárulást pedig az is magyarázhatja, hogy a „kálvinista Rómában” kevésbé tűnt veszélyesnek egy katolikus iskola. Ugyanilyen okból a katolikus szellemiségű Szegeden, a rend eddigi központjának visszaadása szóba se jöhetett. A másik iskola Budapesten az Isteni Szeretet Leányai nevű, feloszlott rend épületében kapott helyet.

A régi-új katolikus iskoláknak ellenséges politikai közegben, számos korlátozás között lehetett csak dolgozniuk. Tanáraik és diákjaik számát egyaránt korlátozták, évfolyamonként egy humán és egy reál osztályt indíthattak 40–40 tanulóval, állami segínyt iskolánként 16 tanári státusra kaptak. Az állami tanterveket és tankönyveket kellett használniuk, az állami ünnepeket ünnepelniük. Tanáraiknak ugyanolyan esküt kellett tenniük a Magyar Népköztársaságra és az alkotmányra, mint a papoknak. Államilag ellenőrzött külön jegyzeteket elvben készíthettek volna a tankönyvek szellemétől eltérő katolikus álláspont kifejtésére, de ezt a hittan jegyzeteken kívül sem a Svetitsben, sem máshol nem tették. A Svetits 1950. szeptember 18-án 14 tanárral és 126 tanulóval indult érdekes módon két reál és egy humán osztállyal, a további tanévekben már csak az előírt két osztályal, a létszám az 1955–56-os tanévre 18 tanárt és 274 diákot számlált.¹⁰

3. ISKOLA ÉS TÁRSADALOM

Dolgozatom további részében arra a kérdésre keresek választ, hogy az 1950-től újrainduló négyosztályos leánygimnázium iránt milyen társadalmi rétegek érdeklődtek, milyen indíttatásból küldték gyermekeiket az intézménybe, és mennyiben jelentett ez változást az ezt megelőző mintegy másfél évtized tanulóinak társadalmi háttéréhez képest. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy vajon kitapintható-e bizonyos folyamatosság az iskola iránt érdeklődők társadalmi háttérét tekintve, ezért a háború utáni és az ötvenes évek adatait a háború előtti négy tanév adataival vetettem össze. Jól hasznosíthattam az ötvenes évek első felének anyakönyveiben¹¹ fellelhető azon adatokat, amelyek a semmitmondó, sematikus „két osztály egy réteg” modell mellett megadták a szülők 1945 előtti foglalkozását, amely összevetve az ötvenes évekbeli társadalmi besorolásokkal és foglalkozásokkal hitelesebben tájékoztat helyzetükről. A kutató számára sajnálatos, hogy 1950-ig ezt nem tartották nyilván, ezért az

9 Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Dokumentumok. Budapest, 1990. 318.

10 Erdős István: A Svetits Intézet története 1944–1956. Kézirat, Svetits Katolikus Elemi Iskola és Gimnázium Irattár

11 Anyakönyvek 1945–1956., Svetits Katolikus Elemi Iskola és Gimnázium Irattár

1945–48 közötti adatsorban az akkori foglalkozást közöltem, s nem tudtam ezt összevetni a szülőknek a társadalmi átrétegződést megelőző státusával. Valószínűleg ez magyarázza, hogy bizonyos foglalkozási ágak képviselőinek száma táblázatunkban ekkor áll a mélyponton. (középbirtokos, nagyvállalkozó, katonatiszt stb.) (1. táblázat)

1. táblázat

A Svetits Leánygimnáziumban tanulók szüleinek foglalkozása %-ban

Tanévek	1936–1940.	1945–1948.	1950–1956.
őstermelés			
nagybirtokos	-	-	-
középbirtokos és bérlő	4,06	0,68	3,018,
kisbirtokos és bérlő	0,98	7,23	25,69
gazdasági tisztviselő	2,34	2,05	1,27
gazdasági munkás és cseléd	-	0,68	0,95
bányászat és ipar			
nagyiparos	1,75	-	1,16
önálló kisiparos	4,15	14,44	9,025
tisztviselő	-	2,85	1,06
egyéb alkalmazott	-	3,4	3,68
kereskedelem és közlekedés			
nagykereskedő	1,4	-	2,77
kiskereskedő	7,68	5,04	5,71
tisztviselő	3,72	4,46	1,04
egyéb alkalmazott	10,73	7,16	2,25
közszolgálat, szabadfoglalkozás			
köztisztviselő	15,02	12,45	5,93
pap, tanár, tanító	10,813	4,9	8,68
más értelmiségi	18,27	12,75	14,15
katona- és csendőrtiszt	4,62	2,21	6,45
katona- és csendőr altiszt	2,81	-	6,62
polgári altiszt	2,84	-	0,53
egyéb foglalkozások			
nyugdíjas tisztviselő	6,84	6,36	-
nyugdíjas katonatiszt	-	0,68	1,21
nyugdíjas katonai altiszt	-	0,68	-
nyugdíjas polgári altiszt	-	0,68	-
tőkés, járadékos	1,38	-	-
egyéb, ismeretlen	-	7,9	1,04

Ennek alapján egyértelmű, hogy a diákutánpótlás legállandóbb és folyamatosan jelentős forrása 1948-ig a középosztály volt, tehát a vidéki közigazgatás tisztviselőinek és az értelmiségi pályák képviselőinek gyermekei. 1950 után az iskola mellett kitartó volt köztisztviselők aránya csökkent, ezeknek jórésze az adatok szerint többé-kevésbé deklasszálódott (2. táblázat).

2. táblázat

Az 1945. előtt köztisztviselő szülők 1950. utáni foglalkozási helyzete %-ban.

változatlanul állásában maradt	39,28
köztisztviselő maradt, de lefokozva	17,85
földműves	10,71
segédmunkás	10,71
alkalmi munkás	7,14
meghalt	14,28

Ez arra enged következtetni, hogy az új rendszerbe beilleszkedő volt köztisztviselők igyekeztek igazodni az új elvárásokhoz. Az értelmiségiek (pap, tanár, tanító, ügyvéd, orvos, állatorvos, mérnök stb.) a negyvenes évek erősebb visszaesése után az ötvenes években újra szívesen fordulnak az iskolához, noha foglalkozásuk többnyire folyamatosságot mutat, kivéve a volt tanárokat és tanítókat, akiknek 60%-a más pályára kényszerült. (3. táblázat)

3. táblázat

Az 1945. előtt tanár vagy tanító szülők 1950. utáni foglalkozási helyzete %-ban

foglalkozása változatlan	40
szakmunkás	20
segédmunkás	20
alkalmi munkás	10
egyéb	10

A volt középosztály foglalkozási csoportjai közül az ötvenes években csak a katoná- és csendőrtisztek száma emelkedik, ez annak tulajdonítható, hogy ikszesnek bélyegezve nem is gondolhattak állami gimnáziumi továbbtanulásra, hiszen az X kategória a politikailag megbízhatatlanok és „osztályellenségek” jelölése a korban. Ez a réteg deklasszálódott a legnagyobb mértékben (4. táblázat). A volt tiszt szülők rangja a hadnagytól az alezredesig terjedt, új foglalkozásuk pedig többnyire alkalmi vagy más munkás lett. A háború is az itteni diákok szülei közül leginkább a tisztikart tizedelte meg.

4. táblázat

Az 1945. előtt katonatiszt szülők 1950. utáni foglalkozási helyzete %-ban

tisztviselő	15,15
szakmunkás	15,15
segédmunkás	18,18
alkalmi munkás	21,21
földműves	6,06
100%-os rokkant	6,06
hadifogoly	6,06
eltűnt vagy meghalt	12,12

A középosztály mellett az iskola tanulóinak jelentős része a harmincas évektől városi alsóközéposztályi, kispolgári családból származik (önálló kisvállalkozó, kereskedelmi és közlekedési alkalmazott, altiszt). E társadalmi réteg összességében hasonló mértékben van jelen az iskolában a negyvenes-ötvenes években is, de egyes csoportjaik aránya változik, pl. a kisiparosok és katonacsendőr altisztek száma nő (utóbbiaknál ugyanolyan okból, mint a tiszteknél). A hajdani altisztek jobb esetben abba a paraszti sorba kerültek vissza – természetesen a politikailag megbízhatatlan bélyeggel súlyosbítva – ahonnan a háború előtt a társadalmi felemelkedés ambíciójától ösztönözve elindultak. (5. táblázat)

5. táblázat

Az 1945. előtt katona- vagy csendőr altiszt szülők foglalkozása 1950. után %-ban

földműves	46,87
segédmunkás	34,37
alkalmi munkás	15,62
MÁV pályamunkás	3,12

A vidéki társadalom felső rétegeit alkotó földbirtokosok és nagypolgárok gyermekei összességében csekély számban szerepelnek a harmincas években a tanulók között, ami az iskolánöverek nevelési profiljából is adódik. Nagybirtokosgyerekekkel a statisztikában egyáltalán nem találkozunk, a középbirtokosok aránya a harmincas és az ötvenes évek között majdnem azonos, de az interjúk azt a gyanút ébresztették, hogy a számadatok talán nem egészen ugyanazt a réteget takarják. „...volt köztük grófnő, nem egy, a kitelepítésből visszajöve... Egymás között ilyen ezoterikus beszélgetések folytak, hogy »amikor a kesztyűs vizitre jött a tábornok úr...« Aztán nálunk nem volt fehér kesztyűs, bóbítás szobalány... Rettenetesen imponált nekem, hogy operapályára, meg az, hogy elmondták, hogy »mikor Bécsben laktunk, akkor ilyen volt

a postaláda...« ...meg hogy lovagoltak...»¹² – emlékezett vissza e csoportra egy akkori diák. Ez az életforma inkább a nagybirtokosságra vagy az azzal érintkező felső középbirtokosi rétegre jellemző. A további interjúanyag összegyűjtésében és feldolgozásában látom azt a lehetőséget, hogy ezt a kérdést pontosítsuk. A nagykereskedő családok lányainak száma a harmincas évekhez képest kétszeresére nő, ami a tanulólétszámban így sem jelentős, de mutatja megszorult helyzetüket. Minden bizonnyal a debreceni és a környékbeli gazdaság ágazati jellegével magyarázható az ipari és bányászati szektor nagyvállalkozóinak majdnem teljes hiánya.

A harmincas években, sőt még a háború után is feltűnő a parasztgyerekek alacsony száma, amelynek okait a művelődéstörténeti és társadalomtörténeti kutatások leírták (hátrányos lakóhelyi és anyagi helyzet, kérdéses mobilizációs perspektíva, más munkarend, életmód és eszmények). Már 1945 után rohamosan nő a számuk, 1950-től pedig ők adják a diákság derékhatát. Ennek tényezői a következők: egyrészt az az országos tendencia, hogy a paraszti származásúak közoktatásban való részvétele növekedett, másrészt a parasztságnak a hagyományosabb értékekhez, a vallásossághoz való kötődése magyarázza a konkrét iskolaválasztást. Emellett az anyakönyvi adatok (1. táblázat) alapján nyilvánvaló, hogy ezt a paraszti származású tömeg jelentős részét ebben az iskolában az ötvenes években a zömmel kuláknak minősített, ezért hátrányos helyzetű birtokos parasztság adja, nem az agrárproletariátus. E gyerekek számára a tanulás maradt az egyetlen mobilizációs remény.

Az ötvenes évekről szólva nem kerülhető el a korabeli társadalmi kategorizálás vizsgálata sem. Az 1950–51-es tanévben munkás, paraszt és egyéb kategóriák szerepelnek. Jellemző, hogy ilyen alapon a tanulók 60%-a egyéb származású, tehát az iskola a „másodosztályú állampolgárok” gyűjtőhelye volt. A későbbiekben tovább bontották a kategóriarendszert, az 1951–52-es tanévben megjelent az X kategória, majd az egyébtől különválasztották az értelmiséget is. Az értelmiségi, egyéb és X kategóriák összege 1953–56. között átlagban közelíti a 80%-ot. Az 1953. utáni növekedésnek politikai okai vannak: az ebben az évben megalakult Nagy Imre-kormány július 26-án közzétett 1034/1953. határozatában megszüntette az internálást és a kitelepítést, a kitelepített családok hazatérhettek, s ezzel csak tovább emelkedett azok száma, akik nemkívánatos személyek voltak az állami gimnáziumokban. (6. táblázat)

12 Az interjúkat 1996. tavaszán, nyarán készítette a szerző.

6. táblázat

Az elsős tanulók származási kategóriái 1950. és 1955. között %-ban

Tanév/ Kategória	1950/1	1951/2	1952/3	1953/4	1954/5	1955/6
munkás	13,5	6	5	1	2,5	7,5
paraszt	28	24	26,5	20	25	7,5
értelmiségi	–	–	19	21	24	29,5
egyéb	60	59	21,5	23,5	31	26
X	–	10	28	34,5	17,5	29,5

Az X kategóriába sorolás többségében a szülő korábbi társadalmi helyzetének, foglalkozásának egyenes következménye volt (pl. katonák, csendőrök, földbirtokosok stb.), más esetekben viszont politikai magatartás, szerepvállalás megtorlása (7. táblázat).

7. táblázat

Az X kategóriába sorolt szülők 1945 előtti foglalkozása %-ban

Tanév/ Foglalkozás	1951/2	1952/3	1953/4	1954/5	1955/6
katonák és csendőrtisztek v. altisztek	75	65,21	64,28	50	58,33
földbirtokosok, bérlők	25	8,69	10,71	7,14	25
kereskedők	–	–	10,71	–	8,32
malomtulajdonosok	–	8,69	–	–	4,16
földművesek	–	13,04	14,28	42,85	–
ügyvédek	–	–	–	–	4,16

Megállapíthatjuk tehát, hogy a harmincas években az iskola a művelt, érték-konzervatív középosztály és a középosztályba éppen a tanulás révén bekerülni vágyó városi alsó-középosztály iskolája volt. Mint a fentiekben láttuk, ez a társadalmi bázis az ötvenes évekre nagymértékben kiszélesedett. Ugyanakkor ezek közös vonása volt, hogy ekkorra marginális helyzetűvé váltak. Ide adták gyermekeiket mindazok, akiket a totalitárius rendszer lehetetlenné tett, illetve azok, akik gyermekeik iskoláztatása terén sem kívántak együttműködni a rezsimmel. Egy 1953-tól az intézményben tanult adatközlő így foglalta ezt össze: „Örültek ezek a szülők, hogy a gyermekük iskolába jár és tanulhat... Ezek a szülők, ezek így vagy úgy, de a társadalom peremén éltek, ezek borzasztó hálásak voltak. Igazából az iskolának ez a néhány éve egy mentőakció volt, nem is vallási, hanem politikai értelemben.”

E társadalmi sokszínűség és a sokkoló politikai hangulat néha a diákok közötti feszültségek forrásává vált a szerzetes nővérek minden igyekezetével

ellenére. Példa erre egy öregdiák története, aki elmondta, hogy egy osztálytársak közötti veszekedés során a következő hangzott el: „Az egyik lány akkor ezt mondta: »Az én apám már akkor is úriember volt, amikor tied még szedegette a tetveket és handlé¹³ volt.« Jó megdöbbenő dolog volt az iskolán belül, és az apácák ügyet csináltak és kirúgták volna. A (sértett P. G.) lányt kérdezték meg, hogy most menjen vagy ne menjen. Dehogymenjen, hát érettségi előtt... mekkora sokk ez egy tizenhatéves leányzónak, akinek mellesleg az apja Auswitzban ott is maradt, tetejibe keresztényen, mert katolikus volt apja, anyja, az anyja nem is volt zsidó. Szóval az ilyesmire odafigyeltek, hogy ne bántsanak senkit.” Ezek azonban alapvetően elszigetelt jelenségek voltak, inkább az erős közösségi összetartó szellem jellemezte a diákságot, amely a mindannyiójukra nehezedő külső nyomásból is következett. „...mert annyira bennünk volt, hogy mi mások vagyunk, mindenki ellenünk van, nekünk ebben a világban így kell viselkedni...”

4. A KIMARADT NEMZEDÉKEK

Természetesen mindezeknek a folyamatoknak megvannak a máig ható következményei, hiszen az itt végzeteket lényegében a 70-es évek közepéig távol tartották az értelmiségi pályáktól, nem vették fel őket a felsőfokú oktatási intézményekbe. „Nem szereztek diplomát, vidéki orvos- állatorvosfeleségek lettek,...az érettségi találkozókon mindig van egy-két férj, aki megköszöni, hogy milyen remek asszonyokat neveltek nekünk.” Több forrásban fellelhető, hogy maguk a szerzetestanárok küszködnek azzal, hogy a 60-as években erősen beszűkült, és gyengült a gyerekanyaguk¹⁴, de más jellemezte az ezt megelőző időszakot. Egy ekkori diák visszaemlékezése szerint például: „Volt köztünk néhány nagyon tehetséges és nagyon tanulni akaró, igazából ez jelentette a húzóerőt, hogy addig csinálta és addig gyötörte, amíg meg nincs, amíg kész nincs. 56-ban ezek elmentek nyugatra, ott többnyire rátettek még egy-két évet, aztán elvégezték az egyetemet.”

A 80-as évek elejétől fogva a rendszeres vallásszociológiai felmérések tanúsága szerint Magyarországon az egyház tanítása szerint vallásosak alacsonyabb iskolai végzettségűek, anyagilag és erkölcsileg kevésbé megbecsült foglalkozásúak, kisebbségben vannak a közéletben, nem tudják képviselni saját érdekeiket, sőt elszigeteltek egymástól is.¹⁵ Ennek egyik magyarázatát természetesen ott kereshetjük, hogy ezek az emberek kényszerű vagy önkéntes iskolaválasztásukkal „hosszú időre megváltották a »társadalmi érvényesülésből való kirekesztettséghez való jogot«”¹⁶ Ők az ún. „kimaradt nemzedékek”, s

13 Jiddis szó, jelentése ószeres.

14 Oláh Ágnes M. Inez közlése. „Ahol elhatalmasodott a bűn, ott kiáradt a kegyelem” – Iskolánövérsek visszaemlékezései. Kézirat, Svetits Katolikus Elemi Iskola és Gimnázium Irattára, Debrecen

15 Tomka Miklós: Egyház és vallásosság a mai Magyarországon. Budapest, 1994.

16 Révay Edit: A megújuló egyház építővei. Vigilia, 1996/5. 347.

ez nem csupán az ő tragédiájuk, a tradíciókkal rendelkező középosztály hiánya megmutatkozik a 90-es évek felemás hazai polgárosodásában.

GABRIELLA PUSZTAI:

MISSING GENERATIONS. POSSIBLE APPROACHES TO WRITING THE HISTORY OF
ECCLESIASTICAL SCHOOLS DURING THE PAST FIFTY YEARS

This paper aims to disclose the truth about the history of ecclesiastical schools during the past fifty years, and has summed up the first results of a follow-up study. The material was drawn from the register of pupils and the annuals of the Svetits Institute, and from interviews with the sometime teachers and pupils of the school. Following a brief outline of the political events influencing the fortunes of the school during the 1940s and 1950s, the author examines the changes in the social background, in the social composition of the pupils. A convent school, based on the middle classes and the professionals, became, under the influence of the realignment of the power relations and its concomitant social processes, a gathering place for social strata persecuted for political reasons, whose children were excluded from state education and this led to the widening of the school's social background. The conclusion of the paper refers to the later life and career opportunities of the sometime pupils, and this establishes a connection between the paper and descriptions of present-day Hungarian society in terms of the sociology of religion.

II. JÁNOS PÁL PÁPA

MAGYARSÁG, KERESZTÉNYSÉG, KULTÚRA*

Elhangzott 1996. szeptember 14-én, a IV Nemzetközi Hungarológiai
Kongresszus résztvevőinek fogadásán, Castelgandolfóban.

Illustri Signori, Gentili Signore!

1. Con grande gioia vi rivolgo il mio cordiale saluto in occasione del Congresso Internazionale di Studi Ungheresi, che oggi felicemente si conclude. Appena una settimana fa ho compiuto la mia seconda visita in Ungheria, durante la quale ho potuto nuovamente toccare con mano la profonda penetrazione dei valori cristiani nella cultura di quel Popolo generoso, che ne ha tratto nel corso dei secoli ispirazione e alimento. Questo incontro risveglia, pertanto, in me emozioni intense e care.

Sono grato al Professor Peter Sarkozy per le gentili parole con cui, interpretando i sentimenti dei presenti, ha illustrato le finalità del Congresso.

2. Il popolo ungherese festeggia i millecento anni della Nazione ed il Millennio della fondazione del monastero di Pannonhalma. Ho avuto la gioia di passare una sera con i monaci della Arciabbazia cantando con loro i Vespri nella suggestiva cornice della splendida chiesa gotica, nella quale veramente «si respira la storia». Durante quei solenni *Vespri per il Millennio* pensavo con profonda commozione a tutti i religiosi che con il proprio lavoro apostolico e missionario fecero sì che la fede degli ungheresi si mantenesse e si confermasse nonostante tutte le vicissitudini delle diverse epoche.

Ho ricordato anche nella mia preghiera i religiosi che sette anni fa hanno nuovamente avviato la vita religiosa in Ungheria dopo quarant'anni di divieto. Chiedo al Signore che questo evento contribuisca efficacemente alla rinascita della Chiesa Cattolica in Ungheria nelle nuove circostanze. Ciascuna comunità religiosa nella sua viva tradizione conserva, arricchisce e dona ad altri i tesori della fede e dello spirito. Questo è avvenuto in Ungheria l'arco di mille anni. Possa il nuovo millennio conoscere *un'uguale fioritura di valori spirituali* per il bene del popolo magiaro!

Gli annunciatori della fede sono stati anche *diffusori di cultura intutta l'Europa*. Questo è avvenuto pure in Ungheria. L'insegnamento scolastico vi è stato iniziato dai monaci benedettini, inviati colà dalla Santa Sede, ed è stato

* Az eredeti szöveget az Osservatore Romano 1996. szeptember 15-i száma alapján közöljük.

sviluppato poi dagli Ordini religiosi che arrivarono nel Paese in periodi diversi, come pure da sacerdoti secolari. Diverse personalità di grande rilevanza per la storia ungherese hanno avuto la loro formazione in tali scuole. Tra le mura di quei luoghi di preghiera e di studio hanno assimilato i principi che il Santo Re Stefano aveva posto a spirituale fondamento della nascente Nazione.

3. *Gli ungheresi festeggiano quest'anno quegli inizi.* È doveroso tuttavia ricordare che il loro insediamento nel bacino dei Carpazi non avvenne senza soprusi e violenze. Fu merito del principe Géza e poi del re Santo Stefano l'aver aperto il cuore degli ungheresi ad accettare la fede cristiana e la cultura europea medievale in fioritura. Fu questa *la seconda vera nascita della Nazione*. Cristianesimo e cultura si trovarono così strettamente legati tra loro sin dagli albori dell'esistenza nazionale.

Il Paese ha attraversato molte e gravi prove esterne ed interne durante la sua storia ultra-millennaria. Ogni volta, tuttavia, che le strutture politiche e sociali, scosse da eventi drammatici, sembrarono vicine a crollare, comparvero sempre anime grandi, comparvero dei Santi i quali seppero indicare la strada ai loro compatrioti con la luce del Vangelo. Dopo Sant'Emérico, San Ladislao, Santa Margherita, Santa Elisabetta, anche nei secoli successivi ci furono persone che con la loro vita cristiana, il loro attaccamento eroico alla fede, la loro carica fraterna pronta al sacrificio seppero orientare e confermare gli ungheresi arricchendone allo stesso tempo la cultura.

4. Di essa voi siete stimati e impegnati studiosi. Ebbene, voi sapete che durante molti secoli il «santo» e il «profano» nella cultura ungherese – e non in essa soltanto – furono in stretto rapporto tra loro. Vorrei accennare, a questo proposito con gioia al fondatore dell'Università, Cardinal Péter Pázmány, uno dei maggiori maestri della lingua ungherese, il quale, in qualità di professore di teologia a Graz e poi di Arcivescovo di Esztergom, fece moltissimo per l'unità degli ungheresi. Volentieri rievoco altresì la figura di Ottokár Prohászka, già Vescovo di Székesfehérvár all'inizio del Novecento: egli non fu solo un grande pioniere del rinnovamento cattolico e del pensiero sociale ecclesiale, ma anche il promotore di un aggiornamento della lingua liturgica in opere che il Papa Pio XI di v. m. aveva in grande stima.

Come tacere poi di insigni personalità del recente passato, quali l'eroe della carità fraterna, László Batthyány-Strattmann, o quell'intrepido testimone della verità evangelica davanti al potere oppressivo ché fu il Cardinal Mindszenty? E che dire infine del pastore pronto a fare scudo del proprio corpo per salvaguardare anche col proprio sacrificio la vita delle pecorelle del suo gregge? Mi riferisco al Vescovo Vilmos Apor, davanti alla cui tomba ho potuto sostare in preghiera appena una settimana fa. Bastano questi pochi nomi per lasciare intravedere la moltitudine di eroi e di santi anonimi che con la testimonianza umile ma efficace della vita hanno reso più ricca l'umanità e la Chiesa.

5. Nel vostro congresso scientifico avete esaminato da diversi punti di vista i legami esistenti tra civiltà ungherese, e cristianesimo. La cultura ha un ruolo particolare nel cammino di formazione dell'uomo. La molteplicità e multiformità delle culture che si sono formate in epoche e in gruppi etnici diversi costituiscono la vera ricchezza dell'umanità. È perciò un errore considerare

con disprezzo o con ostilità le culture diverse dalla propria. Si annida, in un tale atteggiamento, *il germe di una nuova barbarie*, foriera di distruzione e di morte.

Bisogna invece lavorare per quel *processo di unificazione dell'umanità* che il profeta Isaia prevede ed auspicò annunciando il tempo in cui gli uomini avrebbero forgiato le loro spade in vomeri e le loro lance in falci, per camminare insieme nella luce del Signore (cfr Is 2,4-5). Questa comunità fraterna degli uomini, voluta da Dio, si potrà realizzare solo se ogni popolo recherà il contributo delle proprie tradizioni e della propria cultura. Vedo con gioia che si sono raccolti per questo Congresso studiosi di ben 38 Paesi. Il vostro convenire da Paesi e Continenti diversi per approfondire i valori passati e presenti della cultura cristiana ungherese assume un valore quasi simbolico: esso indica qual è la strada che conduce verso il futuro dell'Ungheria, dell'Europa e del mondo!

6. La mia recente visita in Ungheria si è svolta nel segno del motto: «Cristo è la nostra speranza». Sta davanti a noi un nuovo millennio. Sapranno i cristiani di oggi essere degni dei loro antenati e varcare la soglia del Duemilà tenendo alta la fiaccola della fede, ereditata dai padri?

Poche settimane fa la Conferenza Episcopale Ungherese ha pubblicato una lettera in cui vengono tracciate le grandi linee per costruire *un mondo più giusto e fraterno*. In essa i Vescovi toccano anche il tema della cultura, sottolineando la parte essenziale che questa ha nella vita dell'uomo in cammino verso la maturità piena. Nella cultura ungherese, sulla quale voi avete riflettuto in questi giorni, *un ruolo primario ha svolto la fede cristiana*, che ne ha anche assicurato i collegamenti con le altre culture del Continente. Volerne ignorare l'apporto significa precludersi la possibilità di entrare in contatto con l'anima profonda del popolo ungherese.

Non a caso il regime dittatoriale dei decenni scorsi non ha ostacolato soltanto le libertà personali, ma ha anche cercato di cancellare la conoscenza delle tradizioni della cultura cristiana mediante la reinterpretazione e la falsificazione del passato. Sono stati gli anni del cambiamento a mettere in luce come intere generazioni fossero cresciute ignorando la tradizione cristiana, e restando così prive di quei valori e di quegli ideali che in essa hanno fondamento. Proprio in questo deve essere ravvisato uno dei motivi dell'incertezza e della confusione di cui soffrono molti giovani di oggi. Occorre dare loro nuovamente prospettive di speranza. «Cristo è la nostra speranza!»

7. Possa anche l'impegno vostro, illustri studiosi dei vari aspetti della cultura ungherese, contribuire a questo ricupero di valori, da cui dipende il futuro della Nazione. Anche grazie al vostro aiuto l'amato popolo ungherese potrà affrontare le difficoltà del presente, così come gli avi seppero fare in tempi non meno difficili degli attuali.

Uno dei grandi poeti della letteratura ungherese, Bálint Balassi – che mi è caro anche perché fu in contatto con la mia patria – scrisse le sue bellissime canzoni religiose proprio durante gli anni del pericolo ottomano che minacciava la stessa esistenza della nazione ungherese. Ancora una volta, con l'aiuto di Dio e con il concorde impegno di tutti i suoi figli, l'Ungheria saprà superare le difficoltà che oggi ne ostacolano il cammino.

Con questo augurio, che affido all'intercessione della «Magna Domina Hungarorum» e del Santo Re Stefano, a tutti imparto la mia Benedizione.

* * *

Nagy örömmel és tiszta szívből köszöntöm Önöket, mint az éppen ma befejeződő Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus résztvevőit. Éppen egy hete fejeztem be második magyarországi látogatásomat, s újra megtapasztalhattam, hogy ennek a nemeslelkű népnek a kultúrájába milyen mélyen behatoltak a keresztény értékek, amelyek e népnek a századok folyamán ihletet és táplálékot adtak. Hálás vagyok Sárközy Péter professzor úrnak, aki a megjelentek nevében kifejtette a kongresszus célkitűzéseit.

A magyarság ebben az évben ünnepli az ország 1100. és a pannonhalmi monostor alapításának 1000. évfordulóját. Abban az örömben volt részem, hogy eltölthettem egy estét a Főapátság szerzeteseivel, velük énekelve a vesperást, a gótikus templom megragadó környezetében, amelyben valóban „a történelem lélegzete érezhető”. Az ezeréves évfordulón tartott ünnepélyes vesperáson megindultan gondoltam mindazon szerzetesekre, akik apostoli és térítő munkájukkal elérték, hogy a magyarok hite, dacolva a különböző korok viszonytagságaival, megmaradjon és megerősödjék. Imáimba foglaltam azokat a szerzeteseket is, akik negyven évi tiltás után, hét évvel ezelőtt kezdték újra a szerzeteséletet Magyarországon. Kérem az Urat, ez az esemény járuljon hozzá hatékonyan a magyar katolikus egyház újjászületéséhez az új körülmények között. Minden egyes szerzetesközösség élő hagyományban őrzi, gazdagítja és adja tovább a hitnek és a léleknek a kincseit. Így történt Magyarországon is ezer éven át. Az új évezred is ismerhesse meg a spirituális értékek virágzását a magyar nép javára!

A hit hirdetői egyúttal a *kultúra terjesztői* is voltak szerte Európában, így Magyarországon is. A magyar iskoláztatást a Szentszék által Magyarországra küldött bencés szerzetesek alapozták meg, s az országban megtelepedett szerzetesrendek és világi papok fejlesztették tovább. A magyar történelem számos kiváló személyisége tanult ezekben az iskolákban. Ezekben az imádságra és a tanulásra szentelt helyeken sajátították el azokat az elveket, amelyeket a szülő nemzet szellemi alapjává Szent István király tett.

A *magyarok ebben az esztendőben ünneplik honfoglalásukat*. Meg kell azonban említeni, hogy nem a Kárpát-medencébe történő letelepedésük változtatta meg pusztító és erőszakos életmódjukat. Géza fejedelemnek, majd Szent István királynak volt az érdeme, hogy megnyitotta a magyarok szívét a keresztény hit és a virágzó középkori európai kultúra befogadására. Ez volt a nemzet *második, valódi születése*. A kereszténység és a kultúra ilyen szoros összeköttetésben állt egymással a nemzeti lét hajnalától fogva.

Az ország sok és súlyos megpróbáltatást állt ki több mint ezeréves története folyamán. Minden alkalommal, amikor drámai események forgatták fel a politikai és társadalmi rendet, mindig feltűntek nagy lelkek, szentek, akik meg tudták mutatni honfitársaiknak az utat az Evangélium fényében. Szent Imre

és Szent László, Szent Margit és Szent Erzsébet után a későbbi századokban is mindig akadtak olyanok, akik keresztény életükkel, a hithez való hősies ragaszkodásukkal, áldozatos felebaráti szeretetükkel irányították és erősítették a magyarságot, és gazdagították a magyar kultúrát is.

Ennek a kultúrának megbecsült és áldozatos kutatói Önök. A magyar kultúrában – és nem csupán abban – évszázadok hosszú során egységet alkotott a „szent” és a „profán”. Örömmel utalok itt az egyetemalapító Pázmány Péter bíborosra, a magyar nyelv egyik legnagyobb mesterére, aki grazi teológiai tanárként, majd esztergomi érsekként oly sokat tett a magyarság egységéért. Szívesen idézem föl Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök alakját; ő nemcsak a huszadik századi katolikus megújulás és szociális gondolat legnagyobb úttörője volt, hanem a liturgikus nyelvet is megújította műveiben, amelyeket boldog emlékezetű elődöm, XI. Piusz is nagy örömmel üdvözölt.

De gondolhatunk a közelmúlt példaképeire is: a felebaráti szeretet hőisére, Batthyány-Strattmann Lászlóra, vagy Mindszenty bíborosra, aki az elnyomó hatalommal szemben az evangéliumi igazság rendíthetetlen tanúja volt. Vagy arra a pásztorra, aki saját testéből formált pajzsot, hogy még önmaga feláldozásával is megvédje juhait? Apor Vilmos püspökre gondolok, akinek sírja előtt állhattam imádkozva éppen egy héttel ezelőtt. Elég ezt a néhány nevet említenünk, hogy megláthassuk azon hősök és névtelen szentek sokaságát, akik életük alázatos, de hatékony tanúbizonyságával gazdagabbá tették az emberiséget és az egyházat.

Tudományos tanácskozásuk során sok oldalról közelítették meg a *magyar kereszténység és a kultúra kapcsolatait*. A kultúrának egészen különös szerepe van az ember formálódásának útján. A kultúrák sokrétűsége és sokszínűsége, amelyek különböző korszakokban és különböző etnikai csoportokban formálódtak ki, az emberiség valódi gazdagságát alkotja. Éppen ezért tévedés megvetéssel és ellenséges indulattal tekinteni azokra a kultúrákra, melyek különböznek a magunkétól. Az ilyen viselkedés *új barbárság magvát* veti el: a pusztítás és a halál előhírnöke.

Dolgoznunk kell tehát az *emberiség egyesítésének* megvalósulásáért, amelyet Izajás próféta megjósolt, hirdetvén azt az időt, amelyben az emberek ekevassá kovácsolják kardjaikat, lándzsáikat pedig sarlóvá, hogy együtt menjenek az Úr világosságába (vö. Iz 2,4–5.). Az embereknek e testvéri, Isten akarta közössége azonban csak akkor valósulhat meg, ha mindén nép hozzáteszi saját értékes hagyományait és kultúráját. Örömmel látom, hogy erre a kongresszusra harminchat országból gyűltek össze tudósok. Önök azért jöttek össze különböző országokból és kontinensekről, hogy a magyar keresztény kultúra múlt és jelen értékeit elmélyítsék, s ez jelképes értéket nyer: jelzi, melyik az az út, amely Magyarország, Európa és a világ jövője felé vezet!

Mostani magyarországi látogatásom mottója ez volt: „Reményünk Krisztus.” Előttünk áll egy új ezredév. A mai keresztények tudnak-e majd méltók lenni elődeikhez, és úgy átlépni a 2000. év küszöbét, hogy magasra emeljék a hitnek atyáiktól örökölt fáklyáját?

Néhány héttel ezelőtt adta ki a Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevelét, amelyben nagy vonalakban kifejti, hogyan kell egy *igazságosabb és testvéribb*

világot feléptíteni. Ebben a püspökök érintik a kultúra témáját is, hangsúlyozva, hogy ez lényeges szerepet játszik azoknak az embereknek az életében, akik úton vannak a teljes érettség felé. A magyar kultúrában, amelyről Önök ezekben a napokban tanácskoztak, elsődleges szerepet játszott a keresztény hit, s ez biztosította számára az összeköttetést a kontinens többi kultúrájával is. Ha nem akarnánk tudomást venni erről a hozzájárulásról, az azt jelentené hogy lehetetlenné tennénk a kapcsolatteremtést a magyar nép lelkének mély rétegével.

Az elmúlt évtizedek diktatórikus rendszere nem csupán a személyi szabadságot akadályozta, hanem törekedett arra is, hogy a keresztény kultúra hagyományainak megismerését eltörölje, mégpedig oly módon, hogy újraértelmezte és meghamisította a múltat. Csak a változás óta eltelt évek hozták napfényre: egész nemzedékek nőttek föl úgy, hogy nem is tudtak a keresztény hagyományról, és ily módon meg lettek fosztva azoktól az értékektől és eszményektől, amelyek abban gyökereznek. Éppen ez az egyik oka annak a bizonytalanságnak és zűrzavarnak, amelytől sok mai fiatal szenved. Itt az idő, hogy újra a remény távlatait adjuk nekik. „Reményünk Krisztus.”

Az Önök munkája is – az Önöké, akik a magyar kultúra különböző arculatainak tudós tanulmányozói – hozzájárulhat az értékek ezen visszaszerzéséhez amelytől a nemzet jövője függ. Hála az Önök segítségének is, hogy a szeretett magyar nép felveheti a küzdelmet a jelen nehézségeivel, amint őseik is megtudták ezt tenni, a jelenleginél egyáltalán nem könnyebb korokban.

A magyar irodalom egyik nagy költője, Balassi Bálint – aki azért is kedves nekem, mert kapcsolatban állt hazámmal – a maga gyönyörű vallásos énekeit pontosan a török veszedelem éveiben írta, amely a magyar nemzetnek pusztára fennmaradását is fenyegette. Isten segítségével és minden gyermekének egyetértő odaadásával Magyarország újra le fogja tudni győzni azokat a nehézségeket, amelyek ma akadályozzák előrehaladását.

Ezzel a jókívánsággal, melyet a „Magna Domina Hungarorum” és Szent István király közbenjárására bízok, adom Önökre áldásomat.*

* A jelen fordítás Szörényi László munkája. Köszönjük a Vigilia szíves hozzájárulását az ismételt közléshez.

PAUL POUPARD BÍBOROS, A KULTÚRA PÁPAI TANÁCSA
ELNÖKÉNEK MEGNYITÓ BESZÉDE*

IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus
Róma 1996. szeptember 9.

Monsieur le Président de la République de Hongrie,
Monsieur le Président de la République d'Italie,
Monsieur le Ministre de la Culture et de l'Education Hongroise,
Monsieur le Président de l'Académie Hongroise des Sciences
Messieurs les Ambassadeurs,
Mesdames et Messieurs

Au nom du Sain-Siège, je remercie de tout coeur Messieurs les Professeurs József Jankovics et Péter Sárközy et S. E. Monsieur József Bratinka, Ambassadeur de la République de Hongrie près le Saint-Siège, pour l'invitation, adressée au Cardinal Président le Conseil Pontifical de la Culture, à inaugurer ce matin le IVe Congrès International d'Etudes Hongroises.

Mon salut déférent va tout d'abord à S. E. Monsieur le Président de la République de Hongrie et à S. E. Monsieur le Président de la République d'Italie, ainsi qu'aux nombreux et illustres participants de diverses disciplines, qui honorent le Congrès de leur présence et l'enrichissent de leurs interventions.

Le lieu qui nous rassemble, la ville de Rome, patrie de tous les peuples, et le thème choisi «*La Civilisations Hongroise et le Christianisme*», sont particulièrement significatifs. Nous célébrons le 1100ème anniversaire de l'arrivée du Peuple Hongrois dans la conque des Carpates, au coeur de l'Europe Centrale, et le millénaire de la fondation de la première Abbaye Bénédictine en Hongrie: *Pannonhalma*. Hôte de la prestigieuse Université de Rome «*La Sapienza*», comment ne pas souligner toute l'importance et le rayonnement de la culture millénaire et la sagesse qui, en nous donnant de retrouver nos racines communes, nous préparent à faire du Nouveau Millénaire une ère nouvelle de paix et de prospérité pour tous les peuples?

L'Association Internationale d'Etudes Hongroises et le Centre Interuniversitaire des Etudes Hongroises d'Italie contribuent avec générosité à la réalisation de cette initiative. C'est l'Europe qui, par les diverses cultures qu'elle féconde, mais aussi dans la pleine conscience d'être un continent unique, crée un pont entre l'Occident et l'Orient, selon la magnifique expression du Saint-Père. Cette Europe respire, comme tout corps humain normalement constitué de ses deux poumons, dans la liberté enfin retrouvée et la solidarité à restaurer.

Notre Saint-Père le Pape Jean-Paul II vient tout juste de rentrer de son second Voyage Apostolique en terre Hongroise. Il a vécu des moments exaltants de foi et de culture. Le Saint-Père porte à ce pays une affection de

* Köszönetet mondunk dr. Bratinka József szentszéki nagykövetnek, aki az eredeti szöveget rendelkezésünkre bocsátotta.

prédilection, qui lui a fait rappeler combien sacrées et fécondes sont les souffrances qu'il a vécues au long des siècles.

De nos jours, les temps sont certes moins amers, la douleur s'est amoindrie, mais le Peuple Hongrois n'en oublie pas pour autant son histoire, et même, en raison de ses solides racines chrétiennes qui seront opportunément rappellées en ce Congrès, tous les Hongrois sont appelés à une responsabilité nouvelle, héritiers du passé, devant le présent, qui construit l'avenir.

Aussi, je forme mes vœux le plus fervents pour ce Congrès donne à nos mémoires, toujours quelque peu tentées d'amnésie, de retrouver toute la richesse de ces onze siècles, alors que s'ouvrent pour les peuples des défis sociaux et culturels redoutables, au seuil du Troisième Millénaire.

Les blessures subies par la noble Nation Hongroise sont bien connues de tous. La conséquence tragique de l'histoire récente, au plan humain comme religieux, est le vide moral et spirituel qui a envahi de larges couches de la société. Pourtant, la Hongrie est restée la gardienne silencieuse fidèle à ses convictions de foi qui, surgissant de l'intime du cœur de chacun, se manifeste à nouveau avec enthousiasme et simplicité, sous les couleurs et la fascination des usages traditionnels et des coutumes millénaires issues d'une féconde symbiose entre la foi et la culture.

La liberté reconquise donne à la mutation culturelle de cette fin de siècle une signification toute particulière et encourage la recherche de solutions créatrices: qui pourrait rayer d'un trait la mémoire culturelle forgée par les siècles? Le christianisme est immergé dans l'histoire et la culture millénaire de la Hongrie, comme en ses chefs-d'œuvre d'art. La foi au Christ est source d'espérance. Saint Etienne a incarné cette foi, communiqué cette espérance, et comme transformé la culture du peuple Hongrois, en lui offrant de nouvelles significations. Ainsi, les hommes changent le cours de l'histoire. La mémoire est l'espérance du futur.

Les idées et les projets qui ressortiront de ces journées de recherches et de débats, de méditation de l'histoire, maîtresse de peuples, s'adresseront à la force vive de la société, celle qui cherche, en Hongrie comme dans le reste du monde, à construire une démocratie authentique respectueuse du bien commun, édifiée sur une vie humaine plus morale, plus honnête, plus juste, et plus fraternelle. La liberté de l'homme imprègne nos cultures. Cette liberté requiert un plus grande responsabilité au service d'une vie plus humaine pour chacun et pour tous.

C'est avec admiration que je vous salue, illustres participants venus de 38 pays. Puisse la culture, dont vous êtes les hérauts et les ambassadeurs, créer et non détruire, unir et non diviser, enrichir et non appauvrir, et donner à tous les citoyens cette double conscience qui n'en fait qu'une, et réunit l'identité nationale et européenne. Et ma pensée déférente et respectueuse va vers la Hongrie, terre chargée d'histoire et de traditions chrétiennes, terre d'amitié, d'art, de culture et de foi.

Je me tourne enfin en ce *IVe Congrès International des Etudes Hongroises*, vers la «*Magna Domina Hungarorum*», à laquelle le peuple Magyare est filialement attaché. Qu'elle nous donne à tous, elle qui est la Mère de la

Sagesse, le don d'une recherche fructueuse, d'une étude sereine, d'un amour partagé pour l'art et pour l'histoire, la foi et la culture, dont la riche symbiose millénaire est le gage d'une nouvelle fécondité, créatrice, née d'une alliance renouvelée entre la Culture Hongroise et le Christianisme.

* * *

Tisztelt Magyar Köztársasági Elnök Úr!¹

Tisztelt Olasz Köztársasági Elnök Úr!²

Tisztelt Művelődési és Oktatási Miniszter Úr!³

A Magyar Tudományos Akadémiát képviselő Tisztelt Elnök Úr!⁴

Tisztelt Nagykövet Urak! Hölgyeim és Uraim!⁵

A Szentszék nevében teljes szívvel megköszönöm Jankovics József⁶ és Sárközy Péter⁷ professzor uraknak, valamint Bratinka József úrnak, a Magyar Köztársaság szentszéki nagykövetének azt a felkérését, amelyet a Kultúra Pápai Tanácsának elnök bíborosához intéztek a *IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*⁸ ma délelőtti megnyitása alkalmából.

Külön tisztelettel köszöntöm a Magyar Köztársaság és az Olasz Köztársaság elnökét, valamint a különböző tudományágakat képviselő népes és jeles résztvevőket, akik jelenlétükkel megtisztelték és hozzászólásaikkal gazdagítják ezt a kongresszust.

Sajátos jelentése van a helynek, ahol összegyűltünk, Róma városának, minden nép hazájának⁹, amint „*A magyar művelődés története és a kereszténység*” címmel kiválasztott témának is.¹⁰ Ez évben ünnepeljük a magyar nép a Kár-

1 Göncz Árpád

2 Oscar Luigi Scalfaro

3 Magyar Bálint

4 Glatz Ferenc, aki nem volt személyesen jelen

5 Bratinka József, a Magyar Köztársaság vatikáni és Gecse Attila, a Magyar Köztársaság római nagykövete

6 A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Főtitkára, 1991–2001

7 A római La Sapienza Egyetem Magyar Tanszékének tanára 1978-tól, a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Szervezőbizottságának elnöke

8 A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1978 óta fogja össze azt a filológiai munkát, amelyet 36 ország magyar és nem magyar tudósai végeznek a magyar történelem, művelődés-, irodalom-, zene- és képzőművészetek története, a nyelvészet, a néprajz és a folklór területein. Első világkongresszusa Budapesten volt 1981-ben, témája „A magyar vers”. A második Bécsben rendezték 1986-ban „A magyar nyelv és kultúra Duna völgyében” címmel. A harmadik, szegedi kongresszusnak a „Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon” volt a témája (1991), és itt határozta el a közgyűlés, hogy 1996-ban, a Millecentenárium évében Rómában és Nápolyban rendezik meg a világtalálkozót.

9 Utalás a Santo Stefano Rotondo templomban található értékes reneszánsz sírkőre vésett Lászlai (Lazo) János római magyar gyóntató kanonok (meghalt 1523) által költött, méltán híres és sokat idézett latin versorra: „*Roma est patria omnium, fuitque*”. (A fordító jegyzete)

10 A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Rómában és Nápolyban került megrendezésre úgy, hogy 1996. szeptember 9, 10, 11-én Rómában, 12-én Nápolyban, majd 13, 14-én

pát-medencébe, Közép-Európa szívébe való megérkezésének 1100. évfordulóját és *Pannonhalma*,¹¹ az első magyarországi bencés kolostor alapításának 1000 éves jubileumát. Eme rangos római egyetem, a *Sapienza* falai között feltétlenül ki kell emelnünk annak az ezeréves kultúrának és bölcsességnek a fontosságát, valamint kisugárzó erejét, amely – ha meg tudjuk találni közös gyökereinket – képessé tesz bennünket, hogy az új évezredet minden nép számára a béke és a gyarapodás újabb korszakává tegyük.

A *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság* és az *Olaszországi Egyetemek Hungarológiai Központja*¹² nagylelkű szerepet vállaltak abban, hogy ez az elgondolás megvalósuljon. A Szentatya nagyszerű kifejezésével szólva Európa az a földrész, amely az általa teremtett sokrétű kultúrával, ugyanakkor a kontinens különleges szerepének határozott tudatával hidat tud képezni Nyugat és Kelet között. A mi Európánk is lélegzik, mint minden normális emberi szervezet, két saját tüdejével,¹³ a végre meglelt szabadság és az újjáépítendő emberi szolidaritás légterében.

Szentatyánk, II. János Pál pápa nemrég tért vissza magyar földön tett második apostoli látogatásáról.¹⁴ A hit és a műveltség felemelő pillanatait élte át Önök között. A Szentatya megkülönböztetett szeretetet táplál országuk iránt, amely egyúttal azokra a szent és gyümölcsöző szenvedésekre is emlékeztette, amelyet népük az évszázadok során megélt.

Napjainkban az élet kétségkívül nem olyan keserves, a szenvedés is kevesebb, a magyar nép ugyanakkor nem feledkezik meg történelméről, sőt szilárd keresztény gyökereihez ragaszkodva, melyeknek felmutatására jó alkalmat szolgáltat ez a kongresszus, a magyarságnak szembe kell néznie egy újabb felelősséggel: a múlt örökségét hordva a jelennel, ami a jövő építésének záloga.

A legőszintebben kívánom, hogy ébressze fel ez a kongresszus emlékeztetőket, amely sokszor hajlamos a felejtésre, hogy felfedezzük mindazt a gazdagságot, melyet az elmúlt 11 évszázad hozott, most, a harmadik évezred küszöbén, amikor minden nép kemény szociális és kulturális kihívásokkal szembesül.

Mindenki előtt ismereteseek a nemes magyar nép által elszenvedett sérelmek. Újkori történelmünk tragikus következménye emberi és vallási téren egyaránt az a morális és szellemi vákuum, amely rátelepedett a társadalom

ismét Rómában voltak az előadások. A Kongresszus témája: „A magyar művelődés és a kereszténység”.

- 11 A magyarok Honfoglalásának Millecentenáriumi rendezvényeiről legteljesebb összefoglalás: *Magyar krónika. Millecentenárium 1996.* (A képeket válogatta, szerk., a kötetet tervezte: Löblin Judit. A képekhez tartozó szövegeket írta: Török József. Szerk.: Bakos István, Erdődi Ágnes.) Bp., 1996. *Magyarok Világszövetsége.*
- 12 A La Sapienza Egyetem Magyar Tanszékén működő Centro Interuniversitario per gli Studi Ungheresi, amelynek elnöke 1996-ban Antonello Biagini professzor volt, azzal a céllal jött létre, hogy koordinálja az Olaszország területén működő hungarológiai műhelyek munkáját. 1996-ban 12 olaszországi egyetemen működött ilyen műhely: Bologna, Firenze, L'Aquila, Lecce, Napoli, Padova, Pavia, Roma, Torino, Trieste, Udine, Venezia. Az egyetemi központi lapja: *Rivista di Studi Ungheresi (RSU)*
- 13 A bíboros e képpel a korábbi Kelet–Nyugat megosztottságra, illetve felszámolására céloz. (A fordító jegyzete)
- 14 II. János Pál pápa második utazására közvetlenül a Kongresszus előtt, 1996. szeptember 6–7-én került sor. (A fordító jegyzete)

széles rétegeire. Magyarország e körülmények között is csendes és hűséges őrzője maradt a hitnek és azoknak a bizonyságoknak, melyek az egyének lelkének legmélyéről feltörve újra megmutatkoznak, rajongással és egyszerűséggel, azoknak az ezeréves hagyományoknak, ősrégi szokásoknak a színeit és vonzásait ragyogtatva, melyek a hit és a kultúra termékeny együttéléséből fakadtak.

Az újra megszerzett szabadság egészen különleges jelentést ad e századvég kulturális változásainak és építő megoldások felkutatására biztat. Ki tudná egy tollvonással leírni azt, amit a kultúra emlékezete évszázadokon keresztül megalkotott? A kereszténység szerves része Magyarország történelmének és évezredes kultúrájának, amint remekműveinek is. A Krisztusba vetett hit a remény forrása. Szent István volt az, aki megtestesítette ezt a hitet, átadta ezt a reményt, és átformálva a magyarság kultúráját, új távlatokat mutatott számára. Így képes az ember beleszólni a történelem folyásába. Az emlékezet nem más, mint remény a jövőben.

Mindazon gondolatok és tervek, melyeket vizsgálódással, vitákkal, a Történelem, a népek tanítómesterének faggatásával fognak kielélni az elkövetkezendő napok, jussanak el a társadalom életető erejéhez, amely Magyarországon, miként a föld más részein is, egy valódi s a közjó érdekeit tiszteletben tartó demokrácia felépítésén fáradozik, s amelynek alappillére az erkölcsösebb, a tisztesegebb, az igazságosabb és testvéribb emberi élet. Az emberi szabadság áthatja egész kultúránkat. Ez a szabadság ugyanakkor megköveteli, hogy még nagyobb felelősséggel szolgáljuk az egyes emberek és mindenki életének embe-ribbé tételét.

Őszinte elismeréssel köszöntöm a 36 országból összegyűlt jeles résztvevőket. A kultúra, melynek Önök hírnökei és nagykövetei, legyen teremtetője és nem rombolója, egyesítője és nem elhatárolója, gazdagítója és nem kioltója mindannak, ami felépíti minden állampolgárban azt a kettős tudatot, mely voltaképpen összetartozik, és egyesíti a nemzeti öntudatot az európai eszményekkel. Elismeréssel és megkülönböztetett tisztelettel gondolok Magyarországra, arra a nagymúltú és keresztény hagyományokat őrző földre, mely a barátság, a művészet, a kultúra és a hit számára is otthont adott.

Végezetül, eme *IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* alkalmával szólnom kell a Magyarok Nagyasszonyához: „*Magna Domina Hungarorum*”, akihez oly gyermeki szeretettel ragaszkodik a magyar nép. Ő, aki a Bölcsesség Anyja, adja meg mindannyiunknak a képességet az eredményes kutatáshoz, a derűs munka, a művészet és a történelem, a hit és a kultúra közös szeretetéhez, amelynek ezeréves gyümölcsöző együttélése szilárd alapja egy új, termékeny korszaknak a magyar kultúra és a kereszténység megújított szövetsége által.*

* Fordította: *Bratinka József*, Magyarország szentszéki nagykövete

SARNYAI CSABA MÁTÉ

SCITOVSZKY PRIMÁS LEVELE EÖTVÖSHÖZ (1848)

Az alábbiakban közölt **forrás** és a hozzácsatolt **melléklet**¹ elé a történelmi helyzet és a szöveg jobb megértése érdekében néhány bevezető gondolat látszik szükségesnek.

Két fontos *törvényről* kell itt mindenekelőtt szót ejtenünk:

– Első az 1848. április 11-i hatállyal életbe lépett *3. tc. 6. és 7. §*, amely szerint az egyházi méltóságok ellenjegyzett kinevezésén túlmenően (ez továbbra is a király jogköre maradt) minden az egyházat illető ügy a Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium illetékességi köréhez tartozott. E levél megszólítottja báró **Eötvös József miniszter**, akihez éppen e tiszte miatt fordul – a püspöki kar országban tartózkodó rangidős tagjaként – **Scitovszky János, pécsi püspök** (ekkor ugyanis az esztergomi érseki szék betöltetlen volt).

– A másik fontos törvényi változást az 1848. évi *20. tc. 2. §-a* jelentette, amely kimondta a törvényesen bevett vallásfelekezetek teljes egyenlőségét. Ezzel a római katolikus egyház „de jure” is elvesztette kivételes, államvallás jellegét.

Az új helyzethez az egyházi vezetésnek is alkalmazkodnia kellett. Ennek jeleként az utóbb említett törvényjavaslat vitájának lezárása után közvetlenül (1848. április 6-án) a Pozsonyban összeült püspöki tanácskozás egy **petíciót** intézett az Országgyűléshez. Ennek lényege, hogy a katolikus egyház is – épp a fenti törvényre hivatkozva – szabadon, azaz állami beleszólás nélkül, intézhessen belső és külső ügyeit. Ezen külső ügyek közé tartozik a zsinatok szabad megtartása éppúgy, mint az iskolák alapításának szabadsága. Külön pont foglalkozik az egyházi és iskolai alapítványok – azaz az **egyházi vagyon** – szabad kezelésének jogával. Ezt a petíciót – amelyre levelében a pécsi egyházfő is utal – törvénytervezet formájában Rónay János, csanádi követ nyújtja be másnap, április 7-én, az alsótáblán. Az ügyet Deák tanácsára előbb konferenciára utalják. Azonban az ottani három órás vita során olyan sok elképzelés merül fel, és olyan ellentétek jelentkeznek a kérdés megítélésében, hogy a résztvevők sehogy sem tudnak megegyezésre jutni. A király megérkezéséig (április 11.) már kevés az idő. Deák erre hivatkozik indítványában, amelyben javasolja, hogy e tárgy megvitatását a következő országgyűlésre halasszák. A többség ezt el is fogadja. A történetírásban sok vita folyt arról, hogy ez az

1 Levéltári jelzet MOL H54 1848:24 (eredeti tintázat melléklettel)

indoklás mennyire volt helytálló. Az utóbbi fél évszázad szerzői² nagyjából egyet értenek abban, hogy valóban kevés volt az idő egy ilyen súlyú javaslat alapos megtárgyalásához. Ezt az érvelést látszik alátámasztani Scitovszky idevonatkozó mondata is: „(...) a Katholikusok a' legközelebb bevégzett Országgyűlésre adott petíciója az idő rövidsége miatt tárgyalatás alá nem vétetvén, annak érdemleges tárgyalatása a' jövő Országgyűlésre hagyatott, (...)”

Azzal, hogy elkésztettek nyilvánították a javaslatot, az ú.n. **katolikus autonómia** törekvések – amelyeknek a püspöki iránya elsősorban az egyház minél nagyobb politikai és vagyoni függetlenedéséért küzdött – első nyílt fellépése kudarccal zárult. Ez, az utolsó rendi országgyűlésen elszenvedett vereség döbentette rá a katolikus felső klérust arra, hogy az új helyzetben saját híveire kell támaszkodnia. Ehhez azonban a világiak számára is több befolyást kell, hogy biztosítsanak az egyház életébe. E belátáson alapulva erősödnek fel az autonómia törekvések és válnak autonómia-mozgalommá. A széleskörű mozgalommá szervezés már a petíció elutasítását követő napon – *április 8-án*, nem pedig ahogy a püspöki levélben szerepel, április 9-én – megindul³. **Scitovszky vezetésével tanácskozást** tartottak, ahol a püspökökön és a káptalani következőkén kívül az alsó- és felsőtábla világi tagjai közül is többen, összesen mintegy hatvanan, részt vettek. Az Eötvösnek címzett levél e tanácskozás határozatait sorolja fel. A legfőbb ezek közül, hogy a következő – népképviselői – országgyűlés elé egy **újabb petíciót** terjesztenek. Ebben kéri, hogy az egyházi *alapítványokat* a katolikusok maguk kezelhessék – egyháziakból és világiakból álló *közös bizottságok* irányítása mellett. E kérés támogatására *aláírásgyűjtési* és autonómia-szervezési mozgalom indult. Ezek szervezésére szólítja fel Scitovszky – a „mellékletben” közölt levélben – egyházmegyéje papjait⁴.

A tanácskozás alapvető jelentőségű a katolikus autonómia-mozgalom, azaz az állam és az egyház viszonyának új alapokra helyezése szempontjából. Éppen ez adja az alábbiakban közölt forrás fontosságát, hiszen Scitovszky ebben a levélben tudatja Eötvössel ezen esemény tényét, határozatait, s közvetlen – országos jelentőségű – következményeit. Emellett ez – a következőkben elsőként közölt levél a kutatások jelen állása szerint valószínűsíthetően – az első közvetlen, írásos kapcsolatfelvétel az újonnan kinevezett felelős magyar kormány vallási ügyekben illetékes minisztere és az ekkor, egyházában kiemelten fontos pozíciót betöltő pécsi püspök között⁵.

2 Ld. pl.: Hanuy Ferenc: Hetvenéves küzdelem az autonómiáért; 1918, p.10.; Török Jenő: A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871; Bp. 1941.; p.26–27., 36.sz. lábjegyzet; Csorba László: Katolikus önkormányzat és polgári forradalom; In: Világosság, 1989., p. 220–221.

3 Csorba László: Katolikus önkormányzat és polgári forradalom; In: Világosság, 1989., p. 222., 12.sz. lábjegyzetében

4 A „mellékletben” közölt püspöki pásztorlevelet lásd: Religio és Nevelés, 1848. I., p. 322–323. Jelen közlés alapjául az 1. számú lábjegyzetben közölt levéltári forrás szolgál.

5 Megjegyzés: az április 8-i tanácskozáson Scitovszkyt felkéri arra, hogy bocsásson ki országos körlevelet (keltezés: május 3.) az elfogadott határozatok és teendők közzétételének érdekében. Ennek tartalma a leglényegesebb pontokon egyezik a miniszterhez írt levéllel. Megjelent: Religio és Nevelés, 1848. I., p. 313–314.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Eötvös Évkönyv, Bp. 1879.
2. Gömör és Kishont vármegye, p.530., p.545. (Magyarország vármegyéi és városai, szerk. Borovszky Samu, Bp. é.n.)
3. *Lehoczky Tivadar*: A vásárosnaményi Eötvös család (In: Turul, 1894., p. 124–129.)
4. *Meszlényi Antal*: A magyar hercegprímások arcképcsarnoka, Bp. 1970.; p. 257–288.
5. *Pusztaszeri László*: Scitovszky János hercegprímás politikai portréja, In.: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1989. I.; p.137–169.
6. *Schlett István*: Eötvös József (Magyar História, Életrajzok, Bp. 1987.)
7. *Zeller Árpád*: A magyar egyházpolitika 1847–94, I. kötet; Bp. 1894.

**Scitovszky János pécsi püspök⁶ levele báró Eötvös Józsefhez⁷
1848. pünkösd hava (május) 6. napján**

(900)

/Levéltári jelzet: MOL H54, 1848:24. (eredeti tintázat melléklettel)/

Méltóságos Báró, Vallás és Közoktatási Minister Ur!

A jelen, sok tekintetnél fogva aggasztó körülményekben lelkemnek megnyugtatót és vigasztalást nyújt azon gondolat, hogy a Nemzet közszeretete 's bizalma Méltóságodnak a' magyar felelős független Ministeriumban a' Vallás és közoktatási tárczát juttatta, 's felséges Urunk Királyunk Önt ezen Ministerialis állásában legkegyelmesben megerősíteni méltóztatott. – Valóban, akár Méltóságodnak vallásos buzgalmét, és Szentegyházunk iránt többször tanusított őszinte ragaszkodását, mellyet igen tisztelt Szülőktől⁸, és b.e. édes nagy-

6 Bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek (Béla, 1785. november 1. – Esztergom 1866. október 19.) 1809-ben pappá szentelik. 1811-től a teológia tanára a rozsnói papnevelő intézetben, 1824-től ugyanitt igazgató és kanonok. 1825-től országgyűlési követ. A liberális reform kezdeményezésekkel kezdetben ugyan rokonszenvez, később azonban a konzervatív „elvszerűség” bázisán szembehelyezkedik velük. 1827-től rozsnói püspökké nevezik ki. Egyházvezetői tevékenységét a hitélet elevenebbé tétele jellemzi. 1836-tól pécsi püspök. Új méltóságában is folytatja egyházépítő munkáját, ennek egyik megnyilvánulása, hogy teteemes összegekkel járul hozzá templomok építéséhez, többek között Győrén (1842), Darázson (1842), Szabadszentkirályon (1849). Létrehozza a pécsi szegényházat és az egyházmegyei Néptanítók Nyugdíjintézetét is, mintegy háromezer forint költséggel. Magára vállalja a pécsi tanítóképző intézet személyi és dologi kiadásait, ezen felül évente egy tucat képzős hallgatót részesít ösztöndíjban, ezerkétszáz forint költséggel. 1847-ben kétszáznyolcvanezer forintot fordít a pécsi Patrona Hungariae leánynevelő intézet építésének megindítására (ezt majd 1850-ben fejezik be). Bátaszéken, Dunaföldváron, Mohácson, Siklóson, Szekszárdon és Tolnán létesít saját költségén népiskolákat, ezenkívül nagymértékben hozzájárul a pécsváradi és harkanoveci iskolák létrehozásához is. A fenti levélben is, mint pécsi püspök fordul a miniszterhez, kérve támogatását az ekkor, a vallási egyenlőségről szóló törvény (1848/20 tc.) hatására meginduló egyházi autonómia-törekvések megvalósításához. A szabadságharc alatt a konzervatív püspök a dinasztia híve marad, ezért Kossuth javaslatára hazaárulóvá nyilvánítják. A szabadságharc bukását követően a letett Hám János helyett hercegprímássá és esztergomi érsekké nevezik ki. Ebben a szerepében egyensúlyozni próbál a lojalitás és az emberség között. A kompromittált egyházi személyek ügyében egyfelől udvarhú konzervativizmus, másfelől megértő humanitás jellemzi.

7 Politikus, író (Buda, 1813. szeptember 13. – Pest, 1871. február 2.) Mivel munkássága ismert, így csak életrajzának lényegesebb, idevonatkozó elemeire térünk ki. Hosszabb külföldi útja hatására az uralkodó vármegyei rendszerrel szemben az erős központosított parlamentarizmus és a nemzeti akaratot kifejező felelős kormány hívévé válik. Írásaiban is a megyei berendezkedést támadja. 1848. március: az első magyar felelős kormánynak tagja, vallás- és közoktatásügyi miniszter. Ebben a tisztségében az 1848. évi XX. tc. jegyében az állam és a római katolikus egyház viszonyának új alapra helyezésén munkálkodik. Munkája során élénk kapcsolatot tart fenn a püspöki kar prominens tagjaival. A törvények adta keretek között munkálkodva nyitott a felerősödő autonómia-mozgalom híveinek – elsősorban a liberális oldalnak – elképzelései felé. A Batthyány-kormány 1848. szeptember 11-i lemondása után száműzetésbe vonul Münchenbe. A forradalom és szabadságharc során játszott politikai szerepe ezzel elzárul.

8 Ifj. báró Eötvös Ignác (Sály, 1786. február 25. – Velence, 1851. augusztus 21.). 1825-től Sáros vármegye főispáni helytartója, 1826-tól udvari tanácsos, 1827-től Sáros vármegye rendes főispánja. 1830 után belső titkos tanácsos, konzervatív, aulikus meggyőződésű poli-

atyjától⁹ és anyjától öröklött, 's legszentebb hagyományként jó szívében hiven megőrzött, tekintem, akár nagy kiterjedésű tudományosságát, fiatalabb korára nézve szerzett sokoldalú tapasztalását, igazságszeretetét, szelid lelkületét, mérsékelt elveit, és higgadt éredt ítéletét figyelemre veszem, hálaimára emelkednek fohászaim az Istenhez, ki épen oly időben, midőn Szentegyházának szüksége vala szilárd jellemű 's buzgó védőre, Méltóságodat annak ügyeivel megbizva, – valamint joslani szeretem, – a Katholicismusnak javára, virágoztatására, 's azért a Mindenhatót kérem: miszerint ezen valamint magas, ugy szinte terhes állásában szent kegyelmével támassza, 's minden igyekezetét dús eredménnyel áldja.!

Ezen legbensőbb meggyőződésemből sarjadzó bizalmam, mely igen nagyon emelkedik, ha Méltóságodnak irántam tanusított szives vonzalmára, jó szüleinek, és boldogult nagyszülőinek kegyes hajlamára, mellyel engem még Rosnyon, és más több alkalommal felkarolni szivesek valának, visszaemlékezem, engem mintegy kifizetnek arra, miszerint minden előforduló alkalommal nyílt őszinteséggel eszméimet, kívánatomat, és nézeteimet Szentegyházunk ügyeire nézve Méltóságoddal közöljem, biztosan reménylven: hogy Ön szives leend ezt viszonzni.

Engedje meg tehát Méltóságod miszerint mindjárt elhatározottságomnál fogva Önt értesitem arról, miben a' múlt Országgyűlés végén számos Katholikusok a' tartott tanácskozmány alkalmával megállapodnak. Miután a' Katholikusok a' legközelebb bevezetett Országgyűlésre adott petíciója az idő rövidsége miatt tárgyalatás alá nem vétetvén, annak érdemleges tárgyalatása a' jövő Országgyűlésre hagyatott, idei Szent-György hava (április) 9én nálam, mint az Országgyűlésen jelenvolt püspökök idősbiknél, mind a két Táblának több egyházi 's világi egyénei tanácskozmányt tartottak, és akkor figyelmünket leginkább arra is irányoztuk, hogy mikép kellene 's lehetne a' *Vallás 's iskolák ingó 's ingatlan* alapítványi vagyonát, melly egyedül világi 's egyházi katolikusok hagyományai, adakozásai, 's az eltörlesztett kolostorok értékéből keletkeztvén, a' Katholikusok elvitázhatlan tulajdonát teszi, 's kizárólag katolika magyar Szentegyházunk és iskoláink szükségeire fordítandó, tulajdon kezelésünkre átvinni, olykép: hogy egy állandó világi 's egyházi egyénekből alakult bizottmány az említett alapítványi vagyont kezelje, mire a' megállapodás e' két pontban történt,

tikus. Az 1830-as felvidéki kolera-lázadás idején mint királyi biztos, keményen fellép a felkelők ellen. 1836-tól 1841-ig főtárnokmester. Erőteljes udvarhűsége miatt a nemesség szélesebb köreiben népszerűtlen. A családi vagyonból rossz gazdálkodása következtében igen kevés marad fiára.

- 9 Id. báró Eötvös Ignác (Kassa, 1763. január 6. – Buda, 1838. június 12.) 1786-tól a II. József-féle centralizáció idején a Tiszán inneni kerületi tábla titkára, majd 1797-től a királyi udvari kamara népszerűtlen, később – 1802-től – rendes tagja. Mint titkos tanácsos a kincstári javak felügyelője. 1806-tól az udvari kamara alelnöke. 1812-től koronaőr, Gömör, később Hont vármegye főispáni rangú helytartója. Gömör megyei helytartósága idején kerül kapcsolatba Scitovszkyval, aki ekkor teológia tanár a helyi papnevelő intézetben. 1824-től Abauj megye főispánja és királyi főpohárnokmester. Az 1825–27-es, az 1830-as és az 1832–36-os országgyűléseken aulikus oldalon tevékenyen részt vesz. 1837-ben az egyik legmagasabb udvari elismerést, a Szent István rend középkeresztjét kapja meg az udvarhoz való hűsége jutalmául.

1) Hogy a' szabad *sajtó útján* a' katolikusok ezen igazságos követelése minél több röpiratokban megfejtessék, és minden egyes katolikus ennek pártolására felszólíttassék.

2) Hogy a' legközelebb tartandó Országgyűlésre az összes katolikusok vagy azok nagyobb száma *peticioval* járuljon, és a' tökéletes viszonyosság és egyenlőség elvéből kiindulva azt kérje, követelje: miszerint mi is *minden hatóság* befolyásának kirekesztésével alapítványinkat kezelhessük és tulajdon szükségseinkre fordíthassuk, valamint azt az evangélikus és görög nem egyesült atyánkfiai alapítványaira nézve foltonosan gyakorolják. Ezen 7–8 millió katolikusok közérdekét tolmácsoló peticionak pedig ugy kellene alakulni, hogy az alulról fölfelé, t.i. plébániákból esperességre, – innen az illető püspökségre – a' püspöki hivatalokról az országgyűlésnek kezdetével annak helyén öszpontosítván, az összes katolikusok petíciója országgyűlésre vitessék. Hogy pedig ez mindenkinek tudomására juthasson, és abban az egyformaság megtartassék, nekem, ki a' jelenvolt püspökök idősbike valék, e határozatnak meggyékszerte történendő közlése meghagyatott.

Ennek következtében körlevél által hazánk püspökeivel és a' káptalanbeli helyetnökökkel a' tanácskozmány határozatát közölvén, őket Szentegyházunk közügyének pártolására felhívtam, valamint ez az idecsatolt körlevélnek másolatjából kitetszik, Méltóságodat pedig bizalomteljesen megkérem, miszerint ezen első lépésünket, melyet a' törvény által szentesített tökéletes viszonyosság és egyenlőség tekintetéből, és anyaszentegyházunk közérdekének előmozdítása végett tettünk, és tennünk kellett, hathatos részvételével támogatni, 's igazságos kérésünk teljesítését eszközölni sziveskedjék. Különben méltóztassék hinni, hogy Méltóságodnak, mint Báró Eötvösnek valamint e' kettős alapítványi javadalmat, úgy egyházunk minden kincseit legbizalmasban kész vagyok kezeibe letenni, ki szives hajlamiba ajánlott, teljes tisztelettel vagyok. Pécssett pünkösöd hava 6-án 1848.

Méltóságodnak

alázatos szolgája Scitovszky János pécsi püspök

B. Eötvös Józef Vallás és közoktatási miniszternek kérem

(MELLÉKLET¹⁰)

Minekutána sz. hitünk elveinél fogva valljuk, – hiveinknek hirdetjük, – sőt kisdedeinknek gyenge sziveikbe csepegtetjük, „hogy egy hajszalunk sem eshetik le az Isten akaratja nélkül” – alkalmazzuk e meggyőződésünket tisztelendő Atyafiak! azon rendkívüli eseményekre, melyek a mult országgyűlésen hozott törvények eredményei. A mennyire t.i. ezek több millio polgártársainknak kedveznek, – örömnnyilvánításra alkalmat nyújtanak, – örülünk velök ugmint lelkiatyjaik, e világ göröngyös pályáján vezetőik, kik szent hivatásunk szerint

10 Scitovszky János pécsi megyés püspök körlevele egyházmegyéje papjaihoz

köteleztetünk: „gaudere cum gaudentibus” – örülni az örvendezőkkel. Ugyanazért, ha a létre jött változások némelyekre nézve netalán kevesebbé volnának kedvezők, azokban a többségnek, vagy épen a haza javának előmozdítása tekintetéből, mint a mennyei gondviselésnek kifolyásán megnyugodni kötelesek vagyunk. Fő teendők tehát nekünk mint az oltár szolgálainak és a nép tanítóinak, hogy magány könnyörgéseinket buzgóan kétszerezvén, nyilvános ájtatosságok által járuljunk egyszersmind a kegyelmek trónjához, hogy az irgalmasság Atyjánál a kellemetleneknek elviselésére is szükséges segédelmet találjunk. (a Zsid. 4, 26). Mint az Isten igéjének hirdetői pedig minden alkalommal oktatta kérve és intve törekedjünk sz. Pállal mindenkinek szívére kötni: hogy nincs hatalom, hanem csak Istentől, hogy a törvényhozók Isten által szolgáltatnak igazságot, következésképp, hogy a törvényeinek mindenki hódolni, a törvényes hatóságokat, előljárókat tisztelni, azok rendelkezései iránt engedelmisséget tanúsítani tartozik.

Mivel azonban a megnyugvás, az engedelmisség nem zárja el a kérelemnek útját, sőt inkább Üdvözítőnknek eme szent mondása szerint: „Kérjétek és megadatik, keressetek és találtok, kopogtassatok és megnyitattik nektek” teljesen szabad, szabad marad nekünk katolikusoknak a keresztény szerénység határai közt, főképen akkor kérelemmel föllépni, midőn arra egy részről a törvények feljogosítanak, más részről aggodalmaink felhívják. Ilyen pedig az, mi következik:

A legközelebb befejezett országgyűlésen a vallás dolga tárgyalatás alá kerülvén erre nézve a 20ik törvényczikk alkottatott, melynek 2ik §. így rendelkezik: „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítatik meg.” Az e törvény szavaiban kimondott egyenlőség és viszonyosság elve figyelmünket méltán felhívja, és tőlünk legszentebb kötelességként követeli azt: hogy a katholicismus iránti hó ragaszkodásból és tiszteletből lelkesülvén, de a más vallásuakra nézve a keresztény szeretetet sértetlenül megőrizvén, egyesített erővel a legszelidebb módon törekvéseinket oda irányozzuk: miszerint egyházunkat illetőleg azon jogokat, melyeknek birtokában a protestans és nem egyesült görög atyánkfiai már eddig is voltak, mi is gyakorolhassuk. Az egyenlőség és viszonyosság elveit tehát szem előtt tartván, miután a protestans atyafiak az 1791. 26 t. cz. 10 §. értelmé szerint is minden alapítványukat magok függetlenül minden katolikusnak, sőt bármily hatóság befolyásának kirekesztésével kezelik, tanodai és nevelési intézeteiket hasonló függetlenséggel kezelik, kormányozzák, és ugyan ezen jogos gyakorlattal a nem egyesült görögök is élnek, – a viszonyos igazság és egyenlőség elvéből önkényt következik ama jogszerű követelésünk: hogy miután fölséges fejedelmünk egyedül némely egyháziaknak kinevezését (3. t.cz. 7. §) tartván fenn magának minden katolikus jogoknak, ügyeknek védelmét s rendezését kezeiből kibocsátani méltóztatott, s miután a független magyar ministerium alakításával a királyi Helytartó Tanács megszűnvén annak osztálya is, mely fölséges Urunknak, mint apostoli király és egyházi fővédnöknek kegyes meghagyásából és annak nevében a vallás és iskolának ingó és ingatlan javait kezelte, végkép megszűnt, a vallás és iskola pénztárt, és azok minden ingó s ingatlan javait, melyek egyházi és világi katolikusok adomá-

nyai, hagyományai, és a megszüntetett kolostorok vagyonaiból keletkezvén egyedül a magyar katolika szentegyháznak és nevelési intézeteinek szükségére szentelvén, – mi is egy egyházi s világi egyénekből álló bizottmány által kezelhessük.

Mínhogy pedig ezen a viszonosság és egyenlőség elvén feneklő igazságot óhajtásunk, követelésünk teljesítését csak úgy várhatni, ha mi 7–8 millio katolikusok a legközelebb tartandó országgyűlésre kérelmet (petitiot) nyújtandunk be a végett, hogy az említett, több milliót felütő, s ámbár minden szükségünk fedezésére nem elegendő, de még is minden statusvizontagságokban legbiztosb segédforrást tartalmazó ingó és ingatlan alapítványi vagyont, mely a katolikusok elvitázhatatlan sajátja, függetlenül kezelhessük, valamint egyéb törvényesen bevett vallásbeliek önmagokét kezelik, szükséges, hogy a hívek, kik a népképviselő elve szerint a közügyek elintézésébe az 5 t. cz. által befolyással jogosítatván, ezen körülmények felől felvilágosítatván arra figyelmeztessenek, és ébresztessenek, hogy anyaszentegyházuk közügyéhez hön ragaszkodva pártolásukat nyilván kijelentsék, és azért:

1ször: Jelen levélnek vétele után nagyobb halasztás nélkül kerületi gyűlés tartassék, mely alatt a levélnek tartalma kihirdettvén a kerülethez tartozó lelkészek tanácskozásaitak főkép ezen ügyre fordítván tűzzék ki czélul azt: mikép gerjesztethetnék a népben az anyaszentegyház közérdeke iránt szelid modorban a legforrobb részvét? – Ezután

2ször: Minden plebaniában minél előbb a plebanus akár az alesperes, akár egyik meghitt paptársának hozzájárultával tanácskozmányt fog tartani, melyre az egyházi pártfogón vagy annak katolikus képviselőjén kívül a katolikus közbirtokosok, tisztesbek, a helység előjárói és a hívek közül mintegy 8–10 leginkább olyanok, kik vallásos buzgalmuk, szelid és békeszerető indulatuk által magukat kitüntetik, meghivandók lesznek. Ezen ülésben a lelkész minden igyekezetét arra fordítandja, hogy a jelenlévőkkel a katolika anyaszentegyház azon érdekét megismertesse, mellynél fogva a vallás és iskolák ingó és ingatlan alapítványi vagyont mint sajátját ezután maga egy katolikus vegyes egyházi s világi egyénekből álló választvány által kezelhesse, s őket arról meggyőzze, mikint a katolikusok ezen igazságos jog gyakorlatát, mellyel a protestans és nem egyesült görög atyánkfiai folyvást élnek, biztosan csak akkor vívhatják ki, ha a katolikusok azt öszvesen a legközelebb tartandó országgyűléstől kérelem (petitio) utján követelni fogják. Miután így a jelenlévők elegendőkép értesítve lesznek, buzgalmuktól remélhetni: miszerint ezen eszmét a plebania többi hiveivel közölvén annak pártolására azokat el fogják készíteni.

3ször: Ha a plebanus az ezen tanácskozásban résztvett egyének által értesítetni fog, hogy a hívek anyaszentegyházuk érdekét felkarolván azt pártolni készek, a pártolási aláírást tulajdon példájával fogja megnyitni, a meghívottak pedig és a többi hívek akár mikor mind a plebania házban, mind valami szelid jellemű háznál megtehetik. Azok, kik irni nem tudnának, neveik mellett keresztvonást teendének, mit, hogy úgy történt, a bíró és esküdt, vagy más hiteles személy aláírása által fog bizonyítani.

4szer: Miután minden plebaniában a katolikus hivek illy kép követeléseiket nyilvánították, az illető plebánosok az aláírt iveket az alesperesi hivatal utján a püspöki hivatalhoz beküldendik.

Midőn így Tisztelendőségteket azon kötelességre, mellyel anyaszentegyházunknak tartozunk, figyelmeztetem, még egyszer szivemnek legforróbb óhajtását nyilvánítom kérvén: miszerint önök, mint ugy is szent hivatásuknál fogva a szeretet és békeségnek hirdetői hiveiket szüntelenül fölséges Urunk királyunk iránti rendíthetlen hűségre, minden törvények, hatóságok, előjárók, rendeletek iránti tiszteletre s engedelmességre serkentsék, s tulajdon példájok által buzdítsák! Így remélhetjük, hogy Isten áldása a hozott törvények gyümölcsét édes hazánk javára fogja érlelni. A béke és szeretet Istene legyen és maradjon velünk! Pécssett pünkösdhava 2án 1848. /(a 24 sz.-hoz)/

MÓZES HUBA

BARÁTI TUDÓSÍTÓ
1930-1932

ELŐSZÓ HELYETT

A kolozsvári Mariánum felső kereskedelmi iskoláját 1930-ban, a nagy gazdasági válság második évében harminckét leány végezte el. Valamennyien vállalták, hogy sorsuk alakulásáról évenként levélben beszámolnak volt osztályfőnöküknek, Csergő Benedek hittanárnak, aki aztán a levelekből valamennyiüknek szétküldendő, a kapcsolatok további fenntartását szolgáló lapot szerkeszt. Így látott nyomdafestéket 1930 és 1932 között a Baráti Tudósító mint az iskola- és neveléstörténet sajátos dokumentuma, amely egyúttal sajtótörténeti ritkaságnak, különlegességnek is számít.

A Mariánumot Hirschler József kolozsvári kanonok-plébános alapította. 1911-ben szentelték fel. Keretei közt elemi leányiskola, polgári leányiskola, kereskedelmi és felső kereskedelmi iskola, leánygimnázium, 1919 őszétől tanítóképző és zeneiskola, majd néhány évig polgári iskolai tanárképző is működött. 1948-ban szüntették meg.

Csergő Benedek 1893-ban született. 1922-től volt a Mariánum tanára. 1924-ben megjelentette az Egyházzenei műfajok című népszerű zenetudományi füzetet. 1924 és 1931 között szerkesztette a Mária Kongregáció című hitbuzgalmi havi közlönyt. 1948-ban, a Mariánum megszűntének az évében hunyt el.

A Baráti Tudósító füzetei Csergő Benedek egyik volt növendékének, Édesanyámnak az iratai közül kerültek elő.

BARÁTI TUDÓSÍTÓ

[I.]

(1930. december 25.)

Kedves Lányok!

Itt ülök meleg kis szobámban, és rendezgetem a beszámoló leveleket. Itt vannak mind szép sorjában előttem ... Névsorolvasás, senki sem hiányzik ... Eljöttek mind a lelki találkozóra ... Szemlét tartok az osztály fölött, nem szigorú osztályfőnöki tekintettel, mint az elmúlt négy év alatt annyiszor, hanem olyanformán, mint egy aggódó édesapa, aki remegve bontja fel a levele-

ket: vajon mi hírt hoz? ... jót-e? ... vagy szomorút? ... A meghitt fészekből kirepült madárseregnek nem történt-e baja, bánata az életben tett első lépések közben? – Oly jóleső örömmel teszem le egyik levelet a másik után ... hála Istennek! itt sincs semmi szomorú hír.

Az az általános impresszióm a beszámoló levelek elolvasása után, hogy a búcsúzás után eltelt félév mindnyájuk számára kellemes emlékekben gazdag: az otthon melege, pihenés, szórakozás, utazás; a „nagy leányok” első bepillantása az „élet” könyvébe, apró remények szétfoszlása, az első nehézségek bánatfelhői – aztán az első bál, az első udvarló „daliás” alakja, rózsaszín álmok – majd pedig az első elhelyezkedés gondoljai, iroda, munka, a tanult gyakorlati alkalmazása ... és végül a élet komolyabbik arculatának a meglátása, az élet nehézségeinek első megérezése stb., stb. – Igen! ezekről számolnak be általában a levelek: az első bizonytalan, szinte tapogatózó lépések az élet útján, melyről most még nem tudni, hogy hová vezet. – Kedves Lányok! így indul el minden emberi élet. Hogy kit hová vezet, azt remélhetőleg megtudjuk a Baráti Tudósítók későbbi számaiból.

De lássuk már a beszámolókat.

* * *

Önmagamon kezdem. Hála Istennek egészséges vagyok, és a régi munkakedvvel dolgozom. Ez évben nem vagyok osztályfőnök. A vakációm egy részét otthon töltöttem drága jó édesanyám mellett. Boldog voltam, mint mindig, ha vele voltam. Még a gondolataim is őhozzá jártak megpihenni. Hiszen ő jelentette számomra a tiszta, önzetlen, áldozatos szeretetnek minden gyöngédségét és melegségét. Úgy érzem, valahogyan több volt számomra ő, mint édesanya; őrzőangyalom is volt ő, aki Istentől számomra állandóan imádságos lelkével sok-sok kegyelmet kieszközölt. A Rózsafüzért minden nap elimádkozta az ő „kicsi pap fiáért”. Munkámban elért sikereimet az ő imáinak is köszönhetem. Imádkozott helyettem is akkor, amikor engem az élet hajszolt, és nem volt időm imára kulcsolni kezem ... És azután? ... Egy szomorú, ködös novemberi hajnalon itt hagyta a „kicsi” fiát egyedül, árván ...

Kedves Lányok! Hálás szívvel köszönöm beszámoló leveleikben kifejezett részvétüket. Tudom, hogy őszinte lélekből fakadtak a résztvevő szavak. – Szeressék és becsüljék meg jó szüleiket, addig, amíg van kit szeretni.

Ennyit önmagamról. – Az osztály itt jön szép sorjában, névsor szerint.

Asztalos Irén. Kevés jelentenivalója van. Itt van szüleinél, segít a háztartás vezetésében. Az ősz folyamán szabászati tanfolyamot végzett. Vakációja jól és gyorsan telt. „Segíték anyukámnak, amennyiben én vezetem a háztartást, s közben-közben kézimunkálok, és olvasok, ha van jó könyvem.” (Címe: Cluj, Str. Kogalniceanu 8.)

Babcsák Alice. A nyár egy részét a Radnai-havasokban töltötte, ahonnan felfrissülve, pihenten tért haza. „Azóta a Minerva biztosító társaságnál praktizálok, s igyekszem hasznára lenni az intézetnek. Ha összejövünk az itteni volt osztálytársaimmal, felelevenítjük a kedves diákemlékeket ... sokszor bizony egyiknek-másiknak szemében felcsillan egy-egy könnycsepp.” A praktizálás

után sütni-főzni tanul, mert hát ki tudja ... szükség lehet reá. (Címe: Cluj, Calea Mitorilor 35.)

Barabás Margit. Özv. édesanyja mellett van. Szeretett volna tovább tanulni, de az öccse javára lemondott erről. „Hivatalba szeretnék menni, hogy könnyítsek az édesanyám gondjain, eddig ez sem sikerült. Milyen szép reményekkel, mekkora önbizalommal hagytuk el annak idején az iskolát – s most milyen jó lenne újra gondtalan diáknak lenni. Nem csüggedek, hátha a jövő év nekem is valami szebbet, jobbat hoz. Akkor majd a beszámoló sem lesz ilyen szomorú hangú.” (Kedves Margit – az anyagi nehézségek mindenhol megvannak. Ezek miatt tehát sem szégyenkeznie, sem kétségbeesnie nem szabad. Ami a beszámolót illeti, ne gondolja, hogy csak az örömről kell beszámolni – mindenről, amit az élet nyújtott, még a fájdalomról is, hiszen nem idegeneknek, hanem őszinte barátnőinek ír, akik szeretettel gondolnak Önre. Ugye bízni fog erősen a Gondviselésben? Osz. f.) (Címe: Cluj, Colegiul Unitar.)

Bodor Ilona. Jelenleg Budapest mellett, Örkényen van a nagynéninél már négy hónap óta, és valószínűleg csak húsvétra jön haza anyukájához. „Tanulok főzni, már egész jól megy, mert passzióval csinálom. Sokat zongorázok, olvasok, kézimunkálok, és tanulok földrajzot, történelmet és irodalmat. Gyakran járunk be Pestre, mindenhová elvisznek, mert Pesten sok szép megnézni való van. Sokat gondolok a Mariánumra, szeretnék néha ott lenni, drukkolni is, csak román trimesztralist írni – azt nem!” (Jelenlegi címe: Kovács Ferenc úr leveleivel, B. I., Örkény, Pest megye, Gazdasági iskola.)

Bróz Karola. A nyáron anyukát boldogította a konyhán, és sokat teniszezett Seemann Mancival. „A versenyen azonban nem indultunk csupa szerénységből. Öt hétig teljesen egyedül vezettem a háztartást, mert anyuka feküdt, de most már, hála Istennek, jobban van. A főztőmmel meg voltak elégedve, mert nem kaptak soha kozmás ételt. Igaz ... egyszer odasült a káposzta, és olyan füst íze volt, mintha kéményből vettem volna elő ... de hát ez nem számít. Tervbe vett utazásom elmaradt, s helyette beiratkoztam a Ker. Akadémiára, hogy szaporítsam azoknak a számát, akiket a tanár majd gyönyörűséggel megbuktat.” (Címe: Cluj, Masinistilor 4 b.)

Buder Györgyi. A nyarat otthon töltötte, de nemcsak szórakozással, hanem komolyabb dologgal is. „Részben átvettem a háztartás vezetését, felügyeltem a főzésnél, hetivásárkor én végeztem a bevásárlást is.” Az őszi folyamán gyász érte, amennyiben meghalt a nagytatája – azóta egyedül vezeti a háztartást, és az üzletben is segít. Elfoglaltsága miatt kevés szórakozásban van része, nem jár sehova, ha ideje van, rádiót hallgat, olvas, kézimunkál. „A legrosszabb az, hogy nincs egy velem egykorú, hozzámvaló barátnőm. De jó volna, ha a 32 leány közül valaki itt lenne.” (Címe: Beius, Jud. Bihor.)

Derey Jolán. A szidás elmarad, mert a beszámoló még idejében jött. A határidő dec. 1. és nem 15. A nyár jól telt, most otthon van, nagylánykodik. Beiratkozott volt az Akadémiára, de hirtelen fogyni kezdett, és kimaradt. Irodába sem jár, de azért boldog. „Vannak az ember életében napok, amikor nagyon boldognak érzi magát, anélkül, hogy tudná miért. Most én is így vagyok, mert ha reggel felébredek, örvendek annak, hogy élek, hogy süt a nap

– néha azt sem tudom, hogy minek, csak örvendek, és boldog vagyok.” (Na! talán csak nem ...) (Címe: Cluj, Str. Decebal 35.)

Fejér Klára. A búcsúkirándulás után egyenesen hivatalba ment, mert kilátás volt arra, hogy a praktizálás után továbbra is alkalmazzák. A hat hónap letelt, és nem alkalmazták, de legalább megtanult románul. „A bemutatás után és közben románul beszéltek hozzám, amiből semmit sem értettem – engem sem értettek, pedig én is románul beszéltem. A levelezést kezdetben mindenki írta, csak én nem. Azután a napló vezetését bízták reám, később már a főkönyvet is. Most itthon vagyok, segítek, azaz segítenék anyukának, ha mindent el nem rontanék. Komoly udvarló még csak felénk sem jár. Most járok ének és zongora órára, ez az egyedüli szórakozásom.” (Címe: Cluj, Str. Haiducului 2.)

Felszeghy Sári. A könyvtár csöndes zugában írta a beszámolót. A nyár egy részét Tövisen töltötte rokonainál, ahol kellemesen telt az idő. Megtanulhatott volna főzni, de attól félt, hogy a konyhán a „fölsleges ötödik” lett volna. Azután volt Tordán Cucinál. Most pedig komoly akadémista. „Elhatároztam, hogy ezután szívvel-lélekkel, lelkiismeretesen tanulni fogok. De máris rettegek a vizsgáktól, amikor meg kell mutatnom, hogy nem pusztán időtöltésből járok Akadémiára. A magyar akadémisták ismerkedő estélyén a szépségverseny győztese én lettem.” (Címe: Cluj, Str. Tunarilor 7.)

Fodor Margit. „Midőn a tollat kezembe veszem, hogy ígéretem teljesítsem, az az érzésem támad, mintha nem is levelet írnék, hanem visszatérve drága iskolánk falai közé, ott az osztályban a 20 perces szünetben szokásunk szerint nyári élményeinkről számolnánk be. A különbség csak az, hogy míg máskor egy mondatot nem tudtunk elmondani három-négy közbeszólás nélkül, addig most szerteszét szórt tollaink sercegése nem zavarja egyik a másikat, de az egy cél és egyforma érzés összeköt bennünket, s hiszem, hogy ez a meg-megújuló láthatatlan találkozás fenn fogja tartani köztünk azt a testvéri szettet, mely bennünket négy éven keresztül egymáshoz fűzött. (Úgy legyen. Oszt. f.) – Hátalatt szívvel gondolok a Főtisztelendő úrra, akinek osztályunkért való munkálkodása azután sem ért véget, miután minket kibocsátott az életbe.” Még otthon van szüleinél, de 1931. jan. 1-től a szilágycsehi Gazdasági Bankban alkalmazzák, mégpedig fizetéssel. Szeptemberben volt Magyarországon – a nyár nagyon kellemesen telt. Most segít anyukának, és tanul németet és románt. (Címe: Borla, Jud. Salaj.)

Györgyfalvi Anna – Mózes Andrásné. Az iskola végeztével egy hét múlva egyenesen a házasság csöndes kikötőjébe evezett be a várkudui ref. parochiára. „Komoly papnéni lettem, akit az osztálytársai elfelejtettek.” (Na ezért szidást érdemelnek. Oszt. f.)

„Az életemben egy egészen más szakasz kezdődött az iskolából való kilépés pillanatában: egy eddiginél komolyabb, nehezebb, felelősségteljesebb. Ez csak az igazi iskola! Az élet iskolája! Itt minden másképp van, mint ott volt. Itt a négyest nem jegyzik be, azért vannak bukások.

Sok olyan dologgal kellett megbarátkoznom gazdasszonyságommal kapcsolatban, melynek eddig hírét sem hallottam. Elején passzió volt, ma megszóktott, nap nap után könnyebbé váló munka. Pedig úgy mondják a szomszédok, hogy sok dolgom van. 3 szoba, konyha, kamrából álló lakásomat rendben

tartom. Főzök, sőt már egy hónapja a kávécskának való tejet is magam fejem ki a galambszelíd Riska tehenünkből. Szinte százra menő majorságaimat, kilenc malacunkat és három nagy disznónkat csak egy kis fiúcska cselédünkkel látom el, és a nyáron sokszor késtem el az ebédfőzéssel a kerti munka miatt.

Hanem ezek mellett még mindig marad időm a Nőszövetség és vasárnapi iskola munkáiból is kivenni a részemet, sőt esténként olvasok, stoppolok, varrogatok rádiót hallgatva. Már egy hónapja, hogy kaptam a rádiót, karácsonyi ajándék akart lenni, de olyan jó angyal az uram, hogy már jóval hamarabb elhozta.

A leányok bizonyára csodálkozni fognak, hogy én tudok főzni. Az iskolában, ha néha mondtam, hogy én fogok főzni, csak kacagtak, és előre is sajnálták szegény Bandit. Nem akarom dicsérni magamat, de az uram is bizonyíthatja, hogy a fél év alatt csak egy ételt rontottam el. Tehéntúrós galuskát akartam csinálni, de olyan kevés lisztet tettem bele, hogy mikor azt gondoltam, már meg van főve, és ki akartam szedni, galuska helyett csak valami morzsákat találtam. Az uram annyit bosszantott, hogy már szinte írtam egy levelet, hogy valamelyik tantárgyba foglalják bele a gombóc készítését is, nehogy még valaki így járjon.

Sok a dolgom, de így a sok dolog mellett is nagyon boldog és megelégedett vagyok, sőt még büszke is vagyok rá, hogy engem az Isten ilyen tág munkakörrel áldott meg. Én hiszem, hogy mindenkor meg is fogok tudni felelni a rám bízottaknak, mert ha az Isten munkát ad, erőt is ad annak az elvégzéséhez. Hálás szeretettel emlékszem vissza a Mariánumra, mert Isten és jó édesanyám után neki köszönhetem, hogy munkáimban kitartó és pontos vagyok, hogy úgy tudok viselkedni, ahogy egy mai világban élő magyar asszonyhoz illik." (Gratulálok az életnek ilyen szép, komoly felfogásához. Osz. f.) (Címe: Coldau-Várkudu, P.u. Beclean, Jud. Somes.)

Horváth Róza. "Életemben eddig lényeges változás nem állott be. Hivatalba még nem járok, otthon vagyok, és szorgoskodom a háztartásban. Néha, mikor egy rántást elégetek, vagy egy levest jól elsózok, arra gondolok, hogy mégis jó volna inkább hivatalban lenni. (No de azért a rántás el nem égetéséhez is kell egy kicsit érteni. Osz. f.)

A várva várt királyfi nem sokáig váratott magára, ti. már megérkezett, ha nem is aranyos hintón, mint a királyfiak szoktak, de fő, hogy megérkezett, nemde, Főtisztelendő úr? Csak még nem vagyok biztos benne, hogy vajon az igazi-e? Azt majd meglátjuk később, és ígérem, hogy a Főtisztelendő úr lesz a legelső, kit majd annak idején értesíteni fogok. Addig is telnek a napok, és én igyekszem elsajátítani, ha nem is egészen, bár részben a háztartás művészetét." (Címe: Cluj, Str. Vrabiilor 11 a.)

Karabásy Ilona. Szüleinél van. Nincs sok jelenenivalója. A nyár kellemesen telt, fürdés és kirándulásokkal tarkítva. „Napjaim még eddig mindig a múlt iskolai év fáradalmainak kipihenésében telnek. De azért nem vagyok egészen tétlen. Segíték a gazdasszonykodásban, kézimunkálok, olvasok." (Címe: Cluj, Str. Sincai 12.)

Kelemen Erzsébet. Hat kellemes hetet töltött a nyár folyamán Beresztelkén, s onnan kipihenten utazott Magyarországra, ahol szept. 2-től okt. 12-ig volt. „Budapesten megnéztem mindent, ami szép és értékes. Összejártam az

összes múzeumot, a várat, templomokat, kiállításokat, szigetet, ligetet ... Tettem két feledhetetlen emlékű kirándulást Esztergomba és a Balatonra. Esztergomból este jöttem haza a bécsi hajóval, s így szebbnél szebb tájakat láttam. Elmondhatom, hogy én is jártam a »magyar tengeren«. Megnéztem a híres tihanyi apátságot és a megénekelte »tihanyi echót«, mely sajnos most csak egyszeresen ad vissza minden hangot. A legszebb az ősz volt, mikor Erdélybe hazajöttem, az a sok színváltozata a természetnek azt az érzést keltette bennem, hogy mégis Erdély a legszebb hely azok közül, amiket én láttam. Most itthon vezetem a háztartást, gazdasszonykodom. Dec. 1-én megyek a Minervához praktizálni.” (Címe: Cluj, Str. Iuliu Maniu 24.)

Kováts Ágátha. „Attól félttem, hogy esetleg el fogom felejteni az ígéretet, de csak most látom, hogy mennyire nem lehet a kedves osztályunkról és az intézetről megfeledkezni, ahol hét évig otthon voltam. (Nem is volna szép a megfeledkezés. Osz. f.) Rég készülök hírt adni magamról, de vártam, míg én is a komoly kenyérkereséshez fogok. Most tehát itt vagyok egy hete Szatmáron, a Gazdasági Egyesületben, hogy a gépirást jól elsajátítsam, mert január 1-én a szatmári Erdélyi Bankban alkalmaznak, persze fizetéssel. Addig is nagy ambícióval tanulok. A nyári vakáció nagyon kellemesen telt volna, ha szegény Ómamám nem lett volna egész nyáron nagy beteg. De azért mindég kijutott a szórakozásból is bőven. Voltam több házibálon és a Magyar Párt bálján is. Ez volt az első nyilvános bálom, ahol nagyon jól mulattam. Nagyon furcsa volt, hogy szeptemberben nem kellett készülni az intézetbe, és bármennyire vágytam és forszíroztam, az Akadémiára nem engedtek.” (Címe: Odorau, Jud. Satmar.)

Kovács Gizella. Szintén Beresztelkén nyaralt, és hat hét alatt csekély nyolc kilót hízott. Aug. 20-a óta hivatalban van a Transsylvania Bankban. „Aránylag elég hamar beleszoktam a hivatalnoki életbe, meg is szerettem, csak azzal nem tudok megbékülni, hogy annyira lefoglal. Semmi másra nem jut időm, sajnos még arra sem, hogy a lányokkal a levelezést fenntartsam. Alig várom a hírt az osztálytársnőimről, mert akkor legalább egy órára oda képzelem magam közéjük az iskolába, ahol valóban a leggondtalanabb életet éltem. Azt hiszem, mindnyájan többet vártunk az élettől, mint amennyit kaptunk, és így – gondolom – mindnyájan kisebb-nagyobb csalódáson estünk át.” (Úgy bizony, Gizi! az élet nem nagyon respektálja a rózsaszín leányálmokat, különösen manapság nem!) (Címe: Cluj, Str. Garibaldi 5.)

Kunossy Lívia. Szintén Beresztelkén nyaralt, hízott és lesült alaposan. Az a terve, hogy az Akadémiára beiratkozzék, nem sikerült. „Így hát állás után néztünk, de itt is csalódtam. Mikor először hallottam: »Sajnálom, most nincs üresedés«, könny jött a szemembe, és az arcom bíborpirosra gyulladt. Azóta már megszoktam ezt, sőt mosolygok is rajta, hogy 4 kereskedelmivel milyen nagyra tartottam magam, azt híven, hogy mindenhol csak reám, az intézetből alig kikerült gyakorlatlan leányra várnak. Most a Minerva biztosítónál biztosítjuk a feleket Babcsák Alice-szal együtt. Már egészen beleszoktam az irodai munkákba, és dicsekvés nélkül mondhatom, hogy nagyon meg vannak velem elégedve, sőt a múltkor az igazgató úr azt mondta, hogy ha a marianumisták mind ilyen ügyesek, akkor büszke lehetek a Mariánumra. És én olyan boldog voltam, mert eszembe jutottak mindazok a drukkkal tele, de mégis olyan gyö-

nyörű órák, mikor hol figyelmesen, hol kevésbé figyelmesen hallgattuk az örökké fáradhatatlan tanár magyarázatát. Sokszor, tessék elhinni, megdöbbenve kértem magamtól, hogy ez az a sokat emlegetett élet? Ez a végtelenül rideg, érdeket hajhászó, nagy embertömeg? Nem tudom, a többiek mit gondolnak, de én mondhatom, hogy óriásit csalódtam benne. Hol vannak a mi szép, gyönyörű ábrándjaink, amiket az intézetben szőttünk? Mi maradt meg belőlük? Semmi.” (Valami mégis maradt: az a meglátás, hogy az élet komoly munka. A csalódás abban van, hogy felületesen és túl színesen gondolták el az életet. Ugye most belátja, hogy igazunk volt, amikor a katedráról az élet komolyságára annyiszor figyelmeztettük a lányokat? Oszt. f.) (Címe: Cluj, Uránia Mozgó.)

Major Margit. „Mikor kikerültem az iskolából, egészen másképp terveztem jövőm életemet: ti. mindjárt állásba akartam menni, hogy segíthessek valamit édesanyámon, mert a csekély nyugdíj mellett elférne még jól egy kis fizetés, de sajnos mind ez ideig még nem sikerült. Egyelőre örülök annak, hogy Zsuzsika tanulhat tovább, s fejlesztheti tehetségeit, habár nagyon furcsán jön, hogy már nem vagyunk együtt.

A nyarat a beresztelki nyaralótelepen töltöttem, még három osztálytársammal együtt, ahol nagyon kellemesen telt az időnk, persze karcsúságunkból is sokat veszítettünk, de hát az még nem olyan nagy baj. Azóta is itthon vagyok édesanyámmal, s segíték a háztartásban. Közben hetenként kétszer járok németórára, hogy könnyebben juthassak állásba.” (Címe: Turda, Str. Gh. Baritiu 17.)

Major Zsuzsika. Poétikus hangú beszámolójából álljanak itt azok az őszinte sorok, melyekben emlékeket idéz fel a búcsúzásból: „Úgy emlékszem, hatan voltunk utolsók. Nagyon szomorúan festhettünk, hat gyámoltalan nagy leány, akik nem tudnak megválni az iskolától. Hányszor nekiindultunk és visszatértünk, mennyit sírtunk, míg sikerült kilépni a zöld rácsos kapun. És aztán elindultunk, szomorúan, csendesen, hat, azelőtt vidám diákleány. És előttünk és talán még utánunk is sok. Összesen harminckettő. Szomorú leánycsoportok, abban a napsütéses, derült, jókedvű nyári időben. Aztán egyenként lekapcsolódtak, mind kisebbek lettek a csoportok, a végén minden leány magára maradt. Egyedül, csendben a sok zajos, hangos kedvű nap után. Én nem voltam egyedül, nekem ott volt a testvérem. Egymást vigasztaltuk, biztattuk, de nagyon nehezen ment. Amit máskor olyan örömmel, lázas készülődéssel vártunk, a hazamenetel rosszul esett. Aztán lassan fogyni kezdtek a könnyek, és mi hazaértünk. Mikor beléptünk a mi szép virágos udvarunkra, amit édesanyánk a mi kedvünkért szépített, gondozott mindennap, és amikor a virágok között megláttuk a mi fekete ruhás, őszhajú édesanyánkat, elfelejtettünk mindent, csak azt tudtuk, hogy az ő gyermekei vagyunk.”

A vakációt részben otthon, részben falun, a nővérénél töltötte igen kellemesen A szünidőben azt az egyetlen okos gondolatot sütötte ki, hogy tovább fog tanulni. Az elhatározást tett követte, és most a Szépművészeti Főiskola szorgalmas látogatója, ahol szép tehetségét igyekszik kifejleszteni. (Sok sikert! Oszt. f.) „Nem olyan borzasztó egy iskola ez, amint sokan gondolják: Csak komolyan kell venni, mint ma minden tanulást. Tanulni sokat kell, de így van

jól, hogy megtanuljuk komolyan venni az életet”. (Címe: Cluj, Unitárius leányotthon)

Németh Ilona. Otthon gazdasszonykodik. „Dicsekvés nélkül mondhatom, hogy a főzés művészetét elég jól elsajátítottam.” „Az élet minden oldalról csak csalódást hozott. Megtanultam ismerni az embereket ... és ez a megismerés elkeseredést és pesszimizmust váltott ki belőlem.” (Nem fél, hogy ezért alaposan megmosom a fejét? Oszt. f.) – Ez csak pillanatnyi hangulat volt, most már erősen tud bízni a Gondviselésben. (Címe: Str. Pata 89.)

Oláh Margit. A nyarat nagyon kellemesen otthon töltötte szüleinél szórakozással és kézimunkával. „A háztartásban pedig a húgomnak kuktáskodtam, ti. ő otthon akarta bemutatni a Mariánumban tanult főzési tudományát.” Jelenleg komoly akadémista, ahová azonban kezdetben egyedül nem mert felmenni. Az ismerkedési estén nem árult petrezselymet. (Címe: Cluj, Mariánum.)

Pánczél Jolán. A nyarat szüleinél töltötte, ahol az úzás és olvasás volt a legfőbb szórakozása. „Délelőttönként anyukát boldogítottam a konyhán. Az édesapám sokat mesélhetne a főzési tudományomról, ti. ő ette meg nagy önfeláldozással a főztömet. (Óh a szegény! Oszt. f.) Önmagamról megállapítottam, hogy javulok, de a család egész más véleményen van.” – Augusztusban kioperálták a vakbelét. Most akadémiaira jár, ahol szorgalmasan „hallgat”. Azt írja még, hogy „az Akadémia épülete szörnyen unszimpatikus, kivéve a titkárt”. Igen komolyan elhatározta, hogy a vizsgái mind sikerülni fognak. (Címe: Turda, Gara Transbordare.)

Páska Jolán. Júl. 1-e óta praktizál a Nagyszebeni Ált. Takarékpénztár régi fiókjánál, ahol már beledolgozta magát a hivatalnoki életbe. A nyár folyamán Seemann M. két hetet nála töltött, és együtt meglátogatták Oláh M.-et. „Gondolhatja, Főtisztelendő úr, hogy a társalgásunk a mariánumi emlékek felidézéséből állott.” – Komoly terve, hogy tovább képi magát a zongorán, és Vásárhelyt a Konzervatóriumban vizsgázik. Sokat olvas magyar irodalomból és történelemből. (Feltételezem, hogy példáját a többiek is követik. Oszt. f.) – Férjhez menni csak 22 éves korában akar!! (Címe: Reghinul-Sasesc.)

Rác Mária. Megtanulta a nyáron a főzés magas tudományát, gyakorolta a gyorsírást és a németet. Két hónapig volt egy iparvállalatnál, jelenleg egy magánvállalatnál intézi a levelezést és könyvelést. Arra a következtetésre jutott, hogy „az ember a legboldogabb az iskolában. szeretnék gondtalan diák lenni, mert most látom, hogy az élet milyen nehéz.” (Címe Cluj, Soc. Fabrica de Zahar 11 a.)

Seemann Margit. A nyarat két hét kivételével itthon töltötte. Pihent, szórakozott, no meg házimunkával, főzéssel is foglalkozott. Páska J.-nek írt „méteres” leveleket. „Most szorgalmasan olvasgatom Prohászka műveit, melyeket a nyáron rendeltem meg ... Mivel teljes őszinteséggel akarok írni, bevallom, hogy van komoly udvarlóm, mint bizonyára a többi lánynak is van.” (Lehet, hogy van, csak ők nem vallották be. Oszt. f.) (Címe: Cluj, Str. Gh. Baritiu 20.)

Slakovits Márta. Igaza van Mártának, ezek a beszámolók apró kis tükörképek, melyeket egymásnak önmagukról adnak. Valóban kedves karácsonyi ajándék. – A nyarat otthon töltötte, kellemes szórakozások közt. Két hétig volt Szebenben kedves barátnőinél, akiknek társaságában szép kirándulásokat tett.

Szeptember elseje óta egyik ottani pénzügyintézetnél praktizál. „Érdekes volt a gyakorlatban megismernem azt az ügymenetet, amiről az iskolában alig tudtam valamelyes fogalmat alkotni önmagamnak.” Délelőtt jár hivatalba, délután szorgoskodik anyuka mellett. – Nagyon vágyik a vizontlátásra. (A szeme hogy van? Arról nem írt semmit. Oszt. f.) (Címe: Ilia, jud.. Hunedoara.)

Somogyi Mária. Messze idegenből küldötte a beszámolót. Bécs mellett, Rodaunban van, hogy német tudományát tökéletesítse a Sancta Christiana intézetben. Gyakran berándulnak Bécsbe. Két hétig volt Budapesten. „Bécs is tetszik, de Budapest sokkal szebb. Csak nyáron megyek haza, a szünidőket Budapesten töltöm, ahol valószínűleg farsangolni is fogok. Férjhez menésre még nem gondolok.” (Karácsonyi címe: Dr. özv. Pethe Györgyné lev., S. M., Budapest, IX. Ferenc körút 33. I. 11.)

Suhajda Klára. „Unokabátyám, dr. Lakatos Imre ügyvédi irodájában vagyok. Fizetésem: teljes ellátás. Zsebpénzt kézimunkával szerzek. Helyzetemmel meg vagyok elégedve. Sok dolgom az irodában nincs.” (A Rudolf úti verebek azt csiripelik, hogy Klárinak komoly udvarlója van, és hogy fülig szerelmes. No, de én nem szóltam semmit. Oszt. f.) (Címe: Cluj, Str. Regina Mária 17.)

Szily Nóra. Inkább másokról számol be, önmagáról keveset ír, pedig ez a fontos. Az Akadémiára való beiratkozása közbejött okok miatt elmaradt. „Júl. 1-e óta praktizálok egy kereskedelmi irodában havi 1500 lej fizetéssel. December végén már le is telik a praktizálás ideje. Januárban már nagyobb fizetést fogok kapni.” (Címe: Str. Universitati 6.)

Újfalvi Mária. „Az elmúlt pár hónap alatt szomorúan tapasztaltam, hogy az életben nincs meg az a meleg, testvéri szeretet, ami közöttünk megvolt, s aminek hiánya nagy szomorúságot okoz nekem. Az emberek nagyobb része önző, irigy, hiányzik szívéből Jézusunk tanítása: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat«. Ennek okát a mai nehéz megélhetési viszonyokon kívül az emberek vallásos nevelésének hiányában látom. Ha valaki embertársát emberi gyarlóságából, talán akaratlanul megbántja, a bántott fél szívében nem az elnézés, megbocsátás, hanem a »szemet szemért, fogat fogért« érzés honol. A nélkülözés, az igazságtalan bánásmód az embereket indulatosná teszi, és idegességükben inkább a bosszúra, mint az elnézésre gondolnak, s mert az élet küzdelme napról napra rosszabbodik, egyéb eszköz hiányában csak egy jobb jövő eljövételének reményében bízva, csillapíthatjuk le megbotránkozott érzelmeinket.

Én jelenleg a Mezőgazdasági Bankban gyakornokoskodom. Január elsején telik le a hat hónapom, s abban a reményben vagyok, hogy valamelyes fizetés mellett továbbra is megtartanak.” (Címe: Str. Fierului 18.)

Ürmössy Róza. A megélhetés gondjai nem sok időt adtak neki a szórakozásra. Júl. 15-e óta könyvelő a Babos cégnél, kezdetben havi 1500, most 2000 lej fizetésért. „Igazán hálát adhatok a jó Istennek, hogy ilyen jó helyre kerültem. Munkámmal meg vannak elégedve, engem is szeretnek. Most látom csak, hogy az élet útjai nem olyan simák, mint azt félig gyermekfejjel gondoltam. Bizony sokszor eszembe jut a jóságos tiszt. Nővérek és a Főtisztelendő úr mondása, hogy az élet útjai sűrűn vannak behintve tövissel. Bizony sokszor visszavágyom az iskola padjai közé, ahol olyan gondtalan gyermek voltam.” (Címe: Cluj, Str. Dubalarilor 5.)

Veress Erzsébet. "Bizony már egy fél év röpült el fejük fölött, s ez idő alatt, Istenem, de sokszor vágytam visszamenni a Mariánumba, csak egy pár pillanatra visszaülni a régi helyemre.

A nyár nagy részét szülőföldemen, Csíksországban, egyik nagynénémnél töltöttem. Pihentem, élveztem a szabadságot. – Nagy kirándulásokat tettünk a Hargitára, Szt. Anna-tóhoz stb. Nagyon, nagyon jól telt az idő, csak borzasztó gyorsan. Szeptemberben visszajöttem Kolozsvárra. Ekkor úgy volt, hogy erre az évre kimegyek külföldre. Minthogy azonban azon intézetekben, melyek megfelelőek lettek volna, már betelt a létszám, úgy gondoltuk, hogy elhalasztjuk a kimenetelt jövő évre, akkor majd korábban nézünk prospektusok után. Főleg Bécsbe szeretnék menni.

Így most itthon vagyok, s a főzés művészetét szeretném elsajátítani! Újabbban az a rágalom indult el rólam, hogy Ernő bácsi azért megy mostanában annyit a Központiba vacsorázni, mert én főzök, na ezt ne tessék elhinni. – Közben tanulok magyar irodalmat, történelmet, németet, franciát is. Olvasni is szoktam, most újabban Bourges regényeit. Az új évben készülök kimenni Magyarországra a bátyámhoz, egy kis változatosság kedvéért.

Kimondhatatlanul várom a Karácsonyt, és várom a kis Jézust, ki csilingelő szánkóján elhozza a szélrózsa minden irányából azt a 32 levelet, melyek oly nagy szeretettel íródtak. Ha elfog a vágy újra az én osztálytársnőim között lenni, elolvasom levelüket újra és újra, és ha valóságban nem is, de lélekben együtt leszünk a szeretetet nagy ünnepén. Biztos meg fogja érezni a mi jó »Osztályapánk« is azt a hálás szeretetet, amellyel a szent estén a mi kicsi osztályunk gondol Reá." (Címe: Cluj, Str. Manasturului 12.)

* * *

Eddig a beszámoló. És most az utolsó szó legyen ismét a enyém. Azt mondanom sem kell, hogy minden levélben van kézcsók, üdvözet, csók a tiszt. nővéreknek, tanári karnak, osztálytársaknak, mindenkinek, ami dukál. Jól is teszik. Ne feledkezzenek el egymásról, tanáraikról. Főként az iskoláról ne, mert be fogják látni hamarosan, hogy Istenen és jó szüleiken kívül a Mariánumban volt e földi életben az egyetlen, önzetlen, igazi jóttevőjük.

Most pedig búcsúzzunk. Köszönöm, hogy mind eljöttek erre a lelki találkozóra. Örömet okoztak nekem is és egymásnak is. Tekintsék egyik szép feladatuknak azt, hogy ahol csak alkalom nyílik, mindenütt örömet szerezzenek embertársaiknak, és szomorúságot soha! Meglátják, hogy akkor életük nem lesz síntelen soha!

Isten velünk!

Kellemes karácsonyi ünnepeket.

Viszontlátásra egy év múlva.

Mariánumban, 1930. dec. 25.

Mindnyájukat szeretettel üdvözli

Csergő Benedek
osztályfőnök

BARÁTI TUDÓSÍTÓ

[II.]

(1931. december 25.)

Kedves Lányok!

Legelső és egyben legőszintébb szavam: Isten hozta! Már vártam, és egyben aggódtam is, hogy eljönnek-e a **második lelki találkozóra**. - Hiszen most Európa a legnehezebb napjait éli, a válságos hullámverésben nyakig benne vagyunk mi is. Ilyenkor könnyen lesz az ember zárkózott, önző – könnyen felejt múltat, ígéretet, emlékeket. – Őszintén szólok: nagyon félttem, hogy a nehéz napok, az élet mindennapi gondjai (amikből már alaposan kiveszik a részüket) összetörik, elsodorják a múlt apró, színes emlékeit, közömbössé, fáradttá teszik a lelkeket azon tiszta örömök, igazi értékek iránt, melyeket ez a szédítő anyagi kultúra nem adhat, de elrabolhat. S ezért féltettem már előre a második lelki találkozó sikerét is. De kellemesen csalódtam. Ha nehéz is az élet, ha fáj is valami itt-ott, de azért még nincs csüggedés, kétségbeesés, hanem annál több **bizakodás** az isteni Gondviselésben. Amíg ez megvan, addig nem félek katasztrófától. – A nehéz idők edzik a jellemet, teszik próbára a testi-lelki teherbírást, és nevelik a viharálló egyéniségeket. Tehát nem kell megijedni tőle. **Sorsunk, történelmi hivatásunk ez: a kemény munka és a szenvedés ... a jobb jövőért.** Aki elcsügged, kétségbeesik, feladja a küzdelmet, az nem méltó a nagy időkhöz ... Tehát fel a fejfel! „Amikor a legnagyobb a veszély, akkor van Isten a legközelebb”. Hitünk és kitartásunk le fogja győzni a legnagyobb nehézségeket.

Ezzel a törhetetlen hittel mondom még egyszer: Isten hozta Önöket!

Önmagamról nincs sok jelentenivalóm. Jól vagyok, állok a hittanári posztomon most már egyedül, mert dr. Kuncz főtdő úr román vizsga nélkül nem taníthat. Munkám lényegesen több, de jó kedvvel dolgozom, s így nem érzem a többletet. Újra nem vagyok osztályfőnök. – A Mariánum is érzi a gazdasági nehézségeket, de azért a tanári kar lecsökkentett fizetéssel is áll a helyén. – Különben a Mariánum ez év december 8-án ünnepelte felszentelésének 20 éves évfordulóját. Szép, bensőséges, felemelő ünnepség volt, mely alkalommal imádkoztunk azokért, akik már kiléptek az életbe.

* * *

Asztalos Irén. Jelenleg otthon van. A nyáron két hónapot töltött nővérénél Magyarországon, ahonnan mint boldog keresztmama jött vissza. A Marmorosch Bankban praktizált, most anyukának segít. (Címe: Cluj, Str. Xenopol 17.)

Babcsák Alice. A praktizálás elvégzése után beiratkozott egy szabászati tanfolyamra, és most a ruháit saját kezűleg varrja. A nyáron Püspökfürdön nyaralt, jelenleg az egyetemre jár francia kurzusra. (Címe a régi.)

Barabás Margit. Kedves reménykedéssel, bizakodással számol be az elmúlt évről. Hivatalba jár egy magánvállalathoz havi 2000 lej fizetésért, mely

rövidesen emelkedni fog. „Igyekszem a nálamnál nyomorúságosabb életet élőkön tőlem telhetőleg segíteni”. (Ez fogja megtanítani az igazi ker. életből-cessségre.) (Címe: Cluj, Cal. Victoriei 12.)

Bodur Ilonka. Magyarországról hazajött, és most Petrozsény mellett Lonka-telepen praktizál. A praxis nemsokára véget ér, s akkor végleg hazajön az anyukájához. Eddig az életről csak kellemes emlékei vannak.

Bróz Karola. Továbbra is az Akadémiára jár. Egy kis „hidegrázása” van az eljövendő 14 vizsga miatt, de azért hősiesen nekimegy. A karácsonyi vakációt Pesten fogja tölteni. (Címe a régi.)

Buder Györgyi. Sokat dolgozik. Délelőtt praktizál nemcsak a konyhán, hanem a bankban is, délután felváltja az üzletben apukáját, akinek sok pihenésre van szüksége. A nyarat, egy pár kirándulást leszámítva, „befőzéssel” töltötte. Kemény kezű kis gazdasszony lehet, aki a szakácsnénak felmond, a szobalányt megtanítja főzni ... és havi 700 lejt megspórol. (Gratulálok!) (Címe a régi.)

Deretey Jolán. Beszámolóit nem küldött, de annyit tudok róla, hogy otthon van, és hivatalba jár. (Címe a régi.)

Fejér Klára. Otthon van. A tavasszal szép sikerrel tette le a zongora vizsgát. Beiratkozott a konzervatóriumba, és van két tanítványa. Segít apukának a könyvelésben, és szabad idejében Prohászktól olvassa. (Címe a régi.)

Felszeghy Sári. Sokat tanul, sikerrel vizsgázott az Akadémia első évéről, ahol tovább folytatja tanulmányait. Jelentkezett az első kőrő, de megjött a csalódás is. „Komolyabb lettem, sokkal komolyabb, emberibb, érzőbb”. (Címe: Cluj, Str. Legiunii Ardelene 5.)

Fodor Margit. Jelenleg Zilahon van alkalmazásban, komoly banktisztviselő. De a hivatali órákon kívül szociális munkát végez a Leánykörben. „Aztán vasárnapi iskolát vezetek. Milyen jó másnak is adni abból, amit az ember tud”. (Úgy bizony! Ennek az az előnye is megvan, hogy a másokkal való foglalkozás felelteti a saját nehézségeinket). (Címe a régi.)

Györgyfalvi Anna – Mózes Andrásné. A múlt évi komoly „papnéni” most már boldog mama. Hecceg az öt hónapos Sanyikájával, és méltán. „Mert nagy ám ő. Sírás helyett kacag. Fekete szemű, barna fiú – az apja fia, de az anyjáié is”. (Őszinte szívvel gratulálok. A házaseset koronája a gyermek, s kívánom, hogy a szüleinek öröme, boldogsága legyen mindég. – Én is hencegek, mert most már osztálynagyapapa lettem). (Címe a régi.)

Horváth Rózsika. Beszámolójának minden sorából megnyugvás, béke sugárzik. Az étellel meg van elégedve, és ezt szívből kívánja osztálytársnőinek is. A Tungsram cégnél van alkalmazásban, ahol komoly munkájáért nagyon megbecsülik. Szabad idejében kézimunkál és olvas. (Címe a régi.)

Karabásy Ilona. Otthon van szüleinél, nem jár hivatalba. Segít anyukának a háztartásban, közben szépirodalmi munkákat olvas. Ha külső eseményekben szerény is az élete, de szerzett sok élettapasztalatot. (Címe a régi.)

Kelemen Erzsébet. Minervánál praktizált, melynek leteltével Maroshévízre ment nyaralni. – Állást nem kapott, s most otthon gondosan vezeti a háztartást. (Címe a régi.)

Kováts Ágátha. Otthon van, nagy veszteség érte: meghalt a szeretett ómamája. Májusban volt Pesten, a nyarat otthon töltötte. Jótékony előadásó-

kon sokat szerepel ... mint angyal. „Félig-meddig menyasszony voltam, de édesapámék idejekorán beleszóltak, így abbamaradt. Utólag örülök, hogy így történt. Györgyfalvi Nusinak gratulálok a kisfiához!” (Címe a régi).

Kovács Gizella. Még mindig a Transsylvania Banknál van, de a jövője bizonytalan, mert a bank kényszeregyezséget kért. A nyarat is a hivatalban töltötte, szórakozásban nem volt része. (Ma mindenkinek nehéz az élet, Gizi! De azért csüggedni nem szabad. Lesz még jó világ!) (Címe: Cluj, Str. Avram Iancu 25.)

Kunoss Lívía. „Még mindig a Minerva Biztosító Rt.-nél vagyok a könyvelesen, s oly kitűnő eredménnyel végeztem a zárást, hogy az eredményem egy ügyes vőlegény lett!” (Pompás! Gratulálok!) „Vőlegényem Pesten az elektrotechnikai gyárban mérnök és társtulajdonos, magas, karcsú, r. k. vallású. Mire kivirulnak a fák, én is elindulok egy új haza és egy új otthon felé”. (Címe a régi).

Major Margit. Otthon van az édesanyjánál, a praktizálást is Tordán végezte. A nyarat a Székelyföldön töltötte, ahonnan jó hangulatban tért haza. „Nem sokat csalódtam sem a világban, sem az emberekben, amit csak édesanyámnak köszönhetek, aki lassankint mindenre előkészített.” (Címe: Turda, Str. Gh. Baritiu 21.)

Major Zsuzsika. A Szépművészeti Főiskola szorgalmas látogatója. A beszámolójában olyan kedves komolysággal filozofál az életről, melynek célját kutatja. Van hite, melyet Istentől kapott, van egy szegény nemzete, melyért érdemes dolgozni! (Bravó, Zsuzsika!) (Címe a régi).

Németh Ilonka. Otthon van szüleinél. Rövid ideig állásban volt, de „leépítették”. Újabb állást nem kapott, de talált egy új foglalkozást: a szentpéteri kath. irodalmi körnek a jegyzője. A kör összefüvetelein előadásokat tart, és a saját novelláit olvassa fel. (Gratulálok!) (Címe: Cluj, Str. Dorobantilor 92.)

Oláh Margit. Sikerrel végezte az Akadémia első évét, a vizsgák nehezek voltak bár, de mind sikerültek, s most már a második éven van. A nyarat otthon töltötte szüleinél, úszott a Marosban, megtanult evezni és teniszezni. (Címe a régi.)

Pánczél Jolán. Hosszú beszámolójában kedvesen meséli el a vizsgáktól, portörlestől és főzéstől való rettegését, de a sikereit is az egész vonalon. Folytatja a tanulmányait az Akadémián, biciklizni is megtanult, de már kifogástalan ebédet is tud főzni. Így van ez rendjén, a haladás az élet törvénye. (Címe a régi.)

Páska Jolán. Komoly banktisztviselő, aki néha naponta 10 órát van hivatalban. A nyarat is a bankban töltötte, csak három napra rándult ki Brassóba, ahol részt vett a szász városok atlétikai versenyén. (Címe a régi.)

Rác Mária. Hivatalba jár, ahol a napok egyformán telnek szenzáció nélkül. „A rossz nyelvek suttognak egy vőlegényről, de ezt még ne tessék elhinni”. (Na, nálunk erre azt mondják, hogy a szél fúvatlan nem indul meg.) (Címe Soc. Fabr. de Zahar 13.)

Seemann Margit. Otthon van az anyukája mellett, tanul németül, zongorázik, kézimunkál és „főzöget”. A nyáron két hetet töltött Páska Jolánnal és egy hónapot Aradon. Szeretne újra diáklány lenni. (Címe a régi.)

Slakovits Márta. Otthon van a szüleinél, és az egyhangú falusi életet próbálja változtatossá tenni főzéssel, sporttal, zongorával és baráti összejövetelekkel. A nyáron anyukával volt Pesten. (Címe a régi.)

Somogyi Mária. A múlt évben Rodaunban volt német szóra, ahonnan sok kedves emlékekkel jött haza. A nyarat a Balaton mellett töltötte, ahol Veress Bözsivel találkozott. (Köszönet az onnan küldött szép lev.-lapért!) Most otthon van, tanul főzni, és gyakorolja magát az írógépen. (Címe: Jibou, Jud. Salaj.)

Suhajda Klára. Nagyváradon van, egy ügyvédi irodában dolgozik szerény fizetésért. A Szt. Vince zárdában lakik, ahol havi 1500 lejt fizet. Vasárnaponként hazalátogat szüleihez, akik 7-8 km-nyire laknak. (Címe: Oradea, Str.. I. C. Bratianu 16 a.)

Szily Nóra. Hivatalba jár, szereti a foglalkozását, és őt is megbecsülik. Egyebekben nincs különösebb jelentenivalója. (Címe: Str. General Neculcea 8.)

Újfalvi Mária. A Mezőgazdasági Banknak egy év óta fizetéses tisztviselője, ahol lelkiismeretes munkát végez. Sok megpróbáltatás érte a családját, de most már Isten mindent jóra fordított. Szabad óráiban komoly önképzéssel foglalkozik, és segít anyukának. (Címe: Cluj, Reg. Ferdinand 37. I. em.)

Ürmössy Rózsi. Kétszer is volt hivatalban, s mind a kétszer „leépítették”. Most otthon „hátramozdító”, azaz segít anyukának a háztartás vezetésében, és kihasználja az alkalmat, amit az élet a nemes szórakozásra nyújt. (Címe a régi.)

Veress Erzsébet. Talán egyedüli az osztályban, akinek az élettel szemben nincs felpanaszolnivalója. Élményekben gazdag év áll mögötte. Volt Bécsben július 15-ig, aztán Pesten és a Balaton mellett. (A lev.-lapot köszönöm!) Most itthon van, és Ernő bácsinak segít az Erdélyi Tudósító adminisztrálásában. Szabad óráiban a kisiskolásoknak színdarabot tanít be. „Kimondhatatlanul szeretem őket, náluk nélkül szinte üres a napom.” (Címe a régi.)

* * *

Ezzel vége a beszámolóknak. Eljöttek, s gondolom – egy pillanatra megpihennek a lelki találkozáson. Köszönöm a bizalmat, mellyel oly őszintén elmondták örömeiket, bánatukat. Mindeniküket biztosíthatom a legőszintébb együttérzésemről. – Egyik-másiknak nagyon nehéz az élet. Bátorság, lányok! – nem lesz ez mindig így. Másként nem segíthetek, de sokat imádkozom Önökért, hogy erősek, kitartók legyenek. Isten néha megpróbál, de nem hagy el!

A beszámolókból – amint láthatják – csak a legáltalánosabb dolgokat közlöm a B. Tudósítóban, azt is röviden – a jelen közgazdasági helyzetemre való tekintettel. Reméljük, hogy a jövőben hosszabb, részletesebb lesz a tudósítás.

A tiszt. nővéreknek, a tanári karnak és egymásnak küldött üdvözléseket a B. Tudósító révén közlöm az illetékesekkel.

Isten velünk!

Kellemes karácsonyi ünnepeket kíván szerető osztálypapájuk

Csergő Benede

(1932. december 25.)

Kedves Leányaim!

Éreztem, tudtam, hogy eljönnek, hogy egy sem fog hiányozni, és boldog örömmel üdvözlöm a **harmadik lelki találkozó**n. - Éppen december elején súlyos influenzában, lázasan feküdtem, mikor k. leveleiket egymás után hozta a posta. Micsoda öröm volt, midőn unalmas egyedülétemben olvashattam beszámolóikat. Úgy éreztem, mintha látogatni jöttek volna a beteg „osztálypapát”. Ezt külön megköszönöm a kedves lányaimnak. – Most pedig térjünk mindjárt a dologra.

Önmagamról annyit mondhatok, hogy most már jól vagyok, végzem a munkámat. Egyedüli kellemetlenségem az, hogy szeptember óta állandó orvosi kezelés alatt vagyok orrüreg és gégegyulladás miatt. Ez volt az oka a sok fejfájásomnak és köhögésemnek. Most már a javulás útján vagyok. – Megsúgok egy nagy titkot: ebben az évben osztályfőnökséget vállaltam a gimn. IV. osztályában. No! – nem kell ezért mindjárt megharagudni és féltékenykedni, mert nem térhettem ki előle. Ötvenen vannak az osztályban, és haszontalanok – kellett egy erős kéz a kormányhoz – így mondotta az igazgatóság. Én pedig vállaltam ezt az igazán nehéz szerepet. De biztosíthatom Önöket, hogy nekik nem fogok Baráti Tudósítót szerkeszteni. Ez kizárólag az Önöké, akiknek kedves emlékét nem fogja elmosni egy újabb osztály.

A Mariánumban nincs nagyobb változás. Haladunk a régi, kipróbált úton. Bacsoni Lili volt tanítványunk kolléganőnk lett a kereskedelmiben. Mechtild tiszt. nővért legnagyobb sajnálatunkra Temesvárra helyezték. Alexiné tanárnő és Gergely tanár úr famíliájában újszülött kislányok vannak. – Az idén az I. kereskedelmiben csak kilenc növendék van. – Az én életemben a fentiekén kívül annyi változás van, hogy dr. Hirschler prelátus úr jóvoltából a Rudolf útról visszaköltöztem a plébániára, ahol az élet könnyebb és kellemesebb.

Most magam elé teszem az albumot, a 32 leányok albumát, és úgy szólítok névsort.

* * *

Asztalos Irén. Otthon van. Azt írja: „Legnagyobb baj az, hogy vénülünk ... Segíték anyukának az üzletben. Otthon a háztartásban én viszem a főhátramosztító szerepet. Szabad időmben kézimunkálok és olvasok.” (Címe: Cluj, Str. Xenopol 17.)

Babcsák Alice rezignáltan állapítja meg, hogy „Még sem mozog a föld, mert íme egy év leforgása alatt is ott vagyok, ahol egy évvel ezelőtt voltam.” (Címe: Cluj, Calea Motilor 35.)

Barabás Margit. Szüleinél van, ahol igyekszik hasznossá tenni önmagát a háztartásban. Július óta leépített tisztviselő, a nyáron két és fél hónapot töltött a Székelyföldön, és gyarapodott egy pár kilóval. (Címe: Cluj, Calea Victoriei 12.)

Bodor Ilona. „Magamról elég nagy újságot írhatok: menyasszony vagyok, eljegyzésünk Karácsony napján lesz. Boldogok vagyunk, a vőlegényem kedves, jó ember. Sokat kézimunkálok, két hónap óta tanulok varrni, már varrtam egy pár ruhát magamnak.” (Sok szeretettel gratulálunk.) (Címe: nem közölte.)

Bróz Karola. „Csak a tanulás, vizsgázás s újra tanulás a programom. Szórákzni nemigen megyek, szívesebben ülök otthon ... El tud-e képzelni engem a Főtdő úr mint komoly tanárnót? Az itthoniak szerint a komolyságból még csak a pápaszem van meg, a többi nincs sehol.” (Címe: Cluj, Str. Masinistilor 5.)

Buder Györgyi. Szép hosszú beszámolójában elmondja örömeit is, fájdalmait is. Örült a két hónapos torna- és tánckurzusnak, a vizsgán a fényes sikerének. (Gratulálok!) Gondjai a háztartás és az üzlet között oszlanak meg. Édesapja hosszús betegsége viszont a legnagyobb aggodalommal töltötte el. Ő volt gondos ápolója, és most is ő vigyáz, hogy a lábadozó betegnek nehogy valami megártson. (Megáldja érte az Isten!) (Címe: Beius, Jud. Bihor.)

Deretey Jolán. Ki kell mentenem a múlt évi hiányzásért, mert a múlt évben is küldött beszámolót, de oly későn kaptam meg, hogy már a B. Tudósító ki volt nyomtatva, és így nem került bele. Az idén pontosan jött. Megmagyarázza a múlt évi késést is: másra bízta a levél átadását, aki későn adta át. – Jelenleg nem jár irodába, otthon van. „Délelőttönként a konyhában lábatlanodom, ahol sajnálkozva emlegetik azt a szerencsétlen halandót, aki reám fogja bízni a háztartását.” Németül tanul, és szépen halad, amin Kende tanár úr csodálkozni fog. (Címe: Cluj, Str. Decebal 35.)

Fejér Klára. Január óta az Erdészeti Hivatalban van 1500 lej fizetéssel, azonkívül jár a Magyar Konzervatóriumba is. Nagyon el van foglalva, keveset szórakozik. (Címe: Cluj, Str. Haiducului 2.)

Felszeghy Sári. Kedves, hosszú beszámolójából azt látom, hogy komolyan készül a tanárnői hivatására. Tanul szorgalmasan, már harmadéves az Akadémián, ahol tanulságos megfigyeléseket tesz az emberekről. Az Akadémiával párhuzamosan a gimnáziumi érettségét is szeretné megszerezni. A nénje már jegyben jár, ő még „várákózó” állásponton van. (Címe: Str. Leg. Ardelene 5.)

Fodor Margit. Január 1-én őt is leépítették, s otthon van. Kapott egy kis könyvelői állást a Hangyánál. Segít a háztartásban, melyet négy hétig önállóan vezetett. A vendégek dísz-szakácsnői oklevelet állítottak ki számára. (Mivel vesztegette meg őket?) – Tervbe vette egy baromfi-farm létesítését. (Sok szerencsét!) (Címe: Borla, Jud. Salaj.)

Györgyfalvi Anna – Mózes Andrásné. Már harmadik éve asszony, és alaposan belekóstolt az élet nehézségeibe. „A sok nincs között mégiscsak van egy drága kincsünk, a mi kicsi Sanyikánk, aki a legnagyobb bánatunk közepete is mosolyt tud csinálni az ajkunkra.” – Kováts Ágáthának a Tudósító útján köszöni a megemlékezést. (Címe: Coldau, P. u. Beclean, Jud. Somes.)

Horváth Róza. Otthon van, nem jár irodába. Ha nehézséggel teljes volt is az elmúlt év, azért kedvét nem veszíti el, mert van erős hite. Szorgalmasan készítgeti a ... nővére kelengyét. (Kedves szülei és nővére üdvözlését hasonlókkal viszonozom.) (Címe: Cluj, Str. Vrabiilor 11.)

Karabásy Ilona. Május óta a Minerva Biztosítónál van szerény állása, ahol kedvvel, lelkiismeretesen dolgozik. (Címe: Cluj, Str. Sincai 12.)

Kelemen Erzsébet. Szeretném teljes egészében leközölni tanulságos beszámolóját, de a helyszüke nem engedi. „Fiatalon öreg gondjaim vannak. Negyedik éve teljesen egyedül vezetem a háztartást. Gondot viselek apámra, nagybátyámra. A mosás kivételével itthon mindent én végzek ... Legnagyobb örömöm, ha látom az itthoniak meglegedését.” (Bravó, Böczi! A jól végzett munka önmagában hordja jutalmát.) (Címe: Cluj, Str. Iuliu Maniu 24.)

Kováts Ágátha. A nyarat Magyarországon töltötte, de itthon sem unalmas az élet. A szórakozáson kívül igyekszik önmagát hasznossá tenni, varrni tanul. „Az idei angyaltól nem kérjük, hogy hozzon, hanem hogy ne vigyen el mindent.” (Címe: Odorau, Jud. Satmar.)

Kovács Gizella. Még mindig a Transsylvania Bank tisztviselőnője, szerény fizetéssel. „Nem egyszer történt meg, hogy elsején potyogtak a könynyeim a havi költségvetésem elkészítésénél, de eddig, hála Istennek, mindig sikerült megbirkózni egy-egy ilyen nehéz hónappal minden segítség nélkül.” Kétheti szabadságát anyukájánál töltötte. (Címe: Cluj, Str. Avram Iancu 25.)

Kunossy Lívია – Preyer Istvánné. Úgy bizony! Szabályszerűen férjhez adtam Lilit, és most nagyon boldog. „Zavartalan szeretetben és megértésben élünk, kis otthonunk a béke és vidámság tanyája.” Pedig kezdetben csak krumplit tudott főzni különféle változatokban, amit Pista barátom hősiessen lenyelt. Most már rendes kis gazdasszony. (Szeretettel üdvözlöm Pista barátomat.) (Címe: Kiszpest, Bem utca 2. Ungaria.)

Major Margit. Tanulmányainak kiegészítése közben szerencsésen eljutott az ... óvodáig. Úi. megtanult németül (Bravó!), s készül a német nyelvű óvoda vezetésére. (Hogy mit szólok hozzá? Gratulálok a törekvéshez is és az eredményhez is.) (Címe: Turda, Str. Gh. Baritiu 17.)

Major Zsuzsika. Vizsgái sikerültek, és a Szépművészeti iskolába jár. „Örvendek, hogy élek, és örvendek, hogy tanulhatok. Hogy aztán mi lesz, nem tudom.” (Címe: Turda, Str. Baritiu 17.)

Németh Iona. Augusztus óta állásban van a Lady szövögyárnál. Ebben az évben is a Szentpéteri Irodalmi Kör elnöke. Az élet csalódásaival és nehézségeivel szemben az erős hitét állítja. (Így van rendjén, Ius!) (Címe: Cluj, Cal. Dorobantilor 92.)

Oláh Margit. Már harmadéves akadémista, vizsgái mind sikerültek. (Gratulálok!) Tavasszal volt Pesten anyukájával. A nyarat otthon töltötte, és képzeljék: ... a reggeli alvását fel tudta áldozni a ... teniszért. (Címe: Targu-Mures, Str. Mihail Viteazul 23.)

Pánczél Jolán. „Olyan csöndesen és meglegedetten telt el ez a hosszú esztendő”. Harmadéves tanárjelölt, vizgázik sikerrel és drukkolva, sokat olvas, és annyira megkomolyodott, hogy nem ismeri a régi önmagát. A férjhezmenésre 4-5 évi haladékot kér. (Címe: Turda, Gara Transbordare.)

Páska Jolán. Leépítették őt is, most szeretne újra állást kapni. A nyáron volt Szebenben és Seemann Mancinál, továbbá Medgyesen. Szorgalmasan gyakorolja magát a románban és a német gyorsírásban. (Címe: Reghin.)

Rácz Mária. Leépítették, s most otthon anyuka mellett hátramozdító. Van két kis tanítványa. (Címe: Cluj, Soc. Fabr. de Zahar 11 a.)

Seemann Margit. „Menyasszony voltam, de előre nem látott okok miatt, kölcsönösen megegyezve, csendben felbontottuk az eljegyzést.” Szeptember óta praktizál, és komolyan tanul énekelni, ami sok örömet okoz. (Címe: Cluj, Str. Gh.Baritiu 20.)

Slakovits Márta. Beszámolója egy gyászjelentés, melyben november 9-én elhunyt édesanyját siratja. (Oly őszintén átérzem fájdalmát – kedves Márta! –, és úgy szeretném megvigasztalni. De ismerem erős lelkét, mellyel hőiesen viseli az élet ezen legnagyobb megpróbáltatását. Mind a magam, mind az osztály nevében kifejezem legőszintébb részvéteimet.) (Címe: Iliia, Jud. Hunedoara.)

Somogyi Mária. Szüleinél van. Többször berándul Kolozsvárra. Kétszer is találkozunk. Egyik alkalommal összetévesztettem Kováts Ágáthával. Még most is szégyellem magam. (Címe: Jibou, Jud. Salaj.)

Suhajda Klára. Tavalyi jó állását elveszítette, két hónapig nagybátyja ügyvédi irodájában segített, s most Hatfaludy irodájában van alkalmazásban, és él a saját munkája után. (Köszönöm az őszinte, hosszú beszámolót. Bátor-ság, Klári! – Kisüt még egyszer a nap.) (Címe: Cluj, Calea Victoriei 10.)

Szily Nóra. A kolozsvári Gyógyszappangyár komoly tisztviselőnöje. Egyhangú életébe a tánciskola hoz változatosságot. „Van Istenbe vetett erős hitem, s amíg ez van, addig nem félek semmitől.” (Címe: Cluj, Str. Avram Iancu 26.)

Újfalvi Mária. Leépítették, s azóta otthon segít a háztartásban. A nyáron három hónapig volt Pesten a nővérénél, mely időre kedvesen emlékszik vissza. (Címe: Cluj, Cal. Reg. Ferd. 37.)

Ürmössy Róza. Csak ennyit ír: „Minden a régi, semmi sem változott!” (Címe: Cluj, Str. Dorobantilor 72.)

Veress Erzsébet. Itthon töltötte az évet. „Ősszel jártam cukrászati tanfolyamra, úgy, hogy már értek hozzá, és szívesen vállalom osztálytársnőim lakodalmi tortáinak elkészítését.” (Címe: Cluj, Str. Manasturului 12.)

* * *

Kedves Lányok! Köszönöm, hogy mind eljöttek. Üdvözleteiket a tiszt. nővéreknek és a tanári karnak a Tudósító révén közvetítem.

Isten velünk! Az élet nehézségeitől nem szabad megriadni.

Kellemes karácsonyi ünnepeket kíván

Csergő Benedek
osztálypapa

GLÜCK JENŐ

EGYHÁZTÖRTÉNETI EMLÉKEK IZRAEL MÚZEUMAIBAN

A Jordán- és a Földközi-tenger közötti területen egyedülálló muzeális értékek találhatók. Valójában igen nehéz megvonni körüket, mivel az állami és különböző nyilvántartásokban szereplő, megfelelő intézmények csupán a fellelhető értékek egy részét gyűjtik egybe. A számos kínálkozó kivételek közül említhetjük a jeruzsálemi Szent Sír-templom római katolikus részlegének kereszties háborúk-korabeli tárgyait. Itt található Godefrois de Bouillon, a kereszties állam első uralkodójának töviskoszorúja (1099), amelyet az aranykorona elutasítása után viselt, kijelentvén, hogy ahol Krisztus az előbbit hordta, méltatlan volna díszesebb fővegre. Ugyanott található kardja is.

A magyar zarándokok, illetve turisták, természetesen az ősök nyomait is keresik, habár nem mindig látható eredménnyel. Így például történelmi munkákban annyiszor emlegetett zarándokház, melyet Szent István építtetett szálláshelyül a magyar zarándokoknak, leltárával együtt elenyészett az idők folyamán és helyének megállapítása is vitát képez. Szerencsésebb lehet Akonban, mivel végigjárhatja a helyi múzeum birtokában lévő erődítmény-komplexumban a Szent János Lovagok egykori várrendszerét. A több mint 500 négyzetméteres lovagteremben visszagondolhat arra a pillanatra, midőn II. Endre király a 5. kereszties hadjárat vezéréként fogadhatta a kereszties állam fővárosában (1192) óta a helyiek hódolatát. Áin-Karenben, Jeruzsálem peremvárosában az obszerváns ferencesek „Magnificat” kolostorának egyik oldalfalán levő márványtáblák egyikén magyarul is olvashatja Szűz Mária hálaénekét. Az Olajfák hegyének azon pontján, ahol a hagyomány szerint Jézus Krisztus elmondta a Miatyánkot, emelkedik ma a Carmel de Pater apácakolostor. Az itt felsorakozó régi márványtáblák egyikébe, előkelő helyen a templomban, szintén bevették magyarul a legszentebb keresztény imát. Természetesen a modern kor is hagyományteremtő. Így például Názáretben az Angyali Üdvözlét székesegyházában, amelyet 1969-ben fejeztek be, az egyik művészi színes üvegablakot Moldován István készítette el, és a magyarok Nagyasszonyát ábrázolja.

Aki Jeruzsálem történelmi városrészét, az úgynevezett Óváros – beleértve Sion-hegyét is –, pontos alagzatát óhajtja megismerni, az látogatást tehet a citadellában, amelyet Dávid-tornyának is neveznek. A történelem levegőjét adja vissza az itteni múzeumban Illés István makettje. A pozsonyi születésű művész 1864-ben érkezett Jeruzsálembe és nemsokára állást kapott a ferencesknél. Mások sikertelen kísérlete után 1872-ben kezdett hozzá a helyszínen az

említett makett elkészítéséhez. Vállalkozása méreteit jellemzi, hogy művét 1:500 léptékben készítette el, aminek eredményeképpen 4×4,5 m nagyságú mű jött létre öt hónapi munka nyomán.

A makettet Jeruzsálemből a bécsi világkiállításra szállították és ott közszemlére tették. A világkiállítás bezárta után több európai városba tett körutat, majd 1878-ban Svájcban kötött ki. Ez alkalommal az ország nevezetesebb városaiban is látható volt.

Felismerték jelentőségét, mint biblia tanulmányi segédeszközt, míg végül a genfi „Reformáció Háza” számára megvásárolták és ott a fenti célra 1920-ig folyamatosan használták.

A népszövetség megalakulása alkalmával a kezdeti helyhiány időszakában kiállítására szolgáló termet is rendelkezésre bocsátották és a makettet a genfi „Nyilvános és Egyetemi Könyvtár” alagsorába süllyesztették, majd otffelejtették.

A makett 1984-ben az került ismét az érdeklődés látókörébe egy Yair nevű magyarországi származású ifjú doktori tézise révén. Bonyolult összefüggések kapcsán, amelybe a véletlen is beletartozott, a „Reformáció Háza” vezetősége úgy döntött, hogy díjmentesen Jeruzsálem városának adományozza, ahol 1985-ben otthonra talált és alapos restaurálás után a közönség számára hozzáférhetővé tették. Tulajdonképpen a makett segít áttekinteni a három világvalás legfontosabb szent helyeit.

E tárgykörhöz kapcsolódik a közel-keleti kereszténység bonyolult szerkezetét és sajátos megjelenési formáit tükröző kiállítás, amely a melkita (görög katolikus) patriárkátus jeruzsálemi vikáriátusának épületében lelt otthonra. A kiállítást ökumenikus alapon hozták létre, és túllépve a dogmatikus különbségeket, egymás mellett mutatja be a katolikus, az ortodox, illetve monofizita egyházakat. A legszembetűnőbb a szertartások és intézmények széles skálája. Így például megtudhatja a látogató, hogy a mindvégig katolikus maroniták az áldozás alkalmával az eucharistiát ostya alakjában veszik magukhoz. A koptok és az eitióp-koptok mindkét ága a kovászos kenyérbe rajzolatok körvonalait nyomják, az orosz ortodoxok pedig gyakran a Megfeszített képével ékesítik.

A szertartási öltözetek sokfélesége is meglevenedik. Így például megcsodálható egy jakobita (szír) ritusú püspök sokszínű ornátusa. A keresztgyűjteményben fellelhető lényeg a sokféleségben jelenik meg, amit a latin, a görög, az orosz, az eitióp-kopt stb. példányokkal világítanak meg. Az ikonok hasonlóképpen azonos újszövetségi elemeket mutatnak be, különböző jellegzetességek hagyományos megőrzésével, aszerint, hogy örmény, kald, latin stb. ritushoz tartoznak, mint művészi alkotások.

A latin katolikusok legjelentősebb múzeuma a „Studium Biblicum Franciscanum” keretében működik, amely 1901-ben nyitotta meg kapuit, majd 1931-ben költözött mai székhelyére a keresztút második állomásánál. Anyagának legjelentősebb része az obszerváns ferenceseknek, mint a szenthelyek hívatott őrzőjének, bibliai régészeti érdeklődését és a kallódó értékek összegyűjtése iránt tanúsított buzgalmát dicsérik. Világhírű darabjai között szerepel az úgynevezett bethlehemi kincs, amely 1906-ban került a földből napvilágra a bazilika 13–14. századi leltárából. Ebben szerepel egy kisebb harang, több gyertya-

tartó, püspöki pásztorbot stb. Ugyanott található egy tál, amelybe Szent Tamás apostol történetét vészték be.

Megtekinthető a Nébó-hegyen, a Jordán túlszéljén, ahol Mózes halála előtt megpillanthatta az Ígéret Földjét, végzett ásatások anyaga, amelyek kiemelik az ottani élet további folytonosságát a keresztény-kor kezdeti szakaszáig. A múzeumban letéteményezett pénzgyűjtemény az egész Közel-Keletet felöleli. A legújabb felfedezések krisztus-kori anyagot hoztak felszínre Kafarnaumból, szent Péter egykori háza helyén épült latin katolikus templom építése közben. Egyedülálló érdekesség a ferences patika, amely a 18. század terméke és tükrözi a Szent Sír őrzőjének sokrétű tevékenységének egyik humanitárius vetületét.

Jeruzsálem peremén Ain-Karenben lévő kettős ferences kolostor létjogosultsága Keresztelő Szent János születéséhez és Szűz Mária látogatásához kapcsolódik. A „Benedictus” részlegén 16–19. századi keresztény egyházi tárgyakat őriznek. A gazdag gyűjteményből megemlíthetjük az 1697-ből származó püspöki pásztorbotot, egy szelencét, amelyben a páter az Oltáriszentséget a 18. században a haldokló pestises betegekhez vitte el, a nagyrészt spanyol adományokból származó művészi kivitelű kelyheket, ornátusokat és számos más szertartási kelléket. Figyelemre méltó a görög és orosz ikonok gyűjteménye is.

Itt jegyezzük meg, hogy az obszerváns ferencesek múzeumot nyitottak meg a názáreti kolostor-komplexumukba, amely a Szentszalád lakása és Szent József műhelye emlékét őrzi. A legjelentősebb tárgyi emlék egy 5. századi tábla, amely az „Üdvözlégy Mária” feliratot viseli és világviszonylatban elsőnek számít.

A görögkeleti patriárkátus múzeuma csak kis részben tárja a látogató elé kincseit. Így a könyvtárában lévő kéziratok és a Szent Sír-templom kincstára csak külön engedéllyel látogathatók. Időnk rövidsége folytán az ott látottakról nem tudunk áttekintő képet szerezni.

A nyilvános múzeum gyűjteményében jelentős teret foglalnak el az őskeresztény kőbevésett leletek és főképp az utóbbi időben izraeli régészekkel együtt végzett ásatások eredményei Kafarnaumból. A múzeumban látható Nagy Heródes sírköve is. Az 1808-as nagyméretű tűzvész után a Szent Sír-templomból több értékes darab került a gyűjteménybe, mint például egy domborműves márványba faragott kapukeret. Ekkor került a patriárkátus birtokába az 1186-ban elhunyt Balduin kereszties király sírjának leltára is.

A görögkeleti egyház szertartási kellékeinek tömegében található számos festői ornátus, többek között egy 18. századból származó pátriárkai szertartási öltözék. Ugyanott szerepel Avramos pátriárka (1775–1787) pásztorbotja, koronája és keresztje, valamint Ioanikios főpapi fővege (1753).

A 17–18. századból maradtak fenn egy aranykehely és kanál, ereklyetartók, két elefántcsont gyertyatartó stb. Megcsodálhatók a filigram kivitelezésben készült keresztiek, amelyek bibliai jeleneteket sorakoztatnak fel a kereszt ágain. Külön kiemelendő egy 12. századból származó görög kereszt.

A kiállított kéziratok közül kitűnik Theophanes pátriárka (1608–1644) díszítésekkel ékesített bibliája.

Sokkal hozzáférhetőbbnek bizonyult a jeruzsálemi örmény pátriárkátus múzeumi állagának anyaga. Kevork Hintlian, a történelmi osztály vezetője, kész-

ségesen mutatott meg mindent, kezdve a székesegyháztól, amely önmagába véve is múzeum. A keresztés háborúk idején emelt székesegyház (1142–1165) jelenlegi alakját a 18. században nyerte és felőleli Szent Jakab apostol, Jeruzsálem első püspökének ereklyéit őrző kápolnát is. Szintén apostoli időkből származtatják a pátriárka trónját. A falakat nagyméretű vászonra fetett 18. századi ikonok borítják, a mennyezeten pedig a művészi csillárok tucatjai láthatók.

A székesegyházhoz kapcsolódik Szent Jakab apostolról elnevezett kincstár, amelyben többek között Hethur szilicai király (1215–1250) jogara, Tovhannes pátriárka süvege, számos kehely, kereszt, ereklyetartó stb. található. Ugyanott, valamint a közeli Szent Thoros-templomban találtak otthonra régi kézira-
taik. Az úgynevezett Etchmiadzin biblia számít a legrégebbnek (kb. 1000), valamint az 1064 és 1072-ből származó szentírások, a cilicai rituálé (1266). A pátriárkátus gyűjteményeiben összesen körülbelül 4000 középkori kézirat van. Magyar szempontból figyelemre méltóak az örmény krónikák, amelyek hírt adnak az 5. keresztés hadjáratról. Ezek közé sorolható Hethur krónikája, valamint a „Ciprusiak tettei” című hasonló beszámoló. Említésre méltó egy 1695-ben készült örmény feliratos térkép, amelyen Európa országai között Magyarország is szerepel.

A közönség számára is nyitvaálló múzeum kidomborítja, hogy az Ararat környékén 10–12 000 év előtt alakult ki az első kulturkör. Büszkeséggel hirdetik, hogy 301-ben a kereszténység lett az örmény államvallás és ez a tény a világon abszolút elsőséget jelent. Bemutatják a közel 2 000 éves örmény keresztény kultúra megvalósításait, kezdve az építészet remekeivel, amelyeknek képei kaukázusi és kisázsiai létesítményeket ábrázolnak. Eredetiben láthatók az ötvösművészet termékei, mint például egy 16. századbéli oltárkereszt, valamint egy ugyanazon időből származó ezüst lámpa, amely egykor a Szent Sír-templom örmény részlegét ékesítette. Több liturgikus jellegű kéziratot is közszemlére tettek, kezdve a 16. század emlékeivel.

A kiállítás szembeszökő célja az, hogy kiemelje az örmény ortodox egyház szerepét a nemzeti azonosság fenntartásában a reájuk áramló ismételt katalizmák közepette. A látogatók általában hosszabban időznek el az első világháború alatt végbement népiértás emlékei előtt, amelyet a nacionalista ifjútörökök pártja rendezett és másfél millió áldozatot követelt.

A Moriáh-hegy végső fokon szent hely mindhárom egyistenhívó világvallás számára. A zsidók Salamon templomának emlékét őrzik, a keresztények Jézus Krisztus többszöri otllétét és cselekedeteit elevenítik fel, az iszlám hívei pedig Mohamed próféta mennybéli utazásának indulópontját kötik a helyhez. Ma a szunita mohamedának birtokolják az Al-Aksa és Omár mecsetekkel együtt. Egykoron a keresztészek által emelt épületben 1823-ban múzeumot nyitottak meg. Az első része vallásos emlékek tárháza és felsorakoztatják művészi kivitelben mindazt, amire szükség van vallásos életükhöz. Különösen felhívja a figyelmet magára egy aranyból készült emailozott lámpa. Ez évszázadokon keresztül világított a hebroni mecsetet, amely Ábrahám és Izsák pátriárkák, valamint feleségeik sírja felett emelkedik. Az arab hódítás után (640) a zsinagógát mecsetté változtatták és ez a keresztés háborúk idejét leszámítva változatlan maradt.

A második rész harci eszközök bemutatására szolgál, amelyeket a próféta zöld zászlaja alatt küzdők a középkorban használtak.

A harmadik rész kultúrártékek tárháza. A legrégebb kéziratok a 8–9. századból származnak. Szintén ott láthatunk több kéziratot, amelyek Bajazid török szultán birtokában voltak, aki 1400 körül Délkelet-Európát szerencsétlente hadjárataival, sőt a magyar fegyverekkel is összemérte erejét. A központi helyet azonban a Korán példányai foglalják el.

Tekintélyes részt biztosítottak építészeti és művészeti elemeknek, amelyek történelmi jelentőségű mecsetek restaurálása nyomán raktárba kerültek (Jeruzsálem, Hebron, Akon).

Az izraelita vallás emlékeit bemutató nagyszámú múzeum között vitathatatlan elsőséget élvez a „Wolfson Múzeum”, amely az eskenáz főrabbinátus egyik emeletét foglalja el. Az 1956-ban megnyílt múzeum mintegy 4 000 tárgyat birtokol és ezekből egyszerre mintegy 500-at forgalmaz. A kiállított tárgyak közül kiemelkednek a világ minden sarkából összegyűjtött tóratekercek. Tartóik a zsidó művészet remekei, mint például egy megszűnt iraki hitközség hagyatéka. A tórákra helyezett koronák közül megragad egy 18. századbeli példány, amely Törökországban készült. A tórák elhelyezésére szolgáló szekrények elé helyezett függöny egyik példánya Németországban készült (1716) Indiai zsinagógát világított meg egy 1719-es évszámmal jelölt lámpa. Sokan időznek el egy iráni szőnyeg előtt, amelyet Ábrahám áldozatának képe díszít.

A magyarországi származású tárgyak közül egyedi jelleget mutatnak a héber feliratos porcelán tányérok és csészék. A kéziratok között szerepel több 18. században készült ószövetségi szentírás és imakönyv.

Az ország legnagyobb múzeumi létesítménye a jeruzsálemi „Israel Múzeum”. A látogatók első útja a holt-tengeri tekerceket bemutató részlegbe vezet. Előljáróban arról értesülünk, hogy 1947 óta mintegy 800 kézirat került felszínre, ma már többnyire izraeli birtokban. A kiállításon nem az eredeti darabok szerepelnek, hanem azok tökéletes másaik. A feliratok arra figyelmeztetnek, hogy zömük Jeruzsálem pusztulását (70) megelőző időszakból származik és valószínűsíthető, hogy az eszénusok birtokolták közel két évszázadot felölelő mozgalom idején.

A gyűjtemény legérdekesebb darabjai az ószövetségi szentírás héber és arab szövegei. A 24 könyvből csupán Eszteré hiányzik, viszont Izaiás könyvének kivételével többé-kevésbé mind csonkult. Feltűnt hét olyan zsoltár is, amelyek a szentírásban nem szerepelnek. A gyűjtemény kapcsán levonható legfontosabb következtetés az, hogy az utolsó két évezred alatt szövegük változatlan maradt. A kiállításra került kéziratok között található más szövegek is, mint például egy kommentár Habakuk könyvéhez és Jeruzsálem misztikus bemutatása.

A múzeum birtokában van a Bár-Kohba vezette 132–135 közötti zsidó felkelés néhány írásos emléke is, többek között a vezér 14 levele alantasaihoz. Csodálatos módon megmaradt egy Babata nevű nő táskája 35 dokumentummal, miután egy barlangban a rómaiak meggyilkolták.

A bibliai és régészeti részlegen a biblia és népeinek régészeti nyomait mutatják be. Itt látható a Caesariából származó tábla, amelyen Pontius Pilatus neve is olvasható.

A zsidó vallásos élet emlékei a 12–20. századokból származnak. Kimelekedik az 1300-ban Rajna-vidéken másolt Agada, valamint az 1344-ben papírra vetett „Pantateuchus” (Mózes öt könyve). A kairói Fostat városrész zsinagógájának kapuja a 12. századból, az ott működött Moses Majmonidesre emlékeztet, akinek gondolatait Aquinói Szent Tamás nagyra becsülte.

A néprajzi kiállítás kidomborítja a lakás, a ruházat, a szokások stb. elemeinek összehasonlítása alapján a zsidóság hasonulását környezetéhez, antitézisbe állítva Svédország, Németország, Jemen, Irak stb. izraelitáinak életét.

Ez utóbbi gondolat öltött testet a tel-avivi „Beth Hatefutsot” múzeumban is, amely a zsidó diaszpóra életét tárgyalja Jeruzsálem pusztulásától Israel állam létrejöttéig (1948). Alapgondolata az, hogy a zsidóság fennmaradásának, legalábbis a cionizmus feltűnéséig, a hitközség volt az egyetlen hathatós szervezeti kerete.

A családnak szentelt szakasz felvázolja azt a vallásos ritusfolyamatot, amely az izraelitákat életükben végigkíséri, meghatározza ünnepeiket és szokásaikat, mint például a péntek esti gyertyagyújtást.

A hitközségeket bemutató részleg szemlélteti sokrétű tevékenységüket, amely a vallásos életen túlmenően a legutóbbi időkig iskolát, kórházat, aggok házát stb. üzemeltetett, sőt, mint bíróság és közigazgatási hatóság is működött.

Az „emlékoszlop” az évszázadok folyamán elszenvedett üldözéseket domborítja ki, a fellapozható albumok pedig időben és térben adatszerűvé teszik.

A múzeum második szintjét a vallási létesítmények uradják. Így 18 zsinagóga nagyméretű makettje tükrözi a környezeti különbségek adta jellegzetességeket. Jelentős teret biztosítottak az ószövetségi szentírás világméretű elterjedésének. E részlegen látható a magyar nyelvű kiadás is. Hasonlóképpen kiemelték a zsidóság hozzájárulását a világ kulturális értéktermeléséhez. Első helyen szerepel az Ószövetségi Szentírás, a Talmud és a rabbinikus irodalom.

A Nobel-díj számos zsidó nyertesének fényképét is kiállították. A művészi élet kiválóságai között láthatjuk Kálmán Imrét. Az írók között szerepel Molnár Ferenc, a filozófusok között pedig Lukács György. A sajtótermékek között helyet biztosítottak többek között a kolozsvári „Új Kelet” címoldala számára is.

A legfelső emelet a diaszpóra sokféleségét tükrözi a hellenisztikus Alexandriától az Egyesült Államokig.

A múzeum különlegessége egy számítógép, amelyben több mint 2 500 hitközség mikromonográfiája van betáplálva. Ezek között igen nagy számú magyarországi szerepel, amelyek közül megemlíthetjük Budapestet, Debrecent, Nyíregyházát, Gyulát, Hajdúszoboszlót stb. Magyarországi viszonylatban fennáll a teljesség reménye, mivel elkészítésüknek külön állandó megbízottja van a dokumentációs osztályon. Ugyancsak idetartozik az utódállamok magyar nyelvű hitközségeinek feldolgozása is, Szatmárnémetit, Nagyváradot, Aradot stb. említhetjük. Szintén a komputerbe vannak betáplálva a világviszonylatban jelentős személyiségek neve és családfája. A látogató maga hívja le a számítógépből a kért anyagot.

A palesztinai zsidóbevándorlás felgyorsulása, majd Izrael állam társadalmi és politikai életének fejlődése magával hozta az egységes nemzettéválás folya-

matát, de egyben a gyökerek tiszteletét is. Egymás után jöttek létre az ezeket ápoló múzeumok és kiállítások, mint például az aleppoiak emlékháza Tel-Avivban. E kezdeményezések közé tartozik „A Magyar Nyelvterről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma”, amely a galileai Cfatban működik. E város jelentős történelmi múlttal büszkélkedik. Itt foglalta írásba Iosef Karo a „Sulchan-Arucho”, amely a zsidó vallásos élet szabályainak összefoglalása. Az első magyar-zsidó bevándorlók 1826-ban érkeztek ide.

A város vezetősége a múzeum céljaira egy tekintélyes épületet bocsájtott rendelkezésre, amely 205 m² kiállítási teret biztosíthat. Lusztig József igazgató és munkatársai fáradhatatlan működése folytán máris lehetővé vált a kiállítás megnyitása. Ugyanakkor több rendezvényre is vállalkoztak, mint például 1994. június 23-án rendezett világtalálkozó a holocaust 50 éves évfordulója alkalmából.

A kiállítás elsődleges célja a hitközségi élet sokrétű bemutatása. Szépszámú kegytárgy-gyűjteményükben szerepel egy 1888-ban készült tóratekercs, míg egy másik töredéke Albertirsáról származik. A siklói zsinagóga leltárából jutott a múzeumba egy tórapalást. Hasonló tárgyat adományoztak kisvárdai eredettel. Dunapenteleiek letéteményeztek két, 1895-ben készült tóradísz. A dicsőszentmártoni egykori hívek részéről is több tárgy jutott el Cfatba. A legértékesebb tárgyak között szerepel egy mintegy 150 éves gyertyatartó, valamint több későbbi időszakból fennmaradt hasonló rendeltetésű tárgy.

Kiállították az egyik budapesti zsinagóga perselyét, amely a kórházi betegeknek szánt adományok gyűjtésére szolgált. Dunapentelére emlékeztetnek a Tíz Parancsolat 1896-ban készült táblái.

A vallásos ünnepi alkalmakkor használt tárgyak között szerepel az 1750-ből származó nagykárolyi kiduspohár, valamint egy szatmári eredetű szédertál. E tárgykörhöz tartozik több művészi kivitelű darab a magyar nyelvtérlet különböző pontjairól és általában a múlt század ízlését tükrözik. Jellegzetesnek tűnik a 19. század végéről származó imakönyv, amely felerészben héber, felerészben magyar szövegű.

A magyar zsidóság társadalmi átrendeződését a 19. században szintén több dokumentum érzékelteti. Ezek közé tartozik egy 1852-ből keltezett miskolci mesterlevél. Ott látható Steinberger Sarolta, az első magyar orvosnő diplomája is. Úgy a kiállítás, mint a látogatást összefoglaló film kihangsúlyozza a magyar zsidóság részvételét az 1848–49-es forradalomban, valamint első világháborús erőfeszítéseit. Részvételük nem marad a feledés homályában a magyar kultúra és tudomány fejlesztése terén sem. Érthetően nagy teret szentelnek a vészorszaknak, amelynek központjában egy térkép a halál-vonatok útvonalát jelzi, 1944. május 14-től kezdve, az utolsó, júliusban Rákoscabáról indult 137 szerelvényig.

A múzeumhoz archívum is kapcsolódik, amelyben 674 földrajzilag kezelt csoportban összesítették a nyomtatott és kéziratos anyagot.

Cezarea, a római kori Palesztina fővárosának, világhírű romjai mellett terül el a Sdot-Ján kibuc. Területén található a Beit Hannah Szenes emlékház. Budapesten 1921-ben született, majd 1939-ben Palesztinába vándorolt és 1941-ben a kibuc tagja lett. Az angol légierő nyelv- és helyismerettel rendel-

kező ejtőernyősöket képzett ki, és közöttük Szenes Hannát is. 1944 márciusában Jugoszláviába, majd Magyarországra küldték az ellenállás megszervezésével kapcsolatban. Egy idő után elfogták, halálos ítéletét csupán Szálasi uralomra jutása után, 1944. november 7-én hajtották végre. Földi maradványai ma a jeruzsálemi Herl-hegyen a hősök temetőjében nyugszanak.

Az emlékkiállítás képei felidézik budapesti környezetét, a családi kört, atyja csónaképítő műhelyét és fiatalsága több emlékét. Néhány kép a kibucban töltött időt eleveníti meg, végül angol egyenruhában látjuk, majd a partizánok között. A későbbiekről már nem lehetett emléket találni. A kiállítás egyik darabja magyarul írt kedves versei. Ugyanott szerepelnek azok a művek, amelyek magyarul, angolul, ivridül, spanyolul stb. megörökítették áldozatát.

Jeruzsálem egyik nevezetessége a „Theodor Herzl” emlékmúzeum (1860–1904). A múzeum kiemeli, hogy a cichista világmozgalom megalapítója Pesten született és életének egy részét Magyarországon töltötte. Magyar nyelvű levelei eredetiben a Cionista Levéltár birtokába kerültek.

A jeruzsálemi „Jad-Vasem” emléket állít a vészorszak 6 millió áldozatának. Az 1953-ban létrehozott komplexumban a látogató először a történeti múzeumba jut. Itt bemutatják a hitleri rendszer 1933 után lépcsőzetesen bevezetett zsidóellenes intézkedéseit, amelyek ezután kiterjedtek a bekebelezett (Ausztria, Szudetavidék, Memel, Cseh-Morva protektorátus), majd az elfoglalt területekre és végül a gázkamrákba torkoltak. Több kép Magyarországot 1944. március 19-e utáni helyzetére vonatkozik. Az európai és észak-afrikai zsidóság tragédiája mellett láthatók az ellenállás dokumentumai, elsősorban a varsói gettó lázadása.

„A Holocaust és Hősiesség” művészi múzeumának kiállított tárgyai között több magyarországi származású festő és szobrász műve is szerepel, mint például Hegyi György, Miklós Róbert stb.

Külön osztályt szenteltek a vészorszak elpusztított zsinagógái megmentett értékeinek, amelyek között tóratekercesek, ezeknek díszei, gyertyatartók, kisdusopoharak stb. találhatóak.

A nevek csarnoka „létrehozói kísérletet tettek” a 6 millió áldozat névszerinti megörökítésére. Az egyes csoportokban eddig mintegy 3 millió nevet tudtak betáplálni, valamennyi érintett országból.

A Jád-Vássem területén nagyszámú emlékmű adózik az áldozatok emlékének és az ellenállás hőseinek. Ugyanitt találjuk az „igazak” parkját, amelyet az üldözöttekért síkraszállt keresztények érdemeit méltatja. Az egyes „igazak” tetteinek elismerésével együtt jár az a jog is, hogy itt egy nevekkel jelzett fát ültessenek. Ezek között találjuk X. Keresztély dán királyét, aki döntő szerepet játszott az ottani zsidóság megmentésében, és Reviczky ezredesét, aki mint a nagybányai munkaszolgálatos egység parancsnoka, több száz fiktív behívó révén embereket mentett meg a deportálástól.

Számos látogatója van a haifai „illegális bevándorlás és a tengerészet múzeumának”, amely a Szent család Egyiptomból való visszatérének hagyománybeli pihenőhelye és Illés próféta tengerparti barlangjának közelében működik. A múzeum címében első helyen említett tárgyköre, emléket állít a cionista zsidóság erőfeszítésének, hogy a palesztinai mandátumot ellátó angol hatóság-

gok által szűkreszabott bevándorlási kvótán túlmenően minél több bevándorlót segítsenek partra. A kérdés tulajdonképpen Hitler uralomra jutása után (1933) vált égetővé, majd a 2. világháború után a haláltáborok hazatérni irtózó lakói számára. A kedves Adina Hakarmeli muzeográfusnő a kiállításvezetés elején kiemeli, hogy 1919 és 1948 között kb. 10 000 magyar anyanyelvű jutott Palesztina földjére és ebből az 1934-ben beindult illegális bevándorlás folyamán mintegy 1 300-an. Valóságos számuk nagyobb, mivel a mandátum utolsó éveiben az angol hajóhad blokádján csupán 1946–48 között 38 hajó akadt fenn, és utasaikat Cyprusra, vagy Mauricius szigetére vitték és 1948 után juthattak Izraelbe.

Egyes képeken láthatjuk a „Sakaria” nevű hajót, viszontagságok után 1940-ben Haifába érkezettek, közöttük több száz magyarországi származásút. A Fekete-tengeren 1942-ben egy szovjet tengeralattjáró által megtörpedezett Struma nevű hajó 768 áldozata között magyarországiak is voltak. Több fénykép emlékeztet az 550 tonnás „Ráfiák” hajótörésére a líbiai partoknál, amelynek 800 utasa között 200 haláltáborba került magyarországi származású volt. A haláltáborokból felszabadultak egy csoportját Szenes Hanna nevét viselő hajó 1945-ben tette partra Náháriában, ahol erre emlékműt figyelmeztet.

Izrael múzeumai látogatói számára maradandó élményt nyújtanak.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1996/3-4

ILLÉS PÁL ATTILA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KONFERENCIA LUBLINBAN

1996 szeptember 2-6 között Lengyelországban, a Lublini Katolikus Egyetemen a CIHEC (Comission International d'Histoire Ecclesiastique Comparée), valamint az egyetemen működő Lengyel Egyháztörténeti-földrajz Intézete szervezésében került megrendezésre a Christianity in East Central Europe and Its Relations with the West and the East című nagyméretű, nemzetközi egyháztörténeti konferencia. Az Európa számos országából, valamint az Egyesült Államokból érkezett történészek hat szekcióba tömörülve foglalkoztak az egyházak helyzetével térségünkben, valamint keleti és nyugati irányú kapcsolataival a kereszténység felvételétől kezdődően napjainkig.

Magyarországot a konferencián a Közép-Európa Egyetem közel ötven fős, tanárokból és diákokból álló küldöttsége képviselte, de kisebb három fős csoporttal jelen volt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Piliscsabáról, valamint a debreceni és szegedi egyetem is 2-2 tanár révén. Hozzászólását írásban Somorjai Ádám OSB és Szabó Ferenc SJ küldte el. A magyarországi résztvevők egy kisebb csoportja (hat fő) a Historia Ecclesiastica Hungarica alapítvány támogatásával utazott ki. Alapjában véve azonban a magyar történész-társadalom nem vett részt a lublini konferencián. A kezdeti nagyszámú jelentkezés után sokan úgy döntöttek, hogy inkább a Rómában egy héttel később kezdődő Hungarológiai kongresszusra utaznak el, ahol az olasz és magyar köztársasági elnökön kívül II. János Pál pápa is fogadta a résztvevőket. Mindkét konferencián talán csak Käfer István és Barna Gábor vett részt, akik vállalták, hogy rövid, egy napos magyarországi pihenő után Rómába is elmennek.

A konferencia ünnepélyes megnyitására szeptember 2.-án 16.00-kor került sor, amikor is Jerzy Kłoczowski, a CIHEC lengyel bizottságának elnöke, Stanisław Wielgus, a Katolikus Egyetem rektora, valamint Urszula Borkowska, a konferencia főtitkárának rövid köszöntő szavai után rögtön három bevezető előadás is elhangzott: Jerzy Kłoczowskitól, Kereszténység Kelet-közép Európában – történelmi perspektívák címmel, Tadeusz Pieronektól, a Lengyel Katolikus Püspöki Kar elnökétől, A lengyel egyház Kelet-közép Európában címmel, valamint Bronisław Geremek történésztől, Kelet-Közép-Európa nyugat és kelet között címmel.

A konferencia a munkáját hat szekcióra osztotta fel, amelyen belül is elkülönültek még ún. alcsoportok-ülésszakok. Külön szekció foglalkozott az ókorral, a középkorral, az újkorral, a XIX. századdal, a XX. századdal, valamint az

egyháztörténeti atlasz problémakörével. Az anyag kimeríthetetlenlensége folytán csak az egyes szekciók magyar vonatkozású, vagy heves vitát, nagy érdeklődést kiváltó előadásairól számolok be. Az első szekció, amely üléseit szeptember 4–5-én tartotta a késő ókorral és a VIII. századig nyúló kora középpalával, annak kereszténységével és vallási kultúrájával foglalkozott. Azok az ókorral foglalkozó történészek, akik résztvettek az üléseken mindenekelőtt a korszak sokféleségének problémájával találták szembe magukat. A vita során felvetődött többek között az a kérdés is, hogy a szorosán történelmi vagy a jelenkori elnevezéseket használják-e. A problémát úgy hidalták át, hogy alkalmazták mind a tulajdonképpeni elnevezéseket: pl. Illiricum, Duna-menti provinciák stb., mind a jelenkori politikai elnevezéseket: pl. Románia, Közép-Európa stb., de mindenféle politikai–civilizációs hátsó szándék nélkül. Megállapítható, hogy tulajdonképpen mindegyik előadás a Római Birodalom Duna-menti területein fellelhető kereszténység problémájával foglalkozott. Számunkra különösen is érdekes volt Emilian Popescu (Románia) és rögtön utána Gottfried Schramm (Németország) előadása. A bukaresti egyetem tanára ugyanis azokat a román történetírásban már meggyökeresedett nézeteket fejtette ki, amelyek ennek a nemzetnek az autochton jellegéről szólnak. Schramm professzor Freiburgból viszont filológiai módszer alapján bizonyította be a román és az albán nyelv közötti hasonlóságokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy ez a két népcsoport egy bizonyos időn keresztül egymás szomszédságában élt. Rajtuk kívül ebben a szekcióban előadások hangzottak el még Luce Petritől (Párizs), Philippe Regerrattól (Reims), Claire Sotineltől (Bordeau), Lech Trzcionkowskitól (Lublin), Alain Chauvot-tól (Strasbourg), valamint Marek Starowieyskitől (Varsó).

A legtöbb előadás talán a középkort érintette, ezért a 2-es szekciót két részre kellett osztani. A kezdetekkel, tehát az 1000 körüli időszakokkal és a XII–XV. századdal is külön csoport foglalkozott. A „fiatal kereszténység” misszióival és államaival foglalkozó csoport munkája során összesen 27, előadás hangzott el. Az ülészakok munkájában négy magyar is részt vett: Sággy Mariann és Nagy Balázs a Közép-Európa Egyetemről a X–XI. századi magyar kereszténységet tanulmányozta, valamint az angliai kereszténységet. Báan István a Pázmány Egyetem teológiai karáról a keleti rítusú érsekség létezéséről szolt Magyarországon 1000 körül, Somorjai Ádám felolvasott előadása pedig a korszak magyarországi szerzetesi struktúráját vázolta fel. Olyan jeles kutatók is részt vettek ezen kívül még itt a munkában, mint Aleksander Gieysztor Varsóból, aki nyitóelőadásában figyelmet fordított a karoling kori Európa modelljének Csehországra, Magyarországra és Lengyelországra való kiterjesztésére, vagy Jean Claude Cheynet a Sorbonne-ról, aki referátumában bizánci perspektívából szemlélte a kereszténység felvételének folyamatát a régió országaiban. Rajtuk kívül előadások hangzottak el még többek között Andrzej Vincenztől (Göttingen), Christian Lübketől (Lipcse), Jerzy Wyrozumskitól (Krakkó), Friedrich Lottertől (Göttingen). Az ülészak utáni vita mindenekelőtt három kérdés körül forgott: a kereszténység szerepéről az új államok megalakulásának folyamatában, a szlávok közötti térítés eredményeiről és célkitűzéseiről, valamint a kereszténység, mint felekezet és a pogány világ kapcsolatáról.

A szekció másik csoportja, amely a XII–XV. századdal foglalkozott 12 ülés-
szakot bonyolított le, amelynek keretében 32 előadás hangzott el többek között
Laszlovszky Józseftől, Bak Jánostól, Klaniczay Gábortól, akik a Közép-Európa
Egyetem oktatói. Az ülészak munkáiban a magyarokon kívül jelentős számban
vettek részt francia és német történészek, de az olyan országok, mint
Olaszország, Anglia, vagy éppen az Egyesült Államok képviselői nagyrészt
hiányoztak. Természetes, hogy legsokoldalúbban a lengyel historiográfia, mu-
tatkozott be, de jelentős volt még a cseh és horvát történészek részvétele is. A
régiből Bulgáriából, Romániából, Szerbiából, Oroszországból, Ukrajnából, va-
lamint Fehéroroszországból kevés kutató volt jelen. Ez az arány csak a közép-
korosokra értendő, mivel pl. a fehéroroszok túlsúlyuk révén a XIX. és XX.
századdal foglalkozó szekciók egyes ülészakainak egész vitamenetét határoz-
ták meg. Kelet-Közép Európa kereszténysége a XIII. és XV. század folyamán
hasonló történelmi fejlődést élt át, mint Nyugat-Európa kereszténysége. A
XIII. század ilyen szempontok alapján fordulópont volt, ugyanis erre a kor-
szakra jellemző a monaszticizmus erőteljes expanziója Kelet-Közép Európa
térképében. A XIV. századot a plébánia hálózat fokozatos kiépítése jellemzi,
amely nagy mértékben egybekapcsolódott a városok kialakulásával. Ebben a
században létesülnek a nyugat-európai modellt meghonosítva az első egyete-
mek is a régióban. Érdemes megemlíteni azt a tényt, ami az előadások folya-
mán egyértelműen megmutatkozott, hogy Kelet-Közép Európa térsége
belsőleg nem alkotott egy egységes régiót. A különböző országok történelmi
fejlődése egyéni ritmus alapján ment végbe. A humanista eszmék gyors befoga-
dása a régió különböző országaiban arra mutat rá, hogy a reneszánsz és a
reformáció korában Kelet-Közép Európa országai ugyanolyan mértékben vet-
tek részt az európai kulturális örökségben, mint Nyugat-Európa.

A harmadik szekció a keresztény egyházak és felekezetek koegzisztenciájá-
val foglalkozott az újkorban. A szekción belül összességében hat ülészakra
került sor, s 32 előadás hangzott el. Az ülészakok munkája közepette több
beszámoló is magyar kérdéssel foglalkozott. Így Molnár Antal (Piliscsaba) a
római katolikus egyház helyzetét elemezte a törökkori Magyarországon, rámu-
tatva az egyházmegyei papság és a püspökök hiánya miatt a jezsuiták és a
bosnyák ferencesek kiemelkedő szerepére. Barna Gábor (Szeged) a Mária-kul-
tuszról, mint a katolikus közösségeket összetartó erőről beszélt. D. Molnár
István (Debrecen) a kárpátaljai görögkatolikus népesség etnikai összetételét
vizsgálta, kimutatva a magyar népesség jelentős számát, akik ezeket a terüle-
teket már a X. századtól fogva lakták, ellentétben a ruszinokkal, akik csak
később szivárogtak be. G. Murdock (Birmingham) az erdélyi kálvinistáknak a
többi protestáns felekezethez viszonyuló magatartását taglalta. Illés Pál Attila
(Piliscsaba) pedig II. Józsefnek a szerzetesrendeket érintő intézkedéseiről be-
szélt Magyarországon.

A szekció munkája során elhangzott számos érdekes előadás közül minden-
képpen kiemelendő még Marc Venard (Rouen), aki azokat a körülményeket
vázolta fel, amelyek során a XVI. századi Európában a felekezeti tolerancia
létrejöhett. Vilém Čičaj (Pozsony) magyarok számára is fontos előadása a
magánkönyvtárak nagyságát és szerkezetét tárgyalta a mai Szlovákia terüle-

tén, tehát a Felvidéken a XVI–XVIII. században. Megállapította, hogy a könyvek többségének devócionális jellege volt, a könyvtárak egyes tematikai részletei közötti arányok pedig az adott gyűjtemény nagyságától függtek. A könyvtárak nagyobb része német nyelvű publikációkat tartalmazott, mivelhogy a vizsgált területen a városi népesség túlnyomórészt német nyelvű volt. Ondřej Bastl (Prága) beszámolója szintén érintette Magyarországot, mivel a Habsburg Monarchiának a XVIII. század második felében folytatott egyházpolitikájáról beszélt. Ihor Ševčenko a Harvard egyetemről a kijevei metropólia ortodox egyházának helyzetét vázolta. Rámutatott, hogy az ortodoxia megújulásának nem az unió létrejötte volt az egyedüli oka, az ugyanis már korábban elkezdődött. A Litván Nagyfejedelemség felekezeti és vallási megosztottságáról ebben a korban pedig Juliusz Bardach (Varsó) szólt.

A XIX. századdal foglalkozó negyedik szekció első két napjának ülészakán a Bécsi Kongresszus utáni Európa egyházai voltak terítéken. A beszámolók legfőképpen a konkordátumok összehasonlító elemzésével, a Vatikán orosz politikájának indítóokaival, Oroszország egyes uralkodói által folytatott eltérő egyházpolitikával, a pápai politikában pedig a lengyel kérdés és más nemzeti kérdések összehasonlításával foglalkoztak. A délutáni ülészak keretében fontos helyet foglalt el egyrészt Yves-Marie Hilaire (Lille) előadása, melyben a romantikus katolicizmussal kapcsolatban egy újfajta szemléletmódot próbált felvázolni, másrészt az a kérdés, amely az orosz politikát jellemezte a másvalásúakkal (tehát a nemortodox vallásúakkal) szemben a XIX. és XX. század folyamán. Az előadások utáni vitában jelentős szerep jutott ebből kifolyólag az ortodox egyház és az orosz állam közötti viszony elemzésének.

Az elkövetkező napok ülészakai során – az államok, egyházak, nemzetek és etnikai közösségek helyzetét vizsgálták az előadások a XIX. századi Európában. Az ülészak néhány fontos összehasonlító és összefoglaló értelmezést hozott – főleg a püspökök kinevezésének kérdésében. A vitában később figyelmet fordítottak XIII. Leó pápa azon szerepére, amelyet a XIX. század végén bekövetkező az orosz–francia közeledésben játszott. Összefoglalóan azonban ezen ülészakok az ortodoxiával foglalkoztak terjedelmesen, vázlatosan pedig Kelet-Európa problémájának jelenlétével a XIX. századi európai politikusok és értelmiségiek tudatában, valamint a kelet-európai egyházak történetével (a fehérorosz történészek előadásaiból kifolyólag).

A szekció külön ülészakot szentelt a Habsburg Monarchia, valamint a német felügyelet alá eső területek egyházi problematikájának tárgyalására. Ezen alkalommal került aláhúzásra a Habsburg Monarchia és az egyház funkciójának különleges helyzete a jozefinista berendezkedésű államban, valamint az a fejlődés, amin a vallás szerepe keresztülment a Habsburg Monarchián belül.

A viták folyamán többek között hangsúlyozták Herder szerepét, amit a XIX. századi vallási és kulturális életének változásaiban betöltött, valamint azt a tényt, hogy a vallás és az egyház jelentős szerepet játszott a kelet-közép európai nemzetek kialakulásában. Több résztvevő is határozottan állította, hogy a szekció ülészakai egyértelmű eredményeket a fehéroroszországi egyház eloroszosítása területén, valamint magával az ortodox egyház helyzetével kapcsolatban hoztak.

Az ötödik szekció az egyházak és a totalitárius rendszerek problémájával foglalkozott. Rendkívül érdekes előadás hangzott el ezzel kapcsolatban Władysław Bartoszewski professzortól, Lech Wałęsa elnöksége alatti külügyminisztertől, aki a totalitarizmus definícióját próbálta meghatározni. Mi a totalitarizmus, miben különbözik az autoritatív rendszertől, milyen szerepet játszik a totalitárius rendszerekben az ideológiai quasivallás? A kommunizmus, mint pseudovallás: a templomok és egyházak egyöntetű elpusztítása mellett létezik Lenin bebalzsamozott testének kultusza. A diktátorok azonban gyorsan kihasználták a történelmi egyházakat is: Sztálin pl. 1943-ban bizonyos engedelményeket tett az ortodox egyháznak azért, hogy jobban tudja mobilizálni az oroszokat a nácizmus elleni harcban.

Bohdan Cywiński (Varsó) előadásában azokat a nehézségeket vette számba, amelyekkel az egyháztörténettel foglalkozó történész találkozik a totalitárius állam viszonyai közepette. Ilyen ez ideig az egyházi, valamint a kommunista forrásanyag hozzáférhetetlensége.

Az ötödik szekción belül hangzott el Käfer István (Piliscsaba) előadása a kereszténység szerepéről a magyarok és a szlovákok közötti interetnikai kapcsolatokban. Ugyancsak szlovák témát érintett Básti Péter (Pozsony) beszámolója a szlovákiai református egyház helyzetéről a XX. század folyamán. Pusztai Bertalan (Debrecen) etnológusként három Kárpátaljai faluban végzett vizsgálódásainak eredményeképpen arra mutatott rá, hogy a nemzeti tudat és a vallási hovatartozás között szoros összefüggés van. Ugyanezt a tézist Roman Wyborski (Katowice) hangoztatta, aki az erdélyi egyházak és a román állam viszonyát elemezte. Romániánál maradvá Kaisamari Hintikka (Helsinki) a román ortodox egyházat a nemzetközi viszonyokban, mint közvetítő egyházat mutatta be. A Varsói Szerződés államai között ugyanis az egyedüli egyház volt, amely kapcsolatokat tartott fenn Izraellel, de a Romániában lakó német kisebbségen keresztül kapcsolatai voltak a protestáns világgal is.

Megkülönböztetett figyelem a konferencia egész ideje alatt a hatodik szekció működését kísérte, amely tevékenységét a készülő Kelet-közép Európa vallás és társadalom-történeti atlaszának szentelte. Jerzy Kłoczowski megnyitó előadásában összegezte a lublini Lengyel Egyháztörténeti Földrajz Intézetének eredményeit. Az intézet igazgatója ezt az alkalmat használta fel arra, hogy bejelentse az „Atlasz” már régóta várt első kötetének megjelenését, amely a kelet-közép európai keresztény egyházak egyházmegyei szerkezetét mutatja majd be a kereszténység térségünkbeli megjelenésétől a XX. századig. A soron következő előadások az Atlasz további kötetivel foglalkoztak. Adam Chruszczewski (Lublin) azokról a kartográfiai módszerekről tájékoztatta az ülészak résztvevőit, amelyeket az Egyháztörténeti Földrajz Intézetében alkalmaznak, de kitért a különböző összetett kérdéskörök térképen történő grafikai megjelenítésének problémájára is.

A következő ülészak keretében a Lengyelországban és más külföldi országokban található kartográfiai műhelyek mutatkoztak be. Marie-Madeleine de Cevins (Párizs) a XIV–XV. századi városi magyar egyházközségi hálózat fejlődését mutatta be, Romhányi Beatrix (Budapest) pedig a középkori Magyarország bencés kolostorhálózatának alakulását ábrázolta. A vitákban egy sereg

részletkérdést felvetettek, összefoglaló és továbbmutató javaslattal azonban egyértelműen Eugeniusz Wiśniowski (Lublin) lépett fel, aki egy egész Európára kiterjedő, a különböző egyházi intézmények történetét érintő kutatói kérdőív kidolgozását ajánlotta. Egy ilyen kérdőív a jövőben az alapja lehetne a keresztény egyházakat vázoló egységes történeti térképek elkészítésének.

A térképészeti szekció ülésorozatának helyszínén a résztvevők az Egyháztörténeti Földrajz Intézete által berendezett térképkiállítást is megtekinthették. A kiállított térképek nagyrészt a társadalmi-vallástörténeti atlasz egyes köteteihez készültek, de volt közöttük olyan is, amelyet szentpétervári orosz, cseh, vagy éppen magyar szerzők készítettek.

A fentiekből is egyértelműen kitűnik, hogy ez a méreteiben hatalmas konferencia a problémakörök kronológiai tagolása révén sok, kicsi, érdekes, számos hasznos vitát eredményező, de új kérdésköröket és megközelítési módokat is felvető műhelyé tudott alakulni, amely műhelyek aztán az utolsó nap a szekción belül megrendezésre kerülő „kerekasztal” során összegezhették az elvégzett munkát. Fiatal tudósoknak adatott meg a lehetőség, hogy főleg Európából, de a világ minden tájáról összesereglett nem csak egyháztörténelemmel foglalkozó ismert kutatókkal találkozhattak itt. Térségünknek mindenképpen az egyik legnagyobb egyháztörténeti jelentőségű eseménye volt, amely hosszabb távra meghatározza majd egyes területek kutatásának jellegét és menetét. Tanúbizonyosság volt ez azonban a lengyel és ezen belül a lublini egyháztörténelmi kutatócsoport eddigi sikereiről, eredményeiről és munkájáról, amelyről ez ideig már számos magyar folyóirat is beszámolt, s amelyet az ott jelenlévő magyar történészek is megtapasztalhattak, s talán a jövőbeli együttműködés indítékául is szolgálhat majd e találkozás.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1996/3-4

MONOK ISTVÁN

A MAGYAR MŰVELŐDÉS ÉS A KERESZTÉNYSÉG

IV. Hungarológiai Kongresszus

Róma-Nápoly, 1996. szeptember 9–15.

A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Szegeden, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság közgyűlése 1991-ben határozott a IV. Kongresszus témájáról. A Társaság akkor fontosnak tartotta programismertetőjében hangsúlyozni: „1996-ban, amikor Magyarországon a honfoglalás 1100. évfordulóját ünneplik, megjósolhatóan számos konferencián találkozunk majd a magyarság múltját vallatók; a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Itáliába invitálja tagságát s a csatlakozni kívánó szakembereket. Tekintsük ezt szimbolikus gesztusnak. A Társaság hangsúlyozni kívánja azt, hogy a magyarkodást, az értelmetlen nemzetieskedést visszautasítva, szakszerűen, filológiai felkészültséggel is fel lehet, és meg kell mutatni azt a sokoldalú kötődést, amely a magyar művelődés- és a kereszténység történetét összefűzi. A vilá kongresszus előadásai a kereszténység mindhárom nagy ágazatával (Bizánc, Róma, protestantizmus) foglalkoznak majd, de a megfogalmazott cél: az Európához, a nyugati kereszténységhez való kötöttségünk tudatosítása s a nem magyarokkal való megismertetése.”

A célkitűzés valóra vált, s a római és a nápolyi plenáris ülések mellett nyolc szekcióra bontva hangzott el 222 előadás.

Az első szekcióban úgynevezett semiplenáris, idegennyelvű előadásokat csoportosítottak a szervezők azért, hogy a magyarul nem tudó, de a magyar témákkal érintőlegesen foglalkozó tudósok a magyarországi kutatási eredményekkel is megismerkedhessenek, és viszont, az ő előadásaikon vitázva a magyar szakemberek az általuk esetleg jobban ismert témát más, idegen szövegből végiggondolhassák. E szekciónak elsődlegesen általános művelődéstörténeti tematikája volt, a honfoglalástól a napjainkig terjedő időkorban, de elhangzottak kifejezetten nyelvtörténeti, vagy a kortárs irodalmat értekelő előadások is.

A második szekció a XI–XVIII. század magyar művelődéstörténetét taglalta 6 ülésnapon. Miután ebben az időszakban meglehetősen problematikus irodalomtörténetről beszélni, a különböző diszciplínában (nyelvészet, történelem, zenetörténet, irodalom stb.) gyakorlott kutatók a szokott jó hangulatban tudták egymás kutatási eredményeit vitatni.

A harmadik szekció volt a legnépesebb: a XIX–XX. század került terítékre elsősorban irodalomtörténeti szempontból. A közel 80 előadás az irodalomtu-

domány valamennyi részterületét érintette, s ezúttal az irodalomtörténet sem szorult perifériára. Egyes nagy életművek külön 3-5 előadás témáját adták. Ilyen volt Kölcsey, Ady, Reményik Sándor, József Attila, Radnóti, Mészöly Miklós vagy Pilinszky János. Egyes nagy világirodalmi életművek magyarországi recepciótörténete is e szekcióban került megvitatásra.

A negyedik szekció a nyelvészeké volt. A korai szövegelemek vizsgálatán kívül, szó volt, a névadási szokások keresztény hagyományáról, az anyanyelv és a különböző felekezeti mozgalmak viszonyáról.

Az ötödik, legkisebb szekcióban a katolikus művelődési intézmények modernkori története, mint a művelődéstörténet fontos része került a viták középpontjába.

A vallási néprajz és a folklorisztika művelői számára a kongresszus fő témája igazán komoly lehetőséget adott ahhoz, hogy a legújabb kutatási eredményekkel a nemzetközi porondon is szerepelhessenek. A 21 ilyen tárgyú előadás az elvárásoknak megfelelően komoly érdeklődést keltett.

A hetedik szekció meglehetősen vegyes tematikát ölelt fel: a társadalomtörténet, a kutatástörténet, a magyar-keresztény identitástudat, illetve a kisebbségi lét problémái kerültek itt elő.

Az utolsó, a nyolcadik szekció a könyvtárak, az olvasás, illetve a könyvkiadás tükrében vizsgálta azokat az összefüggéseket, amelyek a magyar kultúrának a nyugati kereszténységhez való kötődését mutatják.

DR. SZARVAS BÉLA

A SZÓRVÁNYBAN ÉLŐ KATOLIKUS MAGYARSÁG
PASZTORÁCIÓJA OLASZORSZÁGBAN
(Kiegészítés)

A fenti cikkem megírása és a METEM 1995/3-4 számában megjelent szöveg újabb átolvasása után jöttem rá, hogy sajnos túl rövidre szabtam írásomat, s célszerű lett volna további részletek ismertetése is. Mint az előző cikkemben említettem, 1948-tól 1975-ig a magyar szentmiséket az akkor Milanóban élő magyarok egy kis csoportja szervezte, teljesen önkéntes alapon minden hivatalos egyházi segítség nélkül. Gondviselészerű volt, hogy 27 éven keresztül mindig akadt magyar pap, aki vállalkozott erre a munkára. Ennek a kis szervező csoportnak ma már csak 2 tagja van életben (Spiero Marion Milanóban s e sorok szerzője Zürichben).

Az előző ismertetésből kimaradt a misével kapcsolatos költségek fedezése, amelyekről a kis szervező társaság gondoskodott. 1948-tól 1955-ig dr. Korényi Zoltán orvos, a Richter Gedeon gyógyszergyár akkori milánói vállalatának vezetője intézte a pénzügyeket. Erről az időről nem maradtak feljegyzések. 1955 második felében e sorok írója vette át a pénzkézelést s a következő táblázat az ő naplójából való.

	Bevétel	Kiadás
	olasz lírában	
1955 II. félév	50.050	18.500
1956	95.420	102.630
1957	59.105	36.300
1958	44.170	47.420
1959	43.710	24.745
1960	39.785	25.450
1961	27.220	26.000
1962	35.540	19.700
1963	58.010	69.000
1964	37.395	35.500
1965	29.545	28.100
1966	34.620	35.050

1967	34.445	26.200
1968	36.605	30.500
1969	39.510	28.500
1970	47.700	69.500
1971	69.375	55.500
1972	67.240	92.000
1973	121.000	102.500
1974	178.500	118.000

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy az említett 20 év alatt mindig sikerült a milánói magyar pap anyagi szükségleteit szerényen fedezni. Tekintettel az akkori még emigrációnak tekinthető időkre a szervezők sohasem kértek adományokat a hívektől, hanem a perselyezés során, összegyűlt pénzzel gazdálkodtak. A bevételi oszlopban szereplő összegek kizárólag a perselyezés során gyűltek össze. A kiadások a templomhasználat költségeiből és a pap útiköltségeiből adódtak. Hozzá kell tenni, hogy az útiköltség – P. Fábry esetében – a Chieri és Milánó közötti rövid távolság miatt minimális volt s 1974-ig szálloda-költség sem merült fel. P. Német Lucius pedig 5 éven át a ferenceseknél, Milánóban lakott.

1974-ben P. Kovách Angelus kapucinus atya vette át az Olaszországi pasztorációt. Ő már kezdettől fogva Rómában lakott s onnan járt a magyar misékre. Milánóban mindig a kapucinus kolostorban lakik. Az utazási költsége Rómából már számottevő. A perselyben összegyűlt pénzt 1974 után már P. Kovách vette át s ebből fedezi az utazás, a templomhasználat és az általa szerkesztett „Üzenet” kiadásának költségeit is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a viszonyok javulásával tehetősebb hívek közvetlenül juttattak adományokat P. Kovách kezéhez.

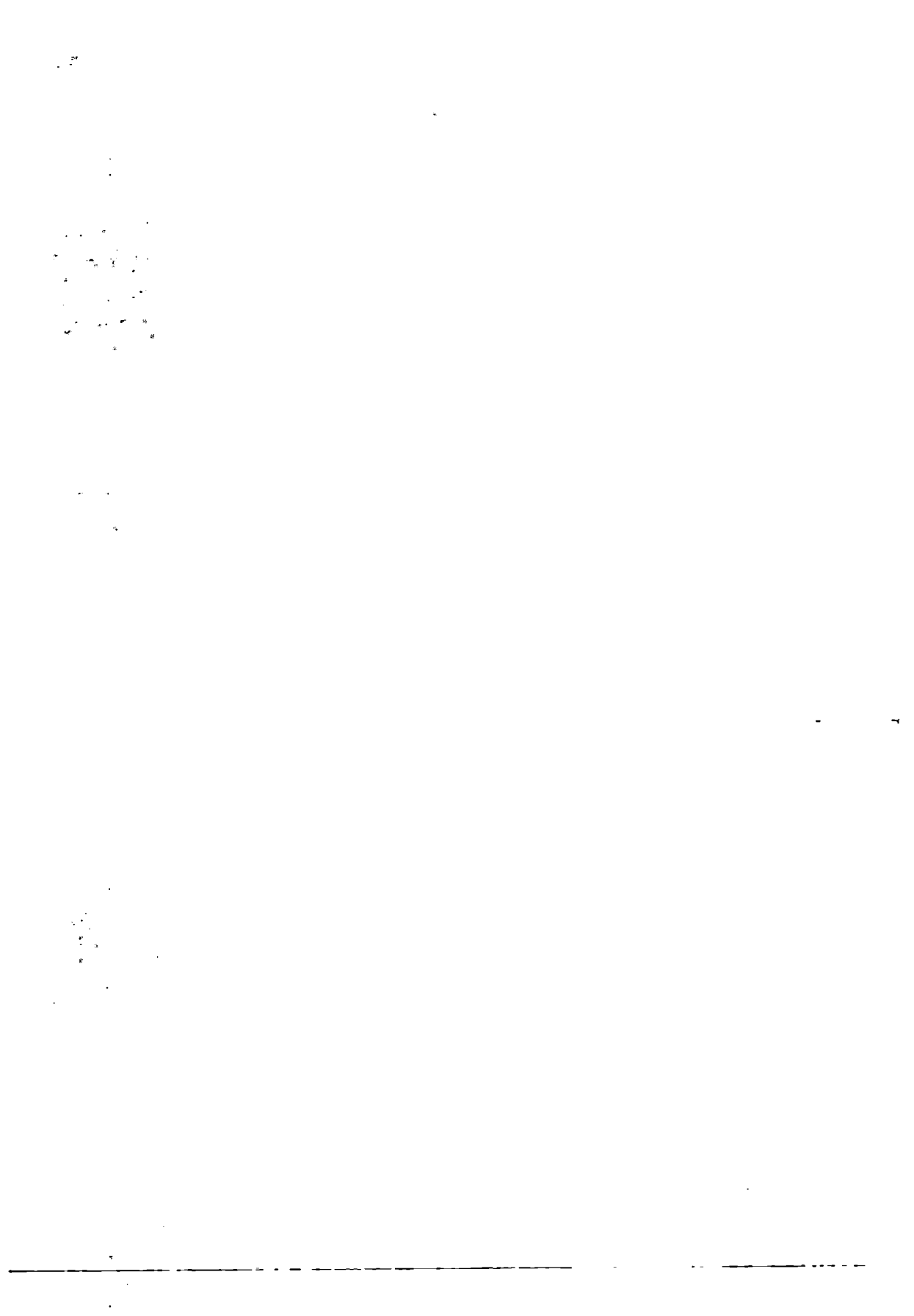
Összefoglalva elmondhatjuk, hogy némi külső anyagi segítségtől eltekintve az olaszországi magyar pasztoráció lényegileg önfenntartó.

P. Kovách működését jóformán minden nagyobb olaszországi várora, így Torinóra, Genovára, Padovára, Bolognára, Firenzére, Nápolyra, Cataniára, Palermóra és Udinere is kiterjesztette. E városokban a lehetőségekhez képest évente 1–2 magyar misét mondott. A Bresciában élő P. Izmindy pedig amellet, hogy alkalmilag P. Kováchot helyettesíti Milánóban, időnként a bresciai magyaroknak is mond misét. P. Kovách sok éven át havonta küldött az általa ismert címekre egy kétoldalas gépelt „Üzenetet”, amely a magyar nyelvű misék helyét és időpontját ismertette és hitbuzgalmi gondolatokat tartalmazott.

A milánói hívek nagy örömmel fogadták dr. Kada Lajos c. érseket, aki ma Madridban pápai nuncius. Ő összesen ötször látogatott el Milánóba (1986 dec. 7, 1988 ápr. 10, 1989 márc. 5 és dec. 3, valamint 1991 jún. 2). Mindannyiszor az ünnepi mise után összegyűlt a jelenlévőkkel a San Sepolcro templom sekrestyéjében, ahol kötetlen beszélgetés keretében mindenki üdvözölhette a magas vendéget. 1991 nov. 3-án Ternyák Csaba, akkor még mint a római Pápai

Magyar Intézet vezetője mondott magyar misét. Ma már ő a magyar Katolikus Püspöki Kar titkára Budapesten.

Reméljük, hogy adódó alkalommal a magyar Püspöki Kar más tagjai is fogják keresni a milánói magyar kolóniát. Befejezésül még meg kell említenem, hogy az előző cikkem megjelenése után, 1996 októbere óta, a milánói magyar misék helyszíne megváltozott. Carlo Maria Martini milánói bíboros érsek intézkedése folytán az új hely a S. Maria in Sanità templom, via Durini 20 sz alatt. A misék – a nyári hónapokat kivéve – minden hónap első vasárnapján délelőtt 11 órakor vannak.

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 1995/1.

Az alábbi lista az 1995-ben megjelent egyháztörténeti könyvek bibliográfiájának első részét tartalmazza. A munka alapja, fő forrása a Magyar Nemzeti Bibliográfia Könyvek Bibliográfiája 1995/1996/1997-es füzetei, amely az Országos Széchényi Könyvtárnak megküldött kötelespéldányok alapján készül. A könyvek beküldése nem mindig folyamatos, így a feldolgozásuk sem a megjelenési sorrendben történik. Ezért történhet meg az, hogy még 1997-ben is kerülnek elő 1995-ben megjelent könyvek. Az egyháztörténetet széles körben értelmezzük, hiszen e témakörhöz egyaránt kapcsolódhat a művelődéstörténet, a művészettörténet, az építészet, a régészet, a néprajz és a zenetörténet. A munka célja egyrészt az, hogy számon tartsuk, rögzítsük és nyomon kövessük az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent munkákat, másrészt pedig az, hogy ezzel is segítsük mind a kutatókat, mind a téma iránt érdeklődőket. E bibliográfia francia nyelven is megjelenik a leuveni Revue D' Histoire Ecclesiastique-ben.

1. Az állam és az egyház elválasztása: konferencia: Manréza-Dobogókő, 1995. március 31–április 1. Szerk. Forrai Tamás. Bp.: Faludi Akad.: Távlatok, 1995. 129.

A konferencia címe jelzi egyrészt a téma aktualitását, másrészt pedig azt a célkitűzést, hogy programja középpontjában az az ember álljon, aki mindkét közösségnek a tagja. Az első részben történeti kitekintésről olvashatunk: a semleges állam jogtörténeti fejlődéséről, az elválasztás és/vagy alárendelésről, a liberális katolicizmusról. A második részben külföldi példákat kapunk Németország, Franciaország, Lengyelország és az Egyesült Államok bemutatásával. A harmadik rész pedig Magyarországgal foglalkozik: az elválasztás gyakorlata a mai magyar jogban, az alkotmánybíróság alapjogi koncepciója, a magyar modell a katolikus egyház szemszögéből.

2. Árpás Károly: Árpádházi Szent Imre. Szeged: Agapé, 1995. 16. (Példaképed, védőszent 4.)

A gyermekeknek készült sorozat jelen kötete első királyunk, Szent István király fiatalon elhunyt fiáról szól. Kevés lapterjedelme ellenére rendkívül informatív, hiszen amellet, hogy megismerkedhetünk Imre herceg születésének körülményeivel, ifjúságával, halálával szenttéavatásával, rengeteg más művelődéstörténeti adattal ismerkedhetünk meg. Például megtudhatjuk, mit je-

lent a borotvátlan fej, mi kell ahhoz, hogy valakit szentté avassanak, hogyan történik a trónöröklés, olvashatunk az Intelmekről, az országjárásról, Gellért püspökről, István rokonságáról, a dukátusról, a pápáról. Szeretet, az Úrral szembeni engedelmisség, olvasás, önművelés, folytonos munkálkodás – ezen fogalmak jegyében élt Imre herceg, s ezt az életformát állítja a könyv a gyermekeknek követendő példának.

3. Badál Ede Álmos O. Cist.: „Hadarits tanár úr ...” Emlékek a száz éve született Endrédy Vendel zirci apátról. Bp.: Ciszterci Diákok Szövetsége, 1995. 19.

Hadarits (Endrédy) Kálmán (1885–1981) paptanár, ciszterci szerzetes életét dolgozza fel egykori tanítványa, rendtársa. Hadarits széles körű pedagógiai és tudományos tevékenységet fejtett ki: tanított gimnáziumban, a rendi Tanárképző Intézetben, gimnáziumi igazgató volt, majd tanulmányi felügyelő, előadásokat tartott, publikált. 1939-ben nevezték ki zirci apátnak. 1950-ben bebörtönözték koholt vádak alapján, 1956-ban szabadult ki, majd ismét börtönbe csukták, végül betegsége miatt kiengedték, Pannonhalmára küldték a bencésekhez, s itt töltötte le élete utolsó részét.

4. Balogh Ferenc: Útravaló: Magyarország keresztény szempontból jelentős földrajzi helyei. Bp.: Szt. Gellért Egyh. K., 1995. 212.

A téma feldolgozásához a szerző Magyarország földrajzi egységeit veszi alapul, pl. Dunakanyar, Északi-középhegység, Mátra, Alföld, Duna-Tisza köze, Balaton. A mai ember – így a hívő is – szeret utazni. Azonban az eddig kiadott útikönyvekből hiányoznak a keresztény embert érdeklő adatok. E hiányt akarja a kötet megszüntetni. A könyv nagymértékben segítheti a kirándulások alkalmával a hitoktatókat és a tanítványaikat kísérő tanárokat. Az útikalauzban templomokat, búcsújáró helyeket, Mária kegyhelyeket, múzeumokat, kastélyokat, várakat, a magyar történelem fontos helyeit, kolostorokat, szobrokat, iskolákat, híres magyar írok szülőhelyeit veszi fel. A függelékben az érsekségek, püspökségek, szerzetesrendek, lelkigyakorlatos házak, egyetemek, főiskolák címjegyzékei szerepelnek.

5. Bertalan János: A Józsefváros vallásfelekezeteinek kialakulása és fejlődése, imaházak, kápolnák és templomok létesítése. Bp.: Józsefvárosi Önkormányzat, 1995. 23.

Budapest VIII. kerülete Józsefváros, mely a XVIII. század 30-as éveiben kezdett kialakulni. Egy 1703-as okirat szerint Pest és Buda polgárai csak római katolikusok lehettek. Ezt II. József eltörölte 1781-ben, s eszerint más vallásúak (protestánsok, zsidók) is polgárjogot nyerhettek – a katolikus többség viszont mindig megmaradt. Tizenkilenc (római katolikus, evangélikus, református, zsidó, baptista) templommal, kápolnával zsinagógával ismerkedhetünk meg. A szerző közli nevüket, címüket és történetüket.

6. Bogárdi Szabó István: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között: teológiai doktori értekezés. Debrecen: Ethnica, 1995. 197. (Societas et ecclesia 3.)

Az értekezés témája a *Magyarországi Református Egyház* történetének 1945–1989 közötti időszaka, amikor is a „szolgáló egyház teológiája” volt a *Magyarországi Református Egyház* hivatalos tanítása. A mű célja az, hogy bemutasson néhány olyan, ma is érvényes és egzisztenciálisan meghatározó szempontot, hermeneutikai távlatot, amelyek felől ezt az időszakot és benne saját magunk szerepét és felelősségét megélhetjük: vállaljuk vagy sem, nevén nevezzük vagy kimagyarázzuk.

7. Bontó Józsefné: A veszprémi csatárhegyi búcsú története. Veszprém: OOK-PRESS Nyomdaipari és szolgáltató Kft., 1995. 77.

A búcsújárás kezdete és a kápolna építése a XVIII. századra esik, a hívek adományából összegyűjtött pénzből 1767-re épült fel. Az alapító a kápolna részére a Szent Kereszt egy kis darabját szerezte meg, melyet az odalátogatók a búcsúk alkalmával csókjaikkal szoktak megtisztelni: az ereklye vonzotta a híveket Csatárra. Itt található meg hű másolatban Krisztus azon vasszegei, amelyeknek eredetijei a jeruzsálemi ciszterci ereklyekápolnában őriznek. Megismerkedhetünk Csatár történetén túl a kápolna részletes történetével, a búcsú eredetével és az istentisztelet rendjével, énekekkel, versekkel.

8. Budainé Keczer Csilla: Az egyházi oktatás újjászervezése Makón 1989–1994-ben. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselőtestülete, 1995. 31. (A makói múzeum füzetei 82.)

A makói római katolikus elemi iskoláról az első adatunk 1755-ből való. 1811-ben építették fel az új iskolát, s mivel az igényeket ez sem tudta kielégíteni, további iskolákat kellett építeni. Ezek az iskolák az államosítás következtében megszűntek, s csak 1991-ben indulhatott újra az egyházi oktatás. Ez utóbbi esemény menetét, a tárgyalássorozat, valamint a *Szent Gellért Kollégium* megalapítását, az egyházi ingatlanok tulajdonosi helyzetének rendezését és a pénzügyi kapcsolatok tisztázását írja le és dokumentálja a szerző.

9. A budapesti Margitsziget középkori domonkos apácakolostor együttesének és környezetének építészeti kialakítása: tervpályázat 1994. Bp.: Föv. Önkormányzat, 1995. 71.

Budapest Fővárosi Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatalának Települési Értékvédelmi Ügyosztálya és a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium tervpályázatot írt ki 1994-ben „Margitsziget középkori domonkos kolostor együttesének és környezetének építészeti kialakítása” címmel. A tervpályázat kiírói építészeti megoldásokat vártak a romterület és környezetének műemléki megóvására és bemutatására (mely egyben Árpád-házi emlékhely), Árpád-házi Szent Margit sírjának méltó elhelyezésére. A feladata az, hogy építészeti megoldást dolgozzanak ki a műemlékhely környezetrendezésére és védelmére, helyreállítására, berendezésére, működtetésére és őrzésére vonatkozóan. A tervpályázat hangsúlyozottan ötletpályázat, amelynek sajátossága

az, hogy az építészeket a legteljesebb mértékben bevonja e feladat vizsgálatába, s alkotói véleményüket kérje. Cél az, hogy a pályázati terv minél megvalósíthatóbb legyen. A tizenkilenc pályázatból a zsűri négyet díjazott – a kötetből mindezeket megismerhetjük.

10. Debrecen, görögkatolikus templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 522.)

A debreceni görögkatolikus templom 1981-ig a hajdúdorogi egyházmegye egyetlen kupolás temploma volt, amelynek alaprajza bizánci kereszt. A város 1987-ben vette fel a műemlék jellegű épületek sorába. A reformáció következtében Debrecen reformátussá lett, a katolikusok szinte eltűntek a városból egészen addig, amíg I. Lipót 1693-ban Debrecent szabad királyi várossá nyilvánította. 1715-től a katolikus egyház ismét szabadon működhetett. Görögkatolikus hívó a 18. század fordulóján még csak elvétve van. Beköltözésük tulajdonképpen a 19. században történt meg. Lelki gondozásukról a hajdúböszörményi parókia gondoskodott. Sokáig nem volt saját templomuk. 1900-ban kapták meg első önálló épületüket, ami egy kápolnateremből és egy kétszobás tanítói lakásból állt. 1910-ben szentelték fel neobizánci stílusú templomukat. A templombelső a század folyamán épült ki. Ritkaságszámba megy az orgonája, ami bizánci templomokban ritka.

11. Draskóczy István: Dr. Joó Sándor Budapest-Pasaréti Református Gyülekezet első lelkipásztorának élettörténete. Kiskunfélegyháza: Parakletos Alap., 1995. 266.

Joó Sándor (1910–1970) élettörténetét párbeszédesebb formában, irodalmias stílusban tárja elénk a szerző. Előbb a Kálvin téri káplánság segédlelkésze, majd 1937-től volt a *Budapest-Pasaréti Református Gyülekezet* első lelkipásztora, s egyben a kerület egyházi életének elindítója is. Templomukat 1939-ben szentelte fel Ravasz László. Lelkipásztori tevékenykedése mellett könyvet írt, szoros kapcsolatot tartott fenn a holland egyházal. A második világháború alatt sok zsidót mentett meg azzal, hogy átkeresztelte őket; de nemcsak nekik adott menedéket, hanem minden üldözöttnek segített. Kis gyülekezetét Budapest német megszállása alatt pásztorolta. Részt vett a *Magyar Református Egyház Útja* című röpirat megszerkesztésében, ami egy megújulási mozgalom programja volt. 1957-ben két hétre bebörtönözték reakció vádjával. Élete végéig kerülete lelkipásztora maradt, hiába hívták többek között a kecskeméti gyülekezet élére, ami magasabb pozíciót jelentett volna számára.

12. Emlékfüzet a 300 éves Móri Kapucinus Rend és a német nemzeti-ség tiszteletére: Összeáll. Erdei Ferenc és Staffer Kálmán. Mór: Móri Kisebbségi Önkormányzat, 1995. 81.

1695-ben települtek be a kapucinusok Móra (Fejér megye). Rendházuk és templomuk 1701-ben épült fel. A móri ház teljes jogú rendház (convent) lett, amely elsörendű szerepet játszott a rendtartomány életében. A móri kapucinusok más megyékben is tevékenykedtek. II. József a rendeket feloszlató rendelete következtében elvesztették rendházukat, filiáikat. 1880-ban lebontották a

régi templomot, majd újat emeltek. 1950-ben állami rendeletre ismét eltörölték a szerzetes rendeket, s majd csak 1991-ben vehették ismét birtokukba templomukat és rendházukat a kapucinusok. A török alóli felszabadulás (1686) ezen a területen is nagy pusztításokat végzett. 1698-tól folyamatos betelepítések történtek magyar és német nyelvterületekről (főleg Ausztriából és Dél-Németországból). A 18. század elején a város kettévált Német Mórra és Magyar Mórra anyanyelvi és vallási okok miatt. Mindez még e században megszűnt, egy Mór létezik, ahol magyarok és németek azóta békében élnek egymással. Ez a kis emlékfűzet német nyelven is megjelent.

16. Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és temploma felszentelésének 150. évfordulójára. Szerk. Somogy Éva, Figler András. Abda: Önkormányzat, 1995. 122.

A XIX. században többször is elöntötte az árvíz a falut, amiből a falu lakosainak elege lett, s átköltöztek a közeli dombra. Ez volt a falu új honfoglalása. 1843-ban építették fel új templomukat, amit 1845-ben szenteltek fel. Mindez 150 éve történt, s ennek megünneplése alkalmából rendeztek konferenciát, melyen Abda címeréről és zászlajáról, a régi és az új Abda történetéről, az abdai pébánosokról, a plébániatemplomról, valamint a falu kulturális intézményeiről hangzottak el előadások.

14. Fábíán János: Mátyás-templom, Budapest. Bp.: Simon és Kun, 1995. 24. (Magyar, angol, német, francia, japán, olasz és spanyol nyelven)

A budai várban áll a koronázó főtemplom. Mátyás-templomnak azért nevezték az emberek, mert Hunyadi Mátyás uralkodása idején (1458–1490) épült a déli harangtorony és a Menyasszony-kapu. A templom igaziból Mária-templom, Nagyboldogasszony temploma, mely augusztus 15-én ünnepli búcsúnapját. Volt „eszki dzsámi” (öreg mecset) a török uralom alatt (1541–1686), majd a jezsuiták főtemploma 1773-ig. A második világháború okozta sérüléseket mára már kijavították, s fővárosunk egyik leglátogatottabb épületei közé tartozik. Kincseiről – amelyek közül kiemelkedik Szent László királyunk hermája –, részletes leírást és színes fényképeket olvashatunk, láthatunk az ismertetőben.

15. Forgó Géza: Lévay Imre, a piarista szerzetes. Makó: KÉSZ, 1995. 22. (Makói életrajzi füzetek 1.)

Lévay Imre (1842–1895) eredeti nevén Kozák Imre, piarista szerzetes, tanár. Pesten, Vácon és Veszprémben tanított. 1874-től a veszprémi rendház élén állt, majd 1891-től tartományfőnök. Pedagógiai tanulmányai értesítőkből jelentek meg, felolvasásait saját kiadásában jelentette meg, 1884-től indította el a *Katolikus hetilapot*. Nézeteit saját maga foglalta össze a következőkben: katolikus köröket, katolikus pártot kell létrehozni, továbbá szaporítani kell a tanítóképzőket és az ingyenes vagy mérsékelt díjú katolikus nevelőintézeteket, növelni kell a katolikus munkásosztály, a katolikus iparosok és kereskedők támogatását, valamint fel kell állítani egy katolikus egyetemet Szegeden.

16. Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregációk birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949). Bp.: METEM, 1995. 252. (METEM-könyvek 8.)

A munka a bencés rend gazdálkodását mutatja be a 19–20. században (a rendek feloszlásáig), mely által pontos képet kapunk a tárgyalt időszakról, a nagybirtok szerkezetéről és annak kezeléséről, valamint az ott folyó munkálatakról, gazdálkodásról. A kötet igaz, hogy egy már véget ért korszakra vonatkozik, de ahogy a főpát is írja, e történeti mű nemcsak visszatekintés, egyfajta értékelés, hanem egyben felhívás és példa arra, hogyan éljenek gazdálkodjanak majd a jövőben – hiszen Magyarországon a rendszerváltoztatással a szerzetes rendek is újra megkezdhetik működésüket, s volt vagyonuk, birtokaik egy részét már visszakapták. S mindezt irányítani, működtetni kell. A szerző jelen kötetét adaléknak szánja azon kutatómunkához, amelynek célja a világi és az egyházi nagybirtokok kapitalizmus-kori történetének feltárása, valamint azon sajátos jegyek vizsgálata, amelyek elsősorban az egyházi nagybirtokokra jellemzőek

17. Füzér Julián: Mindszenti bíboros szentek között. Szeged: Agapé, 1995. 208. (Az életszentség nagymesterei 20.)

Sajátos élet- és lélekrajz, melynek célja Mindszenti József bíboros, prímás, esztegomai érsek életszentségének bemutatása. Életének közös mozzanatai vannak, a szerző szerint, az első vértanúval, Szent Istvánnal, mint püspök, Aranyszájú Szent Jánossal, gondolkodásában, tetteiben Szent Ambrussal – hasonló mindazokkal, akik az évszázadok folyamán az erkölcsi rendet, az egyház jogait és az emberi jogokat megvédték. A nagy szent püspökök társaságában való bemutatása mellett hét modern társa mellé helyezi és elemzi szerepét. A mű végén Mindszenty tanításából közöl részleteket.

18. Gecse Gusztáv: A szerzetesség története. Bp.: Seneca, 1995.

A kötet a különböző női és férfi szerzetesrendeket sorra véve megismerteti azok történetével (magyarországi vonatkozásait kiemelve), jellegzetes szokásaikkal. Magának a szerzetesi intézményrendszernek a bemutatása után a remeteségről szól, majd a keleti és a nyugati szerzetesrendekről – régiokról és újakról egyaránt. A függelékben adatokat kapunk arról, hogy mely magyarországi női és férfi rendeket fosztották meg működési engedélyüktől 1950-ben, Magyarországon mely női és férfi rendek működtek 1950–1988 között, melyek a külföldön működő, továbbá a napjainkban működő magyarországi szerzetesrendek.

19. Gyöngyössy János – Kerny Terézia – Sarudi Sebastyén József: Székelyföldi vártemplomok. Bp., 1995. 240. (Tájak-Korok-Múzeumok Könyvtára 5.)

Huszonöt vártemplom részletes leírása olvasható a kötetben, amely tartalmazza a templomvár felekezeti felépítését, építés- és kutatástörténetét, szerkezetét, alaprajzát, feliratait, freskóit, különböző jellegzetességeit. A kötet két tanulmányt is közöl. Az egyik a székely vártemplomok kutatástörténetét vázolja fel,

végigkíséri, hogy ki is foglalkozott e kutatásterülettel (pl. Kőváry László, Orbán Balázs, Kelemen Lajos, Entz Géza, Balogh Jolán). A másik tanulmány a székelyföldi vártemplomok építészetével foglalja össze három részben: építéstörténeti előzmények (ebben a részben megtudhatjuk pl. azt, hogy mi a különbség a templomerőd és a templomvár között, mi is a bástya, a harangtorony); a vártemplomok építéstörténete; a vártemplomok védelmi jellegű építményei (kitérve a védőfalakra, a szurokontökre, a lőrészekre, a védőfolyósókra, a pártázatokra, a védőtornyokra, a templomok védelmi emeleteire).

20. Hadik András: Szeged, Fogadalmi templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 217.)

Dél-Alföld központjának, Szegednek egyik legnagyobb látványossága. XX. századi templomépítészetünk nagy alkotása a Szegedi Dóm, a Fogadalmi templom. Az 1879-es árvíz fordulópontra jelentett a város életében. 1880-ban Szeged város egyházfenntartó kegyuraságának képviselőtestülete ünnepélyes fogadalmat tett, hogy a város újjáépítésének emlékére monumentális templomot épít, amit a sorozatos nehézségek ellenére sikerült is megvalósítani. A felső-olaszországi román építészet jegyeit viseli magán e késő eklektikus templom. A belső kialakításában a magyar művészet nagymesterei is részt vettek, mint például Aba Novák Vilmos (falképek), Fadrusz János (szobor) és Róth Miksa (színes üvegablakok).

21. Hermann István: A pápai temetők története. Pápa: Jókai Kör, 1995. 103. (A pápai Jókai Kör kiadványai 4.)

Amióta Pápa város lett, hét ismert temető alakult ki. Ebből háromról azt mondhatjuk, hogy szinte teljesen eltűntek, egy emlékhellyé vált, háromba pedig jelenleg is temetkeznek. A középkori, majd az újabb pápai temetők bemutatása után különböző statisztikai adatokat kapunk az 1908–1995 között működő keresztény temetőkről, a temetkezési szokásokról, a sírhelyvásárlási szokásokról és a síremlékeken történő változásokról. A tanulmány utolsó részében egy katolikus, egy református és egy zsidó temetőről tájékozódhatunk.

22. Igazságot szeretettel: Glattfelder Gyula élete és munkássága. Szerk. Zombori István. Bp.–Szeged: METEM–KÉSZ, 1995. 203.

Glattfelder Gyula (1874–1943) csanádi püspök halálának 50. évfordulóján, Szegeden 1993. szeptember 3-án konferenciát rendeztek, s az ott elhangzott előadások (kibővített formában) könyvben is megjelentek. A kötetben kilenc előadás anyaga van, amelyek felölelik Glattfelder püspök egész életét és egyházszerző tevékenységét: Glattfelder és a magyar Egyház kapcsolata, a Szeged-csanádi egyházmegye megalapítása, a hitszónok és a papnevelő, részvételei a *Magyar Katolikus Püspöki Kar* konferenciáin (1911–1943), az 1938–39-i zsidótörvényekhez való hozzáállása, politikai tevékenysége a parlamentben (1911–1943), majd egy visszaemlékezést és újabb adatokat olvashatunk utolsó éveiről. A függelékben a püspöknek a Felsőházban elmondott beszédei szerepelnek.

23. Juhász Kálmán: Remetei Kószeghy László csanádi püspök. Makó: KÉSZ Makói Cso., 1995. 13. (A makói KÉSZ füzetek 20.)

Remetei Kószeghy László (1745–1828) a csanádi egyházmegye legnagyobb főpapjainak egyike igen sokrétű tevékenységet fejtett ki élete folyamán. Pécsre kerülésekor elsődleges célja a hitélet felkeltése és és fellendítése volt. Működését plébániák és templomok építésével kezdte, majd esperességek főesperességek felújítása következett. Temesváron papnevelő intézetet hozott létre. Egyházmegyei nyugdíjintézet alapításával a szolgálatképtelen lelképásztorok ellátását próbálta intézményesen segíteni. Makón püspöki székházat és kápolnát építtetett. A gazdaság és a kertészet iránt is érdeklődött: parkokat, konyhakerteket és gyümölcsösöket létesített. Ő adta ki az első egyházmegyei naptárat.

24. A kaposvári egyházmegye névtára. Szerk. Fliszár Béláné. Kaposvár: Római Katolikus Püspöki Hivatal, 1995. 162.

Ez az összeállítás egy adattár, amelyben adatok formájában tájékozódhatunk az egyház vezetőségéről, az egyházmegye központjáról, a bizottságokról, a különböző oktatási intézményekről, az aktív papokról, a nyugdíjazottakról, a papnövendékekről, a munkatársakról. Tájékozódhatunk az egyházmegye jelen helyzetéről és állapotáról, az új templomokról, kápolnákról. Mindezen adatokból a kaposvári egyházmegye jelene és múltja tárul elénk – adatokban elbeszélve.

25. A kassai szent vértanúk. Szerk. Dékány Vilmos. Esztergom: Esztergomi Főszékesegyházi káptalan, 1995. 24.

II. János Pál pápa 1995-ben a három kassai vértanút szentté avatta szenvedésük sírhelyén. A füzet azzal a céllal íródott, hogy e szentek életét jobban megismerhessük. A három vértanú Pongrácz István (1583–1619) kassai pap, Grodecz Menyhért (1584–1619) jezsuita és Kőrösi Márk (1588/89–1619) esztergomi kanonok. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem magyarországi hadjárata alkalmával I. Rákóczi György Kassát bevette és fejedelmi székhely lett. A Kassán tartózkodó három katolikus papot is letartóztatták, s arra kényszerítették őket, hogy tagadják meg katolikus hitüket és csatlakozzanak a kálvinista Bethlen Gáborhoz. A három pap a kínzások ellenére kitartott hite mellett, feláldozták életüket. A kegyetlenkedések kivizsgálása még abban az éven megkezdődött, de csak a XX. század fordulóján fejeződött be. 1904-ben állapították meg a vértanúság tényét.

26. Kerny Terézia: Kalocsa, érseki rezidencia. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 524.) (magyar és német nyelven)

Első királyunk, Szent István az egyházszervezést követően püspökséget szervezett Kalocsán, s az apát a hagyomány szerint fából építette fel az egyházmegye székhelyét. A XVII–XVIII. századi kalocsai érsekeink, pl. Kollonits Lipót, Széchenyi Pál és Csáky Imre folyamatos felújításokat végeztek, építkeztek, de mivel a XVIII. század második felében az érseki rezidencia még mindig szűknek bizonyult, nagy építkezések történtek. A történelem viharait sajnos nem kerülte el – pl. 1849, a világháborúk –, s a helyreállítások ma is folynak.

27. Kisházi-Kovács László: A debreceni Szent Anna plébánia története. Szeged: Szent Gellért Egyházi Kiadó, 1995. 168.

Ha Debrecenről és a felekezetiéről esik szó, akkor általában mindenkinek a protestantizmus (ezen belül is a református irányzat) jut eszébe. Pedig ebben a városban katolikusok is éltek, mint e könyv is bizonyítja. Debrecen a 16. században lett reformátussá, a katolikusok pedig majdnem teljesen eltűntek. Újjáéledésük a 18. században erősödött fel (az ellenreformáció után): ferencesek és piaristák telepedtek le. Megismerkedhetünk a debreceni Szent Anna templommal és temetőjével, a lelképásztorokkal, a katolikus népesedés eseménytörténetével, képet kapunk a katolikusok és a protestánsok viszonyáról és a Szent Anna plébánia filia-rendszeréről. Függeléként olvasható a plébánia 1730-as alapítólevele.

28. A kolozsvári Farkas utcai templom címerei Entz Géza és Kovács András tanulmányaival. Bp.: Balassi; Kolozsvár: Polis, 1995. 93, [31], XVI.

A kolozsvári (Románia) Farkas utcai temploma Délkelet-Európa legnagyobb egyhajós temploma, az erdélyi koldulórendi építészet egyik utolsó, legegységesebb és leghatalmasabb alkotása – mindez Kolozsvár legnagyobb szülöttének, Hunyadi Mátyásnak köszönhető. A kötet bemutatja a templomot és azokat a több száz év alatt összegyűjtött halotti címereket, amelyek a XVII. században készült hátsó padok támláit és a falakat díszítik. Két építészettörténeti és művészettörténeti tanulmány olvasható a kötet első felében: a templom építése 1487/89-ben kezdődött meg, amely hosszú szentélyes és egyhajós. A ferencesek, majd a jezsuiták birtokából került a reformátusokhoz. Belső elrendezéséről és az erdélyi és az európai művészetben elfoglalt helyéről is képet kapunk. A második tanulmányban tájékozódhatunk magukról a címerekről – tartalmukról és utóéletükről egyaránt. Ezek után következnek a címerek pontos leírásai és fotói. Ezek a halotti címerek múltunk a történelem, a családtörténet és a címertan igen fontos forrásai.

29. Kool, Anne-Marie: Az Úr csodásan működik. Bp.: Harmat: PMTI, 1995. 1. köt. A magyar protestáns külmisziói mozgalom, 1756–1951. Ford. Kisházy Mária. 1995. 341. (Missziológiai tanulmányok 1.)

Jelen tanulmány célja az, hogy átértékelje az elmúlt időszak (rendszerváltozás előtti) hivatalos egyháztörténeti megközelítését, amely szerint Magyarország alig vett részt a modern világmisziós mozgalomban. A magyar protestáns külmiszió történetét, annak misziós társaságait a XX. század első felében, és ezeknek a református és evangélikus egyházi életben betöltött szerepét dolgozza fel. Bemutatja a Magyarországról kiinduló összes külmisziós tevékenységet. Két magyar külmisziói társaságot emel ki, a *Magyar Evangéliumi Keresztény Missziói Szövetséget* (MEKMSZ vagy Missziós Szövetség) és a *Magyarhoni Ágostai Hitvallású Evangélikus Missziói Egyesületet* (MAHEM vagy Missziói Egyesület).

30. Kovács Antal Kalliszt OFM.: Páduai Szent Antal: Élete, tanítása. Bp.: Ecclesia, 1995. 222.

800 évvel ezelőtt (1195) született Páduai Szent Antal, s ezen évforduló alkalmából született meg ez a könyv. Életén kívül tiszteletéről, különböző ábrázolásairól, a róla szóló legendákról, tanításáról és a Vita Primáról, a Szent legelső életrajzáról olvashatunk részletesen.

31. Kovács Antal Kalliszt: A sümegi ferences kegytemplom és kolostor története és leírása. Sümeg: Sümegi Ferences Rendház, 1995. 24. (magyar és német nyelven)

A sümegi (Veszprém megye) kegyhely történetében fontos szerepet játszó törökökkel, a veszprémi püspökséggel és a ferencesekkel ismerkedhetünk meg először. A ferences templom 1699 óta kegyhely egy csodás gyógyulásnak köszönhetően, s ezek a csodák ma is folytatódnak. 1950-ben a szerzetesrendeket feloszlatták, így a ferenceseknek el kellett hagyniuk a kolostort, amit csak 1989-ben kaphattak vissza. Végül megismerkedhetünk két csodás eseménnyel, majd a az évenkénti búcsúkkal.

32. Körmeny József: Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága, 1665–1720. Veszprém: Veszprém Egyhm. Tört. Munkaközösség, 1995. 129. (A Veszprémi egyházmegye múltjából 16.)

A veszprémi egyházmegye újjászervezésének volt az elindítója. A XVIII. század első évtizedeire eső (1710–1720) püspöki tevékenységének feldolgozását a szerző adalékul kívánja szánni egyrészt a veszprémi püspökség, másrészt a XVIII. századi magyar művelődéstörténet feltárásához. Egyházkormányzati tevékenységéhez tartozik az, hogy szemináriumot alapított, letelepítette a piaristákat, plébániákat szervezett; joghatósági küzdelmeihez, a püspöki jogok védelmezésének tárgykörébe pedig az, hogy visszaszerezte a püspöki palotát, intézkedett a püspöki tizedekről és a királyné koronázási jogáról. A függelékben kapott helyet végrendelete, a veszprémi püspöki palota leltára, a püspöki kinevezési okirat, a pozsonyi ház leltára, a sümegi püspöki palota leltára és a hagyatéki vagyon értékelése.

33. Kulcsár Emil Miklós: Az ácsi római katolikus egyház története. Ács: Polgármesteri Hiv., 1995. 34. (Ácsi helytörténeti füzetek 3.)

Az ácsi Szűz Mária nevére szentelt római katolikus plébániatemplom 150 éves jubileumára íródott e munka. Ács község egyházmegyei beosztás szerint a győri püspökséghez tartozik. Ácson biztosan voltak már az Árpád-korban templomok – mindezt az 1961-es ásatások óta tudjuk. Az *Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség* 1961 után a védett műemlékek közé sorolta az ácsi református – korábban római katolikus – templomot. 1751-ben kaptak a katolikus ácsiak engedélyt plébánia és kápolna építésére. Templomukat 1839-ben kezdhették el építeni, amit 1844-ben szenteltek fel. A kötet végén az ácsi plébánosok és káplánok névsora olvasható 1751 től 1995-ig.

34. Lackovits Emőke, S.: Református úrasztali textíliák a Dunántúlon. Veszprém: Veszprém M. Múz. Baráti Köre, 1995. 36.

A református liturgikus textíliákkal egyrészt a klenódiумokat (kegyszerek, úrvacsorai edények), másrészt pedig a szent jegyeket (kenyér, bor) takarták le az úrvacsora osztásakor. Az úrasztalát terítővel, a kegyszereket és a szent jegyeket a kendőkkel takarják le. A két textília tanulmányozásával áttekinthető a magyar hímzőművészet történetének egy része. A legkorábbiak, a 16–18. századiak, és a 19. századból valók jelentős részét Pápán, a *Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményében* őrzik. Az Egyházkerület gyülekezeteiből 979 db textília ismeretes. Rövid történeti áttekintés után beleolvashatunk néhány olyan inventáriumba, amelyekben textíliák is szerepelnek, majd különböző motívumleírásokról és az öltéstechnikákról tájékozódhatunk.

35. Levárdy Ferenc-Szabó Flóris: Az ezeréves Pannonhalma. Pannonhalma: Bencés K., 1995. 79.

Pannonhalma a magyarországi bencések központja. A kis kalauz segít áttekinteni a monostor 1000 éves történetét az alapítástól a jelen korig, majd egy külön részben ismerkedhetünk meg napjaink Pannonhalmájával. A következő egységben magáról a kolostoregyüttesről van szó: ez egykori kolostori életről, a toronyról, középkori emlékekről, a templomról (építéstörténet és részei), a kerengőfolyósóról, a könyvtárról, a képtárról, s régiségtárról, a pénz- és éremgyűjteményről. A könyv végén gyakorlati tudnivalókról informálódhatunk, pl. arról, hogyan közelíthető meg a kolostor, milyen a kolostor látogatási rendje.

36. Lisieux-i Szent Teréz önéletrajza. Ford. Kis Mónika. Bp.: Ecclesia, 1995. 345.

Lisieux-i Kármel Benjáminját (1873–1897) X. Szent Pius a modern idők legnagyobb szentjének nevezte. 1886 karácsony éjjelén a tizennégy éves Thérèse Martin a lisieuxi templom éjféli miséjén kapta meg az erő kegyelmét. 15 évesen, „megtérése” első évfordulóján akar belépni a Kármelbe, de mivel kiskorú volt, XIII. Leó pápa korengedélye kellett ehhez, amit meg is kapott. 1888-ban lépett be. Tudatosan és végtelen örömmel vállalta a különböző megpróbáltatásokat, szenvedéseket. Írt verseket és színdarabokat (pl. Jeanne d’Arc), színjátszott – remek utánzó- és beleélőkészséggel rendezkedett. Utolsó versét, az „Ezért szeretlek, Mária”-t tartották és tartotta ő maga is versei koronájának. Három kéziratát olvashatjuk el. Az első az önéletrajzi kézírata, amely az Ágnes anyához szóló „Tavaszi történet” címet viseli, a második az Istenszeretetről szóló levele, a harmadik tárgya pedig az emberszeretet.

37. A Pécsi Evangélikus Egyház története: Keletkezésétől 1917-ig Baldauf Gusztáv evangélikus lelkész írása és egyéb fellelhető dokumentumok alapján. Összeáll. Márfiné Angyal Edit. Pécs: Evang. Egyh., 1995. 30.

Magyarországon a XVI. század első felében gyorsan terjedt a protestantizmus, s ezt igazolja az is, hogy az 1540-es években már volt evangélikus iskola

Pécsen. A török kiűzése után türelmetlen, harcias katolikus papok 1692-es rendelete következtében szűnt meg az evangélikus iskola, s az evangélikus gyülekezet is. Az evangélikusok csak a XIX. század első évtizedeiben tűntek fel újra Baranya megyében, amikor német telepesek érkeztek. 1875-re épült fel a templomuk. 1919-ben alakult meg az *Evangélikus Társaság*, mely a magyar szellem és kultúra ápolását tűzte ki céljául. 1923-ban költözött Pozsonyból Pécsre az egyetem (a teológiai fakultás Sopronba). 1950-ben már 3000 lelket számolt a gyülekezet. 1968-ban ünnepelték egyházuk és gyülekezetük fennállásának 100. évfordulóját. A kötet végén fel vannak sorolva a gyülekezet lelkészei, a vallástanáró lelkészek, a segédlelkészek, a tábori lelkészek, a gyülekezet felügyelői, a másodfelügyelők, a gondnokok és a pénztárosok a kezdeti időtől napjainkig.

38. Reisner Ferenc: A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Bp.: Metem, 1995. (Metem-könyvek 10.)

A *Katolikus Szemlét* a *Szent István Társulat* jelentette meg 1887-ben, amely Magyarországon 1944-ig működött. Újraindítása 1949-ben történt meg Romániában. A repertórium összeállítója a *Szemle* első korszakával foglalkozik, annak egyháztörténeti anyagát dolgozza fel, az egyháztörténetet széles keretek között értelmezve: régészet, könyvtörténet, irodalomtörténet, nyelvészet, iskola-történet, jogtörténet, szociológia, útleírás. A gyűjtemény három egységből áll: először egy évfolyamok szerinti felsorolás, majd egy szerzőjegyzék, végül pedig a cikkek témakörökbe való besorolása következik. A kötet második részében a századforduló irodalom- és sajtótörténetéről, ezen belül a *Szent István Társulat* és a katolikus sajtóról és magáról a *Katolikus Szemlé*ről olvashatunk egy tanulmányt

39. Szécsi András: A Debrecen-Józsai Református Egyház története, 1790–1995. Debrecen-Józsa: Magánkiad., 1995. 213.

Józsa(kert) lakói a Debrecenből kitelepült polgárok egy része. A debreceni egyház 1862-ben kapcsolta magához a két józsai leányegyházat. Meghagyta önállóságukat, de megmarad felettes szervnek. Önálló egyházként 1879 óta működik, a józsai Egyház mint *Felső- és Alsójózsai Református Egyház* funkcionál. 1980-ban a telepet Debrecenhez csatolták, s így jött létre a *Debrecen-Józsai Református Egyház*. A két résznek két temploma, egy presbitériuma és egy lelkészlaka volt.

40. Tüdös Kinga: Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században (Háromszéki templomvárak). Bp.: Püski, 1995. 230.

A szerző könyvével arra vállalkozik, hogy bemutassa a régi Háromszék (Kovácsna megye, Románia) sajátos építészeti műemlékeit, a tornyokkal és bástyákkal erősített templomokat, valamint hogy felvázolja azok történelmi, társadalmi hátterének építészettörténeti sajátosságait. Egyedi gazdasági, társadalmi, hadászati és kulturális körülmények hatására különleges csoportot alkotnak, de mindezen jellegzetességek ellenére szervesen illeszkednek a korabeli műemlékek sorába. A szerző munkája során a helyszíneken feltérképezte

a még fennálló templomvárakat, összegyűjtötte a szétszóródott adatokat, s elhelyezte azokat a XVI–XVII. századi székely történelemben, s mindezek alapján vázolta fel a templomvárépítést. Összesen harminckettő településen találunk kerített, tornyos és bástyás védőfallal övezett templomvárakat a régi Háromszéken. Ezekről fényképek is találhatóak a kötetben. Az adattári részben adományozók és művészetpártolók, mesterek, művészek, építészek is szerepelnek.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

BLAZOVICH LÁSZLÓ-GÉCZI LAJOS

A TELEGDIEK PERE 1568–1572
(Dél-Alföldi Évszázadok 6.) Szeged, 1995. 283 p.

A római jog szilárd rendszerét az egyház közvetítette a középkori Európának. A germán fogalmak a karolingok idejétől terjedtek el. Magyarországon elsősorban a szász és bajor földön használatos formák hatottak. A korai magyar peres eljárás (első adataink a 13. századból valók), miként a nyugat-európai, nyilvános és szóbeli volt. Fő részét maga a tárgyalás képezte. A peres felek a 12. századtól kezdve egyre inkább az egyházi bíróságokhoz fordultak, mert tárgyilagosságukban, elfogulatlanságukban jobban bíztak, mint a világi bíróságokban. Csak az Anjou uralkodók alatt alakul át lassan-lassan a bíráskodási gyakorlat, és szorul háttérbe az egyház bíráskodása a büntető ügyekben. A hiteles helyek szerepe azonban még sokáig nyomon követhető. A középkori Magyarország törvénykezésének szervezeti keretei az országbíró vezette királyi jelenlét bíróságának tekintélyessé válásával módosultak. A kánonjog azonban változatlanul érvényt kapott klerikusok esetében.

Az eddigi megállapításokat a Telegdiek pere (1568-1572) csak megerősíti. Növeli azonban értékét, hogy a pertest ránk maradt szövegébe foglalva több olyan 13–14. századi oklevél van, mely csak ebben az átirásban ismeretes.

Egyháztörténeti szempontból azért érdekes a per, mert egy olyan nemzetség osztozkodásáról van szó, mely több főpapot is adott az országnak. Közülük legjelesebb Csanád volt, aki az esztergomi érseki széket is elnyerte. Tehetsége mellett királpárti elkötelezettségének köszönhető fényes karrierjét. Az 1280 körül született Csanád alig 15 évesen már váradi éneklőkanonok volt. Közben valamelyik itáliai egyetemet látogatta, ahol „decretorum doctor” címet szerzett. A váradi káptalan prépostja 1318-ban lett. Magisterként 1320-ban, doctor de jure-ként 1329-ben nevezi egy oklevél. Stallumának megtartása mellett 1318-1323 között királyi titkos jegyző és kápolnaispán. Ő az első ebben a méltóságban. Tiszte a királyi udvarban a liturgikus tevékenység irányítása volt. Ezen felül a bíróságok mellett működő hiteles hely vezetője. Temesváron a domonkosok Szent László egyházában Benedek csanádi, Miklós győri és Iwanka váradi püspök 1323. január 23-án választott egri püspökké szenteli. I. Károly király kifejezett óhajára XXII. János pápa az esztergomi érseki székbe helyezi, noha a káptalan Dörögdi Miklóst jelölte erre a tisztségre. (Vigasztalásul az egri püspöki stallummal jutalmazták.)

Csanád a hitélet, az egyházkormányzat területén, az állami és politikai életben egyaránt nagy energiával és alkotó módon vett részt, és jutott ideje családjá ügyeinek rendezésére is. Várad kanonokként a székesegyházban öt új oltárt alapított, és egy társaskáptalant létesített a Boldogságos Szűz Mária templomban egy préposttal és hat kanonokkal. 1337-ben megreformálta az esztergomi Szt. György prépostságot, ill. társaskáptalant. A kanonokok számát nyolcra emelte, elrendelte: az egyház körül minden kanonok házat építsen, ehhez pedig telket biztosított. Az esztergomi királyi város feletti bíraskodást a szentszéki ügyekben a prépostra bízta.

Mint egri püspök részese volt a Szent György testvérület (societas fraternitatis S. Georgii) alapításának, amelynek céljai közé tartozott az ország, a király és az egyház védelmezése. Ha ideje engedte, részt vett a szentszéki bíraskodásban. Ferences rendi szerzeteseket telepített 1329-ben a Bihar megyei Telegdre, a család birtokára, ugyanakkor részt vett a bencés rend magyarországi megújításában. Mint egri püspök a tartományúri harcok idején szétzilálódott egyházmegyei birtokállományt rendbehozta, újakkal gyarapította, és létrehozta a tárcafői főesperességet 1323-ban, amely Sárosmegyére terjedt ki. Ugyancsak megerősítette a királlyal az esztergomi egyház birtokairól szóló adományokat, sőt újakat is szerzett vétel és adomány útján. Teljesen helyreállította a még 1198-ban leégett esztergomi katedrális, újjáépítette az esztergomi Szt. György prépostság templomát, és az érseki palota renoválására is kiterjedt figyelme. Minderre az évi 2000 aranyforint érseki jövedelme mellett a családi vagyomból is bizonyára áldozott. Megakadályozta a pápánál (1348), hogy egyházmegyéjéből a szepesi részt kiszakítsák, és új egyházmegyét hozzanak létre. A király István nevű fiának 1332-ben keresztapja lett, majd 1333-ban a király másodszületett fiának, Andrásnak eljegyzése ügyében fáradozott Itáliában. Ő koronázta I. Lajos királyt, jóllehet évekkel korábban megtagadta azt. Gilétfi Miklós nádort távolléte idején 1343-ban helyettesítette, a király távollétében 1347-48-ban ő volt a királyi helytartó.

Irányításával és tekintélyével 1337-ben birtokosztályt tett a Csanád nemzetség Csanád megyei birtokain. A nagy főpapokhoz hasonlóan bizonyára segítette unokaöccseinek tanulmányait, és előrehaladását a papi pályán. Nem is eredménytelenül, mert nőtestvérének fia, Pongrác fia Tamás a kalocsai érsekség után került az esztergomi érseki székbe. Egri pecsétje 1323-tól, az esztergomi 1331-től maradt fenn. Az egyháztörténetírás Csanád érseket az egyik legkiválóbb magyar főpapként tartja számon.

Ez a pályakép természetesen csak más oklevelek segítségével állt össze ilyen viszonylag folyamatos időrendbe. A családi háttér jobb megismerését azonban a szerzők műve segít megvilágítani.

A szegedi levéltárban dolgozó kutatók könyvének van még egy általánosabb tanulsága is: nem elég az Árpád-korral és középkorral foglalkozó egyháztörténetészeknek csak a nagy sorozatokra (pl. Anjou-kori, vagy Zsigmond-kori okmánytár) figyelni. Kései peres ügyek is tartalmaznak fontos adatokat.

Kőhegyi Mihály

DOKUMENTUMOK A ZSIDÓSÁG ÜLDÖZTETÉSÉNEK
TÖRTÉNETÉHEZ (Iratok a Bács-Kiskun megyei levéltárból)
Az előszót írta és szerkesztette Ságvári Ágnes
(Budapest, 1994. 71 p.)

Az 1941-es országos népszámlálás adatai szerint közel 1 millió zsidó, vagy az akkori törvények szerint zsidónak minősülő ember élt Magyarországon. Amíg Németországban és a Magyarországot körülvevő államokban már a korábbi években módszeresen legyilkolták, vagy koncentrációs táborokba vitték a zsidókat, addig hazánkban viszonylag biztonságban élhettek. A német kormányzat több ízben is kifogásolta, hogy a magyar kormány nem kellő szigorral, és elnézéssel kezeli a zsidók ügyét. Maga Hitler többször is szóba hozta a zsidók megsemmisítésének dolgát a nála látogatást tevő magyar kormányfőknél – ezt tette a többi politikussal is a tárgyalások során –, de Kállay Miklós miniszterelnök és több miniszter ellenállásán az erőszakos német követelések jórészt megbuktak. Ma már tudjuk, hogy ez a „hintapolitika” része volt, mely a Horthy-rendszer háború utáni átmentését célozta. Ez a viszonylag békés, a túlélést lehetővé tevő helyzet Magyarország német megszállásával (1944. március 19.) megszűnt. Tévesnek bizonyult a magyar zsidóság körében elterjedt felfogás, hogy „az idő nekünk dolgozik.” (Ezt a vélelényt természetesen a katonai helyzet is erősítette.)

A gettósítás, elhurcolás, megsemmisítés korszaka következett. Az elsöben a magyar hatóságok is tevékeny szerepet játszottak. Baja polgármestere már 1945. április 24-én kijelölte a város területén az összeköltözés célját szolgáló utcákat. Az emberséges és elviselhető körülmények azonban néhány nap múlva megszűntek, mert április 27-én Zomborból 309, másnap Topolyáról 281 zsidót hoztak Bajára, akikkel együtt 772-re szaporodott a létszám. Naponta érkeztek újabb szállítmányok Bács-Bodrog megye déli részéből. Május 24-én már 5200-an vannak. Harmadnapra a Gestapó és a magyar csendőrség megkezdte folyamatos elszállításukat. Az okmányokból kitűnik, hogy Baja és Kiskunhalas polgármestere minden törvényes lehetőséget megragadott a zsidók életkörülményeinek jobbítására, emberibbé tételére, a „kivételezettek” megmentésére, pedig sokszor állásukkal játszottak.

A kormányrendelet értelmében a zsidókat a városon belül „szoros, zárt” területen kellett elhelyezni, s onnan a nem zsidókat kitelepíteni a zsidók üresen álló házaiba. A tágasabb és jobb komfort fokozatú zsidó lakásokba azonban a nem zsidók nem akartak menni. Kiskunhalas polgármestere a helyzet megoldására képviselőtestületi gyűlést hívott össze. Ennek jegyzőkönyve is igen tanulságos. Mutatja, hogy egy adott település miképpen próbál kibúvókat találni a rendelet végrehajtása alól. Az egyik képviselő így érvel: „Ez nem filozemita, hanem hungarista felfogás. A fajtámat féltsem, azt őrzöm, ölelem, amikor a zsidókkal való bánásmódban a humanizmust kívánom.” Azt kéri, hogy a zsidó orvosokat hagyják meg lakásukban, mert az sok magyar ember pusztulását okozhatja, ha most az orvosokat is gettóba kényszerítik. Javasolta a különbségtételt a régi, jórészt már asszimilált zsidók, és újonnan beköltözöttek között. A példákat még szaporítani lehetne.

A haláltáborokból megmenekült zsidók nem felejtették el a bajai polgármester lojális, emberséges magatartását. Számos aláírással ellátott kérvényben álltak egy emberként Bernhart Sándor mellé, amikor 1945-ben állásából el akarták bocsátani. Nem rajtuk múltott, hogy ez mégis megtörtént. (Ezt a megmaradt okmányt szívesen láttuk volna a közölt dokumentumok között.)

A magyarországi Holocaust 50. évfordulójáról méltón emlékezett meg a tudományos világ: az ország 19 megyéjének levéltára a gyűjteményükben található okmányok közlését vállalta magára, s ezzel jó szolgálatot tett történetírásunknak, hiszen a törvények, előírások, utasítások, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, népbírósi felelősségrevonások központi anyagát színessé, sokrétűvé, meggyőzővé, és sokszor értelmezhetővé a helyi adatok teszik.

Kőhegyi Mihály

EGYHÁZTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK I. TANULMÁNYOK, A PÉCSI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETÉBŐL I.

(Pécs, 1993. 420 p.)

Egyházmegyénk közül a pécsi püspökség az első, ahonnan az Egyháztörténeti Munkaközösség önálló tanulmánykötettel jeientkezik, ami mindenképpen figyelemre méltó és dicséretes.

Az egyházmegye részletes története (Fricsy Ádám írása) után Horváth J. Gyula a pécsi püspökség alapításáról és kezdeti időszakáról értekezik. Szól Hierotheosz szerzetesről, akit 951-ben Theofülaktosz pátriárka szentelt Turkia püspökévé. A bizánci egyház volt tehát az első, mely megvetette lábát magyar földön, az erdélyi Gyula területén, s csak később kapcsolódott be Róma. A Duna-Dráva-Száva közti területet az aquilejai pátriárka, a Dráva-Rába-Duna közét a salzburgi, a Rába és Duna közti területet a passauai, míg a Felvidéket a regensburgi főpapok tekintették missziós területüknek. Pécssett a salzburgi érsek templomot szentel, és a Dunántúlon esperességet létesít. Két egyházmegyéje van hazánknak (Veszprém, Pécs), melynek alapítólevele ránk maradt, pontosabban szólva annak utánrajzolt hamisítványa, mely azonban – oklevélkritikai alapon – nagyjából az eredeti szöveget tartalmazza, bár a négyeszi átírás nagyon megviselte az eredeti textust, mely 1009-ben íródott.

A hódoltság alatti egyházi viszonyokról írott tanulmány a kötet legadatgazdagabb, és a török korszak egészére nézve fontos összefoglalás. Fricsy Ádám szinte minden elérhető forrást feldolgozott. Megállapítja, hogy a XVII. század elejére a katolikus papság teljesen eltűnt a török birtokolta országrészekből. A pápa 1612-ben Pécssett létesített missziót, melyet a jezsuiták láttak el szerzetessekkel. Bár tevékenységük hihetetlen nehézségekkel járt, mégis megtartották híveik egy részét a katolikus hitben. Munkájukat a Ferenc-rendiek is segítették, sőt mindinkább ők vették át a hívek lelki gondozását.

Ugyancsak Fricsy Ádám követi nyomon Pécs török utáni első püspökének, Radanay Mátyásnak életútját, aki 16 évig állt az egyházmegye élén. Nem volt könnyű dolga, hiszen egy elpusztult vidéken kellett újjászerveznie a plébániá-

kat. Ráadásul az egyház belső hatalmi harcai is nehezítették működését. Erős, határozott egyénisége túlkapaszkodástól sem volt mentes. Nem csoda hát, hogy a világi hatóságokkal is hamar összeütközésbe került. Nem kevés időbe telt, amíg a bécsi udvar beleegyezett kinevezésébe (1699).

Az egyházmegye horvátjairól írott értekezésében Boros Gyevi László megállapítja, hogy délszlávok már a honfoglalás előtt is voltak a Dél-Dunántúlon, de számukat még hozzávetőlegesen sem tudjuk. A török veszély elől menekülő horvátok és katolikus bosnyákok Dél-Magyarországra kerüléséről 1376-ból van az első adatunk. Ekkor XI. Gergely pápa a bosnyák ferenceseknek megengedi, hogy működésüket kiterjesszék a pécsi, kalocsai és csanádi egyházmegyékre. Engedélyét azzal indokolja, hogy a Boszniából menekültek lelki gondozását kell ellátni, mert a magyar papok nem értik nyelvüket. Fontos megállapítás, hogy az első menekülési hullám nem csapott át a Dráván, és viszonylag kis méretű volt. A törökök további előretörésével (1399, rigómezei csata) azonban már Szlavóniából is érkeztek menekülők. Létszámuk a török hódoltság alatt felduzzadt. Világi papok néha velük együtt menekültek, de ezek nem voltak képesek ellátni a szétszóródott népet, s ezért a pécsi jezsuita misszió feladata lett a hitélet és vallásgyakorlat biztosítása.

Amennyire jelentéktelen helyet foglal el a pécsi egyházmegye nemzetiségi térképén a szlovák etnikum, annyira érdemes felfigyelni magyar művelődéstörténeti kapcsolatára – írja cikkében Timár György. A kulturális érintkezés gyökerét a török alól felszabadult terület társadalmi és egyházi újjászervezésére irányuló törekvésben találhatjuk meg. A Magyarországra visszakértelt országrészekben ugyanis óriási volt a paphiány. A legkézenfekvőbbnek látszott a töröktől nem háborgatott északi vidékekről lelkipásztorokat hozni. Így kerültek Baranyába, Tolnába szlovák papok. Közülük a két legkiválóbb, Papanek György és Szalágyi István, akiknek működése, tudományos tevékenységük bemutatására külön is sort kerít a szerző.

A XVIII. század nagyarányú telepítései alapvetően megváltoztatták Baranya és Tolna nemzetiségi térképét. Létszámukat tekintve elsősorban német betelepülőkről van szó. Ezt a folyamatot kíséri nyomon Várnagy Antal, aki azonban az Árpád-kori és középkori előzményekre is kitekint. A letelepítésbe az egyház mint földtulajdonos igen korán bekapcsolódott. Radanay püspök és Jász Ferenc pécsváradi apát egyaránt Augsburg környékéről toboroztak birtokaikra földműveseket. Dóry László teveli birtokára Baden-Württembergből, Biberach környékéről hozott telepéseket. Claudius Florimundus Mercy az ari uradalom falvaiba és pusztáiba hoz munkás kezeket. Az 1730-as években meginduló állami telepítések már szervezett keretben folynak. A németek megerősödésére és térhódítására jellemző, hogy 1920-ban Baranya megye 324 helységéből 217-ben, Tolna megye 122 falujából 79-ben megtalálhatók. A II. világháborút követő kitelepítések következtében sem tiszta, sem többségi német falu nincs.

Felsőszentmárton és Drávasztára horvát községek plébániatörténetét Boros Gyevi László írta meg. Mindkettő a középkorban színmagyar falu volt, de a török pusztítás következtében lakói elköltöztek vagy kihaltak. Szentmárton 1712-től települt újra Horvátország különböző tájairól jött emberekkel. Sztárát

minden bizonnyal a gróf Traun család népesítette be az 1730-as években ugyancsak horvátokkal, akik a likavai örvidékrői származtak.

Hőgyész 1722-ben került Claudius Florimundus Mercy birtokába, aki azonban nem sokat törődött a hívek lelki gondozásával. Legalábbis ez derül ki Várnagy Antal értekezéséből. A templomot jórészt maguk a hívők renoválták, a kegýúr csak a temetőben lévő haranglábat állíttatta fel 1725-ben. A hőgyészi uradalmat 1773-ban az Apponyi család vette meg. Ők már méltó módon gondoskodtak a községi templomról és a kastélyban létesített magánkápolnáról.

A XVIII. század második felének két püspökét, Klimó Györgyöt és Esterházy Pált mutatja be Borsy Károly. Előljáróban statisztikát készített a magyar püspöki kar származásáról és megállapította, hogy 6 grófi, 1 bárói és két köznemesi családban született főpapunk volt a XVIII. század közepén. Klimó szegény sorsú jobbágy szülők gyermekeként kizárólag személyi tulajdonságainak köszönhette előmenetelét. Bizonyára alacsony származása késztette arra, hogy a népiskolákra külön figyelmet fordítson. Ez irányú tevékenységét bizonyítja, hogy amikor Pécsre került 72 faluban volt népiskola, s ez a szám haláláig 134-re emelkedett. Esterházy Pál a hazánk történetében jól ismert és nevezetes grófi családból származott. Pálos rendi szerzetesként hozzászókkott a fegyelmhez, alázatos élethez és ezt követelte meg papjaitól is. A feladatait lanyhán ellátó káptalannak új szabályokat adott, minden papjának előírta, hogy évenként egy alkalommal nyolc napos lelkigyakorlatot végezzen valamelyik szerzetesházban.

A sokat vitatott Szepesy Ignác „fiatalkori képét” rajzolta meg Fricsy Ádám. A cím megtévesztő, mert tulajdonképpen Szepesy Ignác pályakezdéséről van szó, legfőképpen pedig nyolc évi erdélyi tevékenységéről. A febroniánus, nálunk II. Józsefről elnevezett jozefinista irány híve volt. Minden intézkedése ezt tükrözi. Az egyházi fegyelem meglazulása, a papság és szerzetesség erkölcsi lesüllyedése, az istentelenség és az aposztáziák növekvő száma gondolkodóba ejtette a püspöki kart. A bajok orvoslásának megbeszélésére Rudnay Sándor érsek 1822-ben nemzeti zsinatot hívott össze. Ennek előkészítésére javaslatokat kért főpapjaitól. Szepesy Ignác azonban nem javaslatokat küldött, hanem 250 oldalas szabályzatot állított össze, és azt – egyházi és világi engedély nélkül – kinyomatta. Azt a felfogást vallotta, hogy a püspöki hatalom közvetlenül a felszentelésből ered. E joghatáságot Róma püspökétől, azaz a pápától függetlenül gyakorolhatja. A visszahatás nem sokáig váratott magára, pedig ma már világosan látjuk, hogy egyes tételeiben ő képviselte a jövőt, hiszen sok közülük bekerült a II. vatikáni zsinat rendelkezéseibe.

A pécsi püspöki líceum történetét követi nyomon Rajczy Péter. Alapját Szepesy Ignác vetette meg. A király 1835-ben hagyta jóvá a püspök tervét, s ezzel megkezdhette működését a líceum bölcsészeti és jogi kara. Az új főiskola épülete Pollack Mihály tervei alapján készült, de hamarosan kicsinek bizonyult. A budapesti, kolozsvári és a pozsonyi egyetem elszívó hatására azonban a hallgatók létszáma egyre csökkent. Növelte a bajt, hogy a jogakadémiáknak doktorrá avatási joguk nem volt, a hallgatóknak a végbizonyítvány megszerzése után valamelyik egyetemen kellett a megfelelő doktori szigorlatokat letenni.

Ennek következtében már eleve egyetemen kezdték tanulmányaikat a jövő jogászai. A Pécsre került Erzsébet Tudományegyetem jog- és államtudományi kara azonban mindig elődjének tekintette a joglíceumot.

A harmadik Szepesy Ignác tevékenységével foglalkozó tanulmány szerzője Borsy Károly. A Rudnay Sándor primás által összehívott nemzeti zsinat (1822) hét bizottságot hozott létre. Ezek egyike a mielőbb kiadandó szentírással kapcsolatos kérdéseket tárgyalta. A határozat úgy szólt, hogy Káldi György bibliafordítását adják ki újra, de kijavítva a sajtóhibákat, és összevetve a Vulgata eredeti latin szövegével, ki kell igazítani a téves fordításokat. Mindez Rudnay primás feladata lett volna, ám erre elfoglaltsága miatt nem volt sem ereje, sem ideje, így a kiadás gondja Szepesy Ignácra maradt, aki feladatának eleget téve 1834 és 1836 között hat kötetben kiadta a szentírást.

A pécsi dóm Schmidt-féle átépítésének történetét tekinti át Boros László. A kilenc évig (1882–1891) tartó átalakítási munkálatok, melynek során az Árpád-kori belső architektúráját őrző, de gótizáló-romantikus megjelenésű Pollack-féle épületet a historizmus stílusjegyeinek megfelelően átépítették. A mellékhajók főfalainak a tornyok és az apszisok alsó szakaszának kivételével lényegében újjáépítették a templomot, melyet az Árpád-kori alaprajz megtartásával az eredeti alapokra emeltek. Az oltár faragott részeit, valamint a corpust Zala György készítette. A templom munkálatainak irányítására és ellenőrzésére alakult építési Bizottság azzal a megokolással, hogy a magyar festőművészek között a román stílusban jártas mester nincs, idegent hívott meg. E hír hallatán az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tiltakozott a hazai művészek mellőzése, illetve a német mester alkalmazása miatt, melynek eredményeként Székely Bertalan és Lotz Károly kapott megbízást a munkára. Az Árpád-kori templom „stílszerű helyreállítását” a közvélemény már a tervek bemutatásakor nagy ellenkezéssel fogadta, s elkészülte után a műemlékvédelmi szakemberek részéről több jogos kritika – az időközben megváltozott szemléletmódból eredően – érte.

Az egyházi zene hazai története eléggé elhanyagolt. Ezért fogadtuk örömmel Garadnay Balázs tanulmányát, mely a pécsi székesegyház XIX. század végi zenei törekvéseiről ad számot. Míg a tridenti zsinaton arról folyt a vita, hogy a gregorián mellett megengedhető-e a többszólamú ének, addig két évszázad múlva már a hangszeres zene túlsúlya ellen kellett küzdenie a neves karmestereknek. Az egyházzenei reformot a Rómában megalakult (1847) Cecilia Egyesület indította el. A hazai úttörést szerencsénkre Liszt Ferenc segítette. A pécsiek – Dulánszky Nándor püspök bőkezű támogatásával – a kezdeményezés élén álltak. Az énekiskola megalapításával zenéhez értő papokat tudtak nevelni, s így az utánpótlás gondja is megoldódott.

A tanulmánykötet egészét méltányolva ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a pécsi püspökség Egyháztörténeti Munkaközössége az úttörés feladatát vállalta magára. A 25 tanulmány közül mindössze kettő olyan van, amely nem jelent meg korábban a pécsi püspökség Schematismusában, a Dunántúl Településtörténetében, az Irodalomtörténeti Közleményekben vagy a Baranyai Helytörténetírásban. Ez az arány elgondolkodtató. Nehezen tudjuk elképzelni, hogy a pécsi munkaközösség tagjai tarsolyában ne lenne új, eddig feltáratlan forrás-

anyag. Az ifjabb nemzedék bevonása ebbe a munkába elengedhetlenül szükséges – mint ahogyan azt Mayer Mihály megyés püspök rövid ajánlásában megfogalmazta. Közismert a magyarországi paphiány. Mégis meg kell találni a módját annak, hogy kedvezményekkel, ösztöndíjakkal, fiatal klerikusok külföldi egyetemekre, levéltárakba küldésével utánpótlást neveljünk. Erre kötelez bennünket kiváló egyháztörténetíró elődeink példája.

Kőhegyi Mihály

GERICS JÓZSEF

EGYHÁZ, ÁLLAM ÉS GONDOLKODÁS MAGYARORSZÁGON
A KÖZÉPKORBAN

METEM-Könyvek 9. (Budapest, 1995. 318 p.)

A szerző latin-levéltáros diplomát szerzett 1954-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán, s utána rögtön a Történeti Segédtudományi Tanszékre került. Igen rövid idő múlva kezdtek megjelenni tanulmányai a szakma élvonalbeli folyóirataiban (Századok, Művészettörténeti Értesítő, Magyar Könyvszemle, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae, Levéltári Közlemények, Levéltári Szemle, Történelmi Szemle, Jogtörténeti Tanulmányok), melyek elsősorban történelmünk XI–XII. századi szakaszával foglalkoznak a korabeli hazai és nemzetközi források imponálóan széleskörű ismeretével. Írásai olyan érzéseket keltenek az emberben, mintha nem is tudományos cikket, hanem szépirodalmi alkotást, történeti novellát olvasnánk. Viszonylag rövid lélegzetűek, de ugyanakkor önmagukban kerek egészek. Mindemellett nem könnyű olvasmányok, mert bár aprólékos (de sohasem unalmas!) adatai vas logikával épülnek egymásra, de az olvasó számára egy pillanatnyi lazítást, oda nem figyelést sem engednek meg, mert gyakran egy kurta mondat tartalmazza a tanulmány lényegét. Mindezt szép magyarsággal mondja el, látszólag szenvedélymentesen. Am apró megjegyzéseiből, lábjegyzeteiből egyértelműen kiderül, hogy kik azok a korábbi kutatók, akiket nagyra becsül s a kortársak közül kiknek a munkásságában talál talmi csillogásért feladott szilárd eredményeket. A maga munkáiban, eredményeiben világosan jelzi kételyeit is, s ha a ma rendelkezésre álló adatok alapján nem tud biztos eredményre jutni, erre is figyelmeztet, mintegy kijelölve a következő nemzedéknek a még további erőfeszítést, kutatást kívánó kérdéseket.

Nagy figyelmet, körültekintést, kutatást és szorgalmat kívánó munkáját a középkori illuminátorok alázatával végzi. Rövidebb cikkei mindössze néhány szerény ecsetvonással járulnak hozzá a szóbanforgó kérdés egészének megismeréséhez. Ezt maga is vállalja. Nem akar a bolhából elefántot csinálni, megelégszik a szerény, de biztos eredménnyel. (Nem kis erény a mai világban.)

De nézzük közelebbről könyvét, melyben Ladányi Erzsébet – aki évtizedek óta társszerzője is – már máshol megjelent, középkori témával foglalkozó tanulmányainak egy részét gyűjtötte össze.

Köztudott, hogy a pannonhalmi apátság alapító levelének a ma ismert formája olyan István-kori eredetű alapul, melyet német kancelláriai notarius írt, aki előzőleg III. Ottó szolgálatában állott. Az István-kori oklevelet a XII. században (mindenképpen 1190 előtt) interpolálták. Györffy György újabban úgy értelmezte az oklevelet, hogy Anasztáz pannonhalmi apát István koronázásánál pápai legátusként szerepelt. Gerics József ezt határozottan tagadja. Szerinte ez az oklevél szövegének erőltetett értelmezésén alapul, s Anasztáz kizárólag pannonhalmi apát, nem pedig pápai legátus volt. Maga az oklevél – helyes fordítás mellett – nem tekinthető Szent István királlyá koronázására vonatkozó dokumentumnak, mint ahogyan VII. Gergely pápa levelei és Hartvik műve sem. Az az elmélet, mely szerint a koronát a pápa küldte, Hartvik leírásán alapul, s ennek megfellebbezhetetlen tényként kezelése igen ellentmondásos helyzetet teremtett az utóbbi évtizedek hazai történetírásában. Hasonló a helyzet Szent István lándzsájának megítélésénél. Deér József még azt is tagadta, hogy István uralkodói jelvényei között szerepelt a lándzsa. Később merev álláspontját feladta. A nagyharsányi pénzlelet előkerülése után (1968) újra fellángolt a vita, most már a lándzsa ábrázolásának értelmezése körül. Erre tesz – számunkra megnyugtató – pontot a szerző tanulmánya, bár a további vitákat ez aligha fogja gátolni.

Külön egységet alkotnak azok a cikkek, melyekben Gerics József középkori krónikásunk olyan elbeszélését elemzi, amely XI. századi történetünk igen ritka eseményéről szól: a magyar királyra kimondott pápai anathémáról. Aba Sámuel sújtották eme a középkorban igen súlyos büntetéssel. A krónikás helye eddig is ismert volt, csak éppen értelmezésével, politika- és esztörténeti háttérével nem tudtak mit kezdeni. A szerző azokat a mozgó rugókat igyekszik felfedni, melyek magyarázatul szolgálhatnak arra, hogy a magyar püspöki kar miért tartott ki a pápai anathéma ellenére Aba Sámuel mellett az utolsó pillanatig és miért váltak éppen egyházfők – világi urakat megelőzve – Péter király bukásának okozóivá. A magyarázata a következő lehet: A szerveződő, fiatal keresztény államok vezérkarában a főpapság nemcsak nagy befolyású és hatalmas ideológiai és politikai tényező volt, hanem a legnagyobb nemzetközi tapasztalatokkal, széles látókörrel rendelkező eleme is. Az egyház vezetői megnyilatkozásaikban, gyakorlati tevékenységükben nem elsősorban feudális nagyurakként és földbirtokosokként viselkedtek, hanem figyelmük kiterjedt a társadalmi rend egészére. Az új államiségnek – különösen vészhelyzetekben – elsősorban egyházi vezetőkként voltak tartópillérei. A tevékenységüket irányító fő szempont a hittenyésztés, a valamennyire már befogadott kereszténység megszilárdítása, elmélyítése és megtartása volt. Ez lebegett szemük előtt, mindig és mindent ennek rendelték alá. Tették, amit tenniük kellett égi küldetésük tudatában. Gellért a Deliberatióban adók hajhászását, a nép kiszárolását veti a király szemére, és felhívja figyelmét a következményekre is "... az aljanép egész hada ellenünk fog uszulni." Aggodalmait valóra váltak, amint azt Vata felkelése bizonyította. Gellért és püspöktársainak kétharmada 1046-ban, amikor Péter másodszor került a trónra, az életével fizetett. Ám a fiatal magyar állam túlélte a hatalmas megpróbáltatást. Szerzőnk gyakran tovább fejleszti korábbi eredményeit egy újabb cikkben. Néha ugyanazt a kérdést

színéről és visszajáról is vizsgálat alá veszi, mint tette ezt a Vata-komplexummal kapcsolatban, amikor Vata fia Janus esetét elemzi, hiszen a róla szóló krónikás hely – a közismertség ellenére – nem mentes az ellentmondásoktól. Abban megegyeznek a kutatók, hogy Vata fia Janus, aki apjához hasonlóan, az új rend, a királyság és a kereszténység elleni mozgalom élére állt és ezt a felkelést az 1060–61. évi lázadással azonosították. Ezt Gerics is elfogadja. A Janusra vonatkozó krónikahelyet gyakran és szívesen idézik, hiszen a pogány hit fontos elemeinek továbbélését bizonyító adatokat tartalmaz. A Janus kíséretéhez tartozó varázslók, jósnők és táltosok bűvölését-bájolását azonban nem lehet minden kritika nélkül felhasználni a magyar sámánhit rekonstruálására, mert előképei az Ótestamentumból valók, ami hitelüket nem csekély mértékben befolyásolja, ha valóságtartalmukat nem is kérdőjelezi meg.

Nem kis jelentőségű a Szent László uralmának vitás kérdéseit taglaló dolgozat, melyben – múlt századi történészekkel megegyezően – arra a következtetésre jutott, hogy István szentté avatását (1083) László király pápai engedély nélkül a magyar egyház segítségével hajtotta végre. A Legenda minor szerint is a pápa közreműködése nélkül avatják szentté Istvánt. Nem igaz – mint erről már korábban szó volt – Hartviknak az a híradása, hogy első királyunkat a pápától kapott koronával koronázták meg. Az ún. Szilveszter-bulla hamis voltát már régebben kimutatták történészeink. Ami Gerics József cikkében új, az Hartvik elbeszélésének előképeit, mintáit bemutató része. Sikertült ugyanis az ún. ravennai hamisítványokban mindazokat a pontokat megtalálni, melyek Hartviknál is szerepelnek. A belőlük leszűrhető következtetések jellemző képet adnak a korról, melyben születtek (1080-as évek). Ez a kor az investitúra-harc ideje. A történeti háttér ismeretében vizsgálva Hartvik szövegét igen fontos következtetések vonhatók le Kálmán király idejének ideológiai beállítottságára, melyet hűen közvetített Hartvik, amikor a pápával küldet koronát Istvánnak. Királyi megrendelőjének elvárásait teljesítenie kellett.

Külön méltatást érdemelnek Gerics József jogtörténeti fejtegetései. Történészeink elég régóta próbálják korhoz kötni azt a terjedelmes, királyi tanács által hozott határozatot, melyet csak Ulászló 1440. évi átiratában ismerünk, s mely vitathatatlanul fontos mérföldköve jogfejlődésünknek. Hosszú érvelés után arra a megállapításra jutott a szerző, hogy ezek III. András uralkodásának utolsó éveiben keletkeztek, s jól mutatják a központi kormányzat nagyszabású törvényhozói és közigazgatási munkáját az ország működőképességének megőrzése érdekében az államhatalom megsemmisítésére törvő oligarchiákkal szemben. Ez persze egyháztörténeti szempontból kevésbé érdekelne bennünket, ám a szerző elsősorban a hazai püspöki kar erőfeszítését látja ebben, melynek tagjai egy emberként álltak tudásukkal és tollukkal a királyi hatalom mellé a válságos helyzetekben.

Mindent összevetve szerencsés gondolat volt Gerics József különböző helyeken megjelent tanulmányait egy kötetbe összegyűjteni, mert csak így bontakozik ki az a hatalmas ívű munkásság, melyet történelmünk korai szakaszának megismerése érdekében kifejtett. Külön öröm számunkra, hogy megjelentetését a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) vállalta magára.

Kőhegyi Mihály

MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK 1944. ÁPRILIS. A MAGYAR
ZSIDÓK KÖZPONTI TANÁCSÁNAK ÖSSZEÍRÁSA A NÉMET
HATÁSÁGOK RENDELKEZÉSE NYOMÁN.

Sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga. (Budapest, 1994. I-II. 889 p.)

Schweitzer József és Landeszman György előzetes közleményéből már 1988-ban megismerhette a tudományos világ azt az összeírást, melyet a Gestapó 1944-ben készítettett a Magyar Zsidók Központi Tanácsával. Am 113 vidéki hitközség anyagának megjelenéséből csak részlegesen és hiányosan bontakozott ki az összkép, bár arra elég volt, hogy belőle megsejthessük az összeírás páratlan értékét.

A Magyar Zsidó Levéltárban megmaradt okmányokból világos képet kapunk a magyar zsidóság három ágazatának: a neológ (az úgynevezett kongresszusi hitközségek), az ortodoxia és a status quo ante országos szervezetek kiterjedt intézményrendszeréről, anyagi helyzetéről, mégpedig egy rendkívül exponált időszakban, Magyarország német megszállását követő hónapokban. Akkor tehát, amikor a hitközségek még fennálltak, s ha aléltnak is, de működtek. A kartonlapokat a hitközségek a Zsidó Tanács felszólítására töltötték ki és küldték be. A Zsidó Tanács által kibocsájtott körlevél nem hagy kétséget afelől, hogy a Tanács kifejezetten német parancsra cselekedett. Az egész adatszolgáltatásra, annak gyors és sürgetett lebonyolítására azért volt szükség, hogy a német vezetés világos képet nyerjen a magyar zsidóság helyzetéről, kirablásuk, majd halálba küldésük előkészítése céljából. A Zsidó Tanács természetesen minderről nem tudott, s ezért sietve eleget tett a németek kívánságának. Bizonyára úgy vélték, hogy a lojális együttműködés növeli a túlélés lehetőségét. A következő hetek megmutatták végzetes tévedésüket.

Mi idézte elő téves helyzetfelmérésüket? Voltak ugyan riasztó esetek és intézkedések korábban (Újvidéki razzia, Kamenec-Podolszkijban létesített munkatábor, munkaszolgálatra kötelezés), de a zsidóság nem tudta elképzelni, hogy a magyar vezetés hozzájárul kiirtásukhoz. A német kormányzat több ízben kifogásolta, hogy a magyar felsőbb szervek nem kellő szigorral, illetve elnézéssel viseltetnek a zsidókkal szemben. (Erre a magyar levéltárakban valóban találhatók források.) Szóba került a zsidó kérdés Kállay Miklós miniszterelnök bemutatkozó látogatásakor is 1942 júniusában. Hitler ez alkalommal ismét szóba hozta a zsidókérdés megoldásának szükségességét Magyarországon. Kállay viszont ellenállt a legerőszakosabb német követeléseknek (csillagviselés, deportálás, általában a zsidóknak a szlovák, a horvát, s elsősorban a német állam által követett kezelése), s ezeket elhárította azzal, hogy Magyarország majd a háború befejezése után fogja általános kitelepítés keretében a zsidó ügyet elintézni, addig legfeljebb súlyos rendelkezéseket hoz ellenük. Hivatkozott arra is, hogy a magyar kormány nem távolíthatja el hirtelen és drasztikus módon a zsidó származásúakat a gazdasági életben keletkező súlyos zavarok veszélye nélkül. Ez az érvelés ideig-óráig hatott, hiszen a német hadigépezet egyre több élelmet követelt Magyarországtól. A beszélgetés kezdetekor is erről, a Hitlert és környezetét leginkább érdeklő kérdéstről esett szó. A zsidóságra nézve legsúlyosabb következményekkel járó német követeléseket

Kállay végül is többször, jó taktikával és sikeresen utasította vissza. Bár miniszterelnöksége alatt történtek ugyan tragikus események, amint azt a körösmezői deportálás bizonyítja, nem különben a magyar zsidó munkaszolgálatosok átengedése a bori bányákba, mégis a legsúlyosabbaktól a hazai zsidóságot és az itt menedéket találtak egy részét kormányzása idején meg tudta óvni.

Ilyen politikai légkörben következett Magyarország német megszállása (1944. március 19.), mely előrevetítette és lehetővé tette a hazai zsidók „likvidálását”.

Az ezt megelőző hónapokban keletkezett az az egész országra kiterjedő összeírás, melyet most teljes egészében kezünkben tarthatunk, s amelynek minél több szempontú feldolgozására maga a kötet is felszólítja történészeinket. Reméljük nem hiába.

Kőhegyi Mihály

METEM

1988-ban azzal a céllal jött létre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközöség (METEM)*, hogy egy, a magyar egyház ezeréves történetét átfogó és az egyház alapegységét, a plébániát figyelve középpontjába állító mű összeállítását hozza létre, s amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia* nevet kapta. Az *Enciklopédiába* az ezeréves múlt valamennyi parókiáját, legyen az a történeti Magyarországon, vagy Nyugat-Európában, az amerikai Kontinensen vagy a világ más részén, felvenné.

Az időközben születő részeredmények publikálására évkönyv jelleggel létrejövő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* ma már folyóiratként működik – az egyetlen létező magyar egyháztörténeti folyóirat, amely jelenleg évente két kötetben, négy számban jelenik meg.

A *METEM-Könyvek* sorozat a terjedelmesebb munkáknak nyújt lehetőséget a megjelenésre: életrajzok, tanulmánykötetek, monográfiák. Az *Ecclesia Sancta* sorozat pedig a külföldi egyházak összefoglaló történetét bemutató köteteket tartalmazza, rendszerint valamely jelentős kiadvány fordítása révén. Ezt a tevékenységet a *Püspökkar Egyháztörténeti Bizottsága* is támogatja.

A *METEM* és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* munkálkodása folyamán a magyar egyháztörténeti kutatás újraindulhatott, és elmondható, hogy valóban *vallási és felekezeti megkülönböztetés nélkül* feladatának tekinti az ezerszáz éves magyar múlthoz kötődő egyháztörténet bármilyen témájának közlését, ideértve a történeti néprajz, illetve az egyháztörténettel kapcsolatos művészettörténeti témákat is.

A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* felvállalta azt, hogy összegyűjti az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent könyveket, mindig egy adott évre vonatkozóan. Az egyháztörténetet széles keretek között értelmezzük, hiszen lehet az életrajzzal, művelődéstörténettel, művészettörténettel, néprajzzal, építészettörténettel, stb. kapcsolatos kiadvány. Az összegyűjtött könyveket röviden ismertetjük, s mindez francia nyelven is megjelenik a leuveni *Revue d'Histoire Ecclesiastique* folyóiratban. Ha Önök folytatnak kiadási tevékenységet, s egyháztörténeti jellegű kiadványaik is megjelennek, kérjük, hogy küldjenek a *Vázlatoknak* egy recenziós példányt (amely természetesen bekerül a bibliográfiánkba, majd a *Revue-be*).

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szeged, 6720
Dugonics tér 12.
Telefon: H (62) 323-714
Fax: H (62) 323-813

ECCLESIA SANCTA sorozat

A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 old.
A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 old.
A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 485 old.

Előkészületben:

Az orosz ortodox egyház története
A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok

METEM Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Somorjai Ádám OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 356. old. ára: 398 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old. ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old. ára: 300 Ft
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszósékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. old. ára: 550 Ft
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 old. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlata Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 old. ára: 650 Ft
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 old. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 old. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 old. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 old. ára: 850 Ft

Előkészületben

Hermann Egyed Emlékkönyv

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

- Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001-1901*. Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425-429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

